ЕРНЕСТ ХЕМІНГУЕЙ

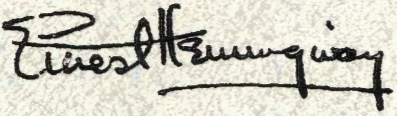

ERNEST HEMINGWAY

Collected Edition in four volumes. Volume 4

THE DANGEROUS SUMMER

A MOVEABLE FEAST

ISLANDS IN THE STREAM

From the book
THE NICK ADAMS STORIES

SELECTED DISPATCHES
ARTICLES AND LETTERS

ЕРНЕСТ ХЕМІНГУЕЙ

ТВОРИ В ЧОТИРЬОХ ТОМАХ
ТОМ 4

НЕБЕЗПЕЧНЕ ЛІТО

СВЯТО, ЩО ЗАВЖДИ З ТОБОЮ

ОСТРОВИ В ОКЕАНІ

ІЗ КНИГИ
«ОПОВІДАННЯ ПРО НІКА АДАМСА»

ВИБРАНІ РЕПОРТАЖІ
ПУБЛІЦИСТИКА
ЛИСТИ

ПЕРЕКЛАД
З АНГЛІЙСЬКОЇ

КИЇВ

ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»

1981

И(Амер.).
Х37

Редакційна колегія:

ОЛЕСЬ ГОНЧАР
ДМИТРО ЗАТОНСЬКИЙ
ВІТАЛІЙ РУСАНІВСЬКИЙ
КІРА ШАХОВА

Післямова
та Основні дати
життя і творчості
Ернеста Хемінгуея
Тамари Денисової

Х $\frac{70304—178}{М205(04)—81}$ передплатне 4703000000

© Видавництво
«Дніпро», 1981 р.

НЕБЕЗПЕЧНЕ ЛІТО

THE DANGEROUS SUMMER

1960

Переклали
Юрій Покальчук
та *Людмила Гончар*

© Український переклад,
видавництво «Дніпро»,
1981 р.

Дивно було знову їхати до Іспанії. Я не сподівався, що мене будь-коли знову пустять до цієї країни, яку після батьківщини я люблю більш за всі країни на світі, та я й сам не поїхав би, поки хоч один з моїх іспанських друзів ще сидів у в'язниці. Але навесні 1953 року, коли ми зібралися до Африки, у мене виникла думка заїхати дорогою до Іспанії; я порадився на Кубі з кількома приятелями, що воювали під час громадянської війни в Іспанії на одному і на другому боці, і ми вирішили, що я з честю можу повернутися до Іспанії, якщо, не зрікаючись того, що написав, мовчатиму, не торкатимуся політики. Про візу питання не поставало. Американські туристи тепер візи не потребують.

У 1953 році жоден з моїх друзів уже не перебував у в'язниці, і я укладав плани, як повезу Мері, мою дружину, на ферію до Памплони, а звідти в Мадрід, щоб побувати в музеї Прадо, а потім, якщо нас до того часу ще не посадять, подивимося у Валенсії кориду перед тим, як відпливти до берегів Африки. Я знав, що Мері нічого не загрожує, оскільки в Іспанії раніше їй бувати не доводилось, а всі її знайомі належали до вибраних кіл. На випадок чого вони одразу ж поспішать їй на допомогу.

Не затримуючись у Парижі, ми швидко проїхали Францію і через Шартр, долину Луари й Бордо добралися до Біарріца,— там деякі знайомі з добірного товариства чекали на нас, щоб разом з нами перетнути кордон. Всі ми добре поїли і випили, і домовились у призначений час зустрітися у готелі в Андайї і далі їхати разом. Один із наших знайомих запасся листом від герцога Мігеля Прімо де Рівера, іспанського посла в Лондоні, немовби цей лист своєю чарівною силою міг визволити нас із будь-якої біди. Ця звістка мене трохи підбадьорила.

Серед мряки і під дощем ми добралися до готелю в Андайї. Сіро і мрячно було й наступного ранку, хмари нависали так низько, що приховували від ока іспанські гори. Потім ми рушили до кордону.

Прикордонний пост теж виглядав досить похмуро. Я пред'явив наші паспорти, і поліцейський інспектор довго вивчав мій паспорт, не дивлячись на мене. Звичайна іспанська манера, та від цього не легше.

— Ви не родич письменника Хемінгуея? — спитав інспектор, усе ще не дивлячись на мене.

— Я з тої самої родини,— відповів я.

Він погортав паспорт, потім приглянувся до фотокартки.

— Ви Хемінгуей?

Я виструнчився майже по-військовому і заявив: "A sus ordenes",— що по-іспанському означає і «слухаю», і «до ваших послуг». Мені траплялося чути і бачити, як ці слова вимовлялися за всіляких обставин, і сподіваюсь, я зумів їх вимовити і відтінити голосом як належало в такому випадку.

У кожному разі, інспектор підвівся, подав руку і сказав:

— Я читав усі ваші книжки, і вони мені дуже подобаються. Зараз я поставлю штамп на ваших паперах і, якщо буде потрібно, допоможу вам на митниці.

Так я знову потрапив до Іспанії, і мені навіть не вірилося, що це правда, і при кожній новій перевірці паперів — а їх ще в трьох місцях перевіряли, поки ми їхали вздовж річки Бідассоа,— я чекав, що ось тепер нас затримають, або відправлять назад. Але щоразу поліцейський, уважно і шанобливо проглянувши наші паспорти, махав рукою на знак того, що можна їхати. Нас було четверо — подружжя американців, веселий італієць з Венеції та шофер, також італієць, з Удіне,— і вирушили ми до Памплони на храм святого Ферміна. Джанфранко, наш італійський супутник, колишній роммелівський офіцер, якийсь час працював на Кубі і жив у нас на правах близького і улюбленого друга. Він нас зустрів з машиною в Гаврі. Водій Адамо мріяв з часом відкрити похоронне бюро. Згодом він здійснив мрію, отож, якщо вам доведеться померти в Удіне, ви станете його клієнтом. Ніхто ніколи не питав його, на чиєму боці він воював у громадянську війну в Іспанії. Задля свого душевного спокою я тішив себе надією, що і на тому, і на другому. Враховуючи щиро леонардівську багатогранність, що виявилася в ньому при ближчому знайомстві, можна було вважати це цілком імовірним. На одному боці він міг битися за свої переконання, на другому — за свою батьківщину чи за місто Удіне, а якби існував ще й третій бік, знайшлося б, за що битися і на третьому: за господа бога, або за фірму «Ланчія», або за торгівлю похоронним причандаллям — адже все це було однаково дороге його серцю. І ми були дорогі його серцю, а також уся жіноча половина роду людського. Якщо хоч десята частка його подвигів не була вигадкою, Казанова у порівнянні з Адамо це просто такий собі італійський Генрі Джеймс, а Дон-Жуан взагалі нічого не вартий. Якщо ви, як я, любите подорожувати весело, подорожуйте з італійцями. Навряд чи можна було добрати кращих супутників, ніж ті двоє, що разом з нами сиділи в чудовій, витривалій «ланчії», яка бадьоро дерлася вгору обсадженим каштанами шляхом, залишивши внизу зелену долину Бідассоа; а,

поки тривав підйом, туман довкола поступово рідшав, і я знав, що за Коль-де-Велате, коли ми виїдемо на гірське плато Наварри, нас чекає ясне, безхмарне небо.

Ця книжка задумана як оповідь про бій биків, але в той час я ставився до кориди досить байдуже, мені просто хотілося, щоб Мері й Джанфранко побачили це видовище. Мері їздила дивитися на Манолето, коли він востаннє виступав у Мексіці. Погода того дня була вітряна, бики нікуди не годилися, та Мері сподобалося, і я збагнув, що, раз така вбога корида справила на неї враження, то з неї вийде справжня шанувальниця бою биків. Кажуть, хто може прожити без кориди рік, той ціле життя без неї обійдеться. Це не зовсім так, проте доля правди тут є, а я чотирнадцять років не бачив бою биків, якщо не рахувати кориди в Мексіці. Щоправда, для мене ці роки багато в чому скидалися на тюремне ув'язнення, тільки не всередині в'язниці, а зовні.

Я читав і чув від певних людей про негідні виверти, що ввійшли в практику з часів Манолето і потім укоренилися. Щоб зменшити ризик для матадора, бикові спилюють краєчки рогів, а потім обстругують і обточують для надання їм природного вигляду. Такі підпиляні роги чутливі, як пальці, на яких нігті зрізані до живого м'яса, і якщо бодай раз змусити бика ткнутися ними в бар'єр, він відчуває такий біль, що потім уникатиме будь-яких ударів рогами. Те саме стається, коли він буцне цупкий, негнучкий брезент попони, що править за панцир коням.

Крім того, коли роги у бика прикорочені, він втрачає чуття відстані, і матадорові легше ухилятися від нього. На скотарській фермі бики постійно б'ються між собою, і в цих іноді кривавих сутичках навчаються орудувати рогами, отож чим старший бик, тим більше у нього досвіду і вміння. І ось антрепренери, у яких завжди, крім матадорів-зірок, є ще цілий штат матадорів дрібніших, домагаються від скотарів, щоб ті вирощували так званих «напівбиків» — медіоторо. Медіоторо — це бичок, якому не більше трьох літ, він ще не навчився добре орудувати рогами. Пасовище для нього обирається ближче до води, щоб йому не довелося багато ходити і щоб ноги у нього не надто зміцніли. Годують його зерном, тому він швидко досягає потрібної ваги і на вигляд нічим не різниться від дорослого бика. Та насправді це лише напівбик, позбавлений справжньої сили, і матадор, якому не так уже й важко впоратися з ним, повинен навіть берегти його, щоб він не знеміг завчасу.

Проте й підпиляним рогом бик може смертельно покалічити людину. Немало матадорів були тяжко поранені в боях з биками, в яких роги були вкорочені. І все ж працювати з такими биками вдесятеро безпечніше, а убивати їх удесятеро легше.

Рядовий глядач нічого не помітить, він на рогах не розуміється і не зверне уваги на шершаву білуватість обструганого місця. Він бачить блискучі чорні краєчки рогів і навіть гадки не має, що ця чорнота і блиск штучні. З допомогою машинного мастила можна так обробити обструганий ріг, що він блищатиме не гірше від старого чобота, начищеного сідельною маззю; але досвідчений погляд зразу виявить обман, як призвичаєне око ювеліра виявляє гандж у діаманті,— лише з куди більшої відстані.

За часів Манолето, та й пізніше, існували незчисленні антрепренери, що водночас були і підрядчиками або ж були зв'язані з підрядчиками і зі скотарями, що поставляли биків. Ідеальним биком для своїх матадорів вони вважали медіоторо, і багато скотарів спеціально вирощували для них таких напівбиків у великій кількості. Відгодований зерном бик здається крупніший, ніж він є, але насправді це просто молодий бичок, котрого легко і роздрочити, і вгамувати. Про роги турбуватися нема чого. Роги можна вкоротити, а потім приголомшити публіку чудесами, які проробляє з таким биком матадор: ось він чекає його, стоячи до нього спиною; ось пропускає в себе під рукою, дивлячись не на нього, а на глядачів; ось стає на одне коліно перед розлюченою твариною і, приклавши лівий лікоть до вуха бика, ніби розмовляє з ним по телефону; ось гладить його ріг або, відкинувши мулету й шпагу, обводить публіку поглядом ярмаркового блазня, а бик, очамрілий, закривавлений, стоїть перед ним, ніби зачарований,— і публіка дивиться на весь цей балаган, вірячи, що відбувається відродження золотого віку тавромахії.

Отож з різних причин, а передусім тому, що вік уболівальника для мене минув, я майже охолов до кориди; але за цей час з'явилося нове покоління матадорів, і мені захотілося на них подивитися. Колись я знав їхніх батьків, багато хто був моїм другом, але ті померли, а ті пішли з арени, поступившись почуттю страху чи через щось інше, і я дав собі слово більше не заводити приятелів матадорів: надто я потерпав за них і разом з ними, коли зі страху чи невпевненості, яку породжує страх, вони не могли впоратися з биком. Я сам спізнавав цей смертельний страх, коли на арені був хтось із моїх друзів, а що мені за це не платили і допомогти другові я нічим не міг, я вирішив, що нерозумно мучити себе таким чином, та ще за свої гроші. Потім, через різні події і обставини і завдяки тому, що час нас учить багато що бачити ясніше, я майже позбувся цього страху, розв'язавши проблему особисто для себе. Я навіть умію передавати й іншим — взагалі чи в особливо напружені хвилини — цю здатність без страху і навіть із зневагою ставитися до небезпеки. Такий дар — щастя чи нещастя для людини, зважаючи на те,

як його цінувати і як ним користуватися. Я намагаюся не зловживати цим даром і добре знаю, що втрачу його, як тільки до мене самого повернеться почуття страху. А воно може повернутися будь-якого дня: адже все на світі нетривке. Для мене особисто найтривкіше — це знання. Але треба висловити те, що знаєш, і тут ніхто тобі допомогти не може.

Того разу, 1953 року, ми оселилися за містом, в Лекумберрі, і щоранку їздили за двадцять п'ять миль до Памплони, з таким розрахунком, щоб бути на місці на сьому годину, коли бики побіжать вулицями. Жінкам важко вставати так рано, і тому жити в Лекумберрі незручно, хоча там є добрий готель з дуже милими хазяями, а дорога до Памплони — одна з наймальовничіших у Наваррі, особливо середня її частина,— зовсім пряма; коли мчиш по ній на швидкохідній машині, відчуваєш насолоду польоту.

В готелі у Лекумберрі ми застали своїх знайомих. Щось завадило їм зустрітися з нами в Андайї в умовлений час; а оскільки зрештою все налагодилося, я не став з'ясовувати причин, і шалений тиждень фієсти пішов своїм звичаєм. Наприкінці цього тижня ми всі вже чудово одне одного знали, і всі чи майже всі одне одного любили, а це означає, що фієста минула вдало. Першого дня осяйний «ролс-ройс» графа Дедлі здавався мені трішки претензійним. Останнього дня я був від нього в захваті. Так усе складалося в тому році.

Джанфранко пристав до превеселої компанії, що складалася з чистильників взуття та кишенькових злодіїв-початківців, і його постіль у Лекумберрі переважно пустувала. Він здобув, хай скромну, а все ж таки славу тим, що розмістився на нічліг у загородженому проході, через який бики забігають до цирку, щоб уранці не проспати і не пропустити encierro [1], як з ним уже колись трапилося. Він не пропустив. Бики пробігли просто над ним. Уся його компанія страшенно цим пишалася.

Адамо з'являвся до цирку з самого ранку. Він хотів, щоб йому дозволили убити бодай одного бика, але адміністрація не пішла назустріч його бажанню.

Погода стояла жахлива, якось Мері промокла до нитки, страшенно застудилася, і температура в неї трималася аж до Мадріда. Корида відбувалася так нецікаво, що не варто було б про неї й говорити, якби не одна знаменна обставина. Саме тоді ми вперше побачили Антоніо Ордоньєса.

Я зрозумів, що це великий матадор, щойно він зробив перше кіте. Ніби всі великі майстри цього прийому (а їх було чимало) ожили і знов вийшли на арену — тільки він був ще кращий.

[1] Загін биків у приміщення *(ісп.)*.

З мулетою він працював бездоганно. Убив майстерно і легко. Уважно і допитливо стежачи за його рухами, я думав про те, що, коли з ним нічого не станеться, він буде по-справжньому великий. Я тоді не знав, що він усе одно буде великий, хай би що з ним сталося, і кожна серйозна рана лише додасть йому ще більше мужності й пристрасті.

Багато років тому я близько знав Каетано, батька Антоніо, і дав його портрет та опис його боїв у романі «І сонце сходить». Все, що відбувається на арені, списано в цій книжці з натури. Все, що не стосується бою биків, мною вигадане. Каетано знав це і ніколи не протестував проти моєї книжки.

Спостерігаючи Антоніо під час бою, я пізнавав у ньому все, чим сильний був його батько в роки розквіту. Техніка Каетано Ордоньєса була досконала. Вміло керуючи своїми помічниками, пікадорами та бандерильєро, він неквапливо і продумано вів бика через усі три стадії бою до завершального смертельного удару.

У сучасній кориді не досить скорити собі бика мулетою й привести до такого стану, щоб можна було вгородити йому шпагу в карк. Якщо бик ще в змозі нападати, матадор повинен виконати низку класичних прийомів — пасе, перш ніж завдати останнього удару. Роблячи ці пасе, матадор пропускає бика повз себе на такій відстані, що бик може дістати його рогами. Що ближче до людини проходить бик, якого людина кличе й скеровує, то більше хвилюються глядачі. Класичні пасе надзвичайно ризиковані, і матадорові доводиться направляти рухи бика мулетою, укріпленою на кийку сорок дюймів завдовжки. Є чимало шахрайських прийомів, що дозволяють матадорові самому проходити повз бика замість того, щоб пропускати його повз себе, або ж тільки пасивно зустрічати його рухи, а не спрямовувати їх. Найефектніший трюк полягає в тому, що матадор обертається спиною до бика, але, знаючи його звичку кидатися вперед, стає так, щоб не наражати себе на надто велику небезпеку. З таким самим успіхом можна спокійно пройти повз трамвай, що йде назустріч; одначе публіка любить ці фокуси, до яких її привчив Манолето,— адже їй казали, що Манолето великий матадор, от вона і вважає все це великим мистецтвом. Минуть роки, перш ніж публіка збагне, що Манолето хоч і був великий матадор, але не гребував дешевими трюками, а не гребував він ними тому, що публіка їх любить. Він виступав перед глядачами-невігласами, яким подобалося, коли їх ошукували.

З першого ж бою Антоніо Ордоньєса, який мені довелося бачити, я переконався, що він може без шахрайства виконати всі класичні пасе, що він знає биків, уміє майстерно закінчувати бій у належну хвилину і творить справжні чудеса плащем.

Я зразу визнав у ньому три головні якості матадора: хоробрість, професійну майстерність і вміння триматися красиво перед лицем смертельної небезпеки. Але коли при виході з цирку один спільний знайомий передав мені запрошення Антоніо прийти до нього в готель «Йолді», я сказав собі: «Тільки не здумай знов заводити дружбу з матадором, та ще з таким, як цей, бо ти знаєш, який він гарний і яка це буде для тебе втрата, коли з ним щось станеться».

На щастя, я так і не навчився додержуватися власних добрих порад або дослухатися до власних побоювань. Я побачив у юрбі Хесуса Кордову, мексіканського матадора, який народився в Канзасі, чудово розмовляє по-англійському і лише напередодні присвятив мені забитого ним бика, тим самим відновивши мою репутацію, бо людина, якій присвятили бика в Іспанії, не може бути червоною (насамперед тому, що червоні не ходять на бій биків, це суперечить їхньому вченню). Я запитав Хесуса, де готель «Йолді», і він запропонував провести мене. Хесус Кордова — славний хлопець і здібний, тямущий матадор, і я радий був побазікати з ним. Він довів мене до самих дверей номера Антоніо.

Антоніо лежав на ліжку геть голий, якщо не рахувати рушника, що грав роль фігового листка. Я передусім помітив його очі — навряд чи є на світі інша пара таких осяйних веселих чорних очей з бешкетним хлоп'ячим прижмуром; потім мою увагу мимоволі привернули шрами на правому стегні. Антоніо подав мені ліву руку — праву він дуже поранив шпагою, забиваючи другого бика,— і сказав:

— Сідайте на ліжко. Скажіть, я не гірший за батька, адже ви знали його?

Дивлячись в оті дивовижні очі, які вже більше не мружилися, а дивились довірливо, ніби не було ніякого сумніву, що ми станемо друзями, я сказав йому, що він кращий за свого батька, і розповів, який чудовий матадор був його батько. Потім ми заговорили про його поранену руку. Він сказав, що через два дні виступатиме знову. Поріз був глибокий, але не зачепив сухожилля. В цей час задзеленчав телефон — Антоніо замовив розмову зі своєю нареченою Кармен, дочкою його антрепренера Домінгіна і сестрою Луїса Мігеля Домінгіна, матадора,— і я відійшов, щоб не слухати; коли він закінчив розмову, я почав прощатися. Ми домовились зустрітися в Ель-Рей-Нобле, я вже не пам'ятаю, коли саме, і ми зустрілися, і Мері також була з нами, і відтоді почалася наша дружба.

Стати компаньйонами — socios — ми вирішили в 1956 році. Сутність наших ділових взаємин зводилася до того, що я мав займатися літературною частиною справи, а Антоніо — тією

частиною, що стосувалася бою биків. Були й інші пункти. Іспанська преса виявляла дуже жвавий інтерес до наших ділових проектів, які завжди відзначалися великим розмахом і сміливістю. Хто-небудь раптом присилав мені вирізані з газет інтерв'ю з Антоніо, з яких я з захватом дізнавався, що ми будуємо ряд готелів для автомобілістів на якомусь узбережжі, де я ніколи в житті не бував. Якось один репортер запитав нас, які проекти ми збираємося здійснити найближчим часом в Америці. Я сказав, що ми бажали б купити долину Сан-Веллі в штаті Айдахо, але ніяк не зійдемося на ціні з компанією «Юніон пасіфік».

— Я думаю, Тату, в нас є тільки один вихід,— сказав Антоніо.— Доведеться купити «Юніон пасіфік».

Така блискавичність рішень, та ще необмежена сума готівкою, яку ми мали в різних країнах завдяки перекладним виданням моїх книжок і виступам Антоніо в Латинській Америці, дали нам змогу придбати в інтересах преси великий пакет акцій «Лас Вегас», кілька мідних копалень, десятків зо два арен для бою биків, оперний театр «Ла Скала» в Мілані і розгалужену систему комфортабельних готелів у різних містах; ми також контролюємо виробництво опію у Зовнішній Монголії і випуск сигарет «Лакі страйк», а нині виторговуємо у родини Дюпон контрольний пакет акцій «Дженерал моторс». Цим поки що наша діяльність обмежується, якщо не рахувати інтересу до останніх досягнень в галузі електроніки, що тим часом ще не набув певної форми.

Того літа, коли ми вперше побачили Антоніо на арені, Луїс Мігель Домінгін уже не виступав. Незадовго до того він купив скотарську ферму поблизу Саелісеса, на дорозі Мадрід—Валенсія і назвав її «Вілла Мир». Батька його я знав давно. Батько був родом з Кісмондо в провінції Толедо і вважався непоганим матадором за тих часів, коли в Іспанії було двоє великих матадорів. Пішовши з арени, він обернувся на енергійного й хитрого ділка: це він відкрив і рекомендував публіці Домінго Ортегу. У Домінгіна та його дружини було троє синів та дві дочки. Усі троє синів поставали матадорами. Я не бачив на арені жодного з них. Але від людей, думці яких я довіряв, мені доводилось чути, що старший, Домінго, чудово вмів завдавати бикові завершального, смертельного удару — оце й усі його достоїнства. Пепе був першорядним, просто винятковим бандерильєро та й з іншими елементами бою непогано справлявся. Луїс Мігель мав непідробний талант, який проявлявся в усьому: він добре орудував бандерильями і взагалі був тим, що в Іспанії називають torero muy largo, інакше кажучи, мав багатий репертуар

пасе та граціозних рухів тіла, легко скоряв бика своїй волі і вбивав його справді майстерно.

Домінгін-батько влаштовував свої справи в «Сервесерія Алемана», чудовому кафе з пивним залом на Пласа-Санта-Ана в Мадріді, постійним відвідувачем якого я був протягом багатьох років. Тут же, за рогом, був будинок, де мешкала його сім'я. Це він, Домінгін-батько, допомагав Мері вибрати для мене запонки в подарунок на день народження, і він же запросив нас по дорозі до Валенсії заїхати поснідати до Луїса Мігеля на його нову ферму. Джанфранко мав вернутися до Італії, а ми — Мері, я і Хуаніто Кінтана, давній наш знайомий, що зустрівся нам у Мадріді,— поїхали далі, і спекотного літнього кастільського полудня, коли палючий вітер з Африки здіймав хмари солом'яної куряви над токами при дорозі, ми зупинилися перед будинком, від якого віяло затінком і прохолодою. Луїс Мігель був надзвичайний — високий, смаглявий, стрункий, з ледь довгуватою для матадора шиєю, з серйозним, трохи зневажливим обличчям, на якому крізь професійну гордовитість раптом проступала весела усмішка. Ми застали там Антоніо з Кармен, молодшою сестрою Луїса Мігеля. Була то смаглява красуня, дуже ставна. Вони з Антоніо збиралися одружитися цієї осені, і з кожного їхнього слова й руху видно було, які вони закохані одне в одного.

Ми подивилися на стадо, побували на пташнику і в стайні, і я навіть зайшов у клітку, де сидів недавно спійманий біля ферми вовк, чим дуже потішив Антоніо. Вовк був здоровий з вигляду, і можна було не боятися, що він скажений, тому я вирішив, що нічим не ризикую,— ну, вкусить, у крайньому разі,— а мені дуже кортіло ввійти і погратися з ним. Він мене зустрів дуже приязно, відчув, очевидно, любителя вовків.

Ми побачили новесенький басейн для плавання, в якому ще не було навіть води, і помилувалися бронзовою статуєю Мігеля натуральної величини,— не кожному випадає за життя прикрасити своє житло такою річчю. Мені живий Мігель подобався більше, ніж статуя, хоча статуя, певне, мала трохи благороднішний вигляд. Але це не легко — витримувати постійне змагання зі своєю власною статуєю у власному домі. А втім, цього року Мігель залишив статую в цьому змаганні далеко позаду. Статуя так і лишилась статуєю, а Мігель показав себе в біді краще й достойніше за всіх, кого я будь-коли бачив у біді, а бачив я в біді багатьох.

Ми чудово провели час у домі Луїса Мігеля (друзі звуть його просто Мігель), пили сангрію — різновид лимонаду з червоним вином — і на славу поснідали перед від'їздом. А далі ні Мігеля, ні Антоніо ми не бачили до 1954 року, до нашого повернення

з Африки. Але ще на борту пароплава ми одержали телеграму від Антоніо, що виступав у той час у Малазі. Він нам бажав щасливої дороги. І після нашої аварії в Марчісон-Фоллз та пожежі в Бутіабі, коли ми нарешті дісталися до такого місця, де можна було роздобути інший літак, перша телеграма, одержана нами в Ентеббі, також була від нього.

Мігеля я побачив знову в травні 1954 року в Мадріді. Він прийшов до нас у номер до готелю «Палас», де всі зібралися після дуже невдалої кориди, що відбувалася дощового, вітряного дня. Було повно людей, склянок і диму і забагато розмов про те, про що краще було б забути. У Мігеля був страшний вигляд. Коли він у формі, він схожий на Дон-Жуана з Гамлетом, але цього галасливого вечора він був неголений, на вигляд стомлений і змарнілий і весь нібито спав з лиця. Він прийшов просто з лікарні, де лежала Ава Гарднер, що страждала від жорстокого болю через якісь камені, що проходять чи, навпаки, не можуть пройти, і я потім дізнався, що Мігель добу чергував біля її постелі, роблячи все, що може зробити лікар чи доглядальниця, щоб полегшити біль. Я відвідував Аву в лікарні, і вона сама розповідала мені, як зворушливо він її доглядав.

Мігель усе ще не вернувся на арену, але вже подумував про виступи у Франції, і кілька разів я їздив з ним на берег Гвадаррами, де він тренувався на молодих бичках, щоб визначити, скільки часу йому знадобиться, щоб знову ввійти у форму. Мені подобалося дивитись, як він працює — вперто, наполегливо, не шкодуючи сил і не даючи собі відпочинку, а якщо він відчував, що починає втомлюватися або що йому забиває дух, то все ж змушував себе працювати далі і не заспокоювався, поки не доводив бика до знемоги. Тоді він брав іншого бика, умиваючись потом і намагаючись вирівняти подих у короткі паузи перед вступом нового бика в боротьбу. Мені подобалися його гнучкість, його спритність, його манера працювати з биком, уміло використовуючи свої природні дані, чудові ноги, блискавичність реакції, невичерпне розмаїття його пасе і воістину енциклопедичне знання бика. Було втіхою дивитися, як він працює, тим паче, що дощова смуга закінчилася і довкола було по-весняному добре.

Мене засмучувало тільки одне. Його стиль не хвилював мене. Мені не подобалося, як він працює з плащем. Я передивився всіх великих майстрів цього мистецтва, починаючи з Бельмонте, що відкрив сучасний період в історії кориди, і вже там, у передгір'ї Гвадаррами, я зразу зрозумів, що Мігель не належить до них.

А втім, це була дрібниця, яка не заважала мені знаходити велику втіху в його товаристві. У нього був гострий, ущипливий розум, і, коли він гостював у нас на Кубі, я дізнався від

нього багато цікавого про різні речі. Він не лише розумний, але й добре вміє висловлювати свої думки, а крім того, обдарований багатьма здібностями, що не мають нічого спільного з боєм биків. Я знаю всіх його рідних і мушу сказати, що це винятково інтелігентна родина. Мені й раніш доводилося зустрічати його братів, Домінго і Пепе, але я тоді зовсім не уявляв собі, які це освічені й розумні люди, і, хоч я знав, що Кармен, їхня сестра, не тільки гарна з себе, але й прекрасна співрозмовниця, лише в 1956 році, коли Мері і я часто почали зустрічатися з Кармен і Антоніо, я поступово оцінив повністю достоїнства цієї незвичайної родини.

З Мігелем завжди цікаво, бути в його товаристві — сама втіха: ні від кого мені не доводилося чути таких разючих суджень про життя і про бій биків. Я ніколи їх не повторював, і ми з ним залишалися друзями; тим важче я пережив епопею 1959 року. Якби Мігель був ворог, якби він не був моїм другом і братом Кармен, і Домінго, і Пепе, і шуряком Антоніо, все було б просто. Можливо, не зовсім просто, але не довелося б пережити нічого, крім звичайного людського співчуття.

Для Антоніо 1958 рік був особливо вдалим, такого вдалого року у нього ще не бувало. Двічі тоді ми геть були зібралися їхати до Іспанії, але я не міг перервати роботу над своїм новим романом. У вітальній листівці, яку ми послали Антоніо і Кармен на різдво, я писав, що коли нам довелося пропустити цей сезон, то вже наступного ми не пропустимо нізащо і за будь-яких обставин приїдемо до Мадріда не пізніше травня, щоб устигнути на храм святого Ісідора. Як показав час, я б ніколи не простив собі, якби пропустив те, що сталося навесні, влітку і восени цього року. Страшно було б це пропустити, хоча страшно було й бути присутнім при цьому. Але пропустити таке не можна.

Наша подорож на «Констітьюшн» почалася сонячної, ясної погоди, але вже через день погода змінилася, і майже до самої Гібралтарської протоки ми йшли в суцільній смузі дощів і туманів. «Констітьюшн» — велике гарне судно, і серед його пасажирів знайшлося чимало приємних людей. Ми його прозвали «Констітьюшн Хілтон», бо на ньому менше, ніж на якомусь іншому кораблі, відчувалося, що пливеш морем. Його не хитало. Годували смачно й добре. Було кілька гарних барів з чудовими барменами. Моряки, від капітана до матросів, були наймиліші люди, обслуговування цілком влаштовувало. Їхати на ньому після старої «Нормандії», «Іль де Франс» або «Ліберте» було все одно, що жити в одному з готелів Хілтона, вважаючи його кращим, ніж затишний номер готелю «Рітц» у Парижі, з вікнами в сад. Але мені шкода було, коли мандрівка закінчилася, бо ми встигли завести на борту багато друзів.

Сонце яскраво світило і море було синє, коли ми йшли через Гібралтарську протоку, і праворуч від нас, відступаючи все далі й виростаючи у височінь, темніли береги Африки. По небу швидко пливли білі хмари, гнані все ще свіжим вітром, і з містка, де капітан неголосно й коротко перемовлявся із стерничим, який вів судно серед інших кораблів, що заповнювали бухту, щоб стати на якір проти білого маврітанського містечка Альхесіраса, яке розкинулося на схилі зелених гір,— з містка, звідки, повернувши голову вправо, можна було побачити масивну, хоча й безладно пориту брилу Гібралтара, «Констітьюшн» уже не здавався плавучим готелем, а знов набув усіх своїх якостей величезного, неправдоподібно могутнього лайнера, що легко й красиво рухається волею руки, що скеровує його.

На березі, куди нас підвіз катер, митники та іміграційні власті поводилися з мандрівниками дуже люб'язно. Багаж пропускали без усякого огляду. І скільки разів ми не перетинали іспанський кордон того літа та осені, скрізь було те саме. Лише на кордоні Гібралтара, де йшла холодна війна з англійцями, у туристів перевіряли валізи — та й то наших валіз ніхто не перевіряв. Мої гібралтарські покупки, про які я заявив, були обкладені митом, але в одному пункті митний урядовець сказав мені, що митники хочуть узяти на себе плату мита за віскі, вивезене мною з Гібралтара. Він сказав, що читав «Старого й море» в іспанському перекладі і що сам він рибалка.

Висадившись в Альхесірасі, я витратив трохи часу, щоб добитися поліцейського дозволу на рушниці, які в нас були з собою. Раніше, коли Іспанія ще не дбала про залучення до країни туристів, це забрало б кілька днів. В альхесіраській поліції все це було залагоджено за п'ять хвилин; мене попрохали лише вказати тип, калібр і номер кожної рушниці і мої паспортні дані. Дві рушниці належали Мері, але їх також вписали в мій дозвіл.

Як тільки рушниці були покладені в машину з усім іншим багажем, ми рушили в дорогу, проїхали в сутінках вулицями, що дерлися вгору, білого містечка і через старі квартали, схожі на арабське селище, виїхали на вузьке, обсаджене деревами чорне шосе, яке оббігає бухту і, минувши смугу боліт, піднімається наперекір довгому виступу, що протягнувся вздовж неширокої долини до підніжжя Гібралтара, ніби палець, який упирається в гігантського скам'янілого динозавра. Біля основи пальця був влаштований митний пост — чи на страх контрабандистам, чи то як своєрідна зброя холодної війни. Оскільки ми їхали з Альхесіраса, нас зупиняти не стали, і ми уже в пітьмі пустилися петляти покрученою дорогою, що йде від Гібралтара до Малаги паралельно до берега моря. Машину вів шофер з Малаги, найнятий Біллом Девісом, який зустрічав нас в Альхесіра-

ському порту,— і, по-моєму, вів дуже погано, особливо коли доводилося проїжджати через людні вулиці рибальських селищ, де в цей час ішла вечірня гулянка; але я вирішив, що просто нервую з незвички після американських шляхів. Я й справді нервував через цього шофера — і не без підстав, як з'ясувалося згодом.

Сімейство Девісів — Білл, Енні та двоє малих, Тео й Нена,— жило в горах над Малагою, на віллі, яка називалася «Консула». Там біля воріт, коли вони не були зачинені, чергував сторож. До будинку вела довга під'їзна алея, посипана гравієм і обсаджена кипарисами. Там був сад не гірший від мадрідського Ботаніко. А в чудовому великому прохолодному будинку — просторі кімнати, і очеретяні мати на підлозі, і багато книг, а на стінах старовинні карти і добрі картини. Там були каміни, де в холодну погоду розводили вогонь.

Там був басейн для плавання, куди вода надходила з гірського джерела, і там не було телефону. Там можна було ходити босим, тільки не варто було цього робити, бо травень був прохолодний і сонце не зігрівало мармурових сходів. Їли там смачно, пили вволю. Кожен міг робити, що хотів, і, коли я, прокинувшись уранці, виходив на відкриту галерею, що оперізувала другий поверх будинку, і дивився на верхівки сосен у парку, за якими виднілися гори і море, і слухав, як шумить у сосновому гіллі вітер, мені здавалося, що кращого місця я ніколи не бачив. У такому місці чудово працюється, і я сів за роботу з першого ж дня. Я мав цілих два тижні в запасі: нам досить було виїхати в середині травня, щоб потрапити в Мадрід на перший бій биків ферії святого Ісідора.

В Андалузії весняний сезон кориди уже закінчувався. Севільська ферія щойно скінчилася. Той, хто не був там, нічого не втратив. В день, коли «Констітьюшн» кинув якір у порту Альхесіраса, в Херес-де-ла-Фронтера мав відбутися перший в цьому сезоні виступ Луїса Мігеля в Іспанії, але він прислав свідоцтво від лікаря, що виступати не може через отруєння птомаїном,— либонь, поїв зіпсованих рибних консервів на святі, яке влаштував у себе на фермі на честь Ельзи Максвелл. Такий початок не обіцяв нічого втішного, і ще менш утішно виглядали знімки й звіти про це свято, вміщені в газетах. Мені спало на думку, що найліпше, мабуть, залишитися на віллі «Консула», працювати, купатися і вряди-годи їздити на бій биків, якщо трапиться цікавий поблизу. Та я обіцяв Антоніо прибути на храм святого Ісідора в Мадрід, і, крім того, мені треба було зібрати додатковий матеріал для задуманого додатку до «Смерті пополудні».

Усі чекали, що ми будемо на кориді 3 травня в Хересі, коли Антоніо вбив двох биків з ферми Хуана Педро Домека, показавши чудову роботу. Багато хто питав Антоніо, де його компаньйон, чому він не приїхав,— так принаймні розповідав Руперт Белвілл, який просто з Хереса з'явився в «Консулу» на сірому, схожому на жучка «фольксвагені», куди його шість з половиною футів було важче втиснути, ніж у кабіну винищувача. Антоніо, як він казав, відповідав цікавим: «Ернесто треба працювати, так само, як і мені. Ми з ним у середині місяця зустрінемося в Мадріді». З Рупертом приїхав Хуаніто Кінтана, і я запитав його, як Антоніо зараз.

— Краще ніж будь-коли,— сказав Хуаніто.— Він став упевненіший і зовсім спокійний. Він ні на хвилину не дає бику перепочити. Ось скоро побачиш сам.

— Якихось промахів ти не помітив?

— Ні. Ніяких.

— А як він забиває бика?

— Перший раз він цілить високо, опустивши мулету дуже низько. Якщо шпага упреться в кістку, то вдруге він бере ледь-ледь нижче, щоб попасти в артерію. Він точно знає, наскільки можна взяти нижче, не порушуючи правил, і вбиває хоробро; але він навчився не попадати в кістку.

— Так ти думаєш, ми в ньому не помилилися?

— Ні, hombre, ні. Він виправдує всі сподівання, а те, що він переніс, лише пішло йому на користь. Він не став ні з якого погляду слабший.

— А ти як — здоровий?

— Цілком і дуже радий, що ми знову разом. У цьому сезоні нам буде на що подивитися.

— А як Луїс Мігель?

— Ернесто, я не знаю, що тут сказати. Торік у Вітторії йому довелося мати справу зі справжніми биками. Не з такими, які бували в наш час, але все-таки це були справжні бики, і він не міг з ними впоратися. Вони не корилися йому, а він звик панувати на арені.

— Що ж, хіба він працює лише з такими, у яких підправлені роги?

— Звісно, ні. Але ж ти знаєш, як це буває.

— А в якій він зараз формі?

— Кажуть, у чудовій.

— Тим краще для нього.

— Так,— сказав Хуаніто.— Але Антоніо — це лев. Тільки Хосе і Хуан викликали в мене таке саме почуття. Він може зробити те, що треба, і зробить те, що треба, і змусить бика зробити те, що треба, весь час залишаючись господарем бою.

— Були й інші, які викликали у нас це почуття,— сказав я.— Сам знаєш.

— Авжеж,— мовив Хуаніто.— Але їх не надовго вистачило. А Антоніо був серйозно поранений уже одинадцять разів, і після кожної рани він ще кращий.

— Це виходить, мало не кожен рік,— сказав я.

— Саме кожен рік,— мовив Хуаніто.

Я тричі постукав по стовбуру великої сосни, біля якої ми стояли. Вітер гойдав верхівки дерев, і скільки б разів ми не були присутні на кориді тієї весни й літа, завжди віяв міцний вітер. Я не пам'ятаю іншого такого вітряного літа в Іспанії, і всі відзначали, що ніколи ще не було так багато важких каліцтв на арені, як цього сезону.

Для мене велика кількість потерпілих у минулорічних боях пояснюється, по-перше, вітряною погодою, бо вітер відносить убік плащ або мулету, і людина раптом залишається неприкритою і незахищеною перед биком; по-друге — тим, що всі матадори, які виступали, змагалися з Антоніо Ордоньєсом і старалися наслідувати його, незалежно від того, був вітер чи ні. Були й інші причини, про них я скажу згодом.

Людям, далеким від кориди, завжди здається дивним, що так багато матадорів буває поранено і так мало помирає. Секрет тут простий: антибіотики і сучасна техніка хірургії. Життя матадора такою самою мірою залежить від пеніциліну та інших антибіотиків, як від його вірних помічників. Пеніцилін — невидимий член куадрильї. Без антибіотиків десятків два матадорів та новільєро, поранених торік, загинуло б. При антибіотиках та сучасній хірургічній техніці багато знаменитих матадорів минулого залишилися б живі.

Про це розмовляли ми з Хуаніто, прогулюючись по саду «Консули»; пригадували різні випадки, перебирали імена людей, яких ми обидва добре знали і які померли молодими, і прикидали, кого з них можна було врятувати і кого ні. Ми тоді ще не знали, яке літо нас чекає, та в нас обох було тривожно на душі.

Бій биків без суперництва нічого не вартий. Але таке суперництво смертельне, коли воно відбувається між двома великими матадорами. Адже якщо один від бою до бою робить те, чого ніхто, крім нього, зробити не може, і це не трюк, але дуже небезпечна гра, можлива лише завдяки залізним нервам, витримці, сміливості та мистецтву, а другий намагається зрівнятися з ним чи навіть перевершити його,— тоді досить нервам суперника не витримати хоч мить, і така спроба закінчиться важким пораненням або смертю. Або ж йому доведеться вдаватися до трюків, а коли публіка навчиться відрізняти трюк від

справжнього мистецтва, його поразка неминуча, і добре, як він ще лишиться живий і втримається на арені.

Перші дванадцять днів травня збігли непомітно. Я рано вставав і брався до роботи, у полудень ходив купатися, але плавав недовго, щоб не втомитися; до другого сніданку всі сідали пізно, потім іноді спускалися в місто за поштою та газетами, заходили і в нічний шинок у дусі Сіменона при «Мірамарі», великому приморському готелі в центрі Малаги, де у нас завелися знайомі серед обслуги, потім поверталися в «Консулу» й обідали завжди пізно.

Тринадцятого травня ми виїхали до Мадріда на кориду.

Коли їдеш незнайомою дорогою, всі відстані ніби подовжуються, важкі відтинки шляху здаються ще важчими, небезпечні повороти ще небезпечнішими, а круті спуски виглядають зовсім прямовисними. Так, ніби ти знов став хлопчиком або підлітком. Але шлях з Малаги до Гренади через гірський перевал — не жарти, навіть якщо знаєш кожний вигин цієї дороги, кожний об'їзд, який може полегшити їзду. Цього разу, з шофером, рекомендованим Біллу кимось із знайомих, це було просто жахливо. Він усі повороти робив не так, як потрібно. Він тільки й знав, що сигналив, нібито це могло вчасно зупинити якийсь зустрічний навантажений ваговоз,— і в мене не раз душа тікала в п'яти і на спусках, і на підйомах. Я намагався дивитися на долини, на ферми і на маленькі кам'яні містечка, що залишилися внизу, під нами, на ламані лінії хребтів, що збігали до моря. Я бачив темні, голі стовбури коркових дубів, з яких уже місяць як зрізали кору, зазирав у глибокі розпадини, що відкривалися на поворотах, проводжав очима дрокові поля з лисинами вапняку, що пливли до кам'янистих круч, і мимоволі терпів усе безглуздя цієї їзди, іноді лише намагаючись порадою чи стриманим наказом відвести неминучу загибель.

В Хаені наш шофер мало не збив людину, що переходила вулицю, бо мчав з ідіотичною швидкістю, не думаючи про пішоходів. Після цього він почав більше прислухатися до порад, та й дорога тепер пішла краща, і ми щасливо перетнули в Байлені долину Гвадалквівіру, піднялися на плато і знов поїхали гористою місцевістю, вздовж Сьєрра-Морени. Ми проїжджали кам'янисті кручі Навас-де-Толоса, де християнські королі Кастилії, Арагону та Наварри завдавали колись поразки маврам. Ці місця зручні і для оборони, і для наступу (якщо вже взятий перевал), і зараз, сидячи в швидкій машині, дивно було думати про те, як було просуватися цією самою місцевістю 16 липня 1212 року і як виглядали тоді ці голі гірські луки.

Крутий і звивистий підйом привів нас до перевалу Деспеньяперрос, який розділяв мов кордон Андалузію та Кастілію. Анда-

лузці кажуть, що на північ від цього перевалу не народився ще ні один путящий матадор. Дорога і тут гарна і для доброго водія не становить ніякої небезпеки, а на самому перевалі є кілька ресторанчиків та готелів, з якими ми мали близько познайомитися цього літа. Але того дня ми поспішали, добре, що їхати було тепер легко, і зупинилися лише в першому містечку після перевалу, біля будинку, за яким дорога зразу різко йшла вниз. На даху цього будинку двоє лелек вили гніздо. Воно ще не було готове, і між лелеками йшла любовна гра. Самець дзьобом погладжував самичці шию, а вона то дивилася на нього з лелечою ніжністю, то відводила очі, і він знов починав гладити їй шию. Ми зупинилися, і Мері зробила кілька знімків, хоча освітлення було погане.

Ми згадали, як 1953 року по дорозі до Африки прочитали велику статтю, надруковану в ілюстрованому французькому журналі, про те, що лелеки в Європі майже перевелися і, мабуть, приречені на вимирання, і як пізньої зими цього року ми бачили тисячі лелек, що летіли з Ефіопії за хмарами сарани та інших шкідників, що є бичем Африки. Ці два лелеки були першими, яких нам довелося побачити в Іспанії, але протягом літа ми їх зустрічали сотнями. За тридцять п'ять років я ще не бачив такої сили лелек. Згодом ми часто їздили цією дорогою і бачили, як вивелося в гнізді двоє лелечат і як батько й мати годували й виховували їх; а коли ми востаннє проїжджали тут, уже наприкінці жовтня, гніздо було порожнє: вся сім'я відлетіла.

Коли ми спустилися в долину Вальдепеньяс, виноградні лози були не вищі за долоню, і безконечні акри виноградників гладдю стелилися до підніжжя гір, що темніли вдалині. Вино Вальдепеньяс добре пити вранці в якійсь мадрідській таверні, в компанії давніх знайомих, таких самих ранніх пташок, як і ти. Це вино без претензій. Воно жорсткувате й чисте на смак, і від нього всередині розгоряється несильний, швидко гаснучий вогонь, після якого не залишається попелу, і якщо ти зігрівся, то пити більше не хочеться. Спечного дня воно зберігає прохолоду в затінку і на вітрі. Воно холодить, а потім піддає жару — небагато, аби тільки нагадати про себе. Друга склянка знову холодить, а жару піддає, тільки коли це потрібно, щоб мотор працював. Вальдепеньяс — шампанське бідняків, але цеберки з льодом для нього не потрібні. Ці грона так дозрівали і з них так давили сік, щоб можна було пити вино за будь-якої температури; а перевозять його в звичайних бурдюках. Ми їхали по доброму шосе, недавно прокладеному через цей виноградарський край, і дивилися, як спурхують куріпки з узбіччя грунтового путівця, що йшов паралельно до шосе, і надвечір уже були в Мансанаресі, де й зупинилися в готелі на нічліг. До Мадріда звідси було

всього сто сімдесят чотири кілометри, але нам хотілося подолати цей шлях при денному світлі, до того ж корида мала початися завтра тільки о шостій вечора.

Рано-вранці ми з Біллом Девісом вийшли з готелю, де всі ще спали, і спустилися в центр цього старого ламанчського містечка, повз низьку тиньковану огорожу, за якою лежала арена для кориди — та сама арена, де Ігнасіо Санчес Мехіас дістав фатальну рану в бою, оспіваному Лоркою; потім вузькими вуличками ввійшли на соборний майдан і потрапили в юрбу городян, що верталися з базару. Базар був галасливий, людний, привіз великий, але багато покупців нарікали на дорожнечу, надто риби та м'яса. Після Малаги, де розмовляють незнайомим мені діалектом, так приємно було чути чудову дзвінку іспанську мову і розуміти кожне слово.

Літній іспанець підійшов до мене і сказав:

— Не купуйте нічого. Все дороге. Я нічого не купив.

— Що ж ви їстимите?

— А я почекаю кінця базару,— сказав він.— Під кінець вони хоч-не-хоч спустять ціни.

— Якщо говорити про рибу, то вам не доведеться довго чекати.

— Авжеж,— відповів він.— Он до тих сардин скоро вже можна буде підступитися. Адже я тутешній. Мені квапитися нікуди. Але ви нічого не купуйте. Не давайте поганого прикладу іншим.

Ми випили в таверні кави з молоком, вмочаючи в нього скибки смачного хліба, і довершили снідання кількома склянками вина та шматочками манчегського сиру. Біле вино було смачніше за червоне. Місто залишилося осторонь від нового шосе, і чоловік за стойкою сказав мені, що в таверні нині рідко побачиш приїжджого.

— Мертвим стало місто,— промовив він.— Тільки в базарні дні й оживає трошки.

— Як з вином у нинішньому році?

— Зараз ще рано говорити,— відповів він.— Ви знаєте стільки ж, скільки я. Звичайно у нас добре і завжди однакове. Виноград росте, як бур'ян.

— Я люблю ваше вино.

— Я сам його люблю,— сказав він.— Тому-то й лаю. Чого не любиш, те не лаєш. Так уже повелося тепер.

Швидкою ходою ми відмахали три кілометри назад, у готель. Тепер іти довелося вгору, і це було добрим моціоном. Місто, яке ми покидали, виглядало понурим, і розлучатися з ним було легко. Коли ми повантажилися і машина виїхала на путівець, що вів до нового шосе, шофер щиро перехрестився.

— Щось негаразд? — запитав я. Він уже раз хрестився так першого вечора, коли ми їхали з Альхесіраса до Малаги, і тоді я вирішив, що ми проїжджаємо місце, де колись сталося нещастя. І шанобливо схилив голову. Але тепер був ясний ранок, випадав лише короткий переїзд до столиці чудовою дорогою, а особливою побожністю наш шофер, судячи з його розмови, не відзначався.

— Та ні, все гаразд,— сказав він.— Це щоб нам щасливо дістатися до Мадріда.

Не для того тебе наймали, щоб їхати, уповаючи на чудо чи на промисел божий, подумав я. Треба знати своє діло, якщо сідаєш за кермо, та гарненько перевірити гуму, перш ніж запрошувати господа бога в напарники. Але тут я згадав про жінок, і дітей, і про те, яке важливе єднання в цьому тлінному світі,— і також перехрестився. Потім, щоб виправдати цю надзвичайну турботу про нашу власну цілість, мабуть, трохи передчасну, якщо врахувати, що ми збиралися добрих три місяці гасати вдень і вночі дорогами Іспанії, і досить егоїстичну, оскільки нам випадало провести цей час у середовищі матадорів, я помолився за всіх, кого міг вважати заложниками долі; за всіх друзів, хворих на рак, за всіх знайомих жінок, живих і померлих, і за Антоніо, щоб йому дісталися гарні бики. Остання молитва не була почута, зате після ризикованого пробігу через Ламанчу та кастільські степи ми все ж таки щасливо добралися до Мадріда і звідси вже відправили нашого шофера назад, до Малаги, бо біля самого готелю «Суесія» з'ясувалося, що він уявлення не має про те, що значить поставити машину у великому місті.

Зробити це довелося зрештою Біллу, і він же взяв на себе шоферські обов'язки на весь сезон. Виявилося, що водійський досвід нашого шофера обмежувався їздою на ваговозі та ще й з обов'язками лише підручного. Нам його рекомендували з щиро іспанською безпосередністю тому, що він доводився комусь далеким родичем, був чесним, добропорядним хлопцем і потребував роботи. Ми делікатно пояснили йому, що не можемо користуватися його послугами, бо він не знає мадрідських вулиць і мадрідських порядків — що цілком відповідало істині — і він з незаплямованим послужним списком вернувся до свого ваговоза.

Під час зупинки в Аранхуесі, поки нашу машину мили й заправляли, ми пройшли до старого ресторану на південному березі річки Тахо і замовили спаржу та біле вино. Річка була зелена, вузька і глибока. Вздовж берегів росли дерева, по воді плили занесені течією водорості, і біля пристані марно гойдалися човни, призначені для прогулянок вгору по річці, до старовинного королівського парку. Довкола було тихо, і аранхуеський

ресторан нагадував будиночок на Сені біля Ба-Медона з картини Сіслея. Спаржа була буйна, біла, ніжна на смак, і було приємно снідати нею в затінку дерев, дивлячись, як плюскотить у річці риба, і попиваючи м'яке неміцне вино перед підйомом на суху білу сувору височину, яку перетинає дорога, що веде до Мадріда.

Готель «Суесія», новий і чепурний, збудований позаду кам'яниці, де колись були кортеси, за кілька хвилин ходьби від старого Мадріда. Руперт Белвілл та Хуаніто Кінтана, що приїхали раніше, розповідали, що Антоніо ночував у готелі «Веллінгтон» у новій, фешенебельній частині міста, де розташовано більшість нових готелів. Він хотів виспатися і одягнутися поза домом, щоб урятуватися від репортерів, шанувальників і вболівальників, що штурмували його. До речі, «Веллінгтон» недалеко від арени цирку, а це важливо, бо під час храму святого Ісідора вулицями ледве проб'єшся. Антоніо любить завчасу бути на місці, і, крім того, безконечні зупинки через вуличні затори хоч кого можуть вивести з рівноваги. А перед боєм це зовсім ні до чого.

У номері Антоніо юрмився народ. Багато було знайомих. Ще більше незнайомих. У вітальні зібралося обране коло шанувальників. Більшість — люди середнього віку. Тільки двоє молодих. Всі мали дуже врочистий вигляд. Було багато людей, так чи інакше пов'язаних з коридою, кілька репортерів, серед них двоє з французьких ілюстрованих видань і з ними фотографи. Зовсім бракувало врочистості тільки Каетано, старшому брату Антоніо, та Мігелільо, його служникові.

Каетано поцікавився, чи я захопив свою срібну фляжку з горілкою.

— Так,— сказав я.— Для надзвичайного випадку.

— Зараз саме такий випадок, Ернесто,— сказав він.— Ходімо в коридор.

Ми вийшли, випили за здоров'я один одного, потім вернулися, і я пішов у кімнату, що слугувала Антоніо за гардеробну. Він одягався.

Він нітрохи не змінився, хіба що змужнів, і, крім того, засмаг, і поздоровшав від життя на фермі. В ньому не відчувалося ні хвилювання, ні врочистості. Через годину з чвертю він мав вийти на арену і точно знав, що це значить, що йому треба робити і що він робитиме. Ми дуже зраділи один одному, і для кожного з нас усе було так само, як бувало завжди.

Я не люблю гардеробних і перев'язочних, і тому, після того як він запитав про здоров'я Мері, а я — про здоров'я Кармен і ми домовилися повечеряти разом, я сказав:

— Ну, я піду.

— Ти зайдеш потім?

— Зайду,— сказав я.

— Отже, до вечора,— промовив він і посміхнувся своєю усмішкою шибеника-хлопчака, яка так природно, легко й невимушено набігала на його обличчя ще до першого сезону в Мадріді. Він думав про близький бій, але ця думка не тривожила його.

Трибуни були переповнені, але корида не вдавалася. Бики були кепські, нападати не зважувалися,— уже рвонувшись уперед, раптом зупинялися на всьому скаку. Вони були загодовані, важкі не по зросту, і коли вже кидалися на коней, то дуже швидко видихалися і припадали на задні ноги.

Вікторіано Валенсіа, який у Мадріді складав іспит на звання матадора, показав усім, що він хоч і мав кілька блискучих виступів, проте майбутнє його непевне — він іще тільки учень. Хуліо Апарісіо, досвідчений і вправний матадор, виступав просто безглуздо. Він не робив нічого, щоб приховати вади своїх биків, а лише показував глядачам, що бики не здатні нападати самі і їх треба змушувати до цього. Як це іноді трапляється серед матадорів, йому вадило те, що, заробивши напочатку своєї кар'єри чимало грошей, він тепер, не наражаючись на небезпеку, просто чекав бика, замість узяти від кожної тварини все, що вона може дати. Апарісіо не показав нічого цікавого з жодним биком, проте убив їх вправно, швидко й нехитро, щоб довести знавцям, а також і собі, що бодай щось він уміє робити майстерно. Але нікого це не хвилювало.

Антоніо врятував кориду від повного провалу і показав мадрідцям взірець того, на що він тепер здатний. Бик йому попався зовсім негодящий. Він обходив коней і ніяк не зважувався напасти відкрито. Але Антоніо легко й граційно підманював його плащем, кликав, учив, підбадьорював, щоразу все ближче й ближче пропускаючи повз себе. Він робив з нього бойового бика у публіки на очах. Здавалося, він проникає в бичачу голову й орудує там рішуче і вміло, поки бик не зрозуміє, чого від нього хочуть.

За цей час, що я його бачив, він довів до досконалості своє вміння володіти плащем. Це були не просто певні й точні пасе, про які мріє будь-який матадор. Кожний помах скоряв бика, змушував його йти за плащем, описувати коло так, що роги проходили за кілька сантиметрів від Антоніо, чиї рухи були плавні й розмірені, ніби в сповільненому фільмі чи уві сні.

Взявши мулету, Антоніо не вдавався ні до яких хитрощів. Бик тепер належав йому. Він його підготував, і довів до довершеності, і зробив слухняним собі, ні разу не завдавши йому болю. Він підзивав його, держачи мулету в лівій руці, і обводив круг себе знову й знову, потім змусив пригнути голову і

одним рухом кисті привів у положення для смертельного удару.

Перший раз, коли Антоніо вгородив шпагу, ретельно націлившись на горб між лопатками, вістря вперлося в кістку. Тоді він націлився знову і ввігнав шпагу в те саме місце, і вона загналася до самого ефеса. Коли пальці Антоніо обагрила кров, бик уже був мертвий, але ще не знав цього. Антоніо стежив за ним, високо піднявши руку, керуючи його смертю, як керував цією єдиною сутичкою його недовгого життя, і бик раптом здригнувся і повалився на пісок.

Другий бик справляв велике враження, проте він виснажився, нападаючи на коней, і почав уникати бою, й гальмувати задніми ногами в кінці атаки. Він нападав зовсім невміло й безглуздо буцав то правим, то лівим рогом, здебільшого правим. Захищався він теж незграбно. Він був нервовий, розгублений і ніяк не хотів нападати, в яку б частину арени не заманював його Антоніо. У різних биків, як правило, з'являється впевненість як не в одній, то в іншій частині арени, але хоч Антоніо працював близько від цього бика, низько й ритмічно, а тоді накинувся на нього, щоб розвернути його, нав'язати йому свою волю і припинити ці напівнапади, безладне буцання й метушню, бик все одно метушився і підгинав хвоста. Показати сучасну фаену з таким биком, не покалічивши себе, було неможливо. Але вистава розпочалася, і вихід був тільки один: швидко покінчити з цією метушливою твариною. Антоніо так і вчинив.

Коли після бою ми сиділи поряд на його ліжку в номері готелю «Веллінгтон» — він уже прийняв душ і трохи прохолов,— Антоніо запитав мене:

— Ну як, Ернесто, ти задоволений першим?

— Ти знаєш сам,— сказав я.— Усі знають. Тобі довелося зробити цього бика. Тобі довелося вигадати його.

— Атож,— промовив він.— Але вийшло загалом непогано.

Погода стояла дощова, вітряна, і ферія здавалася нам стомливо довгою. Кориди починалися так пізно, що після третього бика сонце полишало арену, а останній бій відбувався при електричному світлі. Не було за весь час жодного по-справжньому доброго бика,— лише кілька непоганих і дуже багато таких собі.

Коли ми після бою биків у Севільї їхали через Кордову до Мадріда, по низькому небу сунули чорні хмари, дощило, і ми тільки зрідка, в хвилини прояснення, могли милуватися краєвидом. До пари погоді були й наші думки, і ми обидва нарікали на невдалі бої, на биків, що не досягли належної ваги й віку, яких хтось зумів підсунути, всупереч правилам, і Білл казав

наперед, що таким самим невдалим буде весь сезон. Ні він, ні я взагалі не захоплювалися севільською школою. Для андалузців і для любителів кориди це єресь. Вважається, що всі уболівальники повинні мати до Севільї прямо-таки містичну любов. Але я давно вже переконався, що в жодному іншому місті не буває так багато невдалих боїв. Ні Біллу, ні мені не подобалася і нова велика арена в Мадріді. Вона надто велика, і тому те, що на ній відбувається, мало хвилює глядачів. Навіть з першого ряду погано видно деталі бою, якщо тільки матадор і бик не стоять прямо під вами, біля самого бар'єра, і я розповідав Біллу про стару а́рену, де й за поганим боєм було цікаво стежити; так добре можна було все бачити. Над нами пролітали зграї лелек, що шукали під дощем корму, а в горах раз у раз траплялися яструби всіляких різновидностей. Я люблю дивитися на шулік, а в цю негоду багато їх літало довкола в пошуках здобичі, але не так просто було її знайти, бо всі малі пташки поховалися від дощу й вітру. За Байленом шлях, який нам згодом належало так добре вивчити, повернув на північ і, коли хмари розходилися, серед ланів пшениці, полеглої від вітру, і виноградників, де лози виросли на півдолоні відтоді, як ми проїздили тут три дні тому, прямуючи на південь, виднілися омиті дощем старовинні замки та білі села, відкриті всім вітрам,— що далі на північ, то вітрів більше.

Зупиняючись, щоб заправити машину, ми підкріплялися рештками вина, скибкою сиру чи маслинами в буфеті заправочної станції й пили чорну каву. Білл ніколи не пив вина, коли вів машину, але я прихопив пляшку легкого росадо з Лас-Кампаньяс у мішку з льодом і попивав холодне вино, закушуючи хлібом і сиром манчего. Я любив цей край у всі пори року і щоразу радів, коли останній перевал залишався позаду і нас зустрічали суворі землі Ламанчі та Кастилії.

Білл вирішив нічого не їсти, поки ми не доберемося до Мадріда. Він запевняв, що після їжі його хилить на сон, а йому доведеться день і ніч сидіти за кермом. Він любив попоїсти, знався на їжі, і хоч би в якій країні опинився, ніхто краще за нього не вмів дістати доброї їжі. Він дуже своєрідна людина і завжди намагається довідатись якнайбільше нового про людей, місцевість, вина, спорт, літературу, архітектуру, музику, малярство, науку, життя. Коли він уперше приїхав до Іспанії, то оселився в Мадріді, а потім разом з Енні об'їздив усі іспанські провінції. Немає буквально жодного міста в Іспанії, де б він не побував, і скрізь він знав і місцеві вина, і місцеву кухню, і найсмачніші страви, і в яких ресторанах найкраще годують, чи було це велике місто чи глухе містечко. Кращого попутника я й бажати не міг, а вже водій він був просто двожильний.

До Мадріда ми дісталися саме вчасно, щоб захопити другий сніданок у «Кальєхоні» — тісному, схожому на коридор ресторані на кальє Тернера, куди ми завжди заходили поїсти, коли бували тільки вдвох, бо, на нашу думку, ніде в місті так смачно не годували. Там була чудова домашня кухня і завжди якась спеціальна страва — щодня нова; риба, м'ясо, городина, фрукти були там найліпші, які тільки можна було дістати на ринку. Там подавали тінто і кларет вальдепеньяс у маленьких, середніх та великих глечиках, і вино було чудове. Маріо, великий автомобіліст і цінитель життєвих утіх, казав, що йому ніколи ще не доводилося їсти в такому доброму ресторані. Адамс любив бувати там, бо все це нагадувало йому Удіне. Мері там не подобалося — вона скаржилася на тісноту, на погану вентиляцію. 1956 року їй мало не вдалося накласти вето на відвідування «Кальєхона», але хазяїн перехитрував її,— скориставшись нашою відсутністю, прикупив частину сусіднього приміщення і відкрив прекрасно провітрюваний новий зал.

Після того як ми, чекаючи вільного столика, випили біля стойки в барі по кілька склянок вальдепеньяса, у Білла розгулявся апетит. Меню прикрашала приписка з попередженням, що однієї порції будь-якої страви достатньо для повної ситості, і Білл замовив спершу смажену рибу, а потім йому подали таку порцію якоїсь астурійської страви, що її вистачило б принаймні на двох чоловіків. Усе це він подужав і тільки зауважив:

— А тут годують непогано.

Коли спорожнів другий глек вальдепеньяса, він додав:

— І вино непогане.

Я наминав молодих вугрів у часниковому соусі, що нагадували ніжні бамбукові пагони з хрусткими кінчиками, тільки вугрі були маслянистіші на смак. Переді мною стояла повна глибока тарілка вугрів, і їсти їх було райською втіхою, зате кожному, хто потім зустрівся б зі мною в закритому приміщенні чи навіть на свіжому повітрі, це обіцяло пекельні муки.

— Вугрі знамениті,— сказав я.— А вино — не знаю. Ще не розкуштував. Вугрів хочеш?

— Мабуть, візьму одну порцію,— відповів Білл.— Випий вина. Може, сподобається.

— Ще один великий глечик,— сказав я офіціантові.

— Зараз, доне Ернесто. Я вже наготував.

До нашого столика підійшов хазяїн.

— Чи не бажаєте біфштекс? — запитав він.— У нас сьогодні чудові біфштекси.

— Прибережіть їх на обід. А немає спаржі?

— Чудова спаржа. З Аранхуеса.

— Завтра нас чекає корида в Аранхуесі,— сказав я.

— Як поживає Антоніо?

— Дуже добре. Він виїхав із Севільї учора ввечері. А ми сьогодні вранці.

— Як було в Севільї?

— Так собі. Бики погані.

— Ви вечерятимете тут з Антоніо?

— Навряд.

— Про всяк випадок я залишу для вас окремий кабінет. Минулого разу всі були задоволені?

— Дуже.

— Бажаю удачі в Аранхуесі.

— Дякую,— сказав я.

В Аранхуесі нас чекали самі невдачі, але я не мав ніяких лихих передчуттів.

Напередодні, в той час, коли Антоніо виступав у Севільї, Луїс Мігель разом з Антоніо Бьєнвеніда та Хаїме Остосом виступав у Толедо. Всі квитки були розпродані. Найдорожчі місця зайняла публіка, що приїхала з Мадріда, багато зібралося друзів і шанувальників Луїса Мігеля. День видався похмурий, дощовий, бики були крупні, більш чи менш хоробрі, але з підпиляними, як стверджували очевидці, рогами. Луїс Мігель добре працював з першим биком, з другими ще краще. За чудову роботу з цим биком він відрізав одне бичаче вухо, і якби він вдало всадив шпагу, йому дісталося б і друге.

Я дуже шкодував, що мені не довелося бачити виступу Луїса Мігеля, тим паче, що й назавтра ми не могли потрапити в Гренаду на кориду з його участю. Такий був розклад бою биків, але я знав, що скоро становище зміниться. Я запасся списком усіх оголошених виступів і Луїса Мігеля, і Антоніо, списком, з якого випливало, що найближчим часом передбачаються їхні виступи в тих самих містах і в тих самих феріях. Мало того — їм доводилося виступати в одні й ті самі дні, і, отже, суперничати між собою. А поки що, наскільки можливо, я стежив за успіхами Мігеля з розповідей тих глядачів, чиїм судженням я довіряв.

В Аранхуесі 30 травня стояла гарна для кориди погода. Дощ припинився, і сонце зігрівало свіжовимите місто. Дерева зеленіли, бруковані вулиці ще не встигли покритися курявою. Понаїжджало багато селян з навколишніх сіл — вони розгулювали по місту в чорних куртках та сірих штанях з цупкої смугастої тканини — і досить багато мадрідців. Ми всілися на терасі старомодного кафе в затінку дерев, дивилися на річку, на катери й човни. Річка потемніла й розлилася від дощу.

Потім наші гості вирушили оглядати королівський парк на березі річки, а ми з Біллом пішли через міст до старого готелю

«Делісіас» побачитися з Антоніо і взяти квитки у його служника Мігелільо. Я заплатив Мігелільо за чотири квитки в першому ряду, сказав молодому іспанцеві, який підрядився написати низку нарисів про Антоніо для мадрідської газети, щоб він не чіплявся зараз до Антоніо, а дав йому відпочити, причому пояснив, нащо це потрібно, потім підійшов до ліжка побалакати з Антоніо, наміряючись піти якнайшвидше і тим подати добрий приклад іншим.

— Ви поїдете прямо в Гренаду чи десь переночуєте? — запитав Антоніо.

— Я думаю заночувати в Мансанаресі.

— У Байлені краще,— сказав він.— Хочеш я поведу вашу машину до Байлена, там ми пообідаємо, а по дорозі побалакаємо. Потім я пересяду в «мерседес» і спатиму аж до Гренади.

— Де ми зустрінемося?

— Тут, після бою.

— Гаразд,— сказав я.— До скорого.

Він усміхнувся, і я зрозумів, що почуває він себе добре і дуже впевнено.

Я переконав Маріно Гомеса Сантоса, юного кореспондента «Пуебло», піти разом з нами. Мігелільо встановлював портативне церковне обладнання. Він поставив лампаду і образ богоматері на туалетному столику біля притуленого до стіни масивного шкіряного футляра зі шпагами.

Коли ми йшли посипаною рінню доріжкою до брукованого подвір'я готелю, забитого машинами, я раптом почув гуркіт і, обернувшись, побачив перекинутий моторолер. Люди збігалися до водія, який, очевидно, дуже вдарився. Але дівчину, що сиділа позаду водія, викинуло на середину бруківки. Я підбіг до дівчини, підняв її і тримав на руках увесь час, поки ми ловили машину, щоб відвезти її до лікарні. Проте всі машини, видно, були зайняті. Я боявся, що в неї пошкоджена основа черепа. Крові було небагато, і я ніс дівчину дуже обережно, намагаючись не травмувати її і водночас не замазати кров'ю свій костюм. Мені не шкода було костюма, але нещастя, що сталося з дівчиною, само по собі було досить лихою прикметою, не вистачало ще, щоб я в такому вигляді сидів у першому ряду перед ареною бою биків. Нарешті ми дістали машину, передали дівчину в надійні руки, і її повезли до лікарні. Потім ми зійшлися з нашими гостями в ресторані на набережній. Мене дуже смутило, що нещастя з дівчиною сталося в день відкриття фієсти, і болісно було згадувати її посіріле, запорошене напівдитяче личко. Я турбувався, чи не пошкоджена в неї черепна коробка, і мені було соромно, що весь час, поки я ніс дівчину на руках,

я думав не лише про неї, але й про те, як би не забруднитися кров'ю.

Довкола невеличкого, старовинного, чудесного, незручного ветхого цирку підсихало болото. Ми ввійшли, розшукали свої місця і повсідалися, дивлячись на пісок, що жовтів так близько.

Антоніо дістався перший із биків з ферми Санчеса Коваледи. Бик був великий, чорний, красивий, з довгими, дуже гострими рогами. Антоніо проробив кілька веронік з притаманною йому грацією, неквапливо, плавно, впевнено змахуючи плащем, підходячи до бика майже впритул, змушуючи його рухатися все повільніше й повільніше і пропускаючи бика повз себе так близько, що роги ледве не впиралися йому в груди. Одначе публіка залишалася байдужою — чого не сталося б у Мадріді,— тому Антоніо в подальшій роботі з плащем діяв інакше, дещо відхиляючись від класичного стилю в бік ефектнішої, але не такої небезпечної севільської манери. Він простягав бику плащ, тримаючи його обіруч на рівні грудей. Потім він повільно робив повний поворот разом з плащем, що роздимався навколо нього, то наближаючись до бика, то віддаляючись. На таке кіте приємно дивитися, але, власне, це не прийом, а трюк. Як тільки роги спиняються надто близько, матадор злегка ухиляється вбік і бик проходить повз нього. Публіці це подобалося. Нам також. Така робота дуже красива, але вона не хвилює. В цій частині Іспанії люди, обізнані зі справжніми биками і справжнім боєм биків, були знищені в громадянську війну — і на тому, і на другому боці.

Коли Антоніо взяв до рук мулету, до бика було ще небезпечно підходити, і Антоніо почав готувати його, терпляче навіюючи бикові впевненість і мужність. Щось сталося з биком, можливо, йому набридли помахи плаща. Мені траплялося бачити таке. Щоб розворушити його, Антоніо мусив підходити до нього зовсім близько. Іноді під кінець бою бик погано бачить. Але тут було інше, і це інше Антоніо мав подолати за ті десять хвилин, в які матадор учить бика помирати.

Антоніо навіяв бикові впевненість, підставляючи йому праву ногу і праве стегно, а потім показав йому, що він може безкарно йти за червоною мулетою і що це своєрідна гра.

Потім вони гралися в цю гру. Мулета дражнила то справа, то зліва. То вище, то нижче. Бик обходив Антоніо кругом. Раз, ще раз. На, тримай. Обійди мене, бицю. Так. Нумо, ще разок. Ще.

А потім у бика в голові раптом все пішло шкереберть. Він раптом урвав гру і замість того, щоб кінчити поворот круг Антоніо, кинувся на нього. Ріг пройшов на відстані однієї сотої дюйма, і бик штовхнув Антоніо головою. Антоніо обернувся,

простягнув бикові мулету і пропустив його біля самих своїх грудей.

Потім він почав гру спочатку і змусив бика двічі зробити поворот, під час якого бик ледь був не всадив у нього роги. Тепер публіка оцінила його, і на її вимогу заграла музика. Нарешті Антоніо убив бика, убив з першого удару, вгородивши шпагу трохи лівіше найвищої точки карка. Вся публіка махала хустками, вимагаючи для Антоніо бичаче вухо. Але коли бик падав, у нього з рота потекла кров, що часто буває, навіть якщо бик убитий за всіма правилами, і президент не дозволив відрізати вухо, хоча глядачі махали хустками доти, доки бика не повезли з арени.

Антоніо, під вітання юрби, обійшов арену кругом і ще двічі виходив вклонятися. До бар'єра він вернувся злий, намагаючись здаватися байдужим, і коли Мігелільо подав йому склянку води, він щось промовив крізь зуби. Він відсьорбнув із склянки, ні на кого не дивлячись, потім прополоскав рот і виплюнув воду на пісок. Згодом я запитав Мігелільо, що Антоніо сказав:

— Він сказав: «Дуже мені потрібне це вухо»,— відповів Мігелільо.— Все одно, він показав їм, що до чого.

Другим виступав Чікуело-другий. Він маленького зросту, не вище п'яти футів і двох дюймів, з сумним благовидним обличчям. Вірніше, він був такий. Ні одна тварина, навіть борсук, не може дорівнятися йому хоробрістю, і мало хто з людей, на мій погляд. Він з'явився на арені спершу як новільєро, потім у 1953 і 1954 роках,— як матадор, відбувши страшну школу сільських капеа. Так називають аматорський бій биків, який влаштовують на сільських майданах — найчастіше в Кастільї та Ламанчі — де місцеві хлопці й мандрівні новачки-тореро виходять проти биків, що вже не раз брали участь у боях. Буває, що в такого бика на рахунку понад десяток людських життів. Села і висілки, де влаштовуються капеа, не мають засобів на спорудження арени, тому там просто довкола майдану ставлять вози, щоб відрізати шляхи відступу, а глядачам продають грубі загострені кілки, якими користуються пастухи і скотарі, так що вони можуть загнати наляканого аматора назад на майдан або побити, якщо він спробує тікати.

До двадцяти п'яти років Чікуело-другий був зіркою капеа. Поки всі відомі матадори часів Манолето і після нього виходили проти півбиків і триліток з підпиляними рогами, він учився вбивати семиліток, чії роги були цілі. Багато з цих биків билися не вперше і тому були небезпечніші за будь-якого дикого звіра. Чікуело виходив на бій у селах, де не було ні лазаретів, ні лікарень, ані хірургів. Щоб вижити, він мусив добре знати биків і, працюючи майже впритул до них, вміти ухилятися від рогів. Він

знав, як можна уціліти в бою з биком, якому нічого не варто заколоти його рогами, і він навчився всіх ефектних прийомів, усіх показних трюків. Він також навчився майстерно убивати бика і віртуозно орудувати мулетою, змушуючи бика дуже низько опускати голову в останній момент, що при маленькому зростові Чікуело було конче потрібно. Він був безмежно хоробрий, а крім того, йому страшенно щастило. Йому щастило постійно — до минулої зими, коли він згорів у літаку, що зазнав аварії.

Того року він вернувся на арену, бо все, крім бою биків, здавалося йому прісним. З арени він пішов тому, що знав,— хоч би як щастило, не можна до безконечності випробовувати долю. А вернувся через те, що ніщо інше не радувало по-справжньому. І ще, як водиться, спокушали гроші.

Йому дістався добрий бик, досить крупний, щоб проти його власної мініатюрної постаті здаватися величезним. Роги були солідні, і Чікуело-другий продемонстрував своє справедливо прославлене вміння уціліти на арені, працюючи так близько до бика, як не зумів би ніхто інший без ризику бути покаліченим. Він працював уміло, покладаючись на свою блискавичну реакцію і феноменальне везіння, проробив один по одному належні пасе і всі відомі показні трюки, і проробив їх добре. Куди небезпечніше було б працювати далі від бика, але за всіма правилами класичної школи, одначе цього ніхто не помічав, і Чікуело-другий повертався до бика спиною і, позираючи на публіку, пропускав його під витягнутою правою рукою, щоб публіка згадала Манолето, який разом зі своїм антрепренером відкрив нову еру в мистецтві бою биків — еру пишного розквіту і глибокого занепаду, а потім був убитий на арені і після смерті став напівбогом, навік убезпечивши себе від критики.

Чікуело-другий заслужено тішився любов'ю глядачів. Він був свій для них, і він показав їм те, що вони звикли вважати справжнім боєм биків, і показував у роботі з повноцінним биком. Для цього потрібне було везіння, а також майстерність та абсолютна хоробрість. Коли він вгородив шпагу перший раз, вона наткнулася на кістку, але з другого удару ввійшла до кінця, і, опираючись на ефес, він стояв між рогами, поки мертвий бик не звалився, як підкошений, на пісок.

Президент присудив йому обидва вуха, і він, стримано всміхаючись, обійшов арену. Мені приємно в уяві бачити його таким, яким він був того літа, і не варто думати про те, що сталося, коли щастя зрадило його.

Хаїме Остос того дня виступав погано. Праве око у нього було підбите, запливло і сльозилося. Остос ледве бачив ним і раз у раз протирав його. Він, як завжди, дуже старався

і працював добре, але через пошкоджене око убити бика йому вдалося на превелику силу.

Другий бик Антоніо був красивий, з чорною, лискучою шкірою, з чудовими рогами і хоробрий. Він стрімко вибіг на арену, і я збагнув, що Антоніо хоче зразу перейняти його. Як тільки Антоніо ступив на пісок, тримаючи плащ напоготові, з рядів на сонячному боці, ліворуч від нас, вискочив матадор-аматор — меткий, гарний хлопець у кепці, ясній сорочці і синіх штанях, перемахнув через бар'єр і розтягнув перед биком мулету. Феррер, Хоні і Хуан — бандерильєро Антоніо — кинулися до нього, щоб повести й передати поліції, перш ніж бик сколе його рогами і тим самим стане непридатним до бою, але хлопець, користуючись природною жвавістю бика, устиг усе ж таки проробити кілька ефектних пасе, водночас ухиляючись від трьох прудконогих переслідувачів, що поспішали прибрати його з арени. Ніщо не може так швидко й непоправно зіпсувати бика для роботи матадора, як раптове втручання збоку.

Кожне пасе матадора — урок для бика, і меткий матадор не робить жодного змаху плащем, який не мав би певної мети. Якщо бик когось заколе рогами на самому початку бою, тим самим рушиться основна передумова професійної кориди: матадор — перша піша людина, з якою бик стикається на арені. Але я дивився на Антоніо, і бачив, як він стежить за спритною роботою хлопця, і зрозумів, що Антоніо нітрохи не стурбований, хоча це втручання й загрожувало йому провалом. Він вивчав бика і з кожним його рухом краще пізнавав його.

Нарешті Хоні та Феррер схопили хлопця, і він покірно вернувся до бар'єра. Антоніо, з плащем у руках, підбіг до нього, щось швидко промовив і міцно обняв. Потім він вийшов на середину арени і взявся за бика. Тепер він знав його, устиг вивчити досконально.

Перші пасе Антоніо — плавні, неквапливі — були зразком грації. Глядачі відчували, що зараз вони бачать роботу, якої зроду не бачили, і що в ній нема фальшу. Ніколи не бувало, щоб матадор не тільки пробачив, але й обласкавив людину, яка легко могла зіпсувати йому бика, і тепер вони оцінили належно все те, що бачили, коли Антоніо працював з першим биком, але чого тоді не оцінили. Ніхто ще з такою довершеністю не орудував плащем, як Антоніо того дня. Він підвів бика до пікадора — одного з братів Салас — і сказав:

— Бережи його і роби те, що я велю.

Бик, сильний і хоробрий, відчувши укол влучно поціленого списа, стрімко кинувся на коня; Антоніо повів його плащем і знов проробив кілька плавних, розмірених веронік. При дру-

гому уколі списом бик перекинув коня і притиснув пікадора до дощок бар'єра.

Хуан, брат Антоніо і його головний бандерильєро, наполягав, що треба ще хоча б двічі змусити бика кинутися на коня, щоб утомити м'язи шиї, тоді голова опуститься нижче і легше буде убити його.

— Не вчи мене,— сказав Антоніо.— Він потрібний мені такий, який є.

Антоніо знаками попросив у президента дозволу перейти до бандерилей. Після того як у бика ввігнали одну-єдину пару бандерилей, він попросив дозволу знов повернутися до мулети.

Мулетою він орудував так м'яко, просто й пластично, що кожен порух його здавався немов вирізьбленим. Він проробив один по одному всі класичні прийоми, а потім постарався ще відточити їх, надати їм ще більшої чистоти ліній і водночас збільшити ризик, ледь присуваючи лікоть до тулуба, щоб якнайближче пропустити бика повз себе. Бик був здоровий, незасмиканий, дужий і хоробрий, з добрими рогами, і Антоніо показав публіці досконалий взірець класичної фаени.

Коли робота з мулетою була закінчена і залишалося тільки убити добре підготовленого бика, Антоніо нараз ніби збожеволів. Він почав проробляти показні трюки в дусі Манолето, які тільки що проробляв Чікуело, другий матадор, ніби хотів сказати публіці, що коли вже така робота їй до вподоби, то хай подивиться, як це треба робити. Він стояв напроти бика в тому місці арени, де останній бик, кидаючись на коня пікадора, зрив пісок. Коли Антоніо, повернувшись спиною до бика, робив так звану гірадилью, бик оступився, його права задня нога ковзнулася і правий ріг увійшов у сідницю Антоніо. Нема прозаїчнішого і водночас небезпечнішого місця для рани, і Антоніо знав, що сам накликав на себе лихо, знав, що рана важка, що може йому забракне сил убити бика і загладити свій промах. Бик сильно ударив його — я бачив, як увійшов ріг, як підкинуло Антоніо. Але він утримався на ногах і не впав. Він притиснувся крижами до червоних дощок бар'єра, ніби намагаючись утамувати кров, що струмком цебеніла з рани. Я дивився лише на Антоніо і не бачив, хто повів бика. Маленький Мігелільо перший перескочив через бар'єр і вже підтримував Антоніо під руку, коли Домінго Домінгін і брат Антоніо, Пепе, вискочили на арену. Всі бачили, що рана серйозна, всі троє — антрепренер, брат і помічник — вчепилися в нього, намагаючись повести його до лазарету. Антоніо люто струсив їх з себе і сказав Пепе:

— І ти смієш носити ім'я Ордоньєс?

Він пішов до бика, стікаючи кров'ю і киплячи з люті. Я вже й раніше бачив, як він злиться на арені,— дуже часто під час

роботи, несвідомо упиваючись боєм, він водночас ледь не задихався від злості. Зараз він вирішив убити бика, убити так, що краще не можна, і він знав, що повинен зробити це якнайшвидше, поки він не зійшов кров'ю і не зомлів.

Він поставив бика перед собою, низько, дуже низько опустив мулету, націлився, всадив шпагу в найвищу точку між лопатками бика і випростався над правим рогом. Потім він підняв руку і наказав бику прийняти смерть, яку він, Антоніо, вклав у нього.

Він стояв проти бика, стікаючи кров'ю, нікому не дозволяючи підійти, поки бик не поточився і не звалився на пісок. Він стояв один, стікаючи кров'ю, бо ніхто з близьких не наважувався підійти до нього після його гнівних слів, поки президент у відповідь на крики глядачів, що розмахували хустками, не подав знак, дозволяючи відрізати бику обидва вуха, хвіст і копито. Пробираючись крізь юрбу до виходу, що вів до лазарету, я бачив, як він стоїть, стікаючи кров'ю, і чекає, щоб йому вручили трофеї. Потім він повернувся, збираючись обійти арену, ступив двічі і впав на руки Ферреру й Домінго. Він був при цілковитій свідомості, але знав, що сходить кров'ю і більше вже нічого зробити не може. Сьогоднішній бій закінчений, і треба готуватися до наступного.

У лазареті доктор Тамамес оглянув рану, переконався, наскільки вона серйозна, зробив усе необхідне, закрив рану і терміново відправив Антоніо на операцію до Мадріда, в лікарню Рубера. За дверима лазарету стояв той хлопець, що скочив на арену на початку бою і плакав.

Коли ми приїхали в лікарню, Антоніо тільки встиг прокинутися після операції. Рана виявилася глибокою. Ріг увійшов на шість дюймів у м'ясо лівої сідниці, ледве не зачепивши пряму кишку, і прорвав м'язи до сідничного нерва. Доктор Тамамес сказав мені, що на одну восьму дюйма правіше — і ріг проник би до кишечника. На одну восьму глибше — і він зачепив би сідничний нерв. Тамамес відкрив рану, вичистив її, довів усе до ладу і зашив, залишивши отвір для дренажної рурки, що мала годинниковий механізм, який так голосно цокав, що здавалося — це стукає метроном.

Антоніо уже не раз чув цей цокіт. Сьогоднішня рана була дванадцята. Обличчя його було серйозне, але очі усміхались.

— Ернесто,— сказав він, вимовляючи моє ім'я по-андалузькому — «Айрнехто».

— Дуже боляче?

— Поки що не дуже,— відповів він.— Зате потім...

— Не розмовляй,— сказав я.— Лежи спокійно. Маноло каже, все було добре. Коли вже суджено, кращого місця для рани

не придумаєш. Я все тобі передам, що він мені скаже. А тепер я піду. Ти тільки не хвилюйся.

— Коли ти прийдеш?

— Завтра, як ти прокинешся.

Кармен увесь час сиділа біля постелі Антоніо і тримала його за руку. Вона поцілувала його, і він заплющив очі. Він ще не отямився по-справжньому і, як він казав, справжній біль ще не почався.

Кармен вийшла разом зі мною з палати, і я розповів їй, що мені говорив Тамамес. Батько її був матадором. Троє її братів були матадорами, і вона була дружиною матадора. Гарна, мила, любляча, вона не впадала в розпач у хвилини найбільших тривог і небезпек. Найгірше було позаду, тепер її чекає важка праця доглядальниці. Ця праця щороку випадала на її долю, відтоді, як вона вийшла за Антоніо.

— Як же це сталося? — запитала вона.

— По-дурному. Цього не повинно було статися. Навіщо він ставав спиною?

— Скажіть йому.

— Він і сам знає. Нема чого йому говорити.

— Усе-таки скажіть йому, Ернесто.

— Навіщо він змагається з Чікуело-другим? — сказав я.— Безглуздо змагатися з тим, що вже стало історією.

— Знаю,— сказала вона, і я розумів, що вона думає про те, що дуже скоро її чоловік змагатиметься з її улюбленим братом і це змагання увійде в історію.

Я згадав, як три роки тому, коли ми обідали в них, про це зайшла мова за столом і хтось сказав, як це було б чудово і скільки б принесло грошей, якби Луїс Мігель вернувся на арену і виступив mano a mano [1] з Антоніо. «Мовчіть,— сказала вона тоді.— Вони убили б один одного».

Білл Девіс і я залишалися в Мадріді доти, доки лікар не заявив, що Антоніо не загрожує небезпека. Рана справді почала боліти на ранок після операції, біль усе дужчав, і виносити його було понад людську силу. Дренажна рурка відсмоктувала виділення, але крізь пов'язку промацувалася тверда пухлина. Я тер-зався, дивлячись на муки Антоніо, і не хотів бачити, як він страждає і як намагається побороти біль, не віддається йому на волю, а він бушував, ніби штормовий вітер. Якщо міряти біль за шкалою Бофорта, як люблять робити в нашій родині, то він досяг десяти балів, а то й усіх дванадцяти того дня, коли ми чекали Тамамеса, який повинен був зняти пов'язку, накладену сімдесят дві години тому. Тільки тоді можна дізнатись, чи все йде гаразд, чи ні,— не рахуючи всіляких ускладнень. Якщо не

[1] Сам на сам *(ісп.)*.

почалася гангрена і рана чиста — все йде гаразд, і після такого поранення матадор може виступити через три тижні і навіть раніше, залежно від сили духу і ступеню тренування.

— Де ж він? — запитав Антоніо.— Він обіцяв прийти об одинадцятій.

— Він на другому поверсі,— відповів я.

— Якби тільки цей прилад не цокав,— сказав Антоніо.— Я все можу стерпіти, тільки не це кляте цокання.

Пораненим матадорам, які повинні якнайшвидше вийти на арену, дають мінімальні дози болезаспокійливих засобів. Вважається, що їм шкідливо все, що впливає на їхню реакцію та нервову систему. В американській лікарні Антоніо, очевидно, був би врятований від болю: його глушили б наркотиками. В Іспанії ж просто вважають, що чоловікові належить терпіти біль. Над тим, чи не шкідливіший для нервової системи біль, ніж ліки, які втамували б його, тут не задумуються.

— Чи не можна дати йому бодай снотворне? — запитав я Маноло Тамамеса.

— Я вчора дав йому на ніч порошок,— сказав Тамамес.— Він матадор, Ернесто.

Справді — Антоніо матадор, а Маноло Тамамес чудовий лікар і вірний друг, але коли своїми очима бачиш застосування цієї теорії на практиці, вона здається досить жорстокою.

Антоніо просив мене не йти.

— Тобі хоч трошки легше?

— Болить, Ернесто, дуже болить. Може, він хоч рурку вийме, коли зніме пов'язку. Як ти гадаєш, де він?

— Я зараз пошлю по нього.

День був ясний, нежаркий, з Гвадаррами віяв приємний прохолодний вітер, і в затемненій палаті теж було прохолодно, але Антоніо весь спітнів від болю, і його посірілі губи були міцно стулені. Він не хотів розтуляти їх, і тільки очі його наполегливо кликали Тамамеса. Мігелільо відповідав на телефонні дзвінки. Мати Антоніо, вродлива, смаглява, дуже повна, з гладенько причесаним волоссям, то входила, то виходила, то сідала в куток і обмахувалася віялом, то присідала біля постелі сина. Кармен або сиділа біля Антоніо, або виходила до сусідньої кімнати, до телефону. В коридорі стояли чи сиділи пікадори та бандерильєро. Приходили відвідувачі, залишали записки, візитні картки. Мігелільо нікого, крім рідних, не пускав до палати.

Нарешті Тамамес з'явився в супроводі двох медичних сестер і випровадив усіх, кому не слід було бачити перев'язку. Як завжди, він був бадьорий, веселий і грубуватий.

— Ну, що з тобою? — сказав він Антоніо.— По-твоєму, у мене нема інших пацієнтів?

— Ідіть сюди, шановний колего,— сказав він мені.— Станьте тут. А ти повертайся на живіт. Ні мене, ні Ернесто тобі боятися нема чого.

Він розрізав пов'язку, зняв марлеву накладку і, швидко понюхавши її, передав мені. Я теж понюхав і кинув пов'язку в таз, підставлений сестрою. Гнильного запаху не було. Тамамес подивився на мене і широко усміхнувся. Рана виявилася чистою. Краї чотирьох довгих швів ледь запалилися, але взагалі все було гаразд. Тамамес відрізав гумову рурку, залишився в рані лише невеличкий шматок.

— Більше не буде цокання,— сказав він.— Можеш заспокоїти свої нерви.

Він швидко оглянув рану, промив її і, наклавши пов'язку, з моєю допомогою приліпив її пластирем.

— Тепер слухай: ти пхикав, що тобі боляче. Всім протуркав вуха,— сказав він.— Так ось — пов'язка потрібна була туга. Зрозуміло тобі? Рана опухає. Інакше бути не може. Не можна всадити в себе отаку штуку, завтовшки як лопатище, щоб вона там усе розколупала, і обійтися без рани, яка болить і опухає. Від тугої пов'язки біль посилюється. Тепер пов'язка не тисне, правда?

— Так,— сказав Антоніо.

— Отож щоб я більше не чув, що тобі боляче.

— Вам-то не було боляче,— сказав я.

— Так само, як і вам,— сказав Тамамес.— На щастя.

Ми з ним відійшли в куток, поступившись місцем біля постелі рідним Антоніо.

— Це надовго, Маноло? — запитав я.

— Якщо не буде ускладнень, через три тижні він зможе виступати. Рана глибока, пошкодження серйозні. Шкода, що він так мучився.

— Дуже мучився.

— Він поїде на поправку до вас у Малагу?

— Так.

— Чудово. Я відправлю його, як тільки він зможе ходити.

— Якщо він почуватиме себе добре і температура не підніметься, я поїду завтра ввечері. У мене купа роботи.

— Чудово. Я скажу вам, чи може він їхати з вами.

Я пішов, пообіцявши, що зайду ввечері. Мені хотілося вийти з Біллом на свіже повітря, на галасливі вулиці. Ми знали, що тепер усе буде гаразд. Довкола постелі Антоніо зібралися рідні й друзі, і мені не хотілося їм заважати. Була саме пора йти до музею Прадо. Там різне освітлення в різні години дня.

Я думав про те, що вже давав собі слово не заводити дружби з жодним матадором, поки він не піде з арени, але й цей мій

добрий намір спіткала та сама доля, що й решту. В вестибюлі готелю я зіткнувся з матадором, через якого колись прийняв таке рішення. Того ранку він здався мені дуже старим і зморшкуватим. Це був батько Антоніо, і він сказав мені:

— Усе гаразд, правда?

— Так. Рана чудова, чиста.

— Я стояв біля тебе, коли її відкрили.

— А я тебе не помітив.

— Так,— сказав він.— Ми обидва дивилися на рану.

Коли Антоніо і Кармен вийшли з літака на привітному маленькому аеродромі в Малазі, він важко опирався на палицю, і мені довелося допомогти йому пройти через зал чекання і сісти в машину. Минув тиждень відтоді, як я попрощався з ним у лікарні. І він, і Кармен смертельно втомилися від поїздки, і після вечері в тісному колі я допоміг відвести його до спальні.

— Адже ти рано встаєш, Ернесто? — спитав він. Я знав, що він спить до полудня, а то й довше під час гастрольних поїздок.

— Так, але ти встаєш пізно. Спи, скільки спиться, і добре відпочинь.

— Я хочу вийти разом з тобою. На фермі я завжди встаю рано.

Вранці — трава в саду ще була мокра від роси — він один, опираючись на кийок, піднявся сходами і пройшов по коридору до моєї кімнати.

— Хочеш пройтися? — запитав він.

— Хочу.

— То ходімо,— сказав він. Кийок він поклав на моє ліжко.— Кийку кінець,— сказав він.— Залиш його собі.

Ми гуляли з півгодини, і я дбайливо підтримував його під лікоть, щоб він не впав.

— Оце так сад,— сказав він.— Більший від мадрідського Ботаніко.

— А будинок трохи менший, ніж Ескуріал. Зате тут немає похованих королів, можна пити вино, і навіть співати дозволено.

Майже у всіх іспанських кафе і тавернах висить оголошення: «Співати не дозволяється».

— Будемо співати,— заявив він. Ми ще погуляли, поки я не вирішив, що з нього досить. І тут він сказав:

— Я привіз тобі листа від Тамамеса, там написано, яке мені потрібне лікування.

Я подумав, що, може, прописані ліки та вітаміни знайдуться у нас, а ні, то я дістану їх у Малазі або з'їжджу по них до Гібралтара.

— Повернемося в будинок, я прочитаю листа, і ми зразу візьмемося за лікування. Нема чого гаяти час.

Я залишився у передпокої, а він пішов до своєї кімнати, намагаючись не кульгати, але тримаючись однією рукою за стіну. Через кілька хвилин він приніс мені маленький конвертик, на якому стояло моє ім'я. Я розрізав конвертик, дістав візитну картку і прочитав: «Шановний колего. Здаю на вашу опіку мого пацієнта Антоніо Ордоньєса. Якщо вам доведеться його оперувати, то con mano duro (хай не здригнеться у вас рука). *Ваш Маноло Тамамес*».

— Ну як, Ернесто? Візьмемося за лікування?

— Я гадаю, що не завадило б випити по склянці кампаньяс,— промовив я.

— Ти гадаєш, це корисно? — спитав Антоніо.

— Ранувато, звісно, в такий час. Але як послабляюче можна.

— А купатися будемо?

— Тільки після полудня, коли вода потеплієє.

— Можливо, холодна вода піде на користь.

— А може, ти застудиш горло.

— Дарма, я не застуджу. Ходімо купатися.

— Ми підемо, коли сонце прогріє воду.

— Ну, гаразд. Давай погуляємо. Розкажи мені, що нового. Добре тобі писалося цей час?

— Іноді дуже добре. Іноді гірше. День на день не приходиться.

— І в мене так. Бувають дні, коли зовсім не можеш писати. Але люди заплатили, щоб подивитися на тебе, от і стараєшся з усієї сили.

— Останнім часом ти непогано писав.

— Так. Але ти розумієш, про що я кажу. І в тебе бувають дні, коли нема цього самого.

— Так. Але я все-таки витискаю з себе. Змушую працювати мозок.

— І я так. Але як чудово, коли пишеш по-справжньому. Найкраще на світі.

Він дуже любив називати свою роботу письменництвом.

Ми звичайно говорили про всяку всячину: про місце митця в світі, про техніку майстерності та професійні секрети, про фінанси, іноді про політику та економіку. Траплялося нам говорити і про жінок, навіть часто траплялося, про те, що ми повинні бути зразковими чоловіками, і ще ми іноді говорили про чужих жінок, не наших, і про свої повсякденні житейські справи й турботи. Ми розмовляли все літо і всю осінь, по дорозі з кориди на кориду, і за обіднім столом, і в будь-який час, коли Антоніо відпочивав або поправлявся від рани. Ми придумали з ним

веселу гру: оцінювати людей з першого погляду, як биків, привезених для бою. Але це все було пізніше.

Того першого дня в «Консулі» ми просто базікали й жартували, радіючи тому, що рана Антоніо гоїться і він знову набирається сили. Він трохи поплавав, але рана його ще не зовсім закрилася, і я зробив йому перев'язку. Другого дня він уже не кульгав, і ступав на хвору ногу обережно, але твердо. З кожним днем він почував себе краще й міцніше. Ми ходили, купалися, вправлялися в стрільбі в оливковому саду за стайнею, тренувалися, добре їли, й пили, і чудово проводили час. Потім він перебрав міру — надумав у негоду поїхати скупатися в морі, від сильної хвилі шов трохи розійшовся, і в рану попав пісок, але я бачив, що вона в чудовому стані, і тільки промив її, наклав пов'язку і наклеїв пластир.

Антоніо і Кармен прочитали мої романи й оповідання, які були перекладені іспанською мовою, і він хотів порозмовляти про них зі мною. Коли він виявив, що почерк у мене такий самий кепський, як у нього самого, він став посилено вправлятися в каліграфії і заявив, що Білл Девіс, який мав чудовий почерк і величезну бібліотеку,— мій «негр» і що всі мої книги насправді написав він.

— Ернесто зовсім не вміє писати,— казав він.— Мері доводиться все переписувати на машинці і переробляти. Мері — жінка освічена, культурна, от вона й допомагає йому. А Білл — його негр. Ернесто розповідає йому всякі історії, коли вони їдуть до міста або ще куди-небудь, а потім негр записує їх. Тепер я розкусив усю вашу механіку.

— Непогана механіка,— сказав я.— І машину водити мій негр також уміє.

— Я розповім тобі дуже страшні історії, просто моторошні. Потім ти перекажеш їх негрові, а він уже обробить їх. Ми підпишемося під ними обидва, а гроші підуть у спільний фонд нашої фірми.

— Хоч би мій негр не підвередився,— сказав я.— А то ще вночі засне за кермом.

— Ми накачаємо його чорною кавою та вітамінами,— сказав Антоніо.— І, мабуть, краще спершу продавати нашу писанину під самим твоїм ім'ям, поки моє прославиться в літературі. Як ідуть наші справи під твоїм іменем?

— Потихеньку.

— Правда, що нам можуть тільки один раз присудити цю шведську премію?

— Правда,— сказав я.

— Яка несправедливість,— промовив Антоніо.

Поки Антоніо одужував, Луїс Мігель виступив чотири рази, і з усіх звітів виходило, що він перевершив самого себе. Я був зайнятий Антоніо і своєю роботою і не стежив за тим, які роги були у його биків. В Малазі тоді не виявилося жодного близького знайомого, у кого я міг би це перевірити. Я бачився з Мігелем і говорив з ним, коли після гучного успіху в Гренаді він приїхав відвідати Антоніо в лікарні, і мені дуже хотілося побачити його на арені. Я обіцяв йому, що ми приїдемо до Альхесіраса, де він мав виступити двічі.

Ми приїхали до Альхесіраса ясного вітряного дня чудовою дорогою, що йшла понад берегом моря. Я турбувався, що вітер утруднить роботу матадорів, але арена в Альхесірасі споруджена з таким розрахунком, щоб захистити її від поривчастого східного вітру, який тут називають леванте. Цей вітер — бич прибережної Андалузії, такий самий, як містраль для Провансу, але матадори не тривожилися, хоча прапор наверху цирку сильно шарпало.

Усе сказане в звітах про Луїса Мігеля підтвердилося. Він був гордовитий без пихи, спокійний, тримався невимушено і впевнено керував боєм. Приємно було бачити, як він усьому дає лад і як майстерно працює. Він тримався на арені так само природно і вільно, як біля басейну на Кубі, де ми з ним балакали, відпочиваючи після купання, в ту пору, коли він не виступав. Але в ньому відчувалася неподільна і поважна поглиненість своєю роботою, яка вирізняє всіх великих митців.

Плащем він працював краще, ніж будь-коли за моєї пам'яті, хоча його вероніки не схвилювали мене. Але я захоплювався щедрістю й розмаїтістю його прийомів. Усі вони були високо професійні і виконані віртуозно.

Він був чудовим бандерильєро і ввіткнув три пари бандерилей з не меншим блиском, ніж кращі майстри цієї справи. Він не фальшивив і не позував. Він не біг до бика через усю арену, а з самого початку привертав його увагу і з геометричною точністю ставив його в потрібне положення, а коли бик, нагнувши голову, націлювався рогом, піднімав руки і безпомильно втикав палички в потрібне місце. Дивитися, як він орудує бандерильями, була справжня втіха.

Його робота з мулетою була дуже цікава й ефектна. Він чудово проробляв класичні пасе і показав ще чимало прийомів всіляких стилів. Убив він дуже вправно, не наражаючи себе на надто велику небезпеку. Я розумів, що при бажанні він міг би убити справді майстерно. Я також розумів, чому довгі роки він вважався матадором номер один в Іспанії і в усьому світі,— так іспанці оцінюють своїх матадорів. І ще я розумів, яким небезпечним суперником він буде для Антоніо, але після того, як я побачив роботу Луїса Мігеля з обома биками, я вже нітрохи

не сумнівався щодо наслідку змагання. Ця впевненість особливо зміцнилася в мені, коли Луїс Мігель, підготувавши бика до смертельного удару, відкинув мулету й шпагу і, беззбройний, обережно став навколішки в полі зору бика перед самими рогами.

Публіка була в захваті, але коли Луїс Мігель повторив свій трюк, я збагнув, як це робиться. І ще дещо інше помітив. У биків Луїса Мігеля роги були підпиляні, потім обстругані, щоб надати їм природної форми, і я навіть помітив глянець мастила, яким змащують кінчики рогів, щоб приховати зроблену маніпуляцію і надати їм природного блиску. Віддалік роги були чудові, якщо не розумітися на них. Звісно, я міг і помилитися, але так чи так, Луїс Мігель був у чудовій формі, він був великий матадор найвищого класу, він мав величезний досвід і величезну привабливість на арені і поза нею,— одне слово, він був дуже небезпечним суперником. Він здався мені хіба що трохи втомленим — а сезон ще тільки почався і обіцяв бути дуже напруженим. Але він був чудовий на арені і працював чудово. Одначе я знав, що в цій стадії єдиноборства у Антоніо була одна безперечна перевага. Він виходив у Мадріді проти биків, до рогів яких ніхто не торкався, і в Кордові я бачив, що він убив бика з величезними рогами. А роги у биків Луїса Мігеля з самого початку здалися мені підозрілими. Обізнані люди, що сиділи біля нас, висловлювали сумнів щодо рогів, але їм було байдуже: вони прийшли задля видовища. Ділкам, причетним до бою биків, теж було байдуже. Більшість публіки взагалі не висловлювала своєї думки. Мені було не байдуже, бо, дивлячись на Луїса Мігеля, я розумів, що при такому чутті, при такому глибокому знанні своєї справи він міг би впоратися з будь-яким биком і досягти досконалості справді великих матадорів,— можливо, самого Хоселіто. Але довга практика боїв з ослабленими биками мало-помалу зробить його непридатним для бою із справжнім биком. Я не думаю, що Антоніо чекає повна перемога. Хто знає, чи не відіб'ється рана на його душевному стані? Але після того, що я бачив,— якщо тільки я не помилявся — я вважав, що шанси Антоніо ростуть.

На афіші значилося ще два матадори: місцевий хлопець на прізвисько Мігелін, кремезний, з копицею густого волосся, дуже сміливий і веселий, і Хуан Гарсіа, прозваний Мондено, високий, сухорлявий юнак, який працював з таким погідним спокоєм, так стримано і скромно, ніби це був не бій биків, а католицька меса, яку він служить уві сні. Він і Дієго Пуерта були кращими молодими тореро минулого сезону.

Я намагався бути гранично безстороннім у моїх оцінках Луїса Мігеля і Антоніо, але їхнє суперництво ставало схоже на

міжусобну війну, і зберігати нейтралітет було все важче. Переконавшись у незрівнянному і багатогранному таланті Луїса Мігеля, побачивши, що він у чудовій формі, я вгадав наперед, що чекає Антоніо, коли почнуться їхні спільні виступи.

Луїсу Мігелю треба було утримати свою першість. Він претендував на перше місце серед матадорів, і він був багатий. Це була немаловажна обставина, одначе він щиро любив бій биків і на арені забував про своє багатство. Але він хотів, щоб усі шанси були на його боці. Крім того, він хотів, щоб йому платили за вихід більше, ніж Антоніо, що і спричинилось до їхнього взаємного озлоблення. Антоніо був відчайдушно самолюбний. Він твердо вірив, що він кращий матадор, ніж Луїс Мігель, і не від учора. Він знав, що може бути великим на арені, хоч би які були роги в биків. Луїсу Мігелю платили більше, ніж Антоніо, а я знав, що коли так буде, як вони виступлять разом, то Антоніо розвернеться на всю силу, і вже ні в кого, і передусім у Луїса Мігеля, не залишиться сумніву, хто з них кращий. Антоніо або помре, або доб'ється цього, а вмирати в нього не було ніякого бажання.

Змагання між Луїсом Мігелем Домінгіном і Антоніо Ордоньєсом почалося на арені в Сарагосі. Були бики з ферми Гамеро Сівіко. Всі, хто захоплювався коридою і міг оплатити проїзд, зібралися тут. Приїхали всі мадрідські спортивні оглядачі, а в обідній час у «Гранд-отелі» юрмилися скотарі, посередники, аристократи, титуловані особи, колишні баришники і всі нечисленні шанувальники Антоніо. Шанувальників Луїса Мігеля було багато — політичні діячі, чиновники та військові. Ми з Біллом поїли в невеликій таверні, куди він мене привів, потім піднялися в номер до Антоніо, і він здався нам бадьорим, але дещо відчуженим. Коли він ось так рухав головою, ніби в нього шия погано гнеться, і говорив з ледь помітним андалузьким акцентом, я зразу вгадував, що він на когось злиться. Він сказав нам, що спав добре. Ми домовилися після бою вирушити до Тіруеля і там пообідати. Я сказав, що ми з Біллом поїдемо просто з цирку, інакше Антоніо на своєму «мерседесі» випередить нас. Усе це надто виразно нагадало мені розмову перед боєм у Аранхуесі, але Антоніо саме цього й хотів. Прощаючись з нами, він весело усміхнувся і моргнув мені, ніби між нами була якась таємниця. Не скажу, що він нервував, але все-таки він трохи хвилювався. Я зайшов до номера Луїса Мігеля і побажав йому добрих биків. Він теж трохи хвилювався.

День був жаркий, червневе сонце припікало. Перший бик Луїса Мігеля, сильний і напористий, дуже рішуче кидався на пікадорів. Луїс Мігель повів бика прийомом кіте і в роботі з плащем показав те саме мистецтво, ту саму гордовиту владність, що і в Альхесірасі, де ми бачили його бій з биками Пабло Ромеро. Від другого пікадора бика повів Антоніо. Він повів його на середину арени і проробив усі пасе так повільно і плавно, стоячи так близько до бика і тримаючись так прямо і вільно, що під кінець уже здавалося, ніби на твоїх очах відбувається неможливе. І глядачі, і Луїс Мігель зразу зрозуміли, на чиєму боці перевага у роботі з плащем.

Луїс Мігель чудово ввіткнув дві пари бандерилей, а третю — блискуче: підкликавши до себе бика, він дочекався його, не сходячи з місця, в останню мить відхилився праворуч, опустив палички і випростався. Він був дивовижний бандерильєро.

Взявши в руки мулету, він швидко скорив собі бика, підготовленого довгою і чудовою роботою. Але чародійства не було. Після кіте, яке проробив Антоніо з його далеко не легким биком, він ніби потьмянів. Він двічі заносив шпагу невдало, і в його рухах не було рішучості. Втретє він націлився краще, шпага ввійшла наполовину, Луїс Мігель вправно змусив бика нагнути голову ще нижче, і, коли бик ткнувся мордою в опущену до самого піску мулету, він вгородив вістря кинджала — дескабельо, й було по всьому. Публіка вітала його, і він обійшов арену кругом, ледь усміхаючись міцно стиснутими губами.

Перший бик Антоніо добре вийшов на арену. Антоніо перейняв його і проробив усі пасе, підходячи все ближче і ближче, з кожним помахом плаща все краще пристосовуючись до рухів бика і, за своїм звичаєм, так томливо повільно, що в мене серце тьохкало.

Антоніо не дав пікадорам засмикати бика, і після однієї пари бандерилей він поновив свою віртуозну роботу, перервану місяць тому в Аранхуесі. Він був такий самий, як завжди. Тяжка рана не завдавала йому анінайменшої шкоди. Вона лише багато чому навчила його, і він з властивою йому грацією і майстерністю школив бика, обертаючи його в свого партнера, любовно допомагаючи йому проходити якнайближче, так що ріг ледь-ледь не черкав матадора. Нарешті, витиснувши з бика все, що той міг дати, Антоніо, перегнувшись через роги, одним ударом убив його. На мій погляд, він всадив шпагу ледь нижче, ніж належить, але публіка і президент залишилися задоволені. Антоніо присудили вухо.

І я, і Білл зітхнули полегшено. Антоніо був такий самий, він повернувся на арену, ніби ніколи й не покидав її. Це було найголовніше. Ні шок, ні перенесені муки не вплинули на його пси-

хіку. Обличчя Антоніо здалося мені трохи втомленим, надто очі, але тільки й того.

У другого бика Луїса Мігеля були розбиті ноги. Луїс Мігель дуже старався. Почав він добре, але в бика відпала ратиця. Мігель попросив дозволу за свій рахунок замінити бика і виступити ще раз після Антоніо. Потім він прикінчив нещасну хвору тварину, а на арені з'явився останній бик Антоніо.

Це був не дуже хоробрий бик, він поволі запалювався, та й взагалі не з таким биком роблять з кориди виставу. Його треба було підкорити своїй волі, потім з допомогою мулети примусити його впасти і швидко забити. Проте Антоніо почав з ним працювати і робити з нього справжнього бика. Він чудово пройшов повз бика з плащем, передчуваючи і відважно та зі знанням справи виправляючи його вади. Гарно було на це дивитися, але й моторошно. Всі бандерильєро нервували, і я бачив, як побіліло і витяглося обличчя Мігелільо.

Антоніо здавалося, що мулетою він примусив бика випрямитись, але коли він спробував дражнити його на відстані, бик раптом загальмував на півдорозі і кинувся під мулетою на Антоніо. Антоніо стримав його мулетою і звільнився від нього. Бик спробував знову. Це був аж ніяк не той бик, з яким Антоніо хотів би працювати. Зараз він знав це і знав, що надто йому довірився. Тому він провів бика через відповідні пасе, щоб підготувати його до забиття, став навпроти нього і, вимахнувши шпагою над рогами, вгородив її до ефеса в належне місце.

Після того на арену вийшов бик з годівлі Самюеля Флореса, яким замінили другого бика Луїса Мігеля,— крупний, дещо заважкий, з добрими рогами і досить прудкий. Луїс Мігель працював у своїй звичній манері. Він увіткнув чотири пари бандерилей, не таких дорогих, як ті, які він пустив у хід з першим биком, але цілком добротних — від Мейсі. Мулетою він орудував спритно, впевнено і спокійно. Потім він проробив усі улюблені публікою трюки, і проробив їх чудово. Перший удар шпагою завдав він не дуже впевнено. При другій спробі він націлився краще і точно влучив у ділянку серця вістрям шпаги, що до половини ввійшла в карк. Потім Луїс Мігель прикінчив бика ударом дескабельо. Йому присудили обидва вуха і хвіст.

Білл сказав:

— Сезон обійдеться недешево Луїсу Мігелю, якщо задля того, щоб затьмарити Антоніо, він щоразу викладатиме по сорок тисяч песет.

— Сьогоднішній випадок досить знаменний,— сказав я.— Луїс Мігель дуже й дуже недурний. Він чудово зрозумів, що означає кіте Антоніо з його биком. Цього він не забуде. Ось побачиш,

— До того ж Антоніо завжди виступатиме після нього,— сказав Білл.— Це теж величезна перевага.

— Доведеться нам простежити, скільки буде замін,— сказав я.— Коли б їх не було надто багато.

— Не думаю, що нам довго доведеться стежити,— сказав Білл.

— І я не думаю.

До Памплони не слід їздити з дружиною. Всі шанси за те, що вона захворіє, поріжеться чи заб'ється, щонайменше її заштовхають чи обіллють вином, а недовго і зовсім загубити її. Якщо якась подружня пара і могла безкарно побувати в Памплоні, то це Кармен і Антоніо, але Антоніо не взяв Кармен з собою. Фієста в Памплоні — чоловіча справа, а від жінок тільки чекай біди, не тому, що вони хочуть цього, але так якось виходить, що або вони щось накоять, або самі потраплять у біду. Колись я написав про це книжку. Зрозуміло, якщо ви знайдете жінку, яка говорить по-іспанському і тому не приймає жарти за образу, здатна день і ніч пити вино й танцювати з кожним, кому тільки заманеться її запросити, не заперечує, коли на неї ллється й сиплеться всяка всячина, жити не може без оглушливої музики й безугавного шуму, палко любить фейєрверк, надто якщо ракети падають зовсім поряд або наскрізь пропалюють сукню, не бачить нічого безглуздого в тому, що ви ризикуєте потрапити бику на роги задля забавки і цілком безкоштовно, не простуджується, коли мокне під зливою, обожнює куряву і безладдя, залюбки їсть де і як попало, уміє обходитися без сну і без гарячої води і все ж бути завжди свіжою й чистою,— якщо ви знайдете таку жінку, привозьте її. І тоді вона напевно втече від вас до когось кращого.

Памплона, як завжди, вирувала, запруджена туристами та різношерстим людом, але було багато і фешенебельної публіки з усіх кінців Наварри. Цілий тиждень ми спали менше чотирьох годин на добу, та й то під дріб барабанів, пронизливі звуки дудок, що висвистують старовинні мелодії, і тупіт невтомних танцюристів. Я вже описав Памплону раз і назавжди. Там усе залишилося по-давньому, лише кількість туристів на сорок тисяч збільшилася. Коли я вперше був у Памплоні майже чотири десятиліття тому, там і двадцяти приїжджих не набралося б. А тепер у деякі дні, кажуть, їх ледве не сто тисяч. Але оскільки туристів ніхто не рахує, то цифри називають різні.

Антоніо виступав у Тулузі 5 липня, але він усе ж таки встиг приїхати вчасно до першого пробігу биків, який відбувся вранці 7-го. Сам він у Памплоні не мав виступати, бо сталася якась плутанина з ангажементами, коли він, на самому початку

сезону, перейшов від свого антрепренера до братів Домінгінів. Антоніо любив фієсту в Памплоні і дуже хотів погуляти на святі разом з нами. Ми й погуляли. Ми гуляли без перепочинку п'ять діб. Після цього він поїхав до Пуерто-де-Санта-Марії, де йому випадало виступати 12 липня з Луїсом Мігелем та Мондено. Але там Антоніо спіткала невдача,— вперше за весь рік Луїс Мігель затьмарив його на арені під час спільного виступу.

Згодом я запитав його, як це сталося. Він сказав, що Луїсу Мігелю бики дісталися кращі, але й сам він працював куди гірше, ніж у попередніх боях цього сезону.

— Ми погано тренувалися в Памплоні,— сказав я.

— Мабуть, ми тренувалися не зовсім так, як треба,— погодився він.

Ми не збиралися тренуватися в Памплоні, але й не передбачали, що раннього ранку один з биків Пабло Ромеро нападе на Антоніо і ткне його рогом у праву литку, а Антоніо після перев'язки і протистовбнячного щеплення не звертатиме на рану уваги. Він танцював цілу ніч, щоб нога не здерев'яніла, а другого ранку знов бігав за биками, щоб показати своїм памплонським приятелям, що він відмовився виступати у них не тому, що йому не сподобалися бики. Він навіть ні разу не глянув на свою рану і не показав її хірургові при цирку, щоб ніхто не подумав, що він надає їй бодай найменшого значення, і щоб не хвилювати Кармен. Коли трохи згодом рана нагноїлася, Джордж Севірс, лікар із Сан-Веллі, наш добрий знайомий, промив її, перев'язав як слід, і робив це щодня, а потім Антоніо з ще не загоєною раною поїхав на кориду в Пуерто-де-Санта-Марію.

Потім я довідався від друзів, що у Пуерто у Луїса Мігеля справді були ідеальні бики, і працював він чудово, а потім пустив у хід усі свої трюки і навіть поцілував одного бика в морду. Антоніо дісталися два нікудишні бики, причому другий із них був дуже небезпечний. Першого бика він убив невдало, але із другого, дуже важкого, він витиснув усе, що міг, і забив його з блиском, за що й дістав у нагороду вухо. Мондено показав добрий клас з обома своїми биками, дуже нелегкими, і за першого його також нагородили вухом. Але героєм дня був Луїс Мігель.

Я затримався в Памплоні, бо під час купання в Іраті Мері наткнулася на камінь і зламала великий палець на нозі. Нога в неї дуже боліла, і вона насилу ходила, важко спираючись на палицю. Можливо, ми все-таки занадто розгулялися на фієсті. Першого ж вечора ми з Антоніо примітили дуже елегантний маленький автомобіль французької марки, в якому сиділо двоє, чоловік і чарівна молода дівчина. Антоніо, скочивши на капот,

зупинив машину. З нами був і Пепе Домінгін, і як тільки ті, що їхали в машині, вийшли, ми заявили чоловікові, який виявився французом, що він може йти, а дівчину ми беремо в полон. І машину теж візьмемо, бо в нас скрута з транспортом. Француз поставився до цього вельми добродушно. З'ясувалося, що дівчина — американка, а він тільки проводжає її до готелю, де вона повинна зустрітися з своєю подругою. Ми сказали, що все влаштуємо і vive la France et la pomme de terre frites [1].

Наш «негр», обізнаний з усіма вулицями Памплони, розшукав подругу,— мабуть, ще чарівнішу, ніж перша полонянка, і ми гуртом вирушили по оздоблених прапорами темних, вузьких вуличках старого міста до шинку, куди Антоніо неодмінно хотів затягти нас, і там ми допізна танцювали й співали. Потім ми відпустили наших полонянок на слово честі, і вранці обидві вони, свіжі, гарненькі й чепурні, з'явилися до бару Чоко, коли перші танцюристи й барабанщики йшли мимо, прямуючи на площу, і весь липень вони не тільки не думали про втечу, а й слухняно дали повезти себе наприкінці місяця на ферію до Валенсії. Цікавий вийшов місяць, можете мені повірити.

Захоплення гарненьких полонянок не завжди зустрічає схвалення в родинному колі, але наші були такі милі й товариські, так легко й весело переносили полон, що всі дружини гостинно зустрічали їх, і навіть Кармен погодилася з нашою думкою, коли познайомилася з ними в «Консулі», де 21 липня ми святкували її день народження разом з моїм.

Тим часом ми знайшли спосіб розвіювати чад фієсти і рятуватися від галасу, який декому з нашої компанії діяв на нерви. Для цього ми зранку їхали на берег річки Іраті, кудись за Айокс, гуляли, купалися і верталися до міста лише на бій биків. Їдучи за течією цієї райської, багатої на форель річки, ми з кожним днем забиралися все глибше в нетрі незайманого лісу Іраті, який нітрохи не змінився з часів друїдів. Я думав, там усе вирубано й занапащено, але ні, він такий самий, як був,— останній великий ліс середньовіччя, з величезними буками і віковим килимом моху, на якому так м'яко, так гарно лежати. З кожним днем ми все далі й далі забиралися, і все більше спізнювалися на кориду, і зрештою зовсім пропустили останню новільяду, провівши день в одному незайманому куточку, про який я більше нічого не скажу, бо ми сподіваємося ще туди повернутися і аж ніяк не хочемо застати там півсотні легкових машин і джипів. Лісова дорога вивела нас майже до всіх тих місць, куди ми добиралися пішки в роки, описані мною в книжці

[1] Хай живе Франція і смажена картопля! *(Франц.)*

«І сонце сходить»,— до речі, в Ронсевіль і тепер інакше як пішки, деручись кручами, не доберешся.

Я так радів, віднайшовши всі ці місця і побачивши їх неспоганеними, що ні різні новації в Памплоні, ні юрми, що запрудили її, не мали для мене значення. Ми тут знайшли свої улюблені шинки на взірець «Марсельяно» і, як колись, ходили туди вранці, після encierro [1], снідати, пити вино й співати пісні; «Марсельяно», де дерев'яні столи і дерев'яні приступки сходів вимиті і вишарувані, аж сяють чистотою, наче тикова палуба яхти, якщо не зважати на розлите на столах вино, але це лише для оздоби. Вино було так само приємне на смак, як і тоді, коли нам було по двадцять років, їжа як і колись, чудова. Пісні співалися ті самі, але були й нові, гарні пісні, з викриками і притоптуванням під дудку й барабан. Обличчя, молоді колись, постаріли, як і моє, але всі ми дуже добре пам'ятали, які ми були в ті роки. Очі залишилися колишніми, і розтовстіти ніхто не розтовстів. Ні в кого не залягла гіркота в кутиках уст, хоча очам, можливо, довелося побачити багато чого. Гіркі складки біля кутиків уст — перша ознака поразки. Поразки тут не зазнав ніхто.

Світське наше життя минало в барі Чоко, під аркадами поблизу готелю, де колись був хазяїном Хуаніто Кінтана. Тут, у цьому барі, один молодий американський журналіст висловив мені свій жаль, що не міг бути з нами в Памплоні тридцять п'ять років тому, коли я їздив по країні, і знайомився з народом, і знав іспанців, і уболівав душею за них, і за їхню батьківщину, і за свою роботу, а не гаяв час у барах, напрошуючись на улесливу хвалу, захоплюючи прихвоснів своїми дотепами і роздаючи автографи. Все це і ще багато чого в такому дусі містилося в листі, який він мені написав після того, як я його вилаяв, бо він не прийшов по квитки на кориду, що я роздобув для нього у одного знайомого перекупника. Журналістові було літ двадцять з гаком, і в двадцяті роки він би так само рубав з плеча, як і в п'ятдесяті. Він не знав, що те, про що він говорить, нікуди не може дітися, треба тільки уміти це бачити. Він цього не знав, і, коли він намагався дорікати мені Памплоною, на його гарному, юначому обличчі, біля верхньої губи, вже значилися гіркі рисочки. Те, про що він говорив, нікуди не ділося і було відкрито для нього, але він не бачив.

— Що ви з ним возитеся, з цим слизняком,— сказав Хотч.

Хотч, інакше Ед Хотчнер, був наш давній приятель і вже місяць подорожував разом з нами, як і доктор Джордж Севірс.

— Він зовсім не слизняк,— сказав я.— Він майбутній редактор «Рідерс Дайджест».

---

[1] Закриття *(ісп.)*.

— Хай Джордж зробить йому укол, щоб безболісно відправити його на той світ,— запропонував Білл Девіс.

— А й справді, Джордж,— сказав Хотч.— Подумайте, від скількох років страждань ви його врятуєте.

— Нагадайте мені, де я живу, Хотч,— сказав Джордж.— Я тоді сходжу й принесу все, що треба. Можливо, ще декому потрібний укол?

— Не завадило б заодно потурбуватися про Антоніо,— сказав Хотч.— Не гоїться його рана.

— Антоніо сьогодні виступає в Пуерто-де-Санта-Марії,— сказав Білл Девіс.

— Чорт би його забрав,— сказав Джордж.— Сподіваюся, він не забув про присипку, яку я йому дав.

Після того як закінчилася наша гульба в Памплоні, Антоніо двічі виступав у Франції, в Мон-де-Марсані, де мав великий успіх, але бики, мабуть, були з підпиляними рогами, і він ніколи не розмовляв зі мною про ці бої. З Франції він прилетів до Малаги на торжество, яким Мері вирішила відзначити мій спільний з Кармен день народження. Торжество вийшло бучне, і я, можливо, не усвідомив би, що мені стукнуло шістдесят, якби Мері не влаштувала все так добре і врочисто. Але тут уже не можна було відмахнутися від цієї думки. Я волів би не говорити про свій ювілей і зразу перейти до феєрії в Валенсії, де почалася смертельна сутичка між Антоніо та Луїсом Мігелем. Але є дещо, про що я неодмінно мушу сказати.

Коли тяжка рана, одержана Антоніо в Аранхуесі, загоїлася, ми стали дуже безпечні — в кращому значенні цього слова. Ми говорили про смерть без страху, і я висловив Антоніо все, що думаю про неї, хоча це пусте, бо ніхто з нас нічого про неї не знає. Я міг щиро зневажати смерть і навіть іноді навіювати це презирство іншим, але ж мені вона тоді не загрожувала. А от Антоніо стикався з нею щодня і нерідко двічі на день і для зустрічі з нею приїздив здалеку. Він щоденно наражався на смертельну небезпеку, і стиль його роботи був такий, що він свідомо розтягував загрозу смерті до немислимої для нормальної людини межі. Щоб витримати це, йому потрібні були залізні нерви й абсолютний спокій. Він працював чесно, без фальшу, і наслідок бою для нього цілком залежав від його уміння розпізнавати небезпеку і запобігати їй, скоряючи собі бика одним порухом кисті руки, якою керували його м'язи, його нерви, його реакція, знання, чуття і мужність.

Якби не точність і швидкість його реакції, він не міг би так працювати. Якби мужність покинула його хоч на найменшу долю секунди, він утратив би владу над биком і бик заколов би

його рогами. Крім того, з примхи вітру він міг будь-якої хвилини залишитися перед биком беззахисним, а це означало майже певну смерть.

Все це він знав, знав досконально і без самообману, і наше завдання полягало в тому, щоб скоротити до мінімуму час чекання, залишаючи його наодинці зі своїми думками рівно на стільки, скільки необхідно для психологічної підготовки перед самим боєм. Це і була наша участь у щоденному побаченні Антоніо зі смертю. Будь-хто може іноді без страху зустрітися з смертю, але зумисне наближати її до себе, показуючи класичні прийоми, і повторювати це знову і знову, а потім самому завдавати смертельного удару тварині, яка важить півтонни і яку до того ж любиш,— це складніше, ніж просто зустрітися зі смертю. Це значить — бути на арені митцем, свідомим необхідності щоденно обертати смерть у високе мистецтво. Принаймні двічі на день Антоніо мусив убивати швидко й милосердно, водночас надаючи й бику всі шанси завдати смертельного удару, коли Антоніо, піднявши шпагу, нахилявся над його рогами.

Усі учасники кориди допомагають один одному під час бою. Всупереч суперництву, заздрості й ворожнечі — нема на світі тіснішого братства. Тільки матадори знають, яка їм загрожує небезпека, як жорстоко може покалічити їх фізично й морально невдача на арені. Ті, в кого немає істинного покликання, і вві сні не забувають про биків. Але перед самим виходом на арену матадорові ніхто допомогти не може; тому ми тільки намагалися скоротити час гострої тривоги. «Тривога» — не зовсім підходяще слово, я волів би назвати це хвилюванням, стриманим, болісним хвилюванням.

Антоніо завжди молився перед боєм, після того як шанувальники і вболівальники йшли з його кімнати і він залишався сам. Якщо був ще час, майже всі ми по дорозі до цирку заходили до каплички помолитися. Антоніо знав, що я молюся не за себе, а за нього. Мене не чекає бій, а крім того, я взагалі ніколи не молюся за себе після громадянської війни в Іспанії, де стільки страшного на моїх очах сталося з іншими, що молитися за себе здається мені тепер неприпустимим егоїзмом.

Отож ми всіляко намагалися залишати йому якнайменше часу для роздумів перед виходом на арену, а час між боями проводити якнайбезпечніше. Уже і фієста в Памплоні досить сприяла безпечності й бездумності, а наше свято на віллі «Консула» тим більше. Для нашої розваги Мері взяла напрокат ярмарковий тир і встановила його в саду. Якось 1956 року Антоніо бачив, як я з мисливської рушниці, на поривистому вітрі, відстрілював запалений кінчик сигарети, яку тримав у руці наш шофер, італієць Маріо, і поставився до цього несхвально. Але цього разу,

на день мого народження, Антоніо тримав сигарету в роті, коли я відстрілював стовпчик попелу. Я проробив цей експеримент сім разів, стріляючи з крихітних рушниць тиру, і щоразу Антоніо затягувався сильніше, щоб недокурок став якнайкоротший.

Нарешті він сказав:

— Мабуть, годі, Ернесто. Ще один постріл, і я залишуся без губів.

Магараджа з Куч-Біхара теж прилучився до цієї невинної розваги. Спершу він виявляв обережність — вставляв сигарету в мундштук, але дуже швидко відкинув його і почав затягуватися не згірш за Антоніо. Я набрав чимало очків, але відклав рушницю і відмовився стріляти в Джорджа Севірса, бо він був єдиним лікарем у домі, а ми ще тільки починали веселитися. Та вже й повеселилися, можна сказати.

П'ята в цьому сезоні зустріч на арені Антоніо і Луїса Мігеля відбувалася під час четвертої кориди у Валенсії. Бики були з ферми Самуела Флореса. Третім матадором був Грегоріо Санхес. День видався хмарний, гнітюче задушливий. Вперше за ферію всі квитки були продані. Вперше бик Луїса Мігеля виявився нерішучим, уже кинувшись, починав гальмувати і найохочіше займав оборонну позицію. Мігель працював з ним старанно і вміло. Бик уперто тикався мордою в пісок, а Мігель настійливо змушував його підняти голову, щоб дістати смертельний удар. З таким биком будь-який матадор намучився б. Одначе Луїс Мігель убив його спритно і досить швидко з другого разу. Це було не те, що публіка хотіла дістати за свої гроші, але нічого іншого Луїс Мігель запропонувати їй не міг, і більшість глядачів це розуміла й аплодувала йому. Він вийшов на виклик один раз і вернувся до бар'єра злий, з міцно стиснутими зубами.

Антоніо показав усі класичні, по-справжньому небезпечні прийоми, які тільки можна проробити з биком, а потім виконав усі пасе спочатку ще ліпше, ще віртуозніше. Публіка шалено аплодувала, і президент присудив йому обидва вуха.

Луїс Мігель щосили старався відіграти на другому бикові і тому ставав на обидва коліна і змахував плащем, тримаючи його в одній руці. Такий прийом називається larga cambiada, він дуже ефектний і красивий, але це далеко не так небезпечно, як повільно пропускати повз себе бика, тримаючи плащ обома руками. Але публіці така робота подобається, а Луїс Мігель великий майстер цього прийому.

З бандерильями він був чудовий. Одну пару він всадив так дивовижно, що просто очам не вірилося. Бик стояв біля самого бар'єра, боки його роздувалися, з одного плеча стікала кров з рани, завданої списом, очі невідступно стежили за Луїсом Мі-

гелем, який повільно наближався до нього, широко розкинувши руки, тримаючи бандерильї під прямим кутом вістрям уперед. Мігель минув лінію, коли мусив би підкликати бика і змусити його кинутися, минув лінію, коли ще можна було вгородити бандерильї без серйозного ризику, минув лінію, де бик, що не спускав з нього очей, повинен був набрати певності, що дістане його рогом. Коли відстань скоротилася до трьох кроків, бик кинувся, Луїс Мігель, вигнувшись ліворуч, всадив обидві загострені палички, сперся на них, перекинув тіло через голову бика і випростався по той бік.

Коли Луїс Мігель узявся за мулету, він і бик стояли близько біля бар'єра, якраз під нами. Я чув, що він говорить бику, чув дихання бика і стук бандерилей, коли той проходив під мулетою біля самих грудей Мігеля. Бик дістав тільки одну рану від списа пікадора, проте глибоку. М'язи шиї у нього були міцні, і Мігель змушував його високо скидати голову, щоб він тим нижче опустив її до моменту останнього удару. Але бик сходив кров'ю і швидко втрачав сили.

Мігель обходився з ним бережно, дуже м'яко повів його на середину арени, але бик слабнув з кожною хвилиною і рухався мляво. Нарешті він, як дограна грамофонна платівка, зійшов нанівець, і тоді Мігель, переконавшись, що бик більше грати не бажає, сам затіяв з ним гру. Він пестив його роги і приставляв лікоть до його лоба, вдаючи, ніби говорить з ним по телефону. Бик менше ніж будь-коли міг відповісти йому зараз, коли він ви́дихався, втративши стільки крові, і вже не здатний був кинутися. Мігель кілька разів хапав його за ріг, намагаючись зсунути його з місця, а потім поцілував бика в морду. Тепер уже Мігель проробив з биком усе, що міг, хіба що не запропонував руку й серце, і йому залишалося тільки убити його. Мігель загубив бика, надто добре попрацювавши бандерильями. Але тоді цього не було видно.

Бик нічим не допомагав Мігелю вгородити шпагу. Щоб не поступитися першістю Антоніо, він мусив тепер кинутися на бика, з одного удару всадити всю шпагу точно в потрібне місце, і приплеснути ефес долонею. Він не міг цього зробити. Він намагався п'ять разів, але шпага не входила в карк. Вона не натикалася на кістку, а просто не входила. Глядачі вражено мовчали. Вони бачили, що з Мігелем щось негаразд, але не розуміли, що і як могло статися. Вони не знали тих обставин, які привели до такого наслідку.

Я подумав, що це Антоніо своєю блискучою роботою вразив Мігеля, і мені було шкода його. Потім я згадав, що, виступаючи в Туделі, він теж насилу убив бика, і хтось із глядачів запустив у нього пляшкою, і, можливо, це живе в його підсвідомості, і не

дає йому завдати удару — як буває зі стрільцем, коли в нього одного разу здригнеться рука. Але так чи так — він уже не міг убити його як слід, і після п'ятої спроби, змусивши закривавленого понурого бика майже ткнутися мордою в розпластану на піску мулету, він прикінчив його ударом дескабельо в шию.

Не знаю, чи добре спав Луїс Мігель останні ночі перед першим вирішальним боєм у Валенсії. Казали, що він пізно лягав, але так завжди кажуть, після того як щось станеться. Одне я знаю: він хвилювався перед боєм, а ми ні. Я не приставав до Мігеля, не задавав йому ніяких запитань, бо тепер я вже остаточно належав до табору Антоніо. Ми все ще були друзями, але після того як я уважно придивився до його роботи з биками різних порід і навичок, у мене не залишилося сумнівів, що Луїс Мігель — великий матадор, але Антоніо — найбільший. Я був переконаний, що, якби Антоніо не надто хизувався, вони обидва могли б заробити купу грошей,— для цього потрібно було лише, щоб вони знизили свої вимоги і щоб їм платили порівну. Якщо ж Антоніо не будуть платити стільки ж, він до тих пір загострюватиме боротьбу, поки Луїс Мігель, спробувавши зрівнятися з Антоніо чи навіть перевершити його, не загине на арені чи дістане таку тяжку рану, що вже виступати не зможе. Я знав, який нещадний Антоніо, знав його несамовиту, непримиренну гордість, що не мала нічого спільного з зарозумілістю. За цією гордістю крилося багато чого, і був у ній темний бік.

Сатанинської гордості в Луїса Мігеля було не менше, якщо не більше, ніж в Антоніо, і він нітрохи не сумнівався в своїй вищості, на що були певні підстави. Він так довго твердив, що він кращий з усіх, що сам у це повірив. То була не просто думка про свою роботу, то була сліпа віра. Тепер Антоніо сильно похитнув його віру в себе, і зробив він це, вернувшись на арену після тяжкої рани, і, крім одного разу, так бувало завжди, коли вони разом виступали. Але досі завжди брав участь і третій матадор, і Луїса Мігеля втішала думка, що це ускладнює порівняння його роботи з роботою Антоніо. Луїсу Мігелю нічого не варто було затьмарити будь-якого третього матадора. А тепер, у Валенсії, йому випадало рівнятися з Антоніо сам на сам. Це не жарт для будь-кого з матадорів, хто бачив Антоніо в цьому сезоні, а тим паче, якщо тобі платять більше, ніж йому. Антоніо мчав, ніби ріка у повінь, так було цілий рік і весь минулий. Напередодні бою в Валенсії ми зробили ризикований дослід — як ліпше провести день,— і ризик себе виправдав.

Ми провели цей чудовий розкішний день на пляжі, вилазячи з води лише на те, щоб поїсти і пограти у футбол. Після полудня ми вирішили не йти на кориду, а розкласти багаття і врочис-

то спалити наші квитки. Але боялися, як би не накликати лиха, і ще пограли у футбол, а потім до смерку купалися, запливаючи дуже далеко, і, повертаючись назад, боролися з сильною хвилею, що відносила нас убік. Усі ми смертельно втомилися і рано завалилися спати, як дуже здорові втомлені дикуни.

Антоніо спав чудово і прокинувся свіжий, у прекрасному гуморі. Я тільки що вернувся з жеребкування. Бики були з ферми Ігнаса Санчеса і Бальтасара Ібаньї — красиві, з добрими рогами. Луїсу Мігелю і Антоніо дісталися рівноцінні бики. Вночі знявся вітер, небо покрилося хмарами. Вітер був сильний, поривчастий, і здавалося, зараз не кінець липня, а глибока осінь.

— Кістки ламає? — запитав я Антоніо.

— Нітрохи.

— Ноги не болять? Бо в мене права ступня розпухла, від того, що я ганяв м'яча босий.

— І ноги не болять. Почуваю себе чудово. Як погода?

— Вітряно,— сказав я.— Навіть дуже.

— Може, уляжеться,— сказав він.

Вітер не улігся до початку кориди, і коли перший бик Луїса Мігеля вийшов на арену, по небу пливли чорні хмари, сонця не було і сила вітру досягала десяти балів. Перед боєм я заходив до Луїса Мігеля побажати йому удачі. Він дружньо посміхнувся мені своєю чарівною усмішкою, як це робив звичайно у таких випадках. Але і він, і Антоніо дивилися суворо і зосереджено, коли на чолі своїх квадриль перетинали арену і, вклонившись президенту, підійшли до бар'єра.

Коли Мігель закінчив роботу з третім биком, йому залишалося тільки вдало вбити, щоб завоювати вухо. Але рука не слухалася його. Механізм розладнався, і він тільки з четвертої спроби завдав смертельного удару. Уже темніло, і вітер віяв з колишньою силою. На арену виїхала поливальна машина, і, поки струмки води прибивали метений вітром пісок, в кальєхоні панувала цілковита мовчанка.

Ми всі потерпали за обох матадорів, знаючи, яке це випробування — працювати на вітрі.

— Не пощастило їм з погодою,— сказав мені Домінго, брат Луїса Мігеля.

— І вітер усе дужчає.

— Доведеться світло запалити,— сказав Пепе, другий брат Луїса.— Після цього бика стане зовсім темно.

Мігелільо змочував бойовий плащ Антоніо, щоб він був важчий і не так розлітався од вітру.

— Страх як задуває,— сказав він мені.— Просто біда. Але він може. Він упорається.

Я пройшов далі по кальєхону.

— Не розумію, що зі мною коїться,— сказав Луїс Мігель, який стояв у проході, спершись ліктем на бар'єр.— Ні на що не годжуся зі шпагою.— Він говорив байдужим тоном, ніби йшлося про когось іншого або про якесь не зрозуміле йому загадкове явище.— Залишився ще один. Можливо з цим останнім все буде добре.

Друзі заговорювали з ним, але він, не слухаючи їх, дивився на арену. Антоніо ні на що не дивився і думав про вітер. Я постояв біля нього, спершись на бар'єр, і ми не обмінялися жодним словом.

Третій бик Антоніо втратив багато крові від бандерилей і більше ні в чому не хотів брати участі. Щоб поставити його в потрібне положення для удару шпагою, Антоніо довелося діяти мулетою, ніби вітрилом у шторм. Він ледве, самою силою рук, утримував її, бо мулета, натягнута ввіткнутою в неї шпагою, роздувалася від вітру, наче вітрило. Я знав, що вже багато років у нього поболює правий зап'ясток і перед кожним боєм його стягували бинтом, щоб він не підвів при ударі шпагою. Тепер він не думав про це, але, коли він заніс шпагу, зап'ясток ледь вильнув, і шпага не ввійшла під прямим кутом. Вернувшись у прохід, він став біля мене. Лице в нього було суворе, а рука повисла, як у паралітика. Спалахнуло світло, і я побачив такий похмурий блиск в його очах, якого зроду не бачив у нього ні на арені, ні поза нею. Він почав щось говорити, але відразу ж замовк.

— Що таке? — запитав я.

Він похитав головою, дивлячись на упряжку мулів, що вивозили з арени мертвого бика. В яскравому світлі видно було, що борозну після бика уже заносить піском, хоча відтоді, як поливали арену, і чверті години не минуло.

— Ернесто, вітер страшний,— промовив він дивним, жорстким голосом.

Я ніколи не чув, щоб на арені у нього мінявся голос, хіба що коли він злився, але тоді голос лунав нижче, а не вйще. Та й зараз він лунав не вище звичайного, і в ньому не чулося скарги. Він просто констатував факт. Ми обидва знали, що станеться біда, але це була та єдина мить, коли ми ще не знали, з ким саме вона станеться. Вона тривала рівно стільки, скільки було потрібно Антоніо, щоб вимовити ці три слова. Він узяв у Мігеліьо склянку води, прополоскав рота і, не звертаючи уваги на біль у руці, потягнувся по свого плаща.

Останній бик Луїса Мігеля стрімко вибіг на залиту світлом арену. Це був великий бик, із справжніми рогами і дуже прудкий. Він загнав одного бандерильєро за бар'єр і кілька разів вса-

див лівий ріг у дерев'яні дошки бурладеро [1]. Побачивши пікадора, він помчав на нього і зразу перекинув коня. Луїс Мігель працював плащем упевнено, але обережно. Через сильний вітер його основна хиба — кволі вероніки — виявлялася особливо виразно, а ефектні пасе з накинутим на плечі плащем були неможливі. Бик явно нервувався, часто впирався задніми ногами, тому Мігель вирішив відмовитися від бандерилей. Глядачам це не сподобалося. Вони платили великі гроші за квитки, розраховуючи побачити, як Луїс Мігель вганяє бандерильї. Він знав, що втрачає прихильність публіки, але сподівався задовольнити її доброю фаеною. Він поставив бика в найзахищеніше од вітру місце, біля самого бар'єра, і простягнув йому змочену й заліплену піском мулету. Потім він попросив ще води і виваляв мулету в піску, щоб вона стала важкою.

Тримаючи в руках мулету і шпагу, Луїс Мігель плавно й розмірено двічі пропустив бика повз себе. Він бачив, що бик ще не приборканий, і тому змусив його ще чотири рази пройти під мулетою, тримаючи її в правій руці. Потім він повів бика на середину арени, оскільки бикові, очевидно, набридли дошки бар'єра. Мігель проробив той самий прийом ще двічі, і тепер бик покірно скорився його волі. Коли ж він утретє підняв мулету, вітер підхопив її, і бик, просунувши під неї морду, скинув Луїса Мігеля на роги і жбурнув на пісок. Антоніо уже біг до бика, щоб відвести його плащем, але, перш ніж наспіли на допомогу, бик тричі штрикнув Мігеля, що лежав навзнаки, і я дуже ясно побачив, як правий ріг увійшов у пах.

Антоніо відвертав увагу бика, а Домінго, який скочив на арену тієї ж хвилини, як Луїс Мігель упав, відтягав його далі від рогів. Домінго, Пепе і бандерильєро підняли його і побігли з ним до бар'єра. Ми всі допомогли підняти його в кальєхон і побігли до воріт під трибунами, потім по коридору, що вів до операційної. Я підтримував йому голову. Луїс Мігель затискав руками рану, а Домінго великим пальцем надавлював на живіт вище неї. Кровотечі не було, і ми розуміли, що ріг не зачепив стегнової артерії.

Луїс Мігель був зовсім спокійний, і дуже ввічливий, і милий з усіма.

— Дякую вам, Ернесто,— сказав він, коли я опустив його голову на подушку, тоді як його роздягли і доктор Тамамес розрізав його штани довкола рани. Виявилось, що рана лише одна — в паху, з правого боку. Рана була кругла, близько двох дюймів у поперечнику, з синіми краями. Крововилив був тільки внутрішній.

---

[1] Загородка, де може ховатися матадор *(ісп.)*.

— Дивіться, Маноло,— сказав Луїс Мігель докторові Тамамесу. Він торкнувся живота, під самою раною.— Вона починається ось тут і піднімається вище, ось сюди.— Він пальцем провів траєкторію, по якій ріг рухався в паху і в нижній частині шлункової порожнини.— Я відчував, як він увійшов.

— Muchas gracias [1],— уривчасто й сухо відповів Тамамес.— Я вже якось сам розберуся.

У лазареті було задушливо й жарко, як у печі, і всі вмивалися потом. Підскакували фотографи, спалахував магній, репортери й цікаві юрмилися в дверях.

— Зараз ми почнемо операцію,— сказав Тамамес.— Виженіть усіх звідси, Ернесто, і,— він знизив голос до шепоту,— ідіть і самі.

Мігель уже лежав на столі, і я сказав йому, що прийду згодом.

— До скорого побачення, Ернесто,— сказав він і всміхнувся. Обличчя його посіріло, на лобі виступив піт, а усмішка була ніжна й лагідна. Біля дверей стояло двоє поліцейських, а за дверима ще двоє.

— Виженіть усіх звідси,— сказав я.— Не впускайте нікого. А ви стійте в дверях, але двері не зачиняйте: хай заходить свіже повітря.

Я не мав ніякого права наказувати, але вони цього не знали і чекали чиїхось розпоряджень. Вони взяли під козирок і заходилися очищати операційну. Я повільно вийшов у коридор, але як тільки опинився під трибунами, щосили кинувся до входу в кальєхон. Над головою знову і знову лунав захоплений рев, і, коли я поверх червоних дощок бар'єра подивився на залиту жовтим світлом арену, я побачив Антоніо, який пропускав повз себе величезного рудого бика — пропускав так близько, так повільно і плавно змахував плащем, як ще ніколи не робив на моїх очах.

Він беріг бика і дозволив пікадору лише один укол списом. Бик усе ще був дуже сильний, меткий і високо тримав голову. Антоніо таким і хотів його, і не став чекати, поки ввіткнуть бандерильї. Бик виявився по-справжньому хоробрий, і Антоніо не сумнівався, що змусить його опустити голову. Тепер Антоніо забув про вітер і про все на світі. За всю ферію йому вперше дістався по-справжньому хоробрий бик. Це був останній бик, і ніщо вже не могло зіпсувати його. Те, що він, Антоніо, зараз проробляє з ним, залишиться в пам'яті глядачів до кінця їхніх днів.

Показавши, як плавно і красиво він уміє працювати, Антоніо підійшов до бика майже впритул і почав показувати, як

[1] Дуже вдячний *(ісп.)*.

близько він може пропускати його повз себе. Він відкинув усяку розсудливість, і відчувалося, що він увесь кипить від стримуваної люті. Працював він дивовижно, але він переступив межу можливого, і те, що він робив зараз радісно й безпечно, нікому, крім нього, не було доступно. Я дуже хотів, щоб він припинив цю небезпечну гру і закінчив бій. Але він був ніби п'яний і продовжував послідовно і безупинно показувати прийом за прийомом, об'єднуючи всі пасе в одне віртуозне ціле.

Нарешті він став проти бика і ніби неохоче, начебто йому було шкода розлучатися з ним, згорнув мулету і націлився шпагою. Він влучив у кістку, і шпага зігнулася. Я боявся за його зап'ястя, але він знову став проти бика і знов націлився. Шпага ввійшла до самісінького кінця, і Антоніо, піднявши руку, спокійно і незворушно дивився на рудого бика, поки той не впав мертвий.

Йому присудили обидва вуха, і, коли він підійшов до бар'єра по свого капелюха, Хуан Луїс, у якого напередодні ми були в гостях, крикнув йому: «Це занадто!»

— Як Мігель? — запитав мене Антоніо.

Із лазарету повідомили, що ріг прорвав м'язи живота і споров порожнину, але нутрощів не зачепив. Луїс Мігель ще був під наркозом.

— Минеться,— сказав я.— Прориву нема. Він ще спить.

— Я зараз переодягнуся, і ми підемо до нього,— сказав він.

Антоніо оточували глядачі, вони хотіли винести його на руках, а він відбивався і відштовхував їх. Але зрештою вони домоглися свого і підняли його на плечі.

Коли ми прийшли до лазарету, Луїс Мігель був ще дуже слабий, але в доброму настрої, і ми зараз же пішли, щоб не втомлювати його. Він пожартував з приводу того, що я віддав наказ поліцейським, і Домінго сказав, що, коли він прокинувся після наркозу, перші його слова були: «Якою чудовою людиною був би Ернесто, якби тільки вмів писати». І все ще в напівзабутті він повторив кілька разів: «Якби тільки він умів писати. Хоча б хто-небудь навчив його писати». Через три дні після того ми знову побачилися в мадрідській лікарні Рубера, де Антоніо лежав на третьому поверсі, а Луїс Мігель — на першому. Через два тижні відбулася їхня друга зустріч mano a mano в Малазі. Так повелося того року, і до 31 липня було зареєстровано понад п'ятдесят важких поранень, не рахуючи тріщин черепної коробки, переломів хребта, ребер, рук і ніг, струсів мозку та шоків.

Антоніо був поранений у праве стегно на арені в Пальма-де-Мальорці, але він блискуче закінчив роботу з мулетою, добре

вбив, і йому присудили вухо. Як тільки закінчився бій, його літаком відправили до мадрідської лікарні.

В Малагу Антоніо приїхав за три дні до кориди. Він сказав, що нога його зовсім не турбує, але рана гоїться занадто повільно. Йому не терпілося знову позмагатися з Луїсом Мігелем, але він не хотів ні думати, ні говорити про це і взагалі про бій биків. Він знав, яку користь приніс йому день, проведений на пляжі напередодні бою в Валенсії, і ми й далі намагалися так робити.

Він хотів повправлятися в стрільбі по летючій мішені, якій я його навчив, і ми годинами віддавалися цьому спорту в сливнику. Він хотів, щоб Хотч навчив його грати в бейсбол, і Хотч з допомогою тенісного м'яча пояснив йому подачу і показав, як треба відбивати, і дуже скоро Антоніо уже підкидав м'яча до верхівок найвищих сосон. Вони з Хотчем перекидалися м'ячами через басейн для плавання, намагаючись так послати м'яч, щоб його неможливо було піймати. Ми годинами плавали в басейні, і Антоніо учився під час стрибка в воду відбивати головою м'яч, кинутий йому Хотчем.

— Звичайнісінький футбольний трюк,— сказав Хотч.

Я переклав його слова.

— Гаразд. Вернімося до бейсболу,— сказав Антоніо.

Він почав з того, що, стрибаючи в воду, ловив тенісного м'яча однією рукою. Навчившись робити це без промаху, він почав ловити по м'ячу в обидві руки. Хотч вирізнявся незвичайно швидкою реакцією, а руки в нього були сильні і спритні, і ми всі троє — він, Антоніо і я — розважалися тим, що чим попало кидали один в одного. Якщо під час пікніка комусь із нас потрібна була сіль, йому кидали сільничку. Якщо хтось хотів випити, в нього летіла пляшка. Ми кидали геть усе і вже винайшли спосіб, який дозволив би нам кидати на стіл склянку вина, не розливши ні краплини, як раптом настав край і веселощам, і безтурботним сніданкам, і довгим затишним обідам, і міцному освіжаючому сну після купання — настав переддень бою. Ніхто і словом не обмовився про близьку кориду, поки Антоніо не сказав:

— Одягатися завтра я буду в місті, в готелі.

Це була одна з найбільших корид, які я будь-коли бачив. І Луїс Мігель, і Антоніо поставилися до наступного бою як до найважливішої події в своєму житті. Рана, яку Мігель дістав у Валенсії і яка так щасливо виявилася не такою важкою, як думали в першу хвилину, повернула йому впевненість у собі, яку похитнула була фантастична майстерність Антоніо і його воістину лев'яча безстрашність.

Антоніо був поранений в Пальма-де-Мальорці, і це переконало Луїса Мігеля, що Антоніо також вразливий, а його роботу з останнім биком у Валенсії Луїс Мігель, на щастя, не бачив. Думається мені, що якби бачив, то зрікся б суперництва. Луїсу Мігелю гроші були не потрібні, хоча він дуже любив гроші і те, що на них можна купити. Найголовніше, чого він прагнув,— це впевненості, що він найбільший з сучасних матадорів. Насправді він уже не був першим, але він був другим, і того дня він був справді великий.

Антоніо чекав бою з тією самою впевненістю в своїх силах, з якою виступав у Валенсії. Те, що сталося на Мальорці, не мало ваги. Він допустився невеличкої помилки, більше цього не станеться, а тому обговорювати її зі мною не варто. Він розповів би мені, якби я запитав його, але я не запитував. Як усякий професійний матадор, він принаймні один раз на сезон робить промах — це й сталося в Аранхуесі. Оскільки він працює впритул до бика, і працює чесно, наражаючи себе на реальну, а не уявну небезпеку, то найменшу його помилку виправляє негайно своїми рогами бик. А що у биків, з якими він має справу, роги не підпиляні, то ці бики не позбавлені здатності виміряти відстань, і такий бик може ввігнати ріг, куди захоче. Тому Антоніо вважав цілком нормальним, що за кожен промах він розплачується раною і потрапляє до лікарні. Він цього чекав і сприйняв як належне. Але, працюючи, як працює він, помилятися не можна. Це він знав. Він припустився невеличкої погрішності, зрозумів її і від душі радів, що вона обійшлася йому так дешево. Він уже давно вирішив, що він кращий матадор, ніж Луїс Мігель. Він довів свою перевагу в Валенсії, і йому не терпілося знову довести її в сьогоднішньому бою.

Бик, якого убив Луїс Мігель, був уже третім биком, убитим з одного удару. Бик попався нелегкий, і Мігель провів бій чудово. Він віднайшов уміння орудувати шпагою і разом з умінням — колишню віру в себе. Поблажливо посміхаючись, він підійшов до бар'єра і, скромно взявши в руки обидва вуха і хвіст, зробив коло по арені. Додайте до цього оплески, музику і голосне гудіння голосів, що не змовкало протягом усієї кориди. Я помітив, що Луїс Мігель обережно ставить праву ступню, яку віддавив йому його перший бик, а втім, він цього й не приховував. Я знав, що права нога у нього болить і він не зовсім на неї покладається. Працював він дивовижно, і я незмірно захоплювався ним.

Тепер уже чотири бики були забиті з першого удару, і з кожним биком корида ставала все блискучішою. За четвертого бика

Антоніо присудили обидва вуха, хвіст і шмат ноги з копитом. Він обійшов арену весело й безпечно, ніби ми все ще гуляли біля нашого плавального басейну. Коли він проходив повз мене, я сказав йому: «Кинь копито, Хотчеві!»,— і Антоніо, порівнявшись з його місцем, високо підкинув бичачу ногу, і Хотч піймав її однією рукою. Публіка галасливо викликала Антоніо, і він запросив Луїса Мігеля і дона Хуана Педро Домека, якому належали бики, вийти разом з ним.

Черга тепер була за Луїсом Мігелем. Почав він з larga cambiada, тобто, стоячи навколішки, підпускав до себе бика так близько, що при кожному помахові плаща кінчик рога майже черкав його груди. Бик виявився пречудовим, і Луїс Мігель умілo скористався цим. Пікадори добре підготували бика, і Луїс Мігель велів поквапитися з бандерильями. Коли він підійшов до бар'єра, я помітив, що обличчя в нього дуже втомлене, але він не зважав на своє самопочуття, не дозволяв собі кульгати і працював з палким завзяттям, ніби новачок, який щойно ступив на арену.

Мулетою він змусив бика трохи відступити від бар'єра і, притискаючись спиною до дощок, всівшись на estribo — дерев'яний брусок, прибитий до бар'єра з внутрішнього боку, щоб, спираючись на нього, учасники кориди в разі небезпеки могли вискочити за межі арени,— змусив бика п'ять разів промчати попід правою рукою з розгорненим червоним плащем. Під клацання увіткнутих в карк бандерилей, бик щоразу проносився повз нього, важко, з присвистом дихаючи, ратиці його вгрузали в пісок і ріг кожного разу ледве не торкався Мігелевої руки. Це було схоже на самогубство, але з гарним биком, який нападає прямо, це був лише небезпечний трюк.

Під кінець бою Луїс Мігель повів бика на середину арени і проробив класичні пасе, тримаючи мулету в лівій руці. Відчувалося, що він дуже втомився, але працював він упевнено й добре. Показавши дві серії по вісім пасе натураль у найвишуканішому стилі, він переклав мулету в праву руку — і ось тут, при черговому повороті, обходячи Луїса Мігеля зі спини, бик підняв його на роги. З того місця, де я стояв, спершися на бар'єр, мені здалося, що Луїс Мігель злетів угору футів на шість, якщо не більше. Він ударився головою, розкинувши руки й ноги, мулета і шпага відлетіли набік. Бик підступив до нього, намагаючись угородити в нього ріг, але двічі промахнувся. Всі учасники бою кинулися до Мігеля, розмахуючи плащами, і цього разу його брат Пепе, перескочивши через бар'єр, відтягнув його від рогів.

Він не пролежав і двох хвилин. Ріг не ввійшов у нього, а лише підчепив його, пройшовши між ногами, і він був цілий і неушкоджений.

Луїс Мігель махнув рукою, наказуючи всім відійти, і ніби нічого не сталося, повів далі перервану фаену. Він повторив те пасе, під час якого бик підкинув його рогами, потім повторив ще раз, ніби хотів дати науку і собі, і бику. Потім він проробив інші прийоми, точно і чітко, ніби бик і не підкидав його. Потім він показав ефектнішу і не менш небезпечну роботу. Публіці це сподобалося більше. Але він працював без обману і без трюків на зразок розмови по телефону. Убив він чудово, ввігнавши шпагу впевнено й чітко, ніби зроду в житті він не убивав інакше, як з першого удару. Йому дісталися ті самі трофеї, що й Антоніо, і він заслужив їх. Він зробив коло по арені, припадаючи на одну ногу,— тепер, коли нога задерев'яніла, він уже не міг приховувати накульгування,— і вийшов розкланюватися на середину, покликавши з собою Антоніо. Президент розпорядився, щоб і мертвого бика провезли довкола арени.

П'ять биків уже були вбиті п'ятьма ударами шпаги. Коли з'явився останній бик і стихли оплески, Антоніо підійшов до нього і почав свою плавну, розмірену, чарівницьку роботу плащем. Кожний його рух публіка зустрічала захопленими криками. Він стояв нерухомо і прямо, тільки руки його повільно піднімали плащ, і публіка насолоджувалася видовищем, не розуміючи його роботи і не тямлячи в ній, але знаючи, що так він працює завжди, якщо бик войовничий і хоробрий.

Бик, здавалося, трохи кульгав після змагання з пікадорами, хоча спис зачепив його тільки там, де й слід було. Я думав, що він забив собі трохи ногу, коли намагався дістати коня, на якому сидів пікадор, крізь важку захисну попону. Він став кульгати менше, коли Ферер і Хоні вгородили йому в карк бандерильї, але коли Антоніо вийшов на бика з мулетою, він нападав усе ще невпевнено і часто гальмував передніми ногами.

Схилившись на дощаний бар'єр, я спостерігав, як Антоніо навчає бика. Він викликав його на короткий напад, стоячи дуже близько, а потім обережно збільшив відстань. Він не давав бикові спинитися, повільно рухаючи мулетою і не відпускаючи його далеко від себе, непомітно видовжував його атаки, поки бик не почав нападати на пурпуровий саржевий плащ з належної відстані і проходити кожен раз повз Антоніо. Глядачі нічого цього не помічали. Вони бачили лише, що звір, який вагався і нападав неохоче, раптом змінився, і нападає чудово, та й виглядає надзвичайно сміливим. Вони не знали, що коли б Антоніо, як і більшість матадорів, працював просто перед мордою бика і намагався показати їм, що бик ніяк не хоче пройти повз нього, бик ніколи цього й не зробив би, і матадор міг би продемонструвати лише наполовину коротші пасе, або нападав би сам. Однак він привчив його нападати з розгону і бігти, аж поки

роги не проходили повз матадора. Це було справді небезпечно, але хазяїном на арені залишався матадор, і чарівна влада його руки і зап'ястя примушувала бика пробігати все більшу відстань, доки Антоніо не зміг виконати з ним тих самих прекрасних скульптурних пасе, які виконував з двома попередніми, працювати з якими було значно легше. Все це робилося непомітно, і після того, як Антоніо проробив усі свої прекрасні пасе і виконав їх так само чисто, хвилюючи глядачів, ті подумали, що йому просто знов пощастило мати чудову і благородну тварину.

В останній стадії бою Антоніо показав таку фаену, що дух захоплювало щоразу, коли він томливо повільно пропускав бика під мулетою, бо, якби він поспішив бодай трошки, бик відвернувся б від червоної ганчірки і кинувся б на нього. Цей стиль роботи найнебезпечніший, і на своєму останньому бикові Антоніо показав досконалий його взірець.

Залишилося тільки одне — убити бездоганно чисто, без усякої поблажливості, ввігнати шпагу абсолютно точно, не вибираючи місця ні трохи нижче, ні на волосок убік, щоб зменшити ризик наштовхнутися на кістку. Антоніо згорнув мулету, націлився на найвищу точку між лопатками бика і, перегнувшись через ріг, низько тримаючи мулету лівою рукою, завдав удару. Коли Антоніо, випроставшись, відокремився від бика, довгий сталевий клинок, що ввійшов до кінця, уже перерізав аорту. Бик здригнувся, поточився, перебираючи копитами, звалився, задерши ноги,— і друге mano a mano завершилося.

Важливо було те, що суперники провели майже бездоганну кориду, не заплямовану ні трюками матадорів, ні темними махінаціями антрепренерів чи підрядчиків. Погано було те, що ця корида мало не закінчилася для Луїса Мігеля смертю чи непоправним каліцтвом. І сталося б це безвітряного дня, під час роботи з чудовим, хоробрим биком, що не мав жодного ганджу. Це було дуже погано для такого матадора, як Луїс Мігель, оскільки звичайно великий матадор убиває бика, а не бик убиває великого матадора, і всі це знали, хоча ніхто про це не говорив. Суперництво з Антоніо ледве не коштувало йому життя в Валенсії і легко могло скінчитися його загибеллю в Малазі.

Ще в Памплоні Хотч і Антоніо придумали помінятися ролями. Антоніо дуже пишався тим, що в ньому сполучаються дві особистості — людина і тореро. Якось я показав йому знімок у паризькому тижневику, де був зображений Антоніо, що присвячує бика Жанові Кокто на одній з французьких арен, і він сказав:

— Це не я.

— Обличчям він схожий на тебе.

— Зовсім це не я. Це — тореро.

Він дуже несхвально ставився до того, що я підписую свої книжки, куплені сторонніми людьми, «другу», або «від друга».

— Як ти можеш так писати, якщо він тобі ніякий не друг? По-перше, це обман, а по-друге, надто багато честі для такої людини, яка нічим її не заслужила.

— Не бачу тут нічого особливого,— сказав я.

— Даремно,— заперечив він,— нам з тобою не можна робити такі речі.

— Може, це робить не людина, а письменник,— сказав я.

— Не роби цього,— повторив він.— Тобі це не личить.

Спершу він вивів теорію, що людина не відповідає за те, що тореро змушений робити з ввічливості. Людина відповідає лише за те, що тореро робить з биком, і за його стосунки з іншими тореро.

Потім йому захотілося більшого спокою і в приватному житті, і він придумав мінятися ролями з Хотчем, якого називав Пекас або Ель Пекас — Ластовиння. Хотч йому дуже подобався.

— Пекасе,— казав він.— Ви — Антоніо.

— Дуже добре,— відповів той.— А ви беретеся за сценарій за Татовою книжкою.

— Скажіть йому, що я вже працюю над ним. Половина готова,— казав мені Антоніо.— Ох, і стомився я сьогодні — і писав, і в бейсбол грав.

Але напередодні кориди, рівно опівночі Антоніо сказав:

— Тепер ви знову Пекас. А я — Антоніо. Може, ви хочете й далі бути Антоніо?

— Скажіть йому, хай тепер він буде Антоніо,— мовив Хотч.— Не заперечую. Але про всяк випадок не завадить звірити наші годинники.

Напередодні кориди в Сьодад-Реалі, куди ми мали їхати і де Антоніо знов мусив виступати разом з Луїсом Мігелем, розмова затяглася далеко за північ. Антоніо хотів, щоб Хотч надів один з його костюмів і вийшов на арену як sobre-saliente — запасний матадор, який муситиме убити биків, якщо і Луїс Мігель, і Антоніо дістануть поранення. Він хотів, щоб Хотч обернувся в Антоніо на весь день бою і під час бою. Це було цілком протизаконно, і я не знаю, яка кара спіткала б нас, якби хтось викрив Хотча. Зрозуміло, він не міг бути справжнім sobre-saliente, але Антоніо хотів, щоб він уявив себе матадором. Він вийде на арену разом з бандерильєро Антоніо, і всі подумають, що він запасний матадор. Іншого не буде.

Багато що провіщало поранення або каліцтво Луїса Мігеля. У двох з останніх трьох змаганнь з Антоніо він діставав рани або синці. Але якось у Франції Луїс Мігель узяв з собою на арену приятеля, графа Теба, небожа покійного герцога Альби, видавши

його за члена своєї квадрильї, і ось тепер Антоніо намірився взяти з собою Хотча.

— Хочете, Пекасе? — запитав Антоніо.

— Ще б пак,— відповів Хотч.— Усякий захоче.

— Ось за це люблю. Тепер розумієте, чому я хочу бути Ель Пекасом? Усякий захоче.

Ми смачно й невибагливо поснідали в переповненому галасливому ресторані при старому темному готелі з вузькими сходами, з номерами без ванни і душу. В місті юрмились селяни, що з'їхалися з навколишніх сіл. Сьюдад-Реаль розташований на краю великого виноградарського району, тому вино лилося рікою і настрій у всіх був піднесений. Хотч і Антоніо одягалися в маленькому номері Антоніо, і мені ще не доводилося бачити таких безтурботних приготувань до бою биків. Обох одягав Мігеліль.

— А точніше — що я повинен робити? — запитав Хотч.

— Перед виходом робіть те саме, що я. Хуан поставить вас на ваше місце. Потім виходьте на арену так, як усі, і робіть те саме, що я. Потім зайдіть за бар'єр, станьте біля Тата і робіть те, що він вам звелить.

— А що мені робити, якщо доведеться убивати биків?

— Ви що — боїтеся?

— Просто хочу знати.

— Тато все достоту скаже вам по-англійському. В чому ви сумніваєтеся? Тато помітить кожну мою помилку або помилку Мігеля. Це його ремесло. Він цим гроші заробляє. Він вам пояснить, у чому наші промахи, а ви слухайте уважно і не повторюйте їх. Потім він вам пояснить, як треба убивати бика, і ви так і робіть.

— Тримайтеся скромніше, Пекасе,— сказав я.— Недобре, якщо ви зразу затьмарите решту матадорів. Це буде не по-товариському. Почекайте хоч до вашого вступу до спілки.

— А можна мені зараз вступити до спілки? — запитав Хотч.— Гроші у мене є.

— Не думайте про гроші,— сказав Антоніо, після того як я переклав йому слова Хотча.— Забудьте про спілку та інші меркантильні справи. Думайте лише про те, як чудово ви будете виступати, і про те, як ми пишаємося вами і сподіваємося на вас.

Потім я пішов від них і спустився вниз, до решти компанії.

Коли вони спустилися сходами, обличчя в Антоніо, як завжди перед боєм, було суворе, замкнуте, зосереджене, і погляд його нічого не виказував стороннім. Ластатого Хотча з обличчям завзятого бейсболіста можна було прийняти за бувалого новільєро, що вперше виступає як матадор. Він похмуро кивнув мені головою. Ніхто б не подумав, що він не тореро, і костюм Антоніо сидів на ньому бездоганно.

Коли ми увійшли в цирк, зупинилися під аркою біля побіленого цегляного муру перед червоними воротами, Хотч, котрий стояв між Антоніо і Луїсом Мігелем, був просто чудовий на тлі білого тиньку. Антоніо уже був весь заполонений близьким боєм і приводив себе в звичний перед виходом стан цілковитої внутрішньої порожнечі. Для Луїса Мігеля останні хвилини перед відкриттям воріт давно були важкими. Вони стали ще важчими після Малаги.

Хтось підійшов до мене і спитав:

— Хто sobre-saliente?

— Ель Пекас,— відповів я.

— А-а,— той, хто питав, кивнув головою.

— Suerte [1], Пекасе,— сказав я Хотчу.

Він злегка нахилив голову. Він теж намагався привести себе до стану внутрішньої порожнечі.

Я пройшов по кальєхону до того місця, де Мігелільо і його помічник розкладали бойові плащі і шпаги, закріпляли мулети на дерев'яних держаках. Я відсьорбнув води з глека, озирнувся і побачив, що на трибунах багато вільних місць.

— Як Пекас? — запитав Мігелільо.

— Молиться у капличці за успіх інших тореро,— відповів я.

— Не спускайте з нього очей,— сказав Домінго Домінгін,— будь-який бик може кинутися.

— Ідуть,— сказав я.— Парад розпочався.

— Справжній тореро. Домінго ніколи так не виглядав на арені,— сказав хтось, але Домінго не чув. Ми всі дивилися на Пекаса. В поставі його було рівно стільки скромності і спокійної упевненості в собі, скільки треба. Я перевів погляд на Луїса Мігеля — чи не кульгає він? Ні, він не кульгав. Він ступав твердо і впевнено, але обличчя його спохмурніло, коли він побачив порожні місця на трибунах. Антоніо вийшов на арену з виглядом переможця. Він також побачив порожні місця, але залишився байдужим.

Хотч зайшов за бар'єр і зупинився біля мене.

— Що я тепер мушу робити? — запитав він упівголоса.

— Стійте біля мене, робіть розумне обличчя, показуйте готовність, але без нетерпіння.

— Ми з вами знайомі?

— Більш-менш. Я бачив вашу роботу. Але ми не приятелі.

На арену вийшов перший бик Луїса Мігеля. З трьох биків, що дісталися йому,— низькорослого, середнього і великого,— він для першого бою вибрав середнього. Мігель працював плащем, і хвора нога, очевидно, не заважала йому.

[1] Бажаю удачі *(ісп.)*.

Публіка нагороджувала оплесками кожну вероніку.

— Придивіться до бика,— сказав я Хотчу.

— По-моєму, він непоганий.

— Бачите якісь вади?

— Страшенно довгі роги.

— Звідси вони завжди здаються довгими,— сказав я.

— А не занадто стараються пікадори?

— Занадто.

— Навіщо?

Хотч говорив тихо, не ворушачи губами.

— Його приборкують для Мігеля, бо він ще не зовсім оправився від синців у Малазі. У нього не вистачить сили в ногах, щоб упоратися з ним. Для кориди потрібні надійні ноги.

— Запам'ятаю,— сказав Хотч.

— А як ваші ноги?

— Труситься, але я тримаюсь.

Луїс Мігель робив пасе мулетою прямо навпроти нас. Спершу він працював успішно, у строгому стилі, потім ще краще, нарешті, чудово,— але тут бик, ослаблий від надмірного завзяття пікадорів, почав підупадати. Вони випустили з нього багато крові, але втомити м'язи шиї не зуміли.

— Що ви зараз можете сказати про бика?

— Він утомився, і йому набридло.

— Тепер Мігелеві доведеться самому наступати, а він не покладається на свої ноги.

— Вже швидше б убивав,— сказав Хотч.

Він мав рацію. Але Луїс Мігель убив тільки з сьомого разу, і то йому довелося прикінчити бика двома ударами дескабельо.

— Чому так сталося? — запитав Хотч.

— З багатьох причин,— сказав я.— Почасти винен бик, почасти — Мігель.

— Можливо, він знов не зможе убивати, як уже було?

— Не знаю. Правда, бик йому не допомагав, але він не зумів ні опустити мулету досить низько, ні ввігнати шпагу як слід.

— А чому важко низько опустити мулету?

— Небезпечно для життя.

— Зрозуміло,— кинув Хотч.

Перший бик Антоніо уже вийшов на арену, і він демонстрував своє прославлене уміння володіти плащем. Але бика він обрав найнизькорослішого, і глядачі не сприймали всерйоз роботу з ним. Бики належали Ареллано Гамеро Сівікосу з Саламанки і були нерівноцінні якістю. Два низькорослі, один дуже великий і три середніх. Навіть Антоніо помітив, що глядачі не сприймають бика всерйоз, коли взяв до рук мулету і почав показувати справжні класичні прийоми; тоді він перейшов на стиль

Манолето, при якому будь-який бик здається небезпечним, і проробив увесь вироблений Манолето репертуар, позираючи на публіку щоразу, як бик проскакував під мулетою.

— Вперше бачу, щоб він так працював,— сказав Хотч.

— Публіка це любить, і він показує їй, як легко це дається. Я вже це раз бачив, коли він виступав у Кордові, рідному місті Манолето. Він сміється з публіки, але вона цього не розуміє.

— Публіці це дуже подобається,— сказав Хотч.— Він міг би завжди так працювати.

— Він не хоче. Така робота його не радує. Це всього лише трюки.

— Корисні трюки,— сказав Хотч.

Антоніо убив бика з першого удару, взявши трошки нижче, ніж треба, і вбік, і йому присудили вухо.

Другий бик Луїса Мігеля був великий і дуже сильний. Першим же ударом рогів він перекинув коня, і пікадори щосили старалися, щоб ослабити його і пригасити його войовничий запал. Вони так обробили його, що довелося обмежитися однією парою бандерилей.

Луїс Мігель спробував проробити добру фаену з ледь живим биком. Він показав кілька чудових пасе, але не всі вони удалися йому. Найефектніше було, коли він обводив бика круг себе, ледь не притуляючись до нього. Коли ж він, тримаючи мулету в лівій руці, спробував зробити справжнє натурале, яке він так віртуозно виконував у Малазі, бик мало не встромив у нього роги.

— Це чому? — запитав Хотч.

— Він не зумів утримати його мулетою. Збився з темпу.

— Це я коли-небудь пізніше вивчу,— сказав Хотч.— Що там ще за темп?

— Швидкість, з якою рухається бик. Мулету слід пересувати ледь швидше.

— Зрозуміло,— сказав Хотч.— А тепер у нього добре виходить.

Луїс Мігель чудово закінчив фаену і всадив шпагу до самого ефеса, потім одним ударом дескабельо вразив спинний мозок. Його нагородили вухом. Він обійшов арену, тримаючи свій трофей у руках, потім вийшов на середину і вклонився публіці. Частина глядачів була невдоволена і не приховувала цього.

— Антоніо дістався хороший бик,— сказав я Хотчу.

В центрі арени Антоніо уже показував своє незрівнянне мистецтво. Бик кидався стрімко і навпростець, і плащ, який Антоніо тримав пучками, злітав і надувався з абсолютною точністю за кілька міліметрів від націленого рогу.

— З цим биком він попрацює собі на втіху,— сказав я,— якщо його не зіпсують. Зараз він їм скаже, щоб не надто старалися. Слухайте.

Антоніо дуже беріг бика під час роботи пікадорів та бандерильєро. Фаену він почав з чотирьох пасе, і поки бик вчетверте не пройшов під мулетою біля самих грудей, Антоніо стояв, зсунувши ноги, випростаний і нерухомий, ніби статуя. Заграла музика, і Антоніо став повільно обводити бика круг себе, змушуючи його робити повороти,— спершу на чверть круга, потім на півкруга і, нарешті, на повний круг.

— Це неможливо,— сказав Хотч.

— Він може на півтора круга.

— І м'ячі він може ловити в обидві руки, стрибаючи в воду,— сказав Хотч.— Луїсу Мігелю далеко до нього.

— Мігель постоїть за себе, коли в нього нога загоїться,— сказав я і подумав: добре було б.

— Все-таки йому зараз не з медом,— сказав Хотч.— Подивіться на нього.

— Дуже вже бик гарний,— сказав я.

— Не тільки це,— сказав Хотч.— Те, що робить Антоніо, просто надприродно. Це жодна людина не може, та ще постійно, щоразу. Ви подивіться на Луїса Мігеля.

Я подивився — лице в нього було ніби застигле, дуже сумне і схвильоване.

— Бачить наперед майбутнє,— сказав Хотч.

Антоніо закінчив фаену, поставив бика проти себе, глибоко втягнув повітря, націлився і нагнувся над рогами, опустивши мулету так низько, що вона волочилася по піску. Він ввігнав шпагу, вона ввійшла до кінця, і бик упав мертвий. Антоніо вручили обидва вуха і хвіст. Коли він, обходячи арену, пройшов повз нас, він усміхнувся мені, а на Хотча навіть не глянув, вдаючи, ніби не помічає його. Я підійшов до Антоніо.

— Скажи Пекасу, що він чудовий.— Останнє слово він сказав по-англійському.— Ти вже пояснив йому, як орудувати шпагою?

— Ні ще.

— Піди поясни.

Коли я вернувся до Хотча, на арену випускали бика Луїса Мігеля. Це був найнизькоросліший.

— Що Антоніо сказав?

— Він сказав, що ви чудовий.

— Це ясно,— сказав Хотч.— А ще що?

— Щоб я пояснив вам, як орудувати шпагою.

— Не завадило б це знати. Ви гадаєте, черга дійде до мене?

— Гадаю, що ні, хіба що ви побажаєте убити своїм коштом запасного бика.

— А скільки це коштує?

— Сорок тисяч песет.

— А приймуть чек на мій «Клуб гастрономів»?

— У Сьюдад-Реалі — ні.

— Тоді, мабуть, не вийде,— сказав Хотч.— Я ніколи не ношу з собою більше двадцяти доларів готівкою. Звичка, набута на узбережжі.

— Я можу позичити вам гроші.

— Не варто, Тату. Я виступлю, щоб замінити Антоніо, якщо треба буде.

Луїс Мігель і його бик стояли за кілька кроків від нас. Обидва вони дуже старалися, але ні той, ні той, після роботи Антоніо, не могли розраховувати на більше, ніж на похвалу особистих друзів, а бик тут особистих друзів не мав. Він показував, як повинен поводитися добрий бик із Саламанки, що відповідає всім ходовим стандартам моди, а Мігель показував, як він і Манолето, бувало, зачаровували глядачів ходовими прийомами, поки один з міурських биків не витягнув шиї трохи далі і не покінчив з Манолето. Але бика це скоро втомило, і на зміну його бойовому запалу прийшли втома і відчай. Язик у нього висолопився. Він виконав усе, що обіцяв, і як дару чекав швидкого кінця. Але Луїс Мігель витиснув з нього ще чотири повороти в стилі Манолето, перш ніж поставити його проти себе. Він завдав удару невпевнено, волочачи ногу. Шпага, наткнувшись на кістку, вискочила в нього з рук. Він зібрався на силі, непогано ввігнав шпагу, і бик упав,— не стільки від того, що в нього ввійшов сталевий клинок, чого раніше ніколи не бувало, скільки від того, що втомився і втратив надію. Він зробив усе, до чого його готували, але сподівань не виправдав.

— Луїс Мігель сьогодні не в формі,— сказав Хотч.— А який гарний він був у Малазі.

— Йому не треба було виступати,— сказав я.— Але він не хоче здаватися. Він мало не загинув у Валенсії. І в Малазі. А сьогодні цей величезний бик мало не заколов його. Він щось відчуває.

— Що ж він відчуває?

— Смерть,— сказав я. Це можна було сказати по-англійському, якщо знизити голос.— Антоніо носить її з собою в кишені.

— У цих штанях немає кишень,— сказав Хотч.

— У куртці є кишеня. Он там, де стирчить щось подібне до носовичка.

— А своїм компаньйоном ви задоволені сьогодні? — запитав Хотч.

Антоніо залишив для останнього бою найкрупнішого з своїх биків і був такий самий безжальний до Луїса Мігеля, як завжди. Він показав усі класичні прийоми, і всі прийоми, уже показані Мігелем, повернувши їм красу, що скоряла глядачів і що померла в Лінаресі разом з Манолето. Він знав, що вони не такі небезпечні, як прийоми старої школи, але він показав усе краще, що школа Манолето колись могла дати.

— То як же я повинен убивати? — запитав Хотч.

— Не дивіться на ріг. Цільтеся в те місце, куди повинна ввійти шпага. Опустіть ліву руку якнайнижче і, завдаючи удару, перекиньте її направо.

— А потім що?

— Потім ви злетите в повітря і ми всі побіжимо, щоб підхопити вас, коли ви падатимете.

— Зараз Антоніо уб'є його.

Антоніо, стоячи перед биком, повільно згорнув мулету, націлився на найвищу точку між лопатками бика, розтулив губи, зробив глибокий вдих, перегнувся через ріг і вгородив шпагу влучно й сильно. Коли долоня його торкнулася чорного карка, бик був мертвий, і не встиг Антоніо випростатися і звести правицю, як бик поточився, ноги його підігнулися, і він важко звалився на пісок.

— Ну от,— сказав я Хотчу,— черга до вас так і не дійшла.

Мігель порожнім поглядом дивився на арену. Публіка, як завжди, шаленіла, всі глядачі, у яких знайшлися носовички, махали ними, поки бику не відрізали обидва вуха, потім хвіст і, нарешті, копито. Колись відрізали лише одне вухо, і це означало, що президент дарує убитого бика матадорові, щоб той продав його на м'ясо, а решта трофеїв, власне, зайва і є лише мірилом схвалення публіки. Але цей звичай тепер міцно вкоренився поряд з багатьма іншими, що тільки шкодять кориді.

Антоніо поманив до себе Хотча.

— Виходьте і зробіть коло разом з іншими,— сказав я. Хотч перестрибнув через бар'єр і обійшов арену з Хоні, Феррером та Хуаном, із скромною грацією виступаючи позаду Антоніо. Власне кажучи, це було проти правил, але Антоніо сам покликав його. Щоб не втратити своєї гідності sobre-saliente, він не кидав назад у публіку капелюхів і не підбирав сигар. Мало хто, дивлячись на нього, засумнівався б, що в разі потреби він, Ель Пекас, з успіхом заступить матадора. Досить було подивитися на його чесне, відкрите обличчя і на його поставу. У всьому цирку тільки Луїс Мігель помітив, що в Хотча немає кіски. Якби він вийшов проти бика, відсутність кіски помітили б хіба що з самого початку бою. І то подумали б, що він позбувся її, коли вперше був піднятий на роги.

Ми з Біллом Девісом зайшли до тісного готельного номера, де Антоніо і Хотч переодягалися. Антоніо був весь у крові. Мігелільо стягував з нього вузькі штани, довга льняна сорочка, наскрізь просякнута кров'ю, прилипла до живота і клубів. Він і Хотч по черзі брали воду з глека на умивальнику і під душем, звідки вона ледь-ледь крапала.

— Придивилися, як треба убивати бика, Пекасе? — запитав Антоніо.

— Пусте, Пекасе,— відповів Хотч.— Можу показати вам хоч зараз.

— Ви просто чудові, Пекасе,— сказав Антоніо Хотчу.

— Ви самі чудові, Пекасе,— сказав Хотч.— Звідки на вас стільки крові?

— Вам подобається корида? — запитав Антоніо Хотча.— Вам подобається бути матадором Антоніо?

— Це моє покликання,— відповів Хотч.— У мене немає іншого вибору. Все, що я хочу,— це бути великим матадором.

— Як подивитись на вас, то ви уже — великий матадор. Дуже дістається сорочкам, Тату,— сказав Антоніо, повернувшись до мене.

Мігелільо замочував сорочку холодною водою в умивальному тазу, перш ніж сунути її в корзину з ношеною білизною. Я віддав йому пару спортивних черевиків, які ми привезли з Байонни. Антоніо принесли пляшку пива і маленький сандвіч з шинкою.

— Запитай його, як це сталося, що він зайнявся коридою, і чи захоплює його це діло,— сказав мені Антоніо.

— Це вийшло якось само по собі,— відповів Хотч.— Так, мене це захоплює.

— Які вам ще матадори подобаються?

— Всі,— відповів Хотч.— Вони всі мені подобаються.

— Пошліть по фотографа,— сказав Антоніо.— Не можна пропустити такий випадок.

Він намірявся пообідати в Мадріді, а звідти ввечері виїхати до Більбао, де йому треба було виступати наступного дня.

Ми домовилися зустрітися в Більбао, в готелі «Карлтон». Нам треба було дещо доробити в новій машині і виконати всі формальності в автомобільному клубі. Антоніо заявив, що нітрохи не втомився. Він почуває себе чудово, залюбки поспить у машині і смакує наперед завтрашній день. Бики мають бути крупні, роги не будуть ні підпиляні, ні обстругані — з усього видно, що він нітрохи не сумнівається в успіхові. Цілий рік він був у блискучій формі і тепер, досягнувши вершин, був сповнений непохитної віри в свої сили і в своє безсмертя. Йому хотілося саме зараз виступати в Більбао, де найвимогливіша в цілій Іспанії

публіка, де найкрупніші бики і де глядачі такі суворі й прискіпливі, що їхній присуд про поєдинок між двома матадорами виключає якісь розмови про трюки чи махінації з рогами. Якщо виступить і Луїс Мігель — чудово. Але це небезпечна витівка.

Якби антрепренером Луїса Мігеля був, як колись, його батько — людина розумна, розважлива, свідома того, на чиєму боці перевага,— а не наймиліші брати Мігеля, які діставали десять відсотків і від нього, і від Антоніо з кожної кориди, де вони виступали разом, він ніколи не поїхав би до Більбао назустріч катастрофі.

Два дні в Більбао зранку йшов дощ, але до початку кориди випогодилося. Арена так добре вбирає вологу; ті, що її споруджували, враховували особливості місцевого клімату і знали, який пісок брати. Навіть цього разу під ногами було вогко, але не ковзко, хоча ще в полудень здавалося, що кориду доведеться скасувати через дощ. Потім визирнуло сонце, але по небу весь час сунули хмари, і парило так, що важко було дихати.

Луїс Мігель після лікування Тамамеса одужав, але вигляд у нього був тоскний і стурбований. Рівно рік тому після жорстоких страждань помер від раку його батько, і Луїс Мігель думав про це і ще про багато що інше. Він тримався з вишуканою ввічливістю, як завжди, але невдачі приборкали його. Він знав, що був на волосинку від смерті під час останнього свого виступу разом з Антоніо. Він знав, що цим палхаським бикам далеко до колишніх палхаських биків, які були кращі за міурські, і знав, що Більбао — не Лінарес. Але надто багато чого складалося не на його користь останнім часом, і щастя явно зраджувало його. Одна річ, почувати себе першим у своєму ділі і вірити в це усією душею. І зовсім інше, якщо, виходячи на арену, щоб довести це, ти щоразу ледве залишаєшся живий і знаєш, що тільки твої багаті й могутні друзі, кілька гарних жінок та Пабло Пікассо, котрий уже років двадцять п'ять не бачив кориди в Іспанії, ще вірять у тебе. Для Луїса Мігеля найважливіше було вірити самому. Ті, хто засумнівався, вернеться, якщо віриш сам і можеш підтвердити ділом те, у що віриш. Хворому, пораненому, йому це зараз було нелегко. Але він пішов на це, сподіваючись, що знов зможе повторити чудо, сотворене ним у Малазі.

Перший бик Луїса Мігеля вибіг на арену стрімко. Це була красива тварина з добрими рогами, що здавалися більшими, ніж були насправді. Луїс Мігель перейняв його плащем і зробив кілька чудових пасе. Його перше кіте було бездоганне. Здавалося, хвора нога нітрохи йому не заважає, але коли він підійшов до бар'єра, я побачив у нього на обличчі тугу. Він розгор-

тав бій планомірно й обдумано і сам вивів бика за білу лінію, готуючи його до зіткнення з пікадорами.

З мулетою він працював майже впритул до бика, почавши з дуже непоганих пасе правою рукою. Що далі, то впевненіше він себе почував з биком, і пасе його ставали все кращі й кращі. Я тривожно стежив за його ногами, але все нібито йшло гаразд. Він переклав мулету в ліву руку і виконав підряд кілька натуралe. Вони зробили б честь будь-якому іншому матадорові, але це було зовсім не те, що в Малазі, і оплески лунали тільки в найдорожчих рядах. На вимогу публіки заграв оркестр. І Луїс Мігель, стоячи впівоберта до бика, зробив кілька пасе із тих, що були введені в моду Манолето, причому зробив дуже добре. Потім двома-трьома плавними помахами мулети він змусив бика зупинитися з піднятою головою, ніби під дією гіпнотичної сили, і спустився перед ним навколішки в «вільній зоні» — десятифутовому просторі, який не потрапляє в поле зору бика, якщо той стоїть, задерши голову.

Одним глядачам це сподобалося, іншим ні. Антоніо устиг уже в багатьох відбити пристрасть до ефектів такого роду. Луїс Мігель легко підхопився, не спираючись на держак мулети,— нога не підвела. Губи його були стиснуті, на обличчі читалося розчарування. Він убив бика прямим, упевненим ударом. Вістря шпаги ввігналося в верхню точку, але в бика раптом потекла з пащі кров. Він зразу звалився на пісок, і вуха Мігель не дістав. На мій погляд, удар був завданий точно, а щодо крові, то це часто буває, якщо зачеплена артерія. Аплодували довго. І Мігель виходив розкланюватися. Він був похмурий і не всміхався. З ногою все було гаразд, мабуть, інакше він не зважився б стати навколішки. Ми сміялися з лікування ультразвуком, а воно, очевидно, і справді припинило запалювальний процес. Але Мігель утратив колишню здатність скоряти бика своїй волі, його роботі не вистачало колишньої грації і невимушеності, і в ньому відчувалася туга, яка передавалася й іншим. Річ тут була не в нозі. Річ була в чомусь куди серйознішому.

Вибіг бик Антоніо. Він був майже такий самий, як бик Луїса Мігеля, і зростом, і всіма статями. Почалася та сповнена краси й гідності робота з плащем, яка дивувала нас цілий сезон, і з гомону юрби, який переривали раптові скрикування, можна було вгадати, що нею опановує колишній захват. З кіньми бик зразу показав свою прудкість, але, коли він кинувся вдруге, один з братів Салас ткнув його списом туди, куди уже раз ввігнався гострий наконечник. Це вийшло мимоволі, просто пікадор цілив щоразу в найвразливіше місце. Але Антоніо розлютився, бо провина загрожувала штрафом, і він спеціально попереджав своїх пікадорів, щоб вони були обережніші.

Після першої ж пари бандерилей Антоніо спитав дозволу перейти до роботи з мулетою. На відстані бик добре бачив, і Антоніо підманив його до себе, а потім плавними, розрахованими до секунди порухами руки, що тримала мулету, виконав низку повільних, бездоганно чітких натурале. Закінчив він пасе, при якому роги пройшли біля самих його грудей, і я побачив, як красивий квадрат мулети злетів над рогами і плавно ковзнув вздовж шиї, карка, спини і хвоста бика.

Убиваючи, Антоніо ввігнав шпагу під прямим кутом, і вона ввійшла по самий ефес. Удар прийшовся лише дюймів на півтора лівіше верхньої точки, і, знявши переможним жестом праву руку, Антоніо завмер перед биком, не зводячи з нього своїх чорних циганських очей; переможний жест, гордовитий вигин тіла — все це було розраховано на юрбу, але очі стежили за биком допитливо, як очі хірурга,— і ось задні ноги бика здригнулися, потім уся туша почала осідати, і, нарешті, він, мертвий, звалився на пісок.

Тоді Антоніо обернувся до юрби і в погляді його уже не було допитливості хірурга, і обличчя світилося радісним задоволенням. Матадор ніколи не бачить шедевра, який він створює сам. Він не може в ньому нічого виправити, як художник чи письменник, і не чує того, що творить, як музикант. Він покладається лише на своє чуття і на реакцію публіки. Але якщо він відчуває і знає, що його робота добра, це почуття так захоплює його, що все інше перестає існувати. Він весь підвладний цьому почуттю, хоча водночас підкоряє його собі, і що ближче до бика він працює, що розміреніші й повільніші його рухи в своїй завершеній класичній красі, то більша небезпека. Але в міру того, як урізноманітнюються і множаться зразки його майстерності, міцніє його впевненість. Творячи свій шедевр, він пам'ятає, що все залежить від уміння і від того, наскільки він знає тварину, з якою працює. Але він не повинен дати зрозуміти, що пам'ятає про це, інакше скажуть, що він мляво працює. Про Антоніо цього сказати не можна було, він скорив усіх до одного глядачів. Він дивився на них скромно, але без вдаваної сумирності, визнаючи свою перемогу, і, коли він обходив арену з бичачим вухом у руках і мешканці Більбао, міста, яке він любив, ряд за рядом вставали, коли він наближався, він відчував, що всі серця належать йому, і був щасливий з цього. Я озирнувся на Мігеля, що дивився з-за бар'єра кудись у порожнечу, і запитав себе: буде цей день вирішальний чи доведеться чекати ще?

Другий бик Луїса Мігеля був чорний, трохи більший від попереднього. Роги в нього були добрі, і вибіг він напористо й бадьоро. Луїс Мігель підійшов до нього з плащем, зробив чо-

тири повільні, сумовиті вероніки і закінчив напівверонікою, обводячи бика круг себе. Чорний бик повільно й покірно кружляв за плащем, похмурий і сумний, як траурна пов'язка, яку Луїс Мігель цілий рік носив на рукаві, вшановуючи пам'ять про батька.

Проте Луїс Мігель не дав журбі опанувати себе. Він завжди чудово володів стратегією бою і вмів розраховувати в ньому кожен крок,— це було одне з його головних достоїнств. Він намірився витиснути з бика все, що можна, а тому повів його плащем і змусив зупинитися саме в тому місці, звідки бик, за його задумом, повинен був кинутися на пікадора. Пікадор виїхав уперед, тримаючи списа напоготові, і бик кинувся. Пікадор завдав удару в той самий момент, коли бик буцнув коня, потім він зробив рух, ніби хотів вирівняти списа, але тут бик кинувся знову, і Луїс Мігель повів його плащем і знову зробив чотири повільні, сумовиті вероніки з тим самим урочистим фіналом.

Потім він привів бика на попереднє місце, щоб той повторив атаку. Це був один з найзвичайнісіньких прийомів у кориді, і Луїс Мігель застосовував його тисячі разів. Різкий змах плаща повинен був змусити бика завмерти, як тільки його передні ноги опиняться за лінією кола. Але плащ не зупинив бика, і коли він кинувся, Мігель, а він стояв лицем до нього і спиною до коня й вершника, що вже наготував списа для удару, опинився у нього на шляху, і бик вгородив лівий ріг Луїсу Мігелю в стегно і з силою шпурнув його до коня. Пікадор вгородив списа, перш ніж Луїс Мігель устиг упасти. Бик рвонув уперед і, коли Луїс Мігель уже лежав на піску, сколов його рогами ще кілька разів.

Домінго, Луїсів брат, перескочив через бар'єр, поспішаючи відтягти його, Антоніо і Хаїме Остос обидва вже бігли до нього зі своїми плащами, щоб відвести бика. Всі розуміли, що Луїс Мігель поранений тяжко і небезпечно, що, мабуть, у нього зачеплена черевна порожнина. Багато хто вважав рану смертельною. І це, безперечно, було б так, якби ріг, пройшовши наскрізь, пришпилив Луїса Мігеля до стьобаної попони, що вкривала спину коня. Коли його несли по кальєхону, обличчя в нього було геть сіре, він кусав губи й руками затискав низ живота.

Поліція нікого не впускала в прохід, і з наших місць у першому ряду не можна було пробратися до лазарету, тому я залишився і дивився, як Антоніо працює далі з биком Мігеля.

Як правило, коли матадорові завдана така серйозна, можливо, навіть смертельна рана, інший матадор, що став на його місце, намагається скоротити бій і вбити бика якнайшвидше. Але Антоніо на це не пішов. Бик був добрий, і він не бажав, щоб такий бик пропав марно. Публіка заплатила гроші, щоб

подивитися Мігеля. Безглуздий випадок перешкодив цьому. Але ж публіка залишилася. Що ж, коли в неї відняли Домінгіна, нехай має Ордоньєса.

Хочу думати, що він міркував десь так,— а може, просто вважав, що виконує свій обов'язок перед Луїсом Мігелем. У кожному разі, ще не знаючи точно становища пораненого, знаючи лише, що ріг увійшов у праве стегно і, очевидно, глибоко, він виступив на арену спокійний і дуже стриманий, як завжди, і працював з биком, який щойно поранив Мігеля, з тією красивою, спокійною гідністю матадора, з якою провів свій попередній бій. Пролунали оплески, заграла музика, Антоніо захопився і з кожним пасе підпускав бика все ближче й ближче. Нарешті він зробив чудову фаену і, не давши бику оговтатися, завдав смертельного удару, вгородивши шпагу дюймів на два в бік від найвищої точки. Юрба бурхливо аплодувала. Але він знав, що поквапився, і тому не відчував ні задоволення, ні гордості. Доведеться виправитися в бою з наступним биком, думав він.

З лазарету дійшла звістка, що ріг улучив Мігелеві в пах саме на місці старої, валенсійської рани. Черевна порожнина була зачеплена, але чи пошкоджені внутрішні органи — ще не було відомо. Луїсу Мігелеві дали наркоз і почали операцію.

Тим часом на арені з'явився бик Антоніо. Він був більший за всіх попередніх. У нього були добрі роги, але він не здавався особливо войовничим і біг неквапливим клусом, позираючи на всі боки з досить байдужим виглядом. Як тільки Хуан змахнув перед ним плащем, він сахнувся вбік, перескочив через бар'єр і почав метатися в проході, поки, пірнувши у відкриті ворота, не опинився знов на арені. Але з появою пікадорів він ожив і люто кидався на коней. Пікадори добре працювали, і коли бик, упираючись ратицями в пісок, уперто ліз уперед, сталеве вістря списа глибоко ввігналося в нього. Антоніо вдалося відвернути його увагу плащем, і далі він працював з ним так, ніби це був звичайнісінький бик, без усякого ганджу. Він до міліметра розраховував кожний його наскок і орудував плащем на основі цього розрахунку, твердо й несхитно опановуючи становище. Але публіка бачила лише звичайні плавні помахи плащем, роблені ніби чарами, без усякого зусилля. Коли Хаїме перейняв бика своїм плащем, бик розсатанів, і стало ясно, що якщо він вийде з послуху, то може бути вкрай небезпечним. Але Антоніо не давав йому вийти з послуху, весь час учив його і школив.

Коли справа дійшла до бандерилей, бик повністю показав себе складним і небезпечним суперником, і я весь змок від нетерплячого чекання, коли нарешті Антоніо візьметься за мулету і шпагу. Антоніо і сам нетерпеливився. Я це бачив, хоча

з мого місця мені не були чутні уривчасті зауваження, які він кидав Ферреру й Хоні.

Бик подобався йому, незважаючи на те, як він зустрічав бандерильї, і коли Антоніо став проти нього з мулетою, він знав про цього бика все, що йому треба було знати. Він підманив його, зробивши пасе справа і, не відриваючи ніг від піску арени, тричі змусив важку чорну тушу промчати мимо, майже черкаючись його грудей. Жоден матадор не міг розраховувати б на добру фаену з таким биком, але Антоніо умів передбачити кожен рух тварини і твердо знав, що робити, щоб подолати його нерішучість і нервозність.

Під звуки музики, під гул юрби, що захопленими криками зустрічала кожне нове пасе і вибухом оплесків відгукувалася на його завершення, Антоніо проробив з цим дебелим, неспокійним, непіддатливим і власне нікчемним звіром усю серію бездоганних за красою класичних прийомів, можливих тільки з першорядним биком. Він пропускав його повз себе так близько, що навіть просвіту не залишалося між рогами і шитвом куртки. Він очікував на нього, не пробуючи втишити його розбіг, і за порухом руки, що тримала червоний квадрат тканини, важка туша бика і гнучке, ставне людське тіло спліталися в складній фігурі руху, підкореній єдиному ритму. Ще помах, і чорна туша вже знову рвалася вперед, виставивши роги, що несли смерть,— завершальна фігура, найнебезпечніша з усіх. Бачачи, що він знову і знову повторює це пасе де печо, я зрозумів його задум. Усе це було, ніби чудова музика, ніби поема про бика, яку він писав у нас перед очима; але це ще не був кінець. Він готував бика, наміряючись убити його способом ресібієндо.

Тільки це одне йому й залишалося зробити в Більбао. Крім цього, він зробив уже все. З плащем він перевершив те, що раніше здавалося мені вершиною мистецтва й натхнення. З мулетою працював так розумно й красиво, як ніхто ще не працював до нього. Убив один раз добре, другий — непогано, третій — не надто добре. Тепер, після цієї, останньої фаени, що змусила публіку відчути, що час зупинився і в світі більше немає нічого, крім видовища на арені, йому залишалося тільки одне: так само майстерно вбити.

Найвправніший спосіб убити бика — це так зване ресібієндо. Цей спосіб найдавніший, найнебезпечніший і найкрасивіший, бо матадор не кидається на бика, а, стоячи на місці, викликає його і, коли бик кинеться, лівою рукою підставляє йому мулету, а правою вганяє шпагу в карк. Небезпечний він тому, що, коли матадор не зумів прикувати увагу бика до мулети, бик може підняти голову, ріг вгороджується в праве стегно. Для бездоганного ресібієндо вимагається, щоб матадор чекав доти, доки бик

не виявиться так близько, що ще дюйм чи два — і ріг дістане його. Якщо він відкинеться назад чи надто далеко відведе мулету, шпага ввійде боком.

«Чекай, поки він ось-ось не дістане тебе»,— основне правило ресібієндо. Не часто зустрічається матадор, у якого на це і витримки вистачає, і ліва рука досить сильна, щоб безпомильно орудувати низько опущеною мулетою. В основі своїй цей прийом той самий, що й пасе де печо, і тому Антоніо знову і знову пропускав бика повз свої груди, щоб переконатися, що бик не видихнувся, а отже, слухняно буде йти за мулетою, не зведе голову і не зупиниться раптом у нерішучості. Коли Антоніо побачив, що бик поводиться як слід, він поставив його навпроти себе і приготувався завдати удару.

Під час довгих нічних переїздів ми багато говорили про цей спосіб і вирішили, що для Антоніо, з його дужою лівою рукою, в самому прийомі немає нічого важкого. Вся трудність полягає в тому, що цей прийом небезпечний. Найменший промах, і матадор ризикує дістати удар в груди, схожий на удар кинджала, причому кинджал мав би бути завтовшки з палицю від мітли, і удар, завданий з усією міццю шийних м'язів бика, достатній для того, щоб перекинути коня чи розколоти дводюймові дошки бар'єра. Іноді кінці рогів такі гострі, що ніби бритвою розрізають шовкову тканину плаща. Іноді кінці рогів розщеплені, і будь-яка рана, завдана таким рогом, може виявитися завширшки з долоню. Нічого в цьому немає трудного, якщо можеш спокійно чекати, як летять наставлені просто на тебе роги, знаючи, що мусиш чекати доти, доки не залишиться ніяких сумнівів, що коли бик, відчувши, як у нього входить сталевий клинок, зведе голову, то ріг ударить тобі в груди. Справді, нічого важкого, казали ми в один голос.

Отож Антоніо підтягнувся, націлився шпагою і, виставивши ліве коліно, поманив бика мулетою. Величезний звір кинувся, шпага наштовхнулася на кістку між його лопатками, Антоніо натиснув на ефес, шпага зігнулася, Антоніо відокремився від бика, змахнув мулетою, і бик проскочив повз нього.

Ніхто в наш час не наважиться повторити ресібієндо. Це мистецтво пішло в минуле разом з Педро Ромеро, великим тореро з Ронди, який жив двісті років тому. Але Антоніо вирішив домогтися свого, поки бик буде спроможний нападати. Тому він знову поставив бика проти себе, націлився, знов поманив його, виставивши коліно і змахнувши мулетою, знов почекав до тієї миті, коли, якби бик підняв голову, ріг ввігнався б йому в груди. Знов шпага наштовхнулася на кістку, знов Антоніо відокремився від бика і знов помахом мулети відвів від себе роги.

Тепер бик став повільніший, але Антоніо знав, що ще один раз він може змусити його кинутися. Він зобов'язаний був знати це, але, крім нього, ніхто цього не знав, і глядачі, дивлячись на Антоніо, не вірили своїм очам. Для того щоб закінчити бій з тріумфом, Антоніо досить було б, не наражаючи себе на надмірну небезпеку, завдати звичайнісінького удару шпагою. Але Антоніо ніби тримав відповідь за ціле своє життя, за всі випадки, коли він, завдаючи удару, дозволяв собі ту чи іншу поступку; а таких випадків було чимало. Цьому бикові він двічі підставляв груди, і ніщо не заважало бикові ввігнати в них роги, а зараз підставить утретє. Він міг уже двічі ударити шпагою ледь нижче або вбік, і ніхто б не осудив його, оскільки при ресібієндо це цілком допустимо. Він знав місце, куди шпага входить легко й вільно, а удар все-таки вважається добрим, принаймні аж ніяк не поганим. За такі удари переважно й нагороджують вухом у сучасному бою биків. Але сьогодні — до дідька це. Сьогодні він розплатиться за кожне таке потурання.

Він поставив бика проти себе, і в цирку стало так тихо, що я почув, як позаду мене клацнуло віяло. Антоніо націлився, зігнув ліве коліно, поманив бика мулетою — бик кинувся, і тієї самої миті, коли роги його, якби він звів голову, поранили б Антоніо в груди, вістря шпаги ввійшло в карк бикові, бик рвонув уперед, слідом за червоною мулетою, але сталевий клинок під долонею Антоніо уже повільно входив у найвищу точку між лопатками бика. Ноги Антоніо не зрушили з місця, і тепер він злився воєдино з биком, і, коли рука його лягла на чорний карк, ріг уже минув його груди, і бик був мертвий. Але бик цього ще не знав і дивився на Антоніо, який стояв перед ним, звівши руку,— не з торжеством, а ніби в прощальному жесті. Я знав, про що Антоніо думав, але в першу хвилину я погано бачив його обличчя. Бик також не міг бачити його обличчя, але це було дуже дивне, сумне обличчя — дуже дивне для матадора, бо воно відбивало співчуття, а співчуттю нема місця на арені. Тепер бик уже зрозумів, що він мертвий, ноги у нього підігнулись, очі оскліли, і він звалився на пісок.

Так закінчився того ранку поєдинок Антоніо з Луїсом Мігелем. Для тих, хто був присутній на кориді в Більбао, справжнього суперництва між ними вже не існувало. Питання було вирішене. Воно могло поновитися, але чисто формально. На папері, чи задля грошей, чи щоб привабити публіку в латиноамериканських країнах. Але не було більше питання про перевагу для тих, хто бачив їх на арені, а надто для тих, хто бачив Антоніо в Більбао. Зрозуміло, можна було допустити, що Антоніо перевершив Луїса Мігеля в Більбао лише тому, що у Мігеля боліла нога. Можна було навіть нажити гроші на цьому припущенні. Але

повторити випробування перед справжньою публікою, на іспанській арені, де будуть справжні бики зі справжніми рогами, було б не так небезпечно, і я дуже зрадів, коли з операційної повідомили, що, хоча Луїс Мігель поранений тяжко, ріг, як і минулого разу, не зачепив внутрішніх органів.

Не важливо, скільки бичачих вух взагалі дісталося Антоніо. За три дні бою в Більбао він дістав сім. У місті з захопленішою публікою його нагородили б усім, що тільки можна відрізати в бика. Важливо було те, що він створив. Ніхто з матадорів ще не створював стільки за одну ферію в місті, де найвишуканіша в Іспанії публіка, а під його ресібієндо, що завершило останню того дня фаену, ні з чим незрівнянну, бо вона ні на чию іншу не скидалася ні в минулому, ні в теперішньому, міг би підписатися сам Педро Ромеро.

Того ж вечора, як тільки Антоніо перевдягнувся, ми поїхали провідати Луїса Мігеля. Машину вів Антоніо. Він усе ще був під враженням бою, і ми говорили про його роботу і в номері готелю, і сидячи в машині.

— Звідки ти знав, що в нього вистачить пороху кинутися вдруге і втретє?

— Просто знав,— відповів він.— Звідки взагалі що-небудь знаєш?

— Але як ти міг це побачити?

— Я дуже добре вивчив його.

— Вуха?

— Не тільки вуха — все. Я тебе знаю. Ти мене знаєш. Ось так. А ти хіба не чекав, що він кинеться?

— Авжеж, чекав. Але я сидів на трибуні, це дуже далеко.

— Лише якихось шість — вісім футів, а здається, ледве не з милю,— сказав він.— Ти вже вибач. Тепер ти до кінця сезону завжди будеш у кальєхоні зі мною. Тільки в Більбао це не вдалося.

— Я не хочу бути обтяжливим.

— Ти не можеш бути обтяжливим,— сказав він.— Ти мій компаньйон. Ну як, ти задоволений?

— Не жартуй. А ти?

— Так,— відповів він.— По-перше — в Більбао. По-друге — ніяких трюків. Sin trucos.

Луїс Мігель дуже мучився, лежачи на своєму лікарняному ліжку. Ріг ввійшов в ще незарубцьовану рану, яку він дістав у Валенсії, споров шов і проник у черевну порожнину. В палаті було душ шість, і Луїс Мігель, долаючи біль, був дуже люб'язний з усіма. Його дружина і старша сестра повинні були вночі прилетіти з Мадріда.

— Мені дуже прикро, що я не міг пробратися в лазарет,— сказав я.— Як справи?

— Так собі, Ернесто,— сказав він дуже тихо.

— Маноло вам допоможе.

Він лагідно усміхнувся.

— Уже допоміг,— сказав він.

— Може, відвести усіх звідси?

— Бідолахи,— сказав він.— Ви завжди так спритно їх відводите. Мені вас бракувало.

— Побачимося в Мадріді,— сказав я.— Можливо, якщо ми підемо, хоч хтось із них здогадається піти також.

— Ми так ефектно виходимо всі разом на фотографіях.

— Побачимося в готелі «Рубер»,— сказав я. «Рубер» — це мадрідська лікарня.

— Я залишив номер за собою,— сказав Луїс Мігель.

СВЯТО, ЩО ЗАВЖДИ З ТОБОЮ

Якщо ти мав щастя замолоду жити в Парижі, то, хоч де б ти бував згодом, він довіку залишиться в твоєму серці, бо Париж — це свято, що завжди з тобою.

Ернест Хемінгуей,
з листа другові, 1950.

A MOVEABLE FEAST

1964

Переклали
Володимир Митрофанов
та *Мар Пінчевський*

© Український переклад,
видавництво «Дніпро»,
1981 р.

ПЕРЕДМОВА

З причин, цілком достатніх для автора, в цій книжці нічого не сказано про чимало місць, людей, спостережень і вражень. Деяких речей ще не можна розголошувати, а деякі всім відомі, про них багато писали й, безсумнівно, писатимуть ще.

Тут не згадується про стадіон «Анастазі», де ринг був у саду, столики стояли просто під деревами, а офіціантами були боксери. Не згадується ні про тренування з Ларрі Гейнсом, ні про славнозвісні двадцятираундові бої в Зимовому цирку. Ні про таких добрих друзів, як Чарлі Суїнні, Білл Берд і Майк Стрейтер, ні про Андре Массона та Міро. Не згадується й про наші подорожі до Шварцвальду, про цілоденні прогулянки в улюблених гаях навколо Парижа. Було б дуже добре, якби все воно увійшло в книжку, але поки що доведеться обійтись без цього.

Коли читач хоче, він може вважати цю книжку белетристичною. Але трапляється, що й така белетристика проливає якесь світло на те, про що доти писали як про реальність.

Ернест Хемінгуей

Сан-Франсіско-де-Паула,
Куба, 1960

ЗАТИШНЕ КАФЕ НА ПЛОЩІ СЕН-МІШЕЛЬ

А потім погода зіпсувалась. Одного дня почало дощити, і то був кінець осені. На ніч нам доводилося зачиняти вікна від дощу, й холодний вітер обносив листя з дерев на площі Контрескарп. Листя лежало пожовкле, намокле, і вітер шмагав дощем великий зелений автобус на кінцевій зупинці, а в «Кафе аматорів» набивалося повно народу, і вікна його пітніли зсередини від духоти й тютюнового диму. Це було безрадісне, брудне кафе, в ньому збиралися п'яниці з усього кварталу, і я не ходив туди, бо там стояв сморід немитих людських тіл і кислого перегару. Завсідники й завсідниці «Аматорів» були п'яні весь час — цебто весь час, поки мали гроші,— і здебільшого від вина, яке вони замовляли півлітровими чи літровими пляшками. Відвідувачам пропонувалися всілякі аперитиви з дивними назвами, але мало хто дозволяв собі замовляти їх — хіба що чарочку для початку, щоб дужче брало вино. П'яниць жіночої статі тут називали *poivrottes*, що означає «алкоголічки».

«Кафе аматорів» було вигребом вулиці Муфтар, тієї чудової, вузької, завжди людної торгової вулиці, що виходить на площу Контрескарп. Убиральні без сидінь у старих будинках — по одній на кожному поверсі коло сходів, з цементними підвищеннями у формі підошов обабіч отвору, щоб *locataire* [1] не послизнувся,— з'єднувалися з вигребами, вміст яких викачували вночі в асенізаційні бочки. Влітку при відчинених вікнах нас діймав шум насосів, і в повітрі ширився важкий сморід. Асенізаційні бочки були пофарбовані в коричневий і шафрановий кольори, і в місячному сяйві валка цих циліндрів на колесах, що їх тягли коні по вулиці Кардинала Лемуана, нагадувала картини Брака. Ніхто, однак, не викачував вмісту «Кафе аматорів», і смердючі завсідники його не мінялись, як не мінявся зміст пожовклого, засидженого мухами оголошення,— яке ніколи ніхто не читав,— про передбачені законом покарання за появу в публічному місці в нетверезому стані.

З першими холодними зимовими дощами раптом проступав назовні смуток міста, і вже не було більше високих білих будинків, а тільки мокра чорнота під ногами й зачинені двері крамничок — з цілющим зіллям, канцелярським приладдям, з газетами,— а потім двері приймальні дипломованої акушерки та

[1] Мешканець *(франц.)*.

готелю, в якому помер Верлен і в якому, на горішньому поверсі, був номер, де я працював.

На горішній поверх вели шість чи вісім сходових маршів, там було дуже холодно, і я знав, скільки коштує пучок хмизу, три жменьки перев'язаних дротом соснових скіпок завдовжки з піволівця, що мають від того хмизу зайнятись, і оберемок сирих дров — паливо, потрібне для того, щоб обігріти кімнату. Тож я перейшов вулицю і крізь завісу дощу подивився, чи в готелі хтось топить і чи добра тяга. Але димарі не курились, і я подумав, що димохід холодний, тяги не буде, кімната тільки наповниться димом, і дрова згорять даремно, а разом з ними й гроші,— і пішов собі далі під дощем. Я проминув ліцей Генріха IV й старовинну церкву Сент-Етьєн-дю-Мон, перетнув площу Пантеону, де завжди гуляють вітри, звернув, шукаючи захистку, праворуч, вийшов, нарешті, на підвітряний бік бульвару Сен-Мішель, проминув музей Клюні, перейшов бульвар Сен-Жермен і на площі Сен-Мішель увійшов до кафе, яке давно вподобав.

Це було гарне кафе, тепле, чисте й привітне. Я повісив свого старого плаща на вішалку, щоб він просох, поклав приношеного капелюха на полицю над лавою і замовив *café au lait* [1]. Офіціант приніс каву, я вийняв з кишені записника та олівець і заходився писати. Я писав про життя десь у Мічігані, а що день був непогідний, холодний, вітряний, то й в оповіданні він виходив такий самий. Я вже не раз зустрічав кінець осені — дитиною, підлітком, юнаком — і знав, що в різних місцях про неї пишеться по-різному — де краще, а де гірше. Певно, це і є те, що зветься пересадженням у новий грунт, думав я, і людям воно, мабуть, потрібне так само, як рослинам. В оповіданні хлопці пили, тож і я відчув спрагу й замовив ром «Сент-Джеймс». Того холодного дня він видався мені особливо смачним, і, пишучи далі, я з насолодою відчував, як чудовий мартініканський ром зігріває тіло й душу.

До кафе ввійшла дівчина й сіла за столик біля вікна. Вона була вродлива, її свіже обличчя сяяло, мов щойно викарбувана монета, якщо тільки монети карбують із гладенької, обмитої дощем шкіри, а її волосся, чорне, як воронове крило, лягало навскіс на щоку.

Я задивився на неї, переймаючись хвилюванням і збудженням. Я б залюбки ввів її у це оповідання чи кудись-інде, але вона сіла так, щоб їй видно було вулицю і вхід до кафе, і я зрозумів, що вона когось чекає. Тож я знову почав писати.

Оповідання писалося само собою, і я насилу встигав за ним. Я замовив ще чарку рому «Сент-Джеймс» і поглядав на дівчину

[1] Кава з молоком *(франц.)*.

щоразу, як підводив голову чи застругував олівець, скидаючи стружки в блюдце під чаркою.

Я побачив тебе, красуне, і тепер ти моя, хоч ти й чекаєш когось іншого і хоч я, напевне, більше ніколи тебе не побачу, думав я. Ти належиш мені, і весь Париж належить мені, а я належу цьому записникові й цьому олівцеві.

Потім я знов заходився писати й заглибився в оповідання, занурився в нього з головою. Тепер уже оповідання не писалося само собою, тепер писав його я, не підводячи голови, забувши про час, не думаючи, де я, й не замовляючи більше рому «Сент-Джеймс». Ром «Сент-Джеймс» набрид мені, хоч я про нього не думав. Нарешті оповідання було закінчено, і я відчув, що дуже втомився. Я перечитав останній абзац, а тоді підвів голову, щоб іще раз глянути на дівчину, але вона вже пішла. Сподіваюсь, вона пішла з гарним хлопцем, подумав я. А проте мене пойняв сум.

Я згорнув записник з оповіданням, сховав його до внутрішньої кишені й попросив офіціанта принести дюжину *portugaises* [1] і півкарафи сухого білого вина. Закінчивши оповідання, я завжди відчував смуток, і радість, і якусь порожнечу, немов після любощів. Я був певен, що оповідання вийшло дуже добре, але наскільки — я побачу, тільки прочитавши його завтра.

Я їв устриці, що пахли морем і мали легкий металевий присмак; холодне біле вино змивало цей присмак, лишаючи тільки запах моря й відчуття соковитого м'якуша на язику, і я ковтав холодну рідину із скойки й запивав терпким вином, і незабаром ота порожнеча зникла, я знову відчув себе щасливим і почав укладати плани.

Тепер, коли прийшла негода, ми можемо залишити на якийсь час Париж — податися туди, де не дощ, а сніг падає між сосон і вкриває дорогу й гірські схили, високі схили, на яких він порипуватиме під ногами, коли ми вертатимемося вночі додому. Під Лез-Аваном є шале, де чудово годують, де ми будемо вдвох, і з нами будуть книжки, і вночі нам буде тепло вдвох у ліжку, й у відчинені вікна сяятимуть зірки. Ось куди ми поїдемо. Залізничні квитки третього класу коштують недорого. А за пансіон ми платитимемо не набагато більше від того, що витрачаємо в Парижі.

Я відмовлюся від номера в готелі, де я пишу, й тоді нам треба буде платити лише за квартиру на вулиці Кардинала Лемуана, 74, а це зовсім небагато. Я вже послав кілька репортажів у Торонто й тепер мав одержати за них гонорар. Писати репор-

---

[1] Португальські устриці *(франц.)*.

тажі я міг скрізь, за будь-яких обставин, а на цю поїздку грошей нам вистачить.

Може, залишивши Париж, я зможу писати про нього, як у Парижі пишу про Мічіган. Я не розумів, що не визрів ще для цього, бо ще не знав по-справжньому Парижа. Але кінець-кінцем так воно й вийшло. Тож ми поїдемо, якщо дружина погодиться. Я покінчив з устрицями, допив вино, розрахувався й рушив найкоротшою дорогою додому, на вершину пагорба Святої Женев'єви, під дощем, який псував тепер лише погоду, але аж ніяк не життя.

— По-моєму, це чудова ідея, Теті,— сказала дружина. В неї були лагідні риси обличчя, і коли ми разом ухвалювали щось, очі й усмішка її спалахували так, наче їй піднесли коштовний подарунок.— Коли ми поїдемо?

— Коли хочеш.

— Я ладна хоч зараз. Ти ж знаєш мене.

— Може, на той час, як ми повернемось, тут випогодиться. Тут буває дуже добре в холодну ясну погоду.

— Авжеж, випогодиться,— відповіла вона.— Як добре, що тобі спало на думку виїхати.

МІС СТАЙН ДАЄ НАСТАНОВИ

Коли ми повернулися, в Парижі стояла холодна ясна погода й було дуже гарно. Місто вже приготувалося до зими, і в крамничці з паливом навпроти торгували добрими дровами, а на терасах багатьох пристойних кафе можна було погрітися коло жаровні. В нашій квартирці було тепло й затишно. Розпаливши дрова, ми накладали на вогонь *boulets* — овальні грудки пресованої вугільної окрушини,— а надворі ясніло приємне зимове світло. Тебе вже не вражало те, що дерева стоять голі, коли ти йдеш мокрими доріжками Люксембурзького саду під поривами гострого свіжого вітру. Тепер, коли око звикло до темних безлистих дерев, вони здавалися вирізьбленими з каменю; зимові вітри збивали брижики на поверхні ставків, а струмені фонтанів яскріли в ясному світлі.

Побувавши у високих горах, я тепер майже не зважав на крутизну паризьких пагорбів і залюбки підіймався на них; так само залюбки вибирався й на останній поверх готелю, де наймав для роботи номер, з якого було видно всі дахи та димарі кварталу на схилі високого пагорба. Камін у номері мав добру тягу, і працювати там було тепло й приємно. Я приносив з собою арібні апельсини та смажені каштани в паперових торбинках,

обчищав і їв ті схожі на мандарини апельсинчики, і кидав їхні шкуринки та спльовував зернята у вогонь, а коли ще хотілось їсти, їв смажені каштани. Від ходіння, холоду й роботи мені завжди хотілось їсти. В тому номері нагорі я тримав пляшку вишнівки, яку ми привезли з гір, і коли закінчував оповідання чи свою денну роботу, то випивав чарчину вишнівки. Закінчивши роботу, я ховав записник чи папір у шухляду стола, а якщо не з'їдав усі апельсини, клав решту в кишеню. Якби я залишив їх у номері на ніч, вони б померзли.

Чудово було спускатися довгими сходами, знаючи, що ти добре попрацював. Я завжди працював, аж поки в мене щось виходило, і завжди припиняв роботу, коли ще знав, що́ має статися далі. В такий спосіб я міг бути певний, що й завтра мені писатиметься. Та часом, розпочинаючи нове оповідання, я ніяк не міг зрушити з місця, і тоді сідав перед каміном, і стискав над вогнем шкуринки тих своїх дрібних апельсинів, і дивився, як вичавлені з них бризки спалахують синіми пломінцями. А то ставав біля вікна, дивився на паризькі дахи й думав: «Заспокойся. В тебе завжди виходило, вийде і сьогодні. Треба тільки написати одне справжнє речення. Написати щонайсправжніше речення з усіх, які ти знаєш». І зрештою я писав те одне справжнє речення, а від нього вже посувався далі. То було неважко, бо завжди знаходилось одне справжнє речення з усіх, які я знав, або читав, або від когось чув. А коли я далі починав писати вигадливо або, як ото дехто, детально змальовувати щось, то потім переконувався, що можна спокійно повилучати всі ті велемовні прикраси, повикидати їх і повернутися до того-от справжнього простого розповідного речення, яке я написав напочатку. Там, у своєму номері нагорі, я постановив собі писати по оповіданню про все, що я знаю. І намагався не відступати від свого правила, і то була добра, сувора дисципліна.

У тому-таки номері я ще навчився не думати про оповідання, яке пишу, відтоді як закінчував денну роботу, й аж до наступного дня, коли знову брався писати. Таким чином моя підсвідомість і далі працювала над ним, а сам я тим часом слухав, що кажуть інші, і сподівався, що все запам'ятовую і що чогось навчаюся; або ж брався читати, щоб не думати про свою роботу й не втратити снаги до неї. Коли я спускався сходами, добре попрацювавши, я почував себе чудово й мав право гуляти по Парижу де завгодно.

Якщо пополудні я сходив котроюсь із вулиць до Люксембурзького саду, то міг погуляти там, а потім піти в Люксембурзький музей, де були прекрасні картини, здебільшого перенесені тепер до Лувру та галереї «Же-де-Пом». Я ходив туди мало не щодня задля Сезанна, а також щоб побачити картини Мане, Моне та

інших імпресіоністів, з якими вперше познайомився в Інституті мистецтв у Чікаго. Полóтна Сезанна навели мене на думку, що тієї багатовимірності, якої я намагався надати своїм оповіданням, не досягнеш самими простими, нехай і справжніми, реченнями. Я багато чого навчився від нього, та навряд чи зміг би доладно пояснити кому-небудь, чого саме. До того ж це була таємниця. А коли в Люксембурзькому музеї було замало світла, я йшов далі через сад і спинявся перед будинком № 27 на вулиці Флерюс, де в квартирі-студії мешкала Гертруда Стайн.

Ми з дружиною колись зробили візит до міс Стайн, і вона та її подруга, що мешкала разом з нею, прийняли нас дуже щиро й приязно, і нам страшенно сподобалась велика студія з чудовими картинами. Вона скидалася на пишні зали найкращих музеїв, тільки в ній був ще камін, і було тепло й затишно, і нас частували добрими наїдками, чаєм та натуральними горілками з рожевих і жовтих слив і лісової малини. То були запашні, чисті, як сльоза, трунки, що їх подавали в кришталевих карафках і наливали в маленькі чарочки, і залежно від того, як вони називалися — *quetsche, mirabelle* чи *framboise,*— кожен мав смак відповідної ягоди, приємно обпікав язик, зігрівав тебе й викликав почуття невимушеності.

Міс Стайн була дуже огрядна жінка, але не надто висока на зріст, дебела, як селянка. Вона мала прегарні очі й різко окреслене обличчя німецької єврейки, що так само могло належати й жінці родом з Фріулі, і взагалі вона нагадувала мені селянку з Північної Італії — і вбранням, і рухливим обличчям, і гарним густим волоссям, яке вона зачісувала назад так, як це робила, певно, ще в коледжі. Говорила вона не вгаваючи, і спершу тільки про людей та про різні місця.

Її товаришка мала дуже приємний голос, була тендітна, із смаглявим обличчям, чорнявим волоссям, підстриженим, як у Жанни д'Арк на малюнках Буте де Монвеля, та гачкуватим носом. Коли ми вперше прийшли до них, вона щось вишивала і так, не полишаючи вишивання, частувала нас наїдками та напоями й розмовляла з моєю дружиною. Вона говорила про щось своє, та водночас дослухалась і до тієї розмови, яку вели ми, і раз у раз втручалася в неї. Згодом вона пояснила мені, що завжди провадить розмови з дружинами. Дружин, як відчули я і моя дружина, тут хіба що терпіли. Але нам сподобалась і міс Стайн, і її подруга, хоч остання мала досить страхітливий вигляд. А картини, тістечка й *eau-de-vie* [1] були просто-такі чудові. Ми начебто теж сподобались господиням, і вони поводилися з нами, мов з добре вихованими дітьми, від яких можна чогось

[1] Горілка *(франц.).*

сподіватися, і, як я відчув, пробачили нам те, що ми закохані й одружені,— з часом, мовляв, усе владнається,— отож, коли дружина запросила їх на чай, вони прийняли запрошення.

Коли вони завітали до нашого помешкання, ми начебто сподобались їм ще дужче; а може, так здалося тільки тому, що кімната була надто мала і ми всі опинилися куди ближче одне до одного. Міс Стайн сіла на наше імпровізоване ліжко й попросила показати оповідання, які я написав, а тоді сказала, що всі вони їй сподобались, крім одного — «Десь у Мічігані».

— Загалом оповідання добре,— сказала вона.— Справді добре. Але воно *inaccrochable* [1]. Тобто воно немов картина, яку художник намалював, але не може показати на виставці, і ніхто її не купить, бо теж не зможе ніде показати.

— А коли в ньому немає нічого непристойного? Просто автор намагався вживати такі слова, яких люди вживають насправді. І коли це єдині слова, здатні зробити оповідання правдивим, і автор ніяк не може без них обійтися? Він просто не може не вживати цих слів.

— Ви зовсім не зрозуміли суті,— відказала вона.— Не слід писати нічого *inaccrochable*. У цьому немає ніякого сенсу. Це нерозумно, безглуздо.

Сама вона, як сказала мені, хотіла друкуватись в «Атлантік манслі» й була певна, що доможеться свого. А от я, мовляв, ще не досить добрий письменник, щоб друкуватися там або в «Сетердей івнінг пост», хоча, можливо, я письменник якогось нового типу, цілком своєрідний; та все-таки найперше, що треба затямити,— це ніколи не писати оповідань, які є *inaccrochable*. Я не став сперечатися й не пробував знову пояснювати, яким прагну зробити діалог. Це стосувалося тільки мене, та й мені самому було цікавіше слухати про інші речі. Того дня міс Стайн розказала нам, крім усього, як купувати картини.

— Або ви купуєте одяг, або купуєте картини,— сказала вона.— Все зовсім просто. Ніхто, крім дуже багатих людей, не може купувати й те, і те. Не зважайте, як ви вдягнені, ніколи не зважайте на моду, купуйте речі тільки зручні й міцні, і ті гроші, які ви мали витратити на одяг, залишаться вам на купівлю картин.

— Але ж навіть якщо я взагалі не купуватиму собі одягу,— мовив я,— то все одно ніколи не заощаджу таких грошей, щоб придбати картини Пікассо, які хотів би мати.

— Авжеж. Для вас він неприступний. Ви повинні купувати картини своїх ровесників, людей одного з вами призовного віку. Ви познайомитеся з ними. Зустрічатимете їх у своєму кварталі.

---

[1] Тут: неприйнятне *(франц.)*.

Серед початківців завжди є добрі, справжні художники. І потім, ідеться не про *ваш* одяг. Йдеться завжди про одяг дружини. Дороге ж бо саме жіноче вбрання.

Я бачив, як моя дружина уникає дивитися на дешеве вбрання міс Стайн, що пасувало б хіба якійсь палубній пасажирці,— і це в неї непогано виходило. Коли гості пішли, я зрозумів, що ми ще не втратили їхньої прихильності,— адже нас запросили знову завітати до будинку № 27 на вулиці Флерюс.

А згодом, уже серед зими, мене запросили приходити до студії в будь-який час після п'ятої. Я тоді зустрів міс Стайн у Люксембурзькому саду. Не пригадую вже, чи вона гуляла того дня із собакою, чи ні, і взагалі чи був уже тоді в неї собака. Знаю тільки, що я гуляв сам, бо на той час ми не могли дозволити собі не те що собаки, а навіть кота, тож котів я бачив лише в кафе й невеличких ресторанах та ще милувався розкішними вгодованими котиськами у вікнах консьєржок. Згодом я часто зустрічав міс Стайн у Люксембурзькому саду із собакою, але тоді, здається, собаки в неї ще не було.

Та байдуже, був тоді собака чи не був, а я прийняв запрошення міс Стайн і відтоді почав частенько заглядати до її студії, і щоразу вона частувала мене справжньою *eau-de-vie*, наполягаючи, щоб я наливав собі ще і ще, а я дивився на картини, і ми розмовляли. Картини були прекрасні, і розмови дуже цікаві. Здебільшого говорила сама міс Стайн: вона розповідала мені про новітній живопис і про художників — більше як про людей, ніж як про митців,— і про свою роботу. Вона показувала мені величезні папуші своїх рукописів — її товаришка день у день передруковувала їх на машинці. Міс Стайн тішилася тим, що працює кожного дня, але, познайомившись із нею ближче, я виявив, що втіхи вона зазнавала лише тоді, коли її доробок, щоденний обсяг якого коливався залежно від її снаги, з'являвся друком і вона здобувала визнання.

На той час, як я познайомився з нею, вона була вже досить визнаною письменницею, бо саме перед тим опублікувала троє оповідань, що їх міг зрозуміти кожен. Одне з тих оповідань, «Меланкта», було дуже добре, і найкращі зразки її експериментального письма невдовзі вийшли окремою книжкою, яку високо оцінили критики, що зустрічалися чи просто були знайомі з нею. Міс Стайн мала таку вдачу, що, коли вона хотіла залучити когось на свій бік, перед нею ніхто не міг встояти, і критики, що бували в неї й бачили її картини, просто брали на віру її твори, яких самі не розуміли,— так вони схилялися перед нею як перед особистістю і так покладались на її судження. До того ж вона відкрила чимало слушних і цінних істин про ритм та повторення слів і дуже добре говорила про них у розмовах.

Проте вона не любила копіткої праці над рукописами, не бажала робити свої твори зрозумілими для читачів, хоча й прагнула друкуватися і здобути офіційне визнання; особливо це стосувалося неймовірно довгої книжки під назвою «Становлення американців».

Ця книжка починалася чудово, та й далі були дуже добрі, часом просто-таки блискучі сторінки, а тоді раптом ішли нескінченні повторення, що їх сумлінніший і не такий ледачий автор просто викинув би на смітник. Я добре дослідив цей твір, коли буквально примусив — іншого слова й не добереш — Форда Медокса Форда надрукувати його в «Трансатлантік ревю» з продовженнями, хоча й знав, що журнал припинить своє існування раніше, ніж встигне завершити цю публікацію. А потім мені ще й довелося читати за міс Стайн журнальну коректуру, бо їй самій така робота не давала втіхи.

Але того холодного зимового дня, коли я пройшов повз комірчину консьєржки та через холодний двір і потрапив до тепло натопленої студії, все це було ще далеко. А того дня міс Стайн давала мені настанови із сексуальних питань. На той час ми вже дуже подобались одне одному, і я дійшов висновку, що в усьому тому, чого я не розумію, має бути свій сенс. Міс Стайн вважала, що в питаннях сексу я зовсім темний, і мушу визнати, що я таки мав певне упередження проти гомосексуалізму, бо знав лише про його найпримітивніші форми. Я добре знав, чому за тих часів, коли слово «вовк» мало інше жаргонне значення, ніж просто сексуальний маньяк, хлопцеві моїх літ доводилося носити при собі ніж і, опинившись у товаристві бродяг, при потребі вдаватися до нього. Я навчився чимало *inaccrochable* слів та висловів, коли жив у Канзас-Сіті, знав і звичаї, що панували тоді в різних районах цього міста, в Чікаго й на озерних пароплавах. Відповідаючи на запитання міс Стайн, я намагався пояснити їй, що коли ти, бувши зеленим хлопчиною, жив серед дорослих чоловіків, то мав завжди бути готовий убити котрогось із них і не сумніватися, що не схибиш,— і тоді до тебе ніхто не чіплявся. Слово «чіплявся» було цілком *accrochable* [1]. І коли ти був певен, що зможеш убити, інші одразу ж відчували це й давали тобі спокій; але треба було ще пильнувати, щоб тебе ні силою, ні хитрощами не загнали на слизьке. Я міг би пояснити це, вживши один з *inaccrochable* висловів, що їх не раз чув від «вовків» на озерних пароплавах, як от: «Кому добре на передку, а мені — на задку». Але в розмовах з міс Стайн я завжди зважував кожне слово, навіть коли досить було однієї простої фрази, щоб пояснити або точніше викласти суть якогось свого упередження.

[1] Прийнятне *(франц.)*.

— Воно то так, Хемінгуею,— сказала вона.— Але ж ви жили серед злочинців і розпусників.

Я не мав охоти сперечатися з нею, хоча й подумав, що жив я в такому світі, яким він був, і стикався в ньому з різними людьми, і намагався зрозуміти їх, хоч дехто мені не подобався, а декого я й досі згадував з ненавистю.

— А як назвати того літнього чоловіка з прекрасними манерами й гучним ім'ям, що навідував мене в італійському госпіталі й щоразу приносив пляшку то «марсали», то «кампарі»? — спитав я.— Він так бездоганно поводився, а потім одного дня я мусив попросити сестру більш ніколи не пускати його до мене в палату.

— То хворі люди, нездатні володіти собою, і їх можна тільки пожаліти.

— А такого-от я теж маю жаліти? — спитав я і назвав його ім'я, яке він сам так любить називати, що я вважаю за непотрібне наводити його й тут.

— Ні. Він зіпсута людина. Зіпсута й по-справжньому розпусна.

— Але ж його вважають добрим письменником.

— Це неправда,— сказала вона.— Він просто лицедій і псує людей задля власної втіхи, а до того ж прилучає їх до іншої мерзоти. Приміром, до наркотиків.

— А хіба той чоловік у Мілані, якого я маю пожаліти, не намагався зіпсувати мене?

— Не кажіть дурниць. Як він міг вас зіпсувати? Хіба можна зіпсувати пляшкою «марсали» такого, як ви, що п'є нерозведену горілку? Ні, то був просто жалюгідний старий чоловік, не владний над своїми вчинками. Він був хворий і не володів собою, отож ви мали б тільки пожаліти його.

— Тоді я й пожалів його,— сказав я.— Але водночас був дуже розчарований — адже він мав такі прекрасні манери.

Я відпив з чарки ще трохи *eau-de-vie*, знову пожалів того старого й подивився на голу дівчину з кошиком квітів, пензля Пікассо. Не я завів цю розмову, і вона, як на мене, ставала вже небезпечною. В розмовах з міс Стайн звичайно майже не було пауз, але тепер ми помовчали, а що вона явно хотіла сказати мені щось іще, то я знову налив собі чарку.

— Як по правді, то ви нічогісінько в цьому не тямите, Хемінгуею,— мовила вона.— Вам траплялись або злочинці, або хворі, або ж розпусники. А суть у тому, що статеві стосунки між чоловіками бридкі й відворотні, і люди стають неприємні самі собі. Щоб забутися, вони п'ють, вживають наркотики, та все одно їм гидко і, хоч вони часто міняють партнерів, щасливі вони не бувають.

— Розумію.

— А от у жінок все зовсім інакше. Вони не роблять нічого огидного, нічого такого, що потім викликало б у них відразу, і зазнають справжньої втіхи, і можуть щасливо жити вдвох.

— Зрозуміло,— сказав я.— Ну, а як же щодо такої-от?

— Вона розпусна,— відказала міс Стайн.— Вона по-справжньому розпусна й через те може бути щаслива, тільки міняючи подруг. Вона псує людей.

— Розумію.

— Ви певні, що розумієте?

В ту пору мені треба було ще так багато зрозуміти, що я зрадів, коли розмова перейшла на щось інше. Люксембурзький сад був зачинений, отож я мусив пройти попід огорожею до вулиці Вожірар і обійти його з того боку. Було сумно, коли сад зачиняли й чіпляли на брами замки, і я засмучено брів кружною дорогою, замість того щоб перейти його навпростець і швидко дістатись додому, на вулицю Кардинала Лемуана. А як гарно розпочався день. Завтра мені треба буде добре попрацювати. Робота виліковує від чого завгодно, вважав я тоді, та й тепер так вважаю. І раптом я збагнув, що, на думку міс Стайн, мене належало вилікувати хіба що від молодості та від кохання до дружини. Отож, коли я дістався додому, на вулицю Кардинала Лемуана, і поділився з дружиною своїми новонабутими знаннями, мені вже анітрохи не було сумно. А вночі ми тішилися своїми власними знаннями — тими, що їх уже мали, і новими, нещодавно набутими в горах.

«UNE GÉNÉRATION PERDUE» [1]

Потроху я звик відвідувати вечорами помешкання на вулиці Флерюс, 27,— звик до його тепла, великих картин та розмов, що в ньому точилися. Часто я бував там єдиним гостем, і міс Стайн завжди зустрічала мене привітно й тривалий час ставилася до мене дуже приязно. Коли я повертався з якоїсь політичної конференції, чи з Близького Сходу, чи з Німеччини, куди я їздив за завданням канадської газети й телеграфних агентств, для яких писав, вона вимагала, щоб я розповідав їй про все смішне, що там траплялось. Смішних історій ніколи не бракувало, й вона залюбки слухала їх, навіть коли в них було те, що в німців зветься «гумор вішальника». Її цікавив лише

[1] «Втрачене покоління» *(франц.)*.

веселий бік того, що діялося в світі; все реальне, все лихе її не обходило.

Я був молодий, веселої вдачі; до того ж і за найгірших часів знаходилося щось незвичайне та кумедне — саме до смаку міс Стайн. Тож про інше я з нею не розмовляв, а писав так, як вважав за потрібне.

Коли я нікуди не їздив, а заходив на вулицю Флерюс після роботи, то іноді намагався завести з міс Стайн розмову про книжки. Читати після роботи було для мене потребою. Бо не можна весь час думати про те, що пишеш: нитка думок просто урветься, перше ніж ти завтра знову візьмешся за перо. Тіло потребує тоді якогось руху, фізичної втоми, і тут дуже корисна близькість з коханою жінкою. Це найкраще. Але потім, коли настає спустошення, треба читати, щоб не думати, не згадувати про роботу, доки не візьмешся до неї знову. На той час я вже навчився не вичерпувати до дна колодязь натхнення й завжди припиняв роботу, коли в глибині його ще щось лишалося, щоб за ніч джерела, якими він живиться, встигли наповнити його знову.

Щоб не думати про своє писання, я після роботи читав іноді письменників, відомих у ті роки,— Олдоса Хакслі, Д. Г. Лоуренса або ще когось, чиї книжки я міг дістати в бібліотеці Сільвії Бійч або купити в букіністів на набережних.

— Хакслі вже мертвий,— сказала мені міс Стайн.— Нащо ви читаєте книжки покійника? Невже ви не бачите, що він уже мертвий?

Тоді я цього не бачив, а тому відповів, що його книжки розважають мене й дають змогу не думати.

— Ви повинні читати або справді добрі книжки, або геть погані.

— Я читав справді добрі книжки цілу зиму, й цілу минулу зиму, й читатиму їх цілу наступну зиму, і я не люблю геть поганих книжок.

— Чому ж ви тоді читаєте цю базгранину? Це претензійна базгранина, Хемінгуею. Її писав мертвий чоловік.

— Мені цікаво знати, що пишуть інші,— сказав я.— І це допомагає мені не думати про те, що пишу я.

— А ще кого ви читаєте?

— Д. Г. Лоуренса,— відповів я.— В нього є кілька дуже гарних оповідань, одне з них називається «Прусський офіцер».

— Я намагалася читати його романи. Це казна-що. Він жалюгідний і безглуздий. Він пише, як хворий.

— А мені сподобалися «Сини й коханці» і «Білий павич»,— відповів я.— Хоча «Павич», може, й не так. А от «Закоханих жінок» я не подужав.

— Якщо ви не хочете читати поганих книжок, а хочете, щоб книжка вас справді захопила й щоб вона була по-своєму чудова,— почитайте Мері Беллок Лоундс.

Я вперше почув це ім'я, і міс Стайн дала мені почитати «Постояльця», чудову повість про Джека-Патрача, і ще одну книжку — про вбивство в неназваному передмісті Парижа, не інакше як в Анген-ле-Бен. Обидві книжки виявилися прекрасним розважальним чтивом, з досить вірогідними персонажами й цілком переконливими вчинками і страхіттями. Вони були ніби створені для того, щоб їх читали після роботи, і я прочитав усі твори місіс Беллок Лоундс, які зумів дістати. Назбиралось їх, однак, небагато, й інші не могли зрівнятися з першими двома, і, поки не почали з'являтися чудові романи Сіменона, мені не траплялося книжок, що так добре читалися б у порожні денні чи нічні години.

Гадаю, міс Стайн сподобалися б добрі речі Сіменона — першою я прочитав чи то *«L'Ecluse Numero 1»*, чи то *«La Maison du Canal»* [1],— а втім, твердити не беруся, бо коли я познайомився з міс Стайн, вона не любила читати по-французькому, хоч залюбки розмовляла цією мовою. Перші дві книжки Сіменона, котрі я прочитав, дала мені Дженет Фленнер. Вона любила читати по-французькому, а Сіменона вже читала, коли він був ще судовим репортером.

Я не пригадую, щоб за ті три-чотири роки, протягом яких ми приятелювали, Гертруда Стайн хоч раз схвально відізвалася про якогось письменника — крім тих, що прихильно відгукувалися на її твори чи в якийсь спосіб сприяли її успіхам. Виняток становив Рональд Фербенк, а пізніше — Скотт Фіцджеральд. Коли я познайомився з нею, вона захоплювалася Шервудом Андерсоном, але не як письменником, а як людиною, й особливо палко вихваляла його чудові, величезні й лагідні італійські очі та добру і приязну вдачу. Мені було байдуже до його чудових, величезних і лагідних італійських очей, зате дуже подобалися деякі його оповідання. Всі вони були написані просто, а деякі — майстерно, і він знав людей, про яких писав, і по-справжньому їх любив. Міс Стайн не бажала говорити про його оповідання, вона говорила про нього тільки як про людину.

— А якої ви думки про його романи? — спитав я її.

Вона не бажала обговорювати творчість Андерсона, як не бажала говорити про Джойса. Того, хто двічі згадував про Джойса, вже ніколи більше не запрошували до цього помешкання. Це було все одно, що в розмові з одним генералом прихильно відгукнутися про іншого. Ви відразу помічаєте, що припустилися

[1] «Шлюз № 1»... «Будинок на каналі» *(франц.)*.

похибки, і вже ніколи не зробите її вдруге. Зате в розмові з генералом ви завжди можете згадати про іншого генерала, якого цей ваш співрозмовник колись переміг. Тоді генерал, з яким ви розмовляєте, всіляко хвалитиме переможеного генерала й з приємністю згадуватиме, як він його розгромив.

Оповідання Андерсона були надто добрі для того, щоб правити за тему приємної розмови. Я міг би сказати міс Стайн, що романи його дуже слабкі, але й це було б нерозважно, бо означало б, що я критикую одного з найвідданіших її прибічників. Коли ж з-під його пера вийшов роман, який врешті дістав назву «Темний сміх» і був такий поганий, безглуздий і надуманий, що я не витримав і написав на нього пародію [1], міс Стайн страшенно розгнівалась. Адже я дозволив собі напасти на людину, що належала до її почту. Але перед тим вона не гнівалась. І сама почала всіляко вихваляти Шервуда, коли його творчість зайшла в безвихідь.

Вона розсердилася на Езру Паунда за те, що він поквапився сісти на маленький, ламкий і, певно, незручний стілець, якого, можливо, йому підсунули навмисне і який чи то тріснув, чи й зовсім поламався. А те, що Езра був великий поет, лагідна і шляхетна людина, і що він несамохіть сів на той стілець, просто не бралося до уваги. Причини її неприязні до Езри, викладені вельми вправно і злобно через багато років по тому, були вигадані від початку й до кінця.

Саме коли ми повернулися з Канади й оселилися на вулиці Нотр-Дам-де-Шан і ще приятелювали з міс Стайн, вона й сказала оту фразу про втрачене покоління. В старому «форді» моделі «Т», яким вона тоді їздила, вийшло з ладу запалювання, а молодий гаражний механік, що останнього року війни був на фронті, не зумів добре полагодити його, чи, може, просто не сходів лагодити її машину поза чергою. Так чи так, він виявився не *sérieux* [2], і після скарги міс Стайн хазяїн гаража вишпетив його. Хазяїн сказав йому: «Ви всі — *génération perdue!*»

— Оце-то правда! Всі ви такі! — вигукнула міс Стайн.— Вся молодь, що побувала на війні. Ви — втрачене покоління.

— Ви так гадаєте? — спитав я.

— Так, так,— наполягала вона.— Для вас не існує нічого святого. Ви всі спиваєтеся...

— Хіба механік був п'яний? — спитав я.

— Звісно, що ні.

— А мене ви коли-небудь бачили п'яним?

— Ні. Але ваші друзі напиваються.

---

[1] «Весняні води».— *Прим. автора.*

[2] Серйозний *(франц.).*

— Я теж, буває, напиваюсь,— сказав я.— Але я ніколи не приходив до вас п'яний.

— Не приходили. Я цього й не казала.

— Певно, хазяїн вашого механіка був уже п'яний об одинадцятій ранку,— сказав я.— Через те з нього й вилетів такий крилатий вислів.

— Не сперечайтеся зі мною, Хемінгуею,— відповіла міс Стайн.— Ви мене однаково не переконаєте. Хазяїн гаража має рацію: всі ви — втрачене покоління.

Згодом, працюючи над своїм першим романом, я спробував урівноважити фразу, принесену міс Стайн із гаража, словами Екклезіаста. Але того вечора, повертаючись додому, я думав про хлопця з гаража й про те, що його, можливо, везли пораненим у такому самому «форді», переобладнаному на санітарну машину. Я згадував, як у цих «фордів» горіли гальма, коли вони, наповнені пораненими, спускалися гірськими дорогами на першій швидкості, і як кінець-кінцем доводилося гальмувати, вмикаючи задній хід, і як останні «форди» ми зіштовхували порожняком з гори, щоб отримати замість них великі «фіати» з надійною коробкою передач і металевими гальмовими колодками. Я думав про міс Стайн, про Шервуда Андерсона, і про самозакоханість, і про те, що́ краще — духовні лінощі чи самодисципліна. Зрештою, думав я, хто з нас втрачене покоління? Я саме підходив до «Клозері-де-Ліла», і світло падало на мого давнього приятеля — бронзову статую маршала Нея, затінену деревами: він стояв там сам-один з оголеною шаблею, і ніхто не прикривав його з тилу, і я подумав, як же йому не пощастило під Ватерлоо! Всі покоління втрачені з тієї чи іншої причини, думав я, так воно завжди було й завжди буде, і я зайшов до «Ліла», щоб скласти статуї компанію, і, перше ніж повернути додому, до кімнати над тартаком, випив холодного пива. Я сидів за пивом, дивився на статую і згадував, скільки днів Ней із зброєю в руках бився в ар'єргарді, відступаючи від Москви, з якої Наполеон поїхав у кареті з Коленкуром, і водночас я думав про те, якою доброю і дбайливою приятелькою була мені міс Стайн, і як чудово розповідала вона про Аполлінера й про його смерть у день перемир'я 1918 року, коли натовп кричав: «*A bas Guillaume!*» [1] — а Аполлінер марив, і йому здавалося, що це кричать проти нього; і я подумав, що робитиму все заради неї і не заспокоюся, доки їй не віддадуть належне за всі її добрі вчинки — присягаюся богом і маршалом Неєм. Але під три чорти її балачки про втрачене покоління і під три чорти всі оті брудні, дешеві ярлики. Коли я дістався додому, піднявся сходами й побачив

[1] Геть Вільгельма! *(Франц.)*

дружину, й сина, і його кота Ф. Киця, веселих і вдоволених, і вогонь у каміні, я сказав їй:

— Все ж таки Гертруда дуже мила жінка.

— Авжеж, Теті.

— Але часом вона верзе казна-що.

— А я не чую, що вона каже,— відповіла моя дружина.— Адже я дружина. Зі мною розмовляє її подруга.

«ШЕКСПІР І КОМПАНІЯ»

У ту пору ми не мали грошей купувати книжки. Я брав книжки у книгарні «Шекспір і компанія», на вулиці Одеон, 12, що належала Сільвії Бійч і була водночас і платною бібліотекою. Після холодної, виметеної зимовим вітром вулиці приємно було зайти в теплу, затишну книгарню з великою натопленою грубою, столами та книжковими полицями, з новими книжками у вітрині й фотографіями живих і померлих письменників на стіні. Усі ті фотографії мали вигляд моментальних знімків, і навіть померлі письменники здавалися на них і досі живими. У Сільвії було жваве, виразне обличчя, меткі, мов у лисиці, й веселі, як у молодої дівчини, карі очі та хвилясте каштанове волосся, зачесане назад з ясного чола й підстрижене нижче від вух, над самим коміром її коричневої оксамитової жакетки. Вона мала гарні ноги, була доброзичлива, весела й допитлива, любила пожартувати й погомоніти. З усіх моїх знайомих ніхто не ставився до мене так приязно.

Я дуже ніяковів, коли вперше зайшов до її книгарні, бо не мав при собі досить грошей на те, щоб записатися до платної бібліотеки. Та вона сказала, що я зможу внести заставу тоді, коли матиму гроші, виписала на мене картку й запропонувала взяти стільки книжок, скільки я хочу.

Ніяких підстав довіряти мені вона не мала. Вона не знала мене, та й адреса, яку я назвав,— вулиця Кардинала Лемуана, 74,— була адресою бідняка. Але Сільвія поставилась до мене дуже щиро й привітно, а позад неї піднімалися до самої стелі і тяглись у задню кімнату, що виходила вікнами на подвір'я, десятки полиць, заповнених скарбами її бібліотеки.

Я розпочав з Тургенєва і взяв два томики «Записок мисливця» та одну з ранніх книжок Д. Г. Лоуренса — здається, то були «Сини й коханці»,— а Сільвія сказала, що можна взяти ще якісь книжки. Я вибрав «Війну і мир» у перекладі Констанс Гарнетт і «Гравець та інші оповідання» Достоєвського.

— Якщо ви вирішили все це прочитати, то не скоро з'явитеся знову,— зауважила Сільвія.

— Я принесу гроші,— відказав я.— У мене є вдома.

— Я зовсім не до того,— сказала вона.— Принесете, коли вам буде зручно.

— О якій порі у вас буває Джойс? — запитав я.

— Якщо приходить, то звичайно десь надвечір,— відповіла вона.— А ви ніколи його не бачили?

— Одного разу бачили у Мішо, він обідав там із сім'єю,— сказав я.— Але нечемно дивитись на людей, коли вони їдять, та й надто дорогий він, той ресторан.

— Ви обідаєте вдома?

— Останнім часом здебільшого вдома,— відказав я.— У нас добра куховарка.

— Поблизу вашого дому немає ресторанів, правда ж?

— Немає. А звідки ви знаєте?

— Там мешкав Лярбо,— сказала вона.— А так йому там дуже подобалося.

— Найближче місце, де можна добре й недорого попоїсти, це ресторан біля Пантеону.

— Я не знаю того кварталу. Ми обідаємо вдома. Приходьте колись разом з дружиною.

— Спершу мені треба розплатитися з вами,— сказав я.— Але я дуже вам вдячний.

— Читайте собі спокійно,— мовила вона.

Наше помешкання на вулиці Кардинала Лемуана складалося з двох кімнат без гарячої води й каналізації — за неї правив бак; та для того, хто звик до надвірних вбиралень у Мічігані, це була не бозна-яка незручність. Ця домівка, з добрячим пружинним матрацом на підлозі, що правив за ліжко, любими нам картинами на стінах та мальовничим краєвидом за вікнами, була для нас і веселою, і чепурною. Повернувшись туди з книжками, я розповів дружині, на яке чудове місце натрапив.

— Ой, Теті, треба сьогодні ж таки піти й розплатитися,— сказала вона.

— Звісно,— сказав я.— Підемо разом. А потім спустимося до річки й погуляємо по набережних.

— Пройдемося вулицею Сени, й позаглядаєм до всіх торговців картинами, й роздивимось вітрини крамниць.

— Гаразд. Ми можемо гуляти, де захочемо, а тоді зайти в якесь нове кафе, де ми нікого не знаємо й нас ніхто не знає, і випити там по чарці.

— Або й по дві.

— А потім можемо зайти десь повечеряти.

— Е, ні. Не забувай, що треба заплатити в бібліотеці.

— Тоді повечеряємо вдома, коли повернемось. Влаштуємо добрячу вечерю й вип'ємо пляшку «бона» з кооперативної винар-

ні навпроти. Онде, бачиш — у вітрині навіть ціну видно. Тоді трохи почитаємо, а потім ляжемо й будемо любитися.

— І ніколи не любитимемось ні з ким іншим, тільки одне з одним.

— Атож. Ніколи.

— Ото буде чудовий вечір. А тим часом треба б пообідати.

— Я страшенно зголоднів,— сказав я.— Поки писав у кафе, тільки того й мав у роті, що *café crème* [1].

— Як тобі працювалося, Теті?

— Начебто непогано. Принаймні так мені здається. Що ми маємо на обід?

— Трохи редиски, шматок *foie de veau* [2] з картопляним пюре та салатом із цикорію. А ще яблучний пиріг.

— І тепер ми зможемо прочитати всі на світі книжки та ще й брати їх із собою, коли десь поїдемо.

— А це буде чесно?

— Авжеж.

— І Генрі Джеймс у неї є?

— Авжеж.

— Чудово! — сказала вона.— Як нам пощастило, що ти натрапив на це місце.

— Нам завжди щастить,— сказав я і, як дурень, не постукав по дереву. А в нашому помешканні було скільки завгодно дерева, щоб постукати по ньому, аби хтось не наврочив.

ЛЮДИ СЕНИ

З горішнього кінця вулиці Кардинала Лемуана до Сени можна зійти різними дорогами. Найкоротша — просто вниз вулицею, але вона дуже крута, а внизу, коли ви вже перетнете людяне місце на початку бульвару Сен-Жермен, виводить вас на похмуру вітряну набережну ліворуч від Винного ринку. На інші паризькі ринки він не схожий і є, власне, чимось на зразок митного пакгауза, де вино зберігається, поки за нього не сплачено мито, а безрадісним виглядом своїм нагадує чи то військовий склад, чи то в'язницю.

Навпроти, де Сена розгалужується, лежить острів Сен-Луї з вузенькими вуличками й прекрасними високими старовинними будинками, і туди можна перейти мостом або звернути ліворуч і йти набережною — повз острів Сен-Луї, а потім повз Нотр-Дам, острів Сіте.

---

[1] Кава з вершками *(франц.)*.

[2] Теляча печінка *(франц.)*.

У букіністів на набережній іноді можна було дуже дешево купити зовсім нові американські книжки. Ресторан «Срібна вежа» в той час мав нагорі кілька кімнат, пожильці яких діставали в ресторані знижку, і якщо вони залишали по собі книжки, *valet de chambre* [1] продавав їх власниці рундука, а та їх збувала за якихось кілька франків. Вона не цінувала англійські книжки, давала за них мідяки й старалася спродати їх якнайшвидше, нехай і без особливого зиску.

— Хіба вони чогось варті? — спитала вона мене, коли ми заприязнились.

— Деякі — безперечно.

— А як же вгадати?

— Я можу казати вам, як прочитаю.

— Все одно це ризик. Та й чи багато людей читає по-англійському?

— А ви відкладайте їх для мене, я переглядатиму.

— Ні, не можу. Ви ж приходите сюди не щодня. Часом взагалі пропадаєте надовго. Я мушу продавати їх якнайшвидше. Бо тут не вгадаєш — варті вони чогось чи ні. А що, як нічого не варті, я ж їх повік не позбудусь.

— А як ви вгадуєте, що французька книжка чогось варта?

— Ну, передусім я дивлюся, чи є в ній малюнки. Потім — якої ті малюнки якості. Потім дивлюся на палітурку. Коли книжка добра, власник неодмінно оправить її в гарну палітурку. Англійські книжки всі оправлені, але дуже погано. З палітурки нічого не вгадаєш.

Від цього рундука поблизу «Срібної вежі» й аж до набережної Великих Августинців букіністи не торгували американськими й англійськими книжками. Але далі, до набережної Вольтера, траплялися букіністи, що перепродували книжки, куплені в службовців готелів з лівого берега Сени, зокрема з готелю «Вольтер», де зупинялися здебільшого заможні люди. Якось я спитав у іншої букіністки, теж моєї знайомої, чи бувало, щоб книжки їй продавали самі власники.

— Ні,— відповіла вона.— Вони їх просто викидають. З цього й видно, що книжки ті нічого не варті.

— Друзі дають їм книжки читати на дорогу.

— Схоже на те,— кивнула вона.— Певно, вони кидають хтозна-скільки книжок ще на пароплавах.

— Так,— сказав я.— Там їх збирають, оправляють, і з них виходить корабельна бібліотечка.

— Це розумно,— зауважила вона.— Принаймні книжка тоді має добру палітурку. А з нею книжка вже чогось варта.

---

[1] Коридорний *(франц.)*.

Я гуляв по набережних, коли кінчав писати чи коли мав обміркувати що-небудь. Мені легше думалося, коли я гуляв, чи робив щось, чи дивився, як інші роблять свою звичну роботу. Поблизу Нового мосту, там, де стоїть статуя Генріха IV, острів Сіте кінчається гострою косою, схожою на ніс корабля, і там над самою водою ростуть чудові каштани, високі й розлогі, а бистрини й заводі Сени в тому місці ніби створені для риболовлі. Спустившись сходами в той невеличкий парк, можна спостерігати рибалок, що влаштувалися на косі й під великим мостом. Багаті на рибу місця змінюються залежно від рівня води в Сені, й рибалки користуються тут довжелезними складаними бамбуковими вудками, але з дуже тонкою волосінню, легеньким поплавцем із гусячого пера й маленьким гачком; кожен до того ж уміло підгодовує рибу там, де ловить. Без вилову, і то добрячого, вони ніколи звідси не йдуть, і попадається їм здебільшого дрібна риба, яку вони звуть *goujon*,— схожа на плотву. Засмажена цілою, вона дуже смачна, я за одним заходом з'їдав її, бувало, цілу тарілку. На смак ці гладенькі рибинки м'ясисті й солодкаві, кращі навіть за свіжі сардини, і зовсім не відгонять риб'ячим жиром. Ми їх їли з кістками.

Найкраще їх готували в ресторані просто неба над річкою в Нижньому Медоні, куди ми тікали на день з нашого кварталу, коли водилися гроші. Він називався «Казковий вилов», і в ньому подавали чудове біле вино типу мюскаде. Там усе було як в оповіданнях Мопассана, а краєвид був точнісінько такий, як на картинах Сіслея. А втім, щоб поласувати рибкою *goujon*, можна було, звісно, й не їздити так далеко. На острові Сен-Луї теж готували дуже смачну *friture* [1].

Я мав кількох знайомих серед рибалок, що вудили на уловистих місцях Сени між островом Сен-Луї та площею Верт-Галант, і іноді, ясної днини, я купував літр вина, трохи хліба й ковбаси, сідав на осонні, почитував щойно куплену книжку й дивився, як ловлять рибу.

Автори подорожніх нотаток часто зображають паризьких рибалок такими собі диваками, в яких ніколи нічого не ловиться; насправді ж рибальство на Сені — заняття цілком поважне й навіть вигідне. Рибалки ці здебільшого були дрібні рантьє, які ще не підозрівали, що інфляція зведе їхню ренту нанівець, або завзяті любителі цієї справи, що просиджували з вудкою весь свій вільний час. У Шарантоні, де в Сену впадає Марна, й за містом риба ловиться краще, але й у самому Парижі можна наловити чимало. Сам я не ловив, бо не мав вудки, а гроші збирав на те, щоб поїхати порибалити в Іспанію. До того ж я ні-

[1] Смажена риба *(франц.)*.

коли не знав наперед, коли закінчу роботу й чи не доведеться кудись їхати від газети, тому не хотів братися до риболовлі, в якій успіх залежить від часу. Але я уважно стежив за рибалками, і те, що я бачив, було цікаво й корисно знати, і мене тішило, що навіть у самому Парижі люди ловлять рибу по-справжньому й вилов несуть додому, родині на обід.

Спостерігаючи рибалок і рух на річці, красиві баржі, життя на яких так відрізнялося від довколишнього, буксири, димарі яких відкидалися, коли вони проходили під мостами, тягнучи за собою караван барж, величні берести на скутих гранітом берегах, платани й подекуди тополі,— я ніколи не почував себе самотнім на березі Сени.

В місті, де так багато дерев, день у день помічаєш, як наближається весна, аж поки за одну ніч теплий вітер раптом приносить її на ранок. Іноді холодні зливи змушували її відступати, й тоді здавалося, що вона вже ніколи не прийде й що ціла пора року випала з твого життя. Це були єдині по-справжньому тужливі дні в Парижі, бо вони були неприродні. Восени ти сам настроюєшся на тужливий лад. Бо щороку в тобі вмирає щось, коли листя облітає з дерев і їхнє гілля тремтить під вітром у холодному, зимовому світлі. Але ти знаєш, що весна неодмінно настане, так само як знаєш, що річка звільниться від криги. Коли ж холодні дощі не вщухають і вбивають весну, то виникає таке почуття, ніби безглуздо урвалося молоде життя.

А втім, у ті дні весна рано чи пізно завжди приходила; але страшно було, що вона може й не прийти.

ОБЛУДНА ВЕСНА

Коли наставала весна, навіть і несправжня, залишався тільки один клопіт: де шукати найбільшої втіхи. День тоді могли зіпсувати лише люди, і коли тобі щастило не домовитись ні про які зустрічі, той день не мав меж. Бо люди завжди обмежували втіху, крім дуже небагатьох, що й самі були приємні, наче весна.

Навесні я звичайно працював рано-вранці, поки дружина ще спала. Вікна стояли відчинені навстіж, і бруківка на вулиці просихала після дощу. Сонце підсушувало мокрі фасади будинків проти мого вікна. Жалюзі на вітринах крамниць були ще спущені. Ось на вулиці з'явився козопас і задудів у свою дуду, і жінка, що мешкала над нами, вийшла на тротуар з великим глеком. Козопас вибрав одну молочну козу, чорну, з важким вим'ям, і видоїв її просто в глек, а тим часом його собака зігнав

решту кіз на тротуар. Кози роззиралися на всі боки й крутили головами, мов туристи на екскурсії. Козопас взяв у жінки гроші, подякував їй і рушив далі, дмухаючи в дуду, а собака погнав кіз позад нього, і вони затрусили рогами. Я повернувся до свого писання, а жінка тим часом понесла молоко додому. Вона була в капцях на повстяній підошві, і я чув тільки, як вона важко дихала, спинившись на хвильку на сходах за нашими дверима, а потім — як зачиняла двері свого помешкання. В нашому будинку тільки вона купувала козяче молоко.

Я вирішив спуститися на вулицю й купити ранковий кінно-спортивний бюлетень. Не було жодного кварталу, навіть найбіднішого, де б не продавали того бюлетеня, нехай хоч по одному примірнику, але такого дня, як сьогодні, його належало придбати з самого ранку. Я знайшов його на розі вулиці Декарта й площі Контрескарп. Кози вже спускалися вулицею Декарта, а я вдихнув свіжого повітря й швидко рушив назад, щоб піднятись до себе нагору й закінчити роботу. Я насилу поборов спокусу не йти додому, а податися вранішньою вулицею за козами. Але перш ніж знову взятися до роботи, я зазирнув у бюлетень. Того дня перегони мали відбутись в Ангені, на невеликому гарному іподромі, що був рідним домом для шахраїв та аутсайдерів.

Отже, вирішив я, закінчую денну роботу — і ми з дружиною вирушаємо на перегони. З торонтської газети, куди я дописував, саме надійшли гроші, і ми хотіли зробити добрий заклáд, якщо знайдеться на кого. Одного разу моя дружина заклалась в Отейлі на конячину, що звалася *Chèvre d'Or* [1],— за неї мали платити сто двадцять до одного, і вона уже йшла на двадцять корпусів попереду, коли раптом упала на останній перешкоді, і з нею загули наші заощадження, яких вистачило б не менш як на півроку. Ми й згадувати про це не хотіли. Нам так добре велося того року на перегонах, аж поки не нагодилася ця *Chèvre d'Or*.

— А в нас досить грошей на справжню гру, Теті? — спитала дружина.

— Ні. Ми прикинемо, як краще витратити ті, що візьмемо з собою. Чи, може, ти хочеш витратити їх на щось інше?

— Ну...— мовила вона.

— Я розумію. Останнім часом ми ледве зводимо кінці з кінцями, і я таки добре тебе утискаю.

— Та ні,— сказала вона.— Але...

Я знав, яким жмикрутом був увесь цей час і як сутужно нам жилося. Того, хто працює і має з цього втіху, скрута не дуже гнітить. Я дивився на ванни, душі й теплі клозети як на щось важливе тільки для людей, нижчих від нас, а ми тішилися цим,

[1] Золота Коза *(франц.)*.

коли подорожували, що траплялося досить часто. А для буднів у кінці вулиці біля річки була громадська лазня. Моя дружина ніколи не нарікала на ці незручності, так само як не плакала, коли впала ота *Chèvre d'Or*. Хоч, пригадую, тоді вона таки заплакала, але з жалю за конячиною, не за грішми. А одного разу вона захотіла купити хутряний жакет, і я повівся як дурень, та коли вона його купила, він мені страшенно сподобався. І не тільки тоді я поводився як дурень. То все були спроби боротися з бідністю, що її можна здолати, хіба тільки ні на що не витрачаючись. Особливо коли замість одягу купуєш картини. Але тоді ми зовсім не вважали себе бідними. Навіть думки такої не припускали. Ми були вищі від інших, а інші, на яких ми дивилися згори вниз і яким мали всі підстави не довіряти, були багаті. Я ніколи не вважав за дивне носити вовняну сорочку замість спідньої білизни, щоб було тепліше. Це здавалося дивним тільки багатим. Ми добре й дешево їли, добре й дешево пили, нам було добре й тепло спати разом, і ми кохали одне одного.

— По-моєму, нам треба поїхати,— сказала дружина.— Ми вже так давно не були на перегонах. Візьмемо з собою щось їсти й пляшку вина. Я приготую бутерброди.

— Ми поїдемо поїздом, так буде й дешевше. Але якщо ти не хочеш, то не їдьмо. Все, що ми сьогодні зробимо, буде приємне. Адже погода така чудова.

— Я вважаю, що неодмінно треба поїхати.

— І ти не хотіла б витратити гроші на щось інше?

— Ні,— гордовито відказала вона. Гордовитий тон дуже пасував до її милого вилицюватого обличчя.— Хто ми, зрештою, такі?

Отож ми вирушили поїздом з Північного вокзалу, переїхали найбруднішу й найзлиденнішу частину міста, а тоді пройшлися пішки від залізниці до зеленого острова іподрому. Було ще рано, і ми сіли на мій плащ, постеливши його на щойно скошеній траві, й узялися до їжі; ми пили вино просто з пляшки й дивилися на старі трибуни, на коричневі дерев'яні будки закладних кас, на ясно-зелене поле іподрому й темно-зелені бар'єри, на коричневий полиск води у ровах-перешкодах, на побілені кам'яні стінки, білі стовпчики та поруччя, на затінений молодим листям дерев загін і на перших коней, яких туди виводили. Ми випили ще вина й уважно переглянули надруковану в бюлетені програму перегонів, а тоді дружина лягла на плащ подрімати, і сонце світило їй в обличчя. А я подався до трибун і знайшов одного давнього знайомого, ще з іподрому Сан-Сіро в Мілані. Він назвав мені двох коней.

— Попереджаю: розбагатіти не сподівайтесь. Але закладайтеся сміливо.

Ми заклали на першого половину тих грошей, що їх могли витратити, і він здобув нам виграш дванадцять до одного, чудово подолавши перешкоди, випередивши всіх на прямій по той бік поля і прийшовши до фінішу на чотири корпуси попереду. Половину виграшу ми сховали, а решту заклали на другого коня, який одразу ж вихопився вперед, був перший на всіх перепонах, а на фінішній прямій мало не поступився фаворитові, що наздоганяв його за кожним скоком, і нагайки обох жокеїв аж мигтіли в повітрі.

Ми пішли до бару під трибунами випити по келиху шампанського, поки оголосять виплату.

— Ну й потерпаєш на цих перегонах,— сказала дружина.— Ти бачив, як той кінь наступав йому на п'яти?

— У мене ще й досі млоїть усередині.

— Скільки платитимуть?

— За попередньою прикидкою — вісімнадцять до одного. Але на нього могли закласти великі гроші в останню мить.

Повз нас провели коней; наш був геть мокрий, ніздрі його широко роздимались, і жокей заспокійливо погладжував його.

— Бідолашний,— мовила дружина.— А для нас це тільки закла́ди.

Ми подивились, як пройшли коні, потім випили ще по келиху шампанського й нарешті почули оголошення про виплату: вісімдесят п'ять. Тобто платити мали вісімдесят п'ять франків за десять.

— Мабуть, наприкінці зробили великий заклад,— сказав я.

Але й ми виграли чимало, ціле багатство як на нас, і тепер мали й весну, і гроші. Я подумав, що більше нам нічого і не треба. Один такий день, якщо взяти по чверті виграшу на витрати кожному з нас, давав змогу залишити другу його половину на «закладні кошти». Ті закладні кошти я зберігав у таємниці й тримав їх окремо від решти наших грошей.

Іншим разом, того ж таки року, коли ми повернулися з однієї із наших подорожей і нам знову пощастило на перегонах, ми по дорозі додому зайшли до Прюньє посидіти в барі, перед тим роздивившись у вітрині всі тамтешні дива з чітко виписаними цінами. Ми замовили устриці, краба по-мексіканському і пляшку «сансера». Додому йшли вже поночі через Тюїльрі і спинились подивитися крізь арку Карусель на темні бундючні сади, за якими світилася площа Згоди, а далі довга низка ліхтарів збігала нагору, до Тріумфальної арки. Потім озирнулися на темний Лувр, і я сказав:

— Ти справді віриш, що всі три арки стоять на одній прямій? Оці дві і Серміонська арка в Мілані.

— Не знаю, Теті. Кажуть, ніби так, то, може, й правда. А пам'ятаєш, як ми бралися нагору засніженим схилом, а потім на італійському боці Сен-Бернару опинилися серед весни й усі троє — ти, Чінк і я — цілий день спускалися крізь ту весну до Аости?

— Чінк тоді казав про наш перехід: «Через Сен-Бернар у модних черевичках». Ти пригадуєш ті свої черевички?

— Бідолашні мої черевички. А пам'ятаєш, як у Біффі в Мілані нам подали крюшон — з білим «капрі», свіжими персиками й суницями, у високій скляній вазі з льодом?

— Отоді я й думав про три арки.

— Я пам'ятаю Серміонську арку. Вона схожа на цю.

— А пригадуєш той заїзд в Еглі, де ви з Чінком цілий день сиділи в садку й читали, а я ловив рибу?

— Так, Теті.

Я згадав Рону, вузьку, сіру від талої води, і обабіч неї дві водойми, де ловилася форель,— Стокальпер і Ронський канал. Того дня вода в Стокальпері була вже зовсім прозора, а в Ронському каналі ще каламутна.

— А пам'ятаєш, як цвіли каштани і як я силкувався пригадати історію про гліцинію, що її розповів мені, здається, Джім Гембл, та так і не зміг пригадати?

— Так, Теті, і ви з Чінком усе, було, говорили, як треба писати правдиво і не описувати, а зображувати те, про що пишеш. Я все пам'ятаю. Часом він мав рацію, а часом ти. Добре пам'ятаю, як ви сперечалися про освітлення, про текстуру і форму.

Ми вже вийшли з воріт Лувру, перетнули вулицю, а тоді спинилися на мосту і, спершись на кам'яну огорожу, задивилися вниз на річку.

— Ми втрьох сперечалися тоді про все на світі, і завжди про щось конкретне, і кепкували одне з одного. Я пам'ятаю все, що ми робили, і все, про що говорили в тій подорожі,— сказала Хедлі.— Справді пам'ятаю. Все чисто. Коли ви з Чінком розмовляли, я завжди могла й собі докинути слово. Не те, що у міс Стайн, де я тільки дружина.

— Шкода, що я не пригадав тоді тієї історії про гліцинію.

— Важлива не історія, Теті, а сама гліцинія.

— А пам'ятаєш, як я приніс до нашої хатини вина з Егля? Нам його продали в заїзді. Сказали, що воно добре до форелі. Здається, ми несли його загорнуте в кілька номерів «*La gazette de Lucerne*» [1].

— Та ще краще було сіонське. Пригадуєш, як пані Гангесвіш приготувала голубу форель, коли ми повернулися до нашої ха-

[1] «Люцернська газета» *(франц.)*.

тини? Яка ж то була смачна риба, Теті, і ми пили сіонське вино, і їли форель на веранді над самим урвищем, і дивилися за озеро на Дан-дю-Міді, наполовину вкриту снігом, і на дерева над гирлом Рони, там, де вона впадає в озеро.

— Взимку і напровесні нам завжди бракує Чінка.

— Так, завжди. Тепер, коли все те минуло, і мені його бракує.

Чінк був професійним військовим, що просто з академії в Сандхерсті потрапив у бій під Монсом. Я познайомився з ним ще в Італії, і відтоді він надовго став моїм найкращим приятелем, а згодом і нашим спільним приятелем. У ті роки він проводив з нами свої відпустки.

— Він спробує дістати відпустку цієї весни. Минулого тижня написав про це з Кельна.

— Я знаю. А тим часом нам треба жити й не гаяти марно ані хвилини.

— Ось ми дивимося на воду, як вона б'є в опори мосту. А погляньмо, що ми побачимо далі проти води.

Ми поглянули, і перед нами постало все: наша річка, наше місто, острів нашого міста.

— Чи не занадто нам щастить,— мовила вона.— Сподіваюся, Чінк таки приїде. Він завжди турбується про нас.

— Сам він так не вважає.

— Звісно, що ні.

— Він вважає, що ми разом пізнаємо нове.

— Воно й справді так. Але важливо, що саме пізнавати.

Ми перейшли міст і опинились на нашому березі.

— Ти, мабуть, уже знов захотіла їсти? — спитав я.— Отакі ми. Все ходимо й говоримо.

— Захотіла, Теті. А ти?

— Ходімо до якогось дорогого ресторану й побенкетуємо.

— Куди?

— Може, до Мішо?

— Чудово, та ще й так близько.

Отож ми рушили вгору вулицею Сен-Пер до рогу вулиці Жакоб, спиняючись біля крамниць і розглядаючи картини й меблі у вітринах. Нарешті дійшли до ресторану Мішо й прочитали виставлене за шибою меню. Вільних місць у ресторані не було, і нам довелося чекати, стежачи за тими столиками, де люди вже пили каву.

Находившись, ми таки справді зголодніли, а дорогий ресторан Мішо був для нас особливо принадний. Це ж там ми колись бачили Джойса з родиною — він та його дружина сиділи біля стіни, і Джойс дивився в меню крізь окуляри з грубими скельцями, піднісши його близько до очей; поруч сиділа Нора, що їла

мало, але з апетитом; навпроти — Джорджо, худий, дженджуристий, з прилизаною потилицею; і, нарешті, Лючія, ще зовсім дівчинка, з буйним кучерявим волоссям; усі вони розмовляли по-італійському.

Я стояв і думав, чи було оте відчуття, що виникло в нас на мосту, звичайним голодом. Тоді спитав про це дружину, і вона відказала:

— Не знаю, Теті. Голод буває різний. А навесні особливо. Та тепер це вже минуло. Спогади теж голод.

Я не міг добрати глузду в її словах і, побачивши у вікно, як офіціант ставить на стіл два *tournedos* [1], упевнився, що відчуваю звичайнісінький голод.

— Ось ти сказала, що нам сьогодні щастить. Звичайно, нам пощастило. Але ж нам підказали, на яких коней закладати.

Вона засміялася.

— Я не мала на думці перегони. Ти все розумієш дослівно. Я сказала «щастить» щодо іншого.

— А Чінкові начебто байдуже до перегонів,— мовив я, ще раз показуючи, що нічого не зрозумів.

— Так. Йому було б не байдуже, тільки якби він сам брав у них участь.

— То ти не хочеш більше ходити на перегони?

— Та ні, хочу. І тепер ми зможемо ходити туди, коли нам заманеться.

— Справді хочеш?

— Ну звісно. А ти хіба ні?

Потрапивши нарешті до Мішо, ми чудово повечеряли, та коли ми встали від столу і про голод уже й згадки не було, оте схоже на нього відчуття, що виникло в нас на мосту, не залишило нас — і тоді, коли ми сіли в автобус, щоб їхати додому, і тоді, коли ми зайшли до свого помешкання; і потім, коли ми лягли в ліжко й любилися в темряві, воно так і не залишало нас. І коли я прокинувся й побачив у відчинене вікно місячне світло на дахах високих будинків, те відчуття не зникло. Я відвернувся від місячного світла й сховався в затінок, але заснути вже не міг і лежав, думаючи, що ж це таке. Перед тим ми обоє двічі прокидались, і тепер дружина солодко спала, і місяць освітлював її обличчя. А я намагався збагнути, в чому річ, і нічого не міг збагнути. Ще вранці, коли я прокинувся й побачив надворі ту облудну весну, а тоді почув дудку козопаса, що гнав свою череду, і вийшов з дому, і купив отой бюлетень, життя здавалося мені дуже простим.

---

[1] Рулет з яловичого філе *(франц.)*.

Та Париж — дуже старе місто, а ми були молоді, і все там було зовсім не просте — і бідність, і несподівані гроші, і місячне світло, і добро або зло, і віддих жінки, що лежала поруч тебе в місячному світлі.

КІНЕЦЬ ОДНОГО ЗАХОПЛЕННЯ

Того року й протягом кількох наступних років ми часто ходили разом на перегони після того, як я кінчав ранкову роботу, і Хедлі вони подобалися, навіть часом захоплювали її. Але це було зовсім не те, що братися крутосхилом до гірської луки, яка лежить над смугою лісів, чи вертатися поночі до шале, чи вирушати з Чінком, нашим найліпшим другом, через перевал в іще незнаний край. І йшлося, власне, не про перегони. Йшлося про гру на гроші. Ми тільки називали це перегонами.

Перегони ніколи не стояли поміж нами — роз'єднати нас могли тільки люди; але вони надовго ввійшли в наше життя, як входить близький і вимогливий приятель. Так, у всякому разі, я намагався зобразити це для себе. І я, зі своїм праведним ставленням до людей та до їхньої здатності все руйнувати, виявляв поблажливість до цього приятеля — найзрадливішого, найкрасивішого, найзвабнішого, найпорочнішого й найвимогливішого,— бо на ньому можна було заробляти. Щоб заробляти на перегонах, треба віддавати їм весь час, а часу я не мав. Але я виправдував своє захоплення тим, що я про нього пишу, хоч кінець-кінцем усе, що я написав, загинуло, й з оповідань про перегони вціліло тільки одне, завдяки тому, що воно в той час подорожувало поштою.

Я вже почав ходити на перегони й сам, і вони дедалі більше вабили й засмоктували мене. Залежно від сезону, я їздив на перегони то в Отейль, то в Анген. Щоб ставити на коней, покладаючись тільки на цифри, треба віддавати розрахункам весь час,— і ти все одно нічого не виграватимеш. Розрахунки на папері лишаються розрахунками на папері. Зрештою, їх друкують у газетах.

Ні, треба було самому стежити за стипль-чезом в Отейлі — щодуху збігати сходами на горішню трибуну, щоб побачити, як іде кожен кінь і помітити коня, що міг би виграти, але не виграв, і визначити, чому саме й що він зробив не так, як міг би зробити. Треба було стежити за заклáдами й змінами котирування щоразу, коли в забігу брав участь кінь, який тебе цікавив, і треба було знати, в якій він формі й коли на нього

закладуться професіонали. Ясна річ, він і тоді міг програти; але на той час ти вже мав знати, на що він здатен. Це була робота, важка робота, але яка то насолода була день у день дивитися перегони в Отейлі, коли ніщо не заважало тобі приїздити туди й віддаватися тому видовищу — чесним змаганням чудових коней на іподромі, який ти знав уже як свої п'ять пальців. Кінець-кінцем у тебе з'являлося там безліч знайомих — жокеїв, і тренерів, і власників коней,— а також відомостей про коней і про багато (чи не забагато) інших речей.

Здебільшого я закладався тільки на коня, котрого знав, але іноді робив заклади й на коней, у яких ніхто, крім тренерів і жокеїв, не вірив, і які раз по раз перемагали, приносячи мені добрі виграші. Я кинув грати на перегонах, бо вони забирали мій час і засмоктували мене, а крім того, надто вже багато я знав про те, що відбувається в Ангені й на інших іподромах. Я радів, що більше не ходитиму на перегони, але й відчував якусь порожнечу в душі. На той час я вже знав, що все добре і все погане, закінчившись, лишає по собі відчуття порожнечі. Але якщо закінчувалося щось погане, то порожнеча заповнювалася сама собою. Коли ж ішлося про щось добре, то заповнити її можна було, тільки знайшовши щось краще. Я додав гроші, на які грав, до наших загальних сімейних заощаджень, і мені стало радісно й легко на душі.

Того ж таки дня, коли я вирішив не грати більше на перегонах, я зайшов до відділення компанії «Гаранті траст», що містилося по той бік Сени, на розі Італійської вулиці й Італійського бульвару, й там зустрів свого приятеля Майка Уорда. Я прийшов, щоб покласти на рахунок гроші, які доти призначалися для перегонів, але нікому про це не сказав. Я не записав їх у чекову книжку, а просто запам'ятав суму.

— Ходімо пообідаємо? — запропонував я Майкові.

— Ходімо. Чому б не піти. А що сталося? Ти хіба не їдеш на іподром?

— Ні.

Ми пообідали на площі Лувуа, в дуже доброму звичайному бістро, де подавали чудове біле вино. Бістро це містилося навпроти Національної бібліотеки.

— Я тебе щось зовсім не бачу на перегонах, Майку,— сказав я.

— Так, я там давно вже не буваю.

— А чому?

— Не знаю,— відповів Майк.— А втім, ні, знаю. Видовище, на яке ходять тільки заради грошей, не варте того, щоб на нього дивитися.

— І ти більше не ходиш на іподром?

— Іноді ходжу. На великі перегони — з найкращими кіньми. Ми мастили смачний хліб паштетом і запивали білим вином.

— А раніше ти ходив часто, Майку?

— Еге ж.

— А є, по-твоєму, щось цікавіше від перегонів?

— Велогонки.

— Справді?

— Там і без грошей — азарт. От побачиш.

— Іподром забирає багато часу.

— Аж надто багато. Він забирає геть увесь час. І публіка там мені не подобається.

— Я перегонами дуже захоплювався.

— Знаю. І не залишився в програші?

— Та не залишився.

— Саме час кинути,— сказав Майк.

— А я й кинув.

— Сказати це легше, ніж зробити. Слухай, друже, давай колись підемо разом на велогонки.

Велогонки стали нашим новим захопленням, доти мені незнаним. Але не відразу, а пізніше. Вони по-справжньому ввійшли в наше життя пізніше, вже по тому, як перший паризький період скінчився назавжди.

А тим часом нас іще довго задовольняла та частина нашого паризького життя, вже без іподрому; ми закладалися на самих себе, на свою працю, й на художників, яких ми знали, і ми більше не заробляли на життя азартною грою, вигадуючи для неї якісь інші назви. Я починав багато оповідань про велогонки, але так і не написав жодного, яке рівноцінне було б самим гонкам на велодромі, чи на велотреці, чи на шосе. Але я ще розкажу про Зимовий велодром з хмарами диму, що плавають у надвечірньому світлі, і про крутий дерев'яний трек, і про шурхіт шин по дереву, й напруження гонщиків, і про їхні прийоми, коли вони то виносяться вгору, то пірнають униз, злиті зі своїми машинами; я розкажу про те диво, що зветься *demi-fond* [1]: гуркіт мотоциклів з валиками позаду й *entraîneurs* [2] у важких захисних шоломах і незграбних шкіряних костюмах, якими вони розтинають зустрічний потік повітря для гонщиків, і самих гонщиків у легких шоломах, що, припавши до керма, налягають на педалі, майже торкаючись переднім колесом валика позаду мотоцикла, і те, що захоплювало понад усе,— боротьба між ними, коли, в супроводі мотоциклетної тріскотні, велосипедисти мчать лікоть до ліктя, колесо до колеса, вгору-вниз, коло за колом на

[1] Гонка за лідером *(франц.)*.

[2] Лідери *(франц.)*.

смертоносних швидкостях, аж поки один з них, не витримавши темпу, відхиляється вбік і натикається на тверду стіну повітря, яку доти для нього пробивали.

Існувало багато різновидів гонок. Звичайні заїзди на швидкість та індивідуальні змагання, коли двоє велосипедистів якнайдовше втримуються на місці, щоб змусити суперника вести, потім повільно кружляють по треку і, нарешті, кидаються до фінішу з граничною швидкістю. Влаштовувались і двогодинні командні змагання з кількома спринтерськими гітами, щоб глядачі не знуджувались; одиночні змагання на час, коли спортсмен протягом години змагається із стрілкою хронометра; дуже небезпечні, але красиві стокілометрові гонки за потужними мотоциклами на скісному п'ятсотметровому дерев'яному треку великої чаші відкритого стадіону «Буффало» в Монружі, за участю уславленого бельгійського чемпіона Лінара, якого за його індіанський профіль прозвали Сіу,— незадовго до фінішу він, перше ніж збільшити свою і доти шалену швидкість, нахиляв голову й смоктав вишневий лікер з гумового шланга, з'єднаного з грілкою в нього під безрукавкою; і чемпіонати Франції з гонок за лідером на шістсотшістдесятиметровому бетонному треку в парку Принца поблизу Отейля — найпідступнішому треку з усіх; там на наших очах розбився великий Гане, й ми чули, як хруснув його череп під захисним шоломом — так хрускає зварене натвердо яйце, коли розбиваєш його об камінь на пікніку. Я ще розкажу про дивосвіт шестиденних гонок і перипетії шосейних гонок у горах. Досі про це писалося правдиво лише французькою мовою, та й термінологія велогонок уся французька — через те про них так важко писати. Майк мав рацію, на велогонках і без грошей — азарт. Але все це належить уже до іншого періоду мого життя в Парижі.

ГОЛОД — СУВОРИЙ УЧИТЕЛЬ

Коли, живучи в Парижі, ти весь час недоїдаєш, голод бере тебе ще дужче, бо у вітринах всіх булочних завжди виставлено безліч смачних речей, і люди їдять за столиками просто на тротуарах, і ти бачиш ту їжу й чуєш її дух. Коли ти облишив газетну роботу й пишеш те, чого в Америці ніхто не купить, а вдома кажеш, що хтось запросив тебе пообідати, то найкраще піти в Люксембурзький сад, де від площі Обсерваторії аж до вулиці Вожірар не побачиш чи не вловиш нюхом нічого їстівного. До того ж там завжди можна зайти в Люксембурзький музей і подивитися на картини, які натщесерце

справляють ще глибше враження, стають ще яснішими й прекраснішими. Живучи надголодь, я навчився куди краще розуміти Сезанна й по-справжньому збагнув, як він писав свої пейзажі. І не раз замислювався над тим, чи не був і він голодний, коли малював; але потім подумав, що як і був, то, певне, просто забував поїсти. Такі осяйні, але безглузді думки виникають звичайно від безсоння чи з голоду. Згодом я зміркував, що, мабуть, Сезанн відчував зовсім інший голод.

Вийшовши з Люксембурзького музею, можна було спуститися вузькою вулицею Феру до площі Сен-Сюльпіс, де також не було жодного ресторану, тільки затишний сквер з лавами й деревами. Був там ще фонтан з левами, і голуби розгулювали по бруківці або сідали на статуї єпископів. З північного боку площі стояла церква, а поряд з нею — крамнички, що торгували всіляким церковним начинням.

Якщо йти від цієї площі до річки, то годі було минути ряд крамниць з городиною, садовиною та вином, булочних і кондитерських. Але, добре подумавши, можна було звернути праворуч, обійти ту сіро-білу кам'яну церкву і потрапити на вулицю Одеон, а там знову піти праворуч до книгарні Сільвії Бійч,— і тоді по дорозі майже не траплялося місць, де продавали б щось їстівне. Та й на самій вулиці Одеон теж не випадало підживитися, аж до самої площі, де було три ресторани.

На той час як я переступав поріг будинку № 12 на вулиці Одеон, голод трохи відпускав мене, зате знову загострювались усі чуття. Іншими здавалися знайомі фотографії, впадали в око книжки, яких я раніше не помічав.

— Ви дуже схудли, Хемінгуею,— сказала Сільвія.— Харчуєтесь ви нормально?

— Ну звісно.

— Що ви сьогодні їли на обід?

Мій шлунок аж судомило з голоду, і я відказував:

— Оце саме йду додому обідати.

— Аж о третій годині?

— Я й не знав, що вже так пізно.

— Цими днями Адрієнна казала, що хотіла б запросити вас із Хедлі повечеряти. Ми запросили б і Фарга. Вам подобається Фарг, правда ж? Або Лярбо. Він вам буде до душі, я певна. Або ще когось, хто вам справді подобається. Поговоріть з Хедлі.

— Я й так знаю, що вона залюбки піде.

— Я пошлю їй записку пневматичною поштою. А ви не запрацьовуйтесь так, щоб ніколи було й попоїсти.

— Гаразд.

— А тепер ідіть додому, а то зовсім спізнитесь до обіду.

— Мені залишать.

— І не їжте захололе. Обід поживний, поки гарячий.

— Пошти для мене не було?

— Здається, ні. Але стривайте, зараз погляну.

Вона знайшла на столі якийсь папірець і, зраділо позирнувши на мене, відімкнула шухляду.

— Принесли, коли мене не було,— сказала вона.

То був конверт, в якому я намацав щось ніби гроші.

— Веддеркоп приніс,— пояснила Сільвія.

— Це, мабуть, з «*Der Querschnitt*»[1]. Ви бачили Веддеркопа?

— Ні. Але він був тут із Джорджем. Він ще зустрінеться з вами, неодмінно. Певно, хотів спершу заплатити.

— Тут шістсот франків. І він пише, що надійде ще.

— Як добре, що ви нагадали мені подивитись. Молодець він, той містер Усе-Чудово.

— А кумедно все-таки, що купують у мене тільки німці. Оце він та ще «*Frankfurter Zeitung*» [2].

— Таки кумедно. Але не журіться. Форд залюбки купуватиме ваші оповідання,— підколола вона мене.

— Еге ж, по тридцять франків за сторінку. Скажімо, одне оповідання через кожні три місяці в «Трансатлантіку». За п'ятисторінкове оповідання виходить сто п'ятдесят франків на квартал. Цебто шістсот франків на рік.

— Ну, не журіться ви тим, скільки за них платять тепер. Головне — що ви вмієте їх писати.

— Так, писати я їх умію. Але ніхто не хоче їх купувати. Я нічого не заробляю, відколи перестав писати для газети.

— Купуватимуть. Ви ж ось одержали гроші за одне оповідання.

— Вибачте, Сільвіє. Мені не слід було про це говорити.

— Нема за що вибачатись. Говоріть собі й про це, й про все що завгодно. Хіба ви не знаєте, що всі письменники люблять поговорити про свої прикрощі? Але пообіцяйте мені не засмучуватись і нормально харчуватися.

— Обіцяю.

— Тоді зараз же йдіть додому обідати.

Ідучи вулицею Одеон, я був гидкий самому собі за те, що надто розбідкався. Адже ніхто не примушував мене робити дурниці — я сам їх робив. Замість ходити голодним, давно треба було купити і з'їсти добрий кусень хліба. Я враз відчув у роті смак хрусткої запеченої скоринки. Але хліб на суху не йде, годилося б чимось його запити. Ач, клятий скиглій, картав я себе, вдаєш із себе святого великомученика. Ти покинув газетну

---

[1] «Розріз» — назва журналу *(нім.)*.

[2] «Франкфуртська газета» *(нім.)*.

роботу з власної волі. Тобі вірять, і та ж таки Сільвія залюбки позичила б тобі грошей. Адже не раз уже позичала. Певне, що позичила б і тепер. Але ти почав би робити собі поступки і ще в чомусь. І взагалі, голодування корисне для здоров'я, і картини справді краще дивитися натщесерце. Але ж і їжа чудова річ, отож знаєш, куди ти зараз підеш і поїси?

До Ліппа — отам ти їстимеш. І питимеш теж.

Іти до Ліппа було недалеко, і всі ті місця по дорозі, на які мій шлунок реагував так само швидко, як очі й ніс, тільки додавали приємності прогулянці. У *brasserie* [1] було напівпорожньо, і коли я сів під стіною, спиною до дзеркала, і офіціант спитав, чи подати мені пива, я замовив *distingué* — великий скляний кухоль, що вміщав літр,— і картопляний салат.

Пиво було дуже холодне і смакувало чудово. Картопля в салаті не кришилася й була приправлена оцтом та смачнющою маслиновою олією. Я посипав салат чорним перцем і вмочив в олію шматочок хліба. Добряче сьорбнувши з кухля напочатку, далі я пив і їв дуже повільно. Доївши салат, я замовив ще одну порцію, а до неї *cervelas*. То була велика товста сосиска, розрізана вподовж і полита особливим гірчичним соусом.

Я підібрав хлібом усю олію та весь соус і помалу сьорбав пиво, а коли воно стало вже не холодним, допив кухоль, і замовив ще *demi* [2], й подивився, як його наливають. Цей кухоль здався мені ще холоднішим, ніж перший, і я одразу випив половину.

А я й не журюся, подумав я. Я знав, що мої оповідання добрі й що зрештою хтось надрукує їх і на батьківщині. Відмовляючись від газетної роботи, я був певен, що їх друкуватимуть. Але всі оповідання, які я надсилав, незмінно поверталися назад. А ту певність вселив у мене Едвард О'Брайєн, включивши «Мого старого» до збірника «Найкращі оповідання року» і присвятивши збірник мені. Згадавши про це, я засміявся і відпив ще трохи пива. Те оповідання не публікувалося в жодному журналі, і він порушив усі свої правила, надрукувавши його в збірнику. Я знову засміявся, і офіціант позирнув на мене. А вийшло таки смішно, бо О'Брайєн перекрутив там моє прізвище. То було одне з двох оповідань, котрі залишились у мене після того, як усе, що я написав, украли в Хедлі на Ліонському вокзалі разом з валізою, в якій вона везла до Лозанни мої рукописи,— хотіла зробити мені приємну несподіванку,— щоб я міг попрацювати над ними під час нашого відпочинку в горах. Вона повкладала в теки геть усі папери — і писані від руки, і передруковані на машинці,

---

[1] Пивний бар *(франц.)*.

[2] Тут: півлітровий кухоль *(франц.)*.

і навіть копії. А оте оповідання збереглося тільки тому, що Лінкольн Стеффенс надіслав його якомусь редакторові, а той повернув його назад. І, коли все інше вкрали, воно саме лежало на пошті. Друге вціліле оповідання, «Десь у Мічігані», я написав ще перед тим, як до нас додому завітала міс Стайн. Я навіть не передрукував його на машинці, бо міс Стайн сказала, що воно *inaccrochable*. Так воно й лежало десь у шухляді.

Отож, коли ми виїхали з Лозанни й спинилися в Італії, я показав те перше оповідання про перегони О'Брайєну, лагідному, сором'язливому чоловікові з блідим обличчям, блідо-голубими очима та довгим прямим волоссям, яке він сам собі підстригав,— він жив тоді в пансіоні якогось монастиря у горах над Рапалло. То був для мене тяжкий час, я вже думав, що ніколи більше не зможу писати, і показав йому те оповідання просто як курйозну пам'ятку,— так само як хтось міг би з дурною усмішкою показати компас із корабля, загиблого за неймовірних обставин, або ж підібрати власну ногу в черевику, ампутовану після катастрофи, та ще й кепкувати з цього приводу. Та коли він прочитав оповідання, я побачив, що йому стало куди болячіше, ніж мені самому. Я ніколи ще не бачив в очах у людей справжнього болю від чогось іншого, крім смерті чи нестерпного страждання,— ото лише в Хедлі, коли вона казала мені, що мої рукописи пропали. Спершу вона тільки плакала й ніяк не могла заговорити. А я заспокоював її: мовляв, хоч би що там сталося, це не найстрашніше, нехай вона так не побивається, вже якось переживемо. І тоді вона зрештою сказала. Я був певен, що вона не могла забрати й машинописні копії, і, на час передоручивши свої газетні кореспонденції одному знайомому (а я тоді непогано ними заробляв), негайно виїхав поїздом до Парижа. Та виявилося, що пропало таки все, і я добре пам'ятаю, як мені було тієї ночі, коли я зайшов до нашого помешкання й сам пересвідчився в цьому. Тепер усе те було вже позаду, а Чінк колись навчив мене не розводитись про втрати; отож я сказав О'Брайєну, що не варто так засмучуватись. Може, воно й на краще, що мої ранні твори пропали, казав я, і ще багато всякого, чим звичайно підбадьорюють солдатів. Потім сказав, що знову візьмуся писати оповідання,— просто так, збрехав, аби тільки втішити його,— але, сказавши це, зрозумів, що так і буде.

І ось тепер, сидячи у Ліппа, я почав пригадувати, коли ж я вперше спромігся знову написати оповідання після того, як усе втратив. Це сталося в Кортіна-д'Ампеццо, тієї весни, коли я повернувся до Хедлі після поїздки за завданням своєї газети в Рейнську область і Рур, що перервала наші лижні прогулянки в горах. То була дуже нехитра історія під назвою «Не в сезон», але насправді кінець її був не такий, бо в житті той старий

повісився. Я зробив це за своєю новою теорією, згідно з якою можна випустити в творі усе, що завгодно,— аби ти тільки сам знав те, що випускаєш,— і тоді оповідання стане ще сильніше, і читач відчує в ньому щось більше, ніж він осягнув розумом.

·Атож, подумав я, тепер ти пишеш такі оповідання, яких не розуміють. Це річ майже певна. А ще певніше те, що на них немає попиту. Та колись їх зрозуміють, як ото трапляється з картинами. Потрібен тільки час та ще віра в себе.

Коли доводиться заощаджувати на їжі, треба міцно тримати себе в руках, щоб менше про неї думати. Голод — суворий учитель, він добре дисциплінує. І поки читачі цього не розуміють, ти попереду них. Еге ж, подумав я, аж так далеко попереду, що не маєш змоги щодня обідати. Незле було б, якби вони трохи наздогнали тебе.

Я знав, що повинен написати роман. Але це здавалося нездійсненним, поки я на превелику силу збивав абзаци, які були згустками того, з чого складаються романи. Мені треба було переходити до довших оповідань, наче бігунові, що тренується на довгій дистанції. Коли я писав свій перший роман, той, що був у валізі, вкраденій на Ліонському вокзалі, з мене ще не вивітрилась юнацька лірична легковажність, така ж скороминуща й оманлива, як і сама юність. Тепер я розумів: мабуть, вийшло справді на краще, що той роман пропав,— але розумів і те, що повинен написати новий. Одначе вирішив не братися до нього, аж поки не відчую в цьому нагальної потреби. Нехай мене чорти візьмуть, якщо я напишу роман тільки задля того, щоб напхати шлунок. От коли вже я не зможу не писати його, тоді інша річ, тоді мені просто нічого іншого не залишиться. А поки що напишу довге оповідання про щось таке, що досконально знаю.

На той час я вже розплатився, вийшов від Ліппа і, повернувши праворуч, перетнув вулицю Ренн, щоб не зайти в «Дві мавпи» на каву, а тоді вулицею Бонапарта — найкоротшою дорогою — подався додому.

Що ж із того, про що я ще не писав, я знаю досконально? Що я знаю по-справжньому і що мені найбільше до душі? Ніякого вибору я не мав. Єдине, що я міг обирати,— це вулиці, щоб найшвидше дістатися туди, де можна працювати. Вулицею Бонапарта я дійшов до вулиці Гінеме, вийшов нею на Ассá й, нарешті, попростував по Нотр-Дам-де-Шан до «Клозері-де-Ліла».

Я сів у кутку, так що надвечірнє сонце падало через моє плече, і, розгорнувши записник, почав писати. Офіціант приніс мені *café crème*, і, коли кава трохи охолола, я випив половину, а решту відсунув убік і знову взявся писати. Коли я спинився, мені не хотілось розлучатися з річкою, де я бачив на глибині велику

форель і де бистра вода нуртувала, вдаряючи в палі мосту. То було оповідання про повернення з війни, хоч про війну в ньому не згадувалось ані словом.

Але ж річка й завтра вранці ніде не дінеться, і я неодмінно змалюю її, і всю околицю, і все, що має там статися. Часу попереду багато, і я писатиму щодня. А все інше нічого не важить. У мене в кишені лежать гроші, які я одержав з Німеччини, отже, нема чим сушити собі голову. А коли ці гроші скінчаться, будуть якісь інші.

Усе, що мені тепер потрібне,— це зберегти ясні думки до ранку, коли я знов сяду до роботи.

ФОРД МЕДОКС ФОРД І УЧЕНЬ ДИЯВОЛА

Коли ми мешкали над тартаком на вулиці Нотр-Дам-де-Шан, 113, «Клозері-де-Ліла» було найближчим до нас добрим кафе — і одним з найкращих кафе в Парижі. Взимку в приміщенні було тепло, а навесні й восени приємно було сидіти надворі за маленьким столиком у затінку дерев коло статуї маршала Нея чи за одним із звичайних квадратних столів, розташованих під великими тентами вздовж бульвару. Двоє з тамтешніх офіціантів дуже добре ставились до нас. Завсідники кафе «Дю-Дом» і «Ротонда» ніколи не ходили до «Ліла». Тут у них не було знайомих, і ніхто не витріщав би на них очі, якби вони прийшли. За тих часів багато хто ходив до кафе на розі бульварів Монпарнас і Распай, щоб показати себе на людях, і в певному розумінні ці кафе були тим, чим сьогодні є колонки газетної світської хроніки — такими собі щоденними замінниками безсмертя.

Колись у «Клозері-де-Ліла» більш-менш регулярно збиралися поети, й останнім визначним із них був Поль Фор, якого я так і не читав. Єдиний поет, якого я там побачив, був Блез Сандрар з розтовченим обличчям боксера й пришпиленим до плеча порожнім рукавом; своєю вцілілою рукою він вправно скручував цигарки. З ним приємно було розмовляти, доки він не напився, але й тоді слухати його брехню було цікавіше, ніж правдиві оповіді багатьох інших людей. Блез Сандрар був єдиним поетом, що навідувався тоді до «Ліла», але я бачив його там лише один раз. Переважали ж серед завсідників літні бородані в приношених костюмах (вони приходили туди з дружинами чи коханками), хто з вузенькою червоною стрічкою Почесного легіону в петельці, а хто без неї. Нам приємно було вважати їх ученими —

savants,— і вони сиділи за своїми аперитивами майже так само довго, як чоловіки у ще більш приношених костюмах, які зі своїми дружинами чи коханками пили *café crème* і носили в петельці бузкові академічні стрічки, що не мали ніякого відношення до Французької Академії і свідчили, на нашу думку, що це університетські викладачі.

Завдяки цим відвідувачам у кафе панував затишок: вони цікавилися тільки одне одним, своїми аперитивами, чи кавою, чи вином, а також газетами й журналами на дерев'яних жердинках, і ніхто тут не виставляв себе на привселюдний огляд.

Приходили до «Ліла» й жителі кварталу, і в декотрих у петельці була стрічка Воєнного хреста, а в інших ще й жовто-зелена стрічка Воєнної медалі, і я дивився, як вправно вони обходяться без втрачених кінцівок, і оцінював якість їхніх штучних очей і міру майстерності хірургів, що відновлювали їхні обличчя. Шкіра добряче полатаного обличчя завжди набуває особливого, майже райдужного блиску — так поблискує добре утерта лижня, і цих відвідувачів ми поважали більше, ніж *savants* чи викладачів, хоч останні, можливо, теж побували на фронті, але уникли каліцтва.

За тих часів ми не довіряли людям, що не нюхали пороху, а цілком взагалі не довіряли нікому, й ми вважали, що Сандрар мав би менше хизуватися тим, що втратив руку. Я зрадів, що він завітав до «Ліла» вдень, коли там ще не було завсідників.

Того вечора я сидів за столом на тротуарі перед «Ліла» й дивився, як змінюється освітлення дерев та будинків і як бульваром неквапно цокають могутні битюки. Двері кафе позаду, праворуч від мене, відчинились, і хтось підійшов до мого столу.

— А, ось де ви! — почув я.

Це був Форд Медокс Форд, як він тоді себе називав. Він тяжко відсапувався в густі фарбовані вуса, але тримався рівно, мов ходяче, добре вдягнене пивне барило.

— Дозвольте підсісти? — сказав він, сідаючи й оглядаючи бульвар з-під безбарвних брів бляклими блакитними очима.— Я витратив найкращі роки свого життя на те, щоб цих шкап убивали в гуманний спосіб.

— Ви вже казали мені про це,— відповів я.

— Сумніваюсь.

— Запевняю вас.

— Дивно. Я цього зроду нікому не казав.

— Вип'єте?

Офіціант стояв над нами, й Форд замовив собі «шамбері» з «кассі». Офіціант, високий, худий, з великою лисиною, прикритою прилизаним волоссям, і з густими старомодними драгунськими вусами, повторив замовлення.

— Ні. Принесіть *fine à l'eau* [1],— сказав Форд.

— *Fine à l'eau* для мосьє,— повторив офіціант.

Я завжди уникав дивитися на Форда, якщо тільки міг, і тамував віддих, коли перебував з ним в одній кімнаті. Але тут ми сиділи надворі, й вітер гнав тротуаром опале листя від мого краю столика повз нього, тож я зважився глянути на Форда, відразу пошкодував і перевів погляд на бульвар. Освітлення знову змінилось, а я прогавив цей перехід. Я ковтнув із своєї чарки, щоб перевірити, чи Фордова поява не зіпсувала напій, але напій свого смаку не втратив.

— Щось ви дуже понурі,— сказав він.

— Зовсім ні.

— Чого ж, понурі. Вам треба частіше виходити на повітря. Я хочу запросити вас на наші вечірки — ми влаштовуємо їх у *Bal Musette*, у тому веселому танцзалі на вулиці Кардинала Лемуана, поблизу площі Контрескарп.

— Я мешкав два роки над тим танцзалом, коли вас ще не було в Парижі.

— Та невже? Ви певні?

— Атож,— відповів я.— Певен. У його власника було таксі, і, коли я поспішав на літак, він одвозив мене на аеродром. Але, перше ніж вирушити, ми заходили до танцзалу й, не вмикаючи світла, випивали в темряві коло цинкової стойки по склянці білого вина.

— А я не люблю літати,— сказав Форд.— То приходьте з дружиною в суботу ввечері до того танцзалу. Буде весело. Я намалюю план, щоб вам легше було його знайти. Я натрапив на нього зовсім випадково.

— Перший поверх будинку номер сімдесят чотири на вулиці Кардинала Лемуана,— сказав я.— А я жив на четвертому.

— Номера там нема,— сказав Форд.— Але ви це місце легко знайдете, якщо зможете знайти площу Контрескарп.

Я ще раз добряче ковтнув із чарки. Офіціант приніс Фордове замовлення, й Форд вичитав йому.

— Я не замовляв коньяку з содовою,— сказав він спокійно, але суворо.— Я просив принести вермуту «шамбері» з «кассі».

— Гаразд, Жане,— сказав я.— Я візьму цей *fine*. А мосьє принесіть те, що він замовляє тепер.

— Те, що я замовив з самого початку,— поправив мене Форд.

В цю мить тротуаром повз нас пройшов худорлявий чоловік у накидці, під руку з високою жінкою. Він мимохідь зиркнув на наш стіл і пішов собі далі.

---

[1] Коньяк з водою *(франц.)*.

— Ви помітили, як я з ним не привітався? — спитав Форд.— Ну скажіть, помітили?

— Ні. А хто то?

— Беллок,— відповів Форд.— Як же я його знехтував!

— Я не помітив,— сказав я.— А чому ви з ним не привіталися?

— На те є багато причин,— відповів Форд.— Ох, як я його знехтував!

Він був невимовно щасливий. Я не звернув особливої уваги на Беллока, й мені здалося, що й він не звернув уваги на нас. Я запам'ятав тільки, що він мав вигляд людини, зануреної у свої думки, і на стіл наш глянув, очевидно, машинально. Мені стало неприємно, що Форд повівся з ним так нечемно: як молодий письменник-початківець, я відчував до Беллока, свого старшого колеги, глибоку повагу. Сьогодні це важко зрозуміти, але за тих часів це було звичайне явище.

Я подумав, що добре було б, якби Беллок сів за цей стіл і якби я з ним познайомився. Зустріч з Фордом зіпсувала мені вечір, а з Беллоком, напевно, я провів би його дуже цікаво.

— Навіщо ви п'єте коньяк? — спитав Форд.— Хіба ви не знаєте, що коньяк занапащає молодих письменників?

— Я п'ю його досить рідко,— відповів я.

Я знов і знов нагадував собі те, що почув від Езри Паунда: ніколи не ображай Форда, пам'ятай, що бреше він тільки тоді, коли дуже втомлений; він добрий письменник, і щось у нього вдома негаразд. Та хоч як я старався, мені було важко не забувати цього, бо поряд зі мною — простягни руку й доторкнешся — сидів і сопів сам Форд, гладкий і бридкий. Але я старався.

— Поясніть мені, в яких випадках треба не вітатися? — спитав я.

Доти я вважав, що таке трапляється тільки в романах Уйди. Я так і не подужав жодного роману Уйди, навіть під час лижного сезону в Швейцарії, коли знімався сльотавий вітер, а всі привезені з собою книжки були вже прочитані й у пансіоні лишалися тільки покинуті кимось довоєнні видання Таухніца. Але якесь шосте чуття підказувало мені, що в її романах герої отак не вітаються одне з одним.

— Джентльмен,— пояснив Форд,— ніколи не вітається з негідником.

Я квапливо ковтнув коньяку.

— А з пройдою? — спитав я.

— Джентльмен не знається з пройдами.

— Виходить, не вітатися можна тільки з людиною свого кола? — не вгавав я.

— Авжеж.

— А як же тоді знайомляться з негідником?

— Його не завжди зразу розпізнаєш, а до того ж людина може завжди стати негідником.

— А що таке негідник? — спитав я.— Той, кого треба бити, поки не впаде?

— Зовсім не обов'язково,— відповів Форд.

— А Езра Паунд — джентльмен? — спитав я.

— Звісно, ні,— відповів Форд.— Він американець.

— А американець не може бути джентльменом?

— Хіба що Джон Куїн,— визнав Форд.— Ну, і дехто з ваших послів.

— Майрон Т. Геррік?

— Можливо.

— А Генрі Джеймс був джентльмен?

— Майже.

— Ну, а ви джентльмен?

— Авжеж. Я був на службі в його величності.

— Надто воно якось складно,— сказав я.— А я джентльмен?

— Звісно, що ні,— відказав Форд.

— Чому ж ви тоді п'єте зі мною?

— Я п'ю з вами як із здібним молодим письменником. Власне, як з товаришем по перу.

— Ви дуже люб'язні,— сказав я.

— В Італії вас, може, вважали б джентльменом,— великодушно мовив Форд.

— Але я не негідник?

— Ну, звісно, ні, мій любий. Хто б міг сказати таке?

— Але можу ним стати,— сказав я сумно.— Адже я п'ю коньяк, і взагалі. Саме це й занапастило лорда Гаррі Хотспера у Троллопа. А Троллоп, по-вашому, був джентльмен?

— Звісно, що ні.

— Ви певні?

— Тут можливі різні думки. Але я вважаю — ні.

— А Філдінг? Адже він був суддею.

— Хіба що зовні.

— А Марло?

— Звісно, що ні.

— А Джон Донн?

— Він був священик.

— Та-ак, тут є над чим замислитись,— сказав я.

— Я радий, що вас це зацікавило,— мовив Форд.— Знаєте, я на прощання вип'ю з вами кон'яку.

Коли Форд попрощався, було вже зовсім темно, і я пішов до кіоска й купив «Парі-спорт компле», вечірній випуск з результатами перегонів в Отейлі й програмою завтрашніх заїздів в Ан-

гені. Офіціант Еміль, який заступив Жана, підійшов до мене подивитися результати останнього заїзду в Отейлі. Один мій близький приятель, що рідко навідувався до «Ліла», сів біля мене, і саме в ту мить, коли він замовляв Емілю коньяк, тротуаром повз нас знову пройшов худорлявий чоловік у накидці під руку з високою жінкою. Він скинув оком на наш стіл і пішов собі далі.

— Це Ілер Беллок,— сказав я своєму приятелеві.— Форд — він щойно був тут — не привітався з ним.

— Не мели дурниць,— відказав мій приятель.— Це Елістер Кроулі, шанувальник диявола. Його вважають найрозбещенішою людиною в світі.

— Прошу пробачення,— сказав я.

НАРОДЖЕННЯ НОВОЇ ШКОЛИ

Записники в синіх обкладинках, два олівці, стругачка (на складаний ножик олівців не настачиш), столики з мармуровими стільницями, свіжий дух раннього ранку, щойно підметеної і протертої вогкою шваброю підлоги та ще трохи талану — оце і все, що було потрібно. Талан мали привертати каштан і кроляча лапка, що лежали у правій кишені. Хутро на тій лапці давно вже витерлось, а кісточки та сухожилки аж лисніли від довгого носіння. Кігтики дряпали підкладку кишені, і ти знав, що твій талан тут, при тобі.

Випадали дні, коли писалося так добре, що, відтворивши місцевість, ти міг заглибитися в неї, пройти лісом на поруб, а там вибратись на узвишшя й побачити пагорби за вигином озера. Часом кінчик олівця ламався в конічному носику стругачки, і тоді ти прочищав її маленьким лезом складаного ножа або ж дбайливо загострював ним олівець, а потім знову просовував руку в просяклу солоним потом ремінну петлю рюкзака, піднімав його, тоді просовував під ремінь другу руку і, відчуваючи на спині вагу рюкзака, а під ногами соснову глицю, починав спускатися до озера.

І раптом ти чув чийсь голос:

— Здоров, Хеме. Що це ти надумав? Писати в кафе?

Це означало, що твій талан залишив тебе, і ти згортав записник. То було найгірше, що могло статися. І якби стриматись, то ще нічого, але я тоді не вмів стримуватись і казав:

— А ти, сучий сину, якого біса сюди припхався?

— Ти, звісно, можеш вдавати із себе хтозна-що, але ображати людей ні до чого.

— Катав би ти звідси із своїм паскудним язиком.

— Це кафе для всіх. Я маю таке ж право бути тут, як і ти.

— Чого це тобі не сидиться в тій твоїй «Хатині»?

— Ой, годі вже. Не будь такий злий.

Тепер був саме час вивідати, як тут опинився цей тип: чи є надія, що його занесло сюди випадково, чи, може, за ним присуне ціла зграя таких самих, як він. Були, звичайно, й інші добрі кафе, де я міг би працювати, але туди довелося б далеченько йти, а це кафе стало для мене як рідний дім. Вибиратись із «Клозері-де-Ліла» мені аж ніяк не хотілося. Треба було або обстоювати свої права, або ж іти геть. Мабуть, розумніше було б піти, але мене почала розбирати злість, і я сказав:

— Слухай. Такому паскуді, як ти, байдуже, куди податися. То чого ти припхався сюди поганити пристойне кафе?

— Я просто зайшов випити. Що ж у цьому поганого?

— Вдома тобі подали б випити, а потім розбили б після тебе склянку.

— Де це вдома? Ото, мабуть, мила місцинка!

Він сидів за сусіднім столиком, високий гладкий молодик в окулярах. І вже встиг замовити пиво. Я вирішив, що не зважатиму на нього й спробую писати далі. І таки написав два речення.

— Я ж тільки привітався до тебе.

Я промовчав і написав ще одне речення. Коли втягнешся в роботу і вона добре йде, тебе не так легко вибити з колії.

— Чи ти вже став такий великий, що до тебе й озватися не можна?

Я написав ще одне речення, яким закінчив абзац, і перечитав його. Виходило поки що добре, і я написав перше речення наступного абзацу.

— Тобі завжди байдуже до інших, до того, що і в них можуть бути якісь труднощі.

Усе життя я вислуховував чиїсь бідкання. Та, як виявилось, тепер я міг писати й далі,— його бубоніння заважало мені не більше, ніж інші навколишні звуки, і, певна річ, куди менше, ніж Езрині вправи на фаготі.

— Приміром, людина хоче стати письменником, відчуває це своїм нутром, а нічого не виходить — і край.

Я писав далі, і мій талан нібито знову був при мені, як і все інше.

— Уявляєш: одного дня це наринуло на людину такою навальною хвилею, що вона втратила дар мови, заніміла.

Шкода, що не навіки, подумав я, не відриваючись від писання. А він розпатякався на всю губу, і його безглузді сентенції заколисували, наче вищання дошки, що її гвалтують на тартаку.

— І тоді ми полізли в Грецію...— долинуло до мене згодом. Перед тим я якийсь час не чув його слів, тільки голос. Тепер, знаючи, як оповідання розгортатиметься далі, я міг зробити перерву до завтра.

— То ти кажеш, ви полізли на Грецію? Чи в Грецію?

— Не будь вульгарним,— сказав він.— Ти не хочеш, щоб я розповів тобі все до кінця?

— Ні.

— Невже тобі не цікаво, що було далі?

— Ні.

— І тебе не хвилює життя і страждання ближнього?

— Твої — ні.

— Ти бездушна тварина.

— Еге ж.

— А я сподівався, Хеме, що ти мені допоможеш.

— Я б залюбки застрелив тебе.

— Справді?

— Ні. Закон забороняє.

— А я б зробив для тебе будь-що.

— Справді?

— Авжеж.

— То почни з того, що забудь дорогу до цього кафе.

Я встав з-за столу, підійшов офіціант, і я розплатився.

— Можна мені пройти з тобою до тартака, Хеме?

— Ні.

— Ну, то побачимось колись іншим разом.

— Але не тут.

— Та звісно, звісно,— сказав він.— Я ж пообіцяв.

— А що ти пишеш? — роблячи помилку, спитав я.

— Хочу написати щось видатне. Так само, як ти. Але це страшенно важко.

— Якщо не можеш писати, то облиш. Навіщо ж нюні розпускати? Повертайся додому, в Штати. Знайди роботу. Або повісся. Тільки перестань патякати про це. Ти ніколи нічого не напишеш.

— Чому ти так кажеш?

— Ти чув коли-небудь, як ти говориш?

— Я ж говорю про те, як писати.

— То краще помовч.

— Ти просто жорстокий,— мовив він.— Усі завжди казали, що ти жорстокий, бездушний і себелюбний. А я завжди тебе захищав. Та більше не захищатиму.

— От і гаразд.

— Як ти можеш бути такий жорстокий до свого ближнього?

— Не знаю,— відказав я.— Слухай, коли вже ти не здатний писати, чом би тобі не спробувати себе в критиці?

— Ти так думаєш?

— Це буде чудово,— сказав я йому.— Тоді ти зможеш писати скільки захочеш. І не треба буде боятися, що на тебе нарине щось і відбере тобі мову. Тебе читатимуть і поважатимуть.

— Ти думаєш, з мене вийде добрий критик?

— Не знаю, чи добрий. Але критик вийде. Завжди знайдуться люди, які тобі допоможуть, а ти допомагатимеш своїм.

— Як це розуміти — своїм?

— Тим, з ким ти водишся.

— А-а, тим. То вони вже мають своїх критиків.

— Не обов'язково тобі писати про книжки,— сказав я.— Є ще картини, п'єси, балет, кіно...

— Це ж чудова ідея, Хеме. Я тобі дуже вдячний. Така цікава робота. І теж творча.

— Чи не забагато ми розводимося про творчість? Зрештою, бог створив світ усього за шість днів, а сьомого дня вже відпочивав.

— А до того ж ніщо не завадить мені віддаватися справжній літературній праці.

— Аніщо. Хіба лише ті високі вимоги, які ти проголошуватимеш у своїх критичних працях і які виявляться зависокими для тебе самого.

— Вони таки будуть високі. Можеш бути певен.

— А я й так певен.

То говорив уже критик, отож я спитав, чи не вип'є він зі мною, і він погодився.

— Хеме,— сказав він, і я зрозумів, що він уже таки справжній критик, бо критики завжди ставлять ім'я співрозмовника на початку речення, а не в кінці.— Хеме, я мушу тобі сказати, що вважаю твої твори сухуватими.

— Кепська справа,— мовив я.

— Хеме, вони надто недокрівні, надто кощаві.

— Зовсім кепська справа.

— Хеме, вони надто сухі, надто недокрівні, надто кощаві, надто жилаві.

Я винувато помацав у кишені кролячу лапку.

— Що ж, спробую додати їм трохи тіла.

— Але май на увазі: не треба, щоб вони були надто тілисті.

— Хеле,— сказав я, і собі переймаючи манеру критиків,— я докладу всіх зусиль, щоб уникнути цього.

— Я радий, що наші погляди збігаються,— урочисто промовив він.

— Ти запам'ятав, що сюди не можна приходити, коли я працюю?

— Аякже, Хеме. Звісно, що запам'ятав. До того ж у мене тепер буде своє кафе.

— Ти дуже люб'язний.

— Цього й прагну.

Було б таки цікаво й повчально, коли б цей молодик і справді вибився у відомі критики, але нікуди він не вибився, хоч деякий час я дуже на це сподівався.

Я, звісно, не думав, що він прийде знову другого ж таки дня, але не хотів спокушати долю і вирішив на той день дати «Клозері» перепочити від мене. Отож наступного ранку я прокинувся на світанні, прокип'ятив соски та пляшечки, приготував усе, що належало за рецептом, поналивав у пляшечки, дав одну містерові Бамбі й сів працювати біля обіднього столу, поки всі, крім нього, кота Ф. Киця та мене, ще спали. Обидва вони поводилися тихо, як і годиться в доброму товаристві, і працювалось мені як ніколи. В ті дні я не потребував нічого, навіть кролячої лапки, та все ж приємно було відчувати її в кишені.

З ПАСКЕНОМ У КАФЕ «ДЮ-ДОМ»

Був погожий вечір, і після напруженого робочого дня я вийшов з нашого помешкання над тартаком, пройшов подвір'ям між стосами дощок, зачинив за собою хвіртку, перетнув вулицю, ввійшов через задні двері до булочної, що вітриною дивилася на бульвар Монпарнас і, вдихнувши смачний запах свіжого хліба, вийшов на бульвар. У булочній уже засвітили світло, а надворі ще тільки сутеніло, й у тих сутінках я пройшов бульваром до відкритої тераси ресторану «Тулузький негр», де на столику, за яким ми завжди вечеряли, вже встромлені були в дерев'яні кільця наші картаті червоно-білі серветки. Я прочитав видрукуване фіолетовими літерами меню й побачив, що *plat du jour* [1] була печеня в горнятку. Вже від самої назви мені захотілося їсти.

Власник ресторану мосьє Лавінь спитав, як посувається моя робота, і я відповів, що дуже добре. Він сказав, що бачив, як я рано-вранці писав на терасі «Клозері-де-Ліла», але не озвався, бо я був весь у роботі.

— Ви мали вигляд людини, що одинцем продирається крізь джунглі,— сказав він.

[1] Цілоденна страва *(франц.)*.

— Коли я працюю, то нічого не бачу.
— А все ж таки, ви в ту мить були в джунглях, мосьє?
— У звичайному лісі,— відповів я.

Я попрямував далі вулицею, заглядаючи у вітрини й радіючи весняному вечорові й зустрічним перехожим. У трьох найславетніших кафе сиділи люди, яких я знав в обличчя чи з якими був знайомий. Але ввечері, коли засвічувалися ліхтарі, я завжди помічав довкола набагато приємніших і зовсім незнайомих мені людей, які поспішали туди, де можна було випити, поїсти, а згодом віддатися любощам. Завсідники найуславленіших кафе, мабуть, роблять те саме, а може, вони сидять і п'ють, розмовляють і люблять лише для того, щоб їх бачили інші. А люди, які мені подобались і з якими я не був знайомий, ходили до великих кафе, бо там можна було загубитися серед відвідувачів, і ніхто на них не звертав уваги, й вони могли побути вдвох. За тих часів, до того ж, у великих кафе страви були дешеві, там подавали добре пиво, й аперитиви коштували недорого, й ціну чітко позначали на блюдечках під ними.

Того вечора в голові моїй снувалися такі-от тверезі, хоча й не дуже оригінальні думки, і настрій у мене був особливо піднесений, бо цілий день я добре працював — багато зробив і так і не піддався бажанню піти на перегони. На той час, однак, я вже не міг дозволити собі ходити на перегони, дарма що, доклавши належних зусиль, на них завжди можна було заробити. Тоді ще не впроваджено було ні аналізу слини, ані інших методів, за допомогою яких виявляють штучно збуджених коней, і допінг застосовувався дуже широко. Але обчислювати шанси коней, які одержують збуджувальні засоби, розпізнавати ознаки допінга ще в стайні й закладати останні гроші, керуючись іноді просто якимось шостим чуттям,— таке заняття навряд чи може сприяти молодому батькові родини в його прагненні цілком віддатися літературному навчанню.

З усіх поглядів ми ще були дуже бідні, і, аби заощадити трохи грошей, я казав дружині, що мене запросили на обід, потім гуляв дві-три години в Люксембурзькому саду і, повернувшись, розповідав, як добре мене частували. Коли тобі двадцять п'ять років і ти збудований як важкоатлет, пропускати обід дуже нелегко: голод стає справжньою мукою. Але водночас голод загострює сприйняття, і я помітив, що мої персонажі відзначаються неабияким апетитом, люблять добре поїсти, а декотрі залюбки заглядають і в чарку.

В ресторані «Тулузький негр» ми пили добрий кагор, замовляючи чверть карафи, півкарафи, а то й повну карафу й звичайно розводячи його на третину водою. Вдома, над тартаком, ми мали корсіканське вино, дуже міцне й зовсім недороге. Це було

справжнє корсіканське вино: навіть наполовину розбавлене водою, воно п'янило. В Парижі тоді можна було жити на зовсім мізерні заробітки, а іноді навіть і розкошувати — якщо ти не купував собі нового одягу й час від часу не обідав.

Від «Селекта» я квапливо втік, бо побачив там Гарольда Стірнса; він неодмінно завів би розмову про коней, а я ж оце щойно очистив своє сумління й звеселив душу, зрікшись цих тварин назавжди. Сповнений того вечора праведності, я проминув «Ротонду» з усіма її завсідниками і, зневаживши розпусту й стадний інстинкт, перейшов на той бік бульвару, до кафе «Дю-Дом». Воно теж було переповнене, але там сиділи люди, що добре попрацювали.

Там сиділи натурниці, що добре попрацювали, й художники, що працювали, доки посутеніло, й письменники, що завершили собі на радість чи на біду денну працю, сиділи п'яниці й усілякі диваки — деяких я знав, а решта були просто так, статистами.

Я пройшов між столиками й підсів до Паскена, з яким були дві сестри-натурниці. Паскен помахав мені, коли я стояв ще на тротуарі по той бік вулиці й розмірковував, чи зайти випити, чи ні. Паскен був дуже добрий художник, і він був п'яний — тобто не п'яніший і не тверезіший, ніж завжди,— але зберігав цілковиту ясність думки. Обидві натурниці були молоді й гарненькі. Одна — чорнява, маленька, чудово збудована, оманливо тендітна й розпусна. Друга — пустотлива й дурненька, але дуже принадна своєю нетривкою дитинною вродою. Збудована вона була не так гарно, як її сестра,— та й взагалі ні в кого тієї весни я не бачив більше такої гарної статури.

— Добра сестра й лиха сестра,— сказав Паскен.— Я маю гроші. Що ти питимеш?

— *Une demi-blonde* [1],— сказав я офіціантові.

— Випий віскі. Я маю гроші.

— Я люблю пиво.

— Якби ти любив пиво, то сидів би в Ліппа. Ти, певно, працював.

— Еге ж.

— Посувається?

— Начебто.

— Добре. Я радий. І ти ще ні до чого не втратив смак?

— Ні.

— Скільки тобі років?

— Двадцять п'ять.

---

[1] Півлітровий кухоль світлого *(франц.)*.

— Хочеш переспати з нею? — він глянув на чорняву й усміхнувся.— Їй це пішло б на користь.

— Певне, з неї сьогодні вистачить і вас.

Вона всміхнулася до мене, розтуливши уста.

— Він розпусник,— сказала вона.— Але дуже милий.

— Можеш піти з нею до студії.

— Ану без свинства,— сказала білява сестра.

— А тебе хто питає? — гримнув Паскен.

— Ніхто. Але я що хочу, те й кажу.

— Забудьмо про все й веселімось,— запропонував Паскен.— Серйозний молодий письменник, і доброзичливий, мудрий старий художник, і дві юні красуні, в яких попереду ціле життя.

Отак ми сиділи, й дівчата попивали із своїх чарок, Паскен проковтнув ще один *fine à l'eau*, а я пив пиво, але веселитись не міг ніхто, крім Паскена. Чорнява, хизуючись, раз у раз міняла позу, сідала в профіль так, щоб світло підкреслювало обриси її обличчя, й показувала мені обтягнені чорним светром груди. Її коротко підстрижене волосся було чорне й лискуче, як у східних жінок.

— Ти позувала цілий день,— сказав їй Паскен.— Могла б уже й не хизуватися цим светром тут, у кафе.

— А мені хочеться,— відповіла вона.

— Ти схожа на яванську ляльку,— мовив він.

— Очі не ті,— відповіла вона.— Це не так просто.

— Ти схожа на бідолашну розпусну *poupée* [1].

— Може,— сказала вона.— Але на живу. А про тебе цього не скажеш.

— Ну, це ми ще побачимо.

— Згода,— кивнула вона.— Я люблю докази.

— Хіба сьогодні ти їх не мала?

— Ет,— відповіла вона й підставила обличчя останнім відсвітам дня.— Тебе просто розохотила твоя робота. Він любить тільки полотна,— звернулася вона до мене.— До всього домішується якийсь бруд.

— Ти хочеш, щоб я малював тебе, платив тобі, спав з тобою, щоб у мене була ясна голова, і щоб до всього я ще й кохав тебе,— сказав Паскен.— Бідолашна моя лялечка.

— Я вам подобаюся, правда ж, мосьє? — звернулась дівчина до мене.

— Дуже.

— Але ви завеликий,— з жалем сказала вона.

— В ліжку всі однакові на зріст.

---

[1] Лялька *(франц.)*.

— Неправда,— сказала її сестра.— І мені набридли ці балачки.

— Послухай,— сказав Паскен.— Якщо ти вважаєш, що я люблю тільки полотна, завтра я малюватиму тебе аквареллю.

— А коли ми вечерятимемо? — спитала її сестра.— І де?

— Ви повечеряєте з нами? — спитала чорнява дівчина.

— Ні. Я йду вечеряти з моєю *légitime.*— Тоді дружин називали так. А тепер кажуть: моя *régulière* [1].

— Ви неодмінно мусите йти?

— І мушу, й хочу.

— Ну, то йди,— сказав Паскен.— І дивись, не закохайся в друкарський папір.

— Якщо закохаюся, то почну писати олівцем.

— Отже, завтра акварель,— оголосив він.— Ну гаразд, діти мої, я вип'ю ще чарку, й підемо вечеряти, куди скажете.

— До «Вікінга»,— озвалася чорнява.

— Атож,— підтримала її сестра.

— Гаразд,— погодився Паскен.— На добраніч, *jeune homme* [2]. Приємних снів.

— І вам також.

— Вони не дають мені спати,— сказав він.— Я ніколи не сплю.

— Засніть сьогодні.

— Після «Вікінга»? — Він усміхнувся, зсунувши капелюха на потилицю. Він був схожий більше на бродвейського гуляку дев'яностих років, аніж на чудового художника, і згодом, коли він повісився, я любив згадувати його таким, яким він був того вечора в кафе «Дю-Дом». Кажуть, усі ми носимо в собі зерна того, що колись зробимо в житті, але мені завжди здавалося, що в тих, хто вміє жартувати, зерна прикрито кращим грунтом і удобрено кращим гноєм.

ЕЗРА ПАУНД ТА ЙОГО «BEL ESPRIT» [3]

Езра Паунд завжди був доброю людиною і завжди охоче робив послуги знайомим. Студія на вулиці Нотр-Дам-де-Шан, в якій він мешкав зі своєю дружиною Дороті, була настільки ж бідна, наскільки багата була студія Гертруди Стайн.

---

[1] Законна... Постійна *(франц.).*

[2] Юнак *(франц.).*

[3] «Високий Дух» *(франц.).*

Зате її виповнювало світло, в ній топилася груба, а на стінах висіли картини японських художників, знайомих Езри. У себе на батьківщині вони належали до аристократії, тож і в Парижі носили довге волосся. Коли вони вклонялися, лискучі чорні пасма падали їм на очі; вони справляли на мене велике враження, але їхні картини мені не подобались. Я не розумів їх, хоча в них і не було нічого загадкового, а коли зрозумів, вони анітрохи не зворушили мене. Мені було прикро, але я нічого не міг з собою вдіяти.

Зате картини Дороті мені дуже подобались, і я вважав, що й сама вона дуже гарна на вроду і має чудову статуру. Подобалась мені й Езрина голова роботи Годьє-Бржески та всі інші твори цього скульптора, фотографії яких показав мені Езра: вони були вміщені в Езриній книжці про нього. Езрі ще подобався живопис Пікабіа, а я тоді вважав його нічого не вартим. Не подобався мені й Віндем Льюїс, якого Езра цінував дуже високо. Йому завжди подобались твори його друзів, що було прекрасним як вияв прихильності, але згубно впливало на його критичну думку. Ми ніколи не сперечалися на ці теми, бо, коли мені щось і не подобалось, я волів мовчати. Я вважав, що прихильність до картин чи книжок твоїх друзів — майже те саме, що прихильність до своєї родини, і критикувати когось за це просто нечемно. Буває, чимало часу спливе, доки наважишся сказати несхвальне слово про своїх родичів або ж про родичів твоєї дружини; а втім, щодо поганих художників це зробити легше, бо вони не мають змоги завдати тобі таких страшних прикрощів і так боляче вразити тебе в саме серце, як родичі. Не треба дивитись картини поганих художників — ото й тільки. А от родичі, хоч би ти й навчився не дивитися на них, не слухати їх і навіть не відповідати на їхні листи, однаково знайдуть чимало способів заподіяти тобі зло. Езра ставився до людей з більшою добротою і християнською любов'ю, ніж я. Його власні твори, коли вони йому добре вдавалися, були такі досконалі, а він сам так щиро помилявся, й так тішився своїми помилками, й був такий добрий до людей, що я завжди думав про нього як про святого. Щоправда, він був досить дражливий, але ж, певно, ця риса виявлялася і в багатьох святих.

Езра хотів, щоб я навчив його боксу, і якось надвечір, коли ми вправлялись у нього в студії, я й познайомився з Віндемом Льюїсом. Езра почав навчатися не так давно, тож мені було ніяково боксувати з ним у присутності його знайомого, і я намагався вести бій так, щоб Езра справив якомога краще враження. Та з того мало що виходило, бо він був фехтувальник, і я ніяк не міг навчити його бити лівою і виставляти вперед ліву ногу, а тоді вже присувати до неї праву. А це ж основа основ.

Я так і не навчив його бити збоку лівою, та й прямі удари правою довелося залишити на майбутнє.

Віндем Льюїс носив чорний кислатий капелюх та костюм, що робив його схожим на персонажа з «Богеми». Обличчям він нагадував мені жабу, і то не жабу-вола, а звичайнісіньку жабу, що почуває себе в Парижі, мов у завеликій калюжі. В ті дні ми вважали, що кожному письменникові чи художникові вільно носити той одяг, який він має, і не визнавали особливої мистецької уніформи, а от Льюїс ходив в уніформі довоєнного митця. Дивитись на нього було ніяково, а він зверхньо спостерігав, як я ухиляюсь від Езриних ударів лівою або приймаю їх на відкриту праву рукавицю.

Я хотів припинити тренування, але Льюїс наполіг, щоб ми вправлялися далі, і мені стало ясно, що, зовсім не розуміючи ситуації, він сподівався побачити, як Езру буде побито. Та нічого не сталося. Я не завдавав зустрічних ударів, і Езра тільки тупцяв коло мене, тицяючи вперед лівою рукою і зрідка пускаючи в діло праву, а потім я сказав, що на сьогодні досить, облився водою з глечика, втерся рушником і натяг вовняну сорочку.

Ми щось пили, і я слухав, як Езра з Льюїсом розмовляють про своїх лондонських і паризьких знайомих. Нишком, як це робиш на рингу, я уважно стежив за Льюїсом, і здається мені й тепер, що не бачив я у своєму житті бридкішої людини. У деяких людей зло видно ззовні, як ото в доброго скакового коня породу. В них є своя гідність — гідність твердого шанкеру. Зовнішність Льюїса зовсім не свідчила про лиху вдачу — він був просто бридкий.

Ідучи додому, я спробував визначити, що ж він мені нагадує, і то були дуже різні речі. Всі вони належали до медицини, за винятком хіба блювотиння, хоча й це слово малопристойне. Я намагався розкласти його обличчя на частини і знайти порівняння до кожної окремо, але зміг це зробити тільки щодо очей. Коли я побачив їх уперше під крисами чорного капелюха, то були очі невдатного гвалтівника.

— Сьогодні я познайомився з таким бридким чоловіком, якого зроду ще не бачив,— сказав я дружині.

— Ой, Теті, не треба. Прошу тебе, не розповідай про нього. Ми ж зараз сідаємо обідати.

Десь через тиждень я зустрів міс Стайн і розказав їй, що познайомився з Віндемом Льюїсом, а тоді спитав, чи вона знає його.

— Я називаю його гусінню-листоміркою,— сказала вона.— Він приїздить з Лондона, натрапляє на добру картину, дістає з кишені олівець, і ось уже бачиш, як він вимірює ту картину олівцем та великим пальцем. Огляне її з усіх боків, виміряє,

досконально роздивиться, як вона зроблена, а потім їде назад у Лондон і малює й собі таку. Та нічого в нього не виходить, бо самої суті він не вхопив.

Отож і я почав подумки називати його листоміркою. Це було куди милозвучніше й більш християнське прізвисько, ніж те, яким я наділив його сам. Згодом я намагався побороти свою нехіть і заприязнитися з ним, як майже з усіма Езриними друзями, коли він пояснював мені, хто з них чого варгий. Але того першого дня в Езриній студії він видався мені саме таким.

Езра був найвеликодушніший з письменників, яких я знав, і до того ж найбезкорисливіший. Він допомагав поетам, художникам, скульпторам, прозаїкам, в яких вірив, і взагалі ладен був допомогти кожному, хто опинявся в скрутному становищі, незалежно від того, чи вірив у нього, чи ні. Завжди він кимось клопотався, і коли я з ним познайомився, він особливо клопотався Т. С. Еліотом, який, сказав мені Езра, мусив працювати в котромусь із лондонських банків і, отже, мав обмаль часу, та ще й не ті години для поетичної творчості.

І тоді Езра разом з міс Наталі Барні, багатою американкою, меценаткою, заснував щось таке під назвою «*Bel Esprit*». Колись міс Барні водила дружбу з Ремі де Гурмоном, якого я вже не застав, і мала салон, де збиралися в певні дні, а в садку у неї стояв маленький грецький храм. Багато заможних американок і француженок мали свої салони,— і я дуже скоро зрозумів, що мені від цих прегарних місць краще триматись якнайдалі,— проте маленький грецький храм у садку, якщо не помиляюсь, був тільки у міс Барні.

Езра показав мені брошуру про «*Bel Esprit*», на якій з дозволу міс Барні було зображено той маленький грецький храм. Задум «*Bel Esprit*» полягав у тому, що всі ми віддаватимемо частину всякого свого заробітку у фонд містера Еліота, щоб визволити його з банку й забезпечити грошима для писання віршів. Ця ідея мені сподобалась. А коли ми визволимо з банку містера Еліота, сказав Езра, ми поширимо її й на інших, аж поки забезпечимо всіх.

Щоправда, я трохи ускладнював справу, бо скрізь говорив про Еліота як про *майора* Еліота, вдаючи, ніби плутаю його з майором Дугласом, економістом, чиїми ідеями дуже захоплювався Езра. Але Езра розумів, що душею я з ним і сповнений *bel esprit*, хоча його й дратувало, коли я просив своїх знайомих дати кошти на визволення *майора* Еліота з банку і хтось питав, а що, власне, той майор робить у банку, і коли вже він вийшов у відставку, то чом не дістав пенсії або принаймні одноразової винагороди.

У таких випадках я пояснював своїм знайомим, що все це не стосується справи. А питання стоїть так: або ви маєте *bel esprit*, або ви його не маєте. Якщо маєте, то дасте гроші, щоб визволити майора з банку. Якщо не маєте — тим гірше для вас. Ви не розумієте, що означає оцей маленький грецький храм? Ні? Так я й думав. Мені вас жаль, друже. Хай ваші гроші лишаться при вас. Нам вони не потрібні.

Як співучасник «*Bel Esprit*» я діяв дуже енергійно, і моєю найзаповітнішою мрією в ті дні було побачити, як майор, широко ступаючи, виходить з банку вільною людиною. Не пригадую вже, як зрештою «*Bel Esprit*» спіткала загибель,— до цього нібито спричинилася поява друком «Безплідної землі», за яку майор здобув премію «Дайєла», а згодом якась титулована дама заснувала для Еліота журнал під назвою «Критеріон», отож нам з Езрою більш не треба було клопотатися ним. А маленький грецький храм, певно, й досі стоїть у тому садку. І я довго відчував розчарування, що ми не спромоглися визволити майора з банку самим своїм «*Bel Esprit*», бо не раз уявляв собі в мріях, як він прийде і, можливо, оселиться в тому маленькому грецькому храмі, і сподівався, що Езра візьме мене з собою, і ми на часинку заскочимо туди й увінчаємо майора лаврами. Я знав, де ростуть гарні лаври, і міг зганяти по них на своєму велосипеді, і ми могли б увінчувати його щоразу, коли він засумує або коли Езра прочитає рукопис чи коректуру ще однієї великої поеми на зразок «Безплідної землі». А так уся та справа, як і чимало інших, обернулася для мене погано ще й з морального погляду, бо ті гроші, що їх тримав на визволення майора з банку, я взяв з собою в Анген і заклав на коней, нашпигованих збудниками. У двох перегонах ті нашпиговані коні перескакали ненашпигованих або недошпигованих, за винятком одного заїзду, в якому наш фаворит був такий перешпигований, що ще до старту скинув з себе жокея і, вихопившись на доріжку, сам пройшов повне коло стипль-чезу, так неймовірно стрибаючи через перешкоди, як ото часом стрибаєш уві сні. Коли його зловили і жокей знову сів у сідло, він узяв добрий старт і йшов, як кажуть на перегонах у Франції, престижно, але грошей не здобув.

Я, звісно, був би куди радіший, коли б той втрачений заклáд пішов на «*Bel Esprit*», якого вже не існувало. Та я розраджував себе тим, що, вигравши на решту закладів, міг би внести в «*Bel Esprit*» набагато більше, ніж намірявся спершу.

ДОСИТЬ ДИВНИЙ КІНЕЦЬ

Дружба з Гертрудою Стайн урвалася в досить дивний спосіб. Ми з нею дуже заприязнились, і я робив для неї чимало цілком практичних послуг, як-от умовив Форда вмістити в журналі її довжелезний твір, допоміг передрукувати рукопис і вичитав гранки, й стосунки між нами були такі, що кращі й уявити собі важко. Дружба між чоловіком і визначною жінкою безсперспективна, хоча така дружба може бути досить приємною, перше ніж перетвориться на щось більше або менше; а ще безперспективніша вона з шанолюбними жінками-письменницями. Одного разу, коли я спробував пояснити, що довго не з'являвся на вулиці Флерюс, 27, через те, що, мовляв, не знав, чи застану її вдома, міс Стайн сказала:

— Але ж, Хемінгуею, ви можете приходити сюди як до себе додому. Невже ви не розумієте цього? Я не жартую. Заходьте будь-коли, і покоївка (вона назвала її на ім'я, але я забув його) подасть вам що треба, а ви влаштовуйтеся собі як дома й чекайте на мене.

Я не зловживав цим дозволом, але іноді заходив-таки до неї, і покоївка наливала мені чарку, і я сидів і дивився на картини, а якщо міс Стайн довго не з'являлася, дякував покоївці, залишав міс Стайн записку і йшов собі геть. Міс Стайн зі своєю компаньйонкою збиралася в автомобільну подорож на південь і попросила мене прийти зранку в день від'їзду попрощатись. Вона запросила й Хедлі (ми мешкали тоді в готелі), але ми мали інші плани, хотіли поїхати кудись-інде. Звісно, в такому не зізнаються: ти висловлюєш сподівання, що прийдеш, а потім виявляється, що тобі щось завадило. На той час я вже трохи опанував мистецтво ухилятися від візитів. Мені довелось навчитися цього. Значно пізніше Пікассо розповідав мені, що завжди приймав запрошення багатіїв, бо це страшенно їх тішило, але потім неодмінно траплялося щось, і візит не відбувався. Але міс Стайн це не стосувалося, він мав на увазі інших.

Був чудовий весняний ранок, і я пішов пішки від площі Обсерваторії через Малий Люксембурзький сад. Каштани стояли в цвіту, на посипаних рінню доріжках бавилися діти, а на лавках сиділи їхні няньки, і я бачив на деревах горлиць і чув туркотіння інших, яких не було видно.

Покоївка відчинила мені двері, перше ніж я встиг подзвонити, і попросила, щоб я зайшов і трохи почекав. Міс Стайн от-от зійде вниз. Хоч було ще зовсім рано, покоївка налила в чарку горілки, подала її мені й весело підморгнула. Міцний трунок приємно обпік язик, і тут, ще не встигши проковтнути його, я почув, як хтось розмовляє з міс Стайн так, як я ще ніколи не чув,

щоб люди розмовляли одне з одним. Ніколи, жодного разу, ніде.

Потім я почув, як міс Стайн благає, молить:

— Не треба, кицю. Не треба. Будь ласка, не треба. Я все зроблю для тебе, кицю, тільки не треба. Будь ласка, не треба. Будь ласка, не треба, кицю.

Я вихилив чарку, поставив її на стіл і подався до дверей. Покоївка посварилася на мене пальцем і прошепотіла:

— Не йдіть. Вона зараз спуститься.

— Я мушу йти,— відповів я, намагаючись не слухати, поки виходив з кімнати, а голоси тим часом вели своє, і я чув їх, поки не вийшов. Мені було гидко, що я все те чув, а ще гидкіше — те, що́ я почув.

Вийшовши, я сказав покоївці:

— Будь ласка, скажіть, що я зустрів вас на подвір'ї. Що я не міг чекати, бо захворів мій приятель. Побажайте їй від мене щасливої дороги. Я напишу.

— *C'est entendu* [1], мосьє. Прикро, що ви не можете почекати.

— Так,— відповів я,— прикро.

Отак — досить безглуздо — воно й скінчилося для мене, хоч я ще й далі виконував якісь дрібні доручення, навідувався, коли це було потрібно, приводив людей, яких просили привести, й чекав відставки разом з більшістю інших своїх приятелів, коли прийшла нова доба й на зміну нам з'явилися нові приятелі. Сумно було бачити нові нікчемні картини поряд із шедеврами, але тепер це вже не мало значення. В усякому разі, для мене. Міс Стайн пересварилася майже з усіма, хто ставився до неї приязно, за винятком Хуана Гріса, і то лиш через те, що він помер. А втім, йому, гадаю, байдуже було б: йому давно вже до всього було байдуже, про це свідчать його картини.

Врешті вона пересварилась і зі своїми новими приятелями, але нас це вже не обходило. Вона стала схожа на римського імператора, що само по собі непогано, якщо тобі до вподоби жінки, схожі на римського імператора. Але Пікассо намалював її портрет, а я пам'ятав її такою, якою вона була, коли ще нагадувала селянку з Фріулі.

Згодом усі чи майже усі помирилися з нею, щоб про них не думали, що вони сноби чи святенники. Я теж помирився. Але я не міг більше відчувати до неї приязні — ані серцем, ані розумом. Найгірше, коли розум підказує тобі, що ти вже не зможеш приязно ставитися до тієї чи тієї людини. Але тут усе було навіть іще складніше.

---

[1] Тут: неодмінно *(франц.)*.

ЛЮДИНА ІЗ ЗНАКОМ СМЕРТІ НА ЧОЛІ

Того дня, коли я познайомився в Езриній студії з поетом Ернестом Уолшем, з ним було двоє дівчат у довгих норкових хутрах, а на вулиці чекав великий блискучий лімузин готелю «Кларідж» із шофером в уніформі. Обидві дівчини були біляві, вони пливли через океан тим самим пароплавом, що й Уолш. Пароплав прибув напередодні, і Уолш узяв дівчат з собою до Езри.

Ернест Уолш був справжній ірландець: чорнявий, поривчастий, поетичної зовнішності, з виразним знаком смерті на чолі,— такий знак смерті можна побачити на обличчях деяких кіногероїв. Він розмовляв з Езрою, а мені припало вести балачку з дівчатами. Вони спитали, чи я читав вірші містера Уолша. Я не читав їх, і одна з дівчат дістала зелений «Вісник поезії», що його видавала Гаррієт Монро, й показала мені надруковані в ньому Уолшеві вірші.

— Йому платять тисячу двісті доларів за штуку,— сказала вона.

— За кожний вірш,— докинула друга дівчина.

Я пригадав, що свого часу одержував від цього самого журналу по дванадцять доларів за сторінку.

— То він, мабуть, дуже великий поет,— сказав я.

— Йому платять більше, ніж Едді Гестові,— сказала перша дівчина.— Більше навіть, ніж отому, як його... Ви маєте знати.

— Кіплінгові,— підказала її подруга.

— І взагалі більше, ніж будь-кому іншому,— докінчила перша дівчина.

— Ви довго пробудете в Парижі? — спитав я їх.

— Та ні. Мабуть, недовго. Ми тут з друзями.

— Ми приїхали одним пароплавом, ви ж знаєте. Але на ньому анікогісінько не було. Ну, звісно, крім містера Уолша.

— А він не грає в карти? — спитав я.

Вона подивилася на мене розчаровано, але явно зрозуміла мене.

— Ні. Йому ні до чого грати. Нащо йому грати, коли він пише такі вірші?

— Яким пароплавом ви думаєте повертатися?

— Ще не знаємо. Це залежатиме від того, які будуть рейси, і від усього іншого. А ви теж повертаєтесь?

— Ні. Мені й тут добре.

— Цей район вважається бідним, правда?

— Правда. Але жити тут добре. Я ходжу працювати в різні кафе, часто буваю на іподромі.

— Ви ходите на іподром у цьому одязі?

— Ні. Це у мене вбрання для кафе.

— Цікаво,— мовила одна з дівчат.— Хотіла б я побачити це життя в кафе. А ти, люба?

— Я теж,— сказала друга.

Я записав їхні прізвища у свій блокнотик і пообіцяв подзвонити їм у «Кларідж». Вони були милі дівчата, і я попрощався з ними, а тоді з Уолшем та Езрою. Уолш усе ще із запалом щось говорив Езрі.

— Не забудьте ж,— мовила вища на зріст дівчина.

— Що ви, як я можу? — відказав я і знову потиснув руки їм обом.

Незабаром я дізнався від Езри, що Уолша викупили з готелю «Кларідж» якісь шанувальниці поезії та молодих поетів із знаком смерті на чолі, а потім, ще через якийсь час,— що він знайшов інше джерело матеріальної підтримки і збирається стати співвидавцем якогось нового щоквартальника.

За тих часів «Дайєл», американський літературний журнал, що його видавав Скофілд Тейєр, щороку присуджував своїм авторам премію,— здається, тисячу доларів,— за визначні літературні твори. Тоді це була величезна сума для кожного письменника, що жив тільки з гонорару, а до того ж і чимала честь, і на той час її отримало вже кілька чоловік, поза всяким сумнівом, усі заслужено. А в ті роки у Європі на п'ять доларів у день можна було любісінько прожити вдвох, та ще й подорожувати.

І от пішла чутка, ніби й той щоквартальник, одним з видавців якого став Уолш, має намір виділити дуже значну суму на премію авторові, чий твір буде визнано найкращим у перших чотирьох випусках.

Важко сказати, чи то була пуста поголоска, чи, може, справді випливла назовні якась приватна, конфіденційна розмова. Будемо сподіватись і вірити, що гра велась абсолютно чесно з усіх поглядів. І вже певна річ, що особа, яка разом з Уолшем заснувала журнал, ніяким краєм до цього не причетна.

Невдовзі по тому, як я почув про цю гадану премію, Уолш запросив мене на обід у найкращому й найдорожчому ресторані в районі бульвару Сен-Мішель і після устриць — дорогих, пласких, з мідяним полиском *marennes* замість звичних мені дешевих *portugaises* — та пляшки «пуї-фюїзе» непомітно скерував розмову на премію. Він явно задурював мені голову, так само як отим двом пособницям картярів на пароплаві,— звісно, якщо вони справді були пособниці картярів і якщо він справді задурював їм голову,— і коли він спитав, чи не відмовлюсь я ще від десятка пласких устриць (так він їх назвав), я сказав, що ні, аж ніяк не відмовлюсь. Розмовляючи зі мною, він не завдавав

собі клопоту зберігати на своєму чолі знак смерті, і я почував себе вільніше. Він знав, що мені відомо про його сухоти — не такі, якими задурюють голову іншим, а такі, від яких помирають,— і про те, як далеко вони зайшли, отож не завдавав собі клопоту й кашляти за столом, і я був вдячний йому за це. Мене брала цікавість, чи не поглинає він ті пласкі устриці так само, як повії в Канзас-Сіті, що, теж маючи на собі знак смерті й багато чого іншого, залюбки ковтали сім'я, вважаючи його за найпевніший засіб проти сухот,— але я не спитав його про це. Я взявся до другого десятка *marennes*: одну по одній брав їх з товченого льоду на срібному тарелі, вичавлював на них сік із лимона й дивився, як їх неймовірно ніжні краєчки тріпотіли й зіщулювались, а тоді виймав їх із скойки і, поклавши до рота, з насолодою жував.

— Езра великий поет, великий,— мовив Уолш, дивлячись на мене своїми темними мрійливими очима.

— Так,— погодився я.— І людина він чудова.

— Шляхетна людина,— сказав Уолш.— По-справжньому шляхетна.

Якийсь час ми їли й пили мовчки, ніби віддаючи належне Езриній шляхетності. Мені раптом забракло Езри, і я пошкодував, що його немає з нами. Він теж не міг дозволити собі замовляти *marennes*.

— І Джойс великий,— озвався Уолш.— Що правда, те правда.

— Так, великий,— сказав я.— І добрий товариш.

Ми потоваришували в той щасливий період його життя, коли він закінчив «Улісса» й ще не брався до того, що тривалий час називалося «Працею в розвитку». Я подумав про Джойса, і мені багато чого пригадалось.

— Прикро, що в нього так погано з очима,— сказав Уолш.

— Йому й самому прикро,— сказав я.

— Це трагедія нашого часу,— пояснив мені Уолш.

— У кожного щось негаразд,— мовив я, намагаючись надати застільній розмові веселішого тону.

— Крім вас.— Він спрямував на мене всю свою можливу й неможливу чарівність, а тоді на чолі його знову з'явився знак смерті.

— Ви хочете сказати, що я не маю знаку смерті на чолі? — спитав я. Не міг стриматися, щоб не спитати.

— Ні. Ви маєте знак Життя.— Він вимовив останнє слово з великої літери.

— Усе до пори,— сказав я.

Йому захотілося доброго біфштекса з кров'ю, і я замовив два *tournedos* під беарнським соусом. Я розважив, що масло піде йому на користь.

— А як щодо червоного вина? — запитав він.

Підійшов *sommelier* [1], і я замовив «шатонеф-дю-пап». Потім погуляю понад річкою, і все вивітриться, подумав я. А він нехай піде проспиться або як хоче. Я знайду, куди мені податися.

Усе з'ясувалося, коли ми доїли *tournedos* із смаженою картоплею і на дві третини спорожнили пляшку «шатонефу», що його в обід звичайно не п'ють.

— Чого там говорити манівцями,— сказав Уолш.— Ви ж знаєте, що нашу премію дістанете ви?

— Я? Чому?

— Її дістанете ви,— сказав він і почав розводитись про мої твори, а я перестав його слухати. Мене завжди дратувало, коли люди хвалили мене у вічі, отож я дивився на нього, на його чоло із знаком смерті й думав собі: ох ти ж, облуднику, хочеш задурити мені голову своїми сухотами; та я бачив цілий батальйон у куряві на дорозі, і кожен третій там був приречений на смерть або й на щось гірше, і ні в кого не було ніякого знаку на чолі, тільки курява, а ти, облуднику, із своїм знаком смерті, ти обертаєш власну смерть на засіб існування. А тепер хочеш одурити мене. Не дури, то й не будеш одурений...

А втім, смерть його не дурила. Вона вже справді підступала до нього.

— Думаю, що я не заслуговую на цю премію, Ернесте,— сказав я, з приємністю називаючи його своїм ім'ям, якого я терпіти не міг.— Крім того, Ернесте, це було б неетично.

— Дивно все-таки, що в нас однакове ім'я, правда ж?

— Правда, Ернесте,— сказав я.— Це благородне ім'я, і ми повинні бути гідні його. Ви розумієте, що́ я маю на думці, правда ж, Ернесте?

— Так, Ернесте,— відказав він. І на знак порозуміння щедро обдарував мене своєю сумною ірландською чарівністю.

Після того я завжди дуже мило ставився до нього та його журналу, а коли він почав харкати кров'ю і, від'їжджаючи з Парижа, попрохав мене доглянути за журналом у друкарні, де ніхто не вмів читати по-англійському, я зробив усе, що належало. Одного разу я бачив, як він харкав кров'ю, і то вже без будь-якої облуди, і я зрозумів, що він і справді скоро помре, і мені було приємно в ті дні — нелегкі для мене самого дні — ставитись до нього надзвичайно мило, так само як приємно було називати його Ернестом. Та й співвласниця журналу мені сподобалась, і я щиро захоплювався нею. Вона не обіцяла мені ніяких премій. Єдине, чого вона хотіла,— це створити добрий журнал і пристойно платити своїм авторам.

---

[1] Метрдотель по винах *(франц.)*.

Одного дня, вже багато пізніше, я зустрів на бульварі Сен-Жермен Джойса, що йшов сам з ранкової вистави. Він любив слухати акторів, хоча вже й не бачив їх. Джойс запросив мене випити, і ми зайшли в «Дві мавпи» й замовили сухого хересу, хоч ви де завгодно прочитаєте, що він пив тільки швейцарське біле вино.

— Як там Уолш? — спитав Джойс.

— Хто народився поганню, той поганню і помре,— відказав я.

— Він обіцяв вам ту свою премію? — спитав Джойс.

— Еге ж.

— Так я й думав,— сказав Джойс.

— І вам теж обіцяв?

— Так,— сказав Джойс. І трохи згодом спитав: — А як ви гадаєте — чи обіцяв він її Паундові?

— Не знаю.

— Краще його не питати,— сказав Джойс.

Більше ми про це не говорили. Я розповів Джойсові, як уперше побачив Уолша в Езриній студії з двійком дівчат у довгих хутрах, і він посміявся з цієї історії.

ІВЕН ШІПМЕН У «ЛІЛА»

Відколи я відкрив для себе бібліотеку Сільвії Бійч, то прочитав усього Тургенєва, всі твори Гоголя, перекладені англійською мовою, Толстого в перекладі Констанс Гарнетт і англійські видання Чехова. В Торонто, ще перед тим, як ми виїхали до Парижа, мені сказали, що Кетрін Менсфілд пише чудові оповідання, навіть геніальні оповідання; але читати її після Чехова — все одно що слухати старанно зліплені небилиці ще молодої старої панни після оповідань мудрого, досвідченого лікаря, до того ж доброго й простого письменника. Менсфілд була мов розведене пиво. Краще вже пити воду. А от Чехов брав від води саму тільки прозорість. Деякі його оповідання здавалися мені швидше нарисами. Але деякі були просто чудові.

У Достоєвського є речі, яким віриш і яким не віриш, але є й такі правдиві, що, читаючи їх, змінюєшся сам; слабкість і божевілля, порочність і святість, шал азарту входять у твій досвід так само, як краєвиди й дороги в творах Тургенєва і пересування військ, театр воєнних дій, офіцери, солдати й битви в Толстого. В порівнянні з Толстим, опис Громадянської війни в США у Стівена Крейна здається витвором блискучої фантазії хворого хлопчика, який ніколи не бачив війни, а тільки читав розповіді учасників та свідчення істориків і роздивлявся на фотографії Бреді, як я колись у домі свого діда. Поки я не прочитав «Парм-

ського монастиря» Стендаля, я ні в кого, крім Толстого, не зустрічав такого зображення війни; до того ж чудова картина битви під Ватерлоо у Стендаля сприймається як щось несподіване в цьому загалом досить нудному творі. Відкрити цей новий світ книжок, маючи час читати в такому місті, як Париж, де можна чудово жити й працювати, хоч би який ти був бідний,— це все одно що одержати в дарунок величезний скарб. Цей скарб можна брати з собою і в подорож; і в горах Швейцарії та Італії, куди ми їздили, доки не відкрили для себе Шрунс в Австрії, у високогірній долині Форарльберга, з тобою теж весь час були книжки, тож ти жив у знайденому тобою новому світі: вдень сніг, ліси й льодовики з їхніми зимовими небезпеками і твій гірський притулок у готелі «Голуб», а вночі — інший чудовий світ, що його дарували тобі російські письменники. Спочатку російські, а потім і всі інші. Але спочатку тільки російські.

Пам'ятаю, одного дня, коли ми з Езрою поверталися після гри в теніс на бульварі Араго й Езра запропонував зайти до нього випити, я спитав, якої він думки про Достоєвського.

— Правду кажучи, Хеме,— відповів Езра,— я не читав жодного з тих росіян.

Езра відповів мені чесно — власне, інакше він мені ніколи не відповідав,— але мені стало прикро, бо це була людина, яку я любив і, як критика, вважав найвищим авторитетом, людина, що вірила в *mot juste* — в можливість завжди знайти єдине точне слово,— людина, у якої я навчився не довіряти прикметникам, як згодом, уже сам, навчився не довіряти деяким людям за деяких обставин; а я хотів почути її думку про людину, що майже ніколи не знаходила *mot juste*, а проте часом уміла робити своїх персонажів такими живими, якими вони не виходили майже ні в кого іншого.

— Тримайтеся французів,— сказав Езра.— У них ви багато чого навчитеся.

— Знаю,— відповів я.— Багато чого навчитись я можу в кого завгодно.

Згодом, вийшовши від Езри, я попростував до тартака, дивлячись згори вниз, у кінець вулиці, туди, де між високими будинками виднілися голі дерева бульвару Сен-Мішель, а за ними — фасад танцзалу Бюльє. Відчинивши хвіртку, я пройшов повз стоси недавно розпиляних дощок і поклав ракетку в пресі коло сходів, що вели на горішній поверх. Потім гукнув знизу дружину, але вдома нікого не було.

— Мадам пішла, і *bonne* [1] з дитиною теж,— сказала мені дружина власника тартака. Це була жінка лихої вдачі, опасиста й

[1] Нянька *(франц.)*.

мідяно-руда. Я подякував їй.— До вас приходив якийсь молодик,— додала вона, назвавши його «*jeune homme*» замість «мосьє».— Він сказав, що буде в «Ліла».

— Красно дякую. Коли мадам повернеться, скажіть їй, будь ласка, що я в «Ліла».

— Вона пішла з якимись приятелями,— сказала хазяйка, запнула фіалковий халат, обернулася на високих підборах і зникла у своїх покоях, не зачинивши дверей.

Я рушив вулицею між високими, в плямах і патьоках, білими будинками, звернув праворуч на відкриту сонячну площу й увійшов у пронизану вузькими променями світла напівтемряву «Ліла».

Знайомих там не було, я вийшов на терасу й побачив Івена Шіпмена. Він був добрий поет, а до того ж любив коней, літературу й живопис і знався на них. Івен підвівся — високий, блідий і худий, у брудній сорочці з пошарпаним комірцем, у ретельно зав'язаній краватці, прйношеному і пом'ятому сірому костюмі. Пальці в нього були чорніші за волосся, нігті — брудні. Він приязно, зніяковіло всміхнувся, не розтуляючи уст, щоб не видно було зіпсованих зубів.

— Радий бачити тебе, Хеме,— сказав він.

— Як справи, Івене? — спитав я.

— Та не дуже,— відповів він.— Щоправда, я, здається, доконав «Мазепу». Ну, а в тебе все гаразд?

— Начебто,— сказав я.— Я грав у теніс з Езрою, коли ти заходив.

— В Езри все гаразд?

— Атож.

— От і чудово. Знаєш, Хеме, я, здається, не подобаюся жінці твого хазяїна. Коли я не застаю тебе, вона не пускає мене чекати нагорі.

— Я з нею побалакаю,— сказав я.

— Та бог з нею. Я ж можу чекати й тут. На осонні тут дуже приємно, правда?

— Вже осінь,— сказав я.— Тобі слід було б одягатися тепліше.

— Холодно тільки вечорами. Я надягну пальто.

— А ти хоч знаєш, де воно?

— Ні. Але воно знайдеться.

— Ти певен?

— Авжеж. Адже я залишив у ньому поему.— Він весело засміявся, не розтуляючи уст.— Випий зі мною віскі, Хеме.

— Можна.

— Жане! — Івен підвівся й гукнув офіціанта.— Два віскі, будь ласка.

Жан приніс пляшку, склянки, два блюдця з ціною — по десять франків — і сифон. Не користуючись мензуркою, він наповнив склянки більш як на дві третини. Жан любив Івена; у Жанові вихідні дні той часто працював у нього в садку в Монружі за Орлеанською заставою.

— Не захоплюйтесь,— сказав Івен високому літньому офіціантові.

— Ви ж замовляли два віскі, так? — відповів офіціант.

Ми додали води, й Івен сказав:

— Найважливіше — правильно зробити перший ковток, Хеме. Якщо правильно пити, нам цього вистачить надовго.

— Ти хоч трохи дбаєш про себе? — спитав я.

— Ну звісно, Хеме. Давай краще балакати про щось інше, гаразд?

Окрім нас, на терасі не було нікого, й віскі зігрівало нас обох, але я був краще вдягнений, як на осінню пору: у вовняній сорочці, що правила мені за спідню білизну, в сорочці та ще й у синьому светрі — такі светри носять французькі моряки.

— Я оце думаю про Достоєвського,— сказав я.— Як може людина писати так погано, так неймовірно погано, й так глибоко на тебе впливати?

— Навряд чи тут справа в перекладі,— сказав Івен.— Толстой у неї звучить дуже добре.

— Атож. Я бозна-скільки разів починав і кидав «Війну і мир», доки не натрапив на переклад Констанс Гарнетт.

— Кажуть, його можна було б ще поліпшити,— сказав Івен.— І я певен, що можна, хоч я й не знаю російської. Але перекладимо з тобою знаємо. І так чи так, це з біса гарний роман, а як на мене, то взагалі найгеніальніший, і його можна перечитувати без кінця.

— Так,— сказав я.— А от Достоєвського перечитувати не можна. Коли ми в Шрунсі прочитали все, що мали, я спробував знову взятися за «Злочин і кару», але не зміг. І я читав австрійські газети й вивчав німецьку, поки ми не натрапили на якийсь роман Троллопа, з тих, що видавав Таухніц.

— Благослови, боже, Таухніца,— сказав Івен.

Віскі вже не обпікало й тепер, коли ми додали ще води, здавалося просто міцним.

— Достоєвський був покидьок, Хеме,— вів далі Івен.— І найкраще в нього виходили покидьки й святі. Особливо святі — вони в нього чудові. Шкода, що ми не можемо перечитувати його.

— Я все ж таки спробую ще раз узятися за «Братів Карамазових». Може, справа тут не в ньому, а в мені.

— Спочатку все буде гаразд. І до половини, й навіть далі, все буде гаразд. А потім він почне дратувати тебе, хоч це й великий твір.

— Ну, що ж, подякуємо й за те, що ми прочитали його по одному разу, й будемо сподіватись, що колись з'явиться і кращий переклад.

— Але не піддавайся його впливові, Хеме.

— Нізащо. Я намагаюся писати так, щоб ти навіть не знав, що́ на тебе діє,— і чим більше ти читатимеш, тим більше воно діятиме.

— Що ж, я ставлю на тебе все, що маю,— Жанове віскі,— сказав Івен.

— В нього ще будуть через це неприємності,— сказав я.

— А вони в нього вже є.

— Тобто?

— Кафе переходить до нових власників,— пояснив Івен.— Вони хочуть мати іншу клієнтуру, яка б давала більші прибутки, й збираються обладнати тут американський бар. Офіціантів одягнуть у білі курточки, Хеме, і їх уже попереджено, що доведеться зголити вуса.

— Андре і Жанові? Не може бути.

— Не може, але буде.

— Жан носить вуса все життя. В нього драгунські вуса. Він служив у кавалерійському полку.

— І все-таки йому доведеться їх зголити.

Я допив віскі.

— Ще віскі, мосьє? — спитав Жан.— Віскі, мосьє Шіпмен?

Густі обвислі вуса були невід'ємною частиною його худого доброго обличчя, а з-під прилизаного волосся на маківці поблискувала лисина.

— Не треба, Жане,— сказав я.— Не ризикуйте.

— Ніякого ризику нема,— стиха відповів він.— У нас тут зараз безладдя. Багато хто працює останній день. *Entendu* [1], мосьє,— сказав він голосно, ввійшов до кафе й повернувся з пляшкою віскі, двома склянками, двома десятифранковими блюдцями й пляшкою зельтерської.

— Що ви робите, Жане? — сказав я.

Він поставив склянки на блюдця, наповнив їх майже по вінця й поніс пляшку назад до кафе. Ми з Івеном долили в склянки трохи зельтерської.

— Добре, що Достоєвський не був знайомий з Жаном,— сказав Івен.— Він би тут спився.

— А ми що будемо робити?

---

[1] Тут: гаразд *(франц.)*.

— Пити,— відповів Івен.— Це протест. Протест дією.

В понеділок уранці, коли я прийшов до «Ліла» працювати, Андре приніс мені *bovril* — чашку яловичого бульйону. Те місце, на якому в присадкуватого білявого Андре доти кущилися вусики, стало гладеньке, як у священика. На ньому була біла курточка, як на американських барменах.

— А де Жан?

— Він працює завтра.

— Як він?

— Йому важче було примиритися. Він всю війну прослужив у кавалерійському полку. Нагороджений Воєнним хрестом і Воєнною медаллю.

— Я не знав, що він був так тяжко поранений.

— Це не те. Він був, звичайно, поранений, але Воєнна медаль у нього інша. За хоробрість.

— Скажіть йому, що я про нього питав.

— Обов'язково скажу,— відповів Андре.— Сподіваюсь, він усе ж таки примириться з цим.

— Будь ласка, перекажіть йому вітання і від містера Шіпмена.

— А містер Шіпмен у нього,— сказав Андре.— Вони разом пораються у нього в садку.

ПОСЛАНЕЦЬ ЗЛА

Останнє, що сказав мені Езра перед тим, як залишити вулицю Нотр-Дам-де-Шан і виїхати до Рапалло, було:

— Хеме, нехай ця баночка з опіумом буде у вас. Віддасте її Даннінгові тільки тоді, коли вона йому справді знадобиться.

То була чимала баночка від кольдкрему, і, відкрутивши покришку, я побачив темну липку масу, що пахла опіумним сиром. За словами Езри, він купив його в якогось індіанського ватага на вулиці Опера поблизу Італійського бульвару і заплатив дуже дорого. Я здогадувався, що той опіум — із добре всім відомої «Діри в стіні», яка в роки першої світової війни та після неї стала пристановищем дезертирів і торговців наркотиками. «Діра в стіні» була дуже тісним, трохи ширшим за звичайний коридор, баром, із пофарбованим у червоне фасадом, що виходив на Італійську вулицю. Свого часу він мав позаду таємний хід у паризьку каналізацію, звідки, як казали, можна було дістатися до катакомб. А Даннінг був Ралф Чівер Даннінг, поет, що курив опіум і забував про їжу. Добряче накурившись, він міг споживати тільки молоко, а писав він терцинами, чим і здобув

прихильність Езри, який, проте, цінував його поезію й за інші високі якості. Даннінг мешкав у тому самому дворі, де була Езрина студія, і за кілька тижнів перед своїм від'їздом з Парижа Езра прислав по мене, щоб я прийшов допомогти йому, бо Даннінг нібито був при смерті.

«Даннінг помирає,— говорилося в записці.— Будь ласка, прийдіть якнайшвидше».

Даннінг лежав на своєму матраці худющий, як кістяк, і зрештою справді-таки міг померти від постійного недоїдання, але цього разу я зумів переконати Езру, що люди, помираючи, дуже рідко говорять такими гарно заокругленими фразами і що вже й поготів я ніколи не чув, щоб хтось перед смертю висловлювався терцинами,— мабуть, на таке не спромігся б і сам Данте. Езра заперечив, що Даннінг не говорить терцинами, і тоді я сказав, що, можливо, це мені тільки причулося, бо коли по мене прийшли, я вже спав. Урешті, після того як ми перебули ніч коло Даннінга, що марно чекав смерті, його було передано під опіку лікаря й покладено у приватну лікарню з наркотичним отруєнням. Езра поручився, що рахунки буде сплачено, і знайшов не знаю вже й яких шанувальників поезії, що погодилися допомогти Даннінгові. А мені довірив тільки передати йому той опіум у разі крайньої потреби. Доручення Езри було для мене святим ділом, і я сподівався показати себе гідним його довіри й правильно визначити, коли настане та крайня потреба. Вона настала одного недільного ранку, коли на подвір'я тартака прибігла Езрина консьєржка й загукала в розчинене вікно, біля якого я вивчав програму перегонів:

— *Monsieur Dunning est monté sur le toit et refuse catégoriquement de descendre* [1].

Те, що Даннінг заліз на дах студії і рішуче відмовлявся спуститись, здалося мені незаперечним свідченням отієї крайньої потреби, і, знайшовши баночку з опіумом, я подався вулицею слідом за консьєржкою, малою рухливою жінкою, яку дуже схвилювала вся та історія.

— Мосьє узяв те, що йому потрібно? — запитала вона.

— Так-так,— відповів я.— Усе буде гаразд.

— Мосьє Паунд завжди про все подбає,— сказала вона.— От уже хто добрий чоловік, то це він.

— Ваша правда,— погодився я.— Немає дня, щоб я не шкодував за ним.

— Будемо сподіватись, що мосьє Даннінг поведеться розумно.

— Я маю те, що приведе його до розуму,— запевнив її я.

---

[1] Мосьє Даннінг заліз на дах і рішуче відмовляється спуститись *(франц.)*.

Коли ми зайшли у двір, де були студії, консьєржка сказала:

— Він уже зліз.

— Певне, здогадався, що я іду,— сказав я.

Я піднявся надвірними сходами, що вели до оселі Даннінга, і постукав. Він відчинив двері. І такий він був худий, що здавався височенним на зріст.

— Езра просив мене передати вам оце,— мовив я й подав йому баночку.— Він сказав, ви знаєте, що це таке.

Даннінг узяв баночку й подивився на неї. А тоді пожбурив нею в мене. Баночка вдарила мене в груди, чи, може, в плече, й покотилася сходами.

— Сучий син,— промовив він.— Мерзотник.

— Езра сказав, що це вам може знадобитися,— пояснив я.

У відповідь він пожбурив у мене пляшкою від молока.

— Ви певні, що воно вам не потрібне? — спитав я.

Він жбурнув ще одну молочну пляшку. Я повернув до сходів, і третьою пляшкою він влучив мені в спину. А тоді зачинив двері.

Я підняв баночку, яка тільки трохи тріснула, і поклав її в кишеню.

— Здається, дарунок мосьє Паунда йому не потрібен,— сказав я консьєржці.

— Може, тепер він заспокоїться,— сказала вона.

— А може, він сам має те, що йому треба.

— Бідолашний мосьє Даннінг,— зітхнула вона.

Шанувальники поезії, яких згуртував Езра, й цього разу наспіли на допомогу Даннінгові. Отож наше з консьєржкою втручання виявилося зайвим. Тріснуту баночку з гаданим опіумом я загорнув у провоскований папір і дбайливо заховав у старий чобіт для верхової їзди. Коли через кілька років ми з Івеном Шіпменом вивозили моє особисте майно з того помешкання, чоботи були на місці, але баночка з опіумом зникла. Я не знаю, чому Даннінг жбурляв у мене молочними пляшками: чи то пригадав мою невіру тієї ночі, коли він уперше помирав, чи, може, просто відчував підсвідому неприязнь до моєї особи. Але пам'ятаю, як потішила Івена Шіпмена ота фраза: «*Monsieur Dunning est monté sur le toit et refuse catégoriquement de descendre*». Він добачив у ній щось символічне. Що ж до мене, то я не дошукувався істини. Можливо, Даннінг прийняв мене за посланця зла або агента поліції. Знаю тільки, що Езра зичив Даннінгові добра, так само як зичив добра багатьом людям, і мені завжди хотілося вірити, що Даннінг справді такий здібний поет, яким вважав його Езра. Хоч, як на поета, він надто влучно жбурляв молочні пляшки. Але ж і Езра, що був дуже великим поетом, чудово грав у теніс. Івен Шіпмен, що був теж неабияким

поетом, щиро байдужим до того, чи побачать колись світ його вірші, вважав, що буде краще, коли все те залишиться таємницею.

— Треба, щоб у нашому житті було більше справжніх таємниць, Хеме,— сказав він мені одного разу.— Письменники, що не прагнуть слави, і справді добрі неопубліковані вірші — оце те, чого нам сьогодні найбільше бракує. Але є, звісно, й інший клопіт — щоденний шматок хліба.

СКОТТ ФІЦДЖЕРАЛЬД

Його талант був такий самий природний, як візерунок пилку на крилах метелика. Якийсь час він не розумів цього, як не розуміє метелик, і не помітив, що візерунок стерся і збляк. Згодом він зрозумів, що крила його пошкоджені, і зрозумів, як вони збудовані, й навчився думати, але літати більше не міг, бо любов до польотів зникла, він тільки пам'ятав, як легко було йому колись літати.

Коли я познайомився із Скоттом Фіцджеральдом, сталася дивна річ. З ним часто траплялися дивні речі, але саме цього випадку я не можу забути. Він увійшов до бару «Дінго» на вулиці Деламбр, де я сидів з якимись зовсім нікчемними особами, відрекомендувався й відрекомендував нам свого супутника, високого симпатичного чоловіка, уславленого бейсболіста Данка Чапліна. Я не стежив за виступами прінстонської бейсбольної команди й зроду не чув про Данка Чапліна, але він виявився людиною напрочуд добродушною, спокійною і приязною і сподобався мені куди більше, ніж Скотт.

Скотт у той час виглядав як юнак — не так вродливий, як гожий юнак: дуже світле хвилясте волосся, високе чоло, променисті добрі очі й ніжні ірландські видовжені вуста, що були б окрасою й жіночого обличчя. Він мав гарно окреслене підборіддя, правильної форми вуха й майже рівний ніс. Загалом обличчя, в якому поєдналися такі риси, може, і не здавалося б гожим, якби не рум'янець, дуже світле волосся і вигин уст. Ці уста викликали якесь невиразне занепокоєння, доки ти не знайомився із Скоттом ближче, а тоді занепокоєння ставало ще більшим.

Мені давно хотілось познайомитися з ним, і того дня я вже добре попрацював, і мені видалося справжнім дивом, що передо мною виникли Скотт Фіцджеральд і славетний Данк Чаплін, про якого я зроду не чув, але з яким відразу заприязнився. Скотт го-

ворив, не вгаваючи, а що слова його мене бентежили — він говорив тільки про мої твори і називав їх видатними,— то я, замість того щоб слухати, придивлявся до нього. За нашими тодішніми уявленнями вважалось: той, хто хвалить тебе в очі, познущатись з тебе хоче. Скотт замовив шампанське, і він, Данк Чаплін і я розпили його з отими нікчемними особами. Ми з Данком слухали Скоттову промову — а це була справжнісінька промова — п'яте через десяте, і я й далі придивлявся до Скотта. Він був худорлявий і з виду не вельми здоровий — обличчя його здавалося трохи брезклим. Костюм від братів Брукс сидів на ньому добре, він був у білій сорочці з пристібним комірцем і в гвардійській краватці. Я хотів був сказати йому про краватку — в Парижі завжди можна було натрапити на англійців, і вони могли зайти в «Дінго», двоє навіть уже сиділи тут,— але потім подумав: «Ет, хай йому, промовчу»,— і знову почав вивчати зовнішність Скотта. Згодом з'ясувалося, що гвардійську краватку він купив у Римі.

Мої подальші спостереження звелися до того, що руки в нього гарні, жваві й не занадто малі, а коли він сів на високий табурет перед стойкою, я побачив, що ноги він мав закороткі. Мавши нормальні ноги, він був би на два-три дюйми вищий. Ми допили першу пляшку шампанського, відкоркували другу, й красномовство Скотта почало вичерпуватись.

Ми з Данком почували себе ще краще, ніж до шампанського, і я радів, що красномовство от-от урветься. Доти я вважав, що велич мого таланту — це глибока таємниця, відома лише мені, моїй дружині й кільком найближчим друзям. Мене тішило, що Скотт дійшов того самого приємного висновку щодо гаданої величі мого таланту, але мене тішило й те, що красномовство його почало вичерпуватись. Проте після промови пішли запитання. Промову можна було пускати повз вуха, зосереджуючи всю увагу на його зовнішності, але не зважати на запитання було неможливо. Скотт, як я незабаром пересвідчився, вважав, що романіст може вивідати все, що йому потрібно, розпитуючи своїх друзів і знайомих. Запитання він ставив руба.

— Ернесте,— почав він,— ви не образитесь, якщо я називатиму вас Ернестом?

— Спитайте в Данка,— відповів я.

— Не смійтесь. Це тема серйозна. Скажіть, ви спали зі своєю дружиною до одруження?

— Не знаю.

— Цебто як не знаєте?

— Не пам'ятаю.

— Як же можна не пам'ятати таких серйозних обставин?

— Не знаю,— відповів я.— Дивно, правда ж?

— Більш ніж дивно,— сказав Скотт.— Постарайтеся все ж пригадати.

— Вибачте, не можу,— відповів я.— Шкода, правда ж?

— Облиште ви цю англійську манеру перепитувати,— сказав він.— Спробуйте зосередитись і згадати.

— Ні,— відповів я.— Не вийде.

— А ви все ж таки постарайтеся.

Він забагато править за свою промову, подумав я. А потім я подумав ще, чи він усі свої знайомства починає з такої промови, й сам собі відповів: ні, навряд, ти ж бачив, як він спітнів, виголошуючи її. Над його видовженою, бездоганно ірландською губою проступили дрібненькі крапельки поту,— саме тоді я й відвів очі від його обличчя, подивився на його ноги (він сперся ними на обніжок табурета, сидячи перед стойкою) і побачив, що вони закороткі. Тепер я знову подивився йому в обличчя, і тоді сталася та дивна річ.

Він сидів перед стойкою з келихом шампанського в руці, і в мене на очах шкіра на його обличчі раптом немовби напнулась так, що брезкліть зникла, а тоді шкіра напнулася ще дужче, й обличчя зробилося схожим на череп. Очі позападали й осклілі, губи звузились і розтяглися, рум'янець зник, і щоки набули кольору обплилої свічки. Це не було грою моєї уяви. В мене на очах обличчя його справді перетворилося на череп чи посмертну маску.

— Скотте,— сказав я,— що з вами?

Він не відповів, обличчя його зовсім помертвіло.

— Треба відвезти його на пункт швидкої допомоги,— сказав я Данкові Чапліну.

— Чого це раптом? Він цілком здоровий.

— Схоже на те, що він помирає.

— Та ні. Це він так п'яніє.

Ми посадили його в таксі, і я був страшенно занепокоєний, але Данк сказав мені, що непокоїтися нема чого.

— Він, мабуть, прочумається ще в таксі,— сказав він.

Так воно, певно, й було, бо за кілька днів, коли я зустрів його в «Клозері-де-Ліла» й спробував вибачитися за те, що шампанське так подіяло на нього,— мовляв, ми надто швидко його пили, бо захопилися розмовою,— він відповів:

— Не розумію, чому ви вибачаєтесь? Яке шампанське? І як воно на мене подіяло? Про що ви говорите, Ернесте?

— Та про отой вечір у «Дінго».

— А зі мною в «Дінго» нічого не сталося. Просто мені остогидли розтрикляті англійці, з якими ви там були, і я пішов додому.

— При вас там не було жодного англійця. Тільки бармен.

— Ну, нащо ви робите з цього якусь містику? Ви знаєте, про кого я кажу.

— А...— почав я, вирішивши, що він повернувся до «Дінго» пізніше або побував там наступного дня. Та раптом я пригадав, що там справді було двоє англійців. Він таки мав рацію. Я згадав їх. Вони справді там були.— Так,— сказав я.— Авжеж.

— Ота молода грубіянка, що вдає титуловану особу, і з нею той п'яний телепень. Вони сказали, що вони ваші приятелі.

— Це правда. І вона часом грубіянить.

— От бачите. Ніякої містики — просто ми з вами випили по кілька келихів вина. Чому ви надумали містифікувати мене? Я від вас цього не сподівався.

— Не знаю.— Мені хотілося перемінити тему. Але тут я згадав: — А вони вам грубіянили не з приводу вашої краватки?

— Чого це раптом вони мали грубіянити мені з приводу моєї краватки? На мені була звичайнісінька чорна плетена краватка й біла спортивна сорочка.

Тут я здався, а він спитав, чому мені подобається це кафе, і я пояснив йому, яким воно донедавна було, і він спробував умовити себе, що йому тут теж подобається, й ми вирішили посидіти ще трошки, я — тому що мені тут подобалось, а він — тому що вмовив себе, що йому подобається. Він розпитував мене про мою роботу і сам розповідав мені про письменників і видавців, літературних агентів і критиків, і про Джорджа Гораса Лорімера, і про всілякі плітки, і про заробітки відомого письменника, і, розповідаючи про все це, він був одвертий, дотепний, веселий і задушевний — настільки, що я навіть забув про свою звичку не довіряти задушевним людям. Він трохи зневажливо, але без гіркоти говорив про все, що написав, і я зрозумів, що його нова книжка, певно, дуже добра, якщо він без гіркоти говорить про вади попередніх книжок. Він хотів, щоб я прочитав цю нову книжку — «Великого Гетсбі»,— й пообіцяв дати її мені, як тільки йому повернуть останній і єдиний примірник, який він дав комусь почитати. Слухаючи його, не можна було б здогадатися, яка це добра книжка,— свідчила про це лише ніяковість, властива кожному несамозакоханому письменникові, який створив щось справді вартісне. Я сподівався, що йому швидко повернуть книжку і я сам зможу її прочитати.

Максуелл Перкінс, сказав Скотт, пише, що книжку розкуповують погано, але критика дуже хвалить її. Не пригадую, чи того самого дня, чи згодом він показав мені дуже прихильну рецензію Гілберта Селдеса. Кращою ця рецензія могла б бути, тільки якби сам Гілберт Селдес був кращий. Скотта дивувало й засмучувало те, що книжка розходиться погано, але, як я вже казав,

говорив він про це без гіркоти й тільки радів і ніяковів з приводу того, що книжка вийшла така вдала.

Того дня, коли ми сиділи на відкритій терасі «Ліла» й дивились, як вечоріє, як проходять вулицею перехожі, як змінюється сіре світло сутінків, два віскі з содовою, що їх ми випили, не викликали в Скотті ніяких змін. Я стежив, чи не з'являться якісь ознаки, але їх не було, і він не ставив мені жодних непристойних запитань, не робив ніяких дурниць, не виголошував промов і взагалі поводився як нормальна, розумна й дуже приємна людина.

Він розповів, що їм із Зельдою, його дружиною, довелося через негоду залишити свій маленький автомобіль «рено» в Ліоні, й спитав, чи не погодився б я з'їздити з ним поїздом до Ліона, щоб забрати машину й повернутися нею до Парижа. Фіцджеральди найняли вмебльовану квартиру на вулиці Тільзіт, 14, неподалік від площі Зірки. Був кінець весни, і я подумав, що природа буятиме в усій красі й це може бути чудова поїздка. Скотт здавався мені таким милим і розважливим, і в мене на очах він випив дві добрячі порції міцного віскі, й нічого не сталось, і він був такий приємний і такий врівноважений, що недавній вечір у «Дінго» згадувався як лихий сон. Тому я сказав, що залюбки поїду з ним до Ліона.

Ми домовились зустрітися наступного дня й виїхати в Ліон ранковим експресом. Цей поїзд відходив у зручний час і йшов дуже швидко. Він робив тільки одну зупинку, якщо не помиляюсь, у Діжоні. По приїзді в Ліон ми мали намір підремонтувати машину, добре повечеряти, а рано-вранці вирушити назад до Парижа.

Я був у захваті від цієї подорожі. Я їхатиму в товаристві старшого, відомого письменника, й з розмов у машині напевне почерпну для себе багато корисного. Тепер мені дивно згадувати, що я думав про Скотта як про старшого письменника, але тоді, ще не прочитавши «Великого Гетсбі», я твердо зарахував його до старшого покоління літераторів. Я знав, що він пише для «Сетердей івнінг пост» оповідання, якими всі захоплювалися три роки тому, але я ніколи не вважав його серйозним письменником. У «Клозері-де-Ліла» він розповідав мені, як писав оповідання, які здавались йому добрими і які справді були добрими, для «Сетердей івнінг пост», але, перше ніж відправити, переробляв їх, точно знаючи, які зміни треба внести в сюжет, щоб перетворити їх на ходовий журнальний товар. Мене це обурило, і я сказав, що, на мою думку, це проституція. Він погодився, що це проституція, але пояснив, що змушений так робити, бо журнальні гонорари потрібні йому, щоб мати змогу писати справжні книжки. Я зауважив, що письменник, який

пише гірше, ніж може, просто занапащає свій талант. Скотт відповів, що спочатку він пише справжнє оповідання, а потім, руйнуючи і псуючи його, він уже, мовляв, не завдає собі шкоди. Я не вірив цьому й хотів таки його переконати, але на підкріплення моїх доказів мені треба було мати бодай один власний роман, а я ще жодного роману не написав. Відколи я почав обкраювати те, що пишу, уникаючи всього того, що лежить на поверхні, намагаючись творити, а не змальовувати, писати стало втіхою. Але це було страшенно важко, і я не знав, чи зможу колись написати такий великий твір, як роман. Нерідко над одним абзацом я працював цілий ранок.

Хедлі, моя дружина, зраділа за мене, почувши про нашу поїздку, хоч до тих творів Скотта, які вона прочитала, серйозно не ставилась. Її ідеалом доброго письменника був Генрі Джеймс. Але вона сказала, що така поїздка дасть мені змогу трошки розвіятись,— і ми тут-таки пошкодували, що не можемо купити машину й поїхати вдвох. Тоді ця мрія здавалася мені нездійсненною. Я одержав двісті доларів авансу від видавництва «Боні і Ліврайт» за першу збірку оповідань, що мала вийти в Америці восени, я продавав оповідання «Франкфуртер цайтунг» і берлінському журналові «Квершнітт», а також паризьким виданням «Куортер» і «Трансатлантік ревю», й ми на всьому заощаджували, дозволяючи собі тільки найнеобхідніші витрати, щоб зібрати гроші і в липні поїхати на *feria* в Памплону, а потім у Мадрід і на *feria* у Валенсію.

Наступного дня вранці я приїхав на Ліонський вокзал заздалегідь і став чекати Скотта коло входу на перон. Він мав принести квитки. Але Скотт не з'являвся, і коли до відходу експреса лишилося кілька хвилин, я купив перонний квиток і пішов уздовж вагонів, виглядаючи його. На пероні його не було, а експрес мав от-от відійти, і я піднявся у поїзд і пройшов його з кінця в кінець, сподіваючись, що Скотт усе ж таки тут. Добувшись до останнього вагона, я переконався, що Скотта в поїзді нема. Тоді я пояснив кондукторові, що сталося, заплатив за квиток другого класу — третього в цьому експресі не було — і спитав у кондуктора, який готель у Ліоні вважається найкращим. Мені не лишалося нічого іншого, як послати Скоттові з Діжона телеграму з адресою ліонського готелю, де я чекатиму його. Ясна річ, він не встигне одержати її до від'їзду, але я сподівався, що йому перешле телеграму його дружина. Доти я ніколи не чув, щоб доросла людина спізнювалася на поїзд, але під час цієї поїздки я мав ще багато чого дізнатися.

Вдача тоді в мене була лиха, запальна, але на той час, як ми проминули Монтеро, я трохи заспокоївся, і гнів уже не заважав мені тішитися краєвидом, а опівдні я добре поїв у вагоні-ресто-

рані, випив пляшку «сент-емільйону» й вирішив, що, хоч я і пошився в дурні, погодившись на поїздку, яку мав оплатити хтось інший і яку я тепер оплачую сам, та ще й з грошей, відкладених на подорож до Іспанії,— мені це буде добра наука. Доти я ніколи не погоджувався їхати кудись за чужий рахунок, а завжди платив за себе, й цього разу я теж наполіг, щоб готель і харчі ми оплачували порівну. Але тепер я навіть не знав, чи Фіцджеральд з'явиться взагалі. Спересердя я розжалував його із Скотта у Фіцджеральда. Згодом я дуже радів, що весь мій гнів вичерпався на самому початку тієї поїздки. Бо вона була не для людини, що легко закипає гнівом.

По приїзді я довідався, що Скотт виїхав з Парижа до Ліона, але не сказав, де зупиниться. Я знову назвав покоївці свою ліонську адресу, й вона пообіцяла переказати йому, якщо він подзвонить. Мадам нездужала і ще спала. Я обдзвонив усі великі готелі й скрізь повідомив, де мене шукати, але Скотта не знайшов і пішов до кафе випити аперитив і почитати газети. В кафе я познайомився з чоловіком, що заробляв на життя, пожираючи вогонь, а також згинаючи великим і вказівним пальцями монети, які він затискував у беззубих яснах. Він показав мені свої ясна — вони були запалені, але здавалися міцними,— і він сказав, що в нього непогане *métier* [1]. Я запросив його випити зі мною, й він радо погодився. В нього було гарне смагляве обличчя, яке блищало й сяяло, коли він пожирав вогонь. Він розповів, що в Ліоні вмінням пожирати вогонь і могутністю пальців та щелеп багато не заробиш. Пройдисвіти, що видають себе за пожирачів вогню, занапастили його *métier* і занапащатимуть його й далі скрізь, де їм дозволено буде виступати. «Цілий вечір я ковтав вогонь,— сказав він,— але так і не назбирав грошей на ковток чого-небудь поживнішого». Я запропонував йому випити ще чарку, щоб змити присмак бензину, який залишився від пожирання вогню, й сказав, що ми могли б повечеряти разом, якщо він знає, де можна повечеряти добре й недорого. Він відповів, що знає одну чудову місцинку.

Ми дуже недорого поїли в алжірському ресторані, і мені сподобалися страви й алжірське вино. Пожирач вогню був приємною людиною, і цікаво було дивитись, як він їсть, бо він жував яснами не гірше, ніж більшість людей зубами. Він спитав, чим я заробляю на життя, і я відповів, що намагаюся стати письменником. Він поцікавився, що́ я пишу, і я відповів — оповідання. Він сказав, що знає силу всіляких історій, і деякі з них жахливіші й неймовірніші за все, написане досі. Він міг би розповідати їх мені, я б їх записував, а потім, якщо з цього будуть гроші,

[1] Ремесло *(франц.)*.

ділився б з ним по щирості. А ще краще — податися разом у Північну Африку, там він допоможе мені дістатися до країни Синього султана, де я назбираю історій, яких не чула ще жодна людина.

Я спитав його, що ж то за історії, і він відповів: про битви, страти, тортури, насильства, жахливі звичаї, неймовірні обряди, оргії,— про все, що може мені придатись. Мені вже час було вертатися до готелю й знову братися до пошуків Скотта, і я заплатив за вечерю і висловив надію, що ми ще неодмінно колись зустрінемось. Він сказав, що вирушає до Марселя, і я відповів, що рано чи пізно ми десь зустрінемось і що мені дуже приємно було повечеряти з ним. Він заходився розгинати зігнуті монети й складати їх стовпчиком на столі, а я пішов до готелю.

Ліон увечері не дуже веселе місто. Він великий, солідний, грошовитий, і в ньому, напевно, добре живеться тим, хто має гроші й полюбляє такі міста. Я давно вже чув про чудових курчат у ліонських ресторанах, але ми їли не курчат, а баранину. Баранина була також чудова.

Від Скотта ніяких звісток не надходило, і я вмостився в ліжку в незвично розкішному готельному номері й почав читати перший том «Записок мисливця» Тургенєва, який узяв у бібліотеці Сільвії Бійч. Уперше за три роки я опинився серед розкошів великого готелю і, широко розчинивши вікна й підклавши під плечі й голову подушки, тішився мандрами з Тургенєвим по Росії, аж доки заснув із книжкою в руках.

Вранці, коли я голився перед сніданком, подзвонив портьє: мовляв, унизу мене чекає якийсь добродій.

— Будь ласка, попросіть його піднятися сюди,— сказав я і знову став голитися, прислухаючись до гомону міста, що вже давно й неохоче прокидалось.

Скотт не піднявся до мене в номер, і я спустився до нього в вестибюль.

— Мені страшенно прикро, що сталося таке непорозуміння,— сказав він.— Якби я знав, у якому готелі ви спинитесь, усе було б просто.

— Пусте,— відповів я. Нас чекала тривала поїздка, і я був зацікавлений у мирних стосунках.— Яким поїздом ви приїхали?

— Тим, що відходив невдовзі після вашого. Надзвичайно зручний поїзд, шкода, що ми не їхали ним разом.

— Ви вже снідали?

— Ще ні. Гасав по місту, розшукуючи вас.

— Ну, це ви даремно. А хіба ваші домашні не сказали вам, що я тут?

— Ні. Зельда нездужає, і мені, мабуть, взагалі не слід було їхати. В цій поїздці з самого початку все йде шкереберть.

— Давайте поснідаємо, розшукаємо вашу машину і — в дорогу,— сказав я.

— Гаразд. Поснідаємо тут?

— В кафе було б швидше.

— Зате тут, напевне, нас краще нагодують.

— Що ж, гаразд.

Це був ситний сніданок по-американському — з яєчнею і шинкою, дуже смачний. Та поки ми замовляли його, чекали, їли й знову чекали, щоб розрахуватись, минула майже година. А коли офіціант приніс, нарешті, рахунок, Скотт раптом надумав замовити кошик з харчами на дорогу. Я намагався відмовити його, бо певен був, що в Маконі ми самі зможемо купити пляшку «макону», а для бутербродів знайдемо все, що треба в *charcuterie* [1]. Або ж, якщо крамниці будуть зачинені, ми зможемо перекусити в першому-ліпшому придорожньому ресторані. Але Скотт нагадав мені мої власні слова про те, що в Ліоні чудово готують курчат, і заявив, що нам неодмінно треба взяти з собою курча. Кінець-кінцем готель наготував нам харчів, за які ми заплатили вчетверо чи вп'ятеро більше, ніж з нас узяли б у крамниці.

Скотт явно випив перед тим, як зайти до мене, і з його вигляду я зрозумів, що йому не завадило б випити ще чарку, а тому спитав, чи не хоче він, перше ніж ми вирушимо в дорогу, зайти до бару. Він відповів, що вранці не п'є, і спитав, чи п'ю я. Я пояснив, що це залежить тільки від того, який у мене настрій і що я маю робити, й тоді він сказав, що, коли в мене настрій випити, він піде зі мною, щоб я не пив сам-один. Тож чекаючи, доки наготують кошик з харчами, ми випили по віскі з мінеральною водою «перр'є», і настрій у нас обох відчутно поліпшився.

Я розрахувався за номер і за віскі, хоч Скотт поривався заплатити за все. З самого початку подорожі це питання бентежило мене, і я пересвідчився, що почуваю себе набагато краще, коли за все розраховуюсь сам. Я розтринькував гроші, які ми заощадили на Іспанію, але я знав, що Сільвія Бійч завжди позичить мені скільки треба і я зможу покрити те, що витрачу сьогодні.

В гаражі, де Скотт залишив свою машину, я з подивом побачив, що його маленькому «рено» бракує верха. Верх зім'яли, вивантажуючи машину в Марсельському порту чи десь-інде, і Зельда звеліла зняти його зовсім, а нового поставити не дозволила. Скотт пояснив, що його дружина взагалі терпіти не може

---

[1] М'ясна крамниця *(франц.)*.

закритих машин, що вони доїхали без верха до Ліона, а тут їх зупинив дощ. Загалом же машина була в пристойному стані, й Скотт, посперечавшись з приводу вартості миття, мащення і двох літрів мастила, оплатив рахунок. Гаражний механік пояснив мені, що треба було б замінити поршневі кільця і що машину, видно, забували заправляти мастилом і водою. Він показав мені, що двигун перегрівався, на ньому навіть обгоріла фарба. Якщо, мовляв, я зможу переконати мосьє замінити в Парижі кільця, то цей автомобільчик — а це взагалі чудова машина — ще довго служитиме йому.

— Мосьє не дозволив мені поставити новий верх.

— Справді?

— Машини треба шанувати.

— Авжеж.

— У вас є з собою плащі?

— Ні,— відповів я.— Я не знав про верх.

— Постарайтесь умовити мосьє, щоб він був серйозним,— благально сказав механік.— Принаймні щодо машини.

— Так-так,— сказав я.

За годину по тому, як ми виїхали з Ліона, линув дощ.

Того дня дощі зупиняли нас разів десять. То були раптові зливи, часом досить тривалі. Якби ми мали плащі, поїздка під весняним дощем була б навіть приємною. А так нам доводилось ховатися під деревами або зупинятись коло придорожніх кафе. Ми підкріплялися вишуканими стравами ліонського готелю, чудовим смаженим курчам з трюфелями, смачнющим хлібом і білим маконським вином. Скотт з великою насолодою пив його на кожній зупинці. В Маконі я купив ще чотири пляшки першокласного вина й відкорковував їх у міру потреби.

Певно, Скотт уперше пив вино просто з пляшки, а тому переймався якимось особливим збудженням — як людина, що знайомиться з життям міського дна, чи як дівчина, що вперше наважилась скупатись без купального костюма. Але невдовзі після полудня він почав непокоїтися за своє здоров'я. Він розповів мені про двох знайомих, які нещодавно померли від пневмонії. Обидва померли в Італії, і це глибоко вразило його.

Я пояснив йому, що пневмонія — це просто нова назва запалення легень, а він відповів, що я в цих речах нічого не тямлю і верзу казна-що. Пневмонія — це суто європейська недуга, і я не можу нічого про неї знати, навіть якщо читав медичні книжки свого батька, бо в них ідеться лише про суто американські хвороби. Я сказав, що мій батько навчався і в Європі. Але Скотт заперечив, що пневмонія з'явилася в Європі зовсім недавно, отже, мій батько не міг нічого про неї знати. Він додав також, що в різних частинах Америки і хвороби різні, і якби мій батько

практикував у Нью-Йорку, а не на Середньому Заході, то він знав би зовсім іншу гаму хвороб. Він так і сказав: «гаму».

Я погодився з ним, що в одній частині Сполучених Штатів справді трапляються хвороби, яких не буває в інших, і навів, як приклад, велику кількість випадків прокази в Новому Орлеані й малу, скажімо, в Чікаго. Але я додав, що лікарі весь час обмінюються знаннями й інформацією і принагідно згадав, що читав у «Журналі американської медичної асоціації» авторитетну статтю про пневмонію в Європі, де сказано було, що про хворобу цю згадував ще Гіппократ. На якийсь час це змусило Скотта замовкнути, і я вмовив його випити ще трохи «макону», пояснивши, що добре біле вино, в міру міцне, але з низьким вмістом цукру, просто рекомендується проти цієї недуги.

Після цього Скотт трохи підбадьорився, але незабаром знову занепав духом і спитав, чи встигнемо ми дістатися до якогось великого міста, перше ніж у нього почнуться гарячка й марення, що, як я йому вже сказав, неодмінно супроводжують європейську пневмонію. Тоді я переповів йому зміст статті про ту саму недугу у французькому журналі, яку я прочитав, чекаючи в американській лікарні в Нейї черги на інгаляцію. Слово «інгаляція» трохи заспокоїло Скотта. Але він усе ж таки хотів знати, коли ми дістанемося до міста. Я відповів: якщо ми їхатимемо без зупинок, то будемо там за півгодини чи, щонайбільше, за годину.

Потім Скотт спитав, чи боюсь я смерті, і я відповів, що іноді боюсь, а іноді не дуже.

Тим часом знову вперіщив дощ, і ми сховались у найближчому селі в кафе. Я не пам'ятаю всіх подробиць того вечора, але коли ми нарешті потрапили до готелю,— здається, в Шалоні-на-Соні,— було так пізно, що всі аптеки вже позачинялись. Тільки-но ми ввійшли до номера, Скотт роздягся й ліг у ліжко. Він примирився з тим, що помре від пневмонії, сказав він. Одне тільки мучить його — хто подбає про Зельду й маленьку Скотті. Я не дуже чітко уявляв собі, як зможу дбати про них, оскільки я вже мав досить клопоту, дбаючи про свою дружину Хедлі й малого Бамбі, але запевнив Скотта, що зроблю все, що зможу, і він подякував мені, додавши, що я мушу подбати, щоб Зельда не пила і щоб у Скотті була англійська гувернантка.

Ми віддали просушити свій одяг і були тепер у піжамах. Надворі все ще дощило, але в освітленому електрикою номері було затишно. Скотт лежав у ліжку, збираючись на силі для рішучого бою з хворобою. Я перевірив його пульс — сімдесят два на хвилину, й помацав лоб — він був холодний. Я вислухав його, звеліївши дихати глибоко, але ніяких хрипів не почув.

— Слухайте, Скотте,— сказав я.— З вами все гаразд. Та щоб застуда справді не причепилася до вас, полежте трохи, а я за-

мовлю лимонного соку й віскі, і на додачу ви приймете аспірин, і піднесетеся духом, і обійдетесь навіть без нежитю.

— Все це бабусині засоби,— сказав Скотт.

— У вас немає температури. А де ви в біса чули про запалення легень без температури?

— Не лайтеся,— сказав Скотт.— Звідки ви знаєте, що в мене немає температури?

— Пульс у вас нормальний, і лоб на дотик холодний.

— На дотик,— гірко сказав Скотт.— Якщо ви справжній друг, дістаньте термометр.

— Я ж у піжамі.

— Тоді пошліть по нього.

Я подзвонив коридорному. Він не з'явився, і я подзвонив знову, а тоді пішов шукати його. Скотт лежав із заплющеними очима, дихав повільно й рівно, і, дивлячись на його обличчя з правильними рисами й восковою шкірою, я подумав, що він схожий на маленького мертвого хрестоносця. Мені вже починало набридати це літературне життя — якщо це було літературне життя,— і шкода було часу, витраченого не на роботу, і мене вже охоплювала смертельна туга, що завжди приходить наприкінці даремно прожитого дня. Мені дуже набрид Скотт і вся ця дурна комедія, але я знайшов коридорного, дав йому грошей на термометр і на аспірин і замовив два *citron pressés* [1] і два подвійних віскі. Я хотів замовити пляшку віскі, але його подавали тільки на розлив.

Коли я повернувся до номера, Скотт усе ще лежав, мов з каменю витесаний на власному надгробку, очі його були заплющені, й дихав він з незворушною гідністю.

Почувши, що я ввійшов, він спитав:

— Ви дістали термометр?

— Ні,— відповів я.

— Я сподівався, що ви його принесете.

— Я послав по нього.

— Це не одне й те саме.

— Атож. Зовсім не те, правда?

На Скотта не можна було сердитись, як не можна сердитись на божевільного, але я починав сердитись на самого себе за те, що вскочив у цю халепу. А втім, я розумів, чому він поводиться так. За тих часів більшість п'яниць помирало від запалення легень, хвороби, нині майже безпечної. Але вбачати в Скотті п'яницю було важко, бо на нього діяла зовсім мізерна кількість алкоголю.

---

[1] Лимонний сік *(франц.)*.

В Європі за тих часів ми вважали, що вино таке саме корисне й необхідне, як їжа, а до того ж воно ще й дарувало відчуття щастя, вдоволення і радості. Споживання вина не було ні снобізмом, ні ознакою витонченого смаку, ані культом: пити було так само природно, як їсти, а для мене й так само необхідно, і я не сів би обідати без вина, сидру чи пива. Я любив усі вина, крім солодких і надто терпких, і мені просто не спадало на думку, що ті кілька пляшок досить легкого сухого білого «макону», які ми з ним випили, можуть обернути Скотта на дурня. Щоправда, вранці ми пили віскі з мінеральною водою, але я тоді ще нічого не знав про алкоголіків і не міг уявити собі, що одна порція віскі може зробити таке з людиною, яка їде у відкритій машині під дощем. Алкоголь мав би дуже швидко вивітритись.

Чекаючи коридорного, я сидів, читав газету й допивав відкоркована на останній зупинці пляшку «макону». Французькі газети постійно вміщують захоплюючі кримінальні репортажі з продовженням. Ці репортажі читаються, як романи, але, щоб картина була ясна, за ними треба стежити з самого початку, бо французькі газети, на відміну від американських, не друкують короткого викладу попередніх подій,— хоча й американські романи з продовженням читати нецікаво, якщо не знаєш, про що йшлося в найважливішому першому розділі. Коли подорожуєш по Франції, газети тільки дратують, бо виклад усіляких *crimes, affaires* чи *scandales* [1] не має ні початку, ні кінця і ти не зазнаєш тієї втіхи, з якою читаєш їх у своєму кафе. Того вечора я багато віддав би, щоб опинитися в кафе, де міг би читати завтрашні ранкові випуски паризьких газет, і дивитися на перехожих, і попивати перед вечерею щось істотніше за «макон». Але на руках у мене був Скотт, тож доводилося задовольнятися тим, що маю.

Коридорний нарешті з'явився з двома склянками лимонного соку з льодом, віскі й пляшкою мінеральної води «перр'є» і сказав, що аптека вже зачинена і термометр купити він не зміг. Але він позичив у когось аспірину. Я спитав, чи не може він позичити й термометр. Скотт розплющив очі й кинув на коридорного лютий ірландський погляд.

— Ви пояснили йому, наскільки це серйозно? — спитав він.

— Гадаю, він і сам розуміє.

— Будь ласка, постарайтеся розтовкмачити йому.

Я постарався, і коридорний сказав:

— Як знайду, то обов'язково принесу.

---

[1] Злочини, афери, скандали *(франц.)*.

— А ви дали йому добрі чайові? Вони працюють лише за чайові.

— Справді? — сказав я.— А я гадав, що готель їм теж платить.

— Я хотів сказати, що без добрих чайових вони для вас і пальцем не кивнуть. Майже всі вони продажні тварюки.

Я подумав про Івена Шіпмена й офіціанта з «Клозері-де-Ліла», якого примусили зголити вуса, коли в «Клозері» відкрили американський бар, і про те, як Івен працював у нього в садку в Монружі задовго до того, як я познайомився із Скоттом, і про нашу давню дружбу в «Ліла», і про те, які зміни там стались і що вони означали для нас усіх. Я хотів би розповісти Скотту про те, що відбувається в «Ліла», хоча, напевно, він уже чув про це від мене, але я знав, що його не обходять ні офіціанти, ні їхні турботи, ані їхня доброта й приязність. У той час Скотт люто ненавидів французів, а що спілкуватись йому доводилося переважно з офіціантами, яких він не розумів, водіями таксі, гаражними механіками й власниками квартир, то він мав на кому зганяти лють.

Ще більше, ніж французів, він ненавидів італійців і не міг говорити про них спокійно, навіть коли був тверезий. Англійців він теж ненавидів, але іноді терпів їх, а зрідка й захоплювався ними. Я не знаю, як він ставився до німців та австрійців. Може, на той час йому ще не доводилося мати з ними справ, так само як і з швейцарцями.

Того вечора в готелі я тільки радів, що він такий спокійний. Я змішав для нього лимонад з віскі й дав йому дві таблетки аспірину, і він проковтнув їх на диво спокійно й сумирно, а потім почав попивати віскі. Очі в нього були тепер розплющені й утуплені кудись у далечінь. Я, розгорнувши газету, читав репортаж про злочин і почував себе добре — за тих обставин, видно, аж надто добре.

— А ви, я бачу, людина бездушна,— сказав Скотт і, глянувши на нього, я зрозумів, що хоч діагноз поставив правильний, але ліки приписав не ті: віскі працювало проти нас.

— Чому ж, Скотте?

— Ви сидите собі й читаєте оту паскудну французьку газетку, і вам начхати на те, що я помираю.

— Хочете, щоб я викликав лікаря?

— Ні. Мені не потрібен паскудний французький провінційний лікар.

— А чого ж ви хочете?

— Я хочу зміряти температуру. Потім я хочу, щоб мій одяг висушили, й щоб ми сіли на паризький експрес, і щоб у Парижі мене відразу припровадили до американської лікарні в Нейї.

— Наш одяг не висохне до ранку, а експреси тут не зупиняються,— сказав я.— Раджу вам трохи перепочити, а потім повечеряти в ліжку.

— Я хочу зміряти температуру.

Це тривало досить довго — доки коридорний не приніс термометр.

— Невже не було інших? — спитав я.

Коли коридорний увійшов, Скотт заплющив очі і став справді схожий на вмирущу Камілу. Я ще зроду не бачив, щоб у людини так швидко відринала кров від обличчя, й зачудовано подумав, куди вона поділася.

— Інших у готелі нема,— відповів коридорний і подав мені термометр.

То був градусник для ванни в дерев'яній оправі з металевим грузилом. Я похапцем ковтнув віскі і, розчинивши вікно, якусь мить постояв, утупившись очима в дощ. А коли обернувся, то побачив, що Скотт пильно дивиться на мене.

Я професійно струсив термометр і сказав:

— Вам пощастило, що це не анальний термометр.

— А куди цей ставлять?

— Під пахву,— відповів я і встромив його собі під пахву.

— Що ви робите, він же неправильно показуватиме,— сказав Скотт.

Я знов одним рвучким рухом униз струсив термометр, розстебнув Скотту піжаму і засунув термометр йому під пахву, другою рукою мацаючи в цей час його холодний лоб. Потім я ще раз перевірив його пульс. Скотт дивився просто неба. Пульс був сімдесят два... Я змусив його тримати термометр протягом чотирьох хвилин.

— По-моєму, його тримають лише одну хвилину,— сказав Скотт.

— Це великий термометр,— пояснив я.— Час треба збільшувати відповідно до квадрата його довжини. Він показує за Цельсієм.

Кінець кінцем я витяг термометр і підніс його до настільної лампи.

— Скільки?

— Тридцять сім і шість.

— А нормальна яка?

— Це і є нормальна.

— Ви певні?

— Певен.

— Перевірте на собі. Я мушу знати точно.

Я струсив термометр, розстебнув свою піжаму, сунув його під пахву й посидів, дивлячись на годинник. Потім вийняв його.

— Скільки?

Я уважно подивився.

— Так само, як у вас.

— А як ви себе почуваєте?

— Чудово,— відповів я.

Я намагався згадати, чи температура тридцять сім і шість нормальна. Але це не мало аніякісінького значення, бо стовпчик як був, так і залишився на позначці тридцять.

Скотт, видно, ще сумнівався, і я запропонував йому зміряти температуру ще раз.

— Не треба,— сказав він.— Нам пощастило, що все минуло так швидко. В мене організм такий — коли видужує, то враз.

— От і чудово,— сказав я.— Але я все ж таки порадив би вам полежати в ліжку і обмежитися легкою вечерею. А рано вранці ми вирушимо далі.

Я вирішив купити нам обом плащі, але для цього мав позичити в нього гроші, а мені не хотілося заходити з ним зараз у суперечку з цього приводу.

Скоттові набридло лежати в ліжку. Він бажав устати, одягтися, зійти вниз і подзвонити Зельді, щоб вона знала, що з ним нічого не сталось.

— А чого б це їй думати, що з вами щось сталося?

— Відколи ми одружилися, це перша ніч, коли я спатиму не під одним дахом з нею, і я просто мушу з нею поговорити. Невже ви не можете зрозуміти, що́ це означає для нас обох?

Я міг зрозуміти це, хоч мені було невтямки, як вони із Зельдою примудрилися спати разом минулої ночі. Та не заводити ж суперечку і з цього приводу. Скотт одним духом допив віскі з лимонним соком і попросив мене замовити ще порцію. Я розшукав коридорного, повернув йому термометр і спитав, чи висох наш одяг.

— За годину буде сухий,— відповів він.

— Звеліть, щоб його випрасували, навіть якщо він буде ще трохи вологий. Так він швидше висохне.

Коридорний приніс ще дві склянки суміші, що лікує від застуди, і я попросив Скотта пити повільно й маленькими ковтками. Тепер я справді боявся, що він може застудитися, бо вже розумів: якщо в нього почнеться бодай нежить, його напевне доведеться везти до лікарні. Але, випивши, він на якийсь час відчув себе чудово й заглибився в щасливе переживання трагедії, яка полягала в тому, що він і Зельда вперше після одруження почують не разом. Кінець кінцем він заявив, що далі відкладати розмову з нею не може, накинув халат і пішов униз замовляти Париж.

Телефоністка сказала, що доведеться трохи почекати, і незабаром по тому, як він повернувся, з'явився коридорний з двома подвійними порціями віскі з лимонним соком. Скотт уперше випив при мені так багато, але це не подіяло на нього, він тільки пожвавішав, став балакучішим і почав розповідати мені історію своїх стосунків із Зельдою. Він розповів, як познайомився з нею під час війни, як втратив її і знову домігся її кохання, і про їхнє одруження, і про трагедію, що спіткала їх у Сан-Рафаелі десь із рік тому. Цей перший варіант його розповіді про те, як Зельда і французький льотчик закохались одне в одного, був справді сумний і, гадаю, правдивий. Згодом він розповідав мені інші варіанти, немов зважуючи, який найбільше підійде для роману, але жоден не був таким сумним, як перший, і я до кінця вірив саме в перший варіант, хоч будь-який з них міг бути правдивим. Розповідав він їх дедалі майстерніше, але жоден варіант не зворушував так, як перший.

Скотт був дуже добрим оповідачем. Тут йому не доводилося зважати на правопис і стежити за розділовими знаками, й ці оповіді, на відміну від його невиправлених листів, не викликали відчуття, що маєш справу з безграмотною людиною. Правильно писати моє прізвище він навчився лише по двох роках нашого знайомства, але, звичайно, це дуже довге прізвище, і, можливо, писати його ставало чимраз важче, і те, що він кінець кінцем навчився-таки писати його правильно, я вважаю подвигом. Він навчився правильно писати й куди складніші речі, а ще більше речей прагнув прабильно осмислити.

Але того вечора він хотів, щоб я дізнався про те, що сталося тоді в Сан-Рафаелі, зрозумів і оцінив, і я побачив той випадок напрочуд виразно: одномісний гідроплан, що низько пролітає над плотом для пірнання, і колір моря, і форму поплавків гідроплана, і тінь від них, і засмагу Зельди, і засмагу Скотта, і її темно-русяві кучері, і його світло-русявий чуб, і смагляве обличчя хлопця, що закохався в Зельду. Я не міг поставити Скоттові запитання, що не йшло мені з думки: якщо оповідь його правдива й усе це було, то як він міг щоночі спати в одному ліжку із Зельдою? Але, можливо, саме тому ця історія була найсумніша з усіх, які мені доти траплялося чути; а можливо, він просто забув про це, як забув минулу ніч.

Наш одяг принесли до того, як дали Париж, і ми вдяглись і зійшли вниз вечеряти. Скотт уже не зовсім твердо тримався на ногах і скоса войовничо позирав на публіку. Спочатку нам подали равликів і карафу «флері», та ми ще не з'їли й половини, коли Скотта покликали до телефону. Він зник майже на годину, і кінець кінцем я доїв і його равликів, вмочуючи хліб у соус із розтопленого масла, часнику й петрушки, й допив карафу «фле-

рі». Коли він повернувся, я запропонував замовити ще равликів, але він не схотів. Йому хотілося чогось простого. Він не хотів ні біфштекса, ні печінки, ні бекону, ні омлету. Він зажадав курча. Вдень ми з'їли дуже смачне холодне курча, але ми все ще перебували в місцевості, уславленій курятиною, а тому ми замовили *poularde de Bresse* [1] і пляшку «монтаньї» — місцевого легкого і приємного білого вина. Скотт їв дуже мало і так і не допив один-єдиний келих вина. Він поклав голову на руки й знепритомнів. Вийшло це в нього дуже природно, без будь-якої театральності — мені здалося навіть, що він подбав про те, щоб нічого не розбити й не розлити. Ми з коридорним відтягли його нагору, в номер, і поклали на ліжко, і я роздяг його до спідньої, повісив одяг, а тоді висмикнув з-під нього покривало й ковдру і вкрив його. Потім відчинив вікно, побачив, що надворі випогодилось, і залишив вікно відчиненим.

Доїдаючи в ресторані вечерю, я думав про Скотта. Йому, безперечно, не можна було пити, а я погано доглядав його. Все, що він пив, спершу вкрай збуджувало його, а потім отруювало, і я поклав собі наступного дня стримуватися. Я скажу йому, що до Парижа вже недалеко й мені треба ввійти у форму, щоб писати. Це була неправда. Щоб не втрачати форми, мені досить було не пити після вечері, а також перед тим, як сісти писати, й під час роботи. Я піднявся в номер, широко розчинив усі вікна, роздягся й майже відразу заснув.

Наступний день випав чудовий, повітря було прозоре, неначе його вимив дощ, і ми їхали до Парижа через Кот-д'Ор, між оновленими пагорбами, полями й виноградниками, і Скотт був дуже веселий, чудово себе почував і розповідав мені сюжети всіх книжок Майкла Арлена — від першої до останньої. Майкл Арлен, зауважив він, це письменник, за творами якого треба стежити, й ми обидва можемо багато чого в нього навчитись. Я сказав, що не можу читати його книжок. Він відповів, що мені й не треба їх читати. Він переказуватиме мені сюжети й характеристики провідних персонажів. Це була така собі усна дисертація про творчість Майкла Арлена.

Я спитав у Скотта, чи добрий був зв'язок, коли він розмовляв по телефону із Зельдою, і він відповів, що чути було непогано й що вони ніяк не могли наговоритись. Коли ми зупинилися перекусити, я замовив пляшку найслабкішого вина з усіх, що там були, і сказав Скотту, що він зробить мені велику послугу, якщо не дозволить далі розганятися з випивкою: я, мовляв, маю бути у формі перед роботою, а тому не маю права випити більше як півпляшки. Він охоче пішов мені назустріч і коли поба-

[1] Пулярка по-бресському *(франц.)*.

чив, що я з тугою поглядаю на спорожнілу пляшку, поділився зі мною із свого келиха.

Ми попрощалися коло його будинку, я на таксі повернувся до свого тартака, радіючи зустрічі з дружиною. Ми навіть пішли з нею до «Клозері-де-Ліла» трошки випити й були щасливі, мов діти, яких надовго розлучили й які зустрілися знову, і я розповів їй про поїздку.

— І тобі весь час було нецікаво, й ти не почув нічого нового для себе, Теті? — спитала вона.

— Я міг би багато чого почути про Майкла Арлена, якби слухав. А ще я наслухався чимало такого, що мушу обмірковувати.

— Невже Скотт такий нещасний?

— Мабуть.

— Бідолаха.

— Одне я все ж таки засвоїв.

— Що саме?

— Подорожуй тільки з тими, кого любиш.

— А це вже щось, правда?

— Правда. І ми поїдемо до Іспанії.

— Атож. І до від'їзду лишилося менше як півтора місяця. І цього року вже нікому не дозволимо зіпсувати нам подорож, правда?

— Правда. А після Памплони ми подамося до Мадріда, а потім до Валенсії.

— М-м-м-м,— муркнула вона, мов кішка.

— Бідний Скотт,— сказав я.

— Всі бідні,— промовила Хедлі.— Думкою багаті, а в кишені порожньо.

— Все ж таки нам страшенно щастить.

— Пильнуймо ж, щоб не втратити цього щастя.

Ми постукали пальцями по столику, щоб не наврочити, й офіціант підійшов спитати, чи нам щось потрібно. Але того, що було нам потрібно, ні офіціант, ні будь-хто інший, ані дотик до дерева чи мармуру (бо столик був мармуровий) дати нам не могли. Проте того вечора ми цього не знали й були щасливі.

За день чи два після поїздки Скотт приніс мені свою книжку. На ній була яскрава суперобкладинка, і, пригадую, мене неприємно вразило те, що вона така криклива, позбавлена смаку, слизька. Вона була схожа на суперобкладинку поганого науково-фантастичного роману. Скотт попросив мене не зважати на це: малюнок, мовляв, підказаний рекламним щитом на шосе на Лонг-Айленді, який відіграє неабияку роль у сюжеті. Він додав, що раніше ця суперобкладинка подобалась йому, а тепер ні. Перше ніж читати, я зняв її.

Коли я дочитав цю книжку, то зрозумів, що хоч би як Скотт поводив себе, хоч би що робив, я повинен пам'ятати, що це хвороба, й допомагати йому, й намагатися бути йому добрим другом. Він мав багато, аж надто багато добрих друзів, більше, ніж будь-хто з моїх знайомих. Але я рішуче приєднався до них, не думаючи про те, зможу я чи не зможу бути йому корисним. Якщо він зумів написати таку чудову книжку, як «Великий Гетсбі», то, я певен був, зуміє написати й ще кращу. Тоді я не був ще знайомий із Зельдою і тому не знав, які страшні перепони поставали на його шляху. Але незабаром ми дізналися про них.

ЯСТРУБИ НІЧИМ НЕ ДІЛЯТЬСЯ

Скотт Фіцджеральд запросив нас пообідати з ним, його дружиною Зельдою та їхньою малою дочкою у вмебльованому помешканні, яке вони наймали на вулиці Тільзіт, 14. Я мало що пригадую про те помешкання, хіба тільки що воно було похмуре й задушне і там, здавалося, зовсім не було речей, які належали їм, окрім Скоттових перших книжок у ясно-голубих шкіряних оправах із золотим тисненням. А ще Скотт показав нам велику конторську книгу, де рік за роком записував назви своїх опублікованих творів, отримані за них гонорари, а також суми за право екранізації деяких із них та проценти від продажу книжок. Усі ті записи були дуже ретельні, немов у судновому журналі, і Скотт показував їх нам з безсторонньою гордістю хранителя музею. Він нервувався, прагнув бути гостинним і демонстрував реєстр своїх заробітків так, наче то був хтозна-який експонат. Але нас той експонат не цікавив.

Зельда мучилася тяжким похміллям. Минулого вечора вони гуляли на Монмартрі й посварилися через те, що Скотт не схотів упитись. Він вирішив, сказав він мені, серйозно працювати й не пити, а Зельда звинувачувала його в тому, що він зануда і псує всяку втіху. Так вона звичайно й казала про нього, а потім починалися взаємні звинувачення, і Зельда заперечувала: «Я такого не казала. Нічого подібного не було. Це неправда, Скотте». Потім вона начебто щось пригадувала й весело сміялася.

Того дня Зельда мала не дуже привабний вигляд. Її прекрасні русяві коси спотворив поганий перманент, зроблений у Ліоні, коли дощ змусив їх перервати автомобільну подорож, очі в неї були стомлені, обличчя похмуре й змарніле.

Вона виявляла до Хедлі й до мене належну люб'язність, але думки її, здавалося, були не з нами, а ще на тій учорашній вечірці, з якої вона повернулась десь аж над ранок. І Зельда,

і Скотт, як видно, вважали, що нам з ним було дуже приємно подорожувати разом з Ліона, і вона явно ревнувала його.

— Ви так розкішно погуляли вдвох, що й мені не гріх трохи розважитися з нашими добрими друзями тут, у Парижі,— сказала вона Скоттові.

Скотт грав роль гостинного господаря, і ми з'їли дуже поганий обід, що його трохи скрасило вино, але тільки трохи. Дочка їхня була білява, повнощока, міцно збита й дуже здорова з вигляду дівчинка, що говорила по-англійському з акцентом, властивим лондонському простолюду. Скотт пояснив, що спеціально найняв для неї няньку-англійку, бо хотів, щоб дочка навчилася говорити так, як леді Діана Меннерз.

Зельда мала яструбині очі, тонкі уста й манери та вимову уродженки крайнього Півдня. Дивлячись на її обличчя, можна було спостерегти, як вона подумки переносилась на вчорашню вечірку й поверталася звідти з бездумними, наче в кішки, очима, а тоді в них спалахувала радість, і така сама радість торкала її тонкі уста й одразу ж зникала. Скотт і далі вдавав привітного й дбайливого господаря, а Зельда стежила за ним, і щоразу, як він пив вино, в її очах і на устах перебігала вдоволена посмішка. Згодом я добре вивчив ту посмішку й зрозумів її значення. Зельда знала, що тепер Скотт знову не зможе писати.

Зельда ревнувала Скотта до його роботи, і, коли ми познайомилися з ними ближче, це перестало нас дивувати. Скотт твердо постановляв собі не ходити на нічні пиятики, щодня робити гімнастичні вправи й регулярно працювати. Він брався до роботи, але тільки-но розписувався, як Зельда починала нарікати, що їй нудно, і тягла його на чергову пиятику. Вони сварилися, потім мирилися, і він вирушав зі мною в далекі прогулянки, щоб вигнати з організму алкоголь, і знову запевняв себе, що тепер уже працюватиме по-справжньому, і робота давалася йому добре. А потім усе починалося спочатку.

Скотт дуже кохав Зельду і страшенно ревнував її. Під час наших прогулянок він щоразу розповідав мені, як вона закохалася в того морського льотчика. Але відтоді вона начебто більш ніколи не давала йому поважного приводу ревнувати її до інших чоловіків. А тієї весни він ревнував її до жінок, і, коли вони пиячили десь на Монмартрі, боявся упитись, і так само боявся, щоб не впилася вона. Раніше вони обоє дуже швидко п'яніли й втрачали свідомість, і це завжди рятувало їх. Вони могли заснути від такої дози спиртного, навіть шампанського, яка майже не подіяла б на людину, звичну до випивки, і потім спали, як діти. Я сам бачив, як вони враз непритомніли, немов не від випивки, а від наркозу, і їхні друзі, а часом і шофер таксі, допроваджували їх до ліжка; та прокидалися вони завжди свіжі й

бадьорі, бо перед тим не встигали випити так багато, щоб завдати шкоди організмові.

Та згодом вони втратили цю рятівну властивість. Тепер Зельда могла випити більше за Скотта, і він боявся, що вона уп'ється до непритомності в товаристві, з яким вони водили дружбу тієї весни, і там, де вони звичайно бували. Скоттові не подобались ні ті місця, ні ті люди, але йому доводилося пити більше, ніж він міг випити, не втрачаючи контролю над собою, і терпіти тих людей, і ті місця, а потім він почав пити ще більше і вже не засинав далеко за тією межею, за якою раніше втрачав свідомість. І зрештою в нього майже не лишалося часу для роботи.

А він уперто намагався працювати. Брався до роботи кожного дня, але нічого з того не виходило. Скотт скидав усе на Париж — це найкраще місто для письменницької праці — і не втрачав надії знайти таке місце, де їм із Зельдою знову житиметься щасливо. Він часто пригадував Рів'єру, якою вона була, поки її не забудували: і голубу морську широчінь, і піщані пляжі, і розлогі соснові гаї, і гори, що заходять у море. Він пам'ятав Рів'єру такою, якою вона була, коли вони із Зельдою вперше відкрили її для себе,— ще до того, як туди сипнули на літо курортники.

Скотт не раз говорив мені про Рів'єру й про те, як добре мені було б поїхати туди з дружиною наступного літа, і як ми там влаштуємось, і як він підшукає для нас недороге житло, і як ми з ним щодня будемо добре працювати, купатися, лежати на піску й засмагати, а питимемо тільки по аперитиву перед обідом і вечерею. І Зельда буде там щаслива, казав він. Вона любить плавати й чудово пірнає, їй до душі таке життя, і вона захоче, щоб він працював, і все залагодиться. Вони із Зельдою та дочкою поїдуть туди ще цього літа.

Я намагався переконати його, щоб він писав свої оповідання якомога краще й не спотворював їх на догоду чиїмсь приписам, як ото він розказував.

— Ви написали чудовий роман,— сказав я йому.— І тепер вам просто не можна писати всяке казна-що.

— Роман погано розкуповують,— відказав він.— Я мушу писати оповідання, і саме такі, які зможу продати.

— Напишіть найкраще оповідання, яке тільки можете, і напишіть його чесно, без отих штук.

— Неодмінно напишу,— пообіцяв він.

Але за такого способу життя було ще добре, що він узагалі міг щось писати. Зельда не заохочувала тих, хто упадав коло неї, і казала, що такі речі її не цікавлять. Однак це її розважало, а Скотт ревнував і мусив скрізь ходити з нею. Ці походеньки ламали його роботу, а саме до роботи Зельда й ревнувала його найдужче.

Весь кінець тієї весни й початок літа Скотт відчайдушно силкувався по-справжньому сісти за роботу, але працювати він міг тільки уривками. Коли я зустрічався з ним, він звичайно був веселий, часом розпачливо веселий, дотепно жартував, і його товариство було приємне. А коли в нього траплялись аж надто чорні дні, я вислуховував його й намагався переконати, що йому треба твердо стояти на своєму й тоді він знову писатиме так, як повинен писати, і що безповоротна лише смерть. Тоді він починав кепкувати із себе, і я вважав, що, поки він здатен на це, йому ніщо не загрожує. Попри всі свої біди, він написав одне гарне оповідання — «Багатий хлопчик»,— тож я не сумнівався, що він може писати й ще краще, як він згодом і став писати.

Улітку ми були в Іспанії, де я почав перший начерк роману, а закінчив його у вересні, повернувшись до Парижа. Скотт і Зельда провели літо на Антібському мисі, і коли восени ми знову зустрілися в Парижі, я побачив, що він дуже змінився. Він не перестав пити на Рів'єрі і ходив тепер п'яний не тільки вечорами, а й серед дня. Йому вже було байдуже до того, що хтось працює, і, добре підпивши, він приходив до нас, на вулицю Нотр-Дам-де-Шан, 113, о будь-якій порі — і вдень, і пізно ввечері. Він став дуже неввічливий з тими, хто стояв нижче за нього, і з усіма, кого він сам вважав нижчими за себе.

Одного разу він прийшов на подвір'я тартака з дочкою — у няньки-англійки був вихідний день, і дитину доглядав Скотт,— і перед сходами дівчинка сказала йому, що їй треба до вбиральні. Скотт там-таки почав спускати їй штанці, і господар, що жив під нами, вийшов і сказав:

— Мосьє, туалет просто перед вами, ліворуч від сходів.

— Еге ж, і якщо ти багато говоритимеш, то я встромлю тебе туди головою,— відказав Скотт.

З ним було дуже важко всю ту осінь, але, протверезівши, він сідав писати новий роман. Я рідко бачив його тверезого, та на тверезу голову він завжди був привітний, по-давньому жартував, а часом, як і раніш, кепкував із себе. Зате коли напивався, він чи не щоразу приходив до мене додому й тішився тим, що заважав мені працювати,— майже так само, як тішилася Зельда, заважаючи працювати йому. Так тривало кілька років, але ж і всі ті роки я не мав вірнішого друга, ніж Скотт, коли він був тверезий.

Тієї осені 1925 року його прикро вразило, що я не хотів показати йому рукопис первісного варіанту «І сонце сходить». Я пояснював йому, що це ні до чого, поки я сам не перечитаю і не перероблю роман, а тим часом не хочу ні показувати його нікому, ні обговорювати. Ми саме збиралися їхати в австрійське містечко Шрунс у Форарльберзі, як тільки там випаде сніг.

Там я й переписав наново першу половину роману й закінчив цю роботу, як пригадую, в січні. Тоді повіз рукопис у Нью-Йорк і показав Максові Перкінсу з видавництва Скрібнерса, після чого повернувся назад у Шрунс і докінчив переписувати роман. Скотт так і не побачив його до кінця квітня, коли весь роман був цілком перероблений, переписаний і відісланий до видавництва. Пригадую, ми ще жартували з ним із цього приводу, і він непокоївся й прагнув чимось мені допомогти,— як завжди, коли все уже зроблено. Та, зрештою, мені й не потрібна була його допомога, поки я переписував роман.

Тим часом як ми жили у Форарльберзі і я закінчував роботу над романом, Скотт з дружиною та дочкою виїхав з Парижа в Нижні Піренеї, на курорт з мінеральними водами. У Зельди відкрилася досить поширена кишкова хвороба, яку спричиняє надуживання шампанським і яку тоді вважали за коліт. Скотт перестав пити, взявся до роботи й хотів, щоб ми в червні приїхали в Жуан-ле-Пен. Вони, мовляв, підшукають для нас недорогу віллу, тепер він уже не питиме, і все буде як за давніх добрих часів: ми будемо купатися, засмагати, набиратися здоров'я і питимем по одному аперитиву перед обідом і перед вечерею. Зельда вже одужала, у них обох усе гаразд, і робота над романом посувається дуже добре. Він має отримати гроші за інсценівку «Великого Гетсбі», що йде з великим успіхом, роман збираються екранізувати, отож йому не дошкуляють ніякі турботи. Зельда почуває себе чудово, і все начебто налагоджується.

У травні я був сам у Мадріді, працював, а тоді вирушив у Жуан-ле-Пен і приїхав туди поїздом з Байонни в третьому класі й дуже голодний, бо по-дурному вибився з грошей і востаннє їв у Андаї, на франко-іспанському кордоні. Вілла була гарна, і Скотт мешкав у доброму будинку неподалік, і я радів, що знову побачив свою дружину, яка чудово порядкувала на віллі, і наших друзів, і аперитив перед обідом був пресмачний, тож ми повторили його ще кілька разів. А ввечері на честь нашого приїзду в «Казино» зібралася компанія, така собі невеличка компанія: Макліші, Мерфі, Фіцджеральди та ми, нові пожильці вілли. Ніхто не пив нічого міцнішого за шампанське, було дуже весело, і я передбачав, як добре мені там писатиметься. Там було все, що потрібно людині для роботи,— все, крім самоти.

Зельда мала чудовий вигляд, тіло її вкривала золотиста засмага, коси вилискували темним золотом, і поводилась вона дуже приязно. Я вже вирішив був, що все гаразд і життя в них зрештою повернуло на краще, аж раптом вона нахилилася до мене й сказала, немов звіряючи мені свою велику таємницю:

— Ернесте, а правда ж, Ел Джолсон перевершив Ісуса Христа?

Ніхто в той вечір не звернув уваги на її слова. То була просто Зельдина таємниця, що нею вона поділилася зі мною, як ото яструб може поділитися чимось з людиною. Але яструби нічим не діляться. Скотт так і не написав нічого доброго, аж поки не збагнув, що в неї потьмарився розум.

ПИТАННЯ ПРОПОРЦІЙ

Набагато пізніше, вже після того як Зельда перенесла свій перший так званий нервовий розлад, ми водночас опинилися в Парижі, і Скотт запросив мене пообідати з ним у ресторані Мішо на розі вулиць Жакоб і Святих Отців. Він сказав, що йому конче треба запитати мене про щось, про таке, що важить для нього над усе в світі, й що я повинен буду відповісти йому абсолютно щиро. Я відповів, що постараюсь. Коли він просив мене сказати йому що-небудь абсолютно щиро,— а це зробити нелегко,— я намагався виконати його прохання, і те, що я казав, потім сердило його, часом навіть пізніше, коли він уже обмірковував мої слова. Тоді в нього виникало бажання знищити мої слова і, коли можна, й мене.

На зустріч зі мною він прийшов тверезий, і хоч за обідом пив вино, воно на нього не діяло. Ми розмовляли про свою роботу й про знайомих, і він розпитував мене про знайомих, яких давно не бачив. Я знав, що він пише щось гарне й з різних причин робота посувається дуже повільно, але розмовляти зі мною він хотів не про те. Я чекав, коли ж він поставить оте запитання, на яке я мав відповісти абсолютно щиро, але він приберіг його на кінець, наче це був діловий обід.

Нарешті, коли ми, замовивши останню карафу вина, взялися їсти вишневий торт, він сказав:

— Знаєш, я ніколи не спав ні з ким, крім Зельди.

— Я цього не знав.

— Мені здавалось, що я казав тобі.

— Ні. Ти казав мені багато чого, але не це.

— От про це я й хотів тебе спитати.

— Питай. Я слухаю.

— Зельда сказала, що я збудований так, що не можу задовольнити жодної жінки, і це найбільше й спричинилося до її хвороби. Вона сказала, що йдеться про анатомічні пропорції. Відколи вона мені це сказала, я сам не свій, і я хочу знати правду.

— Ходім до кабінету,— сказав я.

— Куди?

— До туалету.

Потім ми повернулися до залу й сіли за свій столик.

— Ти збудований цілком нормально,— сказав я.— Цілком. Можеш не турбуватись. Просто, коли дивишся згори, все видається меншим. Піди до Лувра й подивися на статуї, а потім прийди додому й подивися на себе в дзеркало.

— Ці статуї можуть бути непропорційними.

— Щодо цього — будь спокійний. Багато хто мріє про такі пропорції.

— Чому ж вона так сказала?

— Для того, щоб відбити тобі охоту. Це найдавніший у світі спосіб відбивати чоловікові охоту. Скотте, ти просив мене сказати правду, і я міг би сказати тобі ще багато чого, але це та абсолютна правда, якої ти вимагав, і крапка. Сходи, коли хочеш, до лікаря.

— Не хочу. Я хотів, щоб ти сказав мені чесно.

— То ти віриш мені?

— Не знаю,— відповів він.

— Ходім до Лувра,— сказав я.— Це недалеко, тільки перейти міст.

Ми пішли до Лувра, й він подивився на статуї, але сумнівів усе ще не позбувся.

— Головне, зрештою, не в цих пропорціях,— сказав я.— Головне, як ці пропорції змінюються. І під яким кутом.

Я пояснив йому, як користуватися подушкою, і ще дещо з того, що могло б йому придатись.

— Одна дівчина,— сказав він,— ставиться до мене дуже прихильно. Але після того, що сказала Зельда...

— Та забудь ти, що сказала Зельда,— порадив я.— Зельда божевільна. Ти цілком нормальний чоловік. Просто повір у себе й зроби те, чого хоче та дівчина. Зельда занапастить тебе.

— Ти нічого не знаєш про Зельду.

— Гаразд,— сказав я.— Нехай буде так. Але ти зустрівся зі мною, щоб поставити мені запитання, і я постарався відповісти тобі чесно.

Та він усе ще сумнівався.

— Хочеш, подивимося картини,— запропонував я.— Ти бачив тут що-небудь, крім Монни Лізи?

— Я не маю настрою дивитися картини,— відповів він.— Мене чекають знайомі в барі «Ріца».

В барі «Ріца» за багато років по тому, коли друга світова війна була вже далеко позаду, Жорж, який став тепер старшим

барменом, а за часів, коли Скотт жив у Парижі, був *chasseur* [1], спитав мене:

— Папà, а хто то мосьє Фіцджеральд, про якого всі мене запитують?

— Хіба ви не знали його?

— Ні. Я пам'ятаю всіх тодішніх клієнтів. Але тепер мене запитують тільки про нього.

— І що ви відповідаєте?

— Що-небудь цікаве, таке, що їм хочеться почути. Нехай тішаться. Але скажіть, хто ж він був?

— Він був американський письменник, що писав на початку двадцятих років і пізніше і якийсь час жив у Парижі й за кордоном.

— Але чому ж я його не пам'ятаю? Він був добрий письменник?

— Він написав дві дуже гарні книжки й однієї не завершив, але ті, хто добре знає його творчість, кажуть, що вона була б дуже гарна. Крім того, він написав кілька гарних оповідань.

— І він часто навідувався сюди?

— Гадаю, що часто.

— Але самі ви не бували тут на початку двадцятих років. Я знаю, що в той час ви були бідні й мешкали в іншому кварталі.

— Коли в мене водилися гроші, я ходив до «Крійона».

— Я і це знаю. Я дуже добре пам'ятаю, коли ми познайомились.

— Я теж.

— Дивно, що його я зовсім не пам'ятаю,— сказав Жорж.

— Всі ті люди повмирали.

— Але ж людей не забувають через те, що вони повмирали, а про нього мене весь час розпитують. Ви повинні розповісти мені про нього для моїх мемуарів.

— Гаразд.

— Я пам'ятаю, як ви з бароном фон Бліксеном з'явилися сюди одного вечора — котрого ж це року? — Він усміхнувся.

— Він теж помер.

— Так. Але його забути не можна. Ви розумієте, що я маю на увазі?

— Його перша дружина чудово писала,— сказав я.— Вона написала чи не найкращу книжку про Африку з усіх, які мені доводилося читати. Крім хіба книжки сера Семюеля Бейкера про притоки Нілу в Абіссінії. Вставте це в свої мемуари. Оскільки ви тепер цікавитеся письменниками.

---

[1] Тут: викидайло *(франц.)*.

— Гаразд,— сказав Жорж.— Таких людей, як барон, забути не можна. А як називалася та книжка?

— «З Африки»,— відповів я.— Бліккі дуже пишався тим, як писала його перша дружина. Але ми познайомилися раніше, ніж вона написала цю книжку.

— А мосьє Фіцджеральд, про якого мене весь час розпитують?

— Він бував тут за часів Френка.

— Так. Але я тоді вже був тут *chasseur*. Ви ж знаєте, що таке *chasseur*.

— Я напишу про нього в книжці про перші роки свого життя в Парижі. Я дав собі слово написати таку книжку.

— Чудово,— сказав Жорж.

— В тій книжці він буде такий, яким я побачив його вперше.

— Чудово,— сказав Жорж.— Тоді, якщо він заходив сюди, я неодмінно його згадаю. Зрештою, люди не забуваються.

— А туристи?

— Ну, то інша річ. Але, кажете, він навідувався сюди часто?

— Як на нього, то аж надто часто.

— Ви напишіть, яким ви його пам'ятаєте, й тоді, якщо він бував тут, я його згадаю.

— Побачимо,— сказав я.

ПАРИЖУ НІКОЛИ НЕМАЄ КІНЦЯ

Коли нас стало троє замість просто двох, холод і негода таки вигнали нас узимку з Парижа. Поки живеш сам собі, то до них звикаєш, і вони не завдають тобі клопоту. Зранку завжди можна було піти в кафе, коли там ще тільки прибирали й підмітали, а повітря поступово нагрівалось, і писати до полудня тільки на *café crème*. Моя дружина, ідучи вправлятись у грі на фортеп'яно в холодному приміщенні, могла надягти на себе кілька светрів і не мерзнути, а потім поверталася додому доглядати Бамбі. Та малу дитину взимку до кафе з собою не візьмеш, навіть таку, що ніколи не плаче, годинами роздивляється навколо і їй це не набридає. В ті часи ще не було найманих няньок, і Бамбі залюбки лишався сам у високому загратованому ліжечку в товаристві великого вірного кота Ф. Киця. Дехто казав, що небезпечно залишати кота з немовлям. Найтемніші і найзабобонніші вважали, ніби коти часом упинаються пазурами малим дітям у горло. Інші твердили, що кіт може лягти дитині на груди й задушити її своєю вагою. Тим часом Ф. Киць,

коли нас не було вдома і Марі, *femme de ménage* [1], теж кудись виходила, лежав поруч Бамбі в його високому загратованому ліжечку, дивився на двері своїми великими жовтими очима і нікого й близько не підпускав. Отож нам і не потрібна була ніяка нянька. Дитину доглядав Ф. Киць.

Та коли ви бідні,— а ми й справді були бідні, коли повернулися з Канади і я облишив газетну роботу, а жодного мого оповідання ніхто не купував,— то жити в Парижі узимку з малою дитиною надто тяжко. Містерові Бамбі було три місяці, коли він відбув дванадцятиденну подорож через Північну Атлантику на невеличкому пароплаві компанії «Кюнард», що відплив у січні з Нью-Йорка із зупинкою в Галіфаксі. Малий за всю дорогу жодного разу не заплакав і весело сміявся, спостерігаючи, як ми споруджували перед ним барикаду з валіз, щоб він не впав на підлогу, коли пароплав починало сильно хитати. Але наш Париж був для нього надто холодний.

Ми поїхали в Шрунс, що у Форарльберзі в Австрії. Переїхавши Швейцарію, поїзд спинявся на австрійському кордоні, у Фельдкірху. Далі він ішов через Ліхтенштейн і прибував у Блуденц, а звідти понад річкою з кам'янистим дном, де ловилася форель, уздовж порослої лісом долини з селянськими садибами тяглася бічна колія на Шрунс — сонячне базарне містечко з тартаками, крамничками, заїздами та добрим цілорічним готелем під назвою «Голуб», в якому ми й оселилися.

Кімнати в «Голубі» були просторі й зручні, з великими грубами, великими вікнами та великими ліжками, засланими гарними ковдрами й пуховими укривалами. Годували там просто, але дуже смачно, і в їдальні та обшитому дерев'яними панелями барі було тепло й затишно. Широку відкриту долину заливало сонце. Пансіон коштував нам близько двох доларів на день за всіх трьох, а що австрійський шилінг поступово падав у ціні внаслідок інфляції, то житло і харчування ставали нам дедалі дешевші. Але такої страшної інфляції і зубожіння, як у Німеччині, там не було. Курс шилінга то піднімався, то падав, проте загалом більше падав.

У Шрунсі не було ні ліфтів, ні фунікулерів для лижників, зате були дороги, якими вивозили дерево й переганяли худобу, і ті дороги тяглися високо в гори. Підніматися ними треба було спершу пішки, несучи лижі на плечах, а вище, де сніг ставав надто глибокий,— на лижах, приладнавши до них знизу тюленячі шкурки. Вгорі, на більш-менш пласких місцинах, стояли хижі Альпійського клубу, що влітку правили за притулок альпіністам, і в них можна було переночувати кожному, залишивши гроші

[1] Служниця *(франц.)*.

за спалені дрова. А в декотрі доводилося приносити дрова самим або, якщо ви вирушали до верховин та льодовиків на довший час, наймати когось, щоб ніс дрова й харчі, і влаштовувати там базу. Найвідомішими з цих високогірних баз були Ліндауер-гютте, Мадленер-гауз та Вісбаденер-гютте.

Позаду нашого готелю було щось на зразок тренувального спуску, яким ми з'їжджали через сади та галявини, і ще один добрий спуск був за Чаггунсом, по той бік долини, де стояв дуже гарний невеличкий готель з чудовою колекцією рогів сарн на стінах у буфеті. Від околиці Чаггунса, селища лісорубів, що притулилося в протилежному кінці долини, ішли вгору добрі лижні стежки, якими можна було дістатися на перевал і через Сільвретту потрапити в район Клостерса.

Шрунс був напрочуд корисним і для здоров'я Бамбі, яким опікувалася гарненька чорнява дівчина: вона вивозила його на сонечко в санчатах і піклувалася про нього, поки ми з Хедлі досліджували той новий для нас край і всі навколишні селища. Тамтешні люди ставилися до нас дуже приязно. Гер Вальтер Лент, один з перших гірськолижників, що свого часу був помічником Ганнеса Шнайдера, славнозвісного арльберзького лижника, й робив лижні мазі для гірських підйомів і для різного снігу, саме засновував школу гірськолижного спорту, і ми обоє записались до неї. Система Вальтера Лента полягала в тому, щоб якомога швидше закінчити з учнями вправи на тренувальних спусках і вивести їх на справжні гірські схили. Тоді лижний спорт був не такий, як тепер,— спіральні переломи ще не стали звичайним явищем, і ніхто не міг дозволити собі зламати ногу. Не було й лижних патрулів. А туди, звідки ви хотіли з'їхати, спершу належало піднятися самотужки. Це зміцнювало ноги, і вони добре витримували спуски.

Вальтер Лент вважав, що найпринадніше в лижному спорті — вибратися високо в гори, де нікого немає і сніг незайманий, а тоді мандрувати від хижі до хижі Альпійського клубу через перевали та льодовики Альп. При цьому не можна було мати на лижах таких кріплень, які в разі падіння загрожували переломами. Лижі мали злітати з ніг одразу ж, тільки-но ви падали. А що́ він любив по-справжньому — то це спускатися з льодовиків без запобіжної линви, але для цього треба було чекати весни, коли сніг щільно заповнить тріщини.

Ми з Хедлі захопилися лижами відтоді, як уперше разом прилучились до них у Швейцарії, а згодом — у Кортіна д'Ампеццо, в Доломітових Альпах, коли мав народитися Бамбі і лікар у Мілані дозволив дружині й далі кататись на лижах, якщо я пообіцяю, що вона не падатиме. Для цього потрібно було дуже досконало обирати схили та колію і добре стерегтися на спусках;

але Хедлі мала дуже гарні, напрочуд сильні ноги, чудово володіла лижами і не падала. Ми всі знали, коли який сніг, і вміли кататися по глибокій пухкій пороші.

Нам дуже подобалось у Форарльберзі, дуже подобалось у Шрунсі. Ми виїжджали туди десь близько Дня подяки [1] й жили майже до великодня. Там завжди було де кататися, хоч як на лижний курорт Шрунс лежав низькувато, і в самому містечку досить снігу випадало тільки в дуже сніжні зими. Але в ті дні ми залюбки піднімалися вище в гори, і ніхто на це не нарікав. Ти йшов собі вгору помірною ходою, куди повільніше, ніж міг би йти, і тобі було легко, і серце не давало про себе знати, і ти пишався вагою рюкзака за плечима. Підйом до Мадленер-гауза місцями був дуже крутий і важкий. Та другого разу він уже не так давався взнаки, а далі підніматися було й зовсім легко, та ще з удвічі більшим вантажем, ніж перше.

Нам завжди хотілось їсти, і кожний сніданок, обід чи вечеря ставали для нас подією. Ми пили світле чи темне пиво, пили й вино — молоде, а часом і торішнє. Найкращі були білі вина. З інших напоїв там продавали вишнівку місцевого виробу та ензенський шнапс, настояний на гірському тирличі. Іноді на обід був тушкований заєць під густим соусом з червоного вина, а іноді — оленина з каштановим соусом. Під ці страви ми пили червоне вино, хоч воно було дорожче, ніж біле, а найкраще червоне коштувало двадцять центів літр. Звичайне червоне коштувало набагато дешевше, і ми носили його з собою в Мадленер-гауз цілими барильцями.

Ми мали запас книжок, що їх Сільвія Бійч дозволила нам узяти з собою на зиму, а часом грали в кеглі з жителями містечка у кегельбані за літнім садком готелю. Раз чи два на тиждень у їдальні готелю збиралися гравці в покер. У ті дні там зачиняли всі віконниці й замикали двері, бо азартні ігри були тоді в Австрії заборонені. Я грав з гером Нельсом, власником готелю, гером Лентом з Альпійської гірськолижної школи, з місцевим банкіром, прокурором і капітаном жандармерії. Гра йшла не на жарт, і всі вони були добрі гравці, хіба що гер Лент грав надто ризиковано, як зважити на те, що його лижна школа не давала ніякого прибутку. Коли капітан жандармерії чув, що надворі за дверима зупинялися двоє жандармів, які робили обхід, він підносив палець до вуха, і ми всі замовкали, аж поки жандарми йшли собі далі вулицею.

Рано-вранці до нашої вихололої за ніч кімнати приходила покоївка, зачиняла вікна й розпалювала велику кахляну грубу.

---

[1] Офіційне свято в США пам'яті перших поселенців у Массачусетсі; відзначається в останній четвер листопада.

Коли в кімнаті ставало тепло, нам приносили сніданок — свіжий хліб або грінки із смачнющими консервованими фруктами, по великій чашці кави, а якщо ми бажали, то й яєчню з добрячою шинкою. В ногах у мене спав собака-пінчер; він любив супроводити нас у лижні походи і їхати в мене на плечі, коли я спускався схилом гори. Дружив він і з містером Бамбі й, вирушаючи на прогулянки разом з ним та його нянькою, біг поряд із санчатами.

У Шрунсі було добре працювати. Я знаю це напевне, бо саме там за зиму 1925—26 року зробив найважчу в своєму житті роботу — переписав первісний варіант «І сонце сходить», накиданий одним духом за півтора місяця, і перетворив його на роман. Не пригадую вже, які оповідання я там написав. Але декілька з них вийшли цілком пристойні.

Зате пригадую, як рипів сніг на дорозі до містечка, коли ми морозяного вечора поверталися додому з лижами та палицями на плечах, дивлячись здаля на світло в містечку, а потім уже й розрізняючи будинки, і як усі зустрічні казали нам «*Grüss Gott*» [1]. А у *Weinstube* [2] завжди сиділи місцеві жителі, в черевиках, підбитих цвяхами з гострими головками, та в традиційному вбранні горян, і в повітрі плавав тютюновий дим, а дерев'яна підлога була подряпана цвяхами з черевиків. Багато хто з молодших горян уже встиг відслужити в австрійських альпійських полках, а один з них, на ім'я Ганс, що працював на тартаку, був відомий мисливець, і ми з ним щиро заприязнилися, бо обидва воювали у тих самих горах в Італії. Ми всі пили вино і співали тірольських пісень.

Пригадую стежки, що бігли вгору через садки та поля навколо селянських будинків над містечком, і самі ті будинки з високими грубами й величезними стосами дров у снігу надворі. Жінки сиділи в кухні, чухрали вовну й пряли з неї сіру й чорну пряжу. Колесо прядки рухалося від ножного привода, і пряжу там не фарбували. Чорна пряжа була з вовни чорних овець. Вовну на прядіння брали так, як є, не очищаючи від жиру, і светри, шапочки та довгі шарфи, що їх плела з неї Хедлі, ніколи не намокали в снігу.

Одного разу на різдво в містечку поставили п'єсу Ганса Сакса під керівництвом директора школи. Вистава вдалася добре, і я написав про неї до місцевої газети, а власник готелю переклав той допис. Іншої зими до містечка приїхав колишній офіцер німецького флоту, з поголеною головою та рубцями від ран, і прочитав лекцію про Ютландську битву. Він показував діапо-

[1] «Хвала богові» *(нім.)*.
[2] Пивничка *(нім.)*.

зитиви, що давали уявлення про маневри обох флотів, розповідав про те, яким боягузом виявився Джелліко, і часом його брала така лють, аж голос у нього зривався. Директор школи все потерпав, щоб він не проштрикнув екран більярдним кієм, яким користувався замість указки. І після лекції той колишній морський офіцер ще довго не міг заспокоїтись, і всі у *Weinstube* почували себе ніяково. З ним пили тільки прокурор та банкір, і сиділи вони за окремим столиком. Гер Лент, що був родом з Рейну, не захотів прийти на лекцію. Було там одне подружжя з Відня: вони приїхали кататися на лижах, але не хотіли підніматись у гори й потім подалися в Цурс, де їх, як я чув, засипало свіговою лавиною. То чоловік тоді сказав, що лектор — із тих свиней, які вже раз занапастили Німеччину і років через двадцять знов занапастять її. А дружина застерегла його по-французькому, щоб він замовк, бо тут, мовляв, маленьке містечко і всяке може статися.

Тієї зими під сніговими обвалами загинуло дуже багато людей. Перших значних жертв завдав обвал за горами, що оточували нашу долину, в Леху, в Арльбергзі. Група німців зібралася на різдво покататися на лижах з гером Лентом. Того року сніг упав пізно, і гірські схили ще зберігали сонячне тепло, коли настав перший великий снігопад. Сніг лежав глибокий, пухкий і зовсім не брався до землі. Кататися на лижах було вкрай небезпечно, і гер Лент надіслав тим берлінцям телеграму, щоб вони не приїздили. Та в них саме починалася різдвяна відпустка, вони не розуміли небезпеки й не боялись обвалів. Вони таки приїхали в Лех, але гер Лент відмовився вести їх у гори. Тоді один з них назвав його боягузом, і вони заявили, що підуть кататися самі. Зрештою він повів їх до найбезпечнішого схилу, який тільки міг знайти. Спершу з'їхав він сам, а за ним рушили й вони, коли раптом сніг з гори стрімко зсунувся і накрив їх, мов океанська хвиля. Відкопали тринадцятьох, і дев'ятеро з них були мертві. Альпійська лижна школа й так далеко не процвітала, а після того ми залишились чи не єдиними її учнями. Ми ревно взялися вивчати снігові обвали: які вони бувають, як уникати їх, як поводитись, коли тебе засипає. Мало не все, що я написав того року, припадає саме на пору обвалів.

Найстрашніше, що я пригадую про ту багату на обвали зиму,— це те, як відкопали одного чоловіка. Він, як його навчали, присів навпочіпки й склав руки дашком над обличчям, щоб там лишилося повітря, коли зверху завалить снігом. Лавина була величезна, і всіх відкопали не скоро, а того чоловіка знайшли останнім. Він помер зовсім незадовго перед тим, і шия його була так стерта, що видніли сухожилки та кістки. Поки ще жив, він весь час повертав голову з боку в бік, щоб полегшити сніговий

тягар. Певно, в тій лавині свіжий, легкий сніг потяг за собою і давніший, уже злежаний і твердий. Важко було сказати, чи той чоловік робив так свідомо, чи, може, просто втратив розум. Та місцевий священик однаково не дозволив поховати його в освяченій землі, бо ніхто не знав, чи він католик.

Живучи в Шрунсі, ми часто вирушали в неблизьку дорогу через долину до підгірного готелю і ночували там перед походом до Мадленер-гауза. То був прекрасний старий готель, і дерев'яні стіни кімнати, в якій ми їли й пили, аж блищали, відполіровані часом. Так само блищали й стіл та стільці. Спали ми разом, пригорнувшись одне до одного, у великому ліжку під пуховою периною, при відчиненому вікні, і зорі були близькі й напрочуд яскраві. Рано-вранці, після сніданку, ми всі навантажувались, виходили на дорогу і, несучи лижі на плечах, рушали вгору в досвітній темряві, і над нами сяяли зорі, такі самі близькі і яскраві. У носіїв лижі були короткі, і вони несли найважчий вантаж. Ми часто змагалися між собою, хто може нести нагору більше вантажу, але ніхто не міг зрівнятися з тими носіями, похмурими, присадкуватими селянами, що розмовляли тільки монтафонською говіркою і вперто, мов в'ючні коні, бралися усе вище й вище, а нагорі, де на виступі біля вкритого снігом льодовика стояла хижа Альпійського клубу, скидали вантаж під кам'яну стіну й починали правити більшу плату, ніж ми домовлялися внизу, і, врешті сторгувавшись, зникали на своїх куцих лижах, наче духи.

Серед наших тамтешніх приятелів була одна молода німкеня, що разом з нами ходила в гори. Вона чудово каталася на лижах, була невелика на зріст, гарної статури, брала такий самий важкий рюкзак, як і в мене, й могла нести його довше, ніж я.

— Ці носії завжди дивляться на нас так, наче приміряються, як вони нестимуть вниз наші трупи,— сказала вона якось.— Вони самі визначають плату за сходження, але я ще ніколи не бачила, щоб нагорі вони не заправили більше.

Узимку в Шрунсі я відпускав бороду, щоб захистити обличчя від сонця, яке просто-таки обпікало шкіру серед гірських снігів, і не завдавав собі клопоту підстригатися. І ось якось пізнього вечора, коли ми разом спускалися на лижах лісовозними дорогами, гер Лент розказав мені, що селяни, з якими я не раз зустрічався на тих дорогах над Шрунсом, прозвали мене «Чорним Христосом». А ті, котрі ходили до *Weinstube*, казали на мене «Чорний Христос, що п'є кірш». Та для селян з далекого горішнього кінця Монтафону, де ми наймали носіїв до Мадленер-гауза, всі ми були чужоземними бестіями, які лізуть у верхогір'я, коли туди не слід потикатися. І те, що ми вирушали вдосвіта, щоб поминути місця, де траплялись обвали, перше ніж сонце зробить

їх небезпечними, також свідчило проти нас. Це тільки доводило, що ми хитрі, як усі чужоземні бестії.

Пригадую, як ми вдихали густий сосновий дух, і як спали в хатинах лісорубів, на матрацах, набитих буковим листям, і як ішли на лижах через ліс по заячих і лисячих слідах. Пригадую, як одного разу високо в горах, поза межею дерев, я йшов по сліду лисиці, аж поки побачив її саму, й дивився, як вона стала, піднявши праву передню лапу, тоді сторожко завмерла й стрибнула вперед, а із снігу, лопочучи білими крилами, шугнула вгору гірська куріпка й полетіла геть за гребінь гори.

Пригадую всі різновиди снігу, що їх міг витворити вітер, і всі їхні підступи проти тебе, коли ти був на лижах. І хурделиці, що заганяли нас у високогірну альпійську хижу й залишали по собі новий, незнаний світ, в якому нам доводилось прокладати собі дорогу так обережно, наче ми ніколи раніше не бачили цієї місцевості. Та ми й справді ніколи її не бачили, бо все там ставало зовсім не таким. І нарешті, ближче до весни, надходила пора з'їжджати з великого льодовика, з того гладенького й рівного крутосхилу, якому, здавалося, й кінця не буде, аби тільки витримали ноги,— і ми мчали вниз, зімкнувши коліна, низько пригнувшись, ринувши вперед тим спадом, усе далі й далі вперед, серед безгучного сичання снігового пилу. То було краще за будь-який політ, краще за будь-що в світі, а щоб здобути вміння та змогу звідати цю насолоду, нам доводилося довго братись нагору з важкими рюкзаками за плечима. Ті походи не можна було купити, і квитків на вершину ніхто не продавав. Саме задля того ми й вправлялися цілу зиму і тільки завдяки своїй праці досягали мети.

Останнього нашого року в горах у наше життя ввійшли нові люди, і нам уже більш ніколи не було так хороше. Та зима снігових обвалів здавалася щасливою і невинною зимою дитинства, як порівняти її з наступною зимою,— зимою кошмарів, прихованих за відчайдушними веселощами,— та із згубним літом, що настало за нею. Саме того року на нашому обрії з'явилися багатії.

Багатії завжди мають таку собі рибу-лоцмана, яка йде попереду них і розвідує дорогу; вона може недобачати, може недочувати, але неодмінно винюхає попереду когось нестійкого і надто чемного. Той «лоцман» розмовляє з вами отак: «Та ні, не знаю. Ну, не так щоб дуже. Але мені вони подобаються. Обоє подобаються. Та кажу ж вам, Хеме, вони мені справді подобаються. Я розумію, що́ ви хочете сказати, але вони мені таки справді подобаються, і щось у ній є страшенно привабне. (Він називає її ім'я, вимовляючи його з неабияким замилуванням.) Ні, Хеме, не будьте таким упертим і незговірливим. Вони

справді подобаються мені. Обоє подобаються, слово честі. Він і вам сподобається (називає його дитячим прізвиськом), коли ви ближче з ним познайомитесь. Мені вони обоє подобаються, повірте».

А потім з'являються ті багатії, і все безповоротно змінюється. «Лоцман», звичайно, зникає. Він завжди кудись їде чи звідкись повертається, ніде не затримуючись надовго. Він виринає то в політиці, то в театральному мистецтві, а тоді зникає, так само як замолоду виринав і зникав у різних країнах та в житті людей. Його нікому не зловити, не зловити його й багатіям. Він не ловиться на гачок; ловляться й гинуть тільки ті, що йому довіряють. Йому властиві набутий ще в юнацькі літа хист негідника й потаємна, довгий час приховувана любов до грошей. Та зрештою він і сам стає багатим, і з кожним нажитим доларом посувається праворуч на таку відстань, що якраз і дорівнює ширині долара.

Ті багатії любили його й довіряли йому, тому що він був ненав'язливий, кумедний, поступливий, уже добре знав своє діло, а ще тому, що він служив їм як риба-лоцман.

Коли двоє кохають одне одного, коли вони щасливі й веселі і одне з них чи обоє роблять щось по-справжньому добре, людей тягне до них так само, як ото перелітних птахів до світла маяка серед ночі. І якби ці двоє були так міцно споруджені, як маяк, то небезпека загрожувала б тільки птахам. Але ті, що вабл. ять до себе людей своїм щастям і доробком, здебільшого бувають недосвідчені в житті. Вони не вміють ні ухилитися від чужого втручання, ні вчасно піти геть. Та й не завжди здатні розкусити тих добрих, милих, чарівних, приязних, великодушних, співчутливих багатіїв, що не мають ніяких вад, що обертають кожний день на свято, а потім, удовольнивши свою потребу, йдуть далі й залишають по собі пустку, мертвішу навіть за ті, що їх колись витолочували до останньої бадилинки копита коней Аттіли.

Отже, слідом за рибою-лоцманом з'явилися багатії. Ще рік тому вони б не приїхали. Тоді ще не було певності. Працювалося мені так само добре, і щастя було навіть більше, але торік я ще не написав роману, тим-то вони й не мали певності. А вони ніколи не витрачали свого часу й чарів на щось не зовсім певне. Та й навіщо б? Ось Пікассо — об'єкт цілком певний, він був таким ще задовго до того, як вони дізналися, що на світі є живопис. І щодо котрогось іншого художника вони були певні. Щодо багатьох інших. Але того року в них з'явилася певність і щодо мене, та й «лоцман» докинув своє слово і сам прибув разом з ними, щоб ми не зустріли їх як чужинців і щоб я був зговірливіший. Звичайно, той «лоцман» був тоді нашим другом.

У ті дні я довіряв «лоцманові» так само, як довіряв, скажімо, останньому виправленому виданню «Навігаційних настанов Гідрографічної служби для Середземного моря» або таблицям у «Навігаційному альманасі» Брауна. Підпавши під чари прибулих багатіїв, я зробився легковірним і дурним, як мисливський собака, ладний бігти за першим-ліпшим чоловіком з рушницею, або як дресирована свиня в цирку, що врешті знайшла когось, хто любить і цінує її задля неї самої. Для мене стало дивовижним відкриттям те, що кожний день можна обертати на фієсту. Я навіть прочитав їм уголос уривок з роману, що його переписав перед тим, а це для письменника — межа падіння, річ, куди небезпечніша для його творчості, ніж для лижника спуск з льодовика без запобіжної линви в ту пору, коли зимовий сніг ще не заповнив тріщини.

Коли вони казали: «Це чудово, Ернесте. Справді чудово. Ви навіть самі не розумієте, що це таке»,— я потішено метляв хвостом і поринав у ту фієсту, якою тепер уявлялося мені життя, сподіваючись винести звідти в зубах якийсь прегарний дрючок, замість того щоб подумати: «Коли цим мерзотникам подобається, то що ж тут не так?» Ось що я подумав би, якби поводився як професіонал; а втім, якби я поводився як професіонал, то ніколи не став би читати їм того, що написав.

Та ще перед тим, як з'явилися ці багатії, до нас уже пролізли інші багатії, вдавшись до старого як світ викруту. Полягає він у тому, що молода незаміжня жінка на якийсь час стає найближчою подругою іншої молодої жінки, заміжньої, приїздить погостювати в її домі, а тоді несвідомо, невинно й невблаганно веде до того, щоб відбити в неї чоловіка. Якщо той чоловік письменник і багато працює, він має обмаль вільного часу й більшу частину дня не може приділяти дружині належної уваги, тож такі обставини зручні для всіх, аж поки з'ясовується, які наслідки вони за собою тягнуть. Коли чоловік закінчує свою денну роботу, він опиняється між двох привабливих молодих жінок. Одна з них — нова, незвідана, і, якщо йому не пощастить, він кохатиме обох.

І ось замість них двох та їхньої дитини їх стає троє. Спершу це приємно збуджує, і так воно триває якийсь час. Усе по-справжньому лихе починається з невинного. Отож ти живеш собі, тішишся тим, що маєш, і нічим не журишся. Ти брешеш, і тобі це гидко, брехня підточує твою душу, стає щодень небезпечніша, але ти живеш одним днем, як ото на війні.

Мені довелося на час залишити Шрунс і поїхати в Нью-Йорк, щоб залагодити справи з видавцями. Я зробив у Нью-Йорку все що належало і, повернувшись до Парижа, мав сісти в перший же поїзд, що вирушав із Східного вокзалу в Австрію. Але жінка,

в яку я закохався, була в той час у Парижі, і я не поїхав ні першим поїздом, ні другим, ні третім.

Коли поїзд спинився поряд із штабелями колод на станції і я знову побачив свою дружину, що стояла обіч колії, мені подумалося, що краще б я помер, аніж закохався в когось, крім неї. Вона усміхалась, і сонце освітлювало її миле обличчя, засмагле від сонця та снігу, і всю її зграбну постать, і кидало червонясто-золотий полиск на її прекрасні, буйно відрослі за зиму коси; а поруч неї стояв містер Бамбі, білявий, натоптаний, з розпашілими від морозу щічками,— наче там-таки у Форарльберзі й народився.

— О Теті,— сказала вона, коли я обняв її,— ти повернувся, та ще й так вдало з'їздив. Я кохаю тебе, і нам дуже тебе бракувало.

І я кохав її й нікого більше, і, поки ми лишалися самі, нам було хороше й радісно удвох. Я добре працював, ми робили чудові лижні прогулянки, і я вже думав, що нам знову ніщо не загрожує, і тільки коли пізньої весни ми залишили гори й повернулися в Париж, те інше почалося знову.

То був кінець першої частини мого паризького життя. Париж ніколи вже не був таким самим, хоча й завжди лишався Парижем, і ти змінювався разом з ним. Ми не їздили більше у Форарльберг, та й багатії теж не їздили.

Парижу ніколи нема кінця, і кожен, хто там жив, має про нього свої спогади, що різняться від спогадів інших. Ми завжди поверталися в Париж, хоч би ким ми були, і хоч би як він змінився, і хоч би як важко чи легко було туди потрапити. Париж вартий того, і ти завжди діставав винагороду за все, що приносив йому в дарунок. А таким він був у ті далекі дні, коли ми були дуже бідні й дуже щасливі.

ОСТРОВИ В ОКЕАНІ

РОМАН

ISLANDS IN THE STREAM

1970

Переклав
Володимир Митрофанов

© Український переклад, видавництво «Радянський письменник», 1976.

Частина перша

БІМІНІ

1

Будинок стояв на найвищому місці вузької коси між бухтою і відкритим морем. Він був міцний, мов корабель, і витримав уже три урагани. Від сонця його затіняли високі кокосові пальми, похилені пасатами в один бік, а двері виходили на океан, і крута стежка вела від них на білий піщаний пляж, до Гольфстріму. Безвітряними днями, коли дивитися з берега, вода на течії була звичайно синя-синя. Та досить було зайти в неї, як вона враз починала зелено світитися над білим, наче борошно, піском, і тінь великої риби з'являлася в ній задовго до того, як сама рибина підпливала до берега.

Удень то було безпечне й гарне місце для купання, але вночі купатись там ніхто не наважувався. Акули, полюючи на краю Гольфстріму, підпливали вночі до самого берега, і з верхньої веранди будинку можна було почути, як викидається сполохана риба, а спустившись на пляж, побачити у воді її фосфоричні сліди. Вночі акули не знали страху, а інша морська живність боялася їх. Зате вдень вони не потикались до піщаного берега, а коли й потикались, їхні тіні було видно ще здалеку.

Власника будинку звали Томас Хадсон; він був добрий художник і більшу частину року жив і працював на цьому острові. Для людини, що довго прожила в цих широтах, зміни пір року стають і тут такими ж знаменними, як будь-де, і Томасові Хадсону, що любив свій острів, не хотілося пропустити жодної весни чи літа, ані осені чи зими.

Часом літо випадало надто спекотне — коли в серпні наставало безвітря або коли у червні чи в липні не задували пасати. Траплялось і таке, що у вересні, жовтні або й на початку листопада налітали урагани, а несподівана тропічна буря могла знятися першого-ліпшого дня від самого червня. Але й у пору ураганів бували гарні погожі дні.

Томас Хадсон багато років спостерігав тропічні бурі і, подивившись на небо, міг завбачити негоду набагато раніше за барометр. До того ж він умів угадувати напрям бур і знав, як від них убезпечитись. Він знав, що́ означає пережити ураган разом з іншими жителями острова і як це зближує людей. Знав і те, що бувають такі урагани, коли ніхто й ніщо не може вціліти. Проте завжди казав собі, що як і станеться таке лихо, то він ладен лишитися тут і загинути разом зі своїм будинком.

Той будинок був однаково що корабель. Поставлений на узвишші наперекір бурям, він неначе вріс у острів і став його невід'ємною часткою; з усіх вікон будинку видно було море, і вітри продували його наскрізь, так що й найгарячішими ночами спати було не парко. Стіни знадвору були пофарбовані білим, щоб не нагрівалися влітку, і будинок впадав у око далеко з Гольфстріму. Він підносився над усім островом, поступаючись височиною лише перед довгим рядом гінких казуарин, що їх найперше було видно, коли наближатися до острова з моря. Невдовзі по тому, як над водою поставала темна смуга казуарин, відкривався поглядові й великий білий будинок. А ще трохи згодом з'являвся весь довгастий острів, з кокосовими пальмами, дощаними будиночками, білою смугою пляжу і зеленою стіною острова Південного ген позаду. Щоразу, як Томас Хадсон бачив з моря свій будинок, його охоплювало радісне відчуття. Він завжди думав про нього, наче про живу істоту, як ото моряк про свій корабель. Узимку, коли зривалися північні вітри і наставала справжня холоднеча, в будинку було тепло й затишно, бо він єдиний на острові мав камін. То був великий відкритий камін, і Томас Хадсон палив у ньому плавник.

Велика купа того плавнику громадилася під південною стіною будинку. Дерево було вибілене сонцем, обточене піском та вітром, і деякі уламки так подобалися Хадсонові, що йому шкода було палити їх. Та після кожного шторму на березі лишалося багато ломаччя, і зрештою Хадсон, не вагаючись, спалював навіть те, яке найбільше припадало йому до вподоби. Він знав, що море нанесе його ще й ще, і холодними вечорами сидів собі у великому кріслі перед каміном, читаючи при світлі лампи, що стояла на важкому дерев'яному столику, і час від часу підводячи голову, щоб послухати, як бурхає північно-західний вітер, або подивитись, як горять у каміні великі, зовсім білі від сонця й води уламки дерева.

Часом він гасив лампу, лягав на килим і стежив очима за кольоровими пломінцями, що виникали там, де вогонь лизав морську сіль і пісок. Лежачи на підлозі, так що очі були врівень з дровами в каміні, він бачив ту межу, де полум'я одривалося від дерева, і йому ставало й сумно, й хороше. Так бувало завжди, коли він дивився на вогонь. Та коли горів плавник, з ним діялося щось особливе, і йому бракувало слів визначити своє відчуття. Можливо, недобре палити те, що так тобі подобається, думав він, але винним себе не почував.

Коли він лежав отак на підлозі, йому здавалося, ніби дме понад ним, хоч насправді вітер бив у підмурки будинку, в найнижчу травицю на острові, у водорості та черепашки на березі й навіть у пісок. Хадсон відчував, як гупають у берег хвилі при-

бою, і пригадував, що так само відчував колись постріли важких гармат, лежачи на землі недалеко від батареї,— давно, коли був ще зовсім молодий.

Камін був неабиякою втіхою узимку, і решту місяців Хадсон вдячно поглядав на нього й думав про те, як буде, коли знову настане зима. З усіх пір року найкраща на острові була зима, і він чекав її повсякчас.

II

Того року сини Томаса Хадсона приїхали до нього, коли зима вже минула і весна також кінчалася. Було умовлено, що всі троє хлопців зустрінуться в Нью-Йорку і звідти поїздом, а потім літаком доберуться до острова. Як завжди, виникли незгоди з матір'ю двох менших хлопців. Вона надумала податися до Європи,— звичайно, не попередивши про це Хадсона,— і хотіла забрати дітей з собою на ціле літо. Отже, вони могли приїхати до батька лише на різдвяні канікули,— певна річ, після різдва. Різдво хлопці мали святкувати з нею.

Томас Хадсон уже добре знав ті її вибрики, і зрештою все, як завжди, скінчилося взаємними поступками. Згодилися на тому, що молодші хлопці погостюють у батька на острові п'ять тижнів, а тоді повернуться до Нью-Йорка і звідти із шкільними квитками вирушать пароплавом французької компанії до Парижа, щоб там зустрітися з матір'ю, яка на той час уже встигне поповнити свій гардероб новим убранням. У цій подорожі їх мав супроводити старший брат, Том-молодший. Потім Томові-молодшому належало повернутися до своєї матері, що знімалася в якомусь фільмі на півдні Франції.

Мати Тома-молодшого не наполягала на його поверненні й не мала б нічого проти, якби він залишився в батька на ціле літо. Але і їй, напевне, хотілося б побачити його знов, і загалом це була чесна угода, якщо взяти до уваги непохитну рішучість матері двох інших хлопців. То була прекрасна й чарівна жінка, що ніколи в житті не відступала від жодного із своїх намірів. Вона завжди виношувала ці наміри потаємно, мов добрий генерал, і непохитно здійснювала їх. До якихось поступок її ще можна було схилити. Але змусити докорінно змінити свій намір — ніколи, хоч коли б він виник: чи то безсонної ночі, чи похмурим ранком, чи ввечері, під впливом джину.

Намір залишався наміром, а рішення — то вже таки рішенням, отож, знаючи все це й маючи за плечима досвід судового розлучення, Томас Хадсон був радий, що вони дійшли згоди і що хлопці приїдуть хоч на п'ять тижнів. Коли вже ми здобули ці п'ять тижнів, думав він, то вважай, що зіграли внічию. П'ять

тижнів — чималий час, щоб побути з тими, кого любиш і з ким хотів би бути завжди. От тільки навіщо тобі було розлучатися з матір'ю Тома? А ти краще не думай про це, сказав він сам собі. Це така річ, про яку краще не думати. Та й яких чудових дітей народила тобі друга жінка. Дуже незвичайні, складної вдачі хлопці, і ти знаєш, скільки гарних рис успадкували вони від неї. Вона славна жінка, і з нею тобі теж не слід було розлучатися. Е ні, заперечив він собі, інакше я не міг.

Але все те не дуже хвилювало його. Він давно вже облишив перейматися цими речами і досі як міг притлумлював свою провину роботою, тож тепер його хвилювало лиш одне: скоро приїдуть хлопці, і треба, щоб вони добре провели літо. А потім він знову візьметься до роботи.

Він таки спромігся замінити майже все, крім дітей, роботою і тим сталим способом життя, що його запровадив собі на острові. І вважав, що пустив тут коріння міцно й надовго. Тепер, коли його брала туга за Парижем, він задовольнявся спогадами замість того, щоб їхати туди. Так само було й з рештою Європи, й з багатьма місцями в Азії і Африці.

Він не раз пригадував, що сказав Ренуар, коли почув, що Гоген поїхав малювати на Таїті: «Навіщо витрачати стільки грошей і їхати малювати в таку далечінь, коли так добре малюється й тут, у Батіньйолі?» Це краще звучало по-французькому: «*Quand on peint si bien aux Batignolles*»,— і Томас Хадсон думав про острів, мов про свій *quartier* [1], і міцно осів на ньому, і знав усіх сусідів, і працював тут так само добре, як колись у Парижі, коли Том-молодший був ще немовлям.

Іноді він залишав острів, щоб порибалити біля берегів Куби або побути восени серед гір. Але своє ранчо в Монтані здав в оренду, бо найкращими порами року там були літо й осінь, а тепер його хлопцям восени завжди доводилося йти до школи.

Час від часу він виїжджав до Нью-Йорка побачитись із своїм агентом. Але тепер агент здебільшого сам приїздив до нього й забирав готові картини. Як художник Хадсон мав цілком певне становище, його шанували і в Європі, і на батьківщині. Мав він і постійний прибуток з нафтопромислів, розміщених на землі, що належала колись його дідові. Раніше там були пасовиська, потім землю продали, але з умовою, що право на корисні копалини залишиться за попереднім власником. Близько половини цього прибутку йшло на аліменти дітям, а решта забезпечувала йому надійний прожиток, так що він міг малювати, як сам хотів, не знаючи матеріальної скрути. До того ж мав змогу жити, де йому заманеться, а при бажанні й помандрувати по світах.

---

[1] Квартал *(франц.)*.

Йому завжди добре велося майже в усьому, за винятком подружнього життя, хоч успіх його ніколи по-справжньому не цікавив. Його цікавив живопис, життя дітей, і він досі кохав ту жінку, в яку закохався уперше. Відтоді він закохувався в багатьох жінок, і часом котрась із них приїздила до нього на острів. У нього була потреба бачити поруч жінок, і він радо приймав їх на якийсь час. Йому подобалось, коли вони були поруч, іноді й досить довго. Але зрештою він завжди радів, коли вони від'їжджали, навіть і ті, що були йому дуже любі. Він давно позбувся звички сваритися з жінками й навчився уникати одруження. Навчитися цих двох речей було майже так само важко, як осісти на місці й звикнути до постійної, розміреної праці. Але він навчився їх і гадав, що навчився уже на все життя. Малювати картини він умів віддавна і вважав, що малює з кожним роком краще. А от привчити себе жити на одному місці й систематично працювати було важко, бо свого часу він вів досить-таки безладне життя. По-справжньому легковажним він ніколи не був, але був безладним, себелюбним і безжальним. Тепер він знав це, і не тільки зі слів багатьох жінок, а зрештою сам дійшов такого висновку. Тоді й постановив собі, що буде себелюбний лише задля своїх картин, безжальний лише в роботі і що візьме себе в руки й надасть своєму життю суворого ладу.

Він мав намір тішитися життям у межах встановленого ладу й наполегливо працювати. А сьогодні почував себе просто щасливим, бо наступного ранку мали приїхати діти.

— Містере Томе, вам нічого не треба? — спитав його Джозеф, хатній служник.— Ви ж сьогодні своє вже відробили, еге?

Джозеф був високий на зріст, мав дуже довге й дуже чорне обличчя, великі руки й ноги. Він носив білу куртку та білі штани, але завжди ходив босоніж.

— Дякую, Джозефе. Мабуть, ні.

— Може, трохи джину з тоніком?

— Ні. Я думаю піти до містера Боббі, вип'ю там.

— Випийте скляночку вдома. Дешевше вийде. Коли я йшов сюди, містер Боббі був страшенно сердитий. Каже, зовсім замучився з тими коктейлями. Одна пані з яхти замовила якусь там «Білу даму», а він подав їй пляшку тієї американської мінеральної води, де намальована жінка біля джерела в такій ото білій сукні, наче москітна сітка.

— Піду я все-таки туди.

— А я таки змішаю вам скляночку. Лоцманський катер привіз пошту. То, може, почитаєте і вип'єте, а тоді вже підете до містера Боббі?

— Ну гаразд.

— От і добре,— сказав Джозеф.— Бо я вже змішав. Щоправда, містере Томе, нічого особливого в тій пошті нема.

— Де вона?

— Внизу, в кухні. Я принесу. На двох конвертах жіноча рука. Один лист з Нью-Йорка. Один з Палм-Біча. Дуже гарно надписаний. Один від того пана, що продає ваші картини в Нью-Йорку. Два не знаю від кого.

— Хочеш відповісти на них замість мене?

— Так, сер. Якщо ви доручите. Я ж таки письменний, дарма що бідний.

— Ну то неси їх сюди.

— Зараз, містере Томе, сер. Там ще газета.

— Газету, Джозефе, будь ласка, залиш до сніданку.

Томас Хадсон сів читати листи, попиваючи холодний коктейль. Один лист він перечитав ще раз, а тоді сховав усі в шухляду стола.

— Джозефе! — гукнув він.— Ти все приготував до приїзду хлопців?

— Так, містере Томе, сер. І ще два зайвих ящики кока-коли. А що, мабуть, Том-молодший тепер більший за мене, га?

— Та ще ні.

— Як гадаєте — подужає він мене?

— Навряд.

— Ми ж із ним частенько боролися, коли я був вільний,— сказав Джозеф.— Аж дивно, їй-богу, що треба тепер називати його містером. Містер Том, містер Девід і містер Ендрю. То троє найкращих у світі хлопців, хай їм чорт. А найбільший хитрюга з них Енді.

— Він і змалку був хитрюга,— сказав Томас Хадсон.

— А що далі росте, то хитріший,— захоплено промовив Джозеф.

— Будь їм цього літа добрим прикладом.

— Містере Томе, не можу я бути цим хлопцям добрим прикладом. От років три-чотири тому, коли був простодушніший, то ще міг би. А тепер сам збираюся наслідувати Тома. Він же вчиться в дорогій школі, тож і манери в нього дорогі. Таким, як він, на вигляд стати я не можу, а от поводитись, як він, навчуся. Вільно й незмушено, але чемно. А ще хочу стати таким спритним, як Дев. Це буде найважче. А тоді ще випитати в Енді секрет, звідки він бере оті свої хитрощі.

— Тільки щоб ти мені сам не почав хитрувати.

— Ні, містере Томе, ви не так мене зрозуміли. Ті хитрощі не для вашого дому. Вони потрібні мені на той час, коли я вільний.

— Добре, що вони приїздять, правда?

— Містере Томе, та ще ж не було такого свята від самої великої пожежі. Як на мене, це все одно що друге пришестя. Чи добре, ви питаєте? Так, сер, дуже добре.

— Треба нам придумати для них якісь розваги.

— Ні, містере Томе,— відказав Джозеф.— Краще подумати, як уберегти їх від їхніх власних небезпечних витівок. У цьому нам може допомогти Едді. Він знає їх краще, ніж я. А я їхній приятель, то мені це важко.

— А як там Едді?

— Трохи випив, наперед відзначив день народження королеви. А загалом, молодець на всі сто.

— Мабуть, піду я таки до містера Боббі, поки він не пересердився.

— Він питав про вас, містере Томе. Містер Боббі — справжній джентльмен, і його часом стомлює вся ота потолоч, що наїжджає сюди яхтами. От і сьогодні, коли я йшов од нього, він був страшенно стомлений.

— А ти що там робив?

— Ходив по кока-колу, а тоді трохи повправлявся на більярді.

— Як стіл?

— Ще гірший став.

— Піду вниз,— сказав Томас Хадсон.— Треба прийняти душ і перевдягтися.

— Я там поклав вам на ліжку все, що треба,— сказав Джозеф.— Ще скляночку джину з тоніком?

— Ні, дякую.

— Містер Роджер приїхав.

— Добре. Я притягну його сюди.

— Він у вас поживе?

— Мабуть, поживе.

— Так чи так, а постіль я йому приготую.

— Добре.

III

Томас Хадсон прийняв душ, старанно намилив голову й підставив її під колючі, гострі й потужні цівки води. Він був кремезний чоловік, а роздягнений здавався ще кремезнішим, ніж в одязі. Тіло його вкривала густа засмага, а волосся вицвіло від сонця і взялося смугами. Він пильно стежив, щоб не набирати зайвої ваги, і, ставши на вагівницю, побачив: сто дев'яносто два фунти.

Треба було поплавати перед тим, як приймати душ, подумав він. Але ж я довго плавав уранці перед роботою і тепер

стомлений. Ось приїдуть хлопці, будемо більше плавати. І Роджер знову тут. Це добре.

Надягши чисті шорти, стару баксько сорочку і взувши мокасини, він вийшов з дому, спустився до хвіртки в штахетнику й опинився на лискучій, вибіленій сонцем кораловій стрічці Королівського шосе.

З дощаної хатини, що стояла в затінку двох високих кокосових пальм обіч дороги, вийшов дуже прямий старий негр у чорному альпаковому піджаку та випрасуваних темних штанах і повернув на шосе поперед Хадсона. Коли негр обернувся, Хадсон побачив його гарне темношкіре обличчя.

Звідкись із-за хатини долинув дитячий голос, глузливо виспівуючи на старовинний англійський мотив:

Дядечко Едвард приїхав з Нассау,
Цукерок я в нього купив.
Тільки цукерку до рота узяв,
У мене живіт заболів.

Дядечко Едвард обернувся; його гарне обличчя в яскравому полуденному світлі було сумне й сердите.

— Я знаю тебе,— сказав він.— Я тебе не бачу, але знаю, хто ти. І розкажу про тебе констеблю.

Дитячий голос провадив далі, ще дзвінкіш і веселіш:

Ой Едварде,
Ой Едварде,
Сякий-такий Едварде,
Нікудишні цукерки твої!

— Про все скажу констеблю,— мовив дядечко Едвард.— Констебль знайде на тебе управу.

— І сьогодні в тебе нікудишні цукерки, дядечку Едварде? — гукнув невидимий хлопчисько. Він добре пильнував, щоб не показатись на очі.

— Цькують людину,— голосно промовив дядечко Едвард, простуючи далі.— Здирають з неї шати гідності й топчуть ногами. Милий боже, даруй їм, бо не відають, що чинять.

Попереду на Королівському шосе почулися ще якісь співи. Вони линули з вікон кімнат над «Понсе де Леоном» [1]. Кораловою дорогою туди чимдуж поспішав хлопчина-негр.

— Колотнеча там, містере Томе,— мовив він, порівнявшись із Хадсоном.— Чи як би його ще сказати. Пан з яхти викидає за вікно речі.

---

[1] Бар названо на честь іспанського мореплавця Хуана Понсе де Леона, що, відкривши Флоріду, в 1512 р. вирушив на пошуки островів Біміні. *(Прим. перекладача).*

— Які речі, Луїсе?

— Всякі, містере Томе. Пан викидає все, що трапить під руку. Пані пробувала спинити його, то він сказав, що викине і її.

— Звідки він, той пан?

— Якийсь багатій з Півночі. Нахваляється, що може купити й продати весь острів. Та, мабуть, і недорого той острів коштуватиме, якщо він і далі все отак розкидатиме.

— А що констебль, Луїсе? Він там був?

— Ні, містере Томе, сер. Констебля ще не викликали. Але всі гадають, що час уже викликати.

— То ти при них, Луїсе? А я хотів, щоб ти наготував мені наживки на завтра.

— Не турбуйтеся, містере Томе, сер. Наживки я вам наготую. Я при них, воно-то так. Вони найняли мене, щоб їхати зранку на риболовлю, отож я й при них. Тільки ніякої риболовлі немає. Де там, сер! Хіба що вважати за риболовлю те, як цей пан шпурляє на всі боки посуд та стільці і щоразу, коли містер Боббі приносить рахунок, дере його на клапті й називає містера Боббі мерзенним грабіжником і клятим шахраєм.

— Видно, Луїсе, то таки норовистий пан.

— Ой містере Томе, такого затятого ви ще зроду не бачили. Звелів він мені співати для них. Ви знаєте, я не вмію співати так добре, як Джозі, але співаю як можу, а часом навіть і краще. Одне слово, так добре, як тільки можу. Ви ж самі знаєте, бо чули, як я співаю. Та він тільки єдину пісню хоче слухати — оту, де не треба мені, мамо, ні бобів, ні рису, ні кокосових горіхів. Знов і знов ту саму. Це стара пісня, вона мені набридла, то я й кажу йому: «Сер, я знаю нові пісні. Добрі пісні. Гарні пісні. І старих знаю ще чимало, от хоч би й про загибель Джо Джейкоба Астора на «Титанику», коли той ударився об айсберг і потонув, і, як зволите, я радо заспіваю їх вам, аніж оцю, де ні бобів, ні рису». Чемно так кажу, як годиться. Ви ж знаєте, я вмію. А він мені: «Слухай ти, чорнопикий недоумку, та я маю більше магазинів, фабрик і газет, ніж той твій Джон Джейкоб Астор мав горшків, щоб туди...— Ну, ви знаєте що.— То ось я візьму,— каже,— та й тицьну тебе головою в ті горшки, щоб ти не смів учити мене, які пісні я маю слухати». Тоді його пані каже: «Любий, навіщо так лаяти хлопця? Він гарно співає, і я залюбки послухала б і нових пісень». А пан їй відказує: «То ось тобі моє слово. *Ти* їх не почуєш, а *він* їх не співатиме». Дивний він чоловік, містере Томе. А пані тільки й сказала: «Ой любий, як важко з тобою». Слово честі, містере Томе, то такий, що людині важче його умовити, ніж новонародженому мавпеняті запустити дизельний мотор. Ви вже даруйте, що я так розбазікався. Все це дуже мене розхвилювало. Та й пані геть засмутилась.

— Як же ти будеш з ними далі, Луїсе?

— Та ось несу для пані черепашкових перлів,— відказав хлопець.

Розмовляючи, вони спинилися в затінку пальми. Хлопець витяг з кишені чистеньку шматину, розгорнув її і показав з півдесятка блискучих рожевих перлин, зовсім не схожих на справжні: їх час від часу знаходили остров'яни, чистячи мушлі. Такий дарунок не привабив би жодної з жінок, яких знав Томас Хадсон,— окрім королеви Марії Англійської. Звичайно, Хадсон не міг вважати, що знає королеву Марію,— хіба лише з газет і кінохроніки та ще з профільних портретів у «Нью-Йоркері»,— але через те, що їй подобалися багамські перли, в нього було таке відчуття, ніби він знає її краще, ніж багатьох своїх давніх знайомих. Королеві Марії подобаються ці перлини, і сьогодні острів святкує день її народження, думав він, але навряд чи вони дуже потішать жінку того пана. До того ж хто знає, чи не казала й королева Марія, що вони їй подобаються, аби тільки зробити приємність своїм підданцям на Багамських островах.

Вони рушили далі, простуючи до «Понсе де Леона», і Луїс сказав:

— Пані плакала, містере Томе. Так гірко плакала. Отож я й надумав піти до Роя і принести їй черепашкових перлин, щоб подивилася.

— Певне, вона дуже зрадіє, коли побачить їх,— мовив Хадсон.— Якщо їй подобаються черепашкові перли.

— Добре, якби зраділа. Зараз же й однесу їй.

Томас Хадсон зайшов до бару, де було прохолодно і майже темно після блиску коралової дороги, і випив джину з тоніком, присмаченого скибочкою лимонної кірки та кількома краплинами ангостури. Містер Боббі стояв за прилавком і вигляд мав страшенно сердитий. Чотири молодих негри грали в більярд, час від часу трохи піднімаючи стіл з одного боку, коли хтось хотів зробити важкий карамболь. Спів нагорі вже змовк, і в барі було дуже тихо, тільки клацали більярдні кулі. Біля стойки стовбичили два матроси з яхти, пришвартованої до причалу. Очі Томаса Хадсона звикли до присмерку в барі, там було не жарко й приємно. Згори спустився Луїс.

— Пан заснув,— сказав він.— Я залишив перлини його пані. Вона дивиться на них і плаче.

Хадсон побачив, як ті два матроси з яхти перезирнулися, але нічого не сказали. Він стояв, тримаючи в руці високу склянку з приємним гіркуватим напоєм і смакуючи перший ковток, що нагадав йому про Тангу, Момбасу і Ламу, і про все те узбережжя, і його раптом пойняла туга за Африкою. А от він засів на

цьому острові, тоді як міг бути тепер в Африці. Е, до лиха, подумав він, ти ж коли завгодно можеш туди поїхати. Треба, щоб усе те жило в тобі самому, хоч де б ти був. І тут у тебе це зовсім непогано виходить.

— Томе, невже вам справді до смаку це зілля? — запитав його Боббі.

— Авжеж. Інакше я не пив би його.

— Я раз помилився пляшкою, то воно мені видалось наче хіна.

— А там є й хіна.

— Ні, люди таки схибнуті,— сказав Боббі.— Ось може чоловік дозволити собі пити все що завгодно. Має на те гроші. Йому б і пити собі на втіху, а він бере та й переводить добрячий джин, домішуючи туди якесь індійське пійло з хіною.

— Мені воно подобається. Я люблю присмак хіни з лимонною кіркою. Як на мене, ця суміш немовби розкриває у шлунку пори, чи що там іще. Мені вона любіша за будь-який інший напій із джином. Після неї я чудово себе почуваю.

— Я знаю. Ви завжди чудово себе почуваєте, коли вип'єте. А от я навпаки — препогано. Чого це не видно Роджера?

Роджер був приятель Томаса Хадсона, що придбав собі рибальську хатину далі на острові.

— Скоро має надійти. Ми сьогодні вечеряємо у Джонні Гуднера.

— І чого б ото таким людям, як ви, як Роджер Девіс і Джонні Гуднер, що стільки світу бачили, сидіти на цьому острові,— ніяк не збагну.

— Це гарний острів. Ви ж тут сидите, чи не так?

— Я сиджу, щоб заробляти собі на прожиток.

— Могли б заробляти на прожиток і в Нассау.

— К бісу Нассау. Тут веселіше. Що-що, а повеселитись на цьому острові можна добряче. Та й грошей тут дехто збив дай боже.

— Мені подобається тут жити.

— Та певне ж,— сказав Боббі.— І мені подобається. Ви це знаєте. Аби тільки був заробіток. А що, ви продаєте оті картини, які весь час малюєте?

— Останнім часом їх добре беруть.

— Подумати тільки — люди платять гроші за картини, на яких зображений дядечко Едвард. За картини, де намальовані негри у воді. Негри на березі. Негри в човнах. Ловці черепах. Ловці губок. Штормові хвилі. Водяні смерчі. Розбиті шхуни. Недобудовані шхуни. Все, що можна побачити й так. Невже їх справді купують?

— Звісно, що купують. Щороку в Нью-Йорку влаштовують виставку, а потім ті картини продають.

— З торгів?

— Ні. Комерсант, що влаштовує виставку, призначає ціну, і люди купують. Часом беруть і музеї.

— А самі ви можете їх продавати?

— Авжеж.

— Я б хотів купити смерч,— сказав Боббі.— Величезний такий, знаєте, смерч. І чорний як чорт. Чи, може, ще краще — два смерчі, як ото вони сунуть понад плесами з таким ревиськом, що заглушає все довкола. І засмоктують у себе геть усю воду, і страхають людей до смерті. А я виїхав своїм човном ловити губки і тепер не можу дати собі ради. Смерч видер просто в мене з руки глибинний окуляр і мало не засмоктав і човна. Такий смерч, що й самому богові страшно... То скільки такий коштуватиме? Я б почепив його тут-таки, в барі. Чи, може, й дома, якщо він не налякає до смерті мою стару.

— Це залежатиме від розміру картини.

— Малюйте яку вам захочеться,— велично промовив Боббі.— То така картина, що чим вона буде більша, тим краще. Намалюйте навіть три смерчі. Я колись бачив біля острова Андроса одразу три смерчі, не далі, як оце звідси до дверей. Вони здіймались аж до неба, і один засмоктав човен ловця губок, а коли той човен упав назад у море, мотор вибив дно й потонув.

— Усе залежить від того, скільки коштуватиме полотно,— сказав Томас Хадсон.— Я візьму з вас тільки за полотно.

— О боже, то добудьте щонайбільше полотно,— сказав Боббі.— Ми з вами намалюємо такі смерчі, що люди зі страху тікатимуть геть і з цього бару, і з цього бісового острова.

Його захопила велич задуму, але то був тільки початок.

— Томе, друже, а чи не змогли б ви намалювати весь, як є, ураган? Показати його в самісінькому розпалі, коли з одного боку вже відбурхало й ущухло, а з другого ще тільки зривається? Щоб усе-все там було — починаючи з негрів, прибитих бурею до стовбурів кокосових пальм, і кінчаючи вітрильниками, що їх несе просто через острів. І великий готель, що валиться додолу. І уламки, що розтинають повітря, наче стріли, і мертві пелікани, яких жене разом із скісними струменями зливи. І барометр, що впав аж на двадцять сім, і зірваний вітромір. І затоплена з верхом піщана коса, і місяць, що визирнув з-за хмар у розпалі бурі. І величезний вал, що здіймається і падає на берег, поглинаючи все живе. І знесені в море жінки, з яких вітром позривало одежу. І мертві негри, яких гойдає на хвилях і підкидає в повітря...

— Потрібне страшенно велике полотно,— сказав Хадсон.

— К бісу полотно! — вигукнув Боббі.— Я роздобуду найбільший грот зі шхуни. Ми намалюємо найвеличнішу в світі картину, хай йому чорт, і навіки уславимося в історії. Чого варті всі оті ваші жалюгідні буденні образки!

— Почну я із смерчів,— сказав Томас Хадсон.

— Хай так,— погодився Боббі, хоч як йому жаль було відступатись від свого великого задуму.— У цьому є сенс. Але, слово честі, знаючи світ, як оце ви і я, та ще маючи ваш хист, ми з вами таких картин понамальовували б, що куди.

— Завтра ж беруся до смерчів.

— Ну гаразд,— сказав Боббі.— Нехай це буде початок. Але, слово честі, треба нам з вами намалювати й отой ураган. А чи малював хто коли-небудь загибель «Титаника»?

— Велику картину — ні.

— Ми могли б намалювати й це. Такі речі завжди полонили мою увагу. Зобразити б так, щоб відчутно було крижаний холод айсберга, коли він подався назад після зіткнення. І щоб усе оповивав густий туман. Змалювати все до найменших деталей. І отого чоловіка, що заліз у човен із жінками, твердячи, ніби він яхтсмен і хоче допомогти їм. Як він пхається в човен, наступаючи просто на жінок, а сам здоровенний мов бугай. Мені він уявляється схожим на того типа, що спить у нас нагорі. А чом би вам не піднятися туди й не замалювати його сонного, щоб потім уставити в картину?

— Як на мене, нам краще все-таки почати із смерчів.

— Томе, я хочу зробити з вас *великого* художника,— сказав Боббі.— Облиште ви оте своє школярство. Ви ж просто марнуєте себе. Ось подумайте, ще й півгодини не минуло, як ми з вами накреслили три картини, а я ж і не напружив як слід своєї уяви. А що ви малювали досі? Негра, що витяг на берег черепаху. Навіть не зелену, а звичайнісіньку морську черепаху. Або ж двох негрів у човні, що перебирають купу лангустів. Ні, друже, марнуєте ви своє життя!

Він замовк і, витягши з-під стойки пляшку, швидко ковтнув з неї.

— Це до рахунку не береться,— мовив він.— Ви нічого не бачили. Слухайте, Томе, це ж три чудові картини. Великі картини. Величні картини. Гідні висіти в Кришталевому палаці поряд із шедеврами всіх часів. Ну, перша, то, звісно, ні — їй бракує величі. Але ж ми навіть не почали. Та й хіба ми не можемо намалювати ще одну на довершення всього? Що ви про це скажете? — І він швидко ковтнув з пляшки.

— Про що?

Боббі перехилився через стойку, щоб ніхто інший його не почув.

— Не здумайте відмовлятися від цієї картини,— сказав він.— Хай вас не лякає її величність. Треба мати широке бачення, Томе. Ми можемо намалювати *кінець світу*.— Він трохи помовчав.— У повному розпалі.

— Чортівня,— мовив Томас Хадсон.

— Ні. Чортівня — то вже потім. А тут пекло тільки-но розверзається. Трясуни качаються по підлозі у своїй капличці на горі й репетують усі разом незнаними говірками. А чорт настромлює їх на вила й кидає на віз. Вони верещать, стогнуть і волають до Єгови. Скрізь попростягалися долілиць негри, а довкола них і просто по їхніх тілах повзають мурени, лангусти й морські павуки. А трохи далі — велике провалля, і чорти тягнуть туди і негрів, і слуг божих, і трясунів, і всіх, хто трапиться, й ті зникають з очей. Вода навколо острова дедалі піднімається, і в ній шастають які тільки є акули — й тупорилі, й макрельні, й тигрові, й пилконосі,— і пожирають тих, що пробують рятуватися плавом від чортячих вил і від отого чорного провалля, з якого йде пара. П'яниці востаннє припадають до пляшок і відбиваються ними від чортів. Та чорти раз у раз наштрикують їх на вила, а як ні, то їх змиває хвилями в море, де на них чатують акули, а далі від берега кружляють уже й кашалоти, й кити-людожери, й усілякі інші морські страховиська. На самому вершечку острова збилися докупи собаки й коти, та чорти наштрикують на вила і їх; собаки куляться і скавучать, а коти задкують і дряпають чортів пазурами, і шерсть на них стовбурчиться, і врешті вони стрибають у море й чимдуж пливуть геть. Час від часу на котрогось нападає акула, і видно, як той кіт поринає під воду. Та здебільшого їм щастить урятуватися.

Тим часом із провалля вже пашить ядучим жаром, і тепер чорти тягнуть туди людей волоком, бо поламали свої вила на слугах божих. А ми з вами стоїмо посередині і незворушно все те споглядаємо. Ви щось собі занотовуєте, а я раз у раз закроплююся з пляшки і вам теж даю закропитися. Час від часу котрийсь чорт, зовсім упрівши від тяжкої праці, тягне повз нас якогось дебелого патера, а той щосили чіпляється пальцями за пісок, волаючи до бога, і чорт каже нам: «Даруйте, містере Томе. Даруйте, містере Боббі. Ну й роботи ж у нас сьогодні!» Потім, коли він, спітнілий і закіптюжений, повертається по нового слугу божого, я пропоную і йому ковтнути з пляшки, але він одказує: «Ні, дякую, містере Боббі. Я ніколи не п'ю на роботі».

Це може бути достобіса сильна картина, Томе, якщо нам пощастить надати їй належної сили та величі.

— Гадаю, на сьогодні вже цілком досить накреслень.

— Атож, мабуть, ваша правда,— сказав Боббі.— До того ж від цих накреслень мене бере спрага.

— Був колись такий Босх, у нього ця картина вийшла б чудово.

— Це не той, що винайшов магнето?

— Ні. Ієронім Босх. Дуже давній митець. І дуже добрий. А ще Пітер Брейгель малював таке.

— Теж давній?

— Дуже давній. І теж дуже добрий. Вам він сподобався б.

— К бісу давніх,— сказав Боббі.— Куди їм до нас братися. До того ж кінець світу ще не настав, то де їм, у біса, знати про нього більше за нас?

— Перевершити їх — нелегка річ.

— Не вірю жодному слову, що ви оце кажете,— мовив Боббі.— Ми з вами маємо таку картину, що після неї на їхні ніхто б і не глянув.

— А як би його випити ще скляночку?

— Авжеж, хай йому чорт. Я зовсім забув, що ми в барі. Боже, благослови королеву. І який сьогодні день, ми з вами, Томе, забули. Тож вип'ємо за її здоров'я, я вас частую.

Він налив собі чарку рому, тоді подав Хадсонові пляшку жовтого джину, тарілку з лимонами, ніж і пляшку індійського тоніку.

— Колотіть самі своє бісове питво. У мене з душі верне від цього зілля.

Томас Хадсон змішав коктейль, додав до нього кілька крапель з пляшечки, крізь корок якої було простромлене чаїне перо, і підняв свою склянку. Тоді подивився на другий кінець стойки.

— А ви що п'єте? — запитав він матросів.— Як зветься, можете сказати?

— «Собача голова»,— відповів один.

— Авжеж, «Собача голова»,— підтвердив Боббі й, діставши з льоду дві пляшки холодного пива, подав їм.— А от склянок нема. Були тут п'янюги, що цілий день шпурлялися склянками. Ну, всі мають що випити? За королеву, панове. Не думаю, що її дуже цікавить цей острів, і не певен, що їй так уже тут сподобалось. Але випиймо за королеву, панове. Хай благословить її бог.

Усі випили за здоров'я королеви.

— Напевне, вона чудова жінка,— сказав Боббі.— Але як на мене, то надто бундючна. Мені завжди була більше до душі королева Александра. Мила жінка. Проте день народження королеви ми вшануємо як годиться. Острів наш невеликий, та патріотів на ньому не бракує. Один з тутешніх жителів воював у

минулій війні, і йому відірвало руку. Хіба можна бути більшим патріотом?

— Чий, він каже, день народження? — спитав один матрос другого.

— Королеви Марії Англійської,— відказав Боббі.— Матері теперішнього короля-імператора.

— Це не та, чиїм ім'ям названо корабель? — запитав другий моряк.

— Томе,— сказав Боббі,— другий тост ми з вами вип'ємо самі.

IV

Уже споночіло, і над островом повівав легкий бриз, розганяючи москітів та піщаних бліх. Усі судна давно повернулися в гавань і, піднявши утлегарі перед вузьким проходом, так і стояли тепер пришвартовані до трьох причалів, що тяглися від берега. Приплив швидко відкочувався, і ліхтарі суден відбивались у зеленавій проти світла воді, а вона відпливала так швидко, що аж вирувала навколо причалів і за кормою великого катера, на палубі якого вони сиділи.

У воді за бортом, там, де світло, відбиваючись від обшивки катера, сягало нефарбованих паль, і на тлі чорної пітьми під причалом темними колами вирізнялися старі автомобільні шини, що правили за кранці, стояла, тримаючись проти відпливу, зграйка сарганів, приваблених світлом. Вузькі й довгі, так само зеленаві, як і вода, вони не шукали поживи, не заводили гри, а, ледь ворушачи хвостами, трималися на місці, заворожені світлом.

Катер Джонні Гуднера «Нарвал», де Томас Хадсон і Джонні чекали на Роджера Девіса, стояв носом проти відпливу, а позад нього, біля того ж таки причалу, корма до корми була пришвартована яхта, власник якої цілий день розважався в барі у Боббі. Джонні Гуднер сидів на стільчику на кормі, поклавши ноги на другий стільчик, і тримав у правій руці склянку «Тома Коллінза», а в лівій — довгий зелений стручок мексіканського перцю.

— Чудово,— сказав він.— Одкушуєш малесенький шматочок, і в роті починає вогнем пекти, а тоді охолоджуєш його оцим.

Він одкусив перший шматочок, проковтнув, видихнув «х-х-ху!», згорнувши трубочкою язик, а тоді на добру хвилину припав до високої склянки. Його повна нижня губа облизнула тонку верхню, і він усміхнувся самими сірими очима. Кутики рота в нього були загнуті догори, так що здавалося, ніби він от-от усміхнеться або щойно всміхнувся, але загалом рот мало що говорив про нього, коли не брати до уваги типово ірландської верхньої губи. Дивитися треба було на очі. Зростом і будовою Джон-

ні скидався на трохи обважнілого боксера середньої ваги, проте вигляд мав цілком спортивний, навіть простягшись отак вільно на стільцях,— бо коли б він утратив форму, в такій позі це одразу впало б у око. Обличчя його було темне від засмаги, а лущились тільки ніс і чоло, що ставало вищим у міру того, як рідшала чуприна. На підборідді виднів шрам, що міг би видатись за ямочку, якби його посунути трохи ближче до середини, а перенісся було помітно приплюснуте. Не можна сказати, що весь ніс був плескатий. Просто він мав такий вигляд, наче його робив новочасний скульптор, висікаючи одразу з каменю, і зняв тут ледь-ледь більше, ніж належало.

— Томе, безпутнику, що ви робили стільки часу?

— Працював, і дуже сумлінно.

— Це на вас схоже,— сказав Джонні й одкусив ще шматочок перцю. То була зовсім зів'яла, поморщена перчина, завдовжки дюймів із шість.— Тільки перший раз пече,— мовив він.— Так само, як і кохання.

— Де в чорта. Перець щоразу пече.

— А кохання?

— К бісу кохання,— відказав Том Хадсон.

— Який настрій! Які слова! Кого ви з себе вдаєте? Бідолашну вівцю, яку силоміць держать на цьому острові?

— Тут не держать овець, Джонні.

— Ну, то краба, що попався в сіть,— сказав Джонні.— Нам зовсім ні до чого, щоб ви стали жертвою або чимось там іще. Покуштуйте-но краще одну з цих перчин.

— Я вже куштував,— одказав Томас Хадсон.

— Та знаю я все про вас,— сказав Джонні.— Своїм блискучим минулим мене не здивуєте. Може, ви просто все вигадали. Чи, може, ви той, що перший привіз їх до Патагонії верхи на яках. Але я людина нової доби. Слухайте, Томмі. Я їв мексіканський перець, начинений лососиною. Начинений морським окунем. Начинений чілійською скумбрією. Начинений грудинкою мексіканської горлиці. Начинений індичатиною і кротовим м'ясом. Його начиняють чим завгодно, а я купую. І почуваюся при цьому таким собі бісовим можновладцем. Але все те витівки. А найкраще — отака довга, прив'ята, нічим не начинена й неапетитна на вигляд перчина з підливою із підсмаженого борошна. Ох ти ж чортяка!..— Він знову хукнув крізь згорнутий трубочкою язик.— Цього разу я тебе таки перебрав.

І Джонні надовго припав до склянки з «Томом Коллінзом».

— Вона дає мені законний привід хильнути,— пояснив він по тому.— Мушу охолоджувати обпеченого рота, хай йому чорт. А ви чогось вип'єте?

— Хіба ще трохи джину з тоніком.

— Бой! — гукнув Джонні.— Ще склянку джину з тоніком для *бвани* [1].

Фред, один з хлопців-остров'ян, що їх капітан катера найняв для Джонні, приніс повну склянку.

— Прошу, містере Томе.

— Дякую, Фреде,— сказав Томас Хадсон.— За королеву, хай благословить її господь.

Вони випили.

— А де це наш старий бахуряка?

— Вдома. Скоро з'явиться.

Джонні пожував ще трохи перцю, допив усе, що було в склянці, й запитав:

— Ну, а як воно насправді, друже?

— Все гаразд,— відказав Томас Хадсон.— Я навчився непогано жити сам-один і працюю як віл.

— Вам тут подобається? Я маю на увазі — жити постійно.

— Так. Набридло вже тинятися по світу із своїми думками. Краще сидіти з ними тут. Мені тут справді непогано живеться, Джонні. Зовсім непогано.

— Тут добре жити,— сказав Джонні.— Добре для такого, як ви, що має якесь там внутрішнє життя. А мені, який то ганяється за отим-от самим, то тікає від нього, ні біса тут не світить. А чи правда, що наш Роджер пристав до червоних?

— То про це вже пішов поголос?

— Я дещо чув на Західному узбережжі.

— Що там за історія з ним сталася?

— Усього я не знаю. Але історія досить прикра.

— Справді прикра?

— Вони там судять про все по-своєму. Якщо ви маєте на думці дівчаток, то ні. А втім, клімат там такий, і свіжа городина, і все інше, що й вони виганяються незгірше за отих їхніх футболістів. Якась п'ятнадцятирічна шмаркачка виглядає на всі двадцять чотири. А в двадцять чотири вона вже справжня Мей Уїтті. Якщо не маєш бажання женитися, то треба добре дивитись на їхні зуби. Хоч, зрештою, і по зубах ні біса не визначиш. І всі вони мають маму, тата чи обох разом, і всі хочуть. То, звісно, той-таки клімат надає їм охоти. А ти на свою біду, буває, розпалишся, то де вже там питати, чи є в неї шоферські права чи картка соціального забезпечення. Як на мене, щодо них слід би брати до уваги не вік, а зріст, вагу і взагалі на що вони здатні. Якщо судити лише за віком, то виходить надто несправедливо. Хоч з якого боку на це глянь. У жодному виді спорту дочасний розвиток не є перешкодою. Навіть навпаки.

[1] Хазяїн, пан *(мовою суахілі)*.

Допускали б їх по розряду початківців — оце було б по-чесному. Так само, як на перегонах. Одного разу я мав добрячу халепу з тими дівчатками. Але Роджер попався не на цьому.

— А на чому ж я попався? — запитав Роджер Девіс.

Він ще раніш безгучно скочив з причалу на палубу в своїх м'яких капцях на мотузяній підошві і тепер стояв, непомірно великий, у плетеній спортивній сорочці, на три розміри більшій, ніж треба, та облиплих старих бавовняних штанях.

— Привіт,— озвався Джонні.— А я й не чув, як ви подзвонили. Я саме казав Томові: не знаю, мовляв, на чому вас підловили, але не на зведенні неповнолітньої.

— От і добре,— мовив Роджер.— І годі про це.

— Ви мені не наказуйте,— відрубав Джонні.

— Я не наказую,— мовив Роджер.— Я чемно прошу. У вас на судні дають щось випити? — Він поглянув на яхту, що стояла кормою до них.— А це хто?

— Ті, що були сьогодні в «Понсе». Не чули?

— Он як,— сказав Роджер.— Ну що ж, треба все-таки випити, дарма що вони подали нам поганий приклад.

— Бой! — гукнув Джонні.

З каюти вийшов Фред.

— Слухаю, сер,— сказав він.

— Запитай, чого зволять ці джентльмени.

— Слухаю вас, панове,— мовив Фред.

— Я питиму те саме, що й містер Том,— сказав Роджер.— Він мій порадник і вихователь.

— Чи багато цього літа в таборі хлопців? — спитав Джонні.

— Поки що всього два,— відказав Роджер.— Я з моїм вихователем.

— Я і мій вихователь,— поправив його Джонні.— І як ви, в біса, книжки пишете?

— Я завжди можу когось найняти, щоб виправляв помилки.

— Або й безплатно знайти,— сказав Джонні.— Я оце розмовляв тут з вашим вихователем. Він каже, що йому тут добре живеться. І що він пристав до цього берега назавжди.

— Вам би слід побачити, як тут що,— мовив Хадсон до Джонні.— Часом він одпускає мене піти випити.

— А як щодо жінок?

— Жінок немає.

— Що ж ви, хлопці, робите?

— Та от цілий день сьогодні оце й роблю.

— Але ж ви давно вже тут. Що робили раніш?

— Купались, їли, пили... Том працює; читаємо, розмовляємо, читаємо, рибалимо, знову рибалимо, купаємось, п'ємо, спимо...

— І все без жінок?

— А без жінок.

— Не до вподоби мені це. Якесь нездорове життя. Ви курите багато опіуму, хлопці?

— Як, Томе? — спитав Роджер.

— Тілький добірний,— сказав Томас Хадсон.

— А марихуани багато вирощуєте?

— Щось вирощуємо, Томе? — спитав Роджер.

— Поганий був рік,— сказав Хадсон.— Дощі занапастили к бісу весь урожай.

— В усьому цьому є щось нездорове.— Джонні випив.— Єдина втіха — що ви ще п'єте. А може, ви, хлопці, вдалися до релігії? Чи не прийняв Том якоїсь віри?

— Як, Томе? — спитав Роджер.

— Взаємини з богом без істотних змін,— відказав Томас Хадсон.

— Щирі?

— Ми люди терпимі,— сказав Хадсон.— Вправляйтеся собі в якій хочете вірі. На острові є бейсбольний майданчик, отам і можете вправлятися.

— Нехай той ваш бог стане проти мене з биткою, то я йому так загилю вéрхом межи очі...

— Роджере,— докірливо мовив Джонні.— Уже ж вечір. Чи ви не бачили, як смерклося, посутеніло, а тоді й споночіло? А ще письменник. Не годиться зневажливо говорити про всевишнього потемки. А може, він стоїть оце позад нас і заміряється своєю биткою.

— І на відбій вийде, закладаюся,— підхопив Роджер.— Останнім часом я бачив, як він відбиває.

— Атож, сер,— сказав Джонні.— Як відіб'є вашого верхового, аж вам в очах потемніє. Я теж знаю, як він б'є.

— Еге ж, мабуть, що знаєте,— погодився Роджер.— І Том знає, і я. Та я все ж таки спробую пробити йому верхом.

— Облишмо ці богословські дебати,— сказав Джонні.— Краще нехай нам дадуть їсти.

— А що — той стариган, який водить цю лайбу по морях, ще здатен куховарити? — запитав Томас Хадсон.

— Сьогодні в нас тушкована риба,— відказав Джонні.— І кулики з жовтим рисом. Золотисті кулики.

— Так говорите, наче якийсь бісів оздоблювач,— сказав Том.— Немає на них ніякого золота о цій порі року. А де ви вполювали тих куликів?

— На Південному, коли пристали скупатися. Я двічі підманював табунець і бив їх на льоту. Маємо по два на душу.

Був гарний вечір, і, попоївши, вони сиділи на кормі, пили каву й курили сигари; до них приєдналося ще двоє з іншого

катера, з гітарою та банджо, обидва непроторенні гультяї, а на темному причалі зібралися негри, і там раз по раз лунали співи. Кілька негрів заводили пісню, тоді Фред Вілсон, той, що з гітарою, починав підспівувати, а Френк Харт бренькав на банджо. Томас Хадсон співати не вмів, отож сидів, відхилившись на стільці, і слухав.

Тим часом у Боббі гульбище було в розпалі, і яскраве світло, що линуло з відчинених дверей бару, відбивалося у воді. Відплив ще тривав, і там, де на воду падало світло, раз по раз викидалася риба. Здебільшого сірі окуні,— відзначив подумки Том,— хапають кинуту на принаду риб'ячу дрібноту, яку відносить відпливом. Кілька хлопчаків-негрів ловили на жилку без вудлища, і було чути, як вони розмовляють і тихо лаються, коли риба зривається з гачка, а подеколи — як хляпають на дошки причалу зловлені окуні. Окуні були великі, хлопці ловили їх на м'якуш марліна, якого ще вдень привезли рибалки на одному з катерів і тоді ж таки почепили на гак, сфотографували, зважили й розчинили.

Спів привабив на причал уже чималу юрбу, і Руперт Піндер, здоровенний негр, що, за переказами, колись сам перетяг на спині піаніно з урядового причалу аж до старого клубу,— потім той клуб змело ураганом,— і мав себе за неабиякого бійця, гукнув з темряви:

— Капітане Джоне, хлопці кажуть, що їх бере спрага!

— То купи їм чогось недорогого й корисного для здоров'я, Руперте.

— Слухаюсь, капітане Джоне, сер! Куплю рому.

— Саме це я й мав на думці,— сказав Джон.— Та, мабуть, бери одразу великий бутель. Дешевше обійдеться.

— Дуже дякую, капітане Джоне,— мовив Руперт.

Він рушив крізь юрбу, що почала швидко рідшати й подалася слідом за ним. Томас Хадсон бачив, як усі вони посунули до Роєвої пивнички.

В цю мить з одного із суден, що стояли біля причалу Брауна, з шипінням злетіла ракета і, хряснувши, спалахнула високо над протокою. За нею зашипіла друга і, пролетівши навскоси, спалахнула вже над їхнім причалом.

— От чорт! — сказав Фред Вілсон.— Треба було й нам послати когось по ракети до Майямі.

Ракети одна за одною шипіли, хряскали й осявали ніч, і ось у їхньому світлі на причалі знову з'явився Руперт із своїм супроводом, несучи на плечі великий обплетений бутель.

Хтось пустив ракету з одного із ближчих суден, і вона спалахнула над самим причалом, вихопивши з темряви юрбу, темношкірі обличчя, шиї та руки, і плескувате обличчя Руперта,

і його широкі плечі та кремезну шию, і великий обплетений лозою бутель, що ніжно й гордо торкався його голови.

— Давайте кухлі,— через плече звелів Руперт супроводу.— Емальовані кухлі.

— Є тільки бляшані, Руперте,— озвався хтось.

— Емальовані кухлі,— повторив Руперт.— Дістаньте. Купіть у Роя. Ось вам гроші.

— Давай нашу ракетницю, Френку,— сказав Фред Вілсон.— Біс із ним, розстріляємо свій сигнальний запас, а тоді купимо новий.

Поки Руперт велично чекав кухлів, хтось приніс каструлю. Руперт налив рому й пустив каструлю по колу.

— За простий люд,— сказав він.— Пийте, добрі люди.

Співи тривали й далі, та вже не дуже доладні. Водночас із спалахами ракет на деяких суднах лунали рушничні й пістолетні постріли, а з причалу Брауна хтось бив трасуючими кулями з автомата. Спочатку дав дві черги з трьох і чотирьох куль, а тоді вистріляв цілу обойму, пустивши над бухтою гарну дугу червоних трасуючих куль.

В ту ж хвилину, як Френк Харт скочив з причалу на корму з ракетницею у футлярі та комплектом сигнальних ракет, принесли кухлі, й один з помічників Руперта заходився наливати в них ром і роздавати навколо.

— Боже, благослови королеву,— мовив Френк Харт і, заклавши патрон, пустив ракету понад причалом просто в розчинені двері бару містера Боббі. Ракета влучила в бетонну стіну обіч дверей, яскраво спалахнула і згоріла на кораловій дорозі, осявши все довкола білим світлом.

— Обережніш,— сказав Томас Хадсон.— Ви ж можете обпекти людей.

— К бісу ваші застереження! — відказав Френк.— Ану побачимо, чи дострелю я до комісарового будинку.

— Глядіть не підпаліть,— сказав Роджер.

— Як підпалю, то сам і платитиму,— відказав Френк.

Ракета дугою шугнула до великого білого будинку урядового комісара, але не долетіла і яскраво спалахнула перед верандою.

— Любий наш комісар! — Френк заклав новий патрон.— Нехай той паршивець побачить, чи ми патріоти, чи ні.

— Обережніш, Френку,— умовляв його Том.— Це погані жарти.

— Сьогодні моя ніч,— відказав йому Френк.— Королевина і моя. Ану відступіть, Томе, зараз я стрельну в Браунів причал.

— Там бензин,— попередив Роджер.

— Скоро його не буде,— сказав Френк.

Важко було сказати, чи він навмисно не влучав, щоб подрочити Роджера й Томаса Хадсона, чи справді не вмів стріляти. Ні Роджер, ні Хадсон цього не знали, та обидва розуміли, що ніхто не може стріляти з ракетниці несхибно. А на причалі таки був бензин.

Френк випростався, притиснув ліву руку до тулуба, немов на дуелі, а тоді старанно прицілився й вистрілив. Ракета влучила в край причалу, протилежний до того, де стояли бочки з бензином, і рикошетом відлетіла в протоку.

— Гей, ви! — гукнув хтось на катерах, що стояли біля причалу Брауна.— Що ви, в біса, робите?

— Постріл що треба,— сказав Френк.— А тепер спробую знову по комісарові.

— Годі вже, хай вам чорт,— сказав йому Томас Хадсон.

— Руперте! — гукнув Френк, не зважаючи на Хадсона.— Ану хлюпни й мені трохи, чуєш?

— Слухаюсь, капітане Френку, сер,— озвався Руперт.— Кухля маєте?

— Принеси-но мені кухля,— мовив Френк до Фреда, що стояв поруч.

— Слухаюсь, містере Френку, сер.

Фред побіг і повернувся з кухлем. Його обличчя світилося від збудження і втіхи.

— Ви хочете підпалити комісара, містере Френку?

— Якщо його візьме вогонь,— відказав Френк.

Він дав кухоль Рупертові, той налив його на три чверті й простягнув назад.

— За королеву, хай благословить її господь! — І Френк спорожнив кухоль.

То була страхітлива доза, щоб вихилити отак, за одним разом.

— Хай благословить її господь! Хай благословить, капітане Френку! — урочисто промовив Руперт, і всі інші підхопили:

— Хай благословить її господь! Атож, хай благословить.

— А тепер стрельнемо в комісара,— сказав Френк і вистрілив з ракетниці вгору й трохи за вітром. Він заклав патрон з парашутною ракетою, і вітер поніс яскраву білу кулю над яхтою, що стояла в них за кормою.

— Ні, цього разу в комісара ви не влучили,— озвався Руперт.— У чім річ, капітане Френку?

— Я хотів освітити це прекрасне видовище,— відказав Френк.— Комісар од нас нікуди не втече.

— Комісар добре горітиме, капітане Френку,— повідомив Руперт.— Не мені вас учити, але на острові вже два місяці не було дощу, і комісарський дім сухий, як порохня.

— А де констебль? — запитав Френк.

— Констебль сюди не поткнеться,— сказав Руперт.— За констебля не турбуйтеся. Та й ніхто на цьому причалі не побачить і не почує жодного пострілу.

— Всі попадають долілиць і нічого ні про що не знатимуть,— докинув хтось із юрби.— Ніхто не чув, ніхто не бачив.

— Я скомандую,— не вгавав Руперт,— і всі поховають обличчя.— І додав підбадьорливо: — Той старий дім сухий, як порохня.

— Ану покажіть, як це буде,— звелів Френк.

Він заклав ще один патрон з парашутною ракетою і пустив її вгору й за вітром. Сліпучо-біла ракета, повільно спадаючи додолу, освітила причал, і стало видно, що всі, хто там був, лежать долілиць або стоять навкарачки, позатуливши обличчя.

— Хай благословить вас господь, капітане Френку,— почувся з темряви низький урочистий голос Руперта, коли ракета згасла.— Хай явить свою безмежну ласку й поможе вам підпалити комісара.

— А де його дружина й діти? — запитав Френк.

— Ми їх винесемо, не турбуйтеся,— відказав Руперт.— Ніхто не потерпить безневинно.

— То що, підпалимо комісара? — обернувся Френк до тих, що були на палубі.

— Облиште,— озвався Томас Хадсон.— Ну що ви, їй-богу.

— Я вранці від'їжджаю,— промовив Френк.— Отож і кінці у воду.

— Підпалимо,— сказав Фред Вілсон.— Он і тубільці, видно, цього хочуть.

— Підпаліть його, капітане Френку,— під'юджував Руперт.— А ви що скажете? — обернувся він до юрби на причалі.

— Підпаліть його. Підпаліть. Хай господь бог поможе вам підпалити його,— загомоніли негри.

— Ніхто не заперечує? — запитав їх Френк.

— Підпаліть його, капітане Френку. Ніхто нічого не побачить. Ніхто нічого не почує. Ніхто й словом не прохопиться. Підпаліть його.

— Мені потрібно кілька пробних пострілів,— сказав Френк.

— Хочете підпалювати, то забирайтеся к бісу з мого катера,— мовив до нього Джонні.

Френк подивився на нього й ледь-ледь похитав головою, так що ні Роджер, ні негри на причалі того не помітили.

— Вважайте, що там уже попелище,— сказав він.— Ану хлюпни мені ще, Руперте, щоб зміцнити волю.— І дав йому свій кухоль.

— Капітане Френку,— нахилившись до нього, промовив Руперт.— Це буде ваш найвидатніший подвиг.

Негри на причалі завели нову пісню:

Капітан Френк приїхав до нас,
Буде сьогодні добра розвага.

Потім, по паузі, взяли вище:

Капітан Френк приїхав до нас,
Буде сьогодні добра розвага.

Другий рядок вони проспівали так, наче били в барабан. Тоді повели далі:

Комісар назвав Руперта чорним собакою,
Капітан Френк ракету пустив —
І комісара дощенту спалив.

Потім знову повернулися до стародавнього африканського ритму, що його четверо на катері чули свого часу від негрів, які тягли кодоли поромів на річках — по дорозі між Момбасою, Малінді й Ламу,— тягли й співали тут-таки складені пісні, глузливо змальовуючи в них білих людей на поромі.

Капітан Френк приїхав до нас,
Буде сьогодні добра розвага.
Капітан Френк приїхав до нас...

У цьому мінорному співі звучав виклик, образливий, відчайдушний виклик. Потім знову — наче гуркіт барабана:

Буде сьогодні добра розвага!

— Ви чуєте, капітане Френку? — не вгавав Руперт, нахилившись над катером.— Ви ще не вчинили подвигу, а пісню про вас уже склали.

— Ну, дещо вчинити я таки встиг,— мовив Френк до Томаса Хадсона. Тоді до Руперта: — Ще один пробний постріл.

— Добра спроба — половина діла,— радісно відгукнувся Руперт.

— Капітан Френк хоче заподіяти смерть,— сказав хтось на причалі.

— Капітан Френк лютіший за лютого вепра,— озвався інший голос.

— Капітан Френк — *боєць.*

— Руперте,— мовив Френк.— Ще кухлик, будь ласка. Не для хоробрості. Просто щоб певніш поцілити.

— Помагай вам боже, капітане Френку.— Руперт подав йому кухоль.— Ану, хлопці, пісню про капітана Френка!

Френк спорожнив кухоль.

— Останній пробний постріл,— сказав він і пустив ракету понад самою яхтою просто в бочки з бензином на причалі Брауна, так що вона, одскочивши, впала у воду.

— Сучий ви син,— дуже тихо сказав йому Томас Хадсон.

— Помовчте, праведнику,— відрубав Френк.— Це був мій найкращий постріл.

В цю мить з каюти сусідньої яхти вийшов на палубу чоловік у самих піжамних штанях і заволав:

— Гей ви, свині! Зараз же припиніть, чуєте! Тут, у каюті, жінка заснути не може.

— Жінка? — перепитав Вілсон.

— Еге ж, хай вам чорт, жінка,— відказав той.— Моя дружина. А ви, мерзотники, зчинили тут стрілянину і не даєте їй спати. Та й нікому через вас не заснути.

— А чом ви не дасте їй снотворного? — запитав Френк.— Руперте, пошли-но когось по снотворні таблетки.

— Чи ви при своєму розумі, полковнику? — підхопив Вілсон.— Чого ви не повелись, як належить справжньому чоловікові? То вона б уже досі й заснула. А так, мабуть, тамує себе. Як видно, її мучить невдоволене бажання. Так завжди каже моїй дружині психоаналітик.

Обидва були неабиякі грубіяни, і хоч Френк справді завинив, але той чоловік, що цілий день пиячив у барі, з самого початку повівся по-дурному. Ні Джон, ні Роджер, ні Томас Хадсон не озвались ані словом. А ті двоє від першої ж хвилини, коли чоловік з яхти вийшов на корму й закричав «Свині!», дружно взяли його в роботу, наче два добре натреновані гравці бейсбольної команди.

— Ви брудні свині,— сказав чоловік. Як видно, словник він мав небагатий. Йому було років тридцять п'ять — сорок. Визначити його вік точніше було важко, хоч він і ввімкнув палубні ліхтарі. Вигляд він мав куди кращий, ніж сподівався побачити Томас Хадсон після цілоденних розповідей про нього, і Хадсон подумав, що він, певне, уже проспався. А тоді згадав, що чоловік з яхти спав ще у Боббі.

— Я спробував би нембутал,— доброзичливо порадив йому Френк.— Якщо тільки в неї не буває від нього алергії.

— Не розумію, чого вона така невдоволена,— сказав Фред Вілсон.— Ви ж справжній взірець фізичної досконалості. Он який молодець, хай вам абищо. Б'юсь об заклад, що ви гроза свого тенісного клубу. Цікаво б знати, скільки вам коштує ця чудова статура. Поглянь на нього, Френку. Чи ти бачив коли такий розкішний чоловічий бюст?

— А проте ви схибили, хазяїне,— підхопив Френк.— На вас не та половина піжами. Слово честі, я ще ніколи не бачив, щоб чоловік натягав на себе цю половину. Невже ви і в ліжко отак лягаєте?

— Чи ви дасте жінці заснути, свині ви чорнороті? — огризнувся чоловік з яхти.

— Раджу вам спуститися до своєї каюти,— сказав йому Френк.— А то ще, глядіть, ускочите в халепу з оцими своїми порівняннями. Тут вашого шофера немає, тож доглянути вас нікому. Адже до школи вас возить шофер, чи не так?

— Він не ходить до школи, Френку,— мовив Фред Вілсон, одсунувши від себе гітару.— Він уже дорослий хлопчина. Він ділок. Невже ти не бачиш, що перед тобою поважний ділок?

— То ти ділок, синку? — запитав Френк.— Тоді знаєш що? Найкраще діло для тебе — зараз же втекти до своєї каюти. Бо тут, нагорі, ніякого пристойного діла тобі не випаде.

— Він має рацію,— докинув Фред Вілсон.— У нас тут тобі нічого не світить. Тож катай собі до каюти. А до шуму якось звикнеш.

— Брудні свині,— сказав чоловік і обвів поглядом усіх на катері.

— Ану забирай своє чудове тіло до каюти, чуєш? — гримнув Вілсон.— Там і жінку свою приспиш, я певен.

— Свині,— повторив чоловік.— Смердючі свині.

— Невже ти не можеш придумати чогось іншого? — спитав Френк.— «Свині» вже добряче набридли. Тікай-но звідси, поки не застудився. На твоєму місці я не ризикнув би виставляти такі виплекані груди на нічний вітер.

Чоловік з яхти знову обвів їх усіх поглядом — так, наче хотів запам'ятати.

— Ти нас і так не забудеш,— сказав йому Френк.— А забудеш — я тобі нагадаю, коли десь зустріну.

— Паскуда,— мовив чоловік, повернувся і пішов назад.

— Хто він? — спитав Джонні Гуднер.— Я десь його бачив.

— Я його знаю, і він мене знає,— відказав Френк.— Нікчемний тип.

— А хто, не можете пригадати? — спитав Джонні.

— Погань він,— сказав Френк.— То яке має значення, хто він такий?

— Справді ніякого,—озвався Томас Хадсон.— Але ви вдвох добре його приперли.

— А що ж іще робити з поганню? Тільки так. Ми ще чемно з ним повелися.

— Ну, ви цілком ясно показали своє ставлення до нього,— зауважив Томас Хадсон.

— Я чув, там гавкав собака,— мовив Роджер.— Мабуть, його налякали ракети. То годі вже. Я розумію, Френку, ви розважаєтесь. Поки що ви нікого не вбили, і ніякого лиха не сталося. Але навіщо лякати бідолашного собаку?

— То його жіночка гавкала,— весело відказав Френк.— Ось ми зараз стрельнемо просто в каюту й освітимо всю ту сімейну сцену.

— Я йду звідси к бісу,— сказав Роджер.— Не до душі мені ваші жарти. Мені не смішне автомобільне трюкацтво. Не смішно, коли п'яний веде літак. І коли собак лякають, теж не смішно.

— Ніхто вас не затримує,— сказав Френк.— Останнім часом ви стали для всіх мов чиряк на гузні.

— Он як?

— Авжеж. І ви, і Том, обидва святі та праведні. Псуєте будь-яку розвагу. Всі ви такі, розкаяні грішники. Раніш ви гуляли на всю губу. А тепер і іншим зась. Такі вже свідомі стали, аж надто.

— Виходить, це аж надто, коли я кажу, що не треба підпалювати Браунів причал?

— Авжеж. І це також. Тільки не вам це казати. Чув я про ваші штуки на Західному узбережжі.

— Забирали б ви свого пістоля та йшли собі розважатися в інше місце,— сказав Джонні Гуднер Френкові.— Так було добре нам без ваших вибриків.

— То й ви туди ж,— мовив Френк.

— Не розперізуйтесь,— застеріг його Роджер.

— Я тут єдиний, хто ще має смак до справжніх розваг,— сказав Френк.— А ви всі перестиглі, схибнуті праведники, благодійники, лицеміри...

— Капітане Френку...— Руперт нахилився над краєм причалу.

— Ось тільки Руперт мій друг.— Френк звів очі.— Чого тобі, Руперте?

— Капітане Френку, а про комісара ви забули?

— Ми підпалимо його, Руперте, друже мій.

— Поможи вам боже, капітане Френку,— промовив Руперт.— Налити вам ще рому?

— Мені добре й без рому, Руперте,— відказав йому Френк.— А тепер усі долілиць.

— Усі долілиць! — скомандував Руперт.— Лягай!

Френк вистрілив понад краєм причалу, і ракета спалахнула на гравієвій доріжці перед самим будинком комісара й там-таки згоріла. Негри на причалі аж застогнали.

— От чорт,— сказав Руперт.— Мало не влучили. Не пощастило. Ану ще раз, капітане Френку.

На яхті позад них засвітилися ліхтарі, і на палубу знову вийшов той чоловік. Тепер він був у білій сорочці, білих парусинових штанях і тенісних туфлях. Волосся гладенько зачесане, обличчя червоне, з білими плямами. Найближче з усіх на катері, спиною до яхти, сидів Джон, за ним — похмурий Роджер. Судна

розділяло близько трьох футів води. Чоловік став на кормі й тицьнув пальцем на Роджера.

— Ти нікчема,— мовив він.— Брудний, смердючий нікчема.

Роджер здивовано звів на нього очі.

— Це ви про мене, чи не так? — гукнув Френк.— Але ж я свиня, а не нікчема.

Чоловік і не глянув на нього й провадив далі, звертаючись до Роджера:

— Гладкий нікчема! — Він мало не задихався.— Дурисвіт! Облудник! Дешевий шарлатан! Нікудишній писака і паршивий маляр.

— Кому й навіщо ви все це кажете? — Роджер підвівся.

— Тобі. Тобі, нікчемо, тобі. Тобі, дурисвіте. Тобі, боягузе. Ах ти ж нікчема! Паршивий нікчема.

— Ви збожеволіли,— спокійно мовив Роджер.

— Ти нікчема! — гукнув чоловік з яхти через водний проміжок, що розділяв два судна, так само як хтось дражнив би тварину в одному з тих сучасних зоопарків, де людей і звірів розділяють не грати, а рови з водою.— Нікчема!

— Це він про мене,— втішено озвався Френк.— Хіба ви мене не впізнали? Я ж свиня.

— Я про тебе.— Чоловік показав пальцем на Роджера.— Ти дурисвіт.

— Слухайте,— мовив до нього Роджер.— Ви ж зовсім не для мене це кажете. А тільки для того, щоб похвалитися в Нью-Йорку, якими словами ви мене обклали.

Він говорив розважливо, терпляче, ніби й справді сподівався переконати того чоловіка й примусити замовкнути.

— Ти нікчема! — вигукнув той, дедалі дужче розпалюючи в собі істерику,— задля цього він, власне, й прибрався.— Брудний, смердючий нікчема!

— Ви кажете це не для мене,— повторив Роджер дуже спокійно, і Томас Хадсон зрозумів: він уже вирішив, що робити далі.— Тож краще замовкніть. А хочете поговорити зі мною — виходьте на причал.

Роджер ступив до причалу, і дивна річ — чоловік з яхти в ту ж таки мить і собі туди поліз. Він так розходився, що стриматись уже не міг. І таки вийшов на причал. Негри розступилися, а тоді оточили обох широким кільцем, залишивши всередині чималий простір.

Томас Хадсон не розумів, на що сподівався той чоловік, виходячи на причал проти Роджера. Ні один, ні другий не промовили ані слова, а навколо них були чорні обличчя негрів, і чоловік з яхти сильно вдарив Роджера збоку, а Роджер затопив йому в зуби лівою і роз'юшив рота. Той знову завдав бокового,

на що Роджер відповів двома потужними хуками у праве око. Супротивник обхопив його руками, і Роджер зацідив йому правою в живіт і так відштовхнув від себе, що той аж роздер на ньому светр,— а тоді щосили вдарив його по обличчю тильним боком відкритої лівої.

Ніхто з негрів не озвався ні словом. Вони стояли мовчки, оточивши обох і залишивши їм якнайбільший простір для бійки. Хтось увімкнув на причалі світло,— певно, то Джонів бой Фред, подумав Хадсон,— і все було добре видно.

Роджер не відступав од супротивника і завдав йому три швидкі хуки в голову. Той обхопив його рукам й далі роздер на ньому светра, коли Роджер відштовхнув його від себе й двічі влучив кулаком у зуби.

— Годі вже лівою! — гукнув Френк.— Вріжте йому, сучому синові, правою. Враз угамується.

— Маєте щось мені сказати? — спитав Роджер чоловіка з яхти і сильним хуком зацідив йому в зуби. З рота в того юшила кров, уся права половина обличчя набрякла, і правого ока майже не стало видно.

Він знову вчепився за Роджера, а Роджер підхопив його попід руки й не давав упасти. Супротивник тяжко дихав і досі не обізвався ані словом. Роджер тримав його за руки, запхавши великі пальці у згини ліктів, і Том бачив, як він натискає ними на сухожилки між біцепсами й передпліччям.

— Ану не бризкай на мене кров'ю, сучий сину,— сказав Роджер і, замахнувшись лівою, рвучким ударом відкинув голову супротивника назад, а тоді знову рубонув його обличчя тильним боком руки.— Тепер добувай собі нового носа,— додав він.

— Вгамуйте його, Роджере! Вгамуйте! — під'юджував Френк.

— Чи ти не бачиш, йолопе, що він робить? — мовив до нього Фред Вілсон.— Він же вбиває його.

Чоловік з яхти знов навалився на Роджера, і Роджер відштовхнув його назад.

— Ти бий,— сказав він.— Ну. Бий.

Супротивник замахнувся, але Роджер ухилився від удару і обхопив його руками.

— Як тебе звуть? — запитав він чоловіка.

Той не відповів. Лише тяжко сапав, неначе конав від астми.

Роджер тримав його попід руки, знов і знов натискаючи великими пальцями на згини ліктів.

— Ти дужий сучий син,— промовив він.— Та який дурень казав тобі, що ти вмієш битися?

Чоловік з яхти мляво замахнувся, але Роджер схопив його, притягнув до себе, трохи повернув і двічі садонув у вухо правим кулаком.

— Ну що, знатимеш тепер, як чіплятися до людей? — запитав він.

— Погляньте на його вухо,— обізвався Руперт.— Просто-таки виноградне гроно.

Роджер знову вхопив супротивника попід лікті й натиснув великими пальцями на сухожилки під біцепсами. Томас Хадсон дивився на обличчя того чоловіка. Спочатку на ньому не було ознак страху — тільки ницість, як ото в свині, в послідущого кнура. Але тепер він перелякався не на жарт. Мабуть, він ніколи раніше не чув про бійки, коли супротивників ніхто не розборонює. А тепер, можливо, десь у закутках його свідомості спливла згадка про вичитані колись історії, де людей, що впали, забивали ногами до смерті. І він силкувався битись далі. Щоразу, як Роджер велів йому бити чи відштовхував його від себе, він намагався завдати удару. Опору він не припиняв.

Роджер відштовхнув супротивника від себе. Той стояв і дивився на нього. Коли Роджер випускав його із своїх лабет, в яких він почував себе зовсім безпорадним, страх його трохи відступав і до нього поверталася ницість. Він стояв переляканий, тяжко побитий, із знівеченим обличчям та закривавленим ротом, а дрібні крововиливи на вусі збіглися під шкірою в одну велику пухлину, і тепер воно скидалось на перестиглу фігу. Поки він стояв отак, вільний від Роджерових рук, страх залишив його, і в ньому знову здійнялася невигойна ницість.

— Що скажеш? — запитав його Роджер.

— Нікчема,— мовив той. Тоді втягнув підборіддя, виставив кулаки й повернувся трохи боком з таким виглядом, як ото буває в затятих, невиправних хлопчаків.

— Дивіться всі! — гукнув Руперт.— Зараз *таке* буде!

Але нічого особливо цікавого чи повчального вони не побачили. Роджер швидко підступив до супротивника, підняв ліве плече і, замахнувшися знизу вгору правим кулаком, угнітив його збоку по голові. Той упав на руки й коліна і тицьнувся лобом у причал. Якусь хвилю він стояв рачки, впираючись лобом у мостини, тоді м'яко повалився на бік. Роджер подивився на нього й пішов до краю причалу, а звідти зіскочив униз на катер.

Матроси понесли господаря на яхту. Вони не втручалися в те, що діялось на причалі, а тепер підняли й понесли важко обвисле тіло. Кілька негрів допомогли їм спустити його на корму й занести в каюту. Діставшись туди, матроси зачинили за собою двері.

— Йому б треба лікаря,— мовив Томас Хадсон.

— Об причал він не дуже забився,— сказав Роджер.— Я не хотів пошкодити поміст.

— Останній удар у вухо навряд чи піде йому на користь,— зауважив Джонні Гуднер.

— Ви знівечили йому обличчя,— сказав Френк.— А вухо! Зроду не бачив, щоб вухо отак швидко набрякло. Спершу було мов виноградне гроно, а потім зробилося завбільшки з апельсин.

— Голі руки — то страшна річ,— мовив Роджер.— Люди просто не уявляють собі, чого можна ними накоїти. І треба ж було мені з ним зустрітися!

— Зате вже тепер як десь зустрінетеся, то враз його впізнаєте.

— Сподіваюсь, він оклигає,— сказав Роджер.

— Бійка була чудова, містере Роджер,— мовив до нього Фред.

— Хай їй чорт, тій бійці,— відказав Роджер.— І на біса вона була потрібна?

— Він же сам напросився,— сказав Фред.

— Та не беріть ви цього до серця,— мовив Френк до Роджера.— Я бачив сотні таких бійок. Нічого йому не станеться.

Негри на причалі почали розходитись, обговорюючи щойно бачену бійку. Коли того білого несли на яхту, він мав такий вигляд, що їм стало не по собі, і вся хоробрість, з якою вони вимагали підпалити комісарів будинок, тепер розвіялась.

— Ну, то на добраніч, капітане Френку,— сказав Руперт.

— Ідеш, Руперте? — запитав його Френк.

— Та треба, мабуть, піти подивитися, що там діється у містера Боббі.

— На добраніч, Руперте,— сказав Роджер.— До завтра.

Роджер був дуже похмурий, а його ліва рука набрякла й стала завбільшки з добрячий грейпфрут. Права теж розпухла, але не так помітно. А більше ніщо не виказувало, що він бився, хіба тільки роздертий светр, комір якого теліпався у нього на грудях. Той чоловік один раз влучив його по голові, і там вискочила невелика гуля. Джон помастив йому садна й подряпини на кісточках пальців. Роджер і не глянув на свої руки.

— Ходім до Боббі, побачимо, чи там ще веселяться,— мовив Френк.

— Та не журіться, Родже,— сказав Фред Вілсон і піднявся на причал.— Журяться тільки шмаркачі.

Забравши гітару й банджо, вони рушили вздовж причалу, простуючи на світло й співи, що линули з розчинених дверей «Понсе де Леона».

— Усе-таки Фредді непоганий хлопчина,— сказав Джон Томасові Хадсону.

— І завжди був непоганий,— відказав Хадсон.— Та коли вони вдвох із Френком, добра від них не жди.

Роджер мовчав, і Томас Хадсон непокоївся за нього — за нього і за багато чого іншого.

— А може, й нам уже час рушати, як гадаєш? — запитав він Роджера.

— Я все караюся через того типа,— відказав Роджер.

Він похмуро сидів спиною до корми, обхопивши ліву руку правою.

— Нема чого вам каратися,— дуже тихо промовив Джон.— Він уже на ногах.

— Справді?

— Онде виліз і рушницю з собою тягне.

— Ну, буде мені лихо,— сказав Роджер. Але вже веселішим голосом. Він так само сидів спиною до корми й навіть не обернувся.

Чоловік з яхти вийшов на корму, цього разу в піжамній куртці та штанях, але найперше впадала в око рушниця. Томас Хадсон перевів погляд з рушниці на його обличчя — воно було страхітливе. Хтось уже пообліплював його пластиром з марлею і щедро намастив. А от з вухом так нічого й не змогли вдіяти. Як видно, найменший дотик до нього завдає нестерпного болю, подумав Томас Хадсон, отож його й полишили як було, і тепер воно віддималося вбік, набрякле й дуже тверде на вигляд, привертаючи до себе всю увагу. Ніхто не промовив ні слова, і той чоловік з понівеченим обличчям так і стояв на кормі з рушницею в руках. Певне, він і не бачив їх до ладу — так запухли в нього очі. Він стояв, не озиваючись, і вони троє теж мовчали.

Роджер дуже повільно повернув голову, побачив його і мовив через плече:

— Ідіть повісьте рушницю й лягайте спати.

Чоловік на яхті й далі стояв з рушницею в руках. Його розпухлі губи заворушилися, але він нічого не сказав.

— Вам не забракне підлості пальнути людині в спину, але духу на це чортма,— дуже спокійно мовив Роджер через плече.— Ідіть повісьте рушницю й лягайте спати.

Він усе так само сидів спиною до яхти. І раптом утнув штуку, що видалась Томасові Хадсону смертельно небезпечною.

— Чи не нагадує вам цей добродій леді Макбет у нічному вбранні, коли вона з'являється із спочивальні? — запитав він тих, що були з ним на катері.

Томас Хадсон напружено чекав, що буде далі. Та нічого не сталось, а невдовзі той чоловік повернувся й пішов назад до каюти, забравши з собою рушницю.

— Ну, тепер мені куди легше,— сказав Роджер.— А то вже аж струміло з-під пахов. Ходімо додому, Томе. З ним усе гаразд.

— Гаразд, та не дуже,— зауважив Джонні.

— Цілком досить,— сказав Роджер.— І вродиться ж отаке.

— Ходім, Роджере,— озвався Томас Хадсон.— Зайдемо ще до мене.

— Ходім.

Вони попрощалися з Джоном і пішли Королівським шосе до будинку Хадсона. В барі ще святкували й веселилися.

— Чи не хочеш заглянути до «Понсе»? — спитав Томас Хадсон.

— Е ні, к бісу,— відказав Роджер.

— Я думав сказати Фредді, що з тим типом усе гаразд.

— Іди скажи сам. А я піду просто до тебе.

Коли Томас Хадсон прийшов додому, Роджер лежав долілиць на ліжку в кінці веранди, запнутої протимоскітною сіткою. На веранді було темно, і святковий гомін ледь долинав сюди.

— Спиш? — запитав Томас Хадсон.

— Ні.

— Випити хочеш?

— Мабуть, не треба. Дякую.

— Як рука?

— Просто набрякла й болить. Пусте.

— Ти знову не в гуморі?

— Еге ж. Паскудно на душі.

— Завтра приїдуть хлопці.

— Оце добре.

— Ти так-таки не хочеш випити?

— Ні, друже. А ти пий собі.

— Ковтну віскі з содовою, щоб краще спалося.

Томас Хадсон пішов до холодильника, приготував напій, тоді повернувся на запнуту веранду й сів у темряві поруч Роджера, що лежав на ліжку.

— Ти знаєш, Томе, до біса всілякої погані розгулює по світу,— сказав Роджер.— Той тип — справжній мерзотник.

— Ти його дечого навчив.

— Ні. Не думаю. Я принизив його і трохи покалічив. Але він відіграється на комусь іншому.

— Він сам зачепив тебе.

— Авжеж. Та я не докінчив справи.

— Тобі лишалося хіба що вбити його.

— От про це я й кажу. Тепер він буде ще підліший.

— А може, твоя наука все-таки піде йому на користь.

— Ні. Не думаю. Те саме було й там, на Заході.

— А що там справді сталося? Ти так нічого мені й не сказав, відколи приїхав.

— Була бійка, як оце сьогодні.

— З ким?

Роджер назвав ім'я чоловіка, що займав дуже високе становище у світі так званої кінопромисловості.

— Я зовсім не хотів заводитись,— сказав він.— Сталося це в домі, де в мене вийшла неприємна історія з одною жінкою і де мені, по суті, з'являтись було не варто. А той тип цілий вечір допікав мені то тим, то іншим. Ще дужче, ніж оце сьогодні. Нарешті я не витримав і врізав йому, добряче врізав, уже не думаючи, що роблю, і він невдало вдарився головою об мармурові східці басейну. Все це відбувалося біля басейну. Отямився він у «Ліванських кедрах» [1] десь третього дня, і, отже, звинувачення в убивстві мене минуло. Але вони там усе вже підготували. Мали таких свідків, що мені ще пощастило б, якби вліпили тільки за вбивство з необережності.

— А далі як було?

— А далі, тільки-но він повернувся до справ, так мені й почали ліпити. На повну котушку. По всіх статтях.

— Що саме?

— Все що завгодно. Одне за одним.

— Не хочеш мені казати?

— Ні. Тобі воно ні до чого. Повір моєму слову, все це наклеп. Такий мерзенний наклеп, що ніхто мені про це й не згадує. Ти помітив?

— Та начебто.

— Ось чому мені й невесело було сьогодні після бійки. Скільки ще мерзотників на цьому світі! Справжніх мерзотників. І тим, що котрогось поб'єш, нічого не зарадиш. Як на мене, це і є одна з причин, чому вони нас провокують.— Він перевернувся на ліжку і ліг горілиць.— Знаєш, Томмі, зло — препаскудна річ. Та й достобіса підступна. А колись же люди тямили, що таке добро, а що зло.

— Навряд чи багато хто беззастережно назвав би те, що ти чиниш, добром,— сказав Томас Хадсон.

— Знаю. Та я на це й не претендую. Не тільки на добро, а й на щось подібне до нього. А втім, я хотів би, щоб цієї бійки не було. Бо стояти проти зла ще не означає чинити добро. Сьогодні я виступив проти зла, а тоді й сам заподіяв зло. Навіть відчував, як воно здіймається в мені, наче хвиля.

— Будь-яка бійка — мерзота.

— Я знаю. Але що ж тоді лишається робити?

— Коли вже почав битися — треба перемагати.

— Авжеж. Але мені приємно було битися, тільки-но я почав.

— Тобі було б ще приємніше, якби він умів битися по-справжньому.

---

[1] Назва фешенебельної лікарні в Лос-Анджелесі.

— Мабуть, що так,— погодився Роджер.— А втім, тепер не знаю. Мені просто хочеться знищити їх усіх. Та коли тобі приємно битися, ти й сам стаєш таким, як той, з ким б'єшся.

— Він препаскудний тип,— сказав Томас Хадсон.

— Не гірший за того на узбережжі. Найстрашніше, Томмі, що їх так багато. Вони в усьому світі, і що далі, то вище піднімаються. Погані настали часи, Томмі.

— Ти можеш пригадати кращі?

— Колись нам завжди було добре.

— Атож. Було добре у всіляких добрих місцях. Але часи добрими не були.

— Я про це не думав,— сказав Роджер.— Скрізь тільки й чути було, які добрі часи, а потім усі почали горіти. Тоді люди мали гроші, а я нічого не мав. А коли трохи розжився, все пішло шкереберть. І все ж не було тоді стільки отаких клятих падлюк і негідників.

— Ти й тепер водишся хтозна з якою негіддю.

— Серед моїх знайомих є й порядні люди.

— Не дуже багато.

— А все-таки є. Ти ж не знаєш усіх, з ким я товаришую.

— Завжди коло тебе крутиться якась потолоч.

— Ну, а оті двоє, що були з нами сьогодні, чиї вони приятелі? Мої чи твої?

— І мої, і твої. Та вони не такі вже й погані. Непутящі, але не лихі.

— Еге ж,— сказав Роджер.— Може, й не лихі. Той Френк, звісно, погань. Добряча-таки погань. Хоч я не думаю, що він по-справжньому лихий. Але є чимало такого, чого я не можу більше зносити. Надто швидко він і Фред котяться до зла.

— Я знаю різницю між добром і злом. І не намагаюся дурити себе чи вдавати нетямущого.

— А от я на добрі знаюся не дуже: воно в мене ніколи не виходило. Зате зло мені добре знайоме. Що-що, а зло я враз розпізнаю.

— Шкода, що так паскудно скінчився вечір.

— Та ні, просто я сьогодні не в гуморі.

— Ти вже спатимеш? Мабуть, тут і лишайся.

— Дякую. Коли ти не проти, залишуся. Тільки спершу піду до бібліотеки, трохи почитаю. Де ті австралійські новели, що були в тебе минулого разу?

— Генрі Лоусона?

— Так.

— Я знайду тобі...

Томас Хадсон ліг спати, а коли прокинувся серед ночі, у бібліотеці ще світилося.

V

Коли Томас Хадсон прокинувся, зі сходу повівав легенький бриз, і пісок на березі навпроти був білий, мов борошно, під ясно-голубим небом, а маленькі хмарки у височині, линучи за вітром, кидали на зелену воду рухливі темні тіні. Крила вітряного движка крутились на вітрі. Ранок був справді чудовий.

Роджер уже пішов, і Томас Хадсон снідав сам, читаючи одержану вчора американську газету. Він навмисне її відклав, щоб почитати за сніданком.

— Коли приїдуть хлопці? — запитав Джозеф.

— Десь після полудня.

— То до обіду встигнуть?

— Еге ж.

— Коли я прийшов, містера Роджера вже не було,— сказав Джозеф.— Він і не снідав.

— Може, скоро надійде.

— Бой казав, що бачив, як він поплив у море човном.

Поснідавши і прочитавши газету, Томас Хадсон пішов на веранду, звернену до океану, й узявся до роботи. Працювалося добре, і він уже закінчував, коли почув, як на веранду піднімається Роджер.

Роджер подивився через його плече і сказав:

— Гарна буде картина.

— Можливо.

— А де ти бачив такі смерчі?

— Таких ніде не бачив. Я малюю їх на замовлення. Як твоя рука?

— Ще й досі набрякла.

Роджер спостерігав, як він працює, і Хадсон не обертався.

— Коли б не рука, все було б наче поганий сон.

— Ще й який поганий.

— Як ти гадаєш, той тип справді думав стріляти?

— Не знаю,— відказав Томас Хадсон.— Та й знати не хочу.

— Пробач,— мовив Роджер.— Може, мені піти?

— Ні. Побудь тут. Я зараз кінчаю. Ти мені не заважатимеш.

— Вони знялися на світанку,— сказав Роджер.— Я бачив, як відпливали.

— А ти там що робив так рано?

— Коли скінчив читати, мені не спалося, а власне товариство було не дуже приємне, отож я й подався до гавані та посидів там з хлопцями. «Понсе» так і не зачиняли до ранку. Я бачив Джозефа.

— Він казав, що ти вийшов у море човном.

— Веслуючи лише правою. Хотів її розім'яти. Тепер уже не болить.

— Ну, оце й усе на сьогодні,— сказав Томас Хадсон, беручись чистити й складати своє приладдя.— Хлопці вже мають вирушати.— Він поглянув на годинник.— Чи не хильнути нам по одній нашвидку?

— Добре діло. Я не від того.

— Але дванадцятої ще нема.

— Як на мене, то байдуже. Ти свою роботу закінчив, а в мене канікули. Та можемо й почекати до дванадцятої, коли вже таке твоє правило.

— Гаразд.

— Колись і я тримався цього правила. Та часом воно страх як заважає, коли треба зранку підбадьорити себе.

— То порушмо його,— сказав Томас Хадсон.— Я завжди страшенно хвилююся, коли вони от-от мають приїхати.

— Я знаю... Джо! — гукнув Роджер.— Неси шейкер і все, що треба для мартіні.

— Несу, сер. Я уже все приготував.

— А чого це так рано? Ми тобі що — п'яниці?

— Та ні, містере Роджере, сер. Просто я зміркував, що на те ви й берегли порожній шлунок.

— За нас і за хлопців,— сказав Роджер.

— Треба, щоб цього року їм було тут весело. Залишався б і ти з нами. А якщо вони тобі надокучать, ти завжди можеш утекти в свою хатину.

— Гаразд, я побуду тут якийсь час, коли це тобі не заважатиме.

— Ти ніколи мені не заважаєш.

— З ними тут буде чудово.

Так воно й було. Ці славні хлопці ось уже цілий тиждень жили в батьковому домі. Сезон тунця минув, у гавані лишилося зовсім мало суден, і життя знову йшло розмірено й неквапливо, і погода стояла звичайна як на початок літа.

Хлопці спали на складаних ліжках на запнутій сіткою веранді, а коли прокидаєшся серед ночі й чуєш, як поруч дихають діти, одразу стає не так самотньо на душі. Уночі віяв прохолодний бриз, а коли він ущухав, прохолода йшла від моря.

Перші дні хлопці трохи ніяковіли й були куди охайніші, ніж згодом. Власне, якоїсь особливої охайності від них і не вимагалося: аби тільки струшували з ніг пісок, заходячи в дім, вивішували сушити мокрі плавки й перевдягалися в сухе. Застеляючи вранці ліжка, Джозеф провітрював їхні піжами на сонці,

а тоді згортав і ховав, і розкидати залишалося тільки сорочки та светри, що їх вони надягали ввечері. Принаймні так воно мало бути. А насправді всілякі їхні речі валялися скрізь, де тільки можна. Та Томас Хадсон на те не зважав. Коли живеш у домі сам-один, то набуваєш певних усталених звичаїв і залюбки їх додержуєш. Але приємно часом деякі з них і порушити. Він знав, що ті звичаї знов запанують у домі, коли хлопці поїдуть.

Працюючи на веранді, зверненій до моря, він бачив, як усі троє — старший, середній і менший — лежать на березі разом із Роджером. Вони розмовляли, копирсалися в піску, про щось сперечалися, але про що — він не чув.

Старший хлопець був довготелесий, смаглявий і мав такі самі, як у Томаса Хадсона, шию, плечі й довгі ноги плавця, з великими ступнями. Обличчям він трохи скидався на індіанця і хоч загалом був веселої вдачі, проте в хвилини спокою його обличчя прибирало мало не трагічного виразу.

Якось Томас Хадсон подивився на хлопця, коли на його обличчі лежав той смуток, і запитав:

— Про що ти думаєш, синку?

— Про блешні,— відказав хлопець, і його обличчя враз прояснішло. Очі й рот — ось що надавало обличчю трагічного виразу, коли він замислювався, а коли починав говорити, воно оживало.

Другий хлопець завжди нагадував Томасові Хадсону мале видреня. Волосся в нього було подібне кольором до видрового хутра, та й на дотик майже таке саме, як у водяного звіряти, а все тіло бралося влітку незвичайною темно-золотавою засмагою. Він завжди нагадував батькові якесь звіреня, що живе собі незалежним, здоровим, сповненим веселощів життям. З усіх тварин найбільше полюбляють пустувати видри і ведмеді, а хто не знає, як ведмеді схожі на людей. Та цьому хлопцеві не стати ведмедем: він ніколи не буде таким дужим і кремезним, та й справжнім спортсменом йому теж не стати, і він сам цього не хотів; зате був у нього такий собі симпатичний норов малої тваринки, здоровий глузд і своє власне життя. Він був приязний, мав чуття справедливості й добру товариську вдачу. А ще мав суто картезіанський звичай піддавати все сумніву, любив сперечатись і вмів як слід позбиткуватися з інших — без зла, проте часом дуже дошкульно. Були в нього й інші риси, про які ніхто не знав, і обидва брати дуже поважали його, хоча й не проминали жодної нагоди пошпигати й загнати в кут, коли знаходили якесь вразливе місце. Звичайно, всі троє не раз сварилися проміж себе й досить-таки дошкуляли один одному, та загалом виховані були добре й дорослих шанували.

Найменший хлопчина мав біляве волосся, а будовою скидався на кишеньковий лінкор. Зовні він був викапаний Томас Хадсон,

тільки менший, ширший і коротший. Від сонця шкіра його вкривалася ластовинням, обличчя було лукаве, і від самого народження він здавався старим. До того ж був по-бісівському в'їдливий і не давав спокою обом старшим братам; відчувалося в ньому щось лихе, чого ніхто, крім Томаса Хадсона, ніколи не міг збагнути. Ні батько, ні син не думали про це, але обидва примічали цю властивість один в одного, знали, що вона погана, і батько розумів, звідки вона в хлопця. Вони були дуже близькі, хоч Томас Хадсон ніколи не жив разом з цим сином так довго, як з двома іншими. Цей наймолодший хлопець, Ендрю, незважаючи на малі літа, був чудовий спортсмен, а до верхової їзди мав просто-таки дивовижний хист, відколи вперше сів у сідло. Брати дуже пишалися ним, проте надто заноситись йому не давали. Навряд чи хто й повірив би в його подвиги,— але ж багато людей на власні очі бачили його верхи, спостерігали, як він долає перешкоди, і помічали в ньому холодну професійну скромність. То був хлопець, що народився лихим, але справляв враження дуже доброго, а те лихе, що було в ньому, здавалося такою собі зачіпливою веселістю. Але він таки був лихий хлопчина, й інші це знали, та й сам він знав. Він тільки справляв враження доброго, а тим часом оте лихе в ньому росло й визрівало.

Всі четверо лежали на піску під зверненою до моря верандою: найстарший хлопець, Том-молодший,— з одного боку від Роджера, найменший, Ендрю,— з другого, а середній, Девід, простягся на спині поруч Тома й лежав, заплющивши очі. Томас Хадсон почистив своє малярське приладдя і спустився до них.

— Привіт, тату,— озвався найстарший хлопець.— Добре попрацював?

— Купатися будеш, тату? — запитав середній.

— Вода чудова, тату,— сказав найменший.

— Як себе почуваєте, батьку? — осміхнувся Роджер.— Як ваше малювання, містере Хадсон?

— Малювання на сьогодні закінчене, панове.

— Ура! — вигукнув Девід, середній з братів.— То, може, вирушимо на підводні лови?

— Після обіду.

— Чудово,— сказав найстарший.

— А не буде надто неспокійно на морі? — запитав Ендрю, найменший.

— Хіба що для тебе,— відказав йому старший брат Том.

— Ні, Томмі. Для всіх.

— Коли вода неспокійна, риба не виходить з-поміж каміння,— сказав Девід.— Вона боїться великих хвиль так само, як і ми. Мабуть, її теж мучить морська хвороба. Тату, в риби буває морська хвороба?

— Авжеж,— відказав Томас Хадсон.— Іноді, коли заштормить, морських окунів у рибальських баркасах так захитує, що вони дохнуть.

— А що я тобі казав? — мовив Девід до старшого брата.

— Так захитує, що аж дохнуть? — перепитав Том-молодший.— А чим доведено, що вони дохнуть саме від морської хвороби?

— Є всі підстави вважати, що то справді морська хвороба,— сказав Томас Хадсон.— От не знаю тільки, чи хворіють вони на неї, коли плавають вільно.

— Ну, тату, хіба ж вони можуть вільно плавати між камінням? — сказав Девід.— Вони там мають свої нори й інші схованки. Але тільки ховаються в них від великої риби, а хвилею їх кидає точнісінько так само, як у баркасі.

— Ні, не так само,— заперечив Том-молодший.

— Може, й не зовсім так,— погодився Девід.

— Але все-таки кидає,— сказав Ендрю. Тоді прошепотів до батька: — Якщо вони й далі отак сперечатимуться, ми нікуди не поїдемо.

— А тобі не хочеться?

— Дуже хочеться, але я боюся.

— Чого ж ти боїшся?

— Усього, що під водою. Тільки-но видихну повітря, одразу й починаю боятися. Онде й Томмі хоч як чудово плаває, а під водою теж боїться. Єдиний з нас, хто не боїться,— це Девід.

— Я й сам не раз боявся,— сказав йому Томас Хадсон.

— Ти? Справді?

— Мабуть, немає таких, щоб не боялися.

— А от Девід не боїться. Куди б не заплив. Зате він тепер боїться коней, бо вони вже не раз його скидали.

— Гей ти, базікало.— Девід чув, що він каже.— А *як* мене скидали?

— Не знаю. Так часто бачив, що вже й не пригадую.

— То я скажу тобі. Хто-хто, а сам я знаю, як це виходило. Торік я їздив на старому Ферті, а він щоразу, тільки-но затягали попругу, надимав черево, так що потім сідло зсувалося разом зі мною.

— А я ніколи не мав з ним такого клопоту,— хвалькувато мовив Ендрю.

— От чортяка,— сказав Девід.— Певно, ти дуже йому сподобався, як і всім, хто тебе знає. А може, хтось розповів йому про тебе.

— Я читав йому вголос, що́ про мене пишуть у газетах,— сказав Ендрю.

— Б'юсь об заклад, що після того він одразу пускався шаленим чвалом,— докинув Томас Хадсон.— Що ж до Девіда, то все дуже просто: йому довелося починати на тому старому, заїждженому скаковому коні, що у нас набрався сили, а розігнатись не мав де. В наших місцях таким коням нічого робити.

— Та я ж і не кажу, що зміг би його приборкати,— мовив Ендрю.

— І добре робиш,— сказав Девід. Тоді додав: — Ні, чорт, мабуть, ти таки зміг би. Напевне зміг би. Слово честі, Енді, ти навіть не уявляєш собі, що він виробляв піді мною. Отож я й почав боятися, що заб'юся об сідло. Ет, хай йому чорт. Боявся, і край.

— Тату, ми все-таки поїдемо на підводні лови? — запитав Ендрю.

— Якщо море буде неспокійне, то ні.

— А хто скаже, чи воно спокійне?

— Я скажу.

— Гаразд,— мовив Енді.— Як на мене, то воно вже й тепер аж надто неспокійне. Тату, а той старий кінь і досі на ранчо? — запитав він.

— Мабуть, що там,— відказав Томас Хадсон.— Бачиш, я здав ранчо в оренду.

— Та невже?

— Атож. Наприкінці минулого року.

— Але ми зможемо туди їздити? — швидко запитав Девід.

— Ну звісно. Велика хатина на березі річки залишається за нами.

— Зроду не бачив кращого місця, ніж те ранчо,— сказав Енді.— Звичайно, не кажучи про цей острів.

— А я думав, що тобі найдужче подобається Рочестер,— шпигнув його Девід. Коли Енді був зовсім малий, його залишали на літні місяці з нянькою в Рочестері, а старші хлопці виїжджали на Захід.

— І Рочестер подобається. Там чудово.

— А пригадуєш, Деве, як ми повернулися тієї осені, коли вполювали трьох ведмедів, і ти почав розповідати йому про це,— то що він тоді сказав? — запитав Томас Хадсон.

— Ні, тату, не пригадую. Це було надто давно.

— Ви троє сиділи за своєю дитячою вечерею в буфетній, де вас тоді годували, і ти почав розповідати йому про полювання, і Анна сказала: «О боже, Девіде, це ж так цікаво! Ну, а далі що було?»,— а цей малий стариган — йому було тоді років п'ять чи шість — раптом заявляє: «Знаєш, Девіде, тим, кого цікавлять такі речі, воно, може, й до душі. Але в нас у Рочестері ведмедів немає».

— Чуєш, вершнику? — сказав Девід.— Он який ти був!

— Гаразд, тату,— озвався Ендрю.— А ти нагадай йому, як він нічого не хотів читати, крім сторінки гумору в газеті, і навіть коли ми мандрували по Флоріді, весь час сидів, уткнувши носа в газету, й нічого навколо не бачив. Це напало на нього, коли він почав ходити до тієї школи в Нью-Йорку і став страшенним занудою.

— Я й сам це пам'ятаю,— сказав Девід.— Татові ні до чого мені нагадувати.

— Добре, що ти цього позбувся,— сказав Томас Хадсон.

— А як же інакше? Куди б то годилося таким і лишитись.

— Розкажи їм, який я був змалку,— мовив Том-молодший, перевернувшись на піску і вхопивши Девіда за ногу.— Ніколи в житті не стати мені таким хорошим, яким я, за переказами, був тоді.

— Я добре знав тебе малого,— сказав Томас Хадсон.— Ти був досить цікавий хлопчина.

— Був цікавий, бо жив у цікавих місцях,— зауважив найменший хлопець.— І я був би цікавий, коли б пожив у Парижі, в Іспанії, в Австрії.

— Він і тепер цікавий, вершнику,— мовив Девід.— Йому не треба екзотичного тла.

— Якого ще екзотичного тла?

— Такого, якого ти ніколи не мав.

— Коли так, то б'юсь об заклад, що я його здобуду.

— Помовчте ви, нехай тато розказує,— спинив їх Том-молодший.— Розкажи їм, як ми з тобою вдвох гуляли по Парижу.

— Тоді ти був ще не такий цікавий,— сказав Томас Хадсон.— Немовлям ти виказував напрочуд здоровий глузд. Коли ми мешкали в тій квартирі над тартаком, ми з твоєю матір'ю часто залишали тебе самого в колисці, і Ф. Киць, наш великий кіт, згортався клубком у ногах і нікого до тебе не підпускав. Ти казав на себе Дінь-Дінь, і ми теж називали тебе Дінь-Дінь Грізний.

— Звідки я взяв собі таке прізвисько?

— Мабуть, почув у трамваї чи в автобусі, як дзвонить кондуктор.

— Я вже говорив по-французькому?

— Тоді ще поганенько.

— То розкажи про той час, коли я вже навчився.

— На той час я катав тебе в колясці — така була дешевенька, дуже легка складана коляска — нашою вулицею до «*Closerie des Lilas*» [1], де ми сідали і я читав газету, а ти роздивлявся на

[1] «Бузковий куток» *(франц.)*.

всіх і на все, що рухалося бульваром. Потім ми кінчали снідати...

— А що ми брали на сніданок?

— Булочку і *café au lait* [1].

— І мені?

— Тобі — краплину кави до молока.

— Я пригадую. А потім куди ми йшли?

— Я віз тебе від «*Closerie des Lilas*» через вулицю, повз фонтан з бронзовими кіньми, рибами та русалками, а тоді довгими каштановими алеями, де гралися французькі діти, а їхні няньки сиділи на лавочках обабіч посипаних жорствою доріжок...

— А ліворуч була *Ecole Alsacienne* [2].

— А праворуч — житлові будинки.

— А на вулиці, що повертає ліворуч і вниз,— теж житлові будинки, й нагорі майстерні художників із скляними дахами. І вся та вулиця якась наче сумна від темних мурів, бо вони на тіньовому боці,— провадив Том-молодший.

— О якій це порі: восени, весною, взимку?

— Пізньої осені.

— Тоді в тебе починало мерзнути обличчя, червоніли щоки й ніс, і ми заходили до Люксембурзького саду крізь залізну браму, що на горішньому краю, спускалися до озера, обходили його, а потім повертали праворуч до фонтана Медічі й статуй, виходили у браму навпроти Одеону і йшли бічними вулицями до бульвару Сен-Мішель...

— До Буль-Мішу.

— Тоді Буль-Мішем повз Клюні...

— Він праворуч...

— Дуже темний і похмурий... І через бульвар Сен-Жермен...

— То була найцікавіша вулиця, і рух там найбільший. Аж дивно, чого вона здавалася такою жвавою й небезпечною. А далі, коло вулиці Ренн, завжди було начебто цілком безпечно — це між «*Deux Magots*» [3] і перехрестям проти бару Ліппа. Чому так, тату?

— Не знаю, синку.

— Ой, нехай би вже сталося що-небудь, а то самі тільки назви вулиць,— обізвався Ендрю.— Набридло мені слухати про вулиці міста, в якому я ніколи не був.

— Ну нехай уже щось станеться, тату,— сказав Том-молодший.— А про вулиці ми поговоримо, коли будемо самі.

— Та нічого особливого тоді не ставалося,— відказав Томас Хадсон.— Ми йшли далі до площі Сен-Мішель, а там сідали на

[1] Кава з молоком *(франц.)*.

[2] Ельзаська школа *(фран.)*.

[3] «Дві мавпи» *(франц.)*.

терасі кафе і твій тато робив начерки. На столі перед ним стояла *café crème* [1], а ти пив пиво.

— Я вже тоді любив пиво?

— До пива ти був охочий. Але за їдою найдужче любив воду, забарвлену червоним вином.

— Я пам'ятаю. *L'eau rougie* [2].

— *Exactement* [3],— сказав Томас Хадсон.— За тією *l'eau rougie* ти аж трусився, проте часом любив і пива сьорбнути.

— І ще пам'ятаю, як в Австрії ми каталися на санчатах, і нашого собаку пінчера, і сніг.

— А як там було на різдво, пам'ятаєш?

— Ні. Тільки тебе, і сніг, і нашого пінчера, і мою няньку. Вона була дуже гарна. А ще пам'ятаю маму на лижах і яка вона була гарна. Пригадую, як ви з мамою спускалися на лижах через садок. Де це було, не знаю. А от *Jardin du Luxembourg* [4] пам'ятаю добре. Пригадую великі дерева в тому саду, а надвечір'ями — човни на озері біля фонтана. Доріжки між дерев були посипані жорствою, а коли ми йшли до палацу, ліворуч під деревами чоловіки грали в кеглі, а на палаці високо вгорі був годинник. Восени листя облітало, і я пам'ятаю голі дерева й доріжки, всіяні листям. Найдужче мені подобається згадувати осінь.

— Чому? — запитав Девід.

— Багато чому. Восени все якось особливо пахло, і починалися карнавали, і жорства була зверху суха, а глибше волога, і вітер віяв над озером, підганяючи човни, і віяв між дерев, і зривав листя. Пригадую, які теплі були голуби, коли ти стріляв їх перед самою темрявою й ховав під моє укривальце, і яке гладеньке було їхнє пір'я, і я гладив їх, і пригортав до себе, і грів об них руки по дорозі додому, аж поки й голуби так само охололи.

— А де ти стріляв голубів, тату? — запитав Девід.

— Здебільшого внизу, біля фонтана Медічі, уже перед тим, як мали зачиняти сад. Він обгороджений високими залізними гратами, а коли сутеніє, брами зачиняють, і всі повинні виходити. Сторожі ходять по саду, попереджають людей і зачиняють брами. От коли вони відходили далі, я й стріляв з рогатки голубів, що сиділи на землі коло фонтана. У Франції роблять чудові рогатки.

— А ти сам їх не робив, коли був бідний? — запитав Ендрю.

— Авжеж, робив. Першу зробив з розсохи молодого деревця, яку вирізав у лісі Рамбуйє, коли ми з мамою Томмі були там

[1] Кава з вершками *(франц.)*.
[2] Рожева вода *(франц.)*
[3] Точно *(франц.)*.
[4] Люксембурзький сад *(франц.)*.

на прогулянці. Я обстругав її ножем, і ми купили в канцелярській крамниці на площі Сен-Мішель гумові стрічки, а шкіряника зробили із старої рукавички Томової мами.

— Чим же ти стріляв?

— Камінцями.

— І на скільки треба було підійти?

— Якнайближче, щоб одразу підібрати голуба й сховати під укривальце.

— Пригадую, один був ще живий,— докинув Том-молодший.— І я тримав його, щоб він не бився, і до самого дому нічого не казав, бо хотів залишити його собі. То був дуже великий голуб, темно-сизий, з довгою шиєю, гарною голівкою та білими перами на крилах, і ти дозволив мені залишити його в кухні, доки дістанемо клітку для нього, і сам прив'язав за лапку. Але того ж вечора наш кіт задушив його і приніс мені в ліжко. Котяра був дуже вдоволений собою і тягнув голуба, неначе тигр тубільця, а потім скочив з ним на ліжко. Тоді у мене було вже справжнє ліжечко, а не кошик. Кошика я не пам'ятаю. Ти й мама саме пішли до кафе, і ми з котярою лишилися вдома удвох, і я пам'ятаю, що вікна були розчинені й над тартаком світив повний місяць; це було взимку, і я чув, як пахло тирсою. Добре пам'ятаю, як котяра ступав через кімнату, гордо задерши голову, й волік голуба по підлозі, а потім одним скоком опинився на ліжку. Мені було страшенно жаль голуба, але кіт так пишався й тішився, а він же був мій вірний друг, отож і я запишався разом з ним. Пригадую, як він грався мертвим голубом, тоді почав переступати передніми лапами в мене на грудях і воркотати, а потім знову взявся до голуба. Нарешті і я, і він зі своїм голубом так і поснули разом. Я поклав одну руку на голуба, а кіт поклав на нього одну лапу, а коли я вночі прокинувся, кіт жер голуба і голосно муркотав, наче справжній тигр.

— Оце куди краще, ніж назви вулиць,— озвався Ендрю.— А ти не злякався, Томмі, коли побачив, що кіт жере голуба?

— Ні. Той котяра був тоді мій найперший друг. Сказати б, найближчий. Гадаю, він зрадів би, якби і я почав їсти голуба разом з ним.

— Треба було спробувати,— сказав Ендрю.— Розкажи ще про рогатки.

— Ще одну рогатку мама подарувала тобі на різдво,— нагадав Том-молодший батькові.— Вона побачила її у мисливському магазині — хотіла купити тобі рушницю, але їй усе не вистачало грошей. Щодня спинялася перед вітриною, ідучи в *épicerie* [1], і роздивлялась на рушниці, а одного дня побачила ту рогатку й

[1] Бакалійна крамничка *(франц.)*.

одразу ж купила, бо побоялася, що її купить хтось інший, і сховала до різдва. Їй довелося підправити рахунки, щоб ти нічого не запідозрив. Вона мені не раз про це розповідала. Пригадую, як на різдво вона подарувала тобі ту рогатку, а свою стару ти віддав мені. Але тоді мені ще бракувало сили натягти гуму.

— Тату, а ми колись були бідні? — запитав Ендрю.

— Ні. На той час, коли народилися Девід і ти, я вже вибився з нестатків. Ми не раз опинялися в скруті, але по-справжньому ніколи не бідували, як тоді з Томом і його мамою.

— Розкажи нам ще про своє життя в Парижі,— попрохав Девід.— Що іще ви з Томмі там робили?

— Що ми робили, синку?

— Восени? Ми купували у вуличного продавця смажені каштани, і я грів об них руки. А ще ходили в цирк і бачили крокодилів капітана Валя...

— Ти й це пам'ятаєш?

— Ще й як. Капітав Валь боровся з крокодилами (він вимовляв «крукодил», як ото кажуть «крук», називаючи птаха), а гарненька дівчина штрикала їх тризубцем. Але найбільші крокодили не хотіли й з місця зрушити. Цирк був дуже гарний — круглий, червоний із золотом, і там завжди пахло кіньми. А десь у глибині приміщення був буфет, куди ти ходив випити з містером Кросбі і з приборкувачем левів та його дружиною.

— Ти пам'ятаєш містера Кросбі?

— Він ніколи не носив ні капелюха, ні пальта, хоч як було холодно, а його мала дочка ходила з довгими розпущеними косами, як ото Аліса в Країні чудес. Тобто — на малюнках у книжці. Містер Кросбі завжди був дуже збуджений.

— Кого ще ти пам'ятаєш?

— Містера Джойса.

— А він який був?

— Високий на зріст, худий, з вусами й невеликою випнутою борідкою. Він носив окуляри з товстелезними скельцями і ходив, високо задерши голову. Пригадую, якось пройшов повз нас на вулиці й не привітався, і ти гукнув його, і тоді він спинився, побачив нас крізь свої окуляри,— наче з акваріума визирнув,— і сказав: «О, це ви, Хадсоне, а я шукав вас»,— і ми втрьох зайшли до кафе. На терасі було холодно, але ми сіли в кутку коло однієї з тих штук... як вони звуться?

— *Braziers* [1].

— А я гадав, *brassiers* [2],— це оте, що носять жінки,— сказав Ендрю.

---

[1] Жаровні *(франц.)*.

[2] Ліфчик *(франц.)*.

— Це такі великі бляшанки з дірками, в яких палять кам'яне чи деревне вугілля, щоб зігріватися взимку де-небудь надворі, як-от на терасі кафе: сідаєш до них — і тобі тепло, або ж на іподромі — стій собі і грійся,— пояснив Том-молодший.— А в тому кафе, куди ми звичайно ходили з татом і містером Джойсом, вони стояли на всій терасі, і в найхолоднішу пору можна було посидіти в теплі та затишку.

— Схоже на те, що ти більшу частину свого життя провів по кафе, пивничках та інших веселих місцях,— зауважив найменший хлопець.

— Та бувало,— відказав Том.— Правда ж, тату?

— І міцно спав у своїй колясці, поки тато йшов хильнути *нашвидку*,— докинув Девід.— Ну й ненавидів же я оце «хильнути нашвидку». Насправді йому кінця немає.

— А про що говорив містер Джойс? — запитав Роджер Тома-молодшого.

— Ну, містере Девіс, усього, що було тоді, я не пам'ятаю. Здається, про італійських письменників і про містера Медокса Форда. Містер Джойс терпіти не міг містера Форда. І містер Паунд теж завжди його дратував. «Знаєте, Хадсоне, Езра став зовсім скажений»,— сказав він якось татові. Це я добре запам'ятав, бо вважав тоді, що скажений може бути лише собака, і пригадую, як я сидів і розглядав обличчя містера Джойса — рожеве таке, з дуже гладенькою шкірою, наче з морозу,— і його окуляри, в яких одне скельце було навіть товще за друге, і уявляв собі містера Паунда: його руду чуприну, клинцювату борідку, гарні очі, а з рота в нього текло щось біле, наче мильна піна. І думав: який жах, що містер Паунд сказився, і не приведи боже нам наразитися на нього. А тоді містер Джойс сказав: «Та й Форд уже скільки років казиться»,— і я уявив собі містера Форда з його кумедним широким і безбарвним обличчям, безбарвними очима й рідкими зубами у завжди розтуленому роті, і з його рота теж текла ота страхітлива піна.

— Годі вже про це,— сказав Ендрю.— А то мені вночі насниться.

— Ні, розказуй далі, будь ласка,— мовив Девід.— Це однаково що про перевертнів. Мама замкнула книжку про перевертнів, бо Ендрю снилися моторошні сни.

— А той містер Паунд нікого не покусав? — запитав Ендрю.

— Ні, вершнику,— відказав йому Девід.— Це ж тільки так говориться. Сказився — означає втратив глузд. Це зовсім не те, що собачий сказ. А чому він вважав, що вони скажені?

— Не знаю,— відповів Том-молодший.— На той час я був уже не такий малий, як тоді, коли ми стріляли голубів у парку. Але все-таки ще малий і не міг усього запам'ятати, а до того ж міс-

тер Паунд і містер Форд, що уявлялися мені з отією піною на губах, наче от-от когось укусять, вибили в мене з голови все інше. Містере Девіс, а ви знали містера Джойса?

— Так. Ми з ним, твій батько і я, були добрі приятелі.

— Тато був набагато молодший за містера Джойса.

— Твій тато був тоді молодший за будь-кого.

— Тільки не за мене,— гордо промовив Том-молодший.— Мабуть, я був наймолодший з усіх приятелів містера Джойса.

— Б'юсь об заклад, що йому страшенно бракує тебе,— сказав Ендрю.

— А ще він багато втратив, що так і не познайомився *з тобою*,— мовив Девід.— Коли б ти не товкся весь час у Рочестері, він мав би таке щастя.

— Містер Джойс — велика людина,— сказав Том-молодший.— Та він на вас, двох шмаркачів, і глянути не схотів би.

— Це по-твоєму так,— сказав Ендрю.— А насправді містер Джойс і Девід могли б таки заприятелювати. Девід же пише до шкільної газети.

— Тату, розкажи нам ще про ті часи, коли ти, і Томмі, і мама Томмі бідували. Ви були дуже бідні?

— Таки дуже,— сказав Роджер.— Пригадую, ваш батько з самого ранку наготує, бувало, малому Томові всяких пляшечок і поспішає на базар, щоб купити найкращу і найдешевшу городину. Виходжу з дому снідати, а він уже повертається з базару.

— В усьому шостому арондисмані я найкраще знався на *poireaux*,— сказав Томас Хадсон хлопцям.

— А що таке *poireaux*?

— Цибуля-порей.

— Це такі довгі зелені цибулинки, з вигляду схожі на звичайні,— пояснив Том-молодший.— Тільки не такі лискучі. Пір'я в них зелене, з білими кінчиками. Їх варять і їдять холодними, полившн оливковою олією та оцтом із сіллю й перцем. Їдять усе цілком — і цибулини, і пір'я. Це така смакота! Мабуть, я з'їв їх найбільше в світі.

— А що таке шостий... як там його? — запитав Ендрю.

— Без тебе, звісно, розмова не обійдеться,— дорікнув йому Девід.

— Коли я не знаю французької, треба ж спитати.

— Париж поділено на двадцять міських округ, або ж арондисманів. Ми жили в шостому.

— Тату, облишмо краще ті арондисмани, й розкажи нам про щось інше,— попрохав Ендрю.

— Тебе ніщо не цікавить, спортсмене,— сказав Девід.

— Неправда, цікавить,— заперечив Ендрю.— Але про арондисмани мені ще рано знати. Ви ж самі щоразу мені кажете: «Тобі

ще рано про це знати». І отут я з вами згоден: таки справді рано. Цього мені не осягти.

— А скільки вибив за своє життя Тай Кобб? — запитав його Девід.

— Триста шістдесят сім.

— Про це тобі не рано знати.

— Та ну тебе, Девіде. Кому що до вподоби: мені — бейсбол, тобі — арондисмани.

— Ще б пак, адже «в нас у Рочестері» арондисманів, здається, немає.

— Ну, годі вже. Просто я подумав, що тато й містер Девіс знають багато такого, про що всім буде цікавіше послухати, ніж про оті кляті... хай їм чорт, я вже забув навіть, як їх там!

— Ніхто не дозволяв тобі лаятись при дорослих,— спинив його Томас Хадсон.

— Пробач, тату,— сказав хлопчина.— Що ж я можу вдіяти, коли я такий з біса малий. Ой, пробач знову. Я хотів сказати: зовсім малий.

Він засмутився і образився. Девід умів добряче йому допекти.

— То не біда — виростеш,— сказав йому Томас Хадсон.— Я розумію, важко стриматись, коли розхвилюєшся. Але при дорослих цього не роби. От проміж себе кажіть що хочете.

— Ну гаразд, тату. Я ж вибачився.

— Я чув,— сказав Томас Хадсон.— Та я й не дорікаю тобі, а просто пояснюю. Ми з вами так рідко бачимось, що доводиться багато чого пояснювати.

— Не так уже й багато, тату,— озвався Девід.

— Твоя правда,— погодився Томас Хадсон.— Не дуже багато.

— При мамі Ендрю ніколи не лається,— сказав Девід.

— Дай мені спокій, Девіде. Поговорили — й годі, правда ж, тату?

— Якщо ви, хлопці, хочете навчитися лаятись по-справжньому,— сказав Том-молодший,— почитайте книжки містера Джойса.

— З мене досить і того, що я вмію,— відказав Девід.— Принаймні поки що.

— У книжках мого приятеля містера Джойса є такі слівця та вислови, яких я ніколи в житті не чув. Б'юсь об заклад, що в лайці його ніхто не перевершить, жодною мовою.

— Недарма ж він потім створив цілком нову мову,— зауважив Роджер, що лежав на спині, заплющивши очі.

— Не розумію я його нової мови,— сказав Том-молодший.— Мабуть, ще не доріс до неї. Але стривайте, хлопці, ось нехай ви прочитаєте «Улісса».

— То книжка не для малих хлопців,— заперечив Томас Хадсон.— Аж ніяк. Ви її не зрозумієте, отож і не пробуйте. Правду вам кажу. Зачекайте, доки підростете.

— А я прочитав усю до кінця,— сказав Том-молодший.— І справді, як ти кажеш, тату, спершу майже нічого не зрозумів. Але я читав і читав, то тепер дещо вже розумію і можу пояснити іншим. І звісно, дуже пишаюся тим, що був одним з приятелів містера Джойса.

— Тату, він справді приятелював з містером Джойсом? — запитав Ендрю.

— Містер Джойс завжди розпитував про нього.

— Ще б пак, ми з ним були ого які приятелі,— сказав Том-молодший.— Кращого приятеля я, мабуть, ніколи не мав.

— А проте навряд чи ти ще можеш пояснити до ладу його книжку,— сказав Томас Хадсон.— Трохи зарано тобі. Що ж ти берешся в ній пояснювати?

— Останній розділ. Де ота жінка говорить уголос сама до себе.

— Монолог,— підказав Девід.

— Ти теж читав?

— Авжеж,— відповів Девід.— Томмі читав мені.

— І пояснював?

— Пояснював як міг. Але там багато надто дорослого для нас обох.

— А де ти взяв ту книжку, Томмі?

— Вдома, у шафі. Я й до школи її носив.

— Що-що?

— Я читав хлопцям уголос уривки з неї, а тоді розповідав, як ми приятелювали з містером Джойсом і як багато часу проводили разом.

— Ну і як, сподобалась хлопцям книжка?

— Найдоброчесніші визнали, що там трохи перебрано міри.

— А вчителі про все те не дізнались?

— Дізнались, аякже. Хіба ти не чув, тату? А втім, ти ж тоді, здається, був в Абіссінії. Директор хотів мене виключити, але я пояснив, що містер Джойс — великий письменник і мій особистий приятель, отож урешті директор сказав, що забирає книжку й сам відішле її до нас додому, а я дав слово питатись його дозволу, перш ніж читати що-небудь хлопцям чи пояснювати їм класиків. Спочатку, коли ще хотів виключити мене, він подумав, що я розбещений. Але я не розбещений, тату. Тобто не розбещеніший за інших.

— А книжку він додому відіслав?

— Так. Він хотів був конфіскувати її, але я пояснив, що то перше видання і що містер Джойс надписав її тобі, отож він

не має права конфісковувати її, бо книжка не моя. Здається, йому такий поворот дуже не сподобався.

— Тату, а коли й мені можна буде прочитати ту книжку містера Джойса? — запитав Ендрю.

— Ще не скоро.

— Але ж Томмі вже прочитав.

— Томмі — приятель містера Джойса.

— Отак-то, хлопче,— сказав Том-молодший.— Тату, а Бальзака ми ніколи не знали?

— Ні. Він жив задовго до нас.

— І Готьє не знали? А то я знайшов удома ще дві гарні книжки: «Легковажні історії» і «Мадемуазель де Мопен». Тієї «Мадемуазель де Мопен» я ще не зовсім розумію, проте перечитую і намагаюся зрозуміти, і, по-моєму, це знаменита книжка. Але якщо ми з ними не приятелювали, читати її хлопцям у школі, мабуть, не можна, бо тоді мене вже напевне виключать.

— А що то за книжки, Томмі? — запитав Девід.

— Чудові. Тобі вони обидві сподобаються.

— А ти б спитав директора, чи не можна почитати їх у школі,— сказав Роджер.— Вони ж куди кращі, ніж ті, що їх ваші хлопці самі собі знаходять.

— Ні, містере Девіс. Мабуть, не варто. А то він знову скаже, що я розбещений. Та й хлопцям буде не так цікаво, бо я не приятелював з тими письменниками, як з містером Джойсом. До того ж я не досить розумію ту «Мадемуазель де Мопен», щоб пояснити до ладу, і не зможу підтримати свої пояснення особистим знайомством, як ото з містером Джойсом.

— Хотів би я послухати ті твої пояснення,— сказав Роджер.

— Та ні, містере Девіс. Я пояснюю дуже спрощено. Вам було б нецікаво. Ви ж самі добре розумієте все те, правда?

— Та начебто розумію.

— А все-таки жаль мені, що ми не знали Бальзака й Готьє і не приятелювали з ними так, як з містером Джойсом.

— І мені жаль,— сказав Томас Хадсон.

— Але ми знали деяких добрих письменників, правда ж?

— Поза всяким сумнівом,— відповів Томас Хадсон. Лежати на піску було приємно й тепло, і після кількох годин напруженої роботи його огорнули лінощі і втіха. То була неабияка втіха — чути поруч голоси хлопців.

— Ходім скупаємось, а тоді підемо їсти,— сказав Роджер.— Починає припікати.

Томас Хадсон спостерігав, як вони купаються. Всі четверо поволі пливли у зеленій воді трохи поодаль берега, і тіні від їхніх тіл падали на білясте піщане дно, і в міру того, як тіла посувалися вперед, тіні рухались за ними по дну, трохи зсунуті

вбік заломленим сонячним промінням; темні від засмаги руки рвучко здіймалися, тоді розтинали воду й робили поштовх, а ноги ритмічно працювали, і голови раз у раз трохи підводились, щоб набрати в легені повітря, і чути було легкий, рівний віддих. Томас Хадсон стояв на березі й дивився, як вони пливуть далі за вітром, і почував глибоку ніжність до всіх чотирьох. Він подумав, що треба б намалювати їх отак у воді, хоч це й дуже важко. Та все-таки він спробує, ще цього літа.

Йому було ліньки йти купатися, проте він знав, що треба, і врешті пішов, відчуваючи, як охолоджена бризом вода обтікає нагріті сонцем ноги, як огортає прохолодою стегна, а тоді поринув в океанську течію і поплив назустріч їм чотирьом — вони вже поверталися назад. Тепер, коли його голова була на одному рівні з їхніми, картина зовсім змінилася, тим більше, що вони пливли проти вітру і Ендрю та Девіду доводилось докладати зусиль, аби побороти хвилі, тож пливли вони нерівно. Всі четверо вже не скидалися на морських тварин, ця подібність зникла. Перед тим вони пливли напрочуд легко й гарно, але тепер двом меншим хлопцям було важко боротися з вітром і хвилями. Насправді це було не так уже й важко. Але цілком досить, щоб розвіяти враження, ніби море — їхній рідний дім, як здавалося, коли вони пливли за вітром. Виходило ніби дві різні картини, і, можливо, друга була навіть краща.

П'ятеро плавців вийшли на берег і попростували до будинку.

— Ось чому я більше люблю плавати під водою,— озвався Девід.— Там не треба думати про дихання.

— То й поїдеш сьогодні з татом і Томмі на підводні лови,— сказав йому Ендрю.— А я залишуся тут з містером Девісом.

— Хіба ви не хочете їхати, містере Девіс?

— Можу й залишитися.

— Тільки щоб це не було через мене,— мовив Ендрю.— Я маю що робити. Просто я подумав, що ви й самі залишилися б.

— Мабуть, я таки залишуся,— сказав Роджер.— Полежу, почитаю.

— Не піддавайтесь на його хитрощі, містере Девіс. Не дайте улестити себе.

— Мені самому хочеться залишитись,— відказав Роджер.

Перевдягнувшись у сухі шорти, вони посідали на веранді. Джозеф приніс миску салату з морських молюсків. Хлопці залюбки їли салат, а Том-молодший запивав його пивом з пляшки. Томас Хадсон сидів, відкинувшись у кріслі, Роджер стояв поруч із шейкером в руках.

— Як попоїм, мене завжди хилить на сон,— сказав він.

— Нам бракуватиме вас,— мовив Том-молодший.— Тоді я теж залишився б.

— То й залишайся, Томе,— підхопив Ендрю.— А тато з Девідом нехай їдуть.

— Грати з тобою я однаково не стану,— сказав йому Том-молодший.

— А я тебе й не прошу. Тут є один хлопчина-негр, він постоїть на відбої.

— І чого б ото я пнувся куди не слід? — мовив Томмі.— Ти ніколи не виростеш досить великий для бейсболіста.

— Я буду не менший за Діка Рудольфа й Діка Керра.

— Знати їх не знаю,— сказав Том-молодший.

— Як звуть кого-небудь із жокеїв? — пошепки запитав Девід Роджера.

— Ерл Сенд.

— Ти будеш не більший за Ерла Сенда,— промовив Девід до Ендрю.

— Ой, їхав би ти вже на свої підводні лови,— сказав Ендрю.— Я хочу заприятелювати з містером Девісом, як ото колись Том з містером Джойсом. Ви не проти, містере Девіс? Тоді я зможу казати в школі: «Того літа ми з містером Девісом жили на тропічному острові й писали всі ці непристойні оповідання, а мій батько малював на картинах голих жінок — ви всі їх бачили». Ти ж малюєш голих жінок, тату?

— Часом малюю. Проте вони майже всі темношкірі.

— То пусте,— сказав Ендрю.— Мені байдуже, якого вони кольору. А Томові нехай залишається його містер Джойс.

— Ти на них і глянути посоромишся,— мовив Девід.

— Може, й так. Але я привчу себе.

— Татові картини з голими жінками не порівняти з отим розділом у книжці містера Джойса,— сказав Том-молодший.— Та й взагалі, це тільки тобі, малому, здається, що гола натура — то щось особливе.

— Хай так. Але я все одно беру собі містера Девіса з татовими малюнками. Хтось у школі казав, що оповідання містера Девіса таки справді непристойні.

— Гаразд. Тоді і я беру собі містера Девіса. Я його давній-предавній приятель.

— І містера Пікассо, і містера Брака, і містера Міро, і містера Массона, і містера Паскена,— додав Томас Хадсон.— Ти знав їх усіх.

— І містера Уолдо Пірса,— сказав Том-молодший.— Бачиш, Енді, куди тобі братися до мене. Ти надто пізно почав. Тобі мене не переплюнути. Поки ти був у своєму Рочестері та ще навіть і не народився, ми з татом он скільки світу побачили. Мабуть, я знав чи не всіх уславлених нині художників. А багато з них були мої добрі приятелі.

— Треба ж і мені колись починати,— сказав Ендрю.— От я й беру собі містера Девіса. Та це не означає, містере Девіс, що ви обов'язково повинні писати непристойні оповідання. Я сам усе вигадуватиму, точнісінько так, як Томмі. Ви тільки розкажіть мені що-небудь страшне, що з вами трапилось, а я все те так переповім, наче бачив на власні очі.

— Ніякого біса я не вигадую,— заперечив Том-молодший.— Часом тато і містер Девіс тільки підкажуть мені щось, як я не пам'ятаю. Але я справді живий свідок і учасник цілої доби в малярстві й літературі і, якби довелося, хоч зараз міг би написати спогади.

— Ну, це ти вже заговорюєшся, Томмі,— мовив Ендрю.— Ти б спершу думав, що кажеш.

— Нічого йому не розповідайте, містере Девіс,— сказав Том-молодший.— Нехай починає без фори, як ми з вами.

— Ми з містером Девісом самі порозуміємось,— сказав Ендрю.— Ти в наші справи не лізь.

— Розкажи мені, тату, ще про когось із тих моїх приятелів,— попрохав Том-молодший.— Я знаю, що був знайомий з ними і що ми ходили разом по кафе, але хотів би знати про них докладніше. Як от, приміром, знаю про містера Джойса.

— Ти пам'ятаєш містера Паскена?

— Ні. Майже ні. Який він був?

— Каже — приятель, а сам навіть не пам'ятає його,— втрутився Ендрю.— То, по-твоєму, через кілька років і я не пам'ятатиму, який із себе містер Девіс?

— Помовч ти,— відрубав Том-молодший.— Будь ласка, тату, розкажи мені про нього.

— Містер Паскен робив багато таких малюнків, що могли б правити за ілюстрації до тих місць у книжці містера Джойса, які тобі так сподобались.

— Справді? Оце було б на що подивитись!

— Коли ми сиділи в кафе, він часто малював тебе, здебільшого на серветках. Він був малий на зріст, дуже незговірливий і химерний. Майже цілий рік ходив у котелку, і художник був першорядний. А поводився завжди так, наче знає якусь важливу таємницю, оце щойно довідався про неї і цілком нею захоплений. Часом ця таємниця дуже його тішила, а часом наганяла на нього сум. Але завжди видно було, що він знає її і що вона його страшенно захоплює.

— Що ж то за таємниця?

— О, тут і алкоголь, і наркотики, і те, що так детально виклав містер Джойс в останньому розділі своєї книжки, і величезний хист до малювання. Він був кращим художником, ніж будь-хто на той час, і в цьому також полягала його таємниця,

хоч йому було до того байдуже. Він гадав, що йому байдуже до всього, а виявилося, що ні.

— Він був безпутний?

— Еге ж. По-справжньому безпутний, це теж належало до отієї його таємниці. Йому подобалося бути безпутним, і він ніколи не каявся.

— Ми з ним теж були добрі приятелі?

— Дуже. Він називав тебе Страховидлом.

— Ха,— потішено мовив Том-молодший.— Страховидлом!

— У нас є картини містера Паскена, тату? — запитав Девід.

— Є кілька.

— А справжніх портретів Томмі він ніколи не малював?

— Ні. Здебільшого він малював Томмі на серветках та на мармурових стільницях у кафе. І називав його жахливим Пивним Страховидлом з Лівого берега.

— Запиши собі цей титул, Томе,— сказав Девід.

— А містер Паскен був розбещений? — запитав Том-молодший.

— Гадаю, що так.

— Хіба ти не знаєш?

— По-моєму, про нього можна так сказати. Мабуть, і це була частина його таємниці.

— А містер Джойс?

— Ні.

— І ти ні?

— Ні,— відказав Томас Хадсон.— Думаю, що ні.

— А ви розбещений, містере Девіс? — запитав Том-молодший.

— Не думаю.

— Це добре,— мовив Том-молодший.— Я казав директорові, що ні тато, ні містер Джойс не розбещені, а тепер зможу сказати це й про містера Девіса, якщо він запитає. Він усе натискав на те, що я нібито розбещений. Та мене це не тривожило. В нашій школі один хлопець по-справжньому розбещений, то різницю одразу видно. А як звали містера Паскена?

— Жюль.

— Як це пишеться? — запитав Девід.

Томас Хадсон сказав йому.

— А як він жив далі, той містер Паскен? — запитав Том-молодший.

— Він повісився,— сказав Томас Хадсон.

— Ого! — вигукнув Ендрю.

— Бідолашний містер Паскен,— побожно мовив Том-молодший.— Сьогодні ввечері помолюся за нього.

— А я помолюся за містера Девіса,— сказав Ендрю.

— І молися частіше,— сказав Роджер.

VI

Увечері, коли хлопці вже полягали спати, Томас Хадсон та Роджер Девіс сиділи у великій кімнаті й розмовляли. З підводними ловами нічого не вийшло, бо море було надто неспокійне, але після вечері хлопці їздили з Джозефом ловити окунів. Повернулися стомлені й задоволені і, побажавши дорослим на добраніч, пішли спати. Деякий час Хадсон і Роджер ще чули, як вони про щось гомонять, потім хлопці поснули.

Ендрю боявся темряви, і його брати знали про це, але ніколи не глузували з нього.

— Як гадаєш, чому він так боїться темряви? — спитав Роджер.

— Не знаю,— відповів Томас Хадсон.— А ти в дитинстві не боявся?

— Та начебто ні.

— А я боявся,— сказав Томас Хадсон.— Чи є тут якийсь зв'язок?

— Не знаю,— відповів Роджер.— Я боявся смерті й щоб з моїм братом чого не сталося.

— Я не знав, що в тебе є брат. Де він?

— Помер,— сказав Роджер.

— Пробач.

— Ет, чого там. Це сталося, коли ми ще були дітьми.

— Він був старший за тебе?

— На рік молодший.

— А від чого помер?

— Ми перекинулися в човні.

— Скільки тобі було років?

— Майже дванадцять.

— Якщо не хочеш про це говорити, не треба.

— Навряд чи ця пригода добре вплинула на моє життя,— сказав Роджер.— А ти справді не знав про це?

— Ніколи й не чув.

— Багато років мені здавалося, що про це знає весь світ. Дитину такі речі особливо вражають. Вода була дуже холодна, і він навіть не намагався виплисти. Та головне — що я повернувся додому, а він — ні.

— Бідолашний Роджер.

— Не в тім річ,— сказав Роджер.— Але я був надто ще малий. До того ж дуже любив його і завжди боявся, щоб з ним чого не сталося. Вода була холодна й для мене. Та сказати цього я не міг.

— Де це було?

— На півночі, в штаті Мен. По-моєму, батько так і не простив мені, хоча й силкувався усе зрозуміти. Відтоді не було дня, щоб я не шкодував, що потонув не я. Та хіба цим щось зарадиш?

— Як звали твого брата?

— Дев.

— Прокляття! Через це ти й не схотів сьогодні їхати на підводні лови?

— Мабуть, що так. Хоч загалом я полюю під водою мало не через день. Але в таких випадках вирішуєш не розумом.

— Не тобі, вже дорослому, таке говорити.

— Я пробував пірнати. Та не міг його знайти,— сказав Роджер.— Було надто глибоко, і вода справді крижана.

— Девід Девіс,— промовив Томас Хадсон.

— Так. У нашій родині першого сина завжди називають Роджером, а другого — Девідом.

— Родже, але ж ти все це вже здолав.

— Ні,— сказав Роджер.— Себе не здолаєш, і рано чи пізно доводиться це визнати. Я соромлюсь цього так само, як і вчорашньої бійки на причалі.

— Тобі нема чого соромитись.

— Ні, є чого. Я казав тобі. І годі вже про це.

— Гаразд.

— Більше я ні в які бійки не встряватиму. Ніколи. Ти ж ніколи не б'єшся, хоч битися вмієш незгірш за мене.

— Ну, до тебе мені далеко. Але я просто постановив собі не битися.

— От і я не битимусь, і стану добропорядним, і покину писати погань.

— Оце найкраще, що я досі чув від тебе,— сказав Томас Хадсон.

— А ти віриш, що я зможу написати щось путнє?

— Варто спробувати. А чого ти покинув малювати?

— Бо не міг далі обдурювати себе. Так саме, як не можу вже обдурювати себе щодо свого писання.

— Що ж ти думаєш робити?

— Поїхати кудись і написати чесний роман — у міру свого хисту.

— Чом би тобі не писати його тут? Хлопці поїдуть, і ти зможеш жити в мене. В тій твоїй хатині буде надто парко.

— А я тобі не заважатиму?

— Ні, Родже. Знаєш, мені теж буває самотньо. Не можна отак весь час тікати від усього. Але це вже гучні слова. Годі, мовчу.

— Ні, говори. Мені це потрібне.

— Якщо ти думаєш братися до роботи, лишайся тут.

— А тобі не здається, що там, на Заході, було б краще?

— Працювати скрізь можна. Аби тільки ні від чого не тікати.

— Ні. Не скрізь,— заперечив Роджер.— Хто-хто, а я це знаю. Спершу тобі добре, а потім стає погано.

— Авжеж. Та на сьогодні тут добре працюється. Може, й не завжди буде так. Але поки що добре. Після роботи ти матимеш товариство, і я також. Надокучати один одному ми не будемо, і я певен, що діло в тебе піде.

— Ти справді вважаєш, що я зможу написати пристойний роман?

— Не спробуєш, то нічого й не напишеш. Якби ти захотів писати про те, що розповів мені, міг би вийти чудовий роман. Почни з човна...

— А закінчити як?

— Після човна вдайся до вигадки.

— Е, чорт,— сказав Роджер.— Я ж став такий продажний, що тільки-но почну писати про човен, як там неодмінно з'явиться прекрасна індіанка й молодий Джонс, що поспішає сповістити поселенців про наближення Сесіля де Мілля. Він ускочить в човен, учепившись однією рукою за плетиво ліан, що нависли над річкою, а в другій стискатиме свою вірну стару кременівку, і прекрасна індіанка скаже: «О Джонсе, це ти! Тож віддамося коханню, поки наш легкий човник пливе до водоспаду, що його колись назвуть Ніагарою».

— Ні,— сказав Томас Хадсон.— Ти можеш написати тільки про човен, і про холодну воду в озері, і про свого меншого брата...

— Девіда Девіса. Одинадцятирічного хлопчика.

— І що було далі. А потім уже піде вигадка аж до кінця.

— Не люблю кінця,— сказав Роджер.

— А хто з нас його любить? — відказав Томас Хадсон.— Хоч усьому є кінець.

— Може, годі вже балачок,— мовив Роджер.— Я б спробував подумати над романом. А скажи, Томмі, чому така втіха добре малювати й така мука — добре писати? Правда, я ніколи добре не малював. Та навіть і моє малювання давало мені втіху.

— Не знаю,— відповів Томас Хадсон.— Може, в образотворчому мистецтві ясніші традиція й напрямок і більше попередників, чиїм досвідом можна керуватися. Навіть якщо збочиш з прямого шляху великого мистецтва, воно завжди правитиме за взірець.

— До того ж, як я гадаю, художники — кращі люди,— сказав Роджер.— Якби і я був кращий, то, може, став би пристойним художником. А з такого сучого сина вийде хіба що непоганий письменник.

— Такого дурного спрощення я ще зроду не чув.

— А я завжди все спрощую,— погодився Роджер.— Почасти через це й немає з мене пуття.

— Ходімо вже спати.

— Я ще трохи почитаю,— сказав Роджер.

Томас Хадсон одразу заснув і навіть не прокинувся, коли пізно вночі Роджер вийшов на веранду, де вони спали. Вранці вітер ледь повівав, небо було безхмарне, і, поснідавши, вони вирішили поїхати на цілий день на підводні лови.

— Ви теж поїдете, містере Девіс? — спитав Ендрю.

— Неодмінно.

— Це добре,— сказав Ендрю.— Я радий.

— Ти як почуваєш себе, Енді? — спитав Томас Хадсон.

— Боюся,— відповів Ендрю.— Як завжди. Але з містером Девісом не так.

— Ніколи не бійся, Енді,— мовив Роджер.— Бо добра з того не буде. Так казав мені твій батько.

— Усі так кажуть,— озвався Ендрю.— Завжди кажуть. А я знаю лиш одного тямущого хлопця, який ніколи не боїться,— це Девід.

— Помовч,— сказав Девід.— Вигадуєш про себе казна-що.

— Містер Девіс і я завжди боїмося,— не вгавав Ендрю.— Мабуть, тому, що тямимо більше за інших.

— Будь обережний, Деві, гаразд? — сказав Томас Хадсон.

— Ну звісно.

Ендрю подивився на Роджера і знизав плечима.

VII

Біля рифу, до якого вони вирушили того дня на підводне полювання, лежав на дні кістяк затонулого пароплава, і навіть за найвищого припливу його іржаві котли видніли над водою. Вітер віяв з півдня, і Томас Хадсон став на якір з підвітряного боку, але трохи оддалік від рифу, і Роджер та хлопці наготували маски й гарпуни. Ті гарпуни були дуже примітивні й усі різні, змайстровані як кому до вподоби.

Джозеф приплив слідом за ними на маленькому човні. З ним був і Ендрю: вони гребли до рифу, а хлопці з Роджером зіскочили з борту катера й теж попливли туди.

— А ти хіба не з нами, тату? — гукнув Девід до батька, що залишився на містку свого рибальського катера. Округле скло над очима, носом та чолом і сама гумова маска, щільно притягнута до обличчя тугою стрічкою на потилиці, робили Девіда схожим на персонажа з так званих науково-фантастичних коміксів.

— Я трохи згодом.

— Не барися надто довго, бо ми всю рибу сполохаємо.

— Риф он який великий. Вам його не обнишпорити.

— Але я знаю дві чудові печери отам, за котлами. Знайшов того дня, коли ми були тут без тебе. Їх ще ніхто не чіпав, і там стільки риби, що я залишив їх на той час, коли ми приїдемо сюди всі разом.

— Я пам'ятаю. Десь за годину припливу.

— Я їх без тебе не займатиму,— сказав Девід і поплив слідом за іншими, тримаючи в правій руці шестифутовий гарпун із саморобним двозубим гостряком, прив'язаним міцною жилкою до держална. Він плив, зануривши обличчя у воду, і крізь скло маски роздивлявся дно. Цей хлопчина почував себе під водою, наче вдома, і тепер, коричневий від засмаги, пливучи так, що на поверхні була лише мокра потилиця, ще дужче, ніж будь-коли, нагадував Томасові Хадсону видреня.

Він спостерігав, як хлопець пливе, виносячи над водою ліву руку, неквапливо й ритмічно працюючи довгими ногами і час від часу, чимраз рідше,— так рідко, що аж не вірилось,— трохи підводячи обличчя, щоб набрати повітря. Роджер і найстарший хлопець попливли раніш, позсувавши маски на чоло, і далеко випередили його. Ендрю й Джозеф запливли човном за риф, але Ендрю ще не пішов у воду. Повівав легкий вітрець, і вода за рифом злегка пінилася, а сам риф був темно-рудий, і за ним синє-синє море.

Томас Хадсон спустився в камбуз, де Едді чистив картоплю над відром, тримаючи його між колінами. Він раз у раз поглядав крізь ілюмінатор у напрямку рифу.

— Хлопцям не слід би плавати поодинці,— сказав він.— Нехай би трималися коло човна.

— Гадаєш, щось може перескочити на цей бік через риф?

— Приплив високий, весняний.

— Зате вода он яка прозора,— сказав Томас Хадсон.

— В океані хижаків чимало,— провадив Едді.— Як зачують риб'ячий дух, добра від них не жди.

— Та й жодної рибини ще не впольовано.

— Скоро вполюють. То нехай одразу складають її у човен, щоб найменший дух риби чи крові по воді не пішов.

— Я попливу туди.

— Не треба. Просто гукніть, щоб трималися купи й складали рибу в човен.

Томас Хадсон піднявся на палубу й гукнув Роджерові те, що радив Едді. Той підніс над водою гарпун і помахав ним: мовляв, зрозуміло.

Едді вийшов із камбуза з каструлею начищеної картоплі в одній руці та ножем у другій.

— Узяли б ви оту свою добрячу малу рушницю, містере Томе, та стали б нагорі,— сказав він.— Неспокійно мені на душі. Неспокійно, що хлопці аж ген там за такого припливу. Занадто вже ми близько до відкритого океану.

— То повернемо їх на катер.

— Не треба. Може, це в мене просто від нервів. От і цю ніч погано спав. А я їх люблю, наче рідних, то й потерпаю за них хтозна-як.— Він поставив на палубу каструлю з картоплею.— Я скажу вам, що треба зробити. Запускайте мотор, а я підніму якір, тоді підійдемо ближче до рифу й станемо там. За такого припливу й зустрічного вітру повернути буде неважко. Треба підійти якнайближче.

Томас Хадсон запустив великий мотор і зійшов на місток до штурвала. Поки Едді піднімав якір, він спостерігав, як вони, тепер уже всі четверо, плавають у воді попереду, і в цей час Девід виринув на поверхню й підніс високо вгору гарпун, на якому билася риба. Томас Хадсон почув, як він підкликав човен.

— Підходьте до самого рифу! — гукнув Едді з носа катера, піднявши якір.

Томас Хадсон помалу підвів катер майже впритул до рифу й побачив великі руді коралові поліпи, чорних морських їжаків на піщаному дні та пурпурові морські віяла, що їх тягло назустріч катерові припливом. Коли Едді кинув якір, Томас Хадсон дав задній хід. Катер почав повертатись, і риф відсунувся вбік. Едді вибирав линву, аж поки вона туго натяглась, а тоді Томас Хадсон заглушив мотор, і катер загойдався на місці.

— Тепер ми можемо не спускати їх з ока,— сказав Едді, стоячи на носі.— Ні до чого мені отак нервуватися через цих хлопчаків. Шкідливо для шлунка. Він у мене й так ні к бісу.

— Я залишуся тут і пильнуватиму за ними.

— Зараз я дам вам рушницю і знов візьмуся до картоплі. Хлопці люблять картопляний салат, правда ж? Такий, як ми готуємо?

— Ну звісно. І Роджер любить. Накриши туди більше крутих яєць і цибулі.

— А картоплю зварю так, щоб була ціла й тугенька. Ось вам рушниця.

Томас Хадсон простяг руку і взяв рушницю, незграбну й важку, в проолієному чохлі із обстриженої овечої шкури: щоб метал не брався іржею на морському повітрі. Витягши рушницю за приклад, він засунув чохол під дошки містка. То був «манліхер-ше-

науер-256», із старомодним вісімнадцятидюймовим дулом,— таких рушниць давно вже не продавали. Ложе та цівка потемніли від мастила й тертя, мов зерня волоського горіха, а дуло, відшліфоване за довгі місяці переїздів у саквах, масно блищало, й на ньому не було ані цяточки іржі. Один бік приклада аж лиснів, витертий щокою власника рушниці, а коли Хадсон відтягнув замок, в обертовому магазині показалися важкі опуклі гільзи з довгими й тонкими, мов олівці, кулями в металевій оболонці, з якої ледь витикалися гострі свинцеві кінчики.

То була надто добра рушниця, щоб тримати її на катері, але Томас Хадсон так любив її, вона нагадувала йому стільки всяких речей і місць, стількох людей, що він волів завжди мати її при собі; до того ж виявилось, що в проолієному чохлі рушниці не шкодить солоне повітря. Зрештою на те й зброя, щоб з неї стріляти, а не зберігати в чохлі, міркував він. А рушниця й справді була добряча з усіх поглядів, та й на катері потрібна. З жодної іншої рушниці, яку Хадсон будь-коли мав, він не стріляв так упевнено, знаючи, що добре поцілить і на близькій, і на середній відстані, отож і тепер з приємністю вийняв її з чохла, відтягнув замок і загнав патрона у ствол.

На припливі під легким бризом катер стояв майже непорушно, і він почепив рушницю за ремінь на штурвал, так щоб вона була напохваті, а сам ліг на надувний матрац, простелений на містку. Лежачи на животі спиною до сонця, він дивився туди, де Роджер і хлопці полювали з гарпунами. Всі вони раз по раз пірнали, зникаючи під водою на якийсь час, а тоді виринали, щоб набрати в легені повітря, і знову йшли під воду. Щоразу, як котрийсь із них з'являвся на поверхні з рибиною на вістрі гарпуна, Джозеф підгрібав туди, знімав здобич із гарпуна й кидав у човен. Томас Хадсон чув його вигуки й сміх, а коли Джозеф струшував з гарпуна чи знімав рукою рибину й шпурляв її у затінок на кормі, бачив яскраве риб'яче забарвлення — червоне або червоне з коричневими цятками, червоно-жовте або в жовту смужку.

— Едді, зроби ласку, дай чогось випити! — гукнув він з містка.

— А чого б ви хотіли? — Едді вистромив голову з камбуза. На ньому були старий фетровий капелюх та біла сорочка, і при яскравому світлі сонця Томас Хадсон побачив, що в нього червоні очі, а губи намащені меркурохромом.

— Що ти зробив із своїм ротом? — спитав він.

— Та вийшла вчора ввечері одна халепа. Я оце щойно помастив. А що, дуже кепсько?

— Ти схожий на дешеву повію.

— От чорт,— сказав Едді.— Я мастив у темряві, не дивлячись. Просто навпомацки. То що ж вам дати? Джину з кокосовою водою? Кокосову воду я маю.

— Дуже добре.

— А може, зробити «Зеленого Айзека» за особливим рецептом?

— Чудово. Зроби за особливим.

Томас Хадсон лежав на матраці так, що голова його була в затінку штурвала, і коли Едді вийшов на палубу з високою склянкою холодного напою — джин, лимонний сік і зелена кокосова вода з подрібненим льодом та домішкою гіркої ангостури, що надавала коктейлеві іржаво-червонуватого кольору,— Хадсон поставив її в той затінок, щоб не розтанув лід, поки він дивиться на море.

— Хлопцям начебто добре ловиться,— сказав Едді.— Риби на обід уже досить.

— А що ще буде?

— До риби — картопляне пюре. І салат з помідорів. А почнемо з картопляного салату.

— Звучить непогано. Картопляний салат уже готовий?

— Картопля ще не охолола, Томе.

— Едді, ти любиш куховарити, правда?

— Та певно, що люблю. І плавати на катері люблю, і куховарити. А от чого не люблю — то це бешкетів, бійок і всяких інших халеп.

— Одначе з усіх тих халеп ти виходив з честю.

— Я завжди намагався уникати їх, Томе. Часом не можна було, але я завжди намагався.

— А що було вчора ввечері?

— Та пусте.

Він не хотів говорити про це. І про ті численні халепи, що були в його минулому, ніколи не розводився.

— Ну гаразд. А що в нас іще на обід? Хлопців треба добре годувати. Вони ж ростуть.

— Удома я спік солодкого пирога і взяв із собою, а на лід поклав два свіжі ананаси. Наріжу їх скибочками.

— Добре. А як зготуєш рибу?

— Як захочете. Побачимо, що там буде найкращого з їхньої здобичі, а тоді зготуємо так, щоб усім смакувало — і хлопцям, і вам, і Роджерові. Он якого великого жовтохвоста витяг Девід. Він підчепив був одного й перед цим, але впустив. А цей справді здоровенний. От тільки надто далеко хлопець заплив. І рибина досі в нього на гарпуні, а Джо он куди к бісу погріб, аж до Енді.

Томас Хадсон поставив у затінок склянку з коктейлем і підвівся.

— Боже милий! — вигукнув Едді.— А що я казав!

Трохи оддалік, виткнувшись над синявою моря, мов коричневе вітрило рибальського човна, і розтинаючи воду потужними рухами хвоста, високий трикутний плавець швидко посувався до підводної печери в кінці рифу, де хлопець у масці тримав над водою впольовану рибину.

— Боже милий! — сказав Едді.— Акула-молот, та ще й яка величезна. О господи, Томе! Господи боже мій!

Томас Хадсон потім пригадував, що найдужче його вразило, який високий той плавець і як він шарпався то в один, то в другий бік — мов собака, що йде по сліду,— та все ж таки стрімко мчав уперед.

Він ухопив рушницю й вистрілив, цілячись трохи попереду. Вийшов переліт, куля збила сніп бризок, і він згадав, що дуло рушниці густо змащене. А плавець і далі розтинав воду.

— Кинь їй ту кляту рибину! — гукнув Едді до Девіда і, зіскочивши з рубки, гайнув до кубрика.

Томас Хадсон вистрілив знову, і цього разу сніп бризок зметнувся позаду. Він відчув, як йому зсудомило шлунок, неначе щось схопило всередині й не відпускало, і тоді він вистрілив ще раз, цілячись так ретельно й спокійно, як тільки міг, добре усвідомлюючи, що́ зараз важить цей постріл, але бризки води зметнулися попереду. А плавець і далі посувався вперед із страхітливою неухильністю. Тепер у Хадсона залишався тільки один постріл і жодного патрона в магазині, а тим часом акула була вже ярдів за тридцять від хлопця, так само розтинаючи воду трикутним плавцем. Девід зняв з гарпуна рибину й тримав її в руці, маску він зсунув на чоло і невідривно дивився, як акула наближається до нього.

Томас Хадсон силкувався перебороти напруження й цілити напевне, затамувавши віддих і не думаючи ні про що, крім пострілу; він міцно стискав рушницю і цілився трохи попереду й під самий низ плавця, що шарпався тепер дужче, ніж раніш; аж раптом він почув, як на кормі зацокотів автомат, і побачив навколо плавця бризки води. Потім автомат ударив знову, короткою чергою, і вода зметнулася вузьким снопом біля самої основи плавця. Він вистрелив і собі, й тієї ж миті пролунала ще одна автоматна черга, коротка й туга, і плавець зник під водою, а тоді вода в тому місці завирувала, і величезна акула-молот,— Хадсон такої ніколи й не бачив,— викинулася з моря білим черевом догори й шалено заметалася на спині, збурюючи воду, мов акваплан. Її біле черево безсоромно вилискувало проти сонця, паща завширшки в ярд ніби застигла в кривому осміху, на голові стриміли великі роги з очима на кінцях, і вона підстрибувала й ковзала по воді, а Едді розпорював її біле черево автоматними

чергами, залишаючи на ньому темні цятки, що враз червоніли, аж поки вона тріпнулась і зникла під водою, і Томас Хадсон бачив, як вона раз по раз перевертається, ідучи на дно.

— Ану завертайте сюди тих бісових хлопчаків! — почув він крик Едді.— Несила мені більше це бачити.

Роджер уже швидко підпливав до Девіда, а Джозеф затяг Енді в човен і квапливо веслував до них.

— Хай йому чорт,— мовив Едді.— Чи ви бачили коли таку акулу? Хвалити бога, що видно з поверхні, коли вони женуться за здобиччю. Ні, ви бачили, як вона гнала?

— Дай-но мені коробку патронів,— сказав Томас Хадсон. Ноги в нього підтиналися, усередині млоїло.— Ану, гребіть сюди! — гукнув він.

Вони пливли поруч із човном, і Роджер підсаджував Девіда через борт.

— Могли б уже й далі ловити,— сказав Едді.— Тепер усі акули кинуться до неї. Вона принадить їх з усього океану. А ви бачили, Томе, як вона, стерво, викинулась на спину й почала крутитися? Боже милий, ото акулисько! А як наш хлопчина наготувався кинути їй рибину, бачили? Ну й Деві! Ну й молодець!

— Краще нехай пливуть сюди.

— Авжеж, нехай пливуть. То я просто так сказав. Он уже пливуть. Зараз усі будуть тут, не турбуйтеся.

— О боже, ото був жах. Звідки в тебе автомат?

— Та комісар почав був до мене чіплятися, що я держу його вдома, то я сховав його тут, у скриньці під койкою.

— А ти таки вмієш стріляти.

— Ой, та як же не зуміти, коли та бісова акула погнала просто на нашого Деві, а він так і завмер із своєю рибиною в руці, щоб шпурнути їй у пащу. Жде й очей з неї не спускає. Не приведи мені боже ще коли в житті таке побачити.

Човен підійшов до катера, і ловці перелізли через борт. Хлопці були мокрі й дуже збуджені, а Роджер ледве тримався на ногах. Він підійшов до Едді й потиснув йому руку, і Едді сказав:

— Даремно ми дозволили їм ловити аж там за такого припливу.

Роджер похитав головою і обійняв Едді за плечі.

— Це я винен,— провадив Едді.— Я ж тутешній, не те що ви. Отож ви ні в чому не винні. За все маю відповідати я.

— Ти вже відповів, і відповів добряче,— сказав Роджер.

— Е, к бісу,— мовив Едді.— Хто б не поцілив так близько.

— Ти бачив її, Деве? — дуже чемно запитав Ендрю.

— Тільки в самому кінці, а до того лише плавець. Потім побачив усю, і тоді вже Едді її поцілив, а вона пірнула й викинулась на спину.

Едді розтирав його рушником, і Томас Хадсон бачив, що ноги, плечі й спина хлопця досі вкриті сиротами.

— А як вона вистрибнула з води й заметалася на спині! — озвався Том-молодший.— Ніколи ще такого не бачив.

— І навряд чи скоро знову побачиш,— сказав йому батько.

— Ваги в ній, певно, фунтів з тисячу,— мовив Едді.— Навряд чи є в світі більша акула-молот. О боже!.. Роджере, ви бачили той її плавник?

— Бачив,— відказав Роджер.

— А витягти її не можна? — спитав Девід.

— Куди там к бісу,— відповів Едді.— Вона так і пішла перевертом чортзна в яку глибочінь. Десь вона вже сажнів за вісімдесят [1], і зараз весь океан її жертиме. Оце, мабуть, саме спливаються.

— Шкода, що не можна її підняти,— сказав Девід.

— Нема за чим шкодувати, Деві. У тебе, хлопче, он ще сироти не зійшли.

— Ти дуже злякався, Деві? — спитав Ендрю.

— Так,— відповів Девід.

— А що ти думав робити? — дуже шанобливо спитав Том-молодший.

— Думав кинути їй рибину,— відказав Девід, і Томас Хадсон помітив, як по плечах у нього перебіг короткий дрож.— А тоді вгородити їй у пащу гарпун.

— Сто чортів! — сказав Едді й одвернувся з рушником у руці.— Чого вам дати випити, Роджере?

— Чи не можна якоїсь отрути? — спитав Роджер.

— Облиш, Роджере,— спинив його Томас Хадсон.— Ми всі відповідальні.

— Краще сказати — безвідповідальні.

— Все минулося.

— Ну гаразд.

— Я зроблю коктейль із джином,— сказав Едді.— Том саме пив такий, коли це сталося.

— Он він і досі стоїть.

— Він уже ні к бісу не годиться,— сказав Едді.— Я приготую вам свіжий.

— Ти молодець, Деві,— сказав братові Том-молодший з гордістю в голосі.— Ось повернемось, я розповім про все хлопцям у школі.

— Вони не повірять,— промовив Девід.— Якщо і я піду до тієї школи, нікому не розповідай.

— Чому? — спитав Том-молодший.

---

[1] Морський сажень дорівнює 6 футам (182, 8 *см*).

— Не знаю,— відказав, скривившись, Девід. І раптом заплакав, наче мале хлоп'я.— А чорт, я не знесу, якщо вони не повірять!

Томас Хадсон узяв його на руки й пригорнув до грудей, а обидва брати відвернулись, і Роджер також одвів погляд убік, а тоді на палубу вийшов Едді з трьома коктейлями, вмочивши великий палець в одну із склянок. Томас Хадсон здогадався, що він уже не раз прикладався до пляшки в камбузі.

— Що з тобою, Деві? — спитав він.

— Нічого.

— От і добре,— мовив Едді.— Отаке мені чути до вподоби, бісів хлопчиську. Ану годі рюмсати, злазь з рук, і нехай твій батько вип'є.

Девід став на ноги й виструнчився.

— А коли відплив, тут можна ловити? — спитав він Едді.

— Лови собі й нічого не бійся,— відказав той.— Хіба що мурен. А великих хижаків не буде. Коли відплив, тут надто мілко.

— То можна буде, тату?

— Ну, коли Едді так вважає. Його слово тут закон.

— Казна-що ви городите, Томе,— мовив Едді, аж сяючи з утіхи. Сяяли його змащені меркурохромом губи, сяяли набіглі кров'ю очі.— Та якби хто не влучив те поганюче акулисько із своєї тріскачки, то нехай би викинув її к бісу, поки не вскочив у халепу.

— Ну, ти влучив, ще й не раз,— запевнив його Томас Хадсон.— Влучив так, що краще й не треба. Мені бракує слів, щоб сказати тобі як.

— А не треба й казати,— мовив Едді.— Досить того, що мені довіку з-перед очей не йтиме, як те паскудне страховидло шугало на спині. Чи ви бачили коли щось бридкіше?

Вони сиділи на палубі, чекаючи обіду, і Томас Хадсон дивився на те місце на морі, де акула пішла на дно. Джозеф підплив туди човном і зазирнув через борт у глибинний окуляр.

— Щось бачиш? — гукнув йому Томас Хадсон.

— Надто глибоко, містере Томе. Вона під риф пішла. Лежить тепер десь там на дні.

— Добре було б вирізати її щелепи,— сказав Том-молодший.— Відбілити їх і почепити вдома, га, тату?

— Мені, мабуть, через них страхіття снилися б,— озвався Ендрю.— Добре, що нам тепер їх не дістати.

— А який був би трофей,— провадив Том-молодший.— Було б що показати в школі.

— Коли б ми їх і дістали, вони належали б Девові,— сказав Ендрю.

— Ні, вони належали б Едді,— заперечив Том-молодший.— А я б його попрохав, і, гадаю, він оддав би їх мені.

— Він оддав би їх Девові,— не поступався Ендрю.

— Навряд чи варто тобі, Деве, сьогодні знову плавати,— сказав Томас Хадсон.

— Та це ж іще коли буде, аж після обіду,— озвався Девід.— Нам доведеться почекати відпливу.

— Я маю на думці лови.

— Едді сказав, що можна.

— Я чув. Але в мене й досі душа не на місці.

— Але ж Едді знає.

— То ти не хочеш зробити мені цей подарунок?

— Ну, звісно, тату, коли ти просиш. Але я так люблю плавати під водою. Мабуть, найдужче за все інше. До того ж Едді каже...

— Гаразд,— мовив Томас Хадсон.— Адже подарунки випрошувати не заведено.

— Тату, ти не так мене зрозумів. Якщо ти не хочеш, я не піду. Та тільки Едді сказав...

— А мурени? Едді казав про мурен.

— Тату, але ж мурени є завжди. Ти сам навчав мене не боятися мурен, казав, як з ними поводитись, і як їх стерегтися, і в яких норах вони живуть.

— Знаю. Але я ж таки й пустив тебе туди, куди запливла акула.

— Тату, ми всі там були. Не бери на себе великої вини. Просто я заплив надто далеко, а перед тим упустив з гарпуна великого жовтохвоста, ото від нього й пішов дух крові та принадив акулу.

— А ти бачив, як вона примчала? Наче добрий гончак,— сказав Томас Хадсон. Він силкувався погамувати хвилювання.— Я й раніше помічав, як швидко вони женуть на здобич. Одна така жила коло Великої скелі, то щоразу так перла на дух наживки... Мені дуже соромно, що я не поцілив цю.

— Ти щоразу влучав зовсім близько,— сказав Том-молодший.

— Еге ж, влучав, тільки не влучив.

— Її принадив не я, тату,— сказав Девід.— Рибина її принадила.

— А проте вона б і на тебе напала,— озвався Едді. Він накривав на стіл.— Не обдурюй себе — ще й як напала б, бо від тебе пахло рибою й у воді була риб'яча кров. Та вона б і на коняку напала, й на кого хочеш. Ой боже, та годі вже про це. А то мені доведеться ще раз хильнути.

— Едді,— сказав Девід.— А у відплив тут справді безпечно?

— Авжеж. Хіба я тобі не казав?

— Ти маєш якусь свою мету, еге ж? — запитав Девіда Томас Хадсон. Він перестав дивитися на море і тепер почував себе добре. Він розумів: те, що робить Девід, потрібно йому, хоч яка б там була причина; розумів і те, що сам він повівся щодо хлопця себелюбно.

— Тату, я ж тільки кажу, що найдужче люблю плавати під водою, а сьогодні такий гарний для цього день. Хто зна, чи потім не задме...

— Та й Едді каже...— перебив його Томас Хадсон.

— Та й Едді каже...— зраділо всміхнувся до нього Девід.

— Едді каже: хай вам усім сто чортів. Сідайте вже їсти, поки я не викинув усе це к бісу за борт.— Він стояв, тримаючи миску салату й таріль із смаженою рибою та картопляним пюре.— А де це Джо?

— Поїхав шукати акулу.

— Здурів він, чи що!

Коли Едді спустився вниз і Том-молодший почав передавати іншим тарілки, Ендрю пошепки спитав батька:

— Тату, а Едді п'яниця?

Томас Хадсон розкладав по тарілках холодний картопляний салат під маринадом, посипаний крупнисто змеленим чорним перцем. Він навчив Едді готувати його так, як це робили в барі Ліппа у Парижі, і то була одна з найсмачніших страв, що їх Едді подавав на катері.

— А ти бачив, як він застрілив акулу?

— Ну звісно.

— П'яниці так не стріляють.

Він наклав салату в тарілку Ендрю, а потім собі.

— Я тільки через те спитав, що мені звідси видно камбуз і, поки ми тут сидимо, я бачив, як він разів вісім прикладався до пляшки.

— То його власна пляшка,— пояснив Томас Хадсон і підклав Ендрю ще салату. Він ніколи не бачив, щоб хтось їв так швидко, як Ендрю. Хлопець казав, що навчився цього в школі.— Старайся їсти повільніше, Енді. А пляшку на катер Едді сам собі приносить. Майже всі справжні кухарі трохи випивають. А деякі й добряче п'ють.

— Я вже вісім разів бачив. А ось тепер дев'ятий.

— Хай тобі чорт, Ендрю,— мовив Девід.

— Не лайтеся,— звелів Томас Хадсон обом.

Том-молодший і собі докинув слово:

— Добрий, чудовий чоловік рятує життя твоєму братові, та досить йому раз чи кілька разів ковтнути з пляшки, як ти обзиваєш його п'яницею. Не місце тобі серед людей.

— Я не обзиваю його. Просто запитав тата, щоб знати, чи він не п'яниця. І взагалі я не проти п'яниць. Тільки хочу знати, чи людина п'яниця, чи ні.

— Ось нехай лиш я розживуся десь на гроші, то першим ділом куплю Едді пляшку того, що він п'є, і вип'ю разом з ним,— урочисто промовив Том-молодший.

— Це що за розмова? — Над трапом з'явилася голова Едді у зсунутому на потилицю старому фетровому капелюсі, з-під якого визирала смужка незасмаглої шкіри на чолі, і з сигарою в кутку намащеного меркурохромом рота.— Нехай я тільки побачу, що ви п'єте щось міцніше за пиво, то душу з вас витрушу. З усіх трьох. Щоб я й слова од вас не чув про випивку. Дати ще пюре?

— Зробіть ласку, Едді,— відповів Том-молодший, і Едді повернувся вниз.

— Оце вже десятий,— сказав Ендрю, дивлячись понад трапом.

— Та припни ти язика, вершнику,— звелів йому Том-молодший.— Невже ти не маєш поваги до чудової людини?

— Поїж іще риби, Девіде,— сказав Томас Хадсон.

— А де тут той великий жовтохвіст?

— Мабуть, його ще не засмажено.

— Тоді я візьму цього жовтого окуня.

— Вони аж солодкі на смак.

— Певне, з гарпуна такі смачні, бо кров із них витікає, та ще як їсти одразу.

— Тату, можна мені запросити Едді випити з нами? — спитав Том-молодший.

— А чого ж,— відказав Томас Хадсон.

— Він уже випив раз. Хіба ти не пам'ятаєш? — втрутився Ендрю.— Коли ми тільки-но піднялися на катер, він випив з нами. Пригадай-но.

— Тату, можна мені запросити його випити з нами ще раз і попоїсти?

— Ну звісно,— сказав Томас Хадсон.

Том-молодший спустився в камбуз, і Томас Хадсон почув, як він говорить до Едді:

— Едді, тато запрошує вас налити собі чогось і піднятися випити й попоїсти разом з нами.

— Дурниці, Томмі,— мовив Едді.— Я ніколи не їм серед дня. Як уранці поснідаю, так аж до вечора.

— Ну, а випити з нами не хочете?

— Та я вже випив, Томмі.

— Тоді випийте ще раз зі мною, а мені дайте пляшку пива, гаразд?

— Авжеж, хай йому чорт,— сказав Едді, і Томас Хадсон почув, як відчинився й зачинився льодовник.— За тебе, Томмі.

Томас Хадсон почув, як цокнули одна об одну пляшки. Він глянув на Роджера, але Роджер дивився на океан.

— За вас, Едді,— почув він голос Тома-молодшого.— Для мене велика честь випити з вами.

— Дурниці, Томмі,— відказав Едді.— Це для мене честь випити з тобою. Я чудово почуваю себе, Томмі. Ти бачив, як я підстрелив те акулисько?

— Ну звісно, бачив, Едді. То ви не хочете попоїсти з нами?

— Ні, Томмі. Справді не хочу.

— А хочете, я посиджу з вами тут, щоб вам не пити самому?

— Дурниці, Томмі. Не треба нічого вигадувати, зрозумів? І пити мені зовсім не треба. І взагалі нічого не треба, оце тільки трохи покуховарити та заробити собі на прожиток. Я й так достобіса добре себе почуваю, Томмі. Ти бачив, як я її підстрелив? Справді бачив?

— Едді, то було найкраще, що я будь-коли бачив. Просто я спитав, чи не треба мені побути з вами, щоб ви не почували себе самотнім.

— Я ніколи в житті не почував себе самотнім,— відказав йому Едді.— Мені дуже добре, і я маю тут щось таке, від чого стає ще краще.

— І все-таки, Едді, я хотів би посидіти з вами.

— Ні, Томмі. Бери-но ти оцей таріль з рибою та неси нагору, туди, де твоє місце.

— А тоді я хочу вернутись і посидіти з вами.

— Я ж не хворий, Томмі. От якби я захворів, то тоді був би радий, щоб ти посидів зі мною. А я почуваю себе так, що кращого й бажати годі.

— Едді, а ви певні, що вам вистачить цієї пляшки?

— Авжеж, хай йому чорт. Ну, а як не вистачить, то позичу в Роджера чи в твого старого.

— Гаразд, тоді я понесу рибу туди,— сказав Том-молодший.— Я дуже радий, Едді, що вам так добре. Це просто чудово.

Він виніс нагору таріль із жовтохвостами та жовтими й білими окунями. Кожна рибина була глибоко надрізана по боках трикутниками, так що біліло м'ясо, і добре засмажена, з хрусткою коричневою шкоринкою. Том-молодший взявся розкладати рибу всім за столом.

— Едді дуже дякує тобі, але він уже випив,— сказав він.— А їсти вдень не звик. Як риба, смачна?

— Чудова,— відповів Томас Хадсон.

— Їжте, будь ласка,— сказав Том-молодший Роджерові.

— Гаразд,— озвався той.— Спробую.
— Ви ще нічого не їли, містере Девіс? — запитав Ендрю.
— Ні, Енді. Але зараз їстиму.

VIII

Прокидаючись серед ночі, Томас Хадсон чув, як хлопці тихо дихають уві сні, і в місячному світлі бачив їх усіх трьох і Роджера, що також спав. Тепер він спав міцно і майже не крутився на ліжку.

Томас Хадсон був задоволений, що вони тут, при ньому. І навіть думати не хотів, що настане день, коли вони поїдуть. Власне, він був задоволений і до їхнього приїзду, бо давно навчився жити й працювати в такий спосіб, щоб почуття самотності не переходило тієї межі, за якою його вже несила терпіти; і нехай приїзд хлопців порушив той рятівний лад життя, який він сам собі запровадив,— Хадсон звик уже до таких порушень. То був приємний розмірений лад, в якому сполучались і напружена робота, і всілякі інші справи; і суворий порядок у домі, де кожна річ мала своє місце й була дбайливо доглянута; і наперед очікувані години їди та випивки; і нові книжки, що їх належало прочитати, а ще більше — перечитати старих. У цьому ладі подією була навіть щоденна газета, проте надходила вона не так уже й регулярно, і коли її не приносили, це не дуже засмучувало. Було в ньому й чимало інших хитрощів, до яких вдаються самотні люди, щоб урятуватися від самотності, а то й зовсім позбутися її, і Томас Хадсон, установивши собі певні правила, свідомо й підсвідомо дотримувався їх. Та коли приїхали хлопці й ті правила перестали тяжіти над ним, він відчув неабияку полегкість.

Зате як важко буде, думав він, коли доведеться починати все те спочатку. Бо добре знав, як воно буде. В першу половину дня — навіть приємно, що в домі так чисто, і можна думати на самоті, й читати, не чуючи нічиїх голосів, і дивитись на те чи те, не говорячи про нього, й спокійно, без перешкод працювати, але потім — він знав — насунеться самотність. Ці троє хлопців знову зайняли надто велике місце в його душі, а коли вони звільнять це місце, там залишиться порожнеча, і тоді якийсь час буде дуже важко.

Його життя спиралося на міцні підвалини: роботу, Гольфстрім, цей острів,— тож він мав вистояти й цього разу. Всі його засади, правила та устої були спрямовані на те, щоб допомогти йому переборювати самотність, але він знав, що тепер відкрив для самотності новий обшир, який вона враз заполонить, тільки-но хлопці поїдуть. Проте зарадити однаково нічим. До того ж

усе те ще попереду, а коли вже так доконче має бути, то й не варто перейматися цим наперед.

Поки що літо спливало весело й щасливо. Усе, що могло обернутися погано, оберталося добре. Він мав на думці не тільки такі помітні події, як сутичка Роджера з тим чоловіком на причалі, що могла скінчитися дуже погано, чи пригода Девіда з акулою, але й безліч усіляких дрібниць, що теж миналися добре. Багато хто вважає, ніби щастя — дуже нудна річ, думав він, лежачи без сну, але це лише тому, що дуже щасливими часто бувають саме нудні люди, а люди, наділені жвавим розумом, мають здатність робити нещасними й себе, й усіх навколо. Що ж до нього, то щастя ніколи не здавалось йому нудним. Він завжди вважав, що це найбільш хвилююче з усіх почуттів і що для того, хто здатен бути по-справжньому щасливим, воно може зрівнятися силою навіть із скорботою. Можливо, це було й не так, але він сам віддавна так вважав, та й цього літа вони ось уже місяць тішилися щастям, і, хоч воно ще не минулось, Томас Хадсон наперед тужив за ним безсонними ночами.

Тепер він знав майже все, що можна знати про самотнє життя, та ще давніше знав, що́ означає жити з тими, кого ти любиш і хто любить тебе. Він завжди любив своїх дітей, але ніколи раніш не розумів по-справжньому, як сильно їх любить і як це погано, що він живе не з ними. Він волів би, щоб хлопці весь час були при ньому, а сам він щоб і досі був одружений з Томовою матір'ю. А втім, розважив він, бажати цього так само безглуздо, як прагнути заволодіти всіма багатствами світу; або ж малювати, як Леонардо, чи створювати картини, гідні пензля Пітера Брейгеля; або ж мати необмежену владу над будь-яким злом, уміти безпомилково розпізнавати його в самому зародку й придушувати так само, як ото натискаєш кнопку дзвінка, та ще при всьому бути завжди здоровим і жити вічно, не занепадаючи ні тілом, ні душею. А непогано було б, подумав він цієї ночі, коли б усе воно й справді могло бути так. Одначе так бути не може, як не можеш ти залишити при собі хлопців чи оживити тих, кого любив, якщо вони померли або назавжди пішли з твого життя. З усього, що неможливе для тебе, є лише декілька речей можливих, і одна з них — відчувати, коли ти щасливий, і тішитися своїм щастям повною мірою, поки воно триває й поки все добре. Колись щастя складалося для нього з багатьох чинників. Але тепер, цього місяця, завдяки хлопцям та Роджерові він зазнав такого, що багато чим було не гірше, ніж те, чого він зазнавав колись з однією людиною, і поки що смутку в цьому не було. Ані тіні смутку.

Йому тепер не заважало навіть безсоння, і він пригадував, як було колись, коли він зовсім не міг спати і лежав ночами,

думаючи про те, як втратив усіх трьох своїх синів і який же він дурень. Думав про все, що чинив, бо інакше чинити не міг, чи принаймні вважав, що не може, і про те, як ішов від одної згубної помилки до іншої, ще гіршої. Тепер він згадував про це, як про минуле, і каяття вже не мучило його. Так, він був тоді дурнем, хоч сам ніколи не любив дурнів. Але все те давно вже позаду, і хлопці тут з ним, і вони його люблять, а він любить їх. Отож нехай усе буде так, як воно є.

Настане день, і вони поїдуть, і він знов залишиться зі своєю самотністю. Але це буде всього-на-всього якийсь проміжок часу, а потім вони знов приїдуть. І якщо Роджер залишиться тут працювати, їх буде двоє, і все обернеться куди легше. А втім, від Роджера ніколи не знаєш, чого сподіватися... Подумавши про Роджера, Томас Хадсон усміхнувся в темряві. Тоді відчув до нього жаль, та одразу ж подумав, як це нечесно щодо Роджера і як обурив би його цей жаль; отож він одігнав думки про Роджера і, прислухаючись до тихого дихання всіх чотирьох, зрештою й сам заснув.

Він прокинувся, коли місячне світло пересунулось на його обличчя, і почав думати про Роджера та про жінок, з якими той мав клопіт. Обидва вони, і він, і Роджер, поводилися з жінками недоладно й безглуздо. Та думати про власні дурниці йому не хотілось, і він визнав за краще думати про Роджерові.

Жаліти його я не буду, вирішив він, отже, нічого нечесного в цьому немає. Я й сам мав доволі клопоту, а тому думати про те, що було в Роджера, не буде нечесно. Зі мною інша річ, бо я по-справжньому любив лише одну жінку, а тоді втратив її. І добре знаю чому. Та про це я ніколи більше не думаю, отож, можливо, не слід думати й про Роджера. Але тієї ночі місячне світло, як завжди, не давало йому спати, і він таки думав про Роджера та про його клопоти з жінками — і поважні, й кумедні.

Він пригадав ту останню жінку, що в неї Роджер закохався у Парижі, де обидва вони тоді жили,— яка вона була гарна і якою фальшивою здалася йому, коли Роджер привів її до нього в студію. А от Роджер нічого фальшивого в ній не бачив. Вона була однією з його ілюзій, і він не шкодував на неї свого таланту вірності, аж поки обоє дістали змогу взяти шлюб. І тоді десь за місяць Роджер несподівано для себе побачив у ній все те, що бачив кожен, хто її знав. Певно, той день, коли йому вперше відкрилися очі, був для нього дуже тяжкий, та коли Роджер прийшов у студію Томаса Хадсона, він уже встиг чимало помітити. Він якийсь час роздивлявся картини, зробив кілька критичних зауважень, дуже слушних і розумних. А тоді промовив:

— Я сказав тій Ейєрс, що не одружуся з нею.

— От і добре,— озвався Томас Хадсон.— Це її здивувало?

— Не дуже. Ми вже й раніш про це говорили. Вона таки облудна.

— Та невже? — мовив Томас Хадсон.— В чому саме?

— Геть в усьому. Хоч як на неї глянь.

— Я гадав, що вона тобі подобається.

— Ні. Я дуже хотів, щоб вона мені сподобалась. Але нічого не виходило, хіба тільки напочатку. Я просто закохався в неї.

— Що означає закохався?

— Тобі слід би знати.

— Атож,— сказав Томас Хадсон.— Мені слід би знати.

— А тобі вона не подобалась?

— Ні. Я терпіти її не міг.

— Чому ж ти нічого не сказав?

— Вона була твоя дівчина. Та й не питав ти мене.

— Я сказав їй. Але тепер мені треба на тому й стояти.

— Поїхати б тобі звідси.

— Ні,— заперечив Роджер.— Нехай їде вона.

— Я подумав тільки, що так було б простіше.

— Це місто так само моє, як і її.

— Знаю,— сказав Томас Хадсон.

— Тобі минулого разу теж довелося відбиватись, правда? — спитав Роджер.

— Так. Узяти гору над жінкою неможливо. Але відбитися можна. Чи не переїхати тобі хоча б в інший *quartier?*

— Мені добре і в моєму,— відказав Роджер.

— Незмінна формула. *Je me trouve très bien ici et je vous prie de me laisser tranquille* [1].

— А починається вона словами: «*Je réfuse de recevoir ma femme*» [2],— докинув Роджер.— Їх має почути *huissier* [3]. Але ж це не розлучення. Це просто розрив.

— Чи не буде тобі важко бачитися з нею?

— Ні. Це для мене найкращі ліки. Бачити її, а особливо чути.

— А як буде з нею?

— Нехай розраховує сама. Останні чотири роки вона тільки те й робила, що розраховувала.

— П'ять,— поправив його Томас Хадсон.

— Здається, перший рік вона ще не мала розрахунку.

— Ну, тоді тобі краще забратися звідси,— сказав Томас Хадсон.— Якщо ти вважаєш, що перший рік вона не мала розрахунку, тобі треба податись якнайдалі.

---

[1] Мені тут дуже добре, і я прошу вас дати мені спокій *(франц.).*

[2] Я відмовляюся бачити свою дружину *(франц.).*

[3] Судовий виконавець *(франц.).*

— Вона надто добре пише листи. Якщо я виїду, буде тільки гірше. Ні. Я залишуся тут і добряче загуляю. Хочу вилікуватись безповоротно.

Порвавши з тією жінкою в Парижі, Роджер справді загуляв, і загуляв на всі заставки. Він жартував з цього приводу й сміявся з себе, але в душі злостився, що показав себе таким непроторенним дурнем, і тепер відчайдушно паплюжив і топтав під ноги свій талант вірності людям — чи не найкраще, що було в ньому поза художницьким і письменницьким хистом та багатьма добрими душевними й фізичними якостями. Розгулюючись, він нікому не подобався, а надто самому собі, і він знав про це, й ненавидів себе, й з похмурою втіхою руйнував підпори храму. То був прекрасний, міцно збудований храм, і коли такий храм споруджено в тобі самому, зруйнувати його нелегко. Але Роджер докладав до цього всіх зусиль.

Він завів трьох коханок підряд; жодна з них не спонукала б Томаса Хадсона до чогось більшого, ніж формальна чемність, і виправданням щодо двох останніх могло бути хіба лише те, що вони скидалися на першу. А та перша з'явилась одразу ж після розриву Роджера з Ейєрс і хоч була для нього чи не занадто низького гатунку, проте згодом зробила неабияку кар'єру і в ліжку, й поза ним, урвавши чималий шмат одного з відомих в Америці маєтків, а тоді заволодівши ще одним після одруження. Звали її Таніс, і Томас Хадсон пригадував, як Роджер щоразу здригався, коли хтось вимовляв це ім'я, а щоб колись сам вимовив його, такого ніхто не чув. Він називав ту жінку першою сукою двору. То була брюнетка з чудовою шкірою, дуже схожа на зображення юних, дбайливо виплеканих і витончено-розпусних дочок роду Ченчі. Доброчесністю вона могла зрівнятися хіба що з пилососом, а душевністю — з тоталізатором, зате мала гарну статуру й оте чарівливо-розбещене личко, а з Роджером залишалася тільки доти, доки підготувала грунт до рішучого кроку нагору.

Вона була перша жінка, що сама покинула Роджера, і це так вразило його, що він завів собі, одну по одній, ще двох, схожих на неї, наче рідні сестри. Проте скоро покинув обох, покинув у буквальному розумінні слова, і, як здавалося Томасові Хадсону, після цього йому полегшало на душі — хоч і не дуже, а все-таки полегшало.

Може, є пристойніші й делікатніші способи порвати з жінкою, ніж отак просто, без прикрощів та сварок, вибачитися, вийти до чоловічої кімнати ресторану «21» і не повернутись. Проте, як запевняв Роджер, унизу він сплатив по рахунку, і йому приємно було згадувати, як він востаннє бачив ту жінку —

за столиком у затишному кутку ресторану, серед усієї тієї пишноти, яка так їй пасувала і яку вона так любила.

Другу він збирався залишити в «Лелеці», її улюбленому місці, але побоявся, що це не сподобається містерові Біллінгслі, у якого він мав тоді намір позичити грошей.

— То де ж ти її залишив? — спитав його Томас Хадсон.

— У «Марокко». Щоб назавжди запам'ятати її на тлі отих смугастих зебр. До речі, «Марокко» вона теж полюбляла,— сказав Роджер.— Та найзаповітнішим місцем для неї, здається, був «Куб».

Після того він зійшовся з жінкою, такою облудною на вигляд, яких Хадсон доти й не бачив. Зовні вона цілковито різнилася від тих попередніх трьох Ченчі-Борджіа з Парк-авеню. Справляла враження дуже здорової людини, мала рудувато-каштанове волосся, стрункі довгі ноги, напрочуд гарну статуру й розумне жваве обличчя. І хоч красунею не була, проте вирізнялася з-поміж багатьох. А чи не найдужче вабили її прекрасні очі. При першому знайомстві вона здавалася розумною, дуже доброю та милою і водночас була п'яницею. Вона не впивалася, і пияцтво ще не наклало на неї свого відбитку, але жити без чарки не могла. У людей, що багато п'ють, це звичайно видно по очах,— от і на Роджері пиятика одразу позначалась. Але ця жінка, Кетлін, мала справді прекрасні карі очі, що так пасували до її волосся, до милих дрібних веснянок на носі та щоках, які звичайно свідчать про здоров'я та добру вдачу,— і по *її* очах не видно було нічого. Вона мала вигляд безтурботної людини, що день у день вправляється в парусному спорті чи веде якийсь інший здоровий спосіб життя серед природи, до того ж людини дуже щасливої. А насправді день у день пила і йшла своєю заплутаною дорогою не знати куди, на якийсь час прихопивши з собою й Роджера.

Та одного ранку він з'явився в студії, яку Томас Хадсон винайняв, приїхавши до Нью-Йорка, і показав ліву руку, вкриту опіками від сигарет. Скидалося на те, наче хтось гасив об неї недокурки, як часом гасять об стільницю.

— Отаке їй заманулося вчора ввечері,— сказав Роджер.— У тебе знайдеться йод? Мені не хотілось іти з цим до аптеки.

— Кому це «їй»?

— Кетлін. Здоровій дочці природи.

— Як видно, ти не заперечував.

— Це розважало її, а ми повинні дбати, щоб жінки не нудились.

— У тебе ж уся рука попечена.

— Та не вся. Але я, мабуть, таки поїду звідси на якийсь час.

— Від себе нікуди не втечеш.

— Так. Зате втечу від інших.

— Куди ж ти збираєшся податись?

— Спершу кудись на Захід.

— Зміна місць — не ліки від твоєї хвороби.

— Знаю. І все-таки пожити здоровим життям і добре попрацювати мені не завадить. Може, я й не вилікуюсь, якщо покину пити. Але моє теперішнє пияцтво однаково ні біса не допомагає.

— Ну, то й катай під три чорти. А чом тобі не поїхати на моє ранчо?

— Хіба воно ще належить тобі?

— Частково.

— А нічого, як я туди поїду?

— Та певне,— відказав Томас Хадсон.— Тільки до весни там буде важко, та й навесні не з медом.

— Мені й треба, щоб було важко,— сказав Роджер.— Я хочу почати все спочатку.

— Скільки вже разів ти отак починав?

— Надто багато,— відповів Роджер.— Ти міг би про це й не нагадувати.

Ось і тепер він знов збирається почати все спочатку, та чи вийде в нього щось цього разу? Невже він гадає, що, марнуючи свій талант і постачаючи твори на замовлення, за певним шаблоном, який приносить гроші, можна навчитися добре й правдиво писати? Адже все, що створює художник чи письменник,— це його наука, підготовка до того, що він має створити у майбутньому. А Роджер потоптав, зрадив, занапастив свій талант. Та можливо, в нього лишилося досить фізичної снаги й духовної незалежності, щоб зробити ще одну спробу. Будь-який письменник, маючи талант, здатен написати хоч один добрий роман — за умови, що він чесна людина,— так вважав Томас Хадсон. Але весь той час, який мав піти на підготовку до цього, Роджер уживав свій талант не на те, і хто знає, чи зберіг його взагалі. Не кажучи вже про *métier* [1], подумав він. Як можна гадати, що ти можеш знехтувати, занедбати чи зневажити майстерність,— хоч би навіть та зневага була й удавана,— а потім сподіватися, що в потрібний час твої руки й мозок віднайдуть її? Майстерності нічим не заміниш, думав Томас Хадсон. Так само нічим не заміниш і таланту, отож не слід зберігати їх у священній чаші. Майстерність — у тобі самому. У твоєму серці, у твоїй голові, у кожній частці твого єства. І талант також у тобі, подумав він. Це не просто знаряддя, якими ти навчився орудувати.

Художником бути краще, подумав він,— у цій роботі більше матеріального. Наша перевага в тому, що ми працюємо руками, і *métier* у нас — річ предметна, відчутна на дотик. А Роджерові

[1] Майстерність *(франц.)*.

тепер доведеться починати з тим, що він сам занедбав, спотворив, здрібнив, і все воно існує тільки у нього в голові. Проте *au fond*[1] він таки має дещо незаймане, здорове й прекрасне. Якби я був письменником, подумав Хадсон, то поводився б з цим останнім словом дуже обережно. Але в Роджері справді є щось, і воно невід'ємне від нього, і якби він міг писати так, як бився тоді на причалі, це, можливо, було б жорстоко, але дуже добре. І якби міг завжди міркувати так само розумно, як після тієї бійки, то ціни б йому не скласти.

Місяць пересунувся далі й уже не світив Томасові Хадсону на подушку, і він поступово облишив думати про Роджера. Та й ні до чого всі ці думки. Одне з двох: або Роджер спроможеться здійснити свій намір, або ж ні. Але чудово було б, якби спромігся. І якби він, Хадсон, знайшов спосіб допомогти йому. А може, й знайду, подумав він і в наступну мить заснув.

IX

Коли зійшло сонце і збудило Томаса Хадсона, він спустився до моря, поплавав, а тоді, поки всі в домі ще спали, сів снідати. Едді сказав, що бриз навряд чи посилиться, а може, й зовсім ущухне; вся снасть на катері справна, а по наживку він уже послав хлопця.

Томас Хадсон спитав, чи перевірив він снасть, бо вони давно вже не виходили катером по велику рибу, і Едді сказав, що все перевірив і прогнилу жилку викинув. Тоді додав, що треба б прикупити плетеного шнура в тридцять шість ниток, а ще більше — в двадцять чотири, і Томас Хадсон пообіцяв, що звелить купити. А тим часом Едді доточив міцної жилки замість непридатної, так що обидві великі котушки були повні. Крім того, він почистив і нагострив усі великі гачки й перевірив повідки та вертлюги.

— Коли ж ти все це зробив?

— Та цілу ніч мотав,— відказав Едді.— А потім ще нову сіть опорядив. Однаково клятий місяць заснути не дає.

— То й ти не можеш спати при повному місяці?

— Аніяк, хай йому чорт,— сказав Едді.

— Едді, а ти віриш, що шкідливо спати, коли на тебе світить місяць?

— Так кажуть старі люди. А я не знаю. Але ж і мені не спиться в місячні ночі.

— Як гадаєш, ми сьогодні зловимо щось?

---

[1] В основі *(франц.)*.

— Наперед ніколи не скажеш. О цій порі року тут трапляються величезні рибини. Ви думаєте податись аж до Айзеків?

— Хлопці хочуть поїхати туди.

— Тоді нам треба вирушати одразу ж після сніданку. Гарячого на день я не готуватиму. Є черепашковий салат, картопляний салат, пиво. На сендвічі маємо шинку з останнього довозу, трохи латуку, а присмачити можна гірчицею й отим чатні [1]. Хлопцям гірчиця не зашкодить, ні?

— Гадаю, що ні.

— Коли я був малий, ми її ніколи не їли. А от чатні — то таки добра річ. Ви куштували його на сендвічах?

— Ні.

— Я, коли вперше побачив його у вас, не знав, що воно таке, і намастив на хліб, як повидло. Достобіса смачно виходить. А часом додаю трохи й до вівсянки.

— А чому в нас уже давненько не було керрі [2]?

— З наступним довозом я замовив бараняче стегно. Разів зо два поїмо смаженини,— хоча з такими їдцями, як малий Том та Ендрю, на два рази, мабуть, і не вистачить,— а тоді приготуємо керрі.

— Чудово. Тобі щось треба від мене до сьогоднішнього виїзду?

— Нічого, Томе. Подбайте тільки, щоб вони не барилися. Дати вам чогось випити? Ви ж сьогодні не працюєте. То можна й перехилити одненьку.

— Вип'ю пляшку холодного пива, коли снідатиму.

— Добра річ. Вимиває геть усю нечисть з горлянки.

— Джо ще тут?

— Ні. Пішов шукати хлопця, якого я послав по наживку. Зараз подам сніданок.

— Спершу я огляну катер.

— Ні, посидьте, випийте холодного пива, почитайте газету. На катері я все опорядив. А я піду принесу сніданок.

На сніданок була солона яловичина, смажена з городиною і яйцем, кава з молоком та велика склянка охолодженого грейпфрутового соку. Томас Хадсон відсунув каву й сік і взявся до пляшки дуже холодного пива «Хейнекен», запиваючи ним смаженину.

— Сік я поставлю в холодильник, хлопці вип'ють,— сказав Едді.— А добре сьорбнути з самого ранку такого пивця, правда ж?

— Але так можна й п'яницею стати, га, Едді?

---

[1] Гостра приправа.

[2] М'ясна страва з прянощами й рисом.

— Ви ніколи не станете п'яницею. Надто ви любите працювати.

— І все-таки дуже приємно трохи випити зранку.

— Ще й як приємно, хай йому чорт. А особливо такого пивця.

— Одначе працювати я б уже не міг.

— Та ви ж сьогодні й не збиралися працювати, то якого біса цим клопотатись. Допивайте цю пляшку, і я вам принесу ще одну.

— Ні. Більше мені не треба.

Вони вирушили близько дев'ятої і вийшли з-поміж причалів за відпливом. Томас Хадсон, стоячи на містку біля штурвала, скерував катер через плесо просто на темну смугу Гольфстріму, що видніла поодаль. Вода була така тиха й така прозора, що вони добре бачили дно за тридцять сажнів, бачили морські віяла, що їх тягло відпливом; бачили дно й за сорок сажнів, але вже наче в тумані, а потім воно зникло, вода потемніла, і катер опинився серед темної синяви Гольфстріму.

— Здається, тату, день буде чудовий,— сказав Том.— І течія сьогодні начебто добра.

— Течія дуже добра. Поглянь, як нуртує скраю.

— А що — попід нашим берегом не ця сама вода?

— Часом ця сама, Томмі. Але тепер відплив, і він одігнав Гольфстрім від гавані. А онде бачиш, де берег рівний, течія вже знов наблизилась.

— Вода там начебто така ж синя, як і тут. А чому Гольфстрім такий синій?

— Інша щільність води. Та й сама вода зовсім інакша.

— На глибокому вода завжди темніша.

— Тільки як дивитися згори. А часом і майже фіолетова від планктону.

— Чому?

— Мабуть, тому, що червоне змішується з синім. Відомо ж, що Червоне море назвали так саме через колір води. Стільки в ній планктону.

— Тобі сподобалось Червоне море, тату?

— Дуже. Там було страшенно жарко, але таких чудових рифів я ніде більше не бачив, і риби там повно, особливо коли дмуть мусони. Тобі, Томе, воно теж сподобалося б.

— Я прочитав по-французькому дві книжки про Червоне море, містера де Монтфріда. Дуже цікаві книжки. Він торгував рабами. Не білим товаром, як тепер, а таки справжніми рабами. Він приятель містера Девіса.

— Знаю,— сказав Томас Хадсон.— Я з ним теж знайомий.

— Містер Девіс розповідав мені, як одного разу містер де Монтфрід повернувся до Парижа після своєї работоргівлі і

коли їхав з дамою в таксі, то казав водієві одкрити верх машини і визначав дорогу за зорями. Ну от, приміром, містер де Монтфрід був на мосту Згоди і хотів проїхати на вулицю Мадлен. То він не казав просто: везіть на Мадлен або через площу Згоди й далі Королівською вулицею, як зробили б ми з тобою, тату. Містер де Монтфрід їхав до Мадлен, керуючись Полярною зіркою.

— Ніколи не чув такого про містера де Монтфріда,— сказав Томас Хадсон.— Зате чув про нього чимало інших історій.

— Досить складний спосіб їздити по Парижу, правда ж, тату? Містер Девіс одного разу й собі хотів був вирушити з містером де Монтфрідом на работоргівлю, але щось йому завадило. Не пригадую вже, що саме. А втім, згадав. Містер де Монтфрід покинув работоргівлю й почав торгувати опіумом. Ось як воно було.

— А опіумом містер Девіс торгувати не хотів?

— Ні. Пригадую, він ще сказав, що торгівлю опіумом полишає містерові де Квінсі й містерові Кокто. Мовляв, у них це так добре виходить, що не варто ставати їм на дорозі. Що він мав на думці, я не зрозумів. Тату, ти завжди пояснюєш мені все, про що я питаю, та коли весь час перебивати розмову запитаннями, вона ніколи не скінчиться. То краще я запам'ятовуватиму, що мені незрозуміле, а колись потім спитаю про все разом. І оце якраз одна з таких речей.

— Певно, таких речей набереться чимала купа.

— Та не одна сотня. А може, й не одна тисяча. Але їх щороку меншає, бо багато чого я починаю сам розуміти. Та про дещо все-таки доведеться спитати тебе. Мабуть, цього року я складу їх у список для шкільного твору. В мене є прецікаві питання, що добре підійдуть саме для твору.

— Тобі подобається в школі, Томе?

— Без навчання просто не обійдешся. А подобатись тому, хто вже звідав чогось іншого, воно навряд чи може, хіба не так?

— Не знаю. Сам я ненавидів школу.

— Навіть коли вчився малювати?

— Так. Учитися малювати мені подобалось, але решту шкільної науки я терпіти не міг.

— А мені нічого,— сказав Том.— Та коли довго жив з такими людьми, як містер Джойс, як містер Паскен, як ти і містер Девіс, то серед хлопців у школі почуваєш себе зовсім дорослим.

— Але ж тобі не нудно з ними?

— Та ні, ні. В мене багато приятелів, і я люблю спорт, хіба що крім ігор з м'ячем, і вчуся сумлінно. І все-таки, тату, це не справжнє життя.

— Таке почуття завжди було і в мене,— сказав Томас Хадсон.— Та ти ж скрашуєш собі це життя чим можеш.

— Авжеж. Я скрашую його чим тільки можу, але все одно залишаюся в ньому. А в ньому часом дуже важко дихати.

Томас Хадсон поглянув за корму, де на спокійній воді розбігався хвилястий слід катера і на тих бурунцях, що розтинали гладінь моря, підстрибували й тіпалися дві наживки, звисаючи на жилках з бортових укосин. Девід і Ендрю сиділи в рибальських кріселках з вудлищами в руках. Томас Хадсон бачив тільки їхні спини. Хлопці сиділи обличчям до корми й стежили за наживками. Він подивився далі й побачив, як гуляє макрель: майже не сколочуючи води, рибини викидалися поодинці й парами, а тоді, зблиснувши проти сонця, так само безгучно, без сплеску, поринали головою донизу в море.

— Рибина! — почув Томас Хадсон вигук Тома-молодшого.— Велика рибина! Онде вона. Проти тебе, Деве! Добре пильнуй!

Томас Хадсон побачив, як здулась і завирувала вода, але сама рибина не показувалась. Девід застромив нижній кінець вудлища в гніздо й стежив, як розмотується жилка, перепущена через укосину. Томас Хадсон бачив, як вона спадала з укосини довгою обвислою дугою, а тоді натяглась і скісно побігла за катером, розтинаючи воду.

— Підсікай, Деве! Підсікай! — гукнув з трапа Едді.

— Підсікай, Деве! Бога ради, підсікай! — благально підхопив Ендрю.

— Тихо,— відказав Девід.— Сам знаю, що робити.

Він усе ще не підсікав, і жилка й далі бігла за корму, заходячи у воду під тим самим кутом; вудлище вигнулось, хлопець тягнув його на себе, а жилка тим часом розмотувалася. Томас Хадсон приглушив мотори, і тепер катер майже не посувався вперед.

— Та підсікай же ти, бога ради! — благав Ендрю.— А ні, то дай я.

Але Девід лише тягнув на себе вудлище і стежив, як жилка йде у воду під тим самим кутом. Навіть не гальмував котушки.

— Це риба-меч, тату,— мовив він, не підводячи очей.— Я бачив, коли вона вхопила наживку.

— Та невже? — перепитав Ендрю.— Оце штука.

— По-моєму, вже треба підсікати.— Роджер стояв тепер поруч Девіда.— Підсікай, Деве, підсікай як слід.

— Гадаєте, вона вже на гачку? — спитав Девід.— А може, просто держить його в роті й пливе собі?

— По-моєму, саме підсікати, поки вона не виплюнула гачка.

Девід уперся ногами, правою рукою добре заклинив котушку і щосили смикнув на себе важенне вудлище. Тоді смикнув ще й ще, так що воно вигнулось, наче лук. Проте жилка й далі збігала у воду. Рибина наче й не відчула його посмиків.

— Спробуй ще раз, Деве,— сказав Роджер.— Треба взяти її на гачок по-справжньому.

Девід знову щосили смикнув вудлище, і жилка аж задзижчала, а вудлище так вигнулось, що він ледве втримав його.

— О господи! — побожно мовив він.— Тепер, здається, взяв як слід.

— Трохи попусти котушку,— порадив Роджер.— А ти, Томе, помалу повертай катер і стеж за жилкою.

— Слухаюсь, помалу повертати й стежити за жилкою,— сказав Томас Хадсон.— Як ти себе почуваєш, Деве?

— Чудово, тату,— відказав Девід.— О боже, якби мені тільки зловити цю рибину!

Томас Хадсон поволі повернув катер майже навколо самої корми. Жилки на котушці в Девіда дедалі меншало, і Хадсон спрямував катер туди, де була рибина.

— Тепер пригальмуй котушку й починай вибирати жилку,— сказав Роджер.— Підтягуй її до себе, Деве.

Девід підводився, нахилявся вперед і мотав, тоді знов підводився, нахилявся й мотав, розмірено, як машина, і на котушці ставало щоразу більше жилки.

— Ніхто в нашій сім'ї ще ніколи не зловив риби-меча,— мовив Ендрю.

— Ой, не згадуй її вголос, прошу тебе,— озвався Девід.— Не згадуй вголос, а то наврочиш.

— Гаразд, не буду,— сказав Ендрю.— Я ж оце, відколи ти її підчепив, тільки те й роблю, що молюся за тебе.

— Як по-твоєму, чи не роздере гачок їй рота? — пошепки мовив Том-молодший до батька, що стояв біля штурвала, раз у раз поглядаючи вниз на корму й стежачи за нахилом білої жилки в темній воді.

— Сподіваюся, що ні. Девідові не вистачить сили так шарпонути.

— Я ладен на все, аби тільки нам її витягти,— сказав Том-молодший.— На все що завгодно. Усе віддам. Усе зроблю. Енді, принеси йому води.

— Ось у мене є,— озвався Едді.— А ти пильнуй, Деве, не відпускай її, хлопче, ні на мить.

— Ближче не треба! — гукнув нагору Роджер. Він був досвідчений рибалка, і вони з Томасом Хадсоном чудово розуміли один одного в морі.

— Я поверну до неї корму,— гукнув у відповідь Томас Хадсон і дуже вправно й легко повернув катер, майже не сколихнувши тихої води.

Тепер рибина йшла в глибочінь, і Томас Хадсон дав малий задній хід, щоб якомога послабити натяг жилки. Та досить було

кормі повільно зрушити з місця назустріч рибині, як жилка пішла у воду майже прямовисно, потягши за собою донизу й тонкий кінець вудлища, і тепер розмотувалась частими посмиками, так що вудлище раз по раз сіпалось у Девідових руках. Томас Хадсон трохи подав катер уперед, щоб жилка не так прямовисно входила у воду. Він знав, яких зусиль коштує хлопцеві вдержувати вудлище в такому положенні, але водночас треба було зберегти на котушці якомога більше жилки.

— Дужче гальмувати котушку не можна, бо урветься жилка,— сказав Девід.— А що вона робитиме далі, містере Девіс?

— Тягтиме на дно, доки ти її зупиниш,— відказав Роджер.— Або доки сама зупиниться. Тоді спробуєш підняти її нагору.

Тим часом жилка дедалі розмотувалась і все йшла, йшла та йшла під воду. Вудлище зігнулося так, що, здавалось, от-от переломиться, а жилка натяглась, мов струна віолончелі, і на котушці її було вже зовсім мало.

— Що мені робити, тату?

— Нічого. Ти робиш усе, що можна.

— Вона не заляже на дно? — спитав Ендрю.

— Тут дна немає,— сказав йому Роджер.

— Держи її міцно, Деві,— порадив Едді.— Їй це набридне, і вона сама підніметься.

— Якби ще не оці кляті лямки,— сказав Девід.— Так муляють плечі, що несила вже й терпіти.

— Хочеш, я візьму в тебе вудлище? — запитав Ендрю.

— Не будь дурнем,— відповів Девід.— Я просто сказав, що вони муляють, ото й тільки. А мені дарма.

— Спробуй, чи не можна припасувати йому великий пояс! — гукнув Томас Хадсон униз до Едді.— Якщо ремінці будуть задовгі, можна примотати жилкою.

Едді обгорнув хлопцеві поперек широкою стьобаною прокладкою, затягнув поздовжні ремінці і грубою жилкою прикрутив їх кільця до котушки.

— Так куди краще,— сказав Девід.— Дякую вам, Едді.

— Тепер ти вдержуватимеш її не самими плечима, а й спиною,— пояснив йому Едді.

— От тільки жилки лишається зовсім мало,— зауважив Девід.— Хай їй чорт, тій рибині, і чого б їй отак без упину тягти вниз.

— Томе! — гукнув Едді.— Ану подайте трохи на північний захід. Здається мені, вона рушила вперед.

Томас Хадсон повернув штурвал і тихо, повільно, обережно скерував катер у відкрите море. Попереду виднів острівець жовтих водоростей, на ньому сиділа чайка, а вода довкола була

тиха, голуба й така прозора, що аж ген у глибині око бачило веселкові блискітки заломленого сонячного проміння.

— Бачиш? — сказав Едді Девідові.— Жилка вже не розмотується.

Потягти на себе вудлище хлопець не зміг, але жилка більше не сіпалась і не збігала у воду. Натяг був такий самий, а на котушці лишалося не більше як півсотні ярдів. Проте далі жилка не розмотувалась. Девід міцно держав рибину, і катер ішов слідом за нею. Томас Хадсон дивився на білу жилку, що скісно заходила в голубу воду й зникала в глибині, а катер посувався ледь помітно, і мотори його працювали так тихо, що їх і не чути було.

— Бачиш, Деві, вона спустилася куди хотіла і тепер пливе куди їй хочеться. Скоро зможеш помалу вибирати жилку.

Смаглява спина хлопця була згорблена, вудлище згиналось у нього в руках, жилка повільно розтинала воду, катер помалу йшов уперед, а десь за чверть милі під водою пливла величезна рибина. Чайка знялася з водоростей і полетіла до катера. Покружлявши над головою Томаса Хадсона, що стояв біля штурвала, вона полетіла до іншого острівця жовтих водоростей, що виднів поодаль.

— Спробуй трохи підтягти,— сказав Роджер хлопцеві.— Коли вдержуєш її, то зможеш і зрушити.

— Ще трішечки вперед! — гукнув Едді на місток, і Томас Хадсон якнайобережніше наддав ходу.

Девід щосили тягнув вудлище на себе, але воно тільки дужче згиналося, а жилка ще дужче напружувалась. Здавалося, хлопець прикутий до рухомого якоря.

— Не журися,— сказав йому Роджер.— Зрушиш її трохи згодом. Як ти себе почуваєш, Деві?

— Дуже добре,— відповів Девід.— З цим поясом навколо спини мені зовсім добре.

— Ти певен, що вдержиш її? — запитав Ендрю.

— Ой помовч ти,— відказав Девід.— Едді, чи не можна ковток води?

— Де ж це я її поставив? — похопився Едді.— Мабуть, розлив.

— Я принесу.— Ендрю подався вниз.

— А я тобі не потрібен, Деве? — спитав Том-молодший.— Якщо ні, то піду нагору, щоб не заважати тут.

— Ні, Томе. Хай їй чорт, ну *чому* я не можу її підтягти?

— Це дуже велика рибина, Деве,— сказав йому Роджер.— Її не так легко укоськати. Треба добре поводити, щоб змусити випливти на поверхню.

— Ви кажіть мені, що робити, і я робитиму все, поки не помру,— мовив Девід.— Я звіряюся на вас.

— Не говори дурниць,— сказав Роджер.— Не годиться отак марнословити про смерть.

— А я не марнословлю,— заперечив Девід.— Я справді так думаю.

Том-молодший повернувся на місток до батька. Вони дивилися вниз на Девіда, що зігнувся, припряжений до рибини; поруч нього стояв Роджер, а позаду Едді, тримаючи за бильця рибальське кріселко. Ендрю підніс Девідові до рота склянку води. Той відсьорбнув трохи і, прополоскавши рота, виплюнув.

— А тепер, Енді, полий мені на руки, гаразд? — попросив він.

— Тату, ти віриш, що він зможе здолати цю рибину? — дуже тихо запитав батька Том.

— Рибина величезна, йому буде важко.

— Отож я й боюся,— сказав Том.— Я люблю Девіда і не хочу, щоб якась клята рибина згубила його.

— Цього не хочемо ні я, ні Роджер, ні Едді.

— Тоді нам треба пильнувати за ним. Якщо він зовсім ви́дихається, містер Девіс чи ти повинні перебрати в нього снасть.

— Він ще не скоро видихається.

— Ти не знаєш його так, як ми. Він ладен померти, аби тільки витягти цю рибину.

— Не тривожся, Томе.

— Нічого не можу з собою вдіяти,— відказав Том-молодший.— Я один такий у нашій сім'ї, що мене завжди все тривожить. Сподіваюся, з часом я переборю це.

— Поки що я не бачу причин для тривоги,— сказав Томас Хадсон.

— Але ж, тату, хіба може такий хлопчина, як Девід, витягти таку здоровенну рибину? Він зроду не ловив нічого більшого за парусників чи жовтохвостів.

— Рибина виснажиться. То ж вона на гачку, а не він.

— Це не рибина, а страхіття,— сказав Том.— І Дев так само припнутий до неї, як вона до нього. Якщо Дев зловить її, це буде просто диво, але краще б з нею боровся ти чи містер Девіс.

— Дев робить усе як слід.

Вони заходили все далі у відкрите море, але вода була, як і раніш, зовсім тиха. Тепер їм назустріч траплялося ще більше вицвілих на сонці водоростей, що вирізнялися жовтими латками на фіолетовій воді. Час від часу туго напнута біла жилка, поволі посуваючись уперед, чіплялася за таку латку й тягла її за собою, і тоді Едді нагинався й очищав жилку. Коли він перехилявся через борт, знімав з жилки водорості й шпурляв їх геть,

Томас Хадсон бачив його зморшкувату червоно-коричневу од засмаги шию та старий фетровий капелюх і чув, як він каже Девідові:

— Бачиш, Деві, ми в неї наче на буксирі. Отож вона десь там, на глибині, все дужче знесилюється.

— Вона й мене знесилює,— сказав Девід.

— Голова в тебе не болить? — запитав Едді.

— Ні.

— Принесіть йому шапочку,— сказав Роджер.

— Не треба, містере Девіс. Краще полийте мені на голову води.

Едді зачерпнув відерцем морської води й, набираючи її в пригорщу, дбайливо змочив хлопцеві голову, а тоді прибрав нависле на чоло волосся.

— Якщо заболить голова, скажеш,— мовив він.

— Я дуже добре себе почуваю,— озвався Девід.— Кажіть мені, що робити, містере Девіс.

— Спробуй, чи не вибереш трохи жилки,— сказав Роджер.

Девід спробував раз, потім ще й ще, але не зміг зрушити рибину ні на дюйм.

— Облиш. Побережи силу,— порадив Роджер. Тоді обернувся до Едді: — Намочи шапочку й надінь йому на голову. За такого безвітря страшенно пече.

Едді занурив у відерце з морською водою шапочку з довгим козирком і натягнув її на голову Девідові.

— Містере Девіс, солона вода затікає мені в очі. Правду кажу. Ви вже пробачте.

— Зараз промию тобі очі прісною,— сказав Едді.— Дайте мені хусточку, Роджере. А ти, Енді, піди принеси води з льоду.

Тим часом як хлопець незворушно сидів у кріселку, впираючись ногами в борт і вигнувши спину, щоб стримати туго натягнуту жилку, катер помалу запливав усе далі у відкрите море. Трохи на захід від нього морську гладінь порушив табунець макрелі чи тунця, і туди враз полетіли чайки, голосно перегукуючись між собою. Але табунець пішов у глибину, і чайки посідали на тиху воду, сподіваючись, що він випливе знову. Едді витер Девідові обличчя, намочив хусточку в склянці з крижаною водою і приклав йому до потилиці. Потім змочив хлопцеві руки і, нарешті, ще раз занурив хусточку в крижану воду, а тоді викрутив її і обгорнув йому потилицю.

— Як заболить голова, одразу скажи,— повчав хлопця Едді.— Це не означатиме, що ти здався. Просто так буде розумно. На морі ні вітерця, і сонце пече, як чорт.

— Я почуваю себе добре,— відказав Девід.— Руки і плечі болять, це правда, але тільки й того.

— Ну, так і має бути,— сказав Едді.— Біль тебе тільки загартує. А от сонячний удар тобі ні до чого, та й кишки порвати можеш.

— Містере Девіс, що вона робитиме далі? — запитав Девід. Голос його звучав хриплувато.

— Мабуть, те саме, що й досі. Чи, може, піде колами. А може, й випливе на поверхню.

— Як прикро, що вона з самого початку загналася в таку глибочінь і тепер нам не вистачає жилки для маневру,— сказав Роджерові Томас Хадсон.

— Головне те, що Дев спинив її,— відповів Роджер.— Ще трохи — і вона поведеться інакше. От тоді ми їй покажемо. Ану спробуй ще раз потягти, Деве.

Девід спробував, але марно.

— Вона сама випливе,— сказав Едді.— Ось побачиш. Ти й незчуєшся, Деві, як вона буде на поверхні. Хочеш прополоскати рота?

Девід мовчки кивнув головою. Йому вже треба було ощадити кожний подих.

— Воду виплюнь,— звелів Едді.— Ковтнути можеш тільки якусь краплю.— Він обернувся до Роджера й тихо сказав: — Минула рівно година... Як голова, Деві, гаразд?

Хлопець кивнув.

— Що ти скажеш, тату? — спитав батька Том-молодший.— Тільки чесно.

— Як на мене, він держиться дуже добре,— відказав батько.— Едді не допустить, щоб з ним щось сталося.

— Еге ж, і я так думаю,— погодився Том.— Я хотів би також чимось прислужитися. Мабуть, піду принесу Едді випити.

— Принеси й мені, будь ласка.

— Гаразд. Тоді й містерові Девісу.

— Навряд чи він захоче.

— А я його спитаю.

— Спробуй ще раз, Деві,— дуже тихо мовив Роджер, і хлопець щосили потяг жилку на себе, стискаючи обома руками диски котушки.— Маєш один дюйм,— сказав Роджер.— Забирай його і пробуй ще.

Аж тепер почався справжній двобій. Досі Девід тільки тримав рибину на гачку, а вона пливла собі у відкрите море, і катер плив за нею. Але тепер йому треба було підтягати рибину до поверхні, вивільняти снасть, тим самим розгинаючи вудлище, і поволі приспускати його до води, змотуючи жилку на котушку.

— Не поспішай,— казав йому Роджер.— Не смикай. Тягни рівномірно.

Хлопець нахилявся вперед і тягнув снасть на себе всім тілом, використовуючи його як важіль, а тоді знов нахилявся і правою рукою швидко підмотував вибрану жилку.

— Гарно він це робить,— зауважив Том-молодший.— Він навчився рибалити змалку, але я й не знав, який він мастак у цьому ділі. А сам завжди кепкує з себе, що зовсім нездатен до спорту. Одначе поглянь на нього сьогодні.

— Хай йому чорт, тому спортові,— озвався Томас Хадсон.— Що ти сказав, Роджере?

— Подай ще трохи вперед, ледь-ледь! — гукнув знизу Роджер.

— Подаю ще трохи вперед,— повторив Томас Хадсон, і цього разу, коли катер трохи наблизився до рибини, Девід вивільнив ще більше жилки.

— Ти, тату, теж не любиш спорт? — запитав Том.

— Колись любив. Дуже любив. А тепер ні.

— Я люблю теніс і фехтування,— сказав Том.— А от ігор з м'ячем не люблю. Мабуть, це тому, що я виріс у Європі. Якби Девід захотів, з нього, напевне, вийшов би чудовий фехтувальник, бо він має голову на в'язах. Але він не хоче. Він хоче тільки читати, рибалити, стріляти й робити блешні. Стріляє він куди краще за Енді, та й блешні в нього виходять як ні в кого. Я не набрид тобі, тату, своїм базіканням?

— Та ні, що ти, Томе.

Тримаючись за поруччя містка, хлопець так само, як і батько, дивився на корму, і батько поклав руку йому на плече. Воно було солоне від морської води, що нею хлопці поливали один одного з відра перед тим, як на гачок попалася рибина. Томас Хадсон відчував рукою дрібнісінькі крупинки солі, що залишилися на шкірі в сина.

— Бачиш, я страшенно хвилююся за Девіда, от і говорю без упину, щоб хоч якось розвіятись. Над усе в світі хочу, щоб він зловив цю рибину.

— Не рибина, а справжнє чудисько. Ось постривай, нехай вона вирине.

— Одного разу я бачив таку, коли рибалив з тобою багато років тому. Вона проштрикнула своїм мечем велику макрель, яку ми наживили на снасть, а тоді вистрибнула й зірвалася з гачка. Величезна була рибина, вона мені потім ще довго снилася. Ну, піду вниз і зроблю вам коктейлі.

— Це не спішно,— сказав йому батько.

А Девід тим часом сидів у низькому обертовому рибальському кріселку і, впершись ногами в кормовий борт, чимдуж тягнув жилку на себе — руками, плечима, спиною, крижами,— тягнув, тоді подавався вперед, підмотував і знову тягнув. І отак поступово,

по дюйму, по два, по три за раз, намотував на котушку дедалі більше жилки.

— Як голова — гаразд? — спитав Едді, тримаючи кріселко за бильця, щоб не оберталося.

Девід кивнув. Едді поклав руку йому на голову й помацав шапочку.

— Ще мокра,— сказав він.— Ну й узяв же ти її в роботу, цю рибину, Деві. Наче добра машина.

— Тягти легше, ніж було стримувати,— озвався Девід тим самим хриплуватим голосом.

— Авжеж,— підтвердив Едді.— Тепер вона потроху подається. А то просто навпіл тебе згинала.

— Не треба поспішати й надсаджуватись,— мовив Роджер.— Ти робиш усе чудово, Деве.

— А коли вона випливе, ми візьмемо її на гак? — запитав Ендрю.

— *Ох, мовчи, бо наврочиш!* — вигукнув Девід.

— Та я ж нічого такого не сказав.

— Гаразд, Енді, тільки помовч, будь ласка. Ти вже даруй мені.

Ендрю поліз на місток. На ньому також була шапочка з довгим козирком, і, хоч хлопчина відвертав голову, батько помітив, що на очах у нього сльози, а губи тремтять.

— Ти не сказав нічого поганого,— мовив до нього Томас Хадсон.

Ендрю не повертав голови.

— Тепер якщо він її упустить, то вважатиме, що це я наврочив,— скрушно промовив він.— А я тільки хотів нагадати, щоб усе було напоготові.

— Не дивно, що Дев такий збуджений,— сказав батько.— І все ж він намагається стримуватись.

— Я розумію,— мовив Ендрю.— Він змагається з рибиною не гірше, ніж сам містер Девіс. Просто мені прикро, що він міг так подумати.

— Майже всі стають дражливі, коли на гачку велика рибина. А Девідові таке випало уперше в житті.

— Ти завжди стримуєш себе, і містер Девіс теж.

— Це прийшло не зразу. Коли ми тільки починали ловити велику рибу, то так само дратувались, ображали один одного, брали на глум. Такі були обидва, що гірше нікуди.

— Невже це правда?

— Авжеж. Щира правда. Ми злостилися, вважали, що всі проти нас. І нічого дивного в цьому немає. А от з досвідом набуваєш і стриманості, і здорового глузду. Зрештою ми збагнули, що годі й думати про велику рибу, якщо отак дратуватися й лаятись, і почали стримувати себе. А коли б поводились, як раніш,

то не мали б з риболовлі ніякої втіхи. Аж згадати гидко, які ми були: дражливі, люті, незговірливі,— то де вже там та втіха. Отож тепер, коли ловимо велику рибу, ми завжди стримані. Так ми умовились і постановили собі не відступати від цього правила ні в якому разі.

— Я теж буду стриманий,— сказав Ендрю.— Але з Девом іноді дуже важко ладнати. Тату, ти віриш, що він *справді* подужає цю рибину? Чи все це просто сон або якась мана?

— Не будемо зараз про це говорити.

— Я знову сказав щось не так?

— Ні. Але такі балачки вважають за погану прикмету. Ми навчилися цього від старих рибалок. А звідки воно пішло — навіть не знаю.

— Постараюся не говорити зайвого.

— Ось тобі коктейль, тату,— сказав Том, простягаючи нагору склянку, обгорнуту складеним утричі паперовим рушником, що його притискало до скла гумове кілечко,— щоб не танув лід.— Я додав туди лимонного соку та ангостури, а цукру не клав. Ти такий хотів? Чи, може, ще чогось додати?

— Усе добре. Кокосової води влив?

— Так. А для Едді приніс нерозведеного віскі. Містер Девіс випити не захотів. Ти залишаєшся там нагорі, Енді?

— Ні, зараз спущуся.

Том поліз нагору, а Ендрю зійшов униз.

Поглянувши назад за корму, Томас Хадсон помітив, що жилка у воді почала підніматися.

— Пильнуй, Роджере! — гукнув він.— Здається, вона випливає.

— Випливає, випливає! — закричав Едді. Він також побачив, що жилка трохи піднялася.— Не забувай про котушку, Деві.

Томас Хадсон подивився, чи досить на котушці жилки, щоб вільно маневрувати. Котушка ще не була повна й на чверть, і, поки він дивився, вона задзижчала, і жилка швидко побігла у воду; тоді Томас Хадсон дав задній хід, водночас круто повертаючи катер носом до рибини, а Едді тим часом кричав:

— Підходьте до неї кормою, Томе! Вона, бісова душа, зараз випливе! У нас замало жилки, щоб повернути!

— Вище тримай вудлище,— сказав Роджер Девідові.— Не давай їй нахиляти його.— Тоді обернувся до Томаса Хадсона.— Повний назад і прямо на неї, Томе. Так, так, добре. Витискай усе, що можеш.

І раптом океанська гладінь за кормою по правому борту розітнулась, і з неї виринула велетенська рибина, вилискуючи сріблясто-синіми боками,— здавалося, не буде цьому неймовірному громадиську кінця-краю,— і на якусь мить неначе зависла в

повітрі, а тоді шубовснула назад у воду, збивши високі фонтани піни та бризок.

— О боже! — мовив Девід.— Ви бачили?

— Сам тільки меч завбільшки з мене,— вражено озвався Ендрю.

— А яка гарна! — докинув Том.— Куди краща за ту, що мені снилася.

— Так і керуй на неї,— сказав Роджер Томасові Хадсону. А потім Девідові: — Постарайся вибрати скільки зможеш жилки. Рибина піднялася з глибини, і жилки вивільнилось дуже багато, отож маєш нагоду добре підмотати.

Томас Хадсон так швидко вів катер до рибини, що жилка перестала розмотуватись, і тепер Девід тільки те й робив, що тягнув, вибирав і намотував, і жилка вільно набігала на котушку, так що він ледве встигав мотати.

— Сповільни хід! — гукнув Роджер Томасові Хадсону.— Не треба її накривати.

— Ото бісова душа, з добру тисячу фунтів буде,— сказав Едді.— Вибирай, Деві, вибирай, поки легко йде.

Там, де виринула рибина, море знов було тихе й пустельне, але на воді ще й досі розходились широкі кола.

— Ти бачив, тату, як піднялася вода, коли вона виринула? — спитав батька Том-молодший.— Неначе море вибухнуло.

— А ти помітив, як вона злітала все вище й вище, Томе? Чи бачив ти колись таке чудове сріблясто-синє забарвлення?

— І меч у неї синій,— сказав Том-молодший.— Весь як є синій зверху. А що, Едді, вона й справді заважить тисячу фунтів? — гукнув він униз.

— Як на мене, то заважить. А там хто її знає. Так чи так, а все одно величезна.

— Старайся вибрати якнайбільше жилки, Деві, поки є змога,— сказав Роджер.— У тебе чудово виходить.

Хлопець знову працював, як машина, змотуючи жилку з клубка, що плавав у воді, а катер ішов заднім ходом так повільно, що руху майже не відчувалось.

— А що вона робитиме тепер, тату? — запитав Том-молодший.

Томас Хадсон стежив за нахилом жилки у воді й думав, що було б надійніше дати трохи вперед, але він знав, як карався Роджер, утративши стільки жилки. Рибині досить було тільки раз добряче смикнути, щоб розмотати всю котушку й піти в глибочінь, і тепер Роджер прагнув скористатися з нагоди й вивільнити якнайбільше жилки. Стежачи за снастю, Томас Хадсон побачив, що котушка в Девіда уже наполовину повна й що він намотує далі.

— Ти щось сказав? — спитав Томас Хадсон Тома-молодшого.

— Як по-твоєму, що вона тепер робитиме?

— Постривай хвилинку, Томе,— сказав Томас Хадсон і гукнув униз до Роджера: — Боюся, друже, що ми таки накриємо її!

— Тоді дай ледь-ледь уперед,— озвався Роджер.

— Даю ледь-ледь уперед,— проказав за ним Томас Хадсон.

Тепер Девід не міг вибирати так багато жилки, зате рибину тримав надійніше. Раптом жилка знов побігла за борт, і Роджер гукнув нагору:

— Спиняй!

Томас Хадсон вимкнув зчеплення, і мотори замовкли.

— Спинив,— сказав він.

Роджер нахилився над Девідом, що чимдуж тягнув на себе вудлище, а тим часом жилка невпинно збігала й далі.

— Трохи прикрути котушку, Деві,— сказав Роджер.— Нехай тій рибині не так вільно пливеться.

— Боюся, щоб вона не порвала жилку,— озвався Девід. Але котушку все-таки прикрутив.

— Не порве,— заспокоїв його Роджер.— Не так уже туго закручено.

Жилка й далі збігала з котушки, але вудлище зігнулося ще дужче, і хлопець стримував цей натяг, відхилившись назад і впершись босими ногами в кормовий борт. Раптом жилка спинилась.

— Тепер можеш трохи вибрати,— сказав Роджер хлопцеві.— Вона пішла колами і саме повертає до нас. Вибирай скільки зможеш.

Хлопець нахилявся вперед і мотав, тоді тягнув, давав вудлищу розігнутись і знову мотав. Жилка йшла напрочуд легко.

— Я роблю все як треба? — запитав він.

— Ти робиш усе чудово, Деві,— сказав йому Едді.— Гачок сидить міцно. Я бачив, коли вона вистрибнула.

Трохи згодом, саме коли хлопець вибирав, жилка знов почала розмотуватись.

— От чорт,— мовив Девід.

— Усе гаразд,— заспокоїв його Роджер.— Так і має бути. Тепер вона повернула від нас. Коли йде на тебе, ти вибираєш. А тепер вона забирає.

Невпинно, повільно, незважаючи на всі Девідові зусилля стримати туго напнуту снасть, рибина забрала всю жилку, яку хлопець щойно вивільнив, і навіть з лишком. Нарешті хлопець спинив її.

— Добре. Тепер напосядь на неї,— спокійно мовив Роджер.— Вона виписує ширше коло, але знов повернула до нас.

Томас Хадсон тепер лише час від часу вмикав мотори, щоб тримати рибину за кормою. Він скільки міг допомагав хлопцеві,

довіривши його самого й змагання з рибиною Роджерові. Як він бачив, нічого іншого йому й не лишалося.

На наступному колі рибина знов забрала назад трохи жилки. І після того теж. Та котушка в хлопця все одно була майже наполовину повна. Він боровся з рибиною як належало й виконував усі настанови Роджера. Але він дуже стомився, і від поту й морської води на його засмаглій спині та плечах проступили соляні плями.

— Рівно дві години,— мовив Едді до Роджера.— Як голова, Деві?

— Добре.

— Не болить?

Хлопець похитав головою.

— Можеш трохи попити,— сказав Едді.

Девід кивнув і трохи надпив із склянки, яку Ендрю підніс йому до рота.

— А все-таки, Деві, як ти себе почуваєш? — запитав Роджер, низько нахилившись над ним.

— Дуже добре. От тільки спина, ноги й руки болять.— Він на мить заплющив очі і міцніше стиснув вудлище, тим часом як жилка збігала, незважаючи на туго прикручену котушку.— Мені не хочеться розмовляти,— сказав він зрештою.

— Тепер можеш трохи вибрати,— порадив йому Роджер, і хлопець знову взявся до роботи.

— Девід у нас просто святий мученик,— сказав Том батькові.— На такого брата, як він, кожен позаздрить. Тобі не заважає, тату, що я знов розбалакався? Усе це страшенно мене тривожить.

— Говори собі, Томмі. Я також хвилююся.

— Ти знаєш, він завжди був не такий, як усі,— провадив Том.— Він ніякий там не геній і не видатний спортсмен, як от Енді. А просто не схожий на інших. Я знаю, ти любиш його найдужче, і це справедливо, бо він таки найкращий із нас, і я певен, що сьогоднішнє випробування йому тільки на користь, а то ти нізащо такого не дозволив би. І все-таки я дуже тривожуся за нього.

Томас Хадсон обняв його рукою за плечі, а другою й далі тримав штурвал, пильно видивляючись за корму.

— Гірше буде, Томмі, якщо ми змусимо його облишити боротьбу. Роджер і Едді добре знають, що роблять, і не допустять, щоб він занадто надсаджувався, бо теж люблять його.

— Але ж його нічим не вдержиш, тату. Слово честі. Як він уже до чогось візьметься, то ніколи не спиниться, хоч би це й було йому над силу.

— Ти звірся на мене, а я звіряюсь на Роджера й Едді.

— Гаразд. І все-таки я зараз помолюся за нього.

— Помолися,— сказав Томас Хадсон.— А чому ти вважаєш, що я люблю його найдужче?

— Так уже виходить.

— Найдовше я любив тебе.

— Не треба зараз думати ні про мене, ні про тебе. Краще помолімось обидва за Деві.

— Гаразд,— сказав Томас Хадсон.— І от що. Ми взяли цю рибину на гачок рівно опівдні. Тепер уже має бути хоч якийсь затінок. Здається, таки справді є. Зараз я дуже помалу поверну катер, щоб Деві опинився в затінку.— І гукнув униз Роджерові: — Якщо не заперечуєш, Родже, я тихенько поверну, щоб Деві був у затінку. Поки рибина ходить колами, це її навряд чи сполохає, а ми будемо готові рушити за нею.

— Дуже добре,— озвався Роджер.— Мені самому слід би про це подумати.

— Досі не було затінку,— сказав Томас Хадсон.

Він так тихо повернув катер навколо корми, що вони майже не втратили на цьому жилки. Тепер на голову й плечі Девіда падала тінь від рубки. Едді обтирав рушником шию і плечі хлопця й змочував йому спиртом спину та потилицю.

— Як тобі тепер, Деве? — гукнув до нього згори Том-молодший.

— Чудово,— відказав Девід.

— Тепер я трохи спокійніший за нього,— мовив Том-молодший.— А знаєш, одного разу хтось у школі сказав, що ми з Девідом зведені брати, тобто не рідні, то я йому відрубав, що в нашій сім'ї нерідних братів немає. І все-таки, тату, хотів би я менше тривожитись.

— З часом це в тебе минеться.

— Взагалі-то в такій сім'ї, як наша, комусь і належить тривожитись. Але за тебе я тепер ніколи не тривожуся. Тільки за Девіда. Піду я, мабуть, принесу вам ще випити. А поки готуватиму, заразом і помолюся. Ти ж вип'єш іще коктейль?

— З охотою.

— Та й у Едді, певно, в горлі зовсім пересохло,— сказав хлопець.— Зараз уже десь близько третьої. За три години Едді всього лише раз випив. Це я такий недбалий. Тату, а звідки ти знав, що містер Девіс не захоче випити?

— Просто догадувався, що він не питиме, поки Девідові так тяжко змагатися з рибиною.

— А може, тепер, коли Девід у затінку, він вип'є. Я його все-таки спитаю.— І він пішов з містка наниз.

— Та ні, Томмі, нема настрою,— почув Томас Хадсон відповідь Роджера.

— Містере Девіс, ви ж за цілий день ще й разу не випили,— не вгавав Том.

— Дякую, Томмі,— сказав Роджер.— Випий ти за мене пляшку пива.— Тоді гукнув угору на місток: — Подай-но помалу вперед, Томе! Нехай вона собі ходить як хоче.

— Даю помалу вперед,— озвався Томас Хадсон.

Рибина й досі кружляла на глибині, але щораз ближче підходила по носу, бо катер посувався тим самим курсом, що й вона. Та й за нахилом жилки стежити стало легше. Сонце було тепер за спиною в Томаса Хадсона, і він краще бачив жилку в темній товщі води, а отже, й певніше вів катер за рибиною. На їхнє щастя, і день випав тихий, подумав він, бо Девід нізащо не витримав би цього випробування, якби взяв на гачок таку рибину навіть за невеликої хвилі. А тепер, коли Девід був у затінку і море залишалося спокійне, уся ця пригода не так тривожила Томаса Хадсона.

— Дякую, Томмі,— почув він голос Едді, а в наступну мить хлопець був уже нагорі із склянкою, обгорнутою паперовим рушником, і Томас Хадсон надпив перший ковток, відчувши в холодній рідині і гострий смак лимона, і запашний дух ангостури, і міцність джину, розведеного крижаною кокосовою водою.

— Смачно, тату? — запитав хлопець. Він тримав у руці пляшку пива з льоду, що на сонці враз припала холодною росою.

— Чудово,— відказав батько.— А джину ти не пошкодував.

— Нічого не вдієш,— мовив Том.— Лід тане надто швидко. Треба б нам мати якісь теплонепроникні оправи на склянки, щоб довше не танув лід. Ось я придумаю що-небудь, коли повернуся до школи. Мабуть, їх можна буде зробити з корку. Тоді, може, подарую тобі на різдво.

— Ти глянь, як орудує Дев,— сказав батько.

Девід змагався з рибиною так завзято, наче тільки-но взяв її на гачок.

— А диви-но, який він плаский і спереду, і ззаду,— зауважив Том-молодший.— І груди, і спина однаково рівні. Немовби склеєний з двох дощок. Зате таких довгих м'язів на руках я ні в кого не бачив. Обидва — і задній і передній — такі самі завдовжки. Справді, тату, незвичайна в нього будова. Та й весь він незвичайний, і кращого брата в цілому світі не знайдеш.

Тим часом Едді внизу на палубі вже спорожнив свою склянку і тепер знов обтирав Девідові спину рушником. Тоді заходився обтирати йому груди та довгі руки.

— Все гаразд, Деві?

Девід кивнув головою.

— Слухай,— сказав йому Едді.— Я бачив, як один дорослий чоловік, кремезний, дуженний, мов бугай, перепудився й покинув снасть, не зробивши й половини того, що ти вжé зробив з цією рибиною.

Девід і далі орудував вудлищем.

— Здоровенний чолов'яга. Твій тато і Роджер теж його знають. Мастак у цьому ділі. Тільки те й робить, що рибалить. Та взяв на гачок отаке́нну бісову рибину — і перепудився, і покинув її тільки тому, що було надто тяжко. Рибина ніяк не давалась йому, от він її й покинув. А ти отак і тримайся, Деві.

Девід нічого не сказав. Він ощадив дихання й тільки знай тягнув, нахилявся, вибирав і намотував.

— От і твоя триклята рибина така ж дужа, бо це самець,— пояснив йому Едді.— Якби була самиця, то вже давно б здалася. У неї як не тельбухи луснули б, то серце, чи там ікра полізла б. У цієї породи самці завжди дужчі. У багатьох інших риб дужчі самиці, але в риб-мечів — завжди самці. Це страшенно дужа рибина, Деві, але ти все одно її здолаєш.

Жилка знов побігла за борт, і Девід на якусь хвильку заплющив очі, вперся босими ногами в дерев'яний бортик і, обіруч тримаючись за вудлище, відхилився, щоб трохи перепочити.

— Правильно, Деві,— сказав Едді.— Коли треба — працюй, а ні — то й не треба. Вона собі кружляє, але котушка прикручена, отож вона витрачає на це силу й дедалі більше стомлюється.

Едді обернувся й позирнув униз, і з того, як він повів очима, Томас Хадсон зрозумів: він подивився на великий мідний годинник на стіні каюти.

— П'ять хвилин на четверту, Роджере,— сказав Едді.— Ну, друже Деві, ти вже три години й п'ять хвилин з нею змагаєшся.

Настав час Девідові вибирати жилку. Але замість того вона й далі невпинно збігала з котушки.

— Знов пішла на глибину,— сказав Роджер.— Пильнуй, Деві. Гей, Томе, ти добре бачиш жилку?

— Добре бачу,— відказав Томас Хадсон. Жилка заходила у воду не дуже круто, і з містка її було видно аж ген у глибині.

— Може, вона спускається на дно, щоб там сконати,— дуже тихо промовив Томас Хадсон до найстаршого сина.— Коли так, Дев цього не знесе.

Том-молодший похитав головою і закусив губу.

— Тримай її щосили, Деве,— почув Томас Хадсон слова Роджера.— Прикрути котушку тугіше, і нехай вона собі тягне скільки хоче.

Хлопець загальмував котушку так, що вудлище й жилка, здавалось, от-от луснуть, і напружив усі сили, щоб гідно зустріти

це нове випробування, а тим часом жилка збігала й збігала за борт.

— Якщо ти спиниш її цього разу, то вважай, що вона твоя,— сказав йому Роджер.— Глуши, Томе!

— Заглушив,— озвався Томас Хадсон.— Але, по-моєму, можна трохи вигадати, якщо дати задній хід.

— Гаразд. Спробуй.

— Даю задній,— сказав Томас Хадсон.

У такий спосіб вони зберегли трохи жилки, але зовсім мало, і тепер вона, на їхній жах, натяглася донизу майже прямовисно. На котушці залишалося менше, ніж у найскрутніші хвилини перед тим.

— Доведеться тобі, Деве, перейти до самого борту,— сказав Роджер.— Та спочатку трохи попусти котушку, щоб вивільнити вудлище.

Девід послабив гальмо на котушці.

— А тепер устроми вудлище в гніздо на поясі. Едді, тримай його за боки.

— О боже, тату,— мовив Том-молодший.— Вона таки пішла прямісінько на дно.

Девід стояв навколішки біля самого краю корми, і вудлище в його руках так зігнулося, що кінчик був уже під водою, а низ упирався в шкіряне гніздо у хлопця на поясі. Ендрю тримав Девіда за ноги, а Роджер і собі уклякнув поруч і стежив очима, як жилка заходить у воду і як мало її лишається на котушці. Обернувшись до Томаса Хадсона, він скрушно похитав головою.

На котушці залишалось не більш як двадцять ярдів жилки, а вудлище, тягнучи за собою і Девіда, вже наполовину зникло під водою. Ось уже на котушці лишилося всього якихось п'ятнадцять ярдів. Ось уже не лишилося й десяти. Та раптом жилка спинилась. Тулуб хлопця, як і перед тим, звисав аж за корму, і вудлище майже все було у воді, але жилка більше не розмотувалась.

— Посади його назад у кріселко, Едді. Помалу, помалу,— сказав Роджер.— Звісно, як можеш. Він таки спинив її.

Едді допоміг Девідові одійти назад до кріселка, тримаючи його під грудьми, щоб від несподіваного посмику рибини хлопець не вилетів за борт. Тоді обережно посадовив його, і Девід, застромивши вудлище в гніздо на поясі, весь напружився, уперся ногами в бортик і потягнув снасть на себе. Рибина трохи піднялася.

— Тягни лише тоді, коли готовий вибирати,— сказав йому Роджер.— А решту часу нехай вона тягне. Коли не тягнеш, старайся перепочивати.

— Тепер вона твоя, Деві,— промовив Едді.— Ти весь час не давав їй попуску. Отак і далі, помалу, не хапаючись, і ти її доконаєш.

Томас Хадсон подав катер трохи вперед, щоб рибина лишалася далі за кормою. Тепер уже вся корма була в затінку. Вони захóдили все далі у відкрите море, але навколо так само не було ані хвильки, ані вітерця.

— Тату,— мовив Том до батька,— коли я готував унизу коктейлі, мені видно було його ноги. На них кров.

— То він обдер їх об бортик.

— Чи не підкласти йому під ноги подушку? Нехай би впирався в неї.

— Іди спитай Едді,— сказав Томас Хадсон.— Тільки не заважай Девові.

Двобій тривав уже далеко за три години. Катер, як і раніш, неухильно посувався у відкрите море, і Девід, сидячи в своєму кріселку, що його тепер тримав Роджер, поступово підтягав рибину до поверхні. Вигляд він мав бадьоріший, ніж годину тому, але Томас Хадсон помітив у нього на п'ятах кров, що точилась із ступнів. Вона виблискувала проти сонця, наче темний лак.

— Як твої ноги, Деві? — спитав Едді.

— Ноги не болять,— відповів Девід.— Болять руки, плечі і спина.

— Може, підкласти тобі під ноги подушку?

Девід похитав головою.

— Не треба, а то прилипнуть,— промовив він.— Вони липкі від крові. Але не болять. Правду кажу.

Том-молодший піднявся на місток і сказав:

— У нього вся шкіра на ступнях обдерта. Та й руки не кращі. На долонях пухирі, а тепер вони полопались. Ой тату, просто не знаю...

— А уяви собі, Томмі, що йому довелося б веслувати проти стрімкої течії,— це майже те саме. Чи, скажімо, здиратися на високу гору, чи скакати на коні, коли вже сили нема від утоми...

— Я розумію. Але отак стояти й дивитись, коли це діється з твоїм братом, просто нестерпно.

— Знаю, Томмі. Та в житті кожного хлопця настає хвилина, коли треба показати, на що він здатен, щоб його вважали мужчиною. Для Дева вона настала сьогодні.

— Я розумію. Та як погляну на оті його ноги й руки, то просто не знаю, тату...

— А якби це ти взяв на гачок таку рибину, то захотів би, щоб Роджер чи я перебрали її в тебе?

— Ні. Я змагався б з нею на смерть. Але дивитись, як це робить Дев,— зовсім інша річ.

— Треба зважати й на те, чого він сам хоче,— сказав батько.— І що для нього важливе.

— Я знаю,— безпорадно промовив Том-молодший.— Але для мене все зводиться до одного: це ж наш Деві. Як би мені хотілося, щоб світ був влаштований інакше і щоб таке ніколи не загрожувало нашим братам!

— Та й я б не від того,— сказав Томас Хадсон.— Ти дуже добрий хлопчина, Томмі. Але зрозумій, будь ласка: я б давно вже припинив цю боротьбу, коли б не був певен, що в разі перемоги Девіда вона залишиться в його душі на все життя і полегшить йому всі інші майбутні випробування.

В цю мить унизу заговорив Едді. Перед тим він знов обернувся й зазирнув до каюти.

— Рівно чотири години, Роджере,— мовив він.— Ти б трохи попив, Деві. Як ти себе почуваєш?

— Дуже добре,— відповів Девід.

— Зроблю-но і я що-небудь, нехай хоч невелике,— сказав Том-молодший.— Піду принесу Едді випити. А ти не хочеш, тату?

— Ні, цього разу пропущу,— відповів Томас Хадсон.

Том-молодший пішов униз, і Томас Хадсон став спостерігати, як Девід працює — повільно, стомлено, але невпинно; і як Роджер, нахилившись над ним, щось тихо йому каже; і як Едді на самому краю корми стежить за тим, під яким кутом жилка заходить у воду. Він спробував уявити собі, як там усе в глибині моря, де тепер пливе їхня рибина. Напевне, темно, але, мабуть, риби бачать у темряві, як і коні. І, напевне, дуже холодно.

Томаса Хадсона дивувало, чому рибина зупинилась, спустившись так глибоко під воду. Чи вона має якусь свою межу глибини, як ото літак має стелю висоти? Чи, може, опір зігнутого вудлища, туго прикрученої котушки й самого тертя жилки у воді так вплинув на неї, що вона облишила боротьбу й тепер пливе собі помалу куди їй треба? А коли й піднімається трохи щоразу, як Девід тягне вудлище на себе, то тільки щоб послабити неприємне напруження, яке стримує її рух. Мабуть, так воно й є, подумав Томас Хадсон, і якщо рибина ще при силі, Девід матиме з нею чимало мороки.

Том-молодший приніс Едді його пляшку, і Едді на довгу хвилю припав до неї, а тоді попросив Тома поставити її в ящик з наживкою, щоб не нагрівалася.

— Та й напохваті буде,— додав він.— Тільки б не довго вже дивитися на те, як Деві мучиться з цією рибиною, а то, гляди, стану справжнім бісовим п'янюгою.

— Я приноситиму вам пляшку коли ви тільки захочете,— сказав Ендрю.

— Е ні, коли захочу, не принось,— відказав Едді.— Принось тільки тоді, коли я попрошу.

Найстарший з братів уже повернувся на місток до батька, і вони разом дивились, як Едді нахилився над Девідом і пильно зазирав йому в очі. Роджер тримав кріселко й стежив за снастю.

— Послухай мене, Деві,— сказав Едді хлопцеві, не зводячи погляду з його обличчя.— Руки, ноги — то все бісове абищо. Вони таки болять і вигляд мають кепський, але нічого з ними не сталося. Так воно й належить рукам і ногам справжнього рибалки — міцніші будуть. А от як у тебе справи з головою?

— Дуже добре,— відповів Девід.

— Тоді помагай тобі боже, і не попускай ти цьому клятому рибиську, бо воно вже от-от буде тут.

— Деві,— заговорив до хлопця Роджер,— а хочеш, я її в тебе візьму?

Девід крутнув головою.

— Тепер уже це не означатиме, що ти відступився,— провадив Роджер.— Просто так буде розумніше. Її можу взяти я чи твій батько.

— Хіба я роблю щось не так? — ображено спитав Девід.

— Ні. Ти робиш усе як треба.

— То чого ж би я мав відступитись од неї?

— Вона ж тобі дихнути не дає, Деві,— сказав Роджер.— Я не хочу, щоб вона висотала з тебе всі сили.

— Але ж гачок у її-таки клятій пащі.— Голос хлопця тремтів.— Не вона мені дихнути не дає. Я їй не даю дихнути, цій падлючій рибині.

— Кажи що хочеш, Деві,— мовив до нього Роджер.

— Клята падлюка. Кляте одоробло.

— Він мало не плаче,— сказав Ендрю, що й собі піднявся на місток і стояв там разом з батьком і Томом-молодшим.— І говорить таке, тільки щоб не заплакати.

— Придерж язика, вершнику,— звелів Том-молодший.

— Нехай би воно й доконало мене, це кляте одоробло, мені байдуже,— не вгавав Девід.— Ой, та що це я кажу. Я ж їй не ворог. Я люблю її.

— Ну, годі вже,— спинив його Едді.— Побережи дух.

Він позирнув на Роджера, але той тільки знизав плечима: мовляв, не знаю, що й робити.

— Якщо я ще раз побачу, що ти так хвилюєшся, то сам заберу її в тебе,— мовив Едді.

— Я завжди хвилююсь,— озвався Девід.— Просто не кажу про це, то ніхто й не знає. І тепер мені не гірше, ніж звичайно. Оце тільки наговорив зайвого.

— А тепер помовч і заспокойся,— сказав Едді.— Як не будеш хвилюватись, то й тягни собі її на здоров'я.

— Нікому її не віддам,— мовив Девід.— І даремно я її лаяв. Я ж нічого проти неї і в думці не маю. Як на мене, вона найкраще створіння у світі.

— Енді, подай мені оту пляшку зі спиртом,— попросив Едді.— Розітру йому руки, плечі й ноги,— пояснив він Роджерові.— Не треба більше холодної води, а то ще судомити почне.— Тоді зазирнув до каюти й сказав: — Рівно п'ять з половиною годин, Роджере.— Він обернувся до Девіда.— Тепер тобі не так гаряче, правда, Деві?

Хлопець похитав головою.

— Найдужче я боявся полудневого сонця, коли воно пече просто в голову,— мовив Едді.— А тепер тобі, Деві, вже нічого не станеться. Отож заспокойся й піднімай нагору це кляте одоробло. Треба витягти його ще завидна.

Девід мовчки ковтнув.

— Тату, чи ти бачив колись, щоб рибина отак опиралася? — спитав Том-молодший.

— Бачив,— відповів Томас Хадсон.

— Багато разів?

— Важко сказати, Томмі. У Гольфстрімі трапляються справжні страховиська. Але є й такі велетні, яких витягти зовсім легко.

— А чому легко?

— Мабуть, тому, що вони старі, обважнілі. Деяким, певне, вже й самим конати час. Та здебільшого такі величезні рибини кидаються на гачку відчайдушно, на смерть.

Вони вже давно не бачили довкола жодного судна. Наближався вечір, а вони були далеко у відкритому морі, десь між своїм островом і маяком на Великому Айзеку.

— Ану, Деві, спробуй ще раз її зрушити,— сказав Роджер.

Хлопець вигнув спину і, щосили впершись ногами, потягнув вудлище на себе. Перед тим воно ніяк не подавалось, але тепер поволі пішло вгору.

— Зрушив-таки,— мовив Роджер.— Тепер вибери жилку і спробуй ще раз.

Хлопець потягнув і знову вивільнив трохи жилки.

— Піднімається,— сказав йому Роджер.— Не давай їй перепочинку, підтягуй.

Девід запрацював, як машина, чи, точніше, як дуже стомлений хлопець, що виконував роботу машини.

— Ну, тепер саме час її брати,— сказав Роджер.— Вона по-справжньому пішла догори. Ану, Томе, подай ледь-ледь уперед. Треба підтягти її до лівого борту, якщо зможемо.

— Даю ледь-ледь уперед,— озвався Томас Хадсон.

— Кермуй на власний розсуд,— провадив Роджер.— Нам треба обережно підвести рибину туди, де Едді зможе взяти її на гак, а тоді накинути на неї зашморг. Я беру на себе поводок. Томмі, йди сюди, триматимеш кріселко й стежитимеш, щоб жилка не заплуталась на вудлищі, коли я підтягатиму рибину за поводок. Жилка має бути весь час вільна — на той випадок, якщо мені доведеться попустити рибину. Енді, ти допомагатимеш Едді чим буде потрібно, а коли він скаже, подаси йому зашморг і кийок.

Рибина без упину йшла до поверхні, і Девід раз по раз ритмічно, наче помпу, піднімав і спускав вудлище.

— Томе, іди-но до нижнього штурвала! — гукав Роджер нагору.

— Вже й сам іду,— озвався Томас Хадсон.

— Тоді вибачай,— сказав Роджер.— А ти, Деві, добре затям собі: якщо вона шарпнеться і я буду змушений кинути поводок, тримай вудлище догори, і щоб жилка була вільна. Як тільки я візьму поводок, попускай котушку.

— І пильнуй, щоб жилка лягала рівно,— додав Едді.— Не дай боже, щоб її тепер заїло.

Томас Хадсон збіг з містка на палубу і став до нижнього штурвала. Звідси було не так зручно спостерігати, як з містка, зате в разі потреби він міг швидше прийти на допомогу, та й перемовлятися стало легше. Трохи дивно бачити все, що діється на палубі, просто перед собою, на одному рівні, після того, як стільки годин спостерігав це згори, подумав він. Неначе ти спустився з верхнього ярусу на сцену чи на ринг або ж опинився біля самої огорожі треку. Люди здаються більшими, ближчими, і всі вони вищі на зріст, не такі вкорочені, як згори.

Йому було добре видно Девідові закривавлені долоні й лискучі, мов темний лак, цівочки на ступнях; бачив він і рубці від лямок на спині хлопця, і майже розпачливий вираз його обличчя, коли Девід обернувся, укотре вже підтягши снасть угору. Томас Хадсон зазирнув у каюту: мідний годинник показував за десять хвилин шосту. Тепер, з такої близької відстані, море здавалось йому зовсім іншим, і він дивився на нього із затінку рубки й з-поза Девідового зігнутого вудлища, від якого скісно тяглася біла жилка і зникала в темній воді, а саме вудлище невпинно згиналося й випростувалось. Едді стояв навколішки на кормі, тримаючи в коричневих від сонця руках гак, і вдивлявся у майже фіолетову воду, намагаючись побачити в ній рибину. Томас Хадсон помітив на держалні прив'язану кількома вузлами линву, другий кінець якої був міцно обкручений навколо пілерса на кормі, потім знов подивився на Девідову спину, на його випростані вперед ноги й на довгі руки, що стискали вудлище.

— Не бачиш її, Едді? — спитав Роджер із-за кріселка, тримаючи його обома руками.

— Ще ні. Не давай їй перепочинку, Деві, піднімай без упину.

Девід усе так само тягнув, приспускав і намотував; котушка обважніла від вибраної жилки, і за кожним разом він підмотував ще й ще.

Раптом рибина на мить спинилась, і вудлище зігнулося до води, а жилка знов побігла з котушки.

— Ні... Вона не може...— мовив Девід.

— Може,— сказав Едді.— Вона все може.

Та коли Девід поволі потяг вудлище на себе, болісним зусиллям переборюючи опір рибини, і врешті підняв його, жилка знов побігла на котушку легко й невпинно, як і перед тим.

— То вона на хвилинку затрималась,— сказав Едді. Зсунувши на потилицю свій старий фетровий капелюх, він вдивлявся у прозору темно-фіолетову воду.— Онде вона! — гукнув він.

Томас Хадсон метнувся від штурвала й поглянув за борт. У глибині за кормою ледь видніла рибина, маленька й неначе вкорочена крізь товщу води, та навіть і в ту хвилю, поки Томас Хадсон дивився, вона дедалі більшала. Не так швидко, як літак, що летить просто на тебе, але так само невпинно.

Томас Хадсон торкнувся рукою Девідового плеча і став назад до штурвала. Вже звідти він почув крик Ендрю: «Ой, подивіться!» — і знову побачив рибину, ще на чималій глибині, тепер якусь наче брунатну й куди більшу завдовжки та завтовшки.

— Так тримати,— мовив Роджер, не обертаючись, і Томас Хад-Хадсон відповів:

— Так тримаю.

— О боже, ви тільки гляньте! — мовив Том-молодший.

Тепер рибина й справді була величезна, більша за будь-яку рибу-меч, що її коли-небудь бачив Томас Хадсон. Вона вже не здавалася брунатною, а була фіолетово-синя від голови до хвоста, і поволі, неухильно посувалася в тому самому напрямі, що й катер, пливучи за кормою праворуч від Девіда.

— Так і веди її, Деві,— сказав Роджер.— Вона йде саме так, як нам треба.— Тоді скомандував, не спускаючи з очей рибини: — Наддай трохи вперед.

— Наддаю трохи вперед,— повторив Томас Хадсон.

— А ти намотуй, намотуй,— сказав Едді Девідові.

Томас Хадсон уже бачив вертлюжок повідка, що зринув над водою.

— Наддай ще трохи,— сказав Роджер.

— Наддаю ще трохи,— озвався Томас Хадсон. Стежачи за рибиною, він вів катер саме тим курсом, яким вона пливла. Тепер він бачив її всю, довженну, фіолетову,— і широкий, випнутий

уперед меч, і гострий плавець на могутній спині, і величезний хвіст, що ледь помітними рухами посував її вперед.

— Ще трошечки вперед,— сказав Роджер.

— Даю ще трошечки вперед.

Девід уже підтяг поводок до самої корми.

— Готовий, Едді? — спитав Роджер.

— Та вже ж,— відповів Едді.

— Пильнуй, Томе,— сказав Роджер і, перехилившись через борт, ухопив сплетений з дроту поводок.— Попусти котушку,— мовив він до Девіда й, перебираючи з руки в руку важкий тросик, почав поволі підтягати рибину до борту, де її можна було взяти на гак.

Рибина піднімалася до поверхні, довженна й товстенна, мов велика затонула колода. Девід стежив за нею і раз у раз позирав на кінець вудлища — чи не перечепилася за нього жилка. Уперше за шість годин він сидів, не напружуючи спини, рук і ніг, і Томас Хадсон бачив, як на ногах у нього сіпаються і тремтять м'язи. Едді з гаком у руках нахилився над бортом, а Роджер і далі повільно, невпинно вибирав поводок.

— За тисячу фунтів буде,— мовив Едді. А тоді дуже тихо проказав: — Роджере, гачок держиться на одній дротинці.

— Ти можеш до неї дістати? — спитав Роджер.

— Ще ні,— відказав Едді.— Підтягніть ближче. Помалу, помалу.

Роджер і далі вибирав тросик, і величезна рибина неухильно наближалася до катера.

— Зараз урветься,— мовив Едді.— Вже майже не держиться.

— А тепер дістанеш? — спитав Роджер, не підвищуючи голосу.

— Ні, ще б трохи ближче,— так само тихо відповів Едді.

Роджер підтягав рибину так плавно і обережно, як тільки міг. І раптом рвучко випростався, увесь розслаблений, тримаючи обома руками провислий поводок.

— Ні, ні, ні. О боже, ні! — вигукнув Том-молодший.

Едді вдарив гаком, а тоді й сам кинувся за борт, сподіваючись дістати до рибини й зачепити її на гак.

Та все було марно. Величезна рибина на якусь мить завмерла під водою, немов гігантський фіолетовий птах, а тоді поволі пішла в глибочінь. Усі стояли й дивились, як вона віддаляється, все меншає і меншає, аж поки рибина зовсім зникла з очей.

Капелюх Едді плавав на тихій воді, а сам він тримався за держалко гака. Линва, прив'язана до держалка, тяглася до пілерса, і Томас Хадсон побачив, що синові плечі здригаються. Та він полишив його на Роджера.

— Спусти трап, щоб Едді заліз на борт,— звелів він Томові-молодшому.— А ти, Енді, візьми в Дева вудлище. Вийми його з пояса.

Роджер підняв хлопця з кріселка і, перенісши його до правого борту, поклав на койку. Девід лежав долілиць, і Роджер обіймав його за плечі.

Едді заліз на борт мокрий як хлющ і почав роздягатися. Ендрю виловив гаком його капелюх, а Томас Хадсон пішов наниз по сорочку й штани для Едді та сорочку й шорти для Девіда. Його дивувало те, що він не відчуває нічого, крім жалю й любові до сина. Всі інші почуття вичерпалися в ньому під час боротьби з рибиною.

Коли він повернувся на палубу, Девід лежав долілиць на койці, зовсім голий, і Роджер розтирав його спиртом.

— Дуже пече плечі й сідниці,— сказав Девід.— Там, містере Девіс, будь ласка, не так тріть.

— Це там, де намуляно,— пояснив йому Едді.— Зараз батько помастить тобі руки й ноги меркурохромом. Це не боляче.

— Надягни цю сорочку, Деві,— сказав Томас Хадсон.— А то ще застудишся. Принеси йому щось легеньке укритися, Томе.

Він помастив меркурохромом там, де лямки натерли хлопцеві спину, й допоміг йому надягти сорочку.

— Мені вже добре,— промовив Девід безбарвним голосом.— Я хочу кока-коли, тату. Можна?

— Авжеж,— сказав Томас Хадсон.— А трохи згодом Едді дасть тобі супу.

— Я не хочу їсти,— відказав Девід.— Та й не зможу ще.

— Тоді почекаємо, доки зможеш.

— Я знаю, як тобі прикро, Деве,— мовив Ендрю, що ходив униз по кока-колу.

— Ніхто не знає, як мені прикро,— озвався Девід.

Томас Хадсон приставив старшого сина до штурвала й показав, яким курсом вести катер назад до острова.

— Постав обидва мотори синхронно на триста обертів, Томмі,— сказав він.— Доки стемніє, ввійдемо в зону маяка, а тоді я підкоригую курс.

— Ти все-таки час від часу перевіряй мене, будь ласка. Тату, а тобі теж так тяжко на душі, як мені?

— Нічого не вдієш.

— А все-таки Едді спробував,— сказав Том-молодший.— Не кожен стрибне в океан за якоюсь там рибиною.

— Едді мало не досяг свого,— сказав йому батько.— Ото мали б ми халепу, якби він узяв цю рибину на гак, коли сам уже був у воді.

— Ну, Едді дав би собі раду,— мовив Том-молодший.— Як мотори, синхронно працюють?

— А ти послухай,— відказав батько.— Треба не тільки на тахометри дивитися.

Томас Хадсон пішов до койки, де лежав Девід, і сів поруч нього. Хлопець був обгорнутий легкою ковдрою. Едді мастив йому руки, а Роджер — ноги.

— Що, тату? — мовив він і, подивившись на батька, відвів очі.

— Дуже жаль, що так вийшло, Деві,— сказав Томас Хадсон.— Ти змагався з нею так, як ніхто. Краще за Роджера, краще за будь-кого іншого.

— Дуже дякую, тату. Будь ласка, не треба про це говорити.

— Може, ти чогось хочеш, Деві?

— Я б випив ще кока-коли, якщо можна,— відповів Девід.

Томас Хадсон знайшов у ящику з наживкою пляшку холодної кока-коли й відкоркував її. Тоді знову сів поруч Девіда, а той пив, тримаючи пляшку в руці, яку Едді вже помастив меркурохромом.

— Зараз буде суп. Він уже гарячий,— сказав Едді.— Може, підігріти чілі, Томе? А ще в нас є черепашковий салат.

— Підігрій чілі,— сказав Томас Хадсон.— Ми ж не їли від самого сніданку. А Роджер і не випив ні краплі за цілий день.

— Щойно випив пляшку пива,— озвався Роджер.

— Едді,— мовив Девід,— а як по правді, скільки б вона заважила?

— За тисячу фунтів,— відповів йому Едді.

— Дякую вам за те, що ви стрибнули за борт,— сказав Девід.— Я дуже вдячний вам, Едді.

— Е, якого біса,— мовив Едді.— А що ж іще було робити?

— Вона справді заважила б тисячу фунтів, тату? — спитав Девід.

— Я певен, що не менше,— відказав Томас Хадсон.— Мені ще ніколи не траплялося бачити такої величезної рибини — ні рибимеча, ні марліна, ніякої.

Сонце вже зайшло, а катер біг по тихому морю, мотори рухали його вперед, і він швидко розтинав ту саму воду, якою вони так повільно посувалися всі минулі години.

Тепер і Ендрю сидів на краєчку широкої койки.

— Що скажеш, вершнику? — мовив до нього Девід.

— Коли б ти витяг цю рибину,— сказав Ендрю,— то, мабуть, уславився б на весь світ.

— Не треба мені слави,— відказав Девід.— Можеш сам уславитись.

— А ми б уславились як твої брати,— провадив Ендрю.— Я серйозно кажу.

— А я б уславився як твій друг,— сказав Роджер.

— А я — як стерновий,— докинув Томас Хадсон.— А Едді — тим, що взяв її на гак.

— Едді й так уславився,— сказав Ендрю.— І Томмі уславився — тим, що носив усім випити. Стільки годин точилася страхітлива битва, а Томмі без упину постачав спиртне.

— Ну, а рибина як? Вона не уславилася б? — спитав Девід. Він уже начебто одійшов. Принаймні говорив так, ніби нічого й не сталося.

— Вона б уславилась найбільше за всіх,— сказав Ендрю.— Їй судилося б безсмертя.

— Сподіваюсь, їй усе це не зашкодило,— промовив Девід.— Добре, якби вона лишилася жива й здорова.

— Я певен, що вона жива-здорова,— відповів йому Роджер.— З того, як вона була на гачку і як опиралася, я можу напевне сказати, що їй нічого не сталося.

— Колись я розкажу вам, як усе було,— пообіцяв Девід.

— Розкажи зараз,— зажадав Енді.

— Зараз я стомився, та й усе воно вийде наче маячня.

— Розкажи зараз. Ну хоч трохи,— наполягав Ендрю.

— Не знаю навіть, чи варто. Як, тату?

— Розказуй,— мовив Томас Хадсон.

— Так от,— почав Девід, міцно заплющивши очі.— У найтяжчі хвилини, коли я вже себе не чув з утоми, мені здавалося, що вона і я — це одна істота.

— Розумію,— сказав Роджер.

— І тоді я полюбив її над усе на світі.

— Як це полюбив? Насправді? — запитав Ендрю.

— Еге ж. Так-таки насправді й полюбив.

— Ну-у,— протяг Ендрю.— Оцього вже я не розумію.

— А коли побачив, як вона випливає, то полюбив її ще дужче, так, що вже несила було й витримати,— провадив Девід, не розплющуючи очей.— Єдине, чого я хотів,— це роздивитись її ближче.

— Я знаю,— мовив Роджер.

— Тепер мені начхати, що я її впустив,— сказав Девід.— І рекордів ніяких я не хочу. То мені тільки здавалося, що хочу. І я радий, що з нею нічого не сталось і зі мною нічого не сталось. Ми з нею не вороги.

— Добре, що ти нам розказав,— мовив Томас Хадсон.

— І я дуже вдячний вам, містере Девіс, за ті слова, що ви сказали мені, коли я мало не упустив її вперше,— закінчив Девід, і досі не розплющивши очей.

Томас Хадсон так і не дізнався, що то були за слова, які сказав йому Роджер.

X

Пізнього вечора, тихого й душного, як завжди, поки не знявся вітер, Томас Хадсон сидів у своєму кріслі й намагався читати. Всі вже полягали, та він знав, що не засне, і сподівався приспати себе читанням. Проте й читати не міг і весь час повертався думками до минулого дня. Відновлював усе в пам'яті від самого початку до кінця, і його проймало таке відчуття, ніби його сини, крім хіба що Тома, дуже віддалились від нього, чи, може, то він сам віддалився від них.

Девід прихилився душею до Роджера. Та він і сам хотів, щоб хлопець перейняв од Роджера все, що можна,— адже в ділі той був дуже привабливий і розумний, хоч настільки ж непривабливий і нерозумний був у своєму особистому житті й у своїй письменницькій праці. Девід завжди лишався для Томаса Хадсона загадкою. А от Роджер розумів хлопця куди краще, ніж рідний батько. Томаса Хадсона тішило, що вони так добре розуміють один одного, але того вечора він почував себе неначе покинутим.

Не сподобалась йому і поведінка Ендрю, хоч він розумів, що Ендрю є Ендрю, що він ще малий і несправедливо його засуджувати. Та й не вчинив він нічого поганого, навіть добре себе показав. І все ж було в ньому щось таке, що викликало недовіру.

Як це негарно й нечесно — думати отак про дорогих тобі людей, дорікнув собі подумки Томас Хадсон. Хіба не можна просто пригадати минулий день, не розриваючи його на шматки й не зважуючи їх з усіх боків? Іди-но ти краще до ліжка, звелів він собі, та примусь себе заснути. І к бісу все інше. А зранку ввійдеш у звичний ритм життя. Хлопцям залишилось уже недовго бути тут, при тобі. Отож постарайся, щоб їм було цей час якнайкраще. Я й так старався, відповів він сам собі. Старався й задля них, і задля Роджера. Та й самому тобі було дуже добре, сказав він собі подумки. Авжеж, добре. Та от сьогодні щось настрашило мене. І тут-таки сам собі заперечив: але ж як по правді, то кожного дня буває щось таке, що може настрашити. Іди лягай і постарайся виспатись. Не забувай, що завтра їм повинно бути добре.

Вночі знявся сильний південно-західний вітер, що до ранку перейшов у справжній буревій. Він гнув додолу пальми, грюкав віконницями, підхоплював і ніс клапті паперу й кидав на берег високі піняві хвилі.

Коли Томас Хадсон спустився снідати, Роджера вже не було. Хлопці ще спали, і він сів снідати сам, читаючи листи, доставлені з материка рейсовим судном, що раз на тиждень привозило лід, м'ясо, свіжу городину, бензин та інші припаси. Надворі так

бурхало, що, поклавши на стіл прочитаного листа, Томас Хадсон мусив поставити зверху чашку, щоб його не здув вітер.

— Зачинити двері? — спитав Джозеф.

— Ні. Хіба тільки як щось розіб'ється.

— Містер Роджер десь подався берегом,— сказав Джозеф.— Схоже, на той кінець острова.

Томас Хадсон і далі читав листи.

— Ось тут газета,— знову озвався Джозеф.— Я її випрасував.

— Дякую, Джозефе.

— Містере Томе, а це правда про рибину? Те, що казав мені Едді?

— А що він казав?

— Яка вона була величезна і як він мало не взяв її на гак.

— Правда.

— Милий боже! Коли б не оте рейсове судно, мені б не довелося тягати лід та припаси, і я поїхав би з вами. Ото й пірнув би за тією рибиною, і взяв її на гак у воді.

— Едді пірнув,— сказав Томас Хадсон.

— Про це він мені не казав,— промовив Джозеф уже не так завзято.

— Зроби ласку, Джозефе, налий мені ще кави і вріж іще скибку папайї,— сказав Томас Хадсон. Він був голодний, а вітер навіть додав йому апетиту.— А бекону вчора не привезли?

— Здається, у нас ще трохи є,— відповів Джозеф.— Добре ви сьогодні їсте.

— І, будь ласка, скажи Едді, нехай прийде сюди.

— Едді пішов додому лікувати око.

— А що таке з його оком?

— Та хтось присвітив йому вчора кулаком.

Томас Хадсон здогадувався, як це могло статись.

— Йому тільки око підбили?

— Геть усього помолотили,— відказав Джозеф.— А все через те, що люди по барах не вірили йому. Та й ніхто ніколи не повірить тому, що він розказував. А таки жаль.

— Де він бився?

— Скрізь, де йому не вірили. Та однаково ніхто не повірив. А вже пізно вночі ті, хто навіть не знав, про що він розказує, навмисне вдавали, ніби не вірять, аби тільки він поліз битися. Мабуть, нема на острові жодного охочого до бійки, з ким би він учора не зчепився. Та можете бути певні, що сьогодні ввечері сюди з'являться ще й із Середнього дрочити його. Там тепер, на тому будівництві, є кілька справжніх харцизяк.

— То нехай з ним піде містер Роджер,— сказав Томас Хадсон.

— От здорово! — Джозефове обличчя враз засяяло.— Тоді сьогодні буде на що подивитися.

Томас Хадсон випив ще чашку кави і з'їв холодної папайї, присмаченої соком із цілого лимона, та чотири скибочки бекону, що їх приніс Джозеф.

— Апетит у вас сьогодні непоганий,— зауважив Джозеф.— Коли я таке помічаю, то просто не можу не скористатися з нагоди.

— Я завжди багато їм.

— Не завжди,— заперечив Джозеф.

Він приніс ще чашку кави, і Томас Хадсон забрав її з собою на письмовий стіл. Він мав написати відповіді на два листи й відіслати їх зворотним рейсом.

— Піди до Едді додому, скажи, нехай складе список усього, що нам треба замовити з наступним рейсом,— звелів він Джозефові.— Тоді принесеш мені подивитися. А для містера Роджера кава є?

— Він уже попив,— сказав Джозеф.

Томас Хадсон саме закінчував писати листи, коли прийшов Едді із списком замовлень на наступний тиждень. Вигляд він мав досить-таки кепський. Лікування його оку не допомогло, губи й щоки геть спухли. Спухло й одне вухо. Він намастив губи меркурохромом, і їх яскравий колір надавав його обличчю аж ніяк не скорботного вигляду.

— Не було з мене вчора пуття,— сказав він.— Здається, Томе, я все тут записав.

— Чому ти не взяв вихідний і не побув день удома?

— Вдома мені гірше,— відказав Едді.— Зате сьогодні рано ляжу спати.

— І не лізь ти більше битися через ту історію,— сказав Томас Хадсон.— Це однаково нічого не дасть.

— Я й сам знаю,— проказав Едді крізь набряклі криваво-червоні губи.— Тільки все сподівався, що правда візьме гору, та щоразу знаходився ще хтось, і летіла та правда догори дригом.

— Джозеф казав, що ти з багатьма бився.

— Аж поки хтось забрав мене додому,— відповів Едді.— Здається, Добряга Бенні. То він і констебль врятували мене від біди.

— Хіба тебе не побили?

— Побили, та не прибили. Ет чорт, шкода, що вас там не було, Томе.

— Я дуже радий, що мене там не було. А що, хтось справді хотів тебе прибити?

— Та ні, не думаю. Просто хотіли довести мені, що я все вигадую. А констебль таки повірив.

— Он як?

— Атож. Він та ще Боббі. Тільки вони, а все ж повірили. Констебль сказав, що засадив би в холодну будь-кого, хто перший вдарив мене. Сьогодні вранці все питав, чи були такі, що били перші. Я сказав, що були, а насправді щоразу починав я сам. Не таланило вчора правді, Томе. Не таланило — і край.

— І все-таки ти збираєшся сьогодні готувати обід?

— А чом би й ні? — відказав Едді.— Вчора привезли м'ясо на біфштекси. Та ще й яке — самий м'якуш. Ви б подивилися на те м'ясо. А до біфштексів думаю зробити картопляне пюре з підливою й тушковані боби. На салат маємо латук, є й свіжі грейпфрути. Хлопці добре їдять пиріг, а в нас є консервована малина — то буде такий пиріг, що куди. І морозиво вчора привезли, якраз до пирога. Ну, що ви скажете? Думаю як слід нагодувати цього малого паршивця Девіда.

— А що ти собі думав, коли шубовснув у воду?

— Хотів загнати їй гака під плавець, щоб вона смикнула линву й тут-таки сконала, а сам би кинувся мерщій звідти й назад на катер.

— Яка вона була під водою?

— Широчезна, як добрий човен, Томе. Вся фіолетова, а око завбільшки з вашу долоню й чорне-чорне. А черево в неї сріблясте. Ну, а на меч аж глянути було страшно. Вона вже йшла наниз, поволеньки так ішла, та я не міг допірнути через те бісове держално, бо воно надто легке. Ніяк не міг занурити його в воду. Отож усе було марно.

— А вона тебе бачила?

— Хто її знає. З вигляду їй до всього було байдуже.

— Як гадаєш, вона була стомлена?

— По-моєму, геть видихалась. Мабуть, далі й не опиралася б.

— Такої рибини ми вже більш ніколи не побачимо.

— Еге ж. Ніколи, скільки житимем. Тепер я знаю, що про це й розказувати годі, ніхто однаково не повірить.

— Я думаю намалювати все це Девідові на згадку.

— Тільки малюйте все так, як було насправді. Не так кумедно, як ото на деяких ваших картинах.

— Я намалюю все правдивіше, ніж на фотографії.

— От коли ви так малюєте, мені подобається.

— Страшенно важко буде змалювати те, що діялось під водою.

— Ця картина буде схожа на оту зі смерчами, що висить у Боббі?

— Ні. Вона буде зовсім не така, але, сподіваюся, краща. Я думаю вже сьогодні взятися до ескізів.

— Мені подобається й та зі смерчами,— сказав Едді.— А Боббі, той просто схибнувся на ній, і він таки вміє довести своє, і люди вірять, що тоді й справді було стільки смерчів водночас, як на тій картині. Але цю, з рибиною у воді, буде достобіса важко намалювати.

— Гадаю, що намалюю,— мовив Томас Хадсон.

— А показати, як вона викинулася з води, ви не змогли б?

— Гадаю, що зможу.

— Намалювали б ви йому, Томе, не одну, а дві картини. Спочатку — як рибина викидається з води, а потім — як Роджер підтягає її на повідку, а Деві сидить у кріселку, і я тут-таки на кормі з гаком. А тоді ми їх сфотографуємо.

— Сьогодні ж почну робити ескізи.

— Якщо вам схочеться про щось мене спитати, я буду в кухні,— сказав Едді.— Хлопці ще сплять?

— Сплять усі троє.

— Ет чорт,— мовив Едді.— Після цієї рибини мені на все начхати. Але обід треба зготувати на славу.

— Добре було б прикласти тобі під око п'явку.

— К бісу те око. Начхати мені на нього. Я ним і так добре бачу.

— Мабуть, нехай сьогодні хлопці сплять скільки захочуть.

— Джо скаже мені, коли вони прокинуться, і я швиденько подам їм снідати. Якщо прокинуться дуже пізно, багато їсти не дам, щоб не перебили апетит перед обідом. Ви ще не бачили того м'яса, що нам привезли?

— Ні.

— Воно, кляте, хоч і коштує казна-скільки, зате ж і м'ясо, Томе, скажу вам. Такого м'яса ніхто на цьому острові зроду не їв. І що ж то має бути за худоба, з якої виходить таке м'ясо?

— Приземкувата, коротконога,— сказав Томас Хадсон.— І майже така сама завширшки, як і заввишки.

— Ото, мабуть, гладенна,— не вгавав Едді.— Хоч би раз побачити її живцем. А тут ніхто зроду не заріже корови, доки вона не почне здихати з голоду. Тим-то й м'ясо гірке. Та якби комусь із них показати отой м'якуш, що нам привезли, вони б очі вирячили. Не знали б навіть, що воно таке. А то ще, гляди, й занедужали б через те м'ясо.

— Мені треба дописати листи,— нагадав йому Томас Хадсон.

— Даруйте, Томе.

Закінчивши ті два й написавши відповіді ще на два ділових листи, що їх спочатку збирався відкласти до наступного рейсу, переглянувши список замовлень і виписавши чек на потрібну суму плюс десять відсотків, накладених урядом на все, що довозили з материка, Томас Хадсон пішов до рейсового судна, що

вантажилось у зворотну путь біля урядового причалу. Капітан приймав від остров'ян замовлення на провізію, мануфактуру й галантерею, ліки, металеві вироби, запасні частини та всілякі інші товари, що їх привозили на острів з материка. У трюм судна вантажили живих лангустів та морських молюсків, на палубу — купи черепашок, порожні бочки від бензину та дизельного палива, а до капітанської каюти тяглася низка остров'ян, що дожидали на сильному вітрі своєї черги.

— Претензій не маєте, Томе? — гукнув з вікна каюти капітан Ролф до Томаса Хадсона.— Ану, хлопче, забирайся звідси й стань у чергу! — гримнув він на здоровенного негра в брилі, що поткнувся до каюти.— Дечого не було, то довелося замінити. Як м'ясо?

— Едді каже, чудове.

— От і добре. Давайте свої листи й замовлення. Ну й дме ж сьогодні. Я хочу перейти мілину з припливом. Вибачайте, ще так багато треба встигнути.

— До наступного тижня, Ролфе. Не буду вас затримувати.

— Може, вам потрібні гроші?

— Ні. Ще маю.

— Бо як потрібні, то в мене їх тут он скільки. Ну, гаразд... Заходь, Люшіусе, кажи, що там у тебе. На що хочеш потратити цього разу свої грошики?

Томас Хадсон пішов назад через пристань, де негри розважалися, дивлячись на те, щó виробляє вітер з бавовняними спідничками дівчат і жінок, а тоді повернув на коралове шосе до «Понсе де Леона».

— А, це ви, Томе,— сказав містер Боббі.— Заходьте, сідайте. Чого це вас не видно? Ми щойно закінчили прибирати, і в нас уже відчинено. Сідайте, призволяйтеся, адже перша чарка найкраща.

— Та ще начебто зарано.

— Дурниці. Ось добряче імпортне пиво. Є й «Собача голова».— Він дістав з льоду пляшку пільзенського, відкоркував і подав Томасові Хадсону.— Склянки вам не треба, правда ж? Промочіть горлянку цим, а тоді вже міркуйте, хочете ви чогось випити чи ні.

— Як вип'ю, то сьогодні вже не працюватиму.

— Ну то й що? Ви й так забагато працюєте. Треба ж і про себе дбати, Томе. Життя у вас одне. То не можна тільки те й робити, що малювати.

— Вчора ми виходили в море, і я теж не працював.

Томас Хадсон дивився на велике полотно із смерчами, що висіло на стіні в глибині бару. Непогана картина, подумав він, саме на тому рівні, якого я досяг на сьогодні.

— Довелось почепити її вище,— сказав Боббі.— Вчора ввечері один тут так набрався, що спробував залізти в човен. А я сказав йому: якщо прорве ногою полотно, то викладе десять тисяч доларів. І констебль сказав те саме. Констебль теж придумав одну картину, щоб ви намалювали, а він почепить її у себе вдома.

— Що ж то має бути?

— Він не захотів казати. Сказав тільки, що має дуже цікавий задум і збирається обговорити його з вами.

Томас Хадсон придивився до полотна пильніше. На ньому видніли якісь подряпини.

— Це ж таки картина, хай їй чорт,— гордо промовив Боббі.— Ось недавно ще один раптом як закричить та як пожбурить повний кухоль пива в один із смерчів... Та ви на ній і сліду не знайдете. Навіть прим'ятинки не лишилося. Пиво стекло, як вода, та й по всьому. Побий мене грім, Томе, ви таки міцно її намалювали!

— А проте так вона не довго житиме.

— Ну, поки що її ніякий чорт не бере,— сказав Боббі.— Але я все-таки почеплю її ще вище. Бо вчора той мене справді налякав.

Він подав Томасові Хадсону ще пляшку пільзенського.

— Томе, я хочу вам сказати, як мені прикро за оту рибину. Я знаю Едді змалку й ніколи не чув від нього неправди. Звичайно, в поважних справах. Ну й, звісно, якщо попросиш його, щоб він сказав правду.

— Препогана вийшла історія. Навіть і розповідати про неї нікому не буду.

— І добре зробите,— сказав Боббі.— Я тільки хотів, щоб ви знали, як прикро вона мене вразила. Ну, докінчуйте вже своє пиво та беріться до справжнього питва. Не годиться отак зранку журитись. Що може піднести вам настрій?

— Він у мене й так непоганий. Після обіду я збираюся працювати й не хочу, щоб мене хилило на сон.

— Ну що ж, бачу, мені вас не зрушити. Може, надійде хтось інший, кому це все-таки вдасться. Погляньте на оту бісову яхту. Мабуть, добряче її кидало на течії при такій малій осадці.

Томас Хадсон подивився у розчинені двері й побачив гарне біле судно, що заходило між причали. То був такий собі плавучий будиночок, що їх наймають у південних материкових портах для подорожей на Флорідські острови, і тихого, безвітряного дня, як от учора, він міг би безпечно переплисти й Гольфстрім. Та сьогодні його, з такою малою осадкою та громіздкими надбудовами, напевне, добре кидало. Дивно навіть, подумав Томас Хадсон, як вони примудрилися за такої хвилі проплисти через обмілину до гавані.

Яхта пройшла далі між причалами й стала на якір. Томас Хадсон і Боббі спостерігали її з порога: вся біла, яхта виблискувала начищеною міддю, і люди на ній були всі в білому.

— Клієнти,— мовив містер Боббі.— Сподіваюся, пристойні люди. Давно ми вже не бачили тут таких яхт — відколи закінчився сезон тунця.

— Що це за яхта?

— Вона сюди ніколи не заходила. А гарна, що правда то правда. Тільки не для Гольфстріму.

— Певно, вони вийшли опівночі, коли ще було тихо, і вітер застав їх у дорозі.

— Схоже на те,— сказав Боббі.— Ото їх, мабуть, нажбурляло та нахитало. Вітер дай боже. Ну що ж, скоро побачимо, що воно за люди. Томе, друже, а може, я все-таки наллю вам чогось. Просто нерви не витримують, що ви нічого не п'єте.

— Ну гаразд. Вип'ю джину з тоніком.

— Немає тоніку. Джо забрав останній ящик до вас додому.

— Тоді віскі з лимоном.

— Ірландського віскі, без цукру,— сказав Боббі.— На трьох. Онде Роджер іде.

Томас Хадсон побачив його крізь відчинені двері.

Роджер зайшов до бару. Він був босий, у вицвілих бавовняних штанях і смугастому рибальському тільнику, що збігся від прання. Коли він сперся ліктями на прилавок, у нього на спині під тільником випнулися міцні м'язи. У тьмяному освітленні бару шкіра його здавалася зовсім темною, а волосся на голові взялося смугами від солі та сонця.

— Хлопці ще сплять,— сказав він Томасові Хадсону.— Хтось побив Едді. Ти бачив?

— Та він учора цілий вечір бився,— озвався Боббі.— А загалом нічого особливого не було.

— Не люблю, коли Едді встряє в історії,— сказав Роджер.

— Але ж нічого з ним не сталося, Роджере,— запевнив його Боббі.— Тільки й того, що пив та бився з людьми, які йому не вірили. Ніхто не заподіяв йому нічого лихого.

— Я тривожусь за Девіда,— сказав Роджер Томасові Хадсону.— Даремно ми йому це дозволили.

— Здається, він уже одійшов,— відказав Томас Хадсон.— Ніч спав добре. А відповідаю за все я. Я, а не хто інший, мав це припинити.

— Ні. Ти звірився на мене.

— Відповідати повинен батько,— сказав Томас Хадсон.— А я переклав відповідальність на тебе, хоч не мав на те права. В такому ділі покладати свої обов'язки на інших не годиться.

— Але ж я взяв на себе цю відповідальність,— заперечив Роджер.— Я не думав, що це може йому зашкодити. І Едді не думав.

— Я знаю,— сказав Томас Хадсон.— Я й сам не думав. Мені здавалося, що йдеться зовсім про інше.

— І мені так само. Але тепер я почуваю себе егоїстом і страшенним негідником.

— Я батько. Я й винен.

— От клята чортівня вийшла з цією рибиною,— сказав Боббі, подаючи їм склянки з віскі й беручи одну собі.— То випиймо за те, щоб зловити ще більшу.

— Ну ні,— мовив Роджер.— Очі б мої не бачили тієї більшої.

— Що це з вами, Роджере? — спитав Боббі.

— Нічого,— відказав Роджер.

— Я збираюсь намалювати ту рибину для Девіда,— сказав Томас Хадсон.

— Чудова думка. А зможете?

— Як пощастить. Спробую. Я вже бачу її, цю картину, і, здається, знаю, як треба малювати.

— Ви зможете, я певен. Ви все можете. А цікаво все-таки, хто ж то приїхав на яхті?

— Слухай, Роджере, ти що — виводив своє сумління на прогулянку по острову?

— Босоніж,— сказав Роджер.

— А я своє привів сюди по дорозі від капітана Ролфа.

— Я не зміг розважити своє прогулянкою, то, напевно, не розважу й спиртним,— сказав Роджер.— Але питво ваше, Боббі, просто-таки чудове.

— Дякую, сер,— мовив Боббі.— Зараз я вам повторю. Дуже добре вгамовує всякі бісові гризоти.

— Я не мав права ризикувати дитиною,— сказав Роджер.— Та ще й чужою.

— Все залежить від того, задля чого ти ризикував.

— Ні, не залежить. Дітьми взагалі ризикувати не можна.

— Знаю. І знаю, задля чого ризикував я. Не задля рибини, певна річ.

— Ще б пак,— сказав Роджер.— Але саме з ним не можна було цього робити. З ним взагалі не можна дозволяти собі нічого такого.

— Прокинеться, і все буде гаразд. Ось побачиш. У нього здорова психіка.

— Він мій герой, цей малий чортяка,— сказав Роджер.

— Оце вже достобіса краще, ніж коли ти сам був для себе героєм.

— А скажеш ні? — спитав Роджер.— Він і твій герой.

— Згоден,— відповів Томас Хадсон.— Хай він буде героєм для нас обох.

— Роджере,— обізвався містер Боббі,— а ви з Томом часом не родичі?

— З чого ви взяли?

— Мені так здалося. Ви начебто трохи схожі один на одного.

— Дякую,— сказав Томас Хадсон.— А за себе дякуй сам, Роджере.

— Я дуже вдячний вам, Боббі,— мовив Роджер.— То ви справді вважаєте, що я схожий на цей гібрид людини з маляром?

— Ви схожі, як брати в третіх, а хлопці схожі на вас обох.

— Ні, ми не родичі,— сказав Томас Хадсон.— Просто ми довго жили в тому самому місті й часом робили ті самі помилки.

— Ну, то й під три чорти,— сказав містер Боббі.— Пийте і облиште оті свої гризотні балачки. Ні до чого вони в барі, та ще зранку. Скільки я чую тих жалів — і від негрів, і від матросів та кухарів з найманих яхт, і від мільйонерів, і від їхніх дружин, і від контрабандистів, і від бакалійників, і від однооких ловців черепах, і від усіляких сучих синів,— від кого тільки хочете. Тож не треба нам ще вранішніх жалів. За великого вітру годиться пити. Годі з нас жалів. Та й застаріла вже ця матерія. Відколи з'явилося радіо, всі воліють слухати Бі-Бі-Сі. Для жалів не лишилося ні часу, ні місця.

— І ви слухаєте, Боббі?

— Тільки бій годинника на Великому Бені. Все інше виводить мене з рівноваги.

— Боббі,— промовив Роджер,— ви видатна людина, добра людина.

— Ні те, ні те. Але мені приємно, що ви трохи повеселішали.

— Ваша правда,— сказав Роджер.— Як ви гадаєте, що за люди приїхали на тій яхті?

— Клієнти,— відказав Боббі.— А тим часом випиймо ще по одній, щоб у мене з'явився настрій їх обслуговувати, хто б вони не були.

Поки Боббі вичавлював лимони й наливав віскі, Роджер сказав Томасові Хадсону:

— Я не хотів казати дурниць відносно Деві.

— А ти й не казав.

— Я тільки хотів... А чорт, як би це простіше висловити... Ти мав рацію, коли шпигнув мене тим, що я сам був для себе героєм.

— Я не маю права тебе шпигати.

— Мене якраз і маєш. Біда в тому, що у мене в житті вже чортзна-відколи нічого не виходить просто, а я все стараюся, щоб вийшло.

— Тепер ти писатимеш правдиво, просто і добре. Це буде початок.

— А що, як я сам не правдивий, не простий і не добрий? То чи зможу я так писати?

— Пиши як тобі пишеться, але неодмінно правдиво.

— Мені треба спробувати краще все зрозуміти, Томе.

— А ти й пробуєш. Якщо пригадуєш, востаннє ми бачилися з тобою в Нью-Йорку, коли ота сучка гасила об тебе сигарети.

— Вона наклала на себе руки,— сказав Роджер.

— Коли?

— Коли я був у горах. До того, як приїхав на узбережжя й намалював ту картину.

— Пробач,— мовив Томас Хадсон.

— Вона вже давно до цього вела,— сказав Роджер.— Добре, що я вчасно відступив.

— Ти ніколи б цього не вчинив.

— Не знаю,— сказав Роджер.— Мені такий вихід здавався цілком логічним.

— Не вчинив би хоча б з тієї причини, що це був би жахливий приклад для хлопців. Як це вплинуло б на Деві?

— Він, мабуть, зрозумів би. Та й коли вже заходиш так далеко, то де вже там розмірковувати про те, який це буде приклад.

— От тепер ти таки верзеш дурниці.

Боббі посунув до них склянки.

— Роджере, ви таке говорите, що навіть мені тоскно стає. Мені тут чимало всякого слухати доводиться, за те мені й гроші платять. Але від своїх друзів такого я чути не хочу. Кінчайте, Роджере.

— Уже скінчив.

— Ну й добре,— сказав Боббі.— Пийте. Був тут у нас колись один приїжджий з Нью-Йорка, жив у готелі, але день у день приходив сюди і майже з ранку до вечора пив. То він усе було базікав, що хоче накласти на себе руки. Десь півзими всім нерви шарпав. Констебль попереджав його, що самогубство — річ протизаконна. А я умовляв констебля сказати йому, що й балачки про самогубство протизаконні. Та констебль пояснював, що на це йому потрібен дозвіл начальства з Нассау. А тим часом люди помалу звикли до базікання того навіженого, і деякі п'яниці навіть почали йому підтакувати. Одного дня він розбалакався із Здоровилом Гаррі та й каже йому: оце, мовляв, думаю вкоротити собі віку й хотів би знайти напарника.

«Та ось же він перед вами,— відказує Здоровило Гаррі.— Я саме той, кого ви шукаєте». І починає його накручувати: треба їм, мовляв, поїхати разом до Нью-Йорка, набратися там до риз,

щоб усе стало геть осоружне, а тоді стрибнути з найвищого хмарочоса прямісінько на той світ. Певно, Здоровило Гаррі міркував собі, що той світ — це щось ніби передмістя. Скажімо, такий собі ірландський квартал.

Ну от, той самогубець схвалив його задум, і відтоді вони щодня його обговорювали. Знайшлися й інші, що намагались пристати до них і пропонували влаштувати колективний виїзд шукачів смерті до Нассау — для початку, так би мовити. Але Здоровило Гаррі погоджувався тільки на Нью-Йорк і врешті заявив тому самогубцеві, що жити далі йому вже несила й що він готовий їхати.

Але саме тоді Здоровилу Гаррі довелося на кілька днів вийти в море ловити лангустів для капітана Ролфа, і поки його не було, той самогубець заливався через вінця. Він привіз із собою з півночі щось таке наче нашатир, і воно трохи протверезжувало його, а тоді він знову брався жлуктити. Але ж усе те в ньому накопичувалось.

На той час усі ми його вже інакше й не звали, як Самогубець, отож я й кажу йому: «Слухайте, Самогубцю, ви б хоч трохи перепочили, бо так і на той світ не втрапите». А він мені: «Я вже готовий. Уже *en route* [1]. Вирушаю. Ось вам гроші за питво. Я зробив свій фатальний вибір».

«Візьміть здачу»,— кажу я.

«Не треба мені здачі. Залиште її для Здоровила Гаррі, щоб мав на що випити перед тим, як рушить за мною».

І — за двері, на причал Джонні Блейка, а там — у воду. Саме був відплив, і ніч темна, без місяця, то тільки його й бачили. Десь через два дні винесло до мису. Шукали його, звісно, тієї ночі, всі як є. Я гадаю, він гепнувся головою об якусь стару бетонну підпору, і його потягло геть за відпливом. Потім повернувся Здоровило Гаррі й оплакував його, аж поки пропив усю здачу. А здача була з двадцяти доларів. Тоді Здоровило Гаррі каже мені: «Ти знаєш, Боббі, я так собі думаю, що наш Самогубець був ненормальний». І таки вгадав, бо коли якийсь його родич приїхав забрати тіло, то пояснив комісарові, що Самогубець хворів на якусь там машинальну, чи що, депресію. Ви ніколи на неї не хворіли, Роджере?

— Ні,— відказав Роджер.— І думаю, що тепер уже не захворію.

— Оце-то розмова,— сказав містер Боббі.— І ніколи не жартуйте дурними балачками про той світ.

— К бісовій матері той світ,— мовив Роджер.

---

[1] В дорозі *(франц.)*.

XI

Обід вийшов чудовий. Біфштекси були підсмажені на рашпері, і на них відбилися всі рубчики. Ніж легко заходив усередину, в м'яке і соковите м'ясо. Усі позбирали ложками підливу з тарілок на пюре, і на його жовтаво-білій поверхні з'явилися лискучі озерця. Боби ліма, тушковані в маслі, були всі цілі, латук свіжий і хрусткий, а грейпфрути — холодні-холодні.

Вітер додав усім апетиту, і Едді піднявся нагору й дивився, як вони їдять. Обличчя його мало страхітливий вигляд.

— Ну, що скажете про м'ясо? — запитав він.

— Смачнюще,— озвався Том-молодший.

— Жуйте добре,— сказав Едді.— Не поспішайте, не переводьте харч.

— Його не можна довго жувати, бо й так у роті тане,— відказав Том-молодший.

— І десерт буде, Едді? — спитав Девід.

— Авжеж. Пиріг і морозиво.

— Ого,— мовив Ендрю.— По дві порції?

— А тебе на дно не потягне? Морозиво тверде як камінь.

— З чим пиріг?

— З малиною.

— А морозиво яке?

— Кокосове.

— Звідки воно взялося?

— Привезли вчора рейсовим судном.

Їжу запивали холодним чаєм, а після десерту Роджер і Томас Хадсон узялися до кави.

— Едді чудовий кухар,— сказав Роджер.

— Не забувай і про наш апетит.

— Апетит такого біфштекса не дасть. Ані такого салату. Ані пирога.

— Він справді добрий кухар,— погодився Томас Хадсон.— Як кава?

— Дуже смачна.

— Тату,— спитав Том-молодший,— якщо ті люди, що приїхали на яхті, прийдуть до містера Боббі, можна нам теж піти туди й розіграти їх, ніби Енді п'яниця?

— Не знаю, чи сподобається це містерові Боббі. Та й констебль може йому вичитати.

— Я піду спитаю містера Боббі й сам поговорю з констеблем. Він наш приятель.

— Ну гаразд. Спитай містера Боббі і простеж, коли з'являться ті люди з яхти. А що ж робити з Девом?

— Чи не можна однести його на руках? Це справить ще більше враження.

— Я взую Томові капці й піду сам,— сказав Девід.— Ти вже обміркував, Томмі, що кому робити?

— Умовимось дорогою,— відказав Том-молодший.— А ти ще можеш вивертати повіки?

— Аякже,— відповів Девід.

— Тільки, будь ласка, не зараз,— сказав Ендрю.— Я не хочу, щоб мене занудило після обіду.

— Якби хто дав десять центів, тебе таки занудило б, вершнику.

— Ой ні, не треба. Нехай краще потім.

— Хочеш, я піду з тобою? — спитав Роджер Тома-молодшого.

— Ну звісно,— відповів той.— І ми разом усе обміркуємо.

— Тоді ходім,— сказав Роджер.— А ти б, може, трохи поспав, Деві?

— Та можна,— відказав Деві.— Почитаю трохи, а там і засну. А ти що робитимеш, тату?

— Піду на веранду попрацюю.

— Тоді я ляжу там на розкладачці й дивитимусь, як ти працюєш. Ти не проти?

— Ні. Мені краще працюватиметься.

— Ми скоро повернемось,— сказав Роджер.— Ти з нами, Енді?

— Добре було б піти роздивитись. Але, мабуть, не варто, бо там можуть бути ті люди.

— Слушно,— зауважив Том-молодший.— Ти в нас кмітливий, вершнику.

Вони пішли, і Томас Хадсон узявся до роботи. Енді деякий час спостерігав, як він працює, а тоді кудись подався. Девід і спостерігав, і читав, але не обзивався ні словом.

Томас Хадсон вирішив спочатку намалювати рибину в ту мить, коли вона викинулася з води, бо знав, що малювати її у воді буде куди складніше. Він зробив два етюди, але жоден з них йому не сподобався, і тоді він зробив третій, який його нарешті задовольнив.

— Ну як, Деві? Схоже?

— Ой тату, чудово. Але ж коли рибина виходить на поверхню, вона піднімає за собою і воду, правда? Я кажу не про те, коли вона падає назад.

— Мабуть, що так,— погодився батько.— Адже їй треба розітнути верхній шар води.

— Здавалося, вона викидається довго-довго. То й води з нею має піднятись багато. Якщо вловити оком цю мить, то вода з неї, певно, ллє дощем або навіть і цілими струменями. А тут вона злітає чи вже падає?

— Це ж тільки ескіз. Я хотів намалювати її в найвищій точці злету.

— Я розумію, тату, що це тільки ескіз. І ти пробач, що я втручаюся. Я зовсім не хочу показати, ніби все знаю.

— Та ні, я залюбки тебе слухаю.

— А знаєш, кого треба спитати? Едді. У нього око меткіше, ніж фотоапарат, і він усе пам'ятає. І взагалі Едді неабияка людина, як ти вважаєш?

— Ну звісно.

— Власне, його ніхто як слід не знає. Хіба що Томмі. А мені Едді подобається більше за всіх, крім тебе й містера Девіса, звичайно. І куховарить він з душею, і знає так багато всякого, і все вміє. Згадай-но, як він уколошкав ту акулу, як кинувся вчора у воду за рибиною.

— А ввечері його побили через те, що ніхто не хотів йому вірити.

— Але Едді не схожий на мученика, тату.

— Ні. Він веселий і життєрадісний.

— Навіть сьогодні веселий, хоч учора його побили. І я певен, він був радий, що кинувся за тією рибиною.

— Безперечно.

— От якби й містер Девіс був такий життєрадісний, як Едді.

— У містера Девіса складніша вдача.

— Я знаю. Але я пам'ятаю ті часи, коли він теж був веселий і безтурботний. Я дуже добре знаю містера Девіса, тату.

— Він і тепер досить веселий. А от безтурботності справді позбувся.

— Я мав на думці безтурботність у доброму розумінні цього слова.

— Я також. Але він якоюсь мірою втратив і впевненість у собі.

— Знаю,— сказав Девід.

— Хотілося б, щоб вона повернулась до нього. Може, й повернеться, коли він знов почне писати. Бачиш, Едді життєрадісний, бо добре робить своє діло, до того ж робить його день у день.

— А містер Девіс, як я розумію, не може робити його день у день, як от ти й Едді.

— Не може. Але є й інші причини.

— Я знаю. Як на малого хлопця, я дуже багато знаю, тату. Томмі знає в двадцять разів більше, такі речі знає, що просто жах, але вони його не вражають. А мене вражає все, що я знаю. Просто не розумію, чому воно так.

— Ти хочеш сказати, що береш усе близько до серця?

— Беру близько до серця, і це на мене якось впливає. Наче на мені лежать чужі гріхи. Якщо таке можливе.

— Я розумію.

— Ти пробач, тату, що я втягнув тебе в серйозні розмови. Я знаю, це нечемно. Але мені часом хочеться отак поговорити, бо є багато такого, чого ми не знаємо, а потім, коли дізнаємося, воно падає на нас, мов велика хвиля. Така, як оті, що сьогодні на морі.

— Ти завжди можеш питати мене про все, що хочеш, Деві.

— Я знаю. І дуже тобі вдячний. Про деякі речі я, мабуть, поки що не питатиму. Бо ж є таке, чого можна навчитися тільки самому.

— Як по-твоєму, чи не краще розіграти ту комедію в містера Боббі без тебе? Тільки з Томом і Енді. Пам'ятаєш, який я мав клопіт з отим чоловіком, що твердив, ніби ти завжди п'яний?

— Пам'ятаю: за три роки він двічі бачив, як я пив вино. Та не варто про те й згадувати. А сьогоднішня вистава у містера Боббі буде доказом на мою користь, якщо я колись і справді нап'юся п'яний. Коли вже двічі пив при тому чоловікові, то чом би не випити й утретє? Ні, тату, я вважаю, що нічого поганого в цьому нема.

— Ви останнім часом розігрували якісь комедії?

— О, ми з Томом такі вистави влаштовували! Але з Енді ще краще виходить. Енді великий мастак на всякі витівки. Він таке виробляє, що аж глянути страх. А в мене свої штуки.

— Що ж ти там показував? — Томас Хадсон і далі малював.

— Ти ніколи не бачив, як я вдаю кретина-монголоїда?

— Не бачив... Ну, а як тепер, Деві? — Томас Хадсон показав йому ескіз.

— Дуже добре,— сказав Девід.— Тепер я бачу, чого ти хочеш. Це та мить, коли вона зависає в повітрі, перш ніж упасти. А ти справді подаруєш мені цю картину, тату?

— Авжеж.

— Я її берегтиму.

— Буде дві картини.

— До школи з собою я візьму тільки одну, а друга буде вдома у мами. Чи, може, ти хочеш, щоб вона лишилася тут?

— Ні. Можливо, вона сподобається мамі. Ну, розкажи мені, що ви ще виробляли,— мовив Томас Хадсон.

— Ще ми розігрували всякі страхіття в поїздах. Поїзди — найкраще місце для таких речей, бо там особливі люди. Їх ніде немає стільки, як у поїздах. А крім того, з вагона нікуди не втечеш.

Томас Хадсон почув у прилеглій до веранди кімнаті голос Роджера і взявся чистити й складати своє приладдя. На веранду прийшов Том-молодший.

— Ну як, тату? Добре попрацював? Можна подивитися? — спитав він.

Томас Хадсон показав йому два ескізи, і він промовив:

— Мені подобаються обидва.

— Але котрийсь більше, а котрийсь менше? — спитав Девід.

— Ні. Обидва гарні,— відказав він. Томас Хадсон помітив, що він поспішає і на думці в нього щось інше.

— Як там справи? — запитав Девід.

— Пречудово,— відказав Том-молодший.— Усе буде якнайкраще, аби тільки ми не схибили. Вони вже там, і ми весь цей час напускали їм туману. А перед тим домовилися з містером Боббі й з констеблем. Сцена така: містер Девіс геть п'яний, а я його переконую не пити.

— Ти не перегравав?

— Ой, та ні,— сказав Том-молодший.— А подивилися б ви на містера Девіса. За кожним разом він п'янів усе дужче. Але ці зміни були ледь помітні.

— Що ж він пив?

— Чай. Містер Боббі налив його в пляшку від рому. А для Едді приготував пляшку від джину, а в ній вода.

— Як же ти переконував містера Девіса?

— Благав, щоб він більше не пив. Але тихенько, так, щоб вони не чули. Містер Боббі теж у грі, але він п'є по-справжньому.

— То треба нам вирушати,— сказав Девід.— Поки містер Боббі не перебрав. А як почуває себе містер Девіс?

— Чудово. Ну й актор же він, Деве!

— Де Енді?

— Нанизу, вправляється перед дзеркалом.

— А Едді має якусь роль?

— І Едді, і Джозеф, обидва мають.

— Вони нічого не запам'ятають.

— У них усього по кілька слів.

— Едді кілька слів ще запам'ятає, а от Джозеф навряд.

— Він має повторити те саме, що й Едді.

— І констебль буде?

— Авжеж.

— А скільки їх, тих людей?

— Семеро, з них двоє дівчат. Одна просто гарненька, а друга — справжня красуня. Їй уже стало жаль містера Девіса.

— Дуже добре,— сказав Девід.— Ну, ходімо вже.

— Як же ти підеш? — запитав його Том-молодший.

— Я понесу його на руках,— сказав Томас Хадсон.

— Ой тату, дозволь мені піти самому,— попросив Девід.— Я взую Томові капці й ставитиму ступні боком. Так буде не боляче, зате ще дужче їх вразить.

— Ну гаразд. Тоді можна вирушати. Де Роджер?

— Вони з Едді п'ють нашвидку за його акторський хист,— відказав Том-молодший.— Він же там весь час пив тільки чай.

Коли вони прийшли до «Понсе де Леона», надворі все ще бурхав вітер. Люди з яхти сиділи біля стойки й пили коктейлі з ромом. Вони були приємні на вигляд, засмаглі, всі в білому, і чемно посунулись, звільняючи місце біля стойки. Двоє чоловіків і дівчина сиділи з одного боку, де був гральний автомат, а решта троє і ще одна дівчина — з другого, ближче до дверей. Та дівчина, що сиділа з боку автомата, була й справді дуже гарна. Але друга теж мила. Роджер, Томас Хадсон і хлопці рушили просто до стойки. Девід навіть намагався не кульгати.

Містер Боббі подивився на Роджера й промовив:

— Це знову ви?

Роджер скрушно кивнув головою, і Боббі поставив перед ним пляшку та склянку. Роджер мовчки присунув їх до себе.

— І ви все п'єте, Хадсоне? — обернувся Боббі до Томаса Хадсона. Обличчя його було суворе, осудливе.

Томас Хадсон кивнув.

— Час би вам уже взятися за розум,— провадив Боббі.— Треба ж знати якусь міру, хай вам чорт.

— Мені б тільки скляночку рому, Боббі.

— Отого, що в нього?

— Ні. «Бакарді».

Містер Боббі налив склянку й подав Томасові Хадсону.

— Ось вам,— мовив він.— Хоч ви добре знаєте, що не слід би вам нічого давати.

Томас Хадсон за одним духом вихилив ром і відчув приємне тепло й натхнення.

— Ще одну,— попросив він.

— Не раніше, як за двадцять хвилин, Хадсоне,— сказав містер Боббі й подивився на годинник за стойкою.

Приїжджі уже звернули на них увагу, але не давали цього взнаки.

— А ти що питимеш, спортсмене? — звернувся містер Боббі до Девіда.

— Ви ж добре знаєте, що я кинув пити,— похмуро відказав той.

— Відколи це?

— Від учорашнього вечора, якщо вам пам'ять не одібрало.

— Ну вибачай,— сказав містер Боббі й швиденько випив сам.— Де мені в біса встежити за кожним п'янюгою. Єдине, чого я прошу: заберіть звідси цього Хадсона, поки в мене тут пристойна публіка.

— Я собі тихо п'ю, нікого не чіпаю,— обізвався Томас Хадсон.

— І вам уже годі.— Містер Боббі закоркував пляшку, що була перед Роджером, і поставив її назад на полицю.

Том-молодший схвально кивнув йому і щось зашепотів до Роджера. Той похилив голову на руки. Потім знову підвів голову й показав на пляшку. Том-молодший покрутив головою. Боббі взяв з полиці пляшку, відкоркував її й поставив перед Роджером.

— Упивайтеся хоч до смерті,— мовив він.— І не думайте, що мене совість гризтиме.

Приїжджі з обох боків стойки вже придивлялися до них пильніше, але так само спокійно. Вони прийшли сюди задля розваги, але поводилися стримано і взагалі справляли приємне враження.

Тоді вперше обізвався Роджер.

— Налийте і цьому щуреняті,— мовив він до Боббі.

— Ти що питимеш, синку? — запитав Енді містер Боббі.

— Джин,— відказав Енді.

Томас Хадсон намагався не дивитись на приїжджих. Але й так відчував, що ті за ними стежать.

Боббі поставив перед Енді пляшку й присунув до неї склянку. Енді наповнив її по вінця і підняв до Боббі.

— За ваше здоров'я, містере Боббі,— сказав він.— Це сьогодні перша за цілий день.

— Пий на здоров'я,— відповів Боббі.— Ти сьогодні припізнився.

— Тато забрав у нього гроші,— пояснив Девід.— Ті, що мати подарувала йому на день народження.

Том-молодший подивився на батька й заплакав. Він вдавав, ніби стримує сльози, не перегравав, але все одно то було сумне видовище.

Усі мовчали. Нарешті обізвався Енді:

— Містере Боббі, мені б ще скляночку, коли ваша ласка.

— Наливай собі сам,— відказав Боббі.— Нещасна ти дитина.— Тоді обернувся до Хадсона.— Годі, Хадсоне. Ще одну випийте — і забирайтесь.

— Поки я сиджу тихо, не маєте права мене виганяти,— заперечив Томас Хадсон.

— Знаю я вас, ви не довго всидите тихо,— суворо промовив Боббі.

Роджер знов показав на пляшку, і Том-молодший вчепився йому в рукав. Він стримував сльози й поводився, як і належало мужньому, хорошому хлопчині.

— Містере Девіс,— мовив він,— не треба вам більше.

Роджер нічого не сказав, і містер Боббі знов поставив перед ним пляшку.

— Містере Девіс, вам же ввечері писати,— не вгавав Том-молодший.— Ви ж обіцяли, що будете ввечері писати, пам'ятаєте?

— А навіщо я, по-твоєму, п'ю? — відказав йому Роджер.

— Містере Девіс, але ж коли ви писали «Шторм», то не пили стільки.

— Ой замовк би ти вже,— сказав Роджер.

Том-молодший поводився, як мужній і терплячий хлопчина, справжній страдник.

— Я мовчатиму, містере Девіс. А кажу це тільки тому, що ви самі просили мене. Може, підемо вже додому?

— Ти славне хлоп'я, Томе,— відповів Роджер.— Але ми залишимось тут.

— Надовго, містере Девіс?

— До самого кінця, хай йому чорт.

— Краще не треба, містере Девіс,— провадив Том-молодший.— Справді, не треба. Ви ж знаєте, що коли багато вип'єте, то нічого не бачите і писати не можете.

— Я диктуватиму,— сказав Роджер.— Як Мілтон.

— Я знаю, диктуєте ви чудово,— не вгавав Том.— Але сьогодні вранці, коли міс Фелпс намагалася передруковувати з диктофона, там були здебільшого співи.

— Я пишу оперу,— сказав Роджер.

— Авжеж, ви напишете прекрасну оперу, містере Девіс. Та чи не закінчити нам спершу роман? Ви ж узяли під нього великий аванс.

— Закінчиш його сам,— сказав Роджер.— Ти ж маєш знати, який там сюжет.

— Сюжет я знаю, містере Девіс, сюжет цікавий, але ж там у вас та сама дівчина, що вже померла в іншій вашій книжці, і це може збити читачів з пантелику.

— Дюма й не те собі дозволяв.

— Дай ти йому спокій,— мовив Томас Хадсон до Тома-молодшого.— Як він може щось написати, коли ти весь час чіпляєшся до нього?

— Містере Девіс, а чи не найняти вам добру, тямущу секретарку, щоб вона писала замість вас? Я чув, деякі романісти так роблять.

— Ні. Це занадто дорого вийде.

— А хочеш, я допомагатиму тобі, Роджере? — спитав Томас Хадсон.

— Хочу. Ти намалюєш мені роман.

— Це чудово,— зрадів Том-молодший.— Ти справді малюватимеш його, тату?

— Намалюю за один день,— відповів Томас Хадсон.

— Малюй догори ногами, як Мікеланджело,— сказав Роджер.— І візьми велике полотно, щоб король Георг міг читати без окулярів.

— Намалюєш, тату? — спитав Девід.

— Еге ж.

— От і добре,— мовив Девід.— Це перша розумна річ, яку я тут почув.

— А не важко буде, тату?

— Та ні. Скоріш надто легко. Що там за дівчина?

— Та сама, що в усіх книжках містера Девіса.

— Намалюю її за півдня,— сказав Томас Хадсон.

— І догори ногами,— докинув Роджер.

— Ану без цих штук,— спинив його Томас Хадсон.

— Містере Боббі, можна мені вихилити ще одну? — запитав Енді.

— А скільки ти вже вихилив, синку?

— Всього дві.

— Тоді пий,— відказав Боббі й дав йому пляшку.— Слухайте, Хадсон, коли ви вже заберете звідси цю картину?

— А що, ніхто не купує?

— Ні,— сказав Боббі.— Через неї тут повернутися ніде. До того ж вона мене дратує. Заберіть її к бісу.

— Пробачте,— звернувся до Роджера один з тих, що приїхали на яхті.— Ця картина продається?

— З вами хтось розмовляв? — зиркнув на нього Роджер.

— Ніхто,— сказав чоловік.— Ви Роджер Девіс, чи не так?

— Ну я, до біса.

— Якщо цю картину написав ваш приятель і вона продається, я б хотів поговорити з ним про ціну,— сказав чоловік з яхти, обертаючись до Томаса Хадсона.— Ви ж Томас Хадсон, правда?

— Так, моє прізвище Хадсон.

— Ця картина продається?

— Ні,— відповів Томас Хадсон.— Даруйте.

— Але ж бармен казав...

— Він хворий на голову,— сказав Томас Хадсон.— Страшенно добрий чолов'яга, але хворий на голову.

— Містере Боббі, можна мені ще скляночку джину? — дуже чемно спитав Ендрю.

— Ну звісно, малий,— відказав Боббі й налив йому.— А знаєш, що слід би зробити? Намалювати на етикетці твоє гарне квітуче личко й наліпити на пляшки з джином замість отих безглуздих ягід. Хадсон, чом би вам не зробити етикетку для джину, щоб з неї усміхалося гарненьке личко нашого Енді?

— Ми зможемо пустити в продаж новий сорт,— сказав Роджер.— Є джин «Старий Том», а наш буде «Веселий Ендрю».

— Іду в пай,— сказав Боббі.— Джин можна робити тут-таки, на острові. Дітлашня розливатиме його по пляшках і наліплюватиме етикетки. Продаватимем оптом і вроздріб.

— Це буде повернення до добрих давніх звичаїв,— мовив Роджер.— Як у Вільяма Морріса.

— А з чого ми робитимемо джин, містере Боббі? — спитав Ендрю.

— З риб'ячих кісток,— відказав Боббі.— І з черепашок.

Тепер люди з яхти не дивились ні на Роджера, ні на Томаса Хадсона, ні на хлопців. Вони не зводили очей з Боббі й були видимо занепокоєні.

— То як щодо тієї картини? — обізвався той самий чоловік.

— Про яку картину ви говорите, голубе? — спитав його Боббі, нашвидку вихиливши ще скляночку.

— Про велику картину з трьома смерчами й чоловіком у човні.

— Де? — спитав Боббі.

— Онде на стіні,— показав той.

— Перепрошую, сер, але я бачу, з вас уже досить. У мене поважний заклад. Тут не допиваються до смерчів і чоловіків у човнах.

— Я кажу про картину.

— Не виводьте мене з себе, сер. Тут нема ніякої картини. Коли б тут була картина, вона висіла б за стойкою, там, де й має висіти картина, і на ній була б зображена гола жінка, лежачи на повен зріст, усе як годиться.

— Я кажу про оцю ось картину.

— *Яку* картину? *Де?*

— Та ось же.

— Я б залюбки подав вам зельтерської з бромом, сер. Або викликав рикшу,— сказав Боббі.

— Рикшу?

— Еге ж. Рикшу, коли вже вам так хочеться знати. Ви і є той бісів рикша. І з вас уже досить.

— Містере Боббі,— дуже чемно спитав Енді,— як, по-вашому, з мене теж досить?

— Ні, мій любий хлопче. Звісно, що ні. Наливай собі.

— Дякую вам, містере Боббі,— мовив Енді.— Це четверта.

— А нехай би й сота,— сказав Боббі.— Ти моя гордість і втіха.

— Чи не піти нам звідси, Хеле? — мовив один з приїжджих до того, що хотів купити картину.

— Я все ж хотів би придбати цю картину,— відказав той.— Якщо ціна буде помірна.

— А я хотів би піти звідси,— наполягав перший.— Розвага є розвага, але дивитись, як діти пиячать, це вже трохи занадто.

— Ви справді наливаєте цьому хлопчикові джин? — спитала Боббі гарненька блондинка, що сиділа біля стойки з боку дверей. Вона була висока на зріст, мала дуже світле волосся й приємні веснянки на обличчі. Не такі, як у рудих, а як у білявих, у котрих шкіра не обпікається, а береться гарною засмагою.

— Авжеж, мем.

— По-моєму, це ганьба,— сказала дівчина.— Це гидота, ганьба, злочин.

Роджер уникав дивитись на дівчину, і Томас Хадсон теж ховав очі.

— А що б ви порадили йому пити, мем? — спитав Боббі.

— Нічого. Йому не треба нічого пити.

— Навряд чи це справедливо,— сказав Боббі.

— А що, по-вашому, *справедливо?* Отруювати дитину алкоголем — *це* справедливо?

— Бачиш, тату? — мовив Том-молодший.— Я ж завжди казав, що Енді не можна пити.

— З трьох братів він один питущий, мем. Відтоді як оцей спортсмен покинув.— Боббі намагався переконати її.— Невже ви вважаєте, що буде справедливо позбавити єдиного з трьох братів цієї невеличкої втіхи?

— *Справедливо!* — вигукнула дівчина.— Я вважаю, що ви страховисько. І ви таке саме страховисько,— звернулась вона до Роджера.— І ви теж страховисько,— до Томаса Хадсона.— Всі ви гидотні, і я вас ненавиджу.— В її очах блищали сльози. Вона одвернулася від хлопців і містера Боббі й сказала своїм супутникам: — Невже жоден з вас нічого не вдіє?

— Мені здається, все це жарти,— відповів їй один з них.— Як ото грубіян-офіціант на вечірці, що його наймають для сміху. Або як перекручена мова.

— Ні, це не жарти. Той мерзенний чоловік дає йому джин. Це жах, це трагедія.

— Містере Боббі,— озвався Енді.— А більш як п'ять мені не можна?

— Сьогодні не можна,— відповів Боббі.— Я не хочу, щоб ти завдавав прикрощів дамі.

— Ой, заберіть мене звідси,— сказала дівчина.— Не хочу я цього бачити.

Вона заплакала, і двоє з її супутників вийшли разом з нею. Томас Хадсон, Роджер і хлопці спохмурніли.

До них підійшла друга дівчина, ота справжня красуня. Вона мала дуже гарне обличчя з гладенькою смаглявою шкірою й рудувате волосся. Її статуру трохи приховували широкі штани, але, скільки міг судити Томас Хадсон, збудована вона була чудово, а її довге шовковисте волосся гойдалося в такт ходи. Він був певен, що колись уже бачив її.

— Це ж не джин, правда? — спитала вона Роджера.

— Ні. Звичайно, не джин.

— Піду скажу їй,— мовила дівчина.— А то вона справді дуже засмутилась.

Виходячи, вона обернулася й усміхнулась до них. Вона була таки навдивовижу гарна.

— От і все, тату,— мовив Енді.— Можна нам тепер кока-коли?

— А я випив би пива, тату. Якщо це не засмутить ту даму,— сказав Том-молодший.

— Гадаю, що пиво її не засмутить,— відказав Томас Хадсон.— Ви не відмовитесь випити зі мною скляночку? — обернувся він до чоловіка, що хотів купити картину.— І пробачте нам наші дурні жарти.

— Та ні, ні,— сказав той.— Навпаки. Мені було дуже цікаво. Надзвичайно цікаво. Мене завжди тягло до письменників і художників. Усе це була імпровізація?

— Так,— відповів Томас Хадсон.

— Ну, а щодо тієї картини...

— Вона належить містерові Сондерсу,— пояснив Томас Хадсон.— Я намалював її для нього як дарунок. Не думаю, що він захоче її продати. Але це його власність, і він може робити з нею, що хоче.

— Хочу залишити її в себе,— сказав Боббі.— І не пропонуйте мені за неї великих грошей, а то я почну каратися.

— Я справді хотів її придбати.

— Я теж, чорт мене бери,— сказав Боббі.— І придбав.

— Але ж, містере Сондерс, це дорога картина, і їй не місце в такому закладі.

Боббі почав дратуватися.

— Дайте мені спокій, чуєте? — відрубав він тому чоловікові.— Ми собі приємно розважалися, всім нам було добре, як ніколи, аж раптом жінки починають рюмсати, і все йде під три чорти. Я розумію, вона має добрі наміри. Та нема нічого гіршого за ці добрі наміри. Моя стара теж має добрі наміри й чинить добре, а мені від того не життя, а справжнісіньке пекло. Хай їм чорт, тим добрим намірам! А тепер ось і ви — прийшли сюди і вважаєте,

що можете забрати мою картину тільки тому, що вам так хочеться.

— Але ж, містере Сондерс, ви самі казали, що картина вам не потрібна і що вона продається.

— То все базікання,— сказав Боббі.— Ми собі просто жартували.

— Отже, картина *не* продається?

— Ні. Картина *не* продається, *не* здається в оренду і *не* дається напрокат.

— Гаразд,— сказав чоловік з яхти.— Але якщо ви надумаєте продати її, ось моя картка.

— Дуже добре,— мовив Боббі.— А може, Том має вдома щось на продаж. Як, Томе?

— Мабуть, ні,— відповів Томас Хадсон.

— Я хотів би побачити ваші картини,— сказав чоловік з яхти.

— Я тепер нічого не виставляю,— відказав Томас Хадсон.— Коли хочете, можу дати вам адресу нью-йоркської галереї.

— Дякую. Можна записати?

Він мав при собі авторучку й записав адресу на звороті своєї візитної картки, а другу картку дав Томасові Хадсону. Потім ще раз подякував і запропонував випити.

— А ви не скажете мені, скільки може коштувати картина великого розміру?

— Ні,— відповів Томас Хадсон.— Про це вам скаже мій агент.

— Я зустрінуся з ним одразу ж, як повернуся в Нью-Йорк. Ця картина мене дуже зацікавила.

— Дякую,— сказав Томас Хадсон.

— То вона так-таки не продається?

— О боже,— озвався Боббі.— Годі вже вам, чуєте? Це моя картина. Я сам її придумав, і Том намалював її для мене.

Чоловік з яхти, як видно, подумав, що його знов розігрують, і приязно всміхнувся.

— Я не люблю бути настирливим.

— А самі — як бісова муха,— сказав Боббі.— Ну гаразд. Дозвольте я вас почастую, випийте, й забудьмо про все.

Тим часом хлопці розмовляли з Роджером.

— А добре виходило, правда ж, містере Девіс? Шкода, закінчити не вдалося,— сказав Том-молодший.— Я не дуже програвав?

— Ні, все було чудово,— відповів Роджер.— Але Дев не встиг показати себе.

— Я вже був наготувався вступити в гру,— мовив Девід.

— Ну, ти б ту даму зовсім добив,— сказав Том-молодший.— Вона й так аж трусилася вся. А ти збирався вдати страховидло?

— Я вже й повіки вивернув і взагалі був готовий,— відповів Девід.— Саме нахилився, щоб непомітно все зробити, аж тут і скінчилось.

— Не пощастило нам, що вона така добра,— озвався Енді.— Я ж іще й не почав удавати п'яного. Тепер навряд чи випаде нагода все це повторити.

— А містер Боббі як грав! — сказав Том-молодший.— Ну, ви ж і втнули, містере Боббі!

— Еге ж, шкода, що довелося припинити,— мовив Боббі.— І констебль не встиг надійти. А я тільки-тільки розігрався. Тепер знатиму, як почувають себе великі актори.

У дверях з'явилася та сама дівчина. Вітер обліпив на ній светр, розкидав по плечах волосся, і так вона підійшла до Роджера.

— Вона не схотіла повернутися сюди. Але все гаразд. Їй полегшало на душі.

— Вип'єте з нами? — спитав Роджер.

— Охоче.

Роджер назвав їй усіх на ім'я, а вона сказала, що її звуть Одрі Брюс.

— Можна мені прийти подивитись на ваші картини?

— Авжеж,— відповів Томас Хадсон.

— І я хотів би з міс Брюс,— озвався настирливий чоловік.

— А ви їй хто — батько? — спитав Роджер.

— Ні. Але я її давній друг.

— Тоді не можна,— сказав Роджер.— Вам доведеться почекати Дня давніх друзів. Або принести посвідку з комітету.

— Прошу вас, не говоріть йому грубощів,— мовила дівчина.

— На жаль, я вже сказав.

— То більш не кажіть.

— Гаразд.

— Будьмо добрими.

— Згода.

— Мені сподобалось, коли Том сказав про ту дівчину, про яку ви пишете в усіх своїх книжках.

— Сподобалось? — перепитав Том-молодший.— Але насправді це не зовсім так. Я просто розігрував містера Девіса.

— А по-моєму, таки так.

— Приходьте до нас,— сказав їй Роджер.

— І своїх друзів привести?

— Ні.

— Нікого?

— Вони вам дуже потрібні?

— Ні.

— От і добре.

— В який час можна прийти?
— В будь-який,— сказав Томас Хадсон.
— І пообідати з вами можна?
— Певна річ,— відповів Роджер.
— Це таки справді прекрасний острів,— мовила вона.— Я дуже рада, що всі ви такі добрі.
— Девід покаже вам, як він збирався вдавати страховидло, тільки не встиг,— пообіцяв їй Енді.
— Чудово! — сказала вона.— Виходить, буде все, що завгодно.
— Ви тут довго пробудете? — спитав її Том-молодший.
— Не знаю.
— А яхта довго стоятиме? — спитав Роджер.
— Не знаю.
— Що ж ви знаєте? — спитав Роджер.
— Та не дуже багато. А ви?
— Здається мені, ви дуже мила.
— О,— мовила вона.— Дякую.
— Ви ще посидите з нами?
— Не знаю. Взагалі можна.
— А може, ходім краще вип'ємо в нас, аніж сидіти тут? — спитав її Роджер.
— Вип'ємо тут,— відказала вона.— Мені тут дуже подобається.

XII

Другого дня вітер ущух, і Роджер та хлопці купались, а Томас Хадсон працював на верхній веранді. Едді сказав, що купання в солоній воді не зашкодить Девідовим ногам, треба тільки одразу після того перемінити пов'язки. Отож вони четверо пішли до моря, і Томас Хадсон, малюючи, час від часу позирав униз і бачив їх там. Думки його кружляли навколо Роджера й тієї дівчини, але це відвертало його увагу від роботи, і він облишив думати про них. Та не міг не думати про те, як ця дівчина схожа на матір Тома-молодшого, коли він тільки познайомився з нею. Щоправда, й раніше чимало дівчат ухитрялися здаватись йому схожими на неї, подумав Томас Хадсон, не припиняючи роботи. Він був певен, що побачить цю дівчину сьогодні, і не менш певен, що й надалі бачитиме її ще не раз. Це вже цілком ясно. Ну що ж, вона гожа з себе й начебто доволі мила. А от те, що вона нагадує йому Томову матір, ні к бісу не годиться. Але з цим нічого не вдієш. Таких випадків у його житті й раніш було задосить, подумав він. І не припиняв роботи. Він знав, що ця картина вийде в нього добре. А от другу, де рибина

має пливти у воді, малювати буде дуже важко. Можливо, треба було почати саме з неї, подумав він. Ні, краще спершу закінчити цю. А над тією він зможе попрацювати, коли хлопці поїдуть.

— Дай я віднесу тебе, Деві,— почув він голос Роджера,— щоб на ноги не налипло піску.

— Гаразд,— відказав Девід.— Ось тільки обмию їх у морі.

Роджер переніс його через пляж до стільця біля дверей з боку моря. Коли вони проходили попід верандою, Томас Хадсон почув, як Девід запитав:

— Містере Девіс, як ви гадаєте, вона прийде?

— Не знаю,— відказав Роджер.— Сподіваюся, що прийде.

— А як, по-вашому, вона красуня?

— Гарна дівчина.

— Здається, ми їй сподобались. Містере Девіс, а ким може бути така дівчина?

— Не знаю. Я її не питав.

— Томмі закохався в неї. І Енді теж.

— А ти?

— Не знаю. Я не закохуюсь так, як вони. Але мені хочеться побачити її ще. Містере Девіс, а вона не шльондра?

— Не знаю. Начебто не схожа. А чому ти спитав?

— Томмі каже, що він закохався в неї, але, мабуть, вона просто шльондра. А Енді сказав: нехай і шльондра, байдуже.

— Та ні, начебто не схожа,— мовив Роджер.

— Містере Девіс, а правда ж, ті люди, що були з нею, якісь дивні?

— Правда.

— А хто б вони могли бути?

— Ми спитаємо її, коли вона прийде.

— Ви думаєте, вона прийде?

— Так,— відповів Роджер.— І тобі нема чого турбуватися.

— Це Томмі й Енді турбуються. А я закоханий в іншу. Ви знаєте в кого. Я вам казав.

— Пам'ятаю. До речі, ця дівчина схожа на неї,— сказав Роджер.

— А може, вона бачила її в кіно і тепер наслідує,— мовив Девід.

Томас Хадсон працював далі.

Роджер міняв Девідові пов'язки на ногах, коли вона з'явилася з боку пляжу. Вона йшла босоніж, у купальному костюмі та спідничці з тієї самої матерії, і несла в руці пляжну сумку. Томас Хадсон з приємністю відзначив, що ноги в неї такі ж гарні, як обличчя і груди, що їх він учора бачив під светром. Дуже гарні були й руки, а шкіра вся бронзова від засмаги. Він не помі-

тив на її обличчі ніякої косметики, тільки губи були підфарбовані — напрочуд гарні губи, що їх Томас Хадсон волів би бачити без помади.

— Привіт,— мовила вона.— Я не дуже спізнилася?

— Ні,— відказав Роджер.— Ми вже скупались, але я піду ще раз.

Роджер посунув стілець з Девідом до самого краю пляжу, і Томас Хадсон дивився згори, як дівчина нахилилася над Девідовими ногами, і коли її довге волосся упало вперед, він побачив у неї на шиї маленькі непокірні кучерики. Вони сріблилися проти сонця на темній від засмаги шкірі.

— Що це в тебе з ногами? — спитала вона.— От бідолаха.

— Я обдер їх, коли тягнув з води рибину,— відповів Девід.

— Вона була дуже велика? Яка завбільшки?

— Не знаємо навіть. Вона обірвала гачок.

— Як жаль!

— Та нічого,— сказав Девід.— Ніхто вже про те й не думає.

— А купатися тобі не шкодить?

Роджер мастив обдерті місця меркурохромом. Вони вже загоювалися й були чисті, лише трохи взялися зморшками від солоної води.

— Едді каже, що це навіть корисно.

— Хто такий Едді?

— Наш кухар.

— То він у вас і кухар, і лікар?

— Він розуміється на таких речах,— пояснив Девід.— Містер Девіс теж каже, що купатися не шкодить.

— А що ще каже містер Девіс? — запитала вона Роджера.

— Він радий бачити вас.

— Приємно чути. Ну як, молоді люди, бучно повеселилися вчора ввечері?

— Не дуже,— відказав Роджер.— Пограли в покер, потім я трохи почитав і ліг спати.

— Хто ж виграв?

— Енді й Едді,— сказав Девід.— А ви що робили?

— Грали в триктрак.

— Спалося вам добре? — запитав Роджер

— Так. А вам?

— Чудово,— відповів він.

— У нас в триктрак уміє грати тільки Томмі,— сказав Девід дівчині.— Його навчив один пропащий чоловік, що потім виявився гомиком.

— Справді? Яка сумна історія.

— Як послухати Томмі, то не така вже й сумна,— сказав Девід.— Нічого лихого не сталося.

— Мені здається, всі ті люди дуже сумні,— мовила дівчина.— Бідолашні вони.

— Та ні, навіть трохи смішно було,— провадив Девід.— Ось послухайте. Той пропащий чоловік, що навчав Томмі грати в триктрак, почав пояснювати йому всяке таке про греків, і про Дамона та Піфія, і про Давіда та Йонафана. Ну знаєте, як ото в школі розповідають про риб — що таке ікра й молочко, чи там про бджіл — як вони запліднюють рослини пилком, і таке інше. А Томмі його питає, чи він читав книжку Жіда... Яка її назва, містере Девіс? Не «Корідон», а ота інша, де про Оскара Уайльда.

— «*Si le grain ne meurt*» [1],— сказав Роджер.

— То страшенно непристойна книжка, і Томмі носив її з собою до школи й читав хлопцям. Вони, звісно, по-французькому не розуміли, але він їм перекладав. Там у тій книжці дуже багато нудоти, але коли містер Жід потрапляє до Африки, починається непристойне.

— Я читала,— сказала дівчина.

— О, то й добре,— зрадів Девід.— Тоді ви розумієте, що я маю на увазі. Так от, коли Томмі заговорив про цю книжку, той чоловік, що навчав його грати в триктрак, дуже здивувався, але й зрадів, бо йому вже не треба було бджілок та квіточок, щоб розтлумачити, в чому річ. От він і каже до Томмі: «Дуже добре, що ти про це знаєш»,— чи щось там таке, а Томмі йому у відповідь, це я дослівно запам'ятав: «Містере Едвардс,— каже,— до гомосексуалізму в мене тільки теоретичний інтерес. Красно вам дякую за те, що навчили мене грати в триктрак, а тепер дозвольте побажати вам доброго здоров'я». У Томмі були тоді прекрасні манери,— пояснив Девід дівчині.— Він тільки-но повернувся з татом із Франції, і манери були в нього прекрасні.

— І ти теж жив у Франції?

— Ми всі в різний час там жили. Але Томмі єдиний пам'ятає її до ладу. В нього взагалі найкраща пам'ять. І він дуже точно все запам'ятовує. А ви коли-небудь жили у Франції?

— Жила, і дуже довго.

— І до школи там ходили?

— Так. У передмісті Парижа.

— Стривайте, ось краще поговоріть з Томмі,— сказав Девід.— Він знає Париж і паризькі передмістя не гірше, ніж я тутешні рифи та обмілини. А може, я й не знаю їх так, як Томмі знає Париж.

Тепер вона сиділа біля стільця в затінку веранди й просіювала крізь пальці ніг дрібний білий пісок.

— Розкажи мені про рифи та обмілини,— попросила вона.

---

[1] «Якщо зерно не загине» *(франц.)*.

— Краще я їх вам покажу,— відповів Девід.— Повезу вас човном, і ми зможемо там порибалити під водою, якщо вам це подобається. Тільки так можна роздивитись по-справжньому великий риф.

— Я залюбки поїду.

— Хто приїхав з вами на яхті? — спитав Роджер.

— Люди. Вам би вони не сподобались.

— Враження вони справляють приємне.

— Нам обов'язково розмовляти в такий-от спосіб?

— Ні,— відказав Роджер.

— З дуже настирним паном ви вже знайомі. Це найбагатший і найнудніший. Та краще про них не говорити. Вони всі добрі, чудові й нестерпно нудні.

Прибіг Том-молодший, за ним Ендрю. Вони купались, а коли вийшли з води й побачили біля Девідового стільця дівчину, то чимдуж помчали туди, і по дорозі Ендрю відстав. Він прибіг зовсім захеканий.

— Міг би й почекати,— мовив він до Тома-молодшого.

— Пробач, Енді,— відказав той. Тоді звернувся до дівчини: — Добрий день. Ми чекали вас, а потім пішли купатися самі.

— Даруйте, що спізнилася.

— Ви не спізнились. Зараз ми скупаємося ще раз усі гуртом.

— Я побуду тут,— сказав Девід.— А ви йдіть купайтесь. Я й так надто розбалакався.

— Підводної течії не бійтеся,— сказав дівчині Том-молодший.— Дно тут положисте, до глибокого далеко.

— А акул чи баракуд тут не буває?

— Акули підпливають до берега тільки вночі,— відповів Роджер.— А баракуди людей не чіпають. Вони можуть напасти лише в брудній чи каламутній воді.

— Тоді вони погано бачать і, помітивши щось невиразне, можуть кинутись навмання,— пояснив Девід.— А в чистій воді на людину ніколи не нападуть. Коли ми купаємось, то майже завжди бачимо їх у воді.

— Поглянеш униз і бачиш, як вона пливе понад самим дном туди ж, куди й ти,— мовив Том-молодший.— Вони дуже цікаві. Але здебільшого одразу тікають геть.

— Та коли в тебе є риба — на шворці чи в торбинці, як ото на підводних ловах,— сказав Девід,— вони кинуться на рибу і випадково можуть зачепити й тебе, бо мчать дуже швидко.

— Або коли пливеш серед зграї лобанів чи великого табунця сардин,— докинув Том-молодший.— Тоді вони вганяються в табунець і теж можуть поранити.

— Ви пливіть між Томом і мною,— сказав Енді,— і тоді вам нічого боятися.

Хвилі важко розбивались об берег, і тим часом як вода відступала перед новою хвилею, на твердий мокрий пісок миттю збігалися морські кулики.

— А чи варто купатися, коли такі хвилі й не видно дна?

— Ой та що ви,— сказав Девід.— Треба тільки обережно ступати перед тим, як попливти. Та й навряд щоб при такій хвилі на піску були жалючі скати.

— Ми з містером Девісом доглянемо за вами,— запевнив дівчину Том-молодший.

— І я доглядатиму,— мовив Енді.

— Біля берега вам можуть трапитись хіба що малі помпано,— сказав Девід.— З припливом вони виходять на мілке годуватися піщаними блохами. Вони дуже гарні у воді, до того ж цікаві й приязні.

— Можна подумати, що ми будемо купатись в акваріумі,— мовила вона.

— Енді навчить вас випускати з легенів повітря, щоб довго залишатися під водою,— сказав їй Девід.— А Том покаже, як уникати мурен.

— Не залякуй її, Деве,— мовив Том-молодший.— Це він володар підводного царства, а не ми. Але саме через те, міс Брюс...

— Одрі.

— Одрі...— повторив Том і замовк.

— Ти хотів щось сказати, Томмі?

— Не знаю,— відповів Том-молодший.— Ходімо купатися.

Томас Хадсон ще деякий час малював. Потім спустився вниз, сів поруч Девіда й почав дивитись, як ті четверо плавають серед пінявих хвиль прибою. Дівчина купалася без шапочки й плавала та пірнала, як справжня нерпа. Плавала вона не гірше за Роджера, хіба що тільки не так рвучко. Коли вони вийшли на берег і рушили через смугу твердого піску до будинку, мокре волосся дівчини, відкинуте тепер назад з чола, вже не приховувало обрису голови, і Томас Хадсон подумав, що ніколи ще не бачив дівчини з таким чарівним обличчям і прекрасним тілом. Крім однієї, подумав він. Крім тієї — найчарівнішої і найпрекраснішої. Не думай ти про це, звелів він сам собі. Просто дивись на цю дівчину й будь радий, що вона тут.

— Ну як? — спитав він її.

— Чудово,— усміхнулася вона до нього.— Але я не побачила жодної рибини,— сказала Девідові.

— Та й навряд чи могли побачити при такій хвилі,— відказав Девід.— Хіба що зіткнулися б з нею.

Вона сіла на пісок, обхопивши руками коліна, і мокре волосся звисло їй на плечі. Том-молодший і Ендрю вмостились обабіч неї. Роджер ліг на пісок попереду, поклавши голову на згорнуті

руки. Томас Хадсон відхилив заслону на дверях і пішов на верхню веранду працювати над картиною. Це найкраще, що він може зробити, вирішив він.

Тепер, коли Томас Хадсон більше їх не бачив, дівчина внизу на піску перевела погляд на Роджера.

— Ви чимось засмучені? — спитала вона.

— Ні.

— Замислились?

— Може. Не знаю.

— Такого погожого дня найкраще ні про що не думати.

— Гаразд. То й не будемо думати. А якщо я дивитимусь на хвилі, ви не проти?

— На хвилі дивитися можна.

— Хочете скупатися ще раз?

— Потім.

— Хто навчав вас плавати? — спитав Роджер.

— Ви.

Роджер підвів голову й подивився на неї.

— Пригадуєте пляж на *Cap d'Antibes*? [1] Невеличкий такий пляж. Не Іден-Рок. На Іден-Року я звичайно дивилась, як ви стрибали в воду.

— Якого біса ви сюди приїхали і як вас звуть насправді?

— Я приїхала побачитися з вами,— відказала вона.— А звуть мене, як ви чули, Одрі Брюс.

— Може, нам піти, містере Девіс? — спитав Том-молодший.

Роджер навіть не відповів йому.

— Як вас звуть насправді?

— Колись я була Одрі Рейберн.

— А чого це ви надумали побачитись зі мною?

— Так мені захотілося. А що, не треба було?

— Та ні, чому ж,— відповів Роджер.— Хто вам сказав, що я тут?

— Один дуже неприємний чоловік, якого я зустріла в Нью-Йорку на вечірці у своїх знайомих. У вас з ним була тут бійка. Він сказав, що ви мало не злидарюєте.

— Ну, злидарюється мені не так уже й погано,— мовив Роджер, дивлячись на море.

— І ще багато чого казав. Усе аж ніяк не похвальне.

— З ким ви були в Антібі?

— З матір'ю і Діком Рейберном. Тепер пригадуєте?

Роджер сів і придивився до неї. Тоді підхопився, обняв її й поцілував.

— А чорт,— сказав він.

---

[1] Антібський мис *(франц.)*.

— То недаремно я приїхала? — спитала вона.
— Дівчисько! — мовив Роджер.— Невже це справді ви?
— Потрібні докази?
— Не пам'ятаю ніяких особливих прикмет.
— Подобаюсь я вам тепер?
— Я ладен закохатися у вас.
— А ви думали, що я так довіку й залишуся схожою на лоша? Пригадуєте, як одного разу в Отейлі ви сказали мені, що я схожа на лоша, а я заплакала?
— Та то ж був комплімент. Я сказав, що ви схожі на лоша з малюнка Теннієла до «Аліси в Країні чудес».
— А я плакала.
— Містере Девіс,— обізвався Енді.— Ми йдемо пити кока-колу. Вам принести?
— Мені ні. А вам, дівчисько?
— Так. Залюбки вип'ю пляшечку.
— Ходім, Деве.
— Ні. Я хочу послухати.
— Часом ти буваєш чортзна-що, а не брат,— мовив Том-молодший.
— Принесіть і мені кока-коли,— попросив Девід.— А ви собі розмовляйте, містере Девіс, я вам не заважатиму.
— Мені ти не заважаєш, Деві,— сказала дівчина.
— А де ж ви тоді поділися і чому тепер ви Одрі Брюс?
— Це довга історія.
— Так я й думав.
— Мати одружилася з чоловіком на прізвище Брюс.
— Я знав його.
— Мені він подобався.
— Я мовчу,— сказав Роджер.— Але чому Одрі?
— Це моє друге ім'я. Я взяла його, бо материне мені не подобалось.
— Мені не подобалась сама мати.
— Мені теж. А Дік Рейберн подобався, і Білл Брюс подобався. А в вас я була закохана, і в Томаса Хадсона. Він теж не впізнав мене, правда?
— Не знаю. Він чоловік з химерами, міг просто не сказати. Але йому здається, що ви схожі на матір Томмі.
— Хотіла б я, щоб це було так.
— А ви таки схожі на неї, ще й дуже.
— Справді схожі,— мовив Девід.— Хто-хто, а я можу судити. Пробачте, Одрі. Мені б слід помовчати і взагалі забратися звідси.
— А от закохані ви в мене не були, і в Тома теж.
— Ні, кажу ж вам, що була. Звідки вам знати.
— Де ваша мати тепер?

— Одружилася з чоловіком, якого звуть Джеффрі Таунсенд, і живе в Лондоні.

— Вона й тепер не може без наркотиків?

— Звичайно. Хоч досі ще гарна.

— Справді?

— Ні, таки гарна. Це я вам не як дочка кажу.

— Колись ви були дуже хорошою дочкою.

— Знаю. За всіх молилася, все брала близько до серця. Навіть постилася за матір, щоб господь дарував їй легку смерть. А коли б ви знали, як я молилася за вас, Роджере!

— На жаль, ваші молитви мало мені допомогли,— зауважив Роджер.

— На жаль,— сказала вона.

— А хто знає, Одрі. Може, колись ще допоможуть,— обізвався Девід.— Я не про те, що за містера Девіса треба молитися, а взагалі.

— Дякую, Деве,— мовив Роджер.— Ну, а що сталося з Брюсом?

— Він помер. Хіба ви не пам'ятаєте?

— Ні. Я пам'ятаю, що Дік Рейберн помер.

— Ще б цього ви не пам'ятали.

— Це пам'ятаю.

Том-молодший та Енді повернулися з пляшками холодної кока-коли, і Енді дав одну дівчині й одну Девідові.

— Дякую,— сказала вона.— Та ще й холодна, просто диво.

— Одрі,— сказав Том-молодший,— тепер я вас пригадав. Ви часто приходили з містером Рейберном до тата в студію. І ніколи не озивались ані словом. Ви, я, тато й містер Рейберн ходили до цирку і на кінні перегони. Але тоді ви не були така гарна.

— Була, була,— мовив Роджер.— Спитай свого батька.

— Мені дуже жаль містера Рейберна,— провадив Том-молодший.— Я добре пам'ятаю, як він помер. Його вбило на змаганнях з бобслею, коли санчата на повороті вилетіли з доріжки і ввігналися в натовп. А перед тим він дуже хворів, і ми з татом навідували його. Тоді йому стало краще, і трохи згодом він пішов на ті змагання, хоча й не треба було йти. Нас там не було, коли його вбило. Пробачте, Одрі, якщо я засмутив вас своїми балачками.

— Він був хороша людина,— сказала Одрі.— Але ти не засмутив мене, Томмі. Відтоді минуло багато років.

— А нас із Девідом ви не знали? — спитав Енді.

— Як би то, вершнику? Нас же тоді ще й на світі не було,— сказав Девід.

— Звідки я знаю? — мовив Енді.— Про Францію я не пам'ятаю нічого, та й ти навряд чи багато запам'ятав.

— Я й не кажу, що запам'ятав. Томмі пам'ятає Францію за нас усіх. Зате я колись пам'ятатиму цей острів. А ще пам'ятаю всі татові картини, які тільки бачив.

— І ті, де кінні перегони? — спитала Одрі.

— Ті, що бачив, усі пам'ятаю.

— Там на деяких є і я,— сказала Одрі.— В Лонгшані, і в Отейлі, і в Сен-Клу. Але на всіх видно тільки мою потилицю.

— Тоді я вашу потилицю пам'ятаю,— згадав Том-молодший.— У вас було довге-довге волосся, а я сидів позаду, на два ряди вище, щоб краще бачити. День був не те щоб туманний, а такий, як ото восени, коли все неначе в голубуватому серпанку, і ми сиділи на верхній трибуні, проти рову з водою, а ліворуч був живопліт і кам'яна стіна. Фініш був ближче до нас, а рів з водою по той бік доріжки. І коли ми не стояли внизу біля доріжки, я завжди сидів позаду вас і трохи вище, щоб краще все бачити.

— Ти мені тоді здавався дуже кумедним хлоп'ям.

— Мабуть, такий я й був. А ви ніколи не озивались до мене. Певно, тому, що я був зовсім малий. Але іподром в Отейлі дуже гарний, правда ж?

— Чудовий. Я торік там була.

— Може, й ми цього року туди поїдемо, Томмі,— сказав Девід.— А ви теж ходили з нею на перегони, містере Девіс?

— Ні,— відповів Роджер.— Я був тільки її вчителем плавання.

— Ви були моїм героєм.

— А тато не був вашим героєм? — спитав Ендрю.

— Звичайно, був. Але дуже захоплюватись ним я не могла собі дозволити, бо він був одружений. Коли він розлучився з матір'ю Томмі, я написала йому листа. Дуже палкого листа, де говорилося, що я готова зайняти місце матері Томмі. Але так і не відіслала, бо він одружився з матір'ю Деві й Енді.

— Як складно влаштоване життя,— мовив Том-молодший.

— Розкажіть нам ще про Париж,— попросив Деві.— Коли вже ми туди їдемо, нам треба дізнатися про нього все, що можна.

— А пам'ятаєте, Одрі, як ми стояли внизу біля бар'єра, і як коні, подолавши останню перешкоду, мчали просто на нас і все більшали, більшали, і як вони тупотіли копитами, пробігаючи далі?

— І як холодно там бувало, і як ми тулилися до тих великих жаровень, щоб зігрітись, і їли бутерброди з бару.

— Найдужче мені подобалось восени,— сказав Том-молодший.— Додому ми звичайно їхали у відкритому екіпажі, пам'ятаєте? Через *Bois* [1] і далі понад річкою, а вже смеркалось, і пахло паленим листям, і буксири тягли по воді баржі.

---

[1] Ліс *(франц.)*. Тут: Булонський Ліс у Парижі.

— Ти справді все так добре пам'ятаєш? Ти ж був тоді зовсім малий.

— Я пам'ятаю кожний міст на Сені від Сюрена до Шарантона,— сказав Том.

— Не може бути.

— Назвати їх усі я не можу. Але уявляю собі так, наче тільки вчора бачив.

— Я не вірю, що ти всі їх так пам'ятаєш. Та й річка місцями дуже негарна, і багато мостів також.

— Знаю. Але я жив там ще довго після того, як ми зустрічались, і разом з татом виходив пішки всі береги. І там, де річка гарна, і там, де негарна; та й часто рибалив з товаришами в різних місцях.

— Ти справді рибалив у Сені?

— Авжеж.

— І твій батько рибалив?

— Не так часто. Здебільшого в Шарантоні. Та звичайно після роботи йому хотілося прогулятись, от ми й ходили, аж поки я зовсім стомлювався, і тоді повертались додому автобусом. А коли в нас завелися гроші, почали брати таксі чи екіпаж.

— Коли ми їздили разом на перегони, у вас напевне були гроші.

— Мабуть, того року й були,— відказав Томмі.— Цього я не пам'ятаю. Часом у нас були гроші, а часом ні.

— А от у нас завжди були,— сказала Одрі.— Мати виходила заміж тільки за людей з великими грішми.

— То ви багата, Одрі? — запитав Томмі.

— Ні,— відказала дівчина.— Мій батько після одруження з матір'ю частину своїх грошей прожив, частину втратив, а жоден з вітчимів і не подумав про те, щоб якось мене забезпечити.

— Ну й не треба вам грошей,— сказав Ендрю.

— Чом би вам не лишитися жити у нас? — спитав її Том-молодший.— Вам у нас буде добре.

— Звучить привабливо. Але я маю жити власним коштом.

— Ми їдемо до Парижа,— сказав Ендрю.— І ви їдьте з нами. От буде чудово. Ми з вами вдвох оглянемо там усі арондисмани.

— Треба подумати,— мовила дівчина.

— Хочете, я приготую вам коктейль, щоб легше було зважитись? — запитав Девід.— У книжках містера Девіса завжди так роблять.

— Не треба мене підпоювати.

— Це давній спосіб торговців живим товаром,— сказав Том-молодший.— Підпоять тебе, а поки прочумаєшся — ти вже в Буенос-Айресі.

— Мабуть, вони дають пити щось страшенно міцне,— мовив Девід.— Це ж дуже далека дорога.

— Навряд чи є щось міцніше за мартіні містера Девіса,— обізвався Ендрю.— Містере Девіс, зробили б ви їй мартіні за власним рецептом.

— Хочете, Одрі? — спитав Роджер.

— Хочу, якщо вже недовго до обіду.

Роджер устав і пішов готувати коктейль, а Том-молодший пересів ближче до дівчини. Ендрю сидів біля її ніг.

— По-моєму, краще б вам не пити його, Одрі,— сказав Том-молодший.— Це перший крок. Пам'ятайте: *ce n'est que le premier pas qui compte* [1].

Тим часом Томас Хадсон і далі малював на верхній веранді. Він мимоволі чув їхні розмови, але відтоді, як вони повернулися з купання, вниз не поглядав. Йому нелегко було залишатися в тому панцирі роботи, що його він спорудив собі для самозахисту, і він думав: якщо ти тепер не працюватимеш, то можеш втратити його. Потім подумав, що в нього буде більш ніж досить часу для роботи й тоді, коли вони всі поїдуть. Але він знав, що повинен працювати саме тепер, щоб не зруйнувати тієї захисної оболонки, якою оточив себе завдяки роботі. Ти зробиш точно стільки, скільки зробив би, коли б їх тут не було, звелів він сам собі. Потім прибереш і спустишся вниз, а всі оті думки про Рейберна, про минулі дні й таке інше — к бісу. Але, й працюючи, він відчував, як в душу йому вже закрадається самотність. За тиждень вони поїдуть... Працюй, сказав він собі. Не піддавайся і не зраджуй своїх звичаїв, бо вони тобі скоро знадобляться.

Коли Томас Хадсон припинив роботу й спустився вниз, з думки в нього не йшла розпочата картина. Він усміхнувся до дівчини й відвів очі. Потім знову подивився на неї.

— Я мимоволі все чув,— мовив він.— Чи то пак підслухав. Радий, що ми з вами давні друзі.

— Я теж рада. А ви знали?

— Може, й знав,— відповів він.— Ну, будемо обідати. Ви вже обсохли, Одрі?

— Мені треба піти в душ перевдягтися. Я взяла з собою блузку й спідницю.

— Скажи Джозефові й Едді, що ми готові,— мовив Томас Хадсон до Тома-молодшого.— Ходім, Одрі, я проведу вас до душу.

Роджер пішов у дім.

— Я подумала: недобре, що я напросилася до вас неправдою,— сказала Одрі.

---

[1] Досить зробити лише перший крок *(франц.)*.

— Нічого подібного.

— Як по-вашому, чи можу я хоч чим-небудь бути йому корисною?

— Можливо. Робота — ось головний засіб урятувати його душу. Я не знавець людських душ. Але свою він розміняв на дрібниці, ще коли вперше приїхав на узбережжя.

— Але ж тепер він збирається писати новий роман. І це має бути неабиякий роман.

— Хто вам сказав?

— Я читала в газеті. Здається, в огляді Чоллі Ніккербоккера.

— Он як,— мовив Томас Хадсон.— То, мабуть, це таки правда.

— Ви серйозно вважаєте, що я можу бути йому корисною?

— Можливо.

— Але є деякі ускладнення.

— Без ускладнень нічого не буває.

— Розповісти вам?

— Ні,— сказав Томас Хадсон.— Краще одягайтесь, зачісуйтесь і йдіть нагору. Бо поки він там чекає, йому може трапитись інша жінка.

— Колись ви таким не були. Я вважала вас за найдобрішого з усіх, кого знала.

— Мені дуже прикро, що я розчарував вас, Одрі. Але я радий, що ви тут.

— Ми ж з вами давні друзі, правда?

— Авжеж,— відказав він.— Ну, перевдягайтесь і приходьте нагору.

Він одвів очі, і дівчина зачинила за собою двері душу. Він сам не знав, що з ним сталося. Але радість цих літніх днів пішла в ньому на спад, наче вода на прибережних обмілинах, коли починається відплив. Він дивився на море, на піщаний берег і помітив, що вода вже відпливає, а на мокрому піску заклопотано порпається берегове птаство. Бурунці на гребенях хвиль, віддаляючись, дедалі меншали. Томас Хадсон ще раз окинув довгим поглядом узбережжя й пішов у дім.

XIII

Останні кілька днів минули чудово. Усе було добре, як і раніш, і не відчувалося смутку перед близькою розлукою. Яхта вирушила назад, і Одрі найняла собі кімнату над «Понсе де Леоном». Але жила вона в них, спала на закритій веранді в кінці будинку й користувалася кімнатою для гостей. Вона більш нічого не говорила про своє кохання до Роджера. А Роджер сказав про неї Томасові Хадсону лиш одне:

— Вона одружена з якимось сучим сином.

— Не сподівався ж ти, що вона все життя чекатиме на тебе?

— Усе одно він сучий син.

— А чи не так воно завжди й буває? Та ти ще знайдеш у ньому щось привабливе.

— Він багатий.

— Оце, мабуть, і є найпривабливіше,— сказав Томас Хадсон.— Вони завжди виходять заміж за якогось сучого сина, а в ньому завжди є щось дуже привабливе.

— Гаразд,— мовив Роджер.— Не будемо про це говорити.

— То ти писатимеш книжку?

— Авжеж. Це те, чого вона од мене хоче.

— Через те й писатимеш?

— Годі, Томе,— сказав Роджер.

— Хочеш поїхати в мій будинок на Кубі? Власне, то не будинок, а дача. Але там тобі ніхто не заважатиме.

— Ні. Я хочу податися на Захід.

— Знов на узбережжя?

— Ні, не на узбережжя. Чи не можна пожити в тебе на ранчо?

— Там у мене тільки невеличка хатина. Решту я віддав в оренду.

— Цього цілком досить.

Дівчина й Роджер вирушали в довгі прогулянки по березі, ходили купатися — самі й разом з хлопцями. Хлопці їздили рибалити й брали з собою Одрі на звичайну риболовлю та на підводні лови біля рифу. Томас Хадсон напружено працював, і в ті години, коли він малював, а хлопці були десь поза домом, його не залишала приємна думка, що скоро вони повернуться і всі разом сядуть до столу вечеряти. Коли вони були на підводних ловах, його брав неспокій, але він знав, що Роджер і Едді не дозволять хлопцям якоїсь необачності. Одного разу вони всім гуртом поїхали на цілий день ловити на блешню аж до найдальшого маяка на відмілині й чудово згаяли час, зловивши кілька макрелей, білобока та три великі пеламіди. Він намалював пеламіду, з її чудною сплощеною головою та поперечними смугами на довгому обтічному тілі, і подарував картину Енді, що зловив найбільшу рибину. На задньому плані картини був високий маяк з павучими лапами, білі хмарки в літньому небі та зелені береги.

Та от настав день, коли старомодний гідроплан «Сікорскі» виписав коло над будинком і сів у бухті, і вони повезли хлопців човном до нього. У другому човні Едді віз речі.

— До побачення, тату,— сказав Том-молодший.— Ми гарно провели літо.

— До побачення, тату,— сказав Девід.— Усе було справді чудово. Не турбуйся за нас. Ми будемо обережні.

— До побачення, тату,— сказав Ендрю.— Спасибі тобі за таке гарне-прегарне літо й за подорож до Парижа.

Вони піднялися до дверцят літака і звідти помахали Одрі, що стояла на причалі, й загукали разом:

— До побачення! До побачення, Одрі!

Роджер допоміг їм зайти в літак, і вони сказали:

— До побачення, містере Девіс. До побачення, тату.— А тоді на весь голос у бік причалу: — До побачення, Одрі!

Потім дверцята зачинили, замкнули, і вже видно було тільки їхні обличчя за невеличкими віконцями, а тоді все заснувало бризками води від старих кавових млинків, що заторохтіли на гідроплані. Томас Хадсон відгріб далі від тієї зливи бризок, і незграбний літак вирулив на зліт, знявся за легким вітерцем, а потім виписав коло й повільно, але рівно пішов своїм курсом через Гольфстрім.

Томас Хадсон знав, що й Роджер з Одрі збираються їхати, а оскільки наступного дня мало прибути рейсове судно, він спитав Роджера, коли вони думають вирушати.

— Завтра, друже,— відказав Роджер.

— З Вілсоном?

— Так. Я попросив, щоб він прилетів по нас.

— Я тільки тому спитав, аби знати, що мені замовляти на той тиждень.

І ось наступного дня вони так само полетіли з острова. Прощаючись, Томас Хадсон поцілував дівчину, а вона поцілувала його. Вона плакала напередодні, коли від'їжджали хлопці, заплакала й тепер і міцно обняла його.

— Бережіть його і себе бережіть.

— Постараюся. Ви були такий добрий до нас, Томе.

— Ет, дурниці.

— Я писатиму,— мовив Роджер.— Може, там треба щось зробити? То скажи.

— Тішся життям. Напишеш мені, як там у вас буде.

— Напишу. І вона теж.

Отже, поїхали й вони, і, повертаючись додому, Томас Хадсон зайшов до Боббі.

— Страшенно самотньо вам тепер буде,— сказав Боббі.

— Еге ж,— сказав Томас Хадсон.— Мені буде страшенно самотньо.

XIV

Одразу ж після від'їзду хлопців Томаса Хадсона пойняла туга. Але він вважав це природним наслідком розлуки з синами й наполегливо працював далі. Кінець власного світу людини настає зовсім не так, як на тій величній картині, що її свого часу змалював словами містер Боббі. Він настає, коли з місцевої пошти приходить хлопчина-посильний, приносить радіограму й каже:

— Розпишіться, будь ласка, отут на корінці. Нам дуже жаль, містере Томе.

Він дав хлопчині шилінг. Але той подивився на монету й поклав її на стіл.

— Не треба чайових, містере Томе,— сказав він і пішов.

Він прочитав радіограму. Тоді поклав її в кишеню, вийшов і сів на веранді, зверненій до моря. Дістав з кишені радіограму й прочитав ще раз. «*Ваші сини Девід і Ендрю загинули разом з матір'ю в автомобільній катастрофі поблизу Біарріца. До вашого приїзду все необхідне беремо на себе. Глибоко співчуваємо*». Підписано паризьким відділенням його нью-йоркського банку.

На веранду вийшов Едді. Він дізнався про все від Джозефа, а той — від одного хлопця з радіообслуги.

Едді сів поруч і сказав:

— От паскудство, Томе. Як же це могло статися?

— Не знаю,— відказав Томас Хадсон.— Мабуть, наскочили на щось чи хтось на них наскочив.

— Я певен, що не Девід був за кермом,— сказав Едді.

— І я певен. Але тепер це не має значення.

Томас Хадсон дивився на синій простір моря і на густішу синяву Гольфстріму. Сонце було при заході й от-от мало сховатися за хмари.

— Ви думаєте, за кермом була їхня мати?

— Може, й так. А може, їх віз шофер. Яка різниця...

— А Енді не міг бути?

— Міг. Можливо, мати йому дозволила.

— Він досить самовпевнений хлопчина,— сказав Едді.

— Був,— сказав Томас Хадсон.— Тепер уже, мабуть, не самовпевнений.

Сонце сідало, і його дедалі заступали хмари.

— Коли вони там знову вийдуть в ефір, треба дати радіограму Вілсонові, щоб завтра зранку прилетів по мене, і нехай замовить телефоном місце на нью-йоркський літак.

— Що мені робити, поки вас не буде?

— Доглядай тут за всім, ото й тільки. Я залишу тобі чеки

на кожний місяць. Якщо задмуть буревії, найми собі в поміч скільки треба людей, щоб уберегти катер і будинок.

— Усе зроблю,— сказав Едді.— Але тепер усе воно для мене й г.... не варте.

— Для мене теж,— сказав Томас Хадсон.

— У нас ще є менший Том.

— Поки що,— сказав Томас Хадсон і вперше заглянув у безодню порожнечі, що чекала його попереду.

— Ви не зігнетеся,— сказав Едді.

— Нізащо. Хіба було колись таке?

— Поживете якийсь час у Парижі, а потім поїдете на Кубу, і нехай би й менший Том з вами поїхав. Там вам добре малюватиметься, і все-таки переміна буде.

— Авжеж,— мовив Томас Хадсон.

— Чи, може, помандруєте по світу, це теж добре діло. Поїздіть на тих величезних пароплавах, на яких мені завжди хотілось їздити. Нехай возять вас по всьому світу.

— Авжеж.

— Паскудство,— сказав Едді.— Та якої ж бісової матері вони вбили малого Деві?

— Годі вже про це, Едді,— спинив його Томас Хадсон.— То такі речі, що ми про них нічого не знаємо.

— К бісовій матері все,— мовив Едді і зсунув капелюха на потилицю.

— Ми зіграємо так, як зможемо,— сказав йому Томас Хадсон. Але тепер він знав, що ця гра для нього мало важить.

XV

Пливучи через океан на «Іль-де-Франс», Томас Хадсон переконався, що пекло не конче буває таке, яким змалював його Данте чи будь-хто інший з великих дослідників пекла,— воно може бути й зручним, приємним, улюбленим пароплавом, що везе тебе до країни, куди ти завжди їхав з радісним передчуттям. У цьому пеклі було більше кіл, і вони не мали таких визначених меж, як у великого флорентійського егоцентриста. Він зійшов на борт пароплава рано-вранці, сподіваючись — тепер він знав це достеменно — сховатися там від міста, де весь час боявся зустріти людей, котрі заговорять з ним про те, що сталось. Він гадав, що на пароплаві йому вдасться дійти якоїсь згоди зі своїм горем, ще не знаючи, що з горем неможливо дійти згоди. Його виліковує сама смерть, а всілякі інші засоби тільки притуплюють чи знеболюють. Вважається, що його може вилікувати й час. Та коли його виліковує щось інше, ніж смерть, то навряд чи то справжнє горе.

Одним із засобів, що на час притуплює горе, заразом притуп-

люючи в людині й усі інші почуття, є пияцтво, а другим, що відвертає думки на інше,— робота. Томас Хадсон знав ці засоби. Але знав і те, що пияцтво вбиває в людині здатність повноцінно працювати, а його життя вже стільки років грунтувалося на роботі, що він ніяк не міг дозволити собі позбутись цієї здатності. Та, розуміючи, що якийсь час працювати все одно не зможе, він постановив собі пити, читати, робити гімнастику, аж поки його здолає сон. У літаку він спав. Але в Нью-Йорку заснути не міг.

І ось нарешті він лишився сам в окремій каюті, куди носії вже занесли його речі та велику паку журналів і газет, що їх він купив у місті. Йому здавалося, що найлегше буде почати саме з цього. Він оддав стюардові свій квиток і попросив принести пляшку води «Перр'є» та льоду. А коли воду й лід подали, дістав з валізи пляшку добірного шотландського віскі, відкоркував і приготував собі випити. Потім перерізав шнурок, яким була обв'язана пака журналів та газет, і розклав їх на столі. Журнали були чисті, незаймані, коли порівняти з тими, які він одержував на острові. Він узяв «Нью-Йоркер». На острові він завжди залишав цей журнал на вечір, але давно вже не бачив такого свіжого номера, за цей же таки тиждень, і такого незім'ятого. Він сидів у зручному глибокому кріслі, пив віскі і невдовзі зрозумів, що неможливо читати «Нью-Йоркер», коли тільки цими днями померли люди, яких ти любив. Тоді він узяв «Тайм», і цей журнал читався гаразд, навіть розділ «Сумні віхи», де серед мертвих були обидва його хлопці й наведено їхній вік; вік їхньої матері було подано неточно, а далі згадувалося про її сімейне становище й про те, що вона розлучилася з ним у 1933 році. «Ньюсуїк» давав ті самі відомості. Та коли Томас Хадсон читав це коротке повідомлення, його не полишало дивне відчуття, що той, хто писав його, щиро жалів за хлопцями.

Він знову наповнив склянку й подумав, що до віскі найкраще доливати «Перр'є». Тоді прочитав від першої до останньої сторінки і «Тайм», і «Ньюсуїк». За яким бісом її понесло в Біарріц? — подумав він. Могла б поїхати і в Сен-Жан-де-Люс.

З цього він зрозумів, що віскі вже трохи допомогло йому.

Облиш думати про них, звелів він собі. Тільки пам'ятай, які вони були, а все інше відкинь. Рано чи пізно тобі доведеться відкинути. То краще вже тепер.

Почитай ще, сказав він. І в ту ж мить пароплав рушив, спершу дуже повільно. Томас Хадсон навіть не подивився у вікно. Він сидів у зручному кріслі, читав журнали й газети з великої купи, що була на столі, і пив шотландське віскі з «Перр'є».

Ніякої проблеми перед тобою немає, сказав він собі. Ти облишив думати про них, і вони пішли в небуття. А передусім не слід було так безоглядно їх любити. Не слід було так любити їх,

і не слід було любити їхню матір. О, це вже віскі заговорило, мовив він сам до себе. Як воно чудово розв'язує наші проблеми! *Алхімік-віскі, справді-бо, воно все наше золото обертає на г....* Ні, не звучить... *Все наше злото обертає на г....*— отак ніби краще.

Цікаво, де тепер Роджер з тією дівчиною, подумав він. Де Томмі — має знати банк. А де я — я й сам знаю. Я — осьде, і при мені пляшка «Старого лосося». Завтра вижену все це із себе з потом у спортивному залі. Проїдусь як слід на велосипеді, що нікуди не везе, й на механічному коні. Ось що мені потрібне. Добряче протруситися на механічному коні. А потім — добрячий масаж. А коли зустріну когось у барі, розмовлятиму про зовсім інші речі. Це ж усього шість днів. Шість днів відбути не так важко.

Цієї ночі він заснув, а коли прокинувся, відчув, як пароплав посувається по воді, але в першу мить, коли до нього тільки-но дійшов запах моря, йому здалося, що він удома, в своєму будинку на острові, і що все те було моторошним сном. Тоді зрозумів, що то не сон, і відчув густий дух мастила на рамі відчиненого ілюмінатора. Він засвітив світло й попив води «Перр'є». Його мучила спрага.

На столі стояв піднос з бутербродами й фруктами, що його залишив увечері стюард, а у відерці, де стояла пляшка «Перр'є», ще було трохи льоду.

Він знав, що треба щось з'їсти, і поглянув на годинник на стіні. Було двадцять хвилин на четверту. Морське повітря дихало прохолодою. Він з'їв бутерброд та два яблука, а тоді видобув з відерця льоду й приготував собі випити. «Старого лосося» залишилось на денці, але він мав ще одну пляшку, і тепер, цієї прохолодної досвітньої години, сидів собі в зручному кріслі, пив віскі й читав «Нью-Йоркер». Виявилося, що тепер він уже може його читати й що йому дуже приємно пити віскі серед ночі.

Багато років він додержувався твердого правила не пити вночі, а вдень — поки не закінчить свою роботу, за винятком неробочих днів. Але тепер, прокинувшись пізньої ночі, відчув просту втіху від того, що може дати собі волю. Уперше після тієї радіограми до нього повернулося хоч якесь, нехай і суто тваринне, вдоволення, здатність тішитись життям.

І «Нью-Йоркер» дуже цікавий, подумав він. Як видно, це такий журнал, що його можна читати лише четвертого дня після того, як щось скоїлося. Не першого, і не другого, і не третього. А саме четвертого. Це не завадить знати. Після «Нью-Йоркера» він прочитав «Ринг», а потім узявся до «Атлантік манслі» й почав читати все, що годилося в ньому для читання, а також і дещо з того, що не годилося. Потім утретє налив собі випити й розгорнув «Харперз». Ось бачиш, сказав він сам собі, нічого страшного не сталося.

Частина друга

КУБА

Коли всі пішли, він ліг на плетену мату, що вкривала підлогу, і йому стало чутно, як гуде вітер. З північного заходу накотила справжня буря, і він простелив на підлозі ковдри, наклав купу подушок, підпер їх м'якою спинкою крісла, приставивши її до ніжки стола, а тоді надів шапочку з довгим козирком, щоб затінити очі, й узявся читати листи при яскравому світлі великої настільної лампи. На грудях у нього вмостився кіт, і, натягши на себе й на кота легке укривало, він розпечатував і читав листи та посьорбував віскі з водою, за кожним разом відставляючи склянку на підлогу. А коли було потрібно, рука сама знаходила її.

Кіт муркотів, але його не було чути, бо муркотів він безгучно, і господар, тримаючи в одній руці листа, другою торкнувся котового горла.

— У тебе в горлі наче мікрофон,— сказав він.— Ти мене любиш, Бойзе?

Кіт легенько місив лапами його груди, ледь чіпляючись кігтями за вовну грубого синього светра, і господар відчував вагу його довгого тіла та безгучне муркотіння в себе під пальцями.

— Сука вона, Бойзе,— мовив він до кота й розпечатав другий лист.

Кіт засунув голову під його підборіддя й потерся об нього.

— Гляди не подряпайся об мою бісову щетину, Бойзе,— сказав господар і погладив кота по голові своїм шорстким підборіддям.— Жінкам вона дуже не до вподоби. Шкода, що ти не п'єш, Бою. Майже все інше ти вмієш.

Кота було названо на честь крейсера «Бойз», але господар давно вже звав його просто Боєм.

Другого листа він прочитав мовчки, тоді простяг руку по склянку й знову сьорбнув віскі.

— Ні,— мовив він,— діла не буде. А знаєш що, Бою? Читай-но ти замість мене ці листи, а я ляжу в тебе на грудях і муркотітиму. Що ти на це скажеш?

Кіт знову потерся головою об його підборіддя, а він потерся об кота, провівши своїм давно не голеним підборіддям у нього між вухами й далі між лопатками, і тим часом розпечатав третій лист.

— Ти тривожився за нас, Бою, коли знялася ця буря? — спитав він.— Побачив би ти, як ми заходили в гавань, коли хвилі

вже перекочувались через Морро. Ото б ти перепудився! Занесло нас на тих бісових валах, наче тріску.

Кіт лежав розніжений, дихаючи в такт з господарем. Він великий котяра, довгий і гарний, подумав господар, а худий тому, що завзято полює ночами.

— Як тобі тут велося без мене, Бою? — Він відклав листа й погладив кота під укривалом.— Багато наловив?

Кіт перекотився на бік і підставив живіт, щоб його попестили, як робив за тих безхмарних днів, коли був ще кошеням. Господар обійняв його руками й міцно притис до грудей. Великий кіт як лежав, так і лишився на боці, сховавши голову під його підборіддям. Та раптом він перевернувся під руками господаря й розпластався, учепившись кігтями в светр і міцно притулившись до господаревих грудей. Тепер він уже не муркотів.

— Пробач, Бою,— сказав господар.— Ти вже пробач. Дай-но я прочитаю все-таки цього бісового листа. А нам з тобою нічого не вдіяти. Ти ж не знаєш, чим тут зарадити, правда?

Кіт лежав у нього на грудях, важкий, принишклий, засмучений. Господар погладив його і взявся до листа.

— Не журись, Бою,— мовив він.— Тут справді немає ради. Якщо я колись знайду яку-небудь раду, я тобі скажу.

На той час, як він дочитав третього, найдовшого листа, той великий чорний з білим кіт уже спав. Він спав у позі сфінкса, тільки голову поклав на груди господареві.

Ну що ж, усе дуже добре, подумав господар. Треба б роздягтися, прийняти ванну й лягти як годиться, але ж гарячої води тепер немає, та й не хочеться мені сьогодні спати в ліжку. Надто ще все хитається. Гляди, і з ліжка скине. Але й тут мені, мабуть, не заснути з цим старим чортякою на грудях.

— Бою,— сказав він,— я зніму тебе, а сам ляжу на бік.

Він підняв важке обм'якле тіло кота, що раптом напружилось у нього в руках і знову розслаблено обважніло, і поклав поруч себе, а тоді повернувся й сперся на правий лікоть. Кіт лежав у нього за спиною. Коли його перекладали, він був образився, але тепер знову спав, згорнувшись клубком біля господаря. А той взяв листи й перечитав їх ще раз. Газет вирішив не читати, а, простягши руку, вимкнув світло й ліг на бік, відчуваючи сідницями котове тіло. Він лежав, обхопивши руками одну подушку, а голову поклавши на другу. Надворі бурхав скажений вітер, і підлога кімнати усе ще похитувалася під ним, наче капітанський місток на катері. Перед тим, як вони повернулися в гавань, він не сходив з містка дев'ятнадцять годин.

Томас Хадсон лежав і намагався заснути, але не міг. У нього дуже стомились очі, і він не хотів ні засвічувати світло, ні читати, а просто лежав і чекав ранку. Крізь ковдри під собою він

відчував мату, зроблену на замовлення для великої кімнати й привезену на крейсері із Самоа за півроку до Пірл-Харбора. Вона вкривала всю викладену плиткою підлогу, але біля скляних надвірних дверей загнулася й вистріпалась від тертя, і він відчував, як вітер, пробиваючись у шпару під дверима, задуває під низ і віддимає її край. Він подумав, що вітер принаймні ще день віятиме з північного заходу, потім перейде в північний і зрештою в північно-східний. Так він звичайно змінювався взимку, але міг і ще кілька днів не повернути й бурхати щосили, перш ніж обернутися на *brisa*, як називали місцеві жителі північно-східний пасат. Віючи з північного сходу назустріч Гольфстріму майже з ураганною силою, той пасат здіймав на морі таку страшенну хвилю, яку Томас Хадсон мало де бачив, і він знав, що в цей час жоден німчура не виткнеться на поверхню. Отож, розважив він, ми пробудемо на березі щонайменше чотири дні. А потім вони напевне почнуть вилазити.

Він подумав про свій останній вихід у море і про те, як буревій застукав їх за шістдесят миль убік від Гавани й за тридцять миль від берега і яка то була страхітлива дорога назад, коли він вирішив іти в Гавану, а не в Байя-Онду. Ну й дав же він жару своєму катерові! Добрячого дав жару, і тепер багато чого доведеться перевіряти. Мабуть, краще-таки було піти в Байя-Онду. Але останнім часом вони надто часто там з'являлися. До того ж він дванадцять днів не був удома, хоч розраховував пробути в морі щонайбільше десять. Запаси у нього вичерпувались, а він не знав напевне, скільки часу триватиме шторм, отож і постановив собі повернутись до Гавани, й витримав тяжкий двобій зі стихією. Уранці він прийме ванну, поголиться, опорядиться й піде доповідати морському аташе. Може, вони хотіли б, щоб він і далі патрулював понад узбережжям. Але він був певен, що в таку негоду ніякий біс не підніметься на поверхню, це просто неможливо. До цього, власне, усе й зводилось. І якщо він не помиляється в цьому, то й усе інше буде гаразд, хоч не завжди все виходить так просто. Атож, далеко не завжди.

Від твердої підлоги у нього заболіли правий бік та стегно, і він ліг на спину, перенісши вагу тіла на м'язи плечей, а коліна зігнув і вперся п'ятами в ковдру. Це трохи полегшило його втому, і він поклав ліву руку на кота й погладив його.

— Ач як ти розвалився, Бою, і спиш собі хоч би що,— мовив він.— Видно, не так уже й погано тобі живеться.

Він подумав був випустити й інших котів, щоб мати з ким поговорити, поки Бойз спить. Але вирішив, що краще не робити цього. Бойз образився б і почав ревнувати. Коли вони під'їхали ввечері критим ваговозом, Бойз уже чекав їх надворі. Він був страшенно збуджений і, поки вони розвантажувались, весь час

крутився під ногами, й лащився до кожного, й гасав знадвору в дім і назад, щоразу як відчиняли двері. Певно, він чекав на них щовечора, відколи вони поїхали. Тільки-но надходив наказ вирушати в море, кіт уже знав про це. Звісно, про сам наказ він догадуватись не міг, але добре вловлював найперші ознаки приготувань, і в міру того, як вони посувалися, аж до останнього, коли в домі ночувала вся команда (Хадсон суворо стежив, щоб перед кожним досвітнім виїздом люди опівночі вже спали), кіт дедалі дужче збуджувався й нервувався, а коли вони зрештою починали вантажитись, впадав у справжній розпач, і доводилося замикати його, щоб він не побіг за машиною в селище, а там і на шосе.

Одного разу, їдучи Головним шосе, Томас Хадсон побачив кота, на якого наїхала машина,— очевидно, зовсім недавно,— і той мертвий кіт був викапаний Бойз. Спина в нього була чорна, а горло, груди й передні лапи білі, й на морді неначе чорна маска. Він знав, що то не може бути Бойз, бо пригода сталася не менш як за шість миль від їхньої садиби, але його аж замлоїло всередині, і він спинив машину, вернувся назад і підняв кота, а пересвідчившись, що то не Бойз, поклав його на узбіччі дороги, щоб на нього ніхто більше не наїхав. Кіт був добре вгодований, видимо хазяйський, і він залишив його при дорозі, щоб господарі могли його знайти і дізнатися, що з ним сталось, а не гадали марно, де він запропав. А то він забрав би кота в машину й поховав у себе в садибі.

Увечері, повертаючись додому, він не побачив мертвого кота на тому місці, де залишив, отже, як видно, господарі таки знайшли його. Того ж вечора, сидячи з книжкою у великому кріслі, де поруч нього вмостився й Бойз, він подумав, що не знав би, що й робити, якби Бойз отак загинув. А тепер подумав, що кіт так само прихилився до нього, судячи з його поведінки й отого розпачу, який він часом виказував.

Він переживає все це куди тяжче, ніж я. Навіщо ж так побиватися, Бою? Якби ти не брав усього близько до серця, тобі й жилося б легше. Я ж ось по змозі не беру нічого до серця, говорив він сам до себе. Справді не беру. А от Бойз не може.

У морі він теж думав про Бойза, про його дивні звички та про його відчайдушну, безнадійну любов. Він пригадував, як побачив його вперше, тоді ще кошеням, що гралося із своїм відображенням на склі тютюнового прилавка в барі, спорудженому на скелях над Кохімарською гаванню. Вони зайшли туди ясного різдвяного ранку. Там ще сиділо кілька п'яниць — після вчорашньої гульні,— але в розчинені двері бару й ресторану завівав свіжий східний вітер, і сонце світило так яскраво, і повітря

було таке чисте й прохолодне, що той ранок аж ніяк не пасував до п'яниць.

— Зачиніть двері, дме,— сказав один з них господареві бару.

— Ні,— відказав той.— Мені до душі цей вітер. А якщо вам дме, пошукайте собі затишку десь в іншому місці.

— Ми платимо гроші за те, щоб нам було зручно,— озвався ще один цілонічний п'яниця.

— Ні. Ви платите за питво. А зручності шукайте десь-інде.

Томас Хадсон подивився через відкриту терасу на море, синє-синє й усе в білих баранцях, і на рибальські човни, що снували по воді, тягнучи за собою блешні на дельфінів. Чоловік шість рибалок сиділи біля стойки в барі, й ще дві групки — за столиками на терасі. То були рибалки, яким добре повелося напередодні, або ж такі, які вважали, що погода й течія не скоро зміняться, і ризикнули святкового дня залишитись на березі. Жоден з місцевих рибалок, що їх знав Томас Хадсон, не ходив до церкви, навіть на різдво, і жоден не одягався так, як вважається за належне одягатись рибалці. З усіх рибалок, яких він будь-коли бачив, вони найменше скидалися на рибалок, а проте діло своє знали чи не найкраще. Ходили вони в старих брилях або простоволосі, носили стару одіж і коли були босі, а коли в звичайних черевиках. Відрізнити рибалку від селянина, або ж *guajiro*, було дуже легко, бо селяни, їдучи до міста, вбиралися в збористі сорочки, крислаті капелюхи, вузькі штани та вершницькі чоботи і майже всі мали при собі мачете, тим часом як рибалки ходили в перших-ліпших обносках, завжди веселі й самовпевнені. Селяни, навпаки, були стримані й несміливі, за винятком тих випадків, коли напивалися п'яні. Та все ж найпевнішою прикметою рибалки були його руки. В старих рибалок вони зашкарублі й темні, вкриті рудими плямами від сонця, а на долонях і пальцях снасть позалишала глибокі борозни та рубці. В молодих руки не зашкарублі, але в більшості також руді плями й глибокі рубці на долонях, а волосся на руках у всіх, крім хіба що найчорнявіших, майже біле від сонця та солі.

Томас Хадсон пригадав, як того різдвяного ранку, на перше воєнне різдво, господар бару спитав його: «Хочете креветок?» — і приніс великий таріль з купою щойно зварених креветок, і поставив його на стойку, а тоді заходився нарізати лимон і розкладати кружальця на блюдці. Креветки були великі, рожеві; їхні вуса на добрий фут звисали зі стойки, і він узяв одну, розпростав їй вуса в обидва боки й зауважив, що вони довші, ніж у японського адмірала.

Томас Хадсон одірвав «японському адміралові» голову, а тоді великими пальцями розламав шкаралупу й висмоктав з неї креветку, і така вона була свіжа й шовковиста на зубах, і така

запашна, бо зварена в морській воді з лимонним соком та зернами чорного перцю, що йому подумалось: таких смачних креветок він ще ніколи не їв — ні в Малазі, ні в Таррагоні, ні в Валенсії. І саме тоді кошеня підбігло до нього, кинувшись стрімголов через весь бар, і почало тертись об його руку, випрошуючи креветку.

— Та вони ж для тебе завеликі, кицю,— сказав йому Томас Хадсон. Але все-таки одірвав пучками шматок креветки й дав його кошеняті, а воно помчало назад до тютюнового прилавка й швидко, жадібно почало їсти.

Томас Хадсон дивився, як те гарне чорно-біле кошеня, з білими грудьми та передніми лапками й чорною, наче справжня маска, довгастою плямою поперек лоба й навколо очей, жадібно воркочучи, поїдає креветку, а тоді спитав господаря, чиє воно.

— Як хочете, то ваше.

— Я вже маю вдома двох. Перських.

— Два — то однаково що нічого. Беріть і цього. Додасте їм трохи кохімарської крові.

— Тату, можна його взяти? — спитав один з його синів, про яких він тепер ніколи не думав; хлопчик щойно піднявся з тераси, де спостерігав, як човни повертаються в гавань і як рибалки знімають щогли, вивантажують змотані кільцями снасті й викидають на берег зловлену рибу.— Ну будь ласка, тату, візьмімо його. Він такий гарний котик.

— Ти думаєш, йому буде добре далеко від моря?

— Ну звісно, тату. А тут він скоро стане зовсім нещасним. Хіба ти не бачив, які нещасні вуличні коти? А колись же вони, певно, були такі самі, як він.

— Візьміть його,— сказав господар.— Йому буде добре в садибі.

— Гей, Томасе,— обізвався один з рибалок за столиком, що дослухався до їхньої розмови.— Якщо вам потрібні коти, я можу дістати ангорського, справжнього ангорського, з Гуанабакоа. Тигрової масті.

— А статі? Чоловічої?

— Статі в нього не менш, ніж у вас,— відказав рибалка, і всі за столиком засміялись.

На цьому побудовано більшість іспанських дотепів.

— Тільки на ній шерсть росте,— докинув рибалка, розраховуючи, що всі знов засміються, і не помилився.

— Тату, будь ласка, візьмімо це кошеня,— не вгавав хлопець.— Воно ж котик.

— Ти певен?

— Я знаю, тату. Знаю.

— Ти й про обох перських те саме казав.

— Перські то інша річ, тату. З перськими я помилився і визнаю це. Але тепер я знаю, тату. Справді знаю.

— Слухайте, Томáсе. То ви хочете ангорського тигрового з Гуанабакоа? — спитав рибалка.

— Та що він за такий кіт? Чаклунський, чи що?

— Ніякий не чаклунський. Цей кіт ніколи й не чув про чаклунство. Він кращий християнин, ніж ви.

— *Es muy possible* [1],— сказав інший рибалка, і всі засміялись.

— І скільки ж він коштує, той знаменитий звір? — спитав Томас Хадсон.

— Ніскільки. Це подарунок. Справжній ангорський тигр. Подарунок на різдво.

— Іди-но сюди, до стойки, випий і розкажи мені про нього.

Рибалка перейшов до стойки. На ньому були окуляри в роговій оправі й вилиняла, але чиста голуба сорочка, що навряд чи витримала б ще одне прання. Вона аж світилася на спині між лопатками, й подекуди матерія вже почала розлазитись. Штани кольору хакі також зовсім вилиняли, і навіть на різдво він був босий. Його обличчя й руки вкривала темно-коричнева засмага. Він поклав ті порубцьовані руки на стойку і мовив до господаря:

— Віскі з лимонадом.

— Мене від лимонаду нудить,— сказав Томас Хадсон.— Я випʼю з мінеральною.

— А мені добре з лимонадом,— сказав рибалка.— Інакше віскі мені не смакує. Слухайте, Томасе, це ж не простий собі кіт.

— Тату,— знов обізвався хлопчик,— поки ви з цим паном не почали пити, скажи: можна нам узяти котика?

Він прив'язав шкаралупу від креветки на білий бавовняний мотузочок і тепер грався з кошеням, розгойдуючи перед ним цю принаду, а воно звелося на задні лапки, наче здиблений геральдичний лев, і молотило передніми по шкаралупі.

— Ти дуже хочеш його взяти?

— Ти ж знаєш, що хочу.

— Ну то бери.

— Дякую, тату, дуже дякую. Я віднесу його в машину, щоб він трохи звик до мене.

Томас Хадсон дивився, як хлопчик з кошеням у руках перейшов дорогу й сів на переднє сидіння. Верх машини був спущений, і він зі свого місця біля стойки добре бачив хлопчика — той сидів у відкритій машині під яскравим сонцем, і вітер куйовдив його темну чуприну. А кошеняти Хадсонові не було видно, бо хлопчик поклав його на сидіння і гладив, нахилившись над ним, щоб сховатись од вітру.

---

[1] Дуже можливо *(ісп.)*.

Тепер того хлопчика вже не було на світі, а кошеня виросло, і стало великим котом, і пережило хлопчика. А тепер ні я, ні Бойз, подумав Томас Хадсон, нізащо не хочемо пережити один одного. Не знаю, чи бувало колись, щоб людину й тварину пов'язувала така любов, думав він далі. Може, це й дуже смішно. Та як на мене, нічого смішного тут немає.

Ні, подумав він, як на мене, то в цьому не більше смішного, ніж у тому, що кіт пережив самого хлопчика. Багато чого, звісно, було чудернацького, хоч би ото коли Бойз воркотав-воркотав, а потім у нього раптом вихоплювався відчайдушний зойк, і він завмирав, припавши всім своїм довгим тілом до господаревих грудей. А часом, як розповідала прислуга, після від'їзду господаря кіт по кілька днів нічого не їв, хоч голод зрештою завжди брав над ним гору. Були дні, коли він намагався жити самими ловами й не виходив їсти з іншими котами, проте кінець кінцем не витримував і вискакував з кімнати через спини всіх котів, що юрмилися біля розчинених дверей, коли на порозі з'являвся слуга, несучи таріль із м'ясним фаршем, а потім швидко шугав назад — так само через спини котів, що метушилися навколо хлопчини з тарелем. Їв він завжди дуже швидко і одразу ж після того йшов геть з котячої кімнати. Не було в домі жодного кота, до якого він почував би хоч найменшу приязнь.

Господар давно вже дійшов висновку, що Бойз вважає себе людською істотою. Хоч кіт не випивав з ним, як це міг би робити ведмідь, але їв усе, що й він, особливо такі речі, на які жоден інший кіт і не глянув би. Томас Хадсон пам'ятав, як минулого літа, коли одного ранку вони снідали разом, він дав Бойзові скибочку свіжого охолодженого манго. Кіт залюбки з'їв її і відтоді, поки Томас Хадсон був на березі й манго ще не відійшло, щоранку одержував свою порцію. Доводилось підносити скибочки йому до рота, бо вони були слизькі, й кіт не міг ухопити їх з тарілки, і Томас Хадсон думав навіть змайструвати щось на зразок яселець, щоб кіт спокійно, без поспіху міг сам брати з них скибочки манго.

Згодом, коли достиг урожай на алігаторових грушах — великих темно-зелених деревах авокадо, плоди яких лише трохи темніші й лискучіші від листя,— і Томас Хадсон, що того року залишався у вересні на березі, ремонтуючи катер і готуючись до подорожі на Гаїті, запропонував Бойзові ложечку м'якушу із середини плоду, з якого було вибрано зернята й налито туди олії з оцтом, кіт з'їв і його, а потім щоразу з'їдав по половині авокадо.

— Чом би тобі не залізти на дерево й не дістати їх самому? — спитав кота Томас Хадсон, коли вони разом гуляли по своїй пагористій садибі. Але Бойз, певна річ, нічого на це не відповів.

Одного разу він таки побачив Бойза на алігаторовій груші, коли вийшов присмерком погуляти й подивитися, як галасливі зграї чорних дроздів з усіх південних та східних околиць линуть у небі до Гавани, куди вони щовечора злі́талися на ночівлю серед листя іспанських лаврів на Прадо. Томас Хадсон любив спостерігати, як дрозди пролітали над пагорбами, і як з'являлися перші кажани, і як починали свій нічний політ дрібні сови, коли сонце сідало в море за Гаваною і над пагорбами займався відсвіт великого міста. Того вечора він не міг знайти Бойза, що майже завжди гуляв з ним, і взяв з собою Великого Цапа, одного з Бойзових синів,— ширококостого чорного кота-бійця, з дужою шиєю, вилицюватою мордою та довжелезними вусами. Цап ніколи не ходив на лови. Він був боєць і плідник, і все те забирало в нього силу часу. Але любив і повеселитися, якщо це не заважало його ділу, і на прогулянки ходив залюбки, особливо коли Томас Хадсон час від часу добряче наддавав йому ногою, так що кіт аж валився на бік. І тоді Томас Хадсон гладив його ногою по животі. Цапа можна було гладити хоч як сильно, взутою чи босою ногою — він на те не зважав.

Томас Хадсон нахилився й поплескав його по спині — Цап любив, щоб його плескали добре, як плескають великого собаку,— а коли випростався й поглянув угору, то помітив високо на алігаторовій груші Бойза. Цап теж подивився туди й побачив його.

— Що ти там робиш, старий негіднику? — гукнув Томас Хадсон до Бойза.— Чи ти зрештою навчився їсти їх просто з дерева?

Бойз подивився вниз і побачив Цапа.

— Ану злазь звідти, ходім погуляємо,— сказав йому Томас Хадсон.— Я дам тобі авокадо на вечерю.

Бойз зиркнув на Цапа й нічого не відповів.

— Ти дуже гарний серед темного листя. Ну й сиди там, коли хочеш.

Бойз одвернувся від них, і Томас Хадсон з великим чорним котом пішли далі між деревами.

— Як ти гадаєш, Цапе, він не зсунувся з глузду? — спитав Томас Хадсон. Тоді, щоб потішити кота, додав: — А пригадуєш ту ніч, коли ми не могли знайти ліки?

«Ліки» було магічне слово для Цапа, і, почувши його, він враз повалився на бік, щоб його погладили.

— Пригадуєш ліки? — запитував господар, і той великий, загартований у бійках котяра аж вигинався від задоволення.

Це слово стало для нього магічним після однієї ночі, коли його господар напився п'яний, по-справжньому п'яний, і Бойз не захотів з ним спати. І Принцеса не хотіла спати у нього в ліж-

ку, коли він був п'яний, і Віллі не хотів. Жодний кіт не хотів спати з ним п'яним, тільки Самітник, як колись звали Великого Цапа, та ще Самітників Брат, а насправді сестра — безталанна кішка, що завжди мала безліч усяких прикрощів і лише зрідка звідувала щасливі хвилини. Щодо Цапа, то він навіть дужче любив господаря п'яного, ніж тверезого, а може, так тільки здавалося, бо Цапові випадало спати з ним лише в ті ночі, коли Томас Хадсон бував п'яний. А того вечора, пробувши на березі вже чотири дні, він напився справді як чіп. Почав ще опівдні у «Флорідіті», де пив спершу з кубинськими політиками, що заглянули туди хильнути нашвидку й були дуже збуджені; потім — з цукровими й рисовими плантаторами; з кубинськими урядовцями, що просиділи там усю свою обідню перерву; з другим і третім секретарями посольства, що супроводили когось там до «Флорідіти»; з усюдисущими агентами ФБР, люб'язними молодиками, які так старанно вдавали звичайних, пересічних, типових американців, що виказували себе не менше, ніж якби мали відомчі нашивки на рукавах своїх білих полотняних і чесучевих костюмів. Він пив подвійні заморожені дайкірі, ті славнозвісні дайкірі, що їх подають тільки у «Флорідіті»,— вони не мають алкогольного присмаку, але після них почуваєш себе так, наче летиш на лижах з глетчера в хмарі снігової куряви, а десь після шостої чи восьмої порції — наче летиш з того глетчера без запобіжної линви. Зайшло кілька знайомих військових моряків, і він випив з ними, потім ще кілька з так званого «бандитського флоту», або ж берегової охорони, і з ними він теж випив. Але це вже починало скидатись на ділове середовище, тим часом як він задля того й пив, щоб забути про своє теперішнє діло; отож він перейшов у кінець бару, де сиділи поважні старі повії,— розкішні старі повії, з якими кожний завсідник «Флорідіти» неодмінно колись переспав за останні двадцять років,— і сів разом з ними, а тоді з'їв бутерброд і випив ще два заморожених.

Коли він повернувся ввечері додому, то був дуже п'яний, і жоден кіт не захотів з ним спати, окрім Цапа, що не мав ні алергічної відрази до ромового духу, ні упередження проти пияцтва, зате дуже полюбляв розкішний запах повій, густий і солодкий, як різдвяний пиріг. Вони обидва міцно спали, і Цап, прокидаючись, голосно муркотів, аж поки Томас Хадсон, прокинувшись серед ночі, згадав, скільки він випив напередодні, і сказав Цапові:

— Доведеться нам прийняти ліки.

Цапові дуже сподобалося звучання цього слова, що немовби увібрало в себе усе те розкішне життя, до якого він прилучився, і він замуркотів ще голосніше.

— Де наші ліки, Цапе? — спитав Томас Хадсон.

Він увімкнув лампу біля ліжка, але вона не засвітилася. Як видно, бурею, що затримала його на березі, зірвало чи закоротило дроти, і їх ще не встигли полагодити, отож електрики не було. Він помацав рукою на нічному столику, шукаючи велику подвійну капсулу секоналу, останню, що в нього була,— вона б допомогла йому знов заснути й прокинутись уранці без головного болю. Але потемки скинув її зі столика й ніяк не міг знайти. Він обмацав усю підлогу біля ліжка, але капсули не знайшов. Сірників напохваті він не мав, бо не курив, а батарейки в кишеньковому ліхтарику попалила без нього прислуга, і лампочка не світилася.

— Цапе,— сказав Томас Хадсон,— нам треба знайти ліки.

Він устав з ліжка, Цап і собі скочив на підлогу, і вони заходилися шукати. Цап заліз під ліжко і хоч не знав, що́ він шукає, проте старався як міг, і Томас Хадсон сказав йому:

— Ліки, Цапе. Шукай ліки.

Цап жалісно нявчав під ліжком і нишпорив по кутках. Нарешті він виліз, муркочучи, і Томас Хадсон, помацавши рукою по підлозі, діткнувся до капсули. Вона була вся в пилюці й павутинні. Цап таки знайшов її.

— Ти знайшов ліки,— сказав йому Томас Хадсон.— Та ти ж просто диво, а не кіт.

Обмивши капсулу з карафи, що стояла біля ліжка, а тоді проковтнувши її і запивши водою, він лежав і відчував, як йому помалу легшає, і хвалив Цапа, а той вдоволено муркотів у відповідь, і відтоді саме слово «ліки» стало для нього магічним.

У морі Томас Хадсон думав не лише про Бойза, а й про Цапа. Але в Цапові не було нічого трагічного. Хоч йому й випадали по-справжньому лихі години, проте він завжди лишався цілий і, навіть зазнавши тяжкої поразки у найстрашніших бійках, ніколи не був жалюгідним. Навіть коли не міг дійти до будинку й лежав під манговим деревом біля тераси, засапаний і такий мокрий від поту, що видно було, які великі в нього лопатки і які вузькі й худі боки,— лежав, не в змозі поворухнутись, хапаючи ротом повітря,— навіть і тоді не був жалюгідним. У нього була широка лев'яча голова, і так само, як лев, він ніколи не здавався. Цап почував неабияку приязнь до господаря, і Томас Хадсон теж ставився до нього приязно, поважав і по-своєму любив його. Але про таку палку любов, яка пов'язувала його з Бойзом, ні з Цапового боку, ні з його не могло бути й мови.

А Бойз поводився дедалі гірше. Того вечора, коли вони з Цапом застукали його на алігаторовій груші, він допізна блукав десь поза домом і не з'явився навіть тоді, коли господар ліг спати. Томас Хадсон спав тоді у віддаленому кінці будинку, на широкому ліжку в кімнаті, що мала у всіх трьох зовнішніх стінах

великі вікна, крізь які линув уночі свіжий вітерець. Прокидаючись серед ночі, він чув голоси нічних птахів, і тієї ночі так само лежав без сну й слухав, коли раптом почув, як Бойз скочив знадвору на підвіконня. Бойз був тихий кіт, але, опинившись там, він одразу ж занявчав, кличучи господаря, і Томас Хадсон підійшов до вікна й відхилив протимоскітну сітку. Бойз скочив до кімнати. В зубах у нього були два садових пацюки.

У місячному світлі, що линуло крізь вікно, кидаючи поперек широкого білого ліжка тінь від стовбура сейби, Бойз почав бавитися з пацюками. Він підстрибував і крутився, підбирав їх лапами й ганяв по підлозі, а тоді відтягав одного вбік і, на мить причаївшись, кидався на другого, і все це так само завзято, як колись, коли був ще кошеням. Потім поніс їх до ванної, і невдовзі Томас Хадсон відчув, як він скочив на ліжко.

— То ти лазив по деревах не для того, щоб їсти манго? — спитав його господар.

Бойз потерся об нього головою.

— Виходить, ти полював і сторожив нашу власність? Ах ти ж мій любий друзяко! Ну, а їсти ти їх не збираєшся?

Бойз лише терся головою об господаря та безгучно муркотів, а потім, стомлений ловами, заснув. Але спав неспокійно, а вранці навіть не глянув на тих двох дохлих пацюків.

Уже почало розвиднятись, і Томас Хадсон, що так і не зміг заснути, спостерігав, як займається на світ і як сірі стовбури королівських пальм поступово вирізняються із сірої світанкової імли. Спочатку він бачив тільки стовбури та обриси їхніх крон. Потім, коли ще трохи розвиднілось, побачив, що пальми гнуться під сильним вітром, а ще згодом, коли за пагорбами почало сходити сонце, стало видно, що стовбури пальм білясто-сірі, їхні розколошкані вітром крони — яскраво-зелені, трава на пагорбах — руда від зимової посухи, а вапнякові верхівки далеких пагорбів неначе вкриті снігом.

Він підвівся з підлоги, взув мокасини, накинув на плечі стару картату куртку і, залишивши Бойза спати на ковдрі, перейшов через їдальню до кухні, що містилась у кінці північного крила будинку. Надворі все бурхав вітер, і голі віти фламбойянового дерева бились об стіни й вікна. В льодовнику не виявилось ніякої їжі, і в кухонній коморі теж нічого не було, крім спецій, бляшанки з американською кавою, ще однієї з ліптонівським чаєм та пляшки арахісової олії. Кухар-китаєць щоранку купував на базарі харчі на день. Томаса Хадсона не чекали, і китаєць уже, напевне, пішов по харчі для слуг. Тільки-но з'явиться хтось із хлопців, подумав Хадсон, пошлю його до селища купити фруктів і яєць.

Він скип'ятив води, запарив у чайнику чай і поніс його з чашкою та блюдечком назад до кімнати. Сонце вже підбилося вгору, і кімнату заливало світло, а він сидів у великому кріслі, пив чай і в свіжому та яскравому зимовому сонячному світлі розглядав картини на стінах. Мабуть, треба деякі перевісити, подумав він. Найкращі висять у спальні, а я тепер ніколи там не буваю.

З його крісла кімната здавалася після катера просто-таки величезною. Він не знав, яка вона завдовжки. Власне, коли замовляв мату на підлогу, то знав, а потім забув. Та хоч би яка вона була, а цього ранку однаково здавалася втричі довшою. Такі речі одразу помічаєш свіжим оком, повернувшись на берег,— оце та ще те, що льодовник порожній. Зате відчуття, ніби все хитається, як ото катер у неосяжному морі, розбурханому шаленим північно-західним вітром, що знявся супроти потужної течії, тепер зовсім зникло. Відійшло кудись далеко від нього, як і саме море. Він міг побачити море й тепер, видивляючись із відчинених дверей цієї білої кімнати чи з вікон ген через пагорби, поросли деревами й перетнуті стрічкою шосе, і через дальші голі пагорби, що колись були для міста природними укріпленнями, і через гавань та біле місто за нею. Але звідси море було лише синім маревом за далеким білим обширом міста. Воно було тепер таке ж далеке, як і все, що відійшло в минуле, і навіть підлога вже не хиталася під ногами, і він волів, щоб так воно все й лишалось, аж поки настане час знову виходити в море.

А найближчі чотири дні нехай у ньому гуляє німчура, подумав він. Цікаво, чи підпливає до них близько риба й чи ходить навкруги, коли вони стоять на глибині за такої негоди? І як глибоко сягає шторм? У цих водах риба є на будь-якій глибині, хоч би куди вони поринули. І їй, напевне, дуже цікаво. Днища підводних човнів мають бути доволі брудні, і риба неодмінно крутитиметься навколо. А втім, можливо, що не такі вже й брудні, коли взяти до уваги, яким курсом вони ходять. Але риба однаково крутитиметься. Він на мить уявив собі, як там сьогодні у відкритому морі, де здіймаються сині гори води і вітер зриває з їхніх гребенів білу піну, але зразу ж відігнав від себе це видиво.

Він простяг руку й погладив кота, що досі спав на ковдрі. Той прокинувся, позіхнув і випростав передні лапи, а потім знову скрутився клубочком.

— Я ніколи не мав дівчини, що прокидалася б разом зі мною,— сказав Томас Хадсон.— А тепер не маю навіть і такого кота. Та вже спи собі, Бою. І потім, це паскудна брехня. Мав я таку дівчину, і вона прокидалася разом зі мною, а то й раніше за мене. Тільки ти не знав її, та й взагалі не знав ніколи жодної путящої жінки. Не пощастило тобі, Бою. То й пропади все пропадом. А знаєш що, Бою? Треба б нам знайти якусь милу, хоро-

шу жінку. Ми могли б обидва закохатися в неї. Якби ти зміг її утримувати, нехай би вона була твоя. Але я ніколи ще не бачив жінки, що могла б довго прожити, харчуючись садовими пацюками.

Чай на якийсь час заглушив у ньому голод, та потім йому знову страшенно захотілося їсти. В морі він би вже годину тому добряче поснідав, а за годину перед сніданком, може, ще й кухоль чаю випив би. Коли вони вчора йшли назад, катер так кидало, що куховарити було неможливо, і він, не сходячи з містка, з'їв два бутерброди з солониною і товстими кружальцями сирої цибулі. А тепер був страшенно голодний і роздратований, що в кухні нічого не знайшлося поїсти. Треба купити консервів і тримати їх на такі випадки, подумав він. Але тоді доведеться поставити на буфет замок, щоб бути певним, що їх тут не поїдять без мене, а я терпіти не можу, коли в домі замикають їжу.

Зрештою він налив собі шотландського віскі з содовою, сів у крісло і взявся читати газети, що назбиралися за його відсутності, відчуваючи, як віскі притуплює голод і вгамовує нервове збудження перших годин, проведених удома. Сьогодні можеш напитися, коли хочеш, сказав собі Томас Хадсон. Після того, як складеш звіт. Якщо і вдень буде такий холод, у «Флорідіті» навряд чи збереться багато людей. Та все одно приємно буде посидіти там знову. Він не міг вирішити, де йому пообідати: там-таки чи в «Пасіфіко». В «Пасіфіко» теж холодно, подумав він. Але я надягну светр і пальто, а там є столик під стіною біля прилавка, куди не задуватиме вітер.

— Шкода, що ти не любиш їздити, Бою,— мовив він до кота.— А то б гульнули ми з тобою на славу.

Їздити Бой не любив. Йому щоразу здавалося, що його повезуть до ветеринара. Ветеринарів він і досі боявся. Зате Цап їздив би в машині залюбки, подумав Томас Хадсон. І на катері, певно, плавав би залюбки, якби не бризки. Треба б піти випустити їх усіх. Шкода, що я не зміг привезти їм якогось гостинця. Якщо знайду сьогодні в місті котячу м'яту, неодмінно куплю, і нехай увечері Цап, і Віллі, і Бой п'яніють донесхочу. Десь у шафі в котячій кімнаті ще має бути трохи м'яти, якщо вона не пересохла й не втратила сили. В тропіках вона дуже швидко втрачає силу, а в тій, яку вирощують на грядках, її взагалі немає. А добре було б, якби й ми, не коти, мали щось таке саме нешкідливе, як котяча м'ята, і з такою самою дією, подумав він. Чому в нас немає якогось подібного зілля, щоб ми могли й собі отак безболісно п'яніти?

Дивно було те, що коти, які жили в домі, ставились до котячої м'яти по-різному. Бойз, Віллі, Цап, Самітників Брат, Малюк, Пухнастик і Бойовик аж трусилися за нею. А Принцеса, як

називали слуги Бебі, голубу перську кицьку, ніколи й близько до неї не підходила, так само як і Дядечко Вовчик, сірий перській кіт. Щодо Дядечка Вовчика, настільки ж дурного, наскільки й гарного, то в нього це могла бути або просто дурість, або ж надмірна обережність. Він ніколи не наважувався взяти до рота щось нове й підозріливо обнюхував будь-яку незнайому їжу, аж поки її з'їдали інші коти і він залишався ні з чим. Але Принцеса, бабуся всіх цих котів, розумна, делікатна, дуже принципова, аристократична й надзвичайно лагідна, терпіти не могла самого духу котячої м'яти й тікала від нього, наче від смертного гріха. Принцеса була напрочуд делікатна й аристократична киця, димчастосіра, із золотавими очима, мала витончені манери й дуже розвинене почуття власної гідності; та досить було подивитися на неї під час тічки, щоб збагнути, пояснити й, нарешті, наочно уявити собі причини деяких скандальних історій у королівських домах. Відтоді як Томас Хадсон побачив Принцесу в тічці,— не в тій першій, трагедійній, а коли вона вже стала дорослою красунею і, раптом утративши всю свою гідність та стриманість, віддалася безсоромній розпусті,— він зрозумів, що не зможе померти спокійно, не переспавши хоч раз з якоюсь принцесою, такою ж чарівною, як ця.

Вона мала бути така сама поважна, й делікатна, й прекрасна, як Принцеса, поки вони закохуватимуться одне в одного, а потім, у ліжку, така сама безсоромна й розпусна. Часом та уявна принцеса ввижалась йому вві сні, і хоч з тими снами не змогла б зрівнятися ніяка дійсність, він усе одно жадав, щоб вони справдились, і не мав сумніву, що врешті так воно й буде, якщо тільки є десь така принцеса.

На жаль, єдина принцеса, з якою йому випало перебути в ліжку,— італійські принцеси до рахунку не брались,— була звичайна собі, нічим не примітна молода жінка з трохи затовстими литками й не дуже гарними ногами. Щоправда, вона мала ніжну шкіру уродженки півночі й блискуче, дбайливо доглянуте волосся, і йому подобались її обличчя та її очі, і вся вона йому подобалась, і приємно було відчувати її руку в своїй, коли вони стояли на палубі, пливучи каналом назустріч світлу Ісмаїлії. Вони дуже подобались одне одному і вже були зовсім близько до того, щоб закохатися,— так близько, що їм доводилося раз у раз стишувати голоси, коли вони були на людях, і так близько, що тепер, коли вони стояли на темній палубі, тримаючись за руки, він відчував, що́ виникло між ними, й не мав у тому найменшого сумніву. А відчуваючи це з цілковитою певністю, сказав про це їй і запитав її про дещо, бо вони умовились бути беззастережно щирими одне з одним у всьому.

— Та я б з радістю,— відказала вона.— Ви ж знаєте. Проте не можна. Ви й самі це знаєте.

— Але ж має бути якийсь вихід,— мовив Томас Хадсон.— Завжди є якийсь вихід.

— Ви хочете сказати, в рятувальній шлюпці? — спитала вона.— В рятувальній шлюпці я не хотіла б.

— Знаєте що...— мовив він, поклавши руку їй на грудь, і відчув, як вона ожила й напружилась під його пальцями.

— Так приємно,— перебила вона.— Але ви забули, що їх дві.

— Ні, не забув.

— Отак зовсім приємно,— сказала вона.— Ви знаєте, Хадсоне, я вас покохала. Я тільки сьогодні це зрозуміла.

— З чого?

— Ну, просто зрозуміла. Це було не так уже й важко. А ви чогось такого не зрозуміли?

— Мені й розуміти не треба,— збрехав він.

— От і добре,— сказала вона.— Але в рятувальній шлюпці не можна. І у вашій каюті не можна. І в моїй не можна.

— Ми могли б піти до баронової.

— У барона в каюті завжди хтось є. Розпусник він, наш барон. А цікаво, що серед нас є барон-розпусник, як за давніх часів, правда ж?

— Правда,— відповів він.— Але я міг би піти пересвідчитись, що там нікого немає.

— Ні. Так не можна. Просто кохайте мене сильно-сильно, отак. Відчувайте, що кохаєте мене щосили, і тримайте далі, як оце тепер.

Він тримав її так само, потім узяв інакше.

— Ой ні,— сказала вона.— Не треба. Не можу я так.— Тоді сама зробила те саме й спитала: — А ви можете?

— Можу.

— Ну добре. Тоді я триматиму. Ні-ні, не цілуйте мене. Якщо ви цілуватиме мене тут, на палубі, тоді можна й усе інше.

— А чом не можна всього іншого?

— Де, Хадсоне? Де? Скажіть мені, бога ради, де?

— Я скажу вам чому.

— Чому — я й сама добре знаю. Де — ось у чім річ.

— Я дуже кохаю вас.

— Авжеж. І я вас кохаю. Та нічого доброго з цього не вийде, крім того, що ми кохаємо одне одного. А втім, і це добре.

Він знов узяв її, як перед тим, і вона сказала:

— Прошу вас, не треба. А то мені доведеться піти.

— Сядьмо.

— Ні. Краще стоятимем, як тепер.

— Вам приємно так?

— Так. Дуже. А вам неприємно?

— Та ні, але ж не можна отак без кінця.

— Ну гаразд,— сказала вона і, обернувшись, швидко поцілувала його, а тоді знову задивилася на темну пустелю, повз яку вони пропливали. Була зима, і ніч дихала прохолодою, і вони стояли, міцно пригорнувшись одне до одного, й дивилися в простір.— Тепер уже можна все. Зрештою, і норкове хутро може на щось придатися в тропіках. Тільки не кінчай раніш за мене, гаразд?

— Гаразд.

— Обіцяєш?

— Так.

— Ой Хадсоне... Зараз... Ну... ну...

— А ти?

— Ой, і я... Тільки щоб разом з тобою... Ну... ну... зараз...

— Справді зараз?

— Ой, так... Зараз, кажу ж тобі...

Потім вони знов стояли на палубі, і світло міста було вже куди ближче, а за бортом усе так само пропливав берег каналу й темний простір за ним.

— Тепер тобі соромно за мене? — спитала вона.

— Ні. Я дуже кохаю тебе.

— Але ж тобі погано, а я думала тільки про себе.

— Ні. Я не можу сказати, що мені погано. І ти не про себе думаєш.

— Ти тільки не вважай, що це було даремно. Ні, недаремно. Для мене — ні, правда.

— Тоді недаремно. Поцілуй мене, гаразд?

— Ні. Не можу. Просто тримай мене міцно, отак.

Трохи згодом вона спитала:

— А тобі нічого, що я так добре ставлюся до нього?

— Ні. Він дуже гордий.

— Зараз я щось тобі розкажу.

Вона розказала йому, але то не було для нього великою несподіванкою.

— Це дуже непристойно?

— Ні,— відказав він.— Досить мило.

— Ой Хадсоне,— мовила вона.— Я так тебе кохаю. Ти зараз іди зроби все, що тобі треба, а тоді вертайся сюди до мене. Може, вип'ємо пляшку шампанського в «Ріці»?

— Чудова ідея. А твій чоловік?

— Він ще грає в бридж. Мені видно його у вікно. А коли закінчить, знайде нас, і ми вип'ємо всі разом.

Отож вони пішли до «Ріца», що містився на кормі пароплава, й випили пляшку сухого «Перр'є-Жуе» 1915 року, потім ще одну,

а пізніше до них приєднався й принц. Він був дуже приємний чоловік і подобався Хадсонові. Принц і принцеса, так само як і Хадсон, їздили на полювання до Східної Африки, і він зустрічався з ними в клубі Мутаїга й у Торра в Найробі, і з Момбаси вони виїхали одним пароплавом. Цей пароплав робив рейси навколо світу й спинився в Момбасі перед тим, як вирушити далі через Суец і Середземне море до кінцевого порту в Саутгемптоні. То був аж надто розкішний пароплав, з окремими кількакімнатними каютами, цілком запроданий, як тоді велося, під кругосвітній круїз, але кілька пасажирів зійшли в Індії, і один з тих проноз, які завжди все знають, сказав Хадсонові в клубі, що на пароплаві є вільні каюти й що можна дістати їх за помірну ціну. Хадсон сказав про це принцові й принцесі, які були не дуже вдоволені своїм довгим і стомливим перельотом до Кенії на тодішньому малопотужному «хендлі-пейджі», і вони радо вхопилися за цю ідею, приваблені й самою подорожжю морем, і помірною ціною.

— Це буде чудова подорож, і ви просто молодець, що зуміли про все дізнатися,— сказав принц.— Я завтра ж зранку подзвоню туди.

То була справді чудова подорож: пароплав поволі вийшов з нового порту в синь Індійського океану, залишаючи позаду Африку, старовинне біле місто з великими деревами, і зелений простір за ним, і морські хвилі, що розбивались об довгий риф,— а тоді набрав швидкості, і навколо вже був відкритий океан, і летючі риби вихоплювалися з води попереду пароплава. Африка все віддалялася за кормою, аж поки стала довгою голубою смужкою на обрії, і стюард уже вдарив у гонг, а він з принцом, принцесою й бароном, їхнім давнім знайомим, що жив у тій же країні, що й вони, і справді був розпусник, сиділи в барі й пили сухий мартіні.

— Не зважайте на гонг, ми поснідаєм у «Ріці»,— сказав барон.— Згода?

Томас Хадсон з принцесою не спали на пароплаві, хоч на той час, як він спинився в Хайфі, вже робили стільки всякого іншого, що обоє дійшли до якогось екстатичного відчаю, такого глибокого, що їх слід було б змусити судом спати одне з одним, аж поки їм вистачить на те сил,— хоч би тільки для заспокоєння їхніх нервів, коли не для чогось іншого. Та натомість вони вирушили в автомобільну подорож із Хайфи до Дамаска. Коли їхали туди, Томас Хадсон сидів на передньому сидінні з шофером, а принц і принцеса позаду. Він побачив невеличку частку Святої землі, й невелику частку країни, з якою пов'язана була діяльність Т. Е. Лоуренса, і багато похмурих пагорбів, і багато пустелі; а коли поверталися, він з принцесою сидів ззаду, а принц

попереду з шофером. І всю дорогу назад Томас Хадсон не бачив майже нічого, крім потилиці принца та потилиці шофера, і тепер міг пригадати тільки те, що дорога з Дамаска до Хайфи, де стояв на якорі їхній пароплав, ішла понад річкою, і в одному місці було міжгір'я, але дуже невеличке, як ото на маломасштабній топографічній карті, і там-таки посеред річки острівець. Той острівець запам'ятався йому найкраще з усієї подорожі.

Подорож до Дамаска не багато зарадила, і, коли пароплав вирушив з Хайфи й узяв курс на Середземне море і вони з принцесою стояли на палубі, де тепер було холодно від північно-східного вітру, а море розхвилювалося так, що пароплав уже починало хитати, вона сказала йому:

— Треба щось придумати.

— Тобі подобається говорити наздогад?

— Ні. Я хочу лягти в ліжко й не вставати цілий тиждень.

— Тиждень — це не так уже й багато.

— Ну, тоді місяць. Але це треба зробити зараз же, а зараз ми не можемо.

— Можна піти до баронової каюти.

— Ні. Я не хочу цього, поки ми не зможемо почувати себе цілком спокійно.

— Як ти почуваєш себе тепер?

— Так, наче я втрачаю розум і вже втратила досить багато.

— У Парижі ми зможемо любитися в ліжку.

— А як я піду з дому? Я не маю досвіду в таких речах.

— Підеш ніби по магазинах.

— Але ж ходити по магазинах треба з кимось.

— То підеш із кимось. Невже ти не маєш нікого, кому можеж довіряти?

— Та маю. Але я не хочу, дуже не хочу цього робити.

— Ну, то й не роби.

— Ні. Інакше не можна. Я розумію, що не можна. Але мені від того не легше.

— Ти що, ні разу його не зраджувала?

— Ні. І думала, що ніколи не зраджу. А тепер тільки цього й хочу. Але мені прикро, що про це має знати ще хтось.

— Ми щось придумаємо.

— Будь ласка, обійми мене й міцніше пригорни до себе,— сказала вона.— І не треба ні про що говорити, ні про що думати, ні про що турбуватися. Просто пригорни мене, будь ласка, і дуже кохай, бо в мене все вже болить.

Трохи згодом він сказав їй:

— Слухай, щоразу, коли ти отак чинитимеш, тобі буде так само погано, як тепер. Ти не хочеш зраджувати його і не хочеш, щоб хтось про це знав. Але ж рано чи пізно все одно це буде.

— Я хочу цього. Просто мені його жаль. Але я повинна зважитись. Я вже не владна над собою.

— То зважся. Зараз.

— Але ж зараз страшенно небезпечно.

— Невже ти думаєш, що з усіх тих людей тут, на кораблі, які бачать нас, чують і знають, хоч хтось повірить, ніби ми з тобою ще не переспали? А все, що ми з тобою робили досі,— хіба воно дуже різниться від того?

— Ну звісно, що різниться. У тім-то й річ. Від цього, що ми робимо, не може бути дитини.

— Ти просто дивовижна,— сказав він.— Їй-право, дивовижна.

— Але нехай би й дитина, я буду навіть рада. Він дуже хоче дитини, а в нас ніяк не виходить. Я одразу ж після того пересплю з ним, і він ніколи не знатиме, що це від тебе.

— Я б усе-таки не спав з ним *одразу* після того.

— Ну, може, й не одразу. Нехай другої ночі.

— Коли ти спала з ним востаннє?

— Ой, та я щоночі з ним сплю. Інакше я не можу, Хадсоне. Я приходжу така збуджена, що просто не можу інакше. Здається, через це він тепер і засиджується так пізно за картами. Хоче, щоб я заснула, доки він повернеться. По-моєму, він трохи стомився, відтоді як ми з тобою закохались.

— Це ти вперше закохалась після того, як одружилася з ним?

— Ні. На жаль, не вперше. Я вже кілька разів закохувалась. Але ніколи його не зраджувала, навіть думати про це не могла. Він приємний, і милий, і такий хороший чоловік, і він дуже мені до душі, і любить мене, і завжди добрий до мене.

— Ходімо-но краще до «Ріца», вип'ємо шампанського,— сказав Томас Хадсон. Почуття його ставали дедалі суперечливіші.

У «Ріці» було безлюдно, і стюард приніс їм вино на один із столиків під стіною. Тепер там завжди тримали на льоду сухе «Перр'є-Жуе» 1915 року і тільки запитували: «Вино те саме, містере Хадсон?»

Вони піднесли келихи одне за одного, і принцеса сказала:

— Я люблю це вино. А ти?

— Дуже.

— Про що ти думаєш?

— Про тебе.

— Ну певна річ. І я тільки про тебе й думаю. Але що́ ти думаєш про мене?

— Я думаю, що нам зараз треба піти до мене в каюту. Ми надто багато говоримо, надто багато мудруємо і нічого не робимо. Котра в тебе година?

— Десять хвилин на дванадцяту.

— Котра там у вас година? — гукнув він до стюарда.

Стюард подивився на годинник за прилавком.

— Двадцять три п'ятнадцять, сер.

Коли стюард одійшов і вже не міг їх чути, Томас Хадсон спитав:

— До котрої він гратиме в бридж?

— Він сказав, що гратиме допізна і щоб я лягала без нього.

— Зараз доп'ємо й підемо до мене в каюту. Вино там у мене є.

— Але ж це дуже небезпечно, Хадсоне.

— Завжди буде небезпечно,— сказав він.— А отак ховатись — від цього стає куди к бісу небезпечніше.

Тієї ночі він тричі здолав її, і, коли потім проводжав до їхньої з принцом каюти,— вона казала, що не треба, а він доводив, що так буде краще,— принц усе ще грав у бридж. Томас Хадсон знов пішов до «Ріца», де був ще відчинений бар, і, замовивши пляшку того самого вина, сів читати газети, що їх узяли на борт у Хайфі. Раптом йому спало на думку, що оце вперше за багато днів він знайшов час почитати газети, і він відчував велику полегкість, і радів з того, що може отак сидіти й читати газети. А коли скінчилася гра в бридж і принц, проходячи повз бар, зазирнув туди, Томас Хадсон запросив його випити по келиху вина перед сном, і принц подобався йому дужче, ніж будь-коли, й навіть викликав таке почуття, наче вони були родичі.

Томас Хадсон і барон зійшли з пароплава у Марселі. Більшість пасажирів їхали до кінцевого порту круїзу, Саутгемптона. У Марселі вони з бароном сиділи у відкритому ресторанчику в Старому порту, їли *moules marinés* [1] і пили з карафки *vin rosé* [2]. Томас Хадсон дуже хотів їсти і пригадав, що йому й на пароплаві майже весь час хотілося їсти, ще відтоді як вони відпливли з Хайфи.

Ось і тепер страшенно хочеться їсти, подумав він. Де ж ті бісові слуги? Хоч би один уже мав з'явитися. Тим часом вітер надворі дедалі холоднішав. І це нагадало йому про той холодний день у Марселі на крутій вуличці, що спускалася до порту, коли вони сиділи за ресторанним столиком, піднявши комірі пальт, і їли *moules*, видобуваючи їх із тоненьких чорних скойок, що плавали в гарячій наперченій молочній юшці з жовтими острівцями розтопленого масла, і пили вино з Тавеля, що було на смак таке, як Прованс на вигляд, і дивились, як вітер роздимав спідниці жінок-рибалок, туристок з пароплава та бідно вдягнених портових повій, що піднімалися крутою брукованою вуличкою під різкими подувами містралю.

[1] Мариновані молюски *(франц.)*.

[2] Рожеве вино *(франц.)*.

— Ви поводились зухвало, мій друже,— сказав барон.— Атож, страшенно зухвало.

— Хочете ще *moules?*

— Ні. Я з'їв би щось ситніше.

— То, може, *bouillabaisse?* [1]

— Суп після супу?

— Я хочу їсти. Та й коли ще випаде побувати тут знов.

— Те, що ви хочете їсти, анітрохи мене не дивує. Ну гаразд. Замовимо *bouillabaisse*, а тоді доброго «Шатобріану», це чудове вино. Треба підкріпити ваші сили, шалапуте.

— Що ви думаєте робити далі?

— Важливіше, що думаєте робити ви. Ви її кохаєте?

— Ні.

— Оце вже добре. Тоді вам краще на цьому й закінчити. Так буде найкраще.

— Я пообіцяв приїхати до них порибалити.

— Якби полювати, то ще сяк-так,— сказав барон.— А рибалити холодно і взагалі приємного мало. Та й нема чого їй робити дурня із свого чоловіка.

— Та він же, мабуть, знає.

— Ні. Він знає, що вона закохалась у вас. Ото й тільки. Він джентльмен, і хоч би як ви вчинили, це буде гаразд. Але їй дурити чоловіка ні до чого. Ви ж не одружитеся з нею?

— Ні.

— Та вона й так не змогла б вийти за вас заміж. Тож не треба завдавати йому прикрощів, якщо тільки ви не закохані в неї.

— Ні. Тепер я це знаю.

— Тоді я вважаю, що вам треба вийти з гри.

— Не маю щодо цього ніякого сумніву.

— Дуже радий, що ви згодні зі мною. А тепер скажіть мені щиро: як вона?

— Дуже добре.

— Не вдавайте простака. Я знав її матір. От якби ви знали її матір...

— На жаль, не знав.

— Справді, на жаль. Не розумію, як це ви зв'язалися з такими добропорядними й нудними людьми. А може, вона потрібна вам як художникові для чогось там такого?

— Ні. Просто вона мені дуже сподобалась. Та й тепер подобається. Але я не закоханий у неї, і потім усе це надто складно.

— Я дуже радий, що ми знайшли спільну мову. То куди ж ви тепер думаєте вирушити?

— З Африки ми щойно повернулися.

---

[1] Рибна юшка *(франц.)*.

— Що правда то правда. А чом би вам не поїхати на якийсь час на Кубу чи на Багамські острови? Може, і я пристану до вас. якщо роздобуду вдома грошей.

— А ви думаєте, що роздобудете?

— Ні, не думаю.

— Мабуть, поживу я трохи в Парижі. Давно вже не був у великому місті.

— Париж — це не місто. Лондон — ото місто.

— А мені хочеться побачити, що діється в Парижі.

— Я можу розказати вам, що там діється.

— Ні, ви не так мене зрозуміли. Я хочу подивитись на картини, зустрітися з деякими людьми, побувати на перегонах — на Шестиденних, і в Отейлі, і в Ангені, і в Ле-Трамбле. Чом би й вам не лишитися?

— Не люблю перегонів, а грати не маю на що.

Та до чого тепер усі ці спогади? — подумав він. Барон помер, у Парижі німці, а принцеса так і не народила дитини. Отож не буде його крові в жодному королівському домі, хіба що колись потече в нього з носа у Букінгемському палаці, але таке навряд чи станеться. Якщо ніхто з тих лобурів не з'явиться ще двадцять хвилин, вирішив він, доведеться самому піти до селища й купити яєць та хліба. От бісова халепа — сидіти голодним у власному домі, думав він. Але й іти до селища страх як не хочеться, втома змагає.

В цей час він почув, що в кухні хтось є, натиснув кнопку, прикріплену внизу на стільниці великого стола, і почув, як у кухні двічі дзенькнув дзвінок.

З'явився молодий слуга, схожий своїм улесливим, хитрим і страдницьким виглядом чи то на гомосексуаліста, чи на святого Себастяна, й спитав:

— Ви дзвонили?

— А тобі що — позакладало? Де Маріо?

— Пішов на пошту.

— Як там коти?

— Все гаразд. Нічого нового. Великий Цап побився з *El Gordo* [1]. Але ми його вже підлікували.

— Бойз начебто схуд.

— Багато шастає ночами.

— А як Принцеса?

— Була трохи сумна. Але їсть уже добре.

— М'ясо важко було дістати?

— Привезли з Которро.

---

[1] Гладун *(ісп.)*.

— А собаки як?
— Всі здорові. У Негріти знов будуть щенята.
— Не могли замкнути її й не випускати надвір?
— Та замикали, а вона все одно тікала
— Ще що-небудь сталося?
— Нічого. Як вам їздилось?
— Нормально.

Поки він розмовляв, уривчасто й роздратовано, як завжди з цим хлопцем, що його вже двічі доводилося звільняти, а потім брати назад, бо щоразу приходив батько й просив за нього,— до кімнати зайшов Маріо, старший слуга, з газетами й листами в руках. Він усміхався, і його темне обличчя було веселе, добре й приязне.

— Як їздилось?
— Трохи покидало під кінець.
— *Figúrate.* Уявляю собі. Он як дме з півночі. Ви щось їли?
— Та нема ж чого.
— Я приніс яєць, молока й хліба. *Tú* [1],— мовив він до другого слуги,— іди приготуй сеньйорові сніданок. Як вам зробити яйця?
— Як завжди.
— *Los huevos como siempre* [2],— сказав Маріо.— Бойз вас зустрічав?
— Так.
— Цього разу він дуже сумував. Дужче, ніж звичайно.
— А як інші?
— Та тільки одна страшна бійка була, між Цапом і Гладуном.— Він з гордістю вимовив котячі прізвиська по-англійському.— І Принцеса трохи посумувала. Але тепер уже все гаразд.
— У *tú*? [3]
— Я? — Він ніяково усміхнувся, дуже потішений.— Усе добре, дякую.
— А вдома як?
— Усе гаразд, дякую. Батько знов працює.
— Я радий за нього.
— Він і сам радий. А ті сеньйори, що з вами, тут не ночували?
— Ні. Вони всі поїхали до міста.
— Певне, натомились.
— Авжеж.
— Тут без вас дзвонили всякі знайомі. Я їх усіх записав, Може, ви розберете хто. Ніяк я не навчуся писати англійські імена.

[1] Ти *(ісп.).*
[2] Яйця як завжди *(ісп.).*
[3] А ти? *(Ісп.)*

— Пиши як чуєш.

— Та я ж і чую їх не так, як ви.

— Полковник не дзвонив?

— Ні, сер.

— Принеси мені віскі з мінеральною,— сказав Томас Хадсон.— І дай, будь ласка, котам молока.

— У їдальні чи тут?

— Віскі сюди. А молоко даси в їдальні.

— Я миттю,— мовив Маріо. Він гайнув до кухні й повернувся із склянкою віскі, розведеного мінеральною водою.— Здається, води не перелив,— сказав він.

Поголитися зараз чи вже після сніданку? — думав Томас Хадсон. Треба б зараз. На те ж я й віскі взяв, щоб легше було голитися. Ну, то йди голися. Та нехай йому чорт, потім, вирішив він. Ні. Йди голися. Це зміцнить твій клятий дух, а після сніданку тобі треба одразу вирушати до міста.

Узявшись голитися, він час від часу посьорбував віскі — і поки намилювався, і коли намилився, і намилюючись ще раз, а потім тричі міняючи леза, щоб зішкребти двотижневу щетину. Кіт походжав навколо, дивився, як він голиться, і терся об його ноги. Та раптом метнувся геть з ванної, і Томас Хадсон зрозумів: то він почув брязкіт мисочок з молоком, що їх ставили на кахляну підлогу їдальні. Він сам не почув ні брязкоту, ні того, як гукали котів. А Бойз почув.

Закінчивши голитися, Томас Хадсон налив у праву руку чудового натурального дев'яностоградусного спирту, що коштував на Кубі не дорожче, ніж жалюгідний туалетний спирт у Штатах, і щедро змочив ним обличчя, відчуваючи, як пекучий холод знеболює подразнену голінням шкіру.

Я не споживаю цукру, не палю тютюну, подумав він, зате маю превелику втіху від тутешніх продуктів перегонки.

Вікна у ванній до половини зафарбували, бо вони виходили у вимощений кам'яними плитами двір, але зверху шибки були чисті, і Томас Хадсон бачив, як хиляться од вітру крони пальм. Дме ще дужче, ніж мені здавалося, подумав він. Але вже час би й перемінитися. Та хто його знає, цей вітер. Усе залежить від того, як він поведеться, коли задме з північного сходу. А приємно було, їй-богу, цілий ранок не думати про море. Отак і триматимемо далі, вирішив він. Не думатимемо ні про море, ні про те, що там на ньому чи під ним, і ні про що близьке до нього. Не треба навіть і перелічувати, про що не будемо думати. Не думатимемо про нього зовсім. Нехай воно собі там буде — і край. Та й усі оті речі. Про них ми теж не будемо думати.

— Де сеньйор снідатиме? — запитав Маріо.

— Де завгодно. Аби тільки якнайдалі від цієї *puta* [1], від моря.

— У великій кімнаті чи в сеньйоровій спальні?

— У спальні. Витягни плетене крісло й постав сніданок на столик біля нього.

Він випив гарячого чаю, з'їв яєчню та кілька скибочок смаженого хліба з апельсиновим повидлом.

— А фруктів немає?

— Тільки банани.

— Принеси трохи.

— А не зашкодить після віскі?

— Це дурний забобон.

— А от коли ви їздили, в нашому селищі один чоловік помер від того, що поїв бананів і випив рому.

— Звідки ти знаєш, що від бананів? Може, він був п'яничка й помер просто від рому?

— Ні, сеньйоре. Той чоловік помер раптом, і рому випив зовсім мало, а бананів з'їв багато. Банани в нього були свої, з власного саду. Він жив на пагорбі за селищем і працював на сьомому автобусі.

— Земля йому пером,— сказав Томас Хадсон.— Принеси мені кілька бананів.

Маріо приніс банани, невеличкі, жовті, стиглі, з дерева в саду. Обчищені, вони були навряд чи більші за чоловічий палець, і дуже смачні. Томас Хадсон з'їв п'ять штук.

— Тепер дивись, як я помиратиму,— мовив він.— І принеси сюди Принцесу, нехай з'їсть друге яйце.

— Я вже дав їй одне з нагоди вашого повернення,— сказав хлопець.— І Бойзові з Віллі дав по яйцю.

— А Цапові?

— Садівник сказав, що Цапові шкідливо багато їсти, поки не загоїлись рани. Йому добряче перепало.

— Що то була за бійка?

— Дуже запекла. Як зчепилися, то майже цілу милю вибігали, все билися. Ми згубили їх з очей у колючих чагарях за садом. Билися тихо, без крику, як завжди останнім часом. Хто переміг, не знаю. Великий Цап повернувся перший, і ми заходилися коло його ран. Він прийшов у патіо й ліг біля бака з водою. Нагору скочити вже не міг. А десь через годину приволікся й Гладун, і ми почали лікувати його.

— Пригадуєш, які вони були нерозлучні кошенятами?

— Аякже. Та боюся, що тепер Гладун заб'є Цапа на смерть. Він чи не на цілий фунт важчий.

— Цап — справжній боєць.

---

[1] Повія *(ісп.)*.

— Воно-то так, сеньйоре. Але прикиньте собі, що означає зайвий фунт ваги.

— Не думаю, що для котів це так багато важить, як для бойових півнів. Ти рівняєш усе на півнячі бої. І в людей це не дуже дається взнаки, хіба що як хтось зумисне зганяє вагу і тим ослаблює себе. Коли Джек Демпсі виграв першість світу, він важив усього сто вісімдесят п'ять фунтів. А Уїллард — двісті тридцять. Цап і Гладун — обидва великі коти.

— В таких бійках, як у них, фунт — величезна перевага,— сказав Маріо.— Якби на них закладалися, то ніхто б не випустив з уваги цілого фунта. Та навіть і зайвої унції.

— Принеси мені ще бананів.

— Не треба, сеньйоре, прошу вас.

— Ти справді віриш у такі дурниці?

— Це не дурниці, сеньйоре.

— Тоді принеси ще віскі з мінеральною.

— Якщо ви наказуєте...

— Я прошу тебе.

— Коли ви просите, це наказ.

— Ну, то неси.

Хлопець приніс віскі з льодом та шипучою мінеральною водою. Томас Хадсон узяв склянку й промовив:

— Побачиш, як я помиратиму.— Але обличчя хлопця було таке стривожене, що йому розхотілося жартувати, і він сказав: — Слухай, запевняю тебе, що це мені не зашкодить.

— Сеньйор знає, що робить. Але мій обов'язок був застерегти.

— От і добре. Ти мене застерігав. А Педро ще не прийшов?

— Ні, сеньйоре.

— Коли прийде, скажи йому, нехай приготує «кадилак», щоб одразу ж їхати до міста.

Тепер ти приймеш ванну, сказав собі Томас Хадсон. Потім одягнешся, щоб їхати до Гавани. Потім поїдеш і з'явишся до полковника. То що ж тобі в біса негаразд? Багато чого в мене негаразд, подумав він. Аж надто багато. І на землі негаразд. І на морі. І в повітрі.

Він умостився в плетеному кріслі, простягши ноги на підніжку, що висувалася з-під сидіння, і повів очима по картинах на стінах спальні. В головах ліжка, дешевого, з поганеньким матрацом, купленого задля економії, бо він ніколи на ньому не спав, окрім як після сварок, висів «Гітарист» Хуана Гріса. *Nostalgia hecha hombre* [1], подумав він по-іспанському. Люди не знали, що від цього вмирають. На протилежній стіні, над книжковою ша-

[1] Людина в глибокій тузі *(ісп.)*.

фою, висів «*Monument in Arbeit*» [1] Пауля Клее. Він не любив цієї картини так, як «Гітариста», але дивився на неї охоче й пригадував, якою потворною вона здавалась, коли він тільки-но купив її в Берліні,— кольори були такі ж непристойні, як на таблицях у батькових медичних книгах, де наводилися різні види шанкерів та інших венеричних виразок,— і як вона страхала його дружину, аж поки та навчилася правильно сприймати її потворність і бачити в ній лише живопис. Він і тепер знав про цю картину не більше, ніж тоді, коли вперше побачив її в галереї Флехтгейма, в будинку над річкою, тієї прекрасної холодної осені, коли вони були такі щасливі. Але картина була добра, і він охоче дивився на неї.

Над другою книжковою шафою висів один з Массонових гаїв. То був «*Ville d'Avray*» [2], і Томас Хадсон любив цю картину так само, як «Гітариста». Картини мали одну чудову властивість: їх можна було любити, не почуваючи ніякої безнадії. Їх можна було любити без смутку, а найкращі картини давали радість, бо в них уже було досягнуте те, чого ти сам завжди намагався досягти. Отже, воно вже існувало, і це добре, навіть якщо тобі зробити цього не вдалося.

До кімнати зайшов Бойз і скочив йому на коліна. Стрибав він чудово й міг без видимих зусиль скочити на найвищу шафу у великій спальні. От і тепер, стрибнувши легко й м'яко, він умостився на колінах у Томаса Хадсона й почав любосно місити передніми лапами.

— Я дивлюся на картини, Бою. Якби й ти любив картини, тобі б краще жилося.

А втім, хто знає, чи не дістає він такої самої втіхи від своїх стрибків та нічних ловів, як я від картин, подумав Томас Хадсон. І все-таки жаль, що він не може тішитись живописом. Хоча тут не вгадаєш. Можливо, у нього був би жахливий смак.

— Цікаво, що б тобі могло подобатись, Бою. Мабуть, отой голландський період, коли малювали такі гарні натюрморти з рибою, устрицями та дичиною. Слухай, ану облиш. Надворі день божий. Ніхто не робить такого серед дня.

Бойз не припиняв свого, і Томас Хадсон повалив його на бік, щоб угамувати.

— Треба ж додержувати хоч якоїсь пристойності, Бою,— сказав він.— А я на догоду тобі ще навіть не привітався з іншими котами.

Бойз розкошував, і Томас Хадсон відчував пальцями безгучне муркотіння у нього в горлі.

---

[1] «Спорудження пам'ятника» *(нім.)*.
[2] «Містечко Аврей» *(франц.)*.

— Мені треба помитися, Бою. В тебе йде на це половина всього твого часу. Але ти миєшся власним язиком. І в ці хвилини я для тебе не існую. Коли ти миєшся, ти наче той бісів ділок у своїй конторі: в мене, мовляв, важливе діло, прошу мені не заважати. Ну, а тепер і мені треба помитися. А я сиджу тут з тобою і вже зранку п'ю, мов якийсь нікчемний п'янюга. Оце така між нами різниця. Зате ти не зміг би вистояти вісімнадцять годин біля штурвала. А я можу. Дванадцять — будь-коли. Вісімнадцять — коли потрібно. І навіть дев'ятнадцять, як ото вчора й сьогодні вночі. А от стрибати так, як ти, я не вмію і полювати ночами не вмію. Хоча випадали й нам нічні полюваннячка, такі, що куди твоє діло. Але в тебе твій радар у вусах. А в голуба, певно, в отих наростах над дзьобом. Так чи ні, але всі поштові голуби мають такі нарости. Ну, а які в тебе ультрависокі частоти, Бою?

Бойз лежав важкий, міцно збитий, довгий, безгучно муркотів і розкошував на всю губу.

— Що показує твій локатор, Бою? Яка в тебе ширина імпульсів? А яка частота їх повторення? Я ж маю в собі вмонтований магнетрон. Тільки ти нікому про це не кажи. А надалі, коли завдяки УВЧ підвищиться роздільна здатність, тих ворожих сук можна буде вистежувати ще на більшій віддалі. Усе це мікрохвилі, Бою, і ти їх оце якраз і вимуркочуєш.

То отак ти додержуєш свого рішення не думати про все це, поки не настане час вирушати знов. Ні, не море ти хотів забути. Ти ж сам знаєш, що любиш море і не хотів би жити десь-інде. Вийди-но на веранду та поглянь на нього. Воно не жорстоке й не бездушне, то все *Quatsch* [1]. Просто он воно там, його рухає і вітер, і течія; вони змагаються на його поверхні, але десь унизу все це нічого не важить. Радій, що ти знову будеш з ним, і дякуй йому за те, що воно стало твоїм домом. Воно — твій дім. Отож не говори й не думай про нього ніяких дурниць. Не від нього твоє лихо. Ось бачиш, ти вже почав трохи мізкувати, сказав він собі. Хоч на березі таке з тобою рідко трапляється. Е, к бісу, сказав він. Мені доводиться стільки мізкувати в морі, що на березі вже нема до цього ніякої охоти.

Берег теж непогане місце, подумав він. Ось я сьогодні й пересвідчусь, яке воно може бути непогане. Після того, як побачуся з тим триклятим полковником. А чого ж, мені завжди приємно з ним бачитися, бо це підносить мій моральний дух. Та не будемо надавати ваги полковникові, сказав він собі. Не варт цього робити такого гарного дня. Я піду побачуся з ним. Але ваги йому не надаватиму. Та вага, якої він уже набув, нікуди

[1] Дурниці *(нім.)*.

від нього не дінеться. А та, яку втратив, однаково не повернеться. Отож я й подумав: нема чого надавати ваги полковникові. І не надаватиму. Тільки побачуся з ним і складу звіт.

Він допив віскі, зняв з колін кота, підвівся й ще раз поглянув на картини, а тоді пішов до ванної й помився під душем. Колонку розпалили зовсім недавно, коли прийшли слуги, і гарячої води було мало. Але він добре намилився, вимив голову, а під кінець обполоскався холодною водою. Потім надягнув білу фланелеву сорочку з темним галстуком, фланелеві штани, теплий джемпер та стару твідову куртку, а на ноги натяг вовняні шкарпетки і взув грубі англійські черевики, придбані ще десять років тому. Натиснувши кнопку дзвінка, він викликав Маріо.

— Педро з'явився?

— Так, сеньйоре. Машина вже чекає.

— Зроби мені в дорогу «Тома Коллінза» з кокосовою водою і ангостурою. Налий у склянку в корковій оправі.

— Слухаюсь, сеньйоре. А пальто ви не надягнете?

— Візьму з собою. Якщо буде холодно, надягну, коли вертатимусь.

— На обід повернетесь?

— Ні. І на вечерю навряд.

— А на котів подивитись не хочете перед тим, як їхати? Вони всі на сонечку з того боку, де затишок.

— Ні. Побачу їх увечері. Я хочу привезти їм гостинця.

— То я піду зроблю вам коктейль. Доведеться хвилину почекати, поки я принесу кокосовий горіх.

Якого біса ти не пішов подивитися на котів? — запитав себе Томас Хадсон. Не знаю, відповів сам собі. Оцього вже я ніяк не розумію. Це щось нове.

Бойз тюпав слідом за ним, трохи стривожений тим, що він їде, але не панікував, бо господар не брав з собою ніяких речей і не пакувався.

— А може, я вчинив так задля тебе, Бою,— сказав Томас Хадсон.— Ти не тривожся. Я повернуся десь пізно ввечері чи вночі. Приволочу додому тлінне тіло. Сподіваюся, що приволочу його цілим. От тоді ми, може, домізкуємося до чогось трохи кращого. *Vámonos a limpiar la escopeta* [1].

Він вийшов з довгої, яскраво освітленої кімнати, що й досі здавалася величезною, і спустився кам'яними східцями в ще яскравіший кубинський зимовий ранок. Навколо його ніг вистрибували собаки, і сумний пойнтер теж підійшов, принижено скулившись і похнюпивши голову.

---

[1] Ходімо прочистимо рушницю *(ісп.)*.

— Бідолашна ти тварина,— мовив Томас Хадсон до пойнтера. Тоді поплескав його по спині, і той вдячно помахав хвостом. Інші собаки, всі прості дворняги, й далі весело вистрибували, збуджені холодом і вітром. На східцях лежало кілька сухих гілок, зірваних вітром з сейби, що росла біля будинку. З-за машини вийшов шофер, перебільшено тремтячи від холоду, і сказав:

— Доброго ранку, містере Хадсон. Як вам їздилось?

— Та непогано. Ну, а машини як?

— Усі в чудовому стані.

— Так я тобі й повірив,— сказав Томас Хадсон по-англійському. Тоді обернувся до Маріо, що вийшов з будинку й спускався східцями до машини, несучи високу, вправлену в корок склянку з темнуватим, іржавого кольору напоєм, що десь на півдюйма не доходив до її верхнього краю.— Принеси светр для Педро. Котрийсь із тих, що з гудзиками спереду. Із речей містера Тома. І нехай приберуть зі східців це сміття.

Він дав шоферові потримати склянку, а сам нахилився попестити собак. Бойз сидів на східцях, з відразою спостерігаючи цю сцену. Серед собак була й Негріта, невелика чорна сука, вже трохи шпакувата од віку, із закрученим угору хвостиком, тендітними лапками, що так і мигтіли, коли вона вистрибувала, з гострою, наче у фокстер'єра, мордочкою та розумними й лагідними очима.

Томас Хадсон побачив її якось увечері в барі,— вона побігла за кимось до дверей,— і спитав, якої породи собака.

— Кубинської,— відказав бармен.— Вона вже кілька днів тут крутиться. За кожним біжить до машини, але всі зачиняють перед нею дверцята.

Вони взяли її додому, в садибу, і в неї два роки жодного разу не було тічки, і Томас Хадсон уже думав, що вона надто стара, щоб родити. Та потім одного дня йому довелось силоміць забрати її від великого поліційного пса, а після того в неї пішли цуценята — і від поліційного пса, і від бульдога, і від пойнтера, і прегарне вогненно-руде цуценя невідомого походження, чиїм батьком міг би бути ірландський сетер, коли б воно не мало широких грудей і грубих лопаток бульдога та хвоста, закрученого догори, як у Негріти.

Тепер її сини тупцювали коло неї, а вона знов чекала нових.

— З ким вона спарувалася цього разу? — запитав Томас Хадсон шофера.

— Не знаю.

З будинку вийшов Маріо і, давши шоферові светр, що його той одразу ж надягнув замість своєї поношеної форменої куртки, сказав:

— Батько — отой забіяка-пес із селища.

— Ну, бувайте, собацюри,— сказав Томас Хадсон.— До побачення, Бою,— обернувся він до кота, що вистрибом проскочив між собаками до машини. Томас Хадсон, уже сидячи в машині й тримаючи у руці вправлену в корок склянку, висунувся з вікна й торкнув рукою кота, що звівся на задні лапи й тицявся головою в його пальці.— Не тривожся, Бою. Я повернусь.

— Бідолашний Бойз,— мовив Маріо. Він узяв кота на руки, і той дивився вслід машині, поки вона повертала, обминаючи клумбу, тоді поїхала вниз нерівною, розмитою дощами під'їзною алеєю і врешті зникла з очей за схилом пагорба та високими манговими деревами. Тоді Маріо відніс кота в дім і пустив на підлогу, але він скочив на підвіконня й знову задивився туди, де під'їзна алея зникала за пагорбом.

Маріо погладив його, але кіт не одривавсь од вікна.

— Бідолашний Бойз,— сказав той високий темношкірий юнак.— Бідолашний ти кіт.

Машина спустилася під'їзною алеєю до воріт. Шофер виліз, зняв ланцюг, а тоді знову сів за кермо й вивів машину на вулицю. Вулицею ішов хлопчина-негр, і шофер гукнув йому, щоб він зачинив ворота. Хлопчина радісно всміхнувся й кивнув головою.

— Це молодший брат Маріо.

— Я знаю,— сказав Томас Хадсон.

Вони проїхали бічною вуличкою селища й звернули на Головне шосе. Минули вбогі будиночки, дві бакалійні крамнички з прилавками, зверненими просто на вулицю, так що видно було ряди пляшок та консервних бляшанок на полицях, потім залишили позаду останній бар і величезний іспанський лавр, що розкинув своє гілля над дорогою, і поїхали далі старим брукованим шосе. Обсаджене великими старими деревами, воно цілих три милі спускалося вниз положистим схилом. Обабіч були розсадники, малі садиби, великі садиби із занедбаними будинками іспанського колоніального стилю, тепер поділеними на комірчини, колишні пасовиська, перетнуті вуличками, що впиралися в схили горбів, вкриті поруділою від посухи травою. Єдина зелень у цій багатій на рослинність країні залишилася тепер по берегах річок, де височіли сірі стовбури королівських пальм із зеленими кронами, що їх хилив додолу вітер. Це був сухий північний вітер — сухий, пронизливий і холодний. Вітри, що дули з півночі раніш, уже вихолодили Флорідську затоку, і цей вітер не приніс ні дощу, ні туману.

Томас Хадсон ковтнув крижаної рідини, в якій вчувався свіжий сік недостиглого лимона, змішаний з кокосовою водою,— вона хоч і не мала смаку, проте була куди гостріша, ніж будь-яка содова,— а справжній джин «Гордон» надавав напою міцності, наче оживляв його на язиці, і все те було присмачене й

забарвлене гіркою ангостурою. Це питво таке ж приємне на смак, як туго напнуте вітрило на дотик, подумав Томас Хадсон. Достобіса приємне питво.

Коркова оправа не давала льодові танути в склянці, тож напій залишався міцним, і Томас Хадсон вдячно стискав склянку в руці й дивився на околиці міста, повз які вони проїжджали.

— Чому ти не вимкнеш мотор і не їдеш згори накотом? Заощадив би бензин.

— Як накажете, то можу й вимкнути,— відповів шофер.— Але ж бензин у нас державний.

— Хоч би задля практики,— сказав Томас Хадсон.— Принаймні знатимеш, як це робиться, коли доведеться їздити на своєму бензині.

Вони вже спустилися на рівнину, де ліворуч розляглися квітникарські плантації, а праворуч стояли хатини кошикарів.

— Треба буде покликати кошикаря, щоб полагодив мату у великій кімнаті, там, де вона пошарпалася скраю.

— *Sí, señor* [1].

— Ти маєш тут когось знайомого?

— *Sí, señor.*

Шофер, якого Томас Хадсон дуже не любив за неуцтво й тупість, за дурну пиху, за безпорадність з мотором, варварське поводження з машинами й лінощі, відповідав йому коротко й офіційно, образившись на докір за неощадливість. Та попри всі свої вади, він був чудовий водій, тобто досконало, виявляючи дивовижну реакцію, керував машиною в безладному й нервозному кубинському вуличному русі. До того ж він надто багато знав про їхні виходи в море, і звільняти його аж ніяк не випадало.

— Ну як, тепліше тобі в светрі?

— *Sí, señor.*

А нехай тобі чорт, подумав Томас Хадсон. Ну стривай, я тебе все-таки розворушу.

— Дуже холодно було вночі у вас дома?

— Ой, страх як холодно. *Horroroso* [2]. Ви собі навіть не уявляєте, містере Хадсон.

Мир було відновлено, і машина саме переїжджала міст, де колись знайшли тулуб дівчини, яку її коханець-поліцай розрубав на шість частин, а тоді позагортав їх у цупкий папір і порозкидав по Головному шосе. Тепер річка пересохла. А того вечора вода в ній була висока, і машини стояли під дощем на шосе, розтягшись на добрих півмилі, поки водії роздивлялися це історичне місце.

---

[1] Так, сеньйоре *(ісп.).*

[2] Жахливо *(ісп.).*

Наступного ранку газети надрукували на перших шпальтах фотографію знайденого торса, і в одній з них зазначалося, що вбита дівчина була, поза всяким сумнівом, туристка з Північної Америки, бо дівчата її віку, які живуть у тропіках, набагато розвиненіші фізично. Для Томаса Хадсона так і лишилося загадкою, яким чином вони встигли так точно визначити її вік, оскільки голову було знайдено лише згодом у рибальському порту Батабано. Але торсові, судячи з газетних фотографій, справді було далеко до класичних зразків давньогрецької скульптури. І все ж дівчина не була американською туристкою, а, як з'ясувалося, надбала свої, нехай хоч які, принади тут-таки, в тропіках. А Томасові Хадсону на деякий час довелося припинити будь-які дорожні роботи навколо садиби, бо кожному, хто побіг би по дорозі або й просто наддав ходи, загрожувала небезпека, що жителі селища кинуться за ним, вигукуючи: «Онде він! Хапайте його! Це він порубав ту дівчину!»

Вони переїхали міст і тепер піднімалися на пагорб до Луйяно, де ліворуч відкривався краєвид Ель-Серро, що завжди нагадував Томасові Хадсону Толедо. Не таке Толедо, як у Ель Греко. А ту частину справжнього Толедо, що її видно з бічних пагорбів. Вони вже були близько до вершини, і коли машина зрештою подолала узвіз, він знову виразно побачив той краєвид — справжній Толедо,— але тільки на якусь хвилю, а тоді дорога побігла з пагорба, і обабіч знов була Куба.

То був відтинок дороги до міста, якого Хадсон дуже не любив. Власне, через те він і брав з собою випити. Я п'ю, щоб не перейматися злиднями, брудом, чотиристарічною пилюгою, дитячими шмарклями, усохлими верхівками пальм, покрівлями з розрівняних старих бляшанок, непевною ходою невиліковних сифілітиків, нечистотами в річищах пересохлих струмків, вошами на облізлих шиях свійської птиці, пархами на потилицях дідів, важким духом старих жінок, ревиським радіо, думав він. Але ж так чинити негідно, ганебно. Треба пильніше придивитися до цього всього і якось зарадити. А ти замість того встромив носа в свою склянку, як ото колись стромляли його у флакони з нюхальною сіллю. Ні. Не зовсім так, заперечив собі він. Тут якось поєдналося й це, і те, як пили в Хогартовому «Завулку, де торгують джином». Ну, а ти ще п'єш і задля того, щоб не перейматися близькою зустріччю з полковником, подумав він. Ти тепер завжди п'єш або за щось, або щоб чимось не перейматися. Де ж пак у біса. А скільки ти п'єш останнім часом, аби тільки пити. От і сьогодні добряче наберешся.

Він знову припав губами до склянки і відчув у роті чистий, холодний і свіжий смак напою. Починалася найгірша ділянка дороги, де проходила трамвайна колія і машини спинялися

впритул одна до одної перед спущеним шлагбаумом залізничного переїзду. А попереду, за цим скупченням машин — і легкових, і вантажних,— височіла на пагорбі фортеця Атарес, де за сорок років до його народження, після поразки експедиції в Байя-Онді, були розстріляні полковник Кріттенден і ще кілька чоловік, а на схилі пагорба — сто двадцять два американських добровольці. Ще далі в небо шугав чорний дим з високих димарів Гаванської електричної компанії, і дорога виходила на стару бруківку під віадуком, що тяглася паралельно високому краю гавані, вода в якій була чорна й масна, наче осад, висмоктаний помпами з дна танкера. Шлагбаум піднявся, і вони, тепер уже захищені від північного вітру, поїхали далі, повз гавань, де біля просочених креозотом паль дерев'яних причалів стояли судна з дерев'яними корпусами — жалюгідний і сміховинний торговельний флот воєнного часу,— і між їхніми бортами колихалося шумовиння гавані, чорніше від креозоту й смердючіше від давно не чищеної стічної канави.

Томас Хадсон упізнавав деякі судна. Один старий баркас був такий великий, що привернув увагу німецького підводного човна і був обстріляний. Баркас ішов з вантажем лісу, а назад мав узяти цукор. Томас Хадсон і тепер помітив, де була пробоїна, хоч баркас уже відремонтували, і пригадав, як, пропливаючи повз нього в морі, вони бачили на його палубі живих і мертвих китайців.

А я гадав, що сьогодні ти не думатимеш про море. Ні, мені треба подивитися на нього, сказав він собі. Тим, хто в морі, куди краще живеться, ніж тим, що животіють отам, де ми щойно проїжджали. Одначе ця гавань, яку загиджують ось уже триста чи чотириста років,— це не море. Хоч при вході й вона непогана. Та й з боку Касабланки не така вже й погана. Ти провів у цій гавані не одну приємну нічку, сам знаєш.

— Поглянь,— мовив він.

Шофер, побачивши, куди він дивиться, хотів був спинитись. Але Томас Хадсон звелів йому їхати далі.

— Керуй до посольства,— сказав він.

Дивився він на старе подружжя, що оселилося в дощаній, покритій пальмовим листям халупі, притуленій до муру, що відмежовував залізничну колію від ділянки, де електрична компанія тримала вугілля, привезене з гавані. Мур був чорний від вугільного пилу, бо вугілля вивантажували просто через нього, і стояв менш як за чотири фути від залізничного полотна. Халупа була низенька, кособока, і в ній насилу могло лягти двоє людей. Мешканці сиділи при вході й варили каву в бляшанці. То були негри, шолудиві од старості та бруду, одягнені в лахи,

пошиті з мішків. Геть старезні негри. Томас Хадсон не побачив біля них собаки.

— *Y el perro?* [1] — спитав він шофера.

— Та його вже давно не видно.

Ось уже кілька років вони проїжджали повз цих людей. Був час, коли жінка, чиї листи він читав минулої ночі, щоразу обурювалась, бачачи цю халупу, казала, що це ганьба і таке інше.

— То чого ж ти нічого не зробиш? — запитував він її.— Чому ти завжди жахаєшся й так добре пишеш про такі жахи, а сама навіть не спробуєш чимось зарадити цим людям?

Жінка розсердилась, зупинила машину, пішла до халупи й дала старій двадцять доларів: нехай, мовляв, знайдуть краще житло й куплять собі щось попоїсти.

— *Si, señorita* [2],— сказала стара.

Коли вони проїжджали там наступного разу, старі були в тій-таки халупі й весело помахали їм руками. Вони купили собаку. Та ще й білого, невеличкого й кучерявого, і Томасові Хадсону тоді подумалось, що цей собачка навряд чи був призначений для життя серед вугільного пилу.

— Як ти думаєш, де подівся собака? — спитав Томас Хадсон шофера.

— Та, мабуть, здох. Їм самим нічого їсти.

— Треба дістати їм іншого,— сказав Томас Хадсон.

Халупа лишилася далеко позаду, і тепер ліворуч були брудно-сірі поштукатурені стіни генерального штабу кубинської армії. Перед входом у недбалій, але гордовитій позі стояв солдат-кубинець, не дуже темношкірий, в уніформі кольору хакі, збляклій від домашнього прання, та кашкеті, куди охайнішому, ніж у генерала Стіллвела, із «спрінгфілдом», притуленим якнайзручніше до кощавого плеча. Він неуважно позирнув на їхню машину. Томас Хадсон помітив, що йому холодно стояти на північному вітрі. Походив би трохи, то й зігрівся б, подумав він. Але якщо він і стоятиме в цій самій позі, не витрачаючи енергії, до нього скоро дійде сонце й зігріє його. Мабуть, він недавно у війську, бо надто вже худий. Навесні, якщо ми на той час ще їздитимемо тут, я його навряд чи впізнаю. Певно, цей «спрінгфілд» для нього заважкий. Йому б стояти на посту з легенькою пластмасовою гвинтівкою, як ото тепер матадори, працюючи з мулетою, беруть дерев'яну шпагу, щоб не стомлювалась рука.

— А що чути про дивізію, яку генерал Бенітес збирався повести на бій у Європі? — спитав він шофера.— Вона вже відпливла?

---

[1] А де собака? *(ісп.).*

[2] Так, сеньйорито *(ісп.).*

— *Todavía no*,— відповів шофер.— Ще ні. Але генерал навчається їздити на мотоциклі. Кожного ранку вправляється, їздить по Малекону.

— То, виходить, це буде моторизована дивізія,— сказав Томас Хадсон.— А що то за пакунки виносять солдати й офіцери з *estado mayor*? [1]

— Рис,— пояснив шофер.— Прибув вантаж рису.

— Його важко дістати?

— Неможливо. Ціни такі, що жах.

— Ти тепер погано харчуєшся?

— Дуже погано.

— Чому? Ти ж їси у мене. І я за все плачу, незважаючи на ціни.

— Я кажу, вдома погано.

— А коли ти їси вдома?

— У неділю.

— Доведеться купити тобі собаку,— мовив Томас Хадсон.

— Собаку ми маємо,— сказав шофер.— Дуже гарного й розумного. А мене він любить найбільше. Кроку не можна ступити, щоб не побіг слідом. Але, містере Хадсон, ви маєте все й тому не можете зрозуміти, як терпить від цієї війни кубинський народ.

— Та, певно, голод чималий.

— Ви навіть уявити собі не можете.

Ні, не можу, подумав Томас Хадсон. Аж ніяк не можу. Не можу собі уявити, чому в цій країні раптом має бути голод. А тебе — тебе, сучого сина, за те, як ти доглядаєш машини, слід би не годувати, а розстріляти. Я й сам би з превеликою охотою розстріляв тебе.

Але вголос він сказав:

— Ну що ж, спробую, може, і вдасться дістати трохи рису тобі для дому.

— Дуже вам дякую. Ви не знаєте, як погано нам, кубинцям, тепер живеться.

— Мабуть, таки погано,— сказав Томас Хадсон.— Шкода, що я не можу взяти тебе з собою в море. Ти б там відпочив, розвіявся.

— Певно, в морі теж важко.

— Та нелегко,— сказав Томас Хадсон.— Часом і дуже нелегко, навіть у такі дні, як сьогодні.

— Всі ми несемо свій хрест.

— Я б залюбки взяв свій хрест та встромив у *culo* [2] багатьом, кого знаю.

---

[1] Генеральний штаб *(ісп.)*.

[2] Гузно *(ісп.)*.

— Треба сприймати все спокійно і терпляче, містере Хадсон.
— *Muchas gracias* [1],— мовив Томас Хадсон.

Вони повернули на вулицю Сан-Ісідро, що починалася за головним залізничним вокзалом, навпроти в'їзду до колишньої Тихоокеанської пристані, де раніше швартувалися судна з Майямі та Кі-Уеста й була кубинська база Пан-Американської авіакомпанії — тоді ще літали на старих гідропланах. Тепер пристань була закрита, бо тихоокеанські судна забрав військово-морський флот, а нові ДС-2 і ДС-3 Пан-Американської компанії прилітали в аеропорт Ранчо Бойєрос, і там, де колись сідали гідроплани, тепер була стоянка катерів берегової охорони та кубинського військового флоту.

Томас Хадсон знав цю частину Гавани переважно з давніших часів. Той район, що його він любив тепер, був тоді просто дорогою на Матансас: брудна і вбога околиця міста, фортеця Атарес, передмістя, назви якого він не знав, а далі вимощена цеглою дорога з численними селищами обабіч. Мчиш, було, повз них на повну швидкість і навіть не відрізняєш одне від одного. Зате в цій частині міста він знав кожний бар і кожний підвальний ресторанчик, а вулиця Сан-Ісідро славилася своїми домами розпусти на весь порт. Тепер, без жодного дому розпусти, вулиця була наче мертва, і вмерла вона ще тоді, коли їх позакривали, а всіх повій посадили на пароплав і повезли назад до Європи. Ця велична сцена дуже скидалася на ті, що їх можна було спостерігати у Вільфранті, коли з тамтешньої середземноморської бази відпливали американські кораблі і всі повії махали руками їм услід,— тільки тут дійові особи помінялися місцями. Коли французький пароплав з повіями на борту відпливав з Гавани, у порту зібралася сила-силенна людей, і то не тільки чоловіки, що вигукували прощальні слова й махали руками з берега, з пристані і з молу. Чимало жінок і дівчат, понаймавши моторні човни чи провізійні боти, кружляли навколо пароплава й пливли обіч нього, аж поки він вийшов з протоки. Томас Хадсон пригадав, яке то було сумне видовище, хоч багатьом воно здавалося дуже смішним. Він ніколи не розумів, що може бути смішного в повіях. Та люди дивилися на ті проводи як на комедію. Одначе коли пароплав залишив порт, багатьом стало сумно, а вулиця Сан-Ісідро після того так і не ожила. А назва й досі зворушувала Томаса Хадсона, хоч сама вулиця була тепер зовсім нецікава, і, крім водіїв вантажних машин та розвізників товарів, там майже не траплялося білих людей. У Гавані були веселі вулиці, де жили самі негри, були й дуже небезпечні вулиці й навіть цілі квартали, от хоч би вулиця Ісуса та Марії,

[1] Дуже вдячний *(іспан.)*.

зовсім недалеко звідси. Та загалом ця частина міста залишилася такою ж сумною, якою вона стала після від'їзду повій.

Тепер машина їхала понад самим портом, повз те місце, звідки ходив пором до Регли й де швартувалися рейсові каботажні судна. Вода в гавані була темна, неспокійна, але хвилі з моря йшли вже без білих баранців. Вона була надто темна, але, як порівняти з тією чорною грязюкою біля причалів, здавалася свіжою і чистою. Повівши поглядом далі, він побачив спокійну поверхню бухти, захищеної од вітру пагорбами над Касабланкою, де стояли на якорі рибальські баркаси, де базувалися канонерки кубинського військового флоту й де стояв тепер і його катер, хоч з дороги його й не було видно. В далині за бухтою Хадсон бачив старовинну жовту церкву та безладно розкидані будиночки Регли, мов рожеві, зелені й жовті кубики, далі великі цистерни та димарі нафтоочисного заводу в Белоті, а за ними сірі пагорби, що тяглися до Кохімара.

— Свій катер бачите? — спитав шофер.

— Звідси його не видно.

Вони їхали з навітряного боку димарів електричної компанії, і ранок тут був ясний і свіжий, а повітря прозоре й чисте, наче на пагорбах садиби. Та людям, що ходили по пристані, холодний північний вітер, як видно, добряче дошкуляв.

— Заїдемо спершу до «Флорідіти»,— сказав Томас Хадсон.

— Та звідси ж усього чотири квартали до посольства.

— Знаю. Але я сказав, що спершу хочу до «Флорідіти».

— Воля ваша.

Вони в'їхали в саме місто, куди не сягав вітер, і, минаючи крамниці та склади, Томас Хадсон чув дух залежалого в лантухах борошна й борошняного пилу, запах щойно розкритих ящиків з товарами, аромат підсмаженої кави, що бадьорив краще, ніж ранкова чарка, і приємні пахощі тютюну, що стали ще міцніші, коли машина повернула праворуч, до «Флорідіти». То була одна з вулиць, які він любив, але ходити нею пішки вдень уникав — надто вузькі були на ній тротуари й надто жвавий рух; а вночі, коли рух припинявся, кави там не смажили, і вікна складів були замкнені, отже, й тютюном не пахло.

— Зачинено,— сказав шофер.

Жалюзі обабіч входу до кафе були ще спущені.

— Так я й думав. Тоді повертай на Обіспо і їдьмо до посольства.

Цією вулицею він ходив пішки тисячі разів і вдень і вночі. А от їздити нею не любив, бо вона скоро кінчалась; але відкладати далі свій звіт полковникові він не мав причин і, допивши все, що лишилося в склянці, сидів і дивився на машину попереду, на людей на тротуарах, на машини, що перетинали їм шлях

на перехрестях, а саму вулицю приберігав на потім, коли зможе пройтися нею пішки. Машина спинилася перед посольством, і він зайшов до будинку.

У вестибюлі належало записати своє прізвище, адресу й мету приходу за столом, де сидів сумний службовець з вищипаними бровами й тоненькими вусиками над самою верхньою губою. Він звів очі й посунув до Томаса Хадсона бланк. Той навіть не глянув на бланк і зайшов просто до ліфта. Службовець знизав плечима й пригладив свої вищипані брови. Можливо, він трохи занадто вирізнив їх на обличчі. Проте вони однаково кращі й акуратніші, ніж густі й кошлаті, і добре пасують до його вусиків. А тонших вусиків, ніж у нього, взагалі не може бути, якщо це справжні вусики. Навіть Еролл Флінн не має тонших, ані Пінчо Гутьєррес, ані Хорхе Негрете. І все-таки той сучий син Хадсон не мав права отак пройти повз нього, навіть не глянувши.

— Що це за *maricón* [1] з'явився у вас при вході? — спитав Томас Хадсон ліфтера.

— То не *maricón*. То так собі, ніхто.

— Ну, як тут у вас?

— Добре. Чудово. Все як завжди.

Він вийшов на четвертому поверсі й рушив коридором. Тоді зайшов у середні з трьох дверей і спитав морського офіцера за столом, чи є полковник.

— Він сьогодні зранку полетів до Гуантанамо.

— А коли повернеться?

— Сказав, що, можливо, полетить ще на Гаїті.

— Для мене щось є?

— У мене нічого.

— Він нічого не казав мені передати?

— Сказав, щоб ви були під рукою.

— Який у нього настрій?

— Препоганий.

— А вигляд?

— Жахливий.

— Він нічого проти мене не має?

— Та начебто ні. Сказав тільки передати вам, щоб були під рукою.

— Є щось таке, про що мені слід знати?

— Не знаю. А має бути?

— Облиште ці штуки.

— Гаразд. Певно, вас добряче пошарпало. Але ви не працюєте на нього в цій конторі. Ви ходите в море. А мені начхати...

— Спокійно.

---

[1] Гомосексуаліст *(ісп.)*.

— Ви будете в себе вдома?

— Так. Але сьогодні день і вечір пробуду в місті.

— Він сьогодні не повернеться ні вдень, ні ввечері. А коли з'явиться, я вас викличу.

— Ви певні, що він нічого проти мене не має?

— Кажу ж вам, що ні. А в чому річ? Гризе сумління?

— Ні. І ніхто проти мене нічого не має?

— Скільки мені відомо, навіть адмірал нічого проти вас не має. Отож ідіть собі та напийтеся за мене.

— Насамперед я нап'юся за себе.

— І за мене напийтесь.

— З якої речі? Ви ж і так щовечора напиваєтесь, хіба ні?

— Цього не досить. Як там Хендерсон?

— Гаразд. А що?

— Нічого.

— А все-таки?

— Нічого. Просто спитав. Скарги маєте?

— Ми не з тих, що скаржаться.

— Який муж! Який діяч!

— Ми звинувачуємо.

— Не маєте права. Ви цивільний.

— Ідіть ви в пекло.

— Мені не треба йти. Я вже там.

— Подзвоніть мені, як тільки він повернеться. І прошу вас переказати панові полковникові моє вітання й доповісти панові полковникові, що я з'являвся у його розпорядження.

— Слухаюсь, сер.

— А «сер» до чого?

— Задля ввічливості.

— До побачення, містере Холлінз.

— До побачення, містере Хадсон. Слухайте. Ви повинні знати, де ваші люди, щоб при потребі негайно їх зібрати.

— Дуже вам вдячний, містере Холлінз.

У коридорі він побачив знайомого капітана, що вийшов із шифрувальної кімнати. Обличчя капітана було темне від засмаги, набутої у грі в гольф і на пляжі в Хайманітасі. Вигляд він мав здоровий, і ніщо не виказувало його біди. Він був молодий, але відомий як добрий знавець Далекого Сходу. Томас Хадсон знав його ще тоді, коли той керував агентством продажу автомобілів у Манілі з відділенням у Гонконгу. Він вільно говорив тагальською мовою і добре знав китайську. Певна річ, володів і іспанською. Отож і був тепер у Гавані.

— Привіт, Томмі! — мовив капітан.— Коли ви повернулися?

— Сьогодні вночі.

— Як дороги?

— Помірно вибоїсті.

— Глядіть, перекинетесь ви колись у тій бісовій машині.

— Я водій обережний.

— Завжди такий були,— сказав капітан, якого звали Фред Арчер. Він обняв Томаса Хадсона за плечі.— Дайте потримаюся за вас.

— Навіщо?

— Щоб піднестися духом. Як потримаюся за вас, так і підношуся духом.

— Ви давно обідали в «Пасіфіко»?

— Та вже тижнів зо два тому. Запрошуєте?

— В будь-який час.

— Удень я не можу, а от увечері хоч сьогодні. У вас щось намічається на вечір?

— Ні. Пізніше — так.

— У мене теж. Де ми зустрінемось? У «Флорідіті»?

— Приходьте одразу ж, як зачиниться ваша контора.

— Гаразд. А потім мені треба буде повернутися сюди. Отже, дуже набиратись нам не можна.

— Ніколи не повірю, щоб ви, лобурі, працювали і вночі.

— Я працюю,— сказав Арчер.— Але це рух не всенародний.

— Дуже радий знову бачити вас, містере Фредді,— мовив Томас Хадсон.— Ви також підносите мій дух.

— Вам не треба підносити дух,— сказав Арчер.— У вас усе на висоті.

— Ви хочете сказати, було на висоті.

— Було. А потім знову було. А потім знов і знов.

— З чорною мастю — ні.

— Чорна масть вам ні до чого, друже. У вас і так усе гаразд.

— Буде час, запишіть мені це, Фредді. Я залюбки читатиму вранці.

— Ви, як і раніш, маєте на своєму катері свободу дій?

— Ні. Замість свободи, я маю матеріальну відповідальність за оте залізяччя, яким його оснастили,— щось близько тридцяти п'яти тисяч доларів. Підписав такий папір.

— Знаю. Бачив у сейфі той папір з вашим підписом.

— Це ж чортзна-яке нехлюйство — отак його кинути.

— Ваша правда.

— У вас усі такі нехлюї?

— Ні. І взагалі останнім часом багато що змінилось на краще. Правда, Томмі.

— Ну гаразд,— мовив Томас Хадсон.— На тому й погодимось.

— А до нас зайти не хочете? У нас кілька нових хлопців, вони вам сподобаються. Особливо двоє з них симпатичні.

— Вони щось знають про наші справи?

— Та ні. Звісно, що ні. Знають тільки, що ви ходите в море, і хочуть з вами познайомитись. Вони вам сподобаються. Добрі хлопці.

— Відкладемо знайомство до іншого разу,— сказав Томас Хадсон.

— Гаразд, шефе,— мовив Арчер.— То я прийду до вас, коли наш вертеп зачиниться.

— До «Флорідіти».

— Та я ж і кажу.

— Щось у мене з головою негаразд.

— Звичайнісінька неуважливість,— сказав Арчер.— Хочете, я приведу з собою когось із тих хлопців?

— Ні. Хіба що тільки вам самому цього дуже хочеться. Там може бути хтось із мого гурту.

— Я думав, вам, волоцюгам, на березі вже й бачити один одного неохота.

— Часом нудьга бере хлопців.

— Їх слід би зганяти докупи й замикати.

— Однаково повтікають.

— Ну йдіть,— сказав Арчер.— Там уже відчинено.

Фред Арчер зайшов у двері навпроти шифрувальної кімнати, а Томас Хадсон попростував назад коридором і, не викликаючи ліфта, спустився сходами вниз. Надворі так яскраво світило сонце, що аж очам стало боляче, а з північного заходу все ще дув сильний вітер.

Він сів у машину й звелів шоферові їхати вулицею О'Рейлі до «Флорідіти». Поки машина об'їжджала площу перед будинком посольства й *Ayuntamiento* [1], він побачив, як високо здіймаються хвилі при виході з гавані і як раз у раз злітає вгору й важко падає буй у протоці. Море там бурхало й вирувало, і прозора зелена вода розбивалась об скелі біля підніжжя фортеці Морро, а білі гребені хвиль виблискували проти сонця.

На вигляд воно прекрасне, сказав він собі. Та й не тільки на вигляд — воно справді прекрасне. І я сьогодні неодмінно вип'ю за нього. О боже, подумав він, якби ж то я справді був такий залізний, яким мене вважає Фредді Арчер. А я і є такий, хай йому чорт. Завжди йду безвідмовно й завжди сам того хочу. Якого ж біса ще їм треба? Щоб я на сніданок вживав «Торпекс»? Чи застромляв його собі під пахви, як тютюн? То був би чудовий спосіб надбати жовтяницю, подумав він. А з чого ти раптом почав про це думати? Жижки затрусилися, Хадсоне? Ні, неправда, заперечив він собі. Просто кожному притаманні свої реакції.

[1] Міська управа *(ісп.)*.

Багато з них ще й досі не класифіковано. Принаймні я цим не займаюся. Але мені справді хотілося б бути таким залізним, яким вважає мене Фредді, аніж бути просто людиною. Хоч як на мене, то просто людиною бути куди веселіше, нехай навіть і куди болісніш. Чортзна-як болісно, особливо тепер. І все-таки я б волів бути таким, яким мене вважають. Ну гаразд, годі. Про це теж не думай. Коли не думаєш про це, його наче й немає. Де там, у чорта, немає! Але такий уже мій життєвий метод, подумав він.

У «Флорідіті» було вже відчинено: він купив дві ранкові газети, «*Crisol*» і «*Alerta*» [1], пройшов з ними до стойки й сів на високий табурет з самого краю ліворуч. За спиною в нього була стіна, що виходила на вулицю, а з лівого боку стіна за стойкою. Він замовив Педріко подвійний заморожений дайкірі без цукру, і той усміхнувся до нього своєю звичайною усмішкою, що дуже скидалась на оскал покійника, померлого від перелому хребта, проте була щира й недвозначна. Томас Хадсон узявся до газет. Бої точилися в Італії. Він не знав тих місць, де билася П'ята армія, але ті, де була Восьма, пам'ятав і саме думав про них, коли до бару зайшов Ігнасіо Натера Ревельйо і став біля прилавка поруч нього.

Педріко поставив перед Ігнасіо Натерою Ревельйо пляшку віскі «Вікторія», склянку з великими грудками льоду та пляшку канадської содової, і той квапливо зробив собі хайбол, а тоді обернувся до Томаса Хадсона й поглянув на нього крізь зелені скельця своїх окулярів у роговій оправі, вдаючи, ніби тільки-но помітив його.

Ігнасіо Натера Ревельйо був високий і худий, вдягнений у білу полотняну сорочку, які носили кубинські селяни, білі штани, чорні шовкові шкарпетки й ретельно начищені коричневі англійські черевики, мав червоне обличчя, жовті вусики-щіточки й коротко зорі налиті кров'ю очі за зеленими скельцями окулярів. Волосся в нього було рудувате, зализане назад. З того, як він жадібно вхопився за склянку, хтось міг би подумати, що то перша, яку він сьогодні п'є. Насправді це було не так.

— Ваш посол чинить як останній дурень,— мовив він до Томаса Хадсона.

— Тоді кепські мої справи,— сказав той.

— Ні, ні. Ви не жартуйте. Ось я вам розкажу. Але це поки що суворо між нами.

— Ви краще пийте. Не хочу я нічого про це чути.

— А треба б. І треба б щось вдіяти.

---

[1] «Горнило», «Варта» *(ісп.)*.

— Ви не змерзли? — спитав Томас Хадсон.— У цій сорочці й легких штанях.

— Я ніколи не мерзну.

І ніколи не буваєш тверезий, подумав Томас Хадсон. Починаєш у маленькому барі коло дому, а сюди приходиш пити першу, вже добре набравшись. Мабуть, і не помітив, яка сьогодні погода, коли одягався. Так-так, подумав він. Ну, а ти сам? Коли ти сьогодні почав і скільки вже вихилив перед оцією першою? Не тобі кидати каменем у п'яниць. Та не в пияцтві ж річ, заперечив він сам собі. Нехай би він був п'яниця, то пусте. Річ у тім, що він страшенний зануда. А зануд жаліти нема чого й бути добрим до них нема чого. Стривай, сказав він собі. Ти ж вирішив сьогодні розважатися. То викинь усе це з голови й тішся відпочинком.

— Пропоную розіграти, хто платитиме за першу,— сказав він.

— Гаразд,— погодився Ігнасіо.— Починайте ви.

Томас Хадсон кинув кості. Випало три королі за раз, він, звичайно, на тому спинився й виграв.

Це було приємно. І хоч дайкірі від того стати смачнішим не міг, все ж приємно було викинути трьох королів за раз і виграти в Ігнасіо Натери Ревельйо, бо він був сноб і зануда, і виграш у нього немовби надавав Томасові Хадсону якоїсь особливої ваги.

— А тепер розіграємо другу,— сказав Ігнасіо Натера Ревельйо.

Він із тих снобів і зануд, що їх навіть подумки називаєш обома іменами й прізвищем, подумав Томас Хадсон, і інакше, як про снобів і зануд, про них і не думаєш. Щось на зразок тих, що додають до свого імені та прізвища слова «син» чи «онук». Томас Хадсон онук. Томас Хадсон г....к.

— А ви часом не Ігнасіо Натера Ревельйо онук?

— Звісно, що ні. Ви ж добре знаєте, як звуть мого батька.

— Ваша правда. Таки знаю.

— І як діда звуть, знаєте. Облиште свої дурниці.

— Постараюся,— сказав Томас Хадсон.— Я дуже старатимусь.

— Постарайтеся,— мовив Ігнасіо Натера Ревельйо.— Вам самому від того краще буде.

Зосередившись і якнайретельніше потрусивши шкіряний стакан, наче робив хтозна-яку важку й корисну роботу, він викинув чотирьох валетів.

— Бідолашний мій друже,— сказав Томас Хадсон. Він струснув кості й з приємністю почув їхній стукіт.— Такі добрі й милі кісточки. Такі щедрі, такі хороші,— мовив він.

— Облиште дурниці й кидайте.

Томас Хадсон викинув на ледь вологу стойку трьох королів і дві десятки.

— Хочете на заклáд?

— Ми й так граємо на заклад,— відказав Ігнасіо Натера Ревельйо.— На другу склянку.

Томас Хадсон з любов'ю труснув кості й викинув даму та валета.

— А тепер ідем у заклад?

— Ви однаково маєте велику перевагу.

— Гаразд. Тоді беру питвом.

Він викинув короля й туза, відчувши, як вони гордо й поважно викотились із стакана.

— Щастить вам, бісова душа.

— Ще один подвійний заморожений дайкірі без цукру і що захоче Ігнасіо,— сказав Томас Хадсон. Він почав прийматися приязню до нього.— Слухайте, Ігнасіо,— мовив він.— Я ще ніколи не бачив, щоб хтось дивився на світ крізь зелені окуляри. Крізь рожеві — буває. Але крізь зелені — ні. Чи не надають вони всьому якогось трав'янистого вигляду? Так ото, наче ви на лужку? А вам ніколи не здається, ніби вас вигнали на пасовисько?

— Зелений колір найкраще заспокоює очі. Це доведено найвизначнішими окулістами.

— Ви знаєтеся з найвизначнішими окулістами? Ото, мабуть, бісове кодло.

— Я не знаю жодного з них особисто, крім свого. Але він знайомий з досягненнями інших. Він найкращий окуліст у Нью-Йорку.

— А мені потрібен найкращий у Лондоні.

— Я знаю найкращого окуліста в Лондоні. Але найкращий з найкращих — у Нью-Йорку. І я охоче порекомендую йому вас.

— Давайте розіграємо ще по одній.

— Гаразд. Вам кидати.

Томас Хадсон узяв стакан і відчув солідну, надійну вагу великих костей «Флорідіти». Він лише злегка поворушив їх, щоб не сполохати їхньої доброти й щедрості, і викинув трьох королів та даму.

— Три королі за раз. Це *clásico* [1].

— Ви таки негідник,— сказав Ігнасіо Натера Ревельйо і викинув туза, двох дам і двох валетів.

— Ще один подвійний заморожений дайкірі без крихти цукру і що зволить дон Ігнасіо,— мовив Томас Хадсон до Педріко.

---

[1] Класично *(ісп.)*.

Педріко видав свою усмішку і замовлений коктейль. Він поставив перед Томасом Хадсоном міксер, де на дні залишилась принаймні ще одна порція дайкірі.

— Я міг би цілий день отак вас обігрувати,— мовив Томас Хадсон до Ігнасіо.

— Жахлива річ, але боюся, що таки можете.

— Кості мене люблять.

— Добре, що хоч щось вас любить.

Томас Хадсон відчув, як йому наче голкою дряпонули по черепу, що за останній місяць траплялося з ним уже не раз.

— Як це розуміти, Ігнасіо? — дуже чемно запитав він.

— А так, що *мені* аж ніяк не випадає вас любити після того, як ви геть вичистили мої кишені.

— А-а,— мовив Томас Хадсон.— Ну, тоді за ваше здоров'я.

— У труні б мені вас бачити,— сказав Ігнасіо Натера Ревельйо.

Томас Хадсон відчув, як по черепу знов шкрябонула та голка. Він простяг ліву руку до стойки й нишком, так щоб не помітив Ігнасіо Натера Ревельйо, тричі легенько постукав по ній зі споду пучками пальців.

— Дуже мило таке від вас чути,— сказав він.— Хочете, розіграємо ще по одній?

— Ні,— відказав той.— Я й так програв вам забагато грошей, як на один день.

— Ви не програли ніяких грошей. Тільки питво.

— Я маю звичай платити за нього.

— Ігнасіо,— мовив Томас Хадсон.— Це вже втретє сьогодні ви говорите такі речі, які починають мене дратувати.

— Та я й сам роздратований. Нехай би з вами хтось так брутально повівся, як той ваш клятий посол зі мною.

— Кажу вам, я не хочу про це чути.

— Ось ви який. А кажете, я вас дратую. Слухайте, Томасе. Ми ж з вами добрі друзі. Я вже багато років знаю вас і вашого Тома. До речі, як він там?

— Він загинув.

— Пробачте, я не знав.

— Нема за що,— сказав Томас Хадсон.— Випиймо, я вас частую.

— Пробачте, будь ласка. Мені страшенно жаль. Як це сталося?

— Я ще не знаю,— відповів Томас Хадсон.— Коли дізнаюся, скажу вам.

— А де?

— І цього не знаю. Знаю тільки, де він останнім часом літав, і більше нічого.

— А в Лондоні він був, когось із наших друзів бачив?

— Та звісно. Був кілька разів, і щоразу приїздив до Уайта, і зустрічався там з іншими.

— Ну що ж, хоч якась втіха.

— Що?

— Я кажу, приємно, що він бачився з нашими друзями.

— Авжеж. Я певен, що йому там було добре. Йому завжди й скрізь було добре.

— Вип'ємо за нього?

— Ні, під три чорти,— сказав Томас Хадсон. Він відчував, як усе те знов накочує на нього; все, про що він не дозволяв собі думати; все те горе, яке він відганяв від себе, від якого відгороджувався й навіть жодного разу не подумав про нього ні в морі, ні цього ранку.— Не треба.

— А я вважаю, що треба,— сказав Ігнасіо Натера Ревельйо.— Вважаю, що це надзвичайно доречно і саме це треба зробити. Але платити маю я.

— Ну гаразд. Випиймо за нього.

— В якому він був чині?

— Капітан.

— Міг би скоро стати командиром загону чи принаймні ескадрильї.

— Облишмо чини.

— Як вам завгодно,— сказав Ігнасіо Натера Ревельйо.— За мого славного друга й вашого сина Тома Хадсона. *Dulce es morire pro patria* [1].

— В свиняче гузно,— мовив Томас Хадсон.

— Що таке? Моя латинь не досить добра?

— Звідки мені знати, Ігнасіо.

— Ви ж знали латинь блискуче. Мені розповідали ті, хто з вами вчився.

— Моя латинь ні к бісу,— сказав Томас Хадсон.— Так само, як моя грецька й моя англійська, і як моя голова, і як моє серце. Єдина мова, якою я ще здатен говорити, це замороженій дайкірі. *Tú hablas* по-замороженому-дайкірі, *tú?* [2]

— Здається, ми могли б виявити до Тома трохи більше поваги.

— Том і сам любив пожартувати.

— А таки любив. Такого тонкого й розвиненого почуття гумору я ні в кого більше не бачив. А який був гожий із себе, які прекрасні мав манери. І спортсмен був чудовий. Просто-таки найвищого класу.

---

[1] Солодко вмерти за батьківщину *(неправильна лат.)*.

[2] Ти говориш... ти? *(ісп.)*.

— Це правда. Диск метав на сто сорок два фути. Однаково добре грав і в нападі, і в захисті. І в теніс грав непогано, і птахів бив на льоту класно, і рибу ловив на блешню.

— Так, спортсмен він був неабиякий. Як на мене, то чи не найкращий з усіх, кого я знав.

— От тільки єдине з ним негаразд.

— Що саме?

— Те, що його вже немає на світі.

— Ну, не впадайте в розпач, Томмі. Згадуйте Тома таким, яким він був. Веселим, променистим, багатонадійним. Немає сенсу впадати в розпач.

— Аніякісінького,— сказав Томас Хадсон.— Отож не впадаймо в розпач.

— Я радий, що ви згодні зі мною. Дуже приємно було поговорити про нього. І страшенно тяжко почути цю сумну новину. Але я певен, що ви здолаєте своє горе так само мужньо, як і я, хоч вам, батькові, це, звичайно, в тисячу разів важче. На чому він літав?

— На «спітфайрі».

— А, на «спіті». От я тепер і уявлятиму його собі в кабіні «спіті».

— Чи не забагато клопоту для вас?

— Ні-ні, який там клопіт. Я бачив їх у кіно. До того ж маю кілька книжок про англійську авіацію, і ми одержуємо бюлетені Британського інформаційного бюро. Там, знаєте, є дуже цікаві матеріали. Я виразно уявляю собі, який він мав вигляд. Напевно, в рятувальній куртці, з парашутом, у льотному спорядженні й важких черевиках. Можу детально його змалювати. Ну, а тепер мені час додому обідати. Може, й ви зі мною? Лютеція буде дуже рада вас бачити.

— Ні, дякую. Я маю зустрітися тут з одним знайомим.

— До побачення, друже,— сказав Ігнасіо Натера Ревельйо.— Я певен, що ви триматиметесь, як належить мужчині.

— З вашою великодушною допомогою.

— Та ні, яка там великодушність. Просто я любив Тома. Як і ви. Як і ми всі.

— Дякую за питво.

— Колись я у вас його відіграю.

Він пішов до виходу. А на його місце біля стойки до Хадсона присунувся один з його екіпажу. То був смаглявий молодик, з коротко підстриженим кучерявим чорним волоссям і трохи одвислою повікою над лівим оком; воно було штучне, але майже не вирізнялося на обличчі, бо уряд обдарував його власника чотирма різними очима: дуже червоним, трохи почервонілим, злег-

ка затуманеним і зовсім чистим. На той час він мав у очниці трохи почервоніле й був уже напідпитку.

— Привіт, Томе. Коли ти повернувся?

— Вчора.— А тоді повільно, майже не ворушачи губами: — Тихо, ти. Не ламай комедії.

— Та ні, що ти. Просто я трохи випив. А коли мені розпорють черево, то побачать на моїй печінці напис: «Цілком таємно». Я король суворої таємниці. І ти це знаєш. Слухай, Томе, я оце стояв тут за тим підробленим англійцем і хоч-не-хоч усе чув. То твій Томмі загинув?

— Так.

— От паскудство,— сказав молодик.— Паскудство, та й годі.

— Я не хочу про це говорити.

— Та звісно. А коли ти дізнався?

— Перед останнім виходом.

— Ах ти ж паскудство яке.

— Що ти сьогодні робиш?

— Маю пообідати з деким у «Баскському барі», а тоді всі разом гайнемо до дівах.

— А завтра де обідатимеш?

— Теж у «Баскському барі».

— Скажеш Пако, щоб він подзвонив мені в обід, гаразд?

— Авжеж. Додому?

— Так, додому.

— Не хочеш пристати до нас? Ми збираємося до Генрі, в його «гріховний дім».

— Може, й поїду.

— Генрі саме полює на дівах. Одразу після сніданку подався. Він уже встиг разів зо два умочитись. Усе намагається здолати тих двох стервоз, що ми маємо. Ми підчепили їх у курзалі, а при денному світлі на них і глянути гидко. Та ні біса кращого знайти не могли. Геть перевелося місто к лихій годині. Тих двох стервоз він замкнув у своєму «гріховному домі», про всяк випадок, а сам із Цнотливою Ліл десь полює. Вони поїхали машиною.

— Ну і як, успішно?

— Та не думаю. Генрі, бач, заманулось отієї малої. Тієї, що завжди крутиться у «Фронтоні». А Цнотлива Ліл не береться її умовити, бо та боїться, що він такий здоровило. Для мене, каже, береться, а для Генрі — ні, бо тій малій боязно: і здоровенний він, мовляв, і важенний, і взагалі вона про нього всяке чула. А Генрі тепер не хоче нікого іншого, бо ті дві стервози зовсім його вхекали. Отож дай йому цю малу, і край. Він, бач, у неї закохався. Так і каже — закохався. А тим часом, мабуть, геть забув про неї і знову топче тих двох стервоз. Ну, а їсти йому

все-таки треба, от ми й умовилися зустрітись у «Баскському барі».

— Примусь його попоїсти,— сказав Томас Хадсон.

— То такий, що примусом не візьмеш. Це тільки ти можеш. А я — ні. Я проситиму, щоб він попоїв. Слізно благатиму. І надихатиму його власним прикладом.

— Нехай Пако його нагодує.

— Оце ідея. Пако його напевне укоськає.

— Та й невже він після всього того не зголодніє?

— А ти б не зголоднів?

Саме в цю мить у дверях бару з'явився найвищий чоловік, якого Томас Хадсон будь-коли знав, і найвеселіший, і з найширшими плечима та найкращими манерами. Зайшов з усмішкою на обличчі, що навіть цього холодного дня було рясно зрошене потом, і з вітально піднесеною рукою. Він був такий великий, що всі в барі неначе враз поменшали на зріст, і мав дуже приємну усмішку. На ньому були старі сині штани, проста селянська сорочка й сандалі на мотузяній підошві.

— Томе,— сказав він,— здоров, шалапуте. Ми все їздили шукали краль.— У барі, де вітру не було, його гарне обличчя спітніло ще дужче.— Педріко, мені те саме, що й у них. Подвійну порцію. Або й ще більшу. Уявляєш, Томе, заходжу й бачу — ти. Ой, зовсім забув. Зі мною ж Цнотлива Ліл. Іди сюди, моя голубонько.

Цнотлива Ліл саме зайшла в другі двері. Найкращий вигляд вона мала, коли сиділа біля стойки в дальшому кінці, де видно було тільки її вродливе смагляве обличчя, а огрядність розповнілого тіла приховувало поліроване дерево стойки. А тепер, ідучи від дверей до стойки, вона не мала де сховати своє тіло, тому пронесла його через бар як могла швидко, хоча й без видимого поспіху, і вмостилася на табуреті, з якого щойно встав Томас Хадсон. Цей хід посунув його на сусідній стілець праворуч і забезпечив їй прикриття з флангу.

— Добридень, Томе,— мовила вона й поцілувала Томаса Хадсона.— Цей Генрі просто нестерпний.

— Та який же я нестерпний, моя голубонько, зовсім ні,— озвався до неї Генрі.

— А я кажу, нестерпний,— не вгавала вона.— І щоразу, як я тебе бачу, стаєш дедалі нестерпніший. Томасе, хоча б ти захистив мене від нього.

— А чого це він такий нестерпний?

— Та захотілось йому однієї крихітки, за якою він аж умлівае, а та крихітка не може сьогодні піти з ним. Але якби й могла, то однаково не пішла б, бо вона боїться, що він такий величезний і важить двісті тридцять фунтів.

Генрі Вуд почервонів, спітнів ще дужче й сьорбнув добрячий ковток дайкірі.

— Двісті двадцять п'ять,— мовив він.

— А що я казав? — обізвався смаглявий молодик.— Хіба я не точно так казав?

— А хто тебе просив щось комусь казати? — спитав його Генрі.

— Дві паскуди. Дві стервози. Дві роздовбані портові лахудри. Дві сучки, що тільки й думають про гроші. Ми кладемо цих сучок і робимо своє діло. Тоді міняємося й починаємо спочатку. З палуби на палубу. Та досить було мені сказати одне дружнє, співчутливе слово, як я вже, бачте, не джентльмен.

— Вони й справді були не дуже...— сказав Генрі й знов почервонів.

— Не дуже? Та їх слід би облити бензином і підпалити.

— Який жах! — мовила Цнотлива Ліл.

— Ото щоб ви знали, пані,— сказав смаглявий молодик.— Я такий.

— Віллі,— звернувся до нього Генрі.— Може, дати тобі ключ від «гріховного дому», і ти підеш подивишся, чи там все гаразд?

— Ні,— відказав той.— Ти, як видно, забув, що ключ від «гріховного дому» я маю свій, але йти дивитися, чи там все гаразд, не хочу. Там буде все гаразд тільки тоді, коли хтось із нас викине звідти тих сучок.

— А як ми не знайдемо нічого іншого?

— Щось знайдемо. Слухай, Ліліан, злізла б ти з табурета й пішла подзвонила комусь по телефону. Годі вже про ту карлицю. Викинь ти її з голови, чуєш, Генрі? Бо так і психом недовго стати. Я знаю. Сам був психом.

— Ти й тепер псих,— сказав Томас Хадсон.

— Можливо, Томе. Кому, як не тобі, знати. Але я не сплю з карлицями. Якщо Генрі хоче спати з карлицею, це його справа. Та як на мене, це те саме, що спати з однорукою чи одноногою. Отож нехай він забуде про ту кляту карлицю, і нехай Ліліан іде до телефону.

— Я згоден на перших-ліпших пристойних дівчат, яких можна дістати,— сказав Генрі.— Сподіваюсь, ти не проти, Віллі?

— Нам не потрібні пристойні дівчата,— відказав Віллі.— З ними тільки заведися, то теж добрим психом станеш, хоч і не з того боку. Правильно я кажу, Томмі? Пристойні дівчата — то найнебезпечніше, що тільки може бути. З ними тобі враз приклепають чи то співучасть у злочині, чи то згвалтування, чи то спробу згвалтування. Ні, під три чорти пристойних дівчат. Нам потрібні повії. Гожі, чисті, приємні, веселі, недорогі повії. Такі,

що добре знають своє діло. Ліліан, чому ти й досі не пішла до телефону?

— Хоча б тому, що там розмовляє якийсь чоловік, а другий чекає біля тютюнового прилавка, коли він закінчить,— відказала Цнотлива Ліл.— Поганий ти хлопець, Віллі.

— Я жахливий хлопець,— сказав Віллі.— Гіршого, ніж я, ти ніколи в житті не побачиш. Але я хотів би, щоб ми були краще оснащені, ніж досі.

— Ось ми зараз вип'ємо ще по одній,— мовив Генрі,— а потім Ліліан, напевне, знайде нам когось із своїх знайомих. Правда ж, моя голубонько?

— Ну звісно,— відказала Цнотлива Ліл по-іспанському.— Чого б то ні? Тільки дзвонитиму я з будки, що на вулиці. Не звідси. Дзвонити звідси незручно, та й просто негоже.

— Знов чекати,— мовив Віллі.— Ну гаразд. Я згоден. Почекаємо ще. То давайте хоч пити.

— А що в біса ти досі робив? — спитав Томас Хадсон.

— Томмі, я люблю тебе,— сказав Віллі.— Але що в біса робив ти сам?

— Перепустив кілька подвійних з Ігнасіо Натерою Ревельйо.

— Звучить — наче італійський крейсер.— сказав Віллі.— Чи не було італійського крейсера з такою назвою?

— Начебто ні.

— А звучить дуже схоже.

— Дай-но я гляну на чеки,— мовив Генрі.— Скільки ти з ним прийняв, Томе?

— Чеки забрав Ігнасіо. Він програв мені те питво.

— То скільки все-таки? — спитав Генрі.

— Здається, по чотири.

— А перед тим що пив?

— Поки їхав до міста — одного «Тома Коллінза».

— А вдома?

— Та чимало.

— Ти просто мерзенний п'янюга,— сказав Віллі.— Педріко, ще три подвійних заморожених дайкірі і що захоче дама.

— *Un highbalito con agua mineral* [1],— попросила Цнотлива Ліл.— Томмі, ходім зі мною, сядемо з того краю стойки. Вони не люблять, коли я тут сиджу.

— Ану їх к бісу,— сказав Віллі.— Ми такі давні друзі й так рідко бачимося, то щоб нам з тобою не вільно було випити там, де ми хочемо. К бісу ці дурниці.

— Авжеж, ти тут цілком на місці, моя голубонько,— докинув Генрі. Тоді побачив біля стойки двох плантаторів, знайо-

[1] Хайбол з мінеральною водою *(ісп.)*.

мих його батька, і, не чекаючи замовленого коктейлю, подався до них.

— Вважайте, що його вже нема,— сказав Віллі.— Тепер він і про ту карлицю забуде.

— Він дуже неуважний,— мовила Цнотлива Ліл.— Страшенно неуважний.

— Бо отак ми живемо,— сказав Віллі.— Тільки те й робимо, що шукаємо розваг задля самих розваг. А їх, хай їм чорт, теж треба шукати вміючи.

— А от Том не неуважний,— мовила Цнотлива Ліл.— Том сумний.

— Облиш свою маячню,— сказав їй Віллі.— Чого це ти розпатякалась? Той, бач, неуважний, а той сумний. А то я був жахливий. Ну й що? З чого б то якась шльондра мала судити про людей? Чи ти не знаєш, що тобі належить бути веселою?

Цнотлива Ліл заплакала — справжніми слізьми, ще більшими й ряснішими, ніж ті, що їх ллють у кіно. Вона могла будь-коли отак заплакати: і якщо захочеться, і якщо потрібно, і якщо хтось образить.

— Ця шльондра плаче такими слізьми, якими й моя мати ніколи не плакала,— мовив Віллі.

— Віллі, не смій мене так називати.

— Годі, Віллі,— сказав Томас Хадсон.

— Віллі, ти жорстокий, лихий чоловік, і я терпіти тебе не можу,— мовила Цнотлива Ліл.— Просто дивно, чому такі люди, як Томас Хадсон і Генрі, знаються з тобою. Лихий ти чоловік, і язик у тебе паскудний.

— Ти ж дама,— сказав Віллі.— Тобі не личить говорити такі слова. Назвати когось паскудним — це вже образа. Однаково що плюнути на кінець сигари.

Томас Хадсон поклав руку йому на плече.

— Пий собі, Віллі. Всім нам невесело на душі.

— Генрі весело. От сказати б йому те, що ти сказав мені, то враз би стало сумно.

— Ти ж сам мене спитав.

— Та не про те мова. А от чому ти досі не виплеснув із себе те кляте горе? Чому вже два тижні носиш його на душі?

— Горя не виплеснеш.

— То ти плекаєш його в собі,— сказав Віллі.— От уже не думав, що ти такий клятий горелюб.

— Годі, Віллі, мені це не потрібне,— спинив його Томас Хадсон.— Я дуже тобі вдячний, але розраджувати мене ні до чого.

— Ну-ну, плекай собі своє горе. Але добра з того не буде. Можеш мені повірити, я сам скуштував цієї капості донесхочу.

— Я теж,— сказав Томас Хадсон.— Так що не пускай бульки.

— Он як? То, мабуть, у тебе міцніші нерви. Але останнім часом вигляд ти маєш досить потовчений.

— Просто багато п'ю і дуже стомився, а відпочити ще не встиг.

— Від твоєї щось чути?

— Аякже. Три листи.

— Ну і як?

— Гірше й бути не може.

— Он як,— сказав Віллі.— Ну що ж, плекай і це, хоч щось та матимеш.

— Я й так щось маю.

— Ще б пак. Кота Бойза, що закоханий у тебе. Знаю, бачив. Як він там, той старий волоцюга?

— Та все так само.

— Мене просто нудить від того бісового кота,— сказав Віллі.— Їй-богу.

— Дуже тяжко йому все це дається.

— А я що кажу? Якби я так уболівав душею, як цей кіт, то давно б уже з глузду з'їхав. Ти що питимеш, Томасе?

— Ще раз те саме.

Віллі обняв Цнотливу Ліл за широкий стан.

— Слухай, Ліл,— мовив він.— Ти хороша дівчина. Я не хотів тебе образити. Ти вже пробач. Просто накотило на мене.

— Більш ніколи такого не казатимеш?

— Ні. Аж поки знову не накотить.

— Бери своє питво,— сказав Томас Хадсон.— За твоє здоров'я, сучий ти сину.

— Оце розмова,— озвався Віллі.— Оце впізнаю старого морського вовка. Сюди б зараз того кота Бойза, нехай би попишався тобою. То ти збагнув, що́ я мав на думці, коли казав поділитися?

— Еге ж,— відповів Томас Хадсон.— Збагнув.

— От і добре,— мовив Віллі.— І годі про це. Геть сміття без вороття. Ви погляньте на цього чортяку Генрі. З нього ж так і ллє. І чого він пріє, та ще такого холодного дня, як сьогодні?

— Через дівчат,— сказала Цнотлива Ліл.— Він на них просто схибнувся.

— Схибнувся, кажеш?— перепитав Віллі.— Та йому просвердли в голові дірку, то звідти так і попре жінота. Схибнувся. Ти що, сильнішого слова не знайшла?

— По-іспанському це сильне слово.

— Схибнувся? Та що це за слово! Ось я матиму після обіду вільну хвилину, то придумаю тобі слово.

— Томе, ходімо все-таки на той край, там я себе вільніше почуватиму, і ми зможемо спокійно поговорити. І замов мені,

будь ласка, бутерброд, бо я від самого ранку все з Генрі їздила.

— А я йду до «Баскського бару»,— сказав Віллі.— Приводь його туди, Ліл.

— Гаразд,— мовила Цнотлива Ліл.— Як не сама приведу, то пришлю.

Вона статечно пропливла через весь бар, повз чоловіків, що сиділи біля стойки, з деким перемовляючись, декому усміхаючись. І всі відповідали їй приязно й шанобливо. Майже кожен з тих, до кого вона озивалась, за останні двадцять п'ять років коли-небудь любився з нею. Як тільки вона сіла й усміхнулася звідти до Томаса Хадсона, він забрав чеки за випите і теж пішов на той край. У неї була дуже приємна усмішка, чарівні темні очі й гарне чорне волосся. Щоразу, як навколо чола й на проділі починала пробиватися сивина, Цнотлива Ліл просила в Томаса Хадсона грошей на те, щоб дати лад волоссю, і коли повертала з перукарні, воно знов було чорне й лискуче, як у молодої дівчини. Шкіра в неї була гладенька й скидалася б на оливкову слонову кістку, якби була в природі слонова кістка такого кольору, і до того мала ледь помітний димчасто-рожевий відтінок. А Томасові Хадсону колір її шкіри нагадував добре витриману деревину махагуа на свіжому зрізі, коли її пошліфувати дрібним піском і злегка навоскувати. Він більш ніде не бачив такого димчастого, ледь зеленкуватого кольору. От тільки рожевого відтінку махагуа не мало. Рожевий відтінок Цнотлива Ліл наводила рум'янами, але він був майже такий самий природний, як у дівчат-китаянок. І оце гарне обличчя дивилося на Томаса Хадсона з протилежного краю стойки і за кожним кроком здавалось дедалі гарнішим. Та ось він спинився поруч, і стало видно огрядне тіло, і рожевий відтінок став штучний, і все враз утратило свою таємничість, хоч обличчя й тепер залишалося гарним.

— Ти ще справжня красуня, Ліл,— мовив він до неї.

— Ой Томе, я тепер така товста. Мені аж соромно.

Він поклав руку на її дебеле стегно і сказав:

— Ти мила товстунка.

— Мені соромно йти через бар.

— У тебе це прекрасно виходить. Пливеш, наче корабель.

— Як наш приятель?

— Чудово.

— Коли я його побачу?

— Коли завгодно. Хочеш зараз?

— Ой ні... Томе, про що це Віллі говорив? Я не все зрозуміла.

— Та він просто казився.

— Ні, не казився. Щось там про тебе й про якесь твоє лихо. Це він про твою сеньйору?

— Ні. К бісовій матері мою сеньйору.
— Що ж то за лихо?
— Нічого. Просто лихо, та й годі.
— Розкажи мені. Ну, будь ласка.
— Нема чого розказувати.
— Мені можна все розказати, ти ж знаєш. Он Генрі завжди розказує мені про свої прикрощі й плаче ночами. І Віллі розказує жахливі речі. То вже не прикрощі, а справжні страхіття. І ти міг би. Всі мені розказують. Тільки ти не хочеш.
— Якщо я розкажу, мені легше не стане. Навпаки, мені від цього тільки гірше.
— Томе, Віллі став страшенно лихий на язик. Невже він не розуміє, що мені боляче чути такі слова? Невже не знає, що я сама таких слів ніколи не кажу і, скільки живу, не робила ніякої свиноти й ніяких розпусних штук?
— Тим-то ми й звемо тебе Цнотлива Ліл.
— Якби мені хто сказав: робитимеш оті штуки — розбагатієш, а ні — то будеш довіку бідна, я б краще залишилась бідна.
— Я знаю. Ти просила бутерброд?
— Потім, я ще не хочу їсти.
— То, може, вип'ємо ще по одній?
— Гаразд. Слухай, Томе, поясни мені одну річ. Щось Віллі казав про якогось кота, і він нібито в тебе закоханий. Це ж неправда?
— Ні, правда.
— Та це ж просто жах.
— Ніякий не жах. І я в нього теж закоханий.
— Ой, ну що ти таке кажеш! Не глузуй з мене, Томе, прошу тебе. Он Віллі глузував так, що я аж заплакала.
— Я справді люблю цього кота,— сказав Томас Хадсон.
— Навіть чути про це не хочу. Томе, а коли ти повезеш мене до бару для божевільних?
— Десь цими днями.
— І божевільні справді приходять туди, як звичайні люди, і розмовляють, і п'ють?
— Точно так само. Єдина різниця, що на них сорочки та штани з мішковини.
— А правда, що ти грав у бейсбольній команді божевільних проти команди прокажених?
— Правда. Божевільні ще ніколи не мали такого забійника.
— Як же ти з ними спізнався?
— Просто їхав колись із Ранчо Бойєрос і спинився по дорозі, бо місце сподобалось.
— І ти справді повезеш мене до того бару?
— Авжеж. Якщо ти не боїшся.

— Я боюся. Але з тобою не так боятимусь. Я ж тому й хочу туди, що там страшно.

— Там є дуже симпатичні божевільні. Вони тобі сподобаються.

— Мій перший чоловік теж був божевільний. Але він був буйний.

— А як ти вважаєш: Віллі божевільний?

— Ну ні. Просто в нього важкий характер.

— Він зазнав багато лиха.

— А хто ні? Просто Віллі надто вже хизується цим.

— Та ні, я б не сказав. Я ж його добре знаю.

— Давай поговоримо про щось інше. Бачиш, он біля стойки чоловік, що розмовляє з Генрі?

— Бачу.

— Йому в ліжку потрібні тільки свинотні штуки.

— Бідний він.

— Ні, він не бідний. Він багатий. Але йому до душі тільки *porquerías* [1].

— А тобі ніколи не подобалось *porquerías?*

— Ніколи. Можеш спитати кого хочеш. І ніколи в житті я не мала нічого з жінками.

— Ти доброчесна, Ліл,— сказав Томас Хадсон.

— Хіба ти хотів би, щоб я була інакша? Ти й сам не охочий до *porquerías.* Тобі треба просто полюбитися, відчути себе щасливим і заснути. Я ж тебе знаю.

— *Todo el mundo me conoce* [2].

— Ні, неправда. Про тебе багато всякого вигадують. Але я тебе знаю.

Томас Хадсон пив котрий уже заморожений дайкірі без цукру і, піднісши проти світла важку склянку, що взялася памороззю по вінцях, дивився на прозорий напій під пінявим верхом, і він нагадував йому море. Збитий до піни верхній шар скидався на слід за кормою, а прозора рідина під ним була як морська хвиля, коли ніс судна розтинає її на мілководді над вапняковим дном. Колір був майже той самий.

— От якби ще було питво кольору морської води, коли в тебе вісімсот сажнів під кілем, а кругом повний штиль, і сонце просто над головою, і в морі тьма-тьмуща планктону,— промовив він.

— Що-що?

— Нічого. Будемо пити це мілководне питво.

— Томе, що з тобою? Щось негаразд?

— Ні.

---

[1] Свинство *(ісп.).*

[2] Весь світ мене знає *(ісп.).*

— Ти сьогодні страшенно зажурений і наче трохи постарів.

— Це північний вітер винен.

— Але ж ти завжди казав, що північний вітер додає тобі пороху, бадьорить тебе. А скільки разів ми, бувало, любилися, коли задувало з півночі?

— Не злічити.

— Ти завжди любив північний вітер і навіть купив мені оце пальто, щоб я надягала, коли він дме.

— Авжеж, пальто гарне.

— Я вже не раз могла його продати,— сказала Цнотлива Ліл.— Ти навіть не уявляєш собі, скільки було охочих.

— Сьогодні вітер саме для нього.

— Розвеселися, Томе. Ти ж завжди веселий, коли вип'єш. Допивай що там у тебе в склянці й замов собі ще.

— Якщо я питиму це надто швидко, в мене почне ломити лоб.

— Ну, то пий помалу, поступово. І я вип'ю ще один *highbalito.*

Вона сама налила собі з пляшки, яку Серафін ще перед тим поставив перед нею на стойку, і Томас Хадсон, подивившись на її склянку, сказав:

— Це вже зовсім прісноводне пійло. Колір такий, як у води в річці Файрхол до її злиття з Гіббоном, де починається Медісон. Якщо ти додаси туди ще трохи віскі, воно стане кольору того струмка, що витікає з Кедрового мочара і впадає у Ведмежу річку поблизу Воб-Мі-Мі.

— Яка кумедна назва,— сказала Цнотлива Ліл.— Що вона означає?

— Не знаю,— відповів він.— Це індіанська назва. Мабуть, колись я знав, що вона означає, але забув. Це мовою оджибвеїв.

— Розкажи мені про індіанців,— попросила Цнотлива Ліл.— Про індіанців мені навіть цікавіше, ніж про божевільних.

— Тут, на узбережжі, чимало індіанців. Це приморські індіанці, вони рибалять, сушать рибу, випалюють деревне вугілля.

— Про кубинських індіанців я слухати не хочу. Всі вони *mulatos* [1].

— Ні, не всі. Є й справжні індіанці. Певно, колись давно їхніх предків вивезли сюди з Юкатану як полонених.

— Мені не подобаються *yucatecos* [2].

— А мені подобаються. Дуже.

— Розкажи мені про те Воб-Мі-Мі. Воно десь на Далекому Заході?

— Ні, на Півночі. Недалеко від Канади.

---

[1] Мулати *(ісп.).*

[2] Юкатанці *(ісп.).*

— Де Канада, я знаю. Колись їздила до Монреаля з екскурсією річковим пароплавом. Але був дощ, і ми нічого там не побачили й того ж таки вечора виїхали поїздом назад до Нью-Йорка.

— І коли пливли річкою, був дощ?

— Весь час. А перед тим, як зайшли в гирло річки, стояв туман і іноді йшов сніг. Отож не треба мені Канади. Розкажи краще про Воб-Мі-Мі.

— То було таке собі містечко з тартаком на річці й залізничною колією посередині. Понад колією завжди лежали великі купи тирси. А на річці зробили заплав, щоб затримати ліс, що йшов за водою з верхів'їв, і колоди купчились на ній майже впритул. Вони вкривали річку аж ген поза містечком. Одного разу, коли я там рибалив, мені захотілось перебратися на другий берег, і я поповз по тих колодах. Аж раптом одна піді мною подалась, і я опинився у воді. А коли хотів виплисти, наді мною були самі колоди, і я не міг і голови між ними вистромити. Навіть світло у воду не проходило, і скрізь, куди я потикався руками, була тільки кора. Я не міг хоч би трохи розсунути дві колоди, щоб добутися до повітря.

— І що ж ти зробив?

— Потонув.

— Ой,— мовила вона.— Не кажи такого. Швидше розповідай, що ти зробив.

— Я гарячково думав, розуміючи, що видряпатись треба зараз же. Почав обмацувати пальцями одну колоду, аж поки натрапив на те місце, де вона впиралася в сусідню. Тоді взявся обома руками й почав щосили штовхати догори, і ті дві колоди ледь-ледь розійшлись. Я просунув між ними долоні, потім руки до ліктів і вже ліктями розвів їх так, що зміг вистромити голову й плечі та обхопити колоди руками зверху. А тоді довго лежав отак між ними й дуже любив їх обидві. У тій річці вода була коричнева від колод. А такого кольору, як оце твоє питво, вона була в невеликій притоці, що впадала в ту річку.

— Я, мабуть, ніколи не видряпалася б між тими колодами.

— Та й я вже не думав, що видряпаюсь.

— І довго ти пробув під водою?

— Не знаю. Знаю тільки, що довго лежав між колодами й відсапувався, доки зміг щось робити.

— Ця історія мені подобається. Тільки після неї мені снитимуться страхіття. Розкажи щось веселе, Томе.

— Гаразд,— мовив він.— Дай подумаю.

— Ні. Ти розказуй зараз же, не думай.

— Гаразд,— сказав Томас Хадсон.— Коли Том-молодший був ще зовсім немовлям...

— *Qué muchacho màs guapo!* — перебила його Цнотлива Ліл.— *Qué noticias tienes de él?*

— *Muy buenas.*

— *Me alegro,*— промовила Цнотлива Ліл, і на згадку про Тома-молодшого, льотчика, в очах її заблищали сльози.— *Siempre tengo su fotografía en uniforme con el sagrado corazón de Jesús arriba de la fotografía y al lado la virgen del Cobre* [1].

— Ти дуже віриш у Мідну богоматір? [2]

— Свято й переконано.

— Так і вір завжди.

— Вона піклується про Тома вдень і вночі.

— От і добре,— сказав Томас Хадсон.— Серафіне, ще один подвійний, будь ласка. То розказати тобі веселу історію?

— Так, зроби ласку,— попросила Цнотлива Ліл.— Розкажи щось веселе. Мені чогось знов стало сумно.

— *Pues,* ця весела історія *es mui sencillo* [3],— сказав Томас Хадсон.— Коли ми вперше взяли Тома до Європи, йому було всього три місяці, і їхали ми дуже старим, невеликим і повільним пароплавом, а море майже весь час було неспокійне. На пароплаві пахло трюмною водою, і машинною олією, і мастилом на мідних рамах ілюмінаторів, і вбиральнями, і дезинфекцією — такими, знаєш, рожевими кружалками, що їх кладуть у пісуари...

— *Pues,* хіба ж це весела історія?

— *Si, mujer* [4]. Ти ні біса не тямиш. Це весела історія, дуже весела. Ти слухай... А ще на тому пароплаві пахло ваннами, де належало митися в певні години, щоб тебе не почав зневажати стюард, приставлений до ванн; і гарячою солоною водою, що текла з мідних кранів над ваннами, і мокрими дерев'яними гратками на підлозі, і накрохмаленою курткою того стюарда. Пахло там і дешевою англійською кухнею,— а це дух дуже відворотний,— і залежаними недокурками сигарет «Вудбайн», «Плейєр» та «Голд флейкс» у кімнаті для курців і скрізь, де їх кидали. Не було там жодного приємного запаху, а англійці, як ти знаєш, мають ще й свій особливий дух,— і чоловіки, й жінки,— і самі його відчувають, як ото негри відчувають наш дух, і через те їм доводиться так часто митися. Від англійця ніколи не пахне так солодко, як від корови, що дихає на тебе, і навіть якщо він курить люльку, це однаково не забиває того духу. Навпаки — ще й

---

[1] — Що то за гарний хлопець!.. Які ти маєш від нього вісті? — Дуже добрі.— Я рада... Я завжди зберігаю його фото у військовій формі разом із зображенням святого серця господнього та Мідної богоматері *(ісп.).*

[2] Так звана Мадонна мідних копалень, шанована на Кубі як заступниця тих, хто в морі, рибалок і Куби взагалі.

[3] Ну... дуже проста *(ісп.).*

[4] Так, жінко *(ісп.).*

додає йому сили. От твід у них пахне добре, і шкіряне взуття, і сідла із збруєю добре пахнуть. Але ж на пароплавах не буває ні сідел, ні збруї, а твідовий одяг весь просякнутий смородом згаслої люльки. Щоб нюхнути чогось приємного на тому пароплаві, був один-єдиний спосіб — якнайглибше застромити ніс у високу склянку з сухим іскристим девонським сидром. Ото був чудовий запах, і я застромляв носа в склянку так часто, як тільки міг собі дозволити. А може, й частіш.

— *Pues*, оце вже трохи веселіше.

— Зараз буде зовсім весело. Наша каюта була дуже низька, над самою водою, так що ілюмінатор доводилося весь час тримати задраєним, і крізь нього видно було, як біжать за бортом морські хвилі, а часом вода напливала на скло суцільною зеленою масою. Ми позв'язували докупи наші валізи й спорудили таку собі барикаду, щоб малий Том не падав з койки, і щоразу, як його мати та я приходили поглянути на нього й він у цей час не спав, то завжди радісно сміявся.

— Справді сміявся? В три місяці?

— Він завжди сміявся. Коли він був немовлям, я ні разу не чув, щоб він плакав.

— *Qué muchacho más lindo y más guapo!* [1]

— Еге ж,— сказав Томас Хадсон.— *Muchacho* такий, що дай боже. Хочеш, розповім тобі про нього ще одну веселу історію?

— А чому ти розлучився з його милою матір'ю?

— Такий уже вийшов дивний збіг обставин. Ну, то хочеш ще одну веселу історію?

— Хочу. Тільки щоб у ній було не так багато запахів.

— Оцей заморожений дайкірі, так добре збитий зверху, скидається на морську хвилю, яку розтинає ніс судна, що йде із швидкістю тридцять вузлів. А які були б ці заморожені дайкірі, коли б вони ще й фосфорично світилися?

— Можеш додати туди фосфору. Тільки, мабуть, це шкідливо для здоров'я. Тут, на Кубі, бувають випадки, коли люди, щоб вчинити самогубство, їдять фосфорні головки сірників.

— Або ж п'ють *tinte rapido*. А що воно таке, те «швидке чорнило»?

— То така чорна фарба для взуття. Але дівчата, коли їх зраджує коханий чи обдурює наречений — домагається свого, а потім тікає, не одружившись,— здебільшого вкорочують собі віку, облившися спиртом і підпалившись. Це класичний спосіб.

— Я знаю,— сказав Томас Хадсон.— *Auto da fé* [2].

---

[1] Який милий і гарний хлопець! *(Ісп.)*

[2] Аутодафе, спалення на вогнищі *(ісп.)*.

— І дуже надійний,— провадила Цнотлива Ліл.— Вони майже завжди вмирають. Найтяжчі опіки на голові та й звичайно по всьому тілу. А «швидке чорнило» — то більше про людське око. І йод, коли вже на те пішло, так само про людське око.

— Про що це ви тут, упирі? — запитав бармен Серафін.

— Про самогубства.

— *Hay mucho* [1],— сказав Серафін.— А надто серед бідного люду. Я не можу пригадати, щоб хтось із багатих кубинців наклав на себе руки. А ти?

— А я можу,— відказала Цнотлива Ліл.— Я знаю кілька таких випадків, і все люди були хороші.

— Щоб ти та не знала,— мовив Серафін.— Сеньйоре Томáсе, а закуски вам ніякої не треба? *Un poco de pescado? Puerco frito?* [2] Холодного м'яса?

— *Sí*,— відповів Томас Хадсон.— Давайте усе, що є.

Серафін поставив на стойку таріль з хрусткими, засмаженими до коричневого, скибочками свинини й таріль із шматочками червоного окуня, запеченими в тісті так, що його рожево-червона шкіра й солодкий білий м'якуш ховалися під жовтою скоринкою. Бармен був високий на зріст, простакуватий, і ходив важкою ходою, бо носив на роботі дерев'яні черевики, щоб уберегти ноги від мокроти на підлозі за стойкою.

— Холодне м'ясо давати?

— Ні. Цього досить.

— Бери все, що дають, Томе,— сказала Цнотлива Ліл.— Ти ж знаєш, як тут у них.

Всім було відомо, що в цьому барі дармової випивки не дають. Зате тут щодня подавали безліч порцій безплатної гарячої закуски, і не тільки смажену рибу та свинину, але й м'ясні биточки, й бутерброди з сиром та шинкою. До того ж бармени змішували дайкірі у великих міксерах, де завжди було щонайменше півтори порції зайвих.

— Ну, ти вже не такий зажурений? — спитала Цнотлива Ліл.

— Ні.

— Скажи мені, Томе, що тебе засмучує?

— *El mundo entero* [3].

— А кого ж він не засмутить, цей світ? Що не день, то все в ньому гірше та гірше. Але ж не можна тільки те й робити, що побиватися через нього.

— Закону проти цього немає.

— Та й не треба ніякого закону проти того, що само собою зрозуміле.

[1] Їх багато *(ісп.)*.

[2] Трохи риби? Смаженої свинини? *(Ісп.)*

[3] Цілий світ *(ісп.)*.

Дискусії на етичні теми із Цнотливою Ліл — це не те, що мені потрібно, подумав Томас Хадсон. А що ж тобі потрібно, поганцю? Тобі потрібно було набратися, то ти, мабуть, уже набрався, хоч сам цього не відчуваєш. Того, чого тобі потрібно, дістати годі, і ти вже ніколи більш того не матимеш. Але є всякі замінники, от до них і вдавайся. Ну ж бо, ось воно, бери.

— *Voy a tomar otro de estos grandes sin azúcar* [1],— мовив він до Серафіна.

— *En seguida* [2], доне Томáсе,— озвався Серафін.— Хочете побити свій рекорд?

— Ні. Просто п'ю собі тихо-спокійно.

— Коли ви ставили рекорд, то теж пили тихо-спокійно,— сказав Серафін.— Спокійно і впевнено, від ранку до вечора. І вийшли звідси на власних ногах.

— К бісу той рекорд.

— Ви маєте добру нагоду його побити,— провадив Серафін.— Якщо питимете так, як досі, й так само мало їстимете, маєте просто чудову нагоду.

— Томе, побий рекорд,— мовила Цнотлива Ліл.— Я буду за свідка.

— Свідків йому не треба,— сказав Серафін.— Я свідок. А коли буду йти, віддам рахунок Константе. Ви вже тепер випили більше, ніж на цей же час тоді, коли поставили рекорд.

— К бісу той рекорд.

— Ви в чудовій формі. П'єте добре, без упину, і поки що це на вас не впливає.

— К бісовій матері рекорд.

— Гаразд. *Como usted quiere* [3]. А рахунок я все-таки вестиму, може, передумаєте.

— Рахунок у нього точний,— сказала Цнотлива Ліл.— Він же має копії чеків.

— А ти як думала, жінко? Ти хочеш справжнього рекорду чи липового?

— Ні того, ні того. Я хочу *highbalito* з *agua mineral.*

— *Como siempre* [4],— сказав Серафін.

— Я й коньяк п'ю.

— Очі б мої не бачили, як ти п'єш коньяк.

— Томе, а ти знаєш, я тут одного разу впала, сідаючи у трамвай, і мене мало не вбило.

— Бідолашна Ліл,— мовив Серафін.— У тебе в житті стільки небезпечних пригод.

---

[1] Ще один такий подвійний без цукру *(icn.).*
[2] Зараз *(icn.).*
[3] Як вам завгодно *(icn.)*
[4] Як завжди *(icn.).*

— Та вже ж не те, що в тебе,— стояти цілісінький день за стойкою в дерев'яних черевиках і прислужувати п'яницям.

— Це моя робота,— сказав Серафін.— Я маю за честь прислужувати таким видатним п'яницям, як ти.

До них підійшов Генрі Вуд. Він став поруч Томаса Хадсона, височенний, спітнілий і дуже збуджений, бо встиг уже змінити свої наміри. Ніщо його так не тішить, подумав Томас Хадсон, як несподівана зміна намірів.

— Ми їдемо до Альфреда, в його «гріховний дім»,— сказав Генрі.— Хочеш з нами, Томе?

— Віллі чекає на тебе у «Баскському барі».

— Навряд чи ми зможемо взяти з собою Віллі.

— То хоч скажи йому про це.

— Я подзвоню йому. А ти з нами не хочеш? Буде дуже весело.

— Тобі треба попоїсти.

— Я добряче пообідаю. Ну, як ти тут?

— Дуже добре,— відказав Томас Хадсон.— Просто-таки чудово.

— Хочеш побити свій рекорд?

— Ні.

— Увечері побачимось?

— Навряд.

— Якщо хочеш, я приїду й переночую в тебе.

— Ні. Розважайся. Тільки неодмінно попоїж.

— Я чудово пообідаю. Слово честі.

— Не забудь подзвонити Віллі.

— Подзвоню. Можеш не турбуватися.

— А ти не думаєш, що Віллі образиться?

— Нічого не вдієш, Томе. Я справді не можу запросити Віллі туди. Ти знаєш, як я люблю Віллі. Але є місця, куди я просто не можу брати його з собою. І ти це знаєш не гірше за мене.

— Гаразд. Але подзвони йому.

— Подзвоню, слово честі. І неодмінно пообідаю на славу.

Він усміхнувся, поплескав по плечу Цнотливу Ліл і подався геть. Рухався він дуже зграбно, як на такого велетня.

— А як же ті дівчата? — спитав Томас Хадсон Цнотливу Ліл.

— Та вони досі вже втекли,— відказала Цнотлива Ліл.— У нього там зовсім нема чого їсти. І навряд щоб випити було багато. Ну, а ти як — поїдеш туди до них чи, може, краще до мене.

— До тебе,— сказав Томас Хадсон.— Але пізніше.

— Розкажи мені ще якусь веселу історію.

— Гаразд. Про що?

— Серафіне,— мовила Ліл.— Дай Томáсові ще один подвійний заморожений без цукру. *Tengo todavía mi highbalito* [1].— Тоді обернулася до Томаса Хадсона.— Про найщасливішу пору в твоєму житті. Тільки щоб не було запахів.

— Без запахів не можна,— сказав Томас Хадсон. Він дивився, як Генрі Вуд переходить площу й сідає в спортивну машину дуже багатого цукрового плантатора на ім'я Альфред. Генрі був завеликий для такої машини. Та майже для всього він завеликий, подумав Томас Хадсон. Але є й такі речі, де його зріст і вага не вадять. Ні, сказав він собі. Ти ж сьогодні відпочиваєш. То й відпочивай.— Про що ж ти хотіла б почути?

— Про те, про що я тобі сказала.

Він спостерігав, як Серафін переливає коктейль з міксера у високу склянку і як пініста шапка піднімається через вінця й, закрутившись, тече на стойку. Серафін просунув днище склянки в отвір картонного футляра, і Томас Хадсон підняв її, важку, холодну, надпив чималий ковток і, перш ніж проковтнути, затримав його в роті, відчувши крижаний холод на язиці та зубах.

— Ну гаразд,— мовив він.— Найщасливішим днем у моєму житті був перший-ліпший день, коли я хлопчиськом прокидався вранці й мені не треба було йти до школи чи щось робити. Прокидався я завжди голодний і відчував, як пахне роса на траві, і чув, як гуде вітер у високому гіллі дерев, а коли вітру не було, чув тишу лісу та спокій озера й дослухався до перших вранішніх звуків. Часом то було стрекотіння рибалочки, що пролітав над водою, такою спокійною, що в ній відбивався його політ. Часом — цокання білки на котромусь із дерев коло будинку, і, цокаючи, вона часто сіпала хвостом. Нерідко то був погук кулика десь на схилі пагорба. І щоразу як я прокидався голодний, і чув оті перші вранішні звуки, і знав, що мені не треба йти до школи чи щось робити, я був щасливіший, ніж будь-коли в житті.

— Навіть щасливіший, ніж із жінками?

— З жінками я бував дуже щасливий. Відчайдушно щасливий. Нестерпно щасливий. Такий щасливий, аж самому собі не вірив, аж здавалося, ніби я геть захмелів або збожеволів. Але я ніколи не зазнавав такого щастя, як зі своїми дітьми, коли нам було так хороше всім разом, або як ото колись рано-вранці.

— Хіба ж можна самому бути однаково щасливим, як і з кимось?

— Усе це дурниці. Ти ж просила мене розповісти перше-ліпше, що спаде на думку.

---

[1] У мене ще є хайбол *(ісп.)*.

— Ні, неправда. Я просила розповісти веселу історію про найщасливішу пору в твоєму житті. А це хіба історія? Просто ти прокидався й відчував себе щасливим. Ти розкажи справжню історію.

— Про що?

— Нехай би там було кохання.

— Яке кохання? Небесне чи земне?

— Та ні. Просто кохання, і щоб було весело.

— Є така історія, дуже цікава.

— От і розкажи мені. Ще один дайкірі хочеш?

— Потім, коли доп'ю цей. Ну, то слухай. Я був тоді в Гонконзі, дивовижному місті, і жив там собі на втіху, шалено й безладно. Там є чудова бухта, і на березі її з боку материка стоїть місто Каулун. А Гонконг стоїть на пагористому острові, там гарні гаї, і звивисті стежки, що ведуть на вершини пагорбів, і будинки високо на схилах, але саме місто — внизу, біля підніжжя пагорбів, якраз навпроти Каулуна. А між цими містами ходить новий швидкісний пором. Той Каулун — теж дуже гарне місто, воно б тобі неодмінно сподобалось. Чисте, доладно забудоване, одразу ж за містом великий гай, і там на околиці, біля самої жіночої в'язниці, було дуже добре полювати лісових голубів. Ми завжди стріляли їх надвечір, коли вони зліталися на ночівлю до величезного лавра поряд з побіленим муром в'язниці,— великі, гарні, з приємним синюватим пір'ячком на шийках, швидкі й дужі в польоті. Часом мені траплялося поцілити птаха, що стрімко летів за вітром у височині над моєю головою, і він падав на тюремне подвір'я, і тоді чути було, як жінки за муром верещать од захвату й зчиняють за нього бійку, а потім звідти знову долинав крик і вереск — то наглядач-сикх розганяв їх, забирав голуба й послужливо виносив його нам крізь хвіртку для варти.

Місцевість навколо Каулуна зветься Нова Територія; вона пагориста й поросла гаями, а в гаях багато лісових голубів, і ввечері можна почути, як вони перегукуються між собою. Мені часто траплялося бачити там жінок і дітей, що копали землю при дорозі й насипали її в кошики. А коли помічали людей з рушницями, то тікали й ховалися в гаю. Потім я дізнався, навіщо вони копали ту землю: в ній була вольфрамова руда. В той час вона коштувала великі гроші.

— *Es un poco pesada esta historia* [1].

— Ні, Ліл. Вона не нудна. Ось послухай далі. Сам вольфрам таки справді *pesado* [2]. Але ось що дивовижне. Там, де він є, до-

[1] Це трохи важка (нудна) історія *(ісп.)*.

[2] Важкий *(ісп.)*.

бувати його нема нічого легшого. Просто копай собі землю та винось її. Або збирай каміння. В іспанській провінції Естремадура є цілі селища, збудовані з каменю, в якому міститься багато вольфраму, і з цього ж таки каменю складено всі огорожі в полях. А проте селяни там страшенно бідні. На той час вольфрамова руда була в такій великій ціні, що ми довозили її з полів Нам-Янгу в Китаї до аеропорту Кай-Так у Каулуні транспортними літаками ДС-2 — такими, як оце тепер літають звідси до Майямі. А там її вантажили на пароплави й везли до Сполучених Штатів. Вольфраму було дуже обмаль, і ми конче потребували його, готуючись до війни, бо він ішов на виготовлення особливо твердої сталі, а тим часом на пагорбах Нової Території будь-хто міг накопати стільки тієї руди, скільки міг донести в пласкому коші на голові до великого складу, де її потаємно скуповували. Я виявив це, коли ходив полювати голубів, і поінформував людей, що вели закупівлю вольфрамової руди у глибині материка. Їх це не дуже зацікавило, та я не заспокоївся і звернувся до вищих інстанцій, аж поки один дуже високий чин, якому було байдужісінько до того, що на Новій Території вольфрам лежить під ногами, сказав мені: «Зрештою, друже, як вам відомо, ми ж *добуваємо* вольфрам у Нам-Янгу». І все-таки, коли ми, стріляючи надвечір'ями голубів коло жіночої тюрми, бачили, як старий двомоторний «дуглас» вилітає з-за горбів і починає знижуватись до аеродрому, і знали, що він навантажений мішками з вольфрамовою рудою і щойно пролетів над японськими позиціями, нам дивно було думати, що багато жінок у тюрмі ув'язнено саме за те, що вони незаконно копали ту ж таки руду.

— *Si, es raro* [1],— мовила Цнотлива Ліл.— Та коли вже буде про кохання?

— Коли завгодно,— відказав Томас Хадсон.— Але краще буде, коли ти знатимеш, де воно все діялось. Так от, навколо Гонконга багато всіляких острівців та заток, і вода в них прозора й дуже гарна. А Нова Територія — це вкритий пагорбами й гаями півострів, який випинається в море з материка. Що ж до острова, на якому зведено Гонконг, то він лежить у довгій і глибокій голубій затоці — вона тягнеться від Південно-Китайського моря аж до Кантону. Взимку погода там здебільшого така, як оце в нас, коли з півночі находить буревій з дощем, отож спати було холоднувато.

Вранці я прокидався і навіть за дощу йшов на рибний базар. Риба там у них майже така сама, як і в нас, а їдять вони переважно червоного окуня. Але є там ще гладенні лискучі помпано

[1] Так, це дивно *(ісп.)*.

й величезні креветки — таких я ніде більш не бачив. Особливо гарний той базар рано-вранці, коли рибу приносять свіжу, тільки-но виловлену, і вона вся вилискує. Були там і такі породи, яких я не знав, але небагато, і там-таки продавали й диких качок, зловлених у сільця. Серед них траплялись і шилохвости, і чирки, і свищі,— качури й качечки в зимовому пір'ї,— а ще були інші, яких я ніколи й не бачив; своїм тонким і химерним забарвленням вони скидалися на наших валюшнів. Я роздивлявся на цих птахів, на їхнє неймовірне пір'я та гарні очі, оглядав лискучу й пругку свіжовиловлену рибу та добірну городину, підживлену людськими нечистотами, що їх там називають «нічним добривом», і всі ті овочі були гарнющі, немов змії. Я ходив на базар день у день, і щоразу мав з того втіху.

Майже кожного ранку я бачив на вулицях похоронні процесії. Люди йшли убрані в біле, і оркестр вигравав веселі мелодії. Того року на похоронах найчастіше грали «Настали знов щасливі дні», і ця мелодія переслідувала тебе до самого вечора, бо люди помирали без ліку: А тим часом на острові, як казали, жило чотириста мільйонерів — це крім тих, що в Каулуні.

— *Millonarios chinos?* [1]

— Здебільшого китайські. Та були й усілякі інші мільйонери. Я сам мав серед них чимало знайомих, і ми часто обідали разом у розкішних китайських ресторанах. Там є кілька ресторанів, не гірших за ті, що відомі в усьому світі, а кантонська кухня просто таки чудова. Моїми найкращими приятелями того року були десять мільйонерів, і всіх їх я знав тільки на ініціали: Х.М., М.Й., Т.В., Х.Дж. і так далі. Так називають там усіх визначних китайців. Приятелював я і з трьома китайськими генералами, один з них довго жив у Лондоні, в Уайтчепелі [2], дуже пристойний чоловік, він був там інспектором поліції; і з п'ятьма чи шістьма пілотами Китайської національної авіакомпанії, що отримували шалені гроші, але платили їм за діло; і з одним полісменом, і з напівбожевільним австралійцем, і з багатьма англійськими офіцерами, і з... Та годі вже, не надокучатиму тобі дальшим переліком. У Гонконзі я мав стільки близьких і добрих приятелів, скільки ніколи не мав ні перед тим, ні потім.

— *Cuándo viene el amor?* [3]

— Та от ніяк не надумаю, з котрого *amor* почати. Ну гаразд. Зараз буде тобі *amor*.

— Тільки розповідай цікаво, бо Китай мені вже трохи набрид.

---

[1] Китайські мільйонери? *(Ісп.)*
[2] Бідний район Лондона.
[3] Коли ж буде про кохання? *(Ісп.)*

— Якби ти побувала там, він би тобі не набрид. Ти полюбила б його, як і я.

— Чого ж ти там не лишився?

— Не можна було лишатися, бо туди з дня на день могли вдертись японці.

— *Todo está jodido por la guerra* [1].

— Атож,— сказав Томас Хадсон.— Згоден з тобою.— Він ще ніколи не чув від Цнотливої Ліл таких міцних висловів, і це його здивувало.

— *Me cansan con la guerra* [2].

— Мені теж,— мовив Томас.— Страшенно набридла. А от згадувати Гонконг ніколи не набридає.

— То розкажи мені ще про нього. Це *bastante interesante* [3]. Просто мені хотілося послухати про кохання.

— А насправді там було так цікаво, що на кохання майже не лишалося часу.

— З ким ти любився там уперше?

— З однією дуже високою на зріст і вродливою китаянкою. Вона дотримувалась європейських поглядів, була дуже емансипована, але нізащо не хотіла приходити спати зі мною до готелю, бо тоді, мовляв, усі знатимуть, та й до себе в дім ночувати мене теж не пускала — боялася, що дізнаються слуги. А тим часом її собака вівчарка вже знав про нас і дуже нам заважав.

— Де ж ви любилися?

— Та так, як ото зелена молодь: там, де мені вдавалось її умовити, а найчастіше в машинах та в найманих екіпажах.

— Певно, то було дуже погано для нашого приятеля містера Ікса.

— Авжеж.

— Ото й усі любощі? І ви не переспали разом жодної ночі?

— Жодної.

— Бідолашний Том. А чи варта була вона такого клопоту?

— Не знаю. Здається, що варта. Мені слід було б найняти собі будинок, а не залишатися в готелі.

— Найняв би «гріховний дім», як оце всі тут роблять.

— Не люблю я «гріховних домів».

— Я знаю. Та коли вже тобі так хотілося тієї дівчини.

— Усе розв'язалось інакше. Тобі ще не набридло про це?

— Ой ні, Томе, розказуй, будь ласка. Таке не набридає. Як же воно розв'язалося?

— Одного разу ми з тією дівчиною повечеряли, а тоді допізна каталися в човні, і нам було страшенно хороше, але не-

[1] Війна все загидила *(ісп.)*.

[2] Мені набридла війна *(ісп.)*.

[3] Досить цікаво *(ісп.)*.

зручно. Вона мала прекрасну шкіру, яку любо було гладити, і всі попередні пестощі дуже збуджували її, і губи в неї були хоча й тонкі, проте налиті коханням. Потім ми пішли до неї додому, а там був той собака, і ми мали стерегтися, щоб нікого не збудити, і врешті я подався сам до свого готелю, страшенно роздратований усім тим, стомившись сперечатися, і хоч знав, що її правда, але думав собі: на біса та клята емансипація, коли не можна разом лягти до ліжка. Якщо вже емансипуватися, думав я, то нехай буде вільно розстеляти постіль. Одне слово, вертався я похмурий і *frustrado* [1].

— Ніколи не бачила тебе *frustrado*. Мабуть, ти тоді дуже кумедний.

— Ні, не кумедний. Просто лихий, і тієї ночі теж був лихий і сам собі осоружний.

— Розказуй далі.

— Ну от, беру я у вестибюлі свій ключ, а сам такий уже *frustrado*, що все мені остобісіле. Готель великий, розкішний, такий, знаєш, похмуро розкішний, і я піднімаюся ліфтом до свого великого, розкішного, похмурого й безлюдного номера, де, як я знаю, нема тієї стрункої вродливої китаянки. Проходжу коридором, відмикаю важкі двері своєї величезної похмурої кімнати й раптом бачу там...

— Що?

— Трьох просто-таки чарівних молоденьких китаянок, таких чарівних, що проти них та моя красуня, яку я не зміг затягти до ліжка, видалася б шкільною вчителькою. Такі вони були гарні, що аж дивитись несила, і жодна не знала ні слова по-англійському.

— Звідки ж вони взялися?

— Їх прислав один з моїх приятелів мільйонерів. Одна дала мені записку від нього на цупкому папері в пергаментному конверті. Там було всього три слова: «З вітанням від С.В.»

— То що ти зробив?

— Я не знав їхніх звичаїв, отож потиснув кожній руку, поцілував їх по черзі, а тоді сказав, що як на мене, то найкраще нам для першого знайомства піти всім разом під душ.

— Як же ти їм сказав?

— По-англійському.

— І вони зрозуміли?

— Я так розтлумачив, що зрозуміли.

— А далі ти що робив?

— Спочатку я дуже розгубився, бо ніколи ще не спав з трьома дівчатами водночас. З двома воно непогано, хоч тобі це й не

[1] Розчарований *(ісп.)*.

до вподоби. Не те щоб удвічі краще, ніж з однією, а якось інакше і доволі-таки приємно, коли ти під чаркою. Але три — це вже ціла купа дівчат, і я розгубився. Я спитав їх, чи не хочуть вони випити, але вони не захотіли. Отож я випив сам, і ми сіли на ліжко, що було, на щастя, дуже велике, а вони всі були тендітні. Потім я вимкнув світло.

— Ну й приємно було?

— Чудово. Було чудово опинитися в ліжку з китаянкою, що мала таку ж ніжну шкіру, як та моя знайома, навіть ще ніжнішу, і була й боязка, й безсоромна, і не знала ніякої тобі емансипації, та ще й усе те потроєне, та ще й у темряві. Я ще ніколи перед тим не обіймав одразу трьох дівчат. Але, виявляється, таке цілком можливе. Вони були добре навчені свого діла й знали багато такого, чого й я не знав, і все те діялося в темряві, і спати мені аж ніяк не хотілось. Та зрештою я все-таки заснув, а коли прокинувся вранці, вони всі три спали й були такі самі чарівні, як і тоді, коли я зайшов до кімнати й побачив їх уперше. То були найкращі дівчата, яких я тільки знав у житті.

— Кращі, ніж була я, коли ми познайомилися двадцять п'ять років тому?

— Ні, Ліл. *No puede ser* [1]. Та вони були китаянки, а ти ж сама знаєш, які гарні бувають китаянки. Я завжди їх полюбляв.

— *No es pervertido?* [2]

— Та ні, нічого протиприродного в цьому немає.

— Але ж три одразу.

— Може, три й забагато. Любитися належить з однією, твоя правда.

— А проте я рада, що ти таке спізнав. Не думай, що я ревную. Ти ж не прагнув цього, та й дістав їх як дарунок. А ота з собакою, що не хотіла лягти з тобою до ліжка, мені просто гидка. Та чи не був ти вранці знесилений, Томе?

— Ти навіть не уявляєш собі, який знесилений. Геть висотаний. Я почував себе розпусником з голови до ніг, спину в мене наче одібрало, а в попереку так боліло, що страх згадати.

— Тоді ти випив...

— Тоді я випив, і мені полегшало, і я відчув себе щасливим.

— І що ж ти зробив?

— Я подивився, як вони сплять усі разом, і пошкодував, що не можу їх сфотографувати. То була б чудова фотографія. А тоді, страшенно голодний і геть висотаний, визирнув у вікно, щоб побачити, яка там погода. Надворі йшов дощ, і я подумав собі: от

---

[1] Таке неможливе *(ісп.)*.

[2] А це не протиприродно? *(Ісп.)*

і добре, ми цілий день перебудемо в ліжку. Але насамперед мені треба було поснідати та й дівчат якось нагодувати. Отож я зачинився у ванній, прийняв душ, а тоді тихенько одягся і вийшов, безгучно причинивши за собою двері. Спустившись униз, я поснідав у ранковій їдальні при готелі. Добрячий з'їв сніданок: копчена риба, гриби, бекон, булочки з джемом. Усе було дуже смачне. За сніданком випив чималий чайник чаю і подвійну порцію віскі з содовою, та все одно почував себе висотаним. Я переглянув гонконзьку ранкову газету англійською мовою, а сам усе дивувався, що вони так пізно сплять. Потім пішов до дверей готелю, визирнув надвір і побачив, що дощ не вщухає. Я рушив до бару, але там було ще зачинено. Питво до сніданку мені приносили із службового буфету. Чекати я не хотів, отож піднявся нагору до свого номера й відімкнув двері. Але дівчат уже не було.

— Яка досада!

— Це саме подумав і я.

— І що ж ти зробив? Напевне, випив.

— Так. Випив, а тоді ще раз добре вимився з милом, і після того мене пойняв подвоєний жаль.

— *Un doble remordimiento?*

— Ні, не подвійний. Два різні жалі. Мені було жаль, що я спав одразу з трьома дівчатами. І жаль, що вони втекли.

— Пригадую, колись тебе брали жалі й після того, як ти залишався ночувати в мене. Але ти скоро переборов їх.

— Знаю. Я завжди все переборюю. І завжди мене брали великі жалі. Але того ранку в готелі мене пойняв справді глибокий жаль, ще й подвоєний.

— І тоді ти знову випив...

— Як ти здогадалася? А після того подзвонив своєму приятелеві мільйонерові. Та його не було ні вдома, ні в конторі.

— Певно, він був у своєму «гріховному домі».

— Безперечно. І дівчата подалися туди, щоб розказати йому, як ми перебули ніч.

— От тільки де він узяв аж трьох таких красунь? Нині трьох справді гарних дівчат в усій Гавані не знайдеш. Скільки я сьогодні вранці намарочилась, щоб добути хоч що-небудь пристойне для Генрі й Віллі. Та, звісно, ранок поганий час для таких пошуків.

— Ну, гонконзькі мільйонери мали своїх агентів по всій країні. По всьому Китаю. Точнісінько як бейсбольна команда «Бруклін доджерз», що вишукує гравців скрізь і всюди. І тільки-но ті агенти дізнавалися, що в якомусь місті чи селищі є вродлива дівчина, як негайно купували її і везли до Гонконга — навчати, виховувати й доглядати.

— Але як ті дівчата могли й уранці мати гарний вигляд? У них же, певно були *muy estilizado* [1] зачіски, як у всіх китаянок. А чим більш *estilizado* зачіска, тим гірше вона має виглядати вранці після такої ночі.

— Не було в них вигадливих зачісок. Вони мали гладеньке, підстрижене до плечей волосся, як майже всі американки за тих часів, а багато хто й тепер. І трохи закручене на кінцях. Так подобалось тому С.В. Він бував в Америці й, певна річ, бачив американські фільми.

— І вони ніколи більше до тебе не приходили?

— Тільки по одній. С.В. час від часу присилав мені котрусь із них як дарунок. Але всіх трьох разом ніколи більше не присилав. Вони були свіженькі, і він, звісно, волів тримати їх для себе. А до того ж, як він казав, не хотів завдавати шкоди моїй моральності.

— Як видно, добрий був чоловік. Що з ним сталося?

— Здається, його розстріляли.

— От бідолаха. А проте історія була цікава і цілком пристойна як на таку історію. Та й ти від неї начебто трохи повеселішав.

Та начебто так, подумав Томас Хадсон. На те ж я сюди й припхався. А що — ні?

— Слухай, Ліл,— мовив він.— Тобі не здається, що нам би вже годі пити?

— Як ти себе почуваєш?

— Краще.

— Зроби-но Тома́сові ще один подвійний заморожений без цукру. А я вже трохи сп'яніла. Мені нічого не треба.

Я справді почуваю себе краще, подумав Томас Хадсон. У цьому ж то й чудасія. Ти завжди почуваєш себе краще і завжди переборюєш свої жалі. Єдине, чого ти не можеш перебороти,— це смерть.

— Ти ніколи не була мертва? — запитав він Ліл.

— Ну звісно, що ні.

— *Yo tampoco* [2].

— До чого ти спитав? Мене страхає, коли ти отаке кажеш.

— Я не хотів страхати тебе, серденько. І нікого не хочу страхати.

— Мені подобається, коли ти звеш мене серденьком.

Все воно ні до чого, подумав Томас Хадсон. Невже ти не можеш вигадати нічого іншого, що вплинуло б на тебе так само, окрім як сидіти з підтоптаною Цнотливою Ліл у «Флорідіті»

---

[1] Дуже вигадливі *(ісп.)*.
[2] Я також ні *(ісп.)*.

з того краю стойки, де збираються старі повії, і заливати очі? Ти маєш усього чотири вільних дні, то невже не можеш провести їх краще? Де? — спитав він сам себе. В Альфредовому «гріховному домі»? Тобі гаразд і тут, де ти є. Ніде в світі немає кращого питва, навіть і такого ж немає, і коли вже ти, хлопче, взявся пити, то пий собі, поки в тебе лізе. Це сьогодні твоє діло, тож нехай воно буде тобі до вподоби, і до вподоби на всіх частотах. Воно завжди було тобі до вподоби, сам знаєш, ти завжди любив його, а сьогодні воно знов тобі випало, от і люби його.

— А я й люблю,— промовив він уголос.

— Що?

— Пити. Не просто пити, а пити оці подвійні заморожені без цукру. Якби випити стільки з цукром, то, певно, вже вивернуло б.

— *Yo lo creo* [1]. А якби хтось інший випив стільки без цукру, то, певно, помер би.

— Може, і я помру.

— Ні, ти не помреш. Ти просто поб'єш свій рекорд, а потім ми підемо до мене, і ти ляжеш спати, і в найгіршому разі хропітимеш уві сні.

— Минулого разу я теж хропів?

— *Horrores* [2]. І називав мене вночі чи не десятьма різними іменами.

— Ти вже пробач.

— Пусте. Як на мене, це смішно, та й годі. Зате я дізналася про тебе дещо таке, чого раніш не знала. А інші дівчата не ображаються на тебе, коли ти їх отак по-різному називаєш?

— Нема в мене ніяких дівчат. Тільки дружина.

— Я щосили намагаюсь добре ставитися до неї і не думати про неї погано, хоч це й дуже важко. Але, певна річ, ганити її при мені нікому не дозволяю.

— А я ганитиму її.

— Ні. Не треба. Це непристойно. Є дві речі, яких я терпіти не можу. Коли чоловіки плачуть. Я розумію, часом їм доводиться плакати. Але я цього не люблю. І ще ненавиджу, коли вони ганять своїх дружин. А вони майже всі це роблять. То не роби цього хоч ти, бо досі нам було так приємно.

— Гаразд. Біс із нею. Не будемо про неї говорити.

— Ну прошу тебе, Томе. Ти ж знаєш, я вважаю, що вона дуже гарна. І вона таки гарна. Справді. *Pero no es mujer para ti*' [3]. Тож не треба її ганити.

---

[1] Я вірю *(ісп.)*.
[2] Жахливо *(ісп.)*.
[3] Але це жінка не для тебе *(ісп.)*.

— Гаразд.

— Розкажи мені ще якусь веселу історію. Нехай у ній навіть не буде кохання, аби тільки тобі весело було розповідати.

— Не знаю я ніяких веселих історій.

— Ну не будь такий. Ти знаєш їх тисячі. Ось випий ще і розкажи мені веселу історію.

— А чом би тобі й самій не спробувати?

— Що не спробувати?

— Піднести настрій, хай йому чорт.

— *Tú tienes la moral muy baja* [1].

— Авжеж. Я це добре знаю. То розкажи й ти кілька історій, щоб піднести його.

— Ти повинен сам їх розказувати. І ти це знаєш. А я зроблю для тебе будь-що інше, що ти тільки захочеш. І ти це також знаєш.

— Ну гаразд,— сказав Томас Хадсон.— То ти справді хочеш почути ще одну веселу історію?

— Зроби мені ласку. Ось твій дайкірі. Ще одна весела історія, ще один дайкірі — і тобі стане зовсім хороше.

— Даєш гарантію?

— Ні,— відказала вона і, дивлячись на нього, знову заплакала, і сльози полилися з неї легко й природно, наче вода з джерела.— Томе, чому ти не скажеш мені, що з тобою? Я вже й питати боюся. Невже оте саме?

— Так, оте саме,— сказав Томас Хадсон.

Тоді вона по-справжньому заридала, і він змушений був обняти її, намагаючись заспокоїти, а всі в барі дивилися на них. Тепер вона плакала негарно. Плакала відверто й нестримно.

— Бідолашний мій Том,— проказала вона крізь сльози.— Бідолашний Том.

— Заспокойся, *mujer*, і випий коньяку. Нам зараз саме час веселитися.

— Ой, не хочу я веселитися. Ніколи вже більше не веселитимусь.

— Слухай,— сказав Томас Хадсон.— Ось бачиш, що виходить, коли тобі щось розкажеш?

— Я розвеселюся,— мовила вона.— Тільки дай мені якусь хвилину. Зараз піду до жіночої кімнати й повернуся весела.

Розвеселись, розвеселись, хай тобі чорт, подумав Томас Хадсон. Бо мені таки справді погано, і, якщо ти не перестанеш ревти або не облишиш про це говорити, я вшиюся звідси к бісу. А якщо я вшиюся к бісу, то куди мені в біса ще податись? Він добре

---

[1] Твій настрій дуже низький *(ісп.)*.

тямив, який обмежений у нього вибір, і нічий «гріховний дім» зарадити йому не міг.

— Дай мені ще один подвійний заморожений дайкірі без цукру. *No sé lo que pasa con esta mujer* [1].

— Справжня поливальниця,— мовив бармен.— От поставити б її замість водогону.

— А як справи з водогоном? — спитав Томас Хадсон.

На це запитання обізвався присадкуватий веселий чолов'яга з перебитим носом, що сидів біля стойки ліворуч від нього. Томас Хадсон знав його в обличчя, але не міг пригадати ні його імені, ні політичних поглядів.

— Та то ж *cabrones* [2],— сказав він.— Вони завжди витягнуть гроші на воду, бо вода — найперша необхідність. Є багато необхідних речей. Але води ніщо не замінить, без води не проживеш. На воду їм кожен дасть. І тому ми ніколи не матимем пристойного водогону.

— Мабуть, я не зовсім вас зрозумів.

— *Si, hombre* [3]. Гроші на водогін вони завжди візьмуть, бо водогін конче потрібний. Тим-то вони його ніколи не збудують. Чи зарізали б ви курку, що несе золоті водогони?

— А чом не збудувати водогін, не заробити на ньому добрі гроші й не винайти ще якийсь *truco*? [4]

— Такого, як з водою, більш не винайдеш. Обіцянка дати воду — це завжди певні гроші. Жоден політик не схоче втратити такого *truco*, збудувавши пристойний водогін. Трапляється, що політики, конкуруючи між собою в нижчих галузях, стріляють один в одного. Але жоден політик не завдасть такого удару по самих підвалинах політичної економії. Тож дозвольте мені виголосити тост за митницю, за наживу на лотереї, за тверді ціни на цукор і за вічне життя без водогону.

— *Prosit* [5],— сказав Томас Хадсон.

— Ви часом не німець?

— Ні. Американець.

— Тоді випиймо за Рузвельта, за Черчілля, за Батісту і за життя без водогону.

— За Сталіна.

— Авжеж. За Сталіна, за марихуану і за життя без водогону.

— За Адольфа Люка.

---

[1] Не знаю, що діється з цією жінкою *(icn.)*.
[2] Падлюки *(icn.)*.
[3] Так, друже *(icn.)*.
[4] Трюк, хитра штука *(icn.)*.
[5] На здоров'я *(нім.)*.

— За Адольфа Люка, за Адольфа Гітлера, за Філадельфію, за Джін Танні, за Кі-Уест і за життя без водогону.

Поки вони розмовляли, до бару повернулася Цнотлива Ліл. Вона припудрила обличчя і вже не плакала, проте вигляд мала пригнічений.

— Ти знайома з цим джентльменом? — спитав Томас Хадсон, рекомендуючи їй свого нового чи нововіднайденого приятеля.

— Тільки в ліжку,— сказав той.

— *Cállate* [1],— мовила Цнотлива Ліл.— Він політик,— пояснила вона Томасові Хадсону.— *Muy hambriento en este momento* [2].

— Спраглий,— поправив її політик.— До ваших послуг,— обернувся він до Томаса Хадсона.— Що вам замовити?

— Подвійний заморожений дайкірі без цукру. Кинемо кості, кому платити?

— Ні. Платитиму я. В мене тут необмежений кредит.

— Він хороший чоловік,— пошепки мовила Цнотлива Ліл до Томаса Хадсона, поки політик підкликав найближчого бармена.— Політик, але дуже чесний і дуже веселий.

Політик обняв її за талію.

— А ти щодень худнеш, *mi vida* [3],— мовив він.— Певно, ми з тобою належимо до однієї політичної партії.

— До водогінної,— сказав Томас Хадсон.

— Боронь боже. Ви що — хочете видерти в нас із рота хліб і налити туди води?

— Випиймо за те, щоб закінчилася ця *puta guerra* [4],— промовила Ліл.

— Випиймо.

— За чорний ринок,— сказав політик.— За нестачу цементу. За тих, хто контролює постачання чорними бобами.

— Випиймо,— погодився Томас Хадсон і додав: — За рис.

— За рис,— мовив політик.— Випиймо.

— Тобі полегшало? — спитала Ліл.

— Авжеж.

Томас Хадсон глянув на неї і побачив, що вона ось-ось знову заплаче.

— Спробуй тільки заплакати,— сказав він,— і я повибиваю тобі зуби.

На стіні за стойкою висів друкований плакат із зображенням ще якогось політика в білому костюмі та гаслом *"Un Alcalde Mejor"* — «За кращого мера». Плакат був великий, і той кращий мер дивився просто у вічі кожному п'яниці.

---

[1] Замовкни *(icn.)*.

[2] Зараз він дуже голодний *(icn.)*.

[3] Моє життя *(icn.)*.

[4] Повія-війна *(icn.)*.

— *Un Alcalde Peor,*— промовив політик.— За гіршого мера.

— Виставляєте свою кандидатуру? — спитав його Томас Хадсон.

— Неодмінно.

— От і чудово,— озвалася Цнотлива Ліл.— Тоді нам треба накреслити нашу політичну платформу.

— Це неважко,— сказав кандидат.— *Un Alcalde Peor.* Ми маємо виграшне гасло. Навіщо нам ще й платформа?

— Платформа потрібна,— сказала Цнотлива Ліл.— Ти згоден, Томáсе?

— Згоден. Може, «Геть сільські школи»?

— Геть,— підтримав кандидат.

— *Menos guaguas y peores,*— запропонувала Цнотлива Ліл.

— Добре. Хай буде менше автобусів і хай вони будуть ще гірші.

— А чом би не покінчити заразом з усім транспортом? —мовив кандидат.— *Es más sencillo* [1].

— Годиться,— сказав Томас Хадсон.— *Cero transporte* [2].

— Коротко й благородно,— схвалив кандидат.— І одразу видно, що ми безсторонні. Але можна б і розвинути. Скажімо, так: *cero transporte aéreo, terrestre, y marítimo* [3].

— Чудово. Скоро ми матимем справжню платформу. Як ми дивимося на проказу?

— *Por una lepra más grande para Cuba* [4],— сказав кандидат.

— *Por el cáncer cubano* [5],— докинув Томас Хадсон.

— *Por una tuberculosis ampliada, adecuada, y permanente para Cuba y los cubanos* [6],— виголосив кандидат.— Трохи задовге, але по радіо звучатиме добре. А які наші погляди на сифіліс, одновірці?

— *Por una sífilis criolla cien por cien* [7].

— Добре, — сказав кандидат.— Геть пеніцилін та інші підступи американського імперіалізму.

— Геть,— підтримав Томас Хадсон.

— Здається мені, не завадило б нам уже й випити,— мовила Цнотлива Ліл.— Як ви на це дивитесь, *correligionarios?* [8]

— Велична ідея,— сказав кандидат.— Кому б іще таке спало на думку?

---

[1] Це ще простіше *(icn.).*

[2] Ніякого транспорту *(icn.).*

[3] Ніякого повітряного, наземного й морського транспорту *(icn.).*

[4] За дальше поширення прокази на Кубі *(icn.).*

[5] За кубинський рак *(icn.).*

[6] За повноцінний, загальнодоступний і постійний туберкульоз для Куби й кубинців *(icn.).*

[7] За стопроцентний креольський сифіліс *(icn.).*

[8] Одновірці *(icn.).*

— Тобі,— відказала Цнотлива Ліл.

— Налітайте на мій кредит,— мовив кандидат.— Побачимо, чи встоїть він перед справжньою навалою. Бар-мен, бар-бой, подайно нам, друже, ще раз те саме. А оцьому політичному спільникові — без цукру.

— Добра ідея для гасла,— сказала Цнотлива Ліл.— Кубинський цукор — кубинцям.

— Геть Північного Колóса,— виголосив Томас Хадсон.

— Геть,— підтримали інші.

— Взагалі-то нам потрібні гасла, більш пов'язані з внутрішніми, міськими справами. Поки ми ведемо війну і поки ми ще союзники, не варто залазити в міжнародні проблеми.

— І все-таки я стою на тому, щоб повалити Північного Колóса,— сказав Томас Хадсон.— Тепер саме час це зробити, поки Колос веде глобальну війну. Я вважаю, що нам слід повалити його.

— Ми повалимо його, коли мене оберуть.

— За *Un Alcalde Peor*,— промовив Томас Хадсон.

— За нас усіх. За нашу партію,— сказав *Alcalde Peor*, підносячи склянку.

— Ми повинні запам'ятати, за яких обставин виникла наша партія, і написати маніфест. Яке там сьогодні число?

— Двадцяте. Десь так.

— Двадцяте чого?

— Двадцяте десь так лютого. *El grito de la Floridita* [1].

— Урочиста мить,— промовив Томас Хадсон.— Ти вмієш писати, Ліл? Зможеш усе це увічнити?

— Писати я вмію. Але зараз у мене нічого не вийде.

— Нам треба визначити свої погляди ще на деякі речі,— сказав Гірший Мер.— Слухайте, Північний Колóсе, чом би тепер не заплатити за випивку вам? Ви побачили, як доблесно тримається мій кредит і як він протистоїть нашому нападові. Та не варто добивати бідолаху, що зазнав таких втрат. Ну ж бо, Колóсе, трусніть гаманцем.

— Не кажіть на мене Колóс. Ми ж вороги того бісового Колóса.

— Гаразд, шановний. А хто ви, до речі, такий?

— Я науковець.

— *Sobre todo en la cama* [2],— докинула Цнотлива Ліл.— Він опанував чимало наук у Китаї.

— Ну гаразд, нехай там хоч хто, а цього разу платіть ви,—

---

[1] Глас «Флорідіти» *(ісп.)*.

[2] Особливо в ліжку *(ісп.)*.

сказав Гірший Мер.— А тепер повернімося до нашої платформи.

— Як щодо родинного вогнища?

— Священна матерія. Родинне вогнище шанують не менш, ніж релігію. Тут треба бути обережними й делікатними. Може, сказати так: *Abajo los padres de familias* [1].

— Звучить шанобливо. Та чом би не просто: геть родинне вогнище.

— *Abajo el Home* [2]. Почуття в цьому прекрасне, але для багатьох родинне вогнище замінив бейсбол, і вони можуть сплутати ці речі.

— Ну, а з дітьми як?

— Дайте спокій дітям, і нехай вільно приходять до мене, коли досягнуть виборчого віку,— відказав Гірший Мер.

— А щодо розлучень? — спитав Томас Хадсон.

— Ще одна дражлива проблема,— сказав Гірший Мер.— *Bastante espinoso* [3]. Як ви дивитесь на розлучення?

— Мабуть, розлучень нам торкатися не слід. Це суперечитиме нашій кампанії на користь родинного вогнища.

— Гаразд, облишмо розлучення. Ну, а тепер побачимо...

— Нічого ти не побачиш,— перебила його Цнотлива Ліл.— Ти ж геть залив очі.

— Не критикуй мене, жінко,— відказав їй Гірший Мер.— Ми повинні зробити одну річ.

— Яку?

— *Orinar* [4].

— Згоден,— почув свій голос Томас Хадсон.— Це одна з основ.

— Так само, як і водогін. Тут також основа вода.

— Тут основа алкоголь.

— Дуже малий процент порівняно з водою. Основа — вода. Ви ж науковець. Який процент води в нашому тілі?

— Вісімдесят сім і три десятих,— навмання відповів Томас Хадсон, знаючи, що це не так.

— Точно,— сказав Гірший Мер.— То ходім, поки нас ще ноги носять.

У чоловічій вбиральні поважний, благородний з вигляду негр читав розенкрейцерівську брошуру. То був тижневий урок за курсом обраної ним науки. Томас Хадсон з гідністю привітався до негра, і той так само відповів на його привітання.

— Холодний випав день, сер,— зауважив служник, схильний до релігійного чтива.

---

[1] Геть батьків родин *(ісп.)*.

[2] Геть родинне вогнище *(ісп.-англ.)*.

[3] Доволі дражлива *(ісп.)*.

[4] Помочитися *(ісп.)*.

— А таки холодний,— погодився Томас Хадсон.— Як посувається твоє навчання?

— Дуже добре, сер. Кращого й бажати годі.

— Я радий за тебе,— сказав Томас Хадсон.— Тоді обернувся до Гіршого Мера, у якого виникли якісь труднощі.— Колись у Лондоні я належав до клубу, в якому одна половина членів не могла помочитися, а друга — не могла спинитися.

— Чудовий клуб,— озвався Гірший Мер, зробивши нарешті своє діло.— Як він називався — *El Club Mundial*? [1]

— Ні. Як по правді, то я забув його назву.

— Забули назву свого клубу?

— Забув. А чом би й ні?

— Гадаю, нам не завадить ще раз помочитися. Скільки це коштує?

— Скільки дасте, сер.

— Полиште плату на мене,— сказав Томас Хадсон.— Я дуже люблю за це платити. Однаково що квіти купувати.

— А то не міг бути Королівський автоклуб? — спитав негр, подаючи йому рушник.

— Ні, не міг.

— Пробачте, сер,— сказав той шанувальник розенкрейцерівських брошур.— Я знаю, що це один з найбільших клубів у Лондоні.

— Так і є,— підтвердив Томас Хадсон.— Один з найбільших. Ось на, купи собі щось дуже гарне.— Він дав негрові долар.

— Навіщо ви дали йому песо? — спитав його Гірший Мер, коли вони вийшли за двері і знов опинилися в гаморі бару та ресторану й гуркоті вуличного руху, що долинав знадвору.

— Він мені ні до чого.

— *Hombre*,— мовив Гірший Мер.— Як ви себе почуваєте? Гаразд?

— Цілком,— відповів Томас Хадсон.— Цілком гаразд, дуже вам дякую.

— Як минула мандрівка? — запитала Цнотлива Ліл із свого табурета біля стойки.

Томас Хадсон подивився на неї і знов наче вперше її побачив. Вона видалась йому помітно темнішою з обличчя і ще огрядніщою.

— Мандрівка була дуже мила,— сказав він.— У дорозі завжди знайомишся з цікавими людьми.

Цнотлива Ліл поклала руку йому на стегно й легенько стиснула, та він уже одвів очі й дивився через весь бар, повз кубинців у панамах, повз п'яниць та гравців у кості, за відчинені

[1] Всесвітній клуб *(ісп.)*.

двері, на залиту яскравим світлом площу, і раптом побачив, як біля дверей спинилася машина, і швейцар, тримаючи в руці кашкета, відчинив задні дверцята, й з машини вийшла вона.

То була вона. Жодна інша жінка не виходила так з машини — невимушено, легко, граційно і водночас так, наче робила велику ласку землі під ногами, ступаючи на неї. Протягом багатьох років усі жінки намагалися наслідувати її, і деяким це непогано вдавалося. Та досить було побачити її, як ставало очевидно, що то все лише підробки. Тепер вона була у військовій формі й, усміхнувшись до швейцара, про щось його запитала, а він радісно кивнув головою і відповів їй, і вона пішла через тротуар просто до бару. Слідом за нею ішла ще якась жінка у військовому.

Томас Хадсон підвівся, відчуваючи, як щось здушило йому груди й не дає дихати. Вона вже помітила його і рушила до нього проходом між столиками й людьми біля стойки. Друга жінка йшла за нею.

— Пробачте,— мовив він до Цнотливої Ліл та Гіршого Мера.— Мені треба підійти до знайомої.

Вони зустрілися на середині проходу між стойкою і столиками, і в ту ж мить він схопив її в обійми. Вони щосили, до болю стискали одне одного, і він міцно цілував її, а вона цілувала його і обмацувала руками його плечі.

— Це ти,— мовила вона.— Ти. Ти.

— Ти, відьмо,— сказав він.— Звідки ти тут узялася?

— З Камагуея, звідки ж іще.

Люди дивилися на них, а він підняв її від підлоги й, міцно притискаючи до себе, поцілував ще раз, а тоді поставив і потяг за руку до столика в кутку.

— Тут так не можна,— сказав він.— Нас заарештують.

— Нехай заарештовують,— сказала вона.— Це Джінні, моя секретарка.

— Привіт, Джінні,— мовив Томас Хадсон.— Треба всадовити цю божевільну за столик.

Джінні була дуже негарна, але мила дівчина. Обидві вони носили однакову форму: офіцерські куртки без будь-яких відзнак, сорочки з галстуками, спідниці, панчохи та грубі черевики. На голові мали пілотки, а на лівому плечі — нашивки, яких Хадсон ніколи ще не бачив.

— Зніми пілотку, відьмо.

— Не дозволено.

— Зніми, кажу.

— Ну гаразд.

Вона зняла пілотку й труснула головою, скидаючи вниз незашпилені коси, а тоді підвела обличчя й подивилася на нього,

і він побачив її велике чоло, чарівні хвилі волосся такого ж, як завжди, сріблястого кольору стиглої пшениці, вилиці й западинки під ними, ті самі западинки, що завжди краяли йому серце, і ледь плескуватий ніс, і уста, які він щойно цілував і на яких ще була розмазана помада, і гарне підборіддя, і гарний обрис шиї.

— Який я маю вигляд?

— Сама знаєш.

— Ти вже цілував колись жінку в такому вбранні? Чи, може, терся об формені гудзики?

— Ні.

— Ти мене любиш?

— Я завжди люблю тебе.

— Я не про те. Чи любиш мене саме тепер? Оцю мить.

— Так,— відказав він, і йому защеміло в горлі.

— Ну добре,— мовила вона.— Спробував би ти сказати, що ні.

— Ти довго тут пробудеш?

— Тільки день.

— Дай я тебе поцілую.

— Ти ж казав, що нас заарештують.

— Ну що ж, почекаємо. Що ти питимеш?

— Тут є пристойне шампанське?

— Є. Але є й добряче місцеве питво.

— Та певно ж. Скільки склянок ти сьогодні прийняв?

— Не знаю. Щось понад десяток.

— Тільки по очах і видно. Ти в кого-небудь закоханий?

— Ні. А ти?

— Про це потім. Де твоя суча жінка?

— На Тихому океані.

— Добре, якби в самому океані. Сажнів на тисячу завглибшки. Ой Томмі, Томмі, Томмі, Томмі...

— Ти в когось закохана?

— Боюся, що так.

— Бісова душа.

— Жахливо, правда ж? Це вперше таке сталося, відколи я тебе покинула, що ми зустрілись і ти ні в кого не закоханий, а я закохана.

— Ти мене покинула?

— Це моя версія.

— Він хороший?

— Хороший, як ото бувають хороші діти. Я йому дуже потрібна.

— А де він?

— Військова таємниця.

— Це ти туди їдеш?

— Так.
— Що в тебе за служба?
— Ми належимо до СДВ [1].
— Це те саме, що УСС [2]?
— Та ні, дурниці. Не вдавай нетямкого й не надимайся через те, що я закохана в іншого. Ти ж сам ніколи не радишся зі мною, коли в когось закохуєшся.
— Ти дуже любиш його?
— Я не сказала, що люблю. Сказала, що закохана. А коли хочеш, то сьогодні й закохана не буду. Я ж приїхала тільки на один день і не хочу бути нечемною.
— Іди ти к бісу,— сказав він.
— Може, мені взяти нашу машину й поїхати до готелю? — спитала Джінні.
— Ні, Джінні. Спершу ми вип'ємо шампанського. Ти маєш машину? — запитала вона Томаса Хадсона.
— Еге ж. Чекає на площі.
— Ми зможемо поїхати до тебе додому?
— Ну звісно. Можна пообідати і їхати. Або прихопити чогось із собою й попоїсти там.
— Добре все-таки, що ми сюди приїхали, правда?
— Так,— сказав Томас Хадсон.— А як ти дізналася, що саме тут треба декого шукати?
— Один чоловік на аеродромі в Камагуеї сказав мені, що ти, можливо, будеш тут. А якби не знайшли тебе, поїхали б оглядати Гавану.
— Ми можемо оглянути Гавану.
— Ні,— сказала вона.— Джінні огляне її без нас. Ти маєш когось знайомого, хто міг би повозити її?
— Авжеж.
— Але на вечір нам треба повернутися до Камагуея.
— Коли в тебе літак?
— Здається, о шостій.
— Ми все влаштуємо,— сказав Томас Хадсон.
До їхнього столика підійшов молодик. То був диктор місцевого радіо.
— Пробачте,— мовив він.— Чи не дасте ви мені автограф?
— Охоче.
Він подав їй листівку, на якій був зображений бар і Константе за стойкою з міксером у руках, і вона розписалася розгонистим акторським почерком, що був так добре знайомий Томасові Хадсону.

---

[1] Служба організації дозвілля військ.
[2] Управління стратегічних служб.

— Це не для моєї доньки й не для сина-школяра,— признався молодик.— Це для мене самого.

— От і добре,— мовила вона й усміхнулася до нього.— Мені приємно, що ви мене попросили.

— Я бачив усі фільми з вашою участю,— сказав молодик,— і вважаю, що ви найвродливіша жінка в світі.

— Чудово,— мовила вона.— Будь ласка, вважайте так і далі.

— Чи можу я попросити вас випити зі мною?

— Я тут випиваю із своїм приятелем.

— Я його знаю,— сказав диктор.— Знаю вже багато років. Можна мені сісти з вами, Томе? Адже у вас дві дами.

— Це містер Родрігес,— відрекомендував його Томас Хадсон.— Як ваше прізвище, Джінні?

— Уотсон.

— Міс Уотсон.

— Радий познайомитися з вами, міс Уотсон,— мовив диктор.

То був гожий із себе молодик, чорнявий, засмаглий, з приємними очима, приязною усмішкою і великими гарними руками бейсболіста. Свого часу він був і бейсболістом, і картярем, і в ньому й досі збереглося дещо від принадності азартного гравця.

— А чи не могли б ви всі пообідати зі мною? — спитав він.— Час уже майже обідній.

— Містерові Хадсону й мені треба поїхати за місто,— відказала вона.

— А я охоче пообідала б з вами,— озвалася Джінні.— Ви мені дуже сподобались.

— На нього можна звіритися? — спитала Томаса Хадсона вона.

— Він цілком пристойний чоловік. Кращого й шукати годі.

— Дуже вдячний вам, Томе,— сказав диктор.— Невже ви тактаки не можете пообідати зі мною всі разом?

— Нам справді треба їхати,— відказала вона.— Ми й так затрималися. Зустрінемося в готелі, Джінні. Дякую вам, містере Родрігес.

— Ви таки справді найвродливіша жінка в світі,— мовив містер Родрігес.— Я завжди так вважав, а тепер знаю напевне.

— Будь ласка, вважайте так і далі,— сказала вона, і за хвилину вони були вже надворі.— От і гаразд,— мовила вона.— Все дуже непогано влаштувалось. Та й Джінні він сподобався, і загалом він начебто милий.

— Дуже милий,— сказав Томас Хадсон, і шофер відчинив їм дверцята машини.

— І ти милий,— мовила вона.— От тільки випив забагато. Тим-то я й облишила розмову про шампанське. А що то була з тобою за чорнява приятелька скраю стойки?

— Просто моя чорнява приятелька скраю стойки.

— Тобі не треба випити? А то можемо десь спинитися.

— Ні. А тобі?

— Ти ж знаєш, що мені ніколи не треба. Але трохи вина я б випила.

— У мене вдома є вино.

— От і чудово. А тепер можеш поцілувати мене. Тут нас не заарештують.

— *Adondé vamos?* [1] — запитав шофер, не повертаючи голови.

— *A la finca* [2],— відказав Томас Хадсон.

— Ой Томмі, Томмі, Томмі,— промовила вона.— Ну ж бо, цілуй мене. То нічого, що він побачить, правда ж?

— Авжеж. То пусте. Можеш вирізати йому язика, якщо захочеш.

— Ні, не хочу. І взагалі не хочу нічого жорстокого. Але за пропозицію тобі вдячна.

— Це була непогана ідея. Ну, як ти живеш? Така ж волелюбна, як колись?

— Така сама.

— Справді така сама?

— Як і кожна людина. В цьому місті я твоя.

— Доки настане година відлітати.

— Авжеж,— сказала вона й зручніше вмостилася на сидінні.— Поглянь,— обізвалася знову.— Блиск і пишнота лишилася позаду, а тепер навколо бруд і кіптява. Чи було в нас колись інакше?

— Часом було.

— Так,— погодилась вона.— Часом було.

Вони дивилися на той бруд і кіптяву, і її зіркі очі й допитливий розум миттю схоплювали все, що він сам спромігся добачити лише за багато років.

— Тут уже трохи краще,— сказала вона.

Він ніколи в житті не почув од неї і слова неправди й намагався і собі завжди бути з нею правдивим. Але нічого з того не виходило.

— Ти й досі любиш мене? — спитала вона.— Кажи по щирості, без красивих слів.

— Так. Ти мала б сама знати.

— Я знаю,— сказала вона і на підтвердження обняла його, якщо це могло правити за підтвердження.

— Хто там у тебе тепер?

---

[1] Куди поїдемо? *(Ісп.)*

[2] До садиби *(ісп.)*.

— Не будемо говорити про нього. Тобі він не сподобався б.

— Гадаю, що ні,— мовив він і так притиснув її до себе, що, здавалось, от-от затріщать кістки, якщо обоє й далі не поступатимуться одне одному. То була їхня давня гра, і зрештою вона поступилась, і кістки лишилися цілі.

— Ти не маєш моїх грудей,— сказала вона.— Через те завжди береш гору.

— Я не маю і твого обличчя, від якого заходиться серце. Ані того, що ти маєш іще, ані твоїх гарних довгих ніг.

— Ти маєш дещо інше.

— Еге ж,— мовив він.— Як от минулої ночі: подушку і котові любощі.

— Сьогодні я заміню тобі твого кота. Довго ще їхати?

— Одинадцять хвилин.

— За наших обставин це надто довго.

— Сісти за кермо й доїхати за вісім?

— Ні, не треба. Пригадай, як я навчала тебе бути терплячим.

— То була наймудріша і найбезглуздіша наука. Можеш трохи повчити мене й тепер.

— Це потрібно?

— Та ні. Лишилося тільки вісім хвилин.

— Дім у тебе гарний, і ліжко велике?

— Там побачиш,— відказав Томас Хадсон.— А що — ти вже, як завжди, починаєш вагатися?

— Ні,— мовила вона.— Просто мені хочеться у велике-превелике ліжко. Щоб забути про військо.

— Ліжко буде велике,— запевнив він.— Хоч ціле військо в ньому, мабуть, і не вміститься.

— Не будь цинічним,— сказала вона.— Там є прекрасні люди, але всі кінчають тим, що показують фотографії своїх дружин. Ти мав би знати це повітряне воїнство.

— Не знаю і анітрохи про це не шкодую. Ми хоча й ковтнули солоної води, але ніколи не були морським воїнством, і ніхто нас так не називав.

— Може, розкажеш мені що-небудь про це? — спитала вона. Рука її вже була глибоко в його кишені.

— Ні.

— Отакий ти завжди, і за це я тебе люблю. Але ж мені цікаво, і люди мене питають, і я тривожуся.

— Цікаво нехай буде,— мовив він.— А от тривожитись не треба. Хоч, як то кажуть, і цікавість кішку зі світу звела, пригадуєш? Мій кіт теж доволі цікавий.— Він подумав про Бойза. Тоді додав: — А тривоги зводять зі світу великих ділків, яким ще жити б та жити. Чи слід мені тривожитися за тебе?

— Тільки як за актрису. Та й то не дуже. Ну, тепер уже всього дві хвилини. А тут гарні місця, мені подобається. Ми зможемо й попоїсти в ліжку?

— А тоді й поспати, еге ж?

— І то не гріх. Аби тільки не спізнитися на літак.

Тим часом машина вже бралася нагору старою бруківкою між двома рядами великих дерев.

— А ти нікуди не можеш спізнитися?

— До тебе,— відказав він.

— Я кажу про обов'язки.

— Хіба по мені видно, що я маю якісь обов'язки?

— Все може бути. Ти ж неабиякий актор. Найгірший, якого я бачила. Я люблю тебе, навіжений ти мій,— сказала вона.— Я бачила тебе в усіх твоїх великих ролях. Та найбільше ти мені подобався в ролі вірного чоловіка. Ти грав її чудово, навдивовижу природно. Здається, це було в «Ріці».

— Саме там роль вірного чоловіка виходила в мене найкраще,— мовив він.— Як у Гарріка в Олд-Бейлі.

— Ні, трохи переплутав,— заперечила вона.— Як на мене, то найкраще ти грав її на «Нормандії».

— Коли її спалили, я цілий тиждень місця собі не знаходив.

— Ну, тиждень — це для тебе не рекорд.

— Звісно, що ні,— погодився він.

Шофер спинив машину перед воротьми й пішов відчинити їх.

— То оце тут ми живемо?

— Еге ж. На самій горі. Ти вже пробач, дорога тут препогана.

Машина рушила далі нагору між манговими деревами та фламбойянами, що вже скинули цвіт, обминула хлів і виїхала на довкружну алею, що вела до самого будинку. Томас Хадсон відчинив дверцята, і вона ступила на землю, немов обдаровуючи її приязною й щедрою ласкою.

Вона подивилася на будинок і побачила відчинені вікна спальні. Вікна були великі й чимось нагадали їй «Нормандію».

— Я таки спізнюся на літак,— сказала вона.— Хіба я не можу захворіти? Всі жінки хворіють.

— Я маю двох знайомих лікарів, які це засвідчать.

— От і чудово,— мовила вона, піднімаючись східцями.— А для цього не треба запрошувати їх до обіду?

— Ні,— відказав він, одчиняючи двері.— Я подзвоню їм і пошлю шофера по довідки.

— Отже, я хвора,— сказала вона.— Вирішено. Нехай воїнство хоч раз саме себе порозважає.

— Ти все одно поїдеш.

— Ні. Я розважатиму тебе. Тебе ж ніхто останнім часом як слід не розважав?

— Так.

— Мене теж так. Чи тут треба сказати «ні»?

— Не знаю,— відповів він, і міцно обійняв її, і зазирнув їй у вічі. Тоді одвів погляд і відчинив двері до великої спальні.— Мабуть, таки «ні»,— промовив він замислено.

Вікна були розчинені, і кімнату продувало вітром. Але тепер, коли світило сонце, той вітер був приємний.

— Та це ж таки справді як «Нормандія». Ти для мене так зробив?

— Ну звісно, люба,— збрехав він.— А ти як думала?

— Ти ще гірший брехун, ніж я.

— Зате я не такий непутящий.

— Не будемо брехати одне одному. Просто уявімо собі, що ти зробив так для мене.

— Я зробив так для тебе,— повторив він.— Тільки ти була тоді в іншій подобі.

— А міцніше обіймати ти не можеш?

— Можу, але тоді поламаю кістки.— Потім додав: — І ще для цього треба б лягти.

— Хіба хтось проти?

— Я — ні,— сказав він і, підхопивши її на руки, поніс до ліжка.— Стривай, ще тільки спущу штори. Ти собі можеш розважати воїнство. Але кухонну прислугу нехай розважає радіо. Обійдеться без нас.

— Швидше,— мовила вона.

— Уже.

— Тепер пригадай усе, чого я тебе навчала.

— Чи я не пам'ятаю?

— Не завжди.

— Завжди,— сказав він.— Де ми з ним познайомилися?

— То була випадкова зустріч. Хіба не пам'ятаєш?

— Слухай, не згадуймо ні про що і помовчмо, помовчмо, помовчмо...

Уже потім вона сказала:

— Навіть на «Нормандії» людям час від часу треба було попоїсти.

— Зараз викличу стюарда.

— Але цей стюард нас не знає.

— То знатиме.

— Ні. Ходім оглянемо будинок. Що ти намалював останнім часом?

— Вважай, що нічого.

— Не маєш коли?

— А ти як думаєш?

— Але ж ти буваєш на березі.

— Як це розуміти — «на березі»?

— Томе...— мовила вона. Вони вже перейшли до вітальні й сиділи у великих старовинних кріслах, і вона скинула черевики й водила ногою по маті, що вкривала підлогу. Ще перед тим вона розчесала йому на втіху своє пишне волосся, бо знала, як це на нього впливає, і тепер сиділа, скулившись у кріслі, і за кожним рухом її голови ті важкі шовковисті пасма злегка погойдувались.

— Хай тобі чорт,— мовив він і тут-таки додав: — Люба.

— Скільки вже ти мене кляв,— сказала вона.

— Не будемо про це говорити.

— Чому ти одружився з нею, Томе?

— Бо ти була тоді закохана.

— Не дуже поважна причина.

— А ніхто цього й не казав. І вже аж ніяк не я. Та невже я повинен ще й тепер обговорювати оті свої помилки, в яких давно розкаявся?

— Якщо я цього захочу.

До кімнати зайшов великий чорно-білий кіт і почав тертись об її ноги.

— Він переплутав, хто з нас хто,— сказав Томас Хадсон.— Чи може, він таки має рацію.

— То оце і є...

— Еге ж. Оце і є. Бою,— покликав він.

Кіт перейшов до нього й скочив на коліна. Йому було, як видно, однаково, до кого з них іти.

— Ми можемо обидва любити її, Бою. Придивись до неї як слід. Іншої такої жінки ти ніколи вже не побачиш.

— Це той самий, з яким ти спиш?

— Так. А є якісь причини не спати?

— Ніяких. Він подобається мені більше, ніж чоловік, з яким тепер сплю я, хоча той теж такий сумний.

— Чи нам обов'язково про нього говорити?

— Ні. А тобі не обов'язково вдавати, ніби ти не буваєш у морі, коли очі в тебе запалені від сонця, по кутиках видно білі зморшки, а волосся так вигоріло, наче ти його перефарбував...

— До того ж я ходжу перевальцем, а на плечі в мене сидить папуга, і я штурхаю всіх довкола своєю дерев'яною ногою. То от, моя люба, слухай. Я справді час від часу виходжу в море, бо малюю з натури для Музею природничої історії. Навіть війна не повинна перепиняти наукових досліджень.

— То святе діло,— сказала вона.— Гаразд, я запам'ятаю цю побреханьку і скрізь повторюватиму її. Томе, ти справді нічого до неї не почуваєш?

— Анічогісінько.

— І досі кохаєш мене?

— Хіба я не виявив ніяких ознак цього?

— А може, ти знову граєш роль. Такого собі непохитно вірного закоханого, хоч би з якими повіями я тебе заставала. «Не був ти, Сінаро, й по-своєму вірний мені».

— Я завжди казав, що надмірна освіта тобі не на користь. Ці вірші я переріс ще в дев'ятнадцять років.

— Атож, а я завжди казала, що якби ти більше малював і ставився до свого діла як належить, а не вигадував собі химер і не закохувався в кого попало...

— Ти хотіла сказати: не одружувався з ким попало.

— Ні. Що одружувався — це теж погано. Але ти закохувався направо й наліво, і я вже не могла тебе поважати.

— Впізнаю милу давню пісеньку: «І я вже не можу тебе поважати». Признач ціну, я заплачу скільки хочеш, аби тільки вилучити її з обігу.

— Я поважаю тебе. А її ти не любиш, правда ж?

— Я люблю тебе і поважаю тебе, а її я не люблю.

— От і чудово. Я страшенно рада, що захворіла й спізнилася на літак.

— А знаєш, я таки справді поважаю тебе, і всі твої бісові дурниці, колишні й теперішні, теж поважаю.

— І прекрасно зі мною поводишся, і виконуєш усі свої обіцянки.

— Яка була остання?

— Не пригадую. Та коли й була якась, ти її однаково не виконав.

— Чи не обминути нам цю тему, голубонько?

— Та я б залюбки обминула.

— То, може, і обминемо. Ми ж багато чого обминали.

— Ні, неправда. І на те є наочні докази. Ти вважаєш, що жінці досить любощів у ліжку. А не думаєш про те, що їй хочеться пишатися тобою. Що їй потрібно й трохи звичайної собі ніжності.

— І не вдаю з себе дитини, як оті чоловіки, що з ними ти так любиш няньчитись.

— Якби ж то я була тобі справді потрібна і знала, що ти без мене не можеш, а не тільки чула оті твої «дай», та «візьми», та «забери, я не хочу їсти».

— Навіщо ми сюди приїхали? Вичитувати мораль?

— Ми приїхали, бо я люблю тебе і хочу, щоб ти був гідний самого себе.

— І тебе, і господа бога, і всіх інших абстракцій. А я навіть як художник не абстракціоніст. Ти б, напевне, умовляла Тулуз-

Лотрека не ходити по борделях, Гогена — не хворіти сифілісом, а Бодлера — рано повертатись додому. І хоч мені до них далеко, але ну тебе к бісу.

— Я ніколи така не була.

— Була, була. А ще ота твоя клята робота. Скільки годин на добу вона забирала?

— Я б перестала зніматися в кіно.

— Еге ж, я знаю. І співала б по нічних клубах, а мене взяла б за викидайла. Пригадуєш, як ми укладали такі плани?

— Що чути від Тома?

— У нього все добре,— сказав він і відчув, як по черепу в нього перебіг той дивний колючий біль.

— Я вже три тижні не маю від нього листів. Здавалося б, матері можна вже написати. Він завжди був дуже акуратний щодо цього.

— Ти знаєш, як воно буває з хлопцями на війні. А може, десь затримали всю пошту. Часом таке роблять.

— Пригадуєш ті часи, коли він ще не вмів говорити по-англійському?

— А яку збив ватагу в Гштаді? І в Енгадіні, і в Цузі.

— Ти маєш його нові фотографії?

— Тільки ту, що є і в тебе.

— Чи не могли б ми чогось випити? Що ти тут п'єш?

— Все, що завгодно. Зараз піду знайду свого хлопця. Вино в льоху.

— Тільки, будь ласка, не йди надовго.

— Трохи смішно нам казати таке одне одному.

— Будь ласка, не йди надовго,— повторила вона.— Ти чуєш? І ніколи я не умовляла тебе рано повертатися додому. Не в тому була біда, сам знаєш.

— Знаю,— сказав він.— Я ненадовго.

— Може, той твій хлопець приготує нам і щось попоїсти.

— Може, й приготує,— відказав Томас Хадсон. Тоді мовив до кота: — Побудь з нею, Бойзе.

Ну от, подумав він. Навіщо я таке сказав? Навіщо збрехав їй? До чого всі ці пересторога? Чи я справді хочу зберегти своє горе для себе самого, як каже Віллі? Невже я справді такий?

Збрехав то й збрехав, подумав він. А як сказати матері, що її син загинув, одразу ж після того як ти знову ліг з нею до ліжка? Як сказати собі самому, що твого сина вже немає? Ти завжди мав на все відповідь. То дай мені відповідь і на це.

Немає на це відповіді. Тобі слід би вже знати, що немає. Ніякої відповіді.

— Томе,— почув він її голос.— Мені нудно самій, а кіт — це все-таки не ти, хоч він і уявив себе тобою.

— Прожени його на підлогу. Хлопець пішов до селища, то я дістаю лід.

— Я обійдуся й без вина.

— Я теж,— сказав він і повернувся до кімнати, ступивши з кахляної підлоги на мату. Подивився на неї і побачив, що вона сидить де й сиділа.

— Ти не хочеш говорити про нього,— мовила вона.

— Не хочу.

— Чому? По-моєму, так буде краще.

— Він надто схожий на тебе.

— Не в тому річ,— мовила вона.— Скажи мені. Він загинув?

— Так.

— Будь ласка, обніми мене міцніш. Тепер я справді захворіла.

Він відчув, що вона вся тремтить, і став на коліна перед кріслом, і обняв її, відчуваючи, як її тіпає дрож. Потім вона сказала:

— Ох ти ж бідолаха. Бідолаха ти мій...— А трохи згодом додала: — Пробач мені за все, що я будь-коли робила чи казала.

— І ти мені пробач.

— Бідолаха ти, і бідолаха я.

— Бідолахи ми всі,— сказав він, але не додав: «Бідолаха Том».

— Що ти можеш мені розказати?

— Нічого. Оце все.

— Сподіваюся, ми навчимося жити з цим.

— Можливо.

— Мені б тепер заридати, але всередині тільки якась млосна порожнеча.

— Я знаю.

— Таке може спіткати кожного?

— Мабуть, що так. Але нас воно більше не спіткає.

— Тепер ми тут наче в домі, де лежить небіжчик.

— Пробач, що я не сказав тобі одразу, як ми зустрілися.

— Нема за що,— мовила вона.— Ти завжди все відкладав. Я тобі не дорікаю.

— Мене так нестримно потягло до тебе, і я повівся як себелюбний дурень.

— То не було себелюбство. Ми завжди любили одне одного. Тільки багато помилялися.

— А найгірше я.

— Ні. Ми обоє помилялися. То хоч тепер не сварімося вже ніколи.— І в ту ж мить з нею щось сталося, і вона врешті заридала й промовила крізь сльози: — Ой Томмі, я оце раптом відчула, що не витримаю цього.

— Я знаю,— сказав він.— Мила моя, люба, рідна, хороша, мені теж несила це витримувати.

— Ми були такі молоді й дурні, і обоє такі гарні, і Томмі був такий гарнющий...

— Викапана мати.

— А тепер від усього того й сліду видимого не залишиться.

— Бідолашна моя, рідна, найдорожча.

— Що ж нам далі робити?

— Те, що й досі робили: ти своє, я своє.

— Чи не могли б ми хоч якийсь час пожити разом?

— Тільки поки дме цей вітер.

— То нехай дме і дме. Як по-твоєму, любитися нам не соромно?

— Думаю, що Том не осудив би нас.

— Ні. Я певна, що не осудив би. А пам'ятаєш, як ти садовив його на плечі і ми йшли кататися на лижах, і як ми співали, спускаючись присмерком униз через садок за готелем?

— Я все пам'ятаю.

— І я,— сказала вона.— Ну чого ми були такі дурні?

— Бо, навіть кохаючи одне одного, залишалися суперниками.

— Знаю, от у тому-то й наша біда. Але ж ти нікого більше не любиш, правда? Бо тепер це єдине, що в нас лишилося.

— Ні. Правда.

— І я нікого. А чи не повернутись нам одне до одного, як ти гадаєш?

— Не знаю, чи вийде з того щось путнє. Можна спробувати.

— Довго ще триватиме війна?

— Спитай того, хто має над нею владу.

— Кілька років?

— Років зо два напевне.

— І тебе теж можуть убити?

— Ще й як.

— Тоді це ні до чого.

— А якщо не вб'ють?

— Не знаю. Може, тепер, коли Том загинув, ми вже не будемо такі запеклі й лихі, як раніш?

— Я міг би спробувати. Запеклості в мені немає, а лихе я навчився придушувати. Можеш мені повірити.

— Справді? Це на тебе повії так вплинули?

— Мабуть. Та якщо ми житимемо разом, вони мені будуть непотрібні.

— На словах у тебе завжди все було гарно.

— Ось бачиш? Не заводьмося знов.

— Не буду. Ми ж у домі небіжчика.

— Ти вже це казала.

— Знаю,— мовила вона.— Пробач. Але я не доберу інших слів, щоб сказати те саме. Таке відчуття, наче все в мені почало німіти.

— І чимдалі дужче німітиме,— сказав він.— Хоча якийсь час буде однаково тяжко, як і спершу. Але поступово заніміє.

— Ти можеш сказати мені все, що знаєш, нехай і найстрашніше,— аби тільки швидше заніміло?

— Можу,— відповів він.— Боже мій, як же я тебе люблю.

— Ти завжди любив мене,— мовила вона.— Ну, то кажи.

Він сидів біля її ніг і не дивився на неї. Дивився на кота Бойза, що лежав на маті, де падало сонячне світло.

— Його збила корабельна зенітна гармата у звичайному розвідувальному польоті в районі Абвіля.

— Він не вистрибнув з парашутом?

— Ні. Літак горів. А його, як видно, вбило одразу.

— Хочу вірити, що так,— сказала вона.— Ой, як я хочу вірити, що було саме так.

— Я майже певен, що так і було. Він мав час вистрибнути.

— Ти кажеш мені правду? А чи не згорів парашут уже після того?

— Ні,— збрехав він, подумавши, що на сьогодні з неї досить.

— Від кого ти про це дізнався?

Він назвав ім'я одного знайомого.

— Тоді це правда,— сказала вона.— Отже, я більше не маю сина, і ти теж. Сподіваюся, ми поступово звикнемо до цього. Ти більш нічого не знаєш?

— Ні,— відповів він як тільки міг правдоподібно.

— А нам отак і жити далі?

— Саме так.

— Чим?

— Нічим,— відказав він.

— Чи не могла б я залишитися тут з тобою?

— Навряд чи це щось дасть. Як тільки дозволить погода, я повинен вийти в море. Ти завжди вміла мовчати й ховати в собі те, що я тобі казав. То поховай і це.

— Я могла б побути з тобою, поки ти тут, а потім чекати твого повернення.

— Це ні до чого,— сказав він.— Я ніколи не знаю, коли ми повернемось, а тобі буде тільки гірше сидіти без діла. Якщо хочеш, побудь тут, доки ми підемо в море.

— Гаразд,— мовила вона.— Я залишуся доти, доки ти поїдеш, і ми будемо думати про Тома скільки захочемо. І любитися, якщо ти розважиш, що це не буде соромно.

— Томмі ніколи не жив у цій кімнаті.

— Ні. А тих, що жили, я й дух звідси вижену.

— Ну, а тепер нам справді не завадило б попоїсти й випити по склянці вина.

— По пляшці,— сказала вона.— Все-таки гарний був хлопець наш Том. А який веселий і добрий.

— З чого ти зроблена?

— З того, що ти любиш,— відказала вона.— З домішкою криці.

— Не збагну, де поділися слуги,— сказав Томас Хадсон.— Правда, вони мене сьогодні не чекали. Але один має чергувати біля телефону. Зараз принесу вино. Воно вже холодне.

Він відкоркував пляшку і налив у дві склянки. То було добре вино, яке він зберігав для своїх повернень додому, на той час, коли минало перше збудження. Воно приязно грало у склянці, беручись дрібнесенькими прозорими бульбашками.

— Ну, за нас, за всі наші помилки та втрати і за здобутки, які в нас попереду.

— Позаду,— мовив він.

— Позаду,— повторила вона. Тоді сказала.— Єдине, чому ти завжди лишався вірний, це добре вино.

— Похвальна сталість, правда ж?

— Ти пробач, що я тоді дорікнула тобі за випите в барі.

— Мені це дуже допомагає. Смішно, але це так.

— Що саме: те, що ти пив, чи докори?

— Те, що я пив. Заморожене, у високих склянках.

— Можливо, що й допомагає. Отож докорів більше не буде, окрім хіба того, що в цьому домі не дочекаєшся їжі.

— Май терпіння. Скільки разів ти казала це мені.

— Терпіння я маю,— мовила вона.— Але я хочу їсти. Тепер я розумію, як це люди можуть їсти на поминках.

— Кажи що хочеш, коли тобі від цього легше.

— Не турбуйся. Казатиму. А ти хотів, щоб я тільки те й робила, що за кожним словом перепрошувала? Раз перепросила — і годі.

— Слухай, ти,— мовив він.— Я ношу це в собі на три тижні довше, ніж ти, і, певне, у мене вже інша стадія.

— Ну звісно, що інша, куди цікавіша,— відказала вона.— Я ж тебе знаю. А чом би тобі не повернутися до своїх повій?

— Може, досить уже?

— Ні. Мені від цього легше.

— Хто сказав: «Маріє, жінок не суди»?

— Та вже певне, що чоловік. Якийсь бісів бахур.

— Хочеш послухати все до кінця?

— Ні. Ти вже мені набрид. Набрид оцим своїм «на три тижні довше» і взагалі усім. Гадаєш, коли я в нестройовій службі, а ти, бач, причетний до якихось там аж таких таємниць, що навіть спиш з котом, щоб не виказати себе...

— І ти досі не розумієш, чому ми розлучилися?

— Ми розлучилися, бо ти набрид мені. А ти завжди любив мене, і не міг не любити, і тепер не можеш.

— Так воно і є.

У їдальні, що межувала з великою кімнатою, стояв хлопець-служник. Він і раніш бував мимовільним свідком сварок, що зчинялися в цій кімнаті, і його темне обличчя щоразу аж пітніло від жалю. Хлопець любив свого господаря, любив його котів та собак, шанобливо милувався гарними жінками, і, коли в домі спалахували сварки, йому завжди ставало нестерпно прикро. От і тепер він думав, що ніколи ще не бачив такої вродливої жінки, а кабальєро чомусь свариться з нею, і вона теж каже кабальєро щось лихе.

— Сеньйоре,— обізвався він нарешті.— Даруйте мені, будь ласка. Чи не вийшли б ви на хвилиночку до кухні? Мені треба вам щось сказати.

— Пробач, люба.

— Мабуть, теж щось цілком таємне,— мовила вона й знову наповнила свою склянку вином.

— Сеньйоре,— сказав хлопець.— Дзвонив лейтенант, він говорив *castellano* [1] і звелів передати вам, щоб ви негайно приїхали, навіть повторити звелів: негайно. Сказав, що ви знаєте, куди і в якій справі. Я не хотів дзвонити вам до міста з нашого телефону й подзвонив із селища. Але мені сказали, що ви поїхали додому.

— Гаразд,— мовив Томас Хадсон.— Дякую тобі. Зроби ласку, підсмаж нам із сеньйоритою яєчню і скажи шоферові, щоб приготував машину.

— Слухаюсь, сер,— відповів хлопець.

— Що там, Томе? — спитала вона.— Якісь погані вісті?

— Мені треба їхати.

— Ти ж казав, що, поки дме вітер, нікуди не поїдеш.

— Казав. Але це не від мене залежить.

— Я маю залишитись тут?

— Коли хочеш, залишся, почитай Томові листи, а потім шофер одвезе тебе на літак.

— Гаразд.

— Листи можеш забрати з собою, і фотографії, і взагалі що захочеш. Подивися по шухлядах у моєму столі.

— А ти таки змінився.

— Можливо, трохи й змінився,— мовив він.— Піди до майстерні, поглянь на те, що там є. Побачиш кілька пристойних

---

[1] Кастільською говіркою *(ісп.)*.

речей, ще з тих часів, коли не було цієї нашої справи. Бери все, що сподобається. Є там і непоганий твій портрет.

— Я візьму його,— сказала вона.— Коли ти хороший, то таки справді хороший.

— Прочитай і її листи, якщо захочеш. Серед них є простотаки музейні експонати. Можеш узяти ті, що здадуться тобі особливо кумедними.

— Як тебе послухати, то я вожу за собою велику скриню.

— А ти прочитай їх у літаку, а потім викинь у вічко вбиральні.

— Гаразд, коли так.

— Я постараюсь вернутися до твого від'їзду. Але на це не розраховуй. Якщо шофер мені буде потрібен там, я пришлю таксі, щоб одвезло тебе до готелю чи на аеродром.

— Гаразд.

— Як щось тобі буде треба, скажеш хлопцеві, він усе зробить. Випрасує речі абощо. Тим часом можеш узяти щось із моєї одежі чи що там ще знайдеться.

— Гаразд. А ти не розлюбиш мене, Томе, не даси такому, як оце щойно, занапастити те, що в нас є?

— Ну звісно, що ні. Такі дрібниці нічого не важать, та й ти ж сама сказала, що я не можу не любити тебе.

— То постарайся, щоб і завжди не міг.

— Це просто не в моїй владі. Можеш узяти будь-які книжки і взагалі що тобі сподобається в домі. Мою яєчню або хоч одне яйце дай Бойзові. Він любить, щоб було дрібно порізане. Ну, а мені треба їхати. І так уже затримався.

— До побачення, Томе,— сказала вона.

— До побачення, відьмо, бережи себе. А в мене це, мабуть, якесь дріб'язкове дільце.

Він вийшов за двері. Але кіт вислизнув разом з ним і тепер дивився на нього з підлоги.

— Усе гаразд, Бойзе,— мовив Томас Хадсон.— Я ще повернуся до від'їзду.

— Куди поїдемо? — спитав шофер.

— До міста.

Аж не віриться, щоб нас послали на завдання за такої негоди. А може, щось там виявлено. Може, хтось попав у біду. Хай йому чорт, сподіваюся, цього разу ми вже свого не пропустимо. Треба не забути скласти хоч попередній заповіт, щоб вона успадкувала садибу. Засвідчу його в посольстві, і нехай покладуть у сейф. Вона витримала цей удар чудово, нічого не скажеш. Але найтяжче в неї попереду. Шкода, що на той час я не зможу бути поруч. Добре було б підтримати її, коли б випала змога.

А може, ще й випаде, якщо ми щасливо відбудемось цього разу, і другого, і третього.

Ну, та нехай би вже відбути хоч цей раз. Цікаво, чи візьме вона щось із собою. Сподіваюся, що візьме і що не забуде дати Бойзові яєчні. Коли надворі холодно, він весь час хоче їсти.

Зібрати хлопців буде неважко, і катер цього разу ще якось витримає без ремонту. Один вихід витримає. Напевне витримає. Що ж, ризикнемо. Майже всі запасні частини, що можуть знадобитися, ми маємо. Та нехай би ще раз і покидало — аби тільки застукати зблизька. А все-таки добре було б залишитися сьогодні вдома. Хто зна, може, й добре. Ет, к бісу, нічого доброго з того не вийшло б.

Глянемо правді у вічі. Сина ти втратив. Кохану жінку втратив. Шани і слави давно вже не здобував. Обов'язок — оце те, що ще при тобі, і ти його виконуєш.

Атож. А в чому полягає твій обов'язок? Робити те, що взявся робити. Ну, а як щодо всього іншого, що ти будь-коли брався робити?..

Тим часом вона лежала на ліжку в спальні заміського будинку, в кімнаті, що так нагадувала «Нормандію», і поруч неї лежав кіт, якого звали Бойз. Вона так і не доторкнулася до яєчні, і шампанське втратило для неї смак. Усю яєчню вона дрібно порізала Бойзові, а потім висунула шухляду письмового стола й побачила синові листи в голубих конвертах зі штампом цензури, і отоді й пішла назад та впала долілиць на ліжко.

— І той, і той,— мовила вона до кота, що розкошував, наївшись яєчні і відчуваючи поруч себе теплий дух жінки.— І той, і той,— повторила вона.— Скажи мені, Бойзе, як же нам тепер жити?

Кіт ледь чутно муркотів.

— Ти теж не знаєш,— сказала вона.— І ніхто цього не знає.

Частина третя

У МОРІ

І

Попереду був довгий білий берег, а ген за ним кокосові пальми. Вхід до бухти перетинав риф, і дужий східний вітер розбивав об нього хвилі, так що добре видно було, де відкривається вузький прохід. Берег був безлюдний, а пісок на ньому такий білий, що аж очі сліпило.

Чоловік на містку пильно вдивлявся в берег. Там мали стояти хатини, але їх чомусь не було видно; не бачив він і шхун на якорі в лагуні.

— Ти ж бував тут раніше,— мовив він до свого помічника.

— Авжеж.

— Хіба там не було хатин?

— Були, ось і на карті позначено селище.

— Ну, а тепер ніякого в біса селища там немає,— сказав командир.— А під отими манграми шхун не видно?

— Нічого я там не бачу.

— Тоді зайдемо в бухту й станемо на якір,— сказав командир.— Цей прохід я знаю. Він разів у вісім глибший, ніж здається.

Він подивився вниз на зелену воду й побачив на дні велику тінь свого судна.

— Добрий грунт отам, на схід від того місця, де було селище,— мовив помічник.

— Я знаю. Іди до якоря з правого борту й будь напоготові. Там ми й станемо. Вітер дме день і ніч, так що москітів боятись нічого.

— Так, сер.

Вони кинули якір, і катер, що за своїми розмірами міг вважатися судном хіба лише в думках його власника, став носом проти вітру в бухті за рифом, об який розбивалися зелені з білою піною хвилі.

Чоловік на містку простежив, щоб катер став на якір вільно, але міцно. Тоді знову подивився на берег і заглушив мотори. Він і далі дивився й ніяк не міг зрозуміти, що там сталося.

— Візьми трьох чоловік — і погляньте, в чому річ,— сказав він.— А я тим часом трохи приляжу. Тільки не забувайте, що ви науковці.

Коли вони були науковцями, то зброї на видноті не тримали, а брали в руки мачете й надівали широченні солом'яні капелюхи, в яких ходять багамські ловці губок. Команда називала ці ка-

пелюхи *sombreros cientificos*[1]. Чим більший був капелюх, тим його вважали науковішим.

— Хтось поцупив мого наукового капелюха,— сказав кремезний баск з кошлатими бровами, що зрослися на переніссі.— Дайте-но мені для науки кілька гранат.

— Візьми мого наукового,— обізвався ще один баск.— Він удвічі науковіший за твій.

— Оце таки науковий,— мовив перший.— Я в ньому справжній Ейнштейн. Томасе, зразки нам брати?

— Ні,— відказав командир.— Антоніо знає, що треба робити. А ви добре пильнуйте своїми науковими очиськами.

— Я пошукаю води.

— Вода за тим місцем, де було селище,— сказав командир.— Подивіться, чи добра. Не завадило б зробити запас.

— Аш-два-о,— мовив кремезний баск.— Оце і вся наука. Гей ти, бездарний науковцю, викрадачу капелюхів! Дай нам чотири п'ятигалонових бутлі, щоб не дурно їздити.

Другий баск поставив у шлюпку чотири великих обплетених бутлі.

Командир чув, як вони перемовляються між собою:

— Не тицяй мене в спину своїм бісовим науковим веслом.

— Це я тільки в ім'я науки.

— В гузно твою науку та її брата.

— Наука — то сестриця.

— Еге ж, її звуть Пеніциліна.

Командир дивився, як вони веслують до сліпучо-білого берега. Я мав би й сам поїхати, подумав він. Але ж я цілу ніч був на ногах, дванадцять годин не відходив від штурвала. Антоніо розвідає все не гірше за мене. Та цікаво все-таки, що ж там у біса сталося.

Він поглянув на риф, на берег, на прозору воду, що обтікала катер і бралася бурунчиками з підвітряного борту. Тоді заплющив очі, повернувся на бік і заснув.

Прокинувся він, коли шлюпка підійшла до борту, і, побачивши обличчя товаришів, зрозумів, що справи погані. Його помічник геть спітнів, як завжди за лихих пригод чи прикрих новин. Він був сухорлявий і просто так не пітнів.

— Хтось попалив хатини,— сказав він.— Хтось хотів позбутися свідків, і в попелі лежать трупи. Звідси не чути духу, бо вітер дме в той бік.

— Скільки трупів?

— Ми налічили дев'ять. А може, є й ще.

— Чоловіки чи жінки?

---

[1] Наукові капелюхи *(ісп.)*.

— І ті, й ті.

— Сліди якісь є?

— Ніяких. Відтоді пройшов дощ. Справжня злива. Пісок і досі поцяткований.

Кремезний баск, якого звали Ара, сказав:

— Вони вже з тиждень там лежать. Птахи їх ще не чіпали, а піщані краби вже ласують.

— Звідки ти знаєш, що тиждень?

— Точно ніхто не визначить,— відказав Ара.— Але мертві вони не менш як тиждень. Коли судити з краб'ячих слідів, дощ був днів зо три тому.

— А як вода?

— На вигляд добра.

— Ви привезли?

— Так.

— Не бачу причини, чого б вони мали отруїти воду,— сказав Ара.— Пахла вона добре, отож я покуштував і набрав.

— Даремно ти куштував.

— Пахла вона добре, то чого б мені боятися.

— Хто вбив людей?

— Ніхто цього не знає.

— А ви не пробували з'ясувати?

— Ні. Ми повернулися сказати тобі. Ти ж у нас командир.

— Гаразд,— мовив Томас Хадсон.

Він спустився вниз і пристебнув до пояса револьвер. З другого боку на поясі в нього був ніж у піхвах, і пояс задерся, переважений револьвером, що всією вагою ліг на стегно. У камбузі він спинився, взяв ложку й поклав до кишені.

— Аро, ви з Генрі підете зі мною на берег. Віллі, ти залишишся в шлюпці й тим часом спробуєш назбирати скойок. Пітерс нехай спить.— Своєму помічникові він сказав: — Перевір, будь ласка, мотори й усі баки з пальним.

Вода над білим піщаним дном була прозора й напрочуд гарна, і він бачив кожне пасмочко й кожну зморшку на піску. Коли шлюпка сіла на мілину й вони пішли до берега по воді, він відчув, як навколо ніг крутиться якась риб'яча дрібнота, і, поглянувши вниз, побачив, що то крихітні помпано. А може, тільки схожі на помпано, подумав він. Одначе на вигляд точнісінько такі самі й дуже приязні.

— Генрі,— сказав він, коли вони вийшли на берег,— ти піди з навітряного боку аж до отих мангрів. Пильнуй слідів чи ще чогось такого. Зустрінемося тут. А ти, Аро, йди в протилежний бік і роби те саме.

Йому не треба було питати, де лежать трупи. Він побачив сліди, що вели до них, і почув торохкотіння крабів у сухих ча-

гарях. Обернувшись, він подивився на своє судно, на піняву смугу прибою і на Віллі, що сидів на кормі шлюпки й дивився через борт у глибинний окуляр, шукаючи на дні скойок.

Коли вже я мушу це зробити, то нема чого зволікати, подумав він. Але день сьогодні аж ніяк не призначений для такого. Дивна річ: тут, де не треба, пройшов добрий дощ, а в нас анічогісінько. Ось уже відколи ми бачимо, як то з того, то з того боку йдуть дощі, а на нас ні краплі не впало.

Вітер бурхав щосили; він бурхав отак і вдень і вночі уже восьмий тиждень. Тепер він наче став невіддільний від Томаса Хадсона і більш не дратував його. Навпаки — зміцнював, додавав снаги, і він волів би, щоб цей вітер ніколи не вщухав.

Завжди ми чекаємо чогось, що так і не настає, подумав він. Але за такого сталого вітру чекати легше, ніж за тихої погоди чи за примхливих і лихих штормів. А вода завжди десь знайдеться. Тож нехай собі стоїть суша. На воду ми розживемося. Вона є на всіх тутешніх острівцях, треба тільки вміти знайти її.

Ну ж бо, звелів він собі подумки, йди і кінчай з цим.

Кінчити з цим допоміг йому вітер. Поки він сидів навпочіпки під обгорілими кущами дикого винограду й пересипав із жмені в жменю пісок, вітер относив геть дух того, що було просто перед ним. У піску він не знайшов нічого, і це його дуже спантеличило, та перш ніж узятися до найгіршого, він так само обшукав пісок з підвітряного боку спалених хатин. Сподівався знайти те, чого шукав, у простіший спосіб. Але й там нічого не знайшов.

Тоді він присів спиною до вітру і, раз по раз обертаючись, щоб хапнути повітря, і знов затримуючи віддих, почав тицяти ножем в обвуглену розгрузлу масу, яку поїдали краби. Раптом натрапив на щось тверде біля кістки й виколупав ту річ ложкою. Він поклав її разом з ложкою на пісок, а сам знов заходився орудувати ножем і видобув з тієї купи гнилля ще три такі самі. Потім обернувся проти вітру й вичистив об пісок ніж і ложку. Знайдені чотири кулі він узяв у жменю разом з піском, на якому вони лежали, і, несучи в лівій руці ніж та ложку, рушив назад крізь чагарі.

Великий піщаний краб, непристойно білий проти сонця, позадкував перед ним і підніс догори свої клешні.

— Ти ще тільки туди, хлопче? — мовив до нього Томас Хадсон.— А я вже звідти.

Краб не відступав і стояв перед ним, погрозливо розчепіривши задерті клешні.

— А ти величенький, нівроку,— промовив Томас Хадсон. Він повільно застромив ніж у піхви й поклав до кишені ложку. Тоді пересипав у ліву руку пісок з чотирма кулями, а праву ретельно витер об шорти. Нарешті, витяг з кобури свій потемнілий від

поту, добре змащений «магнум-357».— Для тебе ще не все втрачено,— сказав він крабові.— Ніхто тобі не дорікає. Ти маєш свою втіху і робиш своє діло.

Краб не зрушив з місця й не опустив клешнів. То був справді великий краб, майже з фут завширшки, і Томас Хадсон вистрілив йому межи очі, і краб розлетівся на шматки.

— Цих бісових патронів до триста п'ятдесят сьомого тепер майже не дістати, бо неохочі йти до війська фебеерівці полюють з ними на таких самих неохочих, що ухиляються від призову,— промовив Томас Хадсон.— Але ж треба часом стрельнути разочок, щоб не забути, як це робиться.

Бідолашний старий краб, подумав він. Він робив тільки те, що йому належало робити. Але треба було йому повзти собі й не спинятися.

Він вийшов на берег і побачив у бухті своє судно, і рівну смугу прибою, і Віллі, що поставив шлюпку на якір, а сам пірнав за скойками. Він добре почистив ніж, обшкрябав і помив ложку, а тоді відмив усі чотири кулі. Тримаючи їх на долоні, він дивився на них, наче шукач золота, що промивав пісок, сподіваючись на золоті крупинки, і раптом побачив у своєму лотоці чотири самородки. Всі чотири кулі мали чорні кінчики. Тепер, коли м'яса на них не лишилося, стало виразно видно короткий закручений слід нáрізі. То були стандартні дев'ятиміліметрові кулі з автомата «шмайсер».

Виявивши це, Томас Хадсон неабияк зрадів.

Вони визбирали всі гільзи, подумав він. Зате оці кулі залишили, а вони ж однаково що візитні картки. Тепер треба все добре обміркувати. Ми знаємо дві речі. Вони не залишили живим нікого на острові і забрали звідси шхуни. З цього й виходь, мій друже. Ти ж, кажуть, маєш голову на в'язах.

Та міркувати він не став. Натомість простягся горілиць на піску, підібравши револьвер так, що він ліг йому між ноги, а сам задивився на скульптуру, яку вітер і пісок витворили з викинутого морем уламка дерева. Уламок був сірий, весь наче відшліфований, і стримів у білому борошнистому піску, мов справжній експонат на виставці. От би його у *Salon d'Automne* [1], подумав Томас Хадсон.

Він чув гуркіт хвиль, що розбивались об риф, і думав: добре було б намалювати все це. Лежав і дивився в небо, де не було нічого, крім східного вітру, а в застебнутій годинниковій кишеньці його шортів були ті чотири кулі. Він знав, що від них залежить уся решта його життя. Але зараз не хотів ні думати про них, ні обмірковувати всіх тих практичних питань, які йому

[1] «Осінній салон» *(франц.)* — назва художньої виставки.

належало обміркувати. Поки що я милуватимусь оцим сірим уламком дерева, подумав він. Тепер ми знаємо, що ворог близько і йому від нас не втекти. Так само й нам від нього. Але поки не повернуться Ара і Генрі, думати про це нічого. Ара неодмінно щось знайде. Щось десь неодмінно має бути, а він далеко не дурень. Піщаний берег може багато чого набрехати, але десь на ньому завжди написана правда.

Він помацав кулі в кишеньці шортів, а тоді посунувся на ліктях назад, туди, де пісок був сухіший і начебто ще біліший, якщо можна порівнювати таку білість, і ліг там, прихилившись головою до сірого уламка дерева, відчуваючи між ногами свій револьвер.

— Відколи це ти став мені за дівчину? — мовив він до револьвера.— Можеш не відповідати. Лежи собі там тихенько, а настане час, я подбаю про те, щоб ти міг вибити дух із когось цікавішого за піщаного краба.

II

Він і далі лежав на березі, дивлячись на смугу прибою, і на той час, як побачив Ару та Генрі, що простували до нього, уже все добре обміркував. А вгледівши їх, знову перевів погляд на море. Він і раніше намагався не думати про справу, дати перепочинок нервам, але нічого з того не вийшло. То ось хоч зараз, доки вони підійдуть, полежить спокійно і не думатиме ні про що, крім моря, яке б'ється об риф. Та часу на це вже не було.

— Ти щось знайшов? — спитав він Ару, що сів біля сірої деревини. Генрі сів поруч нього.

— Знайшов одного. Молодий хлопець. Убитий.

— Німець, це точно,— докинув Генрі.— Лежить обличчям у пісок, в самих шортах, волосся біляве, дуже довге й вигоріле від сонця.

— Куди йому стріляли?

— В поперек і в потилицю,— відповів Ара.— *Rematado* [1]. Ось кулі. Я відмив їх.

— Еге ж,— мовив Томас Хадсон.— І я маю чотири такі самі.

— Це дев'ятиміліметрові до «люгера», так? — спитав Генрі.— Той самий калібр, що наш тридцять вісім.

---

[1] **Добили** *(ісп.).*

— Оці з чорними кінчиками — до автомата,— сказав Томас Хадсон.— Дякую, докторе, за те, що витягли їх.

— Завжди до ваших послуг,— мовив Ара.— Та, що пробила потилицю, вийшла навиліт, і я знайшов її в піску. А другу Генрі вирізав.

— Нічого страшного,— озвався Генрі.— Вітер і сонце його наче б підсушили. Однаково що пиріг різати. Зовсім не такий, як оті перші. Чому вони вбили його, Томе?

— Не знаю.

— А як ти гадаєш? — спитав Ара.— Вони спинилися тут для ремонту?

— Ні. Свій підводний човен вони втратили.

— Так,— погодився Ара.— Тим-то й забрали звідси шхуни.

— Але чому вбито цього моряка? — запитав Генрі.— Ти вже даруй мені, Томе, якщо я не дуже тямовитий. Але ти ж знаєш, я ладен зробити все, що можу, і дуже радий, що ми їх нарешті накрили.

— Ми їх ще не накрили,— сказав Томас Хадсон.— Але слід ухопили таки з біса добрячий.

— І все-таки, хто й навіщо вбив цього моряка?

— Родинні чвари,— мовив Томас Хадсон.— Чи ти бачив коли, щоб людині стріляли в поперек з любові до неї? А вже отой постріл у потилицю, хоч би хто там його зробив, то було справді добре діло.

— Можливо, їх було двоє,— сказав Ара.

— А гільзи ти знайшов?

— Ні,— відповів Ара.— Я шукав скрізь, де вони мали б бути. Навіть якщо стріляли з автомата, вони не могли залетіти далі.

— Може, це був той самий обачний мерзотник, що повизбирував гільзи й там.

— Куди вони могли податися? — спитав Ара.— Куди можна дістатись на таких шхунах?

— Їм одна дорога — на південь,— відказав Томас Хадсон.— Ти ж добре знаєш, що на північ їм не можна.

— А ми куди?

— Я намагаюся розгадати, що вони намислили,— сказав Томас Хадсон.— Але в мене обмаль фактів.

— Є трупи, є зниклі шхуни,— мовив Генрі.— А далі ти сам розважиш, Томе.

— Ще ми знаємо, яка в них зброя, а от де вони залишили свій підводний човен і скільки їх? Поклади це, додай те, що минулої ночі ми не змогли зв'язатися з Гуантанамо, і те, скільки є острівців на південь звідси, і те, коли ми востаннє заправлялися пальним. Додай сюди ще Пітерса, перемішай усе і подавай на стіл.

— Усе буде гаразд, Томе.

— Авжеж,— мовив Томас Хадсон.— Гаразд і негаразд у нашому ділі однаково що близнята.

— Але ж ти віриш, що ми їх усе-таки застукаємо?

— Безумовно,— відказав Томас Хадсон.— А тепер іди посигналь Віллі, щоб кермував сюди. Треба одвезти на катер його здобич, і нехай Антоніо готує обід. Сьогодні їстимем юшку. Аро, ти за три години маєш навозити якнайбільше води. Скажи Антоніо, щоб добре перевірив мотори. Я хочу знятися звідси ще завидна. Більш на острові нічого немає? Ні свиней, ні птиці?

— Ні,— відказав Ара.— Вони все забрали.

— Коли так, то доведеться їм усе це швидко з'їсти, бо годувати тварин немає чим і льоду теж нема. Але це німці, вони винахідливі, о цій порі року і черепах наловлять. Гадаю, ми застукаємо їх на Лобосі. Логіка підказує, що вони мають податися на Лобос. Нехай Віллі напакує скойками льодовник, а води візьмемо тільки до найближчого острова.— Він помовчав, про щось міркуючи.— Ні, перепрошую. Я не подумав. Воду возіть до заходу сонця, а знімемося з якоря, коли зійде місяць. Ми втратимо три години, зате потім вигадаємо шість.

— Ти куштував воду? — спитав Ара.

— Так,— сказав він.— Вода чиста, добра. Ти мав рацію.

— Дякую,— мовив Ара.— Ну, я піду гукну Віллі. А то він уже надто довго пірнає.

— Томе,— обізвався Генрі.— А мені лишитися тут з тобою, чи носити воду, чи що?

— Носи воду, доки геть стомишся, а тоді трохи поспи. Вночі стоятимеш зі мною на містку.

— Привезти тобі сорочку чи светр? — спитав Генрі.

— Привези сорочку й одну з отих найтонших ковдр,— сказав Томас Хадсон.— Зараз я можу спати й так: сонце гріє, пісок сухий. Але потім на вітрі стане холоднувато.

— Який тут чудовий пісок, правда ж? Ніколи не бачив такого сухого й м'якенького, наче борошно.

— Вітер за багато років намолов.

— Ми зловимо їх, Томмі?

— Ну звісно,— відказав Томас Хадсон.— Можеш не сумніватися.

— Ти пробач мені, будь ласка, що я часом такий дурний,— мовив Генрі.

— Це тобі пробачено ще від народження,— сказав Томас Хадсон.— Ти дуже хоробрий хлопець, Генрі, і я люблю тебе й довіряю тобі. І зовсім ти не дурний.

— Ти справді гадаєш, що буде бій?

— Не гадаю, а знаю. Але ти про це не думай. Думай про дрібниці. Про все те, що ти маєш зробити, й про те, як нам згаяти час, доки почнеться бій. А про бій думатиму я.

— Я постараюся виконати свій обов'язок як тільки зможу,— мовив Генрі.— От якби ще все це прорепетирувати, щоб я краще засвоїв свою роль.

— Ти й так усе добре зробиш,— сказав Томас Хадсон.— Тепер ми вже нізащо свого не пропустимо.

— Ми так довго цього чекали,— мовив Генрі.

— Чекати завжди довго,— відказав Томас Хадсон.— А найдовше — коли когось вистежуєш.

— Ти поспав би хоч трохи,— сказав Генрі.— Останнім часом ти зовсім не спиш.

— Посплю,— мовив Томас Хадсон.

— Як по-твоєму, Томе, де вони залишили свій підводний човен? — спитав Ара.

— Вони забрали звідси шхуни й повбивали тутешніх людей десь, скажімо, із тиждень тому. Отже, це напевне екіпаж того підводного човна, про який повідомляли з Камагуея. Але перш ніж покинути судно, вони мали підійти зовсім близько до цього берега. За такого вітру гумовим човном приплисти вони не могли.

— Тоді вони залишили його десь недалеко на схід звідси.

— Напевне. І коли він затонув, їх стало видно як на долоні.

— А до дому ж їм ой як далеко,— зауважив Генрі.

— Тепер буде ще далі,— докинув Ара.

— Дивні вони люди, ці німці,— промовив Томас Хадсон.— Загалом вони хоробрі, а є серед них і просто-таки чудові хлопці. Аж ось раптом маєш і отаку сволоту.

— Треба, мабуть, іти робити діло,— сказав Ара.— Поговорити можна і вночі на вахті, щоб сон не брав. А ти відпочинь, Томе.

— Поспи,— докинув Генрі.

— Відпочити — це все одно що поспати.

— Ні, не все одно,— заперечив Ара.— Тобі треба поспати.

— Постараюся заснути,— сказав Томас Хадсон. Та коли вони пішли, заснути не зміг.

І навіщо їм було скоїти тут таку мерзоту? — думав він. Ми ж їх однаково накриємо. Єдине, що могли зробити тутешні люди, це сказати нам, скільки їх і як вони озброєні. Та, певне, з їхнього погляду й цього було досить, щоб убити всіх, хто тут жив. Тим більше, що перед ними були всього-на-всього негри. Але все це говорить нам дещо й про них. Коли вже вони вчинили таке вбивство, то, як видно, мали певний план і сподівалися, що їх підберуть. І, як видно, той план викликав суперечку, бо інакше вони не вбили б свого товариша. А втім, убити його могли й з будь-

якої іншої причини. Може, саме він пустив човен під воду, коли той ще міг плисти на поверхні і в них залишався шанс дістатися додому.

То який же може бути висновок? — подумав він. Звісно, покладатися на це припущення не можна. Але якщо так і було, то це означає, що підводний човен затонув недалеко від берега і затонув швидко. І тоді вони не встигли взяти з собою майже нічого. А може, той хлопець і не винен, може, його звинуватили даремно.

І ще ти не знаєш, скільки в них шхун, бо цілком можливо, що одна або й дві з тих, які були на острові, ще раніше пішли ловити черепах. Отож тобі не залишається нічого іншого, як сушити собі голову й оглядати всі навколишні острівці.

А що, як вони перетнули Стару Багамську протоку й прибилися до кубинського узбережжя? Ну звісно, подумав він. Як ти не згадав про це раніш? Це ж для них найкраща можливість. Якщо вони так і зробили, то можуть дістатися додому першим-ліпшим іспанським судном, що відпливає з Гавани. Щоправда, в Кінгстоні є контрольний пункт. Але все одно це найреальніший шанс, і ти сам знаєш, що багато хто щасливо обминув перевірку. І треба ж було тому бісовому Пітерсові саме тепер втратити зв'язок. Нам дали чудову велику рацію, а він з нею не впорався. Навіть не уявляю собі, як він міг її роздовбати. Але вчора вночі ми так і не змогли в свою годину зв'язатися з Гуантанамо, а якщо не зв'яжемося й сьогодні, то залишимось при власному інтересі. Ну й біс із ним, подумав він. При власному інтересі — то ще не найгірше. А тепер спи, звелів він сам собі. Це найрозумніше, що ти можеш зараз зробити.

Він посовав плечима по піску і заснув під гуркіт прибою, що накочувався на риф.

Ш

Томас Хадсон спав, і йому снилося, що його син Том не загинув, і що два молодші хлопці теж живі, і що війна вже скінчилась. Снилося йому, що Томова мати спить з ним у ліжку, лігши просто на нього, як вона часом любила робити колись. І він відчував усе це так, наче воно було насправді: і її ноги на своїх ногах, і все тіло, і груди, притиснуті до його грудей, і уста, що сонно ворушилися на його устах. Її пишне волосся звисало донизу, і він відчував його, важке й шовковисте, на своїх очах і щоках, а тоді відхилився від її уст, і зловив його губами, і не відпускав. Потім, не прокидаючись, намацав рукою свій «магнум-357» і легенько посунув його туди, де йому належало бути. І знову лежав під вагою її тіла, з обличчям,

закритим шовковистою запоною її волосся, і легенько ритмічно погойдувався.

Саме тоді Генрі накинув на нього тонку ковдру, і Томас Хадсон промовив уві сні:

— Дякую тобі за те, що ти така тепла й ніжна і так тісно горнешся до мене. Дякую, що ти так скоро повернулась і не дуже схудла.

— От бідолаха,— сказав Генрі і дбайливо підіткнув під нього ковдру. Тоді завдав на плечі два обплетених п'ятигалонових бутлі й пішов геть.

«Я думала, ти хотів, щоб я схудла,— мовила жінка уві сні.— Ти ж сам казав, що коли я худну, то стаю наче молода кізка, і що нема нічого кращого за молоду кізку».

«Слухай,— сказав він.— Хто з нас кого голубитиме?»

«Обоє разом,— відказала вона.— Чи, може, ти хочеш по-іншому?»

«Приголуб ти мене. Я стомився».

«Ти просто ледар. Дай-но я зніму з тебе цей твій пістолет і покладу поруч. Він мені заважає».

«Поклади його біля ліжка,— сказав він.— І зроби, щоб усе стало як треба».

Коли все стало як треба, вона спитала:

«Хто ким буде: я тобою чи ти мною?»

«Ти вибирай».

«Я буду тобою».

«Я тобою бути не можу. Але спробуймо».

«Це ж усе жартома. Ти спробуй. Тільки не залишай нічого собі. Старайся віддати все, але й узяти все».

«Гаразд».

«Ну що, виходить?»

«Так,— відказав він.— Чудово».

«Тепер розумієш, як нам, жінкам?»

«Так,— сказав він.— Розумію. Віддавати легше».

«А ти ладен віддати все? Скажи, ти радий, що я повернула тобі хлопців і що вночі приходжу до тебе відьмою?»

«Так. Я дуже радий з усього. Тільки, будь ласка, проведи волоссям мені по обличчю, і дай мені свої уста, і обніми мене так міцно, щоб аж дух забило, гаразд?»

«Ну звісно. А ти мене, гаразд?»

Коли він прокинувся й торкнувся ковдри, то якусь мить ще не тямив, що все те йому тільки наснилося. Потім ліг на бік, відчув між ногами кобуру з пістолетом і все зрозумів, і та гнітюча порожнеча, яку він відчував у собі останнім часом, стала вдвічі гнітючішою, і до неї додалася нова, залишена цим сном. Він побачив, що навколо ще день, побачив шлюпку, що везла

на катер воду, побачив білу піну прибою на рифі. Тоді повернувся на другий бік, загорнувся в ковдру і знову заснув, поклавши голову на руки. Коли прийшли його будити, він усе ще спав, і тепер нічого йому не снилося.

IV

Цілу ніч він простояв біля штурвала. До півночі з ним на містку був Ара, а потім Генрі. Вони йшли розбурханим морем, тримаючись бортом проти хвиль, і вести катер було, як подумав Томас Хадсон, однаково що спускатися верхи з крутої гори. Весь час униз та вниз, а подеколи й упоперек схилу. Але в морі таких гір багато, і все воно наче дуже пагориста місцевість чи крутояри.

— Поговори зі мною,— мовив він до Ари.

— Про що, Томе?

— Та про що завгодно.

— Пітерс знову не зміг зв'язатися з Гуантанамо. Він геть занапастив апарат. Отой великий, новий.

— Я знаю,— сказав Томас Хадсон, намагаючись якнайобережніше спустити катер зі схилу гори.— Він щось там спалив і тепер не може полагодити.

— Але сидить слухає,— провадив Ара.— З ним Віллі — щоб не дати йому заснути.

— А Віллі хто не дасть заснути?

— Той і сам не засне. Він спить не більше за тебе.

— А ти як?

— Я можу й цілу ніч не спати, коли треба. Хочеш, я стану до штурвала?

— Ні. Я не маю іншого діла.

— Томе, тобі дуже погано?

— Не знаю. А як погано може бути взагалі?

— Все одно ж нічого не зарадиш,— сказав Ара.— Може, принести тобі міх з вином?

— Ні. Принеси пляшку холодного чаю і перевір, як там Пітерс і Віллі. І взагалі все перевір.

Ара пішов униз, і Томас Хадсон лишився наодинці з ніччю й морем, і далі немовби їдучи верхи по крутоярах і не даючи коневі надто розганятися зі схилів.

На місток піднявся Генрі з пляшкою холодного чаю.

— Ну як ми тут, Томе?

— Все чудово.

— Пітерс зловив на стару рацію поліційне управління Майамі. Чути всі патрульні машини. Віллі хоче обізватися до них. Але я не дозволив.

— І добре зробив.

— Пітерс чув на УКХ якісь уривки розмови по-німецькому, але каже, що це здалеку, звідти, де вони групуються.

— Звідти б він нічого не почув.

— Ну й весела ж нічка сьогодні, Томе.

— Не така вже й весела.

— Ну, не знаю. Я просто так сказав. Визнач мені курс, і я стану замість тебе, а ти піди вниз.

— Пітерс записав це в журнал?

— Авжеж.

— Скажи Хуанові, хай дасть мені наші координати, а Пітерс хай запише їх у журнал. Коли було чути тих сучих синів?

— Саме коли я йшов сюди.

— Скажи Хуанові, щоб швидше дав координати й щоб їх одразу ж записали.

— Гаразд, Томе.

— Як там решта комiків?

— Сплять. І Хіль спить.

— Гримни там добре, щоб Пітерс записав координати.

— Тобі це так потрібно?

— Та вже хто-хто, а я добре знаю, де ми в біса є.

— Гаразд, Томе,— сказав Генрі.— Ти тільки не сердься.

Генрі повернувся на місток, але Томас Хадсон не мав охоти розмовляти, і Генрі мовчки стояв поруч нього, намагаючись міцно триматися на ногах. Десь за годину він обізвався:

— Маяк, Томе. Градусів за двадцять праворуч від курсу.

— Правильно.

Коли вони вийшли на траверз маяка, він змінив курс, і катер повернув кормою до відкритого моря.

— Тепер піде прямо, наче кінь до ясел,— мовив він до Генрі.— Ми уже в протоці. Збуди Хуана, хай теж іде сюди, і пильнуйте мені добре. Маяк ти мав побачити раніш.

— Даруй, Томе. Зараз покличу Хуана. А чи не виставити нам вахту на чотири боки?

— Доки не розвидніє, не треба,— відповів Томас Хадсон.— Я скажу коли.

А може, вони подались навпростець через мілини, думав він. Та ні, навряд. Вночі вони побоялися б, та й удень підводники мілин не полюбляють. Вони мали повернути там, де повернув я. А тоді піти собі спокійнісінько тим самим курсом, на який оце виходимо й ми, і кермувати на найвище місце кубинського узбережжя. До жодного порту вони, звісно, не підуть, отож плистимуть просто за вітром. Конфітес теж обминуть, бо знають, що там радіостанція. Але їм треба якось добувати харч, і прісну воду теж. Якщо логічно міркувати, то їм найкраще було б по

змозі наблизитись до Гавани, пристати до берега десь поблизу Бакуранао й звідти пробиратися суходолом. Я пошлю з Конфітеса радіограму. Запитувати їх, як діяти, не стану. Якщо полковника не буде на місці, це нас тільки затримає. Просто повідомлю, в чому річ і що я вирішив робити. А він нехай собі міркує. Тим часом Гуантанамо міркуватиме собі, Камагуей собі, Ла-Фе собі, ФБР собі, і, може, за тиждень до чогось і доміркуються.

Під три чорти, подумав він. За цей тиждень я й сам їх накрию. Треба ж їм спинятися, щоб набрати води й з'їсти живність, яку вони мають, поки вона не передохла з голоду. Найімовірніше, що вони пливуть тільки поночі, а завидна десь стоять. Так підказує здоровий глузд. І я на їхньому місці чинив би так само. А ти спробуй поставити себе на місце отого інтелігентного німецького моряка, командира підводного човна, й дати собі раду з усіма проблемами, що виникли перед ним. Еге ж, проблем йому не позичати, подумав Томас Хадсон. А найгостріша проблема — це ми, хоч він про нас ще й гадки не має. На вигляд ми не являємо для нього ніякої небезпеки. На вигляд ми цілком тихі та мирні.

Тільки не треба жадати крові, сказав він собі. Усе те, що має бути, однаково нічого тобі не поверне. Отож мізкуй добре й радій, що маєш своє діло й надійних людей, з якими ти його робиш.

— Хуане,— мовив він.— Щось видно, друже?

— Нічого, тільки триклятий океан.

— А ви, панове, щось бачите?

— Те саме трикляте нічого,— озвався Хіль.

— Моє трикляте черево бачить каву,— сказав Ара.— Але до неї ще дуже далеко.

— Я бачу землю,— мовив Генрі. Він тільки-но помітив на обрії невиразну довгасту пляму — наче хтось мазнув по світанковому небу пальцем, вмоченим у водянисте чорнило.

— То мис за Романо,— сказав Томас Хадсон.— Дякую, Генрі. А тепер ви, коміки, катайте пити каву й пришліть сюди ще чотирьох сміливців, нехай і вони побачать всілякі дива.

— А ти не хочеш кави, Томе? — спитав Ара.

— Ні, я вип'ю чаю, коли буде готовий.

— Ми ж тільки години зо дві як заступили на вахту,— обізвався Хіль.— Чого б нам так скоро йти, Томе?

— Ідіть, ідіть, пийте каву. Треба ж дати й іншим сміливцям нагоду уславитись.

— Томе, ти ж казав, що вони мають бути на Лобосі.

— Казав. Але тепер думаю інакше.

Вони пішли вниз, а на місток піднялися інші четверо.

— Панове,— мовив до них Томас Хадсон.— Беріть собі для спостереження кожен по сектору. Як там унизу, кава є?

— Скільки завгодно,— відказав його помічник.— І чай є. Мотори в порядку, та й води ми набрали не дуже багато, як на таку хвилю.

— Що чути в Пітерса?

— Вночі пив віскі. Власне. З отієї пляшки, де на етикетці баранець. Але не спав. І Віллі сидів, не давав йому заснути і теж пив його віскі,— сказав помічник.

— На Конфітесі нам треба заправитись пальним і взяти на борт усе, що там для нас приготували.

— Поки вантажитимуть, я встигну зарізати свиню, ошпарити й обскребти її,— сказав помічник.— Дам хлопцям з радіостанції чверть туші, вони допоможуть, а розберу вже на борту, коли рушимо далі. Поки будемо вантажитись, тобі треба поспати. Хочеш, я зараз стану до штурвала?

— Ні. На Конфітесі мені треба тільки послати три радіограми, і, поки ви будете вантажитись, я посплю. А тоді знову поженемося за ними.

— В напрямку дому?

— Авжеж. Може, вони ще якийсь час і не покажуться нам на очі. Але зрештою нікуди од нас не втечуть. Ми ще поговоримо про це. Як хлопці?

— Ти ж їх знаєш. Потім про це поговоримо. Візьми трохи ближче до берега, Томе. Тут можна вигадати в часі завдяки течії.

— У тебе багáто чого пошкодило хитавицею?

— Та нічого особливого. Але кидало так, що не приведи боже,— відказав помічник.

— *Ya lo creo*,— мовив Томас Хадсон.— Вірю.

— Мабуть, у цих водах, крім команди того підводного човна, й немає більш нікого. Це таки напевне той самий, що його оголосили потопленим. Тепер вони більше шастають у районі Ла-Гуайри, за Кінгстоном і по трасах танкерів. Ну й, звичайно, там, де групуються.

— А часом з'являються й тут.

— Еге ж, за гріхи наші.

— І за свої власні.

— Дарма, ми переслідуватимем їх розумно, як годиться.

— Швидше б нам до них допастися,— мовив Хадсон.

— Поки що ніякої затримки не було.

— Як на мене, то все йде надто повільно.

— Розумію,— сказав його помічник.— А от ти поспи на Конфітесі, і я тобі обіцяю, що все піде куди швидше.

V

Ще здалеку Томас Хадсон побачив спостережну вишку і високу сигнальну щоглу. Пофарбовані в біле, вони найперше впадали в око на цьому піщаному острові. Трохи згодом він побачив приземкуваті радіощогли і задертий догори кістяк розбитого судна, що стримів на прибережному камінні й затуляв собою будиночок радіостанції. З цього боку острів мав не дуже привабливий вигляд.

Сонце світило Томасові Хадсону в спину, і йому неважко було знайти перший широкий прохід між рифами, а потім, обминаючи мілини та коралові острівці, пристати до берега в затишному місці. Піщаний пляж півмісяцем огинав бухту, і з цього боку острів укривала посохла трава, а з навітряного боку він був плаский і кам'янистий. Вода над піщаним дном була зелена й прозора, і Томас Хадсон скерував катер до середини пляжу й поставив на якір, майже уткнувши носом у берег. Сонце вже зійшло, і над радіостанцією та її службами маяв кубинський прапор. Сигнальна щогла височіла проти вітру гола й самотня. На березі було тихо й безлюдно, і тільки прапор, новенький, яскравий, тріпотів на вітрі.

— Мабуть, прибула зміна,— сказав Томас Хадсон.— Коли ми востаннє йшли звідси, прапор був зовсім пошарпаний і збляклий.

Він повів очима далі й побачив свої бочки з бензином там, де їх залишив, а на тому місці, де мали закопати призначений для нього лід, видніли піщані горбки, схожі на свіжі могилки. Над островом кружляли чорні крячки, що гніздилися між камінням з підвітряного боку, а подекуди і в траві понад пляжем. Вони гасали сюди й туди, то ширяючи за вітром, то рвучко кидаючись йому назустріч, то поринаючи донизу, до трави й каміння, і тужно, розпачливо кричали.

Певно, хтось збирає яйця на сніданок, подумав Томас Хадсон. Саме в цю мить з камбуза долинув дух смаженої шинки, і він одійшов від штурвала й, нахилившись над кормою, гукнув, щоб сніданок йому принесли на місток. Тоді знову став оглядати берег. А може, тут *вони*, подумав він. Вони вільно могли захопити острів.

Та коли на стежці, що вела від радіостанції до бухти, з'явився чоловік у шортах і побіг до катера, він побачив, що то добре знайомий йому лейтенант. Лейтенант був веселий, дуже засмаглий і місяців зо три не підстригався.

— Як плавалося? — гукнув він.

— Добре,— відказав Томас Хадсон.— Може, підніметесь на борт, вип'ємо пива?

— Потім,— сказав лейтенант.— Вам тут позавчора привезли лід, припаси й пиво. Лід ми закопали. Все інше в домі.

— Що у вас чути нового?

— Кажуть, днів десять тому авіація потопила в районі Гуїнчоса підводний човен. Але це було ще до того, як ви пішли звідси.

— Еге ж,— сказав Томас Хадсон.— Це було два тижні тому. Йдеться про той човен?

— Так.

— Є ще якісь новини?

— Позавчора інший підводний човен збив поблизу Кайо-Саля спостережний аеростат.

— Це точні відомості?

— Так кажуть. Ну, і ще ваша свиня.

— Що таке?

— Того ж таки дня разом з іншими припасами вам привезли свиню. А другого ранку вона запливла в море й потонула. Ми її перед тим ще й нагодували.

— *Qué puerco más suicido!* [1] — сказав Томас Хадсон.

Лейтенант засміявся. Він мав дуже веселе, темне від засмаги обличчя і був зовсім не дурний. А блазнював тільки тому, що це його розважало. Він дістав наказ сприяти Томасові Хадсону чим тільки може й ні про що його не питати. Томас Хадсон дістав наказ користуватися всіма послугами, які може надати радіостанція, і нікому ні про що не розказувати.

— Більше ніяких новин? — спитав він.— Чи не бачили ви тут шхун багамських ловців губок чи черепах?

— А що їм тут робити? Чи в них там своїх губок і черепах не вистачає? Одначе десь тиждень тому тут справді пройшли два багамських черепашатники. Вони обігнули мис і начебто намірялися йти сюди. Але потім повернули на Кайо-Крус.

— Цікаво, що вони тут робили?

— Сам не розумію. Ось ви ходите в цих водах з науковою метою. А чого б то черепашатникам залишати свої багатющі місця й запливати аж сюди?

— Скільки чоловік на них було?

— Ми бачили тільки стернових. На обох шхунах зверху було пальмове віття. Так собі наче хатинки. Можливо, то захистки від сонця для черепах.

— А стернові були білі чи негри?

— Білі, але дуже засмаглі.

— Ви не помітили на бортах номерів чи назв?

---

[1] Свиня-самовбивця! *(Ісп.)*

— Ні. Вони пройшли надто далеко. Я оголосив на острові стан облоги, але ні тієї ночі, ні наступної нічого не сталося.

— Коли вони тут пройшли?

— Напередодні, як привезли ваш лід, припаси й вашу самовбивцю-свиню. На одинадцятий день після того, як ваша авіація збито потопила підводний човен. За три дні до того, як ви оце сюди прибули. А що, то були ваші приятелі?

— Ви, звісно, радирували про них?

— Аякже. Та досі не маю ніякої відповіді.

— Можна послати од вас три радіограми?

— Авжеж. Тільки-но будуть тексти, одразу й передамо.

— Ми зараз почнемо вантажити пальне та лід і переносити припаси. Чи є там щось таке, що могло б придатися вам?

— Не знаю. Там є перелік. Я розписався, що все одержав, але прочитати по-англійському не міг.

— А курей чи індичок вони не прислали?

— Прислали,— сказав лейтенант.— Я приберігав їх як сюрприз.

— Ми поділимося з вами. І пивом поділимось.

— Мої люди допоможуть вам вантажити лід і пальне.

— Добре. Я вам дуже вдячний. Мені б хотілося години за дві одчалити звідси.

— Розумію. А нас залишають тут ще на місяць.

— Знову?

— Знову.

— А як на це дивляться ваші люди?

— Та тут усі штрафники.

— Дуже вдячний вам за допомогу. І весь науковий світ вам вдячний.

— І Гуантанамо?

— Гуантанамо — то Афіни нашої науки.

— Я думаю, черепашатники могли затаїтися неподалік.

— І я так думаю,— сказав Томас Хадсон.

— Захистки пороблено з віття кокосових пальм, і воно було ще зелене.

— Скажіть мені все, що знаєте.

— Та я нічого більше не знаю. Радіограми хай хтось принесе. Я не хочу підніматися на борт, щоб не заважати.

— Якщо за цей час, поки мене не буде, пришлють якийсь харч, що швидко псується, заберіть собі.

— Дякую. Мені дуже прикро, що ваша свиня викинула такого коника.

— Дарма,— сказав Томас Хадсон.— Кожен з нас має свої труднощі.

— Я скажу своїм людям, щоб не піднімалися на борт, а допомагали на березі.

— Дякую,— мовив Томас Хадсон.— Ви більше нічого не можете пригадати про ті шхуни?

— Та звичайні собі черепашатники. На вигляд зовсім однакові. Наче їх той самий майстер спорудив. Вони обігнули риф і вже були повертали сюди. А тоді змінили напрям і пішли за вітром на Кайо-Крус.

— По цей бік рифу?

— Так, аж поки зникли з очей.

— А що той підводний човен у районі Кайо-Саля?

— Виплив на поверхню і збив спостережний аеростат.

— На вашому місці я б не відміняв стану облоги.

— А я й не відмінив,— сказав лейтенант.— Тим-то ви й не бачили нікого на березі.

— Я бачив сполоханих птахів.

— Бідолашні птахи,— мовив лейтенант.

VI

Вони йшли за вітром, тримаючи курс на захід і обминаючи риф з прибережного боку. Баки були повні пального, льодовник напакований льодом, а внизу вільна од вахти зміна патрала курей. Ще одна зміна чистила зброю. Місток до половини людського зросту затягли брезентом і з обох боків катера почепили довгі дошки, що величезними літерами сповіщали про його наукове призначення. Дивлячись за борт, щоб не втратити з очей глибини, Томас Хадсон бачив жмутки курячого пір'я, що падали на спінену катером воду.

— Тримайся якнайближче до берега, але так, щоб не наскочити на мілину,— мовив він до Ари.— Ти ж знаєш ці місця.

— Я знаю, що з цього не буде добра,— відказав Ара.— Де ми маємо стати на якір?

— Я хочу обстежити ближчий кінець Кайо-Крусу.

— Обстежити можна, але навряд чи це багато дасть. Невже ти гадаєш, що вони сидітимуть там?

— Ні. Але, може, їх бачив хтось із тамтешніх рибалок. Чи вуглярів.

— Добре, якби ущух вітер,— сказав Ара.— Хоч би днів зо два постояв штиль.

— Тут, за Романо, завжди дме.

— Я знаю. Але цей вітрюга такий пронизливий, наче десь у міжгір'ї. За такого вітру нам їх нізащо не застукати.

— Поки що всі наші передбачення справджуються,— сказав Томас Хадсон.— Може, й пощастить. Але вони могли захопити

Лобос і звідти викликати по радіо інший підводний човен, щоб підібрав їх.

— Виходить, вони не знали, що там був ще один підводний човен.

— Очевидно. За десять днів вони могли далеко запливти.

— Якби хотіли,— мовив Ара.— Слухай, Томе, годі мізкувати. В мене аж у голові гуде. Краще вже тягати бочки з бензином. Ти мізкуй сам, а мені кажи, куди кермувати.

— Кермуй прямо, але пильнуй, щоб не наскочити на ту бісову Мінерву. Тримай далі від рифів та піщаних кіс.

— Гаразд.

То ти гадаєш, що, коли їх хряпнуло, у них вийшов з ладу радіозв'язок? — думав Томас Хадсон. Але ж вони напевне мали запасну рацію. Одначе Пітерс ні разу після того не зловив їх на УКХ. А втім, це нічого не доводить. Ніщо нічого не доводить, крім єдиного: три дні тому тут бачили дві шхуни ловців черепах, що пішли тим самим курсом, яким оце йдемо ми. Чи мали вони на палубах човни? От чорт, я забув спитати. Та, певне, мали, бо ж лейтенант сказав, що то були звичайні собі багамські черепашатники, тільки зверху видніли захистки з пальмового віття. Скільки їх? Цього ти не знаєш. Чи є поранені? І цього ти не знаєш. Як вони озброєні? Єдине, про що ти знаєш, це що в них є автомат. Яким курсом вони пішли? Поки що ми йдемо тим самим, що й вони.

Може, знайдемо щось між Кайо-Крусом і Мегано, подумав він. Навряд щоб ти там щось знайшов, окрім птаства та слідів ігуан на піску навколо джерела.

От бачиш, усе це відвертає твої думки від інших речей. Яких інших? Немає в тебе більш нічого. Та ні, є. Є оце судно, і люди на ньому, і море, і оті мерзотники, на яких ти полюєш. А потім ти повернешся до своїх котів, і поїдеш до міста, і геть уп'єшся, і приволочиш своє тлінне тіло додому, а тоді знов будеш готовий вирушити в море й робити те саме.

Може, цього разу ти вже таки накриєш тих падлюк. Не ти знищив їхній підводний човен, але й твоя, хоч яка мала, частка в цьому є. А якщо пощастить захопити його екіпаж, то вже буде величезна користь.

Та чому ж усе воно тебе начебто й не обходить? — запитав він сам себе. Чому ти не думаєш про них як про вбивць і не почуваєш до них праведного гніву, що його мав би почувати? Чому просто сунеш і сунеш вперед, мов стомлений кінь, який втратив вершника, але не сходить з доріжки? Тому що всі ми убивці, відказав він собі. Всі — і з того боку, і з цього,— якщо ми чогось варті в ділі; тож нічого доброго з цього не вийде. Але ти повинен робити це діло. Еге ж, погодився він. Але не повинен

ним пишатися. Тільки повинен робити його добре. А любити його я не наймався. Та ти й взагалі ні на що не наймався, нагадав він собі. І це ще навіть гірше.

— Давай я поведу, Аро,— сказав він.

Ара віддав йому штурвал.

— Добре пильнуй з правого борту. Тільки так, щоб тобі не сліпило очі сонцем.

— Я піду візьму захисні окуляри. Слухай, Томе. Чому ти не хочеш передати мені штурвал і виставити вахту на чотири боки? Ти стомився, а на острові й хвилини не відпочив.

— Тут вахта на чотири боки не потрібна. А потім виставимо.

— Але ж ти стомився.

— Я не хочу спати. Розумієш, якщо вони йдуть тут поночі, притискаючись до берега, то неодмінно мають на щось наразитися. Тоді їм доведеться спинитись, щоб полагодити несправність, і ми їх накриємо.

— Це не причина, щоб не давати собі перепочинку, Томе.

— А я цим не хизуюся,— сказав Томас Хадсон.

— Ніхто такого й не думає.

— Що ти почуваєш до тих мерзотників?

— Я знаю одне: ми повинні знайти їх, скільки буде треба — постріляти, а решту забрати з собою.

— А як щодо тієї розправи на острові?

— Не скажу, що й ми вчинили б таке саме. Але вони вважали це за необхідне. І вбивали не задля розваги,— відказав Ара.

— А те, що вони вбили свого?

— Генрі вже скільки разів хотів убити Пітерса. Та й мені самому часом хочеться його вбити.

— Еге ж,— погодився Томас Хадсон.— Це почуття кожному знайоме.

— Я просто не думаю про всі ці речі, через те мене нічого й не гризе. Може, й ти облишив би перейматися ними, а взяв би та щось почитав для заспокоєння нервів, як завжди робив?

— Сьогодні вночі я спатиму. Ось станемо на якір, і тоді я почитаю й засну. Ми відіграли в них чотири дні, хоч це начебто й непомітно. Тепер треба шукати скрізь, де тільки можна.

— Ми спіймаємо їх, а ні — то заженем у руки інших,— сказав Ара.— Яка різниця? Ми маємо свою гордість, але наша гордість не така, як у всіх, і люди про неї нічого не знають.

— Я зовсім про це забув,— мовив Томас Хадсон.

— Це гордість без марнославства,— провадив Ара.— Невдача їй сестра, г....— брат, а смерть — законна дружина.

— То має бути велика гордість.

— Така вона й є,— сказав Ара.— Отож не забувай про неї, Томе, і не занапащай себе. Всі, хто тут є, мають цю гордість, навіть Пітерс. Хоч Пітерса я не люблю.

— Дякую, що ти нагадав мені про неї,— мовив Томас Хадсон.— А то мені часом так осоружно стає, що гори воно все вогнем.

— Томе,— сказав Ара.— Гордість — це все, що кожен з нас має. В декого вона буває надмірна й тоді обертається на гріх. Задля гордості всі ми робимо таке, що спершу здається нам неможливим. Ми на те просто не зважаємо. Але на додачу до гордості людині потрібно мати ще здоровий глузд і обачність. І тепер, коли ти став необачний щодо себе, я змушений просити тебе: зроби мені ласку, будь обачніший. Задля нас і задля судна.

— Кого це «нас»?

— Нас усіх.

— Гаразд,— сказав Томас Хадсон.— Нехай тобі принесуть темні окуляри.

— Томе, ти зрозумій, будь ласка.

— Я розумію. І дуже тобі вдячний. Увечері я добряче наїмся і засну безтурботним дитячим сном.

Ара навіть не усміхнувся на цей жарт, хоча жарти він завжди розумів.

— Постарайся, Томе,— мовив він.

VII

Вони стали на якір з підвітряного боку Кайо-Крусу, у бухті з піщаним дном між двома островами.

— Треба кинути й другий якір, коли ми вже тут стали! — гукнув Томас Хадсон до свого помічника.— Не подобається мені це дно.

Помічник знизав плечима й нахилився до другого якоря, а Томас Хадсон трохи подав катер уперед, проти відпливу, дивлячись, як течія за бортом несе траву, змиту з піщаного берега. Потім дав задній хід і почекав, доки другий якір добре закріпиться в грунті. Катер стояв носом проти вітру, і його обтікав відплив. Навіть у цьому затишному місці вітер був чималий, і Томас Хадсон розумів, що, коли настане приплив, катер поверне бортом до хвилі.

— Ну й біс із ним,— мовив він.— Нехай трохи похитає.

Але його помічник уже спустив шлюпку, і вони там узялися звільняти кормовий якір. Томас Хадсон побачив, що вони кинули той малий «денфорт» так, щоб він утримав катер проти вітру, коли почнеться приплив.

— А чом би не кинути ще два чи три? — гукнув він.— Нехай би собі думали, що це якийсь велетенський павук.

Помічник осміхнувся до нього.

— Подай шлюпку до борту. Я їду на берег.

— Ні, Томе,— відказав помічник.— Нехай поїдуть Ара і Віллі. Я одвезу їх, а потім другу партію на Мегано. Чи брати їм з собою *niños*? [1]

— Ні. Будьте науковцями.

Останнім часом я дозволяю надто багато командувати собою, подумав він. Мабуть, це означає, що мені справді треба відпочити. От тільки втоми я не почуваю, і сон мене не бере.

— Антоніо! — гукнув він.

— Слухаю,— озвався помічник.

— Я візьму надувний матрац, дві подушки і велику склянку питва.

— Якого?

— Джину з кокосовою водою, ангостурою та лимоном.

— «Томіні»? — спитав помічник, зрадівши з того, що йому знов захотілося випити.

— Подвійну порцію.

Генрі закинув на місток надувний матрац, а тоді піднявся сам з книжкою та журналом.

— Тут у тебе затишок,— мовив він.— Хочеш, я відсуну брезент, щоб проходило повітря?

— Відколи це мені така шана?

— Томе, ми поговорили між собою і всі погодились, що тобі треба відпочити. Ти надсаджуєшся понад усяку міру, що може знести людина. І ти цю міру вже перебрав.

— Маячня собача,— мовив Томас Хадсон.

— Може, й так,— сказав Генрі.— Я теж доводив, що як на мене, то ти в порядку і ще можеш тягти й тягти. Але всі хлопці тривожаться, і вони мене переконали. Якщо можеш, переконай мене в іншому. Ти тільки не сердься, Томе.

— Я чудово себе почуваю. І начхати мені на все.

— От про це ж я й кажу. Ти не хочеш сходити з містка. Хочеш сам вистоювати всі вахти біля штурвала. І тобі на все начхати.

— Гаразд,— мовив Томас Хадсон.— Я все зрозумів. Але командир тут ще я.

— Я ж не мав на думці нічого такого, повір.

— Забудьмо про це,— мовив Томас Хадсон.— Я вже відпочиваю. Ти знаєш, як обшукувати острів?

— Та певне, що знаю.

---

[1] Малята *(ісп.)*.

— От і подивись, що там на Мегано.

— Саме це я й збираюся робити. Віллі і Ара вже поїхали. А я в другій партії, чекаємо тільки Антоніо із шлюпкою.

— Як там Пітерс?

— Від самого полудня порпається в тій великій рації. Нібито все вже налагодив.

— Оце було б чудово. Якщо я засну, збуди мене, тільки-но повернетесь.

— Гаразд, Томе.

Генрі нахилився й узяв велику склянку, яку йому подали знизу. Вона була по вінця повна іржавої рідини вперемішу із льодом і обгорнута складеним удвоє паперовим рушником, що його обхоплювала гумова стрічка.

— Подвійний «томіні»,— сказав Генрі.— Випий, почитай і засни. Склянку можеш поставити отут, у котресь гніздо для гранат.

Томас Хадсон надпив із склянки.

— Смакота,— мовив він.

— Воно тобі завжди смакувало. Все буде добре, Томе.

— Все, що ми можемо зробити, треба зробити якнайкраще.

— Ти тільки відпочинь як слід.

— Неодмінно.

Генрі пішов униз, а потім Томас Хадсон почув дзижчання підвісного мотора. Воно наблизилося, змовкло, до нього долинули голоси, а тоді він знову почув дзижчання мотора, що поступово віддалялось. Він трохи перечекав, прислухаючись. Тоді взяв склянку й виплеснув усе, що в ній було, геть через борт, і вітер поніс бризки до корми. Томас Хадсон застромив склянку в підхоже розміром гніздо на потрійному стелажі й ліг долілиць на гумовий матрац, обхопивши його обома руками.

Мабуть, під тими пальмовими захистками в них були поранені, думав він. А може, в такий спосіб вони хотіли приховати, що їх багато. Та я цього не думаю. Тоді б вони з'явилися тут першого ж вечора. Мені слід було самому поїхати на берег. Надалі так і робитиму. А втім, Ара й Генрі знають діло досконально, та й Віллі такий, що не схибить. От і мені сьогодні треба не схибити. Постарайся вже як можеш, сказав він собі. Переслідуй їх запекло, безжально, не роби помилок і, боронь боже, не згуби сліду.

VIII

Він відчув, що хтось доторкнувся до його плеча. То був Ара.

— Одного ми взяли, Томе,— сказав він.— Віллі і я.

Томас Хадсон кинувся вниз, Ара за ним. Німець лежав на кормі, загорнутий у ковдру. Під головою в нього були дві

подушки. На палубі поруч з ним сидів Пітерс, тримаючи в руці склянку води.

— Дивіться, що ми тут маємо,— сказав він.

Німець був худющий, його підборіддя та запалі щоки вже обросли білявою борідкою. Він мав довге скуйовджене волосся і в надвечірньому світлі сонця скидався на святого.

— Він не може говорити,— обізвався Ара.— Ми з Віллі вже пробували. Ти б краще став з навітряного боку.

— Та я почув дух, ще як спускався,— мовив Томас Хадсон.— Спитай, чи не треба йому чого,— звернувся він до Пітерса.

Радист заговорив до полоненого по-німецькому, і той подивився на нього, але нічого не відповів і не поворухнув головою. Томас Хадсон почув дзижчання підвісного мотора й поглянув на шлюпку, що саме виходила з променів призахідного сонця. Вона була тяжко навантажена, і ватерлінія майже сховалася під водою. Він знову подивився вниз на німця.

— Спитай його, скільки їх. Скажи, нам потрібно це знати. Скажи, що це дуже важлива річ.

Пітерс заговорив до німця тихо і, як здалося Томасові Хадсону, майже лагідно. Німець з величезним зусиллям вимовив три слова.

— Він каже: ніщо не важливе,— переклав Пітерс.

— Скажи йому, що він помиляється. Мені треба знати. Спитай його, чи не потрібен йому морфій.

Німець приязно подивився на Томаса Хадсона й проказав три слова.

— Він каже: вже не боляче,— переклав Пітерс. Тоді швидко заговорив по-німецькому, і Томасові Хадсону знову вчулися в його голосі лагідні нотки; чи, може, то просто була така м'яка мова.

— Придерж язика, Пітерсе,— звелів Томас Хадсон.— Перекладай тільки те, що я кажу, причому дослівно. Ти чуєш?

— Так, сер,— відповів Пітерс.

— Скажи йому, що я можу примусити його заговорити.

Пітерс сказав німцеві кілька слів, і той знову звів очі на Томаса Хадсона. То були старечі очі на обличчі ще молодої людини, але вже теж постарілому, наче викинутий морем уламок дерева, і майже такому ж сірому.

— *Nein*,— поволі промовив німець.

— Він каже: ні,— переклав Пітерс.

— Еге ж, це я й сам зрозумів,— сказав Томас Хадсон.— Принеси йому теплого супу, Віллі, і трохи коньяку. Пітерсе, спитай його, чи не відмовиться він од морфію, якщо йому не треба буде нічого говорити. Скажи, що морфію в нас багато.

Пітерс переклав, і німець поглянув на Томаса Хадсона й усміхнувся скупою північною усмішкою. Тоді ледь чутно промовив щось до Пітерса.

— Він дякує, але морфій йому вже не потрібен, і краще приберегти його.

Німець тихо сказав Пітерсові ще щось, і той переклав:

— Він каже, що тиждень тому морфій йому не завадив би.

— Скажи йому, що я віддаю належне його мужності.

Тим часом Антоніо вже підвів до борту шлюпку, в якій був Генрі та всі, хто їздив на Мегано.

— Піднімайтеся тихо,— сказав їм Томас Хадсон.— І на корму не лізьте. Там у нас німець помирає, то нехай помре спокійно. Ви щось знайшли?

— Нічого,— відказав Генрі.— Анічогісінько.

— Пітерсе,— мовив Томас Хадсон.— Кажи йому все, що хочеш. Може, щось вивідаєш. А я піду вип'ю з Арою та Віллі.

Внизу він спитав:

— Де ж суп, Віллі?

— Перше, на що я натрапив, була юшка з молюсків,— сказав Віллі.— Вона вже нагрілася.

— А чому не з бичачих хвостів чи не з пекучого перцю? — мовив Томас Хадсон.— Від них би він ще швидше сконав. Де в біса курячий бульйон?

— Я не хотів давати йому бульйону. То для Генрі.

— І правильно,— обізвався Генрі.— Чого б то нам з ним панькатися?

— Ніхто з ним не панькається. Коли я звелів принести йому супу, то гадав, що їжа і ковток коньяку додадуть йому сили говорити. Але говорити він не хоче. Хлюпни-но мені джину, Аро.

— Ти знаєш, Томе, вони там зробили для нього укриття і настелили справжню постіль з пальмового листя. Залишили йому вдосталь води і їжу в череп'яному горщику. Намагалися влаштувати все якнайзручніше, навіть стічні рівчачки в піску прокопали. Від берега туди вело багато слідів, і я сказав би, що там ходило чоловік вісім-десять. Не більше. Ми з Віллі несли його дуже обережно. Обидві рани гангренозні, і на правому стегні запалення вже не спинити. Можливо, не треба було тягти його сюди, а приїхати по тебе й Пітерса, щоб допитати там-таки, в укритті. Коли так, то це я винен.

— Зброя при ньому була?

— Ні. І особистого знака не було.

— Давай моє питво,— сказав Томас Хадсон.— А як тобі здалося, коли зрізано віти для укриття?

— По-моєму, не далі як учора вранці. Але я не певен.

— Він хоч слово сказав?

— Ні. Коли він побачив нас з автоматами, то вмить наче задерев'янів. Тільки раз перелякано глипнув на Віллі. Мабуть, коли побачив його око. А коли ми його піднімали, посміхнувся.

— Щоб показати, що може ще посміхатися,— докинув Віллі.

— А потім знепритомнів,— сказав Ара.— Як гадаєш, Томе, довго він помиратиме?

— Не знаю.

— Ну, беріть своє питво й ходімо нагору,— мовив Генрі.— Я не довіряю Пітерсові.

— Спершу з'їмо цю юшку,— сказав Віллі.— Я голодний. А тому німцеві, якщо Генрі не заперечує, я підігрію бульйону.

— Коли це допоможе йому заговорити, то не заперечую,— мовив Генрі.

— Мабуть, не допоможе,— відказав Віллі.— Та коли він і справді кінці віддає, то якось негоже тягти цю юшку. Віднеси-но йому коньяку, Генрі. Може, він так само його любить, як ми з тобою.

— Не чіпайте його,— сказав Томас Хадсон.— Він хороший німчура.

— Де ж пак,— мовив Віллі.— Всі вони хороші, коли згортають руки.

— Він не згортав рук,— заперечив Томас Хадсон.— Він просто помирає.

— І дуже гідно,— докинув Ара.

— То й ти вже став німцелюбом? — запитав його Віллі.— Тепер вас із Пітерсом двоє.

— Замовкни, Віллі,— сказав Томас Хадсон.

— А ти чого? — обернувся до нього Віллі.— Хто ти такий? Захеканий ватажок купки завзятих німцелюбів.

— Ходім зі мною, Віллі,— звелів Томас Хадсон.— Аро, коли бульйон нагріється, віднесеш на корму. Всі інші, коли хочете, можете йти дивитися, як помирає німець. Тільки не обступайте його.

Антоніо рушив був за Томасом Хадсоном і Віллі, але Томас Хадсон похитав головою, і він повернувся до камбуза.

Вони зайшли в носовий кубрик. Надворі вже посутеніло, і Томас Хадсон ледве розрізняв обличчя Віллі. В такому світлі воно здалось йому кращим, ніж звичайно, та й дивився він з боку видющого ока. Він поглянув на Віллі, потім на два якірних ланцюги за бортом і на дерево, яке ще видніло на березі. Ненадійне це піщане дно, подумав Томас Хадсон, тоді мовив:

— Ну що ж, Віллі. Кажи, чим ти ще невдоволений.

— Тобою,— відказав Віллі.— Ти занапащаєш себе на смерть, бо в тебе, бач, загинув син. А що не в тебе одного діти гинуть, ти знаєш?

— Знаю. Що ще?

— А те, що отой сучий Пітерс і сучий німчура засмерділи тут усю корму. Та й узагалі, що це за судно, де за помічника кок?

— Як він куховарить?

— Куховарить він чудово, та й на малих суднах знається краще, ніж ми всі разом узяті, включаючи й тебе.

— Куди краще.

— В гузно все це, Томе. Ні, я не з'їхав з глузду. Не маю з чого з'їжджати. Просто звик жити інакше. А судно мені подобається, і всі хлопці на ньому подобаються, крім того сучого Пітерса. От тільки не занапащай ти себе.

— Та я й не занапащаю,— відказав Томас Хадсон.— Просто не можу думати ні про що інше, крім діла.

— Ти такий праведний, що хоч зараз тебе на хрест,— сказав Віллі.— А ти подумай краще про курв.

— До них же ми й керуємо.

— Оце інша розмова.

— Ти вже одійшов, Віллі?

— Еге ж. А що мені в біса станеться? Це, мабуть, той німчура мене допік. Вони йому там так усе гарно влаштували, як ми нікому із своїх не зуміли б. Та якби й зуміли, то просто не мали б на це часу. А вони знайшли час. Нехай вони й не знали, що ми так близько. Але того, що за ними женуться, не могли не знати. Тепер за ними всі женуться. І все ж вони подбали про нього так, як тільки можна подбати про людину в його становищі.

— Атож,— сказав Томас Хадсон.— І про тих на острові теж добре подбали.

— Так,— мовив Віллі.— Оце ж бо й страшно, правда?

До кубрика зайшов Пітерс. Він завжди поводився як військовий моряк, навіть коли бував не в найкращій формі, і дуже пишався тією дисципліною без зайвих формальностей, що була правилом на судні. З усієї команди він як ніхто умів з цього користатися. Але тепер зайшов, став струнко, віддав честь, виказавши тим, що він уже п'яний, і промовив:

— Томе... тобто, сер. Він помер.

— Хто помер?

— Полонений, сер.

— Гаразд,— сказав Томас Хадсон.— Запусти свій генератор і спробуй зловити Гуантанамо.— У них щось має для нас бути, подумав він.— Полонений нічого не сказав? — спитав він Пітерса.

— Ні, сер.

— Віллі,— мовив Томас Хадсон.— Як ти себе почуваєш?

— Чудово.

— Візьми кілька магнієвок і сфотографуй його в профіль з обох боків, потім стягни з нього ковдру та шорти й зроби знімок на повний зріст так, як він лежить там на кормі. А тоді ще один анфас голови й так само на повний зріст.

— Слухаюсь, сер,— сказав Віллі.

Томас Хадсон піднявся на місток. Невдовзі він почув, як загув генератор, і побачив короткі спалахи магнієвих ламп. Вони там, нагорі, де все міряють на числа, не повірять і тому, що ми захопили хоч такого німця, подумав він. Ніяких доказів немає. Скажуть, що це був просто труп, якого викинули з підводного човна, а ми підібрали. Треба було сфотографувати його ще живого. Е, та ну їх к бісу. Може, завтра ми злапаємо й інших.

До нього підійшов Ара.

— Томе, кого ти призначиш одвезти його на берег і поховати?

— Хто в нас сьогодні найменше працював?

— Усі працювали багато. Я візьму з собою Хіля, і ми все зробимо. Закопаємо його в пісок над самою межею припливу.

— Можна трохи вище.

— Я пришлю до тебе Віллі, скажеш йому, що написати на дошці. Там, у коморі, є придатна дошка від ящика.

— Гаразд, пришли.

— Зашити його в брезент?

— Не треба. Просто загорніть у ковдру, яка при ньому була. Пришли до мене Віллі.

— Що я маю зробити? — спитав Віллі.

— Напиши на дошці: «Невідомий німецький моряк»,— і поставив унизу дату.

— Гаразд, Томе. Мені теж їхати на берег його ховати?

— Ні. Поїдуть Ара й Хіль. Зроби напис і відпочивай. Можеш чогось випити.

— Як тільки Пітерс почує щось із Гуантанамо, я пришлю когось тобі сказати. А ти сам не спустишся вниз?

— Ні. Я відпочиваю й тут.

— Ну і як воно тобі на містку такого великого корабля, обтяженому відповідальністю і всяким іншим лайном собачим?

— Майже так само, як ото писати на тій дошці.

Згодом принесли розшифровану радіограму з Гуантанамо. В ній говорилося: «*Пильно шукайте далі в західному напрямку*».

Це нам, сказав собі Томас Хадсон. Він ліг і одразу ж заснув, і Генрі укрив його тонкою ковдрою.

IX

За годину до світанку Томас Хадсон спустився вниз і поглянув на стрілку барометра. Вона була на чотири десятих ниже, ніж напередодні, і він збудив помічника й показав йому на барометр.

Помічник подивився й кивнув головою.

— Ти ж бачив учора шквали над Романо,— пошепки промовив він.— А тепер повертає на південний вітер.

— Будь ласка, запар мені чаю,— сказав Томас Хадсон.

— Є холодний у пляшці на льоду.

Томас Хадсон пішов на корму, взяв швабру й відро і вишарував там палубу. Її вже драїли, але він вишарував ще раз і добре вимив швабру. Потім узяв із собою на місток пляшку холодного чаю і став чекати світанку.

Ще вдосвіта його помічник вибрав кормовий якір, разом з Арою підняв великий якір з правого борту, а тоді вони втрьох із Хілем втягли на борт шлюпку. Потім помічник викачав трюмну воду й перевірив мотори.

Вистромивши голову нагору, він доповів:

— Хоч зараз можна вирушати.

— Чому набралося стільки води?

— Сальник ослаб. Я вже трохи підкрутив. А загалом хай краще буде трохи води, ніж перегріватимуться мотори.

— Гаразд. Пришли до мене Ару та Генрі. Будемо зніматися.

Вони підняли якір, і Томас Хадсон обернувся до Ари:

— Покажи мені ще раз те дерево.

Ара показав йому дерево над самою смугою піщаного берега, від якого вони відчалювали, і Томас Хадсон поставив олівцем на карті маленький хрестик.

— Пітерс так і не зловив більш Гуантанамо?

— Ні. Він знову щось там спалив.

— Ну що ж, ми переслідуємо їх, попереду їх перестрічають інші, і ми маємо наказ.

— Як по-твоєму, Томе: вітер справді поверне на південний? — спитав Генрі.

— За барометром має повернути. Побачимо, коли він зміцніє.

— Десь годині о четвертій він майже зовсім ущух.

— Мошва тебе не кусає?

— Тільки вдень.

— То піди вниз і оббризкай там усе. Нема чого нам возити її за собою.

День був гарний, і, дивлячись назад, на бухту, де вони стояли на якорі, і на добре знайомий їм обом берег Кайо-Крусу з хирлявими деревами, Томас Хадсон і Ара бачили високо над

суходолом скупчення хмар. Кайо-Романо так підносився над морем, наче то був уже материк, а над ним високо в небі стояли хмари, обіцяючи або переміну вітру, або штиль на морі й шквали над суходолом.

— Як би ти вчинив на місці тих німців, Аро? — запитав Томас Хадсон.— Що вирішив би, побачивши ці хмари й зрозумівши, що ти втрачаєш вітер?

— Спробував би пробиратися між внутрішніми островами,— відказав Ара.— Мабуть, що так.

— Для цього треба мати провідника.

— То знайшов би,— сказав Ара.

— Де ж би ти його знайшов?

— У рибалок на Антоні або ж десь у глибині Романо. Чи на Коко. Там тепер рибалки мають засолювати рибу. А на Антоні навіть можна розжитися на якесь пристойніше судно.

— Що ж, пошукаємо на Антоні,— сказав Томас Хадсон.— А приємно прокинутися вранці й стернувати, стоячи спиною до сонця.

— Якби ж то завжди стернувати спиною до сонця, та ще такого дня, ото була б розкіш.

День був просто-таки літній, і зранку ще не стяглися грозові хмари. Той день був увесь попереду, наче добра обіцянка, і море лежало тихе й ясне. Вони виразно бачили дно, аж поки зійшли з мілкого, і саме там, де належало, показалася Мінерва, і море спокійно хлюпало об її коралові рифи. То була мертва хвиля після двох місяців безперервного потужного пасату. Вона розбивалась об рифи тихенько, лагідно й покірливо-ритмічно.

Вона немовби промовляє: усі ми тепер друзі, й не буде більш між нами незгод і ворожнечі, подумав Томас Хадсон. Чому океан такий облудний? Річка може бути зрадлива й жорстока, але буває й добра та приязна. Струмок може бути беззастережно приязний, і ти можеш довіряти йому довіку, якщо нічим його не скривдиш. А от океан завжди улестить і обдурить тебе, перше ніж зрадити.

Він знов подивився на лагідну хвилю, що раз по раз відкривала острівці Мінерви, та ще й так принадно, немов хотіла продати їх під заселення.

— Зроби ласку, принеси мені бутерброд,— мовив він до Ари.— Із солониною та сирою цибулею чи з яєчнею, шинкою та цибулею. Коли поснідаєте, вистав сюди вахту на чотири боки і перевір усі біноклі. Я спершу виберусь із протоки, а тоді повернемо на Антон.

— Гаразд, Томе.

Не уявляю собі, що б я робив без цього Ари, подумав Томас Хадсон. Ти чудово поспав, сказав він собі, і почуваєш себе так,

що кращого й бажати годі. Наказ ми маємо, і наступаємо їм на п'яти, і женемо їх на інших мисливців. Отже, наказ ти виконуєш, а поглянь, який прекрасний ранок випав тобі для цієї погоні. Та чи не занадто все добре, хай йому чорт.

Вони йшли далі протокою, добре пильнуючи довкола, але не бачили нічого, крім вранішнього моря з його приязною тихою хвилею та довгої зеленої смуги острова Романо за численними дрібними острівцями.

— Тепер вони під вітрилами далеко не запливуть,— мовив Генрі.

— І взагалі не попливуть,— сказав Томас Хадсон.

— Ми йдемо на Антон?

— Еге ж. І обнишпорим там усе.

— Антон мені подобається,— сказав Генрі.— Там є добре місце, де можна пристати за безвітря, щоб мошва не кусала.

— А далі в протоках вона може й заїсти,— озвався Ара.

Попереду в небі показався невеликий гідроплан, що летів низько й прямо назустріч їм. У світлі сонця він був білий і зовсім малесенький.

— Літак,— мовив Томас Хадсон.— Передайте команду підняти великий прапор.

Літак щомить наближався, аж поки прогуркотів просто в них над головою. Потім виписав над катером два кола й полетів далі на схід.

— Якби він натрапив на тих, кого шукає, це йому так не минулося б,— мовив Генрі.— Збили б, і квит.

— Він встиг би передати координати на Кайо-Франсес.

— Може, і встиг би,— погодився Ара. Два інших баски не сказали нічого. Вони стояли спина до спини й оглядали свої сектори.

Трохи згодом баск, якого всі звали Джорджем, бо Пітерс не завжди міг вимовити його ім'я Еухеніо, сказав:

— Літак повертається назад між зовнішніми островами й Романо.

— Летить додому снідати,— мовив Ара.

— Він доповість про нас,— сказав Томас Хадсон.— Отож десь за місяць усі, мабуть, знатимуть, де ми були сьогодні.

— Якщо він не переплутає координати на своїй карті,— докинув Ара.— Бачу Великий Паредон, Томе. Приблизно градусів двадцять з лівого борту.

— Добрі в тебе очі,— мовив Томас Хадсон.— Авжеж, то він. Поверну я, мабуть, до берега, й пошукаємо проходу на Антон.

— Візьми ліворуч на дев'яносто градусів і, я думаю, не помилишся.

— Так чи так, а в берег упремося й зможемо піти далі попід ним, аж поки натрапимо на той бісів прохід.

Вони взяли курс на ланцюг зелених острівців, що спершу здавалися темними живоплотами над водою і тільки потім набирали форми та кольору, а врешті ставало видно й піщані береги. Томасові Хадсону не дуже хотілося залишати широку зовнішню протоку, привітні хвилі та красу ранку на глибокій воді й братись обшукувати малі внутрішні острівці. Але те, що літак, обстежуючи узбережжя в цьому напрямі, повернув назад від сонця, напевне означало, що на сході шхун не виявлено. Звісно, то міг бути й звичайний собі патрульний політ. Та логіка підказувала, що це не так. Патрульний літак мав би пройти над протокою в обох напрямках.

Томас Хадсон бачив, як перед ним дедалі більшає Антон, мальовничий, порослий лісом острів, і, кермуючи до берега, шукав очима визначені раніш орієнтири. Він мав побачити найвище дерево на вершині острова й сумістити його з невеличкою сідловиною на Романо. За цими орієнтирами він міг вийти на потрібну точку, якби навіть сонце світило йому просто в очі, а вода блищала, наче розплавлене скло.

Сьогодні це було зайве. Але він таки проробив усе задля практики, і коли побачив своє дерево, подумавши при цьому: на узбережжі, де так часто бувають урагани, треба б мати надійніший орієнтир,— то помалу пішов попід берегом, аж поки те дерево вписалось у вигин сідловини, а тоді круто повернув. Катер зайшов у вузьку протоку між мергелевих берегів, ледь покритих водою, і Томас Хадсон мовив до Ари:

— Скажи Антоніо, нехай спустить снасть. Може, виловимо щось до обіду. В цій протоці на дні справжнісінький буфет.

Далі він ішов просто вперед на свій орієнтир. Його брала спокуса навіть не дивитися на береги, а так і простувати. Але він розумів, що це було б проявом отієї надмірної гордості, про яку казав Ара, і обачливо кермував попід правим берегом, дотримуючи всіх поворотів і вже не зважаючи на орієнтири. То було так, начеб він їхав прямими вулицями нового міського району, і катер швидко йшов за припливною течією. Спершу вода була темна, потім стала ясна й прозора. Трохи не досягши того місця, де вирішив стати на якір, Томас Хадсон почув крик Віллі: «Ри-и-ба! Ри-и-ба!» Поглянувши на корму, він побачив тарпона, що вистрибнув високо з води, зблиснувши проти сонця. Паща рибини була роззявлена, а сама вона була величезна, і сонячне проміння відбивалося від її сріблястої луски та довгого зеленого плавця на спині. Вона відчайдушно сіпнулася в повітрі й шубовснула назад у воду, збивши великий сніп бризок.

— *Sábalo* [1],— гидливо мовив Антоніо.

— Нікчемний *sábalo*,— підтвердили баски.

— Можна мені побавитися з ним, Томе? — спитав Генрі.— Я хотів би зловити його, дарма що він і непридатний для їжі.

— Перебери його від Антоніо, якщо до нього ще не взявся Віллі. І скажи Антоніо, нехай іде на ніс. Я збираюся ставати на якір.

Великий тарпон і далі збуджено вистрибував за кормою, але вони вже не зважали на нього, хіба що посміхалися мимохідь, спускаючи якір.

— Ще один не хочеш кинути? — гукнув Хадсон наниз.

Його помічник похитав головою. Коли якір добре вчепився за грунт, він піднявся на місток.

— Вистоїть проти чого хочеш, Томе,— сказав він.— Будь-який шквал витримає. Що завгодно. А хитати нехай хитає, з місця все одно не зрушить.

— Коли може бути шквал?

— Після другої,— відказав помічник, поглянувши на небо.

— Спустіть шлюпку,— сказав Томас Хадсон.— Даси мені з собою запасну каністру бензину. Нам треба до біса об'їхати.

— Хто з тобою поїде?

— Тільки Ара та Віллі. Я не хочу втрачати на швидкості.

X

У шлюпці всі троє прикрили свої *niños* плащами. То були автомати Томпсона в чохлах із кожушини хутром усередину. Чохли викроїв і пошив Ара, що ніколи не знався на кравецтві, а Томас Хадсон просочив підстрижене хутро якоюсь захисною олією, що трохи тхнула карболкою. Через те, що автомати так мирно лежали в своїх підбитих хутром колисках і ті колиски так мирно погойдувались, коли висіли відкрито під містком, баски й прозвали їх «малюками».

— Дай нам пляшку води,— сказав Томас Хадсон помічникові.

Коли Антоніо приніс пляшку, важку й холодну, з широкою закруткою на шийці, Томас Хадсон передав її Віллі, а той примостив у носі шлюпки. Ара полюбляв стернувати й зайняв місце на кормі. Томас Хадсон сів посередині, а Віллі скулився на носі.

Ара скерував шлюпку прямісінько на острів, і Томас Хадсон дивився, як далеко над суходолом скупчуються хмари. Коли вийшли на мілке, він побачив сірі скойки їстівних молюсків, що стриміли з піску на дні. Ара нахилився вперед і спитав:

---

[1] Скаженик — просторічна назва тарпона *(ісп.)*.

— Хочеш оглянути берег, Томе?

— Мабуть, треба, поки не пішов дощ.

Ара погнав шлюпку до берега й підняв мотор у найостаннішу мить. У кінці мису припливом підмило пісок, і там було щось ніби проточка, в яку він і загнав шлюпку.

— Ось ми й знову вдома,— мовив Віллі,— Як його звати, цей сучий острів?

— Антон.

— А не Антон Великий, чи Антон Малий, чи Антон Сякий-Такий?

— Просто Антон. Ти йди до отого мису на сході, а тоді ще далі. Ми тебе підберемо. Я швидко огляну цей берег, а Ара поїде в той бік, залишить шлюпку десь за наступним мисом і шукатиме там. Я під'їду по нього шлюпкою, а тоді ми повернемося по тебе.

Віллі взяв свого загорнутого в плащ «малюка» і поклав на плече.

— Якщо натраплю на німчуру, можна постріляти?

— Полковник сказав: усіх, крім одного,— відповів Томас Хадсон.— Постарайся залишити тямовитого.

— Перш ніж стріляти, я перевірю в кожного розумовий коефіцієнт.

— Ти перевір у себе.

— У мене він достобіса низький, а то б не був я тут,— сказав Віллі й рушив берегом. Ішов з бридливим виглядом, але якнайпильніше придивлявся до всього під ногами й попереду.

Томас Хадсон пояснив Арі по-іспанському, що́ вони мають робити, і зіштовхнув шлюпку на воду. А сам пішов берегом, тримаючи під пахвою свого «малюка» й відчуваючи між пальцями босих ніг теплий пісок. Попереду шлюпка вже обходила невеликий мис.

Він був радий, що опинився на суходолі, й ішов так швидко, як тільки можна було йти, водночас пильно оглядаючи берег. Берег був приємний і вже не навіював на нього лихих передчуттів, як ото раніш у морі.

Якось моторошно було зранку, подумав він. А може, то просто від штилю. Він бачив, що хмари в небі й далі скупчуються. Та поки що ніяких тривожних ознак не виявлялось. Під гарячим сонцем не було ні мошви, ні москітів, а попереду він побачив біля берега високу білу чаплю, що стояла, нахиливши до мілкої води шию, голову та дзьоб. Вона не полетіла геть, коли Ара проїхав повз неї шлюпкою.

Ми повинні ретельно все обшукати, хоч я й не вірю, що ми тут щось знайдемо, подумав Томас Хадсон. Їх сьогодні зупинив штиль, і, отже, ми нічого не втрачаємо, але проминути їх було б

злочином. Чому я не знаю про них більше? — думав він далі. Це тільки моя вина. Треба було поїхати й на власні очі побачити і оте укриття, яке вони спорудили для пораненого, і сліди на березі. Я розпитував Віллі та Ару, і вони обидва справді знають своє діло. Але все-таки треба було поїхати й самому.

Вся річ у тому, що мені гидко навіть подумати про зустріч з ними, міркував він. Це мій обов'язок, і я сам хочу їх накрити, і таки неодмінно накрию. Але почуття до них маю таке, наче до товаришів по камері смертників. Чи можуть люди, замкнені разом у камері смертників, ненавидіти одне одного? Гадаю, ні, якщо вони при своєму розумі.

В цю мить чапля знялася в повітря й перелетіла далі вперед. Широко розплатавши великі білі крила й незграбно пробігши кілька кроків, вона знову стала на мілкому. Шкода, що я сполохав її, подумав Томас Хадсон.

Він пильно оглядав увесь берег вище від межі припливу. Та ніяких слідів не було, тільки в одному місці двічі проповзла черепаха. Вона залишила широкий слід від моря й назад та розрихлену заглибину там, де поклала яйця.

Нема часу їх викопати, подумав Томас Хадсон. Хмари вже почали темнішати й насуватися ближче.

Якби ті побували з цього боку острова, вони б, напевне, викопали яйця. Він поглянув уперед, але шлюпки не побачив, бо там був ще один мис.

Він ішов берегом саме там, де пісок був ще твердий, зволожений припливом, і бачив перед собою раків-самітників, що тікали до води, тягнучи на собі свої черепашки, та невловимих крабів, які прудко перебігали навскоси смугу піску й ковзали у воду. Праворуч у мілководній протоці він помітив сіру масу — табун лобанів — та їхні рухливі тіні на дні. Тоді побачив тінь дуже великої баракуди, що скрадалася до лобанів, а потім і її саму — довгу, блідо-сіру й немовби непорушну під водою. Він простував далі й, поминувши риб, уже знову наближався до чаплі.

Цікаво, чи зможу я цього разу пройти повз неї так, щоб не сполохати, подумав він. Та саме в ту мить, коли він майже порівнявся з чаплею, лобани всім табуном шугнули з води — незграбні, окаті й тупорилі, сріблясті проти сонця, але все одно негарні. Томас Хадсон обернувся й дивився на них, шукаючи очима баракуду, що ввігналася в табун. Але хижачки не було видно, тільки переполохані лобани відчайдушно вистрибували з води. Потім він побачив, як табун знову збився у щільну сіру масу, а коли обернувся, чапля була вже далеко. Вона летіла на своїх великих білих крилах над зеленою водою, а попереду нього тяглася жовта смуга піщаного берега та ряд дерев на мису. Хмари за Романо

дедалі темнішали, і він наддав ходи, щоб швидше обійти мис і побачити шлюпку, яку залишив там Ара. Від швидкої ходи він відчув приплив збудження й подумав, що німців поблизу бути не може. Бо якби були, з ним такого не сталося б. А втім, хто знає, подумав він. Могло б і статись, якби ти, сам того не підозрюючи, помилявся.

На краю мису пісок був зовсім білий, і він подумав: отут і прилягти б. Місце дуже гарне. Тоді побачив у кінці довгої піщаної коси свою шлюпку й подумав: та ні, к бісу. Сьогодні вночі ляжу спати й любитимуся з надувним матрацом чи з палубою на містку. З палубою мені якраз і випадає. Ми ж із нею вже так давно разом, що можна б і одружитися. Певне, вже й поговір про це скрізь пішов. Отож слід би повестися з нею по справедливості. А ти тільки те й робиш, що топчеш її. Хіба ж це добре? Та ще розливаєш на неї холодний чай. Це вже нікуди не годиться. А навіщо, питається, ти її бережеш? Щоб умерти на ній? Вона це, безперечно, оцінить. Ходи по ній, стій на ній і вмри на ній. Поводься з нею ласкаво. А зараз я радив би тобі зробити справді корисне діло: припинити оце своє маячіння, закінчити огляд берега й поїхати підібрати Ару.

Він попростував далі, примушуючи себе ні про що більше не думати, а тільки пильно роздивлятися навколо. Він добре знав свій обов'язок і ніколи не намагався ухилитись від нього. Сьогодні він сам поїхав обшукувати берег, хоч це не гірше за нього міг зробити й будь-хто інший, та коли він залишався на катері, а вони повертались ні з чим, він почував себе винним. Отож він ішов, придивляючись до всього. Але примусити себе не думати так і не зміг.

Може, Віллі з того боку пощастило, думав він. А може, Ара на щось натрапив. Хай їм чорт, я, бувши ними, подався б саме сюди. Це перший такий зручний острів. Та вони могли й проминути його, піти далі. А могли повернути раніш, між Паредоном і Крусом. Але навряд, бо тоді їх напевне помітив би хтось з маяка, а поночі їм нізащо там не пройти, хоч би вони й мали провідника. Мабуть, усе-таки подалися далі. Може, ми натрапимо на них поблизу Коко. А може, й десь тут, в околиці. Тут є ще один острівець, який нам треба буде обшукати. Не забувай, що вони весь час орієнтуються за картою. Звісна річ, якщо не взяли собі за провідника якогось тутешнього рибалку. Вуглярів тут, здається, немає, бо диму я ніде не помітив. Ну що ж, дуже добре, що ми встигаємо покінчити з цим островом, поки нема дощу. Люблю я ці пошуки, подумав він. От тільки наслідок невтішний.

Він штовхнув шлюпку від берега і, обполоснувши з ніг пісок, скочив у неї. Свого загорнутого в плащ «малюка» він поклав напохваті й запустив мотор. Він не любив підвісного мотора так,

як Ара, і, запускаючи його, завжди з острахом думав про забитий бензовід, про згорілі свічки та про інші приємні несподіванки, що їх могла піднести ця мала механіка. Та Ара ніколи не мав мороки із запалюванням. А коли мотор викидав якогось коника, він дивився на це, як шахіст, що милується блискучим ходом супротивника.

Томас Хадсон вів шлюпку попід берегом, але Ара зайшов далеко вперед, і він його не бачив. Певно, він десь на півдорозі до Віллі, подумав Томас Хадсон. Та несподівано вгледів його майже біля самої мангрової бухти, де кінчався пісок і важкі зелені мангри вростали просто у воду своїм корінням, що скидалося на переплетене буре гілля.

А потім помітив щоглу, що стирчала з тих мангрових хащів. Нічого більше не було видно. Але він бачив Ару, що заліг за невеликою піщаною дюною так, щоб спостерігати з-за неї.

Томас Хадсон відчув колючий біль, що перебіг йому по голові, як ото буває, коли раптом побачиш зустрічну машину, що мчить просто на тебе. Але Ара, почувши звук мотора, обернувся й помахав йому. Томас Хадсон пристав до берега трохи навскоси й позаду від нього.

Баск заліз у шлюпку, тримаючи загорнутого в плащ «малюка» дулом уперед на правому плечі, обтягнутому старою смугастою сорочкою. Вигляд він мав задоволений.

— Кермуй навпростець протокою,— мовив він.— Там знайдемо Віллі.

— Це одна з тих шхун?

— Авжеж,— відказав Ара.— Але я певен, що вони її покинули. Скоро буде дощ, Томе.

— Ти щось бачив?

— Нічого.

— Я теж.

— Острів гарний. Я знайшов стару стежку до води. Але нею давно ніхто не ходив.

— На тому боці, де Віллі, також є вода.

— А он і Віллі,— сказав Ара.

Віллі сидів на піску, підібгавши ноги й поклавши на коліна «малюка». Томас Хадсон скерував шлюпку до нього. Віллі подивився на них. Мокре від поту чорне волосся звисало йому на чоло, видюще око було голубе й недобре.

— Де ви, сучі діти, запропали? — спитав він.

— Коли вони тут були, Віллі?

— Судячи з г...., учора,— відповів Віллі.— Чи треба сказати — з фекалій?

— Скільки їх?

— Здатних відкладати фекалії — вісім. У трьох — дристачка.

— Що ще?

— Тепер вони мають провідника, чи лоцмана, чи як там його ще називають.

За провідника вони взяли місцевого рибалку, що мав на острові хатину, покриту пальмовим листям, і засолював та в'ялив на решітці нарізаний довгими смужками м'якуш баракуд, щоб потім збути китайцям, які скуповували цю солонину для роздрібних торговців, а ті продавали її в своїх крамничках за тріску. Судячи з вигляду решітки, той рибалка встиг насолити й нав'ялити чималий запас риби.

— Тепер німчиська їсти багато-багато тріска,— сказав Віллі.

— Що це за мова?

— Моя власна,— відказав Віллі.— У вас тут кожен має свою мову, як от баски чи ще хто. А тобі моя не подобається?

— Розказуй далі.

— Спав тут коло вогонь,— провадив Віллі.— Їв свинячий м'ясо. Той, що з острів-бійня. Німчисько-хазяїн не мав консерви чи ощадив.

— Припини цю чортівню й розказуй як слід.

— Масса Хадсон одначе гайнуй час до вечір через великий опад із шквальний вітер. То чом не послухай Віллі, славний слідопит пампас. Віллі говори свій власний мова.

— Зараз же припини.

— Слухай, Томе, а хто вже двічі знайшов німців?

— Що із шхуною?

— Шхуна капут. Гнилий дошка. Один у кормі геть нема.

— Наразилися на щось, ідучи потемки без світла.

— Мабуть, що так. Гаразд, облишу чортівню. Вони вирушили далі на захід. Вісім чоловік і провідник. Чи, може, дев'ять, якщо їхній командир не міг піти до вітру, усвідомлюючи свою велику відповідальність, як ото часом і наш має деякі труднощі, а зараз саме лине́ дощ. Шхуна, яку вони покинули, вся геть просмерділа, бо загиджена свиньми, курми та отим їхнім камрадом, якого ми поховали. Вони мають ще одного пораненого, але, судячи з бинтів, рани в нього не тяжкі.

— Гній є?

— Еге ж. Але чистий. Хочеш побачити все сам чи повіриш мені на слово?

— Я вірю всьому, що ти кажеш, але хочу подивитися.

Він побачив усе: сліди, попіл вогнища, де вони спали й готували їжу, бинти, чагарі, що правили їм за вбиральню, й заглибину в піску там, де ніс шхуни ввігнався в берег. Тим часом уже сипав рясний дощ і налітали перші хвилі шквалу.

— Надягніть плащі й сховайте під ними *niños*,— сказав Ара.— Хоч як воно є, а ввечері я маю їх повкладати.

— Я допоможу тобі,— мовив Віллі.— Ми вже наступаємо їм на п'яти, Томе.

— Простір перед ними величезний, а тепер вони ще мають провідника, який знає місцевість.

— Ти завжди все розважиш по-своєму,— сказав Віллі.— Що він знає такого, чого не знаємо ми?

— Та, певне ж, багато чого.

— Ну й біс із ним. А мені б тепер швидше на корму та помитися з милом. Чортзна-як хочеться добряче намилитись і стати під прісну воду.

Тепер уже періщила така злива, що коли вони вийшли з-за мису, то не могли побачити свій катер. Шквал посунувся до океану й був такий шалений, а злива така густа, що побачити катер було не легше, ніж розгледіти щось крізь стіну водоспаду. Всі баки враз наповнить, подумав Томас Хадсон. Уже тепер, мабуть, з водостоків так і цебенить.

— Скільки ж це днів не було дощу, Томе? — запитав Віллі.

— Треба буде подивитись у судновому журналі. Здається, більш як п'ятдесят.

— Схоже на те, що це вже клятий мусон починається,— сказав Віллі.— Дай мені черпак, треба вилити воду.

— Гляди, щоб не затекло на *піїо.*

— Його приклад у мене між ногами, а дуло під лівим плечем плаща,— відказав Віллі.— Йому ще ніколи в житті не було так затишно. Дай-но черпак.

На кормі катера всі купалися голяком. Намилювалися, переступаючи з ноги на ногу, нахиляючись проти струменів дощу, а тоді підставляли під них намилені місця. Всі були засмаглі, але в цьому примарному освітленні здавалися зовсім білими. Томасові Хадсону пригадалося купання в Сезанна, тоді він розважив, що такий сюжет краще втілив би Ікінс. А потім подумав: слід би намалювати оце все самому — і невеличке судно на тлі бурхливої білопінної хвилі, що накотилася крізь сіру запону дощу, і чорну хмару нового шквалу, і короткий просвіток сонця, від якого стали срібними струмені дощу й заблищали тіла купальників на кормі. Він підвів шлюпку до борту. Ара закинув линву, і вони були вже дома.

XI

Увечері, коли дощ припинився і він перевірив усі місця, де після тривалої суші почало протікати, й пересвідчився, що скрізь підставлено каструлі та миски, а самі ті місця позначено олівцем, вони втрьох з помічником і Арою розподілили вахти та обов'язки, а тоді обговорили й погодили між

собою всі інші питання. А після вечері, коли внизу засіли за покер, Томас Хадсон піднявся на свій місток. Він узяв із собою обприскувач, надувний матрац та легку ковдру.

Він хотів просто полежати, ні про що не думаючи. Часом це в нього виходило. Часом він міг думати про зорі, не замислюючись над їхніми загадками, про океан, не пов'язуючи з ним щоденних справ, про схід сонця, не турбуючись про те, що́ він принесе.

Він почував себе чистим з голови до ніг, вимившися з милом під зливою на кормі, і думав: от і полеж собі просто так, тішся тим, що ти такий чистий. Він знав, що ні до чого тепер думати про Томову матір, ані про те, що́ вони колись робили, і де бували разом, і як порвали одне з одним. І про Тома думати було ні до чого. Томас Хадсон перестав думати про нього, як тільки дістав ту звістку.

Ні до чого було думати й про двох інших. Їх він також утратив і думати про них собі не дозволяв. Усе те він проміняв на нового коня і оце тепер їхав на ньому. Тож лежи отут, почувай себе чистим після купелі з милом під зливою і зроби добре діло: ні про що не думай. Ти ж уже навчився хоч на якийсь час відганяти думки. Може, так і заснеш, і тобі насниться щось веселе чи гарне. Просто лежи собі тихенько, і вдивляйся в ніч, і ні про що не думай. Коли Пітерс щось зловить, Ара чи Генрі збудять тебе.

Невдовзі він таки заснув. Він знову був хлопцем-школярем і піднімався верхи крутим схилом міжгір'я. Раптом гори зникли, і він опинився на піщаній обмілині біля прозорої річки, такої прозорої, що він бачив камінці на дні, а тоді задивився, як біля самого берега знавісніла форель одна перед одною кидається за комахами, що пливуть за водою. Він сидів на коні й дивився на форель, коли його збудив Ара.

В радіограмі говорилося: «*Пильно шукайте далі в західному напрямку*»,— і в кінці стояв кодовий підпис.

— Дякую,— сказав Томас Хадсон.— Як буде щось іще, несіть мені.

— Ну звісно. А поки що спи, Томе.

— Мені снився гарний сон.

— Не треба розказувати,— мовив Ара.— І, може, він справдиться.

Томас Хадсон знову заснув і, засинаючи, усміхнувся, бо подумав про те, що й так уже виконує цей наказ і пильно шукає далі в західному напрямку. І забрався вже далеченько, подумав він. Мабуть, куди далі, ніж вони собі там гадають.

Він спав, і йому снилося, що його хатина згоріла і хтось убив його оленятко, яке вже виросло на молодого оленя. І хтось убив

його собаку, і він знайшов його під деревом мертвого й прокинувся весь спітнілий.

Мабуть, і сон не може нічого зарадити, сказав він собі. Отож краще сприймай його так, як сприймав завжди, й не сподівайся ніякого знеболення. Ану обмізкуймо все це до ладу.

Усе, що тобі тепер залишилося,— це твоє головне діло і ряд проміжних завдань. Ось і все, то й нехай воно буде тобі до душі. Тобі ніколи більш не снитимуться гарні сни, так що можеш і зовсім не спати. Просто лежи й відпочивай, і нехай твоя голова працює до знемоги, а коли вже засинаєш, то чекай усіляких страхіть. Це твій виграш у тій великій грі, яка точиться нині в світі. Ти зробив свою ставку, і тобі випав важкий неспокійний сон. А мало не випало й цілковите безсоння. Та ти проміняв його на те, що́ тепер маєш, отож будь задоволений. Зараз тобі хочеться спати. Ну й спи собі, але май на увазі, що прокинешся весь у поту. То й що з того? Та нічого з того. А пригадуєш ті часи, коли ти цілу ніч спав з коханою жінкою, і завжди був щасливий, і прокидався тільки тоді, коли вона будила тебе для нових любощів? Можеш згадувати все те, Томасе Хадсоне, побачимо, чи багато добра з цього буде.

Цікаво, чи багато в них бинтів для другого пораненого? Якщо вони мали час узяти бинти, то цілком могли взяти й дещо інше. А що інше? Що, по-твоєму, вони ще мають такого, про що ти не знаєш? Гадаю, небагато. Мабуть, пістолети й кілька автоматів. Мабуть, трохи вибухівки, яка може їм на щось придатися. Я повинен припускати, що в них є і кулемет. Але не думаю. У бій вступати вони навряд чи хочуть. Вони хочуть забратися звідси к бісу й потрапити на якесь іспанське судно. Якби вони були боєздатні, вони б ще тієї ночі повернулися назад і захопили Конфітес. А може, я помиляюся. Може, щось збудило в них підозру. Вони могли побачити на березі наші бочки й подумати, що ми стоїмо там уночі. Вони ж не знають, хто ми. Але, побачивши ті бочки, могли вирішити, що десь поблизу є судно, яке бере багато пального. Крім того, їм навряд чи хотілося вступати в бій, маючи поранених. Але ж поночі вони могли залишити шхуну з пораненими десь оддалік, а самі висадитись і захопити радіостанцію, якби хотіли, щоб їх забрав отой другий підводний човен. Цікаво, що сталося з ним далі? Якась дивна виходить історія.

Думав би ти про щось веселіше. Хоч би про те, як станеш уранці до штурвала спиною проти сонця. Але не забувай, що тепер вони не тільки розжились на солону рибу, а й мають провідника, який знає ці місця, отож тобі доведеться добре посушити собі голову.

Він заснув і спав спокійно, і тільки за дві години до світанку його збудила мошва. Думаючи про справи, він трохи заспокоївся, і цього разу йому нічого не снилося.

XII

Вони знялися з якоря ще вдосвіта, і Томас Хадсон повів катер вузькою протокою, що скидалася на канал з низькими сірими берегами. До сходу сонця він уже залишив позаду вузький прохід між двох обмілин і повернув на північ, щоб вийти на синій морський простір, минаючи небезпечні кам'янисті виступи великого рифу. Так було далі, ніж з внутрішнього боку рифу, зате набагато безпечніше.

Коли зійшло сонце, довкола панував цілковитий штиль, і хвилі навіть не бились об каміння. Томас Хадсон знав, що до полудня буде гаряче й душно, а потім знову насуне шквал.

Його помічник піднявся до нього й роздивився навкруги. Потім повів очима по смузі берега, в кінці якої видніла висока, незграбна вежа маяка.

— Ми легко могли пройти і з внутрішнього боку.

— Знаю,— сказав Томас Хадсон.— Але я подумав, що так краще.

— Знов буде як учора. Але ще гарячіше.

— Вони не можуть зайти далеко.

— Нікуди вони не зайдуть. Вони десь зачаїлися. Ти хочеш спитати на маяку, чи не повернули вони в прохід між Паредоном і Коко, так?

— Еге ж.

— То я попливу туди шлюпкою. Я знаю доглядача. А ви постійте біля того острівця, що проти мису. Я швидко, туди й назад,— сказав Антоніо.

— Можна й на якір не ставати.

— Тобі не бракує дужих хлопців, щоб піднімати якір.

— Пришли сюди Ару й Віллі, якщо вони вже поснідали. Щоправда, навряд чи хтось поткнеться так близько до маяка, та й однаково за такого сонця ніякого біса не побачиш. А все ж пришли й Джорджа з Генрі. Нехай усе буде як належить.

— Не забувай, що каміння підходить аж до синьої води.

— Я пам'ятаю і навіть бачу його.

— Чай тобі дати холодний?

— Зроби ласку. І хай принесуть бутерброд. Але спершу пришли вахтових.

— Зараз будуть тут. Пришлю тобі чай, а сам збиратимусь на маяк.

— Розмовляй там з ними обережно.

— Тим-то і їду сам.

— І спусти за борт одну-дві снасті. Якщо хтось побачить тебе біля маяка, так буде природніше.

— Гаразд,— сказав помічник.— Непогано було б одвезти їм щось як дарунок.

На місток піднялася четвірка вахтових і стала на місця.

— Ти щось бачиш, Томе? — запитав Генрі.

— Бачив черепаху, а над нею кружляла чайка. Я думав, що вона хоче сісти черепасі на спину. Але вона не сіла.

— *Mi capitán*,— обізвався Джордж — баск, ще вищий на зріст, ніж Ара, і добрий атлет, і моряк чудовий, але багато в чому слабкіший за Ару.

— *Mi señor obispo* [1],— мовив Томас Хадсон.

— Гаразд, Томе,— сказав Джордж.— Якщо я побачу справді великий підводний човен, доповісти тобі?

— Якщо такий, якого ти побачив тоді, то краще залиш його при собі.

— Він мені тепер ночами сниться,— сказав Джордж.

— Не згадуйте про нього,— мовив Віллі.— Я ж оце щойно поснідав.

— Коли ми підійшли ближче, я відчув, як у мене все, що тільки може, дибки стає,— сказав Ара.— А ти, Томе, як по правді, що тоді відчув?

— Переляк.

— Дивлюсь, а він випливає,— провадив Ара.— А тоді чую, як Генрі каже: «Авіаносець, Томе!»

— Бо він таки був як авіаносець,— озвався Генрі.— От у мене й вихопилось. Та я й тепер сказав би те саме.

— Він мені все життя спаскудив,— мовив Віллі.— Сам себе відтоді не впізнаю. І за п'ять центів ніколи б не пішов більш у море.

— Ану,— сказав Генрі.— Ось тобі двадцять і сходь на Паредоні. Там тобі, може, ще й здачу дадуть.

— Не треба мені здачі. Я візьму транзитний квиток.

— Та невже? — спитав Генрі. Після двох останніх перепочинків у Гавані між ними запала глуха неприязнь.

— Слухай, марнотрате,— відказав Віллі.— Ми тут не воюємо з підводними човнами, а то ти й на місток не вийшов би, не смикнувши десь нишком. Ми тільки женемося за купкою німчиськів, що тікають на жалюгідному дерев'яному черепашатнику, і маємо їх постріляти. Навіть тобі це під силу.

— А двадцять центів ти все-таки візьми,— мовив Генрі.— Колись знадобляться.

---

[1] Мій капітане...— Мій сеньйоре єпископе *(ісп.)*.

— Застроми їх собі...

— Ану годі, чуєте. Годі! — сказав Томас Хадсон і подивився на того й на того.

— Пробач, Томе,— мовив Генрі.

— Мені вибачатись нема чого,— сказав Віллі.— Але пробач.

— Поглянь, Томе,— обізвався Ара. Щось там є майже при березі.

— То після відпливу стало видно скелю,— сказав Томас Хадсон.— На карті її позначено трохи далі на схід.

— Ні, я не про неї. Онде, ще на півмилі далі.

— А то хтось ловить крабів чи вибирає ятери.

— Може б, нам поговорити з ним?

— Він з маяка, а туди їде Антоніо й з усіма поговорить.

— Ри-и-ба! Ри-и-ба! — вигукнув унизу помічник, і Генрі запитав:

— Можна, я візьму її, Томе?

— Гаразд. А сюди пришли Хіля.

Генрі спустився вниз, а невдовзі рибина викинулась із води, і виявилося, що то баракуда. Ще трохи згодом Томас Хадсон почув, як крекнув Антоніо, беручи її на гак, а потім до нього долинули глухі удари дубця по риб'ячій голові. Він чекав сплеску рибини об воду, коли її викинуть за борт, і дивився за корму, щоб побачити, чи дуже вона велика. Та сплеску не було, і він згадав, що в цих місцях баракуд залюбки вживають на їжу; отже, Антоніо залишив її, щоб одвезти на маяк.

У ту ж мить на кормі знов пролунало: «Ри-и-ба! Ри-и-ба!» — та цього разу ніщо не показалося з води й було чути лише дзижчання жилки, що збігала за борт. Томас Хадсон подав катер трохи далі на глибоке й зменшив оберти обох моторів. А потім, побачивши, що жилка й далі розмотується, вимкнув один мотор і повернув катер кормою до рибини.

— Агуха! — гукнув йому знизу помічник.— Та ще й чимала.

Нарешті Генрі підтяг рибину зовсім близько, так що всі уже бачили її за кормою — довгу, дивно загострену, з темними поперечними смугами, що вирізнялись у прозорій голубій воді. Її вже от-от можна було брати на гак, та раптом вона сіпнула головою вбік і так стрімко пішла в глибину, що ніхто й не зчувся, як зникла з очей.

— Вони завжди отак поринають,— сказав Ара.— Швидко, мов куля.

Та невдовзі Генрі знову підтяг рибину до корми, і всі спостерігали, як її взяли на гак і перекинули через борт, пругку й тріпотливу. Смуги в неї на спині були ясно-сині, а гострі, наче

бритви, щелепи розмикалися й змикалися в уже марному шалі. Антоніо поклав її на кормі, і вона била хвостом об палубу.

— *Qué pelo más hermoso!* [1]— мовив Ара.

— Дуже гарна,— погодився Томас Хадсон.— Але так ми до полудня тут застрягнемо. Відчепи повідки, а снасті залиш за бортом,— сказав він помічникові. Тоді повернув катер і скерував його на високий кам'янистий кінець мису, на якому стояв маяк. Він намагався надолужити згаяний час, проте й далі вдавав, ніби вони вийшли на риболовлю. Жилки, спущені за корму, гальмували у воді й пригинали вудлища донизу.

Генрі піднявся на місток і сказав:

— Чудова рибина, правда ж? Якби ще її на легшу снасть узяти. А ви помітили, яка в цих риб чудернацька форма голови?

— Скільки вона заважить? — спитав Віллі.

— Антоніо каже, десь близько шістдесяти. Ти вже пробач, Віллі, що я не покликав тебе. Це мала б бути твоя рибина.

— Пусте,— сказав Віллі.— Я й не виловив би її так швидко, як ти, та й іншого клопоту в нас достобіса. А риби добрячої тут на всіх вистачило б.

— Колись приїдемо сюди після війни.

— Де ж пак! — мовив Віллі.— Після війни я подамся до Голлівуду й буду там за технічного консультанта щодо того, як клеїти дурня на морі.

— Це діло якраз для тебе.

— А то ні. Я ж його ось уже другий рік вивчаю, набираюся досвіду.

— З чого це, Віллі, тобі сьогодні такий чорний дур у голову зайшов? — спитав Томас Хадсон.

— Не знаю. Я з ним прокинувся.

— Слухай, піди-но ти до камбуза, подивись, чи охолов мій чай, і принеси його сюди. Антоніо патрає рибину. То зроби мені, будь ласка, й бутерброд, гаразд?

— Авжеж. Який бутерброд?

— З горіховим маслом та цибулею, якщо її ще багато.

— Слухаюсь, з горіховим маслом та цибулею. Буде зроблено, сер.

— І постарайся позбутись оцього свого дуру.

— Слухаюсь, сер. Нема вже дуру, сер.

Коли він пішов, Томас Хадсон сказав:

— Ти б не заїдався з ним, Генрі. Мені цей сучий син дуже потрібний, він чудово знає своє діло. А це на нього просто сказ напав.

---

[1] Яка гарна рибина! *(Ісп.)*

— Та я й так намагаюся з ним по-доброму. Але це дуже важко.

— Ну, то намагайся краще. Ти дрочив його отими двадцятьма центами.

Томас Хадсон дивився вперед на тихе море й на такий безневинний з вигляду, але смертельно небезпечний риф ліворуч по борту. Він любив проходити попід самим краєм того підступного рифу, стоячи біля штурвала спиною до сонця. То була немовби винагорода за ті рази, коли йому доводилося вести судно проти сонця, та й за чимало інших речей.

— Пробач, Томе,— сказав Генрі.— Я стежитиму за всім, що кажу і що думаю.

З'явився Віллі з холодним чаєм у пляшці від рому, обгорнутій паперовим рушником, що його тримали дві гумові стрічки.

— Чай холоднющий, шкіпере,— мовив він.— А я його ще й заізолював.— Тоді подав Томасові Хадсону бутерброд, загорнутий у клапоть паперового рушника.— Одне з найвищих досягнень бутербродного мистецтва. Проходить під назвою «Гора Еверест, спеціального призначення». Тільки для командувачів.

Повітря було непорушне, і Томас Хадсон навіть на містку почув дух спиртного.

— Тобі не здається, що ще трохи зарано, Віллі?

— Ні, сер.

Томас Хадсон уважно подивився на нього.

— Як ти сказав, Віллі?

— Ні, сер. Хіба ви не чули, сер?

— Гаразд,— мовив Томас Хадсон.— Я почув тебе двічі. А ти затям те, що я скажу, з одного разу. Іди вниз і прибери як слід у камбузі. Тоді піднімайся на ніс, щоб я тебе добре бачив, і стій напоготові біля якоря.

— Слухаюсь, сер,— сказав Віллі.— Я недобре себе почуваю, сер.

— К бісовій матері твоє самопочуття, морський законознавцю. Якщо ти недобре себе почуваєш, то скоро почуватимеш себе ще гірше.

— Слухаюсь, сер,— сказав Віллі.— Я недобре себе почуваю, сер. Мені треба б до суднового лікаря.

— Пошукай його на носі. Коли проходитимеш там, постукай у перші двері, побачиш, чи він є.

— Саме так я й думав, сер.

— Що ти думав?

— Нічого, сер.

— П'яний як чіп,— сказав Генрі.

— Ні, не те,— заперечив Томас Хадсон.— Він таки п'є. Але це ближче до потьмарення.

— Він уже давно якийсь чудний,— зауважив Ара.— Але він і завжди був чудний. Жоден з нас не перетерпів стільки, скільки він. А от я взагалі нічого не перетерпів.

— Том теж чимало перетерпів,— мовив Генрі.— А проте п'є холодний чай.

— Ну, годі вже страхіть і нісенітниць,— сказав Томас Хадсон.— Нічого я не перетерпів, а холодний чай дуже люблю.

— Я ніколи цього не помічав.

— Людина завжди відкриває для себе щось нове, Генрі.

Катер уже майже порівнявся з маяком, і Томас Хадсон бачив скелю, яку треба було обминути, та й розмову цю вважав пустопорожньою.

— Слухай, Аро, піди й ти на ніс, подивись, як він там. І взагалі побудь коло нього. А ти, Генрі, вибери снасті. Джордже, ти йди до Антоніо і поможи йому спустити шлюпку. Можеш поїхати з ним, якщо він захоче тебе взяти.

Він залишився на містку сам. Обминув скелю, відчуваючи дух пташиного посліду — гуано, а тоді зайшов за мис і став на якір на глибині двох морських сажнів. Дно було чисте, і він добре бачив відпливну течію. Він подивився на пофарбований білим будинок і на високий старомодний маяк, потім перевів погляд на скелю, на зелені, поросліманграми острівці, і ще далі — на низький і голий кам'янистий край Кайо-Романо. Вони вже так давно, раз по раз від'їжджаючи й повертаючись, жили поблизу берегів цього довгастого, химерного, заполоненого москітами острова, так добре знали деякі місця на ньому й так часто, і з легким, і з важким серцем, кермували з відкритого моря на його орієнтири, що тепер Томас Хадсон завжди почував хвилювання, коли його обриси виникали чи зникали в далині. І ось він знову бачив перед собою його найнепривабніший і наймертвотніший край, що випнувся в море, наче клапоть похмурої пустелі.

На цьому великому острові траплялися й здичавілі коні, й здичавілі свині, і Томас Хадсон подумав про те, скільки людей тішили себе надією, що їм пощастить там осісти. Там були й пагорби з добрими пасовиськами, й мальовничі долини, й ділянки придатного для будівництва лісу, а колись навіть виникло ціле селище під назвою Версаль, де гурт французів спробував покласти початок освоєнню Романо.

Тепер усі ті каркасні будівлі стояли занедбані, крім єдиного великого будинку, а одного разу Томас Хадсон, зайшовши в глибину острова набрати прісної води, побачив там, як покинуті господарями собаки товклися серед свиней, що рились у багнюці; і собаки, й свині були аж сірі від москітів, які обліпили їх суцільною масою.

То був прекрасний острів, і, коли кілька діб підряд безнастанно віяв східний вітер, ти міг бродити там з рушницею зо два дні, весь час залишаючись серед мальовничої природи, такої ж незайманої, якою вона була ще тоді, коли Колумб уперше ступив на це узбережжя. Та потім, коли вітер ущухав, з мочарів налітали хмари москітів. Саме хмари, тут це не красне слівце, подумав Томас Хадсон. Вони справді налітають хмарами й можуть заїсти людину до смерті. Отож ті, кого ми шукаємо, навряд чи отаборилися на Романо. За такого безвітря — аж ніяк. Мабуть, вони пройшли далі на захід.

— Аро! — гукнув він.

— Що, Томе? — спитав Ара. Він завжди одним скоком опинявся на містку, легко, мов акробат, але тіло мав сталеве.

— Як там справи?

— Віллі не при собі, Томе. Я забрав його з сонця, дав випити й примусив лягти. Тепер він начебто спокійний, але надто вже пильно дивиться не знати куди.

— Мабуть, перегрівся на сонці, і це вплинуло на його слабку голову.

— Може, це. А може, й щось інше.

— Що там ще чути?

— Хіль і Пітерс сплять. Хіль чергував біля Пітерса, не давав йому спати. Генрі теж спить, а Джордж поїхав з Антоніо.

— Вони мали скоро повернутися.

— Повернуться.

— Не можна пускати Віллі на сонце. Я зробив дурницю, що послав його на ніс. Дбав про дисципліну й вчинив не подумавши.

— Я там розбираю і чищу зброю, а перед тим перевірив усі детонатори, чи не підмокли після учорашнього дощу. Вчора увечері, коли закінчили грати в покер, ми все порозбирали, вичистили й змастили.

— Тепер, коли така вологість, треба щодня все перевіряти, хоч стріляли з чогось, хоч ні.

— Я знаю,— сказав Ара.— Слід би нам висадити Віллі на берег. Але тут не можна.

— То на Кайо-Франсесі?

— Там можна б. Але краще в Гавані, і щоб звідти його кудись одвезли. Він не буде мовчати, Томе.

Томас Хадсон подумав щось і одразу ж пошкодував про це.

— Нам не треба було брати чоловіка, демобілізованого через хворобу голови,— сказав Ара.

— Знаю. Але ми взяли. А скільки ще наробили помилок?

— Не так уже й багато,— відказав Ара.— Можна, я вже піду нанизкінчати свою роботу?

— Можна,— відповів Томас Хадсон.— Я дуже тобі вдячний.

— *A sus órdenes* [1],— сказав Ара.

— Якби ж ті бісові накази були розумніші,— мовив Томас Хадсон.

Тим часом Антоніо і Джордж уже піднялися з шлюпки на борт, і Антоніо відразу ж пішов на місток, доручивши Джорджеві з Генрі витягти на катер шлюпку та мотор.

— Ну що? — спитав Томас Хадсон.

— Певно, вони пройшли тут останньої ночі, коли ще був вітер,— сказав Антоніо.— Якби повернули в протоку завидна, їх неодмінно помітили б з маяка. Старий човняр, що має ятери, не бачив тут ніде жодного черепашатника. А то б досі вже згадав про це, бо дуже любить побазікати, так мені доглядач сказав. Може, нам ще раз поїхати й розпитати його самого?

— Ні. Я думаю, вони на Коко чи на Гільєрмо.

— Та, мабуть, за такого мізерного вітру далі не зайшли.

— Ти певен, що вони не могли пройти протокою вночі?

— Навіть коли б мали найкращого в світі лоцмана.

— Тоді треба шукати їх на підвітряному березі Коко чи далі на Гільєрмо. Знімаймось і рушаймо.

Дно біля того узбережжя було дуже небезпечне, і він обминав усе, що міг, тримаючись сажнів за сто від нерівної берегової лінії. Берег тягся низький і скелястий, а вподовж нього рясніли рифи та великі мілини, що після відпливу були всі як на долоні. На містку знов пильнувало четверо вахтових, і ліворуч від Томаса Хадсона стояв Хіль. Томас Хадсон дивився на берег, бачив віддалік зелену стіну мангрових хащів і думав: ну й погибельні ж тут місця за такого безвітря. Високо в небі уже купчилися хмари, і він подумав, що шквал цього дня може насунути раніше. А за Пуерто-Коко є місць із троє, де треба добре пошукати. Отже, підострож свого коня — і туди.

— Генрі,— мовив він.— Стань замість мене і тримай двісті вісімдесят п'ять, гаразд? Як щось помітиш, гукни. Тобі, Хілю, нічого стежити за берегом. Тут скрізь надто мілко, вони не могли пройти. Переходь до правого борту.

— Я б хотів ще трохи постежити за берегом,— озвався Хіль.— Якщо ти, звісно, не заперечуєш, Томе. Там далі є ота хитра проточка, що йде майже паралельно з берегом, то провідник міг завести їх туди й сховати десь у манграх.

— Гаразд,— сказав Томас Хадсон.— Тоді я пришлю сюди Антоніо.

— В цей великий бінокль я зможу побачити щоглу серед мангрів.

---

[1] Готовий виконувати накази *(ісп.)*.

— Дуже сумніваюся. А втім, біс тебе знає. Може, й побачиш.

— Прошу тебе, Томе. Якщо ти не заперечуєш.

— Я вже сказав, що згоден.

— Пробач, Томе. Але я подумав, що провідник таки міг завести шхуну туди. Ми ж самі колись заходили в ту протоку.

— А потім мусили повернути назад.

— Я знаю. Та коли вітер ущух, їм довелося поспіхом шукати схованки. А нам же ніяк не можна їх проминути.

— Твоя правда. Але ми йдемо надто далеко звідти, і навряд чи ти зміг би побачити щоглу. Та й вони напевне замаскували б її мангровим гіллям, щоб не видно було з повітря.

— Я знаю,— із суто іспанською впертістю правив своєї Хіль.— Але в мене зіркі очі, і цей бінокль дає дванадцятикратне збільшення, і день сьогодні ясний, так що далеко видно...

— Та я ж уже сказав: гаразд.

— Я знаю. Але я хотів пояснити.

— Ти й пояснив,— сказав Томас Хадсон.— А якщо ти справді побачиш ту щоглу, можеш начіпляти на неї земляних горіхів і застромити мені в гузно.

Хіль трохи образився, але потім розважив, що це дотепно, особливо про земляні горіхи, і почав так напружено видивлятися на мангрові хащі, що очі його мало не влазили в бінокль.

Тим часом Томас Хадсон вже розмовляв унизу з Віллі й позирав то на море, то на берег. Його завжди дивувало, як звужується круговид, коли спускаєшся з містка, і, поки нанизу все йшло гаразд, вважав за безглуздя бути там, а не на своєму посту. Він намагався постійно підтримувати належні людські стосунки з командою й уникати ідіотизму «безнаглядного нагляду». Та разом з тим передавав дедалі більше влади Антоніо, що був куди кращий за нього як моряк, та Арі, що був куди кращий за нього як людина. Вони обидва кращі за мене, думав він, а проте командувати й далі повинен я, спираючись на їхні знання, хист і вдачу.

— Віллі,— мовив він.— Як тобі насправді?

— Ти пробач, що я так дурів. Але зі мною щось таки негаразд, Томе.

— Ти знаєш правила щодо пиття,— сказав Томас Хадсон.— Нема ніяких правил. І я не хочу вдаватися до смердючого словоблудства про честь і всяке таке інше.

— Розумію,— мовив Віллі.— Тобі відомо, що я не п'яниця.

— П'яниць ми на борт не беремо.

— Тільки Пітерса.

— Ми його не брали. Нам його дали. До того ж він має свою біду.

— Віскі — ось його біда,— сказав Віллі.— І дуже скоро ця його триклята біда стане й нашою.

— Не будемо про нього говорити,— мовив Томас Хадсон.— Що тебе ще точить?

— Та все загалом.

— Як це?

— Ну, от я схибнутий, і ти схибнутий, і вся команда в нас — наполовину святі, а наполовину навіжені.

— Зовсім непогано бути і святим, і навіженим.

— Я знаю. Це чудово. Але я звик, щоб усе було якось доладніше.

— Віллі, ніщо тебе насправді не точить. Тобі напекло сонцем голову, і ти трохи розклеївся. А питво в такому стані тільки шкодить, я певен.

— Я теж,— відказав Віллі.— Томе, повір, я не вдаю із себе якесь бісове казна-що. Але чи траплялося тобі коли-небудь по-справжньому з'їжджати з глузду?

— Ні. Все якось не випадало.

— То клятуща халепа,— мовив Віллі.— І хоч би як воно недовго тривало, це однаково ціла вічність. Але пити я покину.

— Та ні. Тільки пий розумно, як пив завжди.

— А я пив, щоб не піддатись отому знов.

— Ми завжди п'ємо задля чогось.

— Еге ж. Але це не пусті слова. Невже ти думаєш, що я збрехав би тобі, Томе?

— Всі ми брешемо. Та я не думаю, що ти збрехав би зумисне.

— Ну, йди вже на свій місток,— сказав Віллі.— Я ж бачу, як ти весь час поглядаєш на воду, наче то дівчина, що от-от утече від тебе. Не питиму я більше нічого, окрім хіба що морської води, а зараз піду допоможу Арі розібрати й скласти зброю.

— Не пий, Віллі.

— Я ж сказав, що не буду, то й не буду.

— Знаю.

— Слухай, Томе. Можна тебе про щось спитати?

— Про що завгодно.

— Тобі дуже погано?

— Мабуть, таки погано.

— Спати можеш?

— Не дуже.

— А цієї ночі спав?

— Так.

— Це після прогулянки на берег,— сказав Віллі.— Ну, йди нагору і не думай про мене. Я буду при ділі разом з Арою.

XIII

Шукаючи слідів, вони обійшли берег Пуерто-Коко і оглянули з шлюпки мангрові зарості далі за ним. Там були справді затишні місця, де могла б сховатися шхуна. Але вони нічого не знайшли, а шквал налетів ще раніше, ніж напередодні, і шалена злива так періщила по воді, що все море немовби поривалося догори стрімкими білими цівками.

Томас Хадсон обшукав піщаний берег і, дійшовши до протилежного краю лагуни, повернув у глибину острова. Він натрапив на те місце, де в час припливу збиралися фламінго, бачив багато ібісів — *cocos*,— від яких острів і дістав свою назву, та кілька рожевих чапель, що копирсалися в мергелі на березі лагуни. Вони були дуже гарні — ясно-рожеві на тлі сірого мергелю, з грацiйними й швидкими рухами,— але, як і багато інших болотяних птахів, що живуть надголодь, всі гнітюче однакові. Він не міг спостерігати їх довше, бо хотів оглянути й узвишшя острова: може, ті, кого вони шукали, залишили свою шхуну десь у прибережних хащах, а самі перейшли туди, щоб урятуватися від москітів.

Але й там він нічого не знайшов, крім місця, де колись випалювали вугілля, а доки повернувся на берег і Ара під'їхав по нього шлюпкою, на острів уже налетіла перша хвиля шквалу.

Ара любив кермувати шлюпкою з підвісним мотором у дощ та буревій. Він розказав Томасові Хадсону, що ніхто із слідопитів нічого не знайшов. Усі були вже на катері, за винятком Віллі, що взяв собі найдальшу ділянку берега, аж за мангровими хащами.

— А ти щось знайшов? — спитав Ара.

— І я нічого.

— Під цим дощем Віллі трохи охолоне. Зараз одвезу тебе й поїду по нього. Де ж вони можуть бути, як ти гадаєш, Томе?

— На Гільєрмо. Я б на їхньому місці був саме там.

— Я теж. І Віллі так гадає.

— Як він тепер?

— Просто із шкури пнеться. Ти ж його знаєш, Томе.

— Знаю,— сказав Томас Хадсон.

Шлюпка пристала до катера, і Томас Хадсон піднявся на борт. Подивившись, як Ара хвацько повернув шлюпку навколо корми й зник за білою запоною шквалу, він гукнув униз, щоб йому подали рушник, і добре витерся, стоячи на кормі.

— Може, вип'єш, Томе? — спитав його Генрі.— Ти ж змок до кісток.

— Та не відмовлюся.

— Хочеш нерозведеного рому?

— Годиться,— відказав Томас Хадсон. Він спустився вниз, щоб узяти светр та шорти, і побачив, що всі там веселі й бадьорі.

— Ми всі уже сьорбнули рому,— сказав Генрі й налив йому півсклянки.— Гадаю, якщо швидко витертись, а потім випити, то ніхто не застудиться. Правда ж?

— Привіт, Томе,— обізвався Пітерс.— То й ти пристав до нашого гурту питущих за здоров'я?

— Коли це ти прокинувся? — спитав його Томас Хадсон.

— Коли почув булькотіння.

— От я колись уночі зроблю тобі булькотіння й побачу, як ти прокинешся.

— Не турбуйся, Томе. Віллі щоночі це робить.

Томас Хадсон вирішив не пити рому. Потім, побачивши, що всі вони випили й усі весело збуджені, хоч який невеселий був у них день, розважив, що відмовитись означало б показати себе бундючним педантом. До того ж йому хотілося випити.

— Я поділюся з тобою,— мовив він до Пітерса.— З усіх, кого я знаю, ти єдиний сучий син, що краще спить з навушниками, ніж без них.

— Нема тут чим ділитися,— сказав Пітерс, усе далі відступаючи від формальної дисципліни.— Ні се ні те, ні тобі ні мені.

— Тоді наливай собі сам,— мовив Томас Хадсон.— Я люблю це бісове зілля не менш, ніж ти.

Всі інші дивилися на них, і Томас Хадсон помітив, як на щоках у Генрі сіпаються жовна.

— Пий,— додав Томас Хадсон.— І сьогодні вночі витисни із своєї хитромудрої машинерії все, що можеш. Задля себе й задля нас.

— Задля нас усіх,— мовив Пітерс.— А хто на цьому судні найбільший трудяга?

— Ара,— відказав Томас Хадсон і, обвівши усіх очима, вперше надпив із склянки.— І перший-ліпший з присутніх тут бісових душ.

— За твоє здоров'я, Томе,— промовив Пітерс.

— За твоє здоров'я,— сказав Томас Хадсон і відчув, як холодно і мляво сходять ці слова в нього з уст.— За короля навушників,— провадив він, намагаючись віднайти щось утрачене перед тим.— За всіляке булькотіння,— додав ще, вийшовши далеко за ту межу, якої мав триматися з самого початку.

— За мого командира,— промовив Пітерс, уже надміру натягуючи струну.

— Це вже як тобі завгодно,— сказав Томас Хадсон.— У нас на це статутів немає. Але я не заперечую. Повтори ще раз.

— За тебе, Томе.

— Дякую,— мовив Томас Хадсон.— Але нехай я буду найпослідущим сучим сином, якщо вип'ю за тебе, поки оте твоє радіо й ти сам не працюватимете як годиться.

Пітерс поглянув на нього, і його обличчя скорилося дисципліні, а його тіло, досить-таки покалічене, прибрало поставу солдата, що віддав три строки справі, в яку вірив, і так само, як і Віллі, залишив її задля чогось іншого. І він звично, без будь-яких прихованих думок, відказав:

— Слухаюсь, сер.

— За твоє здоров'я,— промовив Томас Хадсон.— Тільки підкрути там усі свої трикляті дива.

— Слухаюсь, Томе,— сказав Пітерс без хитрощів і недомовок.

Ну, мабуть, уже досить, подумав Томас Хадсон. Добре й так, як воно є, а тепер можна піти на корму дожидати свого другого важкого хлопчину. Я просто не можу ставитись до Пітерса так, як вони всі. Хоч не гірше за них знаю його вади. Але в ньому щось таки є. Він наче та облуда, що сягнула надто далеко і врешті обернулася правдою. Цілком ясно: він не здатний орудувати рацією, яку ми маємо. Та, може, здатний на щось більше.

Те саме й з Віллі, подумав він. Вони один одного варті, кожен по-своєму. Час би вже йому з Арою повернутися.

Нарешті він побачив шлюпку, яка виринула з дощу та білих бризок піни, що злітали вгору з розколошканих вітром хвиль. Обидва піднімалися на борт геть мокрі. Вони не надягли плащів, а загорнули в них свої автомати.

— Привіт, Томе! — гукнув Віллі.— Нічого, крім мокрого гузна та голодного черева.

— Візьми наших «малюків»,— сказав Ара і подав нагору закутані в плащі автомати.

— Так-таки нічого?

— Стократ нічого,— відказав Віллі. Він стояв на кормі, і з нього текла вода.

Томас Хадсон гукнув Хілеві, щоб той приніс два рушники. Ара підтяг шлюпку за фалінь і теж піднявся на борт.

— Нічого, нічого й нічого,— сказав він.— Томе, за дощ нам надурочних не належить?

— Треба одразу ж почистити зброю,— озвався Віллі.

— Спершу обсушимось,— сказав Ара.— Я мокрий як хлющ. То все ніяк не випадало намокнути, а тепер аж гузно сиротами взялося.

— Томе,— мовив Віллі.— А знаєш, ті мерзотники можуть плисти й за такого шквалу, якщо зарифлять вітрила й наберуться духу.

— Я й сам про це думав.

— Може, вони зранку десь відсиджуються, а пополудні, коли знімається шквал, пливуть собі.

— Як ти гадаєш, де вони можуть бути?

— По-моєму, не далі, як на Гільєрмо. А може, й далі.

— Завтра на світанку рушимо на Гільєрмо і спіймаємо їх.

— Може, спіймаємо, а може, їх там уже не буде.

— Та певно.

— Якого біса нам не дали радара?

— А яка б нам зараз була з нього користь? Що б ти побачив на екрані, Віллі?

— Гаразд, я заткнувся,— мовив Віллі.— І ти мені, Томе, пробач. Але вистежувати на УКХ тих, хто не має радіо...

— Я знаю,— сказав Томас Хадсон.— Ти справді хочеш, щоб ми переслідували їх краще, ніж досі?

— Авжеж. Я правильно кажу?

— Так.

— Я хочу зловити цих падлюк і геть усіх перестріляти.

— Яка з того користь?

— Ти забув, яку бійню вони вчинили?

— Годі вже смердіти про ту бійню, Віллі. Ти ж не перший день при цьому ділі, тобі так не годиться.

— Гаразд. Я просто хочу перестріляти їх. Так годиться?

— Та це вже краще, ніж той сморід. Але мені потрібні полонені з підводного човна, що діяв у цих водах. І щоб вони могли говорити.

— Той останній твій полонений не дуже говорив.

— Атож. Не дуже заговорив би й ти, коли б пускався духу, як він.

— Ну гаразд,— мовив Віллі.— А можу я смикнути чогось міцного?

— Авжеж. Тільки надягни сухі шорти й сорочку та не заводься там.

— Ні з ким?

— Будь спокійний,— сказав Томас Хадсон.

— Будь покійник,— сказав Віллі й вискалив зуби.

— Отакий ти мені до вподоби,— мовив до нього Томас Хадсон.— Так і тримай.

XIV

Цілу ніч бурхала гроза, безнастанно гриміло й блискало, і години до третьої ранку періщив дощ. Пітерс марно крутив своє радіо, і всі вони поснули в гарячій задусі, а коли вщух дощ, налетіла піщана мошкà і одного по одному всіх побудила. Томас Хадсон побризкав униз «флітом», і звідти по-

чувся кашель, зате менше стало вовтузіння та ляскання. Він збудив Пітерса, оббризкавши його всього, і той помотав головою в навушниках і пробурмотів:

— Я кручу, Томе, весь час кручу. Але нічого немає.

Присвітивши ліхтариком, Томас Хадсон поглянув на барометр і побачив, що стрілка пішла вгору. От і буде їм вітер, подумав він. І знову вони не можуть сказати, що їм не щастить. А мені треба все це обміркувати.

Він повернувся на корму й знову побризкав у каюту, але так, щоб нікого не збудити. Потім сів, і дивився, як світлішає ніч, і час від часу бризкав на себе «флітом». Відлякувальні засоби в них скінчилися, зате «фліту» було вдосталь. Щоправда від нього пекло спітнілу шкіру, але то не йшло ні в яке порівняння з мошвою. Піщана мошка різниться від москітів тим, що ти не чуєш її, поки вона не вкусить. А там, де вкусила, з'являється пухлинка завбільшки з дрібну горошину. В деяких місцях узбережжя й на прибережних острівцях мошка була особливо жалюча. В усякому разі, її укуси дошкуляли куди більше. Та, можливо, подумав Томас Хадсон, це залежить від нашої шкіри, від того, чи дуже вона засмагла й загрубіла. Не уявляю собі, як зносять цю мошву місцеві жителі. Треба мати неабиякий гарт, щоб жити на тутешньому узбережжі й на Багамах за безвітря між пасатами.

Він сидів на кормі, дивився довкола, наслухав. Високо в небі пролітали два літаки, і він прислухався до гуркотіння їхніх моторів, аж поки воно завмерло вдалині.

Важкі бомбардувальники, йдуть на Камагуей і далі без посадки на Африку чи ще кудись, подумав він, а до нас їм байдуже. От їм мошва не дошкуляє. Та й мені вона не дошкуляє. Біс із нею, хай їсть. Еге, де там у біса не дошкуляє! Скоріш би вже світало, щоб забратися звідси. Завдяки Віллі ми обшукали тут усе, аж до кінця мису, а тепер я ще пройду отією вузькою протокою попід самим берегом. Там буде лише одне небезпечне місце, але при ранковому сонці я добре побачу його навіть у штиль. А далі вже й Гільєрмо.

Коли розвидніло, вони уже йшли повним ходом, і Хіль, що мав найзіркіші очі, вдивлявся в зелену смугу узбережжя у дванадцятикратний бінокль. Вони йшли так близько до берега, що він міг би розгледіти навіть зламану мангрову гілку. Томас Хадсон стояв біля штурвала. Генрі наглядав за відкритим морем. Віллі спостерігав у протилежному від Хіля напрямку.

— Ці місця вони вже однаково поминули,— мовив Віллі.

— Але обстежити треба,— озвався Ара. Він стояв спиною до Генрі.

— Та певне,— мовив Віллі.— Це я просто так сказав.

— Де ж у біса той ранковий патруль з Кайо-Франсесу?

— Вони ж у неділю не патрулюють, правда? — відказав Віллі.— А сьогодні, здається, неділя.

— Повертає на бриз,— сказав Ара.— Гляньте, які пірчасті хмарки.

— Я боюсь одного,— мовив Томас Хадсон.— Щоб вони не пішли на Гільєрмо отією протокою.

— Там побачимо.

— То наддаймо ходу, і мерщій туди,— сказав Віллі.— А то мене вже аж тіпає.

— Я це не вперше помічаю,— озвався Генрі.

Віллі зиркнув на нього й плюнув за борт.

— Дякую, Генрі,— мовив він.— А я це навмисне, щоб ти помітив.

— Ану годі,— сказав Томас Хадсон.— Он бачите праворуч по борту кораловий виступ, що ледь видніє над водою? От його нам треба стерегтися. А там далі, панове, уже й Гільєрмо. Бачите, який він зелений і як багато нам обіцяє?

— Ще один триклятий острів,— мовив Віллі.

— Чи не видно там диму від вугільних випалів? — спитав Томас Хадсон.

Хіль дуже уважно придивився й відказав:

— Ні, Томе.

— Де там той дим після такої зливи, як була вночі,— зауважив Віллі.

— Отут ти, друже, помиляєшся,— сказав Томас Хадсон.

— Може, й так.

— Не може, а точно. Нехай би хоч яка злива періщила цілу ніч, а великого випалу вона не загасить. Я сам бачив, як один такий випал пречудово димів після триденної зливи.

— Тобі краще знати про ті випали,— мовив Віллі.— Гаразд, там може бути дим. Сподіваюся, що він там є.

— Обмілина тут небезпечна,— сказав Генрі.— Не вірю я, щоб вони пройшли її в такий шквал.

У світлі вранішнього сонця вони побачили чотирьох крячків та двох чайок, що кружляли над тією обмілиною. Вони щось там знайшли і раз у раз поринали у воду. Крячки крякали, чайки голосно квиліли.

— Чого вони там в'ються, Томе? — спитав Генрі.

— Не знаю. Схоже на те, що натрапили на косяк дрібної риби, але не можуть до нього дістати.

— Тим бідолашним птахам доводиться вставати ще раніше за нас, щоб добути собі їжу,— зауважив Віллі.— Люди недооцінюють їхньої праці.

— Як думаєш плисти, Томе? — спитав Ара.

— Якомога ближче до берега і просто на мис.

— А отой дугуватий острівець, де розбите судно, обшукаємо?

— Обійду його зблизька, а ви оглянете в бінокль. Потім я стану на якір у бухті, що на краю Гільєрмо.

— Ми станемо на якір,— мовив Віллі.

— Та певне ж. Чого це ти сьогодні з самого ранку такий дражливий?

— Я не дражливий. Просто я в захваті від цього океану й від цих прекрасних берегів, що вперше відкрилися перед очима Колумба. Моє щастя, що я не служив під його командою.

— А я завжди думав, що служив,— сказав Томас Хадсон.

— Коли я був у госпіталі в Сан-Дієго, то прочитав книжку про нього,— провадив Віллі.— І тепер я справжній колумбознавець. А корабель у нього був ще роздовбаніший, ніж наш.

— Наш катер не роздовбаний.

— Та ні,— мовив Віллі.— Поки ще ні.

— Гаразд, колумбознавцю. Ти бачиш оту руїну судна градусів за двадцять праворуч?

— Нехай на неї дивиться вахтовий із штирборту,— відказав Віллі.— Але я чудово бачу її навіть своїм єдиним видющим оком, і баклана, що сидить зверху, теж бачу. Певно, він прилетів з Багамських островів нам на підмогу.

— От і добре,— мовив Томас Хадсон.— Саме його нам і бракувало.

— Мабуть, з мене вийшов би великий орнітолог,— сказав Віллі.— Моя бабуся розводила курей.

— Томе,— озвався Ара.— Може б, узяти ще ближче до берега? Приплив високий.

— Еге ж,— відповів Томас Хадсон.— Скажи Антоніо, нехай піде на ніс і перевірить глибину.

— Глибина тут велика, Томе! — гукнув Антоніо.— Аж до самого берега. Ти ж знаєш цю протоку.

— Знаю. Просто хотів упевнитись.

— Хочеш, я візьму штурвал?

— Дякую,— відказав Томас Хадсон.— Не треба.

— От тепер і все узвишшя видно,— мовив Ара.— Добре пильнуй, Хілю. А я тільки додивлятимусь після тебе. Гляди, нічого не пропусти.

— А чий же перший квадрант? — запитав Віллі.— Коли це ти перейшов на моє місце?

— Коли Том сказав тобі подивитися на розбите судно. Ми міняємося місцями автоматично. Ти став із штирборту, а я замість тебе.

— Не збагну я цієї морської премудрості,— мовив Віллі.— Коли вже хочеш говорити як моряк, то не плутай. Чом не казати просто: правий борт, лівий борт, як усі кажуть?

— Ти ж перший сказав: вахтовий із штирборту,— нагадав йому Генрі.

— Таки сказав. Але відтепер казатиму тільки так: сходами нагору, сходами наниз, перед судна, зад судна.

— Віллі, перейди, будь ласка, до Хіля та Ари й оглянь у бінокль берегову смугу,— мовив до нього Томас Хадсон.— Берегову смугу та ближчу до нас третину самого острова.

— Слухаюсь, Томе,— сказав Віллі.

Побачити, чи живе хтось на Кайо-Гільєрмо з цього, майже цілий рік навітряного боку, було неважко. Але й пливучи попід самим берегом, вони не помітили ніяких ознак життя. А коли досягли самого мису, Томас Хадсон сказав:

— Я обійду якомога ближче отой дугуватий острівець, а ви всі оглядайте його в біноклі. Як щось помітите, зупинимось і спустимо шлюпку.

Почав повівати бриз, море захвилювалось, але приплив був ще високий, і хвилі перекочувалися через мілини, не розбиваючись об них. Томас Хадсон дивився вперед, на невеличкий скелястий острівець. Він знав, що біля його західного краю лежить розбите судно, але тепер, за припливу, над водою випинався тільки рудуватий горб. З внутрішнього боку острова була мілина й піщаний берег, але щоб побачити його, треба було обминути ту руїну.

— На острові є люди,— мовив Ара.— Я бачу дим.

— Точно,— підтвердив Віллі.— Він іде з підвітряного боку, і вітер несе його на захід.

— Це десь посередині, там, де обмілина,— сказав Хіль.

— А щогли не видно?

— Щогли нема,— відказав Хіль.

— А може, вони вдень знімають ту бісову щоглу,— мовив Віллі.

— Всі по місцях,— звелів Томас Хадсон.— Аро, ти стань поруч мене. Віллі, скажи Пітерсові, хай негайно виходить в ефір, байдуже чи почує його хто, чи ні.

— Яка твоя думка? — спитав Ара, коли всі інші пішли.

— Думка така, що якби я був рибалка і сушив рибу, то на час штилю, коли налітають москіти, напевне перебрався б з Гільєрмо сюди.

— Я також.

— Вугілля на цьому острові не випалюють, і диму небагато. Отже, вогнище недавно розпалили.

— А може, воно вже догорає.

— Та я й сам про це подумав.

— Хвилин через п'ять побачимо.

Вони обминули розбите судно, на якому сиділо вже два баклани, і Томас Хадсон подумав: наші помічники не примушують себе чекати. Він скерував катер до підвітряного боку острова й побачив піщаний берег, а над ним зелену поросль і хатину, над якою здіймався дим.

— Хвалити бога,— мовив він.

— Еге ж,— підтакнув Ара.— Я теж боявся побачити інше.

Ніякої шхуни тут не було.

— Здається, ми їх от-от заскочимо. Швидше їдь з Антоніо на берег, і розкажете мені, про що дізналися. Я стану біля самої обмілини. Іншим скажи, щоб були на своїх місцях і поводилися, не збуджуючи підозри.

Шлюпка повернула від борту й попрямувала до берега. Томас Хадсон дивився, як Антоніо та Ара йдуть до тієї вбогої, сяк-так зліпленої хатини. Вони йшли швидко, як тільки могли, щоб не бігти. Наблизившись до хатини, гукнули, і звідти вийшла жінка. Вона була дуже смуглява, боса, з довгими розпущеними косами, що звисали майже до пояса, і всім своїм виглядом скидалася на індіанку. Поки вони розмовляли, з хатини вийшла друга жінка, така сама смуглява й довгокоса, з дитиною на руках. Закінчивши розмову, Ара і Антоніо квапливо потиснули жінкам руки й подалися назад до шлюпки. Відштовхнулися від берега, запустили мотор і поїхали до катера. Шлюпку на борт підняли інші, а Антоніо та Ара одразу ж зійшли на місток.

— Їх там дві жінки,— сказав Антоніо.— Чоловіки поїхали рибалити. Та жінка, що з дитиною, бачила, як черепашатник повернув у протоку. Це було саме тоді, як почався бриз.

— Отже, години півтори тому,— мовив Томас Хадсон.— А тепер уже відплив.

— Та ще й який,— докинув Антоніо.— Вода спадає дуже швидко, Томе.

— Коли вона зовсім спаде, ми там не пройдемо.

— Ні.

— Що ти пропонуєш?

— Це твій катер.

Томас Хадсон рвучко крутнув штурвал, пустив обидва мотори на дві тисячі сімсот обертів і скерував катер до мису.

— Вони й самі можуть сісти на грунт,— мовив він.— Під три чорти все.

— Якщо стане зовсім кепсько, кинемо якір,— сказав Антоніо.— А коли й черкнемо десь об одно, то там мергель. Мергель і намул.

— І каміння,— додав Томас Хадсон.— Пришли сюди Хіля, щоб пильнував за тичками. Аро, ти разом з Віллі перевір усю зброю. А ти, Антоніо, будь ласка, залишся тут.

— Паскудна вона, та протока,— мовив Антоніо.— Але пройти можна.

— Коли спадає вода, там не пройти. Але, може, ті мерзотники теж сядуть на грунт, чи раптом вітер ущухне.

— Вітер не вщухне, Томе,— сказав Антоніо.— Як на пасат, він уже набрав сили.

Томас Хадсон поглянув на небо й побачив довгі білі пасма хмар, що сунули за вітром зі сходу. Тоді подивився вперед, на мис найбільшого острова й на мілини, що вже почали вимальовуватись під водою. Він знав, що звідти й почнуться всі його муки. Потім перевів погляд на скупчення малих острівців попереду, що здавалися зеленими плямами на воді.

— Ну як, Хілю, тички ще не видно? — запитав він.

— Ні, Томе.

— Це має бути просто гілляка чи, може, дрючок.

— Поки що нічого не бачу.

— Дивись прямо по носу.

— Бачу, Томе. Довгий дрючок. Прямо по носу.

— Дякую,— сказав Томас Хадсон.

Обмілини з обох боків були білясто-жовті на сонці, а відпливна течія, що йшла протокою з лагуни, відсвічувала зеленим. Вода була чиста, не забруднена береговим мергелем, бо вітер ще не встиг розбурхати море, і хвилі не били в береги. Через те Томасові Хадсону було легше вести катер.

Та раптом він побачив, який вузький за тичкою поворот, і по черепу в нього перебіг колючий біль.

— Дарма, пройдеш, Томе,— сказав Антоніо.— Тримайся правого берега. Поворот я побачу, тільки-но він одкриється.

Майже притиснувшись до берега з правого борту, катер дуже повільно посувався вперед. Томас Хадсон позирнув на лівий берег, побачив, що він навіть ближче, ніж правий, і взяв ще трохи праворуч.

— Намул за корму викидає? — запитав він.

— Хмари.

Вони підійшли до лиховісного повороту, і виявилося, що він не такий уже й страшний, як здавалось Томасові Хадсону. Той прохід, який вони щойно поминули, був гірший. Знявся вітер, і, коли вони повернули й пішли бортом до нього, Томас Хадсон відчув його різкі подуви на своєму голому плечі.

— Тичка прямо по носу,— мовив Хіль.— Звичайна гілляка.

— Я бачу.

— Так і тримай правим бортом до берега, Томе,— сказав Антоніо.— Поки що наше зверху.

Томас Хадсон так притискався до правого берега, наче ставив машину біля тротуару. Але той берег скидався не на тротуар, а на порите снарядами, багнисте поле бою тих часів, коли надуживали зосередженим артилерійським вогнем,— неначе те поле раптом постало з дна океану й простяглося праворуч від нього, мов рельєфна карта.

— Намулу за кормою багато?

— Страшенно багато, Томе. Коли поминемо цей прохід, можна б стати на якір. З цього боку Контрабандо. Чи з підвітряного,— запропонував Антоніо.

Томас Хадсон повернув голову й побачив Кайо-Контрабандо — маленький, зелений і веселий острівець. Тоді сказав:

— Під три чорти. Ану, Хілю, промацай біноклем цей острівець і протоку. Туди, здається, міг би зайти черепашатник. А я бачу далі ще дві тички.

Цією протокою іти було неважко. Але попереду з правого борту він побачив піщану косу, що вже показалася над водою. Чим ближче вони підходили до Контрабандо, тим вужчим ставав прохід.

— Обминай цю тичку з лівого боку,— сказав Антоніо.

— Я так і роблю.

Вони залишили позаду ще одну тичку. То була темна суха гілляка, яку шарпав вітер, і Томас Хадсон подумав, що за такого вітру вони не матимуть під кілем і середньої малої глибини, належної після відпливу.

— Як там з намулом? — запитав він Антоніо.

— Так само багато, Томе.

— А ти щось бачиш, Хілю?

— Тільки тички.

Тим часом вітер уже так розбурхав море, що вода у протоці стала білясто-каламутна, і більш не видно було ні дна, ні обмілин, що показувалися тепер лише тоді, коли катер, проходячи повз них, засмоктував під себе воду.

Кепські справи, думав Томас Хадсон. Але кепські справи і в тих. Їм доводиться часто міняти галси. Для цього треба бути справжніми моряками. А тепер я маю розміркувати, котрою протокою вони могли піти: старою чи новою. Це залежить від їхнього лоцмана. Якщо він молодий, то, мабуть, пішов новою. Тією, яку пробило за урагану. А якщо старий, то, певно, старою, бо там іти звичніше й безпечніше.

— Антоніо,— мовив він.— Котрою протокою ти хочеш піти — старою чи новою?

— Вони обидві погані. Різниці майже немає.

— То що б ти зробив?

— Я став би на якір з підвітряного боку Контрабандо й почекав припливу.

— На ранок вода ще не підніметься так, як нам треба.

— У тім-то й річ. Але ж ти тільки спитав мене, що б я зробив.

— А я все-таки спробую пройти цією сучою протокою.

— Це твій катер, Томе. Але якщо ми й не зловимо їх, то зловлять інші.

— Чого це сьогодні не видно повітряного патруля з Кайо-Франсесу?

— Вранці літав. Хіба ти не бачив?

— Ні. А чому ти мені не сказав?

— Я думав, ти сам бачив. Отой їхній маленький гідроплан.

— От паскудство,— мовив Томас Хадсон.— Мабуть, це тоді, коли я був на носі, а в Пітерса працював генератор.

— Ну, тепер це все байдуже,— сказав Антоніо.— Слухай, Томе, далі немає двох тичок.

— Хілю, ти теж їх не бачиш?

— Не бачу жодної.

— Ну й біс із ними,— сказав Томас Хадсон.— Усе, що я зараз маю робити, це притулитись до того смердючого острівця й не сісти на косу, що тягнеться на північ і на південь від нього. Далі ми оглянемо отой більший острів з манграми, а тоді поліземо в котрусь із двох проток.

— Східний вітер вижене з них усю воду.

— Пропади він пропадом, цей східний вітер,— промовив Томас Хадсон.

Злетівши з його уст, ці слова прозвучали як страшне прокляття, найжахливіше й найдавніше з тих, що пов'язані з християнською вірою. Він знав, що образив словом одного з найкращих друзів усіх, хто виходить у море. Та, вимовивши цю клятьбу, не став перепрошувати. Навпаки — повторив її.

— Даремно ти так, Томе,— сказав Антоніо.

— Я знаю,— відповів Томас Хадсон. Потім проказав подумки, наче покаянну молитву, вже не пригадуючи до ладу того вірша: «Здіймайсь, здіймайсь, західний вітре, хай хмари дощ несуть. Щоб знов мені мою кохану обійнять і в ліжку з нею буть». Оце ж той самий бісів вітер, тільки широти різні, подумав він. Ці два вітри дмуть з різних континентів. Але обидва вони приязні, надійні й корисні. І він ще раз проказав сам до себе: «Щоб знов мені мою кохану обійнять і в ліжку з нею буть».

Тепер вода стала така каламутна, що вже не було за чим і орієнтуватись, окрім берегів обабіч та ще обмілин, коли з них зісмоктувало воду. Джордж стояв на носі з лотом, Ара з довгою жердиною. Вони замірювали глибину й гукали назад на місток.

Томас Хадсон мав таке відчуття, ніби це було вже з ним колись у моторошному сні. Вони пройшли чимало важких проток. Та саме оце, що тепер, було вже колись у його житті. А може, воно й тривало все його життя. Але тепер діялося так навально, що він почував себе і господарем становища, і водночас його бранцем.

— Ну, як там, Хілю, видно щось? — запитав він.

— Нічого не видно.

— Дати тобі на підмогу Віллі?

— Ні. Віллі не побачить більше, ніж я.

— І все-таки нехай він буде тут.

— Як хочеш, Томе.

Через десять хвилин вони сіли на мілину.

XV

Вони сиділи на замуленій піщаній обмілині, що мала бути позначена тичкою, а тим часом відплив тривав далі. Вітер бурхав усе дужче, і вода стала зовсім каламутна. Попереду був чималенький зелений острів, що начебто й не підносився над водою, ліворуч од нього купчились дрібні острівці. Обабіч видніли узвишшя піщаної коси, що почали поступово оголюватись в міру того, як спадала вода. Томас Хадсон бачив зграї берегових птахів, що кружляли в повітрі й сідали на ті латки, шукаючи поживи.

Антоніо спустив шлюпку за борт і разом з Арою кинув носовий якір та два малі кормові.

— Думаєш, другого носового кидати не треба? — спитав Томас Хадсон.

— Ні, Томе,— відказав Антоніо.— Думаю, що не треба.

— Якщо вітер посилиться, то за припливу нас може погнати проти течії.

— Навряд, Томе. Хоча може бути й таке.

— Давай кинемо з навітряного боку малий, а великий посунемо далі в підвітряний. Тоді будемо спокійніші.

— Гаразд,— погодився Антоніо.— Як на мене, то краще це, аніж знову сісти на грунт в якійсь клятій протоці.

— Еге ж,— мовив Томас Хадсон.— Ми про це говорили.

— І все-таки краще постояти на якорі.

— Я й сам знаю. Але попросив тільки кинути другий малий якір, а великий трохи посунути.

— Слухаюсь, Томе.

— Ара любить вибирати якорі.

— Вибирати якорі ніхто не любить.

— Ара любить.

Антоніо усміхнувся й сказав:

— Ну хіба що Ара. Так чи так, а я згоден з тобою.

— Ми завжди рано чи пізно доходимо згоди.

— Аби тільки не запізно.

Томас Хадсон простежив, як переставили якорі, і подивився вперед, на зелений острів, що неначе потемнів після відпливу, коли оголилося коріння мангрів понад берегом. Вони могли стати в бухті з південного боку цього острова, подумав він. Вітер триватиме до другої-третьої години ночі, отож вони можуть ще завидна, тільки-но почнеться приплив, спробувати вибратися звідси однією з тих двох проток. А далі піти собі отією великою, наче озеро, затокою, де можна спокійнісінько плисти хоч і цілу ніч. Світло вони мають, а прохід там у кінці досить широкий. Отже, все залежатиме од вітру.

Відтоді як вони сіли на мілину, його не залишало почуття своєрідної полегкості. В першу мить він відчув потужний глухий удар, такий, наче то вдарило його самого. Але вдарило не об каміння, це він одразу зрозумів. Відчув руками, що стискали штурвал, та ступнями босих ніг. І перше враження було таке, ніби його поранило. А вже наступної миті з'явилось оте почуття полегкості, знайоме кожному, кого поранено в бою. Йому і далі здавалося, що то просто моторошний сон і що все воно вже було з ним колись. Але було зовсім не так, і тепер, коли катер сів на мілину, він відчував полегкість. Він знав, що ця полегкість лише тимчасова, але був задоволений і тим.

На місток піднявся Ара й сказав:

— Грунт добрий, Томе. Якорі сидять міцно, на великий ми накинули допоміжний лінь. Коли піднімемо його, можна буде швидко знятися. Обидва кормових теж підв'язали за лапи.

— Я бачив. Дякую.

— Не карайся, Томе. Може, ті сучі сини отам-таки, за ближчим островом.

— Я не караюся. Прикро тільки, що марно втрачаємо час.

— Це ж не те, що розбити машину чи потопити судно. Просто сидимо на мілині, чекаємо припливу.

— Авжеж.

— Обидва гвинти цілі. Катер цілий. Сів гепою на мул, ото й тільки.

— Авжеж. Я його посадив.

— Як сів, так і зніметься.

— Звісно, що зніметься.

— Томе, тебе щось тривожить?

— Що б мене мало тривожити?

— Та нічого. Просто я тривожуся, чи не тривожить тебе щонебудь.

— К бісу всі тривоги,— сказав Томас Хадсон.— Гукни Хіля, і йдіть униз. Доглянь там, щоб усі добре попоїли й не хнюпили носа. А потім вирушимо на берег і промацаємо той острів. Ото й усього діла.

— Ми з Віллі можемо їхати хоч зараз. Попоїсти ще встигнемо.

— Ні. Я поїду потім з Віллі й Пітерсом.

— Без мене?

— Так. Пітерс говорить по-німецькому. Тільки не кажи йому, що він поїде. Просто збуди й добре заправ кавою.

— А чого мені з вами не можна?

— Шлюпка в нас надто мала.

Хіль віддав йому великий бінокль і пішов униз разом з Арою. Томас Хадсон пильно роздивлявся в бінокль на острів, але високі мангри застували овид. Понад берегом, серед мангрових дерев росли й інші, ще вищі, і якби у схожій на підкову бухточці по той бік стриміла щогла шхуни, він її однаково б не розгледів. Від бінокля почало різати очі, й Томас Хадсон засунув його в футляр і, зачепивши ремінцем за гачок, поклав на стелаж для гранат.

Він був радий, що знову залишився на містку сам, і тішився полегкістю, яка випала йому хоч ненадовго. На обмілинах копошилося берегове птаство, і він згадав, як багато важили для нього птахи в дитинстві. Тепер він ставився до них по-іншому й ніколи не відчував бажання їх убивати. Йому пригадалося, як у ті давні дні він з батьком сидів у схованці на піщаній косі, виставивши поодаль бляшані пастки, і як птаство зліталося на оголені відпливом обмілини, і як він посвистував, підманюючи зграйки, що кружляли в повітрі. Посвист був сумовитий, і він оце й тепер свиснув, як тоді, і підманив одну зграйку. Та, наблизившись до застряглого на мілині катера, птахи круто повернули й полетіли геть шукати поживи.

Томас Хадсон знову взяв бінокль і оглянув обрій, але ніяких ознак шхуни не було видно. А може, вони подалися тим новим проходом у внутрішню протоку, подумав він. Добре було б, якби їх перехопив хтось інший. Тепер уже нам не взяти їх без бою. Вони не схочуть здатися жалюгідній шлюпці.

Він уже стільки часу намагався розгадати їхні задуми, що аж стомився. Нарешті я таки по-справжньому стомився, подумав він. Ну що ж, зате знаю, що́ мені належить робити, отже, все просто. Обов'язок — чудова річ. Не уявляю собі навіть, як би я міг без нього жити, відколи не стало Тома-молодшого. Ти міг би малювати, сказав він собі. Чи робити якесь інше корисне діло. Можливо, подумав він. Але виконувати обов'язок простіше. Це теж корисне діло, сказав він собі. І ти не заперечуй. Воно допо-

магає покінчити з усією тією нечистю. Задля цього ми всі й працюємо. А що буде далі — хто його знає. Ми переслідуємо тих негідників зовсім непогано, тож перепочинь десяток хвилин і виконуй далі свій обов'язок. Який там біс непогано, подумав він. Дуже добре переслідуємо.

— Ти будеш їсти, Томе? — гукнув до нього знизу Ара.

— Ні, друже, їсти мені не хочеться,— відказав Томас Хадсон.— А от холодного чаю вип'ю. Там є пляшка на льоду.

Ара подав йому пляшку. Томас Хадсон узяв її і прихилився до поруччя містка. Він пив з пляшки холодний чай і дивився на той найбільший з навколишніх острівців, що лежав попереду. Тепер коріння прибережних мангрів було все на видноті, і здавалося, ніби острів стоїть на дибах. Потім він побачив ліворуч зграю фламінго. Вони летіли низько над водою, дуже гарні в світлі сонця. Їхні довгі шиї були похилені донизу, незграбні лапи випростані, а самі вони немов закляклі, і тільки рожеві з чорним крила раз по раз стріпувались, несучи їх до замуленої коси, що видніла попереду праворуч. Томас Хадсон дивився на них і милувався їхніми спрямованими вниз чорно-білими дзьобами й отією рожевою барвою, якої вони надавали небу і яка немов заслоняла собою химерну будову кожного окремо взятого птаха, але й кожен з них сам собою тішив око. Та коли птахи порівнялися з тим зеленим островом, Томас Хадсон побачив, що вся зграя рвучко повернула праворуч.

— Аро! — гукнув він униз.

Ара піднявся на місток і сказав:

— Слухаю, Томе.

— Візьми три *niños* із шістьма магазинами до кожного, десяток гранат та середню санітарну сумку і поклади в шлюпку. І, будь ласка, пришли сюди Віллі.

Фламінго вже були на обмілині далеко праворуч і заклопотано копирсалися в мулі. Томас Хадсон саме дивився на них, коли Віллі сказав:

— Ти глянь, скільки бісових фламінго.

— Вони летіли над островом, і щось їх там сполохало. Я певен, що з того боку стоїть або та шхуна, або якесь інше судно. Хочеш поїхати зі мною, Віллі?

— Ну звісно.

— Ти вже попоїв?

— Засуджений до страти добряче підобідав.

— Тоді йди допоможи Арі.

— Ара їде з нами?

— Ні, я беру Пітерса, бо він знає по-німецькому.

— А не можна замість нього Ару? Я не хочу бути в бою з Пітерсом.

— Може, Пітерс своєю німецькою мовою допоможе нам уникнути бою. Слухай, Віллі. Мені потрібні полонені. До того ж з ними лоцман, і я не хочу, щоб він загинув.

— Ти виставляєш багато умов, Томе. І це при тому, що їх там вісім чи, може, й дев'ять, а нас троє. Та й який біс знає, що з ними лоцман?

— Ми знаємо.

— Давай не будемо гратися в дрисляве благородство.

— Я питав тебе, чи хочеш ти їхати.

— Я їду,— сказав Віллі.— От тільки той Пітерс...

— Пітерс буде битися. Зроби ласку, пришли сюди Антоніо й Генрі.

— Ти думаєш, Томе, вони там? — спитав Антоніо.

— Я цілком певен.

— Томе, а мені з вами не можна? — спитав Генрі.

— Ні. Шлюпка вміщає тільки трьох. Якщо з нами щось станеться, постарайся прошити шхуну із п'ятдесяток, коли вона спробує втекти з початком припливу. Потім знайдете її в отій довгій затоці. Вона буде пошкоджена. А може, й не дійде аж туди. Якщо пощастить, захопіть полоненого, одвезіть на Кайо-Франсес і здайте під розписку.

— Чи не міг би я поїхати замість Пітерса? — спитав Генрі.

— Ні, Генрі. Ти вже пробач, але він говорить по-німецькому. Команда в тебе добра,— мовив він до Антоніо.— Якщо з нами все буде гаразд, я залишу Віллі й Пітерса на шхуні з чим там приведеться, а сам привезу шлюпкою полоненого.

— Наш останній полонений не довго дихав.

— Постараюся привезти справного, міцного й здорового. Ідіть наниз і догляньте, щоб усе там було як слід. А я хочу трохи подивитися на отих фламінго.

Він стояв на містку й дивився на рожевих фламінго. Річ тут не тільки в забарвленні, думав він. Не тільки в поєднанні чорного з ясно-рожевим. Головне — їхня величина і те, що окремі частини тіла в них потворні, але в цілому химерно-прекрасні. Мабуть, це дуже давня порода птахів, що дійшла до нас із глибокої минувшини.

Він не дивився на птахів у бінокль, бо тепер йому не потрібні були деталі. Йому потрібна була ота рожева барва на сіро-бурому тлі. Тим часом туди прилетіли ще дві зграї, і тепер уся обмілина була забарвлена так, як він ніколи не наважився б намалювати. Чи, може, й наважився б і саме так намалював би. Приємно помилуватися на фламінго, вирушаючи в таку дорогу, подумав він. А тепер треба йти, щоб вони там не стривожились і не уявили собі казна-чого.

Він зійшов з містка і сказав:

— Хілю, піднімайся туди й не спускай бінокля з острова. Генрі, якщо зчиниться стрілянина, а потім з-за острова покажеться черепашатник, відбатуй йому к такій матері ніс. Усі інші хай стежать у біноклі, куди тікатимуть ті, що вціліють, а переловити їх зможете й завтра. Якщо шлюпка буде пошкоджена, позабивайте дірки і вживайте її на діло. На шхуні є човен, його теж зможете полагодити й пустити в діло, якщо ми не дуже його роздовбаємо.

— Які ще накази? — спитав Антоніо.

— Регулярно випорожнюйтесь і живіть по змозі праведно. Ми не примусимо довго себе чекати. А вас двох, панове байстрюки, прошу зі мною. Ходім.

— Моя бабуся завжди твердила, що ніякий я не байстрюк,— мовив Пітерс.— Вона казала, що я наймиліше й найзаконніше дитинча в усій окрузі.

— І моя матуся запевняла, що я не байстрюк,— сказав Віллі.— Як ми сядемо, Томе?

— Найкраща рівновага, коли ти на носі. Та коли хочеш, на носі сяду я.

— Ні, сідай до стерна,— відказав Віллі.— Он який тепер у тебе корабель.

— Виходить, випав мій номер,— мовив Томас Хадсон.— Росту вгору. Прошу на борт, містере Пітерс.

— Радий вітати вас на борту, адмірале,— сказав Пітерс.

— Щасливих ловів! — гукнув Генрі.

— Будь покійник! — гукнув у відповідь Віллі.

Заджеркотів мотор, і шлюпка взяла курс на силует острова, що тепер, коли вони були над самою водою, здавався ще нижчим.

— Я підійду збоку, і ми тихцем піднімемось на борт.

Обидва кивнули — один на середній банці, другий на носі.

— Залізяччя начепіть на себе. Тепер нехай бачать, начхати,— сказав Томас Хадсон.

— Не знаю, де б я його все й сховав,— мовив Пітерс.— Я тепер чисто як бабусин мул.

— То й нехай. Мул добра худобина.

— Томе, я доконче маю пам'ятати всю оту чортівню щодо лоцмана?

— Пам'ятай, але май і свою голову на в'язах.

— Ну от,— озвався Пітерс.— К бісу тепер усі наші клопоти.

— Годі, помовчмо,— сказав Томас Хадсон.— На борт поліземо всі водночас, і якщо їх не буде на палубі, ти гукнеш їм по-їхньому, щоб виходили, руки вгору. Все. Говорити більш не можна, бо голоси чути далі, ніж мотор.

— А що, як вони не вийдуть?

— Віллі кине вниз гранату.

— А якщо вони будуть на палубі?

— Обстріляємо по секторах. Я — кормовий, Пітерс — середній, ти — носовий.

— А гранату вниз мені кидати?

— Ну звісно. Ми повинні захопити поранених, яких можна врятувати. Тим-то я і взяв санітарну сумку.

— Я думав, це для нас.

— І для нас. А тепер цить. Усе ясно?

— Ясніше за г....,— відказав Віллі.

— А затичок для гузен нам не видали? — спитав Пітерс.

— Їх же скинули з літака сьогодні вранці. Хіба ти не одержав?

— Ні. Моя бабуся завжди казала, що жодне дитинча на всьому Півдні не має такого поганого шлунка. Одну мою пелюшку навіть виставлено у Смітсонівському інституті.

— Ну, годі брехати,— тихо мовив Віллі, одхилившись назад.— Ми маємо все зробити ще завидна, Томе?

— Зараз же.

— Бідолашна моя голівонька,— сказав Віллі.— Оце-то я вскочив у халепу з цими злодюгами й горлорізами.

— Заткнися, Віллі. Побачимо, який ти в бою.

Віллі кивнув головою і втупив своє видюще око вперед, на зелений острів, що немовби стояв навшпиньки на рудувато-коричневому корінні мангрів. Він ще тільки раз обізвався перед тим, як вони почали обходити мис:

— На цьому корінні трапляються добрячі устриці.

Томас Хадсон мовчки кивнув головою.

XVI

Вони побачили шхуну одразу ж, як обійшли мис і поминули вузьку протоку між тим островом і невеличким сусіднім острівцем. Вона стояла біля самого острова носом до берега, із щогли звисали пагони дикого винограду, а палуба була вкрита зеленим мангровим гіллям.

Віллі одхилився назад і тихо промовив майже у вухо Пітерсові:

— Човна на ній немає. Перекажи далі.

Пітерс обернув своє веснянкувате обличчя й сказав:

— Човна на ній немає. Певно, поїхали на берег.

— Підніmemось на борт і потопимо її,— мовив Томас Хадсон.— План той самий. Перекажи далі.

Пітерс нахилився вперед і заговорив Віллі у вухо, і Томас Хадсон побачив, як той похитав головою. Потім підняв руку й

показав пальцями очко. Очко наче дірка в гузні, подумав Томас Хадсон.

Вони підійшли до шхуни з граничною швидкістю, на яку був здатен кавовий млинок у них за кормою, і Томас Хадсон вправно, без найменшого поштовху, пристав до борту. Віллі накинув кішку на планшир, міцно закріпив її, і вони всі троє майже водночас опинилися на борту. Під ногами в них було мангрове гілля з його свіжим мертвотним духом, і Томас Хадсон побачив замасковану диким виноградом щоглу, і все те знов діялося наче уві сні. Потім він побачив відчинений люк та відчинений, але прикритий мангровим гіллям форлюк. На палубі нікого не було.

Томас Хадсон махнув рукою до Віллі, щоб той ішов до форлюка, а сам націлив туди автомат і подивився, чи поставлено спуск на безперервну стрільбу. Під босими ногами він відчував тверді округлі гілки, слизьке листя і теплі мостини дерев'яної палуби.

— Скажи їм, нехай виходять з руками вгору,— тихо мовив він до Пітерса.

Пітерс грубо, гортанно заговорив по-німецькому. Ніхто не обізвався, і нічого не сталось.

Цей бабусин онучок має добрячу дикцію, подумав Томас Хадсон і промовив:

— Скажи, ми даємо їм десять секунд на те, щоб вийшли. Будемо поводитися з ними як з військовополоненими. Потім лічи до десяти.

Пітерс говорив так, наче виголошував вирок усій Німеччині. Який величний голос, подумав Томас Хадсон і швидко озирнувся, чи не видно де човна. Та побачив лише темне коріння й зелене листя мангрів.

— Лічи до десяти й кидай гранату,— сказав він.— А ти, Віллі, пильнуй за тим сучим форлюком.

— На ньому ж, хай йому сто чортів, гілля накидано.

— То заштовхни туди гранату, коли Пітерс кине свою. Не кидай, а заштовхни.

Пітерс полічив до десяти і, не сходячи з місця, високий, розслаблений у суглобах, мов бейсболіст на подачі, узяв автомат під ліву пахву, висмикнув зубами чеку і, потримавши у руці вже задимілу гранату, неначе давав їй розігрітися, рвучким рухом передпліччя — чисто як Карл Мейс,— жбурнув її в темряву люка.

Оце актор, подумав Томас Хадсон, дивлячись на нього. Адже він певен, що там унизу нікого нема.

Томас Хадсон ступив уперед, і далі тримаючи люк під прицілом свого «томпсона». Пролунав уривчастий гучний вибух Пітерсової гранати, і Томас Хадсон побачив, як Віллі розсуває

гілля, щоб укинути гранату в форлюк. І раптом праворуч від щогли, там, де звисали виноградні пагони, він побачив автоматне дуло, що виткнулося з гілля над тим самим люком, біля якого був Віллі. Він натиснув спуск, але й той автомат дав п'ять частих пострілів, що пролящкотіли, мов дитяча тріскачка. Потім із сліпучим спалахом вибухнула граната Віллі, і Томас Хадсон, подивившись туди, побачив, що Віллі висмикує чеку з другої гранати. Пітерс лежав на боці, головою на планширі. Кров з його голови стікала в бортовий жолоб.

Віллі вкинув гранату в люк, і вона вибухнула з іншим звуком, бо перед тим закотилася десь далі під палубу.

— Як, по-твоєму, є ще хтось живий із тих падлюк? — спитав Віллі.

— Зараз я ще звідси одну вкину,— сказав Томас Хадсон. Він пригнувся й побіг, щоб не втрапити під вогонь з великого люка, а тоді обхопив рукою гранату — сіру, масивну, важку, з грубою насічкою,— висмикнув з неї чеку і, підступивши до люка, закотив гранату в корму. Розлігся вибух, тріск, і над розтрощеною зі споду палубою піднявся дим.

Віллі стояв і дивився на Пітерса, і Томас Хадсон теж підійшов і поглянув на нього. Пітерс лежав майже такий самий, який був завжди.

— Ну от, нема в нас більше перекладача,— мовив Віллі. Його видюще око посіпувалось, але голос звучав рівно.

— Швидко вона осідає,— сказав Томас Хадсон.

— Вона й так сиділа на мілині. А тепер хилиться набік.

— Ми ще не встигли багато чого зробити, Віллі.

— І рахунок нічийний. Один — один. Але триклятий черепашатник ми все-таки потопили.

— Катай-но назад і повертайся з Арою та Генрі. Нехай Антоніо виведе катер до мису, як тільки почнеться приплив.

— Спершу я перевірю, що там унизу.

— Я сам перевірю.

— Ні,— сказав Віллі.— Це моє діло.

— Як ти себе почуваєш, хлопче?

— Дуже добре. От тільки засмучений звісткою про смерть містера Пітерса. Треба накрити йому обличчя. І повернути його так, щоб голова була вище, бо шхуна сідає на цей бік.

— А що з тим гадом на носі?

— Шмаття.

XVII

Віллі поїхав по Ару та Генрі. Томас Хадсон лежав за високим планширом шхуни ногами до люка й видивлявся, чи не з'явиться човен. По той бік люка ногами до нижчого борту лежав Пітерс. Обличчя його було накрите німецькою матроською робою. Як це я ніколи не помічав, що він такий високий на зріст, подумав Томас Хадсон.

Вони з Віллі разом оглянули шхуну всередині, де все було шкереберть. На борту залишався тільки один німець — той, що вбив Пітерса. Певно, прийняв його за командира. Вони знайшли на шхуні ще один «шмайсер» і тисячі зо дві патронів у металевому ящику, що був розкритий обценьками чи консервним ножем. Як видно, ті, що поїхали на берег, забрали зброю з собою, бо нічого більше на борту не було.

Човен мав щонайменше шістнадцять футів завдовжки й чималу вагу, якщо судити з підпор та слідів від його днища на палубі. Запас харчів у них ще був достатній: переважно в'ялена риба та просмажена до сухого свинина. Пораненого вони залишили на шхуні, і саме він стріляв у Пітерса. Він мав тяжку рану в стегні, що вже майже загоїлась, і другу таку саму — в м'якуші лівого плеча. Були в них детальні карти узбережжя й Вест-Індських островів та ще ящик сигарет «Кемел» без фірмової марки, з написом «Постачання флоту». Ні кави, ні чаю і ніякого спиртного на шхуні не було.

Поставало питання, що вони робитимуть тепер. Та й де вони. Вони напевне бачили або чули короткий бій, що відбувся на шхуні, і тепер могли повернутися по свої припаси. Бачили, мабуть, і те, що один поїхав у шлюпці з підвісним мотором, а з пострілів та вибухів гранат зміркували, що на борту ще може бути троє вбитих чи тяжкопоранених. Отже, могли повернутися чи то по припаси, чи то по щось інше, сховане на шхуні, а коли споночіє, зробити спробу дістатися до материка. Якби вони сіли на мілину, то легко зняли б човен самотужки.

Човен у них був, як видно, надійний. А Томас Хадсон не мав тепер радиста, щоб передати прикмети човна, і, отже, шукати його не було кому. До того ж якби вони захотіли й наважились, то могли б спробувати поночі захопити катер. Але це було малоймовірно.

Томас Хадсон обмірковував усе так ретельно, як тільки міг. І зрештою розважив: вони напевне заб'ються в мангрові хащі, витягнуть на берег човен і сховають його. Якщо ми поткнемося за ними, вони легко зможуть перестріляти нас із засідки. А тоді рушать до внутрішньої затоки, вийдуть на відкриту воду і спробують проскочити вночі повз Кайо-Франсес. Це неважко. Харчі

якісь знайдуть по дорозі, а ні — то заберуть десь силоміць і отак підуть собі на захід, щоб потім пробратися до котрогось із німецьких земляцтв поблизу Гавани, де їх переховають і всіляко підтримають. Добути собі кращий човен їм теж неважко. Заберуть у когось. Чи вкрадуть.

Мені треба доповісти про все на Кайо-Франсесі, одвезти Пітерса й дістати вказівки. Доки не повернемось у Гавану, особливих прикрощів не буде. На Кайо-Франсесі командує лейтенант, з ним ніяких ускладнень не виникне, і ми зможемо залишити там Пітерса. Щоб довезти його туди, льоду в нас вистачить, там і пальним заправимось, а льоду дістанемо в Кайбар'єні.

Нам треба будь-що зловити цих негідників. Але я не збираюся ні за такої матері душу підставляти Віллі, Ару й Генрі під шквальний автоматний вогонь з мангрової хащі. Їх там, судячи з усього, що ми тут бачили, вісім чоловік. Сьогодні я мав нагоду застукати їх зі спущеними штаньми і пропустив її, бо вони чи то надто хитрі, чи надто щасні, а до того ж добре знають своє діло.

Ми втратили одного чоловіка, і цей один — радист. Зате ми залишили їх без шхуни, при одному човні. Якщо я побачу той човен, ми знищимо і його, а острів обложимо й накриємо їх там. Але стромляти наші голови в пастку, де нас буде троє проти вісьмох, я не збираюся. І якщо мені потім надають по с...., то нехай надають. Зрештою, надають і так, і так. За те, що я втратив Пітерса. Якби втратив будь-кого з вільнонайманих, нікому й не заболіло б. Крім мене та моєї команди.

Скоріше б уже вони повернулися, подумав він. Не хочу я бути сам, коли ті негідники з'являться сюди подивитися, що сталося з їхньою шхуною, і вести з ними бій одинцем на цьому безіменному острові. Цікаво все-таки, куди вони подалися отим своїм човном і що там роблять? Може, шукають устриць. Віллі казав, що тут є устриці. А може, просто не схотіли залишатися вдень на своєму черепашатнику, щоб їх не засікли з літака. Та ні, вони вже, певно, знають, в які години тут патрулюють літаки. Хай їм чорт, з'являлися б уже, чи що, то, може, швидше б усе скінчилось. Прикриття в мене тут непогане, а вони, перш ніж потрапити на борт, будуть у мене всі як на долоні. А як по-твоєму, чому той поранений не стріляв раніш, поки ми не залізли на шхуну? Він же мав почути шум мотора. Певне, спав. Та й наш мотор дуже тихий, його майже не чути.

Надто багато тут усяких «чому», подумав він, і я зовсім не певен, що все як слід розрахував. Можливо, не треба було вчиняти наскок на шхуну. Але мені здається, я таки мав це зробити. Ми потопили шхуну, втратили Пітерса і вбили одного з них. Не хтозна-як добре, та все-таки на нашу користь.

Він почув джеркотіння мотора і, обернувшись, побачив, як шлюпка обходить мис. Але в ній був лиш один чоловік — Ара, що стернував на кормі. Та помітив він і те, як низько шлюпка сидить у воді, й зрозумів, що Віллі та Генрі лежать у ній на дні. А Віллі таки хитрюга, подумав він. Нехай ті на острові побачать, що приїхав тільки один, але не той, що вів шлюпку звідси. Не знаю, чи справді хитра ця вигадка. Але Віллі, напевне, мав якісь свої міркування.

Шлюпка підійшла до шхуни з підвітряного боку, і Томас Хадсон побачив широкі груди Ари, його довгі руки та смагляве обличчя, таке незвично серйозне в ці хвилини, і помітив, як нервово сіпаються м'язи у нього на ногах. Генрі та Віллі лежали долілиць, поклавши голови на руки.

Коли шлюпка пристала до підвітряного борту шхуни, що похилилася від берега до води, і Ара взявся за леєр, Віллі повернувся на бік і сказав:

— Лізь на борт, Генрі, й повзи до Тома. Ара подасть тобі твоє залізяччя. І Пітерсове там забереш.

Генрі обережно поповз на животі по нахиленій палубі. Проповзаючи обіч Пітерса, швидко позирнув на нього.

— Привіт, Томе,— мовив він.

Томас Хадсон поклав руку йому на плече й тихо сказав:

— Повзи на ніс і втиснися в палубу. Щоб нічого не було видно над бортиком.

— Гаразд, Томе,— відповів той здоровань і помалу, дюйм за дюймом, поповз нахиленою палубою до носа. Йому довелося перелізти через Пітерсові ноги, і він підібрав його автомат і магазини. Магазини застромив за пояс, помацав у Пітерса в кишенях, витяг звідти гранати й теж причепив до пояса. Тоді поплескав Пітерса по ногах і, тримаючи свій та його автомати за стволи, поповз далі до свого місця на носі.

Томас Хадсон спостерігав, як Генрі повз похилою палубою по мангровому гіллю і як, поминаючи розтрощений вибухом гранати форлюк, зазирнув туди. Те, що він там побачив, ніяк не відбилося на його обличчі. Опинившись під захистком планшира, він поклав обидва автомати праворуч себе, а тоді перевірив Пітерсів і заправив у нього новий магазин. Решту магазинів розіклав попід бортиком планшира, потім відчепив від пояса гранати й поклав їх напохваті.

Побачивши, що він зайняв свою позицію і дивиться на зелений острів, Томас Хадсон повернув голову й заговорив до Віллі, що лежав на дні шлюпки, заплющивши проти сонця і видюще, й штучне око. На ньому була вилиняла сорочка кольору хакі з довгими рукавами, подерті шорти й старі тенісні туфлі. Ара сидів на кормі, і Томас Хадсон бачив згори його буйну чорну

чуприну та великі руки, що напружено стискали бортик шлюпки. Ноги його й досі посіпувались, але Томас Хадсон уже давно знав, як він завжди нервує перед небезпечним ділом і як чудово тримається потім, тільки-но воно розпочнеться.

— Віллі,— мовив Томас Хадсон.— Ти щось надумав?

Віллі розплющив своє видюще око, а штучне так і лишилося заплющене.

— Я прошу дозволу прогулятися на той край острова й побачити, що там діється. Не можна дати їм ушитися звідси.

— Я поїду з тобою.

— Ні, Томмі. Я це трикляте діло знаю, воно ж моє ремесло.

— Я не дозволю тобі їхати туди самому.

— А це можна зробити тільки так. Звірся на мене, Томмі. Ара повернеться сюди і, якщо я їх сполохну, підіграє вам. А якщо все буде тихо, приїде й підбере мене там-таки на березі.— Обидва його ока були широко розплющені, і він дивився на Томаса Хадсона так переконливо, наче продавець, що умовляє покупця придбати якусь потрібну в домі річ, а той і купив би, та не має стільки грошей.

— І все-таки я поїду з тобою.

— Забагато буде шелесту, Томе. Я ж тобі правду кажу, я це діло, хай йому біс, добре знаю. Вважай, великий фахівець. Кращого за мене ніде не знайдеш.

— Ну гаразд. Їдь,— сказав Томас Хадсон.— Але роздовбай там їхній бісів човен.

— А що, по-твоєму, я думаю там робити? Лежати на пісочку й рукоблудити?

— Ну, коли вже їдеш, то їдь.

— Слухай, Томе. Тепер ти маєш дві пастки. Одну на катері, другу тут. Ара — твої колеса. І йдеться лише про те, щоб не долічитися там морського піхотинця, начисто списаного зі служби. Що ж тебе муляє?

— Те, що ти так багато базікаєш,— відказав Томас Хадсон.— Забирайся під три вітри, і хай благословить тебе чорт.

— Будь покійник,— сказав йому Віллі.

— Як послухати тебе, то ти в формі,— мовив Томас Хадсон і квапливо пояснив Арі по-іспанському, що вони мають робити.

— Не турбуйся,— озвався Віллі.— Я йому й лежачи все розтлумачу.

Ара сказав:

— Я швидко, туди й назад, Томе.

Томас Хадсон бачив, як він запустив мотор і як шлюпка вийшла на протоку, бачив на кормі широку спину та чорну кучму Ари, і Віллі, що простягся на дні шлюпки. Він ліг так, що голова його була біля самих ніг Ари, і він міг говорити до нього.

Славний, хоробрий, безпутний сучий син, думав Томас Хадсон. Друзяка Віллі. Це ж він допоміг мені віднайти себе, коли я вже ладен був скласти руки. Ні, коли доходить до справжнього діла, то я волію мати поруч себе добрячого морського піхотинця, нехай навіть і начисто списаного, аніж будь-кого іншого. А в нас саме дійшло до справжнього діла. Щасти тобі, містере Віллі, подумав він. І не будь покійник.

— Як ти там, Генрі? — тихо запитав він.

— Добре, Томе. А те, що Віллі поїхав туди сам, це ж справжнє геройство, скажи?

— Та він і слова такого не знає,— відказав Томас Хадсон.— Просто вважає, що це його обов'язок.

— Шкода, що ми з ним не були друзями.

— Коли добре прикрутить, то всі ми друзі.

— Віднині я з ним дружитиму.

— Віднині ми всі маємо безліч добрих намірів,— сказав Томас Хадсон.— Хоч би воно колись уже настало, те віднині.

XVIII

Вони лежали на гарячій від сонця палубі, озираючи берегову лінію острова. Сонце пекло їм спини, але вітер охолоджував шкіру. Спини їхні були майже такі ж темні, як обличчя тих індіанок, яких вони бачили вранці на одному із зовнішніх островів. Здається, це було вже давно-давно, як і все моє життя, подумав Томас Хадсон. І ті індіанки, і відкрите море, і довгі рифи, об які розбивалися хвилі, і темна безодня тропічного океану в далині — усе воно тепер так віддалилось, як і саме його життя. А могли ж ми вийти з цим вітром на відкриту воду й піти на Кайо-Франсес, і Пітерс відповів би на їхні світлові сигнали, і вже сьогодні ввечері ми всі пили б холодне пиво. Не думай про це, хлопче, спинив себе він. Так було треба.

— Генрі,— мовив він.— Як тобі там?

— Чудово, Томе,— дуже тихо відповів той.— Скажи, граната може вибухнути сама, якщо перегріється на сонці?

— Ніколи такого не бачив. Але загалом це може підвищити її вибухову силу.

— Сподіваюсь, Ара взяв з собою води.

— А ти не помітив, вони занесли воду в шлюпку?

— Ні, Томе, не помітив. Я був заклопотаний своїм ділом.

Та ось крізь вітер до них долинуло джеркотіння підвісного мотора. Томас Хадсон обережно повернув голову й побачив, що шлюпка обходить мис. Вона сиділа у воді високо, а на кормі був Ара. Томас Хадсон впізнав його широкі плечі та чорну кучму волосся. Він знову повернувся обличчям до острова й побачив

нічну чаплю, що знялася над деревами посередині острова й полетіла геть. Потім звідти випурхнули двоє лісових ібісів, трохи покружляли, а тоді, то часто лопочучи крильми, то вільно линучи в повітрі, подалися за вітром до одного з малих острівців.

Генрі стежив очима за птахами, потім сказав:

— Певно, Віллі уже далеченько забрався.

— Еге ж,— мовив Томас Хадсон.— Вони злетіли з того узвишшя, що посередині острова.

— Виходить, там нікого більше немає.

— Так, якщо це Віллі їх сполохав.

— Десь там він і має тепер бути, якщо не дуже важко пробиратися.

— Ара вже близько. Гляди тепер не витикайся.

Ара завів шлюпку за похилений до води підвітряний борт шхуни й накинув кішку на планшир. Потім обережно й чіпко, як ведмідь, заліз на палубу. На шиї в нього, прив'язані до уривка грубої жилки, висіли дві пляшки — одна з водою, друга, від джину, з холодним чаєм. Він поповзом перетнув палубу й ліг поруч Томаса Хадсона.

— Як би його сьорбнути тієї водички? — обізвався Генрі.

Ара поклав своє спорядження біля Хадсонового, одв'язав від жилки пляшку з водою і обережно поповз нахиленою палубою понад люками туди, де розташувався Генрі.

— Пий,— мовив він.— А купатися й не пробуй.

Він поплескав Генрі по спині, переповз назад і знову ліг поруч Томаса Хадсона.

— Томе,— сказав він, якомога притишуючи голос.— Ми нічого там не побачили. Я висадив Віллі далеко по той бік, майже навпроти нас, і поїхав на катер. Там я піднявся на борт з протилежного від острова боку. Пояснив усе Антоніо, і він добре зрозумів. Потім я заправив мотор шлюпки, налив запасну каністру й узяв пляшку води та пляшку чаю з льоду.

— Добре,— мовив Томас Хадсон. Він трохи посунувся вниз на похилій палубі й припав до пляшки з холодним чаєм.— Дуже дякую тобі за чай.

— То Антоніо згадав. Ми тоді їхали поспіхом і про дещо забули.

— Ти пересунься до корми, прикриєш той бік.

— Гаразд, Томе,— сказав Ара.

Вони лежали на сонці й вітрі, і кожен не спускав з очей острова. Час від часу там злітав птах чи два, і вони знали, що їх сполохав або Віллі, або ж ті інші.

— От, мабуть, дратується Віллі через цих птахів,— мовив Ара.— Він про них і не подумав, коли йшов.

— Еге ж, це однаково, що сигнальні повітряні кулі запуска-

ти,— відказав Томас Хадсон. Він був замислився, і тепер обернувся, й поглянув через плече.

Усе це дедалі менше йому подобалось. Надто багато птахів злітало над островом. Тож які тепер підстави вважати, що ті, кого вони шукають, справді там? Та й, власне, що їм там було робити? Лежачи отак на палубі, він відчував у грудях холодну порожнечу від думки, що їх обох, і його, і Віллі, ошукано. А може, вони й не мали наміру обвести нас круг пальця. Але оті птахи, подумав він; надто вже їх багато, і нічого доброго це не обіцяє. В повітря знялося ще двійко ібісів, уже недалеко від берега, і Томас Хадсон обернувся до Генрі й сказав:

— Зроби ласку, Генрі, спустись у форлюк і постеж за берегом з того боку.

— Там страшенно бридко.

— Я знаю.

— Гаразд, Томе.

— Гранати й магазини залиш, візьми тільки *ніño* і одну гранату в кишеню.

Генрі обережно сповз у люк і почав видивлятися на внутрішні острівці, що заступали собою відкриту протоку. Вираз його обличчя не змінився. Але для цього йому довелося міцно стулити губи.

— Ти пробач мені, Генрі,— мовив Томас Хадсон.— Нічого не вдієш, так потрібно.

— Та я нічого,— відказав Генрі. І раптом його удавана суворість дала тріщину, і він усміхнувся своєю чарівною широкою усмішкою.— Просто я не зовсім так хотів би провести літо.

— Я теж. Але поки що все йде не так легко та просто, як нам хотілося б.

Над мангровими заростями злетів бугай, і Томас Хадсон почув його гучний крик і побачив, як птах сполохано шугнув убік за вітром. І тоді він почав простежувати шлях Віллі крізь хащу за тими зльотами птахів. Коли птахи не злітали, було очевидно, що Віллі повернув назад. Та трохи згодом вони знову фуркали вгору, і Томас Хадсон знав, що тепер Віллі пробирається навітряним краєм острова. За три чверті години він побачив велику білу чаплю, що перелякано знялась у повітря й, важко махаючи крильми, полетіла геть. І тоді промовив до Ари:

— Він уже вийшов на берег. Їдь до мису й забери його.

— Я його бачу,— за хвилю сказав Ара.— Він помахав рукою. Онде лежить біля самого берега.

— Їдь забери його і привези так само нишком.

Узявши свій автомат і засунувши в кишені по гранаті, Ара зісковзнув у шлюпку. Тоді вмостився на кормі й відштовхнувся од борту шхуни.

— Слухай, Томе, кинь-но мені пляшку з чаєм.

Для певності Ара зловив пляшку обома руками, а не однією, як робив звичайно. Він полюбляв ловити однією рукою гранати, причому пожбурені якнайдужче, і так само полюбляв прикушувати зубами ковпачки детонаторів. Але цей чай був для Віллі, а Ара добре розумів, що́ довелось йому знести, нехай навіть марно, і тим-то так дбайливо примостив пляшку під кормою, сподіваючись, що чай ще холодний.

— Що ти скажеш, Томе? — спитав Генрі.

— Нас пошили в дурні. Поки що.

Невдовзі шлюпка знов підійшла до борту. Віллі лежав на дні, тримаючи обома руками пляшку з чаєм. Хоч він перед тим і вмився у протоці, руки та обличчя його були подряпані й замащені кров'ю, а один рукав сорочки геть одірваний. Покусане москітами обличчя аж запухло, і скрізь, де тіло не було покрите одягом, повискакували гулі від москітних укусів.

— Немає там ніякого біса, Томе,— сказав він.— Вони на цей острів і ногою не ступали. Нікудишні ми з тобою хитруни.

— Неправда.

— Що ти хочеш цим сказати?

— Коли шхуна сіла на мілину, вони пішли попід цим берегом. Чи то шукали якоїсь поживи, чи то хотіли розвідати проходи — цього я не знаю.

— Ти думаєш, вони бачили, як ми захопили шхуну?

— Вони могли бачити або все, або нічого. Надто низько були над водою, отож навряд чи бачили.

— Але почути за вітром напевне могли.

— Мабуть, що й чули.

— То що ж тепер?

— Ти їдь на катер, а потім нехай Ара приїде по Генрі й мене. Вони ще можуть повернутися сюди.

— А як бути з Пітерсом? Ми могли б одвезти його зараз.

— Одвозьте.

— Томмі, ти зайняв позицію не з того боку,— сказав Віллі.— Я не хочу лізти з порадами, але ми обидва помилилися.

— Знаю. Коли Ара забере Пітерса, я спущуся в задній люк.

— Нехай він сам його повантажить,— сказав Віллі.— Вони можуть побачити силуети. А розгледіти те, що лежить на палубі, можна тільки в бінокль.

Томас Хадсон пояснив це Арі, і той заліз на борт і впорався з Пітерсом дуже легко й незворушно, тільки затягнув йому на потилиці робу, що закривала обличчя. Він зробив усе без надмірної делікатності, але й не грубо, і коли підняв Пітерса з палуби й спустив його головою вперед у шлюпку, то тільки й сказав:

— Дуже він закляклий.

— Недарма ж кажуть: закляк, наче мрець,— мовив Віллі.— Ти хіба не чув?

— Чув,— відповів Ара.— А в нас їх називають *tiambres*, цебто холодне м'ясо. Як ото закуски в ресторані: холодна риба, холодне м'ясо. Але я думав про Пітерса. Він завжди був такий гнучкий.

— Я пришлю Ару назад. Тобі нічого не треба, Томе?

— Талану,— відказав Томас Хадсон.— Дякую тобі за розвідку, Віллі.

— Ет, звичайнісіньке смердюче дільце.

— Нехай Хіль помастить тобі подряпини.

— К бісовій матері ті подряпини,— сказав Віллі.— Ходитиму як син джунглів.

Томас Хадсон і Генрі озирали із своїх люків нерівну, порізану лінію острівців, що лежали між ними та довгою затокою, якою, наче каналом, можна було вийти на відкриту воду. Тепер вони говорили, не притишуючи голосу, бо знали, що ті, інші, можуть бути аж ніяк не ближче, ніж на цих малих острівцях.

— Ти пильнуй,— сказав Томас Хадсон.— А я піду викину за борт оті їхні боєприпаси й ще раз погляну, що там є внизу.

Унизу він знайшов чимало такого, чого не помітив першого разу. Тоді підняв на палубу ящик з патронами й зіштовхнув його через борт. Мабуть, треба було розкидати їх пачками, подумав він. Та біс із ними. Він приніс до люка «шмайсер» і, виявивши, що автомат зіпсований, поклав його разом із своїм спорядженням.

Віддам Арі, нехай дивиться, подумав він. Принаймні тепер зрозуміло, чому вони не взяли його з собою. То ти гадаєш, що вони залишили того пораненого як розпорядника урочистої зустрічі, а самі вшилися? Чи, може, влаштували його якнайзручніше й подались на розвідку? Ну, і як, по-твоєму: чи багато вони бачили й чи багато знають?

— А може, варто було залишити боєприпаси як речовий доказ? — спитав Генрі.

— Тепер уже речові докази нам ні до чого.

— І все-таки завжди краще їх мати. Ти ж знаєш, які вони там доскіпливі,— візьмуть усе під сумнів, і край. А нагорі то, може, й під сумнів узяти не схочуть. Ти ж пам'ятаєш, Томе, як було з тим останнім підводним човном?

— Та пам'ятаю.

— Він аж куди зайшов у гирло Міссісіпі, а вони все брали його під сумнів.

— Це правда.

— Отож я й кажу, що треба було залишити ті боєприпаси.

— Генрі,— мовив Томас Хадсон.— Ти, будь ласка, не тривожся. Ті люди, яких вони перебили, й досі там, на острові. Ми маємо кулі від німецького автомата, видалені з них і з того мертвого німчури. Ми маємо другого мертвого німчуру й записані в судновому журналі координати того місця, де його поховано. Ми маємо оцей роздовбаний черепашатник з мерцем на носі. Ми маємо два «шмайсери». Один несправний, а другий пошкоджений гранатою.

— А що, як раптом налетить ураган і все це розмете? От вони й скажуть, що все воно дуже сумнівне.

— Ну гаразд,— мовив Томас Хадсон.— Нехай усе воно буде сумнівне. А Пітерс?

— Його міг застрелити хтось із нас.

— Еге ж. І доведеться нам усе терпіти.

Вони почули шум мотора і наступної миті побачили, як Ара обходить мис. Ця шлюпка так високо задирає ніс, наче каное, подумав Томас Хадсон.

— Збирай своє залізяччя, Генрі,— сказав він.— Повертаємось на катер.

— Коли хочеш, я залюбки залишуся на цій руїні.

— Ні, ти потрібен мені на катері.

Та коли Ара підійшов до борту, він раптом передумав.

— От що, Генрі, ти побудь тут ще трохи, а потім я пришлю по тебе Ару. Якщо вони виткнуться й підійдуть до шхуни, шпурни їм у човен гранату. Переходь сюди, в задній люк, тут тобі буде просторіше. І май голову на в'язах.

— Гаразд, Томе. Дякую, що дозволив мені залишитися.

— Я б залишився сам, а тебе відіслав, але мені треба обговорити дещо з Антоніо.

— Розумію. А може, мені краще обстріляти їх, коли вони підійдуть, а вже потім кинути гранату.

— Як хочеш. Але не вистромляй голови, а гранату кинь з другого люка. І тримайся молодцем.— Він лежав за планширом підвітряного борту й подавав Арі своє спорядження. Потім і сам переліз через борт.— Тобі там, унизу, не дуже мокро? — спитав він Генрі.

— Ні, Томе. Все добре.

— Гляди не впадай у клаустрофобію [1] і добре пильнуй. Якщо вони покажуться, дай їм підійти під самий борт, а тоді вже вступай у гру.

— Еге ж, Томе.

— Уявляй собі, ніби сидиш у засідці на качок.

— Мені цього не треба, Томе.

---

[1] Хвороблива боязнь замкненого простору.

Томас Хадсон уже лежав на дні шлюпки.

— Як тільки настане час повернутися, Ара приїде по тебе.

— Не турбуйся, Томе. Коли хочеш, я можу перебути тут і цілу ніч. Тільки нехай Ара привезе мені чогось попоїсти, ще пляшку води і, може, трохи рому.

— Він приїде й забере тебе, і ми вип'ємо трохи рому на катері.

Ара смикнув шнур мотора, і вони повернули назад до катера. Томас Хадсон відчував біля ніг гранати й вагу автомата на грудях. Він обняв його руками й поколисав, і Ара засміявся, й, нахилившись до нього, промовив:

— Таке життя не для добрих малят.

XIX

Усі вони знов були на катері, і надвечірній вітер віяв прохолодою. Зграї фламінго вже покинули обмілину, хоч вона й досі випиналася над водою. У промінні призахідного сонця обмілина здавалася зовсім сірою, і на ній діловито копошився табунець бекасів. Далі тяглося мілководдя, протоки, яких не видно було за сколоченим мулом, і ген оддалік острівці.

Томас Хадсон стояв, спершись на поруччя містка, і розмовляв з Антоніо.

— Години до одинадцятої на повний приплив нема чого й сподіватися,— сказав Антоніо.— Вітер жене воду із затоки та обмілин, і я навіть не знаю, яка тут буде глибина.

— Нас зніме припливом чи доведеться тягти?

— Має зняти. Але ночі тепер безмісячні.

— У тім-то й річ.

— Місяць тільки-но вчора з'явився,— провадив Антоніо.— Зовсім тоненький. Учора ввечері ми й не бачили його за хмарами.

— Еге ж.

— Я послав Джорджа й Хіля нарубати гілля, щоб позначити прохід тичками. Ми можемо поїхати шлюпкою, проміряти глибину й розставити по фарватеру тички. Тоді легше буде вибратися звідси.

— Слухай. Коли катер знов буде на плаву, я хотів би стати в такому місці, де можна навести на той черепашатник прожектор та наші п'ятдесятки і щоб хтось на борту посигналив нам ліхтариком, якщо вони виткнуться на човні.

— Це було б найкраще, що можна придумати, Томе. Але потемки туди ніяк не підійти. Хіба що з увімкненим прожектором та зі шлюпкою попереду, щоб хтось замірював глибину, гукав

тобі й ставив тички. Тільки тоді ніхто з них і носа не виткне. Нізащо в світі.

— Мабуть, що так. Це я вдруге сьогодні помиляюсь.

— Ти помилився вдень,— сказав Антоніо.— Але то була чиста випадковість. Як ото карту тягти.

— Важливо те, що я помилився. А тепер скажи мені свою думку.

— По-моєму, якщо вони не подалися геть і якщо ми викажемо, що сидимо на грунті, то сьогодні вночі вони неодмінно спробують захопити наш катер. З вигляду ми для них не що інше, як така собі купка аматорів морських прогулянок. Я певен, що коли все те сталося, вони були далеко серед островів. А нас вони зневажають і не мають сумніву, що ми для них легка здобич, бо якщо й стежили за нами, то цілий день бачили на шлюпці одного-єдиного чоловіка.

— На те ми й розраховували.

— А що, як вони побачать, що сталося з їхнім черепашатником?

— Поклич до мене Віллі,— сказав Томас Хадсон.

Прийшов Віллі, досі запухлий від москітів. Але подряпини його вже трохи підсохли. На ньому були самі шорти.

— Ну, як ти, сину джунглів?

— Усе гаразд, Томе. Ара приклав мені до покусаних місць хлороформ, і вони більше не сверблять. Та які ж там кляті москіти — з чверть дюйма завбільшки і чорні, як чорнило.

— Ми сьогодні пошилися в бісові дурні, Віллі.

— Паскудство. Ми пошилися в бісові дурні з самого початку.

— Як з Пітерсом?

— Ми зашили його в брезент і обклали льодом. Навряд чи багато за нього дадуть на ринку, але день-два протримається.

— Слухай, Віллі. Я тут казав Антоніо, що хотів би підійти туди й узяти ту бісову руїну під прожектор та під наші п'ятдесятки. Але він каже, що для цього довелося б переполохати весь океан і що так діла не буде.

— Авжеж,— мовив Віллі.— Він має рацію. Це твоя третя помилка сьогодні. В мене на одну менше, і я попереду.

— Як ти гадаєш, чи спробують вони захопити наш катер?

— Ні біса вони не спробують,— відказав Віллі.

— Але ж може таке бути.

— Вони ж іще при своєму розумі. А втім, з великого розпачу можуть і спробувати.— Вони обидва сиділи на містку, прихилившись до затягнутого брезентом поруччя. У Віллі знову засвербіло праве плече, і він терся ним об брезент.— Справді, можуть,— повторив він.— Вчинили ж вони оту бійню на острові.

— Вони дивились на це по-своєму. Не забувай, що вони тоді втратили судно й теж були в розпачі.

— Ну, а сьогодні втратили друге судно та ще й одного із своїх. А може, вони любили того сучого сина.

— Цілком можливо. А то б не морочилися з ним стільки.

— Той німчура був таки молодець,— мовив Віллі.— Вислухав усю балакню про руки вгору, і гранату дав кинути, а тоді вже сказав своє слово. Мабуть, подумав, що Пітерс командир,— такий він був важний та ще й так шпрехав по-їхньому.

— Певне, що так.

— Ти ж знаєш, гранати вибухали під палубою. Вони могли їх і не почути. Скільки пострілів ти дав, Томе?

— Щонайбільше п'ять.

— І той дав коротку чергу.

— Вам тут дуже було чути, Антоніо?

— Та ні, не дуже,— відповів Антоніо.— Ми ж стоїмо не за вітром, на північ звідти, а ще острів між нами. Зовсім тихо було чути. Але я почув.

— А вони могли й не почути,— сказав Томас Хадсон.— Зате напевне бачили, як тут весь час сновигала шлюпка і як сіла набік їхня шхуна. Вони неодмінно вирішать, що то пастка. І навряд чи поткнуться до неї.

— По-моєму, це ти слушно розважив,— погодився Віллі.

— Але як ти гадаєш — чи виткнуться вони взагалі?

— Я про це знаю не більше, ніж ти й господь бог. Та хіба не ти в нас завжди розмірковуєш усе за них?

— Еге ж,— відказав Томас Хадсон.— І часом це непогано у мене виходить. Але сьогодні — ну ніяк.

— Розмірковуєш ти добре,— мовив Віллі.— Просто така нещаслива смуга на тебе насунула.

— Ми й справді могли б улаштувати там пастку.

— А тим часом ти сам вскочив у добру пастку,— сказав Віллі.

— Ну от що. Поки ще видно, їдь туди й замінуй там усе як слід.

— Оце ти діло говориш,— погодився Віллі.— Впізнаю старого Тома. Я заміную обидва люки, і дохлого німчуру, і леєр з підвітряного борту. Виявляється, голова в тебе ще варить.

— Не шкодуй вибухівки. Ми маємо її до біса.

— Я ту посудину так нафарширую, що сам господь бог туди не поткнеться.

— Шлюпка повертається,— обізвався Антоніо.

— Ну, я піду скажу Арі. Візьмемо все, що треба, й поїдемо,— мовив Віллі.

— Ти тільки себе не підірви.

— Ти тільки дурниць не говори,— відказав Віллі.— Відпочив би ти трохи, Томе. Тобі ж не спати цілу ніч.

— Тобі також.

— Е ні, дідька. Я собі спатиму, а коли знадоблюся, збудите.

— Я заступаю на вахту,— мовив Томас Хадсон до Антоніо.— Коли почнеться приплив?

— Він уже почався, але ще не може здолати течії, що йде за вітром із затоки.

— Пристав Хіля до п'ятдесяток, а Генрі нехай відпочине. І всім скажи, щоб відпочивали, бо вночі не спатимуть.

— Чом би тобі не випити, Томе?

— Не хочу. Що в нас сьогодні на вечерю?

— Великий шмат вареної риби під іспанським соусом, з чорними бобами та рисом. А от фруктових консервів уже немає.

— Я ж замовляв тоді на Конфітесі.

— Так. Але їх викреслили із списку.

— А якісь сушені фрукти є?

— Абрикоси.

— Замочи їх на ніч і даси завтра на сніданок.

— Генрі не схоче їсти зранку сушені фрукти.

— Ну, то даси йому до обіду, коли в нього добрий апетит. Суп у тебе ще є?

— Є вдосталь.

— Як з льодом?

— На тиждень вистачить, якщо не дуже багато піде на Пітерса. Чом ти не хочеш поховати його в морі, Томе?

— Може, так і зробимо,— відповів Томас Хадсон.— Він завжди казав, що хотів би бути похований у морі.

— Він багато чого казав.

— Еге ж.

— Томе, чому ти все-таки нічого не вип'єш?

— Ну гаразд,— мовив Томас Хадсон.— Джин у нас ще є?

— Твоя пляшка стоїть у шафці.

— А зелені кокоси?

— Є.

— Зроби мені джин з кокосовою водою і з лимоном. Якщо є лимони.

— Лимонів багато. Там у Пітерса десь заховане його шотландське віскі, я пошукаю. Може, ти краще випив би віскі?

— Ні, знайди і замкни. Воно нам може придатися.

— Зараз зроблю тобі твоє питво.

— Дякую. Може, нам усе-таки пощастить, і вони проти ночі виткнуться.

— Я в це не вірю. Тут у мене з Віллі однакові погляди. Але можуть і виткнутись.

— Ми для них величезна спокуса. Їм же потрібне якесь судно.

— Усе це так, Томе. Але ж вони не дурні. Якби вони були дурні, ти б не зміг отак за них розмірковувати.

— Ну гаразд. Неси мені питво.— Томас Хадсон розглядав у бінокль низку острівців.— А я спробую ще трохи поміркувати за них.

Але міркувати до ладу він уже не міг. І не тільки за них, а й взагалі. Він дивився, як шлюпка з Арою на кормі та невидимим на дні Віллі заходить за мис. Дивився, як урешті знявся в повітря й полетів на один із зовнішніх островів табунець бекасів. А потім, коли дивитися стало ні на що, взявся до питва, що його приніс Антоніо.

Він згадав про те, як давав собі слово не пити в цьому плаванні, навіть склянки коктейлю ввечері, і думати тільки про діло. Згадав, як намірявся заганяти себе, щоб увечері падати з утоми й засинати мертвим сном. Але не шукав собі виправдання ні за цю склянку, ні за порушене слово.

Я таки заганяв себе, думав він. Заганяв добряче. І сьогодні маю право випити й подумати про щось інше, крім тих негідників. Якщо вони виткнуться цієї ночі, у нас усе готове до зустрічі. А як не виткнуться, то завтра зранку, коли буде висока вода, я знов піду за ними.

Отож він помалу тягнув своє питво, холодне й чисте на смак, і озирав нерівну лінію острівців перед собою і далі на захід. Випивка завжди відмикала його пам'ять, що її він так старанно тримав тепер під замком, і ці острівці нагадали йому про минулі дні, коли Том-молодший був ще малим хлопчиком і вони разом ходили в море ловити тарпона. Тільки острови там були інакші і протоки між ними ширші.

Фламінго там не водилися, зате інші птахи були майже такі самі, за винятком хіба великих золотистих куликів, що завжди збивалися в зграї. В різні пори року кулики мали різне забарвлення — то сіре, а то чорне із золотистим полиском,— і він пригадував, як пишався Том-молодший, коли приніс додому першу пташину, яку підстрелив із своєї першої в житті одноствольної рушниці двадцятого калібру. Пригадав, як хлопчик гладив її пухкі білі грудочки й доторкався до гарних чорних плям під крильми і як потім, уже пізно ввечері, він підійшов до хлопчикового ліжка й побачив, що той так і спить, обнявши руками пташину. Він дуже обережно, щоб не збудити хлопчика, забрав у нього кулика. Хлопчик не прокинувся. Тільки ще міцніше притиснув руки до грудей і повернувся з боку на спину.

Він поніс того кулика до задньої кімнати, де стояла шафка-льодовня, і в нього було таке відчуття, наче він обікрав хлоп-

чика. Але він старанно пригладив пір'я пташини й поклав її на гратчасту поличку льодовні. А наступного дня намалював для Тома-молодшого золотистого кулика, і хлопець забрав ту картину з собою і потім одніс до школи. Малюючи кулика, Томас Хадсон намагався відобразити його прудкість і стрімкість, а за тло взяв довгий піщаний берег з кокосовими пальмами.

Потім він пригадав, як одного разу вони були в туристському таборі. Він прокинувся рано-вранці, а Том ще спав. Хлопчик лежав на спині, згорнувши руки, й скидався на скульптурне зображення на надгробку юного рицаря. Томас Хадсон швиденько накидав ескіз, узявши за взірець надгробок, що його бачив колись у Солсберійському соборі. Він хотів згодом намалювати за тим ескізом картину, та так і не намалював, щоб не наврочити. Страх як це допомогло, подумав він тепер.

Він поглянув на сонце, що стояло вже низько над обрієм, і побачив у його промінні Тома на «спітфайрі». Літак був зовсім крихітний у високості й виблискував, наче скалка розбитого дзеркала. Хлопець любив височину, подумав він. А ти добре зробив, коли постановив собі не пити.

Тим часом більша половина питва була ще в склянці, обгорнутій паперовим рушником, і навіть лід ще не розтав.

Від Пітерсових щедрот, подумав він. Тоді пригадав, як вони колись жили на острові і як Том, дізнавшись того року в школі про льодовиковий період, боявся, що він настане знов...

— Тату,— казав він.— Це єдине, що мене тривожить.

— Сюди крига не досягне,— заспокоював його Томас Хадсон.

— Я знаю. Але жах навіть подумати, що буде з усіма, хто живе в Міннесоті, й у Вісконсіні, й у Мічігані. Навіть в Індіані й Іллінойсі.

— Навряд чи нам слід тривожитись,— сказав Томас Хадсон.— Якби таке й сталося, то це страшенно повільний процес.

— Я знаю,— відказав Том-молодший.— Але це єдине, що по-справжньому мене тривожить. І ще те, що переводиться рід мандрівних голубів.

Ох, той мені Том, подумав він і, поставивши склянку у вільне гранатне гніздо, пильно оглянув у бінокль низку острівців. Але не побачив ніде нічого такого, що скидалося б на човен під вітрилом, і поклав бінокль на місце.

Найкраще нам було на тому острові й там, на Заході, подумав він. Ну і, звісна річ, у Європі, але якщо я почну згадувати про Європу, то неодмінно згадуватиму й про неї, і тоді буде ще гірше. Цікаво, де вона тепер. Певно, спить з якимсь генералом. Ну що ж, сподіваюся, генерала вона вибрала непоганого.

Вона була страшенно мила й дуже гарна, коли ми зустрілися тоді в Гавані. Я міг би думати про неї хоч цілу ніч. Але не буду.

Я й так попустив собі, що думаю про Тома. Коли б не випив, то й про нього не думав би. А втім, добре, що я випив. Часом треба порушувати всі свої правила. Ну, може, й не всі. Ось я ще трохи подумаю про нього, а тоді вже міркуватиму про те, що нам робити ввечері, коли повернуться Віллі й Ара. В одному запрягу їм ціни немає. Віллі навчився іспанської на Філіппінах, і мова у нього жахлива, проте вони чудово розуміють один одного. Мабуть, ще й тому, що Ара баск і теж говорить по-іспанському не зовсім правильно. Хай йому чорт, не хотів би я опинитися на борту тієї шхуни після того, як Віллі з Арою її оснастять.

Слухай, допивай-но ти краще своє питво й думай про щось приємне. Том загинув, і думати про нього ти можеш. Однаково ніколи цього не позбудешся. Але тепер уже ти міцно тримаєш себе в руках. То пригадай якусь щасливу пору в своєму житті. Їх було в тебе чимало.

А яка ж була найщасливіша? — запитав він себе. Та, власне, вся та, поки ти був ще не розбещений, і не мав зайвих грошей, і залюбки працював і їв. Коли велосипед тішив тебе більше, ніж автомобіль. З нього краще було видно все довкола, він допомагав тобі зберігати добру форму, і, повертаючись з прогулянки по Булонському Лісу, ти їхав собі накотом Єлісейськими Полями аж за Рон-Пуен, а коли озирався, бачив позад себе два суцільних потоки машин та екіпажів і високе сіре громаддя арки на тлі посутенілого надвечірнього неба.

А тепер там цвіли б каштани. І дерева здавалися б чорними в сутінках, а він їхав би, натискаючи на педалі, до площі Згоди й дивився на біло-воскові свічки їхніх суцвіть. А потім зліз би зі свого гоночного велосипеда, й вів його обіч себе гравієвою доріжкою, і поволі роздивлявся на каштанові дерева, і відчував над головою їхні віти, й далі штовхаючи обіч себе велосипед, і відчуваючи гострі камінчики під тонкими підошвами велотуфель. Ті приношені гоночні туфлі він купив у знайомого офіціанта в «Селекті», колишнього олімпійського чемпіона, а заплатив за них грішми, заробленими за портрет власника того кафе, що його намалював так, як хотілося замовникові.

«Трохи в стилі Мане, мосьє Хадсон. Якщо ви можете».

Навряд чи Мане підписався б під тим портретом, та все-таки в ньому було більше Мане, аніж Хадсона, а найбільше було власника кафе. Томас Хадсон одержав гроші на велотуфлі й ще довго після того мав там безкоштовне питво. Та нарешті, коли одного вечора Томас Хадсон запропонував заплатити за випите, від грошей не відмовились, і він зрозумів, що одержав за портрет сповна.

У «Клозері-де-Ліла» вони теж мали знайомого офіціанта, що ставився до них дуже приязно й завжди подавав удвічі більшу порцію вина, так що з водою їм цілком вистачало на цілий вечір. Отож вони почали ходити туди. Вкладали малого Тома спати, а самі йшли до того старого кафе й сиділи цілий вечір, щасливі, що вони разом. Потім гуляли темними завулками на горі Сент-Женев'єв, де тоді ще не були знесені старі будинки, і щоразу повертались додому іншою дорогою. А коли лягали спати, то чули сонне дихання Тома в його ліжечку та муркотіння великого кота, що спав разом з ним.

Томасові Хадсону пригадалось, як жахалися люди, дізнаючись, що вони дозволяють котові спати в ліжку з малою дитиною і залишають її саму, йдучи з дому. Але Том завжди спав міцно, а коли б і прокинувся, то поруч нього був кіт, його найкращий приятель. Кіт не підпускав до ліжечка нікого чужого, і вони з Томом дуже любили один одного.

А тепер Том... Ні, к бісу, сказав він собі. Таке може статися з кожним. Час би вже тобі це зрозуміти. Але це єдине, що безповоротне.

Хто тобі таке сказав? — запитав він сам себе. Можна поїхати геть — і безповоротно. Можна вийти за двері — й безповоротно. Безповоротна будь-яка зрада. Безповоротна підлота. Безповоротне віроломство. Але це ти просто говориш красиві слова. Справді безповоротна тільки смерть.

Скоріше б уже повертались Ара й Віллі. Певно, вони хочуть оснастити ту руїну, мов справжню кімнату жахів. Я ніколи не любив убивати, ніколи в житті. А от Віллі це діло любить. Дивний він хлопець, дивний і разом з тим дуже добрий. Ніколи не заспокоїться, доки не зробить усе якнайкраще.

Він ще здаля помітив шлюпку. Потім почув джеркотіння мотора. Шлюпка наближалася, більшала й нарешті підійшла до борту. Віллі піднявся на місток. У такому вигляді він бував не часто, і його штучне око вирізнялося на обличчі своїм надто чистим білком. Він виструнчився, хвацько віддав честь і сказав:

— Дозвольте звернутися до капітана, сер.

— Ти п'яний?

— Та ні. Радісно збуджений.

— А я кажу, що ти випив.

— Ну певно, що випив. Ми взяли з собою трохи рому, щоб не умліти коло того падла. А коли закінчили, Ара помочився в пляшку й теж замінував її. Вона тепер подвійно замінована.

— Ви там усе як слід обладнали?

— Томмі, та навіть отакенький крихітний гномик не ступить туди ногою, щоб ту ж мить не полетіти догори дригом у свою гном'ячу країну. Навіть тарган не заповзе. Ара боявся, щоб

мухи, які лазять по тому падлу, не висадили нас у повітря. Все зроблено тонко, чисто й гарно.

— Що робить Ара?

— У нападі радісного збудження розбирає й чистить усе, що трапиться під руку.

— Скільки ж ви взяли з собою рому?

— Та менше як півпляшки. То була моя ідея. Ара тут ні до чого.

— Гаразд. Іди к бісу туди до нього, почистьте зброю й перевірте п'ятдесятки.

— Щоб їх по-справжньому перевірити, треба постріляти з них.

— Знаю. Але ви перевірте все, не стріляючи. І викиньте амонал, що був у казенниках.

— Оце здорово.

— І скажи там Генрі, нехай іде сюди й принесе мені ще скляночку того самого, і собі теж нехай візьме випити. Антоніо знає, чого мені треба.

— Я радий, що ти знов дозволяєш собі трохи випити, Томе.

— Бога ради, облиш ти радіти чи смутитися з того, що я собі дозволяю і чого не дозволяю.

— Гаразд, Томе. Але мені прикро бачити, як ти намагаєшся заїздити себе, наче кінь верхи на другому коні. Чом би тобі краще не бути кентавром?

— Звідки ти знаєш про кентаврів?

— Читав у книжці. Я ж освічений, Томмі. Аж надто освічений, як на свої малі літа.

— Ти старий сучий син, але загалом непоганий,— мовив до нього Томас Хадсон.— А тепер катай к бісу наниз і роби, що тобі сказано.

— Слухаюсь, сер. Томмі, коли ми вернемося з цієї прогулянки, ти продаси мені одну з тих морських картин, що у тебе вдома?

— Не напускай мені туману.

— І не думаю. Здається, ні біса ти за весь цей час не зрозумів.

— Може. А може, й за все своє життя.

— Томмі, я багато пащекую. Але переслідував ти їх чудово.

— Завтра побачимо. Ти скажи Генрі, хай принесе питво. Хоч, по правді, мені вже й не хочеться.

— Випий, Томмі. Єдине, що може статися вночі, це звичайнісінька перестрілка, та й то навряд.

— Гаразд,— сказав Томас Хадсон.— Нехай принесе. І чеши вже під три чорти з містка та берися до роботи.

XX

Генрі подав нагору дві склянки, а тоді й сам скочив на місток. Він стояв обіч Томаса Хадсона і, спершись на поруччя, вдивлявся в темні обриси віддалених острівців. На першій від заходу чверті неба яскрів тонкий серпик місяця.

— За твоє здоров'я, Томе,— мовив Генрі.— Я не дивився на місяць через ліве плече.

— Це ж не молодик. Молодик був учора ввечері.

— Я знаю. Але ми не бачили його за хмарами.

— Еге ж. Як там справи внизу?

— Дуже добре, Томе. Всі працюють, і настрій бадьорий.

— А Віллі й Ара?

— Вони трохи випили, Томе, й дуже розвеселилися. Але більше не п'ють.

— Певна річ. Досить з них.

— Я чекаю, щоб почалось,— сказав Генрі.— І Віллі теж.

— А от я ні. Одначе на те ми й тут. Ти розумієш, Генрі, нам потрібні полонені.

— Розумію.

— Та після того, як вони вчинили оту дурницю й перебили всіх на острові, у полон їм, звісно, аж ніяк не хочеться.

— Дурницю — то надто м'яко сказано,— мовив Генрі.— Ти думаєш, вони спробують уночі напасти на нас?

— Ні, не думаю. Але ми повинні бути насторожі.

— То й будемо. А що вони все-таки збираються робити, як ти гадаєш, Томе?

— Я не можу цього передбачити, Генрі. Якщо вони справді в розпачі, то, може, й спробують захопити наш катер. Якщо в них залишився радист, він міг би полагодити нашу рацію, і тоді б вони гайнули на Ангілас, а там уже просто викликали б таксі й чекали, доки їх одвезуть додому. Вони мають усі підстави зазіхати на наш катер. А може, вони й знають, хто ми такі, якщо хтось із нас забагато базікав у Гавані.

— Хто ж міг базікати?

— Про мертвих погано не говорять,— мовив Томас Хадсон.— Але боюся, що якраз він і міг під чаркою.

— Віллі певен, що він базікав.

— Він щось знає?

— Ні. Але от певен, і край.

— Така можливість не виключена. А ще вони можуть спробувати висадитись на берег і суходолом пробиратися до Гавани, щоб там сісти на якесь іспанське судно. Чи на аргентінське. Але вони дуже бояться, щоб їх не зловили, і все через оту бійню

на острові. Тому я думаю, що вони можуть зважитись на якийсь відчайдушний крок.

— Ото добре було б.

— Якщо ми зможемо взяти гору,— сказав Томас Хадсон.

Але до самого ранку так нічого й не сталося. Тільки мерехтіли на небі зорі, і не вщухаючи віяв східний вітер, і дзюркотіла попід бортами катера припливна течія. Вода у протоці фосфоричнo світилася від водоростей, що їх зірвали з морського дна приплив та розбурхані вітром хвилі, і вони метлялися, обтікаючи катер, наче язики блідого, холодного полум'я.

Перед світанком вітер трохи вщух, і, коли розвидніло, Томас Хадсон ліг долілиць просто на дошки містка та так і заснув, уткнувшись обличчям у куток брезентової запони. Навіть не почув, коли Антоніо накрив його, разом із зброєю, клаптем брезенту.

Антоніо сам став на вахту, а коли приплив сягнув так високо, що катер загойдався на воді, він збудив Томаса Хадсона. Вони знялися з якоря й рушили далі протокою, пустивши попереду шлюпку вимірювати глибину й позначати тичками непевні місця. Припливна течія ішла тепер чиста й прозора, і вести катер було хоча й нелегко, проте не так важко, як напередодні. На тому місці, де катер сів на мілину, встромили велику гілляку, і Томас Хадсон, озираючись назад, бачив, як колихається на воді її зелене листя.

Пильно дивлячись на воду попереду, він вів катер слідом за шлюпкою, що поволі посувалася до виходу з протоки. Вони поминули довгий зелений острів, що спереду видавався круглим і зовсім маленьким. А коли оддалік з'явилася начебто суцільна, хоча й нерівна смуга мангрових заростів, Хіль, що дивився у бінокль, сказав:

— Бачу тичку, Томе. Прямо перед шлюпкою, проти мангрової хащі.

— Пильнуй,— мовив Томас Хадсон.— То вже прохід?

— Схоже на те, але я не бачу, де він починається.

— На карті вхід дуже вузький. Доведеться йти, з обох боків чіпляючись за гілля.

Раптом він про щось згадав. Як же я міг так по-дурному забути? — подумав він. Але тепер уже хоч-не-хоч треба йти вперед, аж поки виберемося з протоки. А тоді пошлю їх назад. Він забув сказати Віллі й Арі, щоб вони розмінували потоплену шхуну. Хіба ж можна залишити отак ту бісову пастку: а що, коли якийсь бідолашний рибалка поткнеться туди? Ну гаразд, потім повернуться й розмінують.

Тим часом йому із шлюпки щораз подавали сигнали триматися якнайдалі праворуч від трьох крихітних острівців і йти майже

впритул до мангрових заростів. Потім, наче не певні, чи він зрозумів, повернули назад і підійшли до катера.

— Прохід праворуч серед хащі,— гукнув Віллі.— Залишай тичку зліва. Ми повертаємо туди. Керуй за нами, поки не посигналимо. Річище там глибоке.

— Ми забули розмінувати черепашатник.

— Я знаю! — гукнув Віллі.— Потім повернемось.

Ара вищирив зуби, повернув шлюпку навколо корми, і вони знов пішли попереду, і Віллі показував пальцями очко — все, мовляв, гаразд. Шлюпка взяла трохи ліворуч, тоді повернула праворуч і зникла в зеленій гущавині.

Томас Хадсон вів катер майже впритул за шлюпкою. Виявилося, що прохід цілком повноводий, хоч на карті він значився зовсім не таким. Певно, стару протоку розмило під час одного з ураганів, подумав Томас Хадсон. Відтоді як шлюпки з американського експедиційного судна «Нокоміс» обстежували ці місця, тут багато чого змінилось.

Раптом він помітив, що обабіч шлюпки, яка посувалася далі між тісними густо зарослими берегами, не злітає жодного птаха. Не випускаючи з рук штурвала, він нахилився до переговорної труби й гукнув Генрі, що був у носовому кубрику:

— В цій протоці на нас можуть напасти. Приготуй свої п'ятдесятки до бою по носу й на траверзі. Укрийся за щитком і, як побачиш зблиски пострілів, гати туди.

— Гаразд, Томе.

Томас Хадсон заговорив до Антоніо:

— У цій протоці можна чекати нападу. Не вистромляйся, а якщо почнуть стріляти, бери приціл нижче від зблисків і шквар. Тільки не вистромляйся.— Тоді обернувся до Хіля: — Облиш бінокль, Хілю. Візьми дві гранати, розігни на них чеки й поклади отут, на поличку, мені під праву руку. Порозгинай чеки і на вогнегасниках, а бінокль сховай у футляр. Мабуть, вони вдарять з обох боків. Так їм найкраще випадає.

— Скажеш мені, коли кидати, Томе.

— Кидай, коли побачиш зблиски. Тільки добре піддавай угору, щоб залітали в чагарі.

Птахів так-таки ані одного не було, хоч він добре знав, що під час припливу вони всі збираються в мангрових заростях. Катер саме входив у вузьке річище, і Томас Хадсон, простоволосий і босий, у самих шортах кольору хакі, почував себе на містку голим-голісіньким.

— Ляж, Хілю,— мовив він.— Я скажу тобі, коли встати й кидати.

Хіль ліг на містку, поклавши поруч себе два вогнегасники, напаковані динамітом, з проміжним вибуховим зарядом та спе-

ціально припасованим детонатором від гранати армійського зразка. Томас Хадсон позирнув на нього й побачив, що його проймає рясний піт. Тоді знову перевів погляд на мангрові зарості обабіч катера.

Можна б ще спробувати повернутися заднім ходом, подумав він. Але при такій течії це навряд чи вийде.

Він дивився вперед на зелені береги. Вода знову стала рудувато-коричнева, а мангрове листя блищало, мов полаковане. Томас Хадсон пильно приглядався, чи не видно де вирубаних чи порушених місць, але не бачив нічого, крім зеленого листя, темних гілок та переплетеного коріння, оголеного відтоком води назустріч катерові. Подекуди із своїх схованок між корінням виповзали краби.

Прохід дедалі вужчав, але Томас Хадсон бачив, що попереду він знов стає ширший. Може, це в мене просто дурний переляк, подумав він. Потім побачив краба, що прудко вислизнув з-поміж мангрового коріння і шубовснув у воду. Томас Хадсон вдивлявся у мангрові хащі, але за стовбурами та гіллям нічого не було видно. З-поміж коріння сполохано вискочив ще один краб і так само зник у воді.

І в цей час по містку відкрили вогонь. Томас Хадсон не бачив миготливого зблиску, і кулі вдарили його раніше, ніж він почув уривчасте цокотіння автомата. В ту ж мить Хіль підхопився на ноги поруч нього. Антоніо вже обстрілював трасуючими кулями те місце, де побачив зблиск автоматної черги.

— Туди, де лягають кулі,— мовив Томас Хадсон до Хіля. Відчуття в нього було таке, наче хтось тричі угнітив його бейсбольною биткою, і по лівій нозі щось текло.

Хіль високо замахнувся й підкинув угору свою бомбу, і Томас Хадсон побачив, як той довгий мідний циліндр із загостреним кінцем, полетів, виблискуючи проти сонця. Летів він не вперед конусом, а обертаючись у повітрі.

— Падай, Хілю,— звелів Томас Хадсон і подумав, що треба б упасти й собі. Але одразу ж згадав, що не можна, бо тоді катер утратить керування. На носі вдарила спарена кулеметна установка, і він почув її важкий дріб, і під його босими ногами затрусився місток. Тарахкотить добряче, подумав він. Це притисне тих падлюк до землі.

Коли бомба вибухнула, він спершу побачив сліпучий спалах, а тоді вже гримнуло і вгору знявся дим. Томас Хадсон відчув запах диму й дух розщепленого гілля та паленого зеленого листя.

— Вставай, Хілю, кинь дві гранати. Одну праворуч від того диму, другу ліворуч.

Гранати Хіль не підкидав. Він запускав їх довгою подачею, як ото бейсбольний м'яч з третьої бази до першої, і вони летіли

в повітрі, мов сірі залізні артишоки, залишаючи по собі тоненькі струминки диму.

Перш ніж вони шугнули білим полум'ям і хряснули в заростях, Томас Хадсон устиг гукнути до Генрі крізь трубу:

— Криши їх, Генрі, змішуй з г.....! Тікати їм там нікуди.

Дух од вибухів гранат був не такий, як од вибуху бомби. Томас Хадсон сказав Хілеві:

— Ану метни ще дві. Одну за те місце, де впала бомба, а другу ближче сюди.

Він ще побачив, як полетіли гранати, а тоді повалився на місток. Та навіть не зрозумів, чи то він сам повалився на місток, чи то місток повалився на нього, бо дошки були слизькі від крові, що стікала в нього по нозі, і він дуже забився. Коли вибухнула друга граната, він почув, як два осколки пропороли брезент. Ще кілька вдарило по борту.

— Допоможи мені встати,— мовив він до Хіля.— Другу ти пустив аж надто близько.

— Куди тебе поранило, Томе?

— У кількох місцях.

Попереду він побачив шлюпку з Віллі і Арою, що повертались протокою до них. Тоді гукнув у трубу до Антоніо, щоб той подав Хілеві санітарну сумку.

І раптом він побачив, як Віллі простягся на носі шлюпки й застрочив з автомата по мангрових кущах на правому березі. І одразу ж по тому почув та-та-та його «томпсона». Потім ще одну, довшу чергу. Він увімкнув обидва мотори й пустив катер туди на такій швидкості, яка тільки була можлива в тій протоці. Що то має бути за швидкість, він до пуття не тямив, бо його дедалі дужче брала млість. Млоїло до самих кісток, і в грудях, і в животі, проймало болем пахвину. Він ще не знесилів, але відчував, як сили почали залишати його.

— Наведи свої кулемети на правий берег,— сказав він Генрі.— Віллі надибав їх і там.

— Гаразд, Томе. В тебе все нормально?

— Трохи зачепило, але все нормально. А як у вас із Джорджем?

— Усе добре.

— Як тільки щось помітиш, стріляй.

— Гаразд, Томе.

Томас Хадсон спинив мотори, а тоді дав малий задній хід, аби не потрапити в сектор, що його обстрілював Віллі. А той уже вставив в автомат магазин з трасуючими кулями й тепер стріляв, показуючи катерові ціль.

— Бачиш, Генрі? — спитав Томас Хадсон крізь трубу.

— Бачу, Томе.

— Давай туди й довкола короткими чергами.

Він почув, як застукотіли п'ятдесятки, і помахав Арі та Віллі, щоб ішли до катера. Вони одразу ж дали найбільшу швидкість, на яку був здатен їхній маленький мотор. І весь час, аж поки шлюпка опинилася під захистом катера, Віллі стріляв з автомата.

Поки Ара пришвартовував шлюпку, Віллі скочив на борт і наступної миті був уже на містку. Він подивився на Томаса Хадсона й на Хіля, що стягував йому ногу джгутом якомога ближче до пахви.

— Милий боже,— мовив Віллі.— Що в тебе, Томмі?

— Не знаю,— відказав Томас Хадсон.— Він справді не знав, бо не бачив жодної своєї рани. Бачив тільки кров, і те, що вона була темна, заспокоювало його. Але крові витекло надто багато і його знемагала млість.

— Що там, на березі, Віллі?

— Хто його знає. Вистромився там один з автоматом і пальнув по нас, а я його пришив. Майже певен, що пришив.

— А я й не почув за твоєю стрілянино.

— Та це ж ви зчинили тут такий гуркіт, наче злетів у повітря склад боєприпасів. Як ти гадаєш, там ще хтось лишився?

— Може, й так. Але ми дали їм доброго часу.

— Треба щось вирішувати,— мовив Віллі.

— Ми можемо покинути їх к бісу, і нехай собі конають,— сказав Томас Хадсон.— Або ж зійти на берег і довести діло до кінця.

— Я б передусім подбав про тебе.

Тим часом Генрі оглядав свої п'ятдесятки. Він завжди ставився до кулеметів з грубуватою ніжністю, а до спареної установки почував її подвоєною мірою.

— Ти знаєш, де вони, Віллі?

— Вони можуть бути тільки в одному місці.

— То ходім наскочимо й змішаємо їх з г.....

— Оце мова офіцера й джентльмена,— сказав Віллі.— А той їхній човен ми таки роздовбали.

— Та ну? Ми й цього не чули,— мовив Томас Хадсон.

— А там і чути не було чого,— сказав Віллі.— Ара розпанахав днище своїм мачете, а тоді пошматував вітрило. Тепер його й сам Ісус Христос не полагодив би, хоч би й цілий місяць гнув горба у своїй теслярні.

— Іди на ніс до Генрі та Джорджа, а Ара з Антоніо нехай стануть по правому борту, і підійдемо до берега,— промовив Томас Хадсон. Йому було дуже млосно й не по собі, проте в голові ще не паморочилось. Пов'язка, що її наклав Хіль, спинила кров надто швидко і Томас Хадсон зрозумів, що кровотеча внутріш-

ня.— Зосередьте туди весь вогонь, а ти показуй мені, куди керувати. На якій вони відстані?

— Прямо проти берега, за отим невеликим узвишшям.

— Хіль докине туди вогнегасники?

— Я стрілятиму трасуючими, щоб він бачив ціль.

— А ти певен, що вони ще там?

— Їм нікуди більше податися. Вони ж бачили, як ми потрощили їхній човен. Це буде для них останній бій у мангровій хащі. Ех, чорт, оце б пивка зараз хлиснути.

— У бляшанках, щойно з льоду,— докинув Томас Хадсон.— Ну, рушаймо.

— Ти страшенно блідий, Томмі,— сказав Віллі.— І втратив багато крові.

— От і треба швидше кінчати,— відказав Томас Хадсон.— А я ще при силі.

Він скерував катер до берега, а Віллі вистромив голову з-за борту і час від часу махав йому рукою, показуючи напрям. Генрі обстрілював узвишшя, що вирізнялося вищими деревами, з таким розрахунком, щоб кулі лягали спереду й позаду, а Джордж бив на рівні невидимого гребеня.

— Як там, Віллі? — запитав Томас Хадсон у трубу.

— Та вже стільки гільз, що можна відкривати міделиварню,— відказав Віллі.— Підходь носом до берега, а тоді повертай бортом, щоб і Ара з Антоніо могли піддати.

Хілеві щось привиділось, і він теж дав чергу. Та то була всього-на-всього низька гілляка, що її перед тим підкосив Генрі.

Томас Хадсон дивився, як берег присувається все ближче, аж поки стало видно кожний листочок на деревах. Тоді повернув катер правим бортом і почув, як застрочив Антоніо, і побачив низку його трасуючих куль, що йшли трохи праворуч від куль з автомата Віллі. Ара також відкрив вогонь. Томас Хадсон дав малий задній хід і посунув катер ще ближче до берега, але так, щоб Хіль зміг добре размахнутися.

— Шпурляй вогнегасник,— сказав він.— Туди, куди стріляє Віллі.

Хіль кинув, і Томас Хадсон знов зачудовано стежив очима, як великий мідний циліндр закрутився високо в повітрі й упав майже точно в потрібне місце. Блиснув спалах, гримнув вибух, знялися клуби диму, і Томас Хадсон побачив, як звідти вийшов чоловік і, зчепивши руки над головою, рушив до них.

— Не стріляти,— квапливо мовив він в обидві труби.

Та Ара вже вистрілив, і той чоловік повалився на коліна і впав головою вперед у мангрову порість.

Томас Хадсон знову нахилився до труб і сказав:

— Стріляйте далі.— Тоді дуже стомлено мовив до Хіля: — Якщо можеш, запусти туди ж таки ще один. А потім двійко гранат.

Він уже мав полоненого. І втратив його.

Трохи перегодя він сказав у трубу:

— Віллі, хочете з Арою піти поглянути?

— Авжеж,— відповів Віллі.— Тільки не припиняйте вогню, доки ми не підійдемо туди. Я хочу підступити з тилу.

— Скажи Генрі, що тобі потрібно. А коли припинити вогонь?

— Як тільки ми зробимо прохід.

— Гаразд, сину джунглів,— сказав Томас Хадсон і оце вперше встиг подумати про те, що, мабуть, таки помре.

XXI

Він почув, як за тим невеличким узвишшям вибухнула граната. Потім усе затихло.

Він важко сперся на штурвал і дивився, як дим од вибуху тане на вітрі.

— Як тільки побачу шлюпку, одразу ж рушаємо вперед,— мовив він до Хіля.

Тоді почув, як Антоніо обняв його рукою за плече й сказав:

— Ти ляж, Томе. Я візьму штурвал.

— Гаразд,— погодився він і востаннє окинув поглядом вузьку протоку між зеленими берегами. Вода була руда, але прозора, і припливна течія ішла швидко.

Хіль і Антоніо допомогли йому лягти на дошки містка. Антоніо став до штурвала. Він дав малий задній хід, щоб утримати катер проти течії, і Томас Хадсон з приємністю відчув ритмічне двигтіння потужних моторів.

— Трохи попусти мені джгут,— попросив він Хіля.

— Я принесу надувний матрац,— сказав Хіль.

— Добре й на дошках,— мовив Томас Хадсон.— Мабуть, не варто мені багато рухатись.

— Підклади йому під голову подушку,— сказав Антоніо, видивляючись уперед на протоку. Трохи згодом він промовив: — Вони махають, щоб ми пливли туди, Томе.

І Томас Хадсон відчув, як задвигтіли мотори і як катер плавно рушив уперед.

— Як тільки вийдемо з протоки, кидайте якір.

— Гаразд, Томе. Ти не говори, не треба.

Коли кинули якір, на вахту біля штурвала став Генрі. Тепер, коли вони знов були на відкритій воді, Томас Хадсон відчував, як катер погойдується під вітром.

— Отут уже є де повернутися, Томе,— мовив Генрі.

— Я знаю. І так аж до Кайбар'єну, а там далі дві добрі протоки з розмиченим фарватером.

— Ти тільки не говори, Томе. Лежи тихо.

— Нехай Хіль принесе тонке укривало.

— Я сам принесу. Тобі не дуже боляче, Томмі?

— Боляче,— відказав Томас Хадсон.— Але терпіти можна. Не гірше, ніж усім тим, кого ми з тобою разом постріляли.

— Оськде й Віллі,— сказав Генрі.

— Ти, старий сучий сину,— мовив Віллі.— Нічого не говори. Їх там було четверо разом з провідником. Це основна група. І ще той, котрого ненароком поклав Ара. Він тепер страшенно карається, бо знає, як тобі потрібен був полонений. Аж плаче, бідолаха, то я звелів йому сидіти там, унизу. Він просто незчувся, як вистрелив, це з кожним може статися.

— Куди ти кинув гранату?

— Та там одне місце здалося мені підозрілим. Не можна тобі говорити, Томе.

— Вам ще треба повернутися й розмінувати шхуну.

— Зараз же їдемо, а по дорозі перевіримо ще оте місце. Достобіса шкода, що немає в нас швидкохіднішого човна. А ти знаєш, Томмі, ці наші вогнегасники ще кращі за міномети.

— Далекобійність не така.

— А на біса нам та далекобійність? Хіль їх так кидав, наче в кошик клав.

— Їдьте вже.

— Тобі дуже зле, Томмі?

— Досить-таки зле.

— Але витримаєш?

— Постараюся.

— Ти лежи спокійно-спокійно. Так, щоб і не зворухнувся.

Минуло зовсім небагато часу, відколи вони поїхали, проте Томасові Хадсону здавалося, що їх немає дуже довго. Він лежав на спині під наметом, якого змайстрував для нього Антоніо. Хіль і Джордж одв'язали брезент з навітряного боку містка, і тепер його обвівав свіжий і лагідний вітер. Сьогодні вітер трохи вщух проти вчорашнього, але так само рівно віяв зі сходу, і хмари в небі були високі й рідкі. А саме небо яскріло голубінню, звичайною для східного узбережжя, де найдужче завівали пасати, і Томас Хадсон лежав, і дивився в те голубе небо, і силкувався перебороти біль. Коли Генрі прийшов із шприцом, щоб зробити йому укол морфію, він відмовився, бо подумав, що, може, доведеться ще помізкувати. А укол зробити ніколи не пізно.

Він лежав, укритий легкою ковдрою, з пов'язками на всіх трьох ранах. Перев'язуючи їх, Хіль густо засипав кожну суль-

фідином, і Томас Хадсон бачив той білий, наче цукрова пудра, порошок на дошках містка біля штурвала, де він стояв, коли Хіль перев'язував його. А коли знімали брезент, щоб йому було більше повітря, помітив три дірочки, пробиті кулями, і ще кілька таких самих ліворуч від них. Помітив і дірки, пропороті гранатними осколками.

Він лежав, а Хіль дивився на нього й бачив його вибілене морською сіллю волосся та посіріле обличчя над краєм ковдри. Хіль був простосердий хлопчина. Справжній атлет, майже такий самий, як і Ара, він міг би стати чудовим бейсболістом, якби опанував кручені подачі. Його рука була створена для кидків. Томас Хадсон поглянув на нього й усміхнувся, пригадавши, як він метав гранати. Потім усміхнувся просто так, самому Хілеві з його великими мускулястими руками.

— Тобі б на подачі грати,— мовив він і сам не впізнав свого голосу.

— Мені завжди бракує витримки.

— Сьогодні не забракло.

— Може, раніш не було в ній справжньої потреби,— усміхнувся Хіль.— Змочити тобі водою губи, Томмі? Ти не відповідай, тільки кивни головою.

Томас Хадсон заперечливо похитав головою і подивився на внутрішню затоку, що скидалась на велике озеро. По ній гуляли білі баранці. Але хвиля була невисока, і вітер саме такий, щоб іти під вітрилами, а в далині синіли пагорби Турігуаньйо.

Ось що ми зробимо, подумав він. Підемо просто до Сентраля або до того другого селища, там має бути лікар. А втім, ні, сезон уже скінчився. Але ж доброго хірурга можна привезти й літаком. Люди там усі хороші. Тільки поганого хірурга мені не треба, це гірше, ніж ніякого. Я собі полежу тихенько, доки прибуде добрий, а тоді вже нехай мене несуть. Треба б прийняти сульфідин і всередину. Але ж мені не можна пити води. Дарма, не журися, хлопче, сказав він собі. Саме до цього було спрямоване все твоє життя. І надало ж Арі пристрелити того німчуру. Коли б не це, то не пішли б намарне всі наші зусилля й було б з них хоч якесь добро. Та ні, добро — не те слово. Була б з них хоч якась користь. Ет чорт, а коли б ті мали стільки всякої зброї, як ми,— страх навіть подумати. Певно, то вони повитягали всі тички в протоці, щоб заманити нас на ту одну. А може, якби ми й узяли полоненого, він виявився б тупаком і нічого б не знав. Та все одно якась користь була б. А тепер з нас уже ніякої користі. Ні, все-таки є. Розміновуємо ж ми той старий черепашатник.

Думав би ти краще про те, як воно буде після війни, коли ти знов повернешся до свого живопису. Стільки ще можна

намалювати добрячих картин, і якщо намалювати їх так, як ти вмієш, і не розкидатись ні на що інше, а робити тільки це, то й буде справжнє діло. Так, як ти можеш намалювати море, його більш ніхто тепер не намалює,— якщо ти наполегливо працюватимеш і не встряватимеш куди не слід. От і доведи тепер, що ти справді хочеш здійснити цей свій задум. А щоб здійснити його, ти повинен міцно триматися за життя. Хоча життя людини й небагато важить порівняно з її ділом. Його цінність лише в тому, що без нього не можна. Тож тримайся щосили. Настав час показати, на що ти здатний. От і покажи, ні на що не сподіваючись. У тебе завжди добре скипалася кров, і ти можеш показати себе й тепер. Ми не якийсь там люмпен-пролетаріат. Ми обрана верства і робимо це не задля грошей.

— Томе, дати тобі краплю води? — знову спитав Хіль.

Томас Хадсон похитав головою.

Три нікчемні кулі, подумав він, і летить к такій матері весь добрячий живопис, і нікому з того анічогісінько. На біса було цим злощасним кретинам здуру вчиняти оту бійню на острові? Тепер здалися б собі в полон, і все скінчилося б добре. Цікаво, хто був той, що вийшов здаватись і попав під кулю Ари? Мабуть, із таких, що й отой, котрого вони пристрелили на острові. І чого вони такі запеклі фанатики? Ми вперто переслідували їх цього разу і завжди будемо битися до кінця. Але ми не фанатики.

Він почув шум підвісного мотора. Звідси, де він лежав, не було видно, як шлюпка підійшла до катера, але одразу ж по тому на місток піднялись Ара й Віллі. Ара спливав потом, і обидва геть подряпалися в чагарях.

— Ти пробач мені, Томе,— сказав Ара.

— Пусте,— відказав Томас Хадсон.

— Знімаймося вже звідси к бісу,— мовив Віллі,— а я тим часом розкажу тобі. Аро, катай наниз до якоря і пришли сюди Антоніо, хай бере штурвал.

— Ми підемо на Сентраль. Так буде швидше.

— Добра думка,— сказав Віллі.— А тепер, Томе, помовч і слухай мене.— Він раптом спинився і легко поклав руку Томасові Хадсону на чоло, потім засунув її під ковдру і вправно, але дуже обережно помацав пульс.— Не смій помирати, паршивцю,— мовив він.— Лежи ані руш і тримайся, чуєш?

— Наказ зрозумів,— відказав Томас Хадсон.

— У першій перестрілці було вбито трьох,— почав Віллі. Він сидів на містку проти вітру, і Томас Хадсон чув кислий дух поту, що йшов од нього, а його видюще око знову мало страхітливий вигляд, і всі шрами від пластичної операції на обличчі побіліли. Томас Хадсон лежав дуже тихо і слухав його.— Вони

мали всього два автомати, але зайняли добру позицію. Спершу їх накрив вогнегасник Хіля, а п'ятдесятки й зовсім змішали з г..... І Антоніо теж зробив своє. А Генрі таки мастак крити з тих п'ятдесяток.

— Він завжди був мастак.

— Я хотів сказати — під вогнем. Ну, а те господарство ми розмінували, і тепер там усе гаразд. Ми з Арою перерізали дротики, а вибухівку так і залишили. Де лежать інші німецькі мертвяки, я покажу на карті.

Тим часом якір уже підняли, і мотори двигтіли.

— Не дуже ми відзначилися, правда? — мовив Томас Хадсон.

— Вони перехитрували нас. Але ми придушили їх своїм вогнем. Вони теж не дуже відзначилися. Ти не дорікай Арі за того полоненого. Він і так карається. Каже, не встиг подумати, як натиснув на спуск.

Катер, набираючи швидкості, йшов у напрямі синіх пагорбів.

— Томмі,— сказав Віллі.— Я ж люблю тебе, сучий ти сину, не помирай.

Томас Хадсон поглянув на нього, не ворухнувши головою.

— Постарайся зрозуміти це, якщо можеш.

Томас Хадсон дивився на нього. Він був немовби десь далеко-далеко й не мав більш ніякого клопоту. Він відчував, як катер набирає швидкості, і приємне двигтіння моторів передавалось йому через тверді дошки під лопатками. Він звів очі й побачив небо, яке завжди так любив, окинув поглядом широку затоку, яку — він знав тепер напевне — йому вже ніколи не випаде намалювати, потім повернувся трохи зручніше, щоб погамувати біль. Мотори давали вже близько трьох тисяч обертів, як подумки відзначив він, і їхнє двигтіння проходило крізь палубу в нього самого.

— Здається, я розумію, Віллі,— промовив він.

— Ет, паскудство,— сказав Віллі.— Не розумієш ти нікого, хто тебе любить.

ІЗ КНИГИ

«ОПОВІДАННЯ ПРО НІКА АДАМСА»

From the book

THE NICK ADAMS STORIES

1972

THREE SHOTS
THE INDIANS MOVED AWAY
THE LAST GOOD COUNTRY
CROSSING THE MISSISSIPPI
NIGHT BEFORE LANDING
SUMMER PEOPLE
WEDDING DAY
ON WRITING

Переклали
Людмила Гончар
та *Юрій Покальчук*

© Український переклад, видавництво «Дніпро», 1981 р.

ТРИ ПОСТРІЛИ

Нік роздягався в наметі. Він бачив тіні свого батька й дядька Джорджа, відкинуті багаттям на тент. Збентежений і засоромлений, Нік роздягався швидко, як тільки міг, хоча дбайливо складав одежу. Йому було соромно — він згадав учорашню ніч. Цілий день він не думав про те, що сталося.

Після вечері батько й дядько пішли до озера порибалити з ліхтарем. Перш ніж зіштовхнути човен на воду, батько велів йому в разі чого тричі вистрілити з рушниці, і вони відразу ж повернуться. Нік поволі пішов лісом до намету. В темряві чувся плеск весел. Батько веслував, а дядько, сидячи на кормі з вудкою, закидав блешню. Він сів туди відразу ж, тільки-но батько зіпхнув човна. Нік дослухався, доки не затих плюскіт весел.

Йдучи назад лісом, Нік відчув, як його огортає страх. Йому завжди було лячно поночі в лісі. Відкинувши полу намету, він роздягся і в темряві тихо заліз під ковдру. Вогнище біля намету вичахло, тільки жеврів присок. Нік лежав нерухомо і намагався заснути. Ніде ні шелесне. Нік знав, що якби до нього долинув бодай лисячий гавкіт чи совиний крик, все було б гаразд, бо він не боявся чогось певного, знайомого. Але страх поступово проймав усе його єство. Зненацька перед ним примарою виникла смерть. Лише кілька тижнів тому, коли він був дома, в церкві співали псалм: «Колись урветься срібна ця струна». Слухаючи його, Нік збагнув, що й він помре, і це його страшенно засмутило. Він уперше по-справжньому усвідомив, що йому теж доведеться колись умерти.

Тієї ночі він сидів у вітальні, намагаючись при світлі нічника читати «Робінзона Крузо», щоб прогнати від себе думку про те, що колись срібна струна його життя неминуче урветься. Зайшла служниця і пригрозила, що поскаржиться батькові, якщо він негайно не піде спати. Він ліг у ліжко, але, як тільки служниця пішла до своєї кімнати, знову повернувся до вітальні й при лампі читав аж до ранку.

Такий самий страх опосів його минулої ночі в наметі. Він гнітив хлопця тільки вночі. Спочатку це було скоріш усвідомлення страху, чекання страху, а незабаром з'явився сам страх. Коли страх став нестерпним, Нік ухопив рушницю й, виставивши дуло з намету, тричі вистрілив. Рушниця щоразу дуже боляче відбивала йому в плече. Нік чув, як луна пострілів котиться поміж деревами. Постріли прогнали його страх, він ліг, очікуючи на

батька, і заснув ще до того, як батько й дядько загасили ліхтар на другому боці озера.

— Клятий хлопчисько,— вилаявся дядько Джордж, коли вони повеслували назад.— Навіщо ти сказав йому, щоб він нас покликав? Певне, вроїв собі якусь химеру.

Дядько Джордж, батьків менший брат, був запеклий рибалка.

— Та мабуть. Він ще зовсім дитина,— сказав батько.

— То не треба було брати його з собою в ліс.

— Я знаю, що він страшенний боягуз,— сказав батько,— але ми всі були такими в його віці.

— Він мене просто дратує,— сказав дядько Джордж.— Що не слово, то брехня...

— Ну годі, не сердься. Ти ще матимеш нагоду поribалити.

Вони зайшли до намету, і дядько Джордж посвітив ліхтариком просто у вічі Нікові.

— Що сталося, Ніку? — спитав батько.

Нік сів на постелі.

— Щось середнє між лисицею й вовком вило тут біля намету й ганяло довкола,— відповів він.— Менше схоже на лисицю, а більше на вовка.— Вираз «середнє між» він засвоїв недавно від дядька.

— Він, мабуть, чув, як крикнула сова,— сказав дядько.

Вранці батько побачив дві великі липи, що росли навхрест і терлися одна об одну, коли віяв вітер.

— А може, це липи рипіли, Ніку? — спитав він.

— Не знаю,— відказав Нік.

— Не треба ніколи лякатися в лісі, Ніку. Тут немає нічого такого, що могло б заподіяти тобі зло.

— Навіть блискавка? — спитав Нік.

— Так, навіть блискавка. Якщо тебе захопить у лісі гроза, виходь на відкрите місце. Або ставай під бук. У них блискавка ніколи не б'є.

— Ніколи? — здивувався Нік.

— В усякому разі, я ніколи не чув, щоб у бук ударила блискавка,— відповів батько.

— Добре, тепер і я знатиму це,— сказав Нік.

Зараз він знову роздягався в наметі. І знав, що дві тіні відбиваються на тенті, хоч і не дивився на них. Потім він почув, як хтось витягає на берег човна. Тіні зникли. Почув він також, як батько з кимось розмовляє.

Потім батько гукнув:

— Одягайся, Ніку!

Він похапцем одягнувся. Батько зайшов до намету й почав порпатися у рюкзаку.

— Надягни пальто, Ніку,— сказав він.

ІНДІАНЦІ ВИЇХАЛИ

Від ферми старого Бекона дорога на Петоскі здіймалася круто вгору. Ферма стояла біля підніжжя узвозу, і через те здавалось, що дорога починається на самій фермі, стрімко здирається на довгий та високий піщаний пагорб і губиться між деревами, там, де поле несподівано переходить у густий ліс.

У лісі відчувалась уже прохолода, і мокрий пісок на дорозі не груз під ногами. Дорога бігла то вгору, то вниз, а обабіч підступали зарості дикої малини, ожини та букового молодняка, які час від часу доводилось вирубувати, щоб дорога не заросла зовсім. Улітку понад дорогою індіанці збирали ягоди й несли їх продавати до котеджу; червону лісову малину, яка була дуже ніжна й чавилася від власної ваги і яку вони збирали в кошики та накривали буковим листям, щоб вона довше була свіжою, а пізніше ожину, лискучу й тверду, яку рвали просто у відра. Індіанці тихо пробиралися лісом до котеджу біля озера. Ніхто не чув їхніх кроків, тільки вже бачив, як вони стояли біля кухонних дверей з кошиками, повними ягід. Часом, коли Нік читав, лежачи в гамаку, він вгадував з запаху, що індіанці входять у ворота, минають купу дров й обходять будинок. Від усіх них пахло однаково. Цей солодкавий дух він уперше почув у хатині, яку старий Бекон здавав індіанцям. Коли вони виїхали, Нік зайшов досередини, і там скрізь був цей дух. Потім старий Бекон ніяк не міг здати свою хатину білому, а індіанці не хотіли селитися в ній через те, що чоловік, який жив там, Четвертого липня[1] пішов у Петоскі хильнути віскі, а вертаючись назад, ліг та й заснув на залізничній колії, і його переїхав нічний поїзд. Це був височенний індіанець, який зробив колись Нікові ясенове весло для каное. У своїй хижі він жив сам, пив заспокійливі краплі й блукав уночі лісами. Таких, як він, було чимало.

А от щасливих індіанців не траплялося. Давніше вони були — старі селяни, які мали власні ферми, працювали на них, старіли й товстішали разом з численними дітьми та онуками. Скажімо, Саймон Грін із Гортенс-Крік мав велику ферму. Саймон Грін помер, а діти його продали ферму, поділилися грішми й роз'їхалися хто куди.

---

[1] День незалежності США.

Нік згадав, як Саймон Грін сидів на стільці перед кузнею в Гортенс-Бей і загоряв, поки всередині підковували його коней. Нік, копаючи лопатою вогку прохолодну землю за повіткою, вибирав черв'яків і прислухався до дзвінких ударів молота по залізу. Він присипав землею черв'яків у бляшанці й старанно розрівняв лопатою перекопане місце.

— Привіт, Ніку,— сказав Саймон Грін, коли Нік вийшов.

— Привіт, містере Грін.

— Рибалити зібрався?

— Так.

— Ну й спека сьогодні,— всміхнувся Саймон.— Скажи татові, що цієї осені буде багато дичини.

Нік пішов поза кузнею до будинку, щоб узяти вудку й кошик для риби. Коли він спускався до річки, Саймон Грін їхав дорогою в бричці. Ніка він не помітив, бо той уже зайшов у чагарник. Більше Нік його не бачив. Тої зими Саймон Грін помер, а влітку ферму його продали. Після нього не лишилось нічого, крім ферми. Все було вкладено в неї. Один з його синів хотів і далі господарювати там, проте інші не погодились і все спродали. Сума виявилась удвічі менша, ніж вони сподівалися. Син Гріна Едді, той, що хотів далі господарювати, купив клапоть землі на Спрінг-Брук. Двоє інших придбали гральний дім у Пелстоні. Невдовзі вони збанкрутували. Ось так і не стало тут індіанців.

— Нікі,— сказала йому сестра.— Ось послухай мене, Нікі.

— Я нічого не хочу слухати.

Він вдивлявся у дно кринички, де вода, нуртуючи, здіймала хмаринки піску. Біля кринички стирчав у камінцях роздвоєний патик, і на ньому висіла бляшанка; Нік Адамс глянув на неї, потім на воду, що била з джерела і прозорою стрічкою розливалася в піщаному руслі поблизу дороги.

Йому було видно обидва боки дороги, й він спершу подивився на пагорб, потім на пристань та озеро, на смужку лісу по той бік затоки й на відкриту гладінь озера, по якій перебігали білі гребінці хвиль. Він сидів, притулившись спиною до високого кедра, а позад нього, на драговині, ріс густий кедровий ліс. Сестра примостилася поряд на мохові, обіймаючи його рукою за плечі.

— Вони сподіваються, що ти прийдеш додому вечеряти,— сказала вона.— Їх там двоє. Вони приїхали бричкою й запитали, де ти.

— Хтось їм сказав?

— Ніхто ж не знав, де ти, тільки я. А ти багато спіймав, Нікі?

— Двадцять шість штук.

— Великих?

— Саме таких, які замовляли для обідів.

— Ох, Нікі, краще б ти не продавав їх.

— Вона платить мені по долару за фунт,— сказав Нік Адамс.

Його сестра була засмагла, кароока, а в її темному волоссі видніли світлі пасма, вигорілі на сонці. Вони любили одне одного й не любили інших. Тими «іншими» була решта родини.

— Їм усе відомо, Нікі,— безнадійно мовила сестра.— Вони сказали, що в науку іншим хочуть покарати тебе й відправити до колонії.

— У них є тільки один доказ проти мене,— сказав Нік.— Та все ж, я гадаю, мені треба втекти на якийсь час.

— Можна мені з тобою?

— На жаль, ні, Мала. Скільки в нас грошей?

— Чотирнадцять доларів і шістдесят п'ять центів. Я їх принесла.

— А ті казали ще що-небудь?

— Ні. Тільки казали, що сидітимуть у нас, аж поки ти прийдеш додому.

— Мамі набридне годувати їх.

— Вона вже дала їм поснідати.

— Що вони робили?

— Просто порозвалювалися на веранді. Потім запитали маму, де твоя рушниця, але я заховала її в дровах, коли побачила їх за парканом.

— Ти знала, що вони приїдуть?

— Знала. А ти хіба ні?

— Я теж. Хай їм грець.

— І я кажу: хай їм грець,— мовила сестра.— Невже я ще занадто мала, щоб піти з тобою? Я ж заховала рушницю. І принесла тобі гроші.

— Я хвилювався б за тебе,— сказав Нік Адамс.— Я навіть не знаю, куди піду.

— Не вірю, що ти не знаєш.

— Якщо нас буде двоє, вони шукатимуть пильніше. Хлопця і дівчинку помітити легше.

— А я перебралася б на хлопця,— мовила вона.— Мені завжди хотілося бути хлопцем. Вони б нізащо не вгадали, хто я, якби мені підстригти волосся.

— Нізащо,— підтвердив Нік Адамс.— Це правда.

— То придумай щось путнє,— сказала вона.— Я прошу тебе, Ніку. Я можу стати тобі в пригоді, а тобі буде самотньо без мене. Правда ж, буде?

— Мені вже й тепер самотньо, коли я думаю про нашу розлуку.

— От бачиш! І може статись, що ми розлучимось на багато років. Хто знає? Візьми мене, Нікі. Будь ласка, візьми мене.— Вона поцілувала брата й схопилась за нього обома руками.

Нік Адамс дивився на неї і намагався міркувати тверезо. Важко йому буде. Але що вдієш.

— Я не повинен би брати тебе з собою. Але тоді мені не слід було робити і все інше,— сказав він.— Я візьму тебе. Хоча, мабуть, лише на кілька днів.

— Гаразд,— мовила вона.— Коли я не буду тобі потрібна, я зразу ж повернуся додому. Повернусь, якщо заважатиму тобі, або надокучу, або треба буде витрачати на мене гроші.

— Давай обміркуємо все як слід,— сказав Нік Адамс. Він глянув в обидва боки дороги, потім на озеро з білими гребінцями хвиль і вгору на небо, де пливли високі полудневі хмари.— Я піду лісом аж до готелю за косою і продам хазяйці форель. Вона замовила рибу сьогодні на вечір для клієнтів. Вони тепер

м'яса не дуже хочуть, воліють рибу. Хтозна й чому. Я випотрошив форель і загорнув у марлю, тож вона буде свіжа й не зіпсується. Я скажу хазяйці, що маю халепу з інспекторами, що вони розшукують мене і що я мушу зникнути на деякий час. Попрошу в неї каструльку, солі та перцю, трохи бекону, жиру й кукурудзяного борошна. Вона дасть мені торбинку, щоб усе туди поскладати, і я наберу в неї ще сухих абрикосів та чорносливу, чаю, сірників і візьму великого ножа. Але ковдру я зможу дістати в неї лише одну. Вона мене не викаже, бо купувати форель так само протизаконно, як і продавати.

— Я теж можу дістати ковдру,— сказала сестра.— Обгорну нею рушницю, а ще принесу твої черевики й свої, надягну інші джинси й сорочку, а ці заховаю, і вони подумають, що я в них і досі; візьму мило й гребінець, ножиці, голку, «Лорну Дун» та «Швейцарську родину Робінзонів».

— Захопи всі набої двадцять другого калібру, які знайдеш,— мовив Нік Адамс. І поквапно додав: — Мерщій назад! Ховаймось! — Він побачив на дорозі бричку.

Вони лягли долілиць за кедрами на пружний мох, дослухаючись, як м'яко ступають кінські копита по піску, як ледь чутно поскрипують колеса. Люди в бричці мовчали, та Нік Адамс нюхом почув їх, коли вони проїжджали поруч; а ще він почув запах змилених коней. Він і сам спітнів, поки вони від'їхали далеченько в напрямку пристані, адже ж вони могли зупинитись біля джерела напоїти коней чи напитись самим.

— Це вони, Мала? — запитав він.

— Вони,— відказала сестра.

— Плазуй назад,— сказав Нік Адамс.

Він поплазував просто до болота, тягнучи за собою торбину з рибою. В тому місці було сухо, бо драговина поросла мохом. Потім Нік звівся на ноги, сховав торбину за стовбуром кедра і махнув сестрі, щоб вона відходила далі. Вони увійшли в кедрові зарості, ступаючи нечутно, мов олені.

— Одного з них я знаю,— сказав Нік Адамс.— Це сучий син.

— Він казав, що вистежує тебе вже чотири роки.

— Я знаю.

— А той другий, здоровило в голубому костюмі, в якого на обличчі написано, що він любить жувати тютюн,— із півдня штату.

— Ага,— сказав Нік.— Ну, тепер, коли ми на них надивилися, мені краще рушати. Ти втрапиш сама додому?

— Певно. Я піду навпростець до вершини пагорба й обминатиму дорогу. Де ми зустрінемось увечері, Ніку?

— Я гадаю, тобі не варто йти, Мала.

— Краще я піду з тобою. Ти не уявляєш, як мені цього хочеться. А мамі я напишу записку й поясню, що пішла з тобою і що ти подбаєш про мене як слід.

— Ну гаразд,— погодився Нік Адамс.— Я чекатиму коло великої ялиці, тієї, в яку влучила блискавка. Та, що внизу, над бухтою. Знаєш її? Біля шляху.

— Але ж це біля самісінького будинку!

— Я не хочу, щоб тобі довелося тягти речі надто далеко.

— Я зроблю, як ти скажеш. Тільки будь обережний, Нікі.

— Коли б мені оце рушниця, я б дійшов до узлісся й порішив отих двох виродків, поки вони ще там біля пристані, потім прикрутив би дротом до них по залізяці і вкинув у воду.

— А що б ти потім робив? — спитала сестра.— Їх же хтось прислав сюди.

— Ніхто тієї сволоти не присилав.

— Але ж ти забив лося, і продавав форель, і вбив те, що вони витягли з твого човна.

— Ну й добре зробив.

Він не любив згадувати, що то було, бо саме це вони й використовували проти нього як речовий доказ.

— Знаю, але людей ти вбивати не будеш, саме тому я і йду з тобою.

— Облишмо про це балакати. А все ж мені б хотілося порішити тих двох виродків.

— Знаю,— сказала вона.— І мені теж. Але ми не вбиватимемо людей, Нікі. Обіцяєш мені?

— Ні. Я не певен, чи безпечно тепер відносити форель.

— Давай віднесу я.

— Ні. Вона надто важка. Я понесу її через болото аж до лісу позад готелю. А ти йди прямо до хазяйки і глянь, чи вона вдома та чи все гаразд. Якщо так, шукай мене біля великої липи.

— Через болото далеко, Нікі.

— З виправної колонії теж далеко.

— Можна мені піти з тобою через болото? Я заскочу до готелю, зроблю все, як ти сказав, а тоді вийду до тебе й заберу рибу.

— Можна й так,— сказав Нік.— Але я хочу, щоб ти пішла дорогою.

— Чому, Нікі?

— Тому що ти можеш побачити їх на дорозі й скажеш мені, куди вони поїхали. Я зустріну тебе в памолодку за готелем, біля великої липи.

Нік чекав у молодому ліску понад годину, та сестра не приходила. З'явилась вона дуже збуджена, і Нік помітив, що вона стомилась.

— Вони у нас дома,— сказала дівчинка.— Порозсідалися на веранді, дудлять віскі та імбирний ель, а коней випрягли й завели до стайні. Кажуть, що чекатимуть, доки ти не повернешся. Це мама розповіла їм, що ти пішов рибалити на затоку. Гадаю, вона ненавмисне. Сподіваюсь, що ні.

— А як місіс Пакард?

— Я застала її на кухні, й вона спитала мене, чи я тебе бачила. Я відповіла, що ні. Тоді вона сказала, що чекає на тебе з рибою. Вона тривожиться за тебе. Так що можеш нести форель.

— Гаразд,— мовив він.— Риба гарна й свіжа. Я переклав її в папороть.

— Можна мені зайти з тобою?

— Ну звичайно,— сказав Нік.

Готель містився в довгій дерев'яній будівлі з верандою, яка виходила вікнами на озеро. Широкі дерев'яні сходи вели до причалу, і вздовж них тяглася кедрова загорожа. На веранді стояли кедрові стільці, а на них сиділи люди в білому, ще молоді на вигляд. Із трьох труб на галявині, куди вели стежки, била джерельна вода. Джерело було мінеральне, й через те вода відгонила тухлими яйцями; Нік із сестрою пили її, тренуючи силу волі. Щоб зайти до готелю з двору, де була кухня, вони перейшли кладку через невеликий струмок, який впадав у озеро біля готелю, і задніми дверима пробралися до кухні.

— Помий рибу і поклади в льодовню, Нікі,— сказала місіс Пакард.— Я зважу її пізніше.

— Місіс Пакард,— мовив Нік.— Не міг би я порозмовляти з вами хвилинку?

— Гаразд,— одказала вона.— Тільки ж бачиш, я зайнята.

— Якщо можна, я хотів би взяти гроші зараз.

Місіс Пакард була вродлива, дуже заклопотана жінка в смугастому бавовняному фартусі. Вона мала чудовий колір обличчя. Разом з нею на кухні поралися служниці.

— Не за рибу, бува? Ти хіба не знаєш, що продавати форель заборонено?

— Знаю,— відповів Нік.— Я приніс вам цю рибу в дарунок. Я мав на увазі те, що рубав і складав у вас дрова.

— Зараз дам,— сказала місіс Пакард.— Треба піти до флігеля.

Нік із сестрою вийшли за нею надвір. На дощаному помості, який вів із кухні до льодовні, місіс Пакард зупинилась, засунула руку в кишеню фартуха й витягла гаманця.

— Забирайся звідси,— мовила вона швидко й приязно.— Забирайся мерщій. Скільки тобі потрібно?

— Моїх шістнадцять доларів,— відповів Нік.

— Ось тобі двадцять,— сказала вона.— І не вплутуй дитину у цю халепу. Нехай вона йде додому й пильнує за ними, аж поки ти будеш у безпеці.

— Коли ви почули про них?

Вона похитала головою.

— Купувати так само небезпечно, як продавати,— мовила місіс Пакард.— Тримайся подалі, доки все не втихне. Ти славний хлопчина, Нікі, хоч би що там казали. Знайди Пакарда, якщо буде зле. Приходь сюди вночі, коли щось знадобиться. Я сплю чутко. Просто постукай у вікно.

— Ви ж не будете готувати рибу сьогодні ввечері, ні, місіс Пакард? Не будете подавати її клієнтам?

— Ні,— відповіла вона.— Але я не збираюсь її викидати. Пакард сам з'їсть із півдесятка за раз, і я ще кількох таких знаю. Будь обережний, Нікі, хай усе перемелеться. Не попадайся нікому на очі.

— Мала хоче йти зі мною.

— Не здумай брати її,— сказала місіс Пакард.— Приходь надвечір, а я подбаю про те, щоб дещо тобі наготувати.

— Ви дозволите мені взяти каструльку?

— Я приготую все, що треба. Пакард знає, що тобі знадобиться. Більше грошей я тобі не даю, щоб ти не встряв у яку халепу.

— Я б хотів попросити містера Пакарда дістати деякі речі.

— Він дістане тобі все, що треба. Але не крутись поблизу крамниці, Ніку.

— Я можу передати йому записку через Малу.

— Передай, тільки-но тобі щось знадобиться,— мовила місіс Пакард.— І не бійся. Пакард стежитиме за ними.

— До побачення, тітонько Хеллі.

— До побачення,— сказала вона й поцілувала його. Від неї війнуло приємним запахом. Такий запах стояв на кухні, коли там щось пекли. Від місіс Пакард пахло її кухнею, а там завжди стояв приємний запах.— Не бійся й не роби ніяких дурниць.

— Я не боюся.

— Ну, звичайно,— сказала вона.— А Пакард щось придумає.

Вони зустрілися серед високих ялиць на схилі за будинком. Настав вечір; сонце зайшло за пагорби по той бік озера.

— Я все знайшла,— сказала сестра.— У нас буде чималенький клунок, Нікі.

— Я знаю. А вони що роблять?

— Вони добре повечеряли, а тепер порозсідалися на веранді й п'ють. А ще розповідають один одному байки про те, які вони спритні.

— Не такі вже вони й спритні.

— Вони хочуть зморити тебе голодом,— сказала сестра.— Побудеш, мовляв, кілька ночей у лісі й прийдеш додому. Почуєш пару разів крик гагари на голодний шлунок і вернешся.

— Що мати давала їм на вечерю?

— Якусь погань,— відповіла сестра.

— Добре.

— Я все записала. Мама лягла спати з мігренню. Вона написала батькові листа.

— Ти його бачила?

— Ні. Він у неї в кімнаті разом зі списком харчів, що їх треба купити завтра в крамниці. Але їй доведеться складати новий список, коли вранці вона виявить, що все зникло.

— Вони багато п'ють?

— Та вже видудлили майже пляшку.

— Шкода, що ми не можемо підмішати їм тих крапель, від яких утрачають свідомість.

— Я могла підмішати, коли б ти навчив мене, як. Їх додають у пляшку?

— Ні, в чарку. Та в нас їх однаково нема.

— А може, вони є в нашій домашній аптечці?

— Ні.

— Я могла б вкинути їм трохи опію. У них там є ще одна пляшка. Або каломелі. Я знаю, в нас вона є.

— Ні,— сказав Нік.— Коли вони заснуть, спробуй надлити трохи з початої пляшки в яку-небудь пляшечку з-під ліків і винеси мені.

— Ліпше я піду й попильную за ними,— відповіла сестра.— Ех, якби у нас були ті краплі. Я ніколи навіть не чула про них.

— Власне, це не краплі,— пояснив Нік.— Це порошок хлоралгідрату. Його підсипають повії в чарки роззявам лісорубам, коли хочуть їх обібрати.

— Які погані! — сказала сестра.— Але нам, мабуть, не завадило б мати його трішки на крайній випадок.

— Дай я тебе поцілую,— мовив брат.— Просто на крайній випадок. Ходім подивимось, як вони п'ють. Хотів би я почути, про що вони теревенять у нашому домі.

— Обіцяй, що ти не розсердишся і не зробиш їм нічого лихого?

— Обіцяю.

— І коням теж. Вони не винні.

— Певно, що не винні.

— Шкода, що в нас немає тих крапель,— віддано сказала сестра.

— Що ж, нема то й нема,— відповів Нік.— Гадаю, їх немає ніде у цьому районі Бойн-Сіті.

Вони сховались у дровітні й стежили за двома чоловіками, що сиділи біля столу на веранді. Місяць ще не зійшов, і було темно, але обриси чоловіків вирізнялись проти світла, яке падало на стіну з озера. В цю мить обидва мовчали, схилившись над столом. Потім Нік почув, як дзенькнув лід об цеберко.

— Імбирного пива нема,— пробурчав один із чоловіків.

— Я ж казав, що його ненадовго стане,— відповів другий.— Це ти запевняв, що його багато.

— Принеси води. Відро й черпак на кухні.

— Я не хочу вже пити. Ляжу посплю.

— Ти хіба не будеш чекати на хлопця?

— Ні. Я хочу трохи поспати. А ти чекай.

— Як ти гадаєш, він сьогодні прийде?

— Не знаю. Я хочу трохи поспати. Збуди мене, коли будеш лягати.

— Я можу не спати цілу ніч,— сказав тутешній доглядач.— Скільки таких нічок я провів, очей не стуливши, коли ганявся за браконьєрами!

— Я теж,— мовив південець.— Але тепер я хочу трохи поспати.

Нік та його сестра бачили, як він зайшов у двері. Мати сказала чоловікам, що вони можуть лягати у спальні поруч із загальною кімнатою. Діти бачили, як він черкнув сірником. Після того у вікні знов стало темно. Вони стежили за другим доглядачем, що сидів біля столу, доки голова його не схилилась на руки. Потім вони почули, як він захропів.

— Почекаймо ще трохи, поки будемо певні, що він заснув міцно. А тоді заберемо речі,— сказав Нік.

— Перелізь через паркан і чекай з того боку,— мовила сестра.— Я можу тут вештатись скільки хочу. Але раптом він прокинеться й побачить тебе.

— Гаразд,— погодився Нік.— Я повиношу те, що в дровітні. Тут майже всі наші речі.

— А ти їх знайдеш без світла?

— Певно. Де рушниця?

— Я почепила її на горішню крокву з того боку. Гляди не спіткнись і не поваляй дрова, Ніку.

— Не бійся.

Вона підійшла до паркана в глибині двору, де за великою ялицею Нік пакував свій клунок. У цю ялицю минулого літа влучила блискавка, а восени її звалила буря. З-за далеких пагорбів саме

сходив місяць; його світло проникало крізь дерева, і Нік добре бачив, що він складає. Його сестра поставила додолу мішок і сказала:

— Вони сплять, як свині, Нікі.

— Добре.

— Південець уже хропе, і той, що надворі, теж. Здається, я все взяла.

— Ти молодець, Мала.

— Я залишила мамі записку, написала, що йду з тобою, аби тобі було безпечніше, і щоб вона нікому не казала, і що ти піклуватимешся про мене як слід. Я поклала записку під двері, бо вони були замкнені.

— От паскудство,— сказав Нік і додав: — Вибач, Мала.

— Ти ж не хотів. Я тобі не дорікаю.

— Яка ти зануда.

— Нам хіба не буде гарно тепер?

— Буде.

— Я принесла віскі,— мовила вона, щоб задобрити брата.— В пляшці лишила тільки на дні. Кожен із них думатиме, що це товариш випив. У них все одно є ще одна пляшка.

— А ковдру для себе взяла?

— Взяла.

— Тоді рушаймо.

— Нам буде добре, якщо ми підемо туди, куди я думаю. Через цю мою ковдру клунок такий великий. Я нестиму рушницю.

— Гаразд. Які в тебе черевики?

— Я взяла старі мокасини.

— А що ти взяла почитати?

— «Лорну Дун», «Викрадений» і «Буремний перевал».

— Тобі ще рано читати це все, крім «Викраденого».

— «Лорну Дун» теж можна.

— Ми читатимемо вголос,— сказав Нік.— Так нам надовше вистачить. Але йти разом з тобою, Мала, трохи загайніше, отож нам ліпше не зволікати. Важко повірити, що ці виродки такі дурні, як удають. Може, це тому, що вони випили.

Нік уже спакував клунок і затягнув ремінці; потім присів і взув мокасини. Відтак обійняв сестру.

— Ти справді хочеш іти?

— Я мушу йти, Нікі. Тепер уже не вагайся і не будь слабкодухим. Я лишила матері записку.

— Ну добре,— сказав Нік.— Ходімо. Можеш нести рушницю, поки не втомишся.

— У мене все готове,— сказала сестра.— Дай-но допоможу тобі затягти ремінець.

— Ти знаєш, що ти зовсім не спатимеш і що нас чекає далека дорога?

— Знаю. Я справді можу не спати цілу ніч, як казав той сплюх на веранді.

— Може, колись він також не спав. А тепер найважливіше, щоб ти берегла ноги. Черевики не муляють?

— Ні, в мене шкіра на ногах стала тверда, бо я ходжу боса ціле літо.

— В мене теж,— сказав Нік.— Ну, гайда. Ходімо.

І вони рушили, ступаючи по м'якій глиці. Дерева були високі, і кущі під ними не росли. Діти підіймались на пагорб, і місяць освітлював Ніка з чималим клунком за плечима та його сестру, що несла рушницю 22-го калібру. Досягши вершини пагорба, вони озирнулись і побачили озеро в місячному сяйві. Було так ясно, що вони розгледіли темну косу, а за нею високі пагорби на далекому березі.

— Ми могли б із ними попрощатись,— мовив Нік Адамс.

— До побачення, озеро,— сказала Мала.— Я люблю тебе.

Вони спустилися схилом через довгий лан, далі через сад, потім перелізли через огорожу з жердин і опинилися на стерні. Ідучи по стерні, вони подивились праворуч і побачили бойню, велику стодолу у видолинку та стару, збудовану в зруб хату на узгір'ї, що стояла над озером. Довга алея з пірамідальних тополь, яка вела до озера, була залита місячним світлом.

— У ноги не коле, Мала? — запитав Нік.

— Ні,— відповіла сестра.

— Я вибрав цю дорогу, щоб обминути собак,— сказав Нік.— Вони зразу замовкли б, якби пізнали нас. Але хтось міг би почути, коли вони загавкають.

— Еге ж,— мовила вона.— І відразу здогадався б, що це ми, бо собаки перестали гавкати.

Попереду видніло темне пасмо високих горбів за дорогою. Вони дійшли до кінця стерні й перебрели через потічок, що біг низом до хатинки. Потім другою стернею вибрались на горб, де була ще одна огорожа з жердин і піщаний шлях, за яким ріс густий молодняк.

— Стривай, я перелізу й допоможу тобі,— сказав Нік.— Але спершу хочу глянути на дорогу.

З огорожі Нік побачив горби, темні зарості коло їхнього будинку й блиск озера в місячному світлі. Тоді перевів погляд на шлях.

— Там, де ми йшли, вони нас не вистежать і навряд чи зможуть помітити, що це наші сліди в глибокому піску,— пояснив він сестрі.— А далі ми триматимемось узбіччя дороги, якщо в ноги не дуже колотиме.

— Нікі, а я гадаю, вони не такі тямковиті, щоб узагалі будь-кого вистежити. Сам бачиш, вони просто чекали, що ти повернешся додому, а тоді вважай, що напились до вечері і після неї.

— Вони приїздили на пристань,— мовив Нік.— А я ж був саме там. Якби ти мене не попередила, я попався б.

— Не треба бути бозна-яким кмітливим, аби здогадатись, що ти на великій затоці, після того як мати сказала їм, що ти, певне, пішов по рибу. Коли я побігла до тебе, вони, мабуть, знайшли всі човни на місці й мали б здогадатися, де ти. Всі ж бо знають, що ти завжди рибалиш нижче млина й лимонадної фабрики. А ось вони не зразу зметикували.

— Нехай так,— сказав Нік.— І все ж вони тоді були страшенно близько.

Сестра подала йому рушницю через огорожу, прикладом уперед, а сама пролізла поміж жердинами. Потім стала поряд з Ніком на дорозі, а він простяг руку й погладив її по голові.

— Ти дуже втомилась, Мала?

— Ні, що ти! Я така рада, що забула про втому.

— Доки ти не втомилася зовсім, іди серединою дороги, де їхні коні залишили сліди в піску. Пісок такий м'який і сухий, що твоїх слідів не буде видно, а я ітиму там, де твердо.

— І я можу там, де твердо.

— Ні. Я не хочу, щоб ти поранила ноги.

Незабаром вони дістались нагору, до тої височини, яка розділяла обидва озера. Там, обабіч шляху, ріс густий корчастий молодняк, а між ним і дорогою — кущі ожини та дикої малини. Попереду, наче шпилі, між деревами бовваніли верхівки пагорбів. Місяць уже майже зайшов.

— Як ти себе почуваєш, Мала? — запитав Нік сестру.

— Просто чудово. Нікі, а тікати з дому — завжди так приємно?

— Ні. Щоразу відчуваєш якусь самотність.

— Яку самотність ти відчуваєш?

— Страшну, гнітючу самотність. Жахливу.

— А зі мною ти теж будеш самотній?

— Ні.

— Ти дуже невдоволений, що з тобою я, а не Труді?

— Навіщо ти раз у раз про неї згадуєш?

— Я не згадую. Мабуть, ти про неї думав, і тобі здалося, що це я про неї говорю.

— Яка ти хитра,— мовив Нік.— Я згадав її через те, що ти мені сказала, де вона, а коли я про це довідався, то запитав, що вона робить і таке інше.

— Я вже думаю, що мені не слід було йти.

— Я казав тобі, що не слід.

— От лихо,— промовила сестра.— Невже ми будемо сваритись так само, як інші? Я зараз повернуся додому. Не буду тобі накидатись.

— Годі,— сказав Нік.

— Будь ласка, не лай мене, Нікі. Я повернуся або залишусь, це як ти захочеш. Скажи, і я піду геть. Але не будемо сваритись. Хіба ми з тобою не надивились, як сваряться брати й сестри в чужих родинах?

— Надивилися,— відповів Нік.

— Я сама наполягала, щоб ти взяв мене з собою. Але ж зробила все, щоб ти не мав зі мною клопоту. І я таки перешкодила їм спіймати тебе.

Вони дісталися вершини пагорба, і згори їм знов було видно озеро, хоча звідси воно видавалось вузьким, майже як велика річка.

— Тепер ми підемо навпростець,— сказав Нік.— Доберемось до старої просіки, а звідти ти вже можеш вертатись назад, якщо справді хочеш.

Він зняв з плеча клунок, поклав під дерево, а сестра прихилила до нього рушницю.

— Присядь, Мала, перепочинь,— мовив Нік.— Ми обоє втомились.

Він простягся на землі, поклавши голову на клунок, а сестра лягла поруч, притулившись щокою до його плеча.

— Я не піду назад, Нікі, якщо ти не відішлеш мене,— сказала вона.— І не хочу сваритися. Обіцяй, що ми не сваритимемось.

— Обіцяю.

— А я більше не згадуватиму тобі про Труді.

— Дідько з нею!

— Я хочу бути тобі добрим помічником.

— Ти й так мій помічник. Не зважай, якщо мені раптом стане тоскно на душі, й не думай, що це я почуваюся з тобою самотнім.

— Гаразд. Ми піклуватимемось одне про одного, і нам буде дуже добре. Ми будемо розважатися.

— Так, і ми почнемо зараз.

— А мені весь час було з тобою добре.

— Нас чекає ще один нелегкий перехід, а потім ще один по-справжньому важкий,— і ми на місці. Можна зачекати, поки розвидніється, а тоді рушати. Ти поспи, Мала. Тобі тепло?

— Так, Нікі. Я надягла светра.

Вона згорнулась клубочком біля нього й заснула. Трохи згодом Нік теж заснув. Він проспав години зо дві, поки його збудило світло дня.

Нік довго кружляв по молодому лісі, поки вони вибрались на стару просіку.

— Ми не могли залишити слідів, бо зійшли з головної дороги,— пояснив він сестрі.

Стара просіка так заросла, що доводилось раз у раз нахилятися, щоб не чіплятись за гілки.

— Наче в тунелі,— сказала сестра.

— Незабаром порідшає.

— Я вже раніше бувала тут?

— Ні. Це значно далі од тих місць, куди я брав тебе на полювання.

— Ця просіка виведе нас до схованки?

— Ні, Мала. Нам ще доведеться пробиратись крізь довгі важкі завали. Там, куди ми йдемо, ще ніхто не бував.

Вони прямували старою просікою, а потім звернули на іншу, зарослу ще більше. Тоді вибрались на галявину, де стояли порожні хатини лісорубів. Хатини були дуже старі, й дахи на деяких з них попровалювались. Зате поблизу било джерело, з якого вони обоє напились. Сонце ще не зійшло, і Нік із сестрою о цій ранній порі відчували голод і втому після довгої дороги.

— Тут скрізь росли ялиці,— сказав Нік.— Їх вирубали тільки задля кори, а деревину так і не використали.

— А як же дорога?

— Певно, спершу рубали в глибині лісу, а потім тягли кору аж до шляху і тут складали на купи, щоб тихцем її вивезти. Врешті-решт вони вирубали все аж до дороги і склали кору тут, а самі вшились.

— А наша схованка буде за цими завалами?

— Так. Ми виберемось звідси, потім пройдемо трохи дорогою, потім буде ще один завал, а далі вже почнеться незайманий ліс.

— Як же вони могли лишити все те, що вирубали?

— Не знаю. Мабуть, цей ліс належав тому, хто не хотів його продавати. Вони багато накрали скраю лісу і сплатили за те дерево податок. Але багато ще й досі залишилось тут, його звідси нема як вивезти.

— То чому люди не використовують річку? Кудись же вона тече?

Вони сіли відпочити перед важким переходом через завал, і Нікі вирішив усе їй пояснити.

— Ось глянь, Мала. Річка перетинає ту головну дорогу, якою ми йшли, а тоді тече землею, що належить одному фермерові. Він обгородив її під пасовище й тепер проганяє всіх, хто хоче там порибалити. От люди й зупиняються на містку перед обгородженою ділянкою. А біля того відтинку річки, куди можна дістатись, перейшовши луку з другого боку фермерського будинку,

пасеться його бик. Такий лютий, що нікого й близько туди не підпускає. Це найлихіший бугай, якого я будь-коли бачив; тепер він теж там пасеться і весь час підступно ганяється за людьми. Далі фермерові землі кінчаються і починаються мочарі; треба добре знати ці місця, щоб перейти через них. Та навіть коли й знаєш, там небезпечно. А далі вниз за течією наша схованка. Ми підійдемо до неї манівцями через горби. А ще далі за течією починається справжнє болото, погане болото, через яке не можна пробратись. Ну, а тепер рушаймо, найтрудніше в нас ще попереду.

Важкі та найважчі місця вони вже здолали. Нікові довелось перелізти через безліч повалених стовбурів — одні були вищі за нього, інші сягали йому до пояса. Він брав рушницю, клав її на стовбур, тоді підтягував нагору сестру, а додолу вона скочувалась уже сама; або спершу спускався сам, брав рушницю і допомагав дівчинці. Вони перелазили й обминали цілі купи ломаччя і дуже спітніли. Пилок від жовтозілля та дурману припорошив волосся Малій, і вона почала чхати від нього.

— Як мені набридли ці завали,— сказала вона Нікові.

Вони спочивали зверху на великій колоді; там, де вони сиділи, виднівся кільцевий надріз від пилки. Кільце було сіре на сірій гнилій деревині, і довкола валялися довгі сірі стовбури та сіре ломаччя, й буяло яскраве дике зілля.

— Це вже останній,— відповів Нік.

— Я їх ненавиджу,— сказала сестра.— І це кляте зілля, наче квіти на заростому цвинтарі, який уже ніхто не доглядає.

— Тепер ти розумієш, чому я не хотів, щоб ми пробирались тут уночі?

— Ми б і не змогли.

— Так. Тут ми вже в безпеці. Далі вже буде легше.

З пекучого сонця вони увійшли в тінь велетенських дерев. Завали тяглися аж до кінця гребеня і переходили на той бік, а потім починався ліс. Тепер вони ступали по брунатному лісовому килимі, і він видавався пружним та прохолодним під ногами. Підліску тут не було, але дерева повиганялись на шістдесят футів і гілля починалось аж угорі. В тіні було прохолодно, і Нік чув, як високо в кронах дерев шелестів вітрець. Сонце не проникало крізь товщу листя й гілок угорі, і Нік знав, що так буде майже до полудня. Сестра йшла поруч, тримаючись за його руку.

— Мені не страшно, Нікі. Але я тут почуваю себе якось дивно.

— Я теж,— сказав Нік.— Завжди.

— Я ще ніколи не бувала в такому лісі.

— Це все незайманий бір.

— Ми довго будемо по ньому йти?

— Довгенько.

— Я боялася б, якби йшла сама.

— Я себе почуваю тут якось дивно. Але мені не страшно.

— Я це перша сказала.

— Знаю. Можливо, ми говоримо так тому, що нам страшно.

— Ні. Мені не страшно, бо я з тобою. Проте я знаю, що сама боялася б. Ти був тут з кимось іншим?

— Ні, тільки сам.

— І ти не боявся?

— Ні. Але я завжди почуваю себе тут якось дивно, так як мав би почувати себе в церкві.

— Нікі, а там, де ми будемо жити, не так велично, як тут, ні?

— Ні. Не бійся. Там веселіше. Але тут тобі повинно сподобатись. Саме такими були ліси в прадавні часи. Це, мабуть, останній незайманий край із тих, що лишились. Ніхто ніколи сюди не доходить.

— Я люблю прадавні часи. Та мені б не хотілось, щоб усе було таке величне.

— А воно й не було таке величне. Тільки ялицеві ліси.

— Тут так гарно йти. Я гадала, що гарно тільки за нашим будинком. Але тут краще. Нікі, ти віриш у бога? Можеш не відповідати, якщо не хочеш.

— Я не знаю.

— Гаразд. Можеш не казати. Але ти не будеш проти, коли я ввечері читатиму молитви?

— Ні. Я навіть нагадаю тобі, якщо ти забудеш.

— Дякую. Бо, знаєш, у такому лісі я згадую про бога.

— Ось чому собори будують такими величними, як цей ліс.

— Ти ніколи не бачив собору, правда?

— Не бачив. Але я читав про них і можу собі уявити. Найкращий із них — те, що нас зараз оточує.

— Як ти гадаєш, ми коли-небудь зможемо поїхати до Європи й побачити собор?

— Ну звичайно. Тільки спершу мені треба виплутатися з цієї халепи й навчитись заробляти гроші.

— Ти думаєш, що колись зможеш заробляти тим, що писатимеш?

— Якщо я навчусь добре писати.

— А може, тобі б це вдалося, коли б ти писав веселіші речі? Так казала мама. Вона вважає, що всі твої твори смутні.

— Надто смутні для «Сент-Ніколаса»,— сказав Нік.— Там вони нікому не до вподоби, хоча ніхто мені цього не каже.

— Але ж «Сент-Ніколас» наш улюблений журнал.

— Так,— відповів Нік.— Проте я надто смутний для нього. І надто молодий.

— А коли людина стає немолода? Коли одружиться?

— Ні. Поки ти виростеш, тебе запроторять у виправну колонію, а після того як станеш дорослим,— у в'язницю.

— Тоді я рада, що ти ще не дорослий.

— Мене нікуди не запроторять,— сказав Нік.— І не розмовляймо про такі сумні речі, навіть якщо я про них пишу.

— Я не казала, що ти пишеш про сумні речі.

— Знаю. Проте всі інші так кажуть.

— Не журись, Нікі,— мовила сестра.— Цей ліс робить нас надто серйозними.

— Ми з нього скоро виберемось,— відповів Нік.— І тоді ти побачиш, де ми житимемо. Ти зголодніла, Мала?

— Трохи.

— Ще б пак,— сказав Нік.— Ми з'їмо кілька яблук.

Вони спускалися довгим схилом і раптом попереду, між стовбурами дерев, угледіли сонячне світло. Тут, на узліссі, де-не-де росла зимолюбка й мітчела, і лісовий грунт під ногами оживав від барвистого зілля. За деревами вони побачили розлогу луку, яка похило спускалась до білих беріз над річкою. Нижче від смуги беріз видніла темна зелень болота, що поросло кедрами, а за болотом бовваніли темно-блакитні гори. Між горами була розтока озера, але вони її звідси не бачили. Тільки здогадувалися, що вона десь там, у долині.

— Ось і криничка,— сказав Нік сестрі.— А тут, де каміння, раніше був мій табір.

— Це прекрасне, прекрасне місце, Нікі! — вигукнула дівчинка.— А озеро ми теж побачимо?

— Там далі є місцина, звідки його добре видно. Але нам ліпше розташуватись тут. Я назбираю дров, і ми приготуємо сніданок.

— Це паленище дуже давнє.

— Так, це дуже давня стоянка,— сказав Нік.— Ці закурені камені лишились ще від індіанців.

— Як же ти вийшов на неї просто через ліс, без стежки і без зарубок на деревах?

— А ти не помітила позначок на трьох кряжах?

— Ні.

— Колись я тобі їх покажу.

— Це ти їх поробив?

— Ні. Вони тут ще з давніх часів.

— Чому ж ти мені їх не показав?

— Не знаю,— сказав Нік.— Мабуть, хотів похизуватись.
— Нікі, вони ніколи нас тут не знайдуть.
— Сподіваюсь, що ні,— промовив Нік.

Приблизно в той час, коли Нік та його сестра підходили до першого завалу, доглядач, що спав на веранді, пробуркався від сонця; будинок стояв над озером у затінку дерев, і сонце, піднявшись над відкритим схилом, засвітило йому прямо в обличчя.

Вночі доглядач вставав напитись води, і коли повернувся з кухні, то влігся на підлозі, підмостивши подушечку одного з крісел собі під голову. Тепер, пробуркавшись, розшолопав, де він, і підвівся. Спав він на правому боці, бо під лівою пахвою в нього в кобурі був револьвер «сміт і весон» 38-го калібру. Прокинувшись, він помацав, чи зброя на місці, відвернувся від сонячного проміння, що різало очі, й пішов до кухні; там зачерпнув води з відра біля кухонного столу. Дівчина-служниця саме розпалювала у плиті, й доглядач звернувся до неї:

— А як із сніданком?

— Нема сніданку,— сказала дівчина. Вона спала в хатині за будинком і зайшла до кухні півгодини тому. Розпростертий на підлозі доглядач і майже порожня пляшка віскі на столі викликали в неї страх і огиду. Потім це її розізлило.

— Що значить «нема сніданку»? — запитав доглядач, все ще тримаючи в руці кухля.

— Нема, та й годі.

— Тобто як?

— Нема чого їсти.

— А кава?

— Нема й кави.

— А чай?

— Нема чаю. Нема бекону. Нема кукурудзяного борошна. Нема солі. Нема перцю. Нема кави. Нема згущених вершків. Нема гречаного борошна від тітки Джемайми. Нічого немає...

— Що ти верзеш? Учора ввечері тут було повно харчів.

— А тепер немає. Мабуть, бурундуки порозтягали.

Почувши їхню розмову, південець устав і зайшов до кухні.

— Як ви почуваєте себе? — запитала його дівчина.

Доглядач не звернув на неї ніякої уваги.

— Що тут таке, Евансе? — спитав він товариша.

— Цей сучий син приходив сюди ввечері й набрав собі купу харчів.

— Не лайтеся в моїй кухні,— сказала служниця.

— Давай вийдемо,— промовив південець.

Вони вийшли на веранду й причинили за собою кухонні двері.

— Що це означає, Евансе? — південець показав на пляшку «Олд грін рівер», в якій віскі лишилося менше ніж на чверть.— Скільки ж ти в біса хильнув?

— Я пив, скільки й ти. Сидів коло столу...

— І що ж ти робив?

— Чекав, чи не заявиться цей клятий Адамсів хлопець.

— І дудлив віскі!

— Ні. Я сидів, а потім устав і пішов до кухні напитися води. Десь о пів на п'яту я ліг тут, під дверима, щоб трохи подрімати.

— Чому ж ти не ліг під дверима кухні?

— Звідси його було б краще видно, якби він прийшов.

— Ну, а далі?

— Мабуть, він заліз до кухні через вікно і все повиносив.

— Бичачий кізяк!

— А ти що робив? — спитав місцевий доглядач.

— Я так само спав.

— От бачиш. Нема чого сваритися. Це нам нічого не дасть.

— Скажи тій служниці, щоб вийшла сюди.

Дівчина вийшла з кухні, й південець звернувся до неї:

— Скажи місіс Адамс, що ми хочемо з нею поговорити.

Та нічого не відповіла, проте попрямувала до кімнати, причинивши за собою двері.

— Неси сюди повну й порожню пляшки,— сказав південець.— Його тут так мало, що вже не нап'єшся. Тобі дати?

— Ні, дякую. Я ще маю сьогодні працювати.

— То я вип'ю сам,— мовив південець.— І буде порівну.

— Я нічого не пив, коли ти пішов,— уперто повторив місцевий доглядач.

— Чому ти затявся на цій лайнячій брехні?

— Це не лайняча брехня.

Південець опустив пляшку.

— Ну, що вона сказала? — спитав він дівчину, яка саме вийшла на веранду.

— У неї мігрень, і вона не може з вами зустрітися. Каже, у вас є ордер. Каже, що ви можете робити трус, якщо хочете, а потім іти геть.

— Що вона сказала про хлопця?

— Що не бачила його й нічого про нього не знає.

— А де решта дітей?

— Поїхали в Шарлевуа.

— До кого?

— Я не знаю. І вона теж не знає. Вони поїхали на танці, сказавши, що залишаться на неділю в друзів.

— А що то за дитина крутилася тут учора?

— Я нікого тут учора не бачила.

— Як не бачила, коли вона була тут?

— Може, приходив хтось із друзів наших дітей. А хлопчик чи дівчинка?

— Дівчинка, років одинадцяти-дванадцяти, темноволоса й з карими очима, веснянкувата й дуже засмагла. Така в штанях, в хлопчачій сорочці і боса.

— У нас таких багато,— промовила дівчина.— Ви сказали, років одинадцяти-дванадцяти?

— А, чорт! — вилаявся південець.— Із цих селюків нічого не витягнеш.

— Якщо ми селюки, то хто ж тоді він? — Дівчина глянула на місцевого доглядача.— Хто тоді містер Еванс? Його діти ходили зі мною до однієї школи.

— Що це за дівчинка? — спитав її Еванс.— Скажи, Сузі, бо я все одно дізнаюсь.

— Відкіль мені знати,— відповіла служниця.— Нині сюди з'їжджається стільки людей. Я почуваю себе тут, наче у великому місті.

— Ти ж не хочеш, щоб у тебе були неприємності, правда, Сузі? — запитав Еванс.

— Ні, сер.

— А можуть бути.

— Ви ж, мабуть, теж не хочете, щоб у вас були неприємності, правда? — спитала Сузі.

Запрягаючи коней, південець сказав:

— Не дуже ми з тобою відзначились, еге ж?

— Він таки випорснув від нас,— мовив Еванс.— Тепер у нього є харчі й, певно, рушниця. Але він ще недалеко. Я можу спіймати його. Ти вмієш ходити по сліду?

— Ні. Не дуже. А ти?

— Хіба по снігу,— засміявся другий доглядач.

— А нам і не треба вистежувати його. Нам головне зметикувати, де він може бути.

— Він би не брав так багато харчів, якби тікав на південь. Узяв би що-небудь і попростував би до залізниці.

— Що зникло з дровітні, я не можу сказати. Але в кухні він набрав чимало. Отже, кудись прямує. Я розпитаю про всіх його друзів. А ти зробиш усе можливе, щоб не дати йому потрапити в Шарлевуа, Петоскі, Сент-Ігнас та Шібойген. Куди б ти пішов, якби був на його місці?

— На Верхній Півострів.

— Я також. І він там бував. На поромі його було б найлегше схопити. Але до Шібойгена страх як далеко, і він знає цю місцевість не гірше від нас.

— Їдьмо краще до Пакарда. Ми ж збирались сьогодні все з'ясувати.

— А що йому завадить піти на південь через Іст-Джордан і Гранд-Траверс?

— Нічого. Але для нього ці місця чужі. Він піде туди, де йому все знайоме.

Сузі вийшла надвір, коли вони вже відчиняли браму.

— Можна, я під'їду з вами до крамниці? Мені треба купити харчів.

— А чому ти думаєш, що ми їдемо саме до крамниці?

— Ви ж казали вчора, що хочете побачити містера Пакарда.

— А як назад? Як ти все донесеш?

— Я гадаю, що хто-небудь підвезе мене. Може, хтось їхатиме на озеро. Сьогодні ж субота.

— Гаразд. Сідай,— сказав місцевий доглядач.

— Дякую, містере Еванс,— відповіла Сузі.

Біля пошти й крамниці Еванс прив'язав коней і, перед тим як зайти досередини, вони з південцем перекинулися ще кількома словами.

— Я нічого не міг випитати в цієї клятої Сузі.

— А що ж ти хотів!

— Пакард непоганий чолов'яга. Його люблять в окрузі. Цю справу з фореллю йому не пришиєш ніяк. Він не з лякливих, і нам не варто псувати з ним стосунки.

— Гадаєш, він може нам посприяти?

— Якщо діяти обережно.

— Ходімо до нього.

Зайшовши до крамниці, Сузі швидко поминула скляні вітрини, одкриті барильця, ящики, полиці з консервами, не помічаючи нікого й нічого, аж поки не дійшла до поштового відділення, де стояли сейфи і видавалась кореспонденція до запитання. Віконечко для відвідувачів було опущене, і вона пройшла далі, в глибину приміщення. Містер Пакард ломиком відкривав дерев'яний ящик. Він глянув на неї і всміхнувся.

— Містере Джон,— швидко заговорила дівчина.— Зараз сюди зайдуть ті два інспектори, які ловлять Нікі. Він утік учора ввечері, і сестричка теж пішла з ним. Ви не прохопіться. Його мати знає про це, так що все гаразд. Вона їм нічого не скаже.

— Він забрав з дому всі харчі?

— Та майже.

— Підбери все, що потрібно, і склади список, а потім ми з тобою все підрахуємо.

— Вони зараз сюди зайдуть!

— Вийди задніми дверима, а тоді зайди з вулиці. А я піду й побалакаю з ними.

Сузі обійшла кругом довгастої будівлі й піднялась на ганок з вулиці. Цього разу вона вже помітила все, коли заходила: впізнала індіанців, які прийшли з кошиками, двох індіанських хлоп'ят, які розглядали рибальську снасть у вітринах ліворуч. Вона побачила всі патентовані ліки в другій вітрині й згадала тих, хто мав звичай їх купувати. Колись ціле літо вона прослужила в цій крамниці, і їй було добре відомо, що означають загадкові літери й цифри, виведені олівцем на картонних коробках для взуття, для калош, вовняних шкарпеток, рукавиць, кепок та светрів. Вона знала, скільки коштують кошики, що їх принесли індіанці, а також, що пора вже надто пізня, аби виторгувати за них добрі гроші.

— Чому ви так пізно їх принесли, місіс Тейбшоу? — запитала Сузі індіанку.

— Бо Четверте липня дуже веселе свято,— засміялась та.

— А як Біллі? — поцікавилася Сузі.

— Не знаю, Сузі. Я не бачила його вже чотири тижні.

— Чому ви не понесете кошики до готелю й не спробуєте їх продати приїжджим? — сказала Сузі.

— Я вже якось носила,— відповіла місіс Тейбшоу.

— Треба носити щодня.

— Туди далеко йти,— сказала місіс Тейбшоу.

Поки Сузі розмовляла зі знайомими й складала список потрібних продуктів, обидва доглядачі зайшли до комори містера Джона Пакарда.

У містера Джона були сіро-блакитні очі, темне волосся й темні вуса. Він завжди мав такий вигляд, наче забрів у свою крамницю ненароком. Колись, ще замолоду, містер Джон виїхав з північного Мічігана на цілих вісімнадцять років, і нині він більше скидався на шерифа чи чесного картяра, ніж на власника крамниці. Свого часу він тримав веселі салуни, і справи його йшли добре. Але після того як ліси навкруги повирубували, він купив клапоть землі й осів на місці. Кінець кінцем, коли жителі округи одержали деякі пільги від властей, містер Джон купив цю крамницю. На той час він був уже власником готелю. Але, за його словами, готель без бару нічого не вартий, отож він майже ніколи там не з'являвся. Готелем керувала місіс Пакард. Вона була шанолюбніша, ніж містер Джон, а той запевняв, що не бажає гаяти час на людей, яким кишеня дозволяє відпочивати де завгодно, а вони приїздять до готелю без бару й розсідаються на веранді у кріслах-гойдалках. Він називав приїжджих «дармограями» і глузував з них перед місіс Пакард, але вона любила його і ніколи не ображалась, коли він її піддражнював.

— Про мене, зви їх дармограями,— сказала вона йому якось, коли вони вже лежали в ліжку.— Мені було не з медом, але я й досі та сама жінка, до якої ти ще можеш позалицятися, правда?

Місіс Пакард подобались заїжджі, бо деякі з них були освічені люди, а за словами містера Джона, вона любила культуру так, як лісоруби любили «Пієрлес» — славнозвісний жувальний тютюн. Чоловік щиро поважав її потяг до культури, оскільки вона казала, що любить культуру так, як він міцне контрабандне віскі, додаючи: «А ти, Пакарде, не мороч собі нею голови. Я тебе не змушую. Але для мене це щось надзвичайне».

Містер Джон відповідав, що нехай вона собі напихається тією культурою по саму зав'язку, аби тільки його не посилала в Чотоко чи на спеціальні «Курси самовдосконалення». Він ходив на церковні відправи й релігійні зібрання, але ніколи не був у Чотоко. Він казав, що ці відправи й зібрання досить нудні, та після них принаймні можна розважитись, спостерігаючи, як прокидається хтивість у тих, хто найпалкіше молився. А от йому ще ніколи не траплялись такі, які після подібного зібрання сплатили б власний рахунок. Місіс Пакард, розповідав він Нікові Адамсу, починає непокоїти спасіння його безсмертної душі щоразу, коли вона вислухає проповідь котрогось із тих місіонерів, що схожі на знаменитого Джіпсі Сміта, але, зрештою, виявляється, що він, Пакард, і сам дуже схожий на цього Джіпсі Сміта, і все знову стає на свої місця. А Чотоко — це взагалі щось химерне. Може, культура й вартісніша від релігії, думав містер Джон. Але сприймати її треба спокійно, тверезо. А вони ж там шаленіють. І, йому здається, не з самої тільки примхи, ні.

— Ті зібрання в Чотоко їх чимось ваблять,— говорив він Нікові Адамсу.— Це, мабуть, схоже на секту трясунів, тільки розумову. Ти колись це докладно вивчиш і скажеш мені свою думку. Адже ти хочеш стати письменником, і тобі треба швидше вивчити їх. Не дай нікому себе обскакати.

Містер Джон любив Ніка Адамса, бо в хлопцеві, за його словами, сидів первородний гріх. Нік не знав, що воно таке, але пишався цим.

— Тобі буде в чому каятись, хлопче,— казав містер Джон Нікові.— А це одна з найприємніших речей, які взагалі існують. Ти завжди можеш вирішити, каятись тобі чи ні. Але суть у тім, щоб було в чому каятись.

— Я не хочу робити нічого лихого,— відповів тоді Нік.

— І я не хочу, щоб ти робив,— сказав містер Джон.— Але ти жива людина й будеш грішити. Тільки не треба брехати й красти. Всім доводиться часом кривити душею. А ти вибери собі кого-небудь, кому ти ніколи не збрешеш.

— Я вибираю вас.

— Добре. Ніколи не обманюй мене, навіть у дрібницях, а я ніколи не обманю тебе.

— Я спробую,— сказав Нік.

— Е, ні,— промовив містер Джон.— Тут треба бути певним.

— Гаразд,— відповів Нік.— Я ніколи вам не брехатиму.

— А що сталося з твоєю дівчинкою?

— Казали, що вона працює в місті, в зоопарку.

— Вона вродлива і завжди мені подобалась,— сказав містер Джон.

— Мені теж,— сказав Нік.

— Не треба брати це надто близько до серця.

— Я нічим не можу тут зарадити,— сказав Нік.— Вона ні в чому не винна. Така вже в неї вдача. Якби я знову з нею зустрівся, мабуть, усе почалося б спочатку.

— А може й ні.

— Важко сказати. Але я намагався б стриматись.

Містер Джон думав про Ніка, коли підходив до прилавка, де на нього чекали двоє чоловіків. Він придивився до них, поки стояв там, і вони йому не сподобались. Еванса, тутешнього доглядача, він завжди недолюблював і не мав до нього анінайменшої поваги, але чуття підказувало йому, що південець — людина небезпечна. Він ще не збагнув, чим саме, лише помітив, що в того дуже бляклі очиці, а рот жорстокіший, ніж буває у простих собі жувальників тютюну. На ланцюжку від годинника в нього висів справжній лосячий зуб. Це було таки гарне ікло самця років п'яти. Прекрасне ікло, і містер Джон подивився на нього ще раз, а тоді на відстовбурчений доглядачів піджак, під яким був револьвер.

— Ви забили цього самця з тієї гаківниці, що носите під пахвою? — запитав він у південця.

Той зневажливо глянув на містера Джона.

— Ні,— сказав він.— Я забив цього самця біля центральної дороги у Вайомінгу з вінчестера калібру 45—70.

— Озброєні ви порядно, еге ж? — запитав містер Джон. Він глянув униз під прилавок.— І ноги маєте нівроку. Невже вам потрібна така велика гармата, коли ви ходите полювати на дітей?

— Про яких це ви «дітей» торочите? — запитав південець. Він влучив точно.

— Я маю на увазі хлопця, якого ви шукаєте.

— Ви сказали «дітей»,— промовив південець.

Містер Джон зайшов за прилавок. Так буде безпечніше.

— А ти, Евансе, з чим полюєш на хлопця, який двічі відлупцював твого сина? Ти, мабуть, також закувався в панцир, бо хлопець і тебе може відлупцювати.

— А ти приведи його, і ми перевіримо,— відповів Еванс.

— Ви сказали «дітей», містере Джексон,— правив своєї південець.— Що змусило вас так сказати?

— Твій вигляд, ти, недоноску,— відповів містер Джон.— Ти, кривоногий виродку.

— Чому ж ви не вийдете з-за свого прилавка, якщо вирішили говорити з нами в такому тоні? — мовив південець.

— Ви розмовляєте з поштмейстером Сполучених Штатів,— сказав містер Джон.— Ми балакаємо без свідків, за винятком Еванса — Смердючої Пики. Я гадаю, ви знаєте, чому його прозивають Смердюча Пика. Можете самі докумекати. Ви ж детектив.

Тепер він був задоволений. Йому вдалося відбити атаку, і він почував себе так, як колись у молоді роки, поки ще не заробляв на життя тим, що здавав ліжка й годував приїжджих. Тих, які милувались озером, гойдаючись у неоковирних дерев'яних кріслах на веранді його готелю.

— Слухай-но, Кривоногий, я тебе дуже добре пригадую. А ти мене пам'ятаєш, Кривоніжко?

Південець дивився на нього, але впізнати не міг.

— Згадай Шайенн, той день, коли повісили Тома Горна,— вів далі містер Джон.— Ти був одним із тих, хто годував його обіцянками від синдикату. Тепер пригадуєш? Він тримав трактир на Медсін-Боу, а ти працював на тих, хто віддав його Томові. Ось чому ти докотився до таких справ, як оце тепер. Ну що, згадав?

— Коли ти повернувся сюди?

— Через два роки після того, як Тома повісили.

— А хай мені чорт.

— Пригадуєш, я дав тобі це ікло, коли ми вибиралися із Грейбула?

— Певно. Послухай, Джіме, я мушу спіймати цього хлопчиська.

— Мене звуть Джон,— сказав містер Джон.— Джон Пакард. Ходи-но сюди і трохи випий. Ти хочеш ближче пізнати цього типа? Його звуть Еванс — Огидна Пика. Ми називали його просто Смердюча Пика. Я трохи змінив ім'я з ввічливості.

— Містере Джон,— сказав містер Еванс.— Чому ви не хочете бути лояльним і посприяти нам?

— Я ж тільки змінив твоє ім'я, правда? — спитав містер Джон.— А якого саме сприяння ви, хлопці, од мене хочете?

В комірчині містер Джон узяв пляшку з нижньої полиці в кутку й подав її південцю.

— Ковтни трохи, Кривоніжко,— сказав він.— У тебе такий вигляд, наче ти цього тільки й ждеш.

Вони випили, і містер Джон запитав:

— Чому ви ганяєтесь за цим хлопцем?

— Він порушив закон про полювання,— відповів південець.

— А точніше?

— Дванадцятого числа минулого місяця він убив оленя.

— Щоб оце двоє чоловіків з рушницями ловили хлопця, бо він дванадцятого числа минулого місяця убив оленя! — сказав містер Джон.

— Були й інші порушення.

— Але доказ у вас тільки один.

— Схоже, що так.

— Ну й що ж то були за порушення?

— Та всякі.

— Проте доказів у вас катма.

— Я так не казав,— мовив Еванс.— Але цей доказ ми таки маємо.

— Отже, дванадцятого числа.

— Так,— відповів Еванс.

— Чому б тобі не задати кілька питань, замість відповідати на них? — звернувся південець до свого напарника.

Містер Джон засміявся.

— Облиш його, Кривоніжко,— сказав він.— Аж любо глянути, як працює цей могутній розум.

— Ви добре знаєте цього хлопця? — спитав південець.

— Непогано.

— Маєте з ним якісь справи?

— Деколи він купує в мене харчі. Платить готівкою.

— А ви не можете хоч приблизно сказати, куди він подався?

— У нього родичі в Оклахомі.

— Коли ви востаннє бачилися з ним? — спитав Еванс.

— Годі, Евансе,— сказав південець.— Ти тільки марно гаєш час. Дякую за віскі, Джіме.

— Я Джон,— промовив містер Джон.— А тебе як звуть, Кривоніжко?

— Портер. Генрі Джей Портер.

— Ти не будеш стріляти в того хлопця, Кривоніжко.

— Я збираюсь його спіймати.

— Ти завжди був кровожерним виродком.

— Ходімо, Евансе,— мовив південець.— Ми тут тільки гаємо час.

— Гляди ж не стріляй у хлопця, чуєш,— дуже тихо мовив містер Джон.

— Чую,— відповів південець.

Обидва чоловіки вийшли з крамниці, відв'язали коней і сіли на візка. Містер Джон дивився їм услід. Еванс правив кіньми, а південець щось йому казав.

«Генрі Джей Портер,— думав містер Джон.— Єдине його ім'я, котре я можу пригадати, це Кривоніжка. Він мав такі великі ноги, що мусив замовляти собі черевики в шевця. Його прозвали Кривоногим. Потім Кривоніжкою. Це його сліди були коло джерела, де застрелили того хлопця, Нестера, через якого повісили Тома. Кривоніжка. Кривоніжка, а далі як? Може, я ніколи й не знав. Кривоногий Кривоніжка. Кривоногий Портер? Ні, це був не Портер».

— Я дуже шкодую, що так вийшло з кошиками, місіс Тейбшоу,— сказав він уголос.— Зараз уже надто пізно, й на них нема попиту. Але якщо у вас стане терпіння віднести їх до готелю, там ви їх продасте.

— Купіть ви, а в готелі перепродайте,— запропонувала місіс Тейбшоу.

— Ні. У вас їх розкуплять швидше,— сказав містер Джон.— Ви симпатична жіночка.

— Була колись,— відповіла місіс Тейбшоу.

— Сузі, я хочу з тобою порозмовляти! — І містер Джон вийшов з дівчиною до комірчини.— Розкажи мені геть усе з самого початку.

— Я вже вам розповіла. Вони приїхали по Нікі й чекали, коли він повернеться додому. Його найменша сестричка повідомила Нікі, що на нього чекають. Коли вони п'яні позасинали, він забрав свої речі і втік. Харчів йому стане на добрих два тижні, в нього є рушниця, і Мала теж пішла з ним.

— Чому?

— Не знаю, містере Джон. Я думаю, вона хоче пильнувати, щоб він не зробив якоїсь дурниці. Ви ж знаєте, який він запальний.

— Ти мешкаєш біля Евансів. Як на твою думку, йому добре відомі ті місця, де буває Нік?

— Відомі всі, але чи добре, я не знаю.

— А куди вони пішли, як ти гадаєш?

— Важко сказати, містере Джон. Нікі знає багато місць.

— Той тип, що з Евансом, мені не подобається. Він справді небезпечний.

— Він не дуже меткий.

— Меткіший, ніж вдає з себе. Це його від чарки так розморило. Але він спритний і дуже лихий. Я колись його знав.

— Що я повинна зробити?

— Нічого, Сузі. Тримай мене в курсі справи.

— Я підрахую, скільки винна вам, а ви, містере Джон, перевірте.

— Як ти повернешся додому?

— Можу човном до Генрі-Док, а тоді візьму шлюпку в котеджі й довезу все. Містере Джон, що вони зроблять з Нікі?

— Мене це теж непокоїть.

— Вони щось казали про виправну колонію.

— Я шкодую, що він убив того оленя.

— Нікі теж. Він мені розповідав, що вичитав у якійсь книжці, як можна закласти в рушницю щось разом із кулею, і тоді ніякої шкоди не буде. Що вона просто оглушує, і Нікі хотів це перевірити. Він казав, що це була з його боку страшенна дурниця, але йому просто хотілося спробувати. Він влучив у оленя і перебив йому шию. Він дуже переживав через це.

— Я знаю.

— А потім, мабуть, Еванс знайшов м'ясо, що його Нік підвісив у старому мисливському будиночку. В кожному разі, хтось забрав його.

— Хто ж міг сказати про це Евансові?

— Я думаю, це його син знайшов те м'ясо. Він увесь час стежить за Ніком. І ніколи його не помітиш. Він міг побачити, як Нікі забив оленя. Це поганий хлопець, містере Джон. Він здатний шпигувати за ким завгодно. Цілком можливо, що він зараз тут, у цій кімнаті.

— Ні,— сказав містер Джон.— Але, може, він підслуховує надворі.

— Я думаю, він пішов за Ніком,— сказала дівчина.

— Ти не чула, чи говорили вони вчора щось про нього?

— Навіть не згадували,— відповіла Сузі.

— Еванс, мабуть, залишив його вдома на господарстві. Гадаю, нам не треба його побоюватись, доки вони не повернулись назад до Еванса.

— Я можу вдень навідатись човном додому і послати когось із дітей дізнатись, чи найняв Еванс якого поденника. Якщо найняв, то це означало б, що він звільнив хлопця для якогось іншого діла.

— Обидва доглядачі надто старі, щоб вистежити кого-небудь.

— Але цей хлопець жахливий, містере Джон, і він надто багато знає про Нікі та про його улюблені місця. Він розшукає втікачів, а потім приведе туди доглядачів.

— Ходімо на пошту,— сказав містер Джон.

Там, за рядами абонементних і поштових скриньок, за столом, де лежав журнал для записів і рівні стосики марок з печатками та підставками для них, за опущеним віконцем «Листи до

запитання», Сузі знову пройнялася повагою до цього закладу, з яким вона звиклася, коли служила поруч, у крамниці.

— То як ти гадаєш, куди вони пішли, Сузі? — запитав містер Джон.

— Я справді не знаю. Кудись не дуже далеко, а то б Нікі не взяв Малу. В якусь гарну місцину, а то б він не взяв її. Про форель їм також відомо, містере Джон.

— Від того хлопчиська?

— Певно.

— Може, варто щось зробити з цим малим Евансом?

— Я б його вбила. Я певна, що Мала саме й пішла з Ніком, щоб Нікі його не порішив.

— Спробуй довідатись, де вони.

— Гаразд. Але ви мусите нам допомогти, містере Джон. Місіс Адамс просто не знає що робити. В неї, як завжди, мігрень. Ось, прошу. Візьміть цього листа.

— Вкинь його в скриньку,— сказав містер Джон.— Це ж бо пошта Сполучених Штатів.

— Я хотіла вбити їх обох уночі, коли вони спали.

— Не кажи дурниць,— мовив містер Джон.— Не смій такого навіть думати.

— А вам ніколи ні хотілося кого-небудь убити, містере Джон?

— Траплялося. Але вбивати погано, і користі ніякої.

— Мій батько вбив людину.

— Від цього йому не стало краще жити на світі.

— Він не мав іншої ради.

— А ти навчися знаходити іншу раду,— сказав містер Джон.— Як тобі там ведеться, Сузі?

— Я забіжу до вас сьогодні ввечері або завтра вранці,— сказала Сузі.— Я б не проти знов працювати у вас, містере Джон.

— І я теж, Сузі. Але місіс Пакард не хоче.

— Я знаю,— сказала Сузі.— Отак воно завжди буває.

Нік і його сестра лежали на підстилці з соснових гілок у курені, який вони спорудили на узліссі, й, визираючи з куреня, бачили схил гори, поросту кедрами драговину та блакитні пагорби позад неї.

— Якщо тобі незручно, Мала, можна розпушити нашу перину, додавши до неї ще гілок із цієї ялиці. Ми з тобою натомлені, то цю ніч поспимо й так. Але завтра спробуємо влаштуватися по-справжньому.

— Постіль чудова,— сказала сестра.— Зручно вмостися, то й сам відчуєш це, Нікі.

— А табір у нас вийшов нівроку,— сказав Нік.— І його майже не видно. Однак великого багаття ми не палитимем.

— А що, хіба вогонь видно з-за пагорбів?

— Можуть побачити,— сказав Нік.— Уночі вогонь видно здалеку. Але я повішу перед ним ковдру. Так його вже напевно ніхто не побачить.

— Нікі, як було б добре, коли б за нами ніхто не гнався й ми просто прийшли сюди задля розваги!

— Про таке рано ще мріяти,— сказав Нік.— Це лише початок. У кожному разі, якби ми навіть прийшли сюди задля розваги, то остаточно зупинилися б не тут.

— Вибач, Нікі.

— Нема чого вибачатись,— сказав Нікі.— Знаєш, Мала, я зараз спущусь униз і спробую впіймати кілька форелей на вечерю.

— Можна й мені з тобою?

— Ні. Лишайся тут і відпочинь. Ти сьогодні натомилася. Почитай трохи чи просто посидь.

— А й справді важко було, коли ми пролазили через болото, еге? По-моєму, таки нелегко. Чи я йшла так як треба?

— Ти йшла чудово і чудово допомагала мені влаштувати наш табір. Але тепер уже відпочивай.

— А наш табір матиме якусь назву?

— Назвімо його Табором номер один,— сказав Нік.

Він спустився вниз до струмка, підійшов до самої води і, зрізавши лозину футів чотири завдовжки, обчухрав її, не очищаючи кори. Йому було видно бистру течію струмка. Струмок був вузький і глибокий, і там, де він вливався в болото, береги його поросли мохом. Темна чиста вода текла швидко, утворюючи на поверхні невеликі вири. Нік не підходив ближче до води, бо знав, що вона підмиває береги, а крім того, не хотів лякати рибу.

«Тепер тут має бути чимало риби,— подумав він.— Вже пізнє літо».

Він вийняв з кисета, який носив у лівій нагрудній кишені сорочки, моточок шовкової волосіні, відрізав шматок, трохи коротший за вербовий прут, і прив'язав волосінь до прутика в тому місці, де він його трохи надрізав. Тоді прив'язав гачок, який вийняв з кисета, попробував, чи міцна волосінь і чи гнучка лозина. Поклавши вудку на березі, Нік пішов туди, де стовбур невеличкої берези, всохлої кілька років тому, лежав у березняку, який ріс між кедрами й струмком. Нік перевернув стовбур і знайшов під ним кілька дощових черв'яків. Вони були маленькі, але червоні й жваво викручувались, і він поклав їх у пласку

круглу бляшанку з дірками в покришці. В цій бляшанці колись був копенгагенський нюхальний тютюн. Нік трохи присипав черв'яків землею і закотив стовбур на місце. Вже третій рік він знаходив наживку на цьому місці і щоразу закочував стовбур туди, де він лежав.

«Ніхто не знає, що цей струмок дуже глибокий,— думав Нік.— Він виносить силу-силенну води з того клятого верхнього болота». Нік глянув угору проти течії і вниз, а потім — у бік соснового лісу, де був табір. Відтак пішов туди, де залишив вудку, обережно настромив наживу на гачок і поплював на нього «на щастя». Тримаючи вудку, він обережно пішов до берега вузького, з стрімкою течією струмка.

Струмок був тут такий вузький, що лозина дістала б до другого берега, і коли Нік підійшов ближче, він почув, як бурхливо клекоче вода. Не доходячи до струмка, так що ще не видно було води, він зупинився, витяг з кисета два свинцевих грузки з дірками і, затиснувши зубами, почепив їх на волосіні десь за фут від гачка.

Нік закинув вудку, і гачок, на якому звивалися два черв'яки, легко занурився у воду, крутячись у швидкій течії. Нік опустив кінець лозини, щоб течія затягла волосінь і гачок з наживою під берег. Зненацька він відчув, як волосінь натяглася і важко напружилась. Він смикнув лозину вгору, і вона зігнулася майже вдвоє в його руці. Нік відчув, як щось затрепетало, засмикалось на гачку, чинячи опір, коли він сіпнув. Потім воно таки здалося, потяглося за волосінню. У стрімкій течії воно ще раз несамовито сіпнулось, і за мить, вихоплена з води, звиваючись у повітрі, форель пропливла над Ніковим плечем і впала на берег позад нього. Нік побачив, як вона зблиснула на сонці, а потім відшукав її серед папороті. Вона була важка, сильна і гарно пахла. Нік побачив, яка темна в неї спина, і як виблискують на ній плями, і які яскраві кінчики її плавців. Вони були білі на кінцях з чорною лінією позаду, а живіт був, як вечірня заграва. Нік узяв рибину правою рукою й ледве зміг обхопити її пальцями.

«Вона така велика, що навіть шкода смажити,— подумав він.— Але я поранив її і тепер мушу вбити».

Він ударив форель по голові ручкою мисливського ножа і поклав її на березову колоду.

— Хай йому чорт,— сказав він.— За розміром вона якраз для обідів, що їх готує місіс Пакард. Але для нас із Малою вона завелика.

«Мабуть, треба піти вище, знайти мілину і спробувати спіймати там пару менших,— подумав він.— З біса приємно висмикувати рибину вгору. Багато рибалок люблять її виводити, але

лише ті, хто висмикує її вгору, знають, який тебе охоплює захват. Байдуже, що це триває всього мить. Спочатку вона щосили опирається, далі починає піддаватися — і яка це насолода, коли витягнеш її з води.

Дивний струмок,— подумав він.— Доводиться шукати дрібної риби.

Нік знайшов вудку там, де кинув її. Гачок зігнувся, і він виправив його. Потім підхопив важку рибину й рушив угору берегом струмка.

«Там, де струмок витікає з верхнього болота, є мілина, вкрита рінню,— подумав він.— Я зможу спіймати там кілька менших рибин. Малій може не сподобатись оця велика. Якщо Мала затужить за домівкою, доведеться відвести її назад. Цікаво, що зараз роблять ті двоє? Навряд, щоб клятий Евансів вилупок знав це місце. Сучий син. Навряд, щоб хтось іще рибалив тут, окрім індіанців. Треба було народитися індіанцем,— подумав він.— Не сушив би голову всякими клопотами».

Нік простував понад струмком, тримаючись подалі від русла, й лише один раз підійшов до краю берега, там, де він навис над самою водою. Скинулася велика форель, сполохавши довколишню тишу. Це була така велика форель, що, здавалось, ледве може повернутися в струмку.

— Коли ти тут з'явилася? — спитав Нік, як рибина зникла під берегом, прямуючи проти води.— Оце-то рибина!

На мілині, вкритій рінню, він зловив дві невеличкі форелі. Вони були також гарні, тугі й міцні, і він вительбушив усі три рибини, нутрощі викинув у струмок, старанно промив форель у холодній воді, а тоді вийняв з кишені невеличкий вилинялий мішечок з-під цукру і загорнув їх у нього.

«Добре, що Мала любить рибу,— подумав він.— Було б ще краще, якби нам пощастило назбирати трохи чорниць. А втім, я знаю, де завжди можна їх назбирати».

Він рушив схилом назад до табору. Сонце вже сіло за пагорб, і надвечір'я було чудове. Він оглянув болото й позирнув у тому напрямку, де мала бути затока озера. У небі ширяв яструб, полюючи на рибу.

Нік піднявся до куреня тихо, як тільки міг, і сестра не почула його кроків. Вона лежала на боці й читала. Дивлячись на неї, він сказав лагідно, щоб не злякати її:

— Що це ти зробила з собою, мавпочко?

Вона повернулася, глянула на нього і, засміявшись, похитала головою.

— Я їх обрізала,— відповіла вона.

— Чим?

— Ножицями. Ну і як, личить мені?

— Як же це ти змогла без дзеркала?

— Я просто взяла в руку коси й відрізала. Це легко. Ну що, схожа я тепер на хлопця?

— На малого дикуна з Борнео.

— Не могла ж я так підстригтись, як хлопець з недільної школи. Невже я й справді схожа на дикуна?

— Ні.

— Дуже цікаве відчуття,— сказала вона.— Я твоя сестра і водночас — хлопець. Як ти гадаєш — я стала хлопцем?

— Ні.

— Я б так хотіла стати...

— Ти дурненька, Мала.

— Може, й так. А я що, схожа на хлопця-дурника?

— Трохи.

— Ти можеш мене трохи підправити. Тобі ж видно, як треба стригти,— узяв би гребінця й підправив.

— Я трохи підправлю, але не дуже. Ти голодний, братику-дурнику?

— А не можна бути просто не-дурником-братиком?

— Я не хочу видавати тебе за свого брата.

— Нема ради, Нікі, хіба ти не розумієш? Це необхідно. Треба було запитати твоєї згоди, але я знала, що без цього не обійтися, й вирішила зробити тобі несподіванку.

— Ти мені така теж подобаєшся,— сказав Нік.— Та що там! Дуже подобаєшся.

— Дякую тобі, Нікі, щиро дякую. Я трохи полежала, щоб відпочити, як ти звелів. Але весь час думала про те, що зробити для тебе. Я збиралась добути для тебе бляшанку з-під жувального тютюну, повну надзвичайно смачних цукерок з якогось великого бару, з такого, як у Шібойгені.

— Хто їх тобі дістав?

Нік сидів на землі, а дівчинка вмостилась у нього на колінах, обняла за шию і терлася своїм обчикриженим волоссям об його щоку.

— Мені дала їх королева блудниць,— сказала вона.— Ти знаєш, як називається той бар?

— Ні.

— «Королівський Червінець»,— готель і універмаг.

— Що ти там робила?

— Я була помічницею блудниці.

— А що робить помічниця блудниці?

— Вона несе шлейф її сукні, відчиняє їй дверці екіпажа й показує, в яку кімнату заходити. Я думаю, що це все одно, що фрейліна.

— І що ж вона каже блудниці?

— Вона каже все, що їй спадає на думку, якщо воно звучить пристойно.

— Наприклад, братику?

— Наприклад: «О мадам, мабуть, досить утомливо такого спекотного дня, як сьогодні, сидіти пташкою в позолоченій клітці». Щось таке.

— Ну, а що каже блудниця?

— Вона каже: «Так, утомливо. Але й дуже приємно». Тому що блудниця, у якої я була помічницею, з бідної родини.

— А ти з якої родини?

— Я сестра чи брат письменника, і я гарно вихована. Саме тому головна блудниця і все її коло хотіли, щоб я слугувала в них.

— Ти одержала ці смачнющі цукерки?

— Звичайно. Вона сказала: «Візьми собі ці цукерочки». «Дякую»,— відповіла я. «Передай від мене привіт братові й попроси, щоб він зупинявся в нашому готелі завжди, коли приїжджатиме до Шібойгена».

— Ану, киш з моїх колін! — сказав Нік.

— Але вони саме так і кажуть у Шібойгені,— сказала Мала.

— Мені треба йти готувати вечерю. Ти голодна?

— Я сама приготую.

— Ні,— сказав Нік.— Ти краще розважай мене розмовою.

— Тобі не здається, що нам тут буде весело, Нікі?

— Нам уже й тепер весело.

— Може, розповісти тобі, що я ще робила для тебе?

— Тобто перед тим, як вирішила показати наочні наслідки й обрізала коси?

— Це й справді наочні наслідки. Почекай, зараз я тобі все розкажу. Можна, я поцілую тебе, поки ти готуєш вечерю?

— Потерпи хвилинку, я скажу, коли буде можна. Що ж ти збиралась робити?

— Ну, я думаю, що я зіпсувалася минулої ночі, коли вкрала віскі. Як ти думаєш — можна зіпсуватися, раз украВши віскі?

— Ні. Та й пляшка однаково була відкоркована.

— Так. Але я взяла порожню пінтову пляшку й четвертину з віскі, що була на кухні, й налила з четвертини в пінтову пляшку. Коли я наливала, трохи віскі розлилося мені на руку, я злизала його й подумала, що це, напевне, зіпсувало мене.

— Яке воно на смак?

— Жахливо міцне і якесь дивне, і від нього трохи нудить.

— Це не могло зіпсувати тебе.

— Справді? От добре, бо як би я могла на тебе гарно впливати, якби була зіпсована?

— Не знаю,— сказав Нік.— Ну, а що ж ти ще збиралась робити?

Вогонь тим часом розгорівся, і Нік, поставивши на нього сковороду, поклав у неї кілька шматків бекону. Сестра спостерігала за його рухами, обхопивши коліна руками. Нік дивився, як вона розчепила руки й опустила одну вниз, сперлася на неї, а тоді випростала ноги. Вона вчилася поводитись по-хлоп'ячому.

— Я повинна навчитись тримати руки як слід.

— Тримай їх подалі від голови.

— Я знаю. От якби тут був якийсь хлопець мого віку, щоб я могла його наслідувати.

— Наслідуй мене.

— Так було б найкраще, правда? А ти не сміятимешся з мене?

— Може, й сміятимусь.

— Я сподіваюсь, що під час нашої мандрівки розучусь поводитися по-дівчачому.

— Будь певна.

— У нас однакові плечі й ноги.

— Що ти ще збиралася робити?

Нік смажив форель. Бекон на сковорідці скрутився й побурів на жару з дерев'яних трісок, нарубаних із бурелому. Запахло смаженою фореллю. Нік помастив шматочки риби жиром, перевернув їх і помастив з другого боку. Стемніло, і він повісив полотнину за маленьким багаттям, щоб вогонь не помітили здаля.

— Що ж ти збиралась робити? — запитав він знову.

Мала нахилилася вперед і сплюнула у вогонь.

— Ну як?

— Все одно ти не доплюнула до сковороди.

— Ой, те, що я задумала,— погане. Я вичитала це в біблії. Я хотіла взяти три великих цвяхи, по цвяхові на кожного, і забити їх у тім'я двом переслідувачам і тому хлопцеві, коли вони спатимуть.

— А чим ти забивала б ті цвяхи?

— Обгорненим молотком.

— А як би ти обгорнула молоток?

— Я б обгорнула його як слід.

— Цвяхи для цього досить незручні.

— Але ж у біблії дівчина зробила саме так, і раз я бачила озброєних чоловіків, лазила поміж них уночі, коли вони спали п'яні, й навіть украла їхнє віскі, то чому б я не змогла зробити всього іншого, особливо, якщо я вичитала це в біблії?

— У біблії не згадується про обгорнений молоток.

— Напевне, це я переплутала з обгорненими веслами.

— Можливо. Але ж ми не збираємось нікого вбивати. Тому, власне, ти й пішла зі мною.

— Я знаю. Але злочин легко вдався б і тобі, й мені, Нікі. Ми не такі, як інші. А потім я подумала: якщо вже я зіпсована, то могла б прислужитися тобі цим.

— Яка ти ще дурненька, Мала,— сказав Нік.— Послухай, ти добре спиш, коли нап'єшся міцного чаю?

— Не знаю. Я ніколи не пила чаю на ніч. Хіба що чай з м'яти.

— Я заварю тобі слабенького чаю й додам туди згущених вершків.

— Не треба, Нікі, якщо в нас сутужно з харчами.

— Вершки трохи присмачать твій напій.

Вони заходилися їсти. Нік відрізав собі й сестрі по дві скибки житнього хліба і вмочив по одній із них у беконовий жир на сковороді. Вони з'їли той хліб з рибою, добре підсмаженою й дуже смачною. Потім укинули кістки в багаття і з'їли бекон, зробивши собі з другого шматка хліба сендвічі. Мала напилася слабенького чаю із згущеним молоком, і Нік заткнув дві дірочки в бляшанці прутиками.

— Більше не хочеш?

— Ні. Форель була чудова і бекон теж. Я гадаю, нам пощастило, що в них виявився житній хліб.

— З'їж яблуко,— сказав він.— Можливо, завтра в нас буде краща вечеря. Може, ти не наїлась, Мала?

— Ні, наїлася.

— Ти справді не голодна?

— Ні. Я наїлася. В мене є трохи шоколаду, хочеш?

— А де ти його взяла?

— У своїй скарбниці.

— Де?

— В скарбниці. Там, де я ховаю свої скарби.

— Ого!

— Це свіжий шоколад. Тут у мене є ще й твердіший, який я знайшла на кухні. Ми можемо з'їсти цей, а решту залишити на якийсь особливий випадок. Поглянь, на моїй скарбниці мотузок затягується, як на кисеті. Ми можемо класти в неї самородки золота і все таке інше. Як ти вважаєш, ми підемо на захід, Нікі, під час цієї подорожі?

— Я ще цього не вирішив.

— Я б хотіла, щоб моя скарбниця була повна золотих самородків по шістнадцять доларів за унцію.

Нік витер сковороду й заховав усе в курінь. Одна ковдра була розстелена на ложі з листя, і він поклав на неї другу, підтикавши її край сестрі під бік. Потім помив двопінтове бляшане

відерце, в якому готував чай, і зачерпнув у нього холодної води зі струмка. Коли він повернувся, сестра вже спала, поклавши голову на подушку, яку зробила собі, замотавши в джинси мокасини. Він поцілував її, але вона не прокинулась. Тоді Нік надяг свого старого плаща й почав порпатися в рюкзаку, поки не знайшов пінтову пляшку з віскі.

Він відкоркував її й понюхав — пахло дуже приємно. Він зачерпнув з маленького відерця півчашечки води, яку приніс із струмка, і влив туди трошки віскі. Потім сів і дуже повільно став пити: затримував рідину під язиком і тільки тоді ковтав.

Він спостерігав, як під легеньким вечірнім вітерцем спалахували жаринки в попелі, смакував віскі з холодною водою, дивився на присок і думав. Потім він допив усе, що було у чашці, зачерпнув трохи холодної води, запив нею й ліг спати. Рушницю він поклав під ліву ногу, а голова спочивала на твердій подушці з його мокасинів, загорнутих у штани. Він підтикав під себе другий край ковдри, помолився й поринув у сон.

Уночі Нік змерз, устав і накрив сестру своїм плащем, потім ліг, присунувшись спиною ближче до неї, щоб краще загорнутися в ковдру. Він помацав, де рушниця, і знову підсунув її під ногу. Повітря було холодне й різке, пахло хвоєю і живицею. Він не відчував, який втомлений, доки холод не розбудив його. Тепер йому було приємно, він відчував спиною тепло сестриного тіла і думав: «Я повинен піклуватися про неї, щоб їй було добре і щоб вона щасливо повернулася додому». Ще якийсь час він прислухався до її дихання і до нічної тиші, а тоді заснув знову.

Коли Нік прокинувся, уже так розвиднілося, що він бачив далекі горби за болотом. Він ще спокійно полежав, щоб розпростати затерпле тіло. Потім сів, натягнув штани кольору хакі і взув мокасини. Після цього він хвилину спостерігав, як спить сестра, підтягши до підборіддя його плащ. Її гострі вилиці і засмагла веснянкувата шкіра трохи порожевіла, обрізане волосся відкривало прекрасну форму її голови й підкреслювало рівний носик та приплюснуті вуха. Йому хотілося вміти намалювати її обличчя, і він дивився на її довгі заплющені вії.

«Вона схожа на дике звірятко,— думав він,— і спить так само. А от на що схожа її голова? Перше, що впадає в око,— волосся. Його ніби хтось відтяв сокирою на дерев'яній колоді. І вся голова наче вирізьблена».

Він дуже любив сестру, а вона й зовсім душі в ньому не чула. Але, думав він, я гадаю, що наша любов урівноважиться. У всякому разі, я сподіваюсь на це.

«Не треба її будити,— подумав він.— Мабуть, вона вкрай зморилась, коли навіть я відчуваю втому. Якщо досі з нами нічого не сталося, значить, ми робимо все як слід: перечікуємо, поки

все стихне і отой південець поїде звідси. А от годувати її треба краще. Це сором, що я не зміг як слід спорядитися.

А втім, добра в нас чимало. Мішок був досить-таки важкий. Чого хотілося б добути сьогодні, так це чорниці. Ще краще було б, якби вдалося уполювати куріпку або й кількох. А ще можна назбирати гарних грибів. Нам треба заощаджувати бекон, але не пропадемо й без нього, бо в нас є ще смалець. Мабуть, я поганенько погодував її вчора ввечері. Крім того, вона звикла пити багато молока і їсти солодощі. Ну, та нічого. Їжі нам вистачить. Добре, що вона любить форель. Риба була справді смачна. Не турбуйся за неї. Вона їстиме чудово. Але, Ніку, хлопче, ти таки погано нагодував її вчора. Краще хай поспить, не треба її зараз будити. Ти й без того маєш досить роботи».

Він почав обережно витягати речі з мішка, і дівчинка всміхнулася уві сні. Коли вона всміхнулась, смаглява шкіра натяглася на вилицях і стала світлішою. Вона не прокинулась, і Нік почав розводити вогонь і готувати сніданок. Хмизу було тут доволі, і він розпалив маленьке вогнище й заварив чай, перш ніж готувати сніданок. Він швидко випив свій чай, з'їв три сушених абрикоси і спробував вчитатись у «Лорну Дун». Але він колись уже читав її, книжка тепер не захоплювала його, і він знав, що тут він дав маху.

Надвечір, коли вони ще тільки зупинилися на ніч, Нік поклав кілька чорносливок у бляшане відро, щоб вони намокли, і тепер поставив їх на вогонь. У мішку він знайшов гречане борошно і витяг його разом з емальованою каструлею та бляшаною квартою, щоб замішати борошно з водою і приготувати тісто. Була в нього й бляшанка з овочевою заправкою. Нік узяв порожню торбину з-під борошна, відрізав зверху смужку тканини і, намотавши її на ломачку, міцно обв'язав шматком волосіні. Мала розстаралась на чотири порожні торбини з-під борошна, і він пишався нею.

Нік замісив тісто, поставив сковороду на вогонь, взяв обгорнену шматинкою ломачку і помастив сковороду смальцем. Спочатку сковорода тьмяно засяяла, а потім почала шкварчати й бризкати жиром. Він помастив її знов, налив у неї тонкий шар тіста й дивився, як воно булькає, а потім починає гуснути по краях. Він спостерігав, як підіймається і формується м'якуш, як сірішає колір млинця. Чистою свіжою тріскою він підкинув його й спіймав знов у сковороду, підпеченим коричневим боком догори. Млинець знов зашкварчав на сковороді. Нік відчував його вагу, просто дивлячись, як млинець росте, підпливаючи на сковороді.

— Доброго ранку,— сказала сестра.— Я, мабуть, спала страшенно довго?

— Атож, немилосердно довго.

Вона стояла, і довга сорочка затуляла її засмаглі ноги.

— Ти вже все зготував?

— Ні. Я щойно почав пекти млинці.

— А цей готовий так смачно пахне! Я піду до струмка вмиюсь, тоді допоможу тобі.

— Тільки не залазь у воду.

— Я ж не біла,— сказала вона і пішла за курінь.— Де ти поклав мило? — запитала вона.

— Біля струмка. Там у воді, в порожній бляшанці з-під смальцю, стоїть масло. Принеси його, добре?

— Я зараз повернусь.

Масла було десь із півфунта, і вона принесла його, загорнуте в прооліений папір, у порожній бляшанці з-під смальцю.

Вони їли гречані млинці з маслом і сиропом «Лісова хатина» з бляшанки у формі лісової хатини. Верх димаря тієї хатини відкручувався, і звідти лився сироп. Обоє були страшенно голодні, і млинці з маслом дуже їм смакували; масло текло по краях млинців, змішувалося з сиропом. Вони з'їли сливи, насипавши їх у бляшані чашки, й висьорбали узвар. Потім з тих самих чашок напилися чаю.

— Коли їси сливи, то наче свято,— сказала Мала.— Тобі теж так здається? Як ти спав, Нікі?

— Добре.

— Дякую, що ти вкрив мене плащем. Це все-таки була чудова ніч. Правда?

— Атож. Ти не прокидалась?

— Я ще й досі не прокинулась, Нікі, а ми не могли б залишитись тут назавжди?

— Думаю, що ні. Ти виростеш, і доведеться вийти заміж.

— Я одружуся тільки з тобою. Я хочу бути твоєю фактичною дружиною. Я читала про таке в газеті.

— Це там, де ти читала про звичаєве право?

— Атож. Я хочу стати твоєю фактичною дружиною згідно зі звичаєвим правом. Можна так, Нікі?

— Ні.

— А я стану. Щоб ти знав, для цього треба тільки жити певний час як чоловік і жінка. А я постараюся, щоб врахували і цей час, що ми живемо тут. Ми ж бо ведемо з тобою спільне господарство.

— Я не дозволю тобі подати заяву.

— Ти нічого не зможеш удіяти. Це ж звичаєве право. Я думала про це вже багато разів. Я заведу собі візитні картки, на яких буде надруковано «Місіс Нік Адамс, Кросс-Вілідж, Мі-

чіган,— фактична дружина». Я роздаватиму ці картки людям щороку, доки скінчиться термін.

— Навряд, чи це допоможе.

— Можна й інакше. Ми народимо кількох дітей, поки я ще не повнолітня. Тоді ти змушений будеш одружитися зі мною, згідно зі звичаєвим правом.

— Це вже не звичаєве право.

— Я його з чимось сплутала.

— Байдуже, ніхто не знає, чи воно ще діє.

— Повинно діяти,— сказала вона.— Містер Тоу вважає, що діє.

— Містер Тоу міг і помилитись.

— Але ж, Нікі, містер Тоу, власне, і винайшов це звичаєве право.

— Я думаю, що це зробив його адвокат.

— Нехай, але містер Тоу запровадив його в життя.

— Я не люблю містера Тоу,— сказав Нік Адамс.

— Це добре. В ньому й справді є таке, що й мені не подобається. Але він таки зробив газету цікавішою, хіба ні?

— Він дає людям поживу для ненависті.

— Містера Стенфорда Уайта вони теж ненавидять.

— По-моєму, вони просто заздрять обом.

— Мабуть, і справді заздрять, Нікі. Так само як вони заздрять нам.

— По-твоєму, нам хтось заздрить?

— Ну, може, не зараз. Наша мама думатиме, що ми втекли від правосуддя, бо погрузли в пороках і гріхах. Добре, що вона не знає про віскі, яке я прихопила для тебе.

— Я покуштував його увечері. Воно дуже смачне.

— Ну й гаразд. Це перше в моєму житті вкрадене віскі. Чудово, що воно смачне. Не сподівалась, що в цих людей може бути щось смачне.

— Мені вже набридло думати про них. Не згадуймо їх більше,— сказав Нік.

— Гаразд. Що ми робитимемо сьогодні?

— А що б ти хотіла робити?

— Мені б хотілося піти до крамниці містера Джона і дістати там все, що нам треба.

— Ми не можемо зробити цього.

— Я знаю. А що ж ти вирішив робити?

— Ми повинні назбирати трохи чорниць, а я мушу вполювати одну або кілька куріпок. У нас завжди буде форель. Але мені не хотілося б, щоб форель приїлась тобі.

— А тобі коли-небудь приїдалась форель?

— Ні. Але кажуть, що інколи людям набридає їсти форель.

— Мені б форель не набридла,— сказала Мала.— Ось щука може приїстись відразу. Але до форелі чи окуня ніколи охоти не відіб'єш. Я знаю, Нікі. Правда.

— Більмоока щука теж ніколи не приїдається,— сказав Нік.— От лопатонос, той може приїстися. Що правда, то правда.

— Я не люблю його вилчатих кісток,— сказала сестра.— Цією рибою завжди об'їдаєшся.

— Ми все тут почистимо, потім я знайду місце, де ми заховаємо гільзи, і ми підемо по чорниці, й спробуємо добути кілька птахів.

— Я принесу два відерця з-під смальцю і зо дві торбини,— сказала сестра.

— Мала,— сказав Нік.— Ти пам'ятаєш, що тобі треба кудись піти, правда?

— Звичайно.

— Це дуже важливо.

— Я знаю. Ти теж не забудь.

— Добре.

Нік повернувся у ліс і поблизу великої ялиці, під наносом з коричневої глиці закопав картонну коробку з кульовими патронами 22-го калібру і кілька пачок патронів з дробом. Він вклав назад шар спресованої глиці, який перед тим вирізав ножем, і високо, як тільки міг, зробив надріз на грубій корі дерева. Він оглянувся на дерево, а тоді вийшов на схил пагорба і попростував униз до куреня.

Стояв чудовий ранок. На високому і чистому блакитному небі не з'явилося ще жодної хмарки. Нік почувався щасливим тут зі своєю сестрою і думав про те, що байдуже, як посуватимуться далі справи,— їм тут добре й весело. Він уже переконався, що один день буває важливіший за інші, і цей день завжди сьогоднішній. Він триватиме аж до ночі, а «завтра» знову стане «сьогодні». Це було найголовніше з усього того, чого він навчився.

Сьогодні був гарний день, і, спускаючись вниз з рушницею, він був щасливий, хоч їхні турботи були, ніби рибний гачок, що зачепився у нього в кишені і час від часу поколював його при ходьбі. Вони залишили мішок у курені. Навряд чи на нього серед білого дня міг натрапити ведмідь, який скоріш міг би блукати довкола болота, шукаючи чорниць. Але Нік заховав пляшку з віскі вгору по течії над струмком. Мала ще не повернулась, і Нік сів на стовбурі поваленого дерева, з якого вони рубали собі дрова для вогнища, і почав перевіряти рушницю. Вони збиралися полювати куріпок, тому він витяг з канала ствола патрони з кулевими набоями, поклав їх на замшу і зарядив рушницю дробовими набоями. Вони зчиняли менше шуму і не робили великої рани, коли не поцілиш у голову.

Нік був уже готовий у дорогу. Все-таки, де ж Мала? «А втім,— подумав він,— нема чого хвилюватися. Ти ж сам сказав їй, щоб не поспішала. Не нервуйся». Але він нервувався і через це був на себе сердитий.

— А ось і я,— сказала сестра.— Вибач, що я так довго затрималась. Мабуть, я зайшла надто далеко.

— Все гаразд,— сказав Нік.— Ходімо. Ти взяла відерця?

— Еге ж, і покришки для них теж.

Вони рушили вниз до струмка. Нік уважно обдивився схил і берег над струмком. Сестра спостерігала за ним. Вона тримала відерця в одному з мішечків і несла його, перевісивши через плече разом з іншим мішечком.

— Ти не взяв вудлище, Нікі? — спитала вона.

— Ні. Я виріжу собі нове, якщо ми будемо рибалити.

Нік ішов попереду, тримаючи рушницю в одній руці й звернувши трохи вбік від струмка. Полювання розпочалося.

— Дивний струмок,— сказала сестра.

— Це найбільший з тих струмків, які мені доводилося бачити,— сказав Нік.

— Він глибокий і страшний, як на струмок.

— Його живлять джерела,— сказав Нік.— Він підмиває берег і поглиблює своє дно. Тут страшенно холодна вода, Мала. Ось спробуй.

— Бр-р! — вигукнула вона. Вода була холодна до дрижаків.

— Сонце трохи нагріває її,— сказав Нік.— Але не дуже. Нам буде легко полювати. Он там нижче ростуть чорниці.

Вони попрямували вниз уздовж струмка. Нік вивчав береги. Він помітив слід норки й показав його сестрі. Вони побачили короликів з червоними коронами на головах, короликів, що полювали на комах і дозволили хлопцеві й дівчині підійти ближче, а тоді шаснули в кедрові зарості. Побачили вони й омелюхів, спокійних, лагідних, гордовитих птахів, які рухалися з елегантною грацією, красуючися чарівними жовтими плямками на крилах і на хвості. Мала сказала:

— Вони найпрекрасніші з усіх птахів, Нікі. Красивіших і бути не може.

— Вони такі, як твоє обличчя,— сказав він.

— Не такі, Нікі. Не жартуй. Омелюхи викликають у мене такий радісний і урочистий настрій, що мені аж плакати хочеться від щастя.

— Вони особливо гарні, коли кружляють, і спускаються на дерево, і потім сидять такі горді, приязні й шляхетні на вигляд,— сказав Нік.

Вони пішли далі. Раптом Нік звів рушницю й вистрілив, перш ніж його сестра побачила, куди він цілиться. Потім вона почула,

як падає великий птах і б'ється крильми об землю. Вона бачила, як Нік знову налаштував рушницю і вистрілив ще двічі, і щоразу чула, як серед верболозу тріпочуть крила. Великі коричневі птахи вихопилися з кущів, один птах, ще трохи пролетівши, опустився на верболіз, його гребінчаста голова схилилася набік, і комірець із пір'я настовбурчився на шиї: він дивився вниз, туди, де ще билися на землі підстрелені птахи. Птах, що дивився вниз з червоного верболозу, був прегарний, відгодований, важкий і виглядав страшенно по-дурному із своєю нахиленою головою; коли Нік поволі звів рушницю, сестра прошепотіла:

— Не треба, Нікі, прошу тебе, не треба! Ми вже й так маємо багато.

— Гаразд,— сказав Нік.— Ти сама хочеш зняти його?

— Ні, Нікі! Ні!

Нік пішов у лози, підняв три шотландських куріпки і, добивши головами об приклад рушниці, поклав їх на мох. Мала помацала їх, теплих, ситих, з чудовим пір'ям.

— А які вони смачні,— сказав Нік. Він був щасливий.

— Мені їх шкода,— сказала сестра.— Вони раділи ранкові так само, як ми.— Вона дивилася на куріпку, що все ще сиділа на дереві.

— Ця куріпка й справді має придуркуватий вигляд, коли дивиться отак униз,— сказала Мала.

— В цю пору року індіанці називають їх дурними курми. Після того як на них трохи пополюють, вони стають жвавішими. А ось ці зовсім як дурні кури. Вони ніколи не жвавішають. Це кущові куріпки. А тих називають комірцеві куріпки.

— Я сподіваюсь, що ми теж наберемося спритності,— сказала сестра.— Скажи їй, щоб вона забиралася геть, Нікі.

— Скажи сама.

— Забирайся геть, куріпко!

Птах не рухався.

Нік підняв рушницю, і птах подивився на нього. Нік знав, що він не може застрелити птаха, не засмутивши сестру, і тоді він зафуркотів, як куріпка, що вилітає зі схованки, і птах подивився на нього зачарованим поглядом.

— Давай краще ми не займатимемо його,— сказав Нік.

— Вибач, Нікі,— сказала Мала.— Він дурний.

— А які вони смачні,— сказав Нік.— Ти зрозумієш, чому ми на них полювали.

— На них теж іще не сезон?

— Звичайно. Але вони вже доросли, і ніхто, крім нас, на них тут не полював би. Я вбив чимало великих рогатих сов, а велика рогата сова вбиває куріпок майже щодня. Вони весь час полюють і вбивають усіх гарних птахів.

— Цю куріпку сові легко вбити,— сказала сестра.— Мені вже трохи відлягло з душі. Тобі дати мішок?

— Я випатраю їх, а потім складу в мішок, загорнувши в папороть. Звідси вже недалеко й до чорниць.

Вони сіли під кедром. Нік розчинив птахів, вийняв теплі нутрощі, пошукав у них те, що можна їсти, потрухи, вичистив їх і промив у струмку. Коли птахи були випатрані, він пригладив їм пір'я, загорнув їх у папороть і поклав у мішок з-під борошна. Потім зробив з мішка рюкзак, повісив собі на плече, вернувся до струмка, сховав у нього нутрощі, а тоді кинув кілька шматочків легень у струмок, щоб подивитись, як у бистрій течії шугає форель.

— З нього була б гарна принада, але нам її не треба зараз,— сказав він.— Вся наша форель у струмку, і ми братимемо її, коли нам буде потрібно.

— Цей струмок збагатив би нас, якби протікав біля нашого дому,— сказала сестра.

— Тоді з нього виловили б усю рибу. Це останній струмок у наших краях, до якого не добралася людина, крім хіба ще отого, що в нетрях за озером. Я ніколи нікого не приводив сюди рибалити.

— А тут коли-небудь хтось уже рибалив?

— Ніхто, наскільки я знаю.

— То це незайманий струмок?

— Ні, індіанці тут рибалили. Але вони забралися звідси після того, як перестали зрізати з ялиць кору, і тут не зосталося жодного їхнього табору.

— А Евансів хлопець знає це місце?

— Де там! — зопалу вигукнув Нік. Але потім подумав про те, що сказав, і йому стало неприємно. Той хлопець наче постав у нього перед очима.

— Про що ти думаєш, Нікі?

— Я не думаю.

— Ні, ти думав, Нікі. Скажи мені. Ми ж товариші.

— Може, він і знає, хай йому біс,— сказав Нік.— Може, й знає.

— Але ж ти не певен цього.

— Ні. В тому-то й вся біда. Якби я був певен, то вшився б звідси.

— Може, він уже порається в нашому курені,— сказала сестра.

— Не кажи так. Ти що, хочеш його прикликати?

— Ні,— сказала вона.— Пробач. Нікі, я шкодую, що згадала про нього.

— А я ні,— сказав Нік.— Я вдячний тобі. Однаково він мені муляв. Тільки я перестав думати про нього. А треба завжди думати про все.

— Ти завжди й думав про все.

— Але не про нього.

— Так чи так, а ходімо вниз, назбираємо чорниць,— сказала Мала.— Ми ж бо нічим не можемо тепер собі зарадити, правда?

— Так,— сказав Нік.— Ми назбираємо чорниць і повернемось назад до куреня.

Але Нік пробував обміркувати становище з усіх боків. По-перше, не треба панікувати. Адже нічого не змінилося. Все лишається так, як було тоді, коли він вирішив прийти сюди й перечекати, доки мине небезпека. Евансів хлопець міг піти за ним назирці ще раніше. Але навряд. Міг піти за ним слідом лише один раз, коли він звернув сюди з дороги повз ферму Ходжесів, але теж навряд. У струмку ніхто не рибалив. Він був у цьому переконаний. Але ж Евансів хлопець захоплювався не рибальством.

— У того виродка тільки одне захоплення: стежити за мною,— сказав він.

— Я знаю, Нікі.

— Він уже тричі накликав на нас біду.

— Я знаю, Нікі. Але не вбивай його.

«Ось чому вона пішла зі мною,— подумав Нік.— Ось чому вона тут. Бо ж ясно, що я не зважусь стріляти, доки вона зі мною».

— Я знаю, що не треба його вбивати,— сказав він.— Ми нічого не можемо тепер зробити. Не говорімо більше про це.

— Якщо ти обіцяєш, що не вб'єш його,— сказала сестра.— З усього можна виплутатись, і все минеться, тільки треба почекати.

— Вертаймось до куреня,— раптом сказав Нік.

— Без чорниць?

— Ми назбираємо їх іншим разом.

— Ти занепокоївся, Нікі?

— Так. Вибач мені.

— Але що з того, що ми повернемося назад?

— Швидше знатимемо.

— А чи не можна все-таки сходити туди, куди ми зібралися?

— Сходимо потім. Я не боюся, Мала. І ти не бійся. Але я стривожений.

Нік рушив навпростець понад узліссям, і вони пішли в затінку. Тепер вони підійдуть до табору згори.

До табору вони наблизились дуже обережно. Нік ішов попереду з рушницею. Ніяких ознак, що тут хтось побував.

— Залишайся тут,— сказав Нік сестрі.— Я піду роздивлюся довкола.— Він залишив свій мішок з куріпками й відерця для чорниць і подався проти течії струмка. Коли сестра вже не могла бачити Ніка, він замінив дробові набої на кульові. «Я не вбиватиму його,— подумав він,— хоч і треба було б». Він старанно оглянув усе довкола. Ніде не було ніяких слідів. Тоді він пішов ще вниз за течією, а звідти вже до табору.

— Вибач, що я так стривожився, Мала,— сказав він.— Ми тепер можемо зготувати собі гарний сніданок і вже не боятися, що багаття буде видно здалеку вночі.

— Я так стривожилася,— сказала вона.

— А ти заспокойся. Все гаразд, нічого не змінилося.

— Проте через нього ми повернулися, навіть не назбиравши чорниць. А його тут і близько не було.

— Я знаю. Та все ж таки його тут немає. Мабуть, він взагалі ніколи не був біля цього струмка. Можливо, ми його тут взагалі не побачимо.

— Він налякав мене, Нікі, більше, ніж коли б був тут.

— Я знаю. Але страх нічого не дає.

— Що ж ми робитимем?

— Краще зачекаймо до вечора, а тоді вже почнемо куховарити.

— А чому ти змінив свій намір?

— Бо вночі він сюди не дістанеться. Він не зможе пройти в темряві через болото. Нам нічого боятися, що він з'явиться тут рано-вранці чи пізно ввечері. Будьмо, як ті олені, що вдень вилежуються в схованці й виходять тільки в безпечний час.

— А може, він взагалі не прийде сюди?

— Може, й так.

— Але ти дозволиш мені бути з тобою весь час, правда?

— Боюсь, що доведеться відіслати тебе додому.

— Не треба, прошу тебе, Нікі. Хто ж тоді втримає тебе, коли ти схочеш убити його.

— Слухай, Мала, припини ці розмови про вбивство, я ж тобі й слова не сказав, що збираюсь когось убити. Ні про яке вбивство не може бути й мови.

— Це правда?

— Правда.

— Я така рада.

— Нема чого радіти. Про це навіть мови не було.

— Гаразд. Я ніколи не думала й не говорила про це.

— Я також.

— Звичайно, ти також ні.

— Я ніколи й не думав про таке.

«Авжеж,— подумав він.— Ти ніколи й не думав про таке. Тільки цілий день і цілу ніч. Але не можна думати про це, коли ти поруч з нею, бо вона вгадує твої думки. Адже вона твоя сестра, і ви любите одне одного».

— Ти голодна, Мала?

— Не дуже.

— З'їж плитку шоколаду, а я тим часом принесу свіжої води зі струмка.

— Мені зараз зовсім нічого не хочеться.

Вони дивилися на великі білі хмари, що, гнані ранковим бризом, випливали з-за блакитних пагорбів по той бік болота. Небо було високе, чисте, синє, і хмари підіймалися білі, відривалися від пагорбів і сунули у високості; бриз посвіжішав, і тіні хмар попливли над болотом і через схил. Дерева захиталися од вітру, і на Ніка й Малу, які лежали в затінку, війнуло прохолодою. Вода зі струмка була холодна й свіжа у бляшаному відерці, і шоколад був не зовсім гіркий, але твердий і хрумкий.

— Вода така приємна, як у тій криничці, біля якої ми вперше побачили їх,— сказала дівчина.— А після шоколаду вона здається навіть смачнішою.

— Ми можемо щось зготувати, якщо ти голодна.

— Я не голодна, якщо ти не голодний.

— Я завжди голодний. Я зробив дурницю, що не пішов далі й не назбирав чорниць.

— Ні. Ти хотів перевірити, чи вони, бува, не дісталися сюди.

— Слухай, Мала. Я знаю місце по той бік драговини, через яку ми проходили, де можна назбирати чорниць. Я поховаю все, і ми зможемо піти туди лісом. Там назбираємо кілька відерець, щоб нам стало чорниць ще й на завтра. Це буде непогана прогулянка.

— Гаразд. Але мені й так добре.

— Ти не голодна?

— Ні. Зовсім не голодна після шоколаду. Я б охоче залишилася тут і почитала. Ми з тобою гарно прогулялися, коли ходили на полювання.

— Гаразд,— сказав Нік.— А може, ти все-таки стомлена після вчорашнього дня?

— Мабуть, трохи стомлена.

— Тоді ми спокійно відпочинемо. Я почитаю «Буремний перевал».

— Вона не занадто для дорослих, ця книжка?

— Ні.

— Ти почитаєш мені?

— Звичайно.

ПЕРЕЇЗД ЧЕРЕЗ МІССІСІПІ

Поїзд до Канзас-сіті зупинився біля роз'їзду на східному березі, і Нік визирнув на дорогу, що була на півфута вкрита пилюкою. Окові тут більше ні за що було зачепитися, окрім цієї дороги та ще кількох сірих від пилюки дерев. Погойдуючись на ресорах, колією проїхав фургон; візник хитався на передку, попустивши віжки, що вільно лежали на спинах коней.

Нік подивився на фургон і спробував уявити собі, куди він їде, чи той візник живе біля Міссісіпі й чи він коли-небудь рибалив. За хвилину фургон зник з очей, і Нік подумав про чемпіонат світу з бейсбола, що тепер відбувався в Нью-Йорку. Він згадав, як Хеппі Фелш оббіг коло в першій грі, яку він бачив в Уайт-Сокс-парку. Слім Солі розмахувався так, що його коліна майже торкалися землі, й біла цятка м'яча летіла до зеленого паркана за центральним полем, Фелш, нахиливши голову, мчав до білого квадрата на першій стартовій лінії, а потім — задоволене ревіння глядачів, коли м'яч влучив у купу болільників, що зчинили бійку на відкритих трибунах.

Коли поїзд рушив і запилені дерева та руда дорога попливли назад, у вагоні, похитуючись у проході між лавками, з'явився продавець журналів.

— Що там на чемпіонаті? — запитав його Нік.

— Уайт-Сокс виграв фінальну гру,— відповів той, просуваючись поміж лавками перевальцем, наче моряк. Нік зрадів. Уайт-Сокс побив їх! Чудово. Нік розгорнув «Сетердей івнінг пост» і почав читати, мимохіть позираючи у вікно, щоб пересвідчитись, чи не зблиснула вже попереду Міссісіпі. «Переїзд через Міссісіпі — це справжня подія»,— думав він, і йому не хотілося втрачати жодної хвилини.

Краєвид, здавалось, пропливав повз вікна вагона: телеграфні стовпи, поодинокі будинки, руда рівнина. Нік чекав, що берег Міссісіпі буде крутий, але зрештою після нескінченно довгої болотистої рівнини побачив крізь вікно, як паровоз їхнього поїзда виїжджає на довгий міст через широкий, каламутно-бурий водяний обшир. На тім боці виднілися голі кручі, але тут берег був низький, мулистий. Здавалось, ріка суне однією суцільною масою, не тече, а суне, наче рухоме суцільне озеро, трохи вируючи там, де виступають опори мосту. Марк Твен, Гек Фінн, Том Сойєр і Ла Саль — ці імена одне за одним зринали в голові Ніка, коли він дивився на каламутно-бурий обшир води. «Все ж таки я побачив Міссісіпі»,— задоволено подумав він.

ОСТАННЯ НІЧ У МОРІ

Блукаючи в темряві палубою, Нік проминув ряд шезлонгів, у яких влаштувались офіцери-поляки. Хтось награвав на мандоліні. Леон Хоцянович сидів, випроставши ноги.

— Гей, Ніку,— мовив він,— куди йдеш?

— Нікуди. Просто гуляю.

— Сідай з нами. Тут є місце.

Нік вмостився у вільний шезлонг і задивився на тих, що гуляли, наскільки їх можна було роздивитися у відблиску моря. Нік розлігся в шезлонзі.

— Завтра прибуваємо,— сказав Леон.— Я чув про це від радиста.

— А я від перукаря,— відказав Нік.

Леон засміявся і звернувся по-польському до чоловіка в сусідньому шезлонзі. Той нахилився вперед і всміхнувся Нікові.

— Він не розмовляє по-англійському,— мовив Леон.— Каже, що чув про це від Гебі.

— А де Гебі?

— Нагорі в шлюпці з кимось.

— А Галінський?

— Мабуть, з Гебі.

— Ні,— сказав Нік.— Вона казала, що не зносить його.

Гебі була єдина дівчина на судні. Вона мала біляве волосся, що завжди спадало їй на плечі, гарну поставу, дзвінкий голос, і про неї ходили різні чутки. Тітка, яка супроводила її до батьків у Париж, не виходила з каюти від самого початку плавання. Батько Гебі мав якесь відношення до французького флоту, і вона завжди обідала за столом капітана.

— Чому їй не подобається Галінський? — спитав Леон.

— Вона казала, що він схожий на кашалота.

Леон знов засміявся.

— Ходім пошукаємо його й розкажемо про це.

Вони підвелися й попрямували до поручнів. Угорі над ними висіли шлюпки, готові до спуску на воду. Судно хитнулося, палуба похилилась, і шлюпки почали добряче розгойдуватись. Вода внизу тихо пінилась і засмоктувала величезні плями водоростей, що блискотіли фосфоричним світлом.

— Швидко йдемо,— сказав Нік, дивлячись на воду.

— Ми тепер у Біскайській затоці,— відказав Леон.— Завтра, напевне, побачимо землю.

Вони обійшли всю палубу, знов спустилися на корму і задивились на фосфоричний струмінь, що вивертався позаду, наче зораний грунт під плугом. Над ними була гарматна платформа, де походжали два матроси, й обриси гармати чорніли в мерехтливому морському сяєві.

— Йдемо зигзагами,— Леон уважно дивився на воду.

— Цілу добу.

— Кажуть, що ці судна перевозять німецьку пошту і тому їх ніколи не топлять.

— Хтозна,— мовив Нік.— Мені щось не віриться.

— Мені теж. Проте думка непогана. Ходімо шукати Галінського.

Вони застали Галінського в його каюті за пляшкою коньяку. Він пив із вищербленого кухля.

— Привіт, Антоне.

— Привіт, Ніку. Леоне, випий зі мною.

— Ніку, скажи ти йому.

— Слухай, Антоне. Одна вродлива леді попросила нас дещо тобі переказати.

— Знаю я вашу вродливу леді. Візьміть її і почепіть зверху на димарі.

Лежачи на спині, він задер ноги й штовхнув пружинний матрац горішньої койки.

— Карпере! Агов, Карпере! — загукав він.— Уставай і випий зі мною.

З горішньої койки схилилось обличчя. Воно було кругле і в окулярах зі сталевою оправою.

— Не проси мене випити, коли я й так п'яний.

— Злазь додолу і випий! — загорлав Галінський.

— Ні,— долинуло зверху.— Подай мені коньяку сюди.

Обличчя знову сховалося.

— Карпер уже два тижні п'яний,— сказав Галінський.

— Я перепрошую,— долинув голос із горішньої койки.— Це неправда, бо ми з тобою познайомились тільки десять днів тому.

— Хіба ти не був п'яний ці два тижні, Карпере? — запитав Нік.

— Звичайно, був,— відказав Карпер згори.— Однак Галінський не має права говорити про це.

Галінський знову штовхнув матрац ногою.

— Я беру свої слова назад,— сказав він.— Ти не п'яний.

— Не сміши людей,— пробурмотів Карпер.

— Що ти робиш, Антоне? — запитав Леон.

— Думаю про свою дівчину з Ніагара-Фолз.

— Гайда, Ніку,— мовив Леон.— Ходімо від цього кашалота,

— Це ви від неї почули, що я схожий на кашалота? — запитав Галінський.— Бо вона обізвала мене кашалотом. А знаєте, за що? Я сказав їй по-французькому: «Мадемуазель Гебі, вам нічим мене зацікавити». Випий, Ніку.

Він простягнув пляшку з коньяком, і Нік трохи ковтнув.

— А ти, Леоне?

— Не хочу. Ходімо, Ніку.

— Я заступаю на вахту опівночі,— сказав Галінський.

— Гляди не впийся,— промовив Нік.

— Я ніколи не впивався.

Карпер нагорі щось буркнув.

— Що ти сказав, Карпере?

— Я благав господа покарати його.

— Я ні-іколи не впивався,— повторив Галінський і розлив півкухля коньяку.

— Покарай його, господи,— мовив Карпер.— Покарай.

— Я ні-іколи не впивався. Я ні-іколи не спав з жінкою.

— Благаю тебе, господи. Зроби праве діло. Покарай його.

— Ходімо звідси, Ніку.

Галінський подав Нікові пляшку. Той ковтнув і вийшов слідом за високим поляком.

За дверима вони чули, як Галінський кричав: «Я ні-іколи не впивався. Я ні-іколи не спав з жінкою. Я ні-іколи не брехав».

— Покарай його,— долинув тонкий Карперів голос.— Не пробачай йому цього, господи. Покарай його.

— Славні хлопці,— сказав Нік.

— Що це за Карпер? Звідки він?

— Він два роки пролежав у лікарні. Перед тим його вигнали з коледжу, а тепер повертається додому.

— Він забагато п'є.

— Карпер не дуже щасливий.

— Давай візьмемо пляшку вина й підемо спати в шлюпку.

— Давай.

Вони зупинились коло бару, й Нік купив червоного вина. Леон чекав біля стойки, височенний у своїй французькій формі. В барі була в розпалі гра в покер. Нік залюбки приєднався б, якби це не був останній вечір. Грали всі. Ілюмінатори були щільно зачинені, і в барі стояла задуха від цигаркового диму. Нік зиркнув на Леона.

— Хочеш пограти?

— Ні. Давай вип'ємо вина й поговоримо.

— Тоді треба взяти дві пляшки.

Вони вийшли з душного приміщення на палубу, несучи кожен по пляшці. Піднятися в одну з шлюпок не потребувало великих зусиль, хоча Нікові було страшно дивитися вниз на воду, коли

він вибрався на шлюпбалку. Вони зручно вмостились усередині човна на рятівних поясах, притулившись спинами до поперечок. В обох було таке відчуття, що тепер вони по-справжньому опинились між морем і небом. Це не те, що хитатись на великому судні.

— Добре тут,— мовив Нік.

— Я щоночі сплю в одній із цих шлюпок.

— Я боюся, що можу ходити уві сні,— сказав Нік, відкорковуючи пляшку,— і через те ночую на палубі.— Він простягнув пляшку Леонові.

— Залиш цю собі, а мені відкоркуй другу,— промовив поляк.

— Бери цю,— відповів Нік. Він відкоркував другу пляшку і в темряві цокнувся з Леоном. Вони випили.

— У Франції можна буде дістати кращого вина,— сказав Леон.

— Я не буду в Франції.

— Я й забув. Шкода, що ми не служитимемо разом.

— З мене була б невелика користь,— мовив Нік. Він подивився униз на темну воду за бортом. Йому було лячно спускатися із шлюпбалок.— А от чи боявся б я? — сказав він.

— Ні,— відповів Леон.— Не думаю.

— Було б цікаво побачити літаки і все інше.

— Так,— промовив Леон.— Я збираюсь літати, як тільки зможу перейти в авіацію.

— Я б ніколи не зміг літати.

— Чому?

— Не знаю.

— Тобі не треба думати про страх.

— Я не думаю. Справді не думаю. Ніколи не думав. Просто я відчував себе трохи ніяково, коли ми оце з тобою залазили в шлюпку.

Леон лежав на боці, тримаючи пляшку просто над головою.

— Нам не треба думати про страх,— сказав він.— Ми не з таких.

— Карпер боїться,— мовив Нік.

— Так. Галінський казав мені.

— Через те його й відіслали назад. Ось чому він весь час п'є.

— Він не такий, як ми,— сказав Леон.— Послухай, Ніку. В тобі і в мені — в нас щось є.

— Я знаю. Тобто відчуваю це. Інших можуть убити, а мене ні. Я певен цього.

— От-от. Саме так.

— Я хотів служити в канадській армії, але мені відмовили.

— Знаю. Ти вже казав мені.

Вони випили. Нік відкинувся назад і дивився, як проти неба з димаря підіймається хмарка диму. Небо починало ясніти. Мабуть, скоро зійде місяць.

— В тебе є дівчина, Леоне?

— Ні.

— Ніякої немає?

— Ніякої.

— А в мене є,— сказав Нік.

— Ти живеш із нею?

— Ми заручені.

— Я ніколи не спав з дівчиною.

— Мені траплялося з повіями.

Леон ковтнув вина. Пляшка, яку він тримав, чорніла на тлі неба.

— Я не про це. Так і я спав. Це мені не до вподоби. Я маю на увазі цілу ніч спати з дівчиною, яку любиш.

— Моя дівчина спала б зі мною цілу ніч.

— Звісно, якщо вона тебе любить.

— Ми збираємось одружитись.

СЕЗОННИКИ

Коли з містечка Гортонс-Бей спускатися шутрованою дорогою до озера, то десь посередині буде криничка. Вода підіймається з череп'яної труби, закопаної при дорозі, вихлюпується через вищерблений край труби й стікає заростями м'яти в болото. В темряві Нік опустив руку в криничку, але довго не зміг утримати її там — вода була дуже холодна. Він відчував, як б'ють об його пальці струмені піску, підіймаючись із дна кринички. «Я б занурився сюди весь, якби міг,— подумав Нік.— Це напевне привело б мене до тями». Він витяг руку з води й сів на краю дороги. Стояла задушлива ніч.

Унизу, над водою, крізь дерева білів на палях будинок Біна. Нікові не хотілося спускатися на пристань. Там усі купалися. Він не хотів зустрічатися з Одгаром і Кейт. Нік бачив автомобіль на дорозі біля крамниці. Одгар і Кейт були біля води. В Одгара завжди очі ставали як у смаженої риби, коли Нік дивився на Кейт. Невже Одгар нічого не розуміє? Кейт ніколи не одружиться з ним. Вона ніколи не одружиться з кимось, хто не був з нею близький. А якби хтось спробував наблизитися до неї, вона вся згорнулася б у тугий клубочок і вислизнула. Тільки Нік може змусити її скоритися йому. З ним вона не згорнеться в тугий клубочок і не вислизне, а м'яко розкриється, розслабиться, стане податливою. Одгар вважає, що такою може робити дівчину лише кохання. Очі його наче більмами вкриті, а повіки червоні. Їй було неприємно, коли він торкався її. Певно, через очі. Потім Одгар захоче, щоб вони були такими самими друзями, як і до цього. Гратися в піску. Ліпити з глини чоловічків. Виїжджати разом човном на цілий день. Кейт, як завжди, в купальнику. А Одгар дивитиметься на неї.

Одгарові тридцять два роки, і йому двічі робили операцію — у нього розширення вен. Він негарний собою, а проте його обличчя всім подобається. Одгарові ніяк не щастить домогтися близькості, і він страшенно мучиться. З кожним літом дужче. На нього жаль дивитись. Одгар дуже добрий хлопчина. До Ніка він ставиться краще, ніж будь-хто інший. А Нік міг би домогтися, якби хотів. «Одгар убив би себе, коли б дізнався про це,— подумав Нік.— Хотів би я бачити, як він уб'є себе». Він не міг уявити собі Одгарової смерті. Сам він ніколи не заподіяв би собі смерті. Люди, однак, це роблять. Близькість буває не тільки через кохання. А Одгар думає, що вона породжується тільки

коханням. Ніхто не скаже, що Одгар не кохає її. Насправді близькість стає можлива тоді, коли виникає взаємний потяг, коли вабить тіло, коли хочеш сподобатися своїм тілом, коли вмієш переконати і не боїшся піти на ризик, коли не відчуваєш страху і впевнений у взаємності, і коли ніхто нічого не вимагає, і коли відчуваєш ніжність і потяг, і коли твориш потяг і щастя, і коли жартуєш і вмієш розвіяти страх. І вмієш потім усе залагодити. Це не обов'язково кохання. Кохання лякає. Він, Ніколас Адамс, може домогтися того, чого йому хочеться, бо в ньому щось є. Може, цього не стане надовго. Може, він утратить це. Йому хотілося мати змогу передати це Одгарові чи принаймні сказати йому про це. Ніколи нікому не можна ні про що розказати. Особливо Одгарові. Ні, не тільки Одгарові. Будь-кому і будь-де. Це завжди було його найбільшою вадою — багатослів'я. Він занадто багато вибовкував. Однак треба ж якось допомогти тим студентам Прінстона, Єля та Гарварда, які досі не знають жінки. Чому немає жодного такого в державних університетах? Може, через змішане навчання. Вони зустрічають дівчат якраз на виданні, і дівчата допомагають їм, а потім вони одружуються з цими дівчатами. Що буде з такими, як Одгар, і Гарві, і Майк, і всі інші? Він не знає. Він ще замало прожив, щоб знати це. Вони чудові хлопці. Що станеться з ними? А біс його знає. Хіба може він писати так, як Гарді і Гамсун, коли знає справжнє життя лише десять років? Не може. Треба чекати, аж поки йому мине п'ятдесят.

Нік став навколішки й напився з кринички. Він чудово себе почував. Він знає, що згодом стане великим письменником. Він багато чого знає, але все те не зіб'є його з пантелику. Ніхто не може збити його з пантелику. Але він ще багато чого не знає. Це прийде до нього згодом. Він цього певен. Вода була холодна, і йому запекло в очах. Він, мабуть, ковтнув її надто багато. Як морозива. Так буває, коли п'єш, зануривши носа. Краще він піде поплаває. Думати недобре. Як почнеш думати, то думкам і кінця не буде. Він пішов униз дорогою повз автомобіль і оптову крамницю, що стояла ліворуч і поблизу якої завжди вантажили яблука й картоплю, насипаючи їх у човни, повз пофарбований у біле будинок, де вони при світлі ліхтаря часом танцювали на підлозі з нетесаних дощок, і далі до причалу, біля якого вони купалися.

Всі вони плавали біля причалу. Коли Нік ішов по нетесаних дошках помосту високо над водою, він відчув, як двічі гойднувся довгий трамплін, щось плюснуло й вода захлюпала внизу серед стояків. «Це, напевне, Гі»,— подумав Нік. Кейт виринула з води, наче тюлень, і піднялася на драбинку.

— Ось іде Вімідж! — гукнула вона іншим.— Стрибай, Вімідже, тут чудово.

— Привіт, Вімідже,— сказав Одгар.— Тут справді чудово!

— Де Вімідж? — запитав Гі, який плив далі у темряві.

— А що, той Вімідж не вміє плавати? — голос Білла розлігся над водою басовито й лунко.

Нікові було гарно. Приємно, коли тебе гукають, як оце зараз. Він скинув брезентові туфлі, стяг через голову сорочку і зняв штани. Його босі ноги відчули пісок на дерев'яному помості причалу. Він швидко побіг по дошках трампліну, що вгиналися під його вагою, пальці ніг відштовхнулися від краю дошки, і наступної миті він уже був у воді, йшов плавно вниз, навіть не усвідомлюючи, що вже пірнув. Стрибаючи, він глибоко вдихнув повітря і тепер плив далі й далі під водою, прогнувши спину й непорушно випроставши ноги. За хвилину він вигулькнув на поверхню, полежав ниць на воді. Потім перевернувся на спину й розплющив очі. Йому більше подобалось пірнати й бути під водою, ніж плавати.

— Ну як, Вімідже? — запитав Гі, який виявився позад нього.

— Вода тепла, наче суп,— сказав Нік.

Він глибоко вдихнув, обхопив руками коліна, підтяг їх до підборіддя й повільно пірнув у глибину. Вгорі вода була тепла, але він швидко дістався холоднішої, а тоді й до зовсім холодної біля дна. Дно було глинясте, і він з огидою торкнувся його пальцями ніг, потім сильно відштовхнувся від нього, щоб виринути на поверхню. Було дивно виринати з-під води у темряву. Нік відпочивав на воді, ліниво хлюпаючись, задоволений. Одгар і Кейт розмовляли на причалі.

— Ти колись плавав у морі, коли воно фосфорує, Карле?

— Ні.— Голос Одгара звучав неприродно, коли він розмовляв з Кейт.

«Ми могли б натертися фосфором з сірників»,— подумав Нік, глибоко вдихнув повітря, підтягнув коліна до підборіддя і, напруживши м'язи, пірнув цього разу не заплющуючи очей. Він занурювався обережно, спочатку боком, а потім головою. Але так було погано. Він нічого не бачив під водою в темряві. Краще було першого разу, коли він пірнав із заплющеними очима. Дивне відчуття. А втім, не завжди відчуваєш те, що є насправді. Цього разу він не досягнув дна, випростався і поплив у прохолодній воді, тримаючись нижче теплого шару близько поверхні. Дивно, що плавання під водою дає стільки задоволення, а звичайне, можна сказати, зовсім не дає. Нікові подобалося ще плавати в океані. Передусім тому, що там легше плавати. Але там відчуваєш ще смак морської води і спрагу. Прісна вода краща.

Ось як тепер, у задушливу ніч. Він виринув на поверхню якраз під помостом причалу й виліз на драбинку.

— Пірни ще раз, Вімідже, прошу тебе,— сказала Кейт.— Пірни гарненько.

Вони сиділи з Одгаром на причалі, прихилившись спинами до великих стояків.

— Пірни безшумно, Вімідже,— сказав Одгар.

— Гаразд.

Нік, з якого капала вода, пішов до трампліна, обмірковуючи, як він буде зараз стрибати звідти. Одгар і Кейт стежили за його постаттю, що чорніла у темряві. Він став на краю дошки, почекав, поки вона перестала хитатись, і пірнув так, як навчився, спостерігаючи за морською видрою. У воді, коли він уже плив до поверхні, Нік подумав: «От якби Кейт була зі мною тут, углибині». Він вигулькнув на поверхню, відчуваючи воду в себе в очах і вухах. Напевно, він мимохіть зробив спробу вдихнути повітря.

— Прекрасний стрибок! Просто прекрасний! — гукнула з причалу Кейт.

Нік виліз на драбинку.

— А де хлопці? — запитав він.

— Вони попливли аж у затоку,— сказав Одгар.

Нік ліг на причалі біля Кейт і Одгара. Йому було чути, як Гі та Білл плавають десь там у темряві.

— Ти чудово пірнаєш, Вімідже,— сказала Кейт, торкаючись його спини ногою.

Нік увесь напружився від цього дотику.

— Ні,— сказав він.

— Ти — диво, Вімідже,— сказав Одгар.

— Зовсім ні,— сказав Нік.

Він думав. Думав про те, що коли взагалі можливо бути з жінкою під водою, то він міг би затримати дихання на три хвилини, на піщаному дні, вони могли б випливти на поверхню разом, вдихнути повітря й піти знову на дно; пірнати легко, коли знаєш як. Одного разу, заклавшись, він випив пляшку молока, облупив і з'їв під водою банан, однак довелося б узяти з собою на дно тягар, який би утримував його; якби на дні було кільце або ще що-небудь, щоб ухопитися рукою, то можна було б. От було б здорово, але дівчина не витримає, вона наковтається води, Кейт захлинулася б, Кейт погано плаває під водою, от якби дівчина вміла добре пірнати, може, колись трапиться така дівчина, але, мабуть, не трапиться, бо ніхто не вміє так пірнати, як він. Оті звичайні плавці, хай їм чорт, просто слинюки; крім нього ніхто не знається на підводному плаванні, у Івенстоні йому довелося бачити хлопця, що міг затримати дихання

на шість хвилин, але той хлопець був несповна розуму. Він хотів би бути рибиною, а втім, не хотів би. Він засміявся.

— Чого ти смієшся, Вімідже? — запитав Одгар; голос його звучав хрипко, як завжди, коли поряд була Кейт.

— Я хотів би бути рибиною,— сказав Нік.

— Гарний жарт,— сказав Одгар.

— Авжеж,— сказав Нік.

— Не будь віслюком, Вімідже,— сказала Кейт.

— Ти хотіла б бути рибиною, Батстейн? — спитав Нік. Він лежав на дошках і дивився в протилежний бік.

— Ні,— сказала Кейт.— Не цієї ночі.

Нік міцно притиснувся спиною до її ноги.

— Яким би звіром ти хотів бути, Одгаре? — спитав Нік.

— Дж. П. Морганом,— сказав Одгар.

— Який ти милий, Одгаре,— сказала Кейт.

Нік відчув, як Одгар засяяв.

— Я б хотіла бути Віміджем,— сказала Кейт.

— Ти завжди можеш стати місіс Вімідж,— сказав Одгар.

— Не буде ніякої місіс Вімідж,— сказав Нік. Він напружив м'язи спини. Кейт умостила обидві ноги у нього на спині так, ніби спочивала перед вогнищем, поклавши ноги на колоду.

— Не будь такий упевнений,— сказав Одгар.

— Чому це? — сказав Нік.— Я збираюся одружитися з русалкою.

— Вона буде місіс Вімідж,— сказала Кейт.

— Ні, не буде,— сказав Нік.— Я не дозволю їй.

— Як же ти їй це заборонищ?

— Знаю як. Хай лишень спробує.

— Русалки не виходять заміж,— сказала Кейт.

— Тебе покарають, як порушника закону Манна,— сказав Одгар.

— Ми житимемо за межами територіальних вод,— сказав Нік.— Їжу нам постачатимуть контрабандисти. Ти можеш надягти плавки і прийти відвідати нас, Одгаре. Бери з собою і Батстейн, якщо вона схоче. Ми будемо приймати щочетверга пополудні.

— Що ми робитимемо завтра? — спитав Одгар, його голос знову зазвучав хрипко, нагадуючи, що він поряд із Кейт.

— Ой, давайте не будемо говорити про завтра, хай йому чорт,— сказав Нік.— Порозмовляємо про мою русалку.

— Ми вже скінчили про твою русалку.

— Гаразд,— погодився Нік.— Ви з Одгаром розмовляйте собі, а я думатиму про неї.

— Ти зіпсований, Вімідже. Страшенно зіпсований

— Зовсім ні. Я просто чесний.— І, полежавши трохи з заплющеними очима, він додав: — Не заважайте мені. Я думаю про неї.

Він лежав і думав про свою русалку, в той час як Кейт впиралася йому п'ятами в спину.

Одгар і Кейт розмовляли, але він не чув їх. Він лежав, ні про що не думаючи, й почував себе щасливим.

Білл і Гі вийшли з води на берег, пішли до автомобіля і, давши задній хід, під'їхали до причалу. Нік устав і одягся. Білл і Гі сиділи спереду, втомлені тривалим плаванням. Нік умостився позаду разом з Кейт і Одгаром. Вони відкинулися на спинку сидіння. За кермом був Білл. Машина з ревінням виїхала на гору і повернула на шосе. Попереду Нік бачив світло інших автомобілів, світло часом зникало, потім знову спалахувало, коли вони виїздили на гору, блимало, наближаючись, і, коли машини розминалися, тьмяніло позаду. Дорога простяглася високо понад берегом озера. Великі машини з Шарлевуа, в яких позаду своїх шоферів сиділи багаті слиньки, мчали їм назустріч і минали їх, їдучи серединою шляху й не пригашуючи фар. Вони пролітали, як вагони поїзда. Білл блиснув фарами, вихоплюючи з темряви автомобілі, що стояли обіч дороги попід деревами, і тривожачи пари, які вмостилися на сидіннях. Жодна машина не обігнала Білла, лише світло фар вигравало на їхніх потилицях, поки Білл не одривався далеко вперед. Та ось Білл зменшив швидкість, потім різко звернув на піщану дорогу, що вела через сад до будинку ферми. Автомобіль поволі їхав садом. Кейт притулила губи до Нікового вуха.

— Через годину, Вімідже,— сказала вона. Нік міцно притис своє стегно до її стегна. Автомобіль виїхав на горб, що височів над садом, об'їхав його і зупинився перед будинком.

— Тітонька спить. Ми повинні поводитися якомога тихіше,— сказала Кейт.

— На добраніч вам,— прошепотів Білл.— Ми заїдемо за вами вранці.

— На добраніч, Сміте,— прошепотів Гі.— На добраніч, Батстейн.

— На добраніч, Гі,— сказала Кейт.

Одгар стояв біля будинку.

— На добраніч вам,— сказав Нік.— До завтра, Моргане.

— Добраніч, Вімідже,— сказав Одгар з ганку.

Нік і Гі почали спускатись дорогою в сад. Нік зіп'явся навшпиньки й зірвав яблуко. Воно було ще зелене, але він надкусив його, висмоктав кислий сік і виплюнув м'якуш.

— Ви з Бердом далеко запливли сьогодні, Гі,— сказав він.

— Не так уже й далеко, Вімідже,— сказав Гі.

Вони вийшли з саду повз поштову скриньку і попростували по шосе. У видолинку, де дорога перетинала струмок, завис холодний туман. Нік зупинився на мосту.

— Ходімо, Вімідже,— сказав Гі.

— Ходімо,— погодився Нік.

Вони пішли нагору; дорога звертала в гайок, серед якого стояла церква. В будинках, повз які вони проходили, не світилося жодного вікна. Гортонс-Бей спав. Жоден автомобіль не проїхав дорогою.

— Мені ще не хочеться спати,— сказав Нік.

— Може, пройдемося разом?

— Ні, Гі, дякую.

— Як хочеш.

— Я проведу тебе до котеджу,— сказав Нік.

Вони відстебнули сітку на дверях і зайшли до літньої кухні. Нік відчинив холодильник і зазирнув туди.

— Їсти хочеш, Гі? — спитав він.

— З'їв би шматок пирога,— сказав Гі.

— Я теж,— сказав Нік. Він загорнув шматок печеного курчати і два кусні пирога з вишнями в проолієний папір, що лежав на холодильнику.— Я візьму це з собою,— сказав він.

Гі запив пиріг водою, зачерпнувши її ковшем з відра.

— Якщо хочеш щось почитати, Гі, візьми у мене в кімнаті,— сказав Нік.

Гі дивився на пакунок, який загортав Нік.

— Не роби дурниць, Вімідже! — сказав він.

— Все буде гаразд, Гі.

— Хай буде гаразд. Тільки не роби дурниць,— повторив Гі. Він відхилив сітку на дверях і попростував моріжком до котеджу. Нік вимкнув світло і вийшов, застебнувши сітку. Тримаючи в руці пакунок, він перейшов росяний моріжок, переліз через паркан і пішов міською вулицею під великими в'язами повз останній ряд поштових скриньок на перехресті і далі по шосе до Шарлевуа. За струмком він перетнув лан, обійшов обгороджений сад і, прямуючи до краю просіки, переліз через залізну огорожу, за якою починався ліс. Посередині між просіками росли близько одна до одної чотири ялиці. Там землю м'яко встилали соснові голки і зовсім не було роси. Ліс ніколи не рубали, і земля була суха й тепла, без підліску. Нік поклав пакунок під однією з ялиць і ліг, очікуючи. Він побачив, як Кейт ішла в темряві між деревами, але навіть не ворухнувся. Вона не бачила його і мить стояла, тримаючи перед себе дві ковдри. В темряві здавалося, що у неї величезний живіт,— куди більший, ніж у вагітної жінки. Нік спершу злякався. Потім йому стало смішно.

— Привіт, Батстейн,— сказав він.

Вона впустила ковдри.

— Ой Вімідже! Навіщо ти так лякаєш мене. Я думала, що ти ще не прийшов.

— Люба Батстейн,— сказав Нік. Він притис її до себе, відчуваючи її тіло біля свого, усе її солодке тіло біля свого. Вона й собі пригорнулась до нього.

— Я так люблю тебе, Вімідже.

— Люба моя Батстейн,— сказав Нік.

Вони розстелили ковдри. Кейт розгладила їх.

— Я страх як боялася виносити ковдри,— сказала Кейт.

— Знаю,— сказав Нік.— Нумо роздягнемося.

— Ой Вімідже...

— Так приємніше.

Вони роздяглися, сівши на ковдри. Ніка трохи збентежило те, що вони сидять голі.

— Я тобі подобаюсь так, Вімідже?

— Дуже. Давай-но вкриємось,— сказав Нік. Вони лежали поміж грубими ковдрами. Він був гарячий проти її прохолодного тіла, полюючи за ним, а потім все було гаразд.

— Все гаразд?

Замість відповіді Кейт притулилась до нього всім тілом.

— Приємно було?

— Ой Вімідже! Я так хотіла цього. Мені це так потрібно було.

Вони лежали поруч між ковдрами. Вімідж нахилив голову й провів носом по лінії шиї і далі поміж її груди. Ніби по клавішах фортепіано.

— Ти пахнеш прохолодою,— сказав Нік.

Він ніжно торкнувся однієї з її маленьких грудей, що ожила під його губами, і притис її язиком. Нік відчув, як гаряче бажання повертається знову, і, просунувши руки знизу, перевернув Кейт. Він ковзнув нижче, і вона щільненько примостилась, міцно притискаючись до вигину його живота. Вона почувала себе там чудово. Він пошукав, трохи незграбно, потім знайшов. Він поклав руки їй на груди і заволодів нею. Потім поцілував її міцно у спину. Голова Кейт схилилася вперед.

— Добре тобі так? — спитав він.

— Я люблю так. Я люблю так! Я люблю так! Ой Вімідже!..

— Все,— сказав Нік.

Він раптом відчув, що під його голим тілом груба ковдра.

— Я була поганою, Вімідже? — спитала Кейт.

— Ні, ти була хорошою,— сказав Нік. Його мозок працював дуже чітко й тверезо. Він бачив усе гостро і ясно...— Я голодний,— сказав він.

— Я б хотіла, щоб ми тут спали цілісіньку ніч.— Кейт згорнулась клубочком біля нього.

— Це було б прекрасно,— сказав Нік.— Але не можна. Ти повинна повернутись у будинок.

— Я не хочу,— сказала Кейт.

Нік устав, відчуваючи, як легенький вітрець обдуває тіло. Він натяг сорочку, і йому приємно було відчувати дотик тонкої матерії. Потім надів штани і взув черевики.

— Тобі теж треба вдягтися, дівча,— сказав він.

— Зачекай-но ще хоч хвилинку,— сказала вона.

Нік узяв пакунок з-під дерева й розгорнув його.

— Одягайся ж,— сказав він.

— Не хочу,— сказала Кейт.— Я буду спати тут цілу ніч.— Вона сіла.— Подай мої речі, Вімідже.

Нік подав їй одежу.

— Я вже думала про це,— сказала Кейт.— Якби я спала тут до ранку, вони просто подумали б, що я придуркувата і тому вийшла сюди з ковдрами, і все було б гаразд.

— Тобі буде твердо спати тут,— сказав Нік.

— Якщо буде твердо, я повернуся в дім.

— Поїжмо, перш ніж я піду.

— Я надягну ще щось,— мовила Кейт.

Вони сіли поруч і з'їли печене курча та пиріг з вишнями.

Нік устав, потім опустився навколішки й поцілував Кейт.

Дійшовши по росяній траві до котеджу, він піднявся нагору, до своєї кімнати, ступаючи обережно, щоб не рипіли східці. Було приємно опинитися в ліжку, лягти на простирала, випростатися на повен зріст, покласти голову на подушку. Приємно в ліжку, зручно, затишно, а завтра поїдемо рибалити; він молився так, як завжди, коли згадував, що треба помолитися, за рідних, за себе, щоб стати великим письменником, за Кейт, за хлопців, за Одгара, за те, щоб добре порибалити, за бідного Одгара, бідного Одгара, що спить там, у котеджі, а може, й не спить, може, й не спатиме цілу ніч. А проте нічого не вдієш, анічогісінько.

ДЕНЬ ОДРУЖЕННЯ

Він скупався в озері й тепер мив ноги в тазу, бо назад, на гору повертався босоніж. У кімнаті було душно. Датч з Люменом стояли неподалік і, видно, були знервовані. Нік витяг чисту білизну, чисті шовкові шкарпетки, нові підв'язки, білу сорочку, комірець з шухляди комоду й одягся. Потім став перед дзеркалом і почав зав'язувати краватку. Датч і Люмен нагадали йому роздягальні перед боксерським матчем чи футбольною зустріччю. Йому подобалася їхня нервовість. Цікаво, чи не так само вони поводилися б перед тим, як його мали б вести на шибеницю. Може, й так само. Він ніколи не міг нічого уявити собі, поки не побачить на власні очі. Датч вийшов по штопор, за мить повернувся і відкоркував пляшку.

— Ковтни як слід, Датчу!

— Після тебе, Стейне.

— Чого це раптом? Ну ж бо, пий!

Датч надовго приклався до пляшки. Нік обурився. Адже в них була лише одна пляшка віскі. Датч передав пляшку йому. Він простяг її Люмену. Люмен не пив так довго, як Датч.

— Чудово, Стейне, чудово! — Він простяг пляшку Нікові.

Нік зробив кілька ковтків. Віскі йому смакувало. Він надяг штани, зовсім ні про що не думаючи. Горн і Білл, Арт Мейєр і Гі одягалися нагорі. В них повинен би бути якийсь напій. Боже, ну чому тут тільки одна пляшка віскі!

Одразу після шлюбної церемонії вони сіли в «форд» Джона Котескі й поїхали гірською дорогою до озера. Нік заплатив Котескі п'ять доларів, і той допоміг йому перенести валізи до човна. Вони потисли один одному руки, й «форд» Котескі подерся назад на гору. Їм ще довго було чути гуркіт його мотора. Нік ніяк не міг знайти весел там, де батько ховав їх для нього,— серед сливових дерев за льодовнею,— і Гелен чекала на нього внизу в човні. Нарешті він відшукав весла й приніс їх на берег.

Вони довго пливли через озеро. Ніч була душна й гнітюча. Жодне з них не мало бажання говорити. Людей було мало, і це зіпсувало весілля. Нік міцно наліг на весла, коли вони вже були біля берега, й човен урізався в пісок. Він ще трохи підтяг його, і Гелен зійшла на берег. Нік поцілував її. Вона відповіла на його поцілунок так, як він навчив її: уста напіврозтулені, щоб їхні язики могли торкатися. Нік і Гелен міцно пригорнулися одне до одного й пішли нагору до котеджу. Котедж був темний і довгий. Нік відімкнув двері, а потім повернувся до човна по валізи. Він засвітив світло, і вони разом почали оглядати котедж.

Ставало гаряче, і сонце припікало в потилицю.

Нік зловив одну велику форель. Йому було байдуже, скільки рибин він спіймає. Річка о цій порі року була мілка і широка. Обидва береги поросли деревами. При вранішньому сонці дерева з лівого берега кидали на воду короткі тіні. Нік знав, що в кожному затінку причаїлась форель. Вони з Біллом Смітом виявили це одного спекотного дня на Блек-рівер. Після полудня, коли сонце перекочувалось над пагорби, форель ховалася в затінок під другим берегом потічка.

Найбільші рибини водились коло самого берега. Там, на Блек-рівер, вони з Біллом у цьому переконалися. Після заходу сонця форель випливала на середину річки. Перед самим присмерком, коли вода сліпуче виблискувала в промінні призахідного сонця, скрізь можна було натрапити на велику рибу. Але тоді ловити її було майже неможливо, бо поверхня річки сліпила, наче дзеркало на сонці. Звісно, можна було спробувати щастя десь вище, але й тут, і на Блек-рівер довелося б брести проти течії, і на глибоких місцях її важко було б долати. Рибалити проти течії було зовсім нецікаво, хоча в усіх книжках говорилось, що це єдино можливий спосіб.

В усіх книжках. Як свого часу вони з Біллом глузували з тих книжок. Усі вони радять штучні приманки. Наче ти маєш полювати на лисиць. Один дантист, який лікував Білла Берда в Парижі, просторікував, що, вудячи на живця, ти протиставляєш свої розумові здібності риб'ячим. Мені завжди теж так здавалося, сказав тоді Езра. З цього варто було посміятись. Існує чимало речей, з яких варто посміятись. У Штатах на бій биків дивляться, як на жарт. Езра вважав сміховинною риболовлю. Багато хто вважає сміховинною поезію. Англійці — це теж сміховина.

Пригадуєш, як у Памплоні вони штовхнули нас через бар'єр прямо до бика, думаючи, що ми французи? Дантист Білла схожий на них, коли йдеться про риболовлю. Дантист Білла Берда. Колишній Білл — це Білл Сміт. А цей — Білл Берд. Білл Берд тепер у Парижі.

Коли Нік одружився, він розгубив усіх своїх давніх друзів — і Білла Сміта, і Гі, і Одгара. Чи не через те, що вони ще не знали жінок? Але Гі напевно знав. Ні, він утратив їх, бо своїм одруженням наче визнав, що є речі, важливіші за риболовлю.

Він поступово вдосконалювався. До того, як вони познайомились, Білл ніколи не рибалив. Потім вони скрізь бували удвох. На Блек-рівер і на Стерджен-Бей, на Пайн-Беренз і на Верхній Мінні, на безлічі маленьких річок. Майже всі секрети риболовлі вони з Біллом збагнули разом. З червня по жовтень вони працювали на фермі, рибалили і мандрували лісами. Щовесни Білл звільнявся з роботи. Він також. А Езра вважав риболовлю розвагою.

Білл не ставив Нікові в провину, що він рибалив до їхнього знайомства. Білл пробачив йому всі річки. Він справді великодушний. Це було схоже на ставлення дівчини до суперниць: їй байдуже, хто був до неї, але, коли хтось з'являється після неї,— то інша річ.

«Ось чому я втратив приятелів»,— подумав Нік.

Вони всі побралися з риболовлею. Езра вважав риболовлю розвагою. Та й не тільки він. А Нік побрався з нею до зустрічі з Гелен. Справді побрався. І це не жарт.

Отож він утратив їх усіх. Гелен думала, що це сталося через неї,— мовляв, вона їм не подобалась.

Нік присів на камінь у затінку і звісив мішок у річку. Вода нуртувала навколо каменя. В тіні було прохолодно. Берег вздовж узлісся був піщаний. На піску виднілися сліди норки.

Вона, мабуть, теж ховалась від спеки. Камінь був сухий і холодний. Нік сидів, і вода з його черевиків стікала по камені.

Це сталося через те, що вона їм не подобалась, думала Гелен. І щиро в це вірила. Боже мій, з якою зневагою дивився він колись на людей, що одружувались! Може, тому, що всі його друзі були старші і всі неодружені.

Одгар давно хотів одружитися з Кейт. А Кейт взагалі не мала бажання виходити заміж. Вони часто сварилися через це; Одгар нікого не хотів, окрім неї, а Кейт взагалі ніхто не цікавив. І Одгар, і Кейт прагнули залишитися друзями, та чомусь завжди почувалися нещасними й завжди сварилися.

Це власниця ферми хотіла зробити з нас аскетів. Гі знався з повіями в Клівленді, але й мав у собі той аскетизм. Нік теж його мав. Усе це таке неприродне. Спочатку створюєш собі фальшивий ідеал, а тоді все життя живеш йому на догоду.

Ми насамперед віддавали свою любов риболовлі та літу.

Це Нікові подобалось над усе. Він любив копати з Біллом картоплю восени, любив рибалити в затоці, читати в гарячі дні в гамаку, плавати біля причалу, грати в бейсбол у Шарлевуа й Петоскі, йому подобались тривалі прогулянки на автомобілі, відпочинок коло затоки, кухня на фермі, ставлення господині до служниць, розмови з нею, подобалось обідати в їдальні й дивитись у вікно на довгі поля й косу біля озера, він любив випити

чарку з батьком Білла, їздити на риболовлю подалі від ферми, а то й просто лежати без діла.

Нік любив довге літо. Йому завжди робилося сумно, коли наближалося перше серпня і він знав, що до закриття сезону на форель лишається тільки чотири тижні.

Тепер він часом бачив усе те ввi сні. Отак приснiться знічев'я, що літо вже майже минуло, а він ще ні разу не рибалив. І йому робилося так тоскно уві сні, наче він потрапив до в'язниці.

Пагорби поблизу Веллун-Лейн, бурі на озері, моторний човен, дашок над мотором для захисту свічки запалення від хвиль, що накочувались, прогулянки човном у грозу, постачання городини жителям узбережжя, перекочування човна з хвилі на хвилю, закупки на березі озера, листи і чікагська газета, схована під брезентом, причалювання в шторм, тепло вогнища, шум вітру в соснах, вогка глиця під ногами, коли він босий ішов по молоко. Він вставав на світанку, веслував на озері, ходив після дощу через горби до Гортонс-Крік, щоб порибалити.

Дощ завжди був потрібен на Гортонс-Крік. А з річки Шульце в зливу не було ніякої користі; вона виходила з берегів і замулювала траву. Де ж могла бути форель у такій річці?

Це там бик погнав його через паркан, і він загубив гаманця з усіма гачками.

Якби він тоді знав про биків те, що знає нині. Де тепер Маера і Альгабено? Августо Ферія у Валенсії і Сантандері, погані бої в Сан-Себастьяні. «Санчес Мехіас убиває шістьох биків». Ті фрази, якими газети описували бої биків, так застрягали йому в голові, що він урешті кинув читати газети. Корида з Міурасом. Незважаючи на всі його горезвісні помилки під час виконання «пази». Квітка Андалузії. Chiquelin el camorrista [1]. Хуан Терремото. Бельмонте Вуельве?

Менший брат Маери тепер теж матадор. Так і має бути.

Протягом цілого року корида була єдиним змістом духовного життя Ніка. Чінк блід і переживав, так йому було шкода коней. Дон казав, що йому до них байдуже. «І тоді я раптом відчув, що скоро полюблю бій биків». Це, мабуть, слова Маери. Нік знав, що Маера — найвидатніший з усіх людей, з якими він будь-коли зустрічався. Чінк теж розумів це. Він скрізь їздив за ним.

Він, Нік, був другом Маери, тому Маера помахав їм із свого боксу № 87, потім зачекав, доки його помітить Гелен, і помахав ще раз; Гелен була від нього в захваті; в боксі чекали троє пікадорів, а всі інші виступали перед самим боксом і, побачивши

[1] Хвацький хлопчина *(ісп.)*.

їх, теж помахали. Нік сказав Гелен, що пікадори просто працювали один для одного, і це, звичайно, була правда. Він ще ніколи не бачив такої гарної роботи пікадорів, і ті троє в кордовських капелюхах схвально хитали головами на кожну вдалу «вара», а інші пікадори вітали їх і виступали далі. Як тоді, коли приїхали португальці й один старий пікадор, перехилившись через бар'єр та дивлячись на юного да Вейга, кинув свій капелюх на арену. Це була найсумніша сцена, яку він будь-коли спостерігав. Цей товстий пікадор хотів бути кабальєро на арені. Боже мій, як тримався в сідлі цей малюк да Вейга! Ото була їзда верхи! Він ніколи не бачив такого навіть у кіно.

Кіно руйнувало все. Як балачки про щось вартісне. Ось через що війна здавалася несправжньою. Надто багато балачок. Балакати про будь-що — погано. Писати про будь-що справжнє — теж погано. Писанина завжди те справжнє вбиває.

Єдине, що має якусь цінність,— це те, що ти вигадав, що створила твоя уява. Що може завжди справдитись. Ось, приміром, коли він писав «Мого старого», то ніколи ще не бачив, як гинуть жокеї, а наступного тижня Джордж Парфремент розбився в такому самому стрибку. Все варте уваги, що він будь-коли написав, було вигадане. Такого йому ніколи не траплялось у житті. Щось інше траплялось. Можливо, краще. Його рідні не могли збагнути цього. Всі думали, що все те взято з власного досвіду.

В цьому слабкість Джойса. Дедал в «Уліссі» — то сам Джойс, ось чому такий жахливий цей образ. Джойс створив його до біса романтичним й інтелектуальним. Блума він вигадав, і Блум чудовий. Він також вигадав місіс Блум. І вона ще краща.

Отак і Мак. Він був надто близький до життя. А треба спершу перетравити дійсність і тільки тоді створювати свої образи. В Мака, проте, були непогані речі.

В оповіданнях Нік — це не він сам. Ніка він вигадав. Звісно, йому ніколи не доводилось бачити індіанку під час пологів. Ось чому він так добре описав це. Ніхто не знав про те. Він бачив, як жінка народжувала дитину по дорозі на Карагач, і намагався допомогти їй. От як це було.

Він волів би писати так завжди. І знав, що колись писатиме. Хотів стати видатним письменником. І був упевнений, що стане. Незважаючи ні на що. Хоч це нелегка справа.

Нелегко бути видатним письменником, коли ти любиш життя, світ і окремих людей. Нелегко, коли ти прив'язаний до багатьох місць. Тоді ти почуваєшся здоровим, веселим, у доброму гуморі, то ж на якого біса тобі ще й писанина?

Найкраще йому працювалося, коли Гелен нездужала. Тоді виникало невдоволення собою. Потім настав час, коли не писати

було неможливо. Справа не у відчутті обов'язку. Це просто фізіологічна потреба. Іноді тобі здається, що більше ти ніколи не зможеш писати, але через деякий час переконуєшся, що рано чи пізно напишеш іще одне гарне оповідання.

Це найприємніше заняття з усіх відомих. Ось чому берешся до нього. Він ніколи не усвідомлював цього раніше. Це було не почуття обов'язку, ні. Просто від цієї роботи він діставав найбільше задоволення. Вона гострить почуття. Хоча писати добре — страшенно важко.

Існує-бо так багато штукарських засобів.

Коли користуєшся ними, писати легко. Всі так роблять. Джойс винайшов сотні нових. Та хоч вони й нові, але не кращі. Кінець кінцем, усі вони перетворювались на штампи.

Він волів би писати так, як Сезанн малював картини.

Сезанн починав із викрутасів. Потім він їх відкинув і створив справжні шедеври. Зробити це було йому страшенно важко. Він став найвидатнішим. Найвидатнішим на всі часи. Це не сліпе схиляння. Він, Нік, хотів би описати краєвид так, як Сезанн його малював. Треба писати з душею. Ніякі викрутаси тут не поможуть. Ніхто ніколи ще не змальовував так природу, як Сезанн. Для Ніка це було щось святе. І надзвичайно важливе. Його можна тільки вибороти. Якщо жити з розплющеними очима.

Про такі речі не розпатякують. Він збирається працювати доти, доки це йому вдасться. Можливо, цього не буде ніколи, але він знатиме, що вже наближається до мети. Оце справжня робота. Може, на все життя.

Людей змальовувати неважко. Легко писати дотепно. Каммінгс написав «Величезну кімнату», це гарна книга, одна з найкращих. Йому довелося добре попрацювати, щоб написати її.

Хто ж іще? Еш писав непогано в молодості, але зараз важко сказати. Євреї всі починають добре, але швидко виписуються. У Мака теж дещо було. Дон Стюарт найкращий після Каммінгса. Скажімо, в «Грошах». Можливо, Рінг Ларднер. Навіть напевне. Старші хлопці, такі, як Шервуд. Ще старші, як Драйзер. Хто ж іще? Може, хтось із молодих. Невизнані генії. Хоча невизнаних не існує.

Вони мали іншу мету, ніж він.

Він бачив твори Сезанна. Портрет у Гертруди Стайн. (Вона б оцінила, якби йому вдалося зробити щось вартісне). Дві прекрасні картини Сезанна в Луврі, малюнки, які він бачив щодня на пересувній виставці Бернхайма. Солдати, які роздягаються, щоб поплавати, будинок між деревами біля озера, не той, відомий, а інший. Портрет хлопчика. Люди Сезаннові вдавалися. Але їх малювати легше; пишучи портрети, він застосовував свою майстерність, набуту при малюванні краєвидів. Нік теж міг так ро-

бити. Писати про людей легко. Ніхто ж бо про них нічого не знає. Якщо звучить гарно, вам вірять, що це правда. Джойсові вірили.

Він добре знав, як Сезанн намалював би цю смужку річки. Господи, якби тільки він опинився тут і змалював її! Лихо в тому, що вони всі повмирали. Працювали все життя, старіли і вмирали.

Уявляючи собі, як Сезанн змалював би цю смужку річки й болото, Нік підвівся й зайшов у воду. Вона була холодна і відчутна. Він перебрів річку, рухаючись углиб уявної картини. Потім став навколішки на піску і витяг з води мішок. Форель була ще жива. Нік випустив її з мішка в неглибоку воду і дивився, як вона пливе по обмілинах, прослизає поміж камінням на глибину, а спинка її видніє над поверхнею.

— Ця форель завелика на вечерю,— вголос подумав Нік.— Я спіймаю кілька менших біля табору.

Він вибрався на берег, змотав волосінь і став продиратись крізь чагарі. Потім з'їв бутерброд. Він поспішав, і вудка йому заважала. Він не розмірковував. Просто намагався утримати дещо в пам'яті. Йому хотілося якнайшвидше повернутися до табору і взятися до роботи.

Нік ішов кущами, міцно тримаючи вудку. Волосінь зачепилась за гілку, він зупинився, відрізав грузок і змотав волосінь. Тепер йому ніщо не заважало, бо він ніс вудку перед собою.

Попереду, прямо на стежці, він побачив зайця. Неохоче спинився. Заєць ледве дихав. На голові в нього сиділо два кліщі, по одному за кожним вухом. Вони були сірі, набряклі кров'ю, кожен завбільшки з виноградину. Лапки їхні ворушились, а голови були маленькі й тверді. Нік відірвав їх і розчавив ногою на стежці.

Тоді підняв зайця, безсилого, з сумними очима-гудзиками, і поклав його біля стежки під кущем папороті. Нік відчував рукою, як б'ється в бідолахи серце. Заєць залишився лежати під кущем. Він ще може очуняти. Кліщі, мабуть, вп'ялися в нього, коли він ліг на траві.

Може, після того, як досхочу настрибався по лісі. Хтозна.

Нік прямував стежиною до табору. Він намагався щось утримати в пам'яті.

ВИБРАНІ РЕПОРТАЖІ, ПУБЛІЦИСТИКА, ЛИСТИ

SELECTED DISPATCHES ARTICLES AND LETTERS

1923—1954

MUSSOLINI:
BIGGEST BLUFF IN EUROPE
WHO MURDERED THE VETS?
WINGS ALWAYS OVER AFRICA:
AN ORNITHOLOGICAL LETTER
LETTERS TO I. KASHKEEN
AND K. SIMONOV
FASCISM IS A LIE
CLARK FORK'S VALLEY,
WYOMING
BATTLE FOR PARIS
HOW WE CAME TO PARIS
THE NOBEL PRIZE SPEECH
AN INTERVIEW WITH ERNEST HEMINGWAY

© Український переклад,
видавництво «Дніпро»,
1981 р.

МУССОЛІНІ — НАЙБІЛЬШИЙ ШАХРАЙ У ЄВРОПІ

У Шато де Уші, такому потворному, що порівняно з ним Одд Феллоуз Хол у м. Петоскі, штат Мічіган, здається Парфеноном, відбуваються засідання Лозаннської конференції.

Близько 60 років тому Уші було маленьким рибальським селищем — вицвілі від сонця будиночки, стара зруйнована вежа, що височіла над очеретами на березі Женевського озера, та затишний заїзд із побіленими стінами. На його прохолодному ганку, бувало, відпочивав Байрон, поклавши кульгаву ногу на стілець і дивлячись у далечінь за блакить озера, поки дзвінок не покличе на вечерю.

Швейцарці знесли рибальські будиночки, прибили меморіальну дошку на ганку готелю, швиденько перевезли «байронівський» стілець до музею, засипали порослий очеретом берег грунтом з котлованів під фундаменти, на яких по всьому схилу до самої Лозанни набудували готелів, що сьогодні стоять порожні, а поблизу старої вежі спорудили найпотворніший будинок у всій Європі. Цей будинок з пресованого сірого каменю нагадує одне з любовних гніздечок, які до війни німецькі королі будували вздовж Рейну і про які мріяли майбутні німецькі королеви, і втілює найгірші традиції архітектурної школи à la чавунний-собака-на-газоні. Місто Лозанна розкинулось на узгір'ї, стрімкий схил якого збігає до озера.

Можна безпомилково вгадати, коли відбуваються засідання конференції, по рядах лімузинів, що стоять біля Шато.

...Усі хочуть побачити Ісмет-пашу, але, раз побачивши, не мають бажання зробити це вдруге. Це маленький на зріст, непривабливий смуглявий чоловічок, украй непомітний і нецікавий. Він більше схожий на вірменського торговця мереживом, ніж на турецького генерала. Є в ньому щось мишаче. Він володіє геніальною властивістю залишатись невпізнаним. Як обличчя Мустафи Кемаля неможливо забути, так обличчя Ісмета неможливо запам'ятати.

Думаю, розгадка у тому, що в Ісмета фотогенічне обличчя. Я бачив його на знімках; на них він суворий, владний, вольовий і по-своєму вродливий. Той, хто бачив не на екрані, а в житті мляве, примхливе обличчя принаймні однієї кінозірки, зрозуміє, що я маю на увазі. Обличчя Ісмета ані мляве, ані примхливе, воно всього-на-всього буденне і невиразне. Пам'ятаю, як у перші

дні конференції Ісмет заходив у готель «Савойя» саме в той час, коли група кореспондентів виходила звідти після одного з славнозвісних масових інтерв'ю Чичеріна. Чекаючи на ліфт, Ісмет стояв у самій гущі людей, які цілісінькими днями шукали з ним зустрічі, щоб узяти інтерв'ю, і ніхто з них не впізнав його. Такий він скромник. Я все-таки вирішив порушити його спокій, підійшов ближче й привітався.

«Правда, потішно, ваша ясновельможність?» — спитав я, бо кореспонденти зовсім відтиснули його від ліфту. Він посміхнувся, ніби школярка, знизав плечима і жартівливо затулив обличчя руками, немов йому стало соромно. Потім захихотів.

«Домовтеся про зустріч зі мною, поговоримо»,— він потиснув мені руку, зайшов у ліфт і посміхнувся ще раз на прощання. На тому інтерв'ю і закінчилось.

Коли ж дійшло до справжнього інтерв'ю, ми легко порозумілися, розмовляючи каліченою французькою мовою. Ісмет приховує, що погано знає французьку мову, і тому прикидається глухуватим, адже знання французької — світський обов'язок кожного освіченого турка, так само як і росіянина, і не володіти нею — ганьба. Ісмет має почуття гумору і задоволено всміхається, відкинувшись на спинку стільця, поки секретар викрикує турецькою мовою у самісіньке його вухо вислови великих письменників. Після інтерв'ю я бачив Ісмета ще один раз. Це було у Монтрьо, у танцювальному залі, де виконують джазову музику. Він сидів за столиком і задоволено посміхався танцюристам. За ним за столиком сиділи два товстих сивоголових турки і понуро дивились, як він поглинав тістечка і допивав третю чашку чаю, без упину жартуючи з офіціанткою каліченою французькою мовою. Здавалось, офіціантка в захопленні від Ісмета, а Ісмет від неї, і їм досить весело вдвох. Жодна жива душа не впізнала його.

Муссоліні — повна протилежність Ісмету. Муссоліні — найбільший шахрай у Європі. Навіть якщо Муссоліні накаже розстріляти мене завтра вранці, я все одно вважатиму його шахраєм. Сам розстріл уже буде шахрайством. Візьміть як-небудь фотографію синьйора Муссоліні і придивіться до його обличчя. Ви побачите, що рот у нього безвольний і, щоб приховати це, він змушений стуляти губи у свою знамениту похмуру посмішку, яку наслідує кожний дев'ятнадцятирічний фашист в Італії. Згадайте його минуле. Вникніть у саму суть фашизму, який закликає до «союзу» праці й капіталу, і пригадайте долю таких союзів у минулому. Оцініть, як геніально він убирає убогі думки в пишні фрази. Зважте його пристрасть до дуелей. Хоробрій людині немає потреби битися на дуелі, а боягуз робить це постійно, щоб переконати самого себе у тому, що він хоробрий. На

решті, подивіться на його чорну сорочку й білі гетри. Є щось фальшиве, навіть театральне в людині, яка носить білі гетри та чорну сорочку.

У цьому репортажі я не збираюся досліджувати, хто є Муссоліні насправді — шахрай чи велика тривка сила. Муссоліні може протриматися п'ятнадцять років або ж його скине повесні Габрієле д'Аннунціо, який його ненавидить. Я дозволю собі лише правдиво розповісти про два епізоди з перебування Муссоліні у Лозанні.

Фашистський диктатор оголосив, що прийме представників преси. Прийшли всі, втиснулись у кімнату. Муссоліні сидів за письмовим столом і читав якусь книгу. На обличчя був начеплений знаменитий похмурий вираз. Він грав роль диктатора. Сам колишній газетяр, він добре знав, на думки скількох читачів впливатиме те, про що напишуть газетярі, що зібралися в кімнаті, в інтерв'ю, яке він збирався дати. Він не відривався від книги. А подумки вже читав рядки газет, для яких пишуть дві сотні присутніх тут кореспондентів: «Коли ми увійшли в кімнату, диктатор-чорносорочечник навіть не відірвався від книги, яку читав,— така глибока була його зосередженість» і т. ін.

Я навшпиньках підійшов ззаду, щоб подивитися, якою книгою він захопився. Це був французько-англійський словник, і тримав він його догори ногами.

Вдруге я спостерігав Муссоліні у ролі диктатора того дня, коли група італійок прийшла до готелю «Бо Ріваж» у номер-люкс, щоб подарувати йому букет троянд. Шість колишніх селянок, дружини робітників, що жили в Лозанні, чекали під дверима, щоб ушанувати нового національного героя Італії, який був і їхнім героєм. Муссоліні вийшов у френчі, сірих штанях та білих гетрах. Одна з жінок виступила наперед і почала промову. Муссоліні похмуро зиркнув на неї, глузливо посміхнувся, обвів своїми булькатими африканськими очима решту жінок і повернувся до кімнати. Непривабливі селянки у святковому вбранні ні в сих ні в тих залишились стояти зі своїми трояндами. Так Муссоліні ще раз зіграв роль диктатора.

Через півгодини він знайшов час для розмови з Клер Шерідан, її усмішка не раз служила їй надійною перепусткою.

Звичайно, кореспонденти наполеонівських часів могли б помітити такі самі риси в Наполеона, а ті, хто працював би у «Джіорнале д'Італія» за Юлія Цезаря, могли б звернути увагу на таку ж непослідовність у його характері. Але, якщо придивитися, виходить, що Муссоліні має більше спільного не з Наполеоном, а з італійцем Боттомлі, здоровенним удачливим і войовничим дуелянтом Горація Боттомлі.

Хоча на ділі він не нагадує Боттомлі. Боттомлі був дурнем. Муссоліні не дурень, він видатний організатор. Але дуже небезпечна річ вміти пробуджувати патріотичні почуття у нації, самому не будучи щирим, особливо, коли завдяки тобі патріотизм сягнув такого рівня, що народ пропонує позичити гроші урядові без процентів. Досить італійцеві вкласти гроші в яке-небудь діло, він хоче бачити результат і збирається показати синьйору Муссоліні, що набагато легше бути в опозиції, ніж самому керувати урядом.

Незабаром в Італії підніметься нова опозиція, вона вже формується, і очолить її той самий старий, лисий, можливо, трохи божевільний, але цілком щирий і надзвичайно хоробрий хвалько Габрієле д'Аннунціо.

ХТО ВБИВ ВЕТЕРАНІВ?

Кому вони заважали? Для кого саме їхнє існування на материку могло бути політичною загрозою?

Хто послав їх на Флорідські острови й покинув там у пору ураганів?

Хто винен у тому, що вони загинули?

Автор цієї статті живе далеко від Вашінгтона й не знає, як відповісти на ці запитання. Та він знає, що люди багаті, власники яхт, любителі риболовлі, такі, як, приміром, президент Гувер або президент Рузвельт, не бувають на Флорідських островах у пору ураганів. Три місяці — серпень, вересень і жовтень — триває там пора ураганів, і в ці місяці вам не трапиться поблизу Флорідських островів жодна яхта. Не трапиться, бо власники яхт знають: їхньому майну неминуче загрожує небезпека, якщо налетить буря. Саме через це ви не спокусите в літні місяці жодну заможну людину риболовлею на узбережжі Куби, коли там найбільше великої риби. Кожен знає, що треба берегти те, що належить йому. Але ветерани війни, а надто ті з них, що одержують пенсію, не належать нікому. Вони прості люди, яким не поталанило і яким нічого втрачати, крім власного життя. Вони працюють, як китайські кулі, щоб мати за це якихось сорок п'ять доларів на місяць, і їх загнали на Флорідські острови, де вони нікого не потурбують. Щоправда, наближається пора ураганів, та коли б щось сталося, хіба не можна їх звідти вивезти?

А буря починається так. У суботу ввечері на Кі-Уесті ви, закінчивши роботу, виходите на ганок, щоб випити чарку й переглянути вечірню газету. І вам відразу впадає в око попереджен-

ня в газеті про те, що наближається буря. Отже, поки не мине буря, працювати не доведеться, а шкода, бо діло пішло на лад.

У газеті повідомлялось, що тропічний смерч виник на Багамах, на східному узбережжі Лонг-Айленда, і рухається приблизно в напрямі Кі-Уесту. Ви дістаєте карту бур, на якій позначено дати і напрямки сорока вересневих ураганів, починаючи з 1900 року. І, вважаючи, що буря насувається із швидкістю, вказаною у зведенні бюро погоди, вираховуєте, що вона досягне Кі-Уесту не раніше, ніж у понеділок опівдні. Цілий день у неділю ви клопочетеся тим, щоб якомога краще захистити свій човен. Коли вам відмовляють у проханні витягти човен на місток, посилаючись на те, що там їх і так уже забагато, ви купуєте за п'ять доларів двадцять центів новий грубий канат, відводите човен у найбезпечніше, як вам здається, місце в затоні і міцно прив'язуєте його там.

У понеділок ви забиваєте всі віконниці і переносите усе своє майно в дім. На північному сході небо провіщає бурю, і десь на п'яту годину зривається сильний і впертий північно-східний вітер. Піднято один над одним великі червоні з чорними чотирикутниками посередині прапори — повідомлення про ураган. Вітер щогодини дужчає, а барометр падає. Усі жителі міста забивають віконниці й двері.

Ви йдете до свого човна й обмотуєте канати полотном, щоб вони не перетерлися, коли здійметься шквал, і заспокоюєте себе: човен, напевно, витримає, якщо тільки вітер буде не з північного заходу, де є вхід у затон; хіба що на нього наскочить інший човен і потопить. Поряд припнуто захоплений береговою охороною човен контрабандистів. Ви помічаєте, що його кормові канати сяк-так прив'язано до рам, що тримаються на шурупах, і від того у вас одразу починає пекти під грудьми.

— Якого біса! Адже ці паршиві шурупи вмить вирве, і він стукне мій човен!

— Ну то й що, ви його тоді зовсім одв'яжете або затопите.

— А коли до нього не можна буде й добратися? Щоб оця стара калоша потопила такий добрий човен!

З останнього зведення ви робите висновок, що до півночі навряд чи почнеться буря, і о десятій годині йдете з бюро погоди додому, думаючи, що зможете якусь годину-дві ще поспати; не довіряючи ветхому гаражу, ви залишаєте машину перед будинком, біля ліжка ставите барометр і кишеньковий ліхтар на випадок, коли погасне електрика. Опівночі шалено завиває вітер, барометр показує 29,55 і просто на ваших очах падає ще, а дощ ллє як з відра. Ви одягаєтесь, виходите до залитої водою машини і добираєтесь до свого човна, освітлюючи кишеньковим

ліхтарем дорогу серед поламаного гілля і пошматованих дротів. Ліхтар блимає під дощем, і вітер тепер навалюється з північного заходу. Усі шурупи на човні контрабандистів повиривало, та завдяки вправності Хосе Родрігеса — моряка-іспанця — його віднесло раніше, ніж він устиг зачепити мого човна. Тепер його кидає на док.

Вітер дме вам в обличчя, і, щоб встояти під його натиском, доводиться згинатися у три погибелі. Ви думаєте: якщо ураган налетить з цього боку, вашому човну кінець, і у вас ніколи не буде стільки грошей, щоб купити новий. Настрій у вас препаскудний. Та після другої години вітер повертає на захід, і, знаючи закон циркулярних бур, ви можете зробити висновок, що буря пройшла над островами, обминувши вас. Тепер хвилерізи надійно захищають човен, і о п'ятій, коли барометр вже близько години стоїть на місці, ви повертаєтесь додому. Пробираючись у темряві, ви натикаєтеся на повалене дерево, що впало поперек дороги, і раптом відчуваєте, що на подвір'ї незвично порожньо, і тоді розумієте, що буря звалила ще й велике старе дерево сападілла. Ви заходите в дім.

Ось що відбувається, поки друзі тривожаться за вас. І отой мінімум часу, який ви маєте, щоб приготуватись до урагану: два дні. Інколи навіть більше.

А що сталося на островах?

У вівторок, коли буря досягла Мексіканської затоки, вітер був такий сильний, що з Кі-Уесту не міг вийти жоден човен і будь-яке сполучення з островами по той бік переправи і з материком було перервано. Ніхто не знав, ні де пройшла буря, ні що вона накоїла. Поїзди не ходили, авіазв'язок припинився. Ніхто не знав про лихо, що спіткало острови. Тільки наприкінці наступного дня перший човен вирушив з Кі-Уесту на острів Матекумбе.

Ці рядки написано через п'ять днів після бурі, і ніхто не знає точного числа жертв. Червоний Хрест, який уперто підтасовує цифри, почавши з 46-ти, потім назвавши 150 і, нарешті, оголосивши, що кількість загиблих не перевищує 300,— сьогодні вже налічує 446 чоловік убитих і тих, що пропали безвісти, проте самих лише ветеранів війни, що загинули або пропали безвісти, 442, і вже знайдено сімдесят трупів цивільних службовців. Цілком можливо, що загальне число загиблих перейшло далеко за тисячу, тому що багато трупів віднесло у відкрите море і їх ніколи вже не знайдуть.

Немає потреби багато говорити про загибель цивільних службовців та їхніх сімей, оскільки вони прибули на острови за власним бажанням; вони заробляли собі на прожиття, мали влас-

ність і знали, чим ризикують. А ветеранів війни туди послали. Вони не мали можливості виїхати звідти, не мали захисту від ураганів; вони не мали жодного засобу, щоб урятуватися.

Під час війни траплялося, що декого з солдатів або цілі частини, якими були невдоволені їхні начальники, посилали на найнебезпечніші ділянки і тримали їх там, поки питання не розв'язувалося само собою. Я не припускаю думки, щоб хтось у мирний час свідомо зробив таке з ветеранами війни. Та коли взяти до уваги кількість нещасних випадків під час будування залізниці на Кі-Уесті, де близько тисячі людей загинули від урагану, можна вважати Флорідські острови в пору ураганів саме однією з таких найнебезпечніших ділянок. І ніколи необізнаністю не виправдували вбивства людей.

Хто послав близько тисячі ветеранів війни, серед яких були дужі, здатні до важкої праці, але просто невдахи, а були й кволі, навіть хворі, в дощані бараки Флорідських островів у пору ураганів?

Чому їх не евакуювали в неділю або принаймні в понеділок вранці, коли стало відомо, що над островами може знятися ураган, і коли єдина можливість врятувати їх була евакуація?

Хто дав розпорядження, щоб поїзд, посланий для евакуації ветеранів, вийшов з Майамі лише о 4.30 в понеділок, і його зірвало вітром з рейок раніше, ніж він досяг місця призначення?

Це ті запитання, на які комусь доведеться відповідати, і відповідати переконливо,— інакше те, що трапилося на рівнині Анакостія, видається актом милосердя порівняно з тим, що сталося на Верхньому й Нижньому Матекумбе.

Коли ми дісталися до Нижнього Матекумбе, на воді біля порома плавали трупи. Кущі навколо були бурі, наче на ці острови раптом прийшла осінь, де її ніколи не буває, а буває тільки ще більш грозове літо. Осінь — бо все листя пообілітало. У верхній частині острова на два фути лежав нанесений морем пісок, а на будівництві моста — перекинуті важкі машини. Там, де море пройшло островом, він нагадував дно пересохлої річки. Зник залізничний насип, зникли й люди, які ховалися за ним і хапалися за рейки, коли підступала вода. Тепер вони лежали долілиць або навзнак серед манглів. Найбільше трупів було в переплутаному гіллі вічнозелених, а тепер побурілих манглів, за цистернами й водокачкою. Люди чіплялися за манглі, шукаючи захисту, поки їх не зносило вітром і водою, яка весь час прибувала. Багато хто з них відпускав гілки не зразу, а тільки тоді, коли не міг уже більше триматися. Далі трупи почали траплятися високо на деревах, куди їх закинули хвилі. Вони були

скрізь, і на сонці їм уже ставали тісними їхні сині куртки й фуфайки, що завжди вільно метлялися у них на плечах, коли вони бродяжили й голодували.

Багатьох з них бачив я на вулицях міста і в шинку Джозі Грента, коли вони приходили туди в день зарплати, і одні були п'яні як ніч, а інші трималися хвацько; одні стали бродягами мало не від самої Аргонни, а інші зосталися без роботи тільки на минуле різдво; одні були компанійськими хлопцями, а інші відносили свої гроші до ощадної каси, а самі йшли просити чарку в добрих людей, що встигли вже випити; одні любили битися, а іншим подобалося гуляти містом, і всі вони мали те, що залишає нам війна. Але хто ж послав їх сюди на смерть?

Я чую, як той, хто послав їх, хто б він не був, говорить виправдуючись перед самим собою: їм тепер краще. Та й яка користь була від них отут? Ніхто не відає про випадковості або про діяння божі. Вони мали добрий харч, добре житло, до них добре ставилися, і тепер, будемо сподіватися, вони знайшли добру смерть.

Але я хотів би, щоб той, хто послав їх сюди, виніс хоча б одного з манглевих хащів, або перевернув горілиць одного з тих, що лежали на сонці біля канави, або зв'язав п'ятьох разом, щоб вони не спливали на поверхню, або вдихнув той запах, який, гадалося, дасть бог, ніколи вже не доведеться вдихати. Але тепер ясно, що не може бути щастя, коли багаті негідники затівають війну. Нещастя триватимуть доти, доки всі учасники не загинуть.

Отже, позатуляйте носи, а ви, ви, хто опублікував у розділі літературних новин, що вирушаєте в Майамі подивитися на ураган, бо він потрібен вам для вашого нового роману, а тепер злякалися, що вам не доведеться його побачити,— ви можете й далі читати газети, там ви знайдете все потрібне для вашого роману, але мені хочеться схопити вас за ваші штани, які ви протерли, пишучи повідомлення для розділу літературних новин, і повести в ті манглеві хащі, де лежить, роздута, мов куля, униз головою жінка, а біля неї — інша, уткнувшись головою в кущі, й розповісти вам про те, що це були дві дуже гарненькі дівчини, власниці заправочної станції і закусочної при ній, і що туди, де вони зараз лежать, їх привело їхнє «щастя». І ви можете записати це для вашого нового роману, до речі, як посувається ваш новий роман, любий колего, брате по перу?

Але тут саме прийшов один із восьми мешканців табору, де жило 187 чоловік, коли не рахувати тих дванадцяти, які поїхали до Майамі грати в футбол (що ви скажете про такий процент, ви, любителю нещасних випадків?), і говорить таке: «А ось і моя

стара. Пухкенька, правда ж?» Та той хлопець просто зсунувся з глузду, тож покинемо його й сядемо в човен, щоб доїхати до П'ятого табору.

П'ятий табір — це той-таки, де з 187 залишилося в живих вісім, проте ми знайшли тільки шістдесят сім, а коли додати ще тих двох біля канави,— разом буде 69. Решта в манглях. Щоб знайти їх, не потрібен собака-шукач. А саричів навколо не видно. Жодного сарича. Як це так? Ви не повірите. Вітер убив усіх саричів і всіх великих птахів, навіть пеліканів.

Загиблі лежать у мокрій траві біля канави. Ось іще один! Він у черевиках, покладіть його, не чіпайте, на вигляд йому років шістдесят, черевики, комбінезон з мідними застібками, синя перкалева сорочка без коміра, водонепроникна куртка, це таки справді підходящий костюм, кишені — порожні. Переверніть його. Обличчя набрякло, не впізнаєш. Та він і не схожий на ветерана війни. Надто старий. У нього сиве волосся. Не мине й тижня — у вас теж буде сиве волосся. А ззаду в нього великий, просто величезний пухир на всю спину — ось-ось лусне в тому місці, де задерлася куртка. Переверніть-но його ще раз. Ну звичайно — ветеран. Я знаю його. Але чому він у черевиках? Може, заробив трохи грошей, ловлячи крабів, то й купив. Ви не знаєте цього чоловіка. Тепер його не можна впізнати. Я знаю його, в нього немає великого пальця на руці. Ось чому я його впізнав. Краб відкусив йому пальця. Вам здається, що ви тут усіх знаєте. А довго ж ви протрималися, приятелю, поки вас занудило. Шістдесят сімох побачили і аж на шістдесят восьмому вас занудило.

І от ви йдете повз канаву, там, де ще збереглася канава, і вода тепер спокійна, прозора й синя, і все майже так, як узимку, коли сюди приїздять мільйонери, тільки тоді не буває мух, москітів і запаху мерців, завжди однакового, хоч до якої країни приїдеш,— і ось тепер від них такий самий запах на вашій батьківщині. Чи, може, це тільки від мертвих солдатів однаковий запах, якої б національності вони не були і хто б не посилав їх на смерть?

Хто послав їх сюди?

Сподіваюсь, він прочитав це,— як він себе почуває?

Він теж помре, може, навіть без попередження про ураган, а проте, можливо, це буде легка смерть і не треба буде чіплятися за щось, поки стане сили, аж поки пальці почнуть сковзати і все заступить темрява. А вітер виє, як паровозний свисток, різко викрикуючи наприкінці (бо вітер плаче саме так, як пишуть у книжках), а потім канава насувається ближче, і висока стіна води перекочується через дамбу ще і ще, і тоді воно, хоч би що

це було, наздоганяє тебе, і ось ти лежиш перед нами, вже нікому не потрібний, сповнюючи смородом манглі.

Ти мертвий, брате мій! Хто ж покинув тебе в пору ураганів на островах, де від урагану загинула до тебе тисяча людей, що прокладали дорогу, яку змила тепер вода?

Хто покинув тебе там? І як карають тепер за вбивство?

КРИЛА НАД АФРИКОЮ

(Кілька слів про орнітологію)

З Порт-Саїда повідомляють, що лише протягом одного тижня через Суецький канал пройшло шість суден, на яких після «славних подвигів» повернулися з Ефіопії 9476 поранених і хворих італійських солдатів. У повідомленні немає ні імен солдатів, ні назв міст і сіл, які вони залишили, щоб воювати в Африці. Не згадується там і про те, що їх везуть в один із госпіталів-концтаборів, розташованих на островах поблизу Італії, для того, щоб своїм поверненням вони не підривали морального духу рідних і близьких, які виряджали їх на війну. Підірвати моральний дух італійця так само легко, як і підняти, і кожен, хто мав нагоду бачити, як італійський робітник погрожує чи намагається вбити лікаря, щоб не зміг врятувати його дитину від смерті, віддає належне мудрості Муссоліні, який не дозволяє громадянам своєї держави дивитися, як пани б'ються, а в простого люду чуби тріщать.

«Mamma mia! Oh mamma mia!» — ось що переважно кричать, стогнуть і шепочуть поранені італійці. Ці яскраві спалахи синівської любові в хвилини нестерпного болю й страждань могли б надто зворушити материнські серця, якби їм дозволяли бачитися з пораненими.

Не всі в армії кричать «mamma mia!», інакше вона розвалилася б. Залишається поздоровити Муссоліні з тим, що йому вдається утримувати ці крики в межах армії.

Пропаганда може так запалити італійського солдата, що він кинеться в бій з єдиним бажанням віддати життя за дуче, упевнений в тому, що краще прожити день левом, ніж сто років вівцею. Поранений у сідницю, м'язи стегна чи в литку (тобто якщо рана не дуже болюча), він здатний навіть вигукувати високі слова: «Дуче! Вітаю тебе, дуче! Яке щастя вмерти за тебе, дуче!» Але якщо його поранить у живіт, або куля роздробить кістку, чи зачепить нерв, він тільки повторюватиме «Oh mamma mia!», а про дуче й не згадає. Малярія і дизентерія ще менше сприя-

ють патріотичному піднесенню, а жовтяниця, при якій, наскільки я пам'ятаю, почуваєш себе так, наче тебе вдарили в пах, аж ніяк не викликає такого піднесення.

Війна в Африці має одну особливість, про яку дуче мав би заборонити писати в газетах: це участь у ній птахів. На території Ефіопії, де воюють італійці, є п'ять видів птахів, що полюють на вбитих і поранених: чорно-біла ворона, яка літає понад землею і, очевидно, знаходить тіла поранених та вбитих по запаху; звичайний канюк, який теж низько літає й полює як завдяки доброму нюхові, так і зору; червоноголовий малий гриф, схожий на нашого грифа-індичку, який літає високо в небі й звідти вистежує здобич; величезний, огидний голошиїй гриф, який ширяє так високо, що його майже не видно, і який, помітивши труп чи людину, що нерухомо лежить на землі, наче пернатий снаряд, із свистом падає вниз, а потім наближається до жертви то підстрибуючи, то перевальцем, готовий клювати все і мертве, й живе, аби тільки беззахисне; а ще — велетенський, потворний африканський марабу, який піднімається вище за найдужчого грифа, на недосяжну для людського ока висоту, а помітивши, що грифи сідають на землю, і собі, кружляючи, починає знижуватися. Ми перелічили лише п'ять основних видів цих птахів. Але варто пораненому опинитися на землі просто неба, як до нього одного злетиться їх всі п'ять сотень.

Не так уже й важливо, що буде з людиною після смерті. Але справа в тім, що африканські стерв'ятники нападають на пораненого, якому ніде сховатися, так само швидко, як на мерця. Я сам бачив, як від зебри через двадцять хвилин після того, як її було вбито, не залишилося нічогісінько, крім кісток та покрапленої чорним пір'ям великої кров'янистої плями. До того ж шкіра на череві зебри була прострелена, і птахам було легко добратися до її нутрощів. Тієї самої ночі гієни погризли і зжерли усі кістки, і вранці лише масний чорний слід свідчив, що в тому місці лежала зебра. Труп людини менший, та й шкіра тонша, так що з ним птахи впораються ще швидше. Отже, з погляду санітарії в Африці немає потреби копати могили.

Дуче мусить приховувати від італійських солдатів не те, що після смерті вони можуть опинитися в шлунку стерв'ятника, а те, що роблять грифи та марабу з пораненими. Перш за все, італійського солдата потрібно навчити, що, коли він поранений і не може рухатися, йому слід обернутися долілиць. Один чоловік, ще й досі живий, брав участь у минулій війні в Німецькій Східній Африці. Він не знав цього правила, й одного разу, коли він лежав непритомний, стерв'ятники почали викльовувати йому очі. Отямився він від сліпучого гострого болю й відчуття, що на ньому копошиться щось смердюче й покрите пір'ям. Відбиваючись

від стерв'ятників, він перекотився на живіт, врятувавши в такий спосіб хоч половину свого обличчя. Вони почали клювати його крізь одежу, намагаючись добратися до нирок, але тут підоспіли санітари з носилками й прогнали їх. Якщо вам колинебудь спаде на думку перевірити, скільки часу треба стерв'ятникам, щоб допастися до живої людини, ляжте під деревом, замріть і спостерігайте; спочатку вони кружлятимуть так високо, що здаватимуться вам цятками; потім знижуватимуться, описуючи концентричні кола; і, нарешті, з свистом розсікаючи повітря, каменем упадуть на землю, щоб розправитися з вами. Як тільки ви підведетеся, кільце, що оточує вас, змахне крилами й відскочить назад. А якби ви не могли підвестися?

Досі ефіопи не воювали. Вони відступали, даючи італійцям можливість просуватися вперед. Користуючись тим, що Ефіопія — країна сильних феодальних вождів, які завжди між собою ворогували, італійці підкуповували деяких з них, граючи на їхньому честолюбстві або чварах з негусом. В усіх повідомленнях твердиться, що Італія нібито окупує цю країну без ніякої боротьби. Але Італії необхідно виграти хоча б одну битву, щоб мати змогу домагатися від інших держав визнання її прав на захоплену територію чи, можливо, навіть на протекторат над усією Ефіопією. Але поки що ефіопи вперто уникають бою.

З кожним днем комунікації італійців розтягуються, кожний день утримання армії в Ефіопії обходиться Італії в хтозна-скільки мільйонів лір і кожного дня італійцям доводиться евакуювати морем щораз більше хворих. Коли ефіопи відійдуть досить далеко в глиб країни, щоб розпочати партизанську війну на ворожих комунікаціях, так і не прийнявши бою, Італія буде приречена на поразку. Але може статися, що через свою гордість чи зарозумілість ефіопи, ризикуючи всім, дадуть втягти себе у велику битву й будуть розбиті. Є надія й на перемогу, хоча поки що все обертається проти них.

Досить ефіопам призвичаїтися до літаків, навчитися кидатися при їхній появі врозтіч та стріляти по них, як це робили рифи в Північній Африці, і найбільша перевага італійців буде зведена нанівець. Для бомбовозів потрібні міста, для винищувачів — скупчення військ. Розосереджені війська небезпечніші для літаків, ніж літаки для них. Якщо ефіопи протримаються до наступного сезону дощів, італійцям будуть ні до чого їхні танки й машини. Навряд чи Італії вистачить грошей, щоб продовжувати війну аж до закінчення сезону дощів. Не слід забувати, що ефіопи живуть в Ефіопії і їдять один раз на день, тоді як для утримання кожного італійського солдата і для того, щоб годувати його так, як він звик, необхідна величезна й дорога система по-

стачання. Варто Італії виграти хоча б один бій, вона негайно розпочне мирні переговори.

Генерали Муссоліні вчинили мудро, поставивши в авангарді сомалійські й данакільські частини. Їхній наступ не припиняється завдяки тому, що вони цілком слушно не покладаються на європейську піхоту в африканських умовах і добре засвоїли уроки минулої війни: щоб воювати й перемогти поблизу екватора, потрібні чорношкірі війська. Коли просування італійців у глиб країни наблизить час вирішальної битви, їм доведеться пускати в діло власні війська, бо самих чорних солдатів для цього виявиться замало. Це те, чого, очевидно, намагаються уникнути італійці й на що розраховують ефіопи. Одного разу вони вже побили італійців і тепер упевнені, що зможуть зробити це вдруге. Італійці сподіваються убезпечити себе в цій битві від випадковостей, використовуючи чорношкіру піхоту, танки, кулемети, сучасну артилерію та авіацію. Ефіопія сподівається заманити італійську армію в пастку, як під Адуве в 1896 році. Тим часом ефіопи відступають, уникаючи бою, а італійці все наступають, виснажуючи своїх чорношкірих солдатів, здобуваючи все більше ненадійних союзників, витрачаючи всі гроші на утримання армії.

Як мені уявляється, наступним кроком Італії буде підписання з найбільш впливовими державами таємної угоди про надання їй свободи дій і скасування санкцій, посилаючись на те, що в разі воєнної поразки Італії загрожує так званий «більшовизм». Країни з буржуазно-демократичною системою правління інколи об'єднуються, щоб перешкодити якому-небудь диктаторові здійснити свої імперіалістичні плани, за умови, що вони самі надійно закріпилися у власних імперіалістичних володіннях.

Але варто такому диктаторові зарепетувати про загрозу комунізму, якщо його не врятують від воєнної поразки чи фінансового краху, і до нього почнуть ставитися з такою ж прихильністю, яку виявили до Муссоліні газети англійського концерну «Ротемір прес», коли зображали його героєм, посилаючись на міф, нібито він врятував Італію від червоних. Італія не стала червоною через те, що, коли турінські робітники захопили заводи, розрізнені угруповання радикалів ніяк не погоджувались на співпрацю. Вона не стала червоною через те, що робітники захопили підприємства металургійної промисловості, які виросли на військових замовленнях, саме в той час, коли вони перебували на грані краху. Муссоліні, найхитріший опортуніст сучасності, прийшов до влади на хвилі обурення сміховинною неспроможністю італійських радикалів дійти згоди та їхнім невмінням розумно скористатися таким козирем, як поразка Італії під Капоретто.

Я пам'ятаю часи, коли матері й батьки, побачивши військову колону, вихилялися з вікон чи виходили на поріг винної крамниці, кузні або шевської майстерні й вигукували: «Abasso gli ufficiali!» («Геть офіцерів!») — бо їм здавалося, що саме офіцери женуть рядових солдатів у бій, коли останні вже зрозуміли, що війна не принесе їм добра. Офіцери, які вважали, що покінчити з війною можна, лише перемігши в ній, були розлючені ненавистю трудящих. Багато офіцерів уже тоді ненавиділи війну більше за все на світі: тиранію, несправедливість, вбивство, жорстокість, розтління людської душі. Бо війна — це поєднання перелічених явищ у найстрашнішому їхньому прояві, і кожне окремо зло набирає ще більшої сили. Затяжну війну люблять лише спекулянти, генерали, штабні офіцери й повії. Війна — найкращий період в їхньому житті, на ній вони наживаються. Звичайно, є й винятки: були і є такі генерали, які ненавидять війну, і повії, яким минула війна не дала ніякої користі. Але вони залишаються винятками.

Багато хто в Італії пам'ятає минулу війну такою, яка вона була, а не такою, якою їх учили її бачити. Багатьох з них побили за те, що не мовчали, декого вбили, інших кинули до в'язниці на Ліпарських островах, а декому довелося залишити батьківщину. Коли при владі диктатор, небезпечно мати добру пам'ять. Треба навчитися жити великими звершеннями сьогодення. Поки диктатор контролює пресу, завжди знайдуться великі звершення, якими і належить жити. При перших ознаках зародження диктаторського режиму в Америці, газети починають прославляти щоденні досягнення уряду, а коли оглянешся на рік чи декілька років назад, то побачиш, які жалюгідні наслідки діяльності цього уряду. Жоден диктаторський режим не може утриматися інакше, ніж силою. Ось чому жоден диктатор, чи потенціальний диктатор, не може дозволити хоча б тимчасового спаду своєї популярності — йому довелося б негайно застосувати силу, щоб утриматися при владі. Везучий диктатор пускає в хід палиці й з тріумфом крокує по сторінках газет. А диктатор-невдаха лякається, розстрілює надто багато своїх людей і сходить з арени, як тільки армія й поліція перестають підтримувати його. Якщо він перестарається з розстрілами, то й сам, як правило, одержує кулю, навіть якщо його режим залишається. Однак мова ведеться не про диктаторів, а про деякі орнітологічні аспекти війни в Африці.

Звичайно, досвід минулої війни не допомагає ні хлопцям із абруцьких селищ, які ліпляться по стрімких схилах гір, що рано вкриваються снігом, ні робітникам з гаражів і майстерень Мілана, Болоньї чи Флоренції, ні велогонщикам на припорошених пилом дорогах Ломбардії, ні футболістам заводських команд Спе-

ції і Туріна, ні тим, хто косив сіно на високогірних луках Доломітових Альп, а взимку супроводив гірськолижників, ні тим, хто спалював би вугілля у лісах над П'йомбіно, чи замітав би підлогу в тратторіях у Віченці, а за давніх часів емігрував би до Північної чи Південної Америки. Їх чекають убивча спека й країна, де марно шукати затінку; їх чекають невиліковні хвороби, від яких болять кістки, набрякають нутрощі і молода людина враз стає схожа на старика. А коли вони, нарешті, вступлять у бій і почують свист крил, що розсікають повітря, і коли їх поранять, сподіваюсь, хто-небудь підкаже їм, що треба повернутися долілиць і шепотіти «Mamma mia!», припавши устами до матері землі.

Сини Муссоліні літають на літаках, не ризикуючи бути збитими, адже ворог не має літаків. Але сини італійських бідняків служать у піхоті, як і сини бідняків усього світу.

І я бажаю талану всім піхотинцям, а ще я їм бажаю зрозуміти, хто їхній ворог і чому.

ДВА ЛИСТИ ДО І. КАШКІНА [1]

Кі-Уест, Флоріда,
19 серпня, 1935

Дорогий Кашкін.

Дякую Вам за книжку [2] і за статтю в «Інтернаціональній літературі». Їх сьогодні передав мені Сароян. А трохи раніше «Ескуайр» прислав мені статтю, і я прочитав її.

Добре, коли є людина, яка розуміє, про що ти пишеш. Це все, що мені потрібно. Немає значення, яким я при цьому здаюся збоку. Наша критика сміхотворна. Буржуазні критики цілковиті невігласи, а новонавернені комуністи такі ж, як і всі новонавернені: вони так намагаються бути правовірними, що цікавляться лише тим, чи немає часом єресі в їхніх власних критичних оцінках. Все це ніяк не пов'язано з літературою, яка завжди залишається сама собою, якщо вона справжня література, байдуже, який письменник пише і які його погляди. Тепер Едмунд Уїлсон — найкращий критик, але він більше не читає нових книжок. Каулі — чесний, але він і досі надто приголомшений своїм новонаверненням. І, здається, теж перестає читати книжки. Всі інші — кар'єристи. Я не знаю жодного критика, якого хотів би

[1] Всі листи друкуються за журнальною публікацією в «Soviet literature». М., 1962, № 11.

[2] Книжка оповідань Хемінгуея російською мовою.

мати поряд і на якого міг би покластися, якби довелося разом за щось воювати. Я не згадав Майка Голда. Він також чесний.

Отакі справи з більшістю критиків. Наприклад, Айсідор Шнейдер напише про мене статтю. Я прочитаю її, бо як професійного письменника мене цікавлять не компліменти, а лише те, що я можу взяти для себе. Стаття виявиться пустопорожньою і нічого мені не дасть. Я не обурююсь, мені просто нудно. Тоді хтось з моїх друзів (скажімо, Джозефіна Хербст) напише до Шнейдера і вичитає йому: «Як же це ви пишете так, а «Прощавай, зброє», а те, що Хем каже в «Смерті пополудні» тощо». Шнейдер їй напише у відповідь, що після роману «І сонце сходить», який здався йому антисемітським, не читав жодного мого твору. І ось він пише солідну статтю про твою творчість. І це не читавши твоїх останніх книжок. Та все це дурниці.

Ваша стаття дуже цікава. Єдина біда — вона закінчується тим, що я, так само як Фрезер, лежу в Біллінгсі, штат Монтана, з переламаною рукою, до того ж переламаною так сильно, що вона висить викручена за спину. Перелом не зростався п'ять місяців, а потім руку паралізувало. Я пробую писати лівою рукою, але нічого не виходить. Нарешті променевий нерв відновлюється, і через п'ять місяців я знову володію зап'ястям. Але тим часом занепадаєш духом. Я згадую свій біль і смуток, людей з лікарні і пишу оповідання «Картяр, черниця і радіо». Потім я пишу оповідання «Смерть пополудні». Потім ще кілька оповідань до своєї останньої книжки [1]. Я їду на Кубу, там невеликі заворушення. Я їду до Іспанії і пишу до біса гарне оповідання про те, яку силу має необхідність, ви, мабуть, його не читали, і називаю його «Один з рейсів». Одночасно пишу всяку всячину для «Ескуайра», для того, щоб прогодувати себе і родину. В «Ескуайрі» не знають, про що я збираюсь писати, і одержують матеріал за день до здачі номера в друк. Він не завжди однаковий. Щоразу я пишу його протягом одного дня і намагаюсь, щоб було цікаво й правдиво. І ні на що не претендую. Потім ми їдемо в Африку, де я чудово, як ніколи, проводжу час. Тепер я закінчив книжку [2] і збираюся прислати її Вам. Вона, можливо, здасться Вам нікудишньою, а можливо, сподобається. В усякому разі, це найкраще, на що я здатен. Якщо вона сподобається і Ви захочете надрукувати в журналі що-небудь з неї,— будь ласка. Можливо, книжка видасться Вам нецікавою. Але я думаю, якщо не журнал, то хоча б Ви нею зацікавитеся.

Останнім часом кожен намагається переконати тебе на словах або письмово, що, не ставши комуністом і не прийнявши

[1] Збірка «Переможець нічого не здобуває».

[2] «Зелені узгір'я Африки».

марксистських поглядів, ти втратиш друзів і зостанешся самотнім. Заведено думати, що самотність — щось жахливе, а життя без друзів — страшне. Я краще погоджусь мати одного чесного ворога, ніж більшість із тих друзів, яких я мав. Зараз я не можу стати комуністом, бо я вірю лише в одну річ — у свободу. Передовсім я повинен дбати за себе і робити свою справу. Потім я повинен допомогти сусідові. А держава мене зовсім не обходить. Держава означає для мене не більше, як несправедливі податки. Я ніколи й нічого у неї не просив. Можливо, Ви маєте кращу державу, але, щоб повірити в це, мені треба її побачити. І навіть тоді я нічого не зрозумію, тому що не знаю російської мови. Я вірю в абсолютний мінімум державного правління.

В який би час я не народився, я завжди міг би за себе потурбуватись; звичайно, якщо б мене не вбили. Письменник — як циган. Він нічим не зобов'язаний урядові. І добрий письменник ніколи не буде задоволений існуючим урядом. Він завжди підніматиме голос проти властей, а їхня рука завжди душитиме його. Досить придивитися до будь-якої бюрократії, щоб зненавидіти її в ту ж хвилину. Бо, як тільки вона переростає певні межі, вона стає несправедливою.

Як і циган, письменник на все дивиться збоку. Лише при обмеженості таланту він відчуває приналежність до певного класу. А якщо він досить талановитий, всі класи — сфера його діяльності. Він бере від них усе, а те, що віддає, стає надбанням кожного.

Навіщо письменникові сподіватися на винагороду або визнання якоїсь групи людей або якоїсь держави? Єдина винагорода для письменника — добре робити своє діло, і цього достатньо для кожної людини. Не уявляю собі нічого огиднішого за людину, яка намагається пропхатися до Французької або якоїсь іншої академії.

Якщо Вам здається, що така позиція веде до літературної безплідності, а людина, що так думає, стає суспільним покидьком, то, на мою думку, Ви помиляєтесь. Кількість не може бути мірилом людської праці. Якщо ти здатен вкласти в оповідання стільки сили і значення, скільки хтось інший вкладає в роман,— воно житиме стільки ж, якщо, звичайно, воно добре і з інших поглядів. Справжній твір мистецтва не помирає ніколи, хоч би яка політика лежала в його основі.

Якщо ти не марнославний, і віриш у щось так, як я вірю у важливість праці письменника, і завжди працюєш заради цього, то не зазнаєш розчарування. Єдине, з чим важко змиритись, це з браком часу на життя і на те, щоб завершити свою справу.

Діяти набагато легше для мене, ніж писати. Я маю до цього більше здібностей, ніж до літератури. Коли дієш, ніщо не

турбує. В тяжкі хвилини тебе підтримує думка, що ти нічого не можеш зробити крім того, що робиш, і не несеш за це ніякої відповідальності. А коли пишеш, ніколи не вдається написати так добре, як хочеш. Писати — постійний виклик і найважче з усього, що можна робити. Тому саме це я роблю. І я щасливий, коли це мені вдається.

Сподіваюся, я ще не набрид Вам. Я пишу до Вас, бо Ви уважно й глибоко вивчали мої твори, отож повинні знати дещо з того, над чим я замислююсь. Навіть якщо, прочитавши це, Ви думатимете про мене гірше, ніж досі. Мені наплювати, чи хоча б один американський критик знає, про що я думаю,— я їх усіх зневажаю. Але Вас я шаную й люблю, бо Ви бажали мені добра.

Щиро ваш

Ернест Хемінгуей

P. S. Чи зустрічаєтеся Ви з Мальро? Думаю, «La Condition Humaine» [1] — найкраща книжка, яку я читав за останній десяток років. Якщо коли-небудь побачите його, передайте мої слова. Я збирався написати йому, але я роблю так багато помилок у правописі французьких слів, що не відважився,— соромно.

Я одержав телеграму, яку підписав він, Жід і Роллан, з запрошенням на якийсь письменницький з'їзд. Вислана з Лондона, вона знайшла мене на Багамських островах через два тижні після закінчення того з'їзду. Вони, мабуть, вважають неввічливістю з мого боку те, що я не дав ніякої відповіді.

Моя нова книжка вийде в жовтні. Я тоді й пошлю її Вам. Зв'язуватися зі мною завжди можна через Кі-Уест, штат Флорида, США. Звідти мені пересилають пошту, коли ми у від'їзді.

P. S. S. Ви не п'єте? Як я помітив, Ви зневажливо відгукуєтесь про пляшку. Я п'ю з п'ятнадцяти років, і мало що дає мені більшу насолоду. Коли голова тяжко працює протягом цілого дня і ти знаєш, що завтра так само працюватимеш знову, що краще за віскі може відвернути думки і спрямувати їх в інший бік? Що краще може зігріти, коли ти змок і тобі холодно? Хто назве засіб кращий від рому, що може дати перед боєм хвилину втіхи? Я швидше відмовлюся від вечері, ніж від келиха червоного вина з водою. Тільки в двох випадках пити не треба — коли пишеш і коли в бою. Такі речі вимагають тверезої голови. Але вино допомагає стріляти на полюванні. Сучасне життя — часто механічний гніт, і алкоголь — єдиний засіб механічного самозахисту. Повідомте, чи мені щось належить за переклади моїх книжок, і я приїду в Москву, і ми знайдемо людей, котрі вміють випити, і проп'ємо мій гонорар, щоб подолати отой механічний гніт.

[1] «Людське існування» *(франц.)*.

Кі-Уест,
23 березня, 1939

Дорогий Кашкін.

Я страшенно радий, що Ви озвалися. А ще більше радий, що в СРСР мене перекладає той, хто написав найкращі і найкорисніші для мене критичні статті на мої книжки і, очевидно, знає про них більше, ніж я сам. Я щасливий, що ви й тепер пишете про мене, і я доручу видавництву «Скрібнерс» посилати Вам, як Ви пропонуєте, коректуру моїх книжок. Також цим листом я даю Вам дозвіл на сценічну переробку моєї п'єси [1].

З приводу розміщення оповідань у книжці [2]. У «Скрібнерсі» наполягли, щоб першими йшли три останніх оповідання, а всі інші — в такому ж порядку, як у попередніх збірках, і я погодився. Можливо, було б краще, якби ці три оповідання йшли в кінці і зберігався б хронологічний порядок. Думаю, що в наступних виданнях їх треба буде розмістити саме так, і уповноважую Вас на це.

Я закінчив кілька нових оповідань. Тепер пишу роман і вже маю п'ятнадцять тисяч слів [3]. Побажайте мені успіхів, друже. Також «Космополітен» надрукував оповідання «Ніхто не вмирає». Його трохи скоротили, і, якщо Ви коли-небудь захочете надрукувати його, почекайте, поки я пришлю його Вам у такому вигляді, в якому воно піде до книжки. Тепер не маю жодного примірника, а то вислав би.

До вашого відома: в оповіданнях про війну я намагаюся показати її з різних сторін, підходячи до неї неквапливо і чесно і вивчаючи її з різних поглядів. Тому ніколи не думайте, що якесь оповідання цілком відбиває мої особисті погляди; все це набагато складніше.

Ми знаємо, що війна — зло. Однак часом воювати необхідно. Але все одно війна — зло, і кожен, хто заперечує це,— брехун. Але дуже складно і важко писати про неї правдиво. Наприклад, якщо говорити лише про себе, під час війни в Італії я був ще хлопчиськом і дуже боявся. Після кількох тижнів в Іспанії я вже не боявся й дуже радів з цього. Однак не розуміти, що інші бояться, або заперечувати, що вони бояться,— означає погано писати. Тільки тепер я розумію це. Єдине, що можна зробити з війною, якщо вона все ж таки почалася,— перемогти в ній, а це нам не вдалося. Але поки що до біса війну. Я хочу писати.

---

[1] П'єса «П'ята колона».
[2] Друга книжка оповідань, надрукована в СРСР в 1939 році.
[3] Хемінгуей має на увазі роман «По кому подзвін».

Перекладений Вами шматочок про полеглих американців [1] писався дуже важко, бо я мусив знайти слова, які можна було б чесно сказати про мертвих. Небагато скажеш про мертвих, крім того, що вони мертві. Я дуже хотів написати зрозуміло про всіх — про дезертирів і героїв, про боягузів і сміливців, про зрадників і про тих, котрі не здатні зрадити. Ми багато дізналися про всіх цих людей.

А тепер все закінчено, але тим, хто й пальцем не ворухнув, щоб захистити Іспанську республіку, тепер страшенно кортить нападати на нас, які намагалися хоч що-небудь зробити, і виставляти нас дурнями, щоб виправдати свій егоїзм та боягузтво. І про нас, які боролися як могли і зазнали поразки, кажуть, що взагалі безглуздо було боротися.

В Іспанії було дуже смішно, коли іспанці, котрі не знали, хто ми, вважали нас росіянами. Під час штурму Теруеля я цілий день був на передовій і з ротою підривників у першу ж ніч пробрався в місто. Коли з будинків повиходили жителі міста і запитали мене, що робити, я порадив їм сидіти вдома, ні в якому разі не виходити тієї ночі на вулиці і пояснив, які ми, червоні, прекрасні люди. Це виглядало дуже смішно. Всі вони думали, що я росіянин, і не вірили жодному слову про те, що я з Північної Америки. Так само було й під час відступу. Каталонці неухильно просувалися в протилежний від фронту бік, але завжди радісно зустрічали нас, «росіян», що йшли проти руху, тобто до лінії фронту. Коли каталонці бездіяльно місяцями займали ділянку фронту в Арагоні, між їхніми та фашистськими окопами залишався кілометр землі, і на дорозі, що вела до передової, вони поставили знак: «Fente. Peligro» (Небезпечно. Фронт). Я зробив гарний знімок тієї дошки.

Та досить цих нісенітниць. Я хотів би зустрітися з Вами і приїхати в СРСР. Але поки що я мушу писати. Доки йде війна, весь час усвідомлюєш, що тебе можуть убити, і ні про що не думаєш. Але мене не вбили, тому я мушу працювати. А Ви, безперечно, знаєте, що жити далеко важче і складніше, ніж померти, і так само важко, як писати.

Я з радістю писав би задарма, але, якщо ніхто не заплатить,— голодуватимеш. Я міг би заробляти купу грошей, якби пішов у Голлівуд або почав писати усякий мотлох. Але я писатиму якомога краще й правдивіше, поки не вмру. А я сподіваюся, що ніколи не вмру. Тепер я працюю на Кубі, де можу сховатися від листів, телеграм, прохань і т. ін. і по-справжньому працювати. Працюється чудово.

До побачення, Кашкін, і всього Вам найкращого. Я ціную

[1] Оповідання «Американцям, що загинули в Іспанії».

турботу і чесність, з якою Ви поставилися до перекладів моїх творів. Передавайте найщиріші побажання всім товаришам, які теж працювали над перекладами. Я тепер знаю про слово «товариш» набагато більше, ніж тоді, коли писав до Вас вперше. Але Ви знаєте, що смішно? Єдине, в чому доводиться покладатися лише на самого себе і в чому не допоможе ніхто на світі, як би він не старався (хіба що дасть тобі спокій),— це писати. Це дуже складна штука, друже. Спробуйте коли-небудь. (Жарт!)

Хемінгуей

ЛИСТ ДО К. СИМОНОВА

Фінка Віджія,
Сан-Франсіско-де-Паула, Куба,
20 червня, 1946

Дорогий Симонов.

...Вчора ввечері одержав Вашу книжку. Сьогодні читаю її, а коли закінчу, напишу Вам у Москву...

Мені треба було її прочитати одразу, коли її переклали, але тоді я тільки повернувся з фронту і не міг нічого читати про війну. Хоч би як добре це було написано. Впевнений, Ви розумієте, що я маю на увазі. Після першої війни, на якій я був, я не міг писати про неї майже дев'ять років. Після війни в Іспанії я мусив писати негайно, бо знав — наступна війна наближається надто швидко, і відчував, що не можна гаяти час. На цій війні я був дуже поранений в голову (тричі) і відчував страшні головні болі. Та нарешті я знову як слід узявся до роботи, але, списавши 800 сторінок, я все ще далеко не підійшов до війни. Та якщо зі мною все буде гаразд, я доберуся до неї. Сподіваюся, роман вийде дуже добрий.

Усю війну я мріяв бути з армією СРСР і побачити, як вона прекрасно воює, але відчував, що не маю права бути там військовим кореспондентом, оскільки:

а) я не знаю російської мови;

б) я вирішив, що зможу принести більше користі, намагаючись знищувати краутів (так ми називаємо німців) в іншому місці.

Понад два роки я тяжко працював на морі. Потім поїхав до Англії і в ролі кореспондента літав з R. A. F [1] перед десантом в Нормандії, брав участь у самому десанті, а решту часу був з 4-ю піхотною дивізією. Я провів прекрасні дні з R. A. F., але це був марно втрачений час. В 4-й піхотній дивізії та в 22-му піхотному полку я намагався бути корисним тим, що знав фран-

[1] Royal Air Force — британські військово-повітряні сили.

цузьку мову та місцевість і міг працювати з макі [1] попереду наших військ. Це було гарне життя, і Вам би воно сподобалося. Пам'ятаю, коли ми ввійшли в Париж раніше за армію, а вона наздогнала нас, мене зустрів Андре Мальро і запитав, скільки людей було під моїм командуванням. Я сказав, що більше двохсот не було ніколи, а переважно — від чотирнадцяти до шістдесяти чоловік. Він дуже зрадів і заспокоївся, бо командував двома тисячами солдатів. Так що не було й мови про авторитети в літературі.

Незважаючи на війну, те літо, від Нормандії до Німеччини, виявилося найщасливішим у моєму житті. Пізніше в Німеччині, в горах Ейфель, у Хуртгенському лісі і під час наступу Рундштадта почалися запеклі бої, а також досить сильні морози. Раніше так само були тяжкі бої, але після визволення Франції, а особливо Парижа, я почував себе краще, ніж будь-коли. З юнацьких літ я відступав, або стримував ворожі атаки, чи відступи своїх військ, і діставав перемоги, які через брак резервів не доводилися до кінця, та я ніколи не знав, що відчуває переможець.

З осені 1945 року я весь час тяжко, безперервно працюю, а тижні й місяці збігають так швидко, що ми всі так і повмираємо, якщо не помітимо цього.

Сподіваюся, Ваша поїздка по Америці й Канаді вдалася. Шкода, я не знаю російської мови, а то поїхав би з Вами. Можна було б побачити багато справді чудових людей і зробити багато добрих справ. Але мало хто з них знає російську мову. Хотілося б, щоб Ви познайомилися з нашим полковником 22-го піхотного (тепер він генерал Лаухам) і моїм найкращим другом, з командирами 1-го, 2-го і 3-го батальйонів, які ще живі, з командирами багатьох рот і взводів і з багатьма чудовими американськими солдатами. Четверта піхотна дивізія від D-дня [2] на узбережжі Юти до VE-дня [3] втратила 21 205 чоловік, маючи за штатним розкладом 14 037 [4]. Мій найстарший син був прикомандирований до 3-ї піхотної дивізії, яка втратила 33 547 чоловік з 14 037. Але перед висадкою в Південній Франції вони були в Сіцілії та в Італії. Його закинули в тил німців на парашуті, а потім його сильно поранило, і восени він потрапив у полон біля Вогезів. Він хороший хлопець, капітан, і Вам сподобався б. Він сказав краутам (у нього дуже ясне волосся), що він — син лижного інструктора з Австрії і, мовляв, виїхав до Америки після того, як у сніговій лавині загинув його батько. Коли крау-

[1] Французькі партизани часів другої світової війни.
[2] День початку операції.
[3] День перемоги в Європі над гітлерівською Німеччиною.
[4] Постійна кількість солдатів у дивізії.

ти нарешті виявили, хто він насправді, то відправили його до табору заложників. Але кінець кінцем його все-таки визволили.

Страшенно прикро, що Ви не змогли приїхати сюди до мене. Чи Ваші вірші або щоденник перекладені англійською мовою? Я дуже хотів би їх прочитати. Я знаю, про що Ви пишете. Так само, як Ви говорите, що знаєте, про що я пишу. Врешті, світ зайшов так далеко, що письменники повинні розуміти один одного. Але в ньому так багато govno (можливо, я неправильно написав це слово), і все ж люди такі добрі, і розумні, і щирі за своїми намірами, і могли б добре порозумітися, якби Черчіль не вів знов свою гру, роблячи те саме, що в 1918—1919 роках. Даруйте, якщо я зійшов на політику. Я знаю, що в мене це завжди виходить по-дурному. Але я знаю, ніщо не перешкоджає дружбі наших країн.

В СРСР є хлопець (тепер, мабуть, літня людина), якого звуть Кашкін. Кажуть, рудий (а може, тепер і сивий?). Він — найкращий з усіх моїх критиків і перекладачів. Якщо ви зустрінетесь, будь ласка, передайте йому великий привіт. Чи перекладали у вас коли-небудь «По кому подзвін»? Я читав рецензію Еренбурга, але не чув, щоб роман перекладався. Його було б неважко надрукувати з невеликими змінами і вилучивши деякі імена. Шкода, що не можете його прочитати. Він не про ту війну, яку ми знали останні декілька років, а про невелику гірську війну. Непоганий роман, і в ньому є одне місце, де ми знищуємо фашистів; воно б Вам сподобалося.

Бажаю успіхів і приємної подорожі.

Ваш друг

Ернест Хемінгуей

ФАШИЗМ — ЦЕ ОБЛУДА

Завдання письменника не змінюється. Змінюється письменник, а його завдання залишається завжди однаковим. Воно полягає в тому, щоб писати правдиво і, збагнувши, що таке правда, так передавати її, щоб вона стала частиною життєвого досвіду читача.

Немає нічого важчого за це завдання, і саме через ті труднощі нагорода — приходить вона рано чи пізно — звичайно дуже велика. Якщо визнання приходить рано, воно часто губить письменника. Якщо занадто пізно, то, мабуть, тільки роз'ятрює йому душу. Інколи визнання приходить лише після смерті, але тоді воно вже письменника не хвилює. Важко писати правдиві

твори, які залишили б тривкий слід у літературі. І саме тому справжній письменник завжди впевнений, що його врешті-решт визнають. Тільки романтики вірять в існування невизнаних майстрів.

Практично при кожній державній системі, яку можуть стерпіти письменники, завжди з'являються видатні митці. Є лише одна форма влади, яка не здатна народити добрих письменників,— фашизм. Бо фашизм — це облуда, яку проповідують убивці. Письменник, що не в силі брехати, не може жити і працювати під фашизмом.

Фашизм приречений на літературну безплідність, бо він — облуда. І коли він відійде в минуле, то не залишить після себе в історії ніякого сліду, крім кривавого сліду вбивств, добре відомих всім людям і побачених на власні очі деякими з нас за останні місяці.

Якщо письменник знає, за що і як воюють, він звикає до війни. Це перша страхітлива правда, яка тобі відкривається. Тебе вражає, як сильно ти призвичаївся до війни. Коли ти кожен день на передовій і бачиш траншейну війну, відкриту війну, атаки та контратаки, коли ти знаєш, за що люди б'ються, і що вони б'ються свідомо, то, незважаючи на поранених і вбитих, усе навколо, здається, має сенс. Коли люди б'ються за свободу батьківщини проти іноземних загарбників, коли ці люди твої друзі, деякі з них нові, інші — давні, коли ти знаєш, як на них напали і як вони захищалися, спочатку майже голіруч, то, спостерігаючи, як вони живуть, борються і вмирають, починаєш розуміти, що є гірші речі, ніж війна. Це — боягузтво, це — зрада, і навіть звичайнісінький егоїзм.

У Мадріді, де за тиждень на страхування життя кореспондента кожна англійська газета витрачає 57 фунтів, або 280 доларів, і де американські журналісти працюють в середньому за 65 доларів на тиждень без усякого страхування, ми, представники робітничої преси, минулого місяця були свідками вбивств, які не припинялися протягом дев'ятнадцяти днів. Це була робота німецької артилерії, і до того ж надзвичайно вміла робота.

Я вже казав, що до війни звикаєш. Якщо ж тебе цікавить наука війни — а це велика наука — і поведінка людини під час небезпеки, то можна так заглибитися у те й друге, що хвилювання за власну долю тобі здаватиметься гидкою самозакоханістю. Але ніхто не здатен звикнути до вбивства людей. А під час останніх артобстрілів Мадріда на наших очах протягом дев'ятнадцяти днів чинилося масове вбивство.

Тоталітарні фашистські держави покладаються на тотальну війну. Простіше кажучи, це означає, що, коли їх перемагають воєнною силою, вони мстяться беззбройному цивільному насе-

ленню. В цій війні, починаючи з середини листопада, фашистів били під Парке дель Есте, били під Пардо, били під Карабанчелом, били під Харамою, під Бріего, Під Кордовою і зупинили під Більбао. Щоразу, зазнаючи поразки на полі бою, вони рятують те, що називають своєю честю, знищенням мирних людей.

Ви бачили такі вбивства у фільмі Джоріса Івенса, тому я не буду про це розповідати. Якщо я почну розказувати про них, вам стане погано. Моя розповідь викличе ненависть у ваших серцях. А ми не хочемо ненависті. Ми прагнемо свідомого розуміння злочинності фашизму і розуміння того, як з ним боротися. Ми повинні знати, що ці вбивства — вчинки ката, страшного ката — фашизму. Лише одним способом можна знищити вбивцю — треба його перемогти; і фашистського звіра б'ють тепер в Іспанії так, як сто тридцять років тому били на цьому ж півострові Наполеона. Фашистські країни знають про це і не мають надії на порятунок. Італія знає, що її війська не здатні воювати за межами Італії, і так само, що, незважаючи на прекрасне озброєння, вони слабші за новосформовані іспанські полки. Безсумнівно, італійські солдати ніколи не зрівняються з бійцями інтернаціональних бригад.

Німеччина зрозуміла, що вона не може покладатися на Італію в жодній наступальній операції. Я читав, що фон Бломберґ та маршал Бадоліо вчора були присутні на вражаючих маневрах, але одна справа проводити маневри на Венеціанській рівнині, коли ворог далеко, а інша — пошитися в дурні, втративши в бою три дивізії на плато між Бріего та Трехо під ударами одинадцятої та дванадцятої Інтернаціональних бригад і прекрасних іспанських військ Лістера, Кампесіно та Мера. Одна справа кидати бомби на Альмерію і захопити, скориставшися зрадою, беззахисну Малагу, інша справа втратити сім тисяч солдатів під Кордовою і тридцять тисяч під час невдалих атак на Мадрід. Одна справа зруйнувати Герніку, інша — програти наступ на Більбао.

Сказано більше ніж досить. Я почав з того, що важко писати добре й правдиво і що ті письменники, кому це вдається, неодмінно будуть визнані. Але в час війни,— а ми живемо в час війни, подобається нам це чи ні,— про винагороди не говорять. Дуже небезпечно писати правду під час війни, дуже небезпечно шукати цю правду. Я не знаю, хто саме з американських письменників приїхав її шукати. Я знайомий з багатьма в батальйоні Лінкольна. Але вони не пишуть книжок. Вони пишуть листи. Приїхало також багато англійських, німецьких, французьких і голландських письменників. А коли шукаєш правду на війні, замість неї можна знайти смерть. Зате якщо дванадцятеро йде на фронт, а повертається лише двоє, то правда, яку вони

приносять,— справжня і не схожа на перекручені чутки, які ми видаємо за історію. Письменники повинні самі вирішувати, чи варто ризикувати заради правди. Звичайно, набагато зручніше проводити час у вчених дебатах з теоретичних питань. І для тих, хто для утвердження своїх поглядів не хоче працювати, а хоче лише сперечатися і відстоювати свої позиції — уміло вибрані позиції, для захисту яких не потрібно ризикувати і які можна утримувати за допомогою друкарської машинки і зміцнювати за допомогою авторучки,— такі люди завжди знайдуть для своїх дискусій нові єресі та нові занепади, блискучі, оригінальні теорії та романтичних ватажків, що втратили орієнтацію. Але для кожного письменника, який хоче пізнати, що таке війна, така можливість існує й ще довго існуватиме. Схоже на те, що нас чекають довгі роки неоголошених війн. У письменника багато способів брати в них участь. Нагорода, можливо, знайде його потім. Але вона не повинна турбувати письменника. Тому що цієї нагороди ще довго чекати. І йому не слід надто перейматися цим. Бо, якщо він належить до таких, як Ралф Фокс та деякі інші, його не буде там, де роздають нагороди.

ДОЛИНА КЛАРКОВИХ ВИЛ, ВАЙОМІНГ

Наприкінці літа велика форель покидає заводі у верхів'ях річки й виходить на бистрину, щоб спуститися нижче за течією і перезимувати в глибоких водах каньйону. В перші тижні вересня вона найкраще ловиться на муху. Місцева форель гладенька, блискуча й важка і аж вистрибує з води, щоб схопити наживку. Іноді на двох мушок можна спіймати одразу дві рибини, але на сильній течії витягати їх треба дуже обережно.

Ночі стояли холодні, і, прокинувшись уночі, можна було почути койотів. Вранці не хотілося йти рибалити, бо за ніч річка вихолоджувалась, а форель починала клювати близько полудня, коли сонце трохи прогрівало воду.

Зате вранці можна було їздити верхи чи просто сидіти перед мисливською хижкою, ніжитися на сонці й дивитися на викошену долину і чисті темні луки, що простяглися до самої річки, понад якою стояли вже трохи пожовклі тріпотливі осики. А ще далі за річкою високі пагорби вкривала сріблясто-сіра шавлія.

Вище по річці височіли дві гори, Проводир і Знак, де через місяць можна полювати гірських баранів, сидіти на сонці й милуватися чіткими обрисами цих гір, на яких здалеку не видно

було кам'яних зсувів, гострих уламків скель і вузьких карнизів, які, боячись глянути вниз, треба долати в поті чола, щоб обійти ту вершину, яка звідси здається такою рівною. Ти видираєшся нагору, щоб вийти на відкриту місцину й глянути вниз, де попід уламком скелі, на невеличкій, порослій високою травою галявині, серед ялівцю паслися один старий і три молодих гірських барани.

Рудий старий баран з білим огузком підводить голову, й ти бачиш круту й важку дугу його рогів. Саме білий огузок на зеленому тлі ялівцю і виказав його, коли проти вітру ти лежав під скелею за три милі від плато і в сильний цейсівський бінокль ретельно вивчав кожний ярд скель.

Аж тепер, перед мисливською хижкою, ти згадуєш про свій постріл біля підніжжя гори і незворушність молодих баранів, що лише повернули голови до старого, очікуючи, коли той підведеться. Вони не могли ні побачити тебе, ні почути, та й сам постріл їм, певно, здався звичайним гуркотом каменя.

Згадуєш і той рік, коли біля Лісового джерела збудували мисливську хижку, і великого грізлі, який забрався до неї, щойно ми залишили її. Сніг тоді випав пізній, і ведмідь, що ніяк не міг впасти в зимову сплячку, цілу осінь оббирав хатини й руйнував пастки. Але він був такий хитрий, що ніколи ніде не з'являвся вдень. А потім згадуєш зустріч із трьома грізлі на плато біля джерела Крендела. Тоді затріщало сухе гілляччя, і ти подумав, що тікає лосиця, коли зненацька помітив їх між мерехтливими тінями: вони бігли вайлувато, але дуже легко, і їхня шерсть в полуденному сонці зблискувала м'яким мінливим сріблом.

Згадуєш, як зовсім близько від тебе ревів восени лось; коли він підводив голову, на могутніх його грудях вигравали м'язи, а самої голови не було видно, зате чути було його трубний рев і відповідь-рев з іншої долини. Згадуєш тварин, на яких не піднялася рука, і радієш, що зберіг їм життя.

Згадуєш, як діти вчилися їздити верхи, як вони призвичаювалися до коней, як уподобали цей край. Пам'ятаєш, який мало вигляд усе навколо, коли ти вперше приїхав сюди, і той рік, коли пробув тут чотири місяці, бо автомашина не могла проїхати грузькими дорогами, поки вони не підмерзнуть. Можеш згадати все: полювання і риболовлю, їзду верхи в літню спеку, куряву від валки нав'юченої худоби, мовчазні мандри верхи серед пагорбів прозорими й холодними осінніми днями, коли її переганяли на високогірне пасовисько. Там худоба дичавіла, але лишалась сумирною, як гірські олені, й тільки ревла, коли її зганяли в череду, щоб гнати в долину.

Потім наставала зима: голі дерева, сніг, що сліпить очі, мокре, а тоді обмерзле сідло, і ти, спускаючись з гори, провалюєшся в снігу і намагаєшся весь час ворушити ногами; і пекучий гарячий смак віскі, коли ти нарешті повернувся на ранчо й перевдягаєшся в сухе перед великим відкритим каміном. Чудовий край.

БИТВА ЗА ПАРИЖ

19 серпня, у супроводі рядового Арчі Пелкі з Кантону, що на півночі штату Нью-Йорк, я прибув на командний пункт піхотного полку, що знаходився в лісі поблизу Ментенона, щоб з'ясувати становище на їхній ділянці фронту. Начальник розвідки та начальник оперативного відділу показали мені, де розміщені полкові батальйони, й повідомили, що передовий загін сторожової застави стоїть одразу за Епернoном по дорозі на Рамбуйє (23 милі на південний захід від Парижа), де містилися літня резиденція та мисливський будиночок президента Франції. На командному пункті мені ще сказали, що під Рамбуйє йдуть важкі бої. Я добре знав місцевість і дороги в околицях Епернона, Рамбуйє, Траппа й Версаля, бо протягом багатьох років не раз мандрував там і пішки, й на велосипеді та на машині. Найкраще знайомитися з місцевістю, коли їдеш велосипедом: то прієш, долаючи гору, то вільно котиш з гори. І тоді кожен пагорб запам'ятовується таким, як він є, а на машині встигаєш помітити лише сам пагорб, все інше майже не лишається в пам'яті — не так, як на велосипеді. На сторожовій заставі ми зустрілися з кількома французами, які щойно приїхали велосипедами з Рамбуйє. Серед наших тільки я знав французьку, і вони розповіли мені, що німці забралися з Рамбуйє о третій годині ночі, але дороги до міста заміновані.

З цими відомостями я вирушив назад до полкового штабу, але, проїхавши трохи в напрямку Ментенона, вирішив, що краще повернутися й забрати з собою отих французів, щоб їх допитали й одержали повнішу інформацію. Повернувшись на заставу, я побачив дві машини, повні французьких партизанів, переважно роздягнених до пояса. Вони були озброєні пістолетами й двома автоматами «стен», які їм скинули на парашутах. Партизани щойно прибули з Рамбуйє, і їх розповідь про відхід німців збігалася з даними французів, яких ми зустріли раніше. Їдучи попереду на своєму джипі, ми з рядовим Пелкі доставили їх у штаб полку, де я переклав тим, кому належало, їхню інформацію про обстановку в місті та про стан доріг.

Потім ми повернулися на заставу, де до нас мали приєднатися команда саперів і розвідувальна рота. Ми трохи почекали, але ні ті, ні другі не з'являлися, і партизани почали втрачати терпіння. Здавалося очевидним, що нам слід доїхати до найближчого мінного поля й виставити там охорону, щоб на нього не наскочили американські машини.

По дорозі до Рамбуйє до нас приєднався лейтенант протитанкової роти піхотного полку Ірвінг Крігер із Іст-Оренджа, штат Нью-Джерсі. Невисокий, кремезний лейтенант Крігер був завзятим воякою і мав дуже веселу вдачу. Я помітив, що партизанам він одразу дуже сподобався. А побачивши, як він знаходить і знешкоджує міни, вони стали цілком йому довіряти. Взагалі, коли маєш справу з нерегулярними підрозділами, справжньої дисципліни можна досягти лише особистим прикладом. Вони воюватимуть, поки в тебе вірять. А втративши віру в тебе чи в необхідність виконувати те чи інше завдання, вони враз розбіжаться.

Військовим кореспондентам заборонено командувати військами, і я привіз партизанів у штаб піхотного полку тільки, щоб вони розповіли там, що знають. У всякому разі, це був чудовий день. Їдучи до Рамбуйє рівною чорною дорогою, обсадженою великими платанами, ліворуч від якої тяглася стіна парку, ми спустилися до підніжжя пагорба й побачили попереду завал.

Ліворуч валявся розбитий джип. Трохи далі стояли дві танкетки, що їх німці використовували як протитанкові самохідні гармати. Одна — на дорозі, націлена на пагорб, схилом якого ми їхали вниз до завалу із зрубаних дерев. Друга — праворуч на узбіччі. У кожній було по двісті фунтів тринітротолуолу. Керували ними по дротах, що тяглись на завал. Коли б танкова колона з'явилася на дорозі, назустріч їй випустили б танкетку, що стояла теж на дорозі. Якби колона звернула праворуч,— а нічого іншого їй не лишалося, бо зліва тяглася стіна парку,— другу танкетку пустили б проти неї з флангу. Вони сиділи на дорозі, наче потворні жаби. Перед самим завалом лежав ще один розтрощений джип і велика вантажна машина, також розбита.

Лейтенант Крігер пірнув у мінне загородження, поставлене довкола двох великих дерев, повалених упоперек дороги. В цю хвилину він нагадував хлопчика, що під ялинкою шукає своє ім'я на пакунках з різдвяними подарунками. Під його керівництвом Арчі Пелкі й партизани складали міни край водяного стоку, прокладеного під дорогою. Французи розповіли, що на цьому місці німці розстріляли американський розвідувальний дозор. Вони пропустили через перехрестя в напрямку Рамбуйє броньовик, що їхав попереду, а по решті машин — ваговозу й двох джипах — відкрили протитанковий і кулеметний вогонь.

Семеро чоловік було вбито. Потім німці зняли з ваговоза американські міни й замінували дорогу.

Французи поховали американців у полі, поряд з дорогою, де вони потрапили в засідку. Поки ми носили міни, з'явилися француженки, поклали квіти на могили й помолилися над ними. Розвідувальної роти ще й досі не було, зате прибули люди лейтенанта Крігера, і тепер він мав радіозв'язок з полком.

Разом з групою французьких партизанів я ввійшов у місто, і там ми дізналися, куди і в якому складі відійшли німці. Я переказав ці відомості лейтенанту Крігеру, і, оскільки ми знали, що між нами й німцями немає ніякого прикриття, а німці, як згодом з'ясувалося, мали за містом принаймні десяток танків, було вирішено відновити мінне загородження на той випадок, якщо німці повернуться, й виставити біля нього надійну охорону. На щастя, в цей час прибула розвідувальна рота на чолі з лейтенантом Пітерсом із Клівленда, штат Огайо, і наші турботи на якийсь час скінчилися.

Тієї ночі партизани вислали дозори на головні дороги із Рамбуйє, щоб прикрити розвідників Пітерса, які займали центр міста. Вночі була злива, і до ранку партизани промокли і втомилися. Напередодні їх одягли в робочі спецівки, знайдені в ваговозі, де загинули американці з розвіддозору, що потрапив у засідку.

Коли ми вперше з'явилися в Рамбуйє, всі партизани, крім двох, були голі до пояса, і жителі зустрічали їх без будь-якого піднесення. Вдруге вони всі уже були в формі, і нас вітали досить радісно. А коли ми втретє проходили вулицями, всі були в касках, і нас вітали шаленими вигуками, без кінця цілували й заливали шампанським. Цього разу ми розмістили свій штаб у готелі «Гран Венер», де був чудовий винний погріб.

Наступного ранку я повернувся на командний пункт піхотного полку, щоб доповісти про обстановку в Рамбуйє і про те, які сили німців діяли між Рамбуйє та Версалем. Французькі жандарми та партизани в жандармській формі час від часу проникали у Версаль, а відомості від груп Опору надходили щогодини.

Ми мали докладну інформацію про пересування німецьких танків, вогневі позиції наземної та зенітної артилерії, чисельність німецьких військ та їхнє розташування.

Ці відомості постійно уточнювались і поповнювались. Командир піхотного полку послав мене в штаб дивізії, де я доповів про все, що відбувалося в Рамбуйє і його околицях. Для бійців руху Опору було одержано додаткову зброю, захоплену на німецьких складах у Шартрі.

Поки я повернувся до Рамбуйє, лейтенант Пітерсон із своєю розвідротою трохи просунувся вздовж дороги на Версаль, і на

підмогу йому прибув якийсь бронетанковий підрозділ. Поява військ у місті та свідомість того, що між нами й німцями є ще хтось, дуже нас підбадьорили, бо ми вже знали, що серед п'ятнадцяти німецьких танків, які діяли на північ від Рамбуйє, було три «тигри».

Після полудня в місто наїхали нові люди. Тут були офіцери англійської й американської розвідок, які або повернулися з завдання, або чекали на нього, кілька кореспондентів газет, якийсь полковник з Нью-Йорка (старший за званням серед американських офіцерів) і капітан-лейтенант Лестер Армор із резерву ВМС США. Саме в цей час обидві бронетанкові розвідгрупи одержали наказ, що скасовував усі завдання і вказував пункт, до якого їм належало відійти.

Після їхнього відходу між містом і німцями не залишилось жодного підрозділу. На цей час ми мали точні дані про чисельність і тактику німців. Їхні танки маневрували між Траппом і Ноф-ле-Вьє, перекриваючи дорогу Гудон — Версаль. Пересуваючись боковими дорогами, вони з'являлися в різних місцях на шосе між Рамбуйє і Версалем. Легкі танки та мотоциклісти патрулювали також район на схід від нас, довкола Шевреза та Сен-Ремі-ле-Шевреза.

Тієї ночі, з відходом розвідувальних груп, Рамбуйє оборонялі змішані дозори із бійців регулярних частин і партизанів з протитанковими гранатами та стрілецькою зброєю. Цілу ніч періщив дощ, і я ніколи ще не почував себе таким самотнім, як між другою і шостою ранку. Не знаю, чи уявляєте ви, що відчуваєш, коли спочатку попереду є свої підрозділи, а потім їх відводять, і ти залишаєшся в великому і прекрасному місті, що зовсім не постраждало, і повному прекрасних людей, і за це місто ти відповідаєш. Інструкція для військових кореспондентів, що мала бути порадником у найскладніших становищах, такого становища не передбачала. Отже, було вирішено прикрити місто наскільки можливо, а якщо німці помітять відхід американських підрозділів і просуватимуться вперед, шукаючи сутичок з нами, не уникати їх. Так ми й робили.

В наступні дні їхні танки розгулювали перед нами по всіх дорогах. Німці брали заложників по селах, хапали членів руху Опору й розстрілювали їх. Вони роз'їжджали всюди, де хотіли. Але весь цей час слідом за ними невідступно їздили на велосипедах французькі партизани і сповіщали нам докладні відомості про їхнє пересування.

Людина не повинна була з'являтися в будь-якій місцевості більше одного разу, якщо тільки вона не мала для цього поважного приводу. Інакше на неї падало підозріння, і німці розстрілювали її. Тих, хто повернувся із завдання і знав, як нас

мало, тримали під арештом, щоб не дати їм піти знову на зайняту німцями територію, де їх могли схопити й примусити говорити.

З німецької танкової частини, що стояла навпроти нас, дизертирував зовсім молодий поляк. Він закопав свою форму й автомат і пробрався в наш бік у спідній білизні й штанях, які знайшов у розбомбленому будинку. Він приніс цінні відомості й був відправлений працювати в готель на кухню. Наша конвойна служба тоді аж ніяк не славилася, бо кожен, хто мав зброю, був у дозорі. Але я пам'ятаю, як кухар приголомшив полковника, коли з'явився в їдальні, що правила за командний пункт, і попросив дозволу послати полоненого без охорони в пекарню по хліб. Полковник був змушений відмовити. Згодом той самий полонений попросив у мене дозволу відкопати під конвоєм форму й автомат, щоб воювати в повному спорядженні. На жаль, і в цьому йому довелося відмовити.

В період цієї незвичайної війни німецький танк якось підкрався путівцями на відстань трьох миль від міста, і розстріляв симпатичного поліцейського, що стояв тоді на посту, та одного з місцевих партизанів. Всі, хто був поблизу, кинулись у канаву й відкрили вогонь по танку, який відразу повернув назад. В цей період німці виказували прикру схильність воювати лише за статутом. Якби вони плюнули на той статут, то могли б уже бути в місті, цмулити чудові вина в готелі «Гран Венер» і навіть витягти з кухні свого поляка й або розстріляти його, або знову нап'ясти на нього форму.

Дивні речі відбувалися в ті дні в готелі «Гран Венер». Один старий, якого я бачив тиждень тому під час взяття Шартра й підвіз на джипі до Епернона, прийшов до мене й сказав, що, на його думку, в лісі під Рамбуйє можна зібрати дуже цікаві відомості. Але я кореспондент, і це не моє собаче діло. Потім зустрічаю його на дорозі в шести милях на північ від міста, і він викладає мені всю інформацію про мінне поле й вогневу позицію протитанкової гармати відразу за Траппом. Посилаю перевірити дані. Вони підтверджуються. Потім довелося тримати старого під охороною, бо він хотів далі збирати дані, але забагато знав про наше положення, щоб ризикувати тим, що його схоплять німці. І, разом з молоденьким поляком, старого задля його ж безпеки було взято під охорону.

Всім цим належало б займатися контррозвідці. Але такої в нас не було, як не було й відділу зв'язку з місцевим населенням. Пригадую, як полковник сказав: «Ерні, якби ми мали хоч когонебудь із Сі-Ай-Сі [1] або хоч поганенький відділ зв'язку з місце-

[1] Американська військова контррозвідка.

вим населенням. Передайте краще всі ці справи французам». Все передавалося французам. І все майже завжди відразу поверталося до нас.

В ті дні партизани величали мене «капітаном». У сорок п'ять років це надто низький чин, тому при сторонніх вони звичайно називали мене «полковником». І все-таки вони були трохи засмучені й занепокоєні тим, що в мене такий низький чин. Один партизан, який цілий рік до цього тягав міни й висаджував у повітря німецькі ваговози з боєприпасами й штабні машини, запитав по секрету:

— Капітане, як могло статися, що в вашому віці, безперечно, маючи довгу вислугу років і очевидні поранення (в Лондоні я наскочив на ні в чому не винну цистерну з водою), ви й досі лише капітан?

— Молодий чоловіче,— відповів я йому.— Я не мав можливості одержати вищого чину, бо неписьменний.

Нарешті прибула ще одна американська розвідувальна група і зайняла позицію, що перекривала дорогу на Версаль. Таким чином, місто знову було під захистом, а ми мали можливість постійно висилати дозори на зайняту німцями територію й збирати детальні відомості про систему їхньої оборони для того, щоб під час наступу на Париж наші частини планували свої операції, спираючись на точні відомості.

Про найяскравіші з тих подій, які мені запам'ятались (якщо не рахувати кількох випадків власного переляку), тепер ще не можна писати. Інколи мені хочеться розповісти, чим займався полковник як удень, так і вночі. Але писати про це ще рано.

Ось який був так званий фронт на той час. Ви спускаєтесь по шосе до села, де є заправочна станція і кав'ярня. Невеличке село — прямо перед вами, а при дорозі навпроти кав'ярні височіє церковний шпиль. Звідси видно довгий спуск шосе позаду і довгу стрічку дороги попереду. На дорозі стоять два чоловіки з біноклями. Один спостерігає за дорогою в північному напрямку, другий — в південному.

Це необхідно, бо німці є і попереду, і позаду. По дорозі до міста, зайнятого німцями, йдуть дві дівчини. Гарненькі, в черевичках на червоних підборах. До вас підходить партизан і каже:

— Оті дівчата спали з німцями, коли вони були тут. А тепер ідуть до німецьких позицій і, можливо, несуть якісь відомості.

— Затримати їх,— каже хтось.

В ту ж хвилину чути крик:

— Машина! Машина!

— Їхня чи наша?

— Їхня!

Тут усі хапаються за гвинтівки чи автомати й ховаються за кав'ярнею і заправочною станцією, а кілька завбачливих цивільних шукають рятунку в полі.

На дорозі, напроти заправочної станції, з'являється крихітний німецький джип і відкриває вогонь з двадцятиміліметрової гармати. По ньому всі стріляють, він розвертається і їде назад. В цей час по ньому починають стріляти також завбачливі громадяни, яким відступ джипа додав неабиякої сміливості. Загальні втрати: двоє ентузіастів, які з склянками в руках упали на підлогу кав'ярні й трохи порізались.

Обох дівчат (які не тільки вподобали німців, а й, як з'ясувалося, розмовляють німецькою мовою) витягають з канави й відводять у безпечне місце, щоб потім відправити назад у місто. Одна з них запевняє, що вона лише купалася з німцями.

— Гола? — запитує хтось із партизанів.

— Ні, мосьє,— відповідає та.— Вони завжди поводилися пристойно.

В їхніх сумочках знаходять багато німецьких адрес та інші речі, що аж ніяк не викликають до них любові в місцевих жителів, і відправляють їх назад у Рамбуйє. Ніяких істерик, ніхто з місцевих їх не б'є і не стриже. Німці ще надто близько.

У село, що на відстані двох миль зліва від нас, в'їжджає німецький танк. Танкісти пізнають трьох партизанів, які раніше стежили за ними й надто часто попадалися їм на очі.

Одного з цих трьох я якось запитав, чи бачив він той танк на власні очі, на що він відповів: «Капітане, я навіть доторкався до нього». Німці розстрілюють їх, і їхні трупи залишаються при дорозі. Через годину партизан, який був у тому селі, повідомив нас про те, що сталося. Люди похитують головами. Тепер німців, яких весь час виловлюють у лісах,— це рештки частин, що врятувалися втечею з Шартра,— буде трудніше відправляти на допит у тил.

З'являється якийсь дід і каже, що його стара тримає під дулом пістолета п'ятьох німців. Пістолет йому дали минулої ночі, коли він розповів, що німці з лісу заходять до нього в пошуках їжі. Це не ті організовані німці, що знаходяться перед нами, а недобитки німецьких частин, які ховаються в лісі. Деякі намагаються пробитися до своїх основних сил, щоб воювати далі. Інші раді б здатися у полон, якби знали, як залишитися при цьому живими.

Посилаємо машину за п'ятьма німцями, яких затримала дружина старого.

— Можна їх розстріляти? — запитує один із дозору.

— Лише в тому разі, коли це есесівці,— відповідає хтось із партизанів.

— Везіть їх сюди на допит, а потім відправимо в штаб дивізії,— кажу я, і машина від'їжджає.

Молоденький поляк, обличчям схожий на молодого Джекі Купера, витирає склянки в їдальні готелю, а старий курить люльку, роздумуючи, коли його випустять і він знову піде на завдання.

— Капітане,— каже старий.— Чому мені не дозволяють робити щось корисне, замість того щоб тинятися в садку біля цього готелю, коли вирішується доля Парижа?

— Ви забагато знаєте, щоб попадатися в руки німцям,— відповідаю я.

— Ми з оцим малим поляком могли б зробити якесь добре діло, а якби він спробував утекти, я б пристрелив його.

— Він не може зробити доброго діла,— пояснюю я.— Його можна посилати на завдання лише разом з солдатами.

— Він каже, що повернеться у формі й добуде будь-які потрібні відомості.

— Годі балакати,— кажу я старому.— А раз стерегти малого поляка нікому, за нього відповідаєте ви.

В цей час надійшло багато інформації, яку потрібно було проаналізувати й надрукувати, і мені довелося поїхати з дозором до Сен-Ремі-ле-Шеврез. Ми одержали повідомлення, що до Рамбуйє наближається Друга французька бронетанкова дивізія генерала Леклерка, що йшла на Париж, і нам потрібно було підготувати для неї всі дані про оборону німців.

ЯК МИ ВСТУПИЛИ В ПАРИЖ

Немає слів, щоб описати почуття, що охопили мене, коли з південного сходу від Парижа з'явилася бронетанкова колона генерала Леклерка. Щойно повернувшись з дозору, страшенно переляканйй, перецілований усіма покидьками міста, жителям якого здалося, ніби своєю випадковою появою ми принесли їм визволення, я дістав повідомлення, що генерал уже близько і хоче нас бачити. В супроводі одного з визначних керівників руху Опору та полковника Б., котрий був відомий на той час в Рамбуйє як доблесний офіцер і grand seigneur [1], що, як нам здавалося, з давніх-дазен утримував місто, ми, трохи схвильовані, подалися до генерала. Його привітання (з тих, що не надаються до друку) вічно звучатиме в моїх вухах.

---

[1] Тут: впливова багата людина *(франц.)*.

— Геть звідси, паскуди,— такий був зміст того, що просичав доблесний генерал. І полковник Б., король Опору та ваш бронетанковий кореспондент відступили.

Потім начальник дивізійної розвідки запросив нас на обід, а наступного дня вони вже діяли, спираючись на інформацію, зібрану полковником Б. Але для вашого кореспондента кульмінаційним моментом наступу на Париж залишилась зустріч із генералом.

На війні, як навчив мене досвід, генерал грубий, коли нервує. Тоді я ще не зробив цього висновку, а знову вирушив з дозором у розвідку, де міг, сидячи сам у джипі, притримати власні нерви, тим часом як мої друзі уточняли, якого опору нам слід чекати наступного дня між Туссю-ле-Ноблем і Ле-Кріст-де-Сакле.

Уточнивши дані про оборону противника, ми повернулися до Рамбуйє у готель «Гран Венер», де провели неспокійну ніч. Я не дуже пам'ятаю, що викликало цей неспокій. Може, те, що в тому кублі аж кишіло всяких людей, серед яких було й двоє військових поліцейських. А може, ми надто відірвалися від постачальників вітаміну B_1, і під впливом алкоголю розхиталися нерви найзагартованіших партизанів, які визволили надто багато міст за надто короткий час. У всякому разі, я був неспокійний, і, гадаю, те саме без перебільшення можна сказати про тих, кого ми з полковником Б. називали «нашими людьми».

Партизанський командир, який, власне, керував бойовими операціями «наших людей», сказав:

— Ми хочемо брати Париж. Якого біса ми зволікаємо?

— Це не зволікання, командире,— відповів я.— Все це — частина грандіозної операції. Майте терпіння. Завтра ми візьмемо Париж.

— Сподіваюсь,— промовив він.— На мене вже давно там дружина чекає. Мені потрібно в Париж, хай йому чорт, до своєї дружини, і я не бачу потреби чекати, поки підійде ціла армія.

— Потерпіть,— відповів я.

Тієї вирішальної ночі ми спали. Ніч була вирішальна, але завтра нас, безсумнівно, чекав ще більш вирішальний день. Мої сподівання на справжній бій розвіялись, коли пізно вночі до готелю зайшов один з партизанів і, розбудивши мене, повідомив, що всі німці, спроможні битися, залишають Париж. Ми знали, що наступного дня вступимо в бій з їхніми частинами прикриття. Але я не розраховував на важкий бій, бо, знаючи розташування німецької оборони, ми могли їх атакувати, а могли й обійти. Я запевнив партизанів, що, коли вони наберуться терпіння, ми навіть матимемо нагоду ввійти у Париж після армії, а не навпаки.

Але така перевага аж ніяк не припала їм до вподоби. Правда, один із високих керівників підпілля наполягав, що саме так має й бути, мовляв, було б нечемно з нашого боку не пропустити регулярні війська вперед. Поки ми дійшли до Туссю-ле-Нобля, де відбувся короткий запеклий бій, було дано наказ, який забороняв і кореспондентам, і партизанам просуватися далі, поки не пройде армійська колона.

В день наступу на Париж періщив дощ, і через годину після виходу з Рамбуйє всі промокли до нитки. Йшли ми через Шеврез і Сен-Ремі-ле-Шеврез, куди перед тим висилали дозори і де нас добре знали місцеві жителі, у яких ми збирали відомості і з якими випили не по одній склянці арманьяку, тамуючи в такий спосіб вічне невдоволення партизанів, що тільки й думали про Париж. Саме тоді я дійшов висновку, що пляшка чогось міцного — єдиний спосіб покласти край суперечці.

Лишивши позаду Сен-Ремі-ле-Шеврез, де нас бурхливо вітав місцевий charcutier — торговець свининою, який брав участь у кількох наших операціях і відтоді не просихав від спиртного, ми припустилися невеликої помилки — увійшли в село Курсель раніше, ніж регулярні війська. В селі нам сказали, що попереду немає жодної машини, і, на превелике обурення наших людей, які хотіли йти далі, вважаючи цей шлях на Париж найкоротшим, ми повернулися до Сен-Ремі-ле-Шеврез, щоб приєднатися там до бронетанкової колони, що йшла в напрямку Шатофора. Наше повернення неабияк стривожило місцевого charcutier. Та коли ми пояснили йому становище, він знову кинувся нас обіймати, і ми, вихиливши нашвидку по чарчині, рішуче вирушили до Туссю-ле-Нобля, де, як я знав, колона мала вступити в бій.

Я не сумнівався, що тут, біля Ле-Кріст-де-Сакле, попереду й справа від нас, німці чинитимуть опір. Вони добре окопалися й створили ряд оборонних укріплень між Шатофором і Туссю-ле-Ноблем, а також за перехрестям доріг. За аеродромом, поблизу Бюка, стояли німецькі 88-міліметрові гармати, тримаючи під прицільним вогнем всю цю ділянку дороги. Що ближче було до Траппа, в районі якого діяли танки, то більше мене охоплювали неприємні передчуття.

Французькі танкісти діяли блискуче. На підступах до Туссю-ле-Нобля, де, як ми знали, в копицях пшениці засіли німецькі кулеметники, танки розвернулися в бойові порядки, прикриваючи наші фланги, і рушили вперед по стерні як на маневрах. Німці не показувались, і лише після того, як пройшли танки, ми побачили їх на полі з піднятими руками. Це був блискучий приклад використання танків — трудної дитини війни,— і на таке видовище було любо глянути.

Коли за аеродромом ми наткнулися на сім німецьких танків і чотири 88-міліметрові гармати, французи теж бились чудово. Їхня артилерія стояла позаду, на іншому скошеному пшеничному полі, і коли німецькі гармати — чотири з них прибули тільки вночі й були ще не замасковані — почали обстрілювати колону, на них звалився нищівний вогонь французьких самохідок. За вибухами німецьких снарядів, пострілами 20-міліметрівок і цокотінням кулеметів нічого не було чути, але командир французького підпілля, що попередньо уточнював дані про німецьку оборону, французькою мовою прокричав мені в вухо: «Добряча сутичка. Саме там, де ми передбачали. Чудово».

Для мене це було аж надто чудово. Я ніколи не був великим любителем будь-яких сутичок, і, як тільки недалеко від дороги розірвався 88-міліметровий снаряд, я кинувсь на землю. Сутичка — діло гаряче, і, поки колона стояла на місці, найбільш діяльні з партизанів допомагали ремонтувати дорогу, перетворену танками в справжнє місиво. Це відвертало їхні думки від навколишньої стрілянини. Вони засипали вибоїни цеглою і черепицею з розбитого будинку, передавали вервечкою один одному шматки бетону й уламки стін. А дощ лив і лив. Під час сутички в колоні було двоє вбитих, п'ятеро поранених, і один танк згорів. А ми вивели з ладу два із семи ворожих танків і примусили замовкнути всі 88-міліметрові гармати.

— C'est un bel accrochage,— захоплено вигукнув командир підпілля.

Це приблизно означало: «Добре ми з ними зчепилися», або: «Гарно ми їх урізали»,— а якщо точніше пояснювати значення «accrochage», то це те, що трапляється, коли дві машини зчепляться бамперами.

Я закричав: «Добре! Добре!»

На що молодий французький лейтенант, який, судячи з вигляду, не часто потрапляв в «accrochages», а насправді міг пережити їх сотні, спитав:

— Хто ви такий і що ви в чорта робите в нашій колоні?

— Я військовий кореспондент, мосьє,— відповів я.

Лейтенант закричав:

— Поки не пройде колона, не пропускайте ніяких військових кореспондентів! Особливо цього.

— Слухаюсь, лейтенанте,— промовив військовий поліцейський.— Я не спускатиму з них очей.

— І цей партизанський набрід теж,— наказав лейтенант.— Нікого з них не пропускати, поки не пройде вся колона.

— Лейтенанте,— сказав я.— Набрід щезне з ваших очей, як тільки закінчиться цей невеличкий «accrochage» і пройде колона.

— Що значить «цей невеличкий «accrochage»? — запитав він, і в його голосі почулась ворожість.

Разом з колоною нас все одно далі не пропускали, тому я вдався до обхідного маневру і почвалав багнистою дорогою до якогось заїзду. Там сидів гурт партизанів, які весело співали у товаристві гарненької іспанки з Більбао, яку я останнього разу бачив на знаменитому дозорному посту біля міста Коньєр. В це місто ми заходили кожного разу, коли його залишала дозорна машина німців, а вони, в свою чергу, поверталися туди, як тільки ми звільняли дорогу. Та дівчина з п'ятнадцяти років завжди була там, де воювали, і завжди випереджала війська. Ні вона, ні партизани зовсім не зважали на «accrochage».

Партизанський командир К. сказав мені:

— Випийте цього чудового білого вина.

Я зробив великий ковток із пляшки, і виявилося, що це дуже міцний лікер з присмаком апельсинів, і називався він «Гран Марньє».

Повз нас пронесли на носилках пораненого.

— Ось погляньте,— сказав якийсь партизан.— Ці військові весь час мають втрати. Чому вони не дозволяють нам іти вперед по-розумному?

— О'кей, о'кей,— мовив другий партизан, у спецівці американського солдата і з пов'язкою «francs-tireurs» [1] на рукаві.— Ти що, забув про наших товаришів, які загинули вчора на шосе?

— Але ж сьогодні ми вступаємо в Париж,— обізвався третій.

— Давайте повернемося назад і спробуємо пробратися через Ле-Кріст-де-Сакле,— запропонував я.— Тут уже діє наказ, і нас однаково не пропустять далі, поки не пройде колона. Дороги кругом розвезло. Легкі машини ще якось пройдуть, а вантажна застряне й зіпсує усе діло.

— Можна спробувати в обхід путівцями,— обізвався партизанський командир К.— Відколи це ми мусимо плестись за колоною.

— Гадаю, що найкраще повернутися до Шатофора,— відповів я.— Може, так буде швидше.

На перехресті біля Шатофора ми зустріли полковника Б. і командира А., які відірвались від нас ще до того, як ми потрапили в «accrochage», і розповіли їм про чудову сутичку на дорозі. На пшеничному полі артилерія й досі вела вогонь, а обидва доблесні офіцери тим часом пообідали на якійсь фермі. Французькі солдати з цієї ж колони палили дерев'яні ящики з-під артилерійських снарядів. Ми зняли мокру одежу й висушили її над багаттям. Тим часом стали надходити німецькі полонені, і офіцер з

[1] Французькі сили Опору *(франц.)*.

колони попросив нас послати партизанів туди, де щойно здалася в полон група німців, які ховалися в копицях пшениці. Партизани доставили їх по-військовому, цілими й неушкодженими.

— Це ж безглуздя, капітане,— сказав найстарший партизан в групі.— Тепер комусь доведеться їх годувати.

Полонені казали, що вони чиновники із Парижа і що їх привезли на позиції тільки о першій годині ночі.

— І ви вірите цим теревеням? — запитав літній партизан.

— Могло бути й так. Вчора їх тут не було,— відповів я.

— Гидко дивитися на всі ці армійські дурощі,— вів далі партизан. Він мав сорок один рік і вирізнявся худим гострим обличчям з ясними голубими очима й скупою, але гарною усмішкою.— Ці німці закатували й розстріляли одинадцять душ із нашої групи. Мене били й кóпали ногами, і розстріляли б, якби знали, хто я. А тепер нас примушують дбайливо охороняти їх, та ще й поважати.

— Це не ваші полонені,— пояснив я.— Їх взяла в полон армія.

Дощ перейшов у мряку, а згодом і зовсім випогодилось. Полонених відправили до Рамбуйє у великому німецькому ваговозі, що його високий керівник підпілля цілком справедливо хотів на якийсь час забрати з колони. На перехресті ми пояснили військовому поліцейському, де ваговоз зможе приєднатися до нас знову, і поїхали вслід за колоною.

Ми догнали танки на путівці з того ж самого боку автостради Версаль — Париж і разом з ними проїхали поросли густим лісом долину, а потім вибралися на зелені поля, серед яких височів старовинний замок. Ми бачили, як танки знову розвернулися в бойові порядки, наче вівчарки, що ведуть отару овець. Поки ми їздили назад, щоб з'ясувати, чи вільна дорога через Ле-Крістде-Сакле, вони встигли дати ще один бій, і ми поминули спалений танк і трьох убитих німців. Одного було так розчавлено, що ні в кого не лишилося сумнівів щодо могутності танків, коли їх використовують як належить.

На шосе Версаль — Віллакубле колона просунулась за розбитий аеродром до перехрестя поблизу Порт-Кламара. Тут під час зупинки колони прибіг француз і повідомив, що на дорозі до лісу він бачив невеликий німецький танк. Я подивився на дорогу в бінокль, але нічого не помітив. Тим часом німецька машина, що виявилася не танком, а броньованим джипом з кулеметом і 20-міліметровою гарматою, розвернулась у лісі й рвонула в наш бік, обстрілюючи перехрестя.

Всі почали стріляти по джипу, але він знов розвернувся і зник у лісі. Арчі Пелкі, мій шофер, вистрілив двічі, але не був упевнений, що поцілив. Двоє наших були поранені; їх віднесли за

будинок, що стояв на розі, щоб надати першу допомогу. Знову почалась стрілянина, і партизани повеселішали.

— Ми ще матимемо добру роботу. Добра робота попереду,— сказав партизан з гострим обличчям і ясними голубими очима.— Щастя, що хоч трохи тієї наволочі тут залишилось.

— Гадаєте, у нас ще буде нагода повоювати? — запитав партизан К.

— Звичайно,— відповів я.— Хтось із них обов'язково залишиться в місті.

В ту хвилину особисто моїм бойовим завданням було дійти до Парижа живим. Ми вже достатньо підставляли свої голови під кулі. Париж і так візьмуть. Тепер, під час вуличних боїв, я завжди шукав якнадійніше укриття, водночас дбаючи, щоб хтось прикривав позад мене сходи, щоразу як ми заходили в особняки або в під'їзди великих будинків.

Тепер на наступ колони варто було подивитись. Ось перед нами барикада з повалених дерев. Танки обходять їх або розкидають, як слони розкидають колоди. Ось танки врізаються в барикаду з старих машин і трощать її на ходу, а за ними, зачепившись розбитим бампером за гусениці, волочиться якийсь драндулет. Танки, безпомічні і вразливі в чагарниках, де вони — легка здобич протитанкових гармат, гранатометів і, зрештою, кожного, хто їх не боїться, тепер трощили усе довкола, наче п'яні слони в туземному селі.

Попереду ліворуч від нас горів німецький склад боєприпасів. Вибухали кольорові зенітні снаряди, безперервно тріщали й бахкали 20-міліметрівки. А коли полум'я розгорілося, почали вибухати більші снаряди, і це стало схоже на справжнє бомбардування. Арчі Пелкі кудись запропастився, але згодом виявилося, що він поїхав до складу з боєприпасами, вирішивши, що там зав'язався бій.

— Там нікого не було, Папá,— пояснив він.— Просто горіла купа боєприпасів.

— Нікуди більше не відлучайся,— сказав я.— А раптом нам треба буде їхати?

— О'кей, Папà, Вибач, Папà. Я розумію, Папà. Але ж, містер Хемінгуей, я поїхав туди з «frère», моїм братом, бо він, здається, сказав, що там іде бій.

— Хай йому біс! — відповів я.— Партизани тебе геть зіпсували.

Поки ми проїжджали повз склад, де рвалися боєприпаси, Арчі — яскраво-руде волосся, шість років служби в армії, вибитий передній зуб і чотири французьких слова в запасі,— який уже мав побратима в партизанському загоні, реготав, коли величезний снаряд з виттям злітав у повітря.

— Ото бахкає, Папá,— вигукував він. Його рябе обличчя сяяло щастям.— Кажуть, цей Париж гарне місто, Папá. Ти в ньому бував?

— Еге ж.

Тепер ми спускалися з гори. Я знав дорогу і знав, що ми побачимо за наступним поворотом.

— «Frère» розповідав мені трохи про нього, поки колона стояла, та я нічого не розібрав,— вів далі Арчі.— Розібрав лише, що це, певно, з біса гарне місто. І що він їде в «Panamе». Але Париж не має нічого спільного з Панамою, правда?

— Так, Арч,— відповів я.— Французи називають його «Panamе», коли хочуть показати, як вони його люблять.

— Розумію,— сказав Арчі.— «Compris». Так можна назвати дівчину, але не по імені. Правильно?

— Правильно.

— Я не міг розібрати, що в біса плів «frère»,— провадив далі Арчі.— Але, гадаю, це все одно, що вони звуть мене Джімом. Всі в загоні звуть мене Джімом, а моє ім'я Арчі.

— Може, вони тебе люблять,— сказав я.

— Вони добрі хлопці,— сказав Арчі.— Найкращий загін з тих, що я знаю. Ніякої дисципліни — це правда. П'ють без кінця — теж правда. Але воюють здорово. І їм один чорт — уб'ють їх чи ні. «Compris»?

— Авжеж,— відповів я. В ту хвилину я більше нічого не міг сказати, бо до горла підкотився якийсь клубок і я мусив протерти бінокль: там, унизу, розкинулось сіре і, як завжди, прекрасне місто, яке я люблю більше від усіх міст на світі.

ПРОМОВА З НАГОДИ ВРУЧЕННЯ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

Шановні члени Шведської Академії! Леді і джентльмени!

Не маючи хисту до виголошення промов, не знаючи риторики і не володіючи ораторським мистецтвом, я хотів би просто подякувати розпорядникам спадщини Альфреда Нобеля за цю премію.

Жоден письменник, знайомий з творчістю визначних митців, не відзначених цією нагородою, не може прийняти її інакше як з належною скромністю. Називати імена таких авторів немає потреби. Кожен з присутніх може сам назвати їх, виходячи з своїх переконань та обізнаності.

Я не мав змоги звернутися до посла своєї країни з проханням виголосити промову, у якій було б сказано всé те, що йде від серця письменника. Не все з того, що пише автор, можна відразу збагнути — і, може, це іноді на краще,— але з часом його думки стають зрозумілими, і саме завдяки цим думкам, а також його майстерності переосмислення, він буде жити дуже довго або ж його ім'я забудуть.

Письменництво в ідеальному вигляді — це самотнє життя. Всілякі літературні об'єднання дещо заповнюють цю самотність митця, але навряд чи підвищують рівень його майстерності. Відмовляючись від самотності задля громадської діяльності, письменник виростає в очах суспільства як громадянин, але часто починає писати гірше. Він працює на самоті, і якщо він досить добрий письменник, то щодня мусить залишатися один на один з вічністю або відчувати, що те, що він пише, піде в небуття.

Для справжнього письменника кожен твір мусить бути початком нових зусиль досягти недосяжного. Він завжди повинен прагнути писати те, що до нього ще ніхто не писав, а якщо писав, то невдало. Лише в такому разі, і якщо дуже поталанить, він іноді матиме успіх.

Як просто було б літератору, якби йому лише треба було писати інакше те, що вже майстерно написано. Саме тому, що в минулому у нас були такі визначні письменники, сучасний автор змушений вийти далеко за межі досягнень минулого — туди, де вже ніхто не зможе йому допомогти.

Я говорив занадто довго як для письменника. Письменник мусить писати, а не виголошувати промови.

Ще раз дякую вам.

Ернест Хемінгуей

ІНТЕРВ'Ю З ЕРНЕСТОМ ХЕМІНГУЄЄМ [1]

Запитання. Чи дістаєте ви задоволення в години, присвячені творчій праці?

Відповідь. Так. Дуже велике.

Запитання. Розкажіть, будь ласка, трохи про те, як ви працюєте, чи дотримуєтесь суворого розпорядку.

Відповідь. Коли я працюю над книжкою чи оповіданням, то пишу щоранку, починаючи, по змозі, як тільки розвидниться. В цей час ніхто не заважає. В кімнаті прохолодно, а то й холодно, але праця поступово зігріває. Спочатку перечитую написане,

[1] Інтерв'ю друкується з незначними скороченнями.

потім, оскільки зупиняюся завжди тоді, коли знаю продовження, пишу далі. Закінчую, коли ще відчуваю в собі снагу і знаю, що має бути далі, а потім живу очікуванням наступного дня, коли можна знову взятися до роботи. Починаєш, скажімо, о шостій ранку і закінчуєш опівдні, а то й раніше. Коли зупиняєшся, відчуваєш порожнечу, і водночас тебе щось переповнює, як після зустрічі з коханою. Нічим не переймаєшся, нічого не може статися й ніщо не має значення аж до наступного дня, коли знову берешся до роботи. Найважче — це дочекатися отого наступного дня.

Запитання. Чи можете ви, відійшовши від машинки, не думати про те, над чим працюєте?

Відповідь. Звичайно. Але це досягається дисципліною, а до неї треба себе привчити. Це необхідність.

Запитання. Переробляєте ви що-небудь, перечитуючи написане напередодні, чи робите це потім, коли робота цілком завершена?

Відповідь. Я щодня переробляю написане. Коли вся робота закінчена, її, звичайно, знову перечитуєш. Після передруку є ще одна можливість щось виправити або переробити. Нарешті, можна правити у верстці. Добре, що такі можливості існують.

Запитання. Скільки вам доводиться переписувати заново?

Відповідь. Як коли. Кінець «Прощавай, зброє», тобто останню сторінку, я переписував тридцять дев'ять разів, поки досяг свого.

Запитання. А чим ви це поясните? В чому саме полягали ваші труднощі?

Відповідь. У правильному доборі слів.

Запитання. Може, перечитуючи, ви й набираєтеся снаги?

Відповідь. Перечитуючи, я підходжу до того місця, від якого маю писати далі, впевнившись, що досі зробив усе, що міг. І тут в якусь хвилину обов'язково приходить снага.

Запитання. А буває так, що у вас зовсім немає натхнення?

Відповідь. Звичайно. Але, якщо перед тим зупинишся, знаючи, що буде далі, можна продовжувати роботу. Як тільки знову почав писати, відчуваєш, що все гаразд,— натхнення прийде.

Запитання. Торнтон Уайлдер твердить про мнемонічні прийоми, які дають поштовх письменникові в його праці. Начебто ви якось казали йому, що перед початком роботи загострюєте двадцять олівців.

Відповідь. Навряд чи я коли-небудь мав одразу двадцять олівців. Щоб списати хоча б сім олівців другого номера, треба добряче попрацювати протягом цілого дня.

Запитання. Де вам найкраще працюється? Судячи з кількості книжок, що ви їх написали в готелі Амбос Мундос, це і є одне з таких місць. Чи, може, оточення мало впливає на вашу роботу?

Відповідь. Готель Амбос Мундос у Гавані — дуже гарне місце для роботи. Фінка — чудове, принаймні було таким досі. А взагалі мені всюди добре працюється. Я хочу сказати, що досі працював на повну силу за найрізноманітніших умов. Телефонні дзвінки й відвідувачі — ось що згубно впливає на роботу.

Запитання. Чи вважаєте ви емоційну рівновагу необхідною умовою успішної праці? Якось ви сказали мені, що можете добре писати, лише коли ви закохані. Чи не могли б ви продовжити цю думку?

Відповідь. Оцé так питання! У всякому разі, ваша спроба заслуговує похвали. Писати можна завжди, аби тільки ніхто не турбував і не заважав. Інакше кажучи, якщо не дуже будеш церемонитися з тими, хто намагається це робити. Але найкраще пишеться, безумовно, коли ти закоханий. Якщо не заперечуєте, я волів би не продовжувати.

Запитання. Що ви можете сказати про матеріальний достаток? Чи може він погано вплинути на роботу?

Відповідь. Якщо він приходить досить рано, а життя любиш не менше, ніж свою роботу, треба мати неабияку силу волі, щоб утриматися від спокуси. Але якщо творчість стала твоїм найбільшим пороком і найбільшою радістю, лише смерть може її зупинити. В цьому разі матеріальний достаток багато допомагає, бо звільняє від зайвих турбот. Турботи гублять письменника. Слабке здоров'я — теж погано, бо турботи, пов'язані з ним, підсвідомо гнітять і підривають фізичну й духовну силу.

Запитання. Чи можете ви пригадати, коли саме вирішили стати письменником?

Відповідь. Ні. Я завжди хотів бути письменником.

Запитання. У присвяченій вам біографічній книжці Філіп Янг висловлює припущення, що травматичний шок після важкого мінометного поранення у 1918 році дуже відбився на вашій творчості. Пригадую, що в Мадріді ви побіжно торкалися цього припущення, але не вважали його вартим серйозної уваги. Далі ви висловили думку, що талант митця якість не набувна, а спадкова.

Відповідь. Очевидно, того року в Мадріді на мою голову не дуже можна було покладатися. Єдине, що промовляє на мою користь, це те, що я дуже коротко зупинився на книжці містера Янга та його травматичній теорії літератури. Мабуть, після двох контузій і перелому черепа я не міг відповідати за свої слова. Я дійсно пам'ятаю, що говорив про творчі здібності як спадкову якість. У приємній розмові після контузії це звучить нормально, але я гадаю, що лише в такому стані можна робити подібні заяви. Отож краще на цьому й зупинимось до наступної визвольної війни і наступної травми. Згода? У всякому разі, дякую за

те, що не назвали імен моїх родичів, які я, мабуть, згадував. Бесіда дає задоволення, коли допомагає щось з'ясувати, але багато з того, про що йде мова, і все, що говориться несерйозно, не повинно потрапляти до друку. Бо, якщо вже щось написано, його доводиться обстоювати. Сказати ж можна хоча б для того, щоб упевнитися, чи віриш у те, що кажеш. Щодо питання, яке ви зачепили, то наслідки від ран бувають усякі. Легкі рани, без переломів, не мають великого значення. Часом вони навіть вселяють упевненість у собі. Якщо ж при пораненні ушкоджено кістки й нерви, то це не йде на користь ні письменникам, ні будь-кому іншому.

Запитання. Що ви вважаєте найкращою інтелектуальною підготовкою для майбутнього письменника?

Відповідь. Я б сказав, що йому слід повіситися після того, як він зрозуміє, що добре писати надзвичайно важко. Потім слід безжально перерізати мотузок, і хай він усе життя намагається писати якомога краще. Принаймні для початку він зможе написати про те, як вішався.

Запитання. Як ви дивитесь на тих, хто займається педагогічною діяльністю? Чи не вважаєте ви, що багато письменників, які одночасно викладають, занапастили себе як літератори?

Відповідь. Письменник, який може писати й викладати, має вміти сполучати те й друге. Багато справжніх письменників довели, що це можливо. Я знаю, що мені це не під силу, і ті, хто може це робити, викликають у мене захоплення. А втім, мені здається, що праця в навчальному закладі може відгородити від життя і таким чином обмежити пізнання навколишнього світу. З другого боку, знання життя накладає на письменника ще більшу відповідальність і робить його працю ще важчою. Щоб написати твір, значення якого виходить за рамки свого часу, треба віддавати всю силу, навіть якщо сидиш за письмовим столом лише по кілька годин на день. Письменника можна порівняти з криницею. Що не письменник, то інша криниця. Важливо мати в ній добру воду і вибирати її потроху й рівномірно, а не вичерпувати все до дна, а потім чекати, поки криниця знову наповниться. Я розумію, що відхиляюся від вашого запитання, але воно не дуже цікаве.

Запитання. Чи порадили б ви молодому письменникові починати з роботи в газеті? Що дала вам школа, яку ви пройшли в «Канзас-сіті стар»?

Відповідь. В газеті нас примушували вчитися писати прості розповідні речення. Це варто вміти кожному. Робота в газеті не зашкодить письменнику-початківцю, і може навіть стати в пригоді, якщо він вчасно її залишить. Це така заяложена істина, що мені доводиться вибачатися перед вами за свої слова. Але

той, хто ставить такі утерті питання, наражається на такі ж утерті відповіді.

Запитання. Чи вважаєте ви корисним для письменника спілкування з іншими авторами?

Відповідь. Безперечно.

Запитання. Чи було у вас відчуття єдності з письменниками й художниками, які в двадцятих роках одночасно з вами перебували в Парижі?

Відповідь. Ні. Відчуття єдності не було. Ми просто поважали одні одних. Особисто я з повагою ставився до багатьох митців. Деякі були моїми ровесниками, інші старші за мене. Серед них — Гріс, Пікассо, Брак, Моне, який був ще тоді живий, а також кілька письменників — Джойс, Езра, Стайн у кращих її творах.

Запитання. Коли ви над чимось працюєте, чи впливає на вас те, що ви в цей час читаєте?

Відповідь. Ні, відколи Джойс написав свого «Одіссея». Це не був безпосередній вплив. Але саме тоді, коли вживання відомих нам слів вважалося недопустимим і нам доводилося боротися за кожне слово, з появою його твору все змінилося, і ми дістали можливість звільнитися від існуючих обмежень.

Запитання. Чи була у вас можливість вчитися під час безпосереднього спілкування з письменниками? Вчора ви сказали, що Джойс, наприклад, терпіти не міг розмов на творчі теми.

Відповідь. У товаристві людей мого фаху говорять, як правило, про книжки інших авторів. Чим кращі письменники, тим менше вони говорять про те, що самі написали. Джойс — великий письменник, і пояснював він що-небудь лише йолопам. Інші, яких він поважав, мали самі зрозуміти, що він робив, читаючи його твори.

Запитання. Останніми роками ви, здається, уникаєте зустрічей з письменниками. Чому?

Відповідь. Все це не так просто. Чим далі працюєш, тим більше відчуваєш свою самотність. Більшість моїх давніх хороших друзів померли. Інші роз'їхались. Ми рідко бачимось, зате листуємося, підтримуючи зв'язки, як і в давні часи, коли ми збиралися в кав'ярнях. Обмінюємося смішними, часом потішно непристойними й легковажними листами, і це майже заміняє нам розмови. Тепер більше залишаєшся наодинці з собою, бо тільки так можна працювати, а часу для роботи все менше, і якщо його марнуєш, то це здається непростимим гріхом.

Запитання. Кого ви вважаєте своїми літературними попередниками? Тобто, хто ваші найкращі вчителі?

Відповідь. Марк Твен, Флобер, Стендаль, Бах, Тургенєв, Толстой, Достоєвський, Чехов, Ендрю Марвелл, Джон Донн, Мопассан, Кіплінг у його кращих творах, Торо, капітан Маріет,

Шекспір, Моцарт, Кеведо, Данте, Вергілій, Тінторетто, Ієронім Босх, Брейгель, Патеньє, Гойя, Джотто, Сезанн, Ван-Гог, Гоген, Сан Хуан де ля Крус, Гонгора... Щоб усіх перелічити, потрібен цілий день. До того ж це звучало б так, ніби я претендую на ерудицію, якої в мене немає, а не намагаюсь згадати кожного, хто вплинув на моє життя і творчість. Це не нудне питання. Воно цікаве, але й серйозне, і вимагає того, щоб порадитись із своїм сумлінням. Я назвав деяких художників, чи, краще сказати, почав називати, бо в них я вчився так само, як і в письменників. Ви хочете знати, як саме? Щоб пояснити це, потрібен ще один день. Але якщо згадати, чому можна навчитися у композиторів і що дає вивчення гармонії і контрапункту, то, на мою думку, все стає зрозумілим.

Запитання. Ви самі грали коли-небудь?

Відповідь. Я грав на віолончелі. Мати забрала мене на рік із школи, щоб я вчився грати й оволодівав контрапунктом. Вона гадала, що в мене є здібності, але в мене їх зовсім не було. Ми виконували камерні речі. Хтось із гостей грав на скрипці, сестра — на альті, а мати — на піаніно. Ну, а щодо віолончелі, то гіршого виконавця, ніж я, на світі не було. Звичайно, того року я займався й іншими справами.

Запитання. Чи перечитуєте ви авторів, яких щойно назвали? Наприклад, Твена?

Відповідь. За Твена можна знову братися лише через два-три роки. Він довго тримається в пам'яті. Щороку читаю Шекспіра, і обов'язково — «Короля Ліра». Ця річ підносить настрій.

Запитання. Отже, ви читаєте постійно і з задоволенням.

Відповідь. Я завжди читаю все, що в мене є. Але не все одразу, а так, щоб завжди був якийсь запас.

Запитання. А рукописи ви читаєте?

Відповідь. З ними можна мати неприємності, якщо не знаєш автора особисто. Кілька років тому один чоловік подав у суд, звинувачуючи мене, ніби сюжет роману «По кому подзвін» я запозичив із його неопублікованого кіносценарію. Він читав цей сценарій на якомусь вечорі в Голлівуді і доводив, що я теж там був. Принаймні, як він висловився, серед слухачів був хтось, кого звали «Ерні», і цього йому виявилося досить, щоб вимагати в мене мільйон доларів. Одночасно він подав у суд на двох продюсерів за те, що ті начебто вкрали сюжети для своїх фільмів з того ж таки неопублікованого сценарію. Ми з'явилися в суд і, звісно, виграли справу. Виявилося, що той чоловік був банкротом.

Запитання. Може, повернемося до ваших учителів і поговоримо про кого-небудь із художників — наприклад, про Ієроніма

Босха? Кошмарна символіка його полотен видається дуже далекою від того, що ви пишете.

Відповідь. У мене свої кошмари, і я знаю, які кошмари переслідують інших. Але про це не обов'язково писати. Якщо ви пропустите щось із того, що знаєте, ваш досвід так чи інакше відіб'ється у вашому творі. Але якщо письменник обминає те, чого він не знає, але повинен знати, в його творі залишаються дірки.

Запитання. Чи означає це, що глибоке знання творчості тих, кого ви назвали, допомагає наповнити вищезгадану «криницю»? Чи, може, ви свідомо вивчали їхні твори, щоб удосконалити власне письмо?

Відповідь. На творах цих митців я вчився бачити, чути, мислити, відчувати, й не відчувати, і писати. А криниця знаходиться там, де снага. Ніхто не знає, з чого вона складається, і найменше — той, хто пише. Ви можете лише відчувати, що вона з вами, або ждати, поки вона знову до вас прийде.

Запитання. Чи згодні ви з тим, що в ваших романах є символіка?

Відповідь. Мабуть, є, коли критики постійно її знаходять. Але, якщо не заперечуєте, мені не хотілося б говорити про це й відповідати на такі запитання. Романи й оповідання важко писати й без того, щоб їх пояснювати. До того ж тоді нічого буде робити «пояснювачам». Якщо завдяки моїм творам забезпечено роботою п'ять-шість, а то й більше вправних «пояснювачів», навіщо я маю їм заважати? Читайте мої книжки для задоволення. Якщо знайдете там ще щось, то знайдене свідчитиме про те, з чим ви самі прийшли до читання твору.

Запитання. Такі питання, що торкаються письменницької майстерності, справді дратують.

Відповідь. Розумне питання не викликає ні захоплення, ні роздратування. Хоча я вважав і вважаю, що письменник, який розповідає про те, як він пише, завдає собі великої шкоди. Адже він пише для того, щоб його читали, і будь-які пояснення чи розмови тут зайві. Можу вас запевнити, що в будь-якій книжці сказано набагато більше, ніж це здається після першого прочитання, і автор, який так пише, не повинен давати пояснення чи виступати в ролі гіда, що коментує найскладніше в своєму творі.

Запитання. В зв'язку з цим мені пригадується ваше застереження, що для автора небезпечно розповідати, як посувається його робота над твором. Він може передчасно, так би мовити, «вичерпати тему». Чому ви так думаєте? Я запитую тільки тому, що, здається, багато письменників, скажімо, Твен, Уайлд, Тербер, Стеффенс, відшліфовували свій матеріал, випробовуючи його на слухачах.

Відповідь. Я не вірю в те, що Твен взагалі «випробовував» свого «Гекльберрі Фінна» на слухачах. А коли він і робив це, то вони, мабуть, примусили його вилучити те, що було добре написано, і замінити його на гірше. Ті, хто добре знав Уайлда, кажуть, що він умів краще розповідати, ніж писати. Стеффенс теж краще розповідав, ніж писав. Правда, іноді важко було повірити тому, що він говорив, і тому, що писав. Я чув, що з віком багато його розповідей зазвучали інакше. Якщо Тербер може розповідати так само добре, як він пише, то він — один із найблискучіших і найцікавіших оповідачів. Людина, що, наскільки мені відомо, вміє найкраще говорити про своє ремесло і в якої найкраще підвішений і найлихіший язик,— це матадор Хуан Бельмонте.

Запитання. Чи багато зусиль ви доклали, щоб виробити власний стиль?

Відповідь. Це питання нецікаве, і відповідь на нього займе багато часу. На мій погляд, те, що дилетанти називають стилем, як правило, означає лише незграбність, якої не можна уникнути, коли робиш перші спроби писати інакше, ніж писали до тебе. Майже всі нові класики не схожі на своїх попередників. Спочатку інші бачать лише те, що написано незграбно. З часом такі місця помічають менше. Саме тоді, коли вони найбільше впадають в око, ці незграбності сприймають як стиль і часто повторюють їх. А жаль.

Запитання. Ви якось писали мені, що обставини написання деяких творів можуть бути повчальними. Чи стосується це оповідання «Убивці» (ви сказали, що написали його, «Десятеро індіанців» і «Сьогодні п'ятниця» за один день) і, можливо, вашого першого роману «І сонце сходить»?

Відповідь. Давайте подивимось. Я почав писати «І сонце сходить» у Валенсії, в день свого народження, двадцять першого липня. Ми з Хедлі, моєю дружиною, приїхали до Валенсії заздалегідь, щоб дістати гарні квитки на ферію, яка починалася двадцять четвертого липня. На той час усі письменники мого віку вже понаписували романи, а мені й абзац важко давався. Отже, я почав свою книжку в день народження, писав ранками в ліжку, поки не закінчилася ферія, потім переїхав у Мадрід і писав далі там. У Мадріді в цей час не було ферії, так що в готелі нам дісталася кімната, де був стіл. Працював я в розкішних умовах — за столом у готелі або в прохолодній пивній за рогом на Пасахе Альварес. Згодом, коли почалася спека і там стало важко писати, ми переїхали в Андай. Влаштувалися ми в невеличкому дешевому готелі, розташованому на просторому мальовничому пляжі. Там я чудово попрацював. Потім поїхали до Парижа, де на квартирі за тартаком на вулиці Нотр-Дам-де-

Шан, 113, я закінчив перший варіант роману, який почав шість тижнів тому. Я показав його Натану Ешу, романісту, який розмовляв тоді з досить сильним акцентом. Він сказав: «Хем, хіпа тсе мошна насвати романом? Роман, аякше. Хем, ви пишете саписки подорошнього». Мене не дуже збентежило зауваження Натана, і, переробляючи книжку, я все-таки залишив місця, де йшлося про подорож (це була та частина книжки, де розповідалося про поїздку на риболовлю і про Памплону).

Згадані вами оповідання я написав у Мадріді за один день шістнадцятого травня, коли через сніг довелося відмінити бої биків на честь святого Ісідора. Спочатку я написав оповідання «Убивці», яке пробував писати раніше, але невдало. Потім, після обіду, ліг у ліжко, щоб зігрітися, і написав «Сьогодні п'ятниця». Я відчував такий приплив натхнення, що мені здавалося, наче я божеволію і маю написати ще шість оповідань. Тоді я одягнувся, пішов у Форнос, стару кав'ярню матадорів, випив кави і, повернувшись, написав «Десятеро індіанців». Це оповідання мене дуже засмутило, отже, я випив бренді й ліг спати. Я забув про їжу, й офіціант приніс мені тріски, невеличкий біфштекс, смаженої картоплі та пляшку вальдепеньясу.

Власниця пансіону, де я зупинився, весь час турбувалася, що я мало їм, і саме вона прислала офіціанта. Пам'ятаю, як я сів у ліжку й почав їсти й пити вальдепеньяс. Офіціант запропонував принести ще одну пляшку. Сеньйора, сказав він, запитувала, чи працюватиму я цілу ніч. Я відповів: «Ні, я збираюся перепочити». «А чому б вам не написати ще одне оповідання?» — запитує офіціант. «Я взагалі планував написати одне оповідання»,— відповідаю. «Дурниці,— продовжує він.— Ви можете й шість написати». «Я спробую завтра»,— кажу. А він: «Спробуйте сьогодні. Чи ви гадаєте, хазяйка вам даремно вечерю сюди прислала?»

Я пояснив йому, що втомився. «Дурниці (він ужив інше слово). Втомився після трьох жалюгідних оповіданнячок. Перекладіть мені одне». «Дайте мені спокій,— кажу.— Як я можу писати, коли ви мені заважаєте?»

Так я сидів у ліжку, пив вальдепеньяс і думав, як з біса добре я пишу, якщо моє перше оповідання вийшло таке, як я хотів.

Запитання. Як глибоко ви продумуєте свої оповідання? Чи змінюєте ви в процесі роботи тему, сюжет або образ героя?

Відповідь. Інколи знаєш, яке буде оповідання. А інколи одночасно і думаєш над ним, і пишеш, не маючи уявлення, що з того вийде. Взагалі, рух означає зміни. Це і є динаміка, яка складає основу будь-якого оповідання. Інколи рух життя так

уповільнюється, що здається, ніби він взагалі припиняється. Але насправді зміни, як і рух, відбуваються постійно.

Запитання. Над романом ви теж так само працюєте чи складаєте план всього твору і потім суворо його дотримуєтеся?

Відповідь. Роман «По кому подзвін» був для мене проблемою, яку я вирішував щодня. Я знав загальний напрямок розвитку сюжету. Але події, що ввійшли до роману, я придумував кожного дня, коли писав.

Запитання. Чи правда, що «Зелені узгір'я Африки», «Переможець нічого не здобуває» та «За річкою, в затінку дерев» починалися як оповідання, а потім переросли в романи? А коли так, то чи означає це, що обидві форми настільки близькі, що письменник може переходити від однієї до іншої, не змінюючи повністю ключа, в якому він пише?

Відповідь. Ні, це не так. «Зелені узгір'я Африки» — не роман, а спроба написати цілком правдиву книжку, щоб упевнитися, чи може документальна картина країни й подій, що сталися протягом місяця, змагатися з художнім твором. Після цієї книжки я написав двоє оповідань — «Сніги Кіліманджаро» та «Недовге щастя Френсіса Мекомбера». Ці оповідання були написані на основі знань і досвіду, які я набув під час довгої мисливської подорожі, один місяць якої я спробував документально відтворити в «Зелених узгір'ях Африки». «Переможець нічого не здобуває» та «За річкою, в затінку дерев» я з самого початку писав як оповідання.

Запитання. Чи вважаєте ви інших письменників своїми конкурентами?

Відповідь. Ні в якому разі. Я пробував писати краще, ніж деякі автори, що вже померли і в таланті яких я впевнений. Уже давно я просто намагаюся писати якомога краще. Іноді мені щастить, і я пишу краще ніж умію.

Запитання. Чи вважаєте ви, що з віком творчі сили письменника вичерпуються? В «Зелених узгір'ях Африки» ви пишете, що, дійшовши певного віку, американські письменники починають нагадувати стареньку матінку Хаббардс.

Відповідь. Не знаю, чи це так. Люди, які знають, що роблять, повинні тягти, поки працює голова. Якщо ви заглянете в книжку, про яку щойно згадали, то побачите, що там я базікаю про американську літературу з одним нудним австрійцем, який втягнув мене в розмову, коли мені хотілося займатися чимось іншим. Я точно відтворив цю розмову. Але не для того, щоб наводити безсмертні висловлювання. Хоча там є чимало непоганих висловлювань.

Запитання. Ми ще не говорили про літературні образи. Чи всі вони без винятку взяті вами з життя?

Відповідь. Звичайно, ні. Лише деякі взяті з життя. Більшість створюються на основі знання людей, розуміння їх і використання їхнього досвіду.

Запитання. Чи можете ви що-небудь сказати про сам процес перетворення людини з життя в літературний образ?

Відповідь. Якби я пояснив, як це інколи робиться, то юристи, що спеціалізуються у справах про наклепи, могли б користуватися моїм поясненням як підручником.

Запитання. Чи бачите ви різницю, як Е. М. Форстер, між «плоскими» і «об'ємними» образами?

Відповідь. Коли ви описуєте кого-небудь, то це плоский образ, як фотографія, і, на мій погляд, невдалий. Якщо ж ви створюєте образ на основі власних знань, то в ньому мають бути наявні всі виміри.

Запитання. Які із створених вами образів найбільше припали вам до серця?

Відповідь. Їх список вийшов би дуже довгим.

Запитання. В такому разі ви, мабуть, із задоволенням перечитуєте свої книжки. А чи не відчуваєте ви бажання змінити в них що-небудь?

Відповідь. Я іноді читаю їх, щоб піднести собі настрій, коли важко пишеться. Тоді я згадую, що мені завжди було важко писати, а часом це здавалося чимсь майже неможливим.

Запитання. Які імена даєте ви своїм героям?

Відповідь. Якнайкращі.

Запитання. Ви придумуєте назву в процесі роботи над оповіданням?

Відповідь. Ні. Я складаю список назв після того, як закінчу оповідання чи роман. Інколи набирається до ста назв. Потім починаю їх викреслювати, і буває, що викреслюю всі.

Запитання. І робите це навіть тоді, коли сам текст підказує вам назву — наприклад, «Гори як білі слони»?

Відповідь. Так. Назва приходить потім. Якось я зустрів дівчину в Пруньє, куди завітав, щоб поїсти устриць перед обідом. Я знав, що вона зробила аборт. Я підійшов, і зав'язалася розмова. Не про те, що з нею сталося, звичайно. Але по дорозі додому я думав про її історію, махнув рукою на обід і писав до вечора.

Запитання. Отже, коли ви не пишете, то завжди спостерігаєте в пошуках того, що можна згодом використати.

Відповідь. Безумовно. Як тільки письменник перестає спостерігати, він уже не письменник. Але не обов'язково спостерігати свідомо чи думати, як використати те, що бачиш. Спочатку, може, й слід так робити. Але згодом усе, що письменник бачить, накопичується у вигляді великого запасу знань і спостережень. Якщо це вас цікавить, то можу сказати, що я завжди

намагаюся писати за принципом айсберга. Сім восьмих його перебуває під водою, і лише одна восьма на поверхні. Ви можете пропустити що завгодно з того, що знаєте, і від цього ваш айсберг стане лише міцнішим. Ваші знання залишаються в підводній його частині. Але якщо письменник обминає те, чого він не знає, але повинен знати, у його творах з'являються дірки.

«Старого і море» можна було б розтягти на тисячу з гаком сторінок, описати всіх жителів селища, яких я бачив, розповісти, як вони заробляють на життя, народжуються, вчаться, народжують дітей і т. ін. Це добре і навіть чудово вміють робити інші автори. Письменник обмежений у своїй роботі тим, що вже добре зроблено до нього. Отже, я спробував навчитися чогось іншого. По-перше, передаючи свій життєвий досвід читачеві, я намагався вилучити все зайве, аби те, що він чи вона прочитають, стало частиною його чи її досвіду, неначе дійсно мало місце в житті. Досягти цього дуже важко, і в цьому напрямку мені доводиться дуже багато працювати.

У всякому разі, не зупиняючись на тому, як це робиться, скажу лише, що того разу мені неймовірно пощастило, бо я зумів повністю передати читачеві те, що хотів і чого до мене ніхто не передавав. Мені пощастило саме в тому, що я зустрів гарного чоловіка й гарного хлопця, а письменники останнім часом забули, що таке ще трапляється. Та й океан вартий, щоб про нього писати, як і про людей. Мені й тут пощастило. Я бачив, як паруються марліни, і тепер маю про це уявлення. Цього я не писав. В тому ж місці я бачив косяк (чи стадо) кашалотів, понад шістдесят голів, і навіть загарпунив одного завдовжки близько шістдесяти футів, але не втримав. Про це я теж не писав. Жодна з історій, які я чув у рибальському селищі, не ввійшла до книги. Але саме знання і складають підводну частину айсберга.

Запитання. Арчібальд Макліш розповідав про метод передачі вражень читачеві, який ви розробили, коли ще писали бейсбольні репортажі для газети «Канзас-сіті стар». Полягав він лише в тому, щоб подавати ці враження деталь за деталлю, зберігаючи їхню свіжість. Цілісність картини досягається тим, що читач свідомо сприймає те, що раніше сприймав підсвідомо.

Відповідь. Ця історія не відповідає дійсності. Я ніколи не писав бейсбольних репортажів для газети «Стар». Арчі намагався пригадати, як десь у 1920 році, в Чікаго, я пробував дечому навчитись, шукаючи приховані збудники почуттів. Наприклад, як бейсболіст, що грає в дальній частині поля, підкидає на радощах рукавицю, навіть не оглядаючись на те місце, куди вона падає; як рипить каніфоль від тертя боксерських черевиків об брезент; як посіріла шкіра у Джека Блекберна після перебування у тюрмі та інші речі, які я нотував так само, як художник

робить ескізи. У Джека Блекберна спочатку помічаєш цей незвичний колір шкіри, давні порізи бритвою і силу його удару і лише потім дізнаєшся про його минуле. Це те, що хвилює насамперед, ще до того як знайомишся з фактами.

Запитання. Чи є у ваших творах ситуації, описані не з власного досвіду?

Відповідь. Дивне питання. Під власним досвідом ви розумієте сцени інтимних стосунків? Якщо так, то ви одержите стверджувальну відповідь. Письменник, якщо він хоч трохи вміє писати, нічого не описує. Він вигадує або творить на основі власних і опосередкованих знань. Інколи здається, що джерело цих знань віднайти неможливо. Це може бути забутий досвід цілої нації або роду. Хіба хтось вчить поштового голуба, як повертатися додому? А звідки в бика на арені сміливість чи у мисливського пса добрий нюх?

Запитання. Яка відстань у часі необхідна вам для того, щоб написати про свої переживання в художній формі? Скажімо, про авіаційні катастрофи, які ви пережили в Африці?

Відповідь. Це залежить від подій. Одна половина їх учасників з самого початку дивиться на все лише збоку. Друга переживає все безпосередньо. Гадаю, що немає правила, яке б визначало, коли можна писати про ті чи інші події. Це залежить від внутрішньої рівноваги й здатності організму відновлювати свої сили. Звичайно, для досвідченого письменника корисно пережити катастрофу в літаку, що загорівся. За дуже короткий час він пізнає кілька важливих речей. Чи стануть вони йому в пригоді, залежить від того, чим закінчиться для нього це випробування.

Запитання. Чи є у вас твори, що мають повчальні цілі?

Відповідь. Повчальність — це слово, зіпсоване внаслідок неправильного вживання. «Смерть пополудні» — повчальна книжка.

Запитання. Кажуть, що вся творчість письменника зосереджується довкола однієї-двох ідей. Чи можна сказати, що у вашій творчості теж відображено одну-дві ідеї?

Відповідь. Хто так сказав? Це звучить надто спрощено. У того, хто це сказав, мабуть, у самого було не більше однієї-двох ідей.

Запитання. Може, краще сформулювати це питання інакше. Грехем Грін твердить, що коли романіст постійно перебуває під впливом якогось непереборного почуття, то всі його твори об'єднує певна спрямованість. Чи вважаєте ви важливим для романіста такий вплив, тобто вплив такого непереборного почуття?

Відповідь. Містер Грін висловлює свої думки з легкістю, на яку я не здатний. Я не зміг би зробити ніякого узагальнення ні про серію романів, ні про зграйку бекасів, ні про табун гусей. І все-таки я спробую зробити узагальнення. Письменникові, що

не має почуття справедливості і несправедливості, краще редагувати шкільний щорічний журнал для розумово відсталих дітей, ніж писати романи. Ще одне узагальнення. Ось бачите, їх не так уже й важко робити, коли йдеться про речі досить очевидні. Найсуттєвіше в таланті хорошого письменника — мати внутрішній протиударний детектор всього того, що смердить. Це — радіолокатор письменника, і його мали всі великі письменники.

Запитання. Нарешті, одне з основних запитань. В чому ви як митець бачите призначення вашого мистецтва? Чому ви віддаєте перевагу зображенню факту перед самим фактом?

Відповідь. Чого ж тут не розуміти? Переосмислюючи те, що було, і те, що є, все те, що ви знаєте і чого не можете знати, ви не зображуєте, а створюєте цілком нове, правдивіше, ніж сама дійсність, вдихаєте життя у ваше творіння, і, якщо ви робите це добре, ваш твір стає безсмертним. Це те, заради чого письменник пише, і ніяких інших причин я не знаю.

ПІСЛЯМОВА

НЕБЕЗПЕЧНЕ ЛІТО

Літо 1959 р. Хемінгуеї провели в Іспанії. 13 травня в Мадріді розпочалися свята, а потім кориди, заради яких Хемінгуей власне і приїхав до Іспанії. Найбільше його приваблювала можливість побачити одразу двох видатних матадорів. Один з них — Антоніо Ордоньєс, син Каетано Ордоньєса, що послужив колись прототипом образу Педро Ромеро з роману «Фієста»,— на цей час був улюбленцем письменника. Е. Хемінгуей побачив у його манері вести бій з биком довершену майстерність, позбавлену будь-якої пози й штучності, майстерність, яку він цінував у митцях понад усе. Цікавила його й доля суперника Антоніо Ордоньєса — Луїса Домінгіна, який був у розквіті слави в 1953—1954 рр. Симпатії письменника були вже на боці Ордоньєса, бо Домінгін належав до так званої «декадентської» школи тавромахії, правила якої дозволяли вдаватися до штучних прийомів, щоб продемонструвати «красивий» бій. Атмосфера корид з участю Ордоньєса і Домінгіна була дуже напружена. Хемінгуей так згадував про це в листі до приятеля: «...могло статися, що один з матадорів загине... Але все обернулося так, що відбулося поступове руйнування однієї людини іншою».

В «Небезпечному літі» Хемінгуей описує тільки «зовнішню поверхню», тільки суперництво на арені між Домінгіном і Ордоньєсом. Сім восьмих айсберга — давні складні стосунки двох видатних матадорів — залишились поза текстом. Хемінгуею було відомо, що на початку п'ятдесятих років Луїс Мігель Домінгін — син відомого імпресаріо, освічений багатий майор і талановитий тореро купався в славі, а юний Антоніо Ордоньєс служив у його батальйоні рядовим і входив у його квадрилью. Коли сестра Домінгіна Кармен покохала Антоніо, йому довелося залишити батальйон... але з дому пішла й Кармен. Та наступного року Антоніо було посвячено в матадори, і він виявив себе справжнім майстром тавромахії; тоді його прийняли в родину Домінгінів. Домінгін-старший став його імпресаріо, Кармен — дружиною, а Луїс Мігель залишив був арену. Отака передісторія суперництва двох видатних матадорів того небезпечного літа, що його змалював Ернест Хемінгуей.

Хемінгуей почав писати твір в Іспанії як нарис про кориди, що був замовлений йому журналом «Лайф». Твір розростався, дописував Хемінгуей його вже на Кубі, куди повернувся в лютому 1960 р. 28 травня у рукописі замість замовлених 10 000 слів було 120 000.

Письменнику довелося звернутися до свого давнього приятеля Арона Хотчнера, який мав великий досвід роботи над його текстами, готуючи оповідання для теле- і радіопостановок, щоб він скоротив обсяг твору. Спільними зусиллями вони скоротили рукопис на 50 000 слів, і Хотчнер повіз його в редакцію. Твір було надруковано у трьох вересневих номерах журналу «Лайф» (5, 12 і 19 вересня) за

1960 р. Текст супроводила велика добірка кольорових ілюстрацій — фотознімки кориди, матадорів, самого письменника, зроблені того «небезпечного літа». Відтоді цей твір ніде не друкувався.

СВЯТО, ЩО ЗАВЖДИ З ТОБОЮ

В листопаді 1955 р. Е. Хемінгуей приїхав до Парижа, однак до кінця року через стан здоров'я він майже не вставав з ліжка. Та життя зробило йому своєрідний подарунок — в підвалах готелю «Ріц», де жив тоді письменник, знайшлися старі валізи з паперами — серед них і деякі його рукописи й записники, що він вів у молоді роки. Мабуть, під впливом спогадів восени 1957 р. письменник, перебуваючи на Кубі, починає писати книжку про Париж двадцятих років. Перші три нариси, за свідченням дружини письменника, було написано до грудня 1958 р. Спочатку він написав нарис про знайомство і дружбу з Фіцджеральдом. Один з розділів — про Форда Медокса Форда — являв собою переробку сторінок, колись вилучених з роману «Фієста». В 1960 р., коли в книжці було 18 нарисів, Хемінгуей вважав її закінченою. Проте на роздуми спадкоємців про порядок розташування нарисів і переговори з видавництвом, яке вирішило спершу опублікувати «Небезпечне літо», пішли роки. І лише через три роки після смерті Хемінгуея — в 1964 р. книжка побачила світ. За її назву друзі взяли слова, що їх колись письменник сказав про Париж — «Свято, що завжди з тобою». За жанром це мемуари. Вони дуже суб'єктивні, фрагментарні як за своєю побудовою, так і за відібраним матеріалом. У цьому творі Е. Хемінгуей зосередив увагу лише на фактах особистого життя та на стосунках з митцями, що жили в 20-і рр. у Парижі. Зосередженість ця співзвучна із тим лірико-іронічним тоном, з тією ностальгією за щастям молодості, якою від першого до останнього рядка пройнято твір. Перед читачем оживає безліч реалій. Це Париж з його вулицями, Сеною, садами, будинками, музеями, крамницями, кафе, з його пахощами, світлом... Це Австрійські Альпи із пухким снігом, яскравим сонцем, м'якими сутінками, зоряним небом, теплим затишком людського житла... Це мистецьке життя Парижа, який у 20-і рр. був своєрідною Меккою для художників і поетів.

Париж Хемінгуея не тільки ідеальне місто, в якому письменникові добре працюється. Від усіх інших столиць його відрізняє ще органічна причетність до мистецтва, ніби наелектризованість художньою культурою, велика зацікавленість у мистецьких знахідках і здобутках. Відчуття «насиченості» мистецтвом допомагають створити згадки про музеї, полотна художників, у яких Хемінгуей вчився бачити поезію у повсякденному житті. Її підкреслюють буденні зустрічі з позбавленими будь-якого ореола митцями на паризьких вулицях, площах, у кафе. Але найбільше Хемінгуей пише про англійців і американців, з якими там познайомився. Це один з основоположників модернізму в літературі англійський письменник Джеймс Джойс. Це американський поет Івен Шіпмен, з яким Хемінгуей заприятелював у 20-і рр. в Парижі, а пізніше зустрічався під час громадянської війни в Іспанії. Це Гертруда Стайн — американська літераторка, що розробляла власний метод ставлення до слова і власну техніку роботи зі словом. На її думку, кожний

повтор надає слову нових відтінків, тож повторювала вона слова нескінченно, доки вони взагалі не втрачали будь-який зміст. Хемінгуей не випадково певний час підтримував добрі стосунки з міс Стайн. Її серйозне ставлення до мови імпонувало йому, а використання зображувальних можливостей повтору назавжди увійшло до надбань його мистецької техніки. Проте у ставленні до життя і мистецтва реалістичні уподобання Е. Хемінгуея і модерністські концепції Г. Стайн радикально розійшлися. І саме про це свідчать мемуари письменника.

Менше згадується у творі про Шервуда Андерсона, але висловлено головне щодо оцінки його творчого доробку: шанобливе ставлення до оповідань і неприйняття його романів.

Тепло згадує Хемінгуей про Езру Паунда, тоді молодого, захопленого світом звуків поета. Але в п'ятдесяті роки, коли писалися мемуари, шляхи Паунда і Хемінгуея різко розійшлися: активний і послідовний антифашист Ернест Хемінгуей рішуче засудив профашистські переконання свого колишнього друга Е. Паунда, котрий став політичним злочинцем під час другої світової війни, знайшовши притулок у фашистській Італії. Але тоді, в 20-і рр. в Парижі, єдиним життям Паунда була література, і він віддавав усього себе служінню музам і людям мистецтва. Саме цим і обумовлена тональність розділу.

Томаса Стірнса Елліота, видатну постать в англомовній культурі нашого часу, майбутнього проповідника елітаризму, Хемінгуей — дещо прямолінійно — висміяв за його інфантильність і зарозумілість.

Цікаві нариси про Ф. С. Фіцджеральда. Хемінгуею часто закидають необ'єктивність, упередженість, навіть уїдливість, з якою змальовано одного з найталановитіших американських письменників, автора таких чудових романів, як «Великий Гетсбі» і «Ніч лагідна». Ніде в Хемінгуея не згадано, скажімо, того факту, що Фіцджеральд допомагав йому в роботі над першим романом, що саме за його порадою було знято перший розділ «Фієсти», що він представив початківця Хемінгуея кращому видавцеві країни. Так, з хемінгуеївських нарисів Фіцджеральд постає людиною слабкою, вередливою і неврівноваженою. Особливе роздратування Хемінгуея викликає дружина Фіцджеральда, яка докладала чималих зусиль, щоб не дати чоловікові знайти себе і своє щастя у творчості. Хемінгуей пише про це з прикрістю й болем, але загалом справедливо — адже гонитва за багатством, за щастям по-американському, справді поступово руйнували нервову систему вразливої людини, талановитого майстра.

Без найменшої симпатії змальовано англійського письменника Форда Медокса Форда (власне Форда Медокса Гюффера), нащадка давньої буржуазної родини. Його англійська бундючність так запам'яталася Хемінгуею, що переважила в його пам'яті й те добре, чим Форд Медокс Форд намагався зарадити юному початківцеві, всіляко сприяючи виданню його перших оповідань.

Зовсім інакше згадано про зустріч із художником Паскеном (Пасхіним), що, на відміну від Форда, з мудрою іронією ставився і до світу, і до своєї персони. Саме така філософія — праця, стоїцизм, мудрість, іронічність — найбільше імпонувала Хемінгуею протягом усього життя.

Книжку про молоді роки, проведені в Парижі, писала зріла, мудра людина — це видно в оцінках життя, і в ставленні до людей, і в поглядах на мистецтво.

Провідною і переконливою залишається головна думка автора: людині для щастя необхідна праця, зосередженість, свобода і тепло тих, кого любиш. Багатство і світ багатих здатні лише занапастити талант людини, позбавити її щастя.

Хемінгуей наголошує в цьому творі на значенні російської літератури для формування його світогляду і творчої манери. Надзвичайно щиро й тепло згадує він доброго генія своєї паризької юності Сільвію Бійч, яка не лише була щедрим другом, а й відкрила юнакові багатий світ російської класики.

ОСТРОВИ В ОКЕАНІ

На відміну від «Свята, що завжди з тобою» Е. Хемінгуей не вважав «Острови в океані» твором завершеним і готовим до друку. Точна дата, коли він розпочав роботу над ним,— невідома. Вперше про цей твір згадано 1948 р.: в листі до свого видавця Чарлза Скрібнера Хемінгуей писав, що задумав велику книжку про війну на землі, на воді і в повітрі. Саме тоді він працював над частиною про море, яка мала охоплювати період з 1936 по 1944 рр. Хемінгуей писав Скрібнеру, що робота йде дуже повільно, бо він себе погано почуває, а хоче написати цю книжку якнайкраще. Згодом Хемінгуей відклав на якийсь час роботу над цим твором і почав писати оповідання про випадок на полюванні, яке переросло у роман «За річкою, в затінку дерев». До останніх днів життя письменник час від часу повертався до роботи над своїм найбільшим твором. В 1960 р. він давав читати Хотчнеру «морську частину» — розповідь про те, як на Багамських островах Томас Хадсон з командою катера переслідував німецьких підводників. Це й було третьою, останньою, частиною незавершеного рукопису. За життя Хемінгуей ніколи не друкував навіть фрагментів з цієї книжки. Через кілька років після смерті Хемінгуея вдова письменника Мері береться за редагування і видання незавершених рукописів. За її свідченням, вона керується двома принципами: «Якість друкованого має, як мінімум, відповідати тому, що Хемінгуей видав за життя... Якщо на обкладинці написано «Хемінгуей», то це має бути проза Хемінгуея і нікого іншого: жодної чужої фрази. Можна розставити коми і поділити довгі речення на короткі. Але не можна дозволяти ніяких змін».

У 1970 р. роман «Острови в океані» побачив світ.

Невідомо, як остаточно відредагував би свій рукопис Ернест Хемінгуей. Можливо, в багатьох місцях автор уникав би чужих його стилю описовості, розлогості фрази, і навіть до деякої міри сентиментальності, зробив би текст сконцентрованішим, «густішим». Але безперечно те, що посмертно виданий твір є суто хемінгуеївським.

Для героя роману — художника Томаса Хадсона,— як і для ліричних героїв попередніх творів письменника, найголовніше — це певний моральний кодекс, що служить фундаментом, стрижнем його життя. Проте Хадсон відрізняється від героїв згадуваних досі творів письменника. Він — особистість творча, всесвітньовідомий художник. Якщо полковник Кантуелл перед смертю може згадувати лише про свої втрати і невдачі, то Хадсон залишив людям свої картини, своє бачення і розуміння барв, руху, сенсу життя. Він вчився малювати в Парижі, пройшов

велику мистецьку школу, об'їздив світ, але справжню домівку знайшов на острові, серед простих людей і незайманої природи.

Він малює портрети своїх друзів бідняків, їхній побут, їхню працю... Його картини також були частиною життя острова, життя природного і простого. На них намальовано дядечка Едварда і ловців черепах. «Негри на березі. Негри в човнах. Ловці черепах. Ловці губок. Штормові хвилі. Водяні смерчі. Розбиті шхуни. Недобудовані шхуни. Все те, що можна побачити й так». Задарма малює він для бару Боббі, де відвідувачі рибалки та інший простий люд, велику картину, відмовляючись водночас розважати своїм мистецтвом багатих туристів.

Тверді моральні переконання, той самий моральний кодекс, що спрямовує поведінку всіх позитивних героїв Хемінгуея, примушує Томаса Хадсона вступити у війну за справедливість із зброєю в руках. Але війна і творчість — несумісні. Спочатку війна забирає старшого з трьох синів Томаса,— двоє менших загинули ще до війни в автомобільній аварії — потім, хоч як він опирається, втягує у кривавий вир і його самого, аж поки він гине. З цього погляду «Острови в океані» можна назвати «романом втрат». Але найдужче звучить у романі гуманістична тема, тема засудження війни як протиприродного явища. Ця непримиренна контрастність, мабуть, ще яскравіше звучить через своєрідне музичне дімінуендо в структурі роману: від «Біміні» до «У морі» — від щастя до загибелі, від роздумів до дії, від творчості до руйнування.

Роман побудовано в основному на автобіографічному матеріалі. В паризьких спогадах Хадсона легко знайти місця, які нагадують «Свято, що завжди з тобою». У другій частині досить детально описано ті місця на Кубі, де бував сам Хемінгуей: його улюблений бар «Флорідіта», дім тощо. І третя частина насичена почуттями і досвідом Ернеста Хемінгуея, що два роки війни добровільно брав участь в охороні Кубинського узбережжя від німецьких підводних човнів на своїй яхті «Пілар». Письменник пише про те, що добре знає, і тому все в романі, як завжди, зображено переконливо й точно, а життя й характер героя міцно вмонтовано в структуру суспільного буття.

Біміні — це не тільки два маленьких острови Багамського архіпелагу, розташовані в Атлантичному океані, недалеко від узбережжя Куби. Біміні — казкова земля. Існує індіанська легенда про острів Біміні, на якому є джерело вічної молодості. Чудову поему — сумну й романтичну — написав про Біміні Генріх Гейне. Герой цієї поеми, один з жорстоких іспанських завойовників, провівши бурхливе життя, захотів повернути собі молодість. І поплив на пошуки чудового острова Біміні, а потрапив до вічної ріки забуття Лети.

Не можна не зіставити поему великого німецького романтика й незавершений роман американського майстра. Тільки роман починається з «Біміні» — із щасливої пори творчого розквіту і людської мудрості, із щастя віднайденої через дітей молодості. Але ворожий світ руйнує це недовге й примарне щастя, і, піднявшись на боротьбу, людина гине,— потрапляє до Лети. Мабуть, заключна частина — «Старий і море», якби вона була приєднана до цього роману, мала стверджувати одвічний бій людей із стихією, символізувати її непереможність, її складну й суперечливу єдність з природою, з світом, з життям. Проте задум повністю здійснено не було, і незавершений твір, звичайно, залишається прочитаним не до кінця.

ОПОВІДАННЯ ПРО НІКА АДАМСА

За життя Хемінгуея читач востаннє зустрівся з Ніком Адамсом — одним з найулюбленіших і найближчих автору героїв його оповідань — у виданій 1938 р. збірці «П'ята колона» і перші сорок дев'ять оповідань». По смерті письменника серед його рукописів було знайдено ще вісім новел про Ніка Адамса. Вони вийшли друком 1972 р. в збірці «Оповідання про Ніка Адамса», упорядкованій одним з дослідників творчості Хемінгуея Філіппом Янгом. Вперше всі оповідання було розміщено не за хронологією написання, а так, щоб створити єдину часову лінію в житті героя. Ті ж вісім оповідань, які доти не публікувалися, було подано в книжці курсивом.

Час їхнього написання важко визначити. Проте як хронологічна, так і тематична близькість до ранніх оповідань безсумнівна. Вони охоплюють великий відтинок часу в житті Ніка — від дитинства («Три постріли») до роздумів уже зрілого письменника («Про творчість»). Три невеличкі начерки взято із чернеток померлого автора. «Остання ніч у морі» — це розповідь про Ніка, що вирушив на першу світову війну. Як твердить Янг, епізод мав розпочати задуманий, але не написаний Хемінгуеєм роман «Разом з юністю» — про першу світову війну. Янг вважає, що завершеним було тільки оповідання «Сезонники». Дослідник, певне, має підстави для такого висновку, бо саме тут — у лаконічному, насиченому підтекстом, повністю переданому через ліричного героя оповіданні,— найбільше відчувається рука зрілого майстра: нічого зайвого, мінімум художніх засобів максимально передає відчуття повноти життя, молодості, літа, природи — всього того, що було найхарактернішим для юного героя.

Дещо незвичним для Хемінгуея є незакінчене оповідання «Останній незайманий край» — манерою оповіді воно більше нагадує повість. Тут суто хемінгуеївське світовідчуття, з його розумінням честі, мужності, доброти, несподівано перегукується із «вписаністю» героя в природу, такою характерною для іншого корифея американської літератури — Вільяма Фолкнера.

Дуже цікаві роздуми письменника про творчу працю із останньої новели — хоча навряд чи можна назвати їх новелою, це, скоріш, начерк,— що перегукується із «Святом, що завжди з тобою». Тут згадується паризьке життя Хемінгуея і його друзів того ж періоду — письменників Каммінгса, Дос Пассоса, Стайн, Андерсона, Паунда. Кращі сторінки тут з міркуваннями Хемінгуея про правду життя і правду літератури.

«МУССОЛІНІ — НАЙБІЛЬШИЙ ШАХРАЙ У ЄВРОПІ»

Це один із ранніх нарисів, написаний під час Лозаннської конференції, де Хемінгуей представляв канадську і американську пресу. Велика заслуга молодого письменника полягала в тому, що він одним з перших розпізнав справжню сутність фашизму і на весь голос викривав його.

ХТО ВБИВ ВЕТЕРАНІВ?

Депресія 1929 р. найбільшого лиха завдала американській бідноті — безробіття обернулося для неї голодною смертю. В страшному становищі опинилися і американські ветерани першої світової війни. Двічі — у грудні 1931 р. і липні 1932 р. ходили вони до Вашінгтона з петицією до уряду США, щоб їм продовжили виплату матеріальної допомоги. І щоразу неподалік од Вашінгтона, в Анакостії, їх розганяли зброєю американські солдати під командуванням генерала Маккартура. Нарешті уряд знайшов для них місце — відправив у Флоріду, де на маленьких островах Матекумбе, велося будівництво дороги. Вони жили в бараках. Перебуваючи в Кі-Уестї, Хемінгуей зустрічався з ними, знав їхній побут, їхнє життя.

31 серпня 1935 р. місцеві преса і радіо попередили жителів Флоріди, що з Багамських островів насувається страшний ураган і треба вживати рятівних заходів. Більшість жителів Кі-Уеста терміново залишали свої домівки, рятували себе і майно. Та ніхто не подбав про ветеранів. 2 вересня ураган налетів на Кі-Уест, наступного дня він пішов далі, але через сильний вітер жоден човен не міг дістатися до Матекумбе. Коли туди потрапили перші рятувальні експедиції, Хемінгуей був з ними. Картина, побачена рятувальниками, була страшна. Редактор марксистського журналу «Нью-Мессіз» телеграмою запропонував Хемінгуею написати нарис про ці події. 17 вересня гнівний памфлет Хемінгуея було надруковано в комуністичній пресі. Від гонорару письменник відмовився, вважаючи за безчестя наживатися на людському горі.

КРИЛА НАД АФРИКОЮ

В 1935 р. фашистська Італія напала на Ефіопію. В січні 1936 р. у журналі «Есквайр» з'явився антивоєнний і антифашистський памфлет «Крила над Африкою» з підзаголовком «Кілька слів про орнітологію», де Хемінгуей з великим болем не тільки викривав загарбницький характер війни в Ефіопії, розв'язаної Муссоліні, але й показував її ворожість самому італійському народові.

«Есквайр» — модний журнал для багатих чоловіків, з редактором якого А. Гінгрічем Хемінгуей перебував у дружніх стосунках ще з 1932 р. Щоб підняти тираж видання, А. Гінгріч запрошував до співробітництва видатних письменників, не обмежуючи їх темами і не втручаючись у виклад авторської думки. Така незалежність приваблювала до «Есквайра» Е. Хемінгуея, де він друкувався протягом кількох років.

ЛИСТИ ДО І. КАШКІНА ТА К. СИМОНОВА

Іван Олександрович Кашкін — радянський перекладач і дослідник зарубіжної літератури — через усе своє творче життя проніс інтерес до свого сучасника і улюбленого американського письменника Ернеста Хемінгуея.

Перші роботи Кашкіна про твори Хемінгуея з'являються в 30-і рр., і тоді ж американський письменник знайомиться з ними і пише йому перший лист. У 1934 р. в Москві вийшла збірка оповідань «Смерть пополудні», а в 1935 р. в журналі «Интернациональная литература» — стаття І. Кашкіна «Ернест Хемінгуей. Трагедія майстра». Саме на ці видання і відгукнувся листом Хемінгуей. Вкрай індивідуалістичні твердження Хемінгуея про своє ставлення до держави як форми устрою людського суспільства, до поняття «людство», продиктовані умовами існування в капіталістичній країні, було спростовано самим письменником через два роки, коли він, ризикуючи життям, кинувся у вир війни, на захист демократії і республіки в далекій Іспанії.

Тоді ж, під час громадянської війни в Іспанії, він познайомився із статтею І. Кашкіна «Трагедія сили у вакуумі» і висловив подяку С. Динамову — головному редактору журналу — за надісланий номер «Интернациональной литературы» зі статтею Кашкіна.

Другий лист І. Кашкіну датовано 1939 р.— вже після повернення з Іспанії. Лист надзвичайно важливий — тут не тільки високий ступінь довіри письменника до російського критика й перекладача щодо суто творчих питань, у ньому висловлено багато суджень Е. Хемінгуея про те, що він вважає важливим у світі, в житті.

Найвищу оцінку діяльності Кашкіна — критика й перекладача — Хемінгуей дає в листі до К. Симонова, датованому 20.VI 1946 р. І через радянських гостей, які відвідують його на Кубі, Хемінгуей передає привіти своєму далекому другу і популяризатору.

ФАШИЗМ — ЦЕ ОБЛУДА

Це промова, виголошена Хемінгуеєм на Конгресі американських письменників 4 червня 1937 р. Характерно, що вона з'явилася друком саме в комуністичній пресі.

БИТВА ЗА ПАРИЖ.
ЯК МИ УВІЙШЛИ В ПАРИЖ

17 травня 1944 року Хемінгуей як кореспондент лондонського журналу «Кольєрс» вилетів до Європи. Протягом травня — листопада Хемінгуей бере участь у бойових польотах англійських льотчиків, у наземних боях, у визволенні Франції від німецьких окупантів. Дві з кореспонденцій, надрукованих у «Кольєрсі», було присвячено визволенню Парижа.

Хемінгуей сам був безпосереднім учасником цієї операції. Він увійшов у місто з французькими партизанами.

ПРОМОВА ПРИ ОДЕРЖАННІ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

В 1954 р. Гарвардський університет висунув кандидатуру Хемінгуея на Нобелівську премію з літератури. 28 квітня 1954 р. йому було присуджено цю високу нагороду за повість «Старий і море», а також за «майстерність у створенні нового стилю в сучасній літературі». Через стан здоров'я письменник не зміг вилетіти з Куби до Стокгольма, щоб одержати премію особисто, і тому надіслав промову в письмовому вигляді.

ІНТЕРВ'Ю З ХЕМІНГУЕЄМ

Інтерв'ю, яке Джордж Плімптон брав у Хемінгуея в Фінка Віхія, з'явилось навесні 1958 року у журналі «Періс ревю», що виходив у Франції. Розмові кореспондента з письменником передувала розповідь Плімптона про дім Хемінгуея на Кубі, про те, як він працює. Сама ж розмова, як бачимо, торкається найважливіших питань творчості.

Тамара ДЕНИСОВА

ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ЕРНЕСТА ХЕМІНГУЕЯ

1899

Ернест Міллер Хемінгуей народився *21 липня* в Оук-Парку — містечку неподалік від Чікаго, штат Іллінойс. Він був другим з шести дітей лікаря Кларенса Хемінгуея.

1905—1916

Ернест вступає до першого класу школи в Оук-Парку. Літо родина Хемінгуеїв проводила серед мічіганських лісів, на озері Валлун-Лейк, де мала котедж і невеличку садибу «Уїндермер».

Мати починає вчити Ернеста грі на віолончелі, але його улюблені заняття — риболовля, мисливство, згодом — читання.

Це був єдиний період більш-менш систематичного навчання за все життя майбутнього письменника. В старших класах Хемінгуей бере участь у випусках шкільної газети «Трапеція» і журналу «Скрижаль» (в 1916 р.— редактор «Трапеції»). Ернест пише для них фейлетони, памфлети, оповідання. Юнак захоплюється боксом, їздить до Чікаго на спортивні заняття. Влітку потроху заробляє, розносячи газети, разом з батьком ходить на полювання. Приятелює з дітьми індіанців.

1917

У червні Хемінгуей закінчує школу. Має намір піти в армію, взяти участь у першій світовій війні. Батьки заперечують. У *жовтні* переїжджає в Канзас-Сіті (шт. Канзас), де дядько-бізнесмен допомагає хлопцеві влаштуватися репортером до газети «Стар». Вісімнадцятирічний Ернест веде рубрику кримінальної хроніки й міських пригод. Працює в «Стар» сім місяців.

1918

Хемінгуей ще раз робить спробу вступити до армії, але через одержану на ринзі травму ока не проходить комісію. Записується в американський Червоний Хрест. *У травні* відпливає до Європи у складі санітарної автоколони. *У червні* працює водієм санітарної автомашини на італо-австрійському фронті (на р. П'яве під Фосальтою). *8 липня* під час чергового рейду на фронт із поштою і подарунками для солдатів, поранений і контужений. Опритомнівши, виносить з окопу тяжко пораненого італійського солдата і дістає серйозне поранення кулеметною чергою в ноги. *9—13 липня* на операційному столі в польовому госпіталі з його тіла видаляють 26 із 227 дрібних осколків. *До вересня* перебуває у госпіталі Червоного Хреста в Мілані. *В жовтні* виписується з госпіталю і вступає добровольцем до італійської піхоти. *В листопаді* настає перемир'я на фронті, і Хемінгуей

більше не бере участі в бойових діях. Його нагороджено італійським «Хрестом за воєнні заслуги», «Срібною медаллю» та «Медаллю за доблесть».

1919

На початку року Хемінгуей повертається до США. *22 січня* американська газета «Сан», а також деякі інші газети вміщують інтерв'ю з першим пораненим американцем, що повернувся з Італії,— Ернестом Хемінгуеєм. *Весну, літо і осінь* Хемінгуей живе на озері Валлун-Лейк. *В кінці року* виїздить до Канади, в Торонто, як репетитор сина комерсанта Р. Коннейбла.

1920

У лютому Хемінгуей стає позаштатним кореспондентом газети «Торонто дейлі стар». Протягом 1920 р. надрукував 15 статей і нарисів на місцеві теми.

1920

Літо Хемінгуей перебуває на озері Валлун-Лейк. *Восени* переїздить до Чікаго, де працює в журналі кооперативного товариства «Кооперейтів коммонуелс». Знайомиться з Шервудом Андерсоном, що на той час вже був відомим письменником.

1921

Влітку залишає журнал «Кооперейтів коммонуелс», продовжує друкуватися в «Торонто дейлі стар».

У вересні одружується з Хедлі Річардсон, молодою піаністкою родом із Сен-Луї, з якою познайомився через родину Андерсонів. *У грудні,* домовившись про посаду позаштатного європейського кореспондента «Торонто дейлі стар», Хемінгуей з дружиною відпливають до Франції через Іспанію.

1922

Хемінгуей з дружиною оселяються в Парижі. Знайомляться з англійськими, американськими, французькими письменниками і літераторами. Приятелюють із Сільвією Бійч, чия книгарня «Шекспір і компанія» була своєрідним літературним осередком. Хемінгуей багато працює — пише оповідання, вірші, починає роман.

У квітні—травні Хемінгуей виїжджає на Генуезьку економічну конференцію. Як кореспондент бере участь у зустрічах з політичними діячами, зокрема з керівниками радянської делегації — Г. В. Чичеріним та М. М. Литвиновим. Перші ж зустрічі з Муссоліні й італійськими фашистами викликають у нього глибоку відразу до фашизму. До «Торонто дейлі стар» Е. Хемінгуей посилає близько 20 кореспонденцій, але газета вміщує далеко не всі матеріали, що надходять від нього.

В кінці вересня, посланий газетою «Торонто дейлі стар» до Малої Азії і на Балкани, Хемінгуей проходить дорогами недавньої греко-турецької війни; стає

свідком відступу грецької армії і вигнання турками грецького населення зі Східної Фракії: ці трагічні враження лишають глибокий слід у свідомості молодого письменника.

У листопаді—грудні та сама газета посилає Хемінгуея до Швейцарії на Лозаннську конференцію. Своєрідні підсумки лозаннським спостереженням підведено у серії портретів-нарисів політичних діячів, що були опубліковані в «Торонто дейлі стар».

Наприкінці року, їдучи до Хемінгуея в Швейцарію, дружина зібрала в Парижі всі його рукописи (18 оповідань, 30 віршів і розпочатий роман), щоб він під час відпустки міг спокійно попрацювати. Валізу з рукописами вкрадено на Ліонському вокзалі, і їх так і не було знайдено.

1923

У січні Хемінгуей знову працює кореспондентом на Лозаннській конференції. Повернувшись з Лозанни, збирається у відрядження до СРСР. Але газета з невідомих причин скасовує це завдання.

У березні Хемінгуей за завданням своєї газети їде до Німеччини і друкує серію статей про становище в окупованому Рурі. Молодий письменник зосереджується на літературній праці, готує до друку першу збірку своїх творів.

У червні—липні Хемінгуеї подорожують по Італії, Іспанії, Швейцарії і Німеччині. Хемінгуей ближче знайомиться з життям спустошеної повоєнної Європи.

У липні тиражем 300 примірників у американського літератора-видавця Р. Мак-Елмона вийшла перша книжка письменника «Три оповідання і десять поезій».

У серпні подружжя Хемінгуеїв повертається до Торонто. *В жовтні* у них народжується син — Джон Хедлі Ніканор Хемінгуей.

Хемінгуей далі працює кореспондентом «Торонто дейлі стар», але така робота, та ще й у провінційній газеті, не може задовольнити молодого письменника. Він вирішує їхати до Європи, щоб присвятити себе виключно письменницькій праці.

1924

У січні в маленькому паризькому видавництві «Три гори» тиражем 170 примірників виходить друга його книжка — «За нашого часу». Тоді ж Ернест Хемінгуей з дружиною й сином відпливають з Монреаля до Парижа. Там вони оселяються в Латинському кварталі; долаючи матеріальні труднощі, Хемінгуей самовіддано працює. Його твори з'являються в різних журналах — вірші й оповідання в «Трансатлантік ревю», що видає Форд Медокс Форд (деякий час Хемінгуей безкоштовно допомагає редагувати цей журнал); інші вірші в «Поетрі», «Літтл ревю», в німецькому «Квершнітті».

Липень подружжя Хемінгуеїв перебуває в Іспанії, відвідує фієсти й кориди.

Зиму наступного року Хемінгуеї живуть в Австрійських Альпах, де письменник напружено працює і займається лижним спортом.

1925

У квітні, завдяки рекомендації молодого, але вже відомого письменника Ф. С. Фіцджеральда (твори Хемінгуея йому показав критик Едмунд Уїлсон), Хемінгуею запропоновано друкуватися у видавництві Чарлза Скрібнера. Шервуд Андерсон допомагає одержати аналогічну пропозицію від видавництва «Боні енд Ліврайт». Саме цю пропозицію і прийняв Хемінгуей. Того ж року в Парижі відбулося особисте знайомство Хемінгуея з Фіцджеральдом.

У липні Хемінгуей з дружиною і друзями їде до Іспанії. Знайомиться з видатним матадором Каетано Ордоньєсом і відвідує його кориди в Памплоні, Мадріді і Валенсії. Тут, у Валенсії, *в кінці липня* і було розпочато роман «І сонце сходить» («Фієста»). *У вересні* було завершено його перший варіант.

У жовтні «Боні енд Ліврайт» видає поширений варіант збірника «За нашого часу» тиражем 1335 примірників.

Перервавши роботу над «Фієстою», Хемінгуей створює пародійну повість «Весняні води». Але видавництво «Боні енд Ліврайт» відмовляється друкувати пародію на одного з своїх кращих авторів — Шервуда Андерсона. Угоду було розірвано, і Хемінгуей відтоді видає свої твори у «Скрібнерс», працюючи з редактором Максуеллом Перкінсом, який на все життя став його близьким другом.

1926

У травні в Нью-Йорку виходять «Весняні води». В цей час у видавництві знаходився уже й рукопис «Фієсти», який видано *в жовтні. Зиму* подружжя Хемінгуеїв живе в Австрійських Альпах, у Шрунсі.

1927

У січні письменник розлучається з Хедлі Річардсон. *У березні* здійснює подорож по Італії, внаслідок якої було написано оповідання «Che ti dice la patria?» — один з перших антифашистських творів Хемінгуея. *У травні* одружується з багатою американкою Полін Пфейфер, що деякий час працювала кореспонденткою журналу «Вог» у Парижі.

У жовтні в Нью-Йорку виходить збірка «Чоловіки без жінок».

В американській і англійській пресі з'являються схвальні рецензії, журнали друкують нові його оповідання.

1928

На початку року Хемінгуей повертається до США і через якийсь час обирає місцем свого постійного перебування селище Кі-Уест у штаті Флоріда. Тут дружина письменника Полін Пфейфер орендує дім, де вони оселяються.

У червні народжується другий син Хемінгуея Патрік.

В грудні в Оук-Парку застрелився батько письменника Кларенс Хемінгуей. Причиною самогубства були фінансові труднощі і хвороба. Для Е. Хемінгуея це було великим ударом, він терміново виїздить до Оук-Парку.

Згодом письменник завершує перший варіант роману «Прощавай, зброє», задуманого в Парижі.

1929

У квітні Хемінгуей з родиною вирушає до Парижа, де читає коректуру роману «Прощавай, зброє» й доопрацьовує його остаточно. Фінальну сцену, скажімо, було переписано 39 разів.

У травні роман почав друкуватися в «Скрібнерс мегезін».

У вересні роман вийшов окремим виданням.

Влітку Хемінгуей перебуває в Іспанії. Він відвідує кориди з участю Бельмонте і Каетано Ордоньєса.

1930

Хемінгуей повертається на батьківщину. Оселившися знов у Кі-Уесті, часто їздить на риболовлю до берегів Куби і Багамських островів. Починає писати задуману ще в 1925 р. книжку-дослідження про кориду.

Під час одного з полювань сталася автомобільна катастрофа — перелом правої руки на п'ять місяців позбавляє Хемінгуея можливості писати.

1931

Навесні і влітку письменник живе в Європі, переважно в Іспанії, де завершує роботу над книжкою про бій биків. *Восени* повертається до США. Хемінгуей з Полін Пфейфер купують будинок в Кі-Уесті.

1932

У середині червня рукопис книжки про бій биків під назвою «Смерть пополудні» було завершено і відіслано Максуеллу Перкінсу. Народжується третій син Грегорі. *Весну, літо і осінь* Хемінгуей живе в Кі-Уесті, в Вайомінгу, в Арканзасі.

У вересні виходить друком «Смерть пополудні», холодно зустрінута в Америці, яка переживала важку економічну кризу.

1933

На початку року Хемінгуей повертається до Кі-Уеста, працює над новими оповіданнями. Починає готуватися до великої мисливської експедиції в Африку — сафарі. *Влітку* перебуває в Іспанії, де, після того як у 1931 р. було скинуто монархію і проголошено республіку, назріває громадянська війна. В нарисах для «Есквайра» письменник відзначає, що іспанська «трагедія дуже близька».

З Іспанії вирушає до Парижа. Хемінгуей писав про свої тодішні паризькі враження: «Найгірше почуваєш себе, бачачи, як абсолютно спокійно усі розмовляють тут про майбутню війну. З нею змирилися і ставляться до неї, як до чогось неминучого». На той час владу в Німеччині вже захопили фашисти.

Письменник починає працювати над оповіданнями про флорідського рибалку й контрабандиста Гаррі Моргана. *В жовтні* виходить збірка «Переможець нічого не здобуває».

В листопаді подружжя Хемінгуеїв вирушає пароплавом до Африки — у перше сафарі. *Зиму* (грудень—лютий) проводить переважно в Кенії і Танганьїці.

1934

Під час полювання Хемінгуей захворів. Літаком був доставлений у Найробі, в лікарню. Одужавши, повертається до Танганьїки.

В березні Хемінгуей перебуває на африканському узбережжі Індійського океану.

В квітні через Францію подружжя Хемінгуеїв повертається до Кі-Уеста. Тоді ж у журналі «Космополітен» з'являється перша новела про Гаррі Моргана «Один рейс». В «Есквайрі» друкуються африканські нариси з фотографіями, зробленими під час сафарі.

Повернувшись до США, Хемінгуей купує риболовецький катер і називає його іспанським жіночим ім'ям «Пілар». Тепер він має змогу ходити до кубинських берегів, відвідувати острів Біміні, рибалити, ні від кого не залежачи. Тоді ж письменник починає роботу над книжкою про Африку, де, змальовуючи не знайомий досі йому континент, прагне викласти власні роздуми, спостереження, відчуття. Літо і осінь він живе у Гавані.

Восени Хемінгуей допомагає організувати в Нью-Йорку виставку гравюр Луїса Кінтанільї — свого близького друга, іспанського прогресивного художника, кинутого до в'язниці за участь у Віденському революційному повстанні 1934 р.

1935

В лютому письменник закінчує роботу над книжкою «Зелені узгір'я Африки». Вона друкується спочатку в «Скрібнерс мегезін», а *в жовтні* виходить окремим виданням. *Літо* Хемінгуей проводить на Кубі.

Влітку на Кубі зазнало поразки повстання проти диктатора Мачадо. Багато нових друзів Хемінгуея, учасників визвольного руху на Кубі, кинуто до в'язниць.

У вересні Хемінгуей пише гнівну статтю «Хто вбив ветеранів?», у якій звинувачує в цій трагедії американський уряд; друкує статтю в комуністичному журналі «Нью Мессіс».

Восени Хемінгуей відвідує Нью-Йорк. Працює над оповіданням про Гаррі Моргана.

1936

У січні в журналі «Есквайр» Хемінгуей друкує статтю «Крила над Африкою», в якій протестує проти вторгнення італо-фашистських військ в Ефіопію. *У лю-*

му в тому ж журналі надруковано другу новелу з серії про Гаррі Моргана — «Повернення контрабандиста».

У липні фашисти вчинили заколот в Іспанії. Відтепер увагу Хемінгуея прикуто до країни, де розпочинається громадянська війна. Письменник поспішає закінчити роботу над третьою новелою про Гаррі Моргана, об'єднуючи їх у роман «Маєш і не маєш». Водночас він організовує допомогу іспанським республіканцям: на власні кошти закуповує для них санітарні машини та медикаменти, створює групу «Сучасні історики» для фінансування фільму про антифашистську боротьбу в Іспанії — до неї входять американські письменники Ліліан Хеллман, Арчибальд Макліш, Джон Дос Пассос.

У серпні — вересні виходять друком оповідання «Сніги Кіліманджаро» і «Недовге щастя Френсіса Макомбера». *Взимку* в Кі-Уесті відбулась випадкова зустріч Хемінгуея з американською журналісткою Мартою Гелхорн. Їхні взаємини відіграли дуже велику роль в подальшому житті Хемінгуея.

1937

У лютому Е. Хемінгуей відпливає до Європи зі статусом військового кореспондента. Із Франції прилітає до Барселони. 1937—1938 рр. перебуває в Іспанії як військовий кореспондент (надруковано 28 кореспонденцій), а згодом як учасник боїв інтербригад, беручи участь у боях проти фашистів. Протягом цих двох років кілька разів, але не надовго приїздить до США.

У квітні—травні Хемінгуей разом з Йорісом Івенсом і Джоном Ферно знімає документальний фільм «Іспанська земля», до якого сам пише і озвучує текст.

У червні Хемінгуей виступає на Другому конгресі американських письменників з промовою «Письменник і війна». *Протягом літа* завершує роман «Маєш і не маєш». *У серпні* відновлює контракт з НАНА і повертається до Іспанії. Знов оселившись у Мадриді, в готелі «Флоріда», виїжджає на фронти, бере участь у бойових операціях, працює над п'єсою «П'ята колона» (так називалася розкрита в Мадриді шпигунська й терористична організація).

У жовтні виходить роман «Маєш і не маєш».

1938

У січні Хемінгуей повертається до США, працює в Кі-Уесті. *У березні* знову їде до Іспанії, де республіканські війська зазнають значних втрат, воює в бригаді ім. Лінкольна. *В травні* оселяється в Мадриді.

Влітку приїздить в Кі-Уест, працює там над іспанськими новелами.

В червні окремим виданням виходить «Іспанська земля», а в жовтні — книга «П'ята колона» і перші сорок дев'ять оповідань.

У вересні знову повертається до Іспанії; *в середині листопада* разом з відступаючими частинами Інтербригад переходить на французьку територію і повертається до США.

В листопаді написано для «Есквайра» кілька оповідань про Іспанію («Метелик і танк», «Ніч перед боєм» та ін.). В редакцію «Нью Мессіс» відіслано статтю «Пам'яті американців, що загинули в Іспанії».

1939

Хемінгуей оселяється в гаванському готелі «Амбос мундос», де *в березні* починає роботу над романом під робочою назвою «Невідкрита земля».

Неподалік від Гавани, в Сан-Франсіско-де-Паула, купує стару садибу «Фінка Віхія».

1940

Влітку п'єсу «П'ята колона» поставлено в Нью-Йорку; вона виходить окремою книжкою. *В жовтні* виходить у світ роман про громадянську війну в Іспанії «По кому подзвін».

Письменник розлучається з Полін Пфейфер і одружується з Мартою Гелхорн.

1941

Навесні Хемінгуей з Мартою Гелхорн від'їжджають на Далекий Схід (Гонолулу — Маніла — Гонконг — Сінгапур — Китай); їхні кореспонденції друкуються у нью-йоркській газеті «Пост мерідієм».

Через п'ять днів після нападу Гітлера на Радянський Союз, *27 червня*, Хемінгуей уже з Куби телеграфує в Москву: «На всі 100% солідаризуюсь з Радянським Союзом в його збройній відсічі фашистській агресії. Народ Радянського Союзу своєю боротьбою захищає всі народи, що борються проти фашистського поневолення».

Літо і осінь Хемінгуей працює спочатку на Кубі, потім в долині Сан-Веллі (шт. Айдахо). Як тільки США вступили у другу світову війну (3 грудня 1941 р. японці напали на американську військову базу Пірл-Харбор), Хемінгуей пропонує НАНА свої послуги військового кореспондента, але американський уряд не пускає на фронт журналістів. Хемінгуей залишається на Кубі.

1942—1943

Хемінгуей обладнує власний катер «Пілар» військовим та спеціальним акустичним спорядженням і, діставши згоду американського посла Брадена та кубинського уряду, протягом двох років патрулює в Карібському морі, де з'являються німецькі підводні човни.

1944

У травні Хемінгуей прибуває до Англії як військовий кореспондент; вилітає з англійськими льотчиками на бойові завдання. *6 червня* разом з американськими військами висаджується на Нормандському узбережжі. *В серпні*, випередивши 4-у американську піхотну дивізію, до якої був приписаний як військовий кореспондент, Хемінгуей із загоном французьких партизанів входить у містечко Рамбуйє, передмістя Парижа, а потім і в Париж.

У Парижі Хемінгуей зустрічається з Пікассо та іншими давніми друзями, знайомиться з Ж.-П. Сартром і Сімоною де Бовуар. Виїжджає на діючі фронти в Ельзас і Лотарінгію.

1945

У березні Хемінгуей приїздить до США; *в грудні* розлучається з Мартою Гелхорн.

1946

У березні письменник одружується з Мері Уелш — американською кореспонденткою, з якою познайомився в Лондоні. Живе він переважно в «Фінці Віхії», восени їздить на полювання в Західні штати. Допомагає матеріально колишнім іспанським республіканцям, що живуть на Кубі, а також кубинським борцям проти диктатури Батісти.

Навесні Хемінгуей починає працювати над автобіографічним романом, умовно названим «Едем». Роман залишився в архівах письменника.

1947

Хемінгуей починає писати ще одну книжку, умовно названу «На землі, на воді і в повітрі», в якій хоче об'єднати свої враження про другу світову війну.

Кінець сорокових років був періодом розпалювання «холодної війни», засилля реакції в політиці США. Хемінгуей у бесідах з друзями, в листах різко засуджує політичний курс уряду США.

1948

Хемінгуей перевидає роман «Прощавай, зброє», антимілітаристська передмова до якого є своєрідною відповіддю письменника на дії уряду.

Восени разом з дружиною Мері Уелш відпливає до Європи — подорожує шляхами своєї молодості. Відвідує Італію.

1949

Хемінгуей відкладає роботу над великою книгою про війну і починає писати новелу про полювання. *У березні* під час нещасливого випадку на полюванні захворює і в тяжкому стані опиняється у лікарні в місті Падуя.

Видужавши, *в травні* повертається до Гавани. Продовжує працювати над новим твором — новела про полювання переростає в роман «За річкою, в затінку дерев».

Влітку подружжя Хемінгуеїв живе на Кубі, а *восени* виїздить до Парижа.

1950

Весну й літо Хемінгуей живе у Парижі. *В лютому — липні* роман «За річкою, в затінку дерев» друкується в журналі «Космополітен». *У вересні* книжка виходить у світ у Нью-Йорку.

У грудні Хемінгуей починає працювати над серією творів, які умовно називає «Море в молоді роки», «Далеко від моря» і «Море і життя».

1951

У січні Хемінгуей повертається до сюжету етюду «Блакитна вода» (вміщена в «Есквайрі» в 1936 р.), що згодом ліг в основу повісті «Старий і море». *В лютому* повість було завершено. *У червні* в Мемфісі померла мати письменника.

1952

У вересні повість «Старий і море» була надрукована в журналі «Лайф» і окремим виданням. За цю повість автору було присуджено найвищу літературну премію США — премію Пулітцера за 1952 р.

1953

Влітку Хемінгуей з дружиною вирушає в подорож. Спочатку вони відвідують Іспанію, в основному — Мадрід і місця, змальовані в романі «По кому подзвін». *На початку серпня* Хемінгуей з дружиною відпливає до африканського узбережжя, кілька місяців полює в Кенії і Танганьїці, відвідує сина Патріка, який оселився в Африці.

1954

24 січня сталася аварія спортивного літака, в якому подорожували Хемінгуей з дружиною. Наступного дня потерпілих намагаються перевезти в Найробі, але літак загорається на старті, і Хемінгуей дістає нові опіки й важкі рани. В газетах з'являються некрологи про письменника.

У березні Хемінгуей повертається до Європи, а *в травні* — на Кубу. *В жовтні* Хемінгуею присуджено Нобелівську премію з літератури.

У січні, квітні й листопаді в журналі «Лук» з'являються африканські нариси письменника.

1955

Хемінгуей починає роботу над книжкою про сафарі і планує нову поїздку до Африки. *В червні* до нього приїздить Леланд Хейуорд — постановник майбутнього фільму «Старий і море». *В серпні* прибуває уся робоча група кінематографістів разом з відомим американським актором Спенсером Тресі, якого запрошено на роль Старого. Під час роботи над фільмом здоров'я письменника значно погіршується.

1956

У квітні зйомки фільму поновлюються, і Хемінгуей разом з акторами вирушає в експедицію до берегів Перу. *В кінці року* він приїздить до Іспанії. Через стан здоров'я поїздки до Африки йому категорично заборонені.

Під час цієї подорожі до Європи Хемінгуей знаходить у Парижі свої давні папери й записники.

1957—1958

Хемінгуей повертається на Кубу. На острові розгортається революційний рух під проводом Фіделя Кастро, якому письменник дуже симпатизує і в перемогу якого вірить. *Зиму* Хемінгуей живе у Сан-Веллі, звідки уважно стежить за кубинськими подіями. В інтерв'ю американському журналісту Е. Уотсону він каже: «Я — за революцію Кастро, тому що її підтримує народ. Я вірю в його справу». І пізніше неодноразово виступає на підтримку кубинської революції. Його висловлювання, надруковані в уругвайській газеті, використав Фідель Кастро у своїй промові в важкому для революції липні 1959 р.

Хемінгуей працює над автобіографічною книжкою про Париж 20-х років («Свято, що завжди з тобою»).

1959

Влітку Хемінгуей живе в Іспанії і спостерігає боротьбу двох відомих матадорів — Луїса Домінгіна і Антоніо Ордоньєса. *Восени* переїздить до США в Кетчум. Працює над нарисом про іспанську подорож для журналу «Лайф».

1960

У січні письменник повертається на Кубу, нарис про кориду переростає у великий твір.

У лютому Хемінгуей гостинно зустрічає радянських людей — А. І. Мікояна і очолювану ним урядову делегацію, що прибула на Кубу.

У кінці травня черговий міжнародний конкурс ловців великої риби ім. Ернеста Хемінгуея проходив під девізом «Спорт — народу». На одному з 55 човнів — катері «Кристал» — у море вийшов Фідель Кастро. На борту катера був і легендарний Че Гевара. Команда «Асоціація друзів моря», до складу якої входили і рибалки з катера «Кристал», посіла третє місце. На цьому конкурсі зустрілися Ф. Кастро і Е. Хемінгуей.

У червні Хемінгуей передає видавцеві Чарлзу Скрібнерсу-молодшому рукопис паризьких спогадів і «Небезпечного літа». Сам письменник вирушає до Іспанії, щоб перевірити окремі деталі написаної книжки про кориду. *У вересні* в трьох випусках журналу «Лайф» виходять уривки з «Небезпечного літа».

Здоров'я письменника різко погіршується. *У жовтні* він повертається до США, в свій кетчумський дім. *В кінці листопада* літаком його доставляють у Рочестер, штат Міннесота, де з підвищеним тиском і в стані тяжкої нервової депресії під чужим ім'ям, щоб уникнути зайвої писанини газетярів, його помістили в клініку Майо.

1961

В кінці січня, після курсу лікування електрошоком, Хемінгуея виписано з клініки, і він повертається до Кетчума. Проте працювати більше не може. *У квітні* Хемінгуей намагається накласти на себе руки, і до *30 червня* його знову лікують у клініці Майо.

Вранці 2 липня Хемінгуей застрелився у своєму кетчумському домі і був похований на кетчумському кладовищі.

Згідно з його заповітом розпорядником майна і літературного архіву призначено було вдову письменника Мері Уелш. Посмертно було видано «Свято, що завжди з тобою» (1964), «Острови в океані» (1970), збірку «Оповідання про Ніка Адамса» (1972), в яку було включено 8 ще не відомих до того новел про цього хемінгуеївського героя. На видання листів Хемінгуей наклав заборону.

«Фінку Віхію» вдова письменника передала в дарунок кубинському народу. Зараз там музей Хемінгуея, в якому все залишено так, як було за життя письменника, а на подвір'ї стоїть його катер «Пілар».

На березі моря в селищі Кохімар коштом місцевих рибалок встановлено бронзове погруддя письменника.

Тамара Денисова

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ТВОРІВ, ВМІЩЕНИХ У ЧОТИРИТОМНИКУ

А тепер — спати	1	467
Альпійська ідилія	1	452
Банальна історія	1	465
Батьки і діти	2	121
Битва за Париж	4	664
Біженці	2	658
Бомбардування Тортоси	2	660
Боєць	1	65
Вайомінзьке вино	2	90
Взяття Теруеля	2	655
Велика Двосерда річка	1	118
Весняні води (Романтична повість пам'яті великого народу)	1	139
Ви такі не будете	2	50
Виказ	2	569
Вірний бик	3	643
Гонка з переслідуванням	1	458
Гори як білі слони	1	396
Два листи до І. Кашкіна	4	651
День чекання	2	79
Десь у Мічігані	1	29
Десятеро індіанців	1	443
Доктор і докторова дружина	1	47
Долина Кларкових вил, Вайомінг	4	662
Дуже коротке оповідання	1	73
Епіграф до розділу	1	38
За узгір'ям	2	615
За річкою, в затінку дерев	3	405
Зелені узгір'я Африки	2	134
І сонце сходить (Фієста)	1	195
Із книги «Оповідання про Ніка Адамса»	4	563
Індіанське стійбище	1	43
Інтерв'ю з Ернестом Хемінгуеєм	4	679
Іспанська земля	2	670

Казка про доброго лева	3	640
Канарка для дочки	1	448
Картяр, черниця і радіо	2	105
Кінець чогось	1	51
Кішка на дощі	1	88
«Кралина» мати	2	61
Крила над Африкою (Кілька слів про орнітологію)	4	646
L'envoi	1	136
Лист до К. Симонова	4	657
Лист однієї читачки	2	65
Мадрідські шофери	2	649
Маєш і не маєш	2	353
Метелик і танк	2	580
Мій старий	1	106
Містер і місіс Елліоти	1	84
Mitraigliatrice	1	34
Монпарнас	1	37
Муссоліні — найбільший шахрай у Європі	4	637
На пристані в Смирні	1	41
На чужині	1	391
Небезпечне літо	4	5
Недовге щастя Френсіса Мекомбера	2	300
Не в сезон	1	92
Незвичайна війна	2	644
Непереможений	1	365
Ніхто не вмирає	2	626
Ніч перед боєм	2	588
Обстріл Мадріда	2	642
Острови в океані	4	199
Пам'яті американців, що загинули в Іспанії	2	679
Переміна	2	46
Перші враження про війну	2	641
Півсотні тисяч	1	418
Після штурму	2	27
По кому подзвін	3	5
Повернення солдата	1	75
Поруч із смертю	2	654
Постріл	3	633
Потрібен собака-поводир	3	649
Правда про один неприємний випадок	2	667

Про природу мерців	2	82
Програма реалістичної політики США	2	664
Промова з нагоди вручення Нобелівської премії	4	678
Просте запитання	1	440
Прощавай, зброє	1	477
П'ята колона	2	495
Революціонер	1	82
Рузвельт	1	35
Світло життя	2	36
Свято, що завжди з тобою	4	89
Смерть пополудні	2	5
Сніг у горах	1	99
Сніги Кіліманджаро	2	329
Старий і море	3	571
Старий коло мосту	2	567
Столиця світу	2	289
Champs d'honneur	1	36
Che ti dice la patria?	1	409
Сьогодні п'ятниця	1	462
Тортоса спокійно чекає штурму	2	662
Триденна буря	1	55
Тямущий чоловік	3	645
Убивці	1	400
Фашизм — це облуда	4	659
Хто вбив ветеранів?	4	640
Чиста, ясно освітлена місцинка	2	32
Швейцарії з повагою	2	67
Щасти вам, панове	2	42
Як ми вступили в Париж	4	671

ЗМІСТ

НЕБЕЗПЕЧНЕ ЛІТО
Переклали Юрій Покальчук та Людмила Гончар 5

СВЯТО, ЩО ЗАВЖДИ З ТОБОЮ
Переклали Володимир Митрофанов та Мар Пінчевський 89

ОСТРОВИ В ОКЕАНІ
Роман
Переклав Володимир Митрофанов

Частина перша.
Біміні 201

Частина друга.
Куба 356

Частина третя.
У морі 456

Із книги
«ОПОВІДАННЯ ПРО НІКА АДАМСА»
Переклали Людмила Гончар та Юрій Покальчук

Три постріли 563
Індіанці виїхали 565
Останній незайманий край 567
Переїзд через Міссісіпі 613
Остання ніч у морі 614
Сезонники 619
День одруження 628
Про творчість 629

ВИБРАНІ РЕПОРТАЖІ, ПУБЛІЦИСТИКА, ЛИСТИ

Муссоліні — найбільший шахрай у Європі
Переклала Ольга Ночева 637

Хто вбив ветеранів?
Переклав Сергій Сингаївський 640

Крила над Африкою (Кілька слів про орнітологію)
Переклала Ольга Ночева 646

Два листи до І. Кашкіна
Переклала Соломія Павличко 651

Лист до К. Симонова
Переклала Соломія Павличко 657

Фашизм — це облуда
Переклала Соломія Павличко 659

Долина Кларкових вил, Вайомінг
Переклала Оксана Дяченко 662

Битва за Париж
Переклав Віктор Ружицький 664

Як ми вступили в Париж
Переклав Віктор Ружицький 671

Промова з нагоди вручення Нобелівської премії
Переклала Оксана Дяченко 678

Інтерв'ю з Ернестом Хемінгуеєм
Переклав Віктор Ружицький 679

ПІСЛЯМОВА 693

ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ЕРНЕСТА ХЕМІНГУЕЯ 702

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ТВОРІВ, ВМІЩЕНИХ У ЧОТИРИТОМНИКУ 714

ЭРНЕСТ ХЕМИНГУЭЙ

СОЧИНЕНИЯ В ЧЕТЫРЕХ ТОМАХ

ТОМ ЧЕТВЕРТЫЙ

ОПАСНОЕ ЛЕТО

ПРАЗДНИК,
КОТОРЫЙ ВСЕГДА С ТОБОЙ

ОСТРОВА В ОКЕАНЕ

Из книги

РАССКАЗЫ О НИКЕ АДАМСЕ

ИЗБРАННЫЕ РЕПОРТАЖИ

ПУБЛИЦИСТИКА

ПИСЬМА

Перевод с английского

Издательство художественной литературы
«Дніпро»

(На украинском языке)

Редактор
В. С. Омельченко
Художник
Ю. Г. Новиков
Художній редактор
В. С. Мітченко
Технічний редактор
Л. І. Ільченко
Коректор
А. В. Кудрявцева

ІБ № 1117.

Здано до складання 22.07.80.
Підписано до друку 27.05.81.
Формат 60×84¹/₁₆. Папір друкарський № 1.
Гарнітура балтика. Друк високий.
Умовн. друк. арк. 41,85. Обл.-вид. арк. 46,393.
Тираж 100 000. Зам. 2067.
Ціна 4 крб. 50 к.

Видавництво художньої літератури
«Дніпро».
252601, Київ-МСП,
вул. Володимирська, 42.

Головне підприємство республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкнига».
252057, Київ-57, вул. О. Довженка, 3.

Хемінгуей Е.
Х37 Твори в 4-х томах. Том 4. Нарис, спогади, роман, оповідання, публіцистика.— Перекл. з англ.— К. : Дніпро, 1981.— 718 с. (Передплатне).

До четвертого тому ввійшли посмертно опубліковані твори Е. Хемінгуея «Небезпечне літо», «Свято, що завжди з тобою», роман «Острови в океані», «Оповідання про Ніка Адамса», вибрані репортажі, публіцистика, листи.

Х $\frac{70304—178}{М205(04)—81}$ передплатне 4703000000 И(Амер.).